

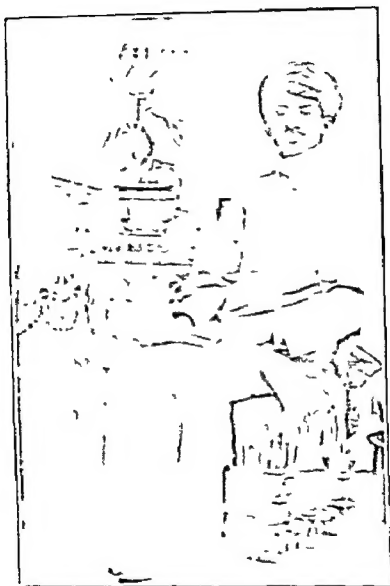

જાવનગર ધી “વિદ્યાવિશ્વ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
શાહ પુસ્તકોત્તમ ગીત્રાસાધને પોતાને માટે લખ્યું.

ફરીથી છપાવવાનો કોપીરાઈટનો લડકડ પ્રતિદક્તાએ
પોતાને સ્વાધિન રાખ્યો છે.

ના ના. પુરુષોત્તમ ઝીંગાબાઈ ગાદ પાંચબાયા
ખાતે. ધી વિધાવિનય શ્રીદેવિ દેવ.

બાવનનર.

ANNALS AND ANTIQUITIES
OF
RAJASTHAN.

OR THE
CENTRAL AND WESTERN
RAJPUTSTATES
OF
INDIA.

BY

Lieutenant Colonel James Tod.
Late Political Agent to the Western Rajput States

TRANSLATED

By

Savaiilal Chhotalal Vora
The author of the "Shabda Chintamani Kosh "

PUBLISHED

By

Purushottamdas Gigabhai Shah.
Proprietor of "Vidya Vijaya " Printing Press Bhavnagar.

VOLUME 1

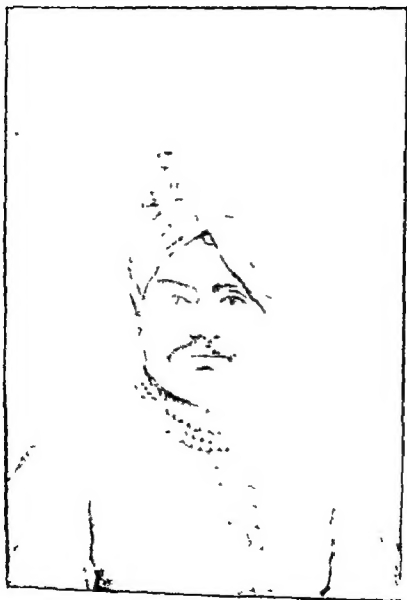

All rights reserved.

*Printed at the "Vidya Vija ya" Printing Press
Bharnagar.*

જાવનમંત્ર ને નામદાં માદાગાતદિગાં ગં બાવમિદુરુ બદાદુરુ,
 ૬ ની. ક્રિમ. ૨૫ ૬.

❧ ॥ અર્પણ પત્ર ॥ ❧

અખડ મૌહમતાય ગૌઆમણુ પ્રતિપાળ નેકનામદાર
ગોહેલકુળભૂષણુ મહારાજાધિરાજ

શ્રી ભાવાસિંહજી ખહાદુર કે. સી. એસ. આઈ.

સંસ્થાન ભાવનગરના
નામદાર મહારાજા સાહેબની પવિત્ર સેવામાં,

કાઠિયાવાડના શ્રેષ્ઠ રાજાઓની પંક્તિમાં આપ નામદારનું શ્રેષ્ઠ
ધિકૃત આમન વિરાજિત થયેલું છે. રાજ્યાધિકારની પ્રાપ્તિ પશ્ચાત્
આપ નામદારની કળા કૌશલ્યતા, કાર્યદક્ષતા અને ન્યાયનિપૂણતાનું
પવિત્ર દિગ્દર્શન પ્રકાશિત થઈ ગયેલું છે. વર્તમાન કાળને યોગ્ય
વિવિધ પ્રકારની વિદ્યાકળાનો અભિવૃદ્ધિ અર્થે ઉત્સાહી યુવકોને વિદેશ
ગમન કરાવી તન, મન અને ધનથી મહાન આશ્રય આપવામાં
મર્વદા ઉત્સાહવાળા રહોછો, ખડુ પ્રકારની વિદ્યાકળાના શાસ્ત્રીય તથા
અતિશાસ્ત્રિક અન્વેષના ઉદ્ધારણુ અને પ્રગિદ્ધિ માટે અસાધારણુ આશ્રય
આપવામાં આપશ્રી મર્વથી અગ્રગણ્ય છો. વિદ્વાનોને ઉત્તેજન આપવામાં,
આશ્રિતોને ઉદ્ધારવામાં અને શરણાગતને રક્ષા આપવામાં, આપ નામદાર
મર્વદા શ્રમમય રહોછો. સ્વજનોને ઉચ્ચ પદારોહણુ કરાવી સર્વના
સુખોમાં આપનામદાર નિમિત્તભૂત થાઓ છો. ગુર્જરગિરાની સંવૃદ્ધિમાં
પૂર્ણ પુષ્ટિદાતા છો ઇત્યાદિ આ અને અન્ય અનેક પ્રકારના વિવિધ
સદ્ગુણોના ભંડાર રૂપે એવા, એટલુંજ નહિ પણ જેનામાં અન્ય

શંકાના મુખપાનમાં પ્રવેશ કર્યા વિના મદાગ પાસેથી આગ્રહસહ વચન લેવામાં આવ્યું, અર્થાત્ મદારા સમર્થના ન્યૂનત્વ છતાં આ મદાન અન્ય પ્રસિદ્ધ કરવા માટે જે હું સક્તિવાન થયો દોડ તે તે ઉપકાર મદાગ સન્નિવિ વગનોજ છે અને પુરોક્ત અર્પેલા વચનાનુસાર મેં કરેલ પ્રાતિમા કેટલે અંશે શગિજ્જ થયો છું તેનું તોલન કરવાનું હામ જન મમતને સોંપવાનું હું ઉત્તમ સમજી છું.

આ અન્યનું સદાજી કાર્ય શરૂ થતા પુર્વે મદારા પરમ મિત્ર વર્ગાન્તર્ગત કીયુત માધવ-જીમાદનું અનાધારે મૃત્યુ થયું તેની સાથે આ પ્રેસનું કેટલુંક વ્યવસ્થાપકતા અધિકારનું હામકાજ કરનાર શેડે જાણ્ય હજાજી ડામોદરદાસનું પણ વર્ગામમન થયું. આ પ્રમ ભેદ મધ્યસદાપદે ના આ લોકના પરિચાગથી અતંત કરણુમાં કપેલાના પ્રવેશ વડે કરીને રિપ્કાળ પર્વન મન અનિવ જામ રહ્યું અને તેને પરિણામે આ અન્યનું મુદ્દાજી કાર્ય ગાદ નિંદાને અધિન થયું હતું એટલુંજ નહીં પણ વિરોધમાં વળી આ અન્યની ગુર્જર રચના અને તેની બાધા યેની ક'ક વધારે કિલ્લ દોહને સામાન્ય વાચક વર્ગને તે હજાજીક નિવડે કે કેમ ? શયિકર થયે કે કેમ ? અને આતંત્રાયક થયે કે કેમ ? એ પ્રશ્નગણના ઉત્થાને ચિત્તને વધારે મયગ જનાવ્યું. અને મદલુ કરેલુ વચન પૂર્ણ કરવા માટે સ્વેજ વિશેષે પ્રવેશ કર્યો. પરન્તુ સમયનતે મદારા સમ્બન્ધમાં આપનારા મદારા મિત્રવર્ગ અને હિતચિતકો તથા તદુપરાંત તૈયાર પડેલા આ અન્ય જે જે લોકોના જાણુવામાં આવ્યો હતો, તેઓના અત્યંત આગ્રહ અને પ્રેમાભાસે જાણ પ્રદાર વડે કરીને પુન મન જાગ્યું થયું, અને હાપવાનું શરૂ કર્યું, અમુકે ફોર્મો હયાજી અને તે હયાથેલા ફોર્મો વિદ્યુજન મંડળના અવયોકનાર્થે મોકલતાં કેટલાએક તરશથી બાધા સળથી આરોપ આવીતેમાં મરજનાની અગલના જાણુવામાં આવી અને કેટલાક તરશથી એવો રજૂ અનિષ્ઠાપ આવ્યો કે આ અન્ય તેરી બાધામાં લખાપપે છે કે તેનું અવલોકન વિદ્યાન પુરિવાન વર્ગજી કરી શકેરી પરન્તુ સામાન્ય જ્ઞાન શકિત મુખજ મનુષ્યને તે શયિકર થયે નહીં આવાં અન્ય સ્વયક પરન્તુ નિરસાદિક પ્રતિકરોને માન આપવા તથા સમજન જન મંડળ રનેદ પૂર્વક તેનો અગ્રાસ કરી શકે એવી ચિન્તા રાખી આ અન્યના ગુર્જરનુષાઙ્ગે તેની સરલ સુધારણા અર્થે વિદ્યાપના કરવામાં આવી, કિન્તુ એ વિદ્યાપનાના અગિયાર પૂર્વક જનારમાં તેજા જાનોનું પ્રમાન થયું કે " આ અન્ય જેડુત વર્ષના લોકો માટે નથી પણ વિદ્યાનોના હાથમાં મૂકવો છે, તેથી તથા અન્યના

ગાંધિય તરફ જોતા તે કાંઈક રહસ્યમય ભાષાવાળો હોવોજ નોંધએ એટલુજ નહીં પણ
 “ આચમન કરવું ” તેને બદલે “ પાણી ફાંકવું ” એવું વૈચિત્ર્ય ગુજરાતી આપણાથી
 લખાશે નહીં ” આ પ્રમાણે નિસ્સાંકેતિ ઉત્તરે મહાર મન નિરત્માહવાણ બન્ધુ અને
 સુદ્રણકાર્ય પણ અપૂર્ણ રહ્યું

ઉપરના કારણોથી વિચાર બહુ ઓઠો થવા લાગ્યો પરંતુ આટલે સુધી આલી અને હવે
 અટકવું તે વાસ્તવિક નહીં ગણી હવે તો જેમ બને તેમ અવસ્થ પ્રસિદ્ધ કરવો, એવા
 નિશ્ચયોથી મહારા મન્મિત્ર વર્ગ તરફની લાગણી અને માગણી તેરીજ મતેજ રહી ગમે તેવા
 સંકલ્પને પણ હાલ સમજી અનેક પ્રકારના વ્યાવહારિક વ્યવસાયોને નહોં ગણકારી, વિદ્યાવિન્ય
 પ્રેસ હંમેશના આતુ કાર્યની વ્યવસ્થાને આધિન છતા આ અન્ય પ્રસિદ્ધ કરવાનો દ્રઢનર
 સંકલ્પ કર્યો અને તે (સંકલ્પ જન્ય) રજાએ આ અન્ય જન સમાજની દૃષ્ટિ સન્મુખ
 મૂકવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે

પરમોપકારી અને પરમ માયાળુ મહારાજાધિરાજ ભાવસિંહજી બહાદુર કે. સી.
 એસ. આપને આ અન્ય અર્પણ કરવાની વિનંતિ કરવામાં આવી જેનો સ્વિકાર
 તેઓ નામદાર સાહેબે બહુ આદર પૂર્વક કરતાં તેણે મહારાજા કાર્યમાં અત્યંત મહાત્મ્ય
 કરી અને સારપણી તે આનદમાં આ કાર્ય એકદમ શરૂ કર્યું કામ તો શરૂ કર્યું પરંતુ પુરુષ
 ધારવાતુ કામ કોને મોપવું તે માટે બહુ ચિંતા અસ્ત થયો, સાધારણ રીતે સમજાય એરી વાત
 છે કે પુરુષ સુધારવા તે કાંઈ સહજ કાર્ય નથી પરંતુ જરા કંઠણ છે જેમણે તે કાર્ય કરેલું નથી
 તેઓ તેનાથી તદ્દન અજ્ઞાત છે, તેઓથી થઈ શકે નહીં અને તેમાં પણ વિમુઘ મનુષ્ય
 શિવાય ધંતર વર્ગથી તે બની નહીં શકે તેવું હોવાથી એ કાર્ય કોને સોંપવું ? તેનું નિર્ણયકાન્ઠ
 સમાધાન રચિ શકાય નહીં તેથી આખરે તે કામનો બોજો મહારાજા શીર્ષ ઉપર આરી
 પડ્યો, જો કે આ પુરુષોની સુધારણા માટે આ અન્યના અનુવાદક જાતે મહાયત્ક હતા
 પરંતુ તે વિષયમાં તેઓ પ્રજ્ઞાજ્ઞ અજ્ઞાત હોવાથી તેઓનો શ્રમ મનોપકાન્ઠ
 ઉપયોગી થતો નહોતો.

મમન્ત ઐતિહાસિકે વૃત્તાત ગણા સન્નિહના પત્ની દ્વિતીયાન્તરે આવેછે એનો નિર્વિવાહ વાતાછે પરંતુ મૂનમા જે ખુની આપતની રહેલી છે તે બાન્તરમા મયવાઇ રાકી નથી એટલે તેનો આનંદ ગુર્જગનુવાના અવસોદનની મ્મી ગેરો ગેમર એ જગ પ્રમ્ સરખુ છે ખરું

રાક્ષાન્ બમાલી અનુવાદે, રાક્ષા બાપાન્તર કયું હોય એમ જણાવુ નથી, કાગલુકે જો તેની પ્રતિ દરી દોત તો ગુર્જગિગધી ગુથાએનો આ અન્યથાઇ મહાન સ્વ રૂપને ધાગલુ કન તો પણ એલુ તે કલા વિના આનો નહીં કે પુર્વોક્ત રિયા મહા- ત્મા દોડે જે ઉપવાગ આર્પાવર્તની પ્રમ્ ઉપર કયો છે તેને અનન પી તેના અનુવાદકે પણ વાઇ વર્તમાન યુગને યોગ ને પ્રતિ જીવીગ વિધાના અનભિનુ મનુષ્યો અર્થે દેવી છે તે બોધી ધનવાદને પાતો નથી

નૈન શુભેન્દ્રપત્રના અધિપતિ અને વિદ્યાવિજય પ્રીતીંગ પ્રેમના માલીક પોતાનુ મામર્થ્ય કમશ વધારી પ્રજની મેવાનો પ્રનિક્ષણે અધિકાધિક લાભ અમ્પાદન કરી પોતાનુ અમર અભિધાન ગુર્જરાત અને તેની પણ આગળ વધી આર્પાવર્તના યથોચિત પ્રદેશમા આવા અયોના મમુદ્ગણુથી તે દ્વાગ પોતાની વિન્ય ધ્વજ સગવતા રહેડે, એ વણુ ધણુ ઈચ્છવા યોગ્ય છે

હવે પીઠિકાના ઉત્તર પ્રેશમા આવતા હુમ્ગાર એના માટે હુમ્ભવેછે કે, મમમ્ અથને સમુદ્રિત દરવો એ, અને તેના મ્યુગ મરીરનુ મુક્કમમરીગના ઉપમા દર્શન કમવલું એ, આ બન્ને પ્રસંગો એક બીજાની તદ્દન વિભિન્ન છે, કાગલુકે અનુવાદક અન્ય દોવા જના તેઓએ વિચરને ગમેતેવો વિસ્તૃત ચર્ચેનો હોય તદપિ તેને સુદમગપમા વાવવો એ જગ કાઢિ- પ્થના વાગુ જણાને અને તેમા પણ અન્ય મમમ્નેઅન ન્વઉપમાં આનખ કરી પોતે જો મુક્કમમરીગ ધડવા એમેતો અચિદપિ નિન્યતા નહી અનુભવાતા મગન થી શકે છે પરંતુ આ માર્ગે નરી જતા મદુલુણાલકન મુગ્મી વર્ષ પુરૂપોતદાસ ગીગાલાઇએ પીઠિકા લખવાની જે પ્રતિ મને ખક્ષિશ ગેલી છે તે અર્થે તેઓ રીનુ ચાવત્ અગલુ મને વિગ્મ-લુ થશે નહિ તોપણ વ્યાવહારિક નવમાન અને પનાધિનતાની અધિકે પરાકાષ્ટાથી નિરૂત અજ યથાશક્તિ પ્રાપ્ત મન્ત્ર યોગની મન્વિદાનુ આ પીઠિકાદ્ય શુચ્ચન કરેડુ છે તે મુગ્મી વર્ષ શ્રીયુત પુરોનમમાઇ નયા આ અન્યના મમન્ત વાય- વર્ગ ક્ષિરનિર ન્યાયે યથાયોગ ઉપોગ ગરો એની નિનમિ કરી વિગ્મવા રજા વર્ષ છુ

અવત ૧૮૬૭ ના જેજ વર્ષ ૮
અદ્રવામર
માગમેળ કામિયાવાડ

દયારાંકર રૂદ્રજી વ્યાવહારિક

અનુક્રમણિકા.

પ્રથમ અધ્યાય.

રાજસ્થાન-સૂર્ય તથા ચંદ્ર વંશનું પૌગણિક વૃત્તાંત

૧-૪

દ્વિતીય અધ્યાય.

સૂર્ય તથા ચંદ્ર વંશના નરપતિઓની વંશાવળી અને તેઓના પચ્ચર સમસમયનું નિરૂપણ

૫-૧૦

તૃતીય અધ્યાય.

પ્રાચીન આર્ય વૃષ્ટિ કર્તૃકે બિન્નબિન્ન નગર અને રાજ્ય પ્રતિષ્ઠા

૧૧-૧૬

ચતુર્થ અધ્યાય.

રામ અને યુધિષ્ઠિરના પરલર્તી સૂર્ય અને ચંદ્રવંશના વૃષ્ટિઓનું મંદિર વિવરણ અને અન્ય રાજવંશની સમાલોચના

૧૬-૨૦

પંચમ અધ્યાય.

શાકદ્વીપની અને સુદ્ર નાભની જાતિ સાથે રજપુત જાતિના સાદૃશ્યની સમાલોચના

૨૧-૩૫

ષષ્ઠ અધ્યાય.

રાજસ્થાનના છત્રીમ રાજકુળનું મંદિર વિવરણ

૩૪-૬૮

રાણાનું પ્રાસાદ નિમણુ, ચિતોડનું, ફરીથી મસ્કાર સાધન, જન્મસિંહનો આ લોકનો ત્યાગ, રાણા રાજસિંહનો ગંગાબિંધેક શહાજહાનને પદચુત કરી, જહાગીરનું નિહાસનારે હાથ, જહાગીર અને શહાજહાનનું હાંદુ પ્રેમિકતાનું પ્રકૃત કારણ કરણનિરૂપણ ઔરગઝેખના ચરિતનું વિવરણ, રજપુતોના ઊપર તેનું જીત્યા વેરાનું સ્થાપન, રૂપ નગરની રાજ્ય કુમારી માથે ઔરગઝેખનો વિવાહ સબધ અને રાજકુમારીનું હરણ કરી રાણાનું પોતાના નગરમા આગમન સમ્રાટની વિરૂધ્ધે યુદ્ધોવાગ, ઔરગઝેખની પુદ્ધ દાતા, મિન્નો ઉપલક્ષ, રાજકુમાર અઝમરનો પગજય, રાજકુમાર અઝમરનું મિરિ સકટમા પડવું રાણાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર થળી અઝમરનો શત્રુદાર, દેવદીરખાનો પરાજય, રાણા અને તેના સરકારી રાજા રજપુતોએ કરવેા ઔરગઝેખનો પગજય, ઔરગઝેખનો પુદ્ધોત્તમનો પરિત્યાગ, રાજકુમાર ભીખનો ગુજરાત ઉપર હુમલો રાણાના મત્રીએ કહેલ માલવ છુટવા એકચત્રાથી બધાએય રજપુતોએ કરેલો આજીમનો પગજય અને તેનું ચિતોડ થકી ફર આણું જવું, મોગલ આમ્રાજી ચિતોડનો જીદાર, મારવાડમા લયકર પુદ્ધ, એકચત્રાથી બધાએય શિશોદીય અને રાનેડ રજપુતથી અઝમરનો પરાજય, રજપુતોનો પડપત્ર ઔરગઝેખને પડ્યુત કરી અઝમરને શિહાસને બેસાડવાની જોડવણ, જોડવણમા નિષ્વળતા રાણા માથે મોગલ સમ્રાટનો સધિ પ્રસ્તાવમા સધિ બધન વિષમ કૃત થવાથી રાણાનું મરણ, તેના અને ઔરગઝેખના ચરિતની સમાલોચના, રાજ્ય મમુ' સરોવર, લયકર દુર્ભિક્ષ અને મહામારી ૨૯૭-૨૯૦

ત્રયોદશ અધ્યાય.

રાણા જયસિંહ તેના અને તેના યમજભાધનો એક ગણ, રાણા અને રાજકુમાર અજીતનો સાક્ષાત સમાવાય સાધ બધન મધિ વિન્છે, રાણાએ કરેલ જય મમુદ્ર સરોવરની પ્રતિષ્ઠા, મમાનિક વિવા, વિપનાદ, યુવરાજ અમરમિહનું શિહાસના શેહલુ, ઔરગઝેખના જીતરાધિકારી સાથેતેનું મધે બધન, સમાનિક ઘટનાની સમલોચના મુડ કંગ સ્થાપન, મોગલ સામ્રાજ્ય થકી રજપુતોનો સ્વાતંત્ર્ય લાભ, ઔરગઝેખનું મરણ, ભરતવર્ષના સામ્રાજ્ય માટે વિવાહ, બહાદુરશાહનો મોગલ સામ્રાજ્ય ઉપર અભિપ્રક, શીખ લોકોની સ્વાધીનતા ઘોષણા, મેવાડ, મારવાડ અને અબર રાજ્ય વચ્ચે એકતાબધન, તેઓનો પૈરાયણુરભ બહાદુરશાહનો દેહલગ શીશકમીયરનો અભિપ્રેક, મારવાડ રાજકુમારી સાથે તેનું વિવાહ બધન, ભારતવર્ષના શ્રીગીશ સામ્રાજ્યના મુત્ર પાત, મમ્રાગની માથે રાણાનું મધિ બધન, ભટ થોકોની સ્વાધીનતા ઘોષણા, રાણા અમરમિહનું પત્યોકમન, તેના ચરિતની સમાલોચના ૩૩૧-૩૪૬

ચતુર્દશ અધ્યાય.

રાણાં મઆમસિંહ મોગલ સામ્રાજ્યનો અધપાત, નિજમહનમુ'કથી હૈરામ્યાદ

પ્રહાર લાકુખાનુ મરણ, મરાઠા સેનાની ઉપર રાણાનો હુમલો, જલ્લીમસિંહે કરેલો ઓ તેનો ઉદ્ધાર, ઉત્તરપુરમાં હોલકરનું આવવું, અને કેપ્ટન કરચ્છાપત્ર, સિંધીયાનું આક્રમણ, કૃષ્ણ કુમારિના પાણીચંદણ કરચા માટે રત્નપુત્રોમાં વિવાહ અને તેના માટે રાજધાન્યમાં યુદ્ધ, કૃષ્ણ કુમારીનો આત્મભાગ, ગીરખા અને અજીતમિંહ, તેઓનું દુરાચરણ, ઉત્તરપુરથી જઈ સિંધીયાની રાજસભામાં ખીટીશ દ્વંતનું આગમન, અપમાનિત થઈ અવજની આત્મહત્યા કરવા એટલા ગીરખા અને બાપુ સિંધીયાએ કરેલ મેવાડનું ઉત્સાદન, ખીટીશસિંહ સાથે રાણાનું સંધિ બંધન ૩૭૫-૪૧૧

—૦—

સત્તરશ અધ્યાય.

હુટવાની પ્રથાનું દમન, રજપુત રાજાઓ સાથે અંગ્રેજનું મત્રીબંધન, મેવાડમાં અંગ્રેજ દુતનો નિયોગ, ઉત્તરપુરમાં તેનું આવવું, અંગ્રેજ દુત તરફ રાણાની અભ્યર્થના, રાણાના ચરિતનું વર્ણન, પોતાના દેશની અબાદી માટે રાણાની યોજના, નિર્વાસિત લોકોને પાછા ખોલાવવાની ગોઠવણ વણિક લોકોનું આમત્રણ, લીલવાડા સ્થાપન, સરદાર વર્ગનો એકન સમાવેશ, સત્વપત્રનું દ્વીકરણ, ભુમિસંપત્તિનું પુનર્ગણ, આર્જનના સરદાર લોકોના કેટલાએક વિવરણ, બેંગોર, બેજેશર અને આગ્રેત મેવાડની ભૂમિભોગ પ્રથા, પક્ષવિધાન, વાખેના વબુકિયા, ભૂમિ સત્તાધિકારમાં પુરાણ વચન, પટેલ, પટેલની ઉત્પત્તિ અને પટેલની અવસ્થા, ભૂમિવત્તનું નિયમ નિર્ધારણ, સાંપારણ જળાશય. ૪૧૨-૪૨૪

—૦—

અષ્ટાદશ અધ્યાય.

પૌરાણિક ઇતિહાસનું ઉપકારિત્વ, ભારતનું પુરાણ ૧૭, મેવાડમાં શિવપૂજા, ભગવાન એકલિંગનું મંદિર, રોવ, ગોખામી જૈન, સમિતિ, નાથદ્વારમાં શ્રીકૃષ્ણનું મંદિર અને તેની પૂજા પદ્ધતિ, રજપુત મમાજીના વેધ્યુવ ધર્મની ઉપકારિતા ૪૨૫-૪૨૬

—

નવવિંશ અધ્યાય.

વસંતપચમી, બાનુસમમિ, શિવરાત્રી, આહેરીયા, દ્વાગોત્સવ, સિતલાપટ્ટી, રાણાની જન્મ તિથિ, ફુલડોળ, અન્નપૂર્ણા, અશોકાષ્ટમી, રામનવમી, મદન નયોદશી, નવગૌરી પૂજા, સાવિત્રીવ્રત, રબા તૃતીયા, અગ્નિપટ્ટી, રચ્યાત્રા, પાર્વતી તૃતીયા, નાગપચમી, જન્મઘટ્ટમી, પિતૃ દેવતા. ખડગ પૂજા, દશહરા, ગણેશ પૂજા, લક્ષ્મી પૂજા, દીવાળી, અજકેટ, ઝુલણયાત્રા. મકર મકાતિ, મિત્ર મસમિ ૪૩૧-૪૩૬

—

શ્રીયુત્ પુરુષોત્તમ ગીગાભાઈ પાંચભાયાનું જીવન વૃત્ત.

આ ટોડ રાજસ્થાનનું ગુજરાતી ભાષાન્તર કરાવનાર શ્રીયુત્ પુરુષોત્તમ ગીગાભાઈ, જેમ સ્વધર્મના મોટા પક્ષપાતી અને મામાન્ય અતિહાસાદિ ગ્રંથોના ઉદ્ધારક તરિકેતુ પોતાનું અનુકરણીય જીવન લોક ક'યાણાર્થે નિર્ગમન કરે છે, તેઓશ્રીના ઉપદેશાત્મક જીવનનું સ્વરૂપ દિગ્દર્શન કરાવતું આ સ્થાને અનુચિત ગણાશે નહીં.

આ ચંદ્રિનો પ્રારંભ કરતા આપણે અધિક આગળ વધવું નહીં, પરંતુ આટલી ઝોળખાણની તો અગત્ય છે, કે શ્રીયુત્ પુરુષોત્તમભાઈના પ્રપિતામહ બોધા અને તેના ચિરજીવી નાગજી ક્રીને હતા જેઓ ભાવનગર તાબાના ગામ મોને ટાણાના રહીશ જ્ઞાતે વણિક અવતરે શાહ છના પાંચભાયાના ઉપનામથી તેઓ ઝોળખાય છે બીજે કેટલેક સ્થળે આવાજ મકારનું બારભાયાના ઉપનામનું ઝોળખાણ જોવામા આવે છે, એટલે મહેજ અનુમાનાય છે કે પાંચભાયા એટલે પાંચભાઈઓના યુથ ઉચરથી અને બારભાયા એટલે બાર ભાઈઓના યુથ વડે આ ઝોળખાણ પ્રતિષ્ઠિત થઈ સમન્વય છે એટલે મહેજ તેઓ વેપારી વર્ગના અને યથા પ્રાપ્ત ધન સમ્પત્તિથી પોતાનો ગૃહસ્થાશ્રમ નિર્વહણ કરતા હતા વૈદ્ય કર્મ સ્વમાવજન સંભાવથીજ ઉત્પન્ન થયેલા વૈદ્ય કર્મહિત હોઈને તદુત્પન્ન સમ્પત્તિ ધણીજ પ્રમાણવાળી હોવાથી ધનિક સ્થિતિને તેઓ અપ્રાપ્ત હતા વાણિજ્યમા પણ ખાસ કરી અનાજનું તોલન કરનાનું કાર્ય કરતા અને તે કાર્યના કારણે તેઓ 'મખારાના સમ્રોધનથી ઝોળખાતા હતા તે કાલના જુના રિવાજ મુજબ ગામની સ્વદેશી નિશાળની મદદથી જેટલી વિદ્યા મખાઈન થઈ શકે તેટલી તેણે મેળવેલી હતી અર્થાત્ અગાઉના વખતમા માણસને વાચતા લખતા આવડતુ એટલે લણી ચુકયા એ ધોગણે નાગજીભાઈનો અભ્યાસ સાધરણ ગુજરાતી 'બોડીયુ' નાણુવા જેટલો હતો તેઓ અવસ્થાનો અસુક ભાગ વ્યતિત થયા પછી આજે

૧ મખારા—ધ ધા ઉપરથી પડેલું નામ.

૨ બોડીયુ—જુના વખતમા એની રીતે લખાતું હતું કે—ચકપલવ હિંગ

મ ર ટ પ ગ દ વ લ ન દ. તેનું શુદ્ધ ગુજગતી એની રીતે યાચ છે કે યોખા પાલી બે હીંગ મરીને ટોપડ દીવાળીને દીવસ તે રવાણાને ખાતે—

ઓમાં આજની સમાન વ્યાપાર અર્થેજ વસેલા હશે. કસ્તુરભાઈની ઉમર ઘણી સ્વદેશ છતાં બુદ્ધિની પ્રાદેશતા, તેમનું જ્ઞાન અને ચાંચસ્યતા મનહર હતી. પોતા ઉપરના વ્યવહારના બેબાને શી રીતે વહન કરવો તેનું જ્ઞાન બાણે કે પૂર્વ જન્યજ હતું, શાંત સ્વભાવ, માયાગ્રુપાહુ અને ઉદારવૃત્તિ ઇત્યાદિ પ્રશંસનિય ગુણોનાં તેઓ અધિષ્ઠાત્ર હતા અને તેથી કુટુંબમાં તથા દરેક ઘરે કસ્તુરભાઈનું આવાગમન ઇચ્છવા યોગ્ય ગણાતું હતું, પ્રત્યેક સ્થાને કુટુંબમાં વા આસપાસના સ્નેહી મંબંધીઓમાં કોઈ ગુલાગુલ પ્રસંગે કસ્તુરભાઈ એક વ્યવહારના ઉત્તમ લોભીયા દરજ્જે ઓળખાઈ દરેકને યથાયોગ્ય સલાહ આપવાને લાયક થયાં હતા, અને તથી ગીગાભાઈને વ્યવહારમાં જેમ ઉપયોગી સલાહ આપી શકવાનું બુદ્ધિબળ તેઓમાં ઇશ્વરેજ બક્ષિશ કરેલું અને જેનો લાભ દરેક મનુષ્યો લઈ શકતા હતાં, ગીગાભાઈનાં લગ્ન થયાની ઉમ્મરે સર્વ લાઈઓ ઉમ્મરને યોગ્ય થતા એક બીજાએ પોતપોતાને સ્વતંત્ર ધંધે ચડવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને તેમ કરવું સર્વને અનુકુળ જણાયું. ભિન્ન ભિન્ન થવાનો મમય આવ્યો, આજ દિવસ મુધી એકજ ઘરમાં એકજ માતૃ પિતૃની છત્ર છાયા નીચે પોષણ પામેલા અને એકજ પાત્રમાં ભોજન, એકજ પળના પર્યાંક ઉપર શયન અને એકજ ઘરમાં નિવાસન એ આદિ એકત્રતામાંથી પૃથક પૃથક થવાનો મમય પિતાની સ્વર્ગ સ્થિતી વ્યવહારની દુર્બળતા આદિ અનેક કારણો આ બાંધવોને અભારે જુદા થવામાં અસહ્ય દુઃખ રૂપે લાગવા લાગ્યા, પરંતુ નિરૂપાય સુધિના અન્ય ગૃહસ્થાશ્રમના વ્યવહાર ભેતાં તદનુસાર આપણે પણ તેમ થવું બેઠએ, એવા નિશ્ચયનેઆધીન થઈ આ સમયથી તેઓ બાંધવો એક બીજા વિલક્ષ્ત થઈ ગયા અને જેને પરિણામે આણુંદણ તથા કમો બન્નેએ ભાવનગર આવી નિવાસ કર્યો, જ્યારે ગીગાભાઈ તથા વીરચંદે ભાલમા વડલણીપુર (વળા) પાસે ચાર ગાઉ ઉપર આવેલા ગામ શાપુરમાં આવી વાસ કર્યો. આણુંદણ, કમા પોતાની માતૃશ્રી અમૃતબાઈ સાથે રહેતા હતા, તેઓ સ્વધર્મેચ્છક એટલે જૈન ધર્મના ઉપાસક અને ધર્મ ઉપર વિશેષ પ્રેમ રાખનાર હતા, મહારાજશ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજીના સત્સમાગમથી તેઓની ધાર્મિક શ્રદ્ધા વિશેષ ઉત્તેજિત થઈ અને પ્રતિ દિવસ એ માર્ગે તેમને અધિક રૂચિકર થતો આવ્યો. વ્યવહાર પરત્વે ન્યુન લક્ષ અને વિરક્ત દર્શાવે ભોગવવાની તેઓની આતુરતા, પ્રચ્છન્ન હિલ્ચા અનુભવાતી હતી, ધાર્મિક મંત્રતિર્થો તેઓ દિવસરાત્રી વ્યતિત કરતા, સાધુ માદિવંશો અર્થે ઉચ્છ્રોદક આપવાનાં પુન્યકાર્યની મંત્રતિ માટે તેઓની ખામ યોજના હતી, ધર્માચરણના મુખ્ય શ્રેયસ્કર અને પવિત્ર મિદ્ધાંતનું તેઓનું પ્રથમ લક્ષણ પ્રહ્લ્લયચાંશ્રમનું સેવન કરવાનું હતું અને તેથી તે આશ્રમની ઉપામનાનો આરંભ પોતાની વય રજની

૧ મંવત ૧૯૪૦ની માઘમાં તેઓ પાલીતાણામાં શેઠ મોતીચંદની પેઢીમાં દાખલ થયાહતા. અને પાલીતાણાના કુગર જેતુનજ ઉપર મોતીચાની દુકાન કેટલુક કામ મુધારા ઉપર લાગ્યા હતા. તેનો દેહોત્સર્ગ પણ સંવત ૧૯૪૭ના માગશર માસમા ત્યાં સીદ્ધાંત ઉપર થયો હતો.

બર યુવાન સ્થિતિની થઈ તે વખતે આ ધર્મ પાળવાના તેમણે અનુકરણીય મંમંશનિય અને હુઈટ સપથ લીધા અને એ આશ્રમમાં પ્રેમપૂર્વક પ્રવેશ કર્યો, દીર્ઘ કાળની વાત છે એટલે તેમજ અગાઉના માણસોમાં વિદ્યા વૃદ્ધિ અને સુધારાની મહત્વતા એટલે દરેકે નહોતી મનાતી કે પ્રત્યેક દિવસની કાર્ય વ્યવસ્થાની નિય નોંધ રાખવામાં આવે કે જે ઉપગ્રંથી દરેક પ્રસંગોની આત્મ અને તારીખો નિયમિત થઈ શકાય. ગમે તેમ હોય તોપણ ગીગાલાઈ અને વીરચંદ ઉભય સ્નેહાશક્તિ બાન્ધોબોએ શાપુરમાં શાંતિથી વાસ કરી વાણીજ્ય વર્તન શરૂ કર્યું. બાપાર ચાલુ કર્યો અને બહુ કે આજ આપણું ગામ, ધામ છે એમ નિશ્ચય કરી અનેક પ્રકારની અન્ય ઉપાધિથી વિરક્ત થયા આ વખતે ગીગાલાઈ સહ શાપુરવાસી થયા. પોતાના વ્યવહારનો સર્વ કાર્યભાર ઉપરાંત સંયુક્ત રહેલા વીરચંદલાઈનો પણ નિભાવ પોતાની પ્રવૃત્તિ ઉપર આધાર રાખતો હોઈને આમાન્ય રીતે મન, ધન, સમૃદ્ધિ અને સુખ સમ્પત્તિ મમ્પાદર્થ કાર્ય વશ થયું અને સ્વસામર્થ્યનુસાર તથા બુદ્ધિ બળે જે માર્ગે શોધ્યો તે ગૃહણ કરી પૂર્વેક્ષિતલિપ્ત વાણીજ્ય વ્યવહારનો આરંભ કર્યો,

दैवं निद्रस्य कुरु पौरुष मातम शक्त्या दैवेन देय मितिकाः पुरुषा वदन्ति
નું સહસ્ય મમભયું. કમાન યથાયોગ્ય વિન્યય મેળવતા થયા, વ્યવહારનો કાર્યભાર આનંદમય ચલાવવા લાગ્યા, અને આવા મમયને નિધે નોંધાયે હસ્તુર બહેને પણ શાસનમાં કહેલા.

કાર્યેષુ મન્ત્રિ કરણેપદાસી.

એ સિદ્ધાન્ત ખદેખર વર્તનના પ્રકટ કરવા માંડ્યું. મમય જતે આ દમ્પ-
તિના લાગ્યોદયે પ્રકાશ કરવા માંડ્યો. હસ્તુર બહેનની શાંતિ, ધર્મતા અને ધર્મ-
ભિમાનપણના ફળ રૂપ, તથા ગીગાલાઈની મત્યતા, દયા, અને નીતિના દીવ્ય
પ્રકાશ રૂપ, આગામિ પુત્ર રચના પૂર્વ ચિન્હોને ધારણ કરેલા અનુભવવા લાગ્યા

જન્મ ચક્રમ્.	દી	મિ
૧૧	૨૭	૦
૨૧	૩૩	૮
૫	૩	૪
૧૫	૫	૧
૩	૧	૨૩

અને નિયમાનુસાર એ તત્સંગૃહિત ધર્મના પુત્ર પ્રતાપજી સં. ૧૯૨૬ના શાકે ૧૭૬૨ના વૈશાક શુદ્ધ ૧૧ ના મંગળ પ્રભાતે આપણા ચારિત્ર નાયક પુરુષોત્તમ-ભાઈનો પ્રાતઃકાળના ૭ા-૮ જન્મ થયો;— અતિ આનંદ પ્રવર્ત્યે, ગરીબ કુટુંબ નિરાધાર કુટુંબ અને ઉન્નતિની આશા ઉપર હીચોળા લેતા, કૃદ્વંશને ત્યાં પુત્ર જન્મનો ઉત્સવ, પ્રારબ્ધનો ઉદય અને મહત્વાકાંક્ષાના ક્ષણરૂપ પુત્ર રત્નના પ્રત્યક્ષ દર્શનના યોગ વડે આપણા ગીગાભાઈ પોતાનો સફળ જન્મ માનવા લાગ્યા પુત્ર પ્રાપ્તિના પ્રસંગથી વ્યવહાર કુશળ કયો માણસ આનંદ નિમગ્ન નહિ થાતો હોય ? વિધિવત્ કાર્ય વ્યવસ્થા થતાં ભાઈ પુરુષોત્તમ આ સંસારની લિલામય હવાનું પાન કરવા લાગ્યા, સૃષ્ટિનો કોલાહલ શ્રવણ કરવા લાગ્યા, અને હવે ભવિષ્યની કારકીર્દિ અને પ્રારબ્ધ લોગનાં દર્શન કરવા લાગ્યા, બાળચેષ્ટાથી ગીગાભાઈ અને કરતુરભાઈને થતો આનંદ, એમના રૂદનથી ખિનત્વ, એમના હાસ્યથી હાસ્ય, એમના દુઃખે દુઃખ અને એમના સુખે સુખ ઈત્યાદિ સંસાર નિયમાનુસાર ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાનું અને તત્કાલ આનંદ ગૃહણનું આ પ્રથમ અને મંગળ પ્રભાત થયું, કૌટુંબીઓ તરફના વધામણિના પત્રો, રનેહિઓ તરફના શુભાશિર્વાદો અને આ વડે કરીને પોતાના આનંદમય સદનમાં મનુષ્યોનું નૂતનાવાગમન કોઈ વિલક્ષણ આનંદ આપનારું જણાતું હતું, હમેશાં વ્યવહારમાં આનંદના પ્રસંગો અનેક વિધિ આવેછે જેવાકે લગ્નની તારીખનો આનંદ—દમ્પતિ સંયોગની પ્રથમની રાત્રી—ઈન્દ્રિય પદાર્થની પ્રાપ્તિનો આનંદ અને પુત્ર જન્મનો આનંદ, ઈત્યાદિ જે કાળે જે આનંદનો અનુભવ થાય તે કાળનું વર્ણન કોઈ અવર્ણનિયજ છે અને તેનો અનુભવ અનુભવકર્તા પણ ખતાવી શકવા સમર્થ નથી. તદનુસાર ગીગાભાઈના સદનને આવા મંગળમય આનંદે પ્રકાશમય કરી મૂક્યું હતું. આ પ્રમાણે દીવસો નિર્ગમન થતે થતે ભાઈ પુરુષોત્તમ દીવસોના—માસોના અને વર્ષોના ગ્રાસ કરી શરીરને બૃહત અને બુદ્ધિને ચપળતા કરતા કરતા છ વર્ષની અવસ્થાને પહોંચવા આવ્યા, ઘણા આનંદનો અને સ્વતંત્રાને સાચવનારા કાળનો અંત આવ્યો. સારી રીતે વ્યવહારનું સંસારનું અને સારા સાર જાણવાનું સામર્થ્ય સમ્પાદન કર્યું. પરંતુ હજી પરિપક્વ નહીં પણ કુમશુ જ્ઞાન. બાળકો આ સમય નિર્ભયતા સૂચક નથી કારણકે તે જેમ અત્યારે સ્વતંત્ર કહી શકાય નહીં તેમ પરતંત્ર પણ નહીંજ, જે છ વર્ષની અવસ્થાના બચ્ચાની પાછળ પાછળ રખડાય નહીં તેમ ઘોડીયામાં કે જોળામાં સુવારી હાલરડાં ગવાય નહીં આવું અર્ધ દગ્ધ વર્તનજ ક્વચિત્ બાળકને દુઃખદાઇ થઇ પડેછે અને આપણા ચારિત્ર નાયક માટે તો બન્યું પણ તેમજ, બચપણનો નિર્દોષ આનંદ, નવિન રૂધિરની ચમત્કૃતિ,

નિરકુશ અવસ્થા, એ આદિ અનેક કાશ્વોથી ભાઈ પુત્રપોત્તમના સ્વછદ આચળુનુ પગિણામ એ અપે છે કે ગામડું પામ, ગમવાની પુત્રગ જગ્યા, નાના નાના જગ્યાઓની મોળત અને ગમત ગમતના આનદમાં શારિરિક સ્થિતિનુ લાનજ નહીં પ્રમગ એવો આનંદો કે મોળતીઓ માથે રમવા ગયા જુદા જુદા પ્રકારના એવો બેસીને ધાય એતો ભાઈને ગમે નહીં પણ દોડવુ કુદવુ, ઠેંકા ખાવા, ઈત્યાદિ શારીરિક વ્યાયામનાળી રમતોને વધારે ઇચ્છતા હતા ગમવાના રમણીય સ્થાનમાં જોડે ઘણા અડો હતા તેમાં એક લીંબડાનુ આડ પાડ હતુ, એક તો મોટુ આડ ઘાટી ઘડવાળુ અને ઘણી ડાળીઓથી મુશોભીત જેની એક એક ડાળી એક એકથી માધાવાની એમ અનુક્રમે એક બીજા માથે સળધવાળી હોઇને ગમનાગઓને એક ઉપરથી બીજી ઉપર અને ત્યાંથી ત્રીજી ઉપર એમ કુદવુ ઠીક પડે ફાને તેવી મીતની હતી, મન પમદ ગમત આ આડ ઉપર ચડ ઉતર કરના િ આવી ઉચ્છ્રણવ પ્રવ્રતિ અને આપણા આગ્નિ નાયકનુ અચપણ આના એવો માટે મુશશક હતુ પરંતુ આ લીંબડાના આડ ઉપર ચડતા હમેશની ગમ્મત પ્રમાણે ચાલતુ હતુ દરમીયાન ઢોણુ બાજે ગમે તે કારણે પણ આજે તો આ ગમ્મત ઘણીજ પ્રતિકુલ અને દુ ખદાયી થઇ, જોડદમ અનાયાસે આ આડ ઉપરથી ભાઈ પુત્રપોત્તમનુ શરિઃ અડલિત મીતે નિશધાર પૃથ્વી ઉપર પડયુ, શરિઃ પામગ માત્ર છ નહીંની મધી ડાયા, હાડપિજર નમશુ, સ્નાયુમજ્જાત આદિ હજુ ઢાવ કને પુડ અને ત્યારે પણ અયાગે તો લદન નરીન ઘણીજ ઇચ્છ થઇ, બીજા સાથે રમન ન ઇકસાઓએ ઘન ખમર ઢયા માત્રા પીત્તા ઉચે ત્યાંને દેવના અવિરિહિત સ્મરણ મૂર્તિ દોડતા આને છે ઘણી માનતાઓ અને બાધાઓ પવિ । પુત્રપોત્તમનુ શરિઃ જોઇ જગ વેવાની પ્રનિજાઓ આવી સ્થિતીમાં આવી જુઓ છે તો પુત્ર ઘણી ઇચ્છમાં ગન્ડાન છે, તદ્ય ગભરાયુ ડિમત ન રહી શુ ડગુ તે શુએ નહીં બાન બૂની જવાયુ અત્યાન્ના વિનહવાગા મનમાં ઢશા સક પો આવે નહીં, અને અતકળા પુાની આ સ્થિતીને ધડ દુ ખીત બાનુ, ઇશ્વર ઇચ્છા, બિના નહીં ધગ નામગ લાભ્યા ધાનુ પ્રમાણે એપરોપચાર ગડ કયો કહેવાત છે - ' નામ ગાન લત કન આણે ' ગાપણા નાયક મા સ્થિતીમાંથી લગભગ ડ નામ પડીત ઉનેમગે મોતપાન નેવન પડી ડાઈદ' મુન્ન થયા અને ધીરે ધીરે ગરીબની પૃદ્ધિની નમ્યાન કરના લગ્યગાળી મન્યા મવન ૧૮૩૦ ની આવશે મરિદમાં બાર પુત્રપોત્તમનેજ દુ ખદાયી થઈ છે એમ નથી, પરંતુ તે વર્ષે મારીયાનાના ઘમ્મા ત્વનાના જાતાનુ પરીગમ પ્રાનીત સ્થાનિ ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે જ્યાં મામ દેત યહી આપણુ નાયક માટે શુજ અફનોમ હોય? મવન ૧૮૩૩ ની આવે એજ માતમાં વર્ષનો આરભ હિદુ ધર્મ શાસ્ત્ર બચ્ચા

ઓનું સાતમું વર્ષ ઘણું પવિત્ર માને છે, આ વર્ષમાં બાળ બોવાળા ઉતરે. પગે-લાગણ થાય, વેશવાળ થાય, લગ્ન થાય અને એ સર્વે ઉપરાત સરસ્વતીની ઉપાસનાના આરંભ માટે આ વર્ષ ઘણું ઉત્તમ ગણાય છે, એકઠે એક કે, કે ખ ગ ઘ નો આરંભ, નિશાળે બેસવાનું મૂહુર્ત એ મઘજી સાતમા વર્ષમાં થતું હોઈને ભાઈ પુરૂષોત્તમે પણ આ વર્ષમાં પ્રવેશ કરેલો હોઈને હવે સરસ્વતિ ઉપાસનાનો પ્રયોગ સાધ્ય કરવા યત્ન શીલ થવું જોઈએ યાને નિશાળે બેસવું જોઈએ. એકતો ગાંમડું ગામ, તેમાં વળી વણિક જ્ઞાતિ કે એવી બીજી ઉચ્ચ જ્ઞાતિની વસ્તિની ગેર હાજરી એટલે વિદ્યાલયની આશાજ કયાથી રાખવી તેથી હવે ગીગાભાઈ વિચાર નિમગ્ન થયા કે, નિશાળ છે નહીં, ભણાવ્યા વગર કેમ ચાલે? વિગેરે વિચારે અતે ભાઈ પુરૂષોત્તમના વડીલ કાકા આણુંદણ નાગજી ભાવનગર હોવાથી ત્યાં મોકલવાનો નિશ્ચય કર્યો, આણુંજી સાથે પત્ર વ્યવહાર ચલાવી અને છેવટ ભાઈ પુરૂષોત્તમને ભાવનગર મોકલ્યા. જુના જમાનાના વડીલોની માન્યતા હજી 'કાઈક' અંશે એવી જોવામાં આવે છે કે, સરકારી નિશાળે જવ્યાને મૂકતા પ્રથમ ગામડી નિશાળે મોકલવાં, તેનું કારણ એવું મનાય છે કે, સરકારી ધારા ધોરણથી અજ્ઞાતપણું, વળી શિક્ષકો ઉપર કોઈ ભતનો અમલ ચાલી શકે નહીં, બરાબર શીખવે વા નહિ, તોપણ કાઈ ઠીક શકાય નહિ. મરજી માફક સ્વતંત્રતા રહે નહીં, પુરી પરસ્વાધિનતા, વળી શ્રી વિગેરેના આકરા ધોરણો ઇત્યાદિ કારણોને લઈ વૃદ્ધ વડીલો ગામડી અધ્યાપન નિશાળરૂપી ઘર પસંદ કરતા હતા અને તે પ્રમાણે કાકા આણુંદણએ પણ આપણા નાયકને ગામડી નિશાળનું દર્શન કરાવ્યું, મહેતાજીને ભક્ષામણ કીધી, આ નિશાળ તે કાઈ ઘરથી દૂર જવું પડે તેવી નહોતી. પણ રહેણાકના ઘરની નીચેના ભાગમાં હોવાથી મર્વ રીતે માનકુળતા હતી વળી વિશેષ વૃદ્ધ માસ્તરનું સ્વામિત્વ તે માસ્તર મહેતાજી બાપુ મહેતાના નામથી ઓળખાતા જેઓએ પૂર્વાશ્રમમાં મહારાજ તખ્તસિંહજીને શિક્ષણ આપવાનું કામ કરેલું હતું. આ માયાજી મહેતાજીએ ધ્યાનપૂર્વક આપણા આ આરિત્ર નાયક પુરૂષોત્તમભાઈને બીજા શિક્ષણ સંગે પાટી ઉપર ચિત્રો કાઢાડવાનું કામ ઘણી ઉત્તમ રીતે શીખવેલું છે જેઓ યથાશક્તિ અદ્યાપિ સુધી તે કામ કુશળતાથી કરી શકે છે, ભાઈ પુરૂષોત્તમની ગ્રાહ શક્તિ બુદ્ધિની અમત્કૃતિથી બાપુ મહેતા તેમના ઉપર ઘણા પ્રસન્ન રહેતા અને દરેક શિક્ષણ તેઓ તેમના પ્રકૃલિત હૃદયથી આપતા હતા. નિશાળના અન્ય વિદ્યાર્થીઓ પણ વિદ્યાકુશળ વિદ્યાર્થીને માનની દૃષ્ટિથી હમેશા જેમ જુએછે તેમ આ સ્થાને પણ ભાઈ પુરૂષોત્તમ અન્ય વિદ્યાર્થીઓ મામે માન અને પ્રેમનું આકર્ષણ કરવા સમર્થ થયા હતા, ધોરણ પ્રમાણે પ્રારંભમાં કક્ષા કેવડાની ઓળખાણ કરવા શીખવ્યું. આ નિશાળમાં ચાર વર્ષપર્યંત

અવિચિત્ર અભ્યાસ કર્યા પછી હવે ધોરણોસર અભ્યાસ કરવાનો હોવાથી તથા આગળ વિશેષ વિદ્યા સંસ્પાદન કરવાની હોઇને ગામડી નિશાળોમા તે શિક્ષણ મળી શકે નહિ માટે હવે મરકારી નિશાળમા પ્રવેશ કરવાનું ધાર્યું. અને તેવી નિશાળમા દાખલ થયા.

ગીગાભાઈ અદ્યાપિ પર્યાંત શાપૂરમાજ રહેતા હતા, સ. ૧૯૩૩ ની સારી સાલ નિરવિરોધે પરિપૂર્ણ કરી પણ સવત ૧૯૩૪નું વર્ષ કોણ જાણે કયા કાળ રૂપી જન્મ પામ્યું અને ત્યાજ બાદ તદુત્તર મ. ૧૯૩૫ ની માટે પણ તેટલીજ ભયંકર પીડાકારક દુઃખદાયક અને અત્તની હાડમારીથી લોકમા ત્રાહી ગાહી ત્રાસ વર્તિ રહ્યો હતો. તે કાલ હવે ગીગાભાઈને શાપૂરમા નિર્ગમન થાય તેમ નહોતો. કાળજીકે શાપૂરની વસ્તીના ભાગ્યમા આત્યારે અત્ર વસ કાઈ હતુંજ નહીં ત્યા પછી વેપારીને ત્યા ખરીદીતો કયાથીજ થાય ન્યા વેપારશાલે નહિ ત્યા શુજરા નનુ માધન શુ વિગેરે અનિવાર્ય અને દુ સહ કારણોવગાત્ ગીગાભાઈને શાપૂર છોડવું પડ્યું અને તેને અન્તે ભાવનગર આવી નિવાસ કર્યો. અને પૂર્વવત્ ચારે ભાઈઓએ ભેગા મળી અનાજની દુકાન ઉઘાડી.

ગીગાભાઈને ત્યા પ્રથમ પુત્રના જન્મ પછી ૧૯૨૮ મા સાકળી પહેન જન્મ્યા હતા અને ત્યારપછી અનુક્રમે મણિ અને હરકોર, પુત્રમા ભાઈ પુર્યોત્તમ વીના ધીન ત્રણ પુત્રો જન્મેલા પરંતુ શૃણિક આયુષ્યને કારણે આ બધુમણુમાથી આપણા બગવાન નાયકવિના સર્વભાઈઓ દેહ મુક્ત થયા હતા. સવત ૧૯૩૪-૩૫ ના સુકા અને લીલા દુષ્કાળથી પાર ઉતરી ધીરે ધીરે વિદ્યા અભ્યાસ અને પીતાની છત્ર છાયામા ઉવટે સ. ૧૯૪૦ સુધીના માત્ર દુકા અભ્યાસનો લાભ લઈ પાચમુ ધોગણ ખતમ કરી નિશાળનોત્પાગ કર્યો. જેમ વિદ્યા-ભ્યાસના શ્રમની કાયરતા તેમજ પીતાના મનમા પણ ઉપયોગ પુરતું ભણતા આવડ્યું હવે વધારે શી જરૂર છે, એમ શાલી રાખી અભ્યાસનો ત્યાગ કરાવ્યો. પોતાના ધધામા પ્રવિણતા મેલવવા અને એજ પ્રકારનું મહત્ શિક્ષણ આપવા તરફ ગીગાભાઈનું મન દોરાયું. ધધામા પ્રવેશ કરાવ્યો. સુરખી ગીગાભાઈને ધધો એજ હતો એટલે અનાજ વેચવાનો વેપાર કરવામાં તેઓ કુશળ, સૂક્ષ્મ નિરિક્ષક અને હિંમતવાન હોવા છતાં પોતાના આત્મબળ પુરતોજ વ્યાપાર કરનારા હતા, દાણા તોળવા-રાખ ઉટે-ધુળ ઉટે-આહકમા ઉઘરાણીમાં રખડવું-ત્રાજવાં તોલા ઉપાડવાં, ઉઘરાણીના આહકોની નારાણના અપમાન વાયક શબ્દો સાલગવા, ગંદા કપડાં, ઈત્યાદિ કારણો ભાઈ પુર્યોત્તમને મૂલથીજ અરૂચિ કરતા અને તેથી દુકાનની કાય વ્યવસ્થામા ભેઈએ તેવું ધ્યાન આપતા નહીં પરંતુ દુકાને ભય,

તોપણ સારા સારા મન પમદ પુસ્તકોનું અવલોકન કરવું, કવિતાઓ બનાવવી. વારતાઓ લખવી ઇત્યાદિ મન પસદ વિષય તરફ વધારે ને વધારે લક્ષ આપતા બાણી ગીતાભાઈ પણ તેનો ઝાઝો એક કરતા નહીં. ગદ્ય-લખવા કરતા પદ્ય લખવાનો કાઈક વધારે શ્રમ અને મસ્તિષ્કને વધારે બળ પડે છે એમ લોકની માન્યતા છે અને તેજ કારણે ભાઈપુરૂષોત્તમ પદ્ય કરતા ગદ્ય વધારે સાડ લખી શકતા હતા, બુદ્ધિની ચમત્કૃતિ, સરસ્વતિની પ્રસન્નતા અને ભવિષ્યની ઉન્નતિના આગામિ ચિન્હો આજથી-જ પ્રગટિત થતા હોવાનું બાણી તથા, પોતે કરે છે તેવો (કહેવાતો) ધુડીયોધધો હવેની પ્રભા કરશે નહીં, એવું મમલ મુગળી ગીતાભાઈ કાઈ વચ્ચે આનતા નહીં અને ચયામાર્ગે ચાલવા દેતા હતા, આ પ્રમાણે બે વર્ષ પર્યંત વ્યગ્રચિતે કામ કર્યું જતા હતા છતાં માનસિક સ્થિતિ ઉપર પ્રમાણે કોઈ જુદા-જ માર્ગ ઉપર રમણ કરતી હતી અને તેનું પરિણામ એ આબુ કે પોતે ઠોઠ ગીતે બહોમ આલે-વોકો આગળે અને કીમત થાય, વળી સ્વતંત્રતા મળે ઇત્યાદિ અભિવાધાએ યુક્ત ભાઈ પુરૂષોત્તમે સં ૧૯૪૨ મ પોતાના અભ્યાસરૂપ વૃક્ષના ફળરૂપ, ન્હાના ન્હાના રસિક અને બોધક એવા આ પાત્ર પુસ્તકોને જન્મ આપી પ્રસિદ્ધ ટર્પાની ઉત્તરે “આર્યમન રજન” નામનું માસિક પ્રસિદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કરી અનેક પરિશ્રમે પણ પ્રમિદ્ધીમા મુકયુ આલુ મહાન્ કાર્ય આરમ્ભ્યું પરંતુ દીર્ઘ વિચાર કર્યો નહિ કારણ કે મામિકના આયુધ્ય હમેશા તેના શ્રાહ્મો ઉપર હોય છે અને તેથી આ મૃત્તિ હમેશા પગધિન છે ભાઈ પુરૂષોત્તમનું તિન રૂધિર શાત નહીં ન શકતા ઉતાવળે આલાભ લેવા ગયા પરંતુ શ્રાહ્મો અને આતુશ્રિતોના અનુભાહથી મામિક દીર્ઘાયુધ્ય થઈ શકયું નહીં કારણકે આ અરસામા ભાઈપુરૂષોત્તમનું શરીર જીવન-નિત હોવા ઉપરાત ઉધમના વ્યાધિ વડે અસ્ત થયા હતા અને તેથી તેવા ભયકર દર્દો વધારે અગૃહથી આ શરીરમા ઘડ કરી ભય નહીં તેટલા માટે તેને શરમાજ દૂર કરવા માટે કોઈ શુષ્ક હવાવાળા મ્યાનમા જઈ અમુક સમય સુધી રહેવા દાકતરોએ સલાહ આપી તે કારણે દેશ છોડી પરદેશ ગમન કરવું ઇત્યાદિ ઉપગના બે ત્રણ પણ અગળ કાગળો ઉપગ્રિયત થવાથી માસિક બધ થયું ઘણું અફસોસ ! ધારેલી ઇચ્છાઓનો તથા ચોગ્ય જય થયો નહીં એમ મહજ ખિન્નતા આવી પરંતુ તેથી મનને હિમત રહિત થવા દીધું નહીં “પ્રીગ્જેલગે આગે” એન્યાયે પોતાના ગુહાનિગુહ એકાચને સતત ઉત્તેજિત ગળવા પ્રયત્ન શીલ રહ્યા અને પુરૂષાર્થ કરવાના મહાન્ નિશ્ચયોને વળગી રહ્યા છતાં પણ પોતાનું ખામ કામ જે ખાનગી પુત્રકે લખના છપાવવા અને વેચવાનું હતું, તેને મદ થવા દીધું નહતું કારણ કે તેઓ સમજતા હતા કે “ઉત્તમ એવધાનો પરિણામે શુભ” આથી અનેક પ્રકારનો

લાલ છે તેનું દર્શન આપણે આગળ ઉપર કરશું અને થયું છે પણ એમજ
એ વાચના આપને મુખાત્ર સ્પષ્ટ થશે

ગ ૧૮૪૩ માં લાઈ પુરુષોત્તમનું ચિત્ત અરેખર વ્યવસ્થિત થયું અને
તપ મહુત ન્યાયવત્ આ એકજ સ્થાને બેસી બુદ્ધિને કુદીત કરવી ઠીક ન
લાગવાથી કાઠીયાવાડની મુઆફગી કરી જુદા જુદા વ્યવહારનું અવલોકન કરવું
મારા મારા લોકોના મનમામમા આવવું, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિ રૂચિના મનુષ્યોના અ
ભાવનો અભ્યાસ કરવો મારી વખણાતી પ્રતિષ્ઠિત વસ્તુઓનું અવલોકન કરવું,
અને પર્યટણથી થતા લાભોને મર્યાદન કરવા —

દશાદન પાંડિતમિત્રતાચ, વારાગન્ન રાજસમા મવેશ,

એક દાત્ત્યાણિ વિલોક્યતાનિ । ચાતુર્યમૂલ્લાનિ મર્વંતિપંચ

એ મિદ્ધાતનો અવશરે અનુભવ લેનાનો નિશ્ચય કરી તે પ્રમાણે સવત
૧૮૪૩ થી મવત ૧૮૪૫ મુધીના બે વર્ષોને નિર્ગમન કરી જુદા જુદા પ્રકા
રનો લાભ મેળવ્યો એટલુંજ નહિ પણ આ વર્ષમા યાવત્ યાદ રહે તેવી ગિચ્છિતનો
અનુભવ પણ લાઈ પુરુષોત્તમના આ શરિર વડે લેવાયો છે કારણ કે પર્યટણ
કરતા લાઠી પાને આવેલા દામનગરથી લાઠીજતા નામા “લાઠીની વાવ”
ના નામથી એળખાતી વાવ તરફનો ગંગો જુદારાઓના મુખ્ય સ્થાન તરીકે
પ્રસિદ્ધ હતો આ નસ્તા ઉપર આશરે દીવમને અતે અને ગાંધીના પૂર્વે પમા
થતા તે મમથે મારમ્થ થોગે જે બી. મનના હતી તે પ્રયક્ષ અનુભવનાનો
નમય આંચો, જુદારાઓનું અનુભવ દર્શન થયું આ વખતે લાઈ પુરુષોત્તમને
તેમની ગાયે તેમનો એક ગમેઈ કંગાઝ માણન શિવાય અન્ય કોઈ એમ
નહતું તેમ અલ્પમા અત્યારે કોણજ દોષ ? મહાત્મ્ય કોણ કરે ? એવાના જોનામા
આ લો । દુગ્ધી આંચા એવાયો અને લાઈપુરુષોત્તમ એક બીજાની થોડે અતરે
દુગ્ધી ગાંધી જતા હતા અને તેને વખતે એવાયે લાઈ પુરુષોત્તમને સહેજ
લાયોના મુશ્કારા કયો ક એનો નુસ્તમનો પ્રયક્ષ થય છે, પરંતુ મમને કે જ
લાઈપુરુષોત્તમ તો પોતાના ધ્યાનમા મગ્ન હતા એવાયે બીકથી ચાલતી
પકડી અને કાનુ મામા ગામની આસપાસ પહોંચી જવા આંચો પરંતુ તે
દરમીયાન જુદારાઓએ આપણા નાયકને ઘેરા, મરેસ વ્યાજ કરવા આજ્ઞા
કરી વળુ માણુ હરણ ધર્યું પરંતુ આટલેથી નતોષ નહીં પકડના લાઈ
પુરુષોત્તમને આગે ડોગવી મજમુત બાવી ખેતગમા પધરાંચા અને તેઓએ
પૂર્વે વળુઓ સ્તીત નસ્તો લીધો, અ અથળે મનની સ્થિરતા જન્મ કુલ

લીના કયાકેન્દ્ર સ્થાનમા હશે તે કહી ગકાતું નથી સધ્યા સમય-નિર્જન સ્થાન રાત્રીની શરૂઆત-જગવમા બાતવરોનો હજવા ફરવાનો થતો અવતો સમય-અધકારની શરૂઆત-જગવનો ભયકર અને તિનદ્રાનિ કર્ણગોચર થતો હતો અત્યારે કોણુ ધણી ? શુ ઉઘાય ? કેની ગીતે બધન મૂકત થયુ ? આ પણુ એક અનુભવ, અરે અનુભવ શુ પ્રારબ્ધ ! ભાઈ પુરૂષોત્તમ આહી ગમે તેવી સ્થિતીમા હોય તેની તો બબજ નથી પરતુ રસોચાએ આગળથી ગામમા પહોંચતા પોલીસ ખાતામા આ હકીકત બહોર કરી અને તે ઉપરથી ગામના માણુનો વીગેરેએ આવી આ સ્થળે ભાઈ પુરૂષોત્તમને બધન મૂકત કરીડેટલા એક પ્રકારની મદદ કરી-ભાઈ પુરૂષોત્તમ ઉપર આ એકજ સગે પ્રભાવ વર્તાયો છે એવુ નથી પરતુ આજ પ્રમાણેનુ સ ૧૯૪૫નુ વર્ષ ભાઈ પુરૂષોત્તમને હુ ખમય સ્થિતીમા જાણવુ પડયુ છે તેની હકીકત એવી છે કે સસ્થાન જુનાગઢ તાબાની વસ્તી પેઠી ઝાઝરાજી ઉર્દે કાઢુ નામના માણુમના મનની નારાજીથી પોતાના બાહુબળે જુનાગઢ સસ્થાનની વસ્તીને જુદા જુદા નકાતુ હુખ ઇંઈ હુટકાટ ઢરી મારી-ફોડી ગોડી પોતાની મરકાર જુનાગઢથી પાર પાડવાની નકારી ઇચ્છાએ કરીને ઊકત કાઢુને પોતાના બળમા પોતાની શક્તિમા બળવાન યોધો પકાતો તેણે ચડાઈ ઢરી અર્થાત છુપી ચડાઈ જેને “બહારવટુ” કહેવામા આવે છે તે કરવાનુ કામ શરૂ કર્યુ અમુક કાલ તે ચાલી છેવટ તેનો ભેકે પરાજય થયો તદ્દપિ કાઢુભાઈ જે જગ્યાએ હોવાનુ માણુનો સાબળે તેજગ્યા તરફ કોઈ પ્રવેશ કરતુ હતુ નહી કારણુ તેની મુખ્ય નેમ ‘નાક’ કાપવાની અમુક મુદત પોતા સાથે ફેરવી યથાચોગ્ય નોકરી લઈ પછી પકડેલા માણુસને તે છુટો કરતો હતો, તેનો પવિત્ર નિશ્ચય એક એવા પ્રકરનો હતો કે જેમ સ્ત્રીઓ અને બ્રાહ્મણો ઉપર પોતાનો પ્રેમ વર્ષાવી, સ્ત્રીઓને પોતાની માતૃ-ભગીની સમાન મમલુ કોઈને કાપડુ વસ્ત્ર, ડિવા રોડક રકમની પસંદગીના નામથી ભેટ કરતો અને બ્રાહ્મણોને સાગી સાગી ગ્સોઈ ડગવી ભોજન, દાન, ઇલાદીથી સતોષ કરતો, તેમ બીજી તરફ કોઈ પણ જાતિના લોકોને લૂંચા વિના જવા દેતો નહિ, ખાસ ડગી કોઈ “જન” જતી હોય તેને તે કોઈ પણ જાતે પીડા નહી કરતા પોતાની સરહદ છોડતા સુધી વધક તરીકે સહીમલામત અમુક ગામ સુધી મુકના જતો હતો સ્ત્રીઓ અને બ્રાહ્મણોને સતોષ આપવાના માધન તરીકેતે લુટેવી ચોરલી અને હુમલા કરી મેળોની વતુસ્ત્રોનો છૂટથી ઉપયોગ કરનારો હતો કાઢુ તેના બળ માટે ઘણા પ્રસિદ્ધ થઈ ગયો છે તેના માટે ઝાઝીયાવાડ પેઠી જુનાગઢ સસ્થાનની મરહદમા એટલો તો ગ્રામ હતો કે ‘ માખાપ છોકરૂ રોતુ હોય કે તોફાન ઢરતુ હોય તો તેને અટકાવવા ખાતર એમ કહેતા હતા “ જો હમણા કાઢુ આવે છે ” આ

અબદો સાંભળતાજ બાળક શાંત થતાં હતાં, કારણ કે કાદુના ત્રાસની થતી વાર્તાથી તેના મન ગભરાટ મચ રહેતા અને આવવાની વાત સાંભળી ઇશ્વરનું રમરણ થતું હતું.

પ્રમગ એવો આઠ્યો કે આપણા ચારિત્ર નાયકને સુસાફરી કરતા દરમ્યાન દાતરાણા પાને આવેલી નોજીત નદીના રત્તા ઉપર જતા કાદુલાઈની સુલાકાત થઈ આ ભાઈએ જો કે યોડા વખતથી પ્રસિદ્ધી મેળવેલી હતી, તેથી ભાઈ પુરૂષોત્તમ તેના ચરિત્રથી જોઈએ તેટલા વાકેફ નહતા, કાદુનું આ સ્થાને અત્યારે મામાજી હતું, જેથી કરોડીયો માખીને પકડવા પોતાના જાગ્રમા એક તરફ શાત રીતે બેસે છે. તે રીતે કાદુલાઈ પણ સુસાફરોની રાહ જોઈ બેઠા હતા, તેવામા આ સુસાફરના દર્શન થયા, સતોષ થયો, ભેટ લીધી અને સર મામાન, ધન, મજ્જા અને ઘરેણા, દાગીના આદી જે હોય તે પોતાને ભેટ ધરવા સૂચના કરી, આ આજ્ઞાનો વગર વિલંબે અમલ કરવા ફરજ પડી? ને તેમ ન થાય તો પ્રાણ ન્યાન શિવાય બીજું કાંઈ બને નહીં, તેથી પોતા પાસેનું મર્વ-વ જે કાંઈ હતું, તે ભાઈ પુરૂષોત્તમે કાદુલાઈના ચણમા ભેટ કર્યું, પોતે અને માત્ર વત્ર શિવાય વિશેષ કાંઈ રહ્યું નહિ સાથે ટીમણુ-નાસ્તો જે કંઈ હશે તે મર્વ ગયું લૂટાપૂા લૂટાણા બૂખ્યા, તરરયા નિરાધાર થયા આ વખતની પોતાની સ્થિતિ કોઈ મહાન ક્ષયાનક, મોટો દુઃખદ પ્રસંગ, બચવું સુરક્ષેલ, પ્રાણ લઈ નાસવું પણ કયા? ઇશ્વર શિવાય કોઈનું શરણ નહીં, પરંતુ પ્રારબ્ધાધિન ચિત્ત રાખી ત્યાંથી ચાલવું શકે કંઈ અને બૂખ્યા, તરરયા, જુનાગઢમા આવી પહોંચ્યા, પોતાને વીતેલી વાર્તા ટોને કરે, કહેવાથી કળ શુ ? મનમાજ સમજ્યા અને જેમ બને તેમ હવે યોગ્ય રહેતે યોગ્ય સ્થાને પહોંચવાનાજ વિચાર ઉપર આઠ્યા સુસાફરીમા આવતી અનેક વિડબણાઓ પેઢી, આ પણ એક અમૂલ્ય પ્રતગ અનુભવમા આઠ્યો સુસાફરી તે માત્ર મોટા મોટા શહેરોનીજ કરની જોમ નહતું, પરંતુ નાના નાના ગામડા પણ દરેક ભેવાનું ધાર્યું હતું, કાણ કે મુખ્ય શહેરો ઉપગત ન્હાના ગામો તેઓથી પણ કાંઈ નવીન નીન હકીકતો પ્રાપ્ત થવાની જીજ્ઞાસા ત્યાના લોકોની રહેલી કરણી અને સ્થિતિનું પણ દિગ્દર્શન કરવું, ઇત્યાદી ઇત્યાદી વિષયનો મત્રક કરવા ઉપરાંત પણ કેટલીએક લક્ષણો જેવી હકીકતોનો પણ વાસાવડ, બેનાજ, રાણપોર આદીના પર્યટણથી એકત્ર કરેલ પરંતુ તેના પ્રસંગ નહી હોવાથી તેનું વર્ણન આ મ્થાળે કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું નથી આ શિવાય બીજા અનેક પ્રકારના મગજોને મહન કરતા કરતા લગભગ બે વર્ષ જેટલા કાળ વ્યતીત કરી હવે કોઈ નાડું રથાન પકડી ખુશીથી ભેગવાનું ધારી અમદાવાદ જેવા વિશ્વ વિખ્યાત ગુજરાતની રાજધાનીનું પાયતબ્દ શહેર પસંદ કર્યું, અને

સંવત્ ૧૯૪૫ ની સાલમાં પોતાના આ નિશ્ચય પૂર્વક અમદાવાદમાં આવી વાસ કર્યો. આંહી આવી વિચાર કરતા બીજા કોઈ પણ ધંધા તરફ અંતઃકરણ વહુ નહીં પરંતુ પુસ્તકો લખવા વાર્તાઓ રચવી, કવિતાઓ બનાવવી અને આવા પ્રકારનાં વિવિધ કળા કૌશલ્યતાવાળાં લોકોપયોગી પુસ્તકો રચી છપાવી તેમાંથી યથાશક્તિ ઉપાર્જન કરવું. આ સાથે નાટક ઉપર પણ ભાઈ પુરૂષોત્તમને વધારે શોખ હતો. અને અવસ્થાના મધ્ય બિન્દુને કારણે તેમ હોવાનું સંભવિતપણું છે ખરું આથી તેઓ નાટકના પુસ્તકો પણ રચતા અને છપાવતા હતા. જેમ એક તરફ દ્રવ્યોપાર્જનની ઇચ્છા તેમ બીજી તરફ જન સમાજની દ્રષ્ટિ ઉપર આવવાની પણ પ્રબળ જીજ્ઞાસા હતી ખરી, અને તદનુસાર સંવત્ ૧૯૪૫ માં પ્રથમ જઈ શહેરની ખુબસુરતી જોઈ તથા પોતાને આ સ્થાન રૂચીકર થશે કે કેમ ? તે ભાગ્યની પ્રાર્થના કરી, પાછળથી જ્યારે બહુ ડે સર્વ રીતે આ સ્થાન અનુકુળ છે ત્યારે અહીં રહેવું, એવો નિશ્ચય થયો ત્યારે પોતાની પ્રેક્ષક તરીકેની સ્થિતિમાંથી બદલાણા અને અમદાવાદ હંમેશ માટે રહેવાનું સ્થાન નક્કી કર્યું. કાંઈક સારી આશા ઉપર આગળ યથાશક્તિ ઉપાર્જન કર્યું. સ્વમામર્થ્ય દર્શન કંપુ પુરૂષાયનું ઉચું ફળ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા. અને તત્પશ્ચાત્ એ સદ પ્રવૃત્તિને પરિણામે સંવત્ ૧૯૪૫ ની સાલ અમદાવાદમાં અતી આનંદ પૂર્વક નિર્ગમન કરી વૃત્તિ સ્વદેશ તરફ દોરાઈ, પરદેશમાં આખું દેશના અરધાથી વધારે ન ગણવાનો આપણો શુભશતી સિદ્ધાંત ભાઈ પુરૂષોત્તમે વિચાર્યો. અને તત્કાળ વગર વિલંબે પોતાની અમદાવાદની પ્રાપ્ત મમૃદ્ધિ સ કેલી તુરંત ભાવનગર આગ્યા. સંવત્ ૬૪૬ માં ભાવનગરમાં પણ ધંધા એજ સરસ્વતિ ઉપામના વીના અન્ય સાધન દરેક ક્ષણે ભાઈ પુરૂષોત્તમે નિરમ ભાગ્ય. ભાવનગરમાં ભુકેસરની મોટી દુકાન જમાવી અને તેથી સારા લાભ સંપાદન કરવાની શરૂઆત કરી. હજુ વર્ષાદિના બિન્દુ વૃક્ષમાં ઉતરી મુકીયાના આલિંગનને પ્રાપ્ત થયા નહતાં, તેટલામાત્ર વાધુના પ્રચંડ વેગથી આ વૃક્ષનો સદતર નાશ કરી દીધું, તદ્વત્ આ યુવાનના ઉછરતા રૂધીરને ભાવનગરમાં આ વર્ષમાં આદેલી જીવ લેણુ આગે અસાધારણ અને અનાયાસે શાત કરી દીધું. ભાવનગર મુળધની નમાન નાગ થવાની વાતમાં મુખ્યસદ્ગજ છે અર્થાત જ્યારે જ્યારે એ અગ્ની પ્રબળ ભાવનગરમાં દર્શન દે છે ત્યારે તેના મહાન સ્વરૂપનું દર્શન વહીક થઈ શકતું નથી. એવી આગ સંવત ૧૯૪૬ માં લાગેલી. જે વખતે ભાઈ પુરૂષોત્તમે માંડેલી ચોપડીઓની આ દુકાનની અગ્નીએ સુલાકાત લીધી. અને દુકાનને ઘડંતર પુસ્તક વિનાની પરિણામે રક્ષારૂપ કરી નાખી કે, જેનું આદ્યત અને અસરકારક વૃત્તત મશહીત કરી તેનું એક મૂલ્ય પણ પ્રવક્ષ ચિતારનું દર્શન આપનારું “ ભાવનગરની આગ ” એ નામનું પુસ્તક પણ

પ્રગટ કરવામાં આવેલું જેમાં મધળી બાબતનો સમાવેશ થયેલો છે. જે વાત
 અ. સ્થાન માટે થોડું નહીં ગણતાં આપેલી નથી. આવા પ્રલયરૂપ અસ્તિત્વમાં
 મહાન પરાકાષ્ઠાએ, શાંતિરિક્ષમ, આત્મલોભે, દ્રવ્યલોભે અને નમનના લોભ વડે
 ઉત્પન્ન કરેલી આ પ્રવૃત્તિનો અકાળે અંત આવ્યો. ભાઈ પુરૂષોત્તમનો ચિન્તાનો
 પાર ન રહ્યો, પરંતુ લાચાર ! ઈશ્વરી કૃત્ય અને નાનુષંગિક શક્તિ કાંઈ ઉપયોગની
 નથી. દુકાન દહનથગ, શેષ કાંઈ ગુણ નહીં, તુકવાનીનો પાર નહીં, સં. ૧૯૪૬ની
 આવે તો પુરૂષોત્તમભાઈ ઉપર મહાન દુષ્ટ કાર્ય પ્રારંભાઈજ શરૂ કર્યું હતું. હવે
 શું વિચાર કરવો તોપણ ધન્ય છે. આવા નર બીજોને કે કેળવણી અને પુસ્તકોના
 એકદમી શુભાએથી દીમ્મતરૂપી ૬૯ મંચી છુટી શકીનહીં. ગર્તન શોષામિક્ત તંમ્ને
 આ ન્યાયનુ સ્મરણ થયું પરંતુ હાલ તુરંતમા તો હવે કશું બની શકે નહીં.
 ભેંઈએ શું યાચ છે એમ વિચારી શાત થયા, પરંતુ પુરૂષાર્થની ઉપાસના
 તેટલીજ મતેજ ગંધી અને તદ્દવમાને તુર્તજ બીજી દુકાનની સ્થાપના કરી.
 તેતુ પણ થોડુંજ આયુષ્ય હશે એવી કંપના પ્રથમથી કેમજ આવે ? કારણ કે
 કમળે ગદનો મતિ તોપણ ઈશ્વરી કૃત્યમાં કાંઈ ઉચ્ચ હેતુ હશે એવું વિચારી આ
 દુકાનનું કામ પોતાના તન મન ધન ઉપરના અસદ્ગ બોલ છતાં ધમધોકાર
 ચલાવવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણેની મ. ૧૯૪૬ ની સ્મરણિય સાલની સમાસિને અંતે ભાઈ
 પુરૂષોત્તમે ધોલેશ બદરનો આધ્યક્ષ હઈ ત્યાં પણ કરીયાણાની દુકાન કરી તે ભતના
 વેપારનો અનુલવ લીધો, પરંતુ આ દુકાનનો વહીવટ ચલાવતા દરમિયાન સુરખીશ્રી
 અચાનકે ભાવનગરમાં બિમાર થયાના નમાચાર મળતાં મન વ્યગ્ર થયું, પિતાશ્રીની
 સેવામાં હાજર થવાનો પુત્ર ધર્મ વિચાર્યો, પિતાશ્રીની સેવાનો અમુક્ય સમય
 નાચવવાનો આ વખત નહીં, શુભાવવાનું પોતાનું પવિત્ર મન એવાયું. અને
 દુકાનને દડવત કરી પોતે એકદમ ભાવનગર આવ્યા. સમયનું પિતાશ્રી દર્દના
 નિકરાગ પગમાં જોડ વધારે દબાતા ગયા. અને વ્યાધિનાં ચિન્હો પ્રતિ દિવસે
 વધવા લાગ્યા. ધોરણસર ઘણાં વેગો અને વર્તમાન જમાનાનાને થોડું મેડીકલ પ્રોફે-
 સરના ઉપચારો કર્યા. પાનાથી બનતી શારિરિક સેવા કર્યા છતાં પિતાશ્રીનું આ
 શરીર આ મંનામ્થી ચિન્હા થયું, (નવત ૧૯૪૭) અન્યારે કુટુંબમાના દરેક
 માણનો લુદે લુદે સ્થાને ટોવાથી ભાઈ પુરૂષોત્તમ અહીંયા તદન નિરાધાર વગી
 પિતાશ્રી રૂપ વૃક્ષની શાખાએમા હરકુંવર, મ.લે અને માંકળી નામની સુશીલ
 અને અંધ બહેનો નવા પોતાના પવિત્ર નાતુથી વાગેરે કુટુંબ ભાગ પોતા ઉપર
 આવી પરનાં પૈયને મારણ કરવું ઘણું સુફલ થઈ પડે તેવું હતું, આખા ઘરમાં

પુરૂષ વર્ગમાં આપણા કથનોક્ત નાયક શિવાય બીજું કોઈજ નહીં, વ્યવહારના અનેક પ્રકારના બોબબોને પોતે જો કે પહોંચી વળતા હતા છતાં ગૃહ સાંસારિક ઉપાધિથી અધાપિ મુક્ત હતા. એટલે જેટલે દરજ્જે તેઓ સ્વતંત્ર હતા. તેટલે દરજ્જે પીતાશ્રીના પરલોકગમને તેઓને પરતંત્ર બનાવ્યા. વ્યવહારની ઉપાધિ કેવા પ્રકારની છે. તેમાંના અમુક અંશનું ભાન થવાનો સમય હવે આજથી પ્રાપ્ત થયો છે. બુદ્ધા બુદ્ધાગામ ધામનો અનુભવ, પરદેશ પર્યટણ, લક્ષિમની ઇચ્છા પૂર્વક વ્યવસ્થિતિ આદી ધર્મેશુ આચરણ અધાપિ સ્વચ્છંદ રીત્યા હતું પરંતુ હવે તો સઘળું સ્વમ્ભવત્ થયે. મનના વેગને, મનની ઇચ્છાઓને, મનના વ્યભિચારને અને મનના સંકટપ વૈકલ્પિક તરંગોને હવે તો ધૈર્ય રૂપી મહાન શૃંખલાથી બન્ધન કરીહૃદય રૂપ વિશાળ અને કાઠિણ્ય લોહ શલાકાથી જોડાણ કરવાનો સૂચ્ય દૃઢ્ય થઇ ચુક્યો છે, આવા અનેક તરંગો સમુદ્ર સ્થિત વહાણના હિંચોળા સમાન મનમાં ઘાટ ઘડતા જતા હતા. તે સર્વને દબાવી હવે પોતે પોતાને શું વાસ્તવીક કર્તવ્ય છે તેજ બનાવવાના દ્રઢ પાયા ઉપર આરોહણ કરે છે. મૃત્યુને અંતે વ્યાવહારિક ધર્મે અનુસાર શિષ્ટજનો-કોટુમ્બીઓને આંહી તરફના વ્યવહારને સાચવી ઉત્તરકાર્ય આદિનુ મમાત્ત કરવું અને તત્પશ્ચાત ફરી ઉદ્ધમ વિના પુરૂષોને અન્ય કર્તવ્ય નથીજ એ સિદ્ધાંત સમજાયો. પરંતુ આ સાથે હજી એક વ્યાધિ તે ખરેખર વ્યાવહારીક રીતે માતૃ પિતૃને હોવો જોઈએ, તે આજથી ભાઈ પુરૂષોત્તમને પોતાને સ્વાધિન થયો. અને તે એ કે હવે પોતાનું લગ્ન પોતે કરવું અને આ ‘આન્તરિક્ષ્ય માતૃશ્રી તેમાં અનુમોદન અર્પે એવો સમય ભાઈ પુરૂષોત્તમને જરા વધારે લાગણીવાળો જણાયો. તોપણ નહીં ચાલે શું કરવું, આપણા શિવાય આ કાર્યમાં અન્ય મદદ કરે એ બનવું મુશ્કેલ છે. મતલબ ઇશ્વર કૃપાથી પુરૂષોત્તમભાઈનું બાઈ “વખત ” સાથે લગ્ન થયું, પ્રવૃત્તિમાં જય મલ્યો, વ્યવહારનો માણિક્ય સ્તભ સેપાયો અને ત્યારપછી તુરત એટલે મં. ૧૯૪૮ના માહા વદ પના શુભ દીવસે સોભાગ્યવતી વખતભાઈ સાથે પાણિગૃહણ મંસ્કાર થયો.

નોકરી કરવા તરફ મુળથીજ ઇચ્છા નહિ હોવાનું આપણે ભાઈ પુરૂષોત્તમનું હૃદય જોઈ ગયાછીએ. એટલે દોષીવાળાની દુકાનમાં ભાવનગરમાં એ ધંધો પણ અનુભવમાં આણવા ખાતર સ્વલ્પ સમય રહેતાં પરંતુ તે ધંધામાં મનની અસ્થિરતા ઘણીજ પ્રબળ વેગવાળી હતી તો પણ ત્રણ વરસ સુધી સતત રહીને દેહંપાતયામિ કિંવા અર્થ સાધયામી ની રીતે કામ કર્યું. આખર શાંતિ નહીં રહેતાં

સં. ૧૬૫૨ની માલમાં અલગેલી મુખ્યાદેવી-ગોહમયી-(મુંબઈ) નગરીનું દર્શન કરવા વૃત્તિ દોરી અને તે અનુસાર મુંબઈ ગયા આ શહેરની લગ્નના-નૌદર્શતા અને સ્થિતિ રીતી જોઈ તખા દરેક મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ પરાયણ જોઈ પોતે પણ મોટા માહમમાં ઉતરવા ઇચ્છા કરી અને તેને પરિણામે ભાવનગરમાં છાપખાતું કરવા ધાર્યું, આ વખતે ભાવનગરમાં છાપખાતાના ધારા-ધોરણો અને (Press Act) નહોતા તેથી ગમ્યમત્તાને અગ્ગ હેવાલ કરી તેવી પગલાનગી મેળવવા ગયા, પરંતુ કોઈ પણ કાગળે અગ્ગ નામનુર થઈ અને પ્રેમ કરવાની પગલાનગી મંડી થકી નહો ભાઈપુરુષોત્તમ પોતાના નિશ્ચયમાં અધીક બળવાન બન્યા નામનુર થએલી અરજી ઉપરના શેરાથી મન જગા કલેશવાળું થયું. અધિક પુરુષાર્થ કરવા અન્ત કાગળ દોરાયું અને આ એકજ શેરાથી શાંત ન થતાં તે ઉપર ફરી નામદાર મહાગજ શ્રી હનુર અગ્ગ કરવાતું માહમ કર્યું અને પરિણામે જ્ય મેળવ્યો. મ ૧૬૫૨થી મ ૧૬૫૫ના મમયમાં જુદાજુદા પ્રમગો-વ્યવહારો-અને છુટકે છુટકે ધધા રોજગાર અને મનેચ પ્રવૃત્તિ કરી અને છેવટે જ્યારે આહી ભાવનગરમાં છાપખાતું કરવાની પગલાનગી મળી ત્યારે મ. ૧૬૫૬ના આનો શુદ ૧૦ વિજ્યાદશમીના જગન્યમાન્ય તહેવારના રોજ મુદ્રાલયનું કાગ હમેશ માટે 'પુ'હું' કર્યું-દરેક કામ કરવામાં મનુષ્ય માત્રને જેમ પમાની જરૂર પડે છે તેવી રીતે ભાઈપુરુષોત્તમને પણ પડે એ મહાગ મામાન્ય વાત છે પરંતુ અવલોકન ઉપરથી જણાય છે કે આ કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ બહુ સ્તુતિપાત્ર નહતી, છાપખાતું કરવામાં આધારણ પણ મારી રકમની ચોગ્યતા હોવી જોઈએ. પરંતુ ભાઈ પુરુષોત્તમ પાને તે વખતે કાંઈ હિમ્મત થઈ શકે તેટલું બગ ન હોવા છતાં હિમ્મત કરી પોતાના નિશ્ચયને અડગ રહેવાનો આશ્રહ તેમણે છોટ્યો નહિ. આ વખતે શેક ભાઈચંદ દામોદર અને શેક પરમાનંદ કેસરી જેવા મ હદય રનેહીઓની કીમતી મલાહ, તેઓનો આશ્રય અને દરેક પ્રમગે તેઓના પશ્ચિમને માટે ભાઈપુરુષોત્તમ અગ્રાધિ ઉપકારી છે. સુદૃઘ્નિત્ત તરિદેનો મમ્પૂર્ણ લાલ આપવામાં અને બની શકે તેટલી તનની-મનની-અને ધનની મદદ આપવા માટે પણ ઉગ્ર મિત્ર વર્ગ પાછા હકયા નથી એ તેમની દૃઢય વિશ્વાસના-પવિત્ર રનેહ અને કરુણાનક પ્રીતિના વિસ્તરણમાં ઉતરી ચકાતું નથી, આ ઉભય મિત્રોની પવિત્ર અનુમતિ-માચી મલાહ-અને બતાવેલા મગલ માર્ગ ઉપર અમન કરતા ભાઈ પુરુષોત્તમને જોગ પદવી ઉપર આપણે અત્યાર સુધી અવલોકીએ છીએ એ મદગી ઉપકાર વૃત્તિ શીશુત શેક ભાઈચંદ દામોદર અને શેક પરમાનંદ કેસરીનેજ ધન્યવાદ અપાવે છે.

અનુબંધ

વત્સવે વ્યસને ચૈવ, દુઃખિક્ષે શત્રુ વિપ્રદે,
રાજદારે ક્ષમાનેષ, ય સ્તિષ્ઠતિ સંવાન્ધવ.

સાહિત્ય.

વર્તમાન કાળની ચમત્કૃતિ આપણે સૌ અનુભવિએ છીએ કે ગમે તેવો સ્નેહ સંબંધ હોય તદ્દપિ આર્થીક મદદ કરતાં દરેકનું મન સંકોચ વૃત્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. જોકે શારિરિક અને માનસિક શ્રમના ફલનો ભોગ આપવા સઘળા તૈયાર હોય છે, પરંતુ જ્યાં માત્ર આર્થીક અવલંબનની અગત્યતા હોય છે ત્યાં પૂર્વેકિત ઉભય પ્રકારના શ્રમના ફલની આવશ્યકતાજ નથી. સઘળી રીતે નિરાશ, નામીપાસ અને નિરાવલંબનિય સ્થિતિમાં પોતાના બાહુનો આશ્રય આપી બાઈ પુરૂષોત્તમની ઉક્તિનો પ્રકાશ આગળ ઉપર પ્રવલિત કરવા અને તે પોતે સ્વતઃ નિરક્ષણ કરવામાં ઉચુક્ત થવું એ આજ તો કોઈ સામાન્ય સ્થળેજ અનુભવગોચર થાય છે કે જે પ્રવૃત્તિ કરતાં મહોદર બાંધવ પણ સહેજ સંકોચ ધરે છે, તે સામે આ ઉભય મહાત્માઓનાં નિર્ભળ નેત્રમાં વાસ કરી રહેલા પ્રેમના ફળરૂપ પ્રક્ષના સ્વાદિષ્ટ ફળોનો અદ્યાપિ આસ્વાદ લઈ આ શરિરનો, કુટુંબનો અને યથા-પ્રાપ્ત સંબંધીઓનો નિર્વાહ ચલાવવામાં આવે છે.

સં. ૧૯૫૬નું સ્મરણિય વર્ષ લગભગ સમગ્ર ભારતવાસિ જનોના બહુ કંઠવા અનુભવનું અને તેનું સ્મરણ માત્ર ગ્રાસનો અનુભવ કરાવનારું છતાં એવા વર્ષમાં બાઈ પુરૂષોત્તમે મહાન કષ્ટે આ મુદ્રાયંત્રનો જન્મ આપવાનું સાહસ હસ્તગત કર્યું હતું કારણ કે જ્યાં ઉભયપાર્શ્વ બળવાન સ્ત્રોતોનું અવલંબન હોય ત્યાં પ્રશ્ન શું રહે છે. ભાવાર્થ એ છે કે આવા દુઃકાળ જેવા દુઃખદ મમયમાં પણ જેઓ અન્તઃકરણ પૂર્વક મદદ કરવા ઇચ્છે છે તેઓજ કરી શકે છે આ દાખલો ખરેખર નોંધ કરવા યોગ્ય અને અન્યને સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય છે મં. ૧૯૫૬નો સમય એવો હતો કે બાપ દીકરાનો, અને પતિ પતિનો ત્યાગ કરી, ચાંચ્યા જતા હતા. તેવો મમય ખર્ચ કરી દ્રવ્યાભિભોગે ભાઈપુરૂષોત્તમને નિર્ગમન કરાવ્યો છે. એ કંઈ થોડો ઉપકાર નથી. પરંતુ—

“ હુન્નર કરો હબાર ભાગ્ય બીન ચીલે ન કૌરી.”

હમેશાં કહેવત છે કે સારા કામમાં સૌ વિશ્વ; એ પ્રમાણે મુદ્રાયંત્રના જન્મને હજી કાંઈ પણ સમય થયો નથી તેટલામાં તો એટલે માત્ર ૩૦ દીવસ દરમિયાન

સંવત ૧૯૫૭ના દ્વિતિક માસના ગરબ મહત્ત્વમાં કોણ લાલે કેના દોષ વડે પણ
લાવનગર એવા વિશાળ અને જીવ્ય શહેરનું મરડીએ દર્શન લીધું.

દુરે પિતંગમં દ્રષ્ટ્વા શુભા વા સાગર ધ્વનો,

વિલયં યાંતિ વાપાયા સિંહ દ્રષ્ટ્વા ઝગાડવ.

ઉપરનો અનુક્રમ માત્ર એક દ્રષ્ટાવને નિશ્ચય કરવા માટે અપાયેલ છે,
એટલે કે જેમ મિહના ફરના દર્શન માત્રથી મૃગલાઓ નાશી જાય છે. અને જેમ
રત્નાગર આગરના સ્વર્નના શ્રવણ વડે જેમ અમંજ્ય પાપોથી નિવૃત્ત થવાય છે.
(પાપ ભાગી જાય છે) તેવી રીતે લાવનગરમાં મરડીબાઈના પ્રવેશ માત્રના
શ્રવણ માત્રથી શહેરના અનુષ્ઠો પોતાના ધન, ભાવ, મેદી, મહેલ અને ગ્રીધ
વસ્તુઓનો ક્ષણ માત્રમા ત્યાગ કરી ચલાયન કરવા લાગ્યા. કાળના વાતા
મુન્ધાદાના ઉત્પવનમા ખોટી હિમ્મત કરી શરિરનો નાશ કરવાનું માહત્ત
ન કરવું જેમ ભાઈ પુરુષોત્તમે વિચાર્યું ત્યારે અત્યારે અનાચારો એકદમ
ઉચ્ચાળા દબાયા ઉપાડી કેના દાગ્ગે આશ્રય લેવો! ગમે તેમ યાચ તોપણ લાવ-
નગર તો પ્રતિ દિવસે મરડીના. એક વધારે અપાટાયા અંધલાતું જતું હોવાથી
તેનો ત્યાગ કર્યા વિના આવે તેણે નહોતું, આટલેથી તો બસ નહિ; પરંતુ બીજે
સ્થળે પણ આવી હવામાંથી આવનાર માણસને શહેરમા અગર મામમાં કાપલ
થવા તેને સ્થાનાધિપો તરફનું સખત અનાસા અને વળી મરડી પાછાંએ લાવન-
ગરને સ્વાશ્રયે લીધાના વર્તમાન અતુર્દાને બ્યાસખ્ય થએલા હોઇને કંઈ પણ
સ્થળે શુભરીતે પણ પ્રવેશ કરી શકાય તેવું નહોતું. વળી આવા પ્રદેશમાંથી આ-
વનાર માણસ સાથે બીજે ગમે તેવો ફનેહી મંજી દે કુદુગ્ની હોય તદપિ તેના
તરફ બિલકુલ દયાની લાગણી ધરાવાતી નહોતી અને લાલે આપણે- અત્યારે
તેઓનાં દર્શન માત્રથી કિંવા સ્પર્શ માત્રથી કાળના શામરૂપ યદ્યંજનું તો! આવા
મહાન ભયવડે લોકો આશ્રય આપતાં, પણ કલેશ વધ વર્તતા હતા. આવા હુઃ
ખદ મહત્ત્વમાં કયા જગત્! એ મહાન વિચાર, જેર અંતે એમ હતું કે "એક પાં
અને દો કાજ" ભગવાનનું શરણ અને કુદુગ્નીના આશ્રય વિના અત્યારે બીજું
કશું દર્શન નથી, માટે એકદમ આહીથી પાલીતાણુ જવું વધારે અનુકુળ જણાયું,
પાલીતાણુમાં જેન માહત્તીને ત્યા આશ્રય લેવો-નહી ને કંઈ યાચ તોપણ
ચિન્તા નહીં, ભગવંધામ અને ગુણધીઓની હાજરી એટલે નિશ્ચિત, આવા ઉવ-
ટના વિચાર મુખી મન પહોંચી વળેલું હતું. જેન સાકળીને પાલીતાણુમાં વરા-
વેલી દેવાથી તેણીનું ત્યા અમુરગૃહ હતું. જો કે તેમનો આશ્રય લઇ તેમન
નુકલનું જલપાત માત્ર પણ લેવું એ ગામ વિરુદ્ધ હતું, તોપણ અપસ્તિ કાં

શાસ્ત્રે આપેલી છુટનો અત્યારે ઉપયોગ કર્યા વિના નહીં ચાલતો આશ્રમ લેવામાં આવ્યો હતો.

મહા !!! ઇશ્વરની શું ઇચ્છા છે ? દૈવો ન જાનાતિ કુંતો મનુષ્યઃ દેવને હાથે શું થવાનું છે તે મનુષ્ય જાણી શકતાં નથી, એક ક્ષણ પછી ક્ષણ પુરુષોત્તમનું શરિર કાંઈ જુદાજ અનુભવનું દર્શન કરેછે. અને તે ઉભયરિત્યા— એકતો જેના અવલંબન ઉપર, જેના આશ્રય ઉપર, જેના ઘરોસા અને મંદિરના આધારે ગચ્છેલા તે જ સૌભાગ્યવતી ભગિની સાંકેળી બિચારી વ્યાધિવશ, આતિથ્ય સત્કાર કરવાને લાચાર, કાંઈ પણ શારિરિક મદદ કરવાને પરાધિન અને વ્યાધિના પરિખળથી ચિન્તાગ્રસ્ત, અને બીજી તરફ, લાઈ પુરુષોત્તમના પોતાનાજ શરિરને વ્યાધીનો અનુભવ થયો, તે ત્યાં સુધી કે છેવટ થોડા સમયમાં એટલે સુધી દર્દનું સામાન્ય થયું કે આ શરિર એક ક્ષણ પણ આ જગતની હીલાની હવા લેશે કે કેમ ? એ માટે સંબંધીઓ વિચાર નિમગ્ન થયા, યથાયોગ્ય ઉપચારો કર્યા. ભયંકર સ્થિતિમાં કશું સુઝે નહીં અને દરેક ઔષધોપચાર નોંધએ તેટલા અને બની શકે ત્યાં સુધી કર્યા છતાં અને યોગ્ય હીકમત ચલાવ્યા છતાં દર્દની શાંતિ જોવામાં ન આવતાં છેવટ દૈવસ્ય ગદ્ગદ ગતિ દેવ ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં આવ્યો, તોપણ ગમે તેવું છતાં અન્તે ધર્મજ સહાયક છે. એવું ગણી પૂન્યે પાપનાસ્તિ એ વિચારે ધર્મ ધ્યાન પણ કરી ચુકયા. અને હવે લાઈ પુરુષોત્તમનું આ ક્ષણભંગુર શરિર આ પંચમહાભુતથી સંગૃહિત કરેલું શરિર એક ક્ષણપછી આ અસાર સંસારનો ત્યાગ કરશે, એટલીજ રાહ જોઈ સમ્પન્નાઓ બેઠાં છે. પરંતુ દેવ નાંખેછે ત્યારે તેની સીમા નથી હોતી, તેનો આ મત્યલ્પ જાણલો છે. જુઓ, આવા મહાન દુઃખદ સમયમાં એવો ઓર્ડર થયો કે મરકીવાળી હવામાંથી આવનારા લોકોને શહેરમાં રહેવા આપવા નહીં અને તેથી આ બા-ઈશ્રી આવી સ્થિતિમાં આંહી આવેલા હોવાથી તેઓને પણ રાજ્યદંડની આજ્ઞા અનુસાર શહેર છોડવા ફરમાન થયું. લાચાર—સત્તા સામે લાચાર— આવી સ્થિતિ તરફ કોણ દયા લાવે ? કોને અરજ કરવી ? કોઈ સાંભળે નહીં, મરકીથી એ બીહે; કોઈ હીમ્મત કરે નહિ. કીક છે, કાંઈ ચિંતા નહીં. ઇશ્વર કરે તે ખરું, ગાડી કરી. પ્રાતઃકાળે પહેલાં પાલિતાણુ છોડયા સિવાય ઉપાય નથી, પરિણામે 'આક્ષેમૂહુતે' પવિત્ર પાલિતાણુનો અનિચ્છાપૂર્વક ત્યાગ કર્યો. ગાડીમાં વાસ કર્યો એ પણ આપણા નાયકને તો મહાન દુષ્કર હતું, યાદ છતાં નિષ્પાર્થ હતા તમામ ઇન્દ્રીયો છતાં તેથી રહીત હતા. એટલે સ્વતઃ ગાડીમાં બેસવા તેઓ બીલકુલ અશક્ત, આવી શારિરિક સ્થિતિમાં અન્યોની મદદથી ગાડીમાં બેઠા.

પ્રમાણ કર્યું પાલિતાણાનો ફરજિયાત રનેહ ન થો હવે જ્યારે શિહોરના દર્શન થાય ત્યારે ખરા રસ્તામાં શું શું વિટળણાઓ ભોગવવી પડશે, તેનો પોતાને તો ખ્યાલ નહોતો, કાળુ કે ગાડીમાં પોતે તો દડવત ચયનજ કર્યું હવે કાંઈ પણ દુ ખદ પ્રસંગ આવે તો તે ઉપરિધાન મનુષ્યોને મહન કરવાનું હતું શિહોર જતા જતા પણ રસ્તામાં અનેક વખત ચરિંગી વ્યવસ્થામાં કાણ કાણમાં અમાધારણ ફેરફાર થઈ જતો એવામાં આંખો હતો જાણે હમણા ભાઈ પુરુષોત્તમનું ચરિર હતું નહતું થશે પરંતુ જેમ તેમ કરી શિહોર મુખી આપણા નાયક સહિસલામત પહોંચી શક્યા અને ઇશ્વર કૃપાથી રસ્તામાં કાંઈ અનર્થકર પરિણામ આંખુ નહીં

પાલીતાણાથી શિહોરજ આવવું એ પણ નિમ્નયોજન નહોતું, કારણકે આવા ફર્નિચર પિડિત મમયમાં કોઈ સ્થાન સચ્ચ કહે તેવી સ્થિતી ન હોતી ફરેક મનુષ્યની અત્યારે એકજ દૃષ્ટિ હતી અને તે કાતો રનેડી અગર કાતો સળધી વિના અન્ય અત્યારે કોપિ પ્રકારે આશ્રય આપે તેવું નહોતું પ્રથમથીજ વિશ્વાસ હતો કે શિહોરમાં પણ રાત્રચદ્દ પિડા વગેરે, તોપણ તે સિવાય અન્ય માર્ગ નહીં ત્યાં શું ઉપાય ! આખો શિહોર આંખ્યા અહીંયા સળધી વર્ગમાં ભાઈ વિઠ્ઠલજી અને તારાચદ્દ વહાલજી કમીને આપણા શ્રીમુત નાયકના ફરજના દીકરાઓ રહેતા હતા, તેને ત્યાં આંખ્યા મનમાં પોતાને તો ભય હતો પરંતુ આશ્રિતોને પણ તેઓના આવાગમનથી દ્વિગુણ ભય પ્રાપ્ત થયો તોપણ સ્વભાવે આવે ત્યાં તિરસ્કાર કેમજ થઈ શકે ? મુખે વાડુ બે, રનેડે ના અફનેડે કવેશ વા આનદે, પણ ભાઈ પુરુષોત્તમનું આવાગમન મફળ ઇચ્છ્યું મનુષ્યો ઉપર કેવા પ્રકારના દુ ખ દાવાનગી પ્રત્યે છે તેનું વત્તાન ભાઈ પુરુષોત્તમના જીવન કાલમાં આટલો વ્યતિત થએલો મમય પણ એક યાવત્ યાદ નાવે તેવો છે ખજેગનું ભેરતો તેવુંજ હતું, આહી પણ આવા ખજેગ મામગિ લોકોને દાખલ થવાનો બીલકુલ પ્રતિબંધ હતો તેમાં ભાઈ પુરુષોત્તમ દાખલ થયા નર કારી અમલદારો એટલે કે ફાજદારી દિવાની ન્યાયાધિસ, મુનિમિપાવ ખાતાના કમિશનરો, અને દર્દી હુસ્મન ડોકટરો, વિજેદની ચાલતી પ્રચલ જ્યેષ્ઠીકાના પ્રહારનો ભાઈ પુરુષોત્તમને ભય વ્યાખ્યો ઓડરો ઉપર ઓડરો-નીકળી જાયો, આહી બીલકુલ રહેવું નહીં સજત મનાહ છે ગીહોર છોડી દો ગમે ત્યાં જાયો, ઇત્યાદી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની એકજ અર્થ મૂલક આજ્ઞાઓએ જાણીને અન્યત્ર દુ ખીત કર્યા વિવંહળ બનાવ્યા, હવે શું કરવું ? ઝનો આશ્રય ? કોની ભલામણ ? કાંઈ લાગવગ આવે તો યાય લાગવગ ! કોની કોણ મદદ કરે ? ભાઈ વિઠ્ઠલ અને તારાચદ્દ તો સાધારણ ન્યાયધારી વર્ગના માણસ હતા તે હતા અમલદાર

તથા ડાકડેરના સંબંધવાળા હતા અને તે ગામમા આગ લાગવગવાળા હતા આવા સમયમા ઇશ્વર દરેકને સહાય કરે છે એવો ભાઈ પુરૂષોત્તમનો પવિત્ર નિશ્ચય અત્યારે કુળદ્રુપ થયો સ્થિતી નઠાગી, તળીયત ખીલકુલ અલિલ, કયાય જઈ શકાય નહીં. એવી શારિરિક હાલત, ઇત્યાદી તરફ ડાકડેર ધનજીશાહ કરીને ત્યાં તે વખતે ડાકડેર હોધને તેઓ જોવા આવતા આ સ્થિતીનું તેમને દર્શન થયું તેમના હૃદયમા ઇશ્વરગો, દયાઓ અને લાગણીએ પ્રવેશ કર્યો, નરમ થયા અને ભાઈ પુરૂષોત્તમ સ્થાનાત્તર કરે તો શરિર મહન ઢરી નજ શકે એવું જ્યારે પોતાને જણાયું ત્યારે આહી રહેવાની આજ્ઞા કરી પરવાનગી આપી અને રહ્યા પગતું જોત જોતામા મકૃતિ એટલી તો પરવશ થઈ કે જોવા આવનાર લોકોના મન સશય વિપર્યય ચુકતથયા અને આપણા ચારિત્રનાયકના શરિરનું તેની અત્યારની સ્થિતીનું દર્શન થતા ધાર્તી એવી લાગી કે વખતે આ કેશ ફેટલ થાય અહીંયા જે જે મિત્રો રોહી સંબંધીઓ હતા તે સર્વે સેવામા શામીલ થઈ યથોપચાર કરવા લાગ્યા પરંતુ સ્થિતી તો ઓર વધારે ભયવાળી જણાતી જતી હતી, એક ક્ષણ પછીતો ભાઈ પુરૂષોત્તમ જોવા આવેલા લોકોને ઓળખવાનું ભાન પણ જુવી ચુક્યા હતા આવા દુ સહ અને સકટના સમયમા આથી પણ વધારે નઠાગીસ્થિતીતો એથઈકે શ્રી પુરૂષોત્તમના અર્ધાંગના બાઈ વખતને પ્લેગ થવાના ચિન્હો જણાયા, તુરંતજ પતિની સારવાગ્થી ભ્રમ થવાનો પ્રમગ પતિની આવી દુર્દશા અને પોતે કાળની છાયામા આવે છે એ સદ્ગુ મનને કલેશના કારણદ્રુપ થઈ પડ્યું હતું પતિપત્નિ બન્નેને પ્લેગ થવો અને બન્નેની એકબીજાની સમક્ષ હાજરી અને તેથી ભુદા પડવું એ શું દુ મહ પ્રમગ નથી? મનને કયા સુધી કબજેરાખવું ? ધૈર્ય રાખવાની પણ અત્યારે તો સીમા નથી ઇશ્વર ઇચ્છા હવે શું વિચાર કરવોય છે? અને બાઈ વખતને કોઈ બીજેજ મથળે લઈ જવા. એવો મઘળાઓનો એકત્ર અભિ પ્રાય હોવાથી અને બાઈ વખતના ભાગ્યયોગ્યે પોતાના માતા પિતા સાથેજ હોવાથી ભાઈ પુરૂષોત્તમથી ભુદુ રહેવું હરકત મરણ નથી એવું ધારીને ભુદા મકાનમા લઈ જઈત્યા મઘળી બચત્યા અને યોગ્ય ઉપચારો શરૂ કરવામા આવ્યા, બાઈ વખતની સ્થિતિ વખત જોતે ઘણી ભય ઢર હાલતમા આવી પડી, પ્લેગની એક ગાઠ તો સામાન્ય મનુષ્યોને પણ નીકળનાનું શ્રવણ થયું છે પગતું આને તો તેથી પણ એક વધારે એમ બે ગાઠ નીકળી હવે ઇશ્વર શિવાય વેદ નહીં અને પ્રારબ્ધ શિવાય ઉપાય અને અવલબન નહીં એજ ખરો વિશ્વાસ રાખવાનું ફરજિયાત હતું, વખત બાઈને અને આપણા શ્રીચુત ચારિત્રનાયકને બે બાજુ કેવી ઢેવી સ્થિતીમા આપણે અવલોકીએ છીએ તેનું વર્ણન કરવા હું સમર્થ થઈશકોતો નથી જો કે માહરીતો હાજરી કયાથીજ હોઈ શકે, પગતું માન પરમ સુહૃદ્ય બન્ધુ પ્રિય ભાઈ પુરૂષોત્તમ જ્યારે આ કયાનું શ્રવણ કરાવે છે ત્યાં રોમાચ થાય છે, કે પ થાય છે અને કોઈ માનસિક

બચહારમાં અજાનકે બ્યાપાલ એવો તો બેશબેર થાય છે કે બાણે હમણાંજ આ સપળી પ્રક્રીયા બનવી કેમ ન હોય ? એવું જ્ઞાન થાય છે.

રોગ, કોલેરા વિગેરે દર્દો ચેપી છે, અને તેનાં જંતુઓ દરેક માણસને મરણ કરવું કરે છે. એવા વિચારો દરેક મનુષ્યોના સમજવામાં આવી બએલા હોવાથી રોગ કોલેરાએ પ્રમિત થએલા મનુષ્ય પાસે બનતાં મુખી કોઈ જાતું નથી, કોઈ રક્ષા કરતું નથી અને તેની આરવારમાં ઉતરવાનું પસંદ કરતું નથી. પરંતુ જ્યાં સજમ હોય ત્યાં જુ કરે, લાચાર, અવરથ ભરિભાવનાં નિઃશ્વ ઉપર આપા સેવાને પ્રકાર કરવોપડે છે, આ વખતે ઔષધચારિક મનુષ્યો જે કોઈ સ્ત્રી સંબંધી અને મૈત્ર્ય વર્ગ હોય, તેના પલુ બેવિભાગ થયા. કારણ, અમુકભાગ જાણ પુરૂષોત્તમ અને અમુક ભાગ જાણ વખતની પરિસ્થિતિમાં સુધાએલો હતો. તોપણ જાણ પુરૂષોત્તમ તો પુરૂષ વર્ગના બદલાવ હુકમ, કંઈ છાવીના અને હીમતવાન હોવાથી પોતે હવે મારી સ્થીતીમાંજ છે, માટે જે કોઈ આવે તેને પોતાના પ્રિય પિતૃની સારવાર કરવા જવા કહેતા અને પોતાની સારવારમાં એક માત્ર તેઓના સૌથી નહાની બેન હરકુવર કરીને જે છ વરસની ઉંમરની હતી તેને સૌથી તેનાથી કામ લેતા હતા. એક વેર ચેપી રોગ, તેમા વળી માણસોની હિંમત રક્ષા કરવા ન થાય અને તેથી વધારે તો વળી દર્દી પાસે ખીન માણસોને જવા ડોકરની મનાહ. એટલે જે કોઈ કાર્ય થાય તે મળવું દૂરથી થઈ શકે, વાતો પલુ દૂરથી, બચહાર નથો. દૂર દૂર અને દૂર આ પલુ અંદરનીમાં એક સમસ્તિય નોંધ લેવા જેવો સમય જાણ પુરૂષોત્તમ ઉપર ફરી વળ્યો છે.

નાની છોડી, અજાન છોડી, રેનેહર્ષુ શિશુ ભગિની સેવા અને તેનું અજાની હદય, લોકો ના કહેતા હતા છતાં જાણ કેમ છે, એમ કરી રપસ કરી જતી હતી, પરંતુ ઇશ્વર અનુક્રમ છે, તેને વિષયના પલુ અમૃત રસમાં બદલાઈ જાય છે, જ્યારે સમગ્ર પ્રતિકુળ રોગ છે, ત્યારે અનુક્રમતા પલુ પ્રતિકુળ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે જુઓ કે એકનાં આવુ દર્દ આવી સ્થીતીમા તેમાં વળી રહેવાનું સ્થાન એક ક્રમ આસાર કુદની લાખી પટોળી અંધારી ચોરસી, જારી નહીં, જાળી નહીં અને હવા અજવાળાની કોઈ પલુ બાતની સમવડતા વગરની સેજા વળી દુર્ગંધક્રમ, અને જનુઓના સંગ્રહ સ્થાન રૂપ આ ચોરસી જાણ પુરૂષોત્તમના સચન મુકતું પ્રીતિયાત્ર સ્થાન બની હતી. પયારી દર્દને યોગ્ય દારૂવાં તુટેલાં જારી પુરાણા ગાદણ ગોદણ અને પથકે પલુ તેવીજ પ્રિતિનો. કારણ પાછાં તે નીરૂપયોગી થાય અને કામ ન આવે માટે મારી ચોલિન અને મુદ પયારી આપવામાં આવી નટોલી, કુતુમ સચાના મુનારને ભૂમિ સચન પલુ મલ-વનો એક સમય આવે છે, તેનું આ એક ઉજાવલ દર્દાંત છે.

શિખરણી.

કચિદ્ ભૂમૌ ગચ્ચા કચિદપિ ચ પર્યંક શયનં
 કચિચ્છાકાહારિ કચિદપિ ચ શાલયોદનરુચિ
 કચિત્કંઠાધારિ કચિદપિ ચ દિવ્યાંવરધરો
 મનસ્વિકાર્યાર્થે ન ગણયતીદુઃખં ન ચ સુખં ॥

પરંતુ આ મળેલા ઉપહારો માટે અત્યારે લાઇ પુરૂષોત્તમ કાંઇ પણ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં નહોતા, કારણ કે હાલનો આ સમય તેટલું પ્રાપ્ત કરાવે તો પણ ઇંદ્રભૂવન માની લેવા જેવું હતું. આ પ્રમાણેની સ્થિતિ કાંઈ સ્વરૂપ કાળમાં આવી જાય કે સ્વભવત્ દુકા મમયમાં પૂણે યાય તેવું પ્રારબ્ધજ નહોતું, અને તેથી અન્તકાળના છેલ્લા દુઃખદારાનાં દર્શન કરી ફરી પર્યટણ કરી દોઢ માસે આ કરેલી પથારીના ત્યાગ કરવાને લાગ્યોદય થયું હતું. શારિરિક વ્યાધિને અત આબ્યે, પરંતુ હજી માનસિક આધિની સ્થિતિ તો અધિક ચિન્તામાં નિમગ્ન થતી જાય છે. કારણ કે આવા દુષ્ટ દહન દાવાનલ રૂપ ખેગના પંજામાંથી લાઇ પુરૂષોત્તમનું શરિર કોઇ પૂર્વના પૂન્ય પ્રતાપે વા વડીલોના મહાન સત્કર્મના બળે રહેવા પામ્યું હતું પરંતુ બીજાં સંબધી જનો ખેગના વિકાળ મુખમાં આસ રૂપ બન્યાના વર્તમાન મળતાં હૃદય કાંઈ ભુદાંજ આદોલન ઉપર ચઢ્યું. જેમ સમય જાય છે, તેમ તેમ એક તરફ મહદુપકારી પરમસ્નેહીમિત્ર પરમાણુદ કેશરીતું મૃત્યુ, પ્રેમાલ મૂર્તિ બેન મણીતું મૃત્યુ, સુરબીવન્દ ક્ષેત્ર હરખણાતું મૃત્યુ અને બીજાં કેટલાંએક આસપાસના કુટુમ્બી જનો, મિત્ર વર્ગમાંના યુગલો અને સ્નેહી વર્ગમાં ઘણાંઓનાં મૃત્યુના સમાચાર મળતા જતા હતા. તેમ તેમ તેઓના વિયોગનો અસહ્ય દુઃખદ સંતાપ વધારેને વધારે જાગૃત થઈ સંતાપ કરતો જતો હતો. આ વિગેરે ઘણાં દુકા પણ દુઃખદ સમયમાં લાઇ પુરૂષોત્તમને ધર્મદરી લીલા કહો, કૃત્ય કહો, કે શિક્ષા કહો. તેનાથી ઘણી જાતના અનુભવ મળી જતાં હવે આવા પ્રસંગો જેઓ ઉપર આવે તેઓ તરફ સ્વાનુભવના સ્મરણ પૂર્વક દયાની લાગણીથી બેવાય તેને માટે યોગ્ય સારવાર, યોગ્ય ઉપહારોપચારની વ્યવસ્થા, તેઓની વસ્તુ પ્રાપ્તિની ઇચ્છાની પૂર્ણતા, આદિ તરફ લાઇ પુરૂષોત્તમની પ્રવૃત્તિ ઘણી સ્તુતિપાત્ર થવા લાગી, સાબ થયા છતાં જે જે ખેગના દરદીઓ બેવામાં આવે તેઓની અંતઃકરણથી સારવાર અને તેઓને યથા યોગ્ય મદદ કરવાના કામમાં એકદમ પ્રવૃત્ત થવાની વૃત્તિ તેઓની જાગૃત થઈ આવી હતી અને તે ત્યાં સુધી કે ખેગદી સપડાએલા મનુષ્યોને શાની અગત્યતા છે, તે તથા તેઓને કેવા કેવા ઉપાયોની

કેવી કેવી સગવડતાની જરૂર છે તે પુરી પાડવા તથા તેઓને થતા દુઃખનું ભાન કરાવી તેઓ તરફ તિરસ્કારની દ્રષ્ટિથી નહીં ભેતાં દયાની લાગણીથી ભેવાની ભક્તિભણ કરવા રૂપ મોટા વિસ્તારવાળો લેખ (નિબંધ) લખી આ વખતે લાઇ પુરુષોત્તમ મુખામ્મા મસિદ્દીને માત્ર યચ્છેલા “ મુંબઈ સમાચાર ” નામના જન જાહેર છાપામાં છપાવેલ હતો, અને આવા પોતા ઉપર મુજબેલા દુઃખદ મસંમના અનુભવ ઉપરથી ગરીબો જિવારા ઉપર શુ હવાલ થતા હશે, તે વિચારી તેઓ અર્થે એક માત્ર દયાની લાગણીથી એક મોટું ફંડ ઉભું કરી તે વડે યોગ્ય ઉપકારો-સામગ્રી આ વર્ગને પુરી પાડવામાં આવતી હતી. પુરુષોત્તમ ભાઈની આ ઉપકારક વૃત્તિ દુ જી મનુષ્યોને જ અલભ્ય મનુષ્યમય થાતી કરાવતી હતી, એટલુંજ નહીં પણ આવા પરોપકાર દર્શક અને દુ ખ નિવારણ લેખની અમરથી સંભવીત મુદ્દરો તરફથી મોટા પાયા ઉપર એક ફંડ ઉભું કરવામાં આવ્યું હતું. જેનો લાભદારથી ખીલાતા દરદીને અને નિરાધારોને બનાજથી પુરવામાં આવતો હતો.

એ રીતનો અનુક્રમ સમય નિર્ગમન કરતા છેવટ વેશાક માસના ગર્ભકાળમાં જાવનગરમાં જલેગની સાતી થવાથી ત્યાં આવ્યા અને વિજય મેળવેલા ધર્મ ઉપર ફરીથી ધ્યાન આપી કામ શરૂ કર્યું. આ સમયે છાપખાનું હાણાપીઠમ હતું ત્યાંથી ખસેડી દરબારની ટેલી સાથે જહાપીના મકાનમાં લાવવામાં આવ્યું હતું, સારા મારપથે ધધામાં જેમ જેમ દિવસો જતા ગયા, તેમ તેમ વિશેષ લાભ પ્રાપ્ત થતો ચાલ્યો. વેટેલી દુ.ખદ સ્થિતીના અમરમાં અસાધારણ રીતે બધવસ્યા થયેલી લક્ષ્મીને સમજ કરવાનો આ સમય હાલ પ્રાપ્ત થયેલો હોઇને ભાઈ પુરુષોત્તમમાં નવું જીવન આવ્યું, પાછલા કાલનું કાષ્ટક અશે વિસ્મરણ થયું અને ઇશ્વરની અસારે સાનુકુલતા છે એવાં ચિન્હો બ્યાપારમાં ભેવામાં આવ્યાં એટલુંજ નહીં પણ સંવત ૧૯૫૮ ના આવણ માસના ઉત્તર પક્ષના મુઘમ દિવસેજ પુત્ર પ્રાપ્તિનો અવિશિષ્ટ લાભ મેળવવા જાઅશાળી થયા હતા. આ રીતનો ઉમ બધવહાર લગભગ વર્ષ દિવસને પહોંચવા બાપ છે એટલામાં વળી સંવત ૧૯૫૯ના વૈશ માસની પ્રથમ તામનવમી નામના જગત્પાન્ય અને જગદેવદે તેહેવારના મંગળમય પ્રભાતે શ્રી જાવનગર શહેરે લોકોપુરીનું લબ્ધ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, લંકાને જે વખતે હનુમાનજીએ અસિધી પ્રદીપ્ત કરી તે અમરના દેખાવનું સ્વરૂપ અચારે જાવનગરે ધારણ કર્યું. અગ્નિની પ્રવહ શિખાઓ અને તત્તજન્ય ઉપ શિખાઓ સર્વત્ર પ્રસરી રહી હતી, તતુદિશે અગ્નિમય કેમ જાણે મુદિતા પ્રત્ય અર્થેજ આ અગ્નિએ સ્વરૂપ ધાર્યું હોય એવી રીતે કાલુ માત્રમાં ચારે તરફ મોટા વેમથી ફરી જાયો, આ પ્રજર અગ્નિ અકમા ભાઈથી પુરુષોત્તમની વિજ

દાર્શિની દશા પુનરબદ્ધ થઈ ઘર તથા મુદ્રાલય આ અગ્નિમાં લક્ષ્મિભૂત થયાં, સદંતર નાશ. કદી વસ્તુનું પુનરદર્શન પ્રાપ્ત થયું નહીં આ વખતે ભાઈ પુરૂષોત્તમના ઘરમાં પોતે, ઐરાંઓ, છોકરાંઓ હતાં તેમજ મુદ્રાયત્રમાં પણ નોકરો માણસો કામ કરતાં હોવાથી તેઓ કેથે જઈ શકે તેવી સ્થિતિ નહતી, પરંતુ " મરણ તરણે-શીખવે. " એ ગુજરાતી કહેવત અનુસાર આ અગ્નિપ્રલયમાંથી બચવા અત્યારે કોઈને કાંઈ માર્ગ નજરે પડે નહીં. તેટલામાં 'ઓસાણ હથીયાર' પ્રમાણે ભાઈ પુરૂષોત્તમ પાસે શિર્ષબન્ધ પાઘડી (ફિટો) હોવાથી કઠોરાના વચેના લાકડાંને બાંધીએક દમ ધનતી ત્વરાએ અનુક્રમે લોકોને ઉતારવામાં ગસાધારણ હિમ્મત ધારણ કરી હતી. અને મૈત્રે સલામત ઉતાર્યા. બાદ પે તે છેવટ ઉતરવું એવી દુઃસહ હિમ્મત ધારણ કરેલી હતી. આ વખતે ઘરના દાદરા સુધી અગ્નિ પ્રવેશ થઈ ચુક્યો હતો. પરંતુ ઉપરને મજલ પહોંચે તે દરમિયાન ભાઈ પુરૂષોત્તમ માણસોને ઉતારી પોતે પણ સહી સલામત ઉતરી શક્યાહતા. પોતાનો છોકરો જે ઘરના ઉપરના ભાગમાં ઘોડીયામાં શયન કરતો હતો. તે ઘોડીયાને ચતુરસ્ર તો ખરો પણ ખાસ ઘેડીયાને પણ અગ્નિ સ્પર્શ કરી ચુક્યો હતો, તેને શી રીતે બચાવવો, તે કાર્યમાં ભાઈ પુરૂષોત્તમનાં અર્ધાંગના બાઈ વખત આમતેમ સાધનપ્રાપ્ત માટે ફાંફાં મારતાં હતાં એક તો બતે સ્ત્રી તેમાં પોતાનાજ બાળક ઉપર આરે બાળુ અગ્નિ જેવી આકૃત, એકાંત મદદ કોઈની નહીં, સર્વ કોઈ પોતપોતાના બચાવમાં, રસ્તો સુઝે નહીં, કરવું શું? શો ઉપાય તેના મનની સ્થિતિનું ભાન અત્યારે કયા પોઈન્ટ ઉપર હશે, તે વાંચનાર ! ! આપ વિચારી જોશો, આવી સ્થિતિનું દર્શન કરનાર એક પારસી ગૃહસ્થ જે ત્યાં તે વખતે હાજર હતા તેઓની સાધારણ હિમ્મત અને મદદથી બાઈ વખત સન્મુખ એકદમ પહોંચી બાળકને ઉપાડી લઈ બચાવવાની પ્રવૃત્તિ કરી શક્યા હતા.

આ રીતના અગ્નિ પ્રલયમાં મુદ્રાયત્રની થએલી સુકિતથી ભાઈ પુરૂષોત્તમ કાંઈ ઓછા બેળમાં ઉતર્યા નહતા. આવેલી આકૃત ફરજિયાત ઉતર્યા છતાં હવે પુનર પૂર્વ સ્થિતિમાં આવવું ઘણુંજ કઠણ કામ થઈ પડ્યું, ઇશ્વર કૃપાથી આટલું કાર્ય એક સાડાં થઈ ચુક્યું હતું કે મુદ્રાયત્રનો વિમો ઉતરાવેલો તેથી ત્યાંથી કાંઈક, લાલ મળવાની ભાઈ પુરૂષોત્તમની આશા હતી. અને તે લાલથી રૂા, ૩૦૦૦) ની પ્રાપ્તિ થશે. એવી હિમ્મતે ભાઈ પુરૂષોત્તમનું જીવન ટકેલું હતું, ભાવનગરની અગ્નિ પ્રલયની વાતાવિતા શ્રવણથી સુંબઈ વિમાકુખનીના સરવૈયરપારસીશાપુરજીકરીને એક પ્રમાણિક ગૃહસ્થ આભ્યા હતા, અને તેની સહાય વડે આ નુકશાની બદલ રૂા. ૨૭૦૦) આપવાનું નક્કી કર્યું, વિમાના એજન્ટ કોઠારી એાઘડ બાપુ કરીને હતા. જેઓ સત્યવક્તા પ્રમાણિક અને નિષ્પક્ષપાતી હોવાથી તે તરફનો ન્યાય પૂર્વક લાલ મળવાની પ્રબળ

ઈચ્છાને આધિન થઈ ઉપરની નહીં થયેલી રકમ ગ્રહણ કરવા ઇનકાર કર્યો ન હતો. પરંતુ કટવાક ઈર્ષાથી લોકોએ વીરો જોડે છે એમ મુળઈ જાનણી પણ વ્યવહારથી જાણ આપવાથી વિમાની રકમ મળવામાં અનાયાસે એ વિનય આપ્યું હતું અને તેથી ફરીથી એકતમ નહીં કર્યા વિમા કુપનીઓ ફરીથી કામગીરીએ હલે, કુપનીને તાબી મોકલવાની નહીં જાય અને તે મવાહને આધારે અમુક માણસો તેવી પ્રવૃત્તિમાં ઉતર્યા પણ હતા, પરંતુ 'મત્ય મેરજાને' એ નિશ્ચયને રવાના કરી સમય થતું નથી. આવા પ્રપચથી કુપનીને વધારે જાણ આપ્યું, અને પેમા નહીં આપવાની નોટીનો મળી ચુકી હતી પરંતુ બાવા જૂઠા અને શુદ્ધ પ્રપચથી કર નહીં ખાઈને વીરો કુપની પાસેથી મૂલ્ય નાણા મેળવવાની હિમ્મત આગ્રહ પૂર્વક પકડી ગળી હતી.

ભાઈ પુરૂષોત્તમ ઉપર ગુજરાતી અકાલીક દાવાનલ મટેપ વડે લોકોને દયાની લાગણી ઉત્પન્ન થવાથી ઈલાજી માણસોને સમજાવવા-મંજૂરીત ગૃહસ્થોએ તેઓને મદદગાર થઈ પડ્યા હતા પરંતુ એ સમજી ભાવનગરનું કાર્ય યોગ્ય વ્યવસ્થાના રીતે ઉપર નહિ આવવાથી આજી મુળઈ જુલુ પડ્યું. મુળઈ જુલુ મુલેચક અને નાના નલાહકારોને મળી આ કામ કોર્ટમાં લઈ જવા તથા તેમાં અથ ધિતી મુધી કામ કરવા ભાઈ પુરૂષોત્તમ તરફથી બીકનેર અને મે મેરનાનજી સોશીયી દરને આ કામથી વાકેફ કરી રોકવામાં આવ્યા કુપનીના સોશીયીટર મારફત કુપનીને નોટીસ કરી અને તેને પરિણામે ઘરમેળે સમાધાન કરાવવામાં આવ્યું. આટલા થા પ્રયત્નને માટે ભાઈ પુરૂષોત્તમને ઘણા ખર્ચના બોનમાં ઉતરવા ઉપગત મુળઈમાં એ મામલો લગભગ ગેલુ પડ્યું હતું પરિણામે તેઓ વિજય મેળવવા ભાગ્યગાળી થયા હતા.

મુદ્રાધન માટે અગ્નિના કારણ વડે આ પ્રમાણેના નરકાં થવાથી ભાઈ પુરૂષોત્તમ તો મુ પછી ઠોઠ પણ માણસ પરાણે હિમ્મત રાખવા માટે તો પછી મ્હી શકે નહીં તેવી સ્થિતિ હતા અડગ અને ધૈર્યતાથી ફરીથી મુદ્રાધનને મોકલવાની ગત થયેલા સામાનને પુનઃ ગમે તે ઉપાયે નવિન ખરીદ કરવાની ઈચ્છા તેઓની ઘણી જાળવાત હતી અને તે પ્રજલ ઇચ્છાને કુદરત પણ કેમ જાણે મદદ કરતી હોય તેમ તેમના જાણનેથી ભાઈ ભાઈચદ દામોદર અને અગ્નિદોષી ભાઈ માધવજી પ્રગજી દવેએ કેપિ રીન્યા પ્રેસનું પુનરુત્થાન કરવા, નર્દન નવિન યત્રો લાવવા કટિબદ્ધ થયા ભાઈ પુરૂષોત્તમને જાણ આપ્યું. આ ઉભય રનેથી વર્ગના અમાધારણ જાળના અવલગન વડે ભાઈ પુરૂષોત્તમની ઇચ્છાને ટેક મર્યા અને તુરંતમા તથા અને મહત્ત્ર પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવો જુના-મદમાં ના લેખકને ગુણોડી મુકલને પ્રેન હતો તે એકદમ લઈ આવવા

નકી કર્યું. વેચાણ લીધો. લાવનગરમાં તેનું આવાહન કર્યું અને મંવત ૧૯૫૮ સાલના શુભકારી જ્યેષ્ઠ માસમાં પરમ હિતચિંતક રાયબદા બાદ પથુલાના મુખ્યારક હાથથી આ પ્રેસને ખુલ્લું મુકવાની જાહેર ક્રિયા મોટા દબદબ અને સારી ધામધુંમથી કરવામાં આવી. આ વખતે ભાઈ પુરુષોત્તમ હજી વિદ્યુત કુંપની સાથેના પૂર્વોક્ત ચાલતા પ્રસંગને કારણે જો કે મુંબઈ હતા તો તેમની પાછળ તેમની ગેરહાજરી છતાં ખસ મિત્રધર્મને સમજનારા ભાઈ ભાઈ થઈ દામોદરે સઘળું કાર્ય પોતાને માથે ઉપાડી Opening Ceremony કરી હોય. ભાઈ પુરુષોત્તમને પોતાના સન્નિવૃત્ત મંડળની દરેક પ્રમંગે અસાધ્ય સહાયતા મળેલી આપણે જોઈ ચકીએ છીએ. તદ્દનુસાર છેવટ જ્યારે મુંબઈ વિમા કુંપની સાથેના જયપહારમાં વિજય મેળવી લાવનગર આવ્યા તો વાસ્તેની-સંબંધીઓ અન્ય પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો સર્વે સ્ટેશન ઉપર લેવા પધારે અને જયજયકાર તથા સાબાશીના ઘોષ વગેરે ભાઈ પુરુષોત્તમને વધાવી લેવા આવ્યા હતા.

પ્રેસને ફરીથી સ્થાપત્ત કરી કામ તેવાજ પાયા ઉપર આગળ ચલાવવા મંડળ વર્ગ પૈકી મુરખી મુજબ હોઈ નથુલાઈની યોગ્ય પ્રેરણા અને સારી હિત મળવામાં હતી. કારણ કે તેઓશ્રી મારફત થતું આત્માનંદ સભા કાર્યવ્યવસ્થાનું સઘળું કાર્ય ભાઈ પુરુષોત્તમને સોંપવા તેમજ આત્માનંદ પ્રકાશ નામનું માસિક પ્રસિદ્ધ કરવા અને તે કાર્ય પ્રમંગે યથાશક્તિ સહાય કરવા કબુલ્યું હતું, તે સિવાય જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાના માનવ પ્રમુખ સાહેબ મે. કુંવરજી આણંદજીએ સંપૂર્ણ દીલમોજી બતાવી અને તે કામ પ્રવેશ કરતાં યથાયોગ્ય લાભ મળશે એવી ધારણા પણ બધાં ભાઈ પુરુષોત્તમનું દૈર્ઘ્ય જાગૃત થયેલું હતું એટલેથીજ ખસ કિન્તુ મુરખી કુંવરજી આણંદજી ભાઈની અમાધારણ કૃપાના ફલ દર્શન રૂપ અગ્નિથી નાશ થયેલાં પુસ્તકો પણ પુનરોદ્ધાર કરવામાં સંપૂર્ણ મદદ કરેલી હતી.

આજણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ કે સ. ૧૯૪૨ના વર્ષમાં “આર્ય મંડળ” નામનું માસિક પ્રસિદ્ધ કરતા તે અનાયાસે બંધ પડ્યું ત્યારથી તે વૃત્તિ હજી પુનઃ પણ ઠોઠ એવું રાષ્ટ્ર માસિક પ્રસિદ્ધ કરવા ભાઈ પુરુષોત્તમ વૃત્તિ અદ્યાપિ ઉછળતીજ હતી અને તેથી વર્તમાન વર્ષ એટલે ૧૯૬૦ની આસપાસ વિદ્યાવૃદ્ધ બંધુ શ્રીચુત્ ભાઈચંદ દામોદરની સહાયતા વડે ખ્રીસ્તી નૂતન વર્ષ આરંભ માસ માહે જાનેવારીના પ્રથમ દિવસના શુભાચ્ર પ્રભાતે સૌંદર્ય નામ

માધવજી પ્રાગજી શ્રોલાવતા હતા તદવત વ્યવસ્થાપક દરમિયાનના મધ્યો પ્રવૃત્તિમય કાર્યભાર શ્રીયુગ ભઈ જાઈએ દામોદરે પારણ કરેલો દેવાથી ઉભય જ્ઞાન મગ્ધન બન્ધુઓના જીવન પ્રત્યે મોદ્ય જન્મીને તુરતજ આત્મકાળમાં અધિક પ્રકાશને પ્રાપ્ત થઈ અધિક શ્રોણ સંગૃહિત કરવા મમર્થ થયું હતું પણ ઇશ્વરનું ચિતવન કોઈ અન્ય માર્ગે મમન કરતું હશે તેની શી ખબર. આ માસિક હજુ દુધ પિવાની સહેલ કરતું હતું અન્નપ્રાશન કાલ પ્રાપ્ત થયો ન હતો. જગત વ્યવહારના મળ- વાયુન. કુવાટને પ્રાપ્ત થયું નહતું તેટલામાં તો એટલે સ. ૧૯૬૧ ના હુવાસનીના માનમા પ્લેગના અચાનક સ્પર્શ માનથી ભાઈ ભાઈ- એ દામોદરનું ખેંદકારક મૃત્યુ થયું એટલુજ નહી પણ શ્રીયુત ભાઈ માધવજી પ્રાગજીનું પણ આ વર્ષમા મૃત્યુ થયું આ ઉભય બળનાન રથભના તુટવાથી ભાઈ પુરૂષોત્તમનો મધ્યો કાર્યભાર જન્મીનદોરન થયો મધ્યો આશાઓ નિષ્ફળ થઈ. હૃદયને મોરો ધક્કો લાગ્યો. મોટી મોટી ઇચ્છાઓનું પર્વવમાન થયું મિત્ર જેવા મિત્રો મહાચક્ર જેવા મહાચક્ર અને નસાહકાર જેવા મહાહકાર ગયા. હવે કોનો આશ્રય—કોની મદદ, અને કોની મલાહ, ભણે કે આજે તો મધ્યુ નષ્ટપ્રાય થયું.

ભાઈ પુરૂષોત્તમને મદદ અને મહાચક્ર કરનાગ ભાઈ સુબચક નથુભાઈ અને સુદામચક આણુંદણ બીગેરે મહાચક્રોને પુનઃ ઉભા કર્યા, ભાઈ પુરૂષોત્તમ તદન નિરાશ અશકત, દેવાથી ભાઈએદના મૃત્યુ બાદ ભાઈ માધવજી પ્રાગજીએ કરલોક ભાર વહન કરવા હિમ્મત કરી અને તેમ કરવામા પણ મમર્થ થયા પરંતુ તેમણે કાર્યમા મરેદ્ય કર્યો ન કર્યો તેટલામા તો માધવજી પણ સ્વર્ગે મિધાગ્યા અને તેને પરિણામે સૌદર્ય મામીક પણ દાત આગ્યા પહેલાજ લક્ષિમજત થયું

ઉપર પ્રમાણે મં. ૧૯૬૧નું વર્ષ ભાઈ પુરૂષોત્તમના જીવનમાં હમેશના અમરજીવ પ્રમોદથી વ્યતિત થતા બીલકુલ ચિત રાત ધર્મ મયુ મિત્રોના મ્દર્ગ મમનથી, મહાચક્રના પશ્ચિયાગથી હૃદય કાઈ ધાગ્યા પડી ગયું નહી અને હવે શું કરવું એજ વિચારે બે ત્રણ વર્ષ સુધીતો માધવજી કાર્યક્રમ યથાયોગ નિર્ધિ- હન કર્યો. આપણે ઉપગના મધ્યો અવલોકનથી મમજી શક્યા છીએ કે ભાઈ પુરૂષોત્તમની સુખ્ય નેમ તેમનો પવિત્ર મિદ્દાત જનમમાન્ને કોપિ પ્રકારે વિદ્યા મગ્ધન કરાવવાની તેમની બળવન ઇચ્છાના ફલ રૂપ જુદાં જુદાં પુત્રકોને જન્મ આપી તથા પ્રત્યેક વળને નમ્યાનુચ્ચ નિત સિત પ્રકાશ માગિએને પ્રકટાવી યથાશક્તિ વિવિધ પ્રકારના કળા કોશલ્ય અને શાસ્ત્રાદિ વિષયો રમતગમન માધે જ્ઞાન આપે તે નીતે જનમમુદના સ્વજીમાં અપર્ણ કરેલાં છે એક કાર્યમા વિપ્ન આવતા તે બધે પડ્યું નેથી બીલ કાર્યનો

આરભ કરવા માટે મહેન પણ શુરન થયા નથી. એના નમુના દાખલા આપણે તેઓશ્રીના જુદા જુદા માસિકોના જન્મથી જાણી શક્યા છીએ. સૌંદર્ય માસિકના મદદકર્તા, સહાયક અને નેતાઓના પરિજનન પછી પણ પોતાની વૃત્તિ સતત પ્રજ્વલિત રહેલી તે જ્યારે ફરીથી સં. ૧૯૬૪ ના ખિસ્તિ બન્યુઆરી માસની પહેલીજ ઘડીએ “ જૈન શુભેચ્છક ” નામનું પાક્ષિક પત્ર કાઢવું શરૂ કર્યું ત્યારેજ શાત થઇ આ પત્ર પોતાના સ્વ તંત્ર્ય ધર્મના સિદ્ધાંતોને પ્રકટાવવા માટેજ નહીં હતું પણ આ પત્રથી જન સમાજ, સુષ્ટિમાં બનતાં અનેક વિધ વ્યવહારોનું જ્ઞાન મેળવી શકે અને વર્તમાન કાળને યોગ્ય નવનવિન વિચારોને આપલે કરી શકે એક બીબના હૃદયવિચારોનું જ્ઞાન મેળવી શકે અને પોતાના વિચારો ગહાર લાવી જન મંડળની સેવા કરી શકે એવા ખાસ સ્તુત્ય હેતુથી આ પત્રને જન્મ આપવામાં ભાઈ પુરૂષોત્તમ પોતાના સ્વવર્ગમાં આ પત્ર કાઢવાનું પ્રથમજ પગલું લઇ શરૂઆત કરી છે, તેનું માન તેઓ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા છે.

આપણા ચારિત્રનાયક ભાઈશ્રી પુરૂષોત્તમ માત્ર એક પ્રેસનાજ અધિપતિ અને વાહક હતા તેટલા પુરતુજ તેઓ કરતા તેમ નહીં પરંતુ ખીજાં અનેક બહેર કારોના પણ યથાશક્તિ ભાગ લેવામાં સામેલ થતા હતા. જેમકે સંસ્થાન ભાવનગરમાં ચાલુવર્ષનાચેત્ર માસમા સ્વતંત્રજૈન કોન્ફરન્સ ભરાવાની હોવાથી તેનું તમામ છાપવાનું કામકાજ ભાઈ પુરૂષોત્તમ મારફત અને તેમના પ્રસથી લેવાનું નકી થયું હતું દરરોજ પેપરો કાઢવા અને આ કોન્ફરન્સનું કામ કરવું એ ભાઈ પુરૂષોત્તમને જગ વધારે શ્રમવાળું હતું. તદ્દપિ પોતાની તિમ બુદ્ધિ અને ચાલાકીથી નમ્પૂર્ણ કાર્યમા યશ મેળવતા તેઓ ભાગ્યશાળી થયા હતા આ વખતે ભરાએલી કોન્ફરન્સના કાર્ય વાહકો-ધર્મશુર મુનિ મહારાજે અને પ્રમંગ વશાત્ ભાગ લેવા પધારેલા. નામદાર ભાવનગર નરેશ ઈત્યાદિ જૈન શુભેચ્છક મહાત્માઓના સમગ્ર પ્રતિજિમ્મનું એક આલ્બમ (Album) મોટે ખર્ચે ભાઈ પુરૂષોત્તમ તરફથી તૈયાર કરવામાં આવ્યું ઉપરના મહાત્માઓ ઉપરાત નામદાર ભાવનગરના મે દિવાન માહેળ અને સંભવિત ગૃહસ્થો તથા સુંદર અને ભગ્ય ભાવનગર શહેરમાં જાણુવા જેવા લાયક મકાનના પ્રતિજિમ્મોને એકત્ર કરી પ્રતિદિમાં મૂકવાનું કઠણ સાહસ ઉઠાવી તે દ્વારા પોતાની કાર્યકૃતિનું ઓલખાણ કરાવેલું હતું. આ ઉપરાંત “ કોન્ફરન્સનો ભોમિયો ” એ નામના કોન્ફરન્સના ચાર વર્ષ જેટલા દીર્ઘ કાળનો કાર્યક્રમ અને તેમાં ભાવનગરની ટુંક હપ્તકત દાખલ કરી ભેટ તરીકે આપવાનું મોટું માન ભાઈ પુરૂષોત્તમે મેળવેલ હતું. આટલા મહાન કાર્યરક્ષમની

પ્રવૃત્તિ છતાં પાશ્વિક પત્ર જૈનગુણેશ્વરકે જેનું વાર્ષિક મૂલ્ય માત્ર રૂા ૧-૪-૦ રાખેલું તે પણ નિવર્તિત રિત્યા ચાલુ રિયલિટીમાં કિંમત વિના આમું ન હેતું

આ શિવાય જણાવવાને અત્યંત હર્ષ થાય છે કે ભાઈ પુરૂષોત્તમ તરફથી મહારાજ નદકુમાર, કુમુદ કુમારી-શુભવીર ગિરનાજીના લોકપ્રિય ઉપસંત જૈનધર્મને પુષ્ટ કરના અન્ય ન્હાના મોટા ૪૦ ગ્રંથો જેટલો મોટો ભાગ પ્રસિદ્ધ કરી જન સમાજની ઘણી ઉચી અને નિચી સ્મરણિય નેવા જખવવા માટે ભાઈ પુરૂષોત્તમે દ્રવ્ય લોભ અને સારિરિક લોભ અપવા પાછળ બિલકુલ લક્ષ કર્યું નથી

આદ્યજ નહીં પણ હજી ભાગ્યશ્રીની પ્રવૃત્તિ તેવા લોક પ્રિય કાર્ય તરફથી પાછી હઠનીજ નથી તના હાજવા તરીકે લવ નરણા-મયંક-મોહિની, ન્યા, નેપાદ્યનુ પુત્રવૃત્ત યોગ્યનિષ્ઠ છ પ્રકારના સાથે, ઈચાદિ તૈયાર ગ્રંથો અવશેષ રહેલા છે ત વખતના વ્યય સાથે જન સમાજના અરણ્ય કમલની ભેટ લેવા ભાગ્યશ્રી થશે

આ પુસ્તકો પૈકી નદકુમાર નામકે ગ્રંથ જેટલો બધો લોકપ્રિય થયેલો છે કે જેની અવારે દ્વિતીયાવૃત્તિ જન્મ પામવાતરપર થઈ રહેલી છે, જૈન ધર્મના નેતા પ્રવૃત્તકે અને ધર્મ ગુરૂઓના સદ્ગુણો એકત્ર કરી લખાવવાનું કામ ચાહું છે જેને પણ યોગ્ય નમયે પ્રકાશિત કરવાનો લાભ મેળવવા ભાઈ પુરૂષોત્તમની તિવ ઇચ્છા જણાઈ થકી છે

આટલા ઉપરથી સહેજ મમલ્લપ થકે કે ભાઈ પુરૂષોત્તમની જેમ સાહિત્ય તરફ પુરી લાગણી તેમજ ધર્મ તરફ પણ તેથી વધિક સદ્ગુણ સહતર તેવીજ પવિત્ર ચીજ પ્રવાદિની જેવામાં આવે છે વિત્ત વિત્ત પ્રકારના પુસ્તકોને જોજ વાળામાં લાવી જન નનાજની દ્રાષ મનુષ્ય મુની તેનું જ્ઞાન વહેરને આપવા તથા પોતાની મીનન નધિક વૃદ્ધિ થવાની ભાઈ પુરૂષોત્તમની નાસા કેટલેક દરજે ફલિભૂત થવા ઉપરાંત તેઓ આવી મદદરૂપિથી નદકુમાર સેવતા રહે અને ઉપર જોમા પૂર્વ પ્રીતિથી મદદ કરે એવું ઇચ્છીએ છીએ

ઉપરના કરના અને લખવા જરૂર જણાય છે કે ભાઈ પુરૂષોત્તમનું આ ચારિત્ર લખવાની પ્રવૃત્તિ કરવાનું શુ પ્રયોજન હશે? એમ કેર્ષ વાચકના મનમાં સહેલે દિવસ થવા મજબ છે અને તેનું કાળુ જોવું છે કે આપણા આ આયોજર્તમાં આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ મુલતીજયતી જેવામાં આવેલી નથી બીજાં ઘણાં પ્રકારનાં પુસ્તકો-ઇતિહાસો અને વિવિધ પ્રકારના ગ્રંથો લખાયા જેવામાં આવે છે

એટલું જ નહીં પણ મન કલ્પિત-કપોલ કલ્પિત ગ્રન્થો ભરી આડીઅવળી સત્યાસ, ય વાર્તાઓના મોટાં મોટાં પુસ્તકોને જાહેરમાં મુકી તેવી પ્રવૃત્તિ સંતોષ મનાય છે કિંતુ મહાત્માઓનું અનુકરણિય જીવન કાળમાં તેઓએ કેવા પ્રકારની સદ્ પ્રવૃત્તિ સંચી છે. કેવા પ્રકારના જનસમાજને પોતાના આ ક્ષણમંજુર શરીરથી લાભ આપેલા છે કેવા પ્રકારના સાહિત્યોમાં પોતાના જીવનથી અધિક વધારાઓ કરી દીધાં છે. તથા તેવા દોષ જાતનાં મનનિય-દર્શનિય-અને વર્તનમાં મૂકવા યોગ્ય કામોં બનતે વેલાં છે તેની સંકલના કરી તેનું જ્ઞાન જન સમાજને આપવા કેઈ તરફથી અર્થાત્ પૂર્વધીજ કાંઈ શ્રમ ઉઠાવેલો નથી, તેથી આવા કદાચ કોઈ સ્વદષ્ટ વૃત્તાંતનું દર્શન થાય તો સહજ આશ્ચર્યચકિત થવાય છે.

ભાઈ પુરૂષોત્તમના સમગ્ર જીવનવૃત્તનું અવલોકન આપણને જ્ઞાન અને ગમ્મત સાથે શિક્ષણ આપે છે કે મનુષ્ય માત્રમાં સંકેષ્ટ સમયે કેવા પ્રકારના ધૈર્યની અગત્ય છે હુઃખ દાવાનજમાં કેવા પ્રકારની શાંતિની જરૂર છે અને આ પત્તિ-વિપત્તિકાળે મનને કેટલી દૃઢતાની અપેક્ષા છે, તે ભાઈ પુરૂષોત્તમનું જીવન વૃત્ત આપણને બરાબર અનુકરણ કરવા પ્રયોષે છે.

લૂંટારાઓના પ્રસંગ-અગ્નિ પ્રલયનો સમય-મરકીની સ્થિતિ આદિ તેમજ તેવા પ્રકારના અનેક હુઃખદ પ્રસંગોને નિર્વિધે ચાર ઉત્તર્યા છતાં તેજ કાર્યમાં સતત મંડયા રહેવાનું તેઓનું અસાધારણ ધૈર્યબળ મિત્રો તરફના સ્નેહભાવનું સ્મરણ અને સિદ્ધ સિદ્ધ પ્રકારનાં પુસ્તકો બનાવી જનસમાજની સેવામાં લેટ કરવાની તેઓની પ્રવૃત્તિ અલબત્ત સંપૂર્ણ સ્તુતિપાત્ર બોવામાં આવે છે.

ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ પ્રસંગો, નિઃસંશય અનુસરણિય ભાસે છે પછી તો પ્રેક્ષક જેવા પ્રકારની દૃષ્ટિથી જીવે તેવા પ્રકારનો ભાવદ્યોતન કરી શકે છે. એટલે આ સ્થાને હવે વધારે વિવેચન કરવાનું અનુચીત લાગતું નથી.

ભાઈ પુરૂષોત્તમ સાથેના મહારા સ્નેહ સંબંધનું સ્મરણિય બન્ધન કેવા પ્રકારનું છે. અને જેના વડે મને આટલી સેવા અર્થાત્ આ જીવનવૃત્ત લખવાની ઇચ્છા ઉદ્ભવી શકી છે. તેનું દિગ્દર્શન મારા વાચક બન્ધુઓને હવે પછી કરાવીશ કારણ કે, મારા અને તેઓ મિત્ર વચ્ચેના સ્નેહનો ચિતાર આપવાને આ સ્થાને અવકાશ નથી કારણ કે એ સંબંધી મારે થોડું કે ઘણું જે કંઈ કહેવાનું છે તે માટે હું જીદોજ પ્રસંગ લઇશ, પરંતુ સમાપ્ત કરતાં એટલી વિનંતી કરવા રજા લઉં છું કે આ પ્રવૃત્તિ કરવામાં હું કેટલે દરજ્જે ફળીભૂત થયો છું. તેની પરિક્ષા કરવાનું હું મારા આ ગ્રન્થના અવલોકન કરનારા સત્પુરૂષોને સોંપું છું.

ભાઈ પુરુષોત્તમના આ જીવન વૃત્તમા કેઈ અતિપયોગિ કરવા આ તેને સુધારી સન્નિવ કરવા કિવા તેમા નહોય તેવા સુલ્લેષ આગેપણ કન્વાના કામથી હું તારા નિત્યે ગી શકયો છું એમ હું માનુ છું અને એ માન્યતા પણ મારી કેટલે દરજે જગી છે તે આત્મવની ચક્ષિયા તે દમ ભાઈ પુરુષોત્તમની નિત્યની પરિચર્યાના આવનાન અનુષ્ઠાન જાણી શકયો એટલે તે તબે ખીજુ કુ કહું ?

ભાઈ પુરુષોત્તમના જીવન વૃત્તનો હવે પછીનો નમય જે મુળ કાયેત્તે અને અને પ્રજના જે જે હિતાવહ મયોર્મા નિર્ગમન થયો તે તે પ્રસજના સમરણ ચિન્હ તરીકે હવે પછીના પુનરુદ્ધામ નશ્વીલ કરી તેના નવતર જન્મના સ્વરૂપે જન મહત્તની નેવાના નૂપામા આવશે ઇતિ સર્વેમના મુશ્ચિનો મવન્તુ

સપ્ત ૧૯૧૭ ના આવણ ઉત્તર પક્ષ { દયાગઢ ૩૬૭ બ્યાવહારિક
કૃષ્ણ જન્માશ્રમી સુરવાળ { માંગરેળા—કાઠિયાવાડ

ટોડ રાજસ્થાન.

પ્રથમાધ્યાય.

રાજસ્થાન—સૂર્ય વ ચંદ્રવંશ—પૌરાણિકવૃત્તાંત.

રક્ષેત્રના યુદ્ધમાં જે વીરમાન્ય આર્ય નૃપતિઓએ અનંત નિદ્રામાં
શયન કરેલ છે તેના ભવિષ્યદ્વંશીય^૧ સંતાન સંતતિઓ, સ્વશાશ્વર
“ રાજપુત, રજપુત ” નામે પરિચિત અને પ્રખ્યાત છે. રાજપુત
શબ્દનો અપભ્રંશ^૨ શબ્દ “ રજપુત કે રાજપુત ” છે. ભારતવર્ષનો
જે વિશાળ પ્રદેશ, આ રજપુત બાગની નિવાસ ભૂમિ છે, તેણે વિશુદ્ધ

નામ “ રાજસ્થાન ” છે. રજપુતરાજ્ય સમગ્રવવા માટે હાલ, અંગ્રેજોએ, “ રાજ-
પુતાના ” શબ્દની રુદ્ધિ^૩ કરી છે, તે શબ્દ, “ રાજપુત્રસ્થાન ” એવા અસ્કૃત
શબ્દનો અપભ્રંશ છે.

જે સમયે, પ્રચંડ^૪ મુઘલમાન વીર શાહજુહીને, ભારતવર્ષને, અધીનતાન્ત્રી
શુભલાથી^૫ બાંધ્યું તે સમયે રાજસ્થાનની સીમા ક્યાં મુખી વિસ્તૃત હતી તે એક
પ્રશ્નરતા અનુમાનથી મુકરર થાય તેમ છે. ગંગા અને યમુનાનો અતિક્રમ^૬ કરી
રાજસ્થાનની સીમા, હિમાલય પર્વતના ચરણકમલને સ્પર્શન કરતી હતી.

૧ યનારા વંશજો ૨ અપભ્રંશગણો ૩ રચના ૪ જોરશર ૫ સાંકળથી
૬ ઓળાંકડું.

ભારતવિજેતા^૧ શાહજહાનના અભ્યુત્થાનની^૨ પૂર્વે રાજસ્થાનની અતુર્ચીમાની દર કયા સુધી હતી તે અનુમાનથી પણ મિદ્ધ થાય તેમ નથી. તોપણ મુસલમાન ઐતિહાસિક વિવરણ અને હિંદુ પૌરાણિક ધીનાઓની સમાલોચનાથી^૩ માલુમ પડે છે જે રાજસ્થાનની હદ, ઉત્તરે, મનદ્રુ નદીના દક્ષિણ પ્રદેશ જંગલમય મરૂદેશ સુધી, પૂર્વે જુદેલખડ સુધી, દક્ષિણે, નિધ્ય મેકના અગળ પાપાણમય^૪ પ્રાકારસુધી અને પશ્ચિમે, સિંધુ નદીની મિત્તામય^૫ તીર ભૂમિ સુધી વિસ્તાર પામેલી હતી જે અતુરસીમા બાદ વિશાળ બૂ લાગમા રાજપુત નામની વીર-જાતિ વસતી હતી તેઓ, કોણ વશમાંથી પેદા થયા, તે વિષયમાં યથાયોગ્ય સમાલોચના કરવાને આપણે અવૃત્ત સમજો છીએ.

સૂર્ય વ ચંદ્રવંશ જગત્માં જે ધણી પ્રાચીન અને વિખ્યાત રાજવંશ ગણાય છે. સૂર્ય વ ચંદ્રવંશના પૂર્વે ભારતવર્ષમાં અને જગતના બીજા દેશમાં કોઈ રાજવંશ પ્રતિષ્ઠા પામ્યો છે કે નહિ તેનું કોઈ રીતનું વિવરણ જગતના ઇતિહાસમાં જોવામાં આવતું નથી ચીન, આઝીરીયા અને ગીસના જે પ્રાચીન ગણ્ય વંશનું વિવરણ મળી આવેલ છે, તે વિવરણથી માલુમ પડે છે જે તે ગણ્ય પ્રાચીન રાજવંશ, ચંદ્ર વ સૂર્યવંશની પ્રતિષ્ઠા પછી ધણી વર્ષો ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થયેલ છે મરૂદેશમાં, સૂર્ય વ ચંદ્રવંશ, દુહીયાના બીજા પ્રાચીન રાજવંશોમાં અત્યંત પ્રાચીન છે ભગવાન સૂર્યનો પુત્ર મનુ, સૂર્યવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા કહેવાય છે અને ભગવાન ચંદ્રનો પુત્ર બુધ ચંદ્રવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા કહેવાય છે. આ બે મહા પુરૂષે, બરાબર એકજ મગચે પોતપોતાનું વંશતંત્ર આ પુનર્વંશિ ભારત-કોટમાં સ્થાપ્યું છે. વિશેષ વિવેચનાથી જોવામાં આવે તં બુધદેવ, ભગવાન મનુથી એક પુરૂષે પરવર્તી છે એમ સુકરર થાય છે, શાથી કે બુધદેવે, ભગવાન મનુથી એક પુરૂષે પરવર્તી પેદા થઈ તેની દુદિતા મંત્રાનું પાશ્વિમદ્વજ કરેલ છે. પુરાણમાં જે ભારતવર્ષમાં જુદા જુદા રાજવંશનું વિવરણ જોવામાં આવે છે તે રાજવંશ, આ મહાવંશ વૃક્ષની શાખા પ્રશાખા છે.

આર્યાવર્તની ભૂમિમાં, એ સૂર્ય વ ચંદ્રવંશીય નરપતિનો આદિ પુરૂષ, કયા સમયમાં ઉપનિવિદ્ય^૬ મયો, તેનું નિરૂપણ કરવું જોડકુલ દુસ્સાધ્ય^૭ છે. પ્રસિદ્ધ પુરાણ, તે વંશના વિવરણની સમાલોચનાથી જોટવું તો માલુમ પડે છે જે સૂર્ય વંશનો પ્રતિષ્ઠાતા ભગવાન મનુ, સાતમાં મન્વતરના સમયમાં પેદા થયેલ છે.

૧ છાનસા ૨ કિડુ-૩૬૧૫૫૫ ૩ જોડુ-૧૫૫૫ ૪ ૫૫૫૫ ૫ કીસનો ૬ રેતીયા
૭૫૫૫ ૮ પેતીયા ૯ હિંદુસ્તાન સંજ્ઞા-હિંદુસ્તાનના પ્રાચીનગણોની યાત્રા.
૧૦ વસેરો ૧૧ મુરુદેશ.

એ કાળાતડ^૧ મન્વ તરના સમયના વિવરણને^૨ લઈ ઘણું કરીને જગતના સઘળા આદિ સૃષ્ટિ અથો લખાયા છે, સાચી કે મઘળા અથોમા તે વિવરણ અળખે એકજ જાતનું લખાણ બેવામા આવે છે

પુરાણમા લખેલ છે જે તે મક્ષમ મન્વ તરન પ્રાદુક્ષણે,^૩ ભગવાન મનુ એકે દીવસ કૃતમાળાન નદીમા તર્પણ કરતો હતો, તે સમયે, એક નાનું માછલું નદી જળની સાથે, તેની અજળિમા આવ્યું તેને બેઈ, મનુએ, તેને નદીમા નાખી દેવાનો ઉપક્રમ કર્યો, પણ તે માછલાએ નિવારણ કરી, તેને કહ્યું, નરોત્તમ ! મને જલમા નાખી નહે ! હાલ મને કુલીજ^૪ વીગેરે મોટા જલજ તુથો મને અનિષ્ટની આશંકા છે, માટે મને ડોડી ખીન્ન થયે રાખ ! માછલાનું વચન માલગી મનુએ તેને એક કાશામા રાખ્યું માછલું થોડા મમયમા મોટી કાયા વાળું થયું તેણે પોતાના ગ્રહણ માટે હવે મોટું પાન મળ્યું ત્યારે મનુએ, તેને મરોવગમા રાખ્યું મરોવગમા નાખ્યું કે તુરત, તે મોટી કાયાથી વધવા લાગ્યું તગપત્રી, મનુએ, તેને માગગમા નાખ્યું માગગમા તે એકદમ લાખ ચોજન જેટલું લાણુ થયું ત્યારે, મનુ અથત વિન્મય પામી, ભ્રિપૂર્ણ વચને બોલ્યો ' હે મગરન ! તને કોણ છે ! શામાટે તમે વ્રથા માયાવટે મને છેતરોછો, માછલાએ ઉતર આપ્યો આજના દીવમથી માનમે દીવમ, માગગ, ઉદ્ધેવ પથઈ મગમા જગતને બોળી દેશે તું તે અવમરે, પ્રત્યેક જીવજન્તુ વૃક્ષગતા વીગેરેના ખીજ લઈ સસખિ સાથે નૌકામા ચઢી જશે ત્યાગપત્રી હું ત્યા આનીશ તેનું નાકુ મારા શીંગડા સાથે બાધજે નેન થયાથી તમો મહુત્ત રક્ષણ થાશે x

૧ કાળના છેવટના ભાગનો મન્વ તર ૨ વણુ ૩ પદનાના મગ ૪ મોટા માછલા— એક જાતનું મોટું માછલું ૫ તંગોમાથી હોળી કરીનારા જલાર થએલો

જેના દીવમ એક મનુ રાખવાવન કરે તનું નમ મન્વ તર

મન્વંતર મનોઃ કાલો યાત્ પાલયેત મજા

एको मनुःसकालस्तु मन्वन्तर मितिश्रुतः ॥

કાલિકાપુરાણ ૨૧ અન્યાય

+ મનુગિરિમાથી જે નીચો પીગળ ૩ તેમાથી કૃતમાળા એક નો ૩

कृतमाला ताम्र पर्णा पुषा जात्युसलावभी

मलयान्द्रि संवदतानयः शीतजलान्विताः

માગકંઠેયપુરાણ

x મનુર્વૈવમ્નસ્વયમ્તેયે વેમુક્તિમુક્તયે । એકદા કૃતમાલાયા કુર્વતો જલતર્પણં ॥

नस्याजलयुद्धके मत्स्यः स्वल्पएकोभ्यपन्नता । क्षेप्तुकामंजलेषाह नमाधिपनरोत्तम ॥

અગ્નિપુરાણ.

હવિષ્ય પુરાણની સમાલોચના કરવાથી માનુષ પડે છે જે વૈવસ્વત મનુ
સુમેઝ પર્વતમા રાજ્ય કરતો હતો તેના વશધર કુકુત્ને, અયોધ્યાનગરમા આપિ
પત્ન્ય સ્વામ્યુ તે પ્રદેશ થયી તેના તંતાનો જગતના બીજા સ્વયં દેશમા
વસી વિસ્તારવા લાગ્યા.

જે પવિત્ર સુમેઝ નજ ધે, જુદા જુદા દેશના ધર્મમથમા વિચિત્ર વિવરણ
કરેલ દેખાય છે સિત ધર્માવજબીલોએ અને સિત ત્રપદાય જુન જપાતકોએ,
પોતપોતાની કુચિના અનુસારે તેને મિત્ર મિત્ર રૂપે વર્ણવી, પોતપોતાના ઉપાસ્ય
દેવનુ નિવાસસ્થળ મણેવ છે બ્રહ્મણે આદીશ્વર નરુદેવનુ સુમેઝને મથજ
મણેક છે, કૈનોએ તંનાધિપ અદિનાયનુ નિવાસ સ્થળ મણ્યુ છે બ્રીકલોડોએ
જેકસનુ રહેણુ મણેવ છે, તસામા વિરોધ નાવધાનતાથી જે સ્વયં મિત્ર મિત્ર
વિવરણ પરીક્ષા કરી જોવામાં રચત યીને પ્રતીત થય છે દરેક પુરાણન મૂળએ
પોતપોતાની કુચિના અનુસારે સુમેઝનુ વર્ણન કરેલ છે જ્યારે ત્રીક અને હોંદુ
જેક પરિવારનન જાનુમાવે જેક સ્થળે રહેના ત્યારેજ નિશ્ચય થાય છે જે આદી
શ્વર, અદિનાય, નારીરીય, વાયેસ, વેકસ મનુ મનુષ્ય અનેનુ તે જેક માત્ર
માનવપિતાના સિત્ર સિત્ર નામ છે તે મનવપિતા મનુ છે જેમ જે જગતના
પ્રતિહાન તેની સુરપદ આજ્ઞા આપે છે.

તે દેવ નિવાસ પવિત્ર સુમેઝ પવનનો ત્યાગ કરી દેવ નરપે વૈવસ્વત મનુએ
સિંધુ અને ગંગાના પાણીથી પવિત્ર ધર્મેજ આર્યાવર્તમા આવી, પોતાનુ વિશાળ
વશવૃક્ષ રોપ્યુ, તે વશવૃક્ષ, અસખ્ય શાખા પ્રશાખામા વિચાર પામી ભારત
વર્ષના જુદા જુદા સ્થળે ફેલાવ કરવા લાગ્યુ.

* સુમેઝ જગત પુન્યના જુદા જુદા પ્રકારની વિચિત્ર વસ્તુના છ તે છંદ બીરર
દેવનુ વશ શલક, ધિતર થાનેરુ હોવા સ્થળ છે.

તત્રંદવગણાઃ સર્વે ગૌર્વારગણાસતાઃ સુન્દરાણે પ્રમોદંતે સર્વારતા અપ્સરમસ્તયા

મન્વપુરાણ.

દ્વિતીય અધ્યાય.

સૂર્ય વ ચંદ્રવંશના નરપતિઓની વંશાવળી અને તેઓના
પરસ્પર સમસમયનું નિરૂપણ.

મરાવતી સરખી અયોધ્યા, જે સઘળા મહિમાવાળા આર્યનૃપતિના
શાસને અધીન હતી. અને જે આર્ય નરપતિના વંશમાં ભુવન વિદિત
રામચંદ્ર પેઢા થયેલ છે તે આર્ય નરપતિનું મહાનીય^૧ ચરિત કવિ-
કુળગુરૂ વાલ્મીકિએ ગાથાગદ્ય^૨ કર્યું છે. તેની અમહારભરેલી
વર્ણનાના પ્રભાવે, આજપણ ને અમલપૂજ્ય^૩ નરપતિની લીલા સહજે જણાઈ
આવે છે. તે રાજાઓની કીર્તિ, તે ગ્રંથના કર્તાથી હાલ મશહુર છે. મહર્ષિ વાલ-
મીકિની રામાયણની રચના પછી અનેક સમયે કવિ કુલતિલક મહર્ષિ કૃષ્ણ દ્વૈપા-
યન વ્યાસે, સૂર્યવંશીય નરપતિઓનું ધારાવાહિક સંક્ષિપ્ત વર્ણન, પોતાના અપૂર્વ
ગ્રંથ મહાભારતમાં દર્શાવેલ છે. તેણે વાલમીકિ પ્રણીત રામાયણની છાયા લઈ
મહાભારતની રચના કરેલી છે.

વાલ્મીકિ અને કૃષ્ણ દ્વૈપાયન વ્યાસે રચેલ, મહાગ્રંથ રામાયણ અને મહાભા-
રતમાં જે સૂર્યવંશીય નરપતિની વંશતાલિકા આપી છે તે જાને ગ્રંથની વંશ-
તાલિકા તપાસીએ તો તેમાં પરસ્પર અનૈક્ય^૪ અને ભેદ માલુમ પડે છે. તે અનૈ-
ક્ય અને ભેદ સામાન્ય નથી એટલે કે તે જાનેની મધ્યે ૨૧ પુરૂષનો અંતર જોવામાં
આવે છે. સૂર્યવંશનો આદિ પુરૂષ વૈવસ્વત મનુ^૫ છે. તે મનુથી તે રામચંદ્ર પર્વત
૩૬ નરપતિઓ રામાયણમાં અને ૫૭ નરપતિઓ બ્યાસકૃત મહાભારતમાં વર્ણવેલ
છે. આ જાને મહા કવિઓએ વર્ણવેલ રાજાની વંશાવળીમાં એટલોજાપો અસા-
ધારણ ફેર કેમ આવે છે તે સમજાઈ શકતું નથી. આ રથળે પ્રશ્ન ઉઠે છે જે
જેઓ અસીમ^૬ વિદ્યાળયે ત્રિકાળજ્ઞ ગણાતા હતા, સમસ્ત માનવનું ચરિત જોના
નખ દર્પણમાં પ્રતિબિંબિત હતું તેઓ શું જામમાં પડ્યા છે ! અથવા પોતાના
અવિધ્યવંશને ઠગવાના અભિપ્રાયે સ્વેચ્છાદૃષ્ટ એવું કૌશલ્ય પકડેલ છે ? ના, તેમતો
કદી હોય નહિ. તેઓ મહાપુરૂષના તેઓ ભગદ-તુલ્ય હતા. તેઓના પવિત્ર હૃદ-

યમા એવી પાપકૃતિ' કૃપવૃત્તિ અને એવો અમામાન્ય જન્મ પ્રમાદ હોય નહિ તેઓ જે વિપિગદ્દ કરી નયા છે તે સર્વ પુણ્ય જનરહિત અને પ્રમાદ વર્ણ છે મૂળ અથવા અગારે, તેઓના પત્રીના વિપિકારોએ, એવું લેવગદ અને અનંકય કરી રીપુ હોય એમ લાગે છે જે હોય તે જરૂર પણ જે કારણથી આવી રીને અમામાન્ય ફેર આરે છે ત કાગલ એવાનું આપણા માનસ નથી હવે તેની મદદના વિદેહવગની ગાખામાથે તેની જીવના કરી એકએ, તેથી કરીને યોરોધરો ફેરફાર નીકળી જાયે ખરે અને જન્મે એકતક બાત કુળ સાધના સમ ન્યાના' સાધનમા એજ કમી આપણે સર્વવરીય અને સ્વરૂપી નરપતિના અરિતાની અમારોઅમામ પ્રવૃત્તિ યાજી

જેને આપણે વિદેહવગ કહીએ છીએ તે સૂરસની એક ગાખા છે મહા રાજ નિમિ તેનો ગાવપતિ છે, મહાગજ વૈરવવ મનુના જયેષ્ઠપુત્ર મહારાજ ઇંદ્રાકુનો ગિમિ બીએ પુત્ર. એમ કહેવાય છે, જે મહારાજ ઇંદ્રાકુને એકએ પુત્ર હતા તેમાંથી જયેષ્ઠપુત્ર વિકુલિ પિતૃરાજ ઉપર અભિષિત થયે હતા નિમિ અને હવેને માન પ્રેરના રાજા મળેલા હતા બાવીસ બીઆ પુત્રે એ રવેન શકુમે પાતપોતાના પત્નિ દરના પ્રદેશમા એ એક રાજધાની રાખના કરી

ઉપર કહેલો નિમિ, વિદેહવગનો પહેલો રાજા અને પ્રતિષ્ઠાતા તેનાજ કુળમા સુત્રી પ્રધાના સીમા જન્મ પામી છે નિમિનો પુત્ર મિથિ હોય, તેણે મિથિવાની પ્રતિષ્ઠા કરી પાવમિકિ ગમાયજમા વર્ણવે છે જે નિમિથી તે જન્મ વ કુશ ધ્વજ પર્વજન એકદર રક રાજા મિથિનના મીંદામને એક હતા સા'ની જાનકી તે જાનકી પુત્રી જાનકુ નામ મીરનાર હતું જાનકી બીમલામૃત નામ કુશ ધ્વજ હતું જાનકા રામચંદ્રે જાનકીનું પંચમહુલ કર્યું છે ચો'વેકે ત્રાજિજનક અને મહારાજ દશરથ પન્થર સમસાગિક' થયા, પણ શુદ્ધ પાવમિકિની આપેલી તાલિકાના' જનુમારે, એ જે વચ સાખાની મેળવણી કરવા એમીએ તો જાનેમી વચમા ગમીપાર પુત્રપુત્ર અતર આરે છે નિમિ થકી જનક અને કુશ ધ્વજ એવીસ પુત્રો નીચે નિમિ, મહારાજ ઇંદ્રાકુનો એક પુત્ર છે એકદર જનક અને કુશધ્વજ અયોધ્યાપતિ ઇંદ્રાકુના થાં આવીસ પુત્રો નીચે મહારાજ દશરથ, જનક અને કુશધ્વજનો અમસાગિક હો' ઇંદ્રાકુ થકી એવીસ પુત્ર પાવર્તી છે વિદેહ કુળ કરતા રણુકુળમા દસ પુત્રપુત્ર અધિક' થઈ બાપે

આતે, આપેત્ર વ અતાલિકાની નાથે એ જીવના કરવામા આરે તો રણુકુળમા જતોય પુત્રપુત્ર આધિન્ય મનુમ પર છે ભારે દશરથ અને મીરધ્વજ જાનકુ સમસાગિક' પુત્ર' શીરીને થઈ શકે ?

૧ પાવર્તી મળે ૨ વીસપત્ર. ૩ મહારાજ ૪ મીરાજ ૫ સમાન ૬ પંચ
૭ બી ૮ વિદેહ ૯ વચપાપા ૧૦ એકદરપાપુ.

સૂર્યવંશને છોડી હવે ચંદ્રવંશની સમાલોચના કરીએ તે કથા પછી જાને વંશના સમસામયિક નૃપતિઓના ચરિત્રનું અનુશીલન કરશું. ચંદ્રવંશનું અને સૂર્યવંશનું બીજાં એકીમાથે રોપાણું હતું, પણ જાનેનું પુષ્ટિસાધન એક સંગે થયું નહિ. ચંદ્રવંશ ધીરે સુદૃઢભાવે પરિપુષ્ટ થયો, ધીરે ધીરે વધી ક્રમે ક્રમે તેણે બેહુદા ભેર મેળવ્યો, એક સમયે, અર્ધ એશીયાખંડ તે જાલના પ્રભાવે, તેને સહાય કરવા, કઠોર કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતર્યો હતો પણ સૂર્યવંશની તેવી ગતિ નહોતી. તેનું તેજાં એકદમ પ્રખર થઈ ઉઠ્યું હતું. એકવાર પ્રચંડ ભરત મહાસાગરની વશે વિહાર કરતો લઠાદીપ, તેના દિગ્વિદાહી તેજમાં ભસ્મ થઈ ગયો હતો. ચંદ્રવંશ સૂર્યવંશ કરતા વધારે વિસ્તારવાળો થયો.

ચંદ્રનો પુત્ર ભગવાન બુધ ચંદ્રવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા હતો. બુધે, વૈવસ્વત મનુની દીકરી ઇલાનું પાણિગ્રહણ કર્યું હતું. ઇલાના ગર્ભે રાજર્ષિ પુરૂરવા ઉત્પન્ન થયો. પુરૂરવાથી નીચે ચારમા પુરૂષે, મહારાજ યયાતિ પેદા થયો. યયાતિની બે પત્નિ હતી. શુક્રાચાર્યની પુત્રી દેવયાની અને દાનવરાજ વૃષપર્વાની પુત્રી શર્મિષ્ઠા. યયાતિ થકી શર્મિષ્ઠાના ગર્ભે યદુ અને તુર્વસુ નામના બે પુત્ર પેદા થયા અને શર્મિષ્ઠાના ગર્ભે દ્રુહ્ય, અનુ, અને પુરૂ એવા ત્રણ પુત્ર પેદા થયા. તેના બે પાત્ર પુત્રમાથી, યદુ અનુ અને પુરૂથી ભોગવજનો સારો વિસ્તાર થયો વળી તેઓથી સોમવંશને મારૂ પોષણ મળ્યું યદુના કુળમાં જીવન વિજયીરીર કાર્તવીર્યર્જુન, હૈહય તાળાન્ધ, અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે જન્મ લીધો હતો અનુના કુળમાં અંગ-રાજ, રામપાદ અને વીરકર્ણુનો પાલક પિતા નધિરથી સૂત વીંગેરે પેદા થયા. અને પુરૂના કુળમાં જીવનવિહિત પાંડવ, ડૌરવ, અને લોહ લલામભૂત દ્રોપદીનો જન્મ થયેલ છે.

એ કુરૂકુળમાં ધાર્તરાષ્ટ્રનો એક સહયોગી મગધરાજ જરામધ જન્મ્યો. તે શ્રીકૃષ્ણનો પ્રચંડ શત્રુ હતો, તેના ભયથી શ્રીકૃષ્ણને સદા સતર્ક અને સાવધાન રહેવું પડતું હતું. મધ્યમ પાંડવ લીમનેન થકી, જરામધ હણાયો હતો હવે બેવાનું ચુકત છે. એ મધદા રાજાઓમાં પરમ્પર કોણ સમસામયિક છે તેઓના સમસામયિકપણા વિશે સમાલોચન કરી આપણે એ ચંદ્રવંશની માથે સૂર્યવંશનું સમન્વય સાધન કરશું.

ચંદ્રવંશના સઘળા રાજાઓ, ભગવાન બુધના વંશધર છે બુધ સોમદેવનો પુત્ર છે. તેણે વૈવસ્વત મનુની પુત્રી ઇલાનું પાણિગ્રહણ કર્યું ઉપર જે જે ચંદ્રવંશીય રાજાઓના નામ આપ્યા છે તેમાંથી રામપાદ, કાર્તવીર્યર્જુન, હૈહય અને તાલન્ધ વિના સઘળા રાજાઓ તમસામયિક છે, એટલે કે પાંડવ, ધાર્તરાષ્ટ્ર, શ્રીકૃષ્ણ,

કર્ણ, જરામંથ અને દ્રૌપદી મમકાલીન' છે. તે સઘળાં એકજ સમયે હતા, તે મહુ દોડના બહુવામા છે. પણ આશ્વમેધો વિષય છે જે તેઓ અનેકના વચમાં આડ દશ પુરૂષનુ અતર જોવામા આવેછે બુધધરી મણનામાં સુધિષ્ટિર અને દુર્બાધન ૪૮ પુરૂષે, કર્ણ ૩૮ પુરૂષે, શ્રીકૃષ્ણ ૧૭ પુરૂષે, જરામંથ ૪૮ પુરૂષે અને દ્રૌપદી ૪૮ પુરૂષે પેદા થઈ છે.

પુરાણના પ્રાચીન ચદ્રવશના અને મૂર્ધવશના રાજઓનું મમકાલીનપણું પ્રતિ-પાદિત થયુ. હવે તેઓના ચરિતનું સમાલોચન કરવાનું થોમ્ય છે. અનુમાનની મદદ વિના તેઓના ચરિત વિષરજી વીગેરેના મન્યાસવમાં સુકરેર કરવાનું બીજું કાઈ માધન નથી.

૧ હરિવશમા જોવામા આવે છે જે મૂર્ધવશીય કુકુન્દય નીમે નામની ૬ કન્યાસાથે, ચદ્રવશીય નદનના પહેલા પત્રવતિનું પાણિગ્રહણ થયું. એટલે નહુપ અને કુકુન્દય મમકાલીન રાજ, ઉપર પ્રતિપાદિત થયું છે. ઇક્ષ્વાકુ અને બુધ સમ-કાલીનરાજ-શાથીકે બુધ ઇક્ષ્વાકુની એન ઇક્ષ્વાકુ પાણિગ્રહણ કરેલ છે. પણ બુધથી નહુપ થોથો પુરૂષ અને ઇક્ષ્વાકુથી નીમે પુરૂષ છે. કેવળ એક પુરૂષનું અંતર છે.

૨ મૂર્ધવશીય સુવનાશની પુત્રી કાપેરીનાસાથે, ચદ્રવશીય જન્હુનો વીવાહ થયો. સુવનાશ પ્રસિદ્ધ માન્યાનો પિતા અને કુકુમારનો પુત્ર છે. ઇક્ષ્વાકુથી સુવનાશ નવમે પુરૂષ અને બુધના ત્રાંત યાત્ર અમાવનુ થકી જન્હુ છઠો પુરૂષ એટલે બુધથી ગણનામા તે આઠમે પુરૂષ એ રથથે બન્ને વંશમાં માત્ર એકજ પુરૂષનો અતર છે

૩ મૂર્ધવશીય સુવનાશનીમાથે ચદ્રવશીય મનિનાશની પુત્રીનો વિવાહ થયો. સુવનાશ પ્રસિદ્ધ માન્યાનો પિતા અને કુકુમારનો પુત્ર થાય. ઇક્ષ્વાકુથી કુકુમાર આઠમે પુરૂષ અને બુધથી મનિનાશ અઠારમે પુરૂષ છે. દોડામાં જોઈું દશ પુરૂષનુ અતર બ્યાસે આપેલ મૂર્ધવશની તાલિકામા માન્યાનાની પૂર્વ જે સુવનાશના પેદા થયા છે એમ જોવામા આવે છે. એક સુવનાશ, માન્યા-તાનો પિતા, જે ઇક્ષ્વાકુથી અઠારમે પુરૂષ, બીજો સુવનાશ, ઇક્ષ્વાકુથી નવમે પુરૂષ છે. આ રથથે બ્યાસે આપેલ તાલિકાનુ અગત્યન કરવાથી દેટલુંક સામ-ન્વય થાય છે.

૪ મૂર્ધવશીય માન્યાનાએ ચદ્રવશીય શશનિંદુની કન્યામાથે વિવાહ કર્યો. માન્યાના, સુવનાશનો પુત્ર થય. એટલે સુવનાશ અને શશનિંદુ પરસ્પર સમા-સામયિક. પણ અનુચોદન કરી જોવામાં આવે તો તે બન્નેની મધ્યે ચાર પુરૂષનું

અંતર માણુમ પડેછે. શશાંગિંદુ, મહારાજ યયાતિના પહેલા પુત્ર કોટુનાવંશમાં જન્મ્યો. કોટુ, ભગવાન બુધધરી સાતમો પુરૂષ છે. શશાંગિંદુ કોટુધરી છઠ્ઠો પુરૂષ છે એટલે બુધધરી શશાંગિંદુ બારમો પુરૂષ છે. ઉપર બતાવી આપ્યું જે માન્ધાતાનો પિતા, યુવનાશ્વ, ઇક્ષ્વાકુથી નવમો પુરૂષ છે તે બન્નેકુળમાં ત્રણ ચાર પુરૂષનું અંતર છે. વ્યાસકૃત રવિકુળની તાલિકાનું અવલંબન કરી વિચાર કરવામાં આવે તો વધારે વિપરીત થઈ જાયછે. સૂર્યવંશમાં ત્રણ ચાર પુરૂષ ન્યૂન માય છે એમ નહિ પણ છ સાત પુરૂષ વધે છે.

૫ યૌગલ્લિક વિવર્ણનના અનુસારે હરિશ્ચંદ્ર, વિશ્વામિત્ર, પરશુરામ, કાર્તીવીર્યાર્જુન અને રામચંદ્ર, પરસ્પર સમકાલીન થઈ શકેછે. સાથી કે હરિશ્ચંદ્ર, વિશ્વામિત્રનો સમસામયિક, વિશ્વામિત્ર રામચંદ્રનો સમસામયિક, પરશુરામ, રામચંદ્ર અને કાર્તીવીર્યાર્જુનનો સમસામયિક એટલે કે પરશુરામ અને રામચંદ્રનો સમકાલિન વિશ્વામિત્ર, જેથી હરિશ્ચંદ્ર પણ પરશુરામ અને રામચંદ્રનો સમકાલિક માય છે.

એટલે નિશ્ચિત થયું જે હરિશ્ચંદ્ર, વિશ્વામિત્ર, પરશુરામ, કાર્તીવીર્યાર્જુન અને રામચંદ્ર એકકાળના માણસ હતા. પણ તે સંપૂર્ણ અસંભવિત છે. પુરાણ ભ્રમસ ! વિચારી જો ! પૌરાણિક આર્યરાજની વંશતાલિકા કેટલી જટિલછે.*

૬ સૂર્યવંશીય મહારાજ દશરથ અને ચંદ્રવંશાધિપ અંગરાજ, રોમપાદ, બન્ને પરમમિત્ર હતા એટલે કે તેઓ એક સમયના રાજા હતા. રામાયણમાં વર્ણવેલ છે જે મહારાજ દશરથે, પુત્રેષ્ટિયાગ કરવાના અભિમાયે, અંગનાથ રોમપાદ પાસેથી ઋષ્ય શૃંગઋષિને આપ્યો હતો* એટલે કે રોમપાદ અને દશરથ

* દીંદુશાહના પરશુરામને ચિરંજીવી ગણેલ છે. તેનું ચિરંજીવિત્વ સપ્રમાણ કરના પુરાણકારોએ મોટી કુમીવારી વાપરી છે. વળી રાજર્ષિ વિશ્વામિત્ર, યોગળજે દીર્ઘજીવી હોનો

૧ ચંદ્રવંશના રાજા ૨ પુત્રની ઇચ્છાવાળો યોગ; તથા.

* સુમંત્રસ્ય વચઃ શ્રુત્વા દૃષ્ટ્વો દશરથો ઽ ભવત્ ।

અનુમાન્યં વશિષ્ઠં ચ સૂતવાક્યં નિશામ્ય ચ ॥ ૧૩

સાંત પુરઃ સહામાન્યં પ્રયયૌ યત્ર સદ્વિજઃ ।

વનાગ્નિ સરિતઃ સ્વૈવં વ્યતિક્રમ્ય શૈનૈઃ શૈનૈઃ ॥ ૧૪

અભિચક્રાપ તં દેશં યત્ર વૈ મુનિપુંગવઃ ।

આમાશ્વતર્મ દ્વિજશ્રેષ્ઠં રોમપાદ સપીપળં ॥ ૧૫

ઋષિ પુત્રં દદર્શિય દીપ્યમાનમિવાનલં ।

તતો રાજા થયા ન્યાયં પૂજાં ચક્રે વિશેષતઃ ॥ ૧૬

સહિ ત્વાત્તસ્ય વૈરાસઃ પ્રવૃષ્ટે નાંતરાન્મના ।

રોમપાદેન ચાણ્યાતંઘૃપિપુત્રાયવીર્યમં. ॥ ૧૭

રામાયણ વાલકાંડ ૧૧ સર્ગ

સમસાયિક-પણ તે જાનેના અંતરમાં અનેક પુરુષનો અંતર છે. રામાયણના મતમા મહારાજ દશરથ, હદવાકુશી ચોત્રીશમો પુરુષ, વળી બુધધરી રામપાદ ત્રેવીશમો પુરુષ એકંદર અગીયાર પુરુષનો અંતર છે. આ રથને જે વ્યાસે આપેલી વંશતાલિકાના અનુસારે ગણના કરી જાયતો તેમાં બધાનક વિપર્યય આવી જાય છે વ્યાસમતે, હદવાકુશી મહારાજ દશરથ પચાસનમો પુરુષ એટલે તે રામપાદથી જોત્રીશમો પુરુષ એવી રીતના રથને કવિ કુલગુરુ વાલ્મીકિની આપેલી વંશતાલિકાનું અવલંબન કરવાથી કેટલુંક સામંત્ય આવી પડે છે.

જે વ્યાસે આપેલ વંશતાલિકાની ગણનાના અનુસારે સૂર્યવંશીય રાજાની ગણના થાય તો મોટો વિપર્યય આવી જાય છે તેથીકરી ક.ળ નિર્ણયમાં બધાનક વિરોધ ઉઠે છે. અવશ્ય કહી શકાય છે જે શ્રીરામચંદ્રથી ઘણાકાળ ઉપર મહારાજ યુધિષ્ઠિર શ્રીકૃષ્ણ અને દુર્યોધન પેદા થયેલ છે. અને કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ, રામાયણના યુદ્ધ ૫થી ઘણાકાળ ઉપર થયેલું છે. ત્રીભાગવતમાં વર્ણવેલ છે જે ભૂદ્વજના નામના એક સૂર્યવંશીરાજએ કુરુક્ષેત્રના મોટા મ આગમ્ય મહારાજ દુર્યોધનનો પણ પકડ્યો હતો. અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુના હાથે તેનું મૃત્યુ થયું.

એ ભૂદ્વજના, ભગવાન રામચંદ્રના મોટા પુત્ર કુશના વંશમાં પેદા થયો છે, ગણનામાં તે રામચંદ્રથી ત્રીશમો પુરુષ નીચે છે એટલે મુરખ પ્રતીત થાય છે જે યુધિષ્ઠિર, કૃષ્ણ દુર્યોધન વીગેરેની બહુ પૂર્વે લંકા વિજેતા રામચંદ્રનો જન્મ થયો હતો, પણ આ રથને વ્યાસ પ્રકટિત વંશતાલિકાના અનુસારે ગણના કરવામાં આવે તો, યુધિષ્ઠિર વીગેરેથી રામચંદ્રનું પૂર્વત્વ થવાના બદલે, તેનું ઉત્તરત્વ આવી પડે છે. એટલે લંકા વિજેતા મહારાજ રામચંદ્ર, યુધિષ્ઠિર વીગેરેથી નીચે આડમાં પુરુષ થઈ પડે છે. કેવું આશ્ચર્ય ! આવી જટિલવંશ પત્રિકાના અંદરથી ઐતિહાસિક સત્યનો અવિધાર કરવો તે સામાન્ય વિદ્વાનના વિષય નથી

આ રથને એટલું બોલી શકાય છે જે જે વાલ્મીકિએ રચેલી વંશતાલિકા સત્ય ગણી મહાજ કરવાનું થાય તો ઉભયપક્ષનું આગમન થાય તેમ છે. વળી યુધિષ્ઠિર વીગેરેથી રામચંદ્રનું પૂર્વત્વ સાબીત થાય તેમ છે.

૧ વિરજા-૧૨૩ ૨ ઇતનાર ૩ પ્રકાશીત ૪ મહાજ કરુ. રતીકરુ

■ તતઃપ્રસન્ન જિનમ્યાન્ તપ્તઞ્ચો મરિતા ણુનઃ ।

મનોરૂદ્ધવ્યોયમ્નુ પિનાતેમમરહત ।

યાગરત્ ૯ સ્કંપ ૧૨ અધ્યાય.

તૃતીય અધ્યાય.

પ્રાચીન આર્યનૃપતિ કર્તૃક લિખ્ત લિખ્ત નગર અને રાજ્ય પ્રતિષ્ઠા.

ર્યવંશીય રાજાની પ્રથમ અને પ્રધાન કીર્તિ અયોધ્યાનગરી હતી. તેનો પ્રતિષ્ઠાતા ભગવાન વૈવસ્વત મનુ હતો. કયા સમયે આ પ્રતિષ્ઠિત નગરોની સ્થાપના થઈ તે સુકરર કરવું ઘણું દુષ્કર છે. એકવાર તે મહાનગરી ભર્તૃહાર્યામાં અમરાવતી સરખી હતી. તે કવિ કુળશુર વાલ્મીકિના રચેલ મહાકાવ્યના પાઠથી માલુમ પડે છે. ભગવાન રામ-ચંદ્રના પ્રાદુર્ભાવ અગાઉ કોઈ નગર તેના જેવું સમૃદ્ધિશાળી નહોતું. અયોધ્યા નગરીએ, એટલીગધી આળાદી અને સૌંદર્ય ગૌરવ, એક દીનમાં મેળવી છે! ના. તેમ કદાપિ અને તેમ નથી. તેણે કાળક્રમે, તે આળાદી અને સૌંદર્ય ગૌરવ મેળવ્યું છે.

અયોધ્યાની પ્રતિષ્ઠાના સમકાળમાં મહારાજ ઇક્ષ્વાકુના પૌત્ર મિથિએ મિથિલા-નગરી સ્થાપી મિથિનો તનય-જનક નામે કહેવાતો હતો. ક્રમે એ જનક નામ, તેના સંધળા વંશધરાનું પડ્યું.

અયોધ્યા અને મિથિલાની પૂર્વ સૂર્યવંશીય રાજાઓએ ભારતભૂમિમાં ખીણ કોણ નગરીઓ સ્થાપી છે કે નહિ તે બાબતનું વિવરણ પુરાણોથી નીકળતું નથી.

* કોશલો નામ મુદિતઃ સ્ત્રીનો જન પદો મહાન્ ।

નિવિષ્ઠઃ સરયૂતીરે પ્રભૂત ધન ધાન્યવાન્ ॥ ૫

અયોધ્યાનામ્ તત્રાસીત્ નગરી લોક વિશ્રુતા ।

મનુના માર્ગેદ્રેણ સાપુરા નિર્મિતાસ્થયં ॥ ૬

આવતા દશચ દ્વેષ યોજનાનિ મહાપુરી ।

શ્રેમતી ત્રીણિ વિસ્તીર્ણા સુવિભક્ત મહાપથા ॥ ૭

રાત્રમાર્ગેણ મહતા સુવિભક્તેન શોભિતા ।

મુક્ત પુષ્પા વર્કીર્ણેન જલ સિક્તેન નિત્યશ્ચ ॥ ૮

તાં તુ રાજા દશરથો મહારાષ્ટ્ર ચિવર્દનઃ ।

પુરીમા વાસયામાસ દિવિ દેવપતિ રથા ॥ ૯

એ બે નગરીની પ્રતિષ્ઠા પડી ભગવાન મનુના વશધરોએ રોતસ ચંપાપુર બીગેરે નાના, નાના, નગર સ્થાપ્યા

ભગવાન ભુષે રોષેનુ વશતક અન્વત વિસ્તારવાળું છે તેની ભિન્ન ભિન્ન શાખામાં જે જે યજ્ઞક્રમવાળા ભૂપાળે પેદા થયા હતા, તેને રાજ્યોએ ભારત વર્ષમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે, ભિન્ન ભિન્ન નગર સ્થાપ્યા તેમાંથી ધણાજાત નગરો અનતકાળ આગમ્ય વિલીન થઈ ગયા છે જે બેચાર નગરનું અસ્તિત્વ છે તે પણ વિવેચન અને ચૂર્ણ ચિન્નૂર્ણિત છે તેઓના દ્વસરાશિમાંથી હાલ પણ, તેઓના ઝોરવ અને અભ્યુદયના ચિન્હ નીકળે છે કેટલાક ભેદેડે જે પ્રસિદ્ધ પ્રયાગજ સોમવશીય રાજાની પ્રથમ કીર્તિ છે પણ વિશેષ ચોધ અને તાજવીજથી માનુષ પરો છે જે પ્રયાગની પૂર્વ એક બીજા નગરની પ્રતિષ્ઠા થયેલ છે તે નગરનું નામ માહિષ્મતી તે નર્મદાતીર સ્થાપિત હૈહય કુલોત્તમ મહાવીર કાર્તવીર્યાર્જુને માહિષ્મતી નગરી સ્થાપી છે આજ પણ તે મહિષ્વર નામે પ્રસિદ્ધ છે

જે કુશરધની દ્વારકા, શ્રીભગવાન કૃષ્ણની પ્રધાન રાજધાની તે ચૂરપરપ્રયાગ અને મયુરાથી પહેવાનુ પ્રતિષ્ઠાવાળું નગર છે ભાગવતમાં કહેલ છે જે મહારાજ ઇન્દ્રવાકુના એક ભાઈ નામે આનર્તે તેની સ્થાપના કરેલ છે

મશવમીરના પ્રાચીન કદ્દ મથમાં લખેલ છે જે પ્રયાગની પ્રતિષ્ઠા પહેલી છે ત્યારપછી મયુરાથી પ્રતિષ્ઠા થઈ છે ત્યારબાદ દ્વારકા સ્થપાયું છે પણ તે વાત કેટલી વિશ્વાસ યોગ્ય છે તે કહી શકતું નથી એ ત્રણે નગરની અવગ્યા, કોઈ

૧ લેખ ૨ ભાગાનુસાર

ક તે પહેલા અધિરાષ્ટ્રોએ મહિષ્મતીને હાનિ પણ આપતી જાણમાં, સદ્બ્રજાકુક અસ્તિ એમ કહે છે

+ ૨૭૬ ભાગ, આનર્તે કુશરધમિને સ્થાપના કરતા અને હદમાંકુને માલ કહી મોઢા ભમમાં પડેલ છે વાતુવ આનર્ત મહારાજ ઇન્દ્રવાકુના ભાષિને દીકરો છે તેના પિતાનું નામ સપતિ છે સપતિને ઉનાનગદિ, આનર્ત બો ભૂરિસેન નગરના ત્રણ પુત્ર થયા હતા આનર્તને રેવન નામે એક પુત્ર પેલ થયો હતો તે રેવનજ કુશરધમિનો પ્રતિનિધિ

ઉનાન ચૈરિરાનલો ભૂરિસેન કલિનયઃ । ચૂર્પતિર મવનુપ્પા આનર્ત દ્રોત્વાઽ ધરત્ ॥૧૨
સોઝાઃ સપ્તે નગરો નિર્નિર્માય કુશસ્વજી । માગસત્ । ૯ સ્કં. ૩ જ

* આગવતમાં વર્ણવેલ છે જે દ્વસરાશિપુત્ર મનુ । મયુરાનો સ્થાપન કરના તેણે મયુરાકુલા પુત્ર વપણને આપ્યો છે

નગરનું નામોઃ પુન લક્ષ્મી નામ રાતસં હતા મયુરાને રોષે મયુરા નામ વેપુરી ॥ ૭
માગસત્ । ૧૧ અ

હોંદુથી અવિહિત નહિ હોય. એટલે કે તે વિષયે વિશેષ ધ્યાનવાનુ નથી. એ ત્રણે નગરમાં પ્રયાગજી વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. એકવાર તે પુરૂષશીય નરપતિનું લીલાક્ષેત્ર હતું. સુવિખ્યાત દ્વતપ્રવર^૧ મેઝેસ્થનીસ, એકવાર તે નગરનું સૌંદર્ય જોઇ વિમોહિત^૨ થયો હતો.

અલેક્ઝાંડરના સમસામયિક ઇતિહાસ લેખક ઓલેલા છે કે જ્યારે લુવનવી-જયી અલેક્ઝાંડર અલિયાનોદ્યત હોઇ ભારતવર્ષમાં પેઠો ત્યારે મથુરાની ચારેતરફનો ભૂભાગ અને તે ભૂભાગના રહેવાશીઓ શૌરસેની નામે પ્રસિદ્ધ હતા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના પૂર્વે યદુકુળમાં શૂરસેન નામના જે રાજા પેઠો થયા છે. એક શૂરસેનનો કંસનો ભાપ, શ્રીકૃષ્ણનો ભાતમહ થાય, બીજો શૂરસેન, શ્રીકૃષ્ણથી પૂર્વે આઠમી પેઢીનો રાજા હતો. તે જે રાજામાંથી કોણે શૂરપુરની સ્થાપના કરી તેનો નિશ્ચય થાય તેવું નથી. ઉપર લખેલા ગ્રીક ઇતિહાસ લેખક લખી ગયા છે જે જ્યારે તે દિગ્વિજયી મહાવીર મકદુનીયાનો રાજા અલેક્ઝાંડર ભારતવર્ષમાં આવ્યો ત્યારે શૌરસેની પ્રદેશમાં મથુરા અને કલીશપુરા નામની જે નગરી હતી. કલીશપુરા એવું નામ શૂરપુરના બહારે વપરાતું હશે કે કેમ તે કીક રીતે માલુમ પડતું નથી. દુઃખ અને શોકનો વિષય છે કે ગ્રીક ઇતિહાસ લેખકોએ પૌરાણિક નામને ભયાનક રીતે વિકૃત^૩ કરી દીધાં છે.

અંદ્રવંશીય સુવિખ્યાત મહારાજ હસ્તીએ હસ્તિનાપુરની સ્થાપના કરીછે. જે હસ્તિનાપુર એકવાર પૌરવ નૃપતિઓના ભારત્વર તેજઃ પ્રભાવે, મધ્યાન્હુ 'ભાસ્કરની' જેમ દેખાતું હતું. જેની ચળકતી ગૌરવગરિમા,^૪ એકવાર ત્રિલુવનમાં વ્યાપી ગઇ હતી. આજે તે હસ્તિનાપુર ભારતવર્ષના માનચિત્રમાં હ્રસ્વપ્રાય છે. આજે તે, દુર્લભકાળના કઠોર હસ્તના ભયાનક પ્રહારથી ચૂર્ણ વિચૂર્ણિત અને વિધ્વસ્ત થઇ ગયું છે. તે પ્રથમ પ્રહારના ધ્વંસરાશિમાં પરિણામ પામ્યું છે તોપણ હસ્તિનાપુર તેના પ્રાચીન ગૌરવનાં સ્મૃતિ ચિન્હો પોતાના ખંડેરમાંથી આપે છે. દુર્ભાગ્યવશે, ભાગીરથીના નીમત રંગના પ્રભાવે, હસ્તિનાપુરનો કેટલોક ભાગ નદીના ગર્ભમાં ગયોછે. શિવલોકના ગગનભેદી પર્વત પ્રાકારને^૫ ભેદી, ગંગાનદી જે સ્થળે પુણ્ય ભારતક્ષેત્રમાં પેઠીછે તે પવિત્ર સ્થળ હરિદ્વારથી પીથકોપ દક્ષિણે હાલ પણ, હસ્તિનાપુરનાં ધ્વંસાવશિષ્ટ^૬ ચિન્હો ભેવામાં આવેછે. પણ તીવ્રતરંગિણી ગંગાના કરાળ આસમાંથી તે રહેલાં ચિન્હ રક્ષા પામશે તેની આશા રાખવામાં આવતી નથી.

કુરૂક્ષેત્રના મહાયુદ્ધની ઘટનાની પૂર્વે એ હસ્તિનાપુર સ્થપાયેલ છે એમ સપળા હાંદુના જાણવામાં હશેજ. એ જીવણ^૧ અને સર્વ નાશકર મહાસંગ્રામ પછી કેટલાક સેંકડા વર્ષ ઉપર એટલે ઘણુંકરી આડનો વર્ષ ઉપર સુપ્રસિદ્ધ માસીડાની-યન મહાગીર અલેકઝાન્ડર મારતવર્ષમાં આવ્યો હતો. તેની સાથે કેટલાક ગ્રીક પડિતો હતા. તેઓએ ભારતવર્ષનાં ઘણુંકરી અનેક નગરોનો વૃત્તાંન, પોતપોતાના અથમાં લિપિબદ્ધ કરી રાખેલ છે. પણ આશ્ચર્યનો વિષય છે કે હસ્તિનાપુર સંગંધે ઠાંધ રીતનું^૨ વર્ણન તેઓના અથમાંથી નીકળતું નથી.

મહારાજ હરતીના પછી ચંદ્રવંશ વૃક્ષના અજમીડ, દ્વિમીડ અને પુરૂમીડની ત્રણ વિર્નાઈ શાખા બહાર પડી તે ત્રણ શાખા બહુ વિસ્તારવાળી થઇ. પણ તેમાં અજમીડની શાખા વિશેષ પ્રતિષ્ઠા પામી, જીજી બે શાખાનું^૩ વિવરણ પુરાણોમાં માલુમ પડતું નથી.

અજમીડના વંશમાં એથો પુરૂષ બહારવ નામે એક રાજા થયો. તેણે સીંધુ નદીની પામેના ઠાંધ પ્રદેશમાં પોતાનું^૪ નામ્ય સ્થાપ્યું. બાહ્યારવના મુદગળ, યધી-નર વૃહદીપુ ચંજય અને કાપિત્રય નામના ધુન્ધર પાંચ પુત્રો પેદા થયા. કાપિ-લયે કાપિત્રય નગરને સ્થાપ્યું.

ચંદ્રવંશમાં કુશ નામનો એક રાજા પેદા થયો. તેના દેવતુલ્ય તેજસ્વી ચાર પુત્ર પેદા થયા. જેના નામ કુશિક, કુશનાભ, કુશાંબ અને મૂર્તિમાન હતાં. તે ચાર ભાણ્યોમાં કુશનાભ અને કુશાંબ વધારે પ્રતિષ્ઠાવાળા થયા. જાણવામાં આવેલ છે જે સરિદ્રશ સુરધુનીના તીરે, કુશનાભે, મહોદય નામની નગરી સ્થાપી. કેટલોક કાળ ગયા પછાં તે મહોદયના બદલે તેનું^૫ નામ કાન્યકુબજ કહેવાણું. તે કાન્યકુબજ અનેક સમય મોટા ગૌરવ અને સમૃદ્ધિથી ચિત્તલત હતું. ઉપરે ભારતવિજેતા શાહબુદ્દીનના શાસન કાળમાં તેના અયોગ્ય અધિપતિ કુપુરૂષ જયસાંદ (જયચંદ્ર) ના પ્રાપશ્ચિત્ત સાથે તેના પ્રાચીન ગૌરવનું^૬ પર્યવમાન^૭ થયું. કાન્યકુબજનું^૮ એક જીજી પાશ્વિક નામ ગાધિપુર છે.

પુરાણાદિ અથમાં જે કૌશાંબી નામના એક પુરાણન નગરનો ઉલ્લેખ છે. તે કૌશાંબીનગરી, ઉપર કહેલા કુશાંબ રાજાએ સ્થાપેલી છે. એકવાર તે કૌશાંબીનગર ભારતવર્ષમાં અધિક પ્રનિષ્ઠ વાળું^૯ અને વિશેષ ગૌરવવાળું^{૧૦} થયું હતું. પણ આજ તે પ્રનિષ્ઠ અને ગૌરવનું^{૧૧} સ્મૃત્તિ^{૧૨} ચિન્હ જોવામાં આવતું^{૧૩} નથી. તે નગર હાલ ધ્વસ્તપ્રથાના^{૧૪} છે. કેટલાક પુરાણતત્ત્વિત્ અનુમાન ઉપર આધાર રાખી કહે છે જે કોનાજયી કેટલેક દૂરે દક્ષિણે ગંગાતીરે ચોધ કરવાથી કૌશાંબીનાં ધ્વંસાવસિષ્ઠ ચિન્હ માલુમ પડે તેમ છે.

વળી મહારાજ કુશના બે પુત્રોએ, ધર્માણ્ય અને વસુમતી નામના બે પુત્રો સ્થાપ્યા પણ તેની સ્થાપના માટે મતોષજનક પ્રમાણ મળતા નથી.

કૌરવ કુળપતિ મહારાજ કુશના સુધન્વા અને પરીક્ષિત નામના બે પુત્ર પેદા થયા તેમાં સુધન્વના ગોત્રમાં મહાવીર જરાસંધ પેદા થયો અને પરીક્ષિતના ગોત્રમાં શાતનુ અને જાલિક પેદા થયા પાંડવ અને ધાર્તરાષ્ટ્ર, શાતનુના જંશ ધરો. જરાસંધ પાંડવ અને ધાર્તરાષ્ટ્રનો સમકાલીન રાજા હતો. જરાસંધની રાજ ધાની રાજગૃહ નામના શહેરમાં હતી.

ધાર્તરાષ્ટ્ર તનય દુર્યોધન પ્રાચીન હસ્તિનાપુરમાં વાસ કરતો હતો. પાંડવો તેનાથી જુદા થઈ વસુનાતીને ઇંદ્રપ્રસ્થમાં વસવા લાગ્યા તે ઇંદ્રપ્રસ્થની સ્થાપના પાંડવોએ કરી એ નામ અને દીવસસુધી મમલાવે ચાલુ આવ્યું પણ ખ્રીસ્તીય આઠમા સૈમના મધ્યભાગમાં તે નામ જાણાઈ ગયું અને તેના બદલે તે દ્વીદ્વી નામે કહેવાણું.

વ વિહ્વલના પુત્રોએ પાલિવોત્ર અને આરોહગ્ર નામના બે રાજ્ય સ્થાપ્યા તેમાં પાલિવોત્ર ગંગાની સૈકત ભૂમિ ઉપર અને આરોહ સીંધુનદીના તીરે આવ્યા હતા એ સંવળા ચંદ્રવંશીય રાજાઓ, મહારાજ યયાતિના પ્રથમ અને છેલ્લા પુત્ર યદુ અને પુકનાચંદ્ર પેદા થયેલ છે યયાતિના બીજા ત્રણ પુત્રના કામોના વિવરણ આપણે આખ્યા નથી હાલ પ્રયોજનવશે તેઓના ચત્રિના વિવરણ આપવા યોગ્ય છે.

* ગંગા કૃતાર્તી કાશ નામના સ્થા. થઈ એક શીખલિષિ દાખમાં આવી છે જે યશ પાવ નામનો એક રાજા મેસાડીનો અધિપતિ હતો. પ્રતાપત્તિવિત ખ્યાત નામ વીરોડ સાહેબ, પોતાએ જનારેન પૌરાણિક ભૂગોળમાં એક સ્થળે લખે છે, જે કૌશાણી અલ્પાદાનાદ પાસે છે મહારજ કુશના ત્રીજા પુત્ર અમૂર્તિજયે, ધર્મારણ્યના અને ગોથા પુત્ર વસુએ વસુમતી પી સ્થાપના કરી.

અમૂર્ત રજમો નામ ધર્મારણ્ય મહામતિઃ । ચક્રે પુરવર નામ વસુરાજા ગિરિવ્રજં ॥
 ઇપા વસુમતી નામ વમોસ્તસ્ય મહાત્મનઃ ॥ રામાયણ. ચાલકાઢ ૩૨ સર્ગ.

x આરોહના આરોહ, સીંધુદેશ પી પ્રાચીન રાજધાની તે સીંધુનદી પી એક શાખા ઉપર અવસ્થિત જ્યારે ગાસીડોડીપન મહાવીર અનેજા ૨ જારતભૂગમાં આવ્યો ત્યારે તે આરોહનગર ખડુ પ્રસિદ્ધ હતું પાલિહસ્ત્રવંશીય રાજા તેનો સ્થાપન કર્તા છે જ્ઞાનનામાં ઇતિહાસવેત્તા અમુદ્ધલજીએ તે વિવરણ પોતાના ગ્રંથમાં પ્રકટીત કર્યું છે પણ તે, આરોહને વર્તમાન કાંઠા નગર કહી ખોટા જમમાં પડવા છે.

મહારાજ યયાતિના તે ત્રણ પુત્રોમા અનુ વિશેષ પ્રતિષ્ઠવાળો નીવડ્યો. તેના વંશમા અંગ, વંગ કલિંગ, કૃષ્ણ, અને મદ્રક વીગેરે ઠેઠાક મહાપુરુષો જન્મ્યા તેમા તેઓએ, તેઓના નામાનુસારે એક એક શહેર વસાવ્યું.

નરનાથ યયાતિના બીજા પુત્ર તુર્વશુની કીર્તિનુ કાંઈ વિવરણ જોવામા આવતું નથી માત્રુમ પડેછે જે તે, ભારતભૂમિનો લાગ કરી, બીજા સ્થળે ઉપનિવિષ્ટ થયો છે તેના ત્રીજા ભાઈ દ્રુહ્યુનાકુળમા ગાધાર અને પ્રચેતા નામના બે રાજાઓ પેદા થયા તેઓએ એક એક રાજ્ય સ્થાપન કર્યું પૌરાણિક ગાધાર (કંદહાર) ગાધારરાજનતુ પ્રતિષ્ઠિત છે પ્રચેતાની કીર્તિનુ કોઈ રીતનુ ચિન્હ જોવામા આવતું નથી માત્રુમ પડ્યું છે જે તેણે રવેચ્છ દેશમા પોતાનુ આધિપત્ય જમાવ્યું હતું.

કવિજર, કેરવ, પાંડ અને યૌવ નામના મહારાજ તુષ્યતના ચાર પૌત્ર હતા તેઓએ પ્રત્યેક, પોતપોતાના નામે એક એક રાજ્ય સ્થાપ્યું.

મદગાર ઉપકૃતે ચારમહા નામના એક પ્રદેશનુ વિવરણ જોવામા આવેછે તે એમ માત્રુમ પડેછે જે પાંડનો સ્થાપેલ છે પાશ્વત્ય ભૂગોળવેત્તા તેને ' રણ ચાપાદીયાના ' નામે ઢહેછે હાલનુ તબાવર તે પાંડુમહાની રાજધાની છે.

યૌવ, મૈરાપ્ દેશમા પ્રમિદ્ધ દ્વારકાની પાસે આવેલ છે આજ પણ તેનુ તેજ નામ કહેવાય છે.

ગંગાના ત્રણ અને બુધથી અરણી, શ્રીરામ અને શ્રીકૃષ્ણ સુધીના સૂર્ય અને ચંદ્રવંશના રાજાના ચરિતનુ સંક્ષિપ્ત સમાલોચન કર્યું વિશાળ પુરાણશાસ્ત્ર માગરનુ મયન કરવાથી જે દીવસે તેમાથી ઐતિહાસિક રત્ન સમૂહો નીકળયો, તે દીવસે જગતમા એક નવા યુગનો પ્રાદુર્ભાવ થાયે તે દીવસે હીન ભારત, એક નવા જીવનમા ઉજ્જીવિત થાયે પણ તે દીવસ હાલમા નિકળ નથી, લાગી કાગ નિશાનુ વિશાળ રાજ્ય ઓળાડતો ઓળાડતો તે પીરે પીરે ભારત વર્ષ તરફ આવેછે ભારતના અવિધ જગતમા પ્રાચીદાદે તેની ક્ષીણ રત્નિમદેખાપ ઘણા મદભારે, પ્રતીભાત થતી આવે છે.

આજકાલ પુરાણોના ઘણા પ્રચારથી અગરજન્ય આર્ય મહોદયની કીર્તિ ક્રમે ક્રમે પ્રગયમા આવતી વ્લય છે તે કીર્તિ, પૌરાણિક વ્લયમા ઢકાઈ ગઈ છે તે વ્લય ઉપાડી લઈ તેમાથી કોઈ ઐતિહાસિક સત્યનો ઉદ્ધાર કરવા એકાં કરતું નથી એવી એકા કરવાથી એકા કુવતી થાય તેમા ટોઈ રીતનો મદેહ નથી.

મહારાજ વિક્રમાદિત્યે, પાડવોની લીલાભૂમિ, ઇંદ્રપ્રસ્થને, તેના પ્રાચીન ગૌરવના ઉચ્ચ પગથીયા ઉપર લાવવા જે ધાર્યું હતું તે અવશ્ય તેનો ઉદ્ધાર કરી શકત પરંતુ તેમ ન કરતા તે સુખવતના હાથમાથી છોડાવી ઇંદ્રપ્રસ્થનો પોતે ત્યાગ કરી પોતાની નગરી ઉજ્જયનીમા ચાલ્યો ચાલ્યો ત્યારપછી કુમાગત^૧ ઇંદ્રપ્રસ્થ, આઠ સૈકાસુધી રાજ્યાસન વિનાનું રહ્યું જે ઇંદ્રપ્રસ્થ, પોતાના સૌહાર્ય અને ગૌરવે, એકવાર સુરનગરી અમરાવતીનું સમકક્ષ^૨ હતું, તે ઇંદ્રપ્રસ્થ એ દીર્ઘકાળ ત્યાપી, અરાજકતાથી^૩ ક્રમે ક્રમે લીધણ સ્થાનક્ષેત્ર જેવું થઈ ગયું પણ તેટલામા અનગપાળ નામના એક રાજાએ સજીવની^૪ સત્તાની સહાયે, ઇંદ્રપ્રસ્થને ફરીથી ઉજ્જીવિત કરી દીધું અનગપાળ ક્ષત્રિય હતો, તે પાડુવ શમા પેઢા થયેલ છે એમ ભટ્ટચર્યામા લખેલ છે પૂર્વપુરુષોની મોટી કીર્તિને તેણે ક્ષત્રસલિ લમાથી^૫ ખેંચી કહાડી ખરી પણ તે પ્રાચીન ઇંદ્રપ્રસ્થને અગાઉના ગૌરવમા લાવી શક્યો નહિ

પ્રસિદ્ધ રાજવળી નામના અથમા વર્ણવેલ છે જે “ ભારતવર્ષના ઉત્તરભાગના હુમાયુન ગિરિમજના સુખવત નામના એક રાજાએ, તે ગિરિમજ થઈ આવી ઇંદ્રપ્રસ્થમા ચૌદ વર્ષ રાજ્ય કર્યું ત્યારપછી મહારાજ વિક્રમાદિત્યે, તેને હુષ્ટી તે નગરનો ઉદ્ધાર કર્યો મહાભારતના યુદ્ધના સમયથી તે આ સમય સુધી ૧૯૬૫ વર્ષ વ્યતીત થયા છે ” તે અથમા વળી એક રથને અથકારે કહ્યું “ જે મે, અનેક પૌરાણિક અથ ભોયાએ, પણ સુધિષ્ઠિર અને પૃથ્વીરાજના મધ્યવર્તી સમયે, દિહી સીંહામને એકસોથી વધારે ક્ષત્રિય રાજાઓને, બેઠેલા કેાઈ અથમા ભોયા નથી એ એડસો રાજાએ એકઠર દીહી સીંહાસને બેસી, ૪૧૦૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેઓના રાજ્યના અવસાને ઇંદ્રપ્રસ્થપુરી સૂર્યવંશીય રાજાના કળાભમા ગઈ ”

જે દીવસે મહારાજ સુધિષ્ઠિરે, અભિમન્યુ પુત્ર, પરિક્ષિતના હાથમા રાજ્ય ભાર સોંપી મહાપ્રસ્થાનની યાત્રા કરી તે દીવસથી આગળીને મહારાજ પૃથ્વીરાજના અક્ષિપેક દિનસુધીમા, ઇંદ્રપ્રસ્થના સીંહાસન ઉપર એકઠર સેા ગભાઓ બેઠા હતા

અદ્રવશમા મહારાજ જરાસંધ એક પ્રળાપ પરાક્રમી રાજા થયો હતો તે રાજગૃહમા રાજ્ય કરતો હતો ભાગવત મહાપુરાણમા વર્ણવેલ છે જે, જરાસંધનો પુત્ર સહદેવ અને પૈત્રમાબર્ણરિ, તે મહાયુદ્ધના સમયે હયાત હતા એવેકે તેઓ મહારાજ પરીક્ષિતના સગમલિડ હતા મહારાજ જરાસંધ પછી તેના વંશના તેર રાજાઓ, મગધના સીંહાસને બેઠા હતા તે તેર રાજાઓમાથી છેવટના રાજાનું નામ રિપુજ્ય હતું રિપુજ્યને, તેના મંત્રી શનકે પદચ્યૂત કર્યા અને

પોતાની પેદાશ છે એમ માનેછે કુશનાયકી મારવાડ અને અળરના રાજાઓની ઉત્પત્તિ છે કુશના વશધર ગણાડ તેઓ કુપાવહુ નામથી યજ્ઞિત છે. એરીતે મારવાડના ગજાઓ રામચંદ્રના પુત્ર કુશ થકી પોતાની ઉત્પત્તિ છે એમ માની, પોતે સૂર્યવંશીય છે એમ પરિચય આપેછે પણ અનેક હીંદુઓ તે વાત ઠીક નથી એમ માનેછે તેઓ બોલેછે જે મારવાડના રાજાઓ, રાજાં વિશ્વામિત્રના પૂર્વ પુરૂષ કુશના વશધર છે એમ તેઓ સ્વીકારે છે

જે દીવસે રવિવશ તિવક શ્રીરામચંદ્રે, ઠોર જાતૃયોકાનલે^૧ પોતાના જીવનનું જાણદાન આપ્યું તે દીવસથી, જે સઘળા રાજાઓ કુમાન્વયેર અયોધ્યાના નીહામને બેઠા હતા, તેઓના જીવનચરિતનું વર્ણન એક માત્ર ભાગવત પુરાણમાં સારીરીતે અને ચોખ્ખી રીતે આપેવ છે તેમ પુરાણમાં વર્ણવેલ છે જે શ્રીરામ ચંદ્ર પછી ૫૮ રાજાઓ અયોધ્યાના નીહામને કુમાન્વયે બેઠા તેઓમાંથી છેડા વશધરનું નામ મુમિત્ર-મહાગજ મુમિત્રના પગવર્તી દોઢ રાજાનું^૨ ચરિત, પુરાણોમાં માયુમ પડતું નથી અળરના પ્રમિદ રાજા પડિતવર જયસીંહે સૂર્યવંશની જે વશનાજિકા મકલન^૩ કરીછે, તેમાં લખેવ છે જે મહારાજ મુમિત્ર પછી અનેક રાજાઓ સૂર્યવંશમાં પેદા થયા છે તે સઘળા રાજાઓ મેવાડના રાણાઓના પૂર્વ પુરૂષ છે

અભિમન્યુ તનય,^૪ મહારાજ પરીક્ષિત, પાંડવ પ્રવીર મહારાજ યુધિષ્ઠિરનો ઉત્તરાધિકારી, પરીક્ષિત પછી એકઠર ૬૬ રાજાઓ પાંડવની લીલાભૂમિ ઇંદ્રપ્રસ્થ નગરના નીહાસને બેઠા હતા તેઓના ગેષ ઉત્તરાધિકારીનું નામ રાજપાલ હતું. રાજતરંગિણીનય શીવાય, બીજા દોઢ ગ્રંથમાં તે રાજાઓનું મુકુટ વર્ણન જોવામાં આવતું નથી રાજપાળ, મહારાજ વિક્રમાદિત્યનો સમસામયિક હતો એમ કહેવાય છે જે મહારાજ રાજપાળે કુમાયુન ઉપર હુમલો કર્યો તેમાં, કુમાયુનના અધિપતિ મુખવંત રાજાથી તે હણાયો વિજયી મુખવંત, કૃતેહનાહર્ષમાં કુલાઈ, પોતાના દેશવૈરી રાજપાળની ઇંદ્રપ્રસ્થ નગરી હુનગત^૫ કરવાના અભિપ્રાયે, તે દેશનરફ ચાલ્યો હતો. મુખવંતે, રાજપાળની ગજાધાની હસ્તગત કીધી ખરી, પણ તે અધિકકલિત કળનમાં રાખી બેઠાથી ચક્રો નહિ, યોગ મમયમાં તે વિક્રમાદિત્યના પ્રયત્ન વિક્રમગળે તે પ્રદેશમાંથી ચાલ્યો ગયો.

રાજ ચક્રવર્તી મહારાજ વિક્રમાદિત્યે કુમાયુનપતિ, મુખવંતના ગ્રાસમાંથી ઇંદ્રપ્રસ્થપુરનો ઉદ્ધાર કર્યો ખરો, પણ તેની પુનઃ યોજાનો તે પુનરુદ્ધાર કરી શક્યો નહિ

મહારાજ વિક્રમાદિત્યે, પાડવોની લીલાભૂમિ, ઇંદ્રપ્રસ્થને, તેના પ્રાચીન ગૌરવના ઉચ્ચ પગથીયા ઉપર લાવવા જો ધાર્યું હતું તે અવશ્ય તેનો ઉદ્ધાર કરી શકતો પરંતુ તેમ ન કરતા તે સુખવતના હાથમાંથી છોડાવી ઇંદ્રપ્રસ્થનો પોતે ત્યાગ કરી પોતાની નગરી ઉજ્જયનીમાં આડ્યો આવ્યો ત્યારપછી કુમાગત^૧ ઇંદ્રપ્રસ્થ, આઠ સૈન્યસુધી રાજ્યાસન વિનાનું રહ્યું જે ઇંદ્રપ્રસ્થ, પોતાના સૌહર્દ અને ગૌરવે, એકવાર સુરનગરી અમરાવતીનું સમકક્ષ^૨ હતું, તે ઇંદ્રપ્રસ્થ એ દીર્ઘરાજ બાપી, અનાજકતાથી^૩ ક્રમે ક્રમે ભીષણ સ્થશાનક્ષેત્ર જેવું થઈ ગયું પણ તેટલામાં અનગપાળ નામના એક રાજાએ સહવર્તી^૪ મત્તાની સહાયે, ઇંદ્રપ્રસ્થને ફરીથી ઉજ્જવિત કરી દીધું અનગપાળ હનિય હતો, તે પાડવશમાં પેદા થયેલ છે એમ ભટ્ટગ્રંથમાં લખેલ છે પૂર્વપુરોની મોટી કીર્તિને તેણે ક્ષત્રસમલિલમાંથી^૫ ખેંચી કહાડી ખરી પણ તે પ્રાચીન ઇંદ્રપ્રસ્થને અગાઉના ગૌરવમાં લાવી શક્યો નહિ

પ્રસિદ્ધ રાજવળી નામના અથમા વર્ણવેલ છે જે “ ભારતવર્ષના ઉત્તરભાગના હુમાયુન ગિરિજના સુખવત નામના એક રાજાએ, તે ગિરિજા થકી આવી ઇંદ્રપ્રસ્થમાં ચૌદ વર્ષ રાજ્ય કર્યું ત્યાંપછી મહારાજ વિક્રમાદિત્યે, તેને હણી તે નગરનો ઉદ્ધાર કર્યો મહારાજના યુદ્ધના સમયથી તે આ સમય સુધી ૧૯૬૫ વર્ષ વ્યતીત થયા છે ” તે અથમા વળી એક રચણે અથકારે જણાવે છે જે મે, અનેક પૌરાણિક અથ જોયા છે, પણ યુધિષ્ઠિર અને પૃથ્વીરાજના મધ્યગર્ભ સમયે, દિહી સીંહાસને એકસોથી વધારે હનિય રાજાઓને, જેટલા ઢોછ અથમાં જોયા નથી એ એકસો રાજાએ એકદર દીહી સીંહાસને જેમી, ૪૧૦૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેઓના રાજ્યના અવસાને ઇંદ્રપ્રસ્થપુરી સૂર્યવંશીય રાજાના કળાન્તમાં ગઈ ”

જે દીવસે મહારાજ યુધિષ્ઠિર, અભિમન્યુ પુત્ર, પરિક્ષિતના હથમ રાજ્ય ભાર સોંપી મહાપ્રસ્થાનની યાત્રા કરી તે દીવસથી આજ સુધી મહારાજ પૃથ્વીરાજના અભિષેક દિનસુધીમાં, ઇંદ્રપ્રસ્થના સીંહાસન ઉપર એકદર સો રાજાઓ બેઠા હતા

અદ્રવશમાં મહારાજ જરાસંધ એક ગ્રંથગ પરાક્રમી રાજા થયો હતો તે રાજગૃહમાં રાજ્ય કરતો હતો ભાગવત મહાપુરાણમાં વર્ણવેલ છે જે, જરાસંધનો પુત્ર સહદેવ અને પૈત્રમાલર્જરિ, તે મહાયુદ્ધના સમયે હયાત હતા એવેલેકે તેઓ મહારાજ પરીક્ષિતના મગકાવિક હતા મહારાજ જરાસંધ પછી તેના વંશના ત્રેર રાજાઓ, મગધના સીંહાસને બેઠા હતા તે ત્રેર રાજાઓમાંથી છેવટના રાજાનું નામ રિપુજય હતું. રિપુજયને, તેના મત્રી શનકે પદચ્યૂત કર્યો અને

પોતાની પેદાશ છે એમ માનેછે કુશનાથકી મારવાડ અને અંબરના રાજાઓની ઉત્પત્તિ છે કુશના વશધર ગણાઈ તેઓ કુશાવહુ નામથી પરિચિત છે. એરીતે મારવાડના રાજાઓ સમયક્રમા પુત્ર કુશ થકી પોતાની ઉત્પત્તિ છે એમ માની, પોતે સૂર્યવંશીય છે એમ પરિચય આપેછે પણ અનેક હોંદુઓ તે વાત ઠીક નથી એમ માનેછે તેઓ બોલેછે જે માગવાડના રાજાઓ, રાજર્ષિ વિશ્વામિત્રના પૂર્વ પુરૂષ કુશના વશધર ને એમ તેઓ સ્વીકારે છે.

જે દીવસે સ્વિષ્ણુ તિલક થીરામચક્રે, કઠોર બ્રાતૃયોગાનલે^૧ પોતાના જીવનનું ભવિષ્ય જાણ્યું તે દીવસથી, જે સઘળા રાજાઓ, કુમાન્વયે^૨ અયોધ્યાના સીંહાસને બેઠા હતા, તેઓના જીવનચરિતનું વર્ણન એક માત્ર ભાગવત પુરાણમાં સારીરીતે અને ચોખ્ખી રીતે આપેલ છે તેમ પુરાણમાં વર્ણવેલ છે જે શ્રીરામચક્ર પછી ૫૮ રાજાઓ અયોધ્યાના સીંહાસને કુમાન્વયે બેઠા. તેઓમાંથી છેલ્લા વશધરનું નામ સુમિત્ર-મહારાજ સુમિત્રના પરવર્તી દોષ રાજાનું ચરિત, પુરાણમાં માયુષ પદનું નથી. અંબરના પ્રમિદ્ધ રાજા પડિતવર જયસીંહે સૂર્યવંશી જે વગતાસિકા મઠલન^૩ કરીછે, તેમાં લખેલ છે જે મહારાજ સુમિત્ર પછી અનેક રાજાઓ સૂર્યવંશમાં પેદા થયા છે તે સઘળા રાજાઓ મેવાડના રાણાઓના પૂર્વ પુરૂષ છે

અભિમન્યુ તનય,^૪ મહારાજ પરીક્ષિત, પાંડવ પ્રવીર મહારાજ સુધિષ્ઠિરનો ઉત્તરાધિકારી, પરીક્ષિત પછી એક દર દર રાજાઓ પાંડવની લીલાભૂમિ ઇંદ્રપ્રસ્થ નગરના સીંહાસને બેઠા હતા તેઓના ચોથ ઉત્તરાધિકારીનું નામ રાજપાલ હતું. રાજતરંગિણીઅથ શીવય, ખીન્ન દોષ અથવા તે રાજાઓનું સ્ફુટ વર્ણન જોવામાં આવતું નથી રાજપાળ, મહારાજ વિક્રમાદિત્યનો અગ્રસામયિક હતો. એમ કહેવાય છે જે મહારાજ રાજપાળે કુમાયુન ઉપર હુમલો કર્યો તેમાં, કુમાયુનના અધિપતિ સુખવંત રાજાથી તે હજારો વિજયી સુખવત, ક્ષેત્રનાહર્ષમાં ફુલાઈ, પોતાના દેશવૈરી રાજપાળની ઇંદ્રપ્રસ્થ નગરી હસ્તગત^૫ કરવાના અભિપ્રાયે, તે દેશતરફ આવ્યો હતો. સુખવતે, રાજપાળની રાજધાની હસ્તગત દીધી ખરી, પણ તે અધિકદિન કળભમાં રાખી બેઠાવી ચક્રો નહિ, યોદ્ધા સમયમાં તે વિક્રમાદિત્યના અગ્રંડ વિક્રમગણે તે પ્રદેશમાંથી ચાલ્યો ગયો.

રાજ ચક્રવર્તી મહારાજ વિક્રમાદિત્યે કુમાયુનપતિ, સુખવતના આસ-માગી ઇંદ્રપ્રસ્થપુરીનો ઉદ્ધાર કર્યો ખરો, પણ તેની પુર્વ યોજાનો તે પુનરુદ્ધાર કરી શક્યો નહિ

જે મહાવીર જંગીજાતના પ્રચંડ વીર્યાનજે એકવાર અડધું જગત્ ઉદ્દીપિત થઈ ગયું હતું તે જંગીસખાં પોતે, કેયાનનો વંશધર છે એમ પરિચય આપતો હતો.

પુરાણમાં જે તક્ષક અને નાગજાતિનું વિવરણ મળુમ પડેછે. તે ઉપર કહેલ નાગસના વંશમાહે ઉત્પન્ન થયેલ જાતિ હોય એમ લાગેછે. સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસવેત્તા હીગાયન, તક્ષક ને તકમુક મોગલના નામે કહેલ છે.

પૌરાણિક ચંદ્રવંશની પેઢાશના વિવરણ સાથે, તાતારના ઉપર કહેલ ચંદ્ર વંશની પેઢાશના વિવરણનો મુકાબલો થયો. તે મુકાબલો કરવામાં સ્થાને સ્થાને, તેઓનું પરસ્પર સાદૃશ્ય જોવામાં આવ્યું. પણ તે સાદૃશ્ય કેવી રીતનું છે તે ક્રમે ક્રમે જોવાનું છે. પહેલાં આપણે, પ્રત્યેકના યોગ્યપતિના સંભવના અને તેઓના પ્રાચીન દેવત્વના વિષયનું અનુશીલન કરવા પ્રવૃત્ત છીએ.

પ્રથમ-પૌરાણિક ભગવાન વૈવસ્વત મનુની પુત્રી ઇલા એકવાર વનમાર્ગે વિચરણ કરતી હતી એટલામાં ચંદ્ર તનય બુધસાથે તેની મુલાકાત થઈ. બુધે તેને પત્ની કરી લીધી. અને તે બેના સંમીલનથી ચંદ્રવંશની ઉત્પત્તિ થઈ.

દ્વિતીય-ચીનના પ્રથમ નૃપતિ સુ (આયુ) નું જન્મવૃત્તાંત-એકવાર કોઈ શ્રીમતિની, ફરતાં ફરતાં ફો (બુધ) ગ્રહની સંમુખે ઉપસ્થિત થઈ. ફોએ બલ પૂર્વક તે સ્ત્રીનો ઉપલોભ કર્યો. થોડા દિવસમાં તે સ્ત્રીને, ગર્ભલક્ષણ જણાવવા લાગ્યાં. ક્રમે તે સ્ત્રીને પેટે એક પુત્ર પેદા થયો. તે પુત્રનું નામ સુ હતું તે સુજ ચીનદેશના પ્રથમ રાજવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા. કાઈરટના જન્મ પૂર્વે ૨૨૦૭ વર્ષ ઉપર ચીનના નવ પ્રદેશ કરી, સુએ રાજ કરવું શરૂ કર્યું.

આ ક્ષણે મુસ્તપ્ત મળુમ પડેછે જે તાતારીય આવ, ચીનનો સુ અને પૌરાણિક આયુ. તે ત્રણે જાતના ચંદ્રવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા એકજ છે. પૌરાણિક ચંદ્ર તનય બુધના ચરિત્રના માત્ર છાપા લઈ ચીનના લોકોએ અને તાતારના લોકોએ પોતાના ચંદ્રવંશની વર્ણના કરેલ છે.

વળી ભગવાન બુધે, જે ધર્મનો પ્રચાર કરેલ છે, તે ધર્મ, તે સમયની અનેક જાતિનો મુખ્ય ધર્મ શબ્દ પડ્યો હતો. અનેક દિનસુધી તે ધર્મનું તેઓએ સમજાવે પ્રતિપાલન કર્યું. જ્યારે ક્રમે ક્રમે સૂર્યોપાસક, પ્રચંડ પરાક્રમથી પેદા થયા ત્યારે બુધની ધર્મ પ્રતિપાલના અને ઉપાસના એકદમ બદલાઈ ગઈ.

પ્રચરિત બુધ ધર્મ જલ્દાઈ હેવટે શાંતિમય જૈનધર્મમાં તે પરિણામ પામ્યો.

આચાર વ્યવહાર સાથે રજપુત જાતિના આચાર વ્યવહારનું કેવી રીતનું સાદૃશ્ય છે તેનું પત્તુ મનાવોચન કરવાનો અમારો શુષ્ક હેતુ છે

તે સમગ્રી જાતને જામે જનાર્ય કહી આ પ્રત્યાવમા લખેલ છે તે જાતિ, અરજ, તક્ક અને જીવ વસામથી પેદા થયેલ છે. એ જાતિના પૌરાણિક ઉદ્ભવ માથે, વંશવિવરણ સાથે, આચાર વ્યવહાર વીચેરે સાથે આર્યજાતિના ઉપરના ત્રિપરનો સંબંધ અને સાદૃશ્ય જોઈ સર્વને માનુષ ૫૩થે કે તે જાને જાનિ એકજ વંશની છે

તે અનાર્થ જાતિઓ જારતમા જરાગર કયા સમયે રાખી તેનો નિર્ણય કરવા હુંદર છે પણ તેઓ કયા દેશમાંથી અ.ચા, ભારતભૂમિમા વસ્યા તેનું નિરૂપણ કરવામા કેમરીતથી આપતિ નથી

જે તાતાર વ જોગલ જાતિનું વિવરણ, ભારત ઇતિહાસમા પર્યાપ્ત પરિ-
માણે વર્ણવેલ છે, જેના કુવંતિવક નૃપતિઓએ જારતભૂમિને, એક માત્ર ભૂ-
વિવામમા, હાવકટોલક રિથનિમા આણી હતી તેઓ પણ તે અનાર્થવંશની પેદાશના
હતા પ્રખ્યાત નામવાળા આબુલગાજીએ ઉપર કહેલ યોગ્ય અને તાતારની પેદાશ
માટે જે લખેલું છે તેની પાર્શ્વોચના આ સ્થળે કરી યોગ્ય છે

આબુલગાજીએ કહેવ છે જે, મહાપુરુષે, તાતારવંશની સ્થાપના કરીછે તેનું
નામ જોગલ તે જોગલનો અર્થ નામનો એક પુત્ર હતો. તેજ તાતાર અને
જોગલકુળનો બંદો પ્રતિષ્ઠાતા હોયો

તે અશુભતા છ પરાક્રમી પુત્રો પેદા થયા, તેમાંથી પહેલાનું અને જીતનું
નામ કાયન અને આય હતુ તે કાયન અને આય, સૂર્ય વ ચંદ્ર મરખા હતા
એમ તેઓના કુટુંબમાન ગ્રંથમા લખેલ છે વાચનાર ! વિવેચન કરી જોશો !
જે “ આય ” શબ્દ આસુરનો અપભ્રંશ કહેવાય કે નહિ !

તાતારના લોકોએ આપને પોતાનો જોગલપતિ કહેલો છે અને પોતે ચંદ્ર
વંશીય છે એમ માનેછે અગાક આપણે કહી ગયા જે તાતારના લોકોની મતમા
આય ચંદ્ર મરખો છે એટલેકે તેઓ ચંદ્રવંશની પેદાશના છે એમ તેઓ કહે
તેમા વિચિત્રતા સી છે !

તાતારના આપનો જુલહન નામનો એક પુત્ર થયો હતો, તે જુલહનના
પુત્રનું નામ હમ હતુ તે હમથી જીનનું પ્રથમ રાજકુલ પેદા થયુ છે.

આયથી નવમો સજ એવખા તામે તેના વંશમા પેદા થયો. એ એલખાન-
નના કેયાન અને નામસ નામના બે પુત્ર પેદા થયા. તેનાજ વંશો આપક થય
ભારતભૂમિમાં ઉતરેલ છે

જે મહાવીર જીજીખાંના પ્રચક વીર્યાનજે એકવાર અડધુ જગત્ ઉદ્દીપિત થઈ ગયું હતું તે જગીસખા પોતે, કેશનનો વંશધર છે એમ પરિચય આપતો હતો.

પુરાણમાં જે તક્ષક અને નાગજાતિનું વિવરણ મળુમ પડે છે. તે ઉપર કહેલ નાગમના વંશમાંહે ઉત્પન્ન થયેલ જાતિ હોય એમ લાગે છે. સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસવેત્તા દીગાપત, તક્ષક ને તકચુક જોગદના નામે કહેલ છે.

પૌરાણિક ચંદ્રવંશની પેદાશના વિવરણ સાથે, તાતારના ઉપર કહેલ ચંદ્ર વંશની પેદાશના વિવરણનો સુકાષઢો થયો તે સુકાષઢો ઝરવામાં સ્થાને સ્થાને, તેઓનું પરસ્પર માદૃશ્ય જોવામાં આવ્યું પણ તે સાદૃશ્ય કેવી રીતનું છે તે ક્રમે ક્રમે જોવાનું છે. પહેલા આપણે, પ્રત્યેકના જોતપતિના સંભવના અને તેઓના પ્રાચીન દેવતાવના વિષયનું અનુશીલન કરવા પ્રવૃત્ત છીએ.

પ્રથમ-પૌરાણિક ભગવાન વૈવસ્વત મનુની પુત્રી ઇલા એકવાર વનમાંજે વિચરણ કરતી હતી એટલામાં ચંદ્ર તનય બુધમાથે તેની સુલાકાત થઈ. બુધે તેને પત્ની કરી લીધી. અને તે બેના સંમીલનથી ચંદ્રવંશની ઉત્પત્તિ થઈ

દ્વિતીય-ચીનના પ્રથમ નૃપતિ ચુ (આચુ) હું જન્મવૃત્તાન્ત-એકવાર કોઈ શ્રીમતિની, ક્રાન્તા ક્રાન્તાં ક્ષે (બુધ) ગ્રહની સંબુજે ઉપસ્થિત થઈ. ક્ષેએ બલ પૂર્વક તે ચીનો ઉપસોગ કર્યો થોડા દિવસમાં તે ચીને, ગર્ભલક્ષણ જણાવવા લાગ્યા ક્રમે તે ચીને પેટે એક પુત્ર પેદા થયો તે પુત્રનું નામ ચુ હતું તે ચુજ ચીનદેશના પ્રથમ રાજવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા કાષ્ટાન્તના જન્મ પૂર્વે ૨૨૦૭ વર્ષ ઉપર ચીનના નવ પ્રદેશ કરી, ચુએ ગજ કરવું શરૂ કર્યું .

આ ક્ષણે સુરપદ મહુમ પડે છે જે તાતારીય આય, ચીનનો ચુ અને પૌરાણિક આચુ તે ત્રણે જાતના ચંદ્રવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા એકજ છે. પૌરાણિક ચંદ્ર તનય બુધના ચરિત્રના માત્ર છાપા લઈ ચીનના લોકોએ અને તાતારના લોકોએ પોતાના ચંદ્રવંશની વર્ણના કરેલ છે.

. વળી ભગવાન બુધે, જે ધર્મનો પ્રચાર કરેલ છે, તે ધર્મ, તે સમયની અનેક જાતિનો મુખ્ય ધર્મ થઈ પડ્યો હતો. અનેક દિનસુધી તે ધર્મનું તેઓએ સમજાવે પ્રતિપાલન કર્યું જ્યારે ક્રમે ક્રમે સૂર્યોપાસક, પ્રચક પરાક્રમથી પેદા થયા ત્યારે બુધની ધર્મ પ્રતિપાલના અને ઉપાસના એકદમ બદલાઈ ગઈ.

પ્રચરિત બુધ ધર્મ બદલાઈ છેવટે શાંતિમય જૈનધર્મમાં તે પરિણામ પામ્યો.

આચાર વ્યવહાર સાથે રજપુત જાતિના આચાર વ્યવહારનું કેવી રીતનું આદર્ય છે તેનું પણ સમાવેશન કરવાનો અમારો મુખ્ય હેતુ છે.

જે સ્થળી જાતને અમે અનાર્થ કહી આ પ્રસ્તાવમાં લખેલ છે તે જાતિ, અરજ, તરફ અને જીવ વંશમાંથી પેદા થયેલ છે. જે જાતિના પૌરાણિક ઉદ્ભવ સાથે, વંશવિવરણ સાથે, આચાર વ્યવહાર નીચેરે સાથે આર્થજાતિના ઉપરના વિવરણો સંબંધ અને સાદર્ય જોઇ સર્વને માહુમ પડશે કે તે જાતને જાતિ એકજ વંશની છે.

તે અનાર્થ જાતિઓ ભારતમાં ઘરાતર કયા સમયે આવી તેનો નિશ્ચય કરવા દુષ્કર છે. પણ તેઓ કયા દેશમાંથી આવ્યા, ભારતભૂમિમાં વસ્યા તેનું નિરૂપણ કરવામાં કોઇરીતની આપણિ નથી.

જે તાતાર વ મોગલ જાતિનું વિવરણ, ભારત ઇતિહાસમાં પર્થ્વામ પરિ-
માણે વર્ણવેલ છે, જેના કુલતિલક નૃપતિઓએ ભારતભૂમિને, એક માત્ર બૂ
વિજ્ઞાસમાં, હાકલકોલક સ્થિતિમાં આણી હતી તેઓ પણ તે અનાર્થવંશની પેદાશના
હતા. પ્રખ્યાત નામવાળા આબુલખાજીએ ઉપર કહેલ મોગલ અને તાતારની પેદાશ
માટે જે લખેલું છે તેની પર્યાવેશના આ સ્થળે કરવી યોગ્ય છે.

આબુલખાજીએ કહેલ છે જે, મહાપુરુષે, તાતારવંશની સ્થાપના કરીકે તેનું
નામ મોગલ. તે મોગલનો અર્થજ નામનો એક પુત્ર હતો. તેજ તાતાર અને
મોગલપુત્રનો ખરો પ્રતિષ્ઠાતા હતો.

તે અરજુના હ ધરાક્રમી પુત્રો પેદા થયા, તેમાંથી ધહેલાનું અને બીજાનું
નામ કાયન અને આય હતું. તે કાયન અને આય, સૂર્ય વ ચંદ્ર સરખા હતા
એમ તેઓના કુલાખ્યાન અર્થમાં લખેલ છે. વાંચનાર ! વિચેચન કરી જોશો !
જે “ આય ” શબ્દ આયુરનો અપખંશ કહેવાય કે નહિ !

તાતારના લોકોએ આયને પોતાનો યોગ્યપતિ કહેલો છે અને પોતે ચંદ્ર-
વંશીય છે એમ માને છે. અગાઉ આપણે કહી ગયા જે તાતારના લોકના મતમાં
આય ચંદ્ર સરખા છે. એટલેકે તેઓ ચંદ્રવંશની પેદાશના છે એમ તેઓ કહે
તેમાં વિચિત્રતા થી છે !

તાતારના આપનો જુલહમ નામનો એક પુત્ર થયો હતો, તે જુલહમના
પુત્રનું નામ હય હતું તે હયથી ચીનનું પ્રથમ રાજકુલ પેદા થયું છે.

આયથી નયમો રાજ એવળાં નામે તેના વંશમાં પેદા થયો. જે એલખાં-
નના દેવન અને નાયસ નામના જે પુત્ર પેદા થયા તેનાજ વંશો અપક યમ
ભારતભૂમિમાં ઉતરેલ છે.

રાજકુળમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી ગયા તેનું વિવરણ હવે પછી અપાશે. હવે આર્ય વીરરજ-પુત્રોનો ધર્મ, સમાજ, નીતિ, વ્યવહારનીતિની સાથે, અને શાકદ્વીપના રાજકુળના ધર્મ, વ્યવહાર. નીતિ, સમાજનીતિનો સુકાળલો કરી તે જાનનેના વચ્ચે કેટલી એકમેકતા છે. તે દેખાડી આપવું યોગ્ય ગણાયે; તે સાદૃશ્ય એવું ગાઢ છે જે તેનું અનુશીલન^૧ કરતાં તે સઘળી જાતિ અલિપ્ત છે એમ સહેલાઈથી માલુમ પડે તેવું છે.

વેશવિન્યાસ-પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસવેત્તા ટસીટસે કહેલ છે જે જર્મનો લાંબા અને સ્લેથ^૨ કપડાં પહેરતા હતાં. તેઓ શર્યામાંથી ઉડતાંજ શરીરને ધાત^૩ કરતા હતા. કોઈ દીવસ કેશરમશ્યુ કહડાવતા નહિ હતા. તેઓનો કેશકલાપ,^૪ એક વેણીમાં બાંધેલો ગુચ્છાકારે માથા ઉપર અંધિળદ્^૫ રહેતો હતો.

એ સમયે, જર્મનો જો, હિમ પ્રધાન પ્રદેશમાં વાસ કરતા હોય તો ઉપરના વર્ણનમાં કહેલ આચરણ અને વેશવિન્યાસ, તે પ્રદેશનો ઉપયોગી તેને થાય નહિ* અવશ્ય તેઓ એશીયાના ગ્રીષ્મ પ્રધાન પ્રદેશથી તે સઘળો આચાર વ્યવહાર શીખ્યા હોય તેમ લાગે છે.

દેવવંશ-દુષ્ટ (મંગળx) અને આર્થા+ (પૃથ્વી) પ્રાચીન જર્મનોની દેવતા સ્વરૂપે હતી. તેઓના મતમાં લગવાન મનસના ઔરસે આર્ધાના ગર્ભે દુષ્ટનો જન્મ થયો.

૧ અવગાહન ૨ ભડા ૩ ધોલું, સાફ કરવું ૪ અંબોડો ૫ ગાઢવાળો.

* એ શિવાય, તેઓ નિલ નૈમિત્તિક ક્રિયાનું વિવરણ મળી આવેછે તેથી માત્રુમ પડેછે જે તેઓ શાકદ્વીપીય જીવ, કાનિ, દીંબી, યૈબી વીગેરે જાતિના સાથે એક વંશ સંબૃત ગણાયા છે. ટેક્ઝીસે જર્મનને એક ગૌલિક જાતિ ગણીછે. એશીયાના ઉષ્ણ પ્રધાન દેશમાં તેઓનો આદિમ નિવાસ છે એમ તેણે સ્પષ્ટરીતે જોકે લખ્યું નથી તોપણ તેણે તે સંબંધે કિંમીત લખ્યું છે જે જર્મનદેશમાં વાસ કરવાથી અંગ પ્રત્યગ વિવૃત થાય છે તે જર્મનીના માટે એશીયાનો સિતોળ્ય પ્રદેશ ત્યાગ કરવો તે શુ અપ્રલયાળાતું કામ છે ? તેથી નિઃસંદિગ્ધરિત બોલી શકાય છે જે એશીયાનો હરકાઇ દેશ જર્મનનો આદિ મનિ વાસ હતો એમ ટસીટસ જણવતો હતો.

x હીંદુશાસ્ત્રના મતમાં મંગળ પૃથ્વીથી ઉત્પન્ન થયોછે. સર્વેદ્રવીજાત્પૃથિવ્યાતું મંગલઃસમજાયત ॥ વ્રહ્મવૈવર્તપુરાણં. બીજા પુરાણોમા મંગલને ધરણીપુત્ર કહેલ છે.

+ ખ્રીસ્તીય પાયામા સેડમાં સ્થાતીંદ્રપૂર (મસાલપુર) માં જીવ જાતિનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેના રાજ્યનુ થોડું વિવરણ કરનારી એક સિદ્ધાલીપિ દાય લાગીછે. તે લિપિના એક સ્થળે તે દુષ્ટટ કુસોદ્ભવ હતો એમ વર્ણવેલ છે તારે એ ક્યો દુષ્ટટ ?

જર્મનોએ, દુર્બલ (મગજ)ને અને લોધેન (બુધ)ને એકગણી મોટી બુધ કરી દીધી છે

પૂજાવિધિ—રક દનાભ (રકેડીનેવીયા) દેશમાં જીતનાને એક મહા પરાક્રમી જાતિ વાસ કરતી હતી તેનો વશ અનેક શાખા પ્રશાખામાં વિભક્ત થયો હતો તે શાખા પ્રશાખામાં સેવાસેવીઓ અત્યંત પ્રતિષ્ઠાવાળા હતા તે શેલોકો ભગવતી પૃથ્વીની* પૂજા કરતા હતા અને તેને સંતોષિત કરવાને માટે તેઓ નરભક્તિના ઉત્તમ કરતા હતા તેઓના અથમા વગી લખેવ છે જે તેઓના આરાધ્ય દેવના વસુમતીને રથ, એક ગાયથી વહિત ચતો હતો

સૈવીઓ અત્યંત મૂર્તિપૂજક હતા, તેઓ આર્યાનુ* પૂજન કરતા નહોતા, પણ ઇંગી નામની દેવી જેને હીંદુશાસ્ત્રન ઇશાની વા જારી કહે છે તેની પૂજા કરતા હતા તે ઇશી, પ્રાચીન મિથ્યદેશની આરાધ્ય દેવી હતી મીથ્યદેશીઓ કેવળ ઇશીની પૂજા કરતા હતા નહિ પણ તેઓ યુગવ મૂર્તિ એશીરીશ અને દશી (હરગૌરી) ની પૂજા કરતા હતા દેવપુરના વિશાળ સરોવર ઉપર આજપણ ભગવતી ઇશાની (ઇશી) ની* મૂર્તિ છે તેની ચાવતી પાન પદ્ધતિ નેતા મયુગ પડે છે જે તેવી પૂજાપદ્ધતિ એકવાર મિથ્યદેશમાં ચાલતી હતી એતિહાસિક પ્રવર હીરોટોટસના વર્ણનથી એ પૂજાપદ્ધતિનો સ્પષ્ટ દાખલો મીલે છે આવે છે

બીરબ્યવહાર—ભુવનવિષયાત યદુકુળમાં જાહ સ્વ નામનો એક મહા તેજસ્વી પ્રયત્ન રાજા પેદા થયો હતો તેના વશજો, સંધિનદના પારને જોગડી ભારત ભુમિના દૂર પ્રદેશમાં વિખ્યાત પામ્યા હતા, તે દાનિય કુમારોનો તે સમયનો જેવો આચાર વ્યવહાર હતો તેવોજ જીત, સૈવી અને રક દનાભના વામ્નીઓને હતો એન કહેવાય છે જે તે સૈવીજીત અને રક દનાભના વામ્નીઓ ભગવન હરિકુવેશ

૧ એક દેવી,

* હીંદુશાસ્ત્રમાં ભગવતી પૃથ્વી પણ વિશેષ પૂજા દેવ અને મન્વડે તે વાગ હીંદુ સંતાનના નાજુવામાં દગે ખરો ખુલ્લો પુત્ર જે તેની જુદા જુદા પ્રદેશ પૂજા કરીને પુત્રોને ગણને રથ કા વપુતાણમાં થશે રકને આપેવ છે

પપોધરીમૂતચતુ સમુદ્રા જુગોપગોરપરામિવોર્ધી

૧૭૧૦

x મીમના દસપુત્રીય સુપેન્દ્રનારના દરિકુલેષ (નમદેવ) નુ અને ગિરવમાં સ્નાત્કાસ્ત્ર નેવામાં આવે છે અદાત્મા રોડમાદેને તે બેને જોગ દેવ ગણવાર તે વાગ તમા રોડમાદેવના અનુમન પુત્રાનુષ્ઠ છે તેણે દસપુત્રીય અને દરિકુલેષ (નમદેવ) નું સાક્ષ્ય પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે જે પ્રમાણ જણાવેલા છે, તે પ્રમાણનો અહીં ઉત્તરો કરી પ્રમની રદિ કરવડું અને કુખ લાગડું નથી

(હરકચુત્રીસ) ટુઇસ્ટ અને બોધનનો સ્તુતિવાદ કરતા કરતા તેઓની ધ્વજ હાથમા લઈ યુદ્ધમા જતા હતા અને પાસેનાને અને દૂરનાને મારવા માટે હથી ચારમા તેઓ મગદળ અને શૂળનો વ્યવહાર કરતા હતા

આર્યો જેમ ત્રિમૂર્તિની આરાધના કરતા હતા તેમ સ્કંદનામ દેશગણીઓ ત્રિમૂર્તિની આરાધના કરતા હતા થર, બેધેન અને ચાંદ્રી નામની ત્રિમૂર્તિનું તેઓ આરાધન કરતા હતા તે ત્રિમૂર્તિ ત્રિગુણાત્મિકા હતી તે પ્રમાણેની ઉપાસના પણ રૌવીસોડો પોતાના મંદિરમા કરતા હતા

વત્તતઃપુત્રના સમાગમે ત્યારે પૃથ્વી નવા જીવને જીવિત થાતી ત્યારે સ્કંદ નાભવાસીઓ ક્રેયાનો મહોત્સવ કરતા હતા તેઓ તે દેવતાની સમક્ષ વન્યવશ હ^૨ ને બદીદાનમા આપતા હતા

હરવનિતા વાસતીદેવી, રજપુતની આરાધ્યદેવી વત્તતકાલના સમાગમે રજપુતરાજાઓ સૈન્ય સામતસાથે શીકારને માટે બહાર જતા અને વરાહનો શીકાર કરી તેનું માંસ ખાતા તેઓ તે દીવસે, પોતાના જીવનની મમતા છોડી શીકાર કરતા હતા તે દીવસે તેઓ સારા શુ ન જોતા હતા

કુનર કાર્તિકસ્વામી રજપુતોનો દેવ સેનાપતિ હીંદુઓના પુરાણમા તે ષડાનન કહેવાય છે શાકસેન લોકનો દેવ પણ ષડાનન છે શાકસેન કાતિ શૈરી, જીત અને કેળી લોકો, તે ષડાનનને, યુદ્ધદેવ ગણી પૂજતા હતા

વીરાચારી રજપુતો, મૃગ, વરાહ, હસ, જગત્રી કુકડાનો શીકાર કરી, તેનું માંસ ભક્ષણ કરતા હતા ખોડો, સૂર્ય, અને તવવાગ તેઓના ઉપાસ્ય દેવ છે બ્રાહ્મણની શાંતીમય કથાના કરતા ભાટની વીરરસમય કથા જિપર તેઓની વિશેષ ભક્તિ છે તે ભક્તિ અચળ અને અટલ છે ને તેઓના જીવનનું મૂળમત સ્વરૂપ જે દીવસે તે ભક્તિનો વિલોપ થાયે તે દીવસેજ આ વિશ્વમાથી રજપુત નામ ઉડીનશ્યે હાવ પણ તે દૂરના સ્કંદનામ દેશના વીરપુરૂષ સાથે આર્યરીર રજપુતનું સાદૃશ્ય જોવામા આવેછે. તે સાદૃશ્ય જોવાને આપણે પ્રવૃત્ત છીએ પણ હવે તે અવસ્થા કયા છે ? તે સ્કંદનાભની તેજસ્વિની અવસ્થા કયા છે ? હાલ તે શક્તિ તેના પુત્રોના નિંદુર આચરણથી, ત્યાગ કરી ચાલીગડ છે હાલ જે મહત્તભાગીની ભારતભૂમીમા આચાર વ્યવહાર, ધર્મનીતિ વિગેરે નષ્ટપ્રાય થયેવા દેખાય છે તેવીજ રીતે તે સ્કંદનાભની ભૂમીમા પણ ઉક્ત વ્યવહારો નષ્ટપ્રાય થઈ ગયેલા છે

૧ સત્ત રજસ અને તમો એ ત્રણ ગુણવાળી ૨ જગત્રી હુડ

૨ હીંદુઓની ત્રિમૂર્તિની જેમ તેઓ ત્રિમૂર્તિ પણ ત્રિગુણાત્મિકા છે થર (૬૨) સહારકર્તા, બેધેન પાપન કરતા, ક્રીયા આધારશક્તિ પ્રકૃતિ સ્વરૂપી દેવીરૂપે કલ્પિત છે.

ભાટ-કવિ-રજપુત રાજાઓના વશને અને ચરિતમાળાને જે જાતિ, ગાથા બદ કરી રાખે છે અને અમરે સમયે તે ગાથાબદ્ધ ચરિતો અને જશોનો જે જાતિ તેઓના સમક્ષ પાઠ કરી બતાવે છે તેઓનું નામ ભાટ-કવિ,^૧ કહેવામાં આવે છે, જોવી જાતના ગાથાના કરનાર ભાટકવિઓ પ્રાચીન જર્મનેશમાં પણ હતા મહાત્મા ટેલિગ્સના ઇતિહાસમાં તેનું સ્પષ્ટ પ્રમાણ જોવામાં આવે છે તેણે કહેલ છે જે યુદ્ધયાત્રકાણે, જ્યારે એ વીરરસાન્ગોદી^૨ કવિઓ, અમૃત ટપકતી વીજાત્રી નામના શુરત્વ આપનાર મધુર અવાજમાં, પોતાનો મૃદુ ગળીર કંઠ સ્વરે મેળવી તે ગાથાઓ ગાતા હતા ત્યારે એવું, પોતાના જીવનની મમતા દોડી બચ કર સ આમમાં જ્યાં તૈયાર થતા હતા

યુદ્ધરથ-ભારતવાસીઓ અને શાકદ્રોપવાસીઓ સઘળા રણસ આમમાં યુદ્ધરથ વાપરતા હતા એટલે રથો, ચતુરંગિની સેનાનું એક અંગ ગણાતું હતું મહા રાજા દશરથના સમયથી તે, સુમલમાન બાહશાહોએ ભારતવર્ષ ઉપર હુમલા કર્યા તે કાગમુખી આર્યનોકો જે યુદ્ધ વ્યાપારમાં ગુથાતા હતા તે સઘળા યુદ્ધવ્યાપારમાં યુદ્ધરથને તેઓ વાપરતા હતા પણ જે દીવસથી સવનોએ ભારતનું સ્વાતંત્ર્ય ખેંચી લીધું તે દીનથી યુદ્ધવ્યાપારમાં યુદ્ધરથ વપરાતા બંધ થયા

કુરુમેનના મહા શ્રામમાં, શ્રીકૃષ્ણ, પ્રિયમિત્ર અર્જુનના સારથિ થઈ, તેનો રથ દાખા હતા તે પ્રમાણે જરામેશ,^૩ જ્યારે ગ્રીસના ચેત્રમહિત પ્રદેશમાં પોતાની વિજયી સેના ચલવા લાગ્યો અને ડશપુમ જે અમરે. વિશાળ આશવલાદેશમાં પોતાની વિજય પતાકા ઉડાડવા લાગ્યો ત્યારે યુદ્ધમાં યુદ્ધરથજ રણમ-આમનું પ્રધાન અંગ ગણાતું હતું

ઉપરની ઘટનાના અમર પછી અનેક દિવનો સુધી ભારતના દશિણ પશ્ચિમ પ્રાંત માટેવા વિશાળ પ્રદેશમાં યુદ્ધરથનો વ્યવહાર થતા હતા જે સઘળી જાતિઓ તે અમરે યુદ્ધરથનો વ્યવહાર કરતી હતી તેમાં કાઠીકોમળી, અને કોમારી જાતિ, વિશેષ

૧ વીરસમાં આનંદ આપનાર ૨ આમનો રાજા

૩ જ્યારેન પુરણમાં લખેલ છે કે ગ્રીસી વેરવાના મર્મે ઉપજ થોસ જે જાતિ તેને ભાટજાન કહેવામાં આવે છે

વંશ્યાયા મૃદ વીરિંગ પુવાન્સો વખરદ સમટોસારદૂચ સરેપાંમ્નુનિપાટકઃ

દશપ્રખ્યાય.

જાન ન પુરણમાં બીજા એક સ્થળે લખેલ છે જે દર્શાવે છે વિષકન્થાના પેટ પેટ થોસ પુત્ર ભાટ કહેવાય છે

સરિયા દિવસન્થાયા મટોજાનોડનુચાચઃ

પ્રસિદ્ધ છે. તે સઘળી જાતિઓ, આજપણુ સૌરાષ્ટ્રદેશમાં વાસ કરી, પોતાના પૂર્વ પુરૂષ શક લોકોના પ્રાચીન આચાર વ્યવહારને સમભાવે^૧ પાળે છે. આજપણુ તેઓના પૂર્વના પાપણુ સંભ^૨ ઉપર સ્પષ્ટાક્ષરે લખેલ છે જે તેઓના પુર્વ પુરૂષો રથમાં બેસી સંગ્રામ કરતાં કરતાં, સંગ્રામમાં હણાયા છે.

સ્ત્રીજાતિ તરફ વ્યવહાર—આર્ય વીરરજપુતો જેમ પોતાની ગૃહલક્ષ્મી સ્વરૂપ સ્ત્રીના તરફ શિષ્ટ^૩ વ્યવહાર ચલાવે છે તેમ પ્રાચીન જર્મન, સ્કંદનાભીય અને જીતલોકો પણ પોતાની સ્ત્રીઓ તરફ શિષ્ટ વ્યવહાર ચલાવતા હતા. એ વિષયમાં એ સઘળી જાતિમાં જેવું પરસ્પર સાદૃશ્ય જોવામાં આવે છે તેવું સાદૃશ્ય બીજા વિષયમાં બહુજ થોડું જોવામાં આવે છે.

દસિદસે વર્ણવેલ છે જે જર્મનલોકો પ્રાચીનકાળમાં સંકટ સમયે, સ્ત્રી નીમંત્રણા,^૪ દૈવવાણી માની જાણતા હતા. કવિવર ચંદ્રભાટના ગ્રંથમાં રજપુતોનું^૫ તે વિષયમાં તેવું વિવરણ મળુમ પડે છે. તેઓ કુળકામિનીના નામની સાથે “દેવી” એવું ઉપનામ દાખલ કરતા હતા. રજપુત અને જર્મનો પોતાની સ્ત્રીને પોતાના જીવનનું જીવન સ્વરૂપ અને હૃદયની અર્ધભાગિની છે એમ માનતા હતા. રજપુતો અને જર્મનોમાં એવી પ્રથા હતી કે તેઓ પોતે જીવતાં છતાં પોતાની સ્ત્રીઓને કોઈપણ પ્રકારે હરીજવા દેતા નહીં હતા. પરંતુ જો કદાચ એવો પ્રસંગ આવે અને કોઈપણ જાનનો ઉપાય નહોતો તો પોતાની સ્ત્રીઓને ચીતામાં ખડકી, બાળીદઈ, તેઓ શત્રુસાથે લડતા હતા. અથવા પોતાના હાથે તે સ્ત્રીનું છેદન કરી, શત્રુની સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. એ હૃદયવિદારક તતાનુકાનનું^૬ વિસૃત વિવરણ, મેવાડના ઇતિહાસમાં પ્રકટિત થયે.

દ્યૂત-જર્મન, રજપુત સીથ વીજેરે સઘળી પ્રાચીન જાતિની દ્યૂતક્રીડામાં વિશેષ આસક્તિ જોવામાં આવે છે. એ અનર્થકારી ખેલથી બહુ અનિષ્ઠ બનાવ બનવા પામ્યા છે તે સહુ કોઈથી અવિદિત નહિ હોય.

જર્મનલોકો, પોતાનું સર્વસ્વ અને પોતાની સ્વતંત્રતા દ્યૂત રમવામાં મૂકી દેતા હતા અને તે ખેલમાં હારતા હતા વ્યારે તેઓ જીતનારથી દાસભાવે રહેતા હતા અને તેઓને જાહેર સ્થળે શુભામ તરીકે ઓંચવામાં આવતા હતા. એ સર્વે નાશકરનારી દ્યૂતક્રીડામાં વિમોહિત થઈ, પાંડવો પોતાની ધનસંપત્તિ હારી છેવટે હૃદયની અર્ધભાગિની દ્રૌપદીને પણ ભુગારની રમતમાં મુકીદેવાને જરાપણુ લજ્જા પામ્યા નહોતા. તેઓની આ લયંકર દ્યૂતાસક્તિથી ભારતનું^૭ જે વિષમ અનિષ્ઠ થયું છે તેનું પ્રસિદ્ધ ચિન્હ, હાલ પણ કુરૂક્ષેત્રના ભીષણુ સ્થાનમાં સ્પષ્ટભાવે રહેલ છે.

તે ચિન્હ આર્યજનિનું અથ પતન હજીમુખી સૂચવે છે એવી દ્વ્યતક્રીડાથી ભારતમાતાના વક્ષ મ્થગમા^૧ વિષમ અઘાત લાગ્યા છતાં હજી પણ રજપુત વીગેરે મેટા આનંદમાં તે અનિષ્ટ કન્નારીર ક્રીડામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. કેલુ આશ્ચર્ય ! શુ એ જીવત્તુ પ પા ચરણ તેઓના પવિત્ર ધર્મમ્થમા કરવા લાયક ગણવામાં આવે છે ? તે નિધાનના અનુમારે તેઓ આજપણ પ્રતિવર્ષ 'દીવાળી' નાનું ઉત્તવના ઉપવશે^૨ જાગવની લક્ષ્મી પ્રસન્નતા મેગવવા તે અનર્થકારી ક્રીડા કરે છે એ ખરેખર ખેદ ઉપવચનાર છે.

ગાકુનિક અને મામુદ્રિક ગણના-પક્ષીનું ઉડવું જોણવું પાળવું હલાવવું વીગેરે અને તેની બીજી અગમ ગીની કોયા ઉપર વિશ્વામ રાખી રજપુત લોકો તેને શુકન અપશુખનમાં ગણે છે તેના ઉપર આધાર રાખી આર્યલોકો પોતાના અદ્ય ક્ષત્રી ગણના કરે છે. પખી કંઈ દિશાથી કેવા ભાવે ઉડી ગયું, કયા મમ્થે, તે કેવા ભાવે જોવું, કેવા ભાવે તેણે પોતાની પાખ ફેફડાની, તે જાણતમાં જીવ અને જર્મનો પણ વિશેષ લક્ષ રાખી પોતાના શુભાશુભની ગણતરી કરતા હતા એ શીવાય સામુદ્રિકશાસ્ત્ર ઉપર અને જ્યોતિષશાસ્ત્ર ઉપર તેઓ મંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખતા હતા જ્ઞાનના આવોક વિશ્વાસમાં પણ હજીમુખી તેઓના હૃદયમાંથી તે ભાવ નદ્ર થયો નથી અને ભવિષ્યમાં એવો મિથ્યાભાવ નાશ પામશે કે નહીં એ કહી શકાય તેમ નથી.

વિકટ મદિરાપાના મદ્રિ—વીરજીત કુળથી ઉત્તમ થયેલ, જર્મન અને રકડનાભીય લોકો મધપાન કરવા હમેશને માટે ઉત્તુજ્ઞ રહેતા હતા તેમ સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીત થાય છે આર્ય વીરરજપુતો પણ તે વિષયમાં કોઈપણ કમમાં ન્યૂન નથી. ઉપર કહેવ રકડનાભીય અને જર્મન લોકોની માફક તેઓ વાર્ષિક દેવાની પુત્ર કરતા હતા સ્વસ્થ આમમાં દેવાર ધનામાં અનિધિ સ્તંભ વીગેરેમાં રજપુતો મદિરા વ્યવહાર પુરજોમથી કરતા જોવામાં આવે છે. સ્વદેશ સ્વણ્યે સ્વગણમાં દેહ પડવથી અનંત મૂળના ધામ સ્વર્ગમાં સુરસુદરીઓ મદિરાપુર્ણપાત્ર લઈ તેઓની અભ્યર્ચના કરે છે એવો જોમ રજપુતનો વિશ્વાસ છે તેમ, જીવનીરનો પણ વિશ્વાસ હતો એ વિશ્વાસને આતીન થઈ તેઓ મહાન ઉત્સાહથી સ્વસ્થ-

૧ ૯.૧ નિનિતે ૨ સુતદેરી

૨ દ્વ્યતક્રીડા રાજસ્થાનના મગમાં સંપૂર્ણ નિવિદ છે

દૂતમેનપુરા વજ્જે સુદ વેર વર મહત્ત્વસ્માદ્ દૂતમેનવેન દામ્યાર્ય મપિશુદ્ધિમાન.

મનુ:

+ આ વિષય વ્યાપારમાં આવે લોકો ઘેર ઘેર દીપમાંના પ્રજ્જ્વલિત કરે છે

શ્રામમાં યુદ્ધ કરવા ઉતરી પડતા હતા અને શસ્ત્રશય્યામાં સૂતેલા છતાં હાસ્ય કરી કહેતા કે અમો માનવ જન્મથી મુક્ત થઈ સ્વર્ગનાં નિત્ય મુખમાં અમર-લોકની સાથે હવે મધામૃત પીશું.

સ્કંદનાભીય વીરગણના ઉપાસ્ય દેવનું નામ થર છે. તેઓના મતમાં નરક-પાળખ^૧ તે રણદેવનું સુરાપાત્ર છે. વીરસ્કંદનાભીય લોકોની એ દેવ કલ્પના રજ-પુતના યુદ્ધદેવ હર ઉપરથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે.

રજપુતલોકો ઉત્તમમાં ઉત્તમ ક્રીડા અથવા લીલાનું સ્થાન યુદ્ધક્ષેત્રને ગણે છે, પીવા લાયક વસ્તુમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ મરીરાને ગણે છે અને તે મદિરા પોતાના યુદ્ધ-દેવ ભુતભાવન ભગવાન હરને ઉપાસ્ય ગણી તેને પ્રસન્ન કરવાને માટે મદિરા લોહીમાથે નૈવેદ્યમાં ધરે છે અને તેઓ તેમ કરવામાં વિશેષ આનંદ માને છે.

અત્યેષ્ટિસત્કાર—આર્ય વીરરજપુતો જેવી રીતનો સત્કાર કરે છે તેવી રીતે સ્કંદનાભવાસીઓ અને શાકદ્વીપવાસીઓ શય્ય દેહને સત્કાર કરતા હતા. ને અંતિમ સત્કારના સાધનમાં તે સઘળી જુદી જુદી જાતિમાં જે સૌ સાદૃશ્ય જોવામાં આવે છે તેથી સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીત થાય છે જે ઉપર લખેલ પ્રથા, માનવ-જાતિની કોઈ આદિમ જાતિપાસેથી લીધી હોય એમ અનુમાન થાય છે. સ્કંદનાભવા-સીઓ ઉપરની પ્રથા જે કાળે જેવી પાલતા હતા, તેકાળ, તેઓના અંતમાં દર્શાવ્યો છે અર્થાત્ જેકાળે તેઓ મૃતદેહને દગ્ધ કરતા હતા તેકાળ, “અગ્નિયુગ” અને જે કાળે તે શખને ન બાળતા અને ભૂમિમાં ભંડારતા, તે કાળ “ મેર્યુગ ” નામે કહેવાતો હતો.

સ્કંદનાભવાસીના પ્રાચીન અંતમાં લખેલ છે જે તેઓ અગાઉ શળદેહને^૨ બાળતા નહીં પણ ભૂમિમાં ભંડારતા હતા અથવા પર્વતની ગુફામાં મુકીઆવતા હતા. ત્યારપછી બોધેને, તેઓને શય બાળવાનો વિધિ શીખવ્યો. બોધેનના શીખ-બવા ઉપર વિશેષ આરથા રાખી, તેઓએ, તે સમયથી શળને દાહ કરવાનું શરૂ કર્યું અને શખની રાખ ઉપર એક જો એ જોટલો કરવાની રીત તેઓએ દાખલ કરી. વળી મૃત આશામીના અગ્નિસત્કાર સાથે તેની વિધવા સ્ત્રીને પણ તેઓ સતી થાવા દેતા હતા. હીરાડોટસ બોલે છે જે એ સઘળી પ્રથા શાકદ્વીપમાંથી તેઓએ ગ્રહણ કરી છે.

સતીના સહમરણના વિષયમાં સ્કંદનાભના શૈવી લોકોમાં એક નવી પ્રથા, આવેલી હતી. જે મૃત આશામી જે બહુ પત્નીવાળો હોયતો તેની મોટી પત્ની તેની પાછળ સતી થાય. બોધેનસાથે જે સઘળા મહાપુરૂષો સ્કંદનાભમાં ઉપનિવિદ્ય

યથા તેમા એકનુ નામ જલદાર હતું તે જલદારનું મરણ થયું તેનીસાથે તેની મોટી પત્ની પોતાના પતિની જાગી ચિતામા જગી સતી થઈ હતી. એ પ્રથા ઉપરથી રકંદનામના લોકોની કુમે કુમે શ્રદ્ધા ઉઠતી ગઈ.

વિષ્ણુના હીરોડોટને વર્ણવેલ છે જે શાકદ્રોપવાસી જન લોકો પોતાના પ્રિયતમ યોદ્ધાસાથે અગ્નિદગ્ધ થતા હતા અને રકંદનામવાસી લોકો પોતાના યોદ્ધા સાથે જમીનમા દગ્ધતા હતા. એવી રીતના મૃત મત્કારનું મૂલ કારણ એવું હતું જે અશ્વ શીશય ચલતા ચાલતા, ભગવાન યોધનગીપામે ન જવાય એમ તેઓને દૃઢ વિધામ હતો રકંદનામનાવાસીના અને શાકદ્રોપવાસીના ઉપર લખેલા બ્યવહાર સાથે રજપુતની અત્યેષ્ટિ^૧ ક્રિયાના નિધાનની તુલના કરવામા આવે તો માત્રમ પડે છે જે તે નયગાની પરસ્પરની પ્રથામા અત્યંત માદૃશ્ય છે. આર્ય વીર-મૃત રજપુતને અશ્વશયે સજ્જત કરી રમથાનભૂમિએ લઇ જાય છે તેનો પ્રિય તમ યોદ્ધા પણ તેકાળે તેની સાથે હોય છે, તે યોદ્ધાને બાગના નથી, પણ તેનો ઉત્સર્ગ^૨ કરી, તેને પુરોહિતના હાથમા આપે છે

જે ચિતાના સ્થાન અગ્નિમા એવું રૂપ લાવણ્ય અને વીરવિક્રમ દેહ દગ્ધ થાય છે, તે સ્થાન અગ્નિ પવિત્ર ગણાય છે તે પવિત્ર સ્થાન સંજયે, જુદી જુદી જાતમા જુદી જુદી જાતના વિસ્મય પમાડનારા ગર્ખાટકો આવે છે ઘણુંકરી સધળા દેશીય લોકના મુખથી સામજિકામા આવે છે કે એ બયાનક રમથાનશેત્રમા પ્રતિ-દિન અર્ધ રાત્રીએ એક જાનતુ અજવાળું જોવામા આવે છે તે અજવાળું ભગવાન યોધેન કરે છે.

રકંદનામવાસીઓ અને જલ્સારનીવાસીઓ, મૃત આરામીના ભરમરાશિ^૩ ઉપર ઓટલો બનાવના હતા આર્ય રજપુત લોકોમા પણ એવી રીતની પ્રથાનો પ્રચાર છે.

જે રજપુતો રજુમ શામ કે ધીંગાણામા પોતાના માણનો લાગ કરે છે તેઓ ની પવિત્ર ચિતાના ઓટલા ઉપર તેઓની પાયા પ્રતિમૂર્તિ સ્થાપિત થાય છે તે નયગી પ્રતિમૂર્તિ પથ્થરમાથી કાતરી કદાવે છે. કાતરેલી પ્રતિમૂર્તિને હાથી-ચાપ્પી મુખમા અને યોદ્ધા ઉપર એમણેની હોય એમ રાખે છે, તેઓની હાથી બાનુએ તેની અનુમૃત^૪ પત્નીની મૂર્તિ હોય છે વગી તે પાયાણ ઉપર સૂર્યચંદ્રની મૂર્તિ પણ કાતરેલ હોય છે

^૧ અરજપુત—રીસાચાગી રજપુતો યોદ્ધાની માફક અશ્વશયનો વિશેષ આદર કરે છે તે બંને વચ્ચે તેના વીરધર્મનું પ્રધાન અંગ છે તેથી-૪ તેઓ બહિષ્કાર-

૧ ઉપર ૨ ઓટલો ૩ દમનો ૪ પાગાનું મરી ગયેલી, સતી થયેલી.

સાથે વાર વાર તેને નમે છે તેઓ પોતાની તરવારનો સ્પર્શ કરી સમખાંડ છે શાકદ્વીપના છત લોકો પણ એવી રીતની પ્રથા પાળતા હતા જે સમયે તે વીરજાતિના વીર્યાનળે સઘળો યુરોપખંડ ઉત્તમ થઈ ગયો હતો, તે સમયે, એ પ્રથાને વિશેષ ઉત્કર્ષ હતો પ્રચંડ છતવીર આટીલા આથેન્સ નગરમા મોટી ધામધૂમે પોતાના અશ્વશસ્ત્રની પૂજા કરતા હતા વિખ્યાત મહાત્મા ગીબને પોતાના વિશાળ ઇતિહાસ ગ્રંથમા એ વિષયનું અતિ મનોહરભાવે ચિત્ર આપેલ છે પણ તેણે રજપુતોનો ખડગપૂજા બે જોઈ હતો તો તેના ઉપરના મનોહર ચિત્રમા શિથિલા દર થઈ જાત

અશ્વમેધ—સ્થાવર જ ગમ જગતમા ઘણીજ થોડી ચીજ જોવામા આવેછે જે કોણપણ કાળે મનવજાતિથી પૂજ્ય થઈ નહોત્ય સૂર્ય, ચંદ્ર, શુક્રમંડળી, નક્ષત્ર સમાજ, તરવાર, પાષાણ, નદ, નદી સર્પ, ગાય વીગેરે સમયે સમયે, સઘળી જાતના માણસની આરાધના અને પૂજાને પામેલ છે જ તુમા ગાયની જેમ કોઈ પૂજાપાત્ર અને ઉપાસ્ય થયું નથી, તે રીતે અસ્વને આરાધ્ય ગણવામા કોઈ રીતની કસર ગણાઈ નથી અશ્વની સાથે મહાન પદાર્થ સૂર્યની પણ પૂજા થતી હતી અને થાયછે

પરોડીયાની આનંદમય અને શુશોભીત શોભાને છોડીદઈ રાત્રીની અધકાર શશીને વિદ્વર કરી, જે દીવસે, તેજ પૂજા ભગવાન ભાસ્કર અજ્ઞાનાધ માનવના નયન સમક્ષે પ્રકાશિત થયો, તે દીવસે તેનું તેજ, અને વિરાટમૂર્તિ જોઈ માનવ વિશ્વામાન્વિત, ભયાન્વિત અને ભક્તિ રસાન્વિત એકદમ થઈ ગયા ત્યારપછી જે દીવસે, તેનું જ્ઞાનચક્ષુ ઉઘડ્યું તે દીવસથી તે સમજવા લાગ્યો જે સૂર્ય થકી રાત્રી દીવસ, ગીત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ વીગેરે પેદા થાયછે અને જીવ જ તુનો આવીરભાવ તેમજ વૃક્ષલતા વીગેરેની પેદાશ અને પોષણ પણ તેથી થાય છે તે દીવસે તે ગભીર આનંદ અને ભક્તિરસે બોલી ઉઠ્યો “ જે મહાપુરૂષ જગતનો સવિતા, જે અમારી બુદ્ધિ વૃત્તિને પ્રેરેછે તે જોઈ અમે વરણીય તેજનું ધ્યાન કરીએ છીએ ” તે દીવસથી તાતાગ્ના સુવિસ્તૃત જગલમા સીંચાના ઉત્તમ મંદિરના પારસ્થન ગિરિગહનમા ગંગાની તીરભૂમિમા અને અરી નોકાના મહાવનમા સઘળાઓ સમભાવે સૂર્ય દેવનું સ્તુતિગાન કરી તેની પૂજા કરવા લાગ્યા

જે દેશના લોકોની જેવી રીતની રૂચિ અને જેવી રીતનો આચાર વ્યવહાર અને રીતિનીતિ, તે દેશના લોકો તે અનુસારે ભગવાન સૂર્યદેવની પૂજાવિધિનું અનુક્રમ કરતા હતા એશીયાના બલપૂજક અને શ્રીટન અને ગોંડના બલીનસ

ભારતવર્ષના પ્રાચીન આર્યરાજાઓ, જે મોટા વંશમાંથી પેદા થયેલ છે તેનું વર્ણન ઉપર થઈ ગયું છે. કાળક્રમે એક મોટો વંશ, તે જે વંશની સાથે સંયુક્ત થઈ ગયો. તે વંશનું નામ અગ્નિવંશ. એ અગ્નિવંશના રાજાઓએ એક સમયે ભારતવર્ષમાં પ્રચંડ પ્રતાપથી શાસન ચલાવ્યું હતું. એ અગ્નિવંશના રાજાઓએ એટલીબધી કુશળતા, નીતિ, રીતિ અને હિંમતથી રાજ્ય ચલાવ્યું હતું કે સૂર્ય અને ચંદ્રવંશના રાજ્યકર્તાઓની રાજ્યકુશળતા તેની આગળ તદ્દન ઝાંખી પડી ગઈ હોય તેમ દેખાતું હતું. અગ્નિકુળમાં પેદા થયેલ રાજાઓનો પ્રતાપ ભારતવર્ષમાં વિશેષ ઉદ્દીપ્ત થઈ ગયો હતો. એ ત્રણ રાજવંશમાંથી ક્રમે ક્રમે તેત્રીશ નાનાં નાનાં રાજકુળ થઈ ગયા, તેમાંથી કેટલાંક કુળે સૂર્યવંશમાં અને ચંદ્રવંશમાં પેદા થઈ, સ્વતંત્ર કુળ સ્થાપ્યાં.

ગ્રહલોટ વા ગિલ્હોટ-ગિલ્હોટવંશના રજપુતો, પોતે શ્રીરામચંદ્રના વંશ-ધર છે એમ ઓળખાણ કરાવે છે. રાજસ્થાનના ભાટલોકો પણ તેઓના મતનું સંપૂર્ણ સમર્થન કરે છે. ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ જે મહારાજ સુમિત્ર પછીના સૂર્યવંશના કોઈ રાજાનું નામ પુરાણમાં જોવામાં આવતું નથી. એ ગિલ્હોટ રજપુતો, પોતે મહારાજ સુમિત્ર થકી પેદા થયેલા છે એમ કહે છે.

કેવી ઘટનાના પ્રવાહમાં પડી શી રીતે તેઓના પિતૃ પુરૂષો કોશલ રાજ્યનો પરિત્યાગ કરી ણીળ રથજે કયા કયા પોતાના વંશતરૂની શાખા પ્રશાખાને દેખી હતી તે જાણતમાં સમાલોચના કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. વળી તે કુળમાં પ્રખ્યાત રાજાઓ ઉત્તમ થયા હતા. તેઓના ચરિતનું વિવરણ આ ન્યંજાના ઇનિદાસમાં આપવાનું અમને યુક્ત લાગે છે. અનુશીલન દ્વારાએ જેટલું જાણી શકાયું છે તેટલાથી એક પ્રકારનું અનુમાન થઈ શકે છે જે ભગવાન રામચંદ્ર પછી ઘણી પેઢીએ એટલે અનુમાન સંવત્ ૨૦૦ (ઇસ્વીશન ૧૪૪ વર્ષ ઉપર કનકમેન નામ નો એક સૂર્યવંશીય રાજા, પોતાના જાપિકા રાજ્યને છોડી સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિમાં આવ્યો. ત્યાં આવી તેણે પોતાના પિતૃ પુરૂષનું નિશાળ વંશવૃક્ષ દેખ્યું. રાજ્ય-ધનથી વંચિત થઈ પાડવોએ જે વિરાટનગરમાં ઘણી છુપી રીતે રહેવાના સમય પસાર કર્યો હતો તેજ વિરાટનગરમાં કનકમેને પોતાનું નવું ગજપાટ સ્થાપ્યું. ત્યારપછી કેટલાંક વર્ષ ગયાં પછી, તેના વંશધર વિજયમેને, તે પ્રદેશમાં વિજય-નગરની સ્થાપના કરી.

મહારાજ કનકમેનના વીરકુળમાં ઉત્તમ થયેલ રાજાઓએ ઘણા વર્ષ વલ્લભી-પુરમાં રાજ્ય શાસન કર્યું. ત્યાં, તેઓ ક્રમે ક્રમે “ ભાટકરાય ” નામથી પ્રસિદ્ધ

યજ્ઞ પટ્ટા. શા કારણથી લગવાન રામચદ્રના તે વશધર રાજાઓનું નામ “ જા-લકરાય ” પડ્યું તેનું અનુમાન થયું જાહેર સુરકેલ છે જેમ હોય તેમ ખરું, પણ તે નામ ધણી કરીને લગલગ એક હજાર વર્ષ સુધી પ્રચલીત રહ્યું હતું.

રાજાના અનિવાર્ય પ્રલાવના અનુસારે સોરાષ્ટ્રદેશમા એ જાલકરાય રાજાઓના રાજ્ય નાશનનો ક્રમે ક્રમે અત આઠ્ઠો છેવટે ખીરડોય પાચમા સેકાના પહેલાના કાગમા તેમો છેવટનો રાજા મહારાજ શિલાદિત્ય મલેચ્છોથી યુદ્ધમાં હણાઈ ગયો. જેથી કરી તે પ્રદેશમાથી સૂર્યવંશનું વશતરૂં વિનાશને પામ્યું, ત્યારપછી, તે પ્રદેશની પાસેના ઇડર પ્રદેશમા તે વશતરૂં રાખિત થયું ત્યાં ગૃહાદિત્ય નામના રાજાએ થોડા વર્ષ રાજ્ય કર્યું એ ગૃહાદિત્યથી મહારાજ કનકસેનના વશધરે મહારાજ વા ગિંહોટ નામે જાણખાવવા લાગ્યા.

કેટલાક વર્ષ પછી ગિંહોટ રજપુતોએ ઇડરનો ત્યાગ કરીને તેઓ આહુર નાગના દેશમા વચવાટ કરવા લાગ્યા તેઓ ગયા ત્યાંથી તેઓ ગિંહોટના બદલે આહુર નામથી જાણખાવા લાગ્યા. ત્યારપછી આહુર નામ બદલાઈ છેવટે શીશોદીયા નામથી તેઓ પ્રખ્યાત થયા એ શીશોદીયા જાતિ કાળક્રમે અતિ જળવાન અને વિખ્યાત થઈ ગઈ વિપદમા, સપદમા અને અદૃષ્ટચક્રની કાયમ ગતિમા પણ શીશોદીયા નામ અદ્વૈત રહ્યું એક દીવસ શીશોદીયા રાજવંશ. પોતાના પ્રથમ પ્રનાયથી નિશામ્વના ઉઠ્યા પમથીયાએ ત્યડયો હતો હાલ દુર્લાભ્યવશે, રામવત્તતિના ઉઠા કૃપમા પડી અત્યંત દુર્દશાને પામ્યો છે રાજસ્થાનના ભાટલોકે શીશોદીયા વંશને ગિંહોટવંશની એક શાખા ગણે છે.

ગિંહોટ કુળ એક દર ઓવીશ શાખામા બેસાઈ ગયેલ છે, તે ઓવીશ શાખામા આહુર અને શીશોદીયા એ બેડ વંશ વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે.

યદુ—અમર જે દે મહારાજ થયાતિએ, પોતાના મેરા પુત્ર યદુને ભારત વર્ષનું આધિપત્ય ન આપતા, નાના પુત્ર થદુને તે આપ્યું હતું પણ પરિણામે કાળક્રમે યદુના વશધરો વિશેષ પ્રસિદ્ધિમા આવી ગયા.

શ્રીકૃષ્ણે માનવલીલા સંવરણ કરી, બારે પાંડવો મહાપ્રસ્થાન માટે હીમાલય તરફ ચાલ્યા તે મમયે યદુકુળ તિલક શ્રીકૃષ્ણના વશધરો પાંડવોમાયે ચાલ્યા, પંચ તેઓ પાંડવોમાયે આગળ વધી ચક્રા નહિ અને પચનદ દોરના ગિરિપ્રદેશમા અટકી ગયા તે પ્રદેશમા તેઓએ કેટલોક વખત કહાડયો. તે પ્રદેશની કૃષીક જાગનો તેઓને પ્રતિદ્વં પડવાથી, તે ગૃહમંદિર બુધાગ તેઓએ

છોડી દીધો. ત્યારપછી તેઓ સિંધુનદના પરપારે રહેલ જાળાલીસ્તાનમાં ઉપનિ-
વિષ્ઠ થયા, અને તેજ પ્રદેશમાં તેઓ પોતાનું રાજપાટ સ્થાપવા અસિલાપી થયા.
ત્યાં તેઓએ પ્રસિદ્ધ ગ્રીજની નગરીની સ્થાપના કરી. તે જાળાલીસ્તાનમાં યાદવોનું
આધિપત્ય દૃઢ રીતે સ્થપાણું હતું, એક સમયે, તેઓએ પોતાના આધિપત્યને દૂર
સમરકંદ્વુધી વિસ્તાર્યું હતું. પણ વિધિવિપિના અવશ્યભાવી વિધાનાનુસારે તેઓ
લાંબો સમય ત્યાં રાજ્ય કરી શક્યા નહિ. ભટ્ટ ગ્રંથમાંથી માલુમ પડે છે જે તેઓ
તે પ્રદેશમાંથી પાછા ફરી ભારતવર્ષમાં આવી વત્યા.

શ્રીકૃષ્ણના એ વંશધરો, શી દૈવધટનાથી ફરીવાર ભારતવર્ષમાં આવ્યા તે
વિષયને નિશ્ચિત્ત કરવાનું પુરેપુરું અસંભવિત છે પણ તે સંબંધે, જુદા જુદા
ઐતિહાસિકોએ જે જે જુદા જુદા મત દર્શાવ્યા છે તેમાંથી સારસંકલન કરી
એટલુંતો અનુમાન કરી શકાય છે જે એલેક્ઝાંડરના પરવર્તી ગ્રીક રાજ્યોએ
તેઓને તે પ્રદેશમાંથી હાંકી કહાડ્યા તેજ કારણને લઈને યદુવંશધરો ફરી ભારત
વર્ષમાં આવી પડ્યા.

ભારતભૂમિમાં આવ્યા કે યદુ વંશજો પંજાબમાં આવી રહ્યા. ત્યાં શાળભાન-
પુર નામનું એક નગર તેઓએ સ્થાપ્યું. તે નવા સ્થાપેલ નગરમાં તેઓ વધારે
વખત રહી શક્યા નહિ. ત્યાંથી પણ થોડા સમયમાં શત્રુઓએ તેઓને હાંકી કહા-
ડ્યા, ત્યારપછી તેઓને રાજસ્થાનના મહાક્ષેત્ર મરૂક્ષેત્રમાં રહેવાની ફરજ પડી, તે
સમયે, તે ક્ષેત્રમાં લંગહ, જાહીયા, મોહીલ વીગેરે અસંખ્ય જાતિઓ રહેતી હતી.
યાદવોએ, તેઓને દૂર કરી તે પ્રદેશ કબજે કર્યો અને ત્યાં તેઓ ક્રમે ક્રમે પોતાનું
રાજ્ય વિસ્તારવા લાગ્યા અને ત્યાં ઘણા નગરોની સ્થાપના કરી તે નગરોમાં
જડીનોટ દરવાજા અને યશલમીર- વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયા.

દૈવ દુર્ઘટનાના અચંડ પ્રભાવે, જ્યારે યાદવો જાળાલીસ્તાનથી નાશી ભારત-
વર્ષમાં આવ્યા ત્યારે તેઓ અનેક ગોત્રમાં બહેંચાયેલા હતા. તે સઘળા ગોત્રમાં
ભટ્ટીગોત્ર વિશેષ મશહુર છે. તે અત્યંત પ્રબળ પસાકમી થયું. કાળક્રમે તે ભટ્ટી-
ગોત્ર યદુકુળમાં વિશેષ પ્રતિષ્ઠાવાળું થયું.

યદુકુળની એક પ્રસિદ્ધ શાખાનું નામ બડીબ હતું, તે શાખા શ્રીકૃષ્ણના
વંશધરોની છે. યદુકુળના ધ્વંસ પછી તરતજ એ શાખાનો મૂળ નાયક બાકી
રહેલ પરિવારને લઈ ભારતવર્ષના પશ્ચિમ પ્રદેશ તરફ ચાલ્યો. ભટ્ટીવંશની કૌમ

૬ ઇસ્વીસન ૧૧૫૬ (મંવત ૧૧૧૨) મા યજ્ઞમીરની પ્રતિષ્ઠા થઇ તે પ્રતિષ્ઠા
થઇ તેના અગાઉ યદુવંશધરો ભોદુર્વા પતન નામના શહેરમાં વસ્યા હતા. તે શહેર તેઓએ
એક અસંખ્ય જાતિ પામેથી છીનવી લીધું હતું.

ભગીન પોતાનું આધિપત્ય દુર પ્રદેશમાં વિસ્તારી શક્યા નહીં, પરંતુ કેટલાંકે અનુમાન કરે છે કે, જાટેલાંએ મિથુનદના પશ્ચિમ તીરે શિવસ્થાન નામનો એક પ્રદેશ હતો તે પ્રદેશમાં પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપ્યું અને તેઓએ અખાતર ગીત ધણે સમય તાત્પર્ય સ્વપ્ન તુ અલેક્ઝાન્ડરના સમસામયિક અંતિહામીક લેખકના દતિહાસથી નાખીત થાય છે મકદુનીયાના મહાવીર અલેક્ઝાન્ડરે ભારતવર્ષ ઉપર જ્યારે હુમલો કર્યો ત્યારે તે જાટેલાંના કુળનો સાધનાગનો તાત્પર્ય અલેક્ઝાન્ડરની વિરુદ્ધમાં સુઆમમાં ઉતર્યો હતો મહારાજ સાળનાગના સુદના વાવટા નીચે તે તાત્પર્ય સામંત એકા થયા હતા, તે નધગા હરિદુલોસસ હત, અગર જો કે તે સમયે તેઓની અવસ્થા બીવકુલ હીન અને શોષ હતી તોપણ તેઓએ સુદમાં પોતાના પર્વ પુરોણનું પ્રાચીન ગેર જાણવા કનર તાળી નહોતી, અને તેઓની અટવ શદ્દાને લખને, સુદમાં તઓનો પ્રયસ કળવાળે નિવડ્યો હતો.

મહારાજ સાળનાગ સ્થામ નનરમાં તાત્પર્ય ક-તો હતો મીકલોડોએ તે સ્થામ નગરને મીનગદ નામ આપ્યું છે.

અનર્થકર અદર અદરના સપકર કલહથી ભગવાન મીકુલુના વસધરોનો કેટલેક અંશે નાશ થઇ ગયો હતો પણ તે માગ સ્વરૂપ અદર અદરના કલહથી રક્ષા પામી કેટલાક યાદોએ, પોતાનો પ્રભવ અખાતર રાખ્યો હતો તે કલહમાંથી બનેલા યાદોની જાણ સામાન્ય નહોતી તે પ્રત્યેકના વસધરો, કમે કમે અસ-ખ્ય શાખા પ્રશાખામાં વિભજન થઇ ગયું પણ ભાતવર્ષના અનેક સ્થાનમાં વિ-નાશપામી પડ્યા છે એક-આ સાખામાં વડુકા વિભજન છે, તે આક સાખા મા ભટ્ટીની અને જાટેલાંની શાખા વધારે પ્રતિષ્ઠાવાળી છે.

ત્યારે—પણ લોકો, ત્યાંને થદુકાની એક શાખા નહોતે પણ મહા કવિ ચક્ર બારોટે તેને મહારાજ પાડુના વસધરની એક શાખા મળી છે તે બન્નેમાં કેટલું વચન સુક્ષ્મ અને તત્ત્વ છે તેનું અનુમાન દરેક સુસ્કેત છે હવે તે શા ખાની ખ્યાતિ અને પ્રતિષ્ઠા માટે બેવડું ચોક્કસ છે તે શાખાને રાજસ્થાનના દત્રીશ રાજકુળમાં ઉત્તુ આસન આપ્યા વિના ચાહે તેનું નહીં.

તે શાખાની, પ્રતિષ્ઠા અને ખ્યાતિ તે શાખાના બે મહાપુરુષે નેગરેલી તે તેઓનું પવિત્ર નામ, આજપણ દરેક હૃદય તાનની જપમાળા સ્વરૂપ થઇ પડેલ છે તે બે મહાપુરુષનો નમય, ભારતવર્ષના અદ્વન સુવર્ણ સુગ દતો તે સમયે, ભારતવર્ષ જગન્માત્ર્ય પડિતોથી અલકુન થઇ જગનન તથા જાતે કરવામાં ભારતવર્ષ ના બે મહાપુરુષોના તેજસ્વીન બાદુજીથી શીર્ષસ્થાન ભોનવનું હતું તે ત્યાર કુલોસત બે મહાપુરુષના અપુર્વ ચારિત્ર ગુણોથી ભારતવર્ષમાં જે નવા

ગૌરવવાળા યુગ ચાલ્યા હતા. તે બે મહાપુરૂષમાંથી પ્રથમ-હીંદુરાજ ચક્રવર્તી ઉજ્જવિની નાથ મહારાજ વિક્રમાદિત્ય દ્વિતીય હીંદુ રાજકુળ તીલક દિલીશ્વર મહારાજ અનંગપાળના સમયમાં કુરુક્ષેત્રના છેલા લોહીલોહાણુ યુદ્ધથી ભારતવર્ષનું જે ગૌરવ અને બહોજલાલીવાળું દ્રષ્ટિગત થાતું હતું તે યુદ્ધના અન્તર પછી ભારતવર્ષનો ગૌરવરૂપો સૂર્ય અધકારમાં ઢંકાઈ ગયો હતો.

પણ એ ગાઢ અધકાર દૂર કરી, પ્રચંડ ભાસ્કરની જેમ પ્રકાશી, એક મહાપુરૂષ અમરાવતી સરખી અવતીનગરીના સીંહાસને બેઠો; જેની કીર્તિ, ભાતિ, અને ગૌરવગરિમા, સઘળા ભારતવર્ષમાં ઉજ્જવળ થઈ રહેત્ર હતાં. જેની મહામભામાં પડિત લોકોએ ભારતમાતાના કંઠમાં અમૂલ્ય કંઠામરણુ પહેરાવ્યા હતાં તે મહા પુરૂષનું નામ રાજધિરાજ વિક્રમાદિત્ય હતું, મહારાજ વિક્રમાદિત્ય જે રાજકુળમાં જન્મ્યો હતો તે રાજકુળ હાલ અધકારરૂપી આગરમાં ડુગી ગયું છે આજ તેનું સાધારણ ચિન્હ પણ રહ્યું નથી. જેટલો મગય તેણે ઉજ્જવળીના નીંહાસન ઉપર બેસી કાર્ય કુશળતાથી રાજપાટ ચલાવ્યું તેટલો સમય, વિદ્યાચુલનો સુવર્ણયુગ થઈ રહ્યો હતો. મહારાજ વિક્રમાદિત્યનું રમણીય નામ હીંદુ સંતાન ભૂલે તેમ નથી જ્યાંસુધી જગતમાં મંસ્કૃતશાષની અર્થા રહેશે ત્યાંસુધી વિક્રમાદિત્યનો શક જગતમાં આણુ રહેશે.

મહારાજ અનંગપાળનું કેટલુંક ચરિત આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ હવે તેના સંજ્ઞામાં વધારે બોલવું પિષ્ટપેષણ જેવું અને ચર્વિત^૧ ચર્વણ જેવું છે. માત્ર એટલું બોલવું જરૂરનું છે જે એ મહાપુરૂષે, પોતાના મંજીવનમંત્ર બળે પતનોન્મુખ અને માતાના બીછાને સુતેલા ઇંદ્રપ્રસ્થને ફરી ઉજ્જીવિત કરી દીધું હતું. તે, મહારાજ વિક્રમાદિત્યના આવિર્ભાવ પછી આઠસો વર્ષ ઉપર પેદા થઈ ઇસ્વીસન ૭૬૨ (સંવત્ ૮૪૮) માં ઇંદ્રપ્રસ્થના સીંહાસને બેઠો. તેણે ઇંદ્રપ્રસ્થના નાથ પામેલા ગૌરવનો પુનરુદ્ધાર કર્યો.

મહારાજ અનંગપાળ પછી વીશ રાજાઓ ઇંદ્રપ્રસ્થના સીંહાસને કબ્જે કબ્જે બેઠા. તેમાંહેલો છેવટનો રાજા અનંગપાળ હતો તે બીજો અનંગપાળ અપુત્રક હતો તેને બીજો કોઈ ઉત્તરાધિકારી મળ્યો નહિ તેથી પોતાના દૌહીત્ર ચોહાણ પૃથ્વી-રાજને ઇસ્વીસન ૧૧૬૪ (સંવત્ ૧૨૨૦) માં દીલીનું રાજ સીંહાસન સોંપી દીધું અને વૃદ્ધાવરચાથી શાંતિમયી સુનીવૃત્તિ ધારણ કરી. જ્યારે તે આ લોક-નો ત્યાગ કરી ધરલોક ગયો ત્યારે તેની સાથે પ્રસિદ્ધ તૃપાર કુળનો અંત આવ્યો.†

૧ ચાવેલું ચાવવાજેવું.

† તૃપાર કુલે, એક સમયે વિશાળ રાજ્યનો અધિકાર કબ્જે લેના આજ માત્ર બે નગરો તના ગૌરવના ચિન્હરૂપે હયાત છે તેના પ્રથમ નગર તૃપારગઢ અંબરના દક્ષિણ તીરે આવેલ છે દ્વિતીય નગર પદનનું પાઠવની (જે હાલ જયપુર રાજ્યના તાળામાં છે.)

રોડોડ—આ પ્રસિદ્ધકુળની ઉત્પત્તિ મળે જોડી જોડી જાતના વિવરણ જોવામા આવેછે રામચંદ્રના જેઠપુત્ર કુશધરી, પોતાની ઉત્પત્તિ છે એમ તેઓ પ્રમાણ આપેછે અગર જો તે જાગૃતમા તેઓનો મત સુક્તિયુક્ત નથી તોપણ જોલવાની કુશ પડેછે જે રોડોડ રજપુતો રામચંદ્રના વંશધર છે રાજ સ્થાનના ભાગે તેઓની ઉત્પત્તિ મળે જોડી રીતની હકીકત કહેછે, તેઓ જોલે છે જે રોડોડ રજપુતો, પોતાની ઉત્પત્તિ, મહારાજ રામચંદ્રના જેઠ પુત્ર કુશધરી છે એમ જોલેછે પણ તેમ જોવામા તેઓનો ભાગે જમ છે તેઓ મહાર કશ પના વચમા ઉત્પત્તિ થયેવ કોઈ રાજના ઔરહે કોઈ દૈન્યપ્રમાણના ગલે ઉત્પત્તિ થયાછે

ભટ્ટચર્યામા લખેવછે જે ગજપિં વિશ્વામિત્રનુ હીલાચય ગાધિપુર (કનોજ) કે જે રોડોડ રજપુતનુ આદિ નિવાસ સ્થળ હતુ અને જ્યાં ધરવીસનના પાચમા મૈકામા તેઓ, ગાધિપુર (કનોજ) ના મૈકામને જોડા હતા તે મમય પહેવાનુ તેઓનુ વિવરણ કોઈ સ્થળે જોવામા આવતુ નથી જે વિવરણ નીકળી આવેછે તે કેવળ કપના ભાગથી હકાઈ ગયેવ છે તે કપનામળને છુટી કરી, તેમાથી વિવરણના મત્ય વિષય શોધી કહાડયો જો તદ્દન અમભવીત લાગેછે ઇશીસન ના પાચમા મૈકાને, રોડોડના અંતિહામિક છવનને પ્રથમ યુગ કહીએ તો તેમા કોઈ રીતની અન્યુભિ નથી. કારણકે તે મૈકાથી તેઓના ચરિત્રનુ, ચોચ વિવરણ મળી આવેછે એ મમયથી તેઓનુ છવનચરિત્ર સ્પષ્ટ રીતે, અને વિશદ રૂપે જોવામા આવે છે ભટ્ટચર્યામા જોવામા આવેછે જે મુમવમાન વીર શાહજી હીનના અજયુતયાન કાળે, રોડોડ રજપુતો, માર્વભામ આધિપત્ય જોગવવા માટે હીહીના તૃપાર રજપુત માથે અને અજુલીવવાડના જાવકરાય માથે, પ્રચડ લડાઈના સુદર્શિતમા ઉતર્યા હતા.

રાજ્ય, ધન, ગૌરવગરિમા વીગેરે સઘળા અનિત્ય છે સ્વલ્પ અશિરસ્થાયી રાજ્ય અને ગૌરવમાટે રોડોડ રજપુતોએ જે મહા અનર્થનુ મૂળ પેડા કર્યું તેથી, તેઓના મદન્તર નશ થયો અને સઘળા ભારતવાસીના કંઠમા ચવનના દામ ત્વની સાકળ નખાણી જે રોડોડ રજપુતો તે અનર્થ કારીની ગૌરવતાની ઇચ્છાને તાણે ન થયા હોત તો સુસન્માને ભારતવર્ષને કળા કરી ચક્રત નહિ

રોડોડ રજપુતોની તે સર્વ નાશ કરનારી રાજ્યસ્પૃહાથી ભારતનુ અંધ પ

* રોડોડ રજપુત જો જો દુદરિયા વીગેરે નીલ સાખામા વહેવારનું છે તેઓના ને રામચંદ્ર ને રામચંદ્ર તત્કાલીનમા મરણી છે તેઓનો ગુરુ મુકાયાય છે તેઓનો ગુરુ આદિ છે તેઓની દેવી પાર્શ્વજી છે તેઓને ને રામચંદ્રના ગાળને મહાત્મા રોડોડને તેઓને બોધ કરાવવાથી ગળેછે

તન યયુ આર્યવીર પૃથ્વીરાજ શત્રુના હાથમા આવી પડયો. સમર કેસરી સમર સીંહે રણક્ષેત્રમા આત્મજીવનનું જલિદાન આપ્યું. વળી સ્વદેશ દ્રોહી પાપિષ્ઠ જયચક્ર ગંગાજળમાં ડુબી, પોતાની વિશ્વાસ ઘાતકતાનું ઘટે તેવું કળ પામ્યો.

રાઠોડરાજ જયચંદનો શીવજી નામનો એક પુત્ર હતો. તે શિવજી, પોતાના પિતૃરાજ્ય થકી પલાયન કરી મારવાડના મરૂ પ્રાંતમા જઈ આશ્રય કરી રહ્યા ત્યાં સુદર નામનું એક પ્રાચીન નગર હતું તે સમયે, તે નગર ટૂટીકૂટી અવસ્થામા હતું. શિવજીએ તે નગરને સુધારી તેમા પોતાનું રાઠોડરાજ્ય સ્થાપ્યું, કંમે કંમે મારવાડમા તે એક મોટા રાજ્ય તરીકે ધર્મ પડ્યું અને જોતજોતામા તે ઘણું ગૌરવ તામા આગળ વધવા લાગ્યું, અને ત્યાં રાઠોડરાજ શિવજીની સતતિઓ મહાં પરાક્રમશાળી ધર્મ એકવર તે સતતિઓએ, પોતાનું લોહી આપી મોગલ બાદ શાહને મદદ કરી હતી.

હાલ તેઓની વીરકીર્તિ અને તેજસ્વિતા સ્વપ્ન કથા પ્રમાણે ઇતિ સમાપ્તિને પામી છે. હાલ તે મહાવીર શિવજીની સતતિને જોવાથી તેઓની પ્રાચીન ગૌરવ-ગિરિમાનો એક પથ દાખલો ચિન્હ સ્વરૂપે જોવામા આવતો નથી.

કુશાવહ-કુશાવહ કુળ, ભગવાન રામચંદ્રના પુત્ર કુશથકી ઉત્પન્ન થયેલ છે. કોશલ રાજ્યમાથી જે શાખા બહાર ગઈ છે તેમાથી એક શાખાએ, બહુ દૂર પચનદ (પંબળ) દેશમા જઈ લાહોર નગર સ્થાપ્યું. બીજી શાખા બહાદૂર જઈ શકી નહિ તેણે ચોણ નદીના તીરે રાટસ નગર સ્થાપ્યું.

જે શાખા પંબળ પ્રદેશના લાહોરનગરમા થોડા મયમુધી વસી હતી, તેણે નરવર નામે એક બીજું શહેર સ્થાપ્યું. એમ કહેવાય છે જે તે નરવર શહેર વિખ્યાત નજરાનની લીલાભૂમિ હતી ત્યાં તેના વશધરેએ અનેક વર્ષ અખડિત બાવે રાજ્ય કર્યું હતું. તાતારના અને મોગલના શાસનકાળમા પણ તેઓ, પોતાના પિતૃસીંહાસનને સારા રીતે જાળવી રહ્યા હતા. અનેક દીવસ રાજ્યભોગ કર્યા પછી મહારાજ નજનો એક વશધર છેવટે મરાઠા લોકોથી સીંહાસન બદલ્યો.

મહારાજ કુશના વશધરે અનેક દીવસ નરવર શહેરમા એકત્ર રહ્યા છેવટે બ્રીટીશ દમમા સૈકામાં તેઓ જે શાખામા વહે ઝાંઝ ગયા તેમાથી એક શાખા ત્યાં રાજ કરવા લાગી, બીજી સ્વદેશનો ત્યાગ કરી, અનાર્ય અને અસહ્ય મીન લોકોની અવામભૂમિમા વસવાટ કરવા લાગી, ત્યાંથી તે દેશના લોકોએ, ઘણી યેદા કરી તેઓને હાકી કહાડ્યા. છેવટે તેઓએ અગર નગરીની સ્થાપના કરી

તે અનાર્ય અને અસહ્ય મીનદેશના મધ્યભાગમા મહારાજ કુશના વશધરે રાજ્યે અંબરનગરની પ્રતિષ્ઠા કરી. તે રાજસ્થાનનાં બીજાં મોટાં નગરમાં વિશેષ

પ્રસિદ્ધ યદ્ય પડ્યું. તૈમુરકુળી વીલક જાદશાહ અકબરના રાજ્યશાસનના કાળથી અનેક રાજપુતકુળનો અધઃપાત થયો, પણ અંગરતું કુશાવહ કુળ તે સમયે, પોતાનું જોરબ અને મોલો સારી રીતે જાળવી રહેલ હતું.

અગ્નિકુળ—જગ-માન્ય સૂર્યવંશ અને ચંદ્રવંશ, જેમ સૂર્ય અને ચંદ્રથી ઉત્પન્ન થયેલ છે તેમ અગ્નિકુળ પણ આગ્નિથી ઉત્પન્ન થયું છે. હીંદુ કુલાર્ચના મતમાં, તે વંશતરૂની ચાર શાખા છે. પ્રથમ પરમાર, દ્વિતીય-પૂરીહર-તૃતીય શોલુક્યવંશ વા સોલંકી ચતુર્થ-મોહાણ.

એમ કહેવાય છે કે જ્યારે ધર્મવીર પાર્શ્વનાથેક અવતરી, સમગ્ર હિંદુમત્સમાં ધર્મનું મોટું આદોલન કર્ય તે સમયે અગ્નિકુળની ઉત્પત્તિ થઈ હતી.

ધર્મના તે લીપણ મંધર્થલુકાને^૧ પરાક્રમશાળી લોકોના આક્રમણથી પોતાના ધર્મના રક્ષણ માટે બ્રાહ્મણોએ તે અગ્નિવીરની સૃષ્ટિ કરી છે

રાજસ્થાનમાં અર્બુદ વા આણુ નામે એક પર્વત છે. તે પર્વતની ઉચ્ચી ટોચે એ લીપણ ધર્મ વિશ્લવતું^૨ પ્રધાન રંગ રચળ છે. એમ કહેવાય છે જે તે ઉચ્ચી ટોચ ઉપર બ્રાહ્મણોએ અગ્નિકુંડ સળગાવ્યો તેમાંથી વીર અગ્નિની સૃષ્ટિ કરી છે. જે રથને તે પવિત્ર અગ્નિકુંડ સળગાવ્યો હતો તે રથગદાલ પણ જોવામાં આવે છે.

બ્રાહ્મણોના અદ્ભુત તથા જળે પાપનાશન અગ્નિ થકી જે વીરકુળ ઉત્પન્ન થયું છે તે વીરકુળે, અનેક વર્ષો સુધી પોતાનો પ્રયત્ન પ્રભાવ અને અક્ષય ધર્માનુરાગ અટલ અને અચળ રીતે રાખ્યો હતો, પણ મુમત્સુમનોના ભારત વર્ષમાં આવવા ઉપર અગ્નિકુળનો ઘણો ખરા જાગ બ્રાહ્મણ ધર્મનો ત્યાગ કરી તે ધર્મમાં અને જોડાઈ ધર્મના અનુયાયીઓ બન્યા હતા.

૧ ૫૨૧૫૨ ધસારો. ૨ જગવે.

* ટોડ સાહેબના મતમાં ચાર જુદાં અસ્તિત્વ મથમાંથી કંઠી ચાપ છે તેજે કહેલ છે તે ચાર આઠામી, એકેશ્વરવદી દત્તા મધ્ય એશીયામાંથી બે દધર્મને તેઓએ આપ્યો અને તેનો જારજરવંશ પ્રચાર કર્યો તેઓના ધર્મચત્ર એક ખીસાના માથાના આધાર જેવી લીધીના સમાયેલ દત્તા મોરુષ્ટ જેસલમીર વીગેરે રાજસ્થાનમાં જ્યાં જ્યાં જોદ અને જનનો વામ દત્તો, ત્યાં ત્યાં ટોડ સાહેબે ફરી અનેક શીષાએઓ ગોધી કાઢેલ છે તે ચાર જુદ નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રથમ જુદ (ચંદ્રવંશ પ્રતિનિધા) અનુમાન થી ૫ ૨૫૫૦ વર્ષ ઉપર અવતરેલ છે.
 દ્વિતીય જુદ નેનિતાથ (જેન મનમાં જાતીયતા તીવ્રકર) „ ૧૨૨૦ „ „
 તૃતીય પાર્શ્વનાથ („ ત્રેવીચમા „) „ ૧૫૦ „ „
 ચતુર્થ મહાવીર („ ચોવીચમા „) „ ૫૩૩ „ „

પ્રમાર-વા-પરમાર-પ્રસિદ્ધ અગ્નિ કુળમાં સર્વની પહેલા પ્રમારવશે સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી સોલકી અને ચોહાણ કુળની માફક તે વિશેષ સમૃદ્ધિશાળી અને પરાક્રાંત થઇ શક્યો નહિ પરંતુ તે ત્રણે કુળનો ઇતિહાસ જોતા સુસ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે જે તે સોલકી અને ચોહાણ કુળ કરતા સર્વના અત્રે પ્રમાર વંશ સમૃદ્ધિ-શાળી થઇ પડ્યો હતો તે પ્રમાર કુળના તાળામાં અગ્નિ કુળની એક શાખા પુરીહરકુળે સારા કામ કરેલ છે.

એમ કહેવાય છે જે વીરપુગવ કાર્તવીર્ય્યાર્જુનની પ્રાચીન માહેમતી નગરીમા પરમાર વંશે, પહેલી પ્રતિષ્ઠા મેળવી તે માહેમતી નગરીમા થોડો કાળ રાજ્યકરી તેણે, વિધ્યાચળના શ્રુગદેશમા ધારા અને માદુ નગરીની પ્રતિષ્ઠા કરી, વળી ઘણા લોકો કહે છે જે પ્રસિદ્ધ ઉજ્જયની નગરીની સ્થાપના પણ કરેલી છે.

નર્મદાનદીનું અતિક્રમણ કરી, તેની દક્ષિણે જહુદ્ધર પરમાર કુળનું રાજ્ય વિસ્તાર પામ્યું હતું. ભટ્ટ અથવા કહેલ છે જે ઇસ્વીસન ૭૧૪ (સ. ૭૭૦)મા રામ નામનો એક પ્રસિદ્ધ રાજા પરમારકુળમા પેદા થયો. તેણે ત્રૈલોક્ય પ્રદેશમા એક સ્વ-તંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું કવિવર ચંદ બાટે તે સંબંધે લખેલ છે જે રામ પ્રમાર ભારત વર્ષમા આર્વલૌભ અધિપતિ હતો, તેના તાળામા અનેક અનેક રજપુત રાણાઓ સામંત સ્વરૂપે વિરાજતા હતા.

રામપરમાર ભારતવર્ષનો આર્વલૌભ અધિપતિ હતો, તેના પરલોકવાસ થયા પછી કેટલાએક સામંતોએ સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યા હતા. ગિરહોતકુળના પ્રાદુર્ભાવ ઉપર પરમાર વંશનું પૂર્વ ગૌરવ ઘણા ભાગે અસ્ત દશામા આવી ગયું હતું.

પરમારકુળમા લોચ નામનો એક પ્રબળ પરાક્રમશાળી રાજા પેદા થયો હતો તેનાજ ચશથી અને પુષ્કળ કીર્તી વિક્રમથી તેનો વંશ ઉજળો થયો હતો હીંદુ રાજ ચક્રવર્તી મહારાજ વિક્રમાદિત્યની માફક તેની રાજસભામા પણ નવ નવ

* પરમારકુળે જે સઘના નમરો આક્રમક કર્યા તેમા ૧ એ લખેના વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે મહેશ્વર (માહેમતી) ધારા, માદુ ઉજ્જયની, ચંદ્રભાગા, ચિનો. આમુ, ચંદાવતી મા, મેદાન, પ્રમારવતી, અમરકોટ, રિખાર વીગેરે તે સઘનામાંથી કેટલાક તઆએ છતેના અને કેટલાક સ્થાપેલા છે

+ પ્રસિદ્ધ ચંદ નર્મદામા લખેલ છે જે ત્રૈલોક્ય રાજ્ય ચક્રવર્તી મહારાજ રામ પ્રમાર સિંહાસન ઉપર આવી રાજસ્થાનના ઇત્રીશ રાજકુળો જૂનિર્મિત આપેલી છે તુષાર વંશને દીદી, સોરઠંસને પતન, ચોહાણવંશને અજર, કાગધ્વજને કનોજ, પૂરીદરને મર-દેશ, ચદુવંશને સુરાઝ, જાગનને દક્ષિણ, પારજુને કચ્છ, કીહરને કાકીવાવડ અને રાવપુહારો સંધિ દેશ આપેલ છે.

હતાં. તેના રાજ્ય કાળમાં સંસ્કૃત ભાષાની સંપુર્ણ ઉત્પત્તિ થઇ હતી. તે ઉત્કર્ષ-
થી મહારાજ ભોજનું નામ પ્રખ્યાત થયું. હીંદુ સંતાન, તેને હવે ભુલે તેમ
નથી. જ્યાંમુખી પૃથ્વીમાં અમૃતોપમ સંસ્કૃત ભાષાનું અનુશીલન રહેશે ત્યાં
મુખી, પૃથ્વીમાં તેનું નામ હમેશને માટે સુવર્ણના અક્ષરોમાં કોતરાયેલ રહેશે એટ-
લું નહિ બદકે જ્ઞાન નામવાળા પવિત્ર રાજની નામાવળીમાં પણ તેનું નામ
સદાને માટે યશસ્વતુ બની રહેશે.

પરમાર કુળમાં ભોજ નામના ત્રણ રાજ પેઢા થયા છે. તે ત્રણે ભોજ વિશેષ
વિદ્યાનુરાગી અને પરાક્રમશાળી હતા. પણ આ સ્થળે કયા ભોજનું નામ યુકત
કરવું તે હુકર છે.

જે ચંદ્રગુપ્તનો મહાનીય કીર્તિકલાપ અને અત્યંત ગૌરવનો વિષય ભારતના
ઇતિહાસમાં સુવર્ણના અક્ષરોથી કોતરાયેલો છે. જે ચંદ્રગુપ્તને ગ્રીક ઇતિહાસ લેખકોએ
દિગ્વિજયી એલેક્ઝાન્ડરનો મોટો પ્રતિપક્ષી કહેલ છે. તે ચંદ્રગુપ્ત, પરમાર વંશની
પ્રધાન શાખા મૈર્યવંશમાં પેઢાયેલ છે. પણ જટ કવિ કન કુળાખ્યાન અંશમાં
તેને તથકકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ જણાવનામાં આવે છે. અને વગી પ્રમારકુળ સંબંધે
જે પ્રાચીન લિપિ શોધાઇ હાથમાં આવી છે, તે સઘળીની સમાલોચના કરતાં માલુમ
પડે છે કે તે મૈર્ય શાખાકુળનો પ્રધાન પુરૂષ તથકકુળમાં ચંદ્રગુપ્ત પેઢા થયો છે.

શાળિવાહનનામના મહાવીર રાજાના પ્રચંડ બાહુબળે હીંદુરાજ ચક્રવર્તી
મહારાજ વિક્રમાદિત્યનું સ્ત્રીહાસન ચત્રાયમાન ધર્મગયું હતું. તે શાલિવાહન
તથક વંશનો છે ઉજ્જયિની નાથ વિક્રમાદિત્યને સ્ત્રીહાસનથી પદચ્યુત કરી
શાલિવાહન ઉજ્જયિનીનો અધિપતિ રાજ થયો હતો અને દક્ષીણઆદિ દેશોમાં
વિક્રમ મંવન ચાલતો હતો તે સંવત ચાલતો જાંધકરાવી પોતાના નામનો ન્થા
ચત્રાગ્યો હતો જે હજી ચાલે છે.

જેમ પ્રમાર રજપુતોએ એકવાર પોતાના અપ્રતિમ પ્રતાપે અને વિપુલ કૌશલ
ના પ્રભાવે, રજપુતરાજાઓના શીર્ષસ્થાને બેનવાનો અધિકાર મેળવી ચક્રયો હતો, તે
પ્રમાર રજપુતો દુર્ભાગ્યવશે અવસત દશામાં આવી ગયેલા જોવામાં આવે છે.
ભારતવર્ષમાં રથાને રથાને તેઓની જે કીર્તિ સ્થાપિત હતી તે કીર્તિ કાળના અગ્રણ્ય

૭ ફાઈ એક શીલાલિપિથી માનુષ પડે છે જે મંવત ૧૧૦૦ (ઇ. સ. ૧૦૪૪)
માં ત્રણે ભોજરાજ રાજા રીંદામને બેઠો વગી તે શીલાલિપિ ભોજપ્રજા નામના મંવતમાં
તેમ વર્ષ નિર્ધારિત છે. એમને કે તે શીલાલિપિ મંવતનું નિધાન કરતા મોગ્ય છે. તે
મંવતમાં એવ ૫૧ કહેલ છે જે ૫૬૦માં અને બીજાને મોજ મંવત ૧૩૨ માં અને ૭૨૧ માં
પેઢા થતા હતા.

માંપડી આજ લોપ પામી છે આ જગતમાં કાળનું માહાત્મ્ય કેણુ જાણીશકે છે ? કાળ સૃષ્ટિકર્તા અને કાળ પોતેજ તેનો સંહાર કર્તા અને દુઃખનો નિયામક છે.

આજ જે આસામી, વિપુલ ધનનો અધિકારી થઈ અહુકારથી સઘળા વિશ્વ પ્રદ્યાંડને તૃણવત ગણેછે અને પોતાના અનુભવીઓને પશુવત ગણેછે, તે આસામી, થોડા દીવસમાં સર્વનિયતા કાળના અખંડનીય નિયમાનુસારે છિન્ન મસ્તક થઈ રૂમશાનમાં આલોટતો જોવામાં આવે છે, આજે તે, શીયાળ, કૂતરા પીગેરે અધમ જાનવરોની ઠાકર ખાતો જોવામાં આવેછે. જે અખંડિત કાળ માહાત્મ્યે એ સઘળાં અવશ્ય-ભાવી પરિણામો જોવામાં આવેછે તે કાળના અપાર મહિમામાં પરમારકુળનું પ્રાચીન ગૌરવ લોપ પામી ગયું છે. જે પ્રમારકુળ, મહારાજ ચંદ્રસુત પીગેરે ભુવન વિદિત રાજાઓના પ્રદીપ્ત પ્રતાપથી ઉજવલ હતું. અને એક વખત એવો હતો કે મોગલ બાદશાહ હુમાયુન પોતાના સીંહાસન ઉપરથી પદચ્યુત થઈને એક સામાન્ય પરમારકુળના વંશધરની પાસે આશ્રય પામી જીવનનું રક્ષણ કરી શક્યો હતો. તે પરમારકુળની કીર્તિ અને પ્રભાવનું ચિન્હ આજ કોઈ સ્થળે જોવામાં આવતું નથી.

પરમારકુળ એકંદરે પાંત્રીશશાખામાં વિભક્ત છે. તે પાંત્રીશશાખામાં બીહીલ-શાખા વિશેષ પ્રખ્યાત હતી. તે બિહીલશાખામાં જે સઘળા રાજાઓ ઉત્તમ થયા છે તે સઘળા રાજાઓએ અનેક વર્ષ સુધી, આરાવળીની તળેટીમાં આવેલી ચંદ્રાવતીમાં રાજ્ય કર્યું હતું.

ચાહુમાન વા ચોહાણુ—વાચકવૃંદને વાદ હયે કે ચોહાણુકુળનો ગૌરવ અને પ્રતિષ્ઠાતાનો વિષય આપણે ઉપર વર્ણવી ગયા છીએ. જેથી આ સ્થળે તેઓનું વિશેષ વિવરણ કરવાની કોઈપણ જાતની જરૂર નથી. જે વિષય પહેલાં ચર્ચાઈ ગયેલા નથી તે વિષયનું વિવરણ કરવું અમોને યથાયોગ્ય લાગેછે.

પવિત્ર અગ્નિકુળમાં જે જે શાખાઓ ઉત્તમ થઈ હતી તે તે શાખામાં ચોહાણુની શાખા વિશેષ બલિષ્ઠ હતી. કહેવાય છે, જે એકવાર ચોહાણુ રજપુતો જોવા બળશાળી અને શૂરા બન્યા હતા કે તેઓના પ્રચંડ વીર્ય પ્રભાવથી ભારતવર્ષના બીજા રજપુતોનું ગૌરવ તદ્દન ઝાંખુ અને હીન પ્રભાવવાળું બની ગયું હતું. રાજસ્થાનના છત્રીશ કુળમાં અનેક કુળો આગર, બહોજલાલી અને વિપુલ બળ મેળવીને પ્રખ્યાત થયા હતા પરંતુ અહિં આ જણાવવું યોગ્ય થઈ પડશે કે વધારે પરમાણેનું અનુશીલન કરતાં સ્પષ્ટ માહુમ પડેછે કે, પ્રચંડ વીર્યશાળી વીર ચોહાણુ રજપુતો રજપુત જાતિમાં સુકુટસ્થાને સુકાઈ ગયા હતા.

ઉપર કહેલ પ્રસિદ્ધ રાજકુળમાં જે કેટલીક શાખા ઉત્તમ થઈ છે, તેઓએ પોતાના મૂળ વંશતરૂના યથાર્થ ગૌરવનું રક્ષણ કરેલ છે. એ સઘળી રક્ષણ કર-

નારી શાખાઓમા ચોદાણુ રજપુતાની શાખા અગ્રેસર છે તે શાખાઓમા હાર, ખિચી દેવતા, શનિ, ગુરુ, વીગેરે વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે તેઓના વીરત્વ અને ગૌરવ ગરિમાનુ વર્ણન સદી અથવા નુદર રૂપે રચીત થયેલું છે આજ પણ તે શાખા ના વંશધરે તે ભદ્રર્થવિપ્રણીત ગાથા વાચી પોતાની આત્મી સ્થિતિને ભુની જાય છે

ચોદાણુકુળના પ્રતિષ્ઠતા વીરવર ચે હાણુનુ કાન્ધનિઝ જન્મ વિવરણુ અતીવ મનોહર છે, અગરજો કે તે મોહિની ક પનાની બાળથી હકાઈ ગયેલ છે તોપણ તે બલુવાથી હૃદયમા વિવશણુભાવ પેદા થાય છે

પૂર્વે આપણે કહી ગયા છીએ જે પ્રસિદ્ધ સુમેરુ અને કૈલાસની સ્વાદેશ અ પર્વતોચ્ચ (જાણુ) અતીવ પવિત્ર પર્વત છે અગ્નિકુળમા પેદા થયેલ રજપુત વીરો, આમ પર્વતને અચ્ચેશ્વરો આવામભૂગિ કહેછે તે પર્વત, કદમ્બ બદ્ધ કરત ર તપસ્વીઓનો સેવકીય છે યોગશીલ પ્રાદ્યલોએ, પાખડી દૈત્યોને હણી પોતાના મનાતન ધર્મનુ રક્ષણ કરવા, તે ઉપા ગિરિરાજની ટોચ ઉપર તપશ્ચર્યા કરતા હતા

મનાતન ધર્માનુશાસી પ્રાદ્યલો એક દીવન નરક ઠાણુમા, પોતાનો હોમ કુદ બોગી સગાઓ પોતાના ઇંદદેવને આદુતિ આપતા હતા એ સમયે ગદ્દ સોએ આવી, ભયકર તોફાન મચાવ્યું અને તે સમયે પુષ્કળ ધૂળ ઉડાડી પ્રાદ્ય લોની ક્રિયામા વિદ્ધ પાડ્યું હતું વળી હુતાચારી દૈત્યોએ, તે સમયે લોહી, માસ, દાડમ વીગેરે અપવિત્ર પદાર્થોને યજ્ઞકુડમા ફેંક્યા હતા તે હુર્વત રાગનોના ભી પણ અન્ય આન્ધી પ્રદ્યલોના યોગનો ભગ થયો, તાજા બલીદાર પર મેળવવામા કૃતકાર્ય થયા નહિ

મનાતન ધર્મ વિદેષી પાપાચારી દૈત્યોના એવા અન્યાચારથી પણ પ્રતિજ્ઞા વળા પ્રદ્યલોનો પ્રેર અધનસાથ તિલમાન ચઢાયમાન થયો નહિ તેઓએ ફરો વાર અગ્નિકુડ મગધારી આદુતિ આપવાનુ શરૂ કર્યું, અને કુડની ચારે તરફ ભેમી અનર્ગળ મત્રે ચારણ કરી, હેવ મહાદેવની પ્રસન્નતા મેળવવા તેઓ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા

તે પવિત્ર અગ્નિકુડમાથી એક મૂર્તિ પેદા થઈ, તેના મવીંગે વીરનુ તક્ષણ ભેગમા આ યુ નહિ ત્યારે પ્રદ્યલોએ તને ચોનીતર રૂપે બારણુમા ઉભો રાખ્યો, ત્યારપછી અગ્નિકુડમાથી બીજી મૂર્તિ પેદા થઈ નુતકની જેવી જેની આદુતિ દોવાથી પ્રાદ્યલોએ તેનુ નામ આવૂકવ રાખ્યું કમે ત્રીજી મૂર્તિ, અગ્નિકુડમાથી

પેદા થઈ, બ્રાહ્મણોએ તેને પરમાર એવું નામ આપ્યું. તે મૂર્તિ વીર ચિન્હ યુક્ત અને યુદ્ધકળામાં પ્રવીણ બાણી બ્રાહ્મણોએ, તેને અમુરોની સામે લડવા મોકલ્યો. પ્રમારવીર, બીબા વીરોને સાથે રાખી, દૈત્યના સંગે સંગ્રામમાં પ્રવૃત્ત થયો. પણ તે, યુદ્ધમાં જય મેળવી શક્યો નહિ.

ત્યારપછી વશિષ્ઠદેવ, બદ્ધપદ્માસને દ્વીવાર બેઠા અને અવિરામ મંત્રપાઠ કરી દેવને બોલાવવા લાગ્યા. તેણે અગ્નિમાં જેમ આહુતિ આપી, તેમ તે પવિત્ર અગ્નિકુંડમાંથી એક વીરમૂર્તિ પેદા થઈ. તેનાં અવયવ લાંબા હતા, તેનું લલાટ વિશાળ હતું; તેનો કેશરાશિ કાજળના જેવો કાળો હતો, તેની આંખો કાળી અને વિશાળ હતી, વળી તેનું વંશસ્થળ વિશાળ હતું, તેની મૂર્તિ અતીવ ભયાનક હતી, તેના સઘળા અંગ ઉપર ભક્તર હતું, તેની પીઠ ઉપર બાણથી ભરેલ મોટો ભાથો હતો, તેના હાથમાં વિશાળ સરાસન અને તલવાર હતાં, તેના ચાર હાથમાં જુદી જુદી જાતનાં અસ્ત્રશસ્ત્ર હતાં, તે વીરપુરુષને આ વીરતા ધરાવનાર વિપુલ ગજશાળી જોઈ બ્રાહ્મણોએ તેનું નામ ચોદાણ રાખ્યું.

તે પ્રગલ્ભ પરાક્રાંત ચોદાણ વીર, વગર નિલંબે, રણસંગ્રામમાં ચાલ્યો. ન્યાયે તે રણસંગ્રામમાં ચોડ્યો કે તુરંતજ તપોધન વશિષ્ઠદેવે, ભગવતી આશાપૂર્ણા દેવીની પ્રાર્થના કરી તેથી કરી એકદમ, ત્રિશુળધારિણી શક્તિદેવી સીંદ્રની પીઠ ઉપર બેઠેલી, તેઓ સઘળાની સન્મુખે પ્રગટ થઈ અને ચોદાણવીરની મદદે વશિષ્ઠ વીરોરેને રણસંગ્રામમાં મોકલી, આશાપૂર્ણા ભગવતી સંગ્રામમાં જઈ, ચોદાણ વીરને ઉત્સાહિત કરી અંતર્હિન થઈ ગઈ. બ્રાહ્મણોએ તે ચોદાણવીરને આનહુલ નામે કહ્યું. વીરવર ચોદાણ અથવા આનહુલ વિશેષ ઉત્સાહિત થઈ, પોતાના સેનાદળ માથે સંગ્રામમાં અમુરની સામે થયો, જાનને દલ વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યું, હર્વૃત્ત દૈત્યો, આનહુલનું પ્રથમ પરાક્રમ સહ્ય કરી શક્યા નહિ જેથી છેવટે તેઓનો અત્યંત પરાજય થયો; તેમાંથી કેટલાક અમુરો યુદ્ધક્ષેત્રમાંથી પલાયન કરી ગયા. કેટલાકે તે સંગ્રામમાં પ્રાણ્યાગ કર્યો, એ પ્રમાણે દુરાચારો દાનવો પરાજય પામ્યા, અને બ્રાહ્મણો નિર્ભય થઈ ગયા. તે મહાન ગણિષ્ઠ અને ક્ષત્રીકુળદીપક ચોદાણકુળમાં વીરવર પૃથ્વીરાજે જન્મ લીધો છે.

ચોદાણકુળની તાલિકા જોવાથી માલુમ પડે છે કે વીરવર આનહુલથી તે મહારાજ પૃથ્વીરાજ સુધી ચોદાણકુળમાં એક દર ઓગણચાલીશ રાજાઓ પેદા થયા છે. તે તાલિકા શુદ્ધ છે કે નહિ તેનો વિચાર કરવાનો કોઈ ઉપાય નથી પરંતુ વિશેષ અનુશીલન કરવાથી માલુમ પડે છે કે તે તાલિકા વિશુદ્ધજ છે. કારણકે ભટ્ટ કવિ ગ્રંથમાં વર્ણવેલ છે કે મહારાજ વિક્રમાદિત્યના આનિર્ભાવ પહેલાં ઘણા વર્ષો

ઉપર અગ્નિકુળની સૃષ્ટિ થઇ છે વળી ઇતિહાસ જોવાથી માલુમ પડે છે કે મહા ગાજ વીર વિક્રમાદિત્યથી ૧૭૫૫ વર્ષે ઉપર પેદા થયેલ છે ત્યારે જોવા લાગ્યા સમયમા માત્ર યોગજ્ઞયાત્રીશ રાજાનું અગ્નિત્વ રી રીતે તલવે ?

ચોદાણકુળમા અજેપાજ નામનો એક પ્રતિષ્ઠાવાળો રાજા પેદા થયો છે તે પ્રસિદ્ધ અજયમેરૂ (અજમેર) ના કીલ્લાનો પ્રતિષ્ઠાતા છે

કેટલાક અનુમાન કરે છે કે જો અજમેરની પ્રતિષ્ઠાના પ્રાકૃકાળે પ્રસિદ્ધ શબરજ નામના તમાવ ઉપર શબર નામનું એક નગર, ચોદાણ રજપુતોએ સ્થાપ્યું હતું તે શબર નામના અનુસારે નગરના રાજાએ શબરીગાજ નામે યોજાયાવા લાગ્યા ચોદાણ રજપુતનો ગારવ અને પ્રતાપ, તે સમયના નગરોના અખડીત ભાવે લાગે કાગ વિરાજીત હતો છેવટે જે દિન હીંદુરાજ ચક્રવર્તી મહારાજ પૃથ્વીરાજ માતા મહાના દીલીના મીંદામને જોઈ તે દિન ચોદાણકુળ એકવાગ પ્રચંડ તેજે જાગી રહ્યું હતું, પણ તે ઝગઝગ તેજ, યુગ્ધ જતા દીવાના જેવું સજ્જ સ્થાપી હતું એટલે કે પૃથ્વીરાજના સંગે ચોદાણનું ગૌરવ અને તે સમયના નગરોની જાહોજલાલિ વિનંદ થયા

પવિત્ર અગ્નિકુળે, ચોદાણ વીર રજપુતોના અધિકૃત વીરત્વે, અને ગૌરવે, અમરતા મેળવી છે જે સમયના ધુરધર રાજાએ ચોદાણકુળમા પેદા થયા તેમા માણિકરાય મહારાજનું નામ સ્મરણીય છે પત્તણ મહેશમા મુલસમાનના હુમલાને મહારાજ માણિકરાયે, મોળા જોરથી રોક્યા હતા

કેવળ પૃથ્વીરાજ અને માણિકરાયના પરાક્રમની વાત છોડી દઈએ તોપણ ચોદાણ કુળના જીજી વીર રાજાઓની વાતનું વિવરણ કરવાની આપણને ફરજ પડે છે સુમલમાન ઇતિહાસ લેખક સુકતકે સ્વીકાર કરી ગયા છે જે દુર્લભ સુમલમાન વીર મહામહે, જ્યારે પ્રચંડ સેનાદળની આથે સોશલ્દ તરફ કુચ કરી, ત્યારે અજમેર નગરના એક પ્રતાપાન્વિત રાજાએ તેને, મોળા જયાતક મ આમમા દ્વારા થો તે ચોદાણ વીરના પ્રચંડ ખડગ જવના પ્રભાવે મહામહે વિજયની આશા ઊડી દઈ રણસ આમમાથી ખાછો ફર્યા હતા

દીજરીના પહેલા નંગના યોદ્ધાગમા વિખ્યાત નેનાપતિ મરીએ મહારાજ માણિકરાય ઉપર હુમલો મ્યે, તે ભીષણ યુદ્ધમા માણિકરાયના પ્રચંડ પ્રતાપથી

૭ રજપુતોની નવાન આરાધ્ય દેવી જાગવતી સાકારી મતાની એકવાગ પ્રતિમા સરગી દત્તા મળ્યામા સ્થપિત છે તે સાકારી થકી તેનું નામ સજાર કરેલુ

* તે ચોદાણ વીરનું નામ પદ્મપિરાજ-ને વિદ્યાજ દેવનો પિતા

મુસલમાન સૈન્ય હારી ગયું જે સમય મુસલમાનના ઇતિહાસમા વર્ણવેલ છે તે સમય પછી મુસલમાનોએ વારંવાર ઉપરા ઉપરી ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કરી, ભારત વર્ષનું પુષ્કળ ધન લુટી લીધું જે સમયે મહારાજ વિશાળદેવ અજમેરના સીહા સન ઉપર ખીરાજતા હતા તે સમયે મુસલમાન લોકો ભારતવર્ષ ઉપર ત્રીજવાર ચડી આવ્યા હતા ચોહાણ વીર વિશાળદેવ, દેશપૈરી અને સનાતન ધર્મ વિદ્વેષી મુસલમાનના અપવિત્ર આસમાથી, પોતાના રાજ્યને અને ધર્મને બચાવવા, વિશાળ સેનાદળ સાથે મુસલમાનની સામે આવ્યો, જન્મે સેના વચ્ચે વોર યુદ્ધ થયું, તે ભીષણ સંઘાતમા મુસલમાનો પરાજય પામી રણમેદ થકી પલાયન કરી ગયા તે બાયાનક સંઘાતના સમયે, અનેક હીદુ આમત રાજાઓ, મહારાજ વિશાળદેવને સહાય કરવા, તેના વાવળા નીચે એકઠા થયા હતા તે રાજાઓમ પરામાર્થુળ્યમા ઉત્તમ થયેલ, વીર ઉદ્યાદિત્ય વિશેષ પ્રસિદ્ધ હતો ધાતુકગીને સઘળા ભટ્ટ અથમા આવુમ પડેછે કે વીર ઉદ્યાદિત્યે ઇસ્વીશન ૧૦૯૬ મા પ્રાણુત્યાગ કર્યો તે મુકરર કરેલ સમયનું અવલોકન કરવાથી નિશ્ચય પ્રતિપત્ત થાયછે જે તે મહા સંઘાતનો વ્યાપાર મહામદની ચોથી પહેડીના વિખ્યાત પુરૂષ મેદાદના રાજ્યમા થયો છે મહારાજ વિશાળદેવે, તે યુદ્ધમા જ્ય મેળવ્યો છે તેનું યથાર્થ સત્યપણુ દિલ્હીના પ્રાચીન વિજયન્તભગી શીલાલિપિ સારી સાળીતી આપેછે ચોહાણગજ વિશાળદેવના પ્રયત્ન પરાક્રમથી મુસલમાનવીર મોદાદ સર્પૂરી રીતે પરાજય પામ્યો ખરો, પણ તેથી તેની ભારતવર્ષ ઉપરની છતવાની વૃત્તિ શાન્ત થઈ નહિ મુસલમાનો ટોળાળધ ભારતવર્ષમા આવવા લાગ્યા અને તેઓ ભારતવાગી ઉપર વિશેષ અત્યાચાર કરવા લાગ્યા, તેઓના આવા અત્યાચારથી ભારતવર્ષના રાજાઓના રાજ્ય વોર અશાંતિમા પડ્યા, તેથી તેઓનું ગૌરવ અને માન, ક્રમે ક્રમે હીન થઈ ગયું છેવટે ચોહાણકુળના શેષ નરપતિ મહારાજ પૃથ્વીરાજના ઘરા ગધ સાથે અને મરણમાથે ભારતવર્ષમા ચોહાણ રજપુતોનું ગૌરવ અને વિક્રમ એકદમ અસ્ત પામ્યું

ચોહાણકુળ એકદર ચોવીશ શાખામા વિભક્ત છે તે ચોવીશ શાખામા, હરાવતી પ્રદેશમા યુદ્ધી અને કોટાનો ગજવથ વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે તે ચોહાણ રાજાઓ, પોતાના પૂર્વજોના ગૌરવને સારી રીતે રક્ષાપુ કરી શક્યા છે તે બે ગજકુળના પૂર્વપુરૂષમાથી છ પુરૂષોએ, વીરત્વ બતાવી, પિતૃદ્રોહી, નિષ્ઠુર ઔરગજે બના હાથમાથી ઘરડા શાહજહાનની રક્ષા કરવા માટે ઘણી પ્રસન્નતાથી પોતે લડ્યા હતા અને છેવટે તેને માટે પ્રાણ અર્પણ કર્યો હતો *

* એ શીવાજ, ગાંગેશ અને રતુમહના ખીચી, મીરાહીના દેશ ઝાતોરના સનિયુર સુવા અને શનીયરના ચોહાણ અને પાનમહના વાવૈય, પોતપોતાના નામ અમર કરી ગયાછે

ચોહાણકુળના અનેક સામંત રાજ્યોએ, પોતાની નીવાસ ભૂમિના રક્ષણ માટે પોતાના પિતૃપુરુષનો પવિત્ર સનાતન ધર્મ છોડી દીધો હતો; તે કામમાં પહેલો પૃથ્વીરાજનો ભત્રીએ ઇશ્વરદાસ છે.

ચોહાણકુળ વા સોલંકી— "ઉપર કહેવાય ગયું છે જે સોલંકીકુળ, પ્રમાર, અને ચોહાણ એ બે કુળોના સમયમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. ઐતિહાસિક વૃત્તાંતના ઉપયોગી ઉપકરણ બીજેના અભાવે સોલંકીનો પૂર્વવૃત્તાંત યથાર્થ મળી શકતો નથી. ભટ્ટકાવ્ય ગ્રંથમાંથી માત્રમ પડે છે જે જ્યારે શંકેડ રજપુતોએ કુનોજને કબજે કર્યું તે સમય પહેલાંથી સોલંકીકુળ વિશેષ પ્રતિષ્ઠાને પામ્યું હતું. લંગર લોકો અને તોચ અથવા માલખાની લોકો પવિત્ર સોલંકીકુળમાં જન્મ્યા હતા. કાળક્રમે તેઓએ સુસલમાન ધર્મ સ્વીકાર્યો, તેની પહેલાં તેઓ મલયદ્વાર (મલવાર) ના દીનારા ઉપરના કલ્યાણ નગરમાં વસતા હતા. હાલ તે કલ્યાણ નગરમાં તેઓની ખ્યાતિનાં અને દીર્ઘાના ચિન્હ જોવામાં આવે છે. તે નગરમાંથી સોલંકીકુળની એક શાખા જહાર નીસરી કાળક્રમે તેણે અણહીલવાડ પાટણમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી.

પ્રાચીન નામકુળમાં સોજરાજ નામનો એક રાજા ઉત્પન્ન થયો હતો. તે રાજા પછી અણહીલવાડ પાટણમાં બીજે કોઈ નામવંશીય રાજા, ગાદીએ બેઠો નથી. કારણકે સવત્ ૯૮૭ (ઇ. સ. ૯૩૧) ના વર્ષમાં તે સોજરાજ મૃત્યુ થયું, તેના ઠેકાણે તેનો દાહિત્ર સોલંકી મૂળરાજ અણહીલવાડના નીંદાસને બેઠો. મૂળરાજે માનામદના સીંહાસન ઉપર બેસી અકાવન્ન વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેના પરાક્રમસમયે ઉપર તેનો પુત્ર ચંદ્રદત્ત તેની ગાદીએ બેઠો. તેનાજ રાજકાળમાં દુર્ભાગે સુસલમાન વીર મહમદ ગીજનીના વિજયી લશ્કરે અણહીલવાડ-પાટણ પાંચે આવી સખ્ત હુમલો કરી અને તે સંત્રામમાં જય પામી મહમદ પુષ્કળ રાજ્ય ધન બીજે લૂંટીલખી તે પ્રાચીન જહારજલાલી ભાગવતા ઘણેરોના નાશ કરવા લાગ્યો. સુસલમાનોના હુલાથી અણહીલવાડ ફરીથી આભારીમાં આવ્યું નહીં. આ ન આગ થયા પછી

૧ મોરારાજપદ માનાનો બાપ

૨ ચોહાણકુળના કેટલાએક રજપુતોએ સુસલમાનધર્મનું અવગંનન કર્યું હતું તેમાં કાંઈકાની સંતાની, સોખાની વિગેરે સંપ્રદાયના વિશેષ પ્રસીદ્ધ છે.

૩ સોલંકી સોજરાજ વિરદત્ત મધ્યાની શાખા જહારજાજોવ, મદરેદમોટ નિગમ સરસ્વતી નદી, સામવેદ કવિવેપર દેવ, કીનોજદેવી મદીવાવ પુત્ર.

૪ કલ્યાણનગર મુંગલવામે આવેલ છે.

૫ મૂળરાજના પિયનું નામ જયમદિ, જયમદિ સોજરાજની પુત્રીનું પાળીમ-લખ કહેવું હતું.

અને ત્યારપછીના રાજ્યોના સંત્યાસનમાં અણહીલપુરપાટણની વિશેષ ઉન્નતિ થવા પામી નહીં હતી, પરંતુ જ્યારે સિદ્ધરાજ જયસિંહ તે પુરાતન શહેરના સીંહાસનારૂઢ થયો ત્યારે તે વિશેષ ખ્યાતિવાળું થયું.

કર્ણાટ અને વિંધ્યાચળના મધ્યમાં આવેલ ગાવીશ જનપદ એકવાર સિદ્ધરાજના રાજ્યછત્ર નીચે હતા, પણ એટલુંબધું વિસ્તારવાળું રાજ્ય, તેના વંશધરો લાંબો વખત લોગવી શક્યા નહિ. એમ કહેવાય છે જે મહારાજ સિદ્ધરાજના વંશધર ઉત્તરાધિકારીએ, કોઇ કારણવશે, ચૌહાણ પૃથ્વીરાજનો કોપાનળ ઉદ્દીપિત કર્યો, જેથી તેણે તેને સીંહાસન ભટ્ટ કર્યો હતો.

સિદ્ધરાજનો ઉત્તરાધિકારી રાજ્યચ્યૂત થયો, તેના સીંહાસન ઉપર કુમારપાળ નામનો એક ચૌહાણ નૃપતિ ગાદિએ બેસી રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. કુમારપાળ ચૌહાણવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોઇને સેલંકીવંશના રાજ્ય-ઉપર પોતાનું આધિપત્ય ચલાવવા અણહીલવાડપાટણની કાયમની જે ઉત્તરાધિકાર વિધિ આલી આવતી હતી તેમાં કેટલોએક ફેરફાર થઇ ગયો. મહારાજ સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળ બન્ને રાજ્યો બોદ્ધધર્મના અનુયાયી હતા. તે બન્નેના રાજ્યમાં કેતરકામનો વિશેષ ઉત્કર્ષ થયો હતો. સાથી કે તે સમયે ઘણા વિજયીસ્તંભ બન્યા હતા. તે વિજયસ્તંભ વીગેરેનું નિર્માણકૌશલ્ય એમ વિસ્મિત અને આનંદિત થયા વિના રહેવાતું નથી. કોઇ હીંદુરાજની કારકીર્દીમાં એવી ઉમદા કારીગીરિનો ઉદ્ધાર થયો નથી.

મુસલમાન વીર શાહુખીનના પ્રતિનિધિઓએ, ઘેર અત્યાચાર કરી કુમારપાળના બાકીના રાજ્યમાં ઘણીજ અશાંતિ કરી દીધી. તે પ્રતિનિધિઓના જુદામાટ અને અત્યાચારથી પ્રજા બહુ કષ્ટ લોગવવા લાગી. અંતે કુમારપાળ, તે જુદામાટ કરનાર જુદામારોને કબજે કરી શક્યો નહિ એવડે કઠોર દુઃખમાં અને મનોવેદનામાં તેણે આ લોકનો ત્યાગ કર્યો. મહારાજ કુમારપાળના મૃત્યુ પછી બહુમૂલદેવ ગાદીએ બેઠો. એ મુસલમાન મરણ સાથે સં. ૧૨૮૪ (ઇ. સ. ૧૨૨૮) માં અણહીલવાડપાટણમાં સેલંકીવંશના રાજ્યનો અંત આવ્યો.

અણહીલવાડપાટણનું સીંહાસન સેલંકીવંશના હાથમાંથી જતાં પણ તેનું સીંહાસન ખાલી રહ્યું હતું નહિ. વિશાળદેવ, નામના એક વીર પુરુષે તે સીંહાસન કબજે કર્યું. વિશાળદેવ સિદ્ધરાજની એક વાલેલા નામની શાખા કુળમાં પેદા થયો હતો. મહારાજ વિશાળદેવ સીંહાસન ઉપર બેઠો. તે રાજ્યનું સૌભાગ્ય અને સૌદર્ય

જે સિદ્ધરાજ જયસિંહ સં. ૧૧૫૦ થી તે સં. ૧૨૦૧ સુધી રાજ્ય કર્યું. પ્રસિદ્ધ 'નયુખીયન બૂમોળવેતા એવેએદ્રીથી તેની રાજસભામાં હોતો એવેએદ્રીથીએ કહેલ છે જે જયસિંહ રાજા બૌદ્ધ મતાવલંબી હતો.

વધારવા વિશેષ ચત્તવાન્ થયો, સનાતન ધર્મ વિદ્વેષી મુસલમાનોએ લીધલુ અત્યાચાર ન કરના સઘળા મધ્યો નહ અને ભગ્ન થયા તેમા સોમનાથ મહાદેવનું પવિત્ર અને ભગ્ન દેવાલય ભગ્ન અને નહ થયુ હતું. તે પવિત્ર મંદિર વીગેરે ખાલી ભગ્ન અને નહ રયાનકો, વિશાળદેવાવયો ફત્તીથી મુધારી ચણાવ્યા બાલક નાયનુ લીવાદેવ અણહીલવાડપાટણુ ધીરે ધીરે પોનાનુ પ્રાચીન ગૌરવ નેગવતુ હતુ એટલામા યમાનુચર તરખા અણદ્દીને લીધલુ પત્કમ માયે, તે પ્રદેશમા પ્રવેશ થયો અને તેના ઉપર હુમલો કર્યો તેના પ્રચડ હુમલાનો આધાત સઘ ન કરી શકવાથી મહારાજ તિહલકલ રણગણુમા પડયો. ત્યારપછી અણહીલવાડપાટણુ વિધ્વન અને પાયનાલ થઈ ગયુ

તે હિંદુ વિદ્વેષી તાતાગરાજના નિધુર પ્રતિનિધિઓના લીધલુ દારાત્મ્ય, અત્યાચાર દુરાકાશાથી, ગુર્જરના અને સોરાષ્ટ્રના મમૂદ નગરો એકદમ સ્મશાન સરખા થઈ ગયા. ચારેતરફ માગી ગયેલા ઘરોનો વિપાદમયવેશ અને ચારેતરફ પ્રવૃત્તિની શોચનીય મૂર્તિ જોવામા આવતી હતી અણહીલવાડપાટણુમાં સર્વરથો (જોકે તે હુદાતવનો મુર્તિમાનુ જુગમ નાચતો નહોય એમ લાગતુ હતું) મારી નાખવાની પ્રજા ઈચ્છા અને કુપ્રવૃત્તિથી ઘેરાઈ તેઓએ આદિનાથનું પવિત્ર મંદિર તાલુવિનુષાલ કરી નાખ્યુ અને તેના સ્વમરાશિવાળા રથજા ઉપર તેઓએ એક મુમવમાન ફકીગની કમર બંધાવી દીધી એ પ્રમાણે જે કાઈ મુદર હતુ જે કાઈ પવિત્ર હતુ તે સઘળુ હુદાત મુસલમાનના વિષમ વિદ્વેષથી એકદમ નહ થઈ ગયુ

નાનાતન ધર્મ વિદ્વેષી નિધુર મુમવમાનના જુલમથી વિશાળ નારાષ્ટ્રદેશ જે જેથી ગમે શોચનીય સ્મશાનભૂમિમા પરિણામ પામ્યો તે નગરો નોલકીરાત્મ્ય ને લક્ષ્મી પણ ઊઘી ચાલી ગઈ, ઉપર પોનાના પિનુપુત્રની રાજ્યભૂમિમાથી પલાયન કરા અશય નેગવવા નોલકી રાજકુળ સારતવર્ષમા ચારેતરફ દોડયુ, ત્યારપછી રાજ્યપરિહાનન એક સો વર્ષ માટી તનુ, તેટલા લાગા વખતમા કેઈ હિંદુગણ માટીએ બેઠા ની

તે દીર્ઘકાળ બાપિની અરાજકતા પછી તત્કલ વગીય એક વીરપુરુષ સ્મશાન નુપ તારખ પ્રદેશના ભગ્ન મીંદાનન ઉપર બેઠો, અને યોગ સમયમા તેની પૂર્વે ના લાવવા નામચલાળો થયો. તેનું નમ શીહરતુ નક્ક હતું. શીહરલે, નાનાતના પૂર્વ ગાનવનો ઉદાર કર્યો ખરો, પણ જે નોલકી મેરવ એકવાર અતિહાસ થઈ ગયુ હતુ તેનો પુનરુદાર તે કરી શકયો નહિ શીહરલે, પોનાના

પૂર્વપુરુષના સનાતન ધર્મને જલાંજળી આપી ને મુસલમાન ધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો અને મોઝકર નામ ધારણ કરી તેણે રાજ્યશાસન ચલાવ્યું હતું.

અભ્યાચારી મુસલમાનના ભયંકર ઉત્પીડનથી સોલંકી વંશવૃક્ષ સમુળું નાશ પામ્યું હતું. તે વંશતરમાંથી સોળ શાખા પેદા થઈ હતી, તે સોળ શાખામાં વાઘેલાની શાખા વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. તે વાઘેલા જે દેશમાં વસ કરતા હતા તેનું નામ વાઘેલાખંડ છે. મહારાજ સિદ્ધરાજના વંશધરોએ લાંબા કાળસુધી વાઘેલાખંડનું સીંહાસન કળબમાં રાખ્યું હતું.

પ્રતિહાર વા પુરીહાર—પુરીહારકુળ અગર જો કે અગ્નિકુળમાં નીચા આસન ઉપર છે તોપણ તેનાં અનેક ગૌરવ સૂચક વિવરણ જોવામાં આવે છે. તેઓએ કોઈ દીવસ સ્વાધીન રાજ્ય ભોગવ્યું નથી. ભટ્ટીના કાવ્યઅંથમાંથી માલુમ પડેછે જે પુરીહાર રાજાઓ દીક્ષીના તુવારવંશના રાજા નીચે અને અજમીરના ચોહાણવંશના રાજા નીચે સામંતરાજરૂપે વિરાજતા હતા. તે તાળેદારીવાળા જીવનકાળમાં તેઓએ સ્વાધીનતા મેળવવા અનેક યોદ્ધા કરેલી હતી, તે યોદ્ધા થકી તેઓનાં જીવનચરિત અક્ષય સુવર્ણચર્ચે પ્રતિહાસમાં લખાયેલ છે. માત્ર એકજ વીરના વીરાચારથી પુરીહારકુળ વિખ્યાત થયેલ છે, તે રજપુતવીરનું નામ નાહુર-રાવ. પ્રચંડ વીર નાહુરરાવ પૃથ્વીરાજના તાળામાં સામંતરાજરૂપે રહેતો હતો.

એ પરતંત્રતામાં રહીને પણ એકવાર સ્વાધીનતા અને સ્વાતંત્ર્ય મેળવવા માટે તેણે જે કઠોર ઉદ્યમ અને અધ્યવસાય કરેલ છે તેથી તેનું નામ બીજા રજપુત વીરોની તાલિકામાં દાખલ થયેલ છે, અગર જો કે તેનો તે ઉદ્યમ અને અધ્યવસાય સફળ અને સાર્થક થયો નહિ પણ તે કરવામાં તેનું વીરત્વ રૂઢીરીતે દેખાઈ આવ્યું હતું.

પુરીહારકુળની પ્રાચીન રાજધાનીનું નામ મંદવાર હતું તેને સાધુભાષા (સંસ્કૃત)માં મંદા કહેછે. વીરચરિત રાઠોડ રજપુતના પ્રાદુર્ભાવની પૂર્વે પુરીહાર રજપુતોએ મારવાડ પ્રદેશમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી. મંદવાર, હાલના જોધપુરથી ત્રણ કોશ દૂરછે. અગર જો કે તેની હાલત હાલ વિધ્વસ્ત છે, પણ તેના પ્રાચીન સ્તંભો વીગેરેની આગાહી અને સમૃદ્ધિને સૂચવી આપેછે.

કાન્યકુબજ—(કનોજ) નો પરિભ્રમ કરી રાઠોડ રજપુતો પુરીહારના મંદવાર નગરમાં આવી રહ્યા, ત્યાં આવી કૃતજ્ઞતાના પવિત્ર મસ્તક ઉપર પાટું મારી તેઓએ, નૃશ સ વિશ્વાસઘાતકતાની મૂર્તિ ધારણ કરી. તેઓએ પોતાના આ-

* મહારાજ સિદ્ધરાજના પૂત ભાગ્યરાજના નામથી જણાય છે જે તે શાખા-કુળનું નામ પડ્યું.

શ્રવણતાનો જ સર્વ નાશ કર્યો. સંકોટ રજપુતોમાં એવું કુટુંબ કરનાર ચંડ નામનો એક અધમ માણસ હતો. એકે ખસ પાશ્વર ધર્મને અનુસરી, પોતાના ઉપકારી અને વિધામુ રાજપુતને મોટો ધકડો માર્યો હતો. મંદવારના કીલ્લા ઉપર, પોતાની કુકીર્તિના દાખલા સ્વરૂપ સંકોટનો નામાંકિત વાવટો તેણે ચઢાવી દીધો. તે ઘટનાથી પુરીહારકુળની અધોગતિ યથા પુરીહારરાજા અગાડ રાણાના નામે યોગ-ખાતા હતા. ગિરોટ્ટ રાજા રાહુચે, મંદવાર ઉપર હુમલો કરી, પુરીહારવંશને હરાવી દીધો ત્યારે પોતાના વિજયના ચિન્હમાં, તે રાણાને ઇન્કાળ પાછો ખેંચી લીધો હતો.

પુરીહારવંશ, આજ ભારતવર્ષમાં ચારે તરફ વિસ્તૃત યથા પડ્યો છે. પણ હુ ખનેા અને પરિતાપનો વિષય છે જે તે વંશમાંથી કોઇએ નૃપતિતુ સ્વાધીન છવન ભોગવ્યું નહિ કોહારી, સિદ અને ચળળ નદીના સંગમ સ્થળે પુરીહાર રજપુતોનું હાલ એક વસવાટવાળું ગામ જોવામાં આવે છે. ચોત્રીશ ગામ અને નાનકડા કેટલાક ગામડાનો એ ઉપનિવેશ છે. પુરીહારવંશનો તે જનપદ અગાડ મંધીયા સરકારના તાબામાં હતો. પણ હાલ શ્રીદીશર્મણે તેને પોતાના વિશદ-રાજ્યનો અનર્ગત કરી દીધો છે.

પુરીહારકુળ એકંદરે જાર શાખામાં વિભક્ત છે તે જાર શાખામાં છટો અને મંધીય વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. લુણી નદીના તીરના પ્રદેશ ઉપર તે બે શાખાનું મામાન્ય નિર્દેશન હાલ પણ જોવામાં આવે છે.

જાર-એકવાર એ ભતિ ભારતીય ઇતિહાસમાં વિશેષ ખ્યાતિ મેળવી ગઈ છે. એકવાર તેના વિપુલ ગૌરવે ભારતવર્ષ અધિક ગૌરવવાળું થયું હતું. ભારતવા ખીઓ તેઓની કીર્તિ અને ગૌરવના ગાન વિશેષ હુપે અને આદરે કરે છે. પણ દુર્ભાગ્યવશે આજ ભારતવર્ષમાં કોઇ સ્થળે તેઓની કીર્તિનું ચિન્હ જોવામાં આવતું નથી. સદૃશ કાવ્યમયોમાં જે નૌરકુળનું વિવરણ વર્ણન ન હતું તે ભારતના ઇતિહાસમાંથી નૌરકુળનું મહનીય નામ લોપ પામત-નૌરકુળની ઉત્પત્તિનું વિવરણ અમારાથી અવિદિત છે કારણ કે ચંદ્રવંશમાં અને સૂર્યવંશમાં તેના નામનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી. તેથી કરી મહાત્મા ટોડ સાહેબે, તેઓને શાકવંશીય કહેત છે.

* જે પુરીહાર રાજાને દરાવી, સદૃષે “ રાજા ” ની ઉપાધિ લઇ લીધી, તે રાજા નામ મૂક્યું.

* મારવાઃ રાજાના દક્ષિણ પશ્ચિમમાં ભાગમાં એ નદી પ્રવાહીન થઇ વહી જાય છે,

તેઓનું આદિસ્થાન ભારતભૂમિ જે ન કહેવાઈ હોત તો અવશ્ય સ્વીકારવું જોઈએ જે ધણા જુના કાળમાં તેઓનું વંશતરૂ ભારતવર્ષમાં રેપાયેલ હોવું જોઈએ, શાથી કે ભટ્ટગૃહમાં માલુમ પડે છે જે મેવાડના રાજા પૂર્વપુરૂષો ત્યારે વલ્લીપુરના સીંહાસને બેઠેલ હતા ત્યારે સૌરવંશ, તેઓની સાથે લગ્નદિ સંબંધે બંધાયેલ હતા.

સૌરવંશ, સૂર્યોપાસક હતા, તે તેના નામથીજ નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ થાય છે. તેના નામ ઉપરથી સૌરાષ્ટ્ર એવું નામ પડેલ છે, તેણે અનેક નગરની સ્થાપના કરી છે. તે સઘળા નગરોમાં દેવળંદર વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. સોમનાથના પ્રસિદ્ધ મંદિરની અને ળીજાં કેટલાંક દેવાલયની તેણે પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

એમ કહેવાય છે જે દેવળંદરનો અધિપતિ સૌરવૃત્તિને અવસાન કરી બિન્ન દેશવાસી વેપારીના વહાણમાંથી વેપારનો શામાન હુટતો હતો, તેથી સમુદ્રે તેના ઉપર રાય પામી, તેના નગરનો નાશ કર્યો. અહિં ઇંતકયા ઉપર ભરૂસો રાખવાનો નથી. પણ તાત્કાલિક વાણિજ્ય અવસ્થાની આવોચના કરવાથી સત્ય શોધી શકાય છે. ભારતવર્ષ તે સમયે, આરબદેશ સાથે વાણિજ્ય વ્યાપારથી બંધાયું હતું. આરબીય વેપારીઓ વેપારનો શામાન લઈ સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં આવતા હતા. કારણ કે ભારતવર્ષનું વેપારનું પ્રધાન સ્થળ તે દેવળંદર હતું. એટલે કે દેવળંદરના મૈરરાજાઓ તે બહાર પાસે થઈ જતા આવતા વેપારીના વહાણમાં હુટકાટ કરતા હતા તે ઉપરથી આરબદેશવાસીઓ દળથી સૌરાષ્ટ્રની સરહદ ઉપર આવી તે પ્રદેશનો નાશ કરવાને તત્પર થયા હતા અને ત્યાંથી તે લોકોએ સૌરવંશને હાંકી કહાલ્યા, તે રાજ્યના પ્રતિહામથી માલુમ પડે છે; જે સૌરવંશ, દેવળંદરથી વિતાડિત થયો ત્યાંથી નીકળી તેણે મેવાડના રાજાનો આશ્રય લીધો.

ત્યારપછી સંવત્ ૮૦૨ (ઇ. સ. ૭૪૬) માં સૌરકુલોત્પત્ત બાણ રાજાએ અણહીલવાડપાટણની સ્થાપના કરી. તેની પહેલાં વલ્લીપુર સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશની રાજધાનીના નામથી પ્રસીદ્ધ હતું. પણ જ્યારે અણહીલવાડપાટણની સ્થાપના થઈ ત્યારે વલ્લીપુરની સમૃદ્ધિ રહી નહીં. ત્યારે બાણની અગ્નિવ રાજધાની, તેના ઠેકાણે આબાદીવાળી અને સમૃદ્ધિવાળી થઈ.

અણહીલવાડપાટણ, મહારાજ બાણના વંશધરોના કળામાં એકસો ચૌરાશી વર્ષ રહ્યું-તેમાં કુમાન્વયે આઠ પુરૂષે રાજ્ય કર્યું. છેવટે તે વંશધરોના છેલ્લા

રાજ્યને છત્રી એશીયાખંડમાં એક વિશાળ દેશ પોતાના નામના અનુસારે સ્થાપ્યો જેનું નામ તકારીસ્થાન વા તુર્કસ્થાન પડયું.

ટેટ, તક્ષક અને તાકની અનેક શિલાલિપિ, રાજસ્થાનમાં અનેક સ્થળે શોધાયેલી છે જે શિલાલિપિથી તેઓના ઇતિહાસ સંગ્રહ કેટલીક હુકીકત મળી આવે છે. તે શિલાલિપિમાં તક્ષકોના આચાર વ્યવહારનું વર્ણન વર્ણવેલ છે. પુરાણમાં વર્ણવેલ તક્ષકના આચાર વ્યવહારના વર્ણનસાથે તે સારી રીતે મળતું આવે છે. તે તક્ષકભક્તિથી ભારતીય આર્યભક્તિનું બહુ અનિષ્ઠ થયેલ છે. અનેક આર્ય-ભક્તો તેઓના કૂર આચરણથી અકાળે મરણને શરણ થયા હતા. ભગવાન કૃષ્ણ દ્વાયાનના અમૃતમય અનુપમ મહાકાવ્ય ગ્રંથમાં તેનું સુસ્પષ્ટ ઉદાહરણ આપેલું છે.

મોહવાળી કંઠધનાની ધારી જાગમાં તેણે જે સઘળું અમૃત્ય ઐતિહાસિક વિરવણ નાંખેલ છે તે સપૂર્ણ રીતે ઉધૃત કરવાથી ભારત-ર્ષભા એક નવો યુગ પ્રવર્તશે. પૌરવ નૃપતિ મહારાજ પરીક્ષિત, કૂર ચરિત તક્ષકનાં વિષ દર્શનથી મરણ પામ્યો. તેના પુત્ર જનમેજયે, પિતૃઘાતી ઘાતક તક્ષકને તેના નિષ્કુરાચરણનું પ્રતિકૂળ પામવા માટે મહા સર્પ યજ્ઞનું અનુષ્ઠાન કર્યું તે હુકીકત દરેક હિંદુસંતાન જાણતો હશે, પણ તે રૂપકના આવરણમાં જે ઐતિહાસિક સત્ય ગુપ્ત અવસ્થામાં રહેલ છે તે ઇતિહાસીક સત્ય ક્રોધક હિંદુસંતાન બાગ્યેજ જાણવા બાગ્યશાળી થયો હશે.*

* એ રૂપકમય વર્ણનનો પાઠ કરવાથી, તે અસલ વર્ણન છે એમ પહેલાં જોઈ શકાય છે. પણ જેમ જેમ ગંભીર વિતર્કસાથે તેનો પાઠ થાય તેમ તેમ તેમાંથી ઐતિહાસિક સત્યનો અવિષ્કાર થાય છે કાષ્ઠનિકં સર્પનો વિષય હોડી દીધાથી અવરુચ જણાઈ આવે છે જે ક્રોધ તક્ષકે, મહારાજ પરીક્ષિતની અભ્યાયરૂપે દત્તા કરી છે. પોતાના પિતાના મારનાર પાખડીના પાપાચરણનું ઉપયુક્ત પ્રાર્થાશ્રિત વિધાન કરતા માટે જન્મેજયે તેને પકડી અગ્નિમાં બાળ્યો, આતીરીતનું વિવરણ કેવળ અનુમાનિક નથી. તેની સાત્વતા સંગ્રહનીએ લખેલ વૃત્તાત વાચવાથી પ્રતિતી આવશે છ. સ. ૧૮૧૧ માં મહાત્મા ટોડ સાહેબ ચળસનદીની રેતાળ ભૂમિના ગુજરગઢ નામના સ્થાનને માપનામાટે ગયેલ હતા. તે ગુજરગઢમાં ગુજર નામની એક દુર્ધર અને પ્રચંડ પશુક્રમવાળી જાતિ વસતી હતી. ટેડસાહેબે ત્યાં જઈ સામળ્યું જે તે ગુજરનો સૂર્યમલ નામનો એક અધિપતિ હતો તેણે તે પ્રદેશના ધણીખરા અધિવાસીઓને એક રાત્રીમાં, સાંજે જાંબી ધમધમતા અંગારાની બરેના અગ્નિકુંડમાં નાખી દીધા હતા. એરીતે તે બેનશીખ શ્રેષ્ઠ નિષ્કુરાચરણથી મરાયા હતા જ્યારે ઇતિહાસમાં એવા બધાનક નરમેધવનું વિવરણ જેમાં આવે છે ત્યારે પુરાણોક્ત નાગવનું વિવરણ કેમ અમલ્ય કહેવાય ?

જે સમયે મહાવીર અલેકઝાન્ડર ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કરી આવ્યો હતો તે સમયે પારોપમીશનનું પર્વતમા કેટલાક તક્ષકોનો વાસ હતો, જે તક્ષકશીળે, મહા રાજ પુરનો પણ છોડી અલેકઝાન્ડરને ચોગ્ય મદદ આપી હતી તે તક્ષકશીળ તક્ષકવંશનો હતો. વગી બટ્ટીઓના ઇતિહાસમાંથી માત્રમ પડે છે જે બખાલીઆનમાંથી વિતાડિત થયેલ બટ્ટીઓએ સીંધુતીર વર્તી તક્ષકોની પ્રાચીન આવાસભૂમિ કબજે કરી તે તક્ષકોની શાલીવાહનપુરી નામની એક નગરી હતી, તે નગરી બાન્લોકોએ કબજે કરી, તે બનાવ યુધિષ્ઠિરના શક ૩૦૦૮ માં બન્યો છે હવે સુરપદ પ્રવીત દાવ ૧૧ જે શાલીવાહન નરપતિ, મહારાજ તુષાર નરપતિ વિક્ર માદિયનો હુવાવનારો, તે શાલીવાહન નગરીનો પ્રતિષ્ઠતા છે.

ઘણા લોકો એવું અનુમાન કરે છે જે ઇસ્વીસન અગાઉ છઠ્ઠા કે સાતમા સૈકામા તક્ષકો મહાવીર શિશુનાગની સરદારી નીચે રહી, ભારતભૂમિમા આત્રા હતા, તે અનુમાન અનેક પરિપ્ત્તએ યથાર્થમાંથી સ્વીકાર કરવા લાયક છે, શાથીકે બીન ઇતિહાસોમા માત્રમ પડે છે જે બરોબર તે સમયે, તક્ષકલોકો મીનર અને મીરીયાના રાજ્યમા હુમલો કરી આવ્યા હતા.

પ્રાચીન તક્ષકકુળના વૃત્તાંત વર્ણનમા હવે વિશેષ આડબર કરવાની જરૂરી યાત નથી હવે આપણે તેના વર્તમાન વચપરોનું વર્ણન કરવા પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ બટ્ટીના કાબ્યમ થોમા વર્ણવે છે જે ગિન્ડોટવચે ત્યારે ચીતોડ કબજે કર્યું તે સમયની પુરૂ તક્ષકકુળથી ઉત્પન્ન થયેલ એક મૈર્ય નૃપતિએ ચીનોડ નગરને કબજે કર્યો હતો. ત્યારપછી ઘણા સમયે ચીતોડના સીંહાસને ગિન્ડોટવંશનું રાજ્ય દૃઢ થયું ત્યારપછી જે સમયે મુસલમાનોએ, પ્રચંડ હુમલો કરી ચીતોડને પુખ્તવવા માડ્યું ત્યારે અનેક હીંદુનરપતિ, સ્વદેશ અને સ્વભતિ પ્રેમે ઉત્સાહિત થઈ ગિન્ડોટ રાજની સહાય કરવા યુદ્ધશેખમા ઉતર્યા હતા, તે સમયે હીંદુ-રાજાઓમા આશીરગઢપતિ તક્ષકરાજ પણ હોતો તે આશીરગઢમા તેજે અનેક વર્ષ રાજ્ય કર્યું કવિવર ચંદબારોડે પૃથ્વીરાજનામામા વર્ણવેલ છે જે તે આશીરગઢપતિનો એક વચપર પૃથ્વીરાજની સેનામા એક પ્રધાન અધિનાયકનું કામ કરતો હતો +

+ હીંદુસ ૫૫૧ ૧૧ દક્ષિણદિશાએ રહતા પર્વતમાગનું " પારોપમિયા " નામ આપેલ છે. તે કેરીયાન ૧૧ માં આવેલ છે શબ્દન નવી, તેથી તરીકી ધોરી ગદાર આવે છે

* તે ખાનદેઘ નામના જનપદમા એક રચન રહેલું છે હાલમા તે બીગી ઇરાનના તાજામા છે.

+ કવિવર ચંદબારોડે પૃથ્વીરાજનો દાનવાદક તેને વણવેલ છે જેનું નામ શકુ તક્ષક હતું.

ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ જે તક્ષક કુળોમ્ન શિહરણુ નામનો રાજા, પોતાના પર્વપુત્રનો ધર્મ ત્યાગ કરી, સુસલમાન ધર્મમા દીક્ષિત થયો હતો. તે શિહરણુથી કમાન્નચે યોદ્ધ રાજાઓએ ગુર્જરદેશનું રાજ્ય કર્યું છેવટે તેનો છેલ્લો રાજા જોનાદર આવોકનો ત્યાગ કરી પરલોકમા ગયો ત્યારે વીર તક્ષકનું વંશ તરૂં સમુળથ નાશ પામ્યું

છત—રાજસ્થાનના છત્રીશ રાજકુળની સઘળી પુગતન અનુક્રમણીકામા છતનું નામ જોવામા આવેછે પણ કોઈ ઠેકાણે તેઓને રજપુત કહેલા નથી વળી કોઈ પણ રજપુતમતિ તેની સાથે વૈવાહિકસૂત્રે બંધાયેવ નથી

છત ૧ : પુરાતન ઇતિવૃત્ત સભધે ઉપર ઘણી સમાવૈયના યથા ચુક્રી છે હવે તેઓના પ્રાચીન આચાર વિચાર વ્યવહાર સભધે જોવાનું આવશ્યકતા ભરેલું નથી સાધરસના રાજ્યકાળથી, ખ્રીસ્તીય યોદ્ધમા સૈકાસુ'ની, છત લોકોએ પોતાના આચાર વ્યવહાર વીગેરે અક્ષયભાવે રાખેલા હતા પણ તે અમય પછી તેઓ, પિતૃપુત્રે સ્ત્રીકારેવ ધર્મભૂતિ પૂજનો ત્યાગ કરી સુસલમાન ધર્મમા દીક્ષિત થયા હીરોડોટમે કહેવ છે કે છતયોદ્ધા એડેશ્વરવાદી હતા અને તેઓ આત્માનું અમરત્વ સ્ત્રીકારતા હતા વળી એક ચીન ઇતિહાસ લેખક વર્ણુરે છે જે છતલોકો, પ્રાચીનકાળમા ગૌદ્ધ ધર્માવલંબી હતા

છતલોકોની, સંધુનદના પશ્ચિમ પડખા ઉપર વાસલૂમિ હતી તેઓ યદુકુળ-માથી ઉત્પન્ન થયેવ છે, ઇસ્તીસન પાચમા સૈકાની એક શિવાલિપિ મહાત્મા ટોલ-સાહેમે યોધી કહાડેવ છે તેમા લખેવ છે જે છત્રશનો કોડક રાજા યદુકુળો મ્ન જીતા પેટે પેઠા થયો હતો, તે ઉપરથી માત્રમ પડેછે કે છતલોકો પોતાને યદુવંશથી ઉત્પન્ન થયેલા માનેછે

ઉપર કહેલા સૈકાની પૂર્વે કેટલાક વર્ષ ઉપર છતલોકો રાજસ્થાનમા પેઠા તે બાગતનો નિર્દોષ થઈ શકે તેમ નથી, પણ તેઓના જીવનચરિતનું વિશેષરૂપે અનુશીલન કરવાથી સ્પષ્ટરીતે માલુમ પડેછે જે ઇસ્તીસન ૪૪૦ ના વર્ષમા છત ભતિના ગૌરવનો એક અવનનો યુગ માલુમ પડેછે એ સમયે તેઓના વીર્યા-નજે, સમગ્ર એશીયા અને યુરોપ એકદમ ભગી ગયું હતું

* ઇ. સ ૪૪૮ મા છત્રવીપ દહેછત અને હર્ષ નામના જે રાષ્ટ્રના હતા છતા ભટનાડી, વિજયી સેનાદળમાયે નીકળી શ્વેતકીપમા આવી ત્યાં પ્રસિદ્ધ કેટ રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી ત્યાં તેઓ વીરપણાના અદ્ભુત જોગે, અને પ્રયત્ન પ્રતાપે ઉપનિવિષ્ટ થયા, વળી ખીન તેઓના સ્વભાવિ બાઇઓએ દુશ્મના બીજ સ્થગેમા પોતાની વિજય પતાકા ઉડાડવામાડી તેઓ એશીયા આફ્રીકામા આગળ

ત્રીપુનદ્રીવર્તી શાહીવાહનપુર+ ઘડી વિતાવિત થઇ યાદવોએ સનત્ક નરી ઉતરી, ભારતીય મરૂભૂમિ નિવાની, દેહીયા અને જોહીયા રજપુતના નગ- રમાં અઘણ લીધે, યે ઇ કાગ પડી તેઓએ દેવવાણની સ્થાપના કરી. તે નગ- રમાં તેઓ યોગ દીવન રહ્યા, પણ મુસલમાનના જુવમથી તેઓ ઇંચલામ ધર્મમાં દાખલ થયા તેઓ અધર્મચ્યૂત થઇ બટ નામે પ્રસિદ્ધ થયા, યદુઓના પ્રાચીન બટુ રયોમા એ બટની વીરચાળાનું વર્ણન માત્રમ પડેલે. છત્તભતિ, પંચનદ પ્રદેશમા રહીને અનેક દીનચુધી સંપુર્ણ આવાદી અને બહોજલાદી ભોગ- વવા લગી હતી મહુમદગીજનીના હુમલાનો વૃત્તાંત વાંચવાથી એ ભાગની મારી ખાત્રો થય છે એમ કહેવાય છે જે નાગપુત્રે હુડી મહુમદગીજની જ્યારે પેનાના દેહ તરફ જતો હતો ત્યારે તે છત્ત લોકોએ તેને ચેરકું દુખ અને અપમાન આપુ હવું કે તે તેઓના દુરચરણનું ચોગ્ય ફજ આપતા માટે ફરીથી ઇ. સ ૧૦૨૬ મા ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કરવા આવ્યા. પંચનદ પ્રદેશમાં ઉતરી, મહુમદ બટ આથે પુરુષમા ઉતર્યો, તે પુરુષ સંજયે દેરીગતા મંચમાં વર્ણન કરેલું છે

તે ભયાનક કળયુદ્ધમાં સધળો ઉતવચ નિર્નૂય થયો હતો, પણ તે વંશના કેટલાક આશાની માતૃનું રક્ષણ કરી શક્યા હતા. તેઓ મહુમદના ભયંકર હાથથી બચતા છીમ રથોએ અઘણ લેવા ચાલ્યા પત્તુ તેઓ પંચનદ પ્રદેશને ચોરહમ છેડી શક્યા નહિ. પોતાનો દેશ ત્યાગ કરી જે રમતીય પંજભ દેશમાં તેઓ ઉપનિવિષ્ઠ થયા હતા, તેઓના ઉપર હજારો આપત્તિઓ આવી પડ્યા છતાં તેઓ તે દેશને છોડી શક્યા નહિ. મહુમદની મારીનાખવાની ઇચ્છાથી તેઓ ઇંચ લાસ થયા પત્તુ તેઓએ પ્રિય પ ભાગદેશને છેડ્યો નહીં.

હુલુ—શાહીપના મધ્યમા વીરપુરુષો રાજસ્થાનના છત્રીય રાજકુળમાં આસન પનેવ છે, તે વીરપુરુષોમા હુલુજનિ એક છે કયા સમયે, એ જાનિ ભારતવર્ષમાં આવી તેનુ અનુમાન કરવુ હુકમ થઈ પડેલું છે. ઠારી, બલ, મહુવાણા વીગેરે દેહલીક શાહીપની જનિ. વિશાળ નારાબ્દ વ શહીયતાદમા હાલ વસેછે, એમ મનમ પડેછે કે તે જનિ જ્યારે ભારતવર્ષમા આવી ત્યારે હુલુજનિ ભારત વર્ષમા આથેલ હતી

૪ તેનું જાણુ નામ દાઘપુર પ્રાંતે ભારમા નેમામા એ નગર વિદેવ જ નાદ હતું. તે સમયે તે પન્નદેહનુ મધ્ય નગર હતું. તે મહીકુળના કુમારપાળના રાજવર્ષ- ૧૫ માં એક દરજિયા પ મળી આવીત તેમા લખેલ છે જે કુમરપાળ પેનાની વિજયી નમા ઇપ્પમુખી લખાયેલો હતો.

૫ એમ જાનાતા મેલળ પ્રદેશમા તેઓને બટ કહેતે અને દેરટ પ્રદેશમા પણ તેઓ બટ નામે એ જાન્ય છે, તેઓના પજાખત મુસલમાન ધર્મમાં રીક્ષિત થયા છે.

એક શીલાલિપિ થકી માલુમ પડે છે જે વિહારદેશના એક રાજાએ, દિગ્વિજય કાળે ખીજ દેશોને જીતી હુણ લોકોનો અહંકાર તોડી નાંખ્યો, એ બનાવની પૂર્વે હુણ જાતિનું કોઈ જાતનું વિવરણ કોઈ સ્થળે માલુમ પડતું નથી. વળી મેવા ઠના પ્રાચીન ભદ્રચરોમાંથી નીકળી આવે છે જે જ્યારે પ્રથમ ચીતોડપુરી ઉપર મુસલમાનોએ હુમલો કર્યો ત્યારે જે સઘળા ગળાઓ ચીતોડપુરીના વહુ માટે એકઠા થયા હતા તેમાં હુણરાજ ઉશુર્સીહ પણ હતા. તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે જે તે હુમલાના સમય પહેલાંના હુણલોકો ભારતવર્ષમાં હોવા જોઈએ.

અતિ પ્રાચીનકાળમાં ચંબલ નદીના તીરે જારાણી નામની એક નગરી હતી. એમ કહેવાય છે જે હુણ લોકો પહેલા તેજ નગરમાં ઉપનિવિષ્ટ થયા ત્યાં તેઓએ થોડા સમયમાં મોટી પ્રતિષ્ઠા મેળવી. વળી તે શહેરમાં તેઓએ, પોતાના ગૌરવ અને સમૃદ્ધિનાં ચિન્હસ્વરૂપ મોટી મોટી હવેલીઓ બાંધી, ત્યાં તેઓએ " સેનગઢ ચૌરી " નો એક વિશાળ અને સુંદર આનંદદાયક બાગ બનાવ્યો હતો.

ગુજરાતના ઇતિહાસમાં તેઓનું જે વિવરણ જોવામાં આવે છે, તે ઉપરથી નિશ્ચય જાંધી શકાય છે કે હુણ લોકો ઇસ્વીસનના બારમા સૈકામાં વિશેષ ખ્યાતિ અને પ્રતિષ્ઠા પામ્યા હતા. એકવાર તે પ્રબળ પરાક્રાંત હુણજાતિના પ્રચંડ પદ તળે, સઘળો એશીયા અને યુરોપ; દબાઈ ગયો હતો. સેંકડો નગરો અને જનસ્થાનો તેઓના બચકર બીરોનળે જળી ગયાં હતાં આજ યુરોપ અને એશીયામાં કોઈ કોઈ સ્થાને તેઓની સમૃદ્ધિ અને પરાક્રમનાં ચિન્હ જોવામાં આવે છે.

કાઠી વ કાન્તિ—વાંચકોને યાદ હશે કે આપણે કાઠીજાતિના સંબંધમાં અગાઉ અનેક વિવરણ જોઈ ગયા છીએ, પણ હવે માત્ર તેઓના આચાર વ્યવહાર રાજનીતિ વીગેરેના સંબંધમાં કેટલુંએક જોલવું રહી જતું હોઈને અત્રે સંક્ષેપમાં તેને વર્ણવું યુક્ત ધાર્યું છે. રાજસ્થાન અને સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશના સઘળા ભદ્રચરોથી માલુમ પડે છે જે રાજસ્થાનના છત્રીશ રાજકુળમાં કાઠીને આસન મળેલ છે. તેઓએ એકવાર સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં વિશેષ પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે, તેઓની પ્રતિષ્ઠાના અને ગૌરવના પ્રભાવે, સૌરાષ્ટ્ર નામ બદલાઈ એક પ્રદેશનું નામ કાઠીયાવાડ પડ્યું.

* તે ઘટનાના પૂર્વકાળથી હુણ લોકો ભારતીય આર્યના પરિચિત છે તેઓનાં નામ પુરાણ વીગેરે પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાં માલુમ પડે છે. અગઉ વશિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્રના વચમાં જે મહા સંગ્રામ થયો હતો. તેમાં હુણો વશિષ્ઠની મદદે કલ્પા હતા.

चिवूकांथ पुलिदांथ चीनान् हूणान् सकेरलान् ॥ महाभारत आदिपर्व
तत्रहूणावरोधानां भर्तृषु व्यक्त विक्रमं कपोल पाटलादोश्च वधूवरघुचेत्कृतं रघुवंश

મૂળ પુરુષ હોય અને તેઓ બહુજાતિ, સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં પેશી પ્રાચીન ઘંક નગરમાં વસવા લાગી, તે ઘંક નગરને પ્રાચીનકાળમાં મગીપત્તન નામ કહેતા હતા. થોડાકાળ પછી તેઓએ તે નગરની આરેભાગીનો પ્રદેશ લીધો, ત્યારપછી તેનું નામ બલક્ષેત્ર પડ્યું.

વળી ચદ્રવશમાં પેઢા થયેલ બહુજાતિનો એક સંમુહ બેવામાં આવે છે તે કહે છે જે સંધુનદિને કીનારે આવેલ જે બાહ્યિક રાજ્યો સામ્ય કરતા હતા તે રાજ્યો તેઓના પુર્વપુરુષ છે એટલે કે ખરી રીતે બહુજાતિ કયા વશથી પેઢા થયેલ છે તેનો નિર્ણય કરવો સુરકેવી લરેલો છે ખ્રીસ્તીય તેરમાં સૈકામાં બહુ જાતિ, વિશેષ પ્રતિષ્ઠિત થઈ હતી તેકાળે તેઓ મેવાડક્ષેત્રમાં આવી રહ્યા હતા હમીર રાજાએ, તેને હરાવી, તેના રાજ્યનો વધ કર્યો હતો.

આઠા માકવાહન-ઝાલાકુળ રજપુત છે એમ કહેવાયેલ છે પણ ચદ્રકુળમાં સૂર્યકુળમાં કે અગ્નિકુળમાં તેઓનું વિવરણ માલુમ પડતું નથી તેઓ ભારત-વર્ષના ઉત્તરદેશમાંથી સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા છે.

માત્ર એકજ કાર્ય માટે ઝાલાકુળ ભારતવર્ષમાં વિશેષ ખ્યાતિ અને પ્રતિષ્ઠા મેળવી ગયેલ છે તે કાર્ય અસામાન્ય અને અસાધારણ છે તે કાર્ય વિરમચક્ર વીરવત્ત અને અમાત્યુષિક આત્મત્યાગી છે જે સમયે વીરવર પ્રતાપસિંહ દીક્ષી શ્વર અકબરના પ્રચંડ સેનાદળથી આક્રાંત થઈ પીડિત થયો તે સમયે ઝાલાવ શીય એક મહાવીર પુરુષ, આત્મ જીવનનું બલિદાન આપી, મહારાજ પ્રતાપ સિંહનું જીવન બચાવ્યું હતું તે અપુર્વ આત્મોત્સર્ગથી અને વીરાચરણથી આવડ રજપુત વશધરો, તે દીવસથી રજપુતકુળમાં પ્રતિષ્ઠા અને સન્માન પામવા લાગ્યા.

કોઈપણ ઇતિહાસમાં ઝાલાકુળનું પ્રાચીન વિવરણ માલુમ પડતું નથી અને બરાબર કયા સમયમાં તેઓ સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં ઉપનિવિષ્ટ પડ્યા તેનો વૃત્તાંત પણ કોઈ સ્થળથી મળી આવતો નથી પણ માત્ર એટલું જણાઈ આવે છે જે જ્યારે પ્રથમ, ચીતોડ ઉપર સુમલમાનોએ હુમલો કર્યો ત્યારે ભારતવર્ષમાં ખ્રીસ્ત ૨૪ પુત વીરોની મ્વાફક ઝાલા રજપુતો પણ પોતાનું નૈન્ય લઈ ચીતોડેશ્વરની સહાય કરવા યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઉતરેલા હતા.

જૈતવ જાત્ર વા કામારીx—તેઓએ અતિ પ્રાચીનકાળે સૌરાષ્ટ્રદેશમાં

* એ જાતિથી સૌરાષ્ટ્રનો એક વિશળ જાગ આનાવાડ નામે કહેવાયો, વાક નેર ૬૧૧૬ ધ્રાગધા વીગેરે કેટલાક સમૃધ્ધિશાળી નગરોની ને વિભાગ શોભિત છે.

x એ જૈતવી સૌરાષ્ટ્રના એક જનપદ જોતવાર નામે કહેવાય તે દ્વીપકંપ ૥ પશ્ચિમ ભાગમાં તેઓનું રહેઠાણ બેવામાં આવે છે તેઓ હાન પેરગંદરમાં રહે છે અને તે જૈતવ વૃષ્ટિઓ રાણા એવા ખીરૂંથી જોળખાય છે.

માનુષ્ય પહેલે જોગલ બાદશાહનું આનુકુલ્ય અને પ્રસન્નપણું જોવામાં તેઓએ જોવાર તે જોડક વીરપણું અને પ્રભુભક્તપણું બતાવેલ છે તેનું અર્થાત્તં વિવરણ, અકબર, શાહજહાન, અને જાંન જાંનનાં ઇબ્નઅરિનમાં જોવામાં આવે છે.

વીરગુણ—ભટ્ટરાયોમાં તેઓ સૂર્યવંશીય છે એમ લખેલ છે મિહોર ૨૪ પુતોની જેમ, તેઓ પોતાની ઉત્પત્તિ, મહારાજ ૨ મયદ્રના પુત્ર લગવી છે એમ માને છે વીરગુણ ૨૪ પુતોએ જોવાર પુષ્પર દેશમાં વિશેષ પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી માછેરી જનપદના રાજેર ગિરિદુર્ગમાં તેઓએ ઘણા હીવસ પ્રતિષ્ઠાને મામ કયા છે પણ કુશાવહ રજપુતના પ્રાદુર્ભાવે તેઓ તે પ્રદેશ છોડી ચડના ગયા.

સેનગઢ—નેના માટે કોઇ રીતનું વિશેષ વિવરણ જોવામાં આવતું નથી વળી તેઓએ કોઇવાર ગૌરવ અને પ્રતિષ્ઠા મેળવેલ છે કે નહિ તેનું કુદ નિરાકરણ થઇ શકે તેમ નથી ચમુના તીરવર્તી જગમોહનપુર જે સેનગઢકુળના પ્રાચીન ગૌરવની પ્રતિનિધિ કરી આપે છે.

શીકારખણ—સેનગઢકુળની જેમ, શીકારખણમાં, રાજસ્થાનના રાજાઓમાં કોઇ દિવસ પ્રતિષ્ઠા કે આબરૂ મેળવી શકેલ નથી ચળલ નહીના તીરવર્તી ઘડવતીના પાસે તેણે શીખરવાર નામના જોકે જનપદની સ્થાપના કરી છે તે હાલ આવીયરના રાજાઓના અત્યુક્ત પ્રદેશ છે.

વાઇસ—આ કુળને છત્રીય રાજકુળમાં આસન મળેતું છે ખરૂં, પણ અહ બરહાઇ અને કુમારપાઠ ચરિતમાં તેના અસ્તિત્વે ઉલ્લેખ જોવામાં આવેલો નથી રજપુતોચિત પ્રતિષ્ઠા, તેણે કોઇ હીવસ મેળવી કોઇ એમ માનુષ્ય પડતું નથી, હાલ વાઇસ અસખ્ય રાજકુળમાં વિસખ્ય છે.

દાહિયા—આ જોકે પ્રાચીન રાજકુળ છે સીધું અને શતદ્રુના સમય સુધે તેનો વાસ હતો અથવામીરના બાબના કુત્તાખાન અથવા તેઓનું યોગદાન વિવરણ જોવામાં આવે છે અવેકશાદર મુકરર કરેલ લખેલા દાહી તેજ આ દાહીયા છે.

જેહા—તેઓ દાહીયાની નાથે વાસ કરતા હતા એક સમયનો, તેઓ સાધી વાસ કર્યા પછી જેહા રજપુતો આસ નહીને જોગગીને બારતીય મહાબૂમમાં પ્રવિષ્ટ મેળવેલી છે પ્રાચીન ભટ્ટરાયોમાં તેઓને “જગવ દેશપતિ” નામે કહેવાય છે.

* ૧૪૫૨ અને ૧૪૬૧ પ્રાચીન પુસ્તકના અનુકુલ દર્શન.

† હાલના રાજમહાલી આઠે કોઇ ખંડિતે લેનેરૂંમાં ખંડેર જોવામાં આવે છે તે દુર્ગમાં અમરાવતી નીચેનાં જોકે પ્રાચીન દેશપતિ છે, તે દેશપતિ કુદી જુદી પ્રિત્તિ નિર્ધારી અમરૂં છે.

મોહીલ-કેવા વિશેષ ગુણવશે આ રજપુતજાતિએ, રાજસ્થાનના છત્રીશકુળમાં આસન મેળવેલ છે તેનું વિવરણ કોઇ સ્થળથી મળી આવતું નથી. ભટ્ટત્રયો-માંથી તેઓનું જે કાંઇ પુરાતન વિવરણ નીકળી આવેછે તેથી માલુમ પડેછે જે હાલનું શીકાનીર રાજ્ય જ્યાં સ્થપાયું છે ત્યાં તેઓ વાસ કરતા હતા અને રાજ્ય પણ કરતા હતાં. ત્યારપછી રાઠોડ રજપુતોએ તે પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરી તેઓને ત્યાંથી હાંકી કહાલ્યા.

નિકુપ-સઘળા ભટ્ટત્રયોમાંથી નીકળી આવેછે જે નિકુપ કુળ એક સમયે પ્રસિદ્ધ હતું. પણ કેવા ગુણથી તે પ્રસિદ્ધ થયા તેનું વિવરણ કોઇ સ્થળથી નીકળી આવતું નથી. ગિરહોટવશે મંડલગડનો જે સમયે કંળજે લીધો તે સમયની અગાઉ તે મંડલગડ નિકુપકુળના તાબામાં હતો.

રાજપાળી-તેનું કોઇ જાતનું વિશેષ વિવરણ માલુમ પડતું નથી. સઘળા ભટ્ટત્રયોમાં તેને રાજપાળ રાજપાળીક અને પાળ નામે કહેલ છે. કેટલાક લોકો બોલેછે જે રાજપાળીવંશ, શકવંશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે.

દાહિર-કેવળ કુમારમાળ ચરિતના વર્ણનના અનુસારે તે રજપુતકુળને રાજસ્થાનના છત્રીશ રાજકુળમાં આસન આપી શકાય છે. વસ્તુતઃ તેનો મૂળ ઇતિહાસ હજીમુખી મળી શક્યો નથી. પહેલાં મુસલમાન લોકોએ ચીતોડપુરી ઉપર હુમલો કર્યો તે સમયે જે સઘળા રાજાઓ, ચીતોડેશ્વરની મદદમાં આવ્યા હતા, તેમાં દેવલાધિપતિ દાહિરના નામ જોવામાં આવેછે. સિંધુદેશ, તેના તાબામાં હતો આબુલફઝલે, જે દેવલાધિપતિના ચોચનીય મૃત્યુનું વિવરણ કરેલું છે તે દેવલાધિપતિ દાહિરકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ હતો.

દાહિમા-આ રાજકુળે એક સમયે વિપુલ ક્ષમતા અને પ્રતિષ્ઠા મેળવેલી હતી. એક સમયે તેણે વીરચરિત ણનાવી રાજાઓના નામમાં પોતાનું નામ ગારવવાળું ણનાવી દીધું છે. પણ હાલ તે પ્રતિષ્ઠા ક્ષમતા અને વીરચરિતનાં ચિન્હો કયે સ્થળે હુમ થયાં તે જાણીશકાતું નથી. વીયાના નામનો પ્રસિદ્ધ પહાડી કીલ્લો તેના અધિકારમાં હતો ચોહાણવીર પૃથ્વીરાજના તાબામાં તે કુળના રજપુતો મામંન સ્વરૂપે નોકરી કરતા હતા; તેઓના વીરત્વનું વર્ણન મહાકવિ ચંદગારોટે

* ગિરહોટકુળની તાલિકામાં નિર્ધારિત પ્રમાણમાં " દોશ " સંખ્યાના જદવ " દોશી " સંખ્યા લખાયેલ છે પણ વિશેષ અનુચીતન દ્વારાએ માલુમ પડી આવે છે કે જે સમયે ધરના ૧૨ ભાગમાં આવી તે સમયે દોશી એ સંખ્યા નહીં હતા. ચીતોડના ભાટકાચ્ય ત્રયોગા દેવિલ નિમે થોડું વર્ણન જોવામાં આવેછે ખાં પણ તે થોડું વિવરણ વિશેષ વિશ્વાસને પાત્ર છે એમ અમારે કહેવું જોઈએ છે.

પોતાના મહાકાવ્ય પૃથ્વીરાજ રાસામાં સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટ કરેલું છે દીક્ષીશ્વર પૃથ્વી રાજના સમયે, તે કુળના ત્રણ વીરબ્રાતા, તેના તાળામાં ઉચા અધિકારે નીમાયા હતા તે ત્રણ બ્રાહ્મણ નામ કૈમાસ, પુદીર. અને ચામુંડરાય હતા. મોટો કૈમાસ દીક્ષીશ્વરનો પ્રધાન મંત્રી હતો તે જ્યામુધી તે હતો પદવીના આમને રહ્યો જ્યામુધી ચોડાણરાજ પૃથ્વીરાજનું જીવન ઉજળું અને જાહોજલાલી ભોગવતું હતું. બીજો બ્રાતા પુદીર, ભારતવર્ષના મધુષ ભાગના રક્ષણ માટે લાહોરમાં ગયો હતો ત્રીજો બ્રાતા ચામુંડરાય, પૃથ્વીરાજનો પ્રધાન મેનાપતિ હતો.

પ્રસિદ્ધ કાગ્યા નદીના તટના દેશ સ આમમાં જે દીવને, ભારત ગૌરવરત્ન અન્ન ધર્મે તે દીવને દાદિમ વીર ચામુંડરાયે જે અદ્ભુત વીરત્વ જતાણું હતું તેનું સ્પષ્ટ વિવરણ શ્રદ્ધાભંગેટના મહાકાવ્યમાં સ્પષ્ટ અક્ષરે આપેલું છે વળી શાહજીનીનના સમસામયિક સુચકમાન ઇનિહામવેત્તાજોએ, તે દાદિમવીરના તે વિરમયકર વીરત્વને મુકાકે રખીગરેલ છે, અને પોતાના ઇનિહાસ અંધમા લખેલ છે જે “ જો ખાટેનાવનીદ પ્રચંડ તવવારથી શાહજીની પોતાના પ્રાણની રક્ષા ધણી મુન્દેલીએ કરી શક્યો હતો ” તે હુદિનમાં, તે ભારતવર્ષના સાર્વજનીન પ્રથમ કાગ્યા કમનગીમ ભારત સંતાનના અનિવાર્ય અષ્ટ પતન આવે, પૃથ્વીરાજનો એક અનન્ય મદદગાર, ચલન દર્પદારી, મહાવીર ચામુંડરાયના વીર દાદિમકુળનો સદનર નાશ થયો x

૦ અ દિનદામમાં મુખસમાનોએ ચામુંડરાયને ખાડેસાવ કરેલ છે

x મં. ધમાં પૃથ્વીરાજ દાદિમવીર ચામુંડરાયનો જનેરી ચામે દનો, ચામુંડરાયની જના પૃથ્વીરાજનો એ પુત્ર નામે જન્મીદ જન્મે દનો. દાદિમકુળારીની સાથે પૃથ્વીરાજના વિરદમાં જે દમીકત જનીડે નો. દગત મહાકાવિ ચંદમારેડે તેના મહા-કા પાંચ મુંદર કોને વખેતા કે

મેવાડ.

પ્રથમ અધ્યાય.

રાજસ્થાનના ભાગ, પ્રમાણ સ્વરૂપ, બુદ્ધા બુદ્ધા ભદ્રગ્રંથ અને શિલાલિપિતું વિવરણ, કનકસેન, સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં કનક-સેનનો ઉપનિવેશ, વલ્લભીપુર, શિલાદિત્ય, મ્લેચ્છોનો વલ્લભીપુર ઉપર હુમલો, મ્લેચ્છોએ કરેલ વલ્લભીપુરનો સ્વંસ.

આ ર્થ નીર રજપુત જાતિની વંશાવલિ અને ઉત્પત્તિ સંગ્રહ છે. યથા સાધ્ય અતુશીલન કરી હવે અમે વિશાળ રાજસ્થાનના પ્રદેશના ઇતિહાસના વર્ણનમાં પ્રવૃત્તિ થઈએ છીએ. સુવિસ્તૃત રાજસ્થાન એકંદર આઠ રાજ્યમાં વિભક્ત છે. મહાત્મા ટોડ સાહેબે જે ક્રમનું અવલંબન કરી, તે આઠ રાજ્યનું વર્ણન કરેલું છે. તે ક્રમનું અનુસરણ કરી અમે હવે પ્રસ્તાવિત વિષયની સમાલોચના કરવા પ્રવૃત્ત થયા છીએ.

૧ મેવાડ વા ઉદયપુર	૨ મારવાડ વા જોધપુર
૩ વીકાનેર વા કીષનગઢ	૪ કોટા વા હારાવતી
૫ બુઝી વા હારાવતી	૬ અંગર વા જયપુર
૭ યશભીર	૮ ભારતવર્ષીય મરૂભૂમિ.

રાજસ્થાનનાં એ સુવિશાળ આઠ રાજ્યોમાં મેવાડ વા ઉદેપુર અને યશભીરનાં રાજ્ય વિશેષ પ્રાચીન અને ગૌરવાન્વિત હતાં. જે દીવસે ભારતવર્ષ પાસેથી સ્વાધીનતા ચાલી ગઈ તે દીવસથી આજસુધીમાં વર્ષના આઠ સૈકા પસાર થઈ ચુક્યા. એ દીર્ઘકાળ વ્યાપિની પરાધીનતામાં ભારત રાજ્યમાં કેટલાક રાજનૈતિક ફેરફાર અને તોફાનો થયાં છે. કેટલાક વિદેશીય, વિભતિય રાજાઓએ ભારતવર્ષનાં રત્ન હુંડી લીધાં છે અને ભારતવર્ષનાં હૃદય શોષિતને ચૂસી લીધું છે. તે નિર્દયતાનું વર્ણન અત્રે કરવું અશક્ય છે. તેઓના કઠોર શાસન દંડના પ્રહારે ભારતવર્ષનાં કેટલાંક રાજ્યો એકઠમ ચૂર્ણવિચૂર્ણિત થઈ પરમાણુમાં વિલીન થઈ ગયાં

છે. હાલ તેમાંથી અનેક રાજ્યનાં આમાન્ય ચિન્હ પણ કોઈ સ્થળે ભેગમાં આવ્યા નથી. એ હાજા સમયમાં ભારતવર્ષના ધીલ જનપદની મચાક મેચા-રાન્ય પણ કેટલાક દુર્લભ મુતુના મચક ૪૬ પ્રકારથી કેટલીકવાર વિદિનિ થઈ ગયું હતું કેટલે દાંદ વિદની દુમત્રા કરવામાંએ મેચાક રાન્યમાં આવી મેચા હતું ધનરત્ન હુગી લાંબિ છે, અને મેચાકના નગરોને પાલમાન કરી નાંખ્યા છે. એકવાર મેચાક, પુષ્કળ નારવના ભળે મલકા રાન્યમાંના મીરંધનનો અધિકાર લઈ એડુ હતું આજ તે મેચાક કાગ માહાત્મ્યે. હયા અમનગી નીચા આમન ઉપર આવી ૪૬મુ છે પણ તે કાગમાં તેનો જેટલો વિચાર હતો તેટલો વિચાર હાલ નુમમાંવે રહેવ છે અમેપમાં તે સમયે મેચાકગત્ય જેટલું હાલુ પહેલું હતું તેટલું હાલ પણ છે પ્રદૂનિના પરિવર્તનમાંથી નિવમને, મેચાકરાત્નની કલ અને પહેલાઈ નામે થઈ નથી એમ કહીએ તો આપુલિન ન કહેવાય મેચાકની હાલની અથ પતિત ચોચનીય અવસ્થામાં પણ તેની અગાડની સવદ્ધ તેવી ને તેવી હાલ પણ રહેલી છે

તે પુરાતન ઇતિહાસકથામાં મેચાકનો ઐતિહાસિક વૃત્તાવ સ્વરૂપ અથવા અધિક પરિભ્રામે પ્રગમ થયેલ છે તે મધ્યા અથવા “ જયવિહાર, રાન્યનાકર અને ગજવિહાર ” વિશેષ પ્રસિદ્ધ અને વિદ્યમયમ્મર મયો છે વળી તે શીવાવ, “ જોમાનરાના, આમદેવ પ્રચિદ, જુદા જુદા નેનન થો અને જાનના અથે પણ મેચાક મળે છે વૃત્તાવનુ વર્ણન કરે છે એ મધ્યા અથવા ઘડા મતભેદ ભેગમાં આવે છે ખડુ પણ યથોચિત માવધાનના માથે તેઓનુ અનુગીતન કરવાથી, તે મિત્ર મિત્ર પુરતોમાંથી એક અભિનત ઐતિહાસિક સચનો આરિષ્કાર થાય છે. એ મધ્યા નાચની મહાઈલઈ અથે મેચાકના ઇતિવૃત્તાનુ સ કલન કરવા પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ.

૭ મધ્યામાં દો. માદુને મેચાનું ઇતિવૃત્ત મરહત કાગ મારે ને ઉપકરણ અને માવધાને મરહ કા છે ને ઉપકરણ અથે માવધાનુ આ સ્થરે ગિરરણુ આવતુ ગોત છે તે મરણા વપકણ મરહ કરવા નેને બદલમાં રિંગે. ૧૩ થમ અને વિદમના ભાગ-વળી પડી છે કમપુરની નાજમમાંના જાડ મધ્યામાં દોડ આદેને આદેકેક જામેથી મેચાકના રાજાઓ પી વર્યાસિલ મેચાની, દરવપુરા રાજાની મંચતિથી, તેવા પુરાકામરના પુરાતન પાડુ મેચો વાંચી કેટલાક મેચાકના નચીન ઇતિહાસના અન્વ અખર મેચાક નેજે વાનેના અથે લીમેરેનાયે નીચે સભેના રિંગેર અમ મયો છે ૧. જોમા નગમના અથે અપુલિક દાંડ સધમાં અથે મર્યા અધિક પ્રસિદ્ધ અને પ્રયોગીય છે ભયવાન આ રમથકના સમયથી તે તેના ભયવરના મમય મુલીમાં જેટલા મુખયશીર રાજાઓ થઈ મયા જેટલાનુ ધાગસદિક વિવરણ કરવામાં આવેલ છે ૨. રાજાસિયામ માનકુનેપર પ્રચીન, આરેપાત તમ જાકાના વિવિધ ૩. રાજાસિયામ-પાટિન પાડુ રિસિયા ૪. થ જનકિસામ રાજામોદિયુવ નાજામમોદિયા રાજાસિયામ તે મંચલિન મયો છે મેચાક નાં પાંચિએ ૬. ગીરાસરણુ અને પુદના કાવનુ નની પદત સધ મિએ તે મંચલી આરારમિશ કરવી છે ૭. મ અમદેવપ્રકિત કમલાકીરમ રેવમાનના મરિરના મરે, ૮. મધ્યાની સિયાસિ છે તે મધ્યાની, દરવાસરિત કરી, તે અથમાં ન બેલ છે. ૧૪. ટુનુ ૧૫. મધાત્મ (જેન મલ.)

હીને મર્યા અથા અથ દરવાસરિત છે, તે શીચના જુદા જુદા અપ્રસિદ્ધ મા-મયો, રકારિયા, સિલકિવિ નમથામન, મર્યાથો આપવી, દેરીના, રાનેના, નદામોરનાના લીમેરે જુદા જુદા હાલની અથે અને અનેક આરગી અથેમાંથી મેચાકનો ઐતિહાસિક જાગ સંચિત થયો છે.

ઉપર અમે કહી ગયા છીએ જે રાજસ્થાનના ભટ્ટ કવિઓએ મહારાજ કનક-
સેનને મેવાડનો પ્રતિષ્ઠાતા કહેવ છે. તેઓના મતમાં મહારાજ કનકસેન ભારત
વર્ષના કોઇએક ઉત્તર પ્રદેશમાં (લોહકોટ) વાસ કરતો હતો. કાલક્રમે તેણે તે
પ્રદેશનો પરિત્યાગ કર્યો. સંવત્ ૨૦૦ (ઇ. સ. ૧૪૪) માં તે સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યમાં
આવ્યો. ભટ્ટકોનો તે અભિપ્રાય જ્યપુરાધિરાજ મહારાજ જયસીંહે અનુમોદિત
કર્યો છે. પંડિતવર જયસીંહે સ્વઅણીત ઇતિહાસ ગ્રંથમાં તે અભિપ્રાયની પોષકતા
કરી સૂર્યવંશસાથે રાણાકુળનું સંમન્વય કરેલ છે.

સુદ્ધ લોહકોટનું રાજ્ય છોડી મહારાજ કનકસેન સં. ૨૦૦ (ઇ. સ. ૧૪૪)
માં સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં ઉપનિવિષ્ટ થયો. પણ તે કયા રસ્તા ઉપર થઇ સૌરાષ્ટ્ર
પ્રદેશમાં આવ્યો તેનો નિશ્ચય થઇ શક્યો નથી, કારણ કે કોઇ ભટ્ટ ગ્રંથમાં તેનું
વિવરણ નથી. કહેવાય છે કે જ્યારે તે સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં ઉપનિવિષ્ટ થયો ત્યારે
તે પ્રદેશમાં પરમાર વંશીય કોઇ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. કનકસેને પુષ્કળ પરા-
ક્રમ કરી તે પરમાર વંશીય રાજાને સીંહાસન ઊંટ કરી દીધો, અને તેના
સીંહાસનનો અધિકાર પોતે લઇ લીધો. થોડા સમયમાં તેણે પોતાનું રાજ્ય દૃઢ
કરી દીધું. સં. ૨૦૦ (ઇ. સ. ૧૪૪) માં તેણે વીરતગર નામનું એક નવું
શહેર સ્થાપ્યું.

કનકસેન થકી થોડી પહેલી નીચે, વિજયસેન નામનો એક પ્રસિદ્ધરાજા
થયો. કહેવાય છે જે તે વિજયસેન રાજાએ વિજયપુર નગર સ્થાપ્યું. અનેક
વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય છે જે તે વિજયપુર સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશના ઉત્તર ભાગમાં આવે-
લું હતું. કાગક્રમે તે નગરનો વિસ્તાર થયો. તેના દ્વંસરાશિ ઉપર હાલની
ધોળકા નગરી સ્થપાયેલી છે. ભટ્ટગ્રંથોમાં માલુમ પડે છે જે મહારાજ વિજયસેને
વલ્લભીપુર અને વિદર્ભ એવાં બે નગરો સ્થાપ્યાં, તે નગરોમાં વલ્લભી વિશેષ પ્રસિદ્ધ
થયું. પણ દુઃખનો વિષય છે જે વલ્લભીપુરનો કયા સ્થળ ઉપર પ્રતિષ્ઠા થઇ હતી
તેનું અનુમાનક નિર્ધારન એવામાં આવતું નથી. તે પણ જુના ઇતિહાસ વેત્તા-
ઓના અનુસંધાનથી એવી રીતના સિદ્ધાંત ઉપર આવ્યા છીએ જે વર્તમાન ભાવનગ-
રની પાસે પાંચકોશ ઉત્તર પશ્ચિમે વળા નામનું એક શહેર છે તેજ પ્રાચીન વલ્લ-
ભીપુરનો દ્વંસાવશેષ માત્ર છે “શત્રુજય મહાત્મ્ય” નામના એક જૈની ધર્મ ગ્રંથમાં
ઉપર કહેલ રાજ્યની સત્યતા વિશેષભાવે અને સંપૂર્ણભાવે પ્રમાણિત થઈ છે.

કેટલાક વિદ્વાનોનું કહેવું એવું છે જે ઉપર લખેલા વલ્લભીપુર થકી મેવાડનો
રાજ્યવંશ પેદા થયેલો છે. તે વાત સત્ય છે કે નહિ તે સ્થિર અને નિશ્ચિત કર-
વાને જુદા જુદા વિદ્વાનોએ જુદાજુદા મત દર્શાવ્યા છે. પણ કેટલોક સમય ગયા
પછી એક સમયે રાણાના રાજ્યની સૂર્યદેવિશાએ એક લગ્ન દેવાલયના દ્વંસ રાશિ
માંથી એક શિલાલિપિ હાથ લાગી છે. તે શિલાલિપિમાં મેવાડ રાજ્યના રાજકુળ-

તુ મર્વ વિચરણ મશિસ લાવે વર્તુવેવ છે. યથાસંભવ ઘટનાવગીનુ વર્ણન કરી વિધિવિધિએ પે તે પ્રગટ કરેવ મત્તાની મત્તના મપ્રભાવુ કરવા માટે એ વિધિમાં એક ત્યજે લખેવ છે જે “ આ ઘટના સત્ય છે કે નહિ તેનો મત્તસાક્ષી વહુ-લીનો પ્રાચીન કાદ છે, તે શિવાય રાણા જયમીદના રાજ્યની ઘટનાવગીનુ અવગન કરી એક ગ્રંથ રચાવો છે તેની અવતરણિકામાં લખેવ છે જે પશ્ચિમે સારાપૂનામે એક પ્રમિદ પ્રવેશ છે એવું લોકોએ તેના ઉપર હુમલો કરી બાવકનાથને હત્યો હોય વહુમીપુરના વિનાશ કાગમાં એક માત્ર પરમાર રાજ્યની હુદ્દિતા શિવાય સધાળો નાશ થયો હોય ” વગી એક કુલાખ્યાન ગ્રંથમાં જોવામાં આવે છે જે વહુમીપુરનો વિધિ સ યથાપત્રી ત્યાના નાગરીક લોકો (પુરવામીઓ) મર્દેશ (મારવાડ) માં પવાયન કરી ગયા, ત્યાં વાહી, સહેરી, અને નાદોદ નામના ત્રણ નગર તેઓએ ગ્યાપા ” એ ત્રણ નગર હાવ એક ભાવે પ્રમિદ છે ખ્રોસ્ત્રોષ છકા મેકામાં જે દીવને એવેઝોએ વહુમીપુરનો વિધન કર્યો તે દીવને જિત ધર્મ પ્રદુર્ભૂત હતો તે પછી આજ એમણીમમાં સેકાના રોષ કાગમાં મપ્રભાવે આલેલો જોવામાં આવે છે તે ત્રણ નગરના નામ શીવાય વગી એક પાડુ વિધિમાં એક નગરનું નામ જોવામાં આવે છે તે નગરનું નામ ગાયની.”

એમ કહેવામાં આવે છે જે વહુમીપુરાધીશ મહારાજ શિવાદિત્યનો પરિવાર વર્ગ મારાપદ પ્રદેશથી પવાયન કરી, તે ગાયની નગરમાં આવી વસ્યો. બદ્દેલોકોએ વગી આ કાવ્યગ્રંથમાં સૂચવેલું છે જે “ એવેઝોએ મહારાજ શિવાદિત્યનું ગાયની નગર હતી લીધું ” “ મહારાજ શિવાદિત્ય, નગરની રક્ષા કરવા જતા, તેના મદકારી મોટા મોટા વીરલોકો માથે રણગણમાં મડ્યો, તેનો વંશ નિર્મળ થઈ ગયો, અને તે વંશનું માત્ર નામજ અનિશિષ્ટ રહ્યું.

કઇ એવેઝો જાતિએ વહુમીપુરનો વિધન કર્યો તે મુકરર કરી દેવું મહા હુકર અને કઠિન છે અરમ્ય તે પૌરાણિક ચાકરીપમાંથી ભારતવર્ષમાં ઉપનિવિષ્ટ થયેલી હાવી જોઈએ પણ એવેઝો કઇ જાતિના અને કયાના હતા તેનું વિવરણ સાચા ઇતિહાસથી નીકળતું નથી પ્રાચીન ઇતિહાસ મમૂદથી માનુસ પડે છે ખ્રીસ્તીય

મ ગવી વ ગાગી દે દાસના ખંજાનું પ્રાચીન ગ્રંથ દાસના નગરનો નજ મપ્રક દૂર દર્શાવ્યા ને નગરો બગ નામ દાવ નામ આવે છે. બદ્દેલોકોએ પ્રમાણે નામ પ્રાચીન નગર અને તુમ નગરમાં ફેટલાક નામો જોવામાં આવે છે તે મપ્રક નમોનું વિવરણ ગાયનાની માનુસ પડે છે જે સકાવ રમ્યો, ભારતવર્ષમાં દર્શાવ્યે રામ અકર રાજ્ય કરતા દગ બદ્દેલોકો રાી નામ આવે છે જે દાસનું દેવમદ જમકના મપ્રકમાં વિધિવિધિ દુર પાન નામે કહેવાતું દગ મદાના ટાંડ મદેમે મોગ થમ જોમલી ને નગરોની જરી નરદક સાથી કદલી છે આ સમયે રવટ ગળુષ આવે છે જે વિધિવિધિ દુર પાન સારાપદ દેશમાં આવેતું દગું.

ળીજ સૈકામાં સિંધુનદીના કીનારા ઉપરના શ્યામ નગરમાં કેટલાક પારદ લોકો વસતા હતા. એમ જણાય છે જે તેઓએ વલ્લભીપુર ઉપર હુમલો કરી તેને વિધ્વસ્ત કરી દીધું. એમ કહેવામાં આવેલ છે જે પ્રથિત યાદવવંશે, તે શ્યામ નગરમાં ઘણા વર્ષ રાજ્ય કર્યું, સુપ્રસિદ્ધ પડિત એરીયને, શ્યામનગરને મીનગઢ કહેલ છે. અને આરણીય ભૂગોલવિત લોકો. તેને મનકર કહે છે. સિંધુનદના પવિત્ર જગથી ધોવાયેલ જે વિશાળ પ્રદેશમાં ઉપર કહેલા પારદ લોકો વસતા હતા, તે પ્રદેશ તે સમયે, જુદા જુદા હુમલા કરનાર લોકોના દ્વાર સ્વરૂપ હતો. તે સુકન દ્વારથી તે જુદી જુદી જાતિઓ ભારતવર્ષમાં આવી ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કરી તેનો સર્વ નાશ કર્યો. છત, હુણ, કાઠી, કામારી, માકવાહન જણ અને અશ્વારીયા વીંગેર જે સઘનો પ્રચંડ વિક્રમરાણી જાતિ હુમલો કરી સૌરાષ્ટ્રમાં આવી, તે જાતિ ભારતના તે દ્વારમાંથી રાજસ્થાનમાં આવી છે. સુપ્રસિદ્ધ મહાત્મા કસ્તમ, જસ્ટીનીયન અને ચૈન લોમવ શીય પ્રથમ રાજ્યના સમયે ભારતવર્ષમાં વિરાજીત હતો. તે વલ્લભી રાજ્યમાંનું એક કંઠ્યાણ નગર જોવા ગયો હતો. મહાનુભવ કસ્તમે, આત્મભ્રમણ વૃત્તાંતમાં લખેલ છે જે “ બરોગર વલ્લભીપુરના ધ્વંસકાળમાં કેટલાક ધોળા હુણલોકો સિંધુનદના તીરે વસતા હતા. તે જાણે તેઓનો ગોલમ નામનો એક અધિપતિ હતો.”

વળી એરીયન પાંચથી જુદા રૂપનું વિવરણ મળી આવે છે. ખ્રીસ્તીય ળીજ સૈકામાં મહારાજા એરીયન બારીગાઝા (બરૂચ) માં વાસ કરતો હતો, તેણે કહેલું છે જે સિંધુ અને નર્મદાની રેતાળ ભૂમિના મધ્યના વિશાળ ભૂભાગમાં તે જાણે પારદલોકોનું એક વિસ્તૃત રાજ્ય સ્થાપિત હતું. મીનગઢ તેઓની રાજધાનીનું શહેર હતું. હવે હુણજાતિ અને પારદજાતિનું વિવરણ બંને અંશકાર કરી આપે છે તેથી એ નિશ્ચિત કરવું મુશ્કેલ છે. મીનગઢનો અધિપતિ પારદજાતિ કે હુણજાતિનો હતો. પરંતુ એમ તો નિશ્ચય થાય છે જે તે બંને જાતિમાંથી હરકોઈ એક જાતિએ, વલ્લભીપુર ઉપર હુમલો કરી તેનો વિધ્વસ કર્યો હોવો જોઈએ.

સૂર્યવંશીય નૃપતિ મહારાજ કનકસેનની નીચે આઠગી પેઢીએ, શિલાદિત્ય નામે એક રાજા થયો તેનાજ શાસનકાળમાં તેની રાજધાની વલ્લભીપુરનો, મ્હેરછે.એ વિધ્વંસ કર્યો. મહારાજ શિલાદિત્ય સંજયે એક વિચિત્ર ગપ ચાલનો સાંભળવામાં આવે છે. તે ગપમાં તેની બાદશાહસ્થાનું જન્મનું અનુવિવરણ પ્રદર્શિત થાય છે. પ્રયોજનવશે તેનો અહીં અમે સંક્ષિપ્ત કરીએ છીએ.

“ શુરિ રાજ્યમાં કૈયર નામનું એક નગર હતું. તે નગરમાં દેવાદિત્ય નામનો વેદ વિચારદ બ્રાહ્મણ વાસ કરતો હતો. તેની એક માત્ર દુહિતા હતી. તે દુહિતાનું નામ સુભગા હતું. દેવાદિત્યે પોતાની કન્યાનું વિવાહાદિ કાર્ય સંપાદન કર્યું

પણ એનશીમ સુભગા વિવાદની રાત્રીએજ વિધવા થઈ. સુભગાના ગરુએ તેને મૃત્યુનો બીજમંત્ર શીખવ્યો હતો. એકવાર તેને અસાવધાનતા વણે તે મંત્રને પાંચ ક્યોં તેટલામાં બમવાન દિવાકર તેની સુમધુ અવિર્ભૂત થયા અને તેનું લગ્નવાને આક્રીંદન થયું. છેવટે ભગવાન બાન્કર દેવ અંતરિક્ષ થઈ ગયા. થોડા દીવસ પછી સુભગાને ગર્ભ લક્ષણ જણાવા લાગ્યા તેથી દેવાદિત્ય મનમાં બહુ ખેદ પામવા લાગ્યો. પણ તેણે યોગળણે તેનું મૃગ કારણ જાણી લીધું, ત્યારે તેનો મધળો ખેદ અને મનોવિકાર દૂર થયો. પણ સુભગાને તે પોતાના ઘરમાં ગંખી શક્યો નહિ. તેને એક દાર્થી માથે જલ્મીપુરમાં પોકડી દીધી, તે નગરની પાસે જતાં સુભગાએ, પણ અને પુત્રીને એકસાથે જન્મ આવ્યો, ત્યારે સુભગાનો પુત્ર મોટો થયો ત્યારે નીશાળે ગયો. તેના મહાધ્યાથીએએ તેનું શુદ્ધ જન્મ વિવરણ જણ્યું. તેથી તેઓ તેને “ ગેળી ” નામે યોલાવવા લાગ્યા. વળી તેના ઉપર તેઓ વ્હા જુદા અન્યાયાર કરવા લાગ્યા. એ સુધળા અન્યાયારથી તેનું હૃદય અનિશય અચિન થયું. શયનમાં, સ્વપ્નમાં અને જોજનમાં તેને શાન્તિ મળતી નહોતી તેના મનમાં સર્વદા ચિંતા અને નર્ક થવા લાગ્યા. તેના મહાધ્યાથીએ તેને તેના પિતાનું નામ પુછતા હતા, પણ તે જાપવાણે મોઢે નિરૂત્તર થઈ ગયેનો હતો. તે શું મામાન્ય દુઃખનો અને પરિતાપનો વિષય કહેવાય ? જે પિતાએ તેને જગત્માં આવ્યો તે પિતા કોણ તે તેના જાણવામાં નહોતું. સુભગાના વનયના હૃદયમાં તેના જન્મના વૃત્તાંત માટે મહા ચિંતા ગેળી હતી. ગેળીના મહાધ્યાથીએ, તેના પિતાનું નામ પુત્રી કલેશપૂર્ણ અને ઉપદામપૂર્ણ વાક્યો જોલતા હતા. મનનું દુઃખ મનમાં રાખી તે માને કે તે ઘેર આવતો હતો અને પોતાની જનનીની પાસે તે વૃત્તાંત જાહેર કરી પોતાના બાપનું નામ પુછતો હતો. પણ સુભગા કોઈ રીતનો ઉત્તર આપતી નહોતી તે તેને પડખામાં લઈ જુદી જુદી જાતનાં સાંજના વચનો કહેતી હતી. એ પ્રમાણે કેટલોક સમય વ્યતીત થયો એકવાર ગેળી, પોતાના મહાધ્યાથીએથી વિશેષ પીડીત થયો અને ક્રોધ પામેલ સીંદુના ગવચાની જેમ તે પોતાની મા પાસે કુદીને આવ્યો. અને ને કંઈશ અવાજે તેની માને બોલ્યો, તું જો હવે મારા બાપનો વિષય નહિ જોવ તો હું તુને મારી નાંખીશ. ગેળીનાં ભાનિત્યજક વાક્યનો અવસાન આવ્યો. નહિ તેટલામાં બાન્કરદેવ તેની સન્મુખે અવિર્ભૂત થયા અને તેને મધળી દ્વિકત કહી તેણે એક શિલાખંડ તેના હાથમાં આપીતે બોલ્યા, “ આ શિલાખંડ લઈ જોનો તું સ્પર્શ કરીશ તે તન્મુ પડી જશે ” ગેળીએ તે શિલાખંડ દારાએ. તેના કલેશ ઉપજવનારાઓને હરાવ્યા. થોડા મમયમાં તે સમાચાર વલ્લભીપતિના કર્ણગોચર થયા. તેણે ગેળીને પોતાના દુઃખ જોલાવી બધ રેખાડ્યો. આથી ગેળીએ પોતાને મળેલા શીલાખંડને જાનને સ્પર્શ કરાવ્યો અને તેથી તે તુરત મરણાન થયો અને તેના સિદ્ધાસનને અધિકારી થયો “ ત્યારથી ગેળીનું નામ શિલાદિવ્ય કહેવાયું ”.

૦ જાતવરના સનિદાસના વળી એક સિદ્ધાસનું નામ ગેળાના આવેલે. પણ તે સિદ્ધાસન વંચ દનેલ વળી ખીસ્તીન મમમ સનન્ટના પદામાં કોળાના સિદ્ધાસન વંચ દનેલ. સુપ્રસિદ્ધ ચિન પરીનાજક બહેનગીવંશ તે સિદ્ધાસનના સાધનમાગમા કોળામાં આવ્યો હતો.

વલ્લભીપુરાધિપ મહારાજ શિલાદિલના સંબંધે એવી રીતના બુદ્ધા બુદ્ધા અહ-
ભુન અને મનોહર ગપ્પો મળાયા છે. એમ કહેવાય છે જે વલ્લભીપુરમાં તે
મળે “સૂર્યકુંડ” નામે એક પવિત્ર કુંડ હતો, જે સમયે યુદ્ધ વ્યાપાર ચલાવવાનો હોય
તે સમયે, મહારાજ શિલાદિલ્ય તે પવિત્ર કુંડ પાસે જઈ ભગવાન દિવાકરની
પ્રાર્થના કરતો હતો. તે સમયે તેમાંથી સૂર્યનો રથવાહી સમાધ નામનો સમાનન
ધેડા નીકળતો હતો, તે પ્રચંડ અધને પોતાના રથે જોડી યુદ્ધક્ષેત્રમાં જઈ શત્રુ-
કુળનો નાશ કરી, તે જય મેળવતો હતો. પણ તેના કોઈ પાપમતિ મંત્રીની
વિશ્વાસઘાતકતાથી, તે ભીષણ મ્લેચ્છ યુદ્ધ સમયે તે પવિત્ર દેવાનુકુલ્યથી વચિત
થયો. તે મંત્રીએ શિલાદિલની શપ્ત વાત શત્રુઓને કરી દીધી અને પવિત્ર
કુંડમાં ગાયનું લોહી નાંખવા તેણે તેઓને સલાહ આપી, તેના કહેણના અનુસારે
તે પવિત્ર કુંડ અપવિત્ર થયો, મહારાજ શિલાદિલના રક્તામાં કંટકની પથારી
થઈ, તેના સર્વ નાશનો સૂત્રપાત થયો, દુર્ઘર્ષ મ્લેચ્છોએ પ્રચંડ વેગે તેના નગર
ઉપર હુમલો કર્યો. શિલાદિલ, વેગ કરી પવિત્રકુંડ પાસે ગયો અને કાતરસ્વરે,
ભગવાન દિવાકરને વારંવાર બોલાવવા લાગ્યો. તેની મુદ્રાથી પ્રાર્થના બર્ધ ગઈ,
ખડું રોહન કરી અશ્રુ પાડી ભગવાન ભાસ્કરની તે ઇનાદત કંઠા લાગ્યો, પણ
તે સમાનન દેવતુરગ કુંડમાંથી નીકળ્યા નહિ, નિરાશતાનું વાદળું છ.યું, ઘોર
નિરાશાની પિશાચ મૂર્તિ નાચવા લાગી, તેણે આરે દિશાઓ અધકારમય જોઈ,
આવું છતાં પણ તેની દરકાર કર્યા વગર હીમત બીડી, શિલાદિલ, મ્લેચ્છોની સામે
થયો. વિન્યલક્ષ્મીએ તેને ઘોડી દીધો. તે દીવસથી તેના તે રોચનીય અધઃપાત સાથે,
વલ્લભીપુરમાંથી તેનું વંશતટુ પણ ઉત્પાદિત થયું.

સક લોકોના આન પારમીતોકાના અંધાના એવા રાતના સૂર્યકુંડનું પહોળું છે.
એ સમાશેષ સૂર્યકુંડનું વિવરણ સંપૂર્ણ કથનાભગથી આટલ રહેલ છે તેને વિચિત્ર
કરવાથી ખરો વિષય ખુલ્લો થાય તેમ છે. ત્યારે મહાને અમલજ શકાય છે જે શત્રુકો,
કેમ જાનની વિપત્તિ સામગ્રી મહારાજ શિલાદિલના કીડવાની આશનું જળ દૂષિત કર્યું.
વિપત્તિ જળપાને સૈન્યનો નાશ થતો જોઈ તે દુર્ગદાર ઉઘાડી શત્રુની સામે થયો. એવી
રીતના દુરોપાય લીધાથી અનેક લોકોએ અનેક રાજ્ય લીધાં છે. આસ્તાઉદીને પણ એવા
પ્રપંચ કોશલનું અવલંબન કરી, આમરોણના ખીટીરાજ અચક્ષીંદને દુર્ઘય કીડસો
આપાસે જતી લીધા હતા પણ કયા લુગલા કરનારી વલ્લભીપુર રિધ્વરત થયું તેનો
મતભેદ છે. કલનસ ટોડ માહેએ. તે લુગલા કરનારને પારક કે દુષ્ટ કહેવછે, પણ વેદને તેને
ઈદુવકત્ત્વ જાનિ કહેછે. એશીરટન સાહેબ, તેને પાસિક જાતિ કહેછે. એ સધળા મતની
સમાયોચના કરવાથી મદાનુઅવ એલફીરટન સાહેબના મતને સધળા મતના ઉપર આસન
આપવાનું યુક્તિ યુક્ત છે; તેણે પોતાના મતનું સમર્થન કરવા. જે સધળાં પ્રમાણ દેખ-
લાં છે તે સધળાંના કરતાં સ્વીકાર કરવા લાગે છે. આમ આ એલફીરટને કહેલ છે જે, જે
મ્લેચ્છ જાતિએ વલ્લભીપુરનો ધ્વંસ કર્યો. તે મ્લેચ્છ જાતિને કલનસ ટોડે પારક જાનિ
કહીએ અને વેદને સાહેબે ઈદુવકત્ત્વ જાતિ કહેલ છે. પણ વિશેષ વિચાર કરી જોવાનું
આવે તો તેઓને પારક કહી શકાય નહિ. નેમોને પારસિક જાતિ કહીએ તો અસંભવિત
રહેવાય નહી, કારણ કે મ. સ. ૧૩૩ થી તે ૫૭૭ સુધી નશરવાને રાજ્ય કર્યું સર જોન
માલકમે અનેક પારગી અધિકારોના મતનો ઉદ્ધાર કરી પ્રતિપાદન કરે છે જે તે પારનિવાસ
નોશીરવાને પૂર્વમાં આસ્તાઉદીમાં પોતાની વિજય પતાકા ઉઘાડી હતી. તે નોશીરવાનું સરકરજ
વલ્લભીપુરમાં આવું હતું.

દ્વિતીય અધ્યાય.

ગોહત્વં જન્મ વિવરણ, તેની ઇંદર રાજ્યની પ્રાપ્તિ, ગિલ્દોટ મળ્દની
ઉત્પત્તિ, બાપ્પાનો જન્મ, ગિલ્દોટની પુરાતન પૃથ્વીવિધિ, બાપ્પાનું
વિવરણ, અગુણાપાનોર, બાપ્પાનું ગૌરવ મંત્રગ્રહણ, બાપ્પાની
વિતોડ પ્રાપ્તિ, બાપ્પાનું આશ્ચર્યકર અંતિમ વિવરણ,
દ્વિતીય અને ઐકાદશ રાતાખટ્ટીના મધ્યવર્તી મેવાડના
ઇતિહાસના ચાર પ્રધાન કાળનું નિરૂપણ

સ્તો - ડોના બીજમ વિક્રમાનગમા મહારાજ શિલાદિત્ય પનગની જેમ પરી
બાળી મુએ તેનું વણ્ણીપુર પણ વિવરણ થઇ ચોચનીય રમણ ન
મિમિમા પરિણામ પામ્યું તેના આત્માય લોક અને મૈત્ર્ય સામતો તેની સાથે
મજ્જશબ્દા ઉપર રાચન કરી, અનંત નિદ્રામાં લીન થઇ ગયા

મહારાજ શિલાદિત્યની પત્નીએ બહુ દુર્લભ તેગાથી રાણી પુષ્પવતી શીવાય
મધ્યગી પત્નીએ તેની વાતે સતી થઇ ચિતાનગમા બાળી મરી વિધ્યગિરિના
પાદમુગે ચંદ્રાવતી નામની એક પ્રમીલ નગરી હતી, તે નગરી મમર્થ પરમાર-
વંશીય નરપતિના તાણામાં હતી રાણી પુષ્પવતીએ, તે પવિત્ર પરમારકુળમાં
જન્મ લીધો હતો એ અનર્વકર મઆમ થયું તેના પૂર્વ તેને ગર્ભવશાત્ વંતેવામાં
આવ્યા હતા પુત્રની કામનાએ, તે કામ મઆમના નમયની આગાઉ અનેક દેવ
દેવીની માનતા કરવા માટે અને પાતાના વડીલોની જન્મ-માનસ ભવાનીની પોઠ
ધોપચાર યજ્ઞ કરવા માટે તે પોતાના વાચના યેગ ગઈ હતી માનતા થતવિધિ
વીગેરે મઆપન કરી, તે પુષ્પવતી પોતાનાયતિના ઘેર આવતી હતી, એવામાં માર્ગે
મથે તેણે સમસ્ત સર્વ નાચાના ધનનાના અમર માલકયા પુષ્પવતીના મરનકે
વજવાત લાગ્યો, તેની જાણી આશા નિષ્ફળ ગઈ, નિદ્રા શોકવેગનું નવરણ
નકરી રાખાથી, તે તજ રથને મૂર્ચ્છિત થઇ પડી પુષ્પવતી મેનશીંગ અને દુર્લ-
ભવતી તેણે એક દીવ્ય એવી આશા કરી હતી જે પાન રાજમાના યાચે. તે
આશા મફત થઈ નહિ તે શું મામાન્ય દુર્ભાગ્યનો વિચાર કરેવાય ખરો ! સાચે
આવેલી મદમરીઓની મુશ્કેલી પુષ્પવતીની મુશ્કેલી વધો ગઈ તે પોતાના આદ્યને
દરેકો પિપ્પર આપી વિલાપ કરવા લાગી પાતાની આશા ફળવાની ન થઇ
તેના માટે તે એકલીગથી દુઃખિત નહોતી પંચ જે પુરવણી તે લખિત હતી, જે

પુરૂષ તેના જીવનનું માત્ર એકજ અવલંબન હતો, તે જીવનના જીવન સ્વામી રત્નને કરાળ કાળે એકદમ ઝડપી લીધો. તે બાળતની પીડા તેના હૃદયમાં સહન થઈ શકી નહોતી. જો તે ગર્ભવતી નહોત તો તે તેજ ક્ષણે ચિતાનળમાં બળી દેહનો ત્યાગ કરત, પણ શું કરે ! નિરૂપાય ! છેવટે પ્રસવકાળનુખી જીવન ધારણ કરવું એવો નિર્ણય કરી, તેણે માળીયા નામની ચૈત્રમાળાની એક ગુફામાં આશ્રય લીધો. ત્યાં તેણે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો.

જો માળીયા ગિરિમાળાની પાસે વીન્નગર નામનું એક સામાન્ય ગામડું હતું ત્યાં કમળાવતી નામની એક બ્રાહ્મણી વાસ કરતી હતી. પુષ્પવતીએ, તે બ્રાહ્મણીના કરમાં પોતાના બાળકને સોંપ્યો, અને પોતાના સ્વામીની વાંસે, ચિતાનળ પ્રજ્વલિત કરી, તેમાં તેણે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. ચિતાનળમાં પ્રવેશ કર્યો અગાઉ પુષ્પવતીએ, કમળાવતીના ચરણે પડી અનુનય વિનય કરી તેને કહ્યું “ દેવિ, મારા હૃદયના ધન, પ્રાણપ્રિય કુમારને મેં તમારા દરમાં સોંપ્યો છે. હાલ તમે તેની માથા છો જો જો, તમે, તમારા પુત્રની જેમ તેનું લાલનપાલન કરજો, વળી એક નિવેદન એવું છે જે તેને બ્રાહ્મણોચિત શિક્ષા પ્રદાન કરી યોગ્ય સમયે એક રજપુત કન્યાસાથે તેનું પાણિગ્રહણ થાય તેમ કરજો.

પ્રાણપતિની વાંસે ચિતાનળમાં પડતી વખતે પુષ્પવતીએ, જે અનુનય વિનય કર્યો હતો, તે બ્રાહ્મણ કુમારી કમળાવતી ભુલ્લી નહિ. તે અનુનય વિનય, તેના જ્ઞાનમાં દેવાદેશની જેમ ધ્વનિ કરવા લાગ્યો. દુઃકામાં, કમળાવતીએ પુષ્પવતીના કુમારનું પ્રતિપાલન કરવામાં કોઈ પણ કસર રાખી નહિ હતી એક સમયે તેણે કઠોર ગર્ભવેદના લોગબી હતી તેથી તે બાણતી હતી જે પુત્રધન તે કેવી પ્રિય વસ્તુ છે? આ સમયે કમળાવતી, તે બાળકનું પુત્રવત્ પ્રતિપાલન કરવા લાગી, રાજકુમારનો “ ગુહા ” (ગુફા) માં જન્મ થયો તેથી તેનું નામ “ગોહ” પડ્યું તે, ગોહનું પોતાના પુત્રની જેમ લાલન પાલન કરવા લાગી ખરી પણ તેથી તે એક ક્ષણ પણ મુખ પામી નહીં, શાથી કે ગોહ અત્યંત દુરંત અને અસાધ્ય નિવડ્યો. વયોવૃદ્ધિ સાથે તેનું દૈરાતમ્ય પણ વધી ગયું. તે કમળાવતીનો નિષેધ બાંધન કરી, સમવયસ્ક રાજકુમાર બાલક સાથે તે ખેંચા દરતો હતો. વિદ્યાશિક્ષામાં તે મનનો નિવેશ કરતો નહિ, કોઈ કોઈવાર ખંખીના બગ્યાંને લેઈ નિંકુર ભાવે તેનો વધ કરતો હતો, કોઈ કોઈવાર ગણીર અરણ્યમાં પેસી મૃગયાવ્યાપારમાં ગુલાતો હતો એ રીતનાં કાર્ય કરતાં તેની વયઃક્રમ અગીયાર વર્ષનો થયો, તે સમયે તો તેનું દૈરાતમ્ય એકદમ વધી પડ્યું તેના પ્રતિપાલક બ્રાહ્મણે તેનું કોઈ રીતે દમન કરી શક્યા નહિ. એ સ્થળે ભટ્ટકવિઓ જોલે છે જે “ દિવાકરના મચંદ તેજના આવરણને -કોઈ દમન કરી શકે ? અથવા

એવી શક્તિ કેનાના હોય કે વનના કેશરીમાંદને આધારણુ માણુમ પેતાને
ત્યા મળી શકે ? ”

મેવાડના દક્ષિણ પટ્ટણામાં ગેવમાળાની મધ્યે ઇંદર નામે એક જનપદ છે,
માઠનિક નામના એક બીજવન્ત, તે નમયે ત્યા તાજ કબો દુનો ઇંદરના તે
બીજેની નાયે જોદ વને વને વિચરણુ કન્તો દુનો, તેઓની ઉદ્ભવ પ્રવૃત્તિ નાયે
જોદની ઉદ્ભવ પ્રવૃત્તિ મળી જઈ તેણે માન સ્વભાવ ગ્રહણુનો નદવામ દોડીદણ
પરાક્રમમાળા લીધેમાયે ઝડેવાનુ મઝ યું બીજો જાનુ તેની માયે અનુરક્ત થયા,
ક્રમે તે વનપુત્રનો અનુરાગ એન્દોગધા વધ્યો જે તેઓ એકવાર ગત કાનનમાળા
નધમાં ઉરમ્મિ જોદના દાયમા આપી રીધી આમુવકજવે અને બટ્ટેકાકાએ
તે વિચરણુ નીચે પ્રમાણે વર્ણવેત છે જે રજપુત ભાતક, જોદની માયે એકવાર
બીજકુમાર માનદ જેવતા દુના એટલામા તેઓએ, પાનામાથી એક આશાગીને
નાત નવાનુ વિચાર્ય, મધ્યમાંએ જોદને તાજ દરવો એમ પમંદ કર્યુ તરણુ
દોહ બીજકુમાર, પાનામાં આનમાં મયા, જોદને રૂપિરનુ તિતક કર્યુ જદ્દશજ
માનલિખને તે વિચરણુની ખમર પડી નેનું આનદથી જોદને મારીએ એમાયો અને
પાને શાન્ત્યકાર્યમાયે ફારમ થયો જોદે કૃતપ્તનાનું અને વિધામધાનકનાનુ ચરિત
વાપરી પાનાની શુદ્ધી કરકિત કરી, અમ કહેવાય છે જે બીજારાજે પાનાના
રીકરાને વચિત કરી, એન્દોગવચે અને આનદે તેને મીંદા અને એનાયો જોદે
તેનેજ પ્રાણ લીધા શા દેનુએ જોદે તે કામ કર્યુ તેની દરીકમ કાઝ મારની
આવડી નયા અમુતકજવે અને બટ્ટેકાકાએ તેનુ કાઈ દારણુ જનાયુ નથી જોદના
નામ ઉપરથી તેના વચપરનુ જોનામયાન જોદિ વા નિરંદોદ કહેવાણુ.

એ નધમાં પ્રાચીન શાસ્ત્રોના જીવન મળે પે ઘણુ જોદુ વિચરણુ મળી
આવેછે. જે મળી આવેછે તેથી એટલી પ્રતીતિ થાય છે જે જોદથી નીચે આઠમી
પેટીના પુરુષ મુખીના નાનઓએ તે નિરિકાનન ઇંદર પ્રદેશમાં તાજ્ય કર્યુ તે
આઠ મુદ્દોમુખી સોતવાકા પાનાની નચેત સ્વાધીનતા યાટે દોષ જોવતા નહોતા
અને પરાધીનતા મદા કન્તા દુના. પણ તે બનિ જન્મસ્વાધિનતામાં લાલિત અને
ઉંદરેલી દુની સ્વાધીન જીવન તેઓની અનિષ્ટ વસ્તુદુની તેઓના પૂર્વજોએ સ્વાધીનતા
જોમની દુલી આજ દોષદુષ્કર્મના દેનુએ તેઓ સ્વાધીનતાનુ મુખ યોગવતા ન દુના
દુકામાં પરાધીનતામાં રહેવાનુ બીજ લોકો પાદ કન્તા નલી દુના જોદથી
નીચે આઠની પેટીએ નામાદિત્ય નામનો રજ થયો, તે એકવાર મૃગયાના વ્યાખા-
રમાં જાણના થઈ એક દરણુની પછવાટે જતો દુનો તેવામાં જદ્દન સ્વાભાવ બીજ
લોકે એ તેના ઉપર દુમકો કર્યો અને તેજરથગે તેને તેઓએ મારીનાખ્યો ત્યાર
પછી તેઓ પાનાના પૂર્વજની મારીએ એકા.

જે દીવસે જે નંશીંગ નાગાદિત્યે, બીલોના હાથથી પોતાનું જીવન ખોડ્યું તે દીવસે તેના પરિવારમાં ઘોર હાહાકાર થયું ગયો. વિષદની વિકટમૂર્તિ સઘળાને ભયંકરતા ખતાવવા લાગી, ચારે તરફ ભીડ-કયા પલાયન કરી જાવું, કાણુ તેઓને બીલના હાથથી રક્ષા કરી શકે? અતે તેઓનો વંશનિર્મૂળ થયો તે રજપુતો ભુની જાની જાતની ચિંતાથી વ્યાકુળ થવા લાગ્યા. નાગાદિત્યનો બાપ્પા નામનો એક ત્રણ વર્ષનો પુત્ર હતો તેના રક્ષણ માટે તેઓને વધારે આપત્તી લાગવા લાગી પણ બાપ્પાની મદદ વિધાતાના હાથમાં હતી વિધાતાની કૃપાથી તે અનાથ રજપુત પાલક સહાય સંપન્ન થયો. જે વીરનગરવાસિની કમળાવતીએ અનાથ ગોહના જીવનની રક્ષા કરી હતી, તે કમળાવતીના વંશધરો એ સંકટકાળમાં મહારાજ શિલાદિત્યના રાજ્યવશને અનંત વિનાશમાંથી બચાવવા પ્રાણ આપીને ચેટા કરવા લાગ્યા. તેઓ ગિલ્ડોટ રાજ્ય પરિવારના કુળ પુરોહિત હતા. આજ પુરોહિત નામ સાર્થક કરવા માટે, પેતાના જીવનને અપત્તિમાં નાખી રાજપુતબાપ્પાનું સંરક્ષણ કરવા તેઓ તમર થયા નાગાદિત્યના બાવક રાજકુમારને લઈ બ્રાહ્મણો ભાંડી નામના કીલ્લામાં આવી પહોંચ્યા, ત્યાં યદુવશીય એક બીલે તેઓને આશ્રય આપ્યો. ત્યાં પણ તેઓ સંપૂર્ણ રીતે નિર્ભય ન રહ્યા, ત્યાંથી તેઓ બાપ્પાને પરાશર નામના મોટા અરણ્યમાં લઈ ગયા. ત્યાંથી તેઓ ત્રિકુટના ઉંચા શીખર ઉપર ગયા. ત્રિકુટની તળાટીમાં નગેન્દ્ર નાનનું એક નાનું નગર હતું, ત્યાં શિવોપાસક શાંતિપ્રિય ઔત્રિય બ્રાહ્મણો વસતા હતા. તે બ્રાહ્મણોએ, બાપ્પાને તે શાંતિપ્રિય બ્રાહ્મણોના હાથમાં સોંપ્યો. બાપ્પે, તે બ્રાહ્મણોના લાલનપાલન નીચે સ્વચ્છતાથી અને શાંતિથી એ પર્યંતવળા પ્રદેશમાં ભટકવા લાગ્યો.

તે પરાશર મહારણ્યના ગંભીર પ્રદેશમાં, વિરાટ ત્રિકુટ પર્વતની ઘોર અંધ-કારવાળી શુક્રામાં જળધર શોભિત ઉતુંગ શિખર ઉપર નાના નાના પાણીના ઝરા ઉપર હાલ પ્રાચીન દેવાલયો ભેગામાં આવે છે. તે અરણ્ય પ્રદેશના અધિવાસીઓ માત્ર મહાદેવનીજ પૂજા કરતા હતા.

તે સદગા ગંભીર અને પ્રશાંત પ્રદેશમાં, ભૂતભાવન ભગવાન મહાદેવની પૂજાવિધિ અનેક કાળથી ચાલુ રહી હતી આજપણ મેવાડરાજ્યની ચાલતી અધઃપતિત અવસ્થામાં પણ તે પૂજાવિધિનું આડળર નિસ્તેજ થયું છે ખરું પણ શિવરાત્રી વીગેરેના પ્રસિદ્ધ ઉત્સવમાં ઉદયપુરમાં, શિવોપાગનાનો વિશેષ ઉત્કર્ષ ભેગામાં આવે છે. વળી જિજ્ઞ ધર્માવલ્લભી વૈષ્ણવો વિગેરે તે ઉત્સવમાં મોટા આનંદથી ભાગ લે છે. મેવાડના રાણાઓ “ આજ પણ પોતાને એકદિનનો દિવાન, ” એમ કહી અમીમાન પૂર્વક પોતાની ઝોળખાણ કરાવે છે. ગંગા અને યમુનાના તીર ઉપરના પ્રદેશમાં જે ભુદા ભુદા દેવ દેવીની પૂજા ન ચાલતી હતી તે શિવપૂજા

અનુદીન સુધીના પૂર્વે પ્રકાશમાં અવી મુકત દેવપુરમાં પેનનાં, એક લાકડા પર્વના
 ૭૧ ૧૩૧ એમના મહાદેવનું પવિત્ર મંદિર છે મંદિર ધણુ નેટું છે, તે યજ્ઞ
 નનને ન નીચા લયક ન છતા રમણીય છે, તે દેવ વય ધોળા આરતપદ્મનું
 જનકે છે, તમિલ અદ્વૈતનું કાવચ મ છે તે મંદિરને એવધા મહુન
 પોંછે જ લન નવવાના પુકા નજી નેચા હશે એકત્રિંગ મહાદેવનું દેવ
 લા દર્શનીય છે ખડ પજુ હીંદુ દેવીઓએ, તેના દાખલ થયાના નતના સ્વચરને
 તેણી નાખ્યા છે એ નદિના નન્મુખે એક આગલુ રાખવા મા આવેલ છે તેના
 ઉપર વેદિકા, પેકાની ઉપર એકત્રિંગ મહાદેવની મર્તિ નન્મુખે ધણના ભગવતી
 મર્તિને નુદન રીને ગ્રાપીન કુચી છે અર્થ દોભી રહેઠે એ, ધનરત્નાની યોધના
 કાજુ સુદગમના પ્રહારે તે મર્તિના કેટલાક અન તેણી નાખ્યા છે

ભાગ્યની ભગવતીના ચળથે અનેક અર્પણ અને અર્પણ વચ્ચે માત્રમ
 પડે છે એ બ્રહ્મજ્ઞના હાથમાં તેના રક્ષણરેશ્મનો ભાર નોપયો હતો, તે
 પ્રદક્ષિણી ગાયો આનંદમાં ચરતો હતો, અને આમનેમ પ્રુથ ગીતજથી તેમજ
 પુત્ર ભગત બટકનો હતો મૂર્તિની મહારાજ શિક્ષાદિત્યના વચપર આજ ગયો
 ચનારે છે દોડ તેના ભવિષ્યના વિષયનો વિચાર કરતું નહોતું. ભાગ્યની એ
 શાંતિમ. છવન ધટનાવગીને લઈ બદ્ધે દોઢે ભુદા ભુદા પ્રમાણના નુર અને
 નીકળતી મર્યાદા છે ગજપુનોના પદમાં ચરતી લુતનો નવ એક પ્રતિદ
 અનંદ અપા છે તે ઉત્તરમાં અનેક ભાલિકા અને ભગડો, આનંદમાં મત
 થઈ નુકલ દીવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે નગેડનનર, તે સમયે કોઈ ચોક્કસ રમીય
 રાગના શામનમાં હનુ છવન ઉત્તરમાં તે રાગની પુત્રી, પોનાની નદ્યરીએ
 નાથે કીડ થઈ કુલકાનનમાં ફરતી હતી, પણ દોલ અધનને દોર ન હોય થી
 તે સદ્યગી નાથ ચોધવા અહીંની બટકતી હતી તે સમયે ભાગ્યે ત્યા અથી
 પોંચ્યો, તેને નેનાજ રજપુત કુમરીએ તેની પાને દોર માગ્યે ભાગ્યે ભાલક
 દેડ વચગ રામાવવ બે અને કોનુક પ્રિય હતો. ભાલિકાની નાથે એક કોનુક
 કુવાની વાલનાએ, તમે હવતા હમના કહ્યું, “ તને પડેલા મારી માથે વિવદ
 કરો તો હ હાવ દોર લઈ આવું ” કે નુકના ઉપર કોનુક, લીલ પ્રિય ગજપુત
 રાજકુમારે તે કજુલ કર્યું તે સમયે કીડા વિવાદ થયો, અને ભાગ્યે તે
 ચોક્કસ રાગની નાથે એક આજની કુવા કેગ રૂયો એવી રીતના વિવાદથી
 ભાગ્યના ભાગ્યે કુલ નવનો મૂલપ ન થયો હવે તે નગેડ નગરમાં રહો નહિ.
 તેને તેને મેળવવા માગ્યો છે. તે સમયથી તેનું ભાગ્યકાશ નિર્ભય થયું ખડ
 પણ તેના ભાગ્યે દયમાં વિગ્રેય વિગ્ર આવા લાગ્યા.

ક્રીડા કેલુક પુરં થયું, રજપુત બાલિકાઓ, પોતપોતાને ઘેર ચાલી ગઈ, અને તે દિવસે જે બનાવ બન્યો હતો તેને તદ્દન તેઓ ભૂલી ગઈ. એ રીતે કેટલોક સમય નીકળી ગયો, સોલંકી રાજકુમારીની ઉમ્મર વિવાહ યોગ્ય થઈ ગઈ, એટલામાં એક સામુદ્રિક ગ્રાહણો આવી રાજકુમારીનો હાથ ભેળે. હાથ ભેળેને તે બોલ્યો જે “ રાજકુમારીનો વિવાહ થઈ ગયો છે ” એ આશ્ચર્યકારક વાત સાંભળી રાજના કુટુંબીમાં મોટો કોલાહલ થયો. સઘળા એકદમ દિગ્મૂઢ થઈ ગયા. એ નાટકનો અભિનેતા કોણ, તે શોધી કહાલવામાં સઘળા શુંથાયા હતા. એકદમ ચોતરફ કાચદોને મોકલ્યા, બાપ્પાને કમે કમે તે હકીકતની જાણ થઈ. તેણે જાણ્યું જે તે ગૂઢ વિવાહ સંબંધની કાંઈ વાત જાહેર થઈ કે તેનો સર્વ નાશ થશે. ત્યારપછી તેણે તેના સહચરોને વિશેષ સાવધ રહેવાનું ફરમાવ્યું, તેના સહચરો તેની સાથે સારી રીતે લક્ષિતભાવે વર્તતા હતા. બાપ્પાએ તેને સપથ કરાવી કહ્યું જે “ સુખમાં દુઃખમાં સંપદમાં વિપદમાં તેઓએ બાપ્પાના અનુગત થાવું ” “ બાપ્પાની કોઈ વાત પણ પ્રાણાંતે, કોઈની પાસે જાહેર કરવી નહિ ” “ બાપ્પાના વિષયની જે વાત તેઓ સાંભળે તે આવોપાંત બાપ્પા પાસે જાહેર કરવી ” તેના સહચરોએ તે શપથ લીધા. તેઓએ શપથ લીધા પ્રમાણે આચરણ કર્યું, પણ વિવાહની તે ગૂઢ ઘટના છાની રહી નહિ. તે ઘટનાનો પ્રકૃત વિષય સોલંકીરાજના કર્ણગોચર થયો. તેણે નિશ્ચય કરી જાણ્યું જે એ નાટકનો અભિનેતા બાપ્પો છે.

બાપ્પાના સહચરોને આ હકીકત જાણવામાં આવી, તેઓએ શુભભાવે તે હકીકત બાપ્પાને જાહેર કરી. પોતાની વિપદ શંકા જાણી બાપ્પાએ તે પર્યતમાજાનો એક એકાંત ભાગ, પોતાના વાસ માટે મુકરર કર્યો. જે સ્થાને તે પલાયન કરી ગયો તે સ્થાન અત્યંત નિર્જન હતું. વળી તે નિર્જન સ્થલ અનેકવાર, તેના વંશધરોનું આશ્રય સ્થળ થઈ પડ્યું હતું. જે સમયે તે નાગદગામથી પલાયન કરી ગયો તે સમયે તેની સાથે બાલીય અને દેવ નામના બે ભીલકુમાર હતા. તે ભીલકુમારો, સુખમાં દુઃખમાં અને વિપદનાં કલંકર હું મલામાં પણ બાપ્પાનો સંગ લાગ કરતા નહોતા, તેઓનું જીવન બાપ્પાના જીવનસાથે હતું. સૌભાગ્યલક્ષ્મીની પ્રસન્નતાના ભેદે જ્યારે બાપ્પાએ ચિતોડના રાજસિંહાસનનો અધિકાર કર્યો ત્યારે બાલીય ભીલકુમારે, પોતાનાં લોહીથી, તેના કપાળમાં રાજતિલક કર્યું હતું.

અસહ્ય ભીલકુળમાં બાલીય અને દેવ ભીલકુમારનો જન્મ થયો હતો. પણ તેઓનું હૃદય, પવિત્રભાવે પરિપૂર્ણ હતું. તે પવિત્રભાવ, સુસહ્ય લોકના હૃદયમાં ભરેલો ભેદમાં આવતો નથી. તે ભીલકુમારો જે પવિત્ર ચરિત આ જગતમાં રાખી ગયા છે તેના જેવું ચરિત કોઈ આ જગતમાં રાખી ગયું નથી. તેઓએ જે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, તે પાળવામાં તેઓ અકૃત કાર્ય થયા નહિ. તેના માટે

તેઓએ ગૃહવાસ, આત્મીયજન, અને શારીરિક મુખનો ત્યાગ કરી, બાપ્પાની સાથે કષ્ટકર વનવાસ તનતું અવલંબન કર્યું હતું. અનાદાર હાલતમાં તેઓએ ધણા દીવનો કહાડ્યા, અનિદ્રાવસ્થામાં તેઓએ ઘણા દિન કહાડ્યા. એક શબ્દ પણ બાપ્પાનો સંગ તેઓએ છોડ્યો નહીં. વાતવિદરીને જોતાં તેઓજ બાપ્પાના જીવન રક્ષણ કરનાર હતા. તેઓજ બાપ્પાના મુખદુઃખના મગમાગી હતા. બાપ્પાને એવા બંધુ ન મળ્યા હતા, તો બાપ્પાનું મુંઝાન તે કોઈથી કદી શકાય તેમ નથી.

તે બે બીલકુમાર તરફથી બાપ્પાનો મટાપદાર થયો છે તે બાપ્પો જુદી ગયો નહોતો, તે તેઓના સહવાસે, પોતાને મુખી અને મગમાનિત માનતો હતો. જે દીવસે, વીરકેસરી બાપ્પો, તે બીલકુમારના સહવાસથી અનુલ આનંદ ભોગવતો હતો, તે દીવસે તેના સામાન્યની લક્ષી તેના પડખાનાં આવી વત્તી, જેથી ચીતોડના હેમસોદાસન ઉપર એથી તેણે તે બીલકુમારના હસ્તથી પવિત્ર મૃદ્યે રાજતિલક સ્વીકાર્યું હતું. તે ચીતોડ આજ ભાવસ્થામાં છે, તે ચીતોડ આજ ચૂર્ણવિચ્છિન્ન છે, તે ચીતોડ આજ ધુળમાં ગરદોળાતું થઈ ગયું છે. એકદિન, જે જગન્માન્ય રાજકુમારોની લીલાભૂમિ હતી, તે આજ શીકારી પશુઓનું આશ્રય સ્થળ થયું છે.

મથળા બારનવર્ષમાં એકમાત્ર અગુણાપાનોરના અધિવાસીઓ, એક લાગતા પ્રાકૃતિક સ્વાનુભવનો સંલોગ કરી ચક્રા હતા તે ગામ્ય કોઈના મન્યના અપીન નહોતું. કોઈપણ રાજા સાથે તેનો કે.ઈ રીતનો સંઘર્ષ નહોતો. તેનો અધિપતિ, “રાજા” એની ઉપાધિ ધારણ કરી હજાર ગામડા ઉપર આધિપત્ય ચલાવતા અને પ્રયોજનવચ્ચે પાચદગ્રાજ બીલોને લઈ મુદ્દ સ્થળમાં ઉભો રહેતો હતો. મોલંદી રજપુતની શીના ગર્બ અને ભોમીય. બીલના ભોરમે તેના પૂર્વ પુરુષની પેદાશ હતી, તેથી તે પોતાને રજપુત જાનિતો છે એમ કહેતો. અગુણાના તે બીલકુમારમાં મદાન્મા દેવની પેદાશ હતી. આપણે પ્રકૃત પ્રસ્તાવથી દૂર નિવરી ગયા છીએ હવે બાપ્પાનો વિષય કરી આવેશિત કરીએ,

અનુશીલન કરવાથી, બાપ્પાનું પત્ર યન અને પત્રાચન કરવાનું કારણ, સ્વાભાવિક અને મુલંગન હતું એમ માન્ય પડે છે. અપૂર્ણ દે-નિદેશવચ્ચે નગર નગર ઉલટાની તેને ફરજ પડી હતી. જગત પ્રાચીન મદાપુરુષોનું ચિત્ત જેમ કસપનામગધી લખાયેલ રોય છે તેમ બાપ્પાનું વિવરણ પ્રાચીન ભટ્ટોથી લખાયેલ છે. જે બાપ્પો, લેંદો વીરપુરુષ આર્થ ગામ્બોનો પૂર્વ પુરુષ હતો તે બાપ્પો પ્રકૃત દેવભાવે પુજ્ય છે. જે બાપ્પાનું શરીર, પગમજુમાં લીન થઈ ગયું છે તે બાપ્પો હાલ ચિદંજી, મનાઈને અને કહેવડને પ્રજ્ઞાન અને પૂજન થયો છે. ભટ્ટોદોષોએ વર્ણવેલ છે જે બાપ્પો, નગેદ્રનગરની વિનૂત ભૂમિમાં પાનાના પ્રતિ-

પગક ધ્રાદ્યજીની ગાયો ચરાવનો હતો, સૂર્યે શીય શિલાદિલનો વશધર ગોચર જીનું કામ કરી આનંદથી સમય વહાડનો હતો પણ તેના તે આનંદમય સમયમાં વ્યાવાત આવી પડયો તે જે સઘડી ગાયો ચારી કરતો હતો તેમાં એક સારી દુધાળ ગાય હતી તે ગાય જ્યારે દિનાને ધ્રાદ્યજીના ઘેર આવતી ત્યારે ત્રીજીએ દોહતી વખતે તેના આક્રમ દુધ માલુમ પડતું નહિ, તેમાં ધ્રાદ્યજીના મનમાં વિષમ ન દેહનો ઉદય થયો તેઓએ નિશ્ચય કર્યો જે બાપ્પો ગાયને દોહી તેનું સઘડું દુધ પી જાયછે તે સદેહ કંમે કંમે તેઓના હૃદયમાં દુઃખીભૂત થયો, તેઓ માવધપણાથી અને સત્યપણાથી બાપ્પાના સઘડા કામ જોવા લાગ્યા બાપ્પો પણ તે સઘડું જાણી ગયો ધ્રાદ્યજીના મદેહ માટે તે વારવાર વ્યથિત થાતો હતો તેણે તે ગાયના ઉપર વધારે દેખરેખ મળવા માડી જીભ દીવસે ભરવાડને લઈ બાપ્પો તે ગાયની વાસે વાસે ફરવા લાગ્યો ગાય જે દિશાએ જતી, તે દિશાએ બાપ્પો ગાયનું અનુસરણ કરતો હતો ગાય, પર્વતની એક શુદ્ધામાં પેઠી, બાપ્પો પણ તેની વાસે વાસે આ યો અકસ્માત એક અદ્ભુત દૃશ્ય તેને દૃષ્ટિ-ગોચર થયું તેણે જોયું જે ગાય, એક લતાના ઢગવા ઉપર પોતાના દુધનું સ્ત્રિચન કરેછે બાપ્પો તે જોઈ નિમ્મિત્ત થયો તેણે તે લતાના ઢગવાની પાને જઈ જોયું, તેની નીચે એક શિવલિંગ પ્રતિષ્ઠિત તેણે જોયું, તે શિવલિંગ ઉપરજ ગાયનું દુધ પડતું હતું

તે શિવલિંગની ખાસે વળી એક દૃશ્ય તેણે જોયું ત્યાં તેણે નેતરના વનમાં ધ્યાનાક્રમ યોગીને જોયા એ નીરજન વનમાં બાપ્પાના પદ સંપાદી યોગીના ધ્યાન ભગ થયો, પણ કાઉણિક તપાસન યોગી, ધ્યાન વિમ્લકારી બાપ્પાને કાંઈ જાણ્યો નહિ

તે પર્વત શુદ્ધા અતિ નિર્જન હતી તેની અજગ મંજીર શાતી વિનાશીત હતી પુગક લીન યોગી કે તપસ વિના એ સ્થળ કોઈના જોવામાં આવે તેવું નહોતું બાપ્પાનું વિશેષ પુણ્યગણ-નહિ તો તે ચેટા વિના, ચત્ત વિના તે પવિત્ર સ્થળે કેમ જોઈ શકે ? તે યોગીનું નામ હારિત હતું યોગી હાનિતને પણ તે ગાયનું દુધ મળતું હતું.

હારિતનો બાન ભગ થયો, બાપ્પો હાનિના અણકમળના પડયો અને મા ધાગ પ્રણામ કરવા લાગ્યો, યોગીએ, આરીવાદ આપી, તનો પરિચય પુછ્યો રજ પુત જાણક પોતાના સંબંધમાં જેટલું જાણતો હતો, તેટલું તેણે યોગીરાજ પાસે જાહેર કર્યું યોગીરાજ હારિતનો આગીવાદ પાળી, બાપ્પો, પોતાના ધેનુદાનને લઈ પોતાના આશ્રમમાં આવ્યો ત્યારપછી તે પ્રતિદિન એગિવર હારિત પાને આવવા લાગ્યો પ્રતિદિન તેના અરણ્યકમળ ધોઈ તેને પીવા માટે દુધ આપતો હતો. વળી

અરણ્યનો વાસ છોડી, કેટલાક સહચરોને સાથે લઈ તે લોકમાં જાહેર પડ્યોઃ લોકની ધીચોધીચતા તેને હાલ પ્રથમજ જોવામાં આવી. જનસમૂહવાળો ભૂભાગ દેવો હોય તે તેણે પહેલાં જોયેલ નહોતું. આ ક્ષણે જનસમૂહ ભૂભાગમાં જીવંત ભાવ જોઈ તે વધારે ઉત્સાહિત થયો. અદૃશ્યેવ વ્યારે સુપ્રસન્ન હોય ત્યારે લોકમાં સઘળા વ્યાપાર ફલદાયક નીવડેછે. તે નિળીક અરણ્યમાંથી નીસરતાં રસ્તામાં નાદુરા મુગરાન નામના ગિરિ પર્વતની તળેટીમાં પ્રસિદ્ધ સિદ્ધ પુરૂષ ગોરખનાથના તેને દર્શન થયાં. બાપ્પાને, તે મહા પુરૂષપાસેથી જોધારવાળી તલવાર મળી, ઉપયુક્ત મંત્ર પવીત્ર કરેલી તલવારથી પર્વતનું વિદારણ થઈ શકતું. હવે બાપ્પાનો સૌભાગ્ય માર્ગ પરિપૂર્ણ થયો આ સમયે, જે તેને પ્રતિરોધ કરનાર હતું તે દેવી તલવારના બળે દૂર કરી તે અભીષ્ટ લાભ મેળવવા કૃતકાર્ય થયો.

પરમારવંશની મૈર્યકુળની એક શાખાનો રાજા તે સમયે માળવાના સીંહાસન ઉપર હોતો અને તેજ સમયે ભારતવર્ષનો સાર્વભૌમ રાજા હતો. બાપ્પો જે વખતે ચીતોડમાં પહોંચ્યો, ત્યારે ચીતોડ માનસીંહ રાજાના તાળામાં હતું. મહારાજ માનસીંહે અભ્યાગત લાણુજને યથોચિત આદર સાથે ગ્રહણ કર્યો. અને તેને પોતાની સામંત સમિતિમાં દાખલ કર્યો. તેના ભરણપોષણ માટે તેણે તેને ગરાસ આપ્યો. મહારાજ મૈર્યવંશીય માનસીંહના રાજ્યશાસન સમયની જે શિલાલિપિ હાથ લાગી છે, તેના પાઠોદ્ધાર એ જાણવામાં આવે છે જે રાજસ્થાનમાં તે સમયે સામંત પ્રથા, વિશેષ પ્રચલિત હતી. રજપુત સામંતો પુષ્કળ ભૂમિવૃત્તિનો ભોગ કરતા હતા અને રાજાની મદદે, રણક્ષેત્રમાં ઉતરતા હતા. બાપ્પો, માનસીંહનો સ્નેહપાત્ર થયો. પણ જે દીવસથી બાપ્પો, માનસીંહની સ્નેહદ્રષ્ટિમાં પડ્યો તે દીવસથી, સામંતલોકોનો રાજા નરક વિરાગ થયો, તેઓએ જાણ્યું જે બાપ્પો, તેઓના અનર્થનું મૂળ છે તેથી તેઓ બાપ્પા તરફ વિશેષ વિદેષ ભાવ ચલાવવા લાગ્યા. હુંકામાં બાપ્પાનું અનિદ્ર કરવા તેઓ દ્રઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા થયા.

તે સમયે, એક વિદેશીય શત્રુએ ચીતોડપુરી ઉપર હુમલો કર્યો. મહારાજ માનસીંહે, પોતાના સામંતોને યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થવા અનુમતિ આપી, તેઓએ પોતાની ભૂમિવૃત્તિના પટ્ટા ફેંકી દીધા અને તેઓ બોલ્યા “ મહારાજ ! જે આપને વધારે પ્રિય છે તે સેનાધિપતિને યુદ્ધમાં મોકલો ” બાપ્પાએ તે પોતાના કાનથી સાંભળ્યું. પણ તે તેનાથી કાંઈપણ શક્તિ ન થયો, તે વિશેષ પ્રોત્સાહિત થઈ એકલો દેશવૈરીના સાથે યુદ્ધમાં ઉતર્યો. વિદેષભાવોસન સામંતોએ પોતાની ભૂમિવૃત્તિ છોડીદીધી ખરી પણ લોકલજનથી બાપ્પાની વાંસે જવાની તેઓને ફરજ પડી.

+ ઉદયપુરના પૂર્વભાગ ઉપર આવેલ ગિરિમાર્ગથી સાત માઈલ દૂર નાદરા મુગરા અર્થાત્ વ્યાદમેરૂ આવેલ છે.

તેનું પ્રથમ વીર્ય અને વિક્રમ નહા ન થવાથી અનુદા પાડત યથુ અને નગરનો ત્યાગ કરી તે પત્થાન કરી ગયુ તે વીર્યવિષેષે બધો ચિનોડમા આવ્યો નહિ અને પોતાના પિતૃપુરુષની તાજધાની ગીજની નગરમાં તે ગયો. ગીજનીનગર તે અમથે એક મ્હેન્ડ નરપતિના કબજામાં હતું. તે નરપતિનું નામ નેહીમ હતું, જાપાએ તેને સંહારામન બ્રહ્મ કયો, અને તે નાહાનન ઉપર મૂર્ચવંગ કુલોમના એક સામંતને બેભારી દીધો, પછી તે પોતાની મેના સાથે ચીતોડમા આવ્યો. એમ કહેવાય છે જે તેણે પોતાના મામાવાળા નેહીમની પુત્રીનું પછીમહત્વ કર્યું હતું.

અભિતમ મામતમરદારો માનનિહ રાત્ર ઉપર રોષ પામી ચીતે ડો ત્યાગ કરી બીન કથળે ચાલ્યા ગયા રાત્ર, તેથી અત્યત દુખિત થયો ચીતોડનગરમા આવી રહેવાનું કહેવા, તેણે તેઓના તરફ જત મોકલ્યા પણ તેથી તેનું કાર્ણ વળ્યું નહિ રોષાધ નામતો, શાત થયા નહિ અને અનેક હમજતો આપવા છતાં તેઓએ વિદેષમાવ દોડ્યો નહિ તેઓએ માનનીહના આગ્રહ સ્વીકારને કયો નહિ, જે આશાથી, તેઓની પાન દત મ્વકથે ગયો હોનો, તેની સાથે તેઓએ મન સંહારને કહેવાવ્યું જે “અમે તમારૂં નિમક પાધુ છે, તેથી એક વર્ષ મુખી અમે તમારી સાથે થઈશું નહી ” તેઓ પોતાના વંરના જલ્લો લેવા, એક ઉપયુક્ત નાયકનો શોધ કરવા લાગ્યા જે જાપો, તેઓના મનોવિકારનું મૂળ કારણ હતું, તે જાપાના અભિતમ ગાર્વથી અને ગુણગારવથી વશીભૂત થઈ તેઓએ, સંમાનસહ તેને અધિન યકના પદે નીમવા પમદ કયો ગાજરયાનમા ડેવી ભયંકર છે ? તેની બોલિની માયામા વિનૂદ થઈ માણસ હિનાહિતના વિષેકનો પરિત્યાગ કરે છે ધર્મજ્ઞાનમા જલ્લાજિ અ પેટે, અને કૃતજ્ઞતાના પવિત્ર મનક ઉપર પાટુ મારી ઉપકારી ગીત્રનો પણ સમૂળ નાગ કરવાને જરાપણ જાભોગી પકડના નથી, અને તેથી રીતે ખરાબ આકાશવાળા જાપોએ તે કર્યું જે માર્ય નૃપતિ તેનો મામે જેના અનુસરે તેના નાજાગ્યનો ઉદય થયો હોનો અને જેના માટે પોતાના સામંત સરદારોનો વિદેષપાત્ર થયો હતો, તેના ઉપકાર જાપો ઉપર ભુક્ષી ગયો. પપાણ જેણે કહ્યું હૃદય કરી, જાપોએ તેને સંહારામનબ્રહ્મ કયો અને તે વિદેષવાળા સા મતેની મદદથી તેણે તેના સિદ્ધાન્તનો કમળે કયા આ મ્થમે ભટ્ટકવિઓએ વર્ણવેલ છે જે “ જાપોએ, માર્ય નરપતિના તાથાથી સિદ્ધાન્તન દટાદી લીધું અને તે પ્રદેશનો નુકુટ સ્વરૂપ ને થયો ” ચીતોડના નાહાનન ઉપર બેઠા પછી, તેણે પ્રવ્લ તરફથી, મમનિપૂર્વક ‘ સંહારામ્ય ’ ‘ ગજયુ ’ ‘ ચાકુઆ ’ (સાર્વભામ) એવા ત્રણ ઉપનામની પદવી મેળી.

જાપોને અનેક નતાન થયા તેમજથી કેટલાક પોતાના પિતૃપુરુષના પ્રાચીન રાજ્ય નાજાપદમા આવ્યા. તેના વશને અન્યત જાગરાળી અને પરાક્રમી નીવડ્યા,

આઈનેઅકબરી નામના ગ્રંથમાં મહુમ પડેછે જે તેઓમાંથી પચાસહજાર વીર-પુરુષો પેદા થઈ અકબરના સમયમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયા. બાપ્પાના બીજા કુમારમાંથી પંચ કુમારો મારવાડ પ્રદેશમાં ઉપનિવિષ્ટ થયા. ત્યાં તેઓ ગોહિલ નામે કહેવાયા પણ તે પ્રદેશમાંથી, તેઓ વિતાઈત થઈ, તેઓ વલ્લભીપુરના છીન્નભીન્ન થયેલા ભાગ ઉપર રહેવા લાગ્યા હતા.

વીરકેસરી બાપ્પાના અંતિમ જીવનનું વિવરણ, સઘળાં કરતાં વિશેષ અદ્ભુત છે તે અદ્ભુત વૃત્તાંત શુભ રાજવા, તેના મન્નતીય લોકો અતિશય આશ્ચર્યજનિત છે. યુદ્ધાવસ્થાના વયઃક્રમમાં આવવાથી બાપ્પાએ, પોતાની માતૃભૂમિને સંતાન સંતતિને અને આત્મીય જનને લાગ કરી બાપ્પો, પૂર્વતા યોરાસાન રાજ્યમાં ઉપનિવિષ્ટ થયો, અને તે દેશનો જય કરી ત્યાં અનેક રહેઠાણ સ્ત્રીઓને પરણ્યો, ત્યાં તેઓના ગર્ભે અનેક પુત્રપુત્રીઓ પેદા થઈ.

એકસો વર્ષનું પરમાયુ લોગવી, બાપ્પાએ માનવલીલા બંધ કરી. દેવવંશના અધિપતિ પાસે એક પ્રાચીન ઇતિહાસ ગ્રંથ છે તેમાં લેવામાં આવેછે જે, ઇસ્કહાનના, કંદહારના, કાશ્મીરના, હરાકના, ઇરાનના, તુરાનના, અને કાશ્મીરનાના રાજાઓનો પરાજય કરી, બાપ્પાએ તે તે રાજાઓની પુત્રીઓનું પશ્ચિમહણ કર્યું. અંતિમ દશામાં તાપસ ધર્મનું અવલંબન કરી, સુમેરૂ પર્વતની તળાટીમાં બાપ્પાએ તેનું ચરમજીવન વ્યતીત કર્યું. એમ કહેવાય છે જે તે સ્થળે તે સજીવન અમાધિસ્થ થયો તે સઘળી પત્નીઓના પેટે બાપ્પાના એકસો ત્રીશ પુત્ર પેદા થયા. તે પુત્રો, “ નાગેરા મહાણ ” નામે કહેવાયા. તેઓએ, પોતપોતાની જનનીના નામના અનુસારે એક એક સ્વતંત્ર વંશ સ્થાપ્યો. હુઈંદુ પત્નીઓના પેટે બાપ્પાના અઠાવન પુત્રો પેદા થયા, તેઓ સઘળા અગ્નિ-ઉગાસી સૂર્યવંશીય, નામે પ્રસિદ્ધ થયા.

બહુઅંશમાં વળી એક વિચિત્ર વિવરણ મહુમ પડેછે જે બાપ્પાના મરણના સમયે, તેના શબના સત્કાર સંબંધે તેના હુઈંદુ સંતાન અને રહેઠાણ સંતાન વચ્ચે મોટો ઝગડો ઉઠ્યો. હુઈંદુ સંતાનોએ, તે શબ બાળવાનો નિશ્ચય કર્યો, મુસલમાન સંતાનોએ તે શબ દાટવાનો નિશ્ચય કર્યો, તે નિશ્ચયના ઝડપમાં દોડીને જય થયો નહિ; એ ઝગડો કરતા કરતાં તેઓ સહુએ બાપ્પાનું શબ ઉઘાડી જોયું તો ઐશ્વર્ય વિનાની કાયાના જલ્દે તે સ્થળે સ્વેન કમળને ઢગલો તેઓએ જોયો.

મેવાડના રાજવંશના આદિ પ્રતિષ્ઠાતા, ગિરહોટ કુળાતિલક વીરવર બાપ્પા રાજ્યોળી સંક્ષિપ્ત જીવનીનું વિવરણ આપણે આપી ચુક્યા. હવે આપણે, તેના આવિર્ભાવના પ્રવૃત્ત સમયનું નિરૂપણ કરવા પ્રવૃત્ત થઈએ. ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ જે મહારાજ શિવાલિસના રાજ્યશાસનકાળમાં (સંવત ૨૦૫) માં નાથ

દેવના પવિત્ર દેવાલયની ભીંત ઉપરથી એક શિલાલિપિ માલુમ પડી. તે કોત-
રાયેલી શિલાલિપિની મદદથી તેના સઘળા સંદેહ દૂર થયા. તે, તે સઘળા વિધ-
વાદી મતનું સમન્વય સાધન કરવામાં કૃતકાર્ય થયો. તે શિલાલિપિમાં " વલ્લભી
સંવત્ " નામના એક સ્વતંત્ર સંવત્નો ઉલ્લેખ હતો. તે સંવત્ પ્રસિદ્ધ વિક્ર-
માદિત્યના સંવત્ના ત્રણસો પચોતેર વર્ષે પ્રચલિત હતો.*

ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ જે સંવત્ ૨૦૫ ના વર્ષમાં વલ્લભીપુર વિધ-
સ્ત થયું. આ સમયે નિશ્ચય રીતે માલુમ પડે છે કે તે સંવત્ વલ્લભી સંવત્ હોવો
જોઈએ. વળી વલ્લભી સંવત્ વિક્રમ સંવત્ના ૪૭૫ વર્ષે શરૂ થયો છે, એટલે કે
૩૭૫+૨૦૫=૫૮૦ વિક્રમાદિત્યના સંવત્ (ઇ. સ. ૫૨૪) માં શ્લેષછોથી વલ્લ-
ભીપુર વિધવસ્ત થયું.

વળી મૌર્યવંશીય નૃપતિની શાસન "સંક્રાંત શિલાલિપિથી માલુમ પડે છે જે
૭૭૦ વર્ષે ભાષ્પારાઓળનો જન્મ થયો. એ ૭૭૦ માંથી ૫૮૦ બાદ કરીએ તો
૧૯૦ બાકી રહે છે. માત્ર એક વર્ષ તેમાં મેળવીએ તો બહુ ક્વિઓએ નિરૂપિત
કરેલા સંવત્ની ધરાબર આવી જાય છે. સં ૧૯૨માં ભાષ્પારાઓળનો જન્મ થયો
એટલે કે અમે જે સંવત્ ૧૯૦ નો નિશ્ચય કરેલ છે તેમાં એક વર્ષની ન્યુનતા
આવે છે, દુઃકામાં એવો વિષય નિરૂપણ કરવામાં એક વર્ષનું ન્યુનાધિકા અતિ
સામાન્ય બાબત ગણી શકાય.

જે સમયે ભાષ્પો, ચિતોડના સિંહાસને જોડા તે સમયે તેની ઉમર ૫૬૨
વર્ષની હતી. પણ ઉપર માગ એટલું પ્રદર્શિત થયું છે જે તેનું જન્મ વર્ષ મૌર્ય
શિલાલેખોકત વર્ષથી એક વર્ષ ન્યુન છે, અર્થાત્ તેના જન્મકાળ સંવત્ ૭૬૬
વર્ષમાં છે. એટલે કે સં. ૭૬૬+૧૫=૭૮૧ (ઇ. સ. ૭૨૮) માં ગિલ્ડોટકુળ
કેસરી ભાષ્પારાઓળ, ચિતોડના સિંહાસને જોડા અને તેજ વર્ષમાં ચિતોડમાં
ગિલ્ડોટકુળનું અધિપત્ય થયું; તે સમયથી માંડી કુમાગત અગીયારસો વર્ષ સુધી
મેવાડના સિંહાસને એકંદરે ૫૬ રાજાઓએ રાજ કર્યું.

ગિલ્ડોટ કુળ તિલક વીરવર ભાષ્પારાઓળના આવિર્ભાવનો પ્રકૃતકાલનિર્માણ
થયો તેમાં રાજસ્થાનના ભટ્ટ ક્વિઓની કૌશળ રચિત કલ્પનાબળ પુષ્કળ હો-
વાથી, તે વિચુક્રકરવાથી ભાષ્પારાઓળનું પ્રાચિનત્વ ઘણા દરજ્જે નિશ્ચિત થયું.

મેવાડના રાજ્યમાં " આઈતપુર " નામનું એક પ્રાચીન અને સમૃદ્ધ
નગર હતું, તે નગર આજ અનંત કાળસાગરના અચંડ તરંગથી ચૂર્ણવિચૂર્ણિત
છે. આજ તે અસહ્ય ભીંત અને વન્યશ્વરપદનું લીલા રમણ થઈ પડ્યું.

* ૧ શિલાલિપિમાં સિવસિદ્ધ સંવત્નો વળી એક નવા સંવત્નો ઉલ્લેખ છે (સિવસિદ્ધ
વિક્રમાદિત્યના સંવત્ ૧૧૬૯ ના વર્ષથી શરૂ થયો છે)

છે. આજ અનેક લોકના સ્મૃતિપટમાંથી તેનું નામ માત્ર વિદ્યુત ચક્ર ગયું છે. આઘાતપુરના ધ્વજસંચિમાંથી એક સ્મારકનિષિ હાથ આવી છે તેમાં મહારાજ શક્તિપ્રભાર પર્વત, મેવાડના વાદ રાજનું ધારાવાદિક વિવરણ છે. તેમાં બાપ્પાસંચોળના નામનો ઉલ્લેખ પણ છે, તેમાં તેનું નામ ચેલ છે. બદ્ધ અંધની સાથે અને રાજપરિવારની કાલીપત્રીકા સાથે તે શિવાલિપિનો ઘણું ફરીને સંધર્ભ વિષય મળેલો આવે છે કેવળ તેમાં એક અતિરિક્ત નામ દાખલ થયેલ છે.

પડિતવરણુમે કહેલ છે જે “અગર જો કે કવિકૃણ પોતાના કટપનાળે સત્ય અતિદાસિક બીનાને વિદ્યુત કરી નાંખે છે. તોપણ કવિકૃણ પોતાની રવેચાના વરો, સત્યવદનાને અદ્ભુત અલંકારથી અલંકૃત કરી અમત્યાલામમાં લાવી મૂકે છે, તો છતાં તેજ માત્ર જાનના એક દંતિદાસ મેવના કહેવાય છે, તોપણ તેના ગંભીર અતિરંજનની અંદર પ્રકૃત વૃત્તાત મર્વદા વિરાગમાન હોય છે. જો જ્ઞાનમર્મ મહા વાક્ય આ રથે મુસ મલ છે. શાકારણથી કે વિદ્યવન્ન આ દિવ્યપુર (આઘાતપુર) ના ધ્વજસંચિના સાથે જે નામાવળી ધીરે ધીરે લોક લેખનથી અંતર્ધૃત થઈ ચાલી ગઈ, તે નામાવળી, મેવાડના બદ્ધકવિકૃણની એ દિની કટપનની નિળીક જાળમાં રૂપલાયે વિરાગે છે, વીરવર બાપ્પાસંચોળના સમયમાં સુમત્રમાન લોકો સંધિ પરી ઓળંગી પ્રથમ બારતવર્ષમાં આત્મા હતા. હીન્દીના હપ મા વર્ષે અઢીકાવા રીડનો સેનાપતિ મહામદ બીનકાસીમ મિધુ દેશ જીતી લાગીરથોની ગેતાળ ભૂમિસુધી આવ્યો હતો આ વિવરણ આરબીક એ-તિદાસિક અંધોથી નીકળી આવે છે. અગર જો કે એકમેદીનના અંધમાં સિંધુ પ્રદેશ ઉપર સુમત્રમાને કહેલ હુમલોની સૂકીકત નાનુમ પડે છે, તોપણ બારતવર્ષની તાત્કાલીક અવસ્થાની પર્થ્વાલોગના કરવાથી ચારી રીતે માહુમ પડે છે, જે બારતવર્ષના અનેક પ્રદેશ, શત્રુઓથી લૂટાયા હતા. પ્રિન્સીપ આઠમાં સૈકામાં માલિકરાયનું અગરેર રાજ્ય, શત્રુઓએ નાશ કર્યું. એમ કહેવાય છે જે ને શત્રુઓ, વહાણમાં ભેગી, અજર નામના સ્થાને ઉતર્યા હતા. જો તે હુમલો કરનાર કામીન છે એમ સુકરર કરવામાં કામીને સદેહ થાય તો, મિધુ રાજ દાહિરનું શ્રોત્રનીય મરણ વિવરણ વાચવાથી તે ન દેહ અનેક પરિણામે દૂર થાય છે.

પડિત પ્રધાન અબુલ ફઝલે કહેલ છે જે “હીજરી ૯૫ (ઈ. સ. ૧૫૩)માં કામીને, દારીને ચારી ન ખ્યો. અને તેનું રાજ્ય વિધ્વન્ન કરી દીધું. તેનો પુત્ર ચિનોડમા પલાયન કરી ગયો અને આ તો નાનું રાજ્યનો આઘાત લીધો.

બાપ્પાસંચોળ અને શક્તિપ્રભારની વચ્ચે બેસી વર્ષ માથે નવરાત્રીઓએ ચિતોડના સિંદાસને બેસી રાજ્ય કર્યું, તે બંને વર્ષમાં જે ચાર રાજ્યો પેદ

યથા છે, તેને લઈ ચાર પ્રધાન યુગની અવતારણા થઈ છે.

૧ લો રાજા કનકસેન ઇ. સ. ૧૪૪માં, ૨જો શિલાદિત્ય (૨ના રાજ્યમાં વલ્લ-
લક્ષીપુરનો દવંસ) ઇ. સ. ૫૨૪ માં, ૩ જો બાપ્પાસઓળ (બાપ્પાસઓળે
ચીતોડ મેળવ્યું.) ઇ. સ. ૭૨૮ માં ૪ થો શક્તિકુમાર ઇ. સ. ૧૦૬૮-માં.

તૃતીય અધ્યાય.

બાપ્પાસઓળ અને સમરસિંહના મધ્યવર્તી રાજઓનો વૃત્તાંત,
બાપ્પાસઓળની સંતાત, આરળ લોકનો ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો, ચિતો-
ડના રક્ષણ માટે જે સઘળા હીંદુરાજઓએ તરવાર શત્રુ વિરૂદ્ધે લીધી
હતી તેઓનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ.

ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ જે ગિરિહાટ કુળ તિલક બાપ્પાસઓળ,
સં. ૭૮૪ (ઇ. સ. ૭૨૮] માં ચિતોડના સિંહાસને ખેઠો ત્યાર
પછી જે દિવસથી તે ચિતોડ રાજ્ય છોડી ઇરાન દેશમાં ગયો, તે દિવસથી તે મહારાજ
સમરસિંહના રાજ્ય દાળ પર્થ્વતનું વિવરણ. બાદ અંથોની વિવરણાવળીમાંથી
સંગ્રહ કરી અત્રે સંકલીત કરવા આપણે હવે પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ. એ સમયે
દેવગ મેવાડમાં તો શુ' પણ સમગ્ર ભારતવર્ષમાં એક નવો યુગ ઉત્પન્ન
થયો હતો, જે દિવસે પ્રચંડ મુસલમાન વીરના આક્રમણને લેહી નાંખે તેવા અર્ન
કાનને બચાવવા લાગે તેવા સિંહનાદે, ભારત લક્ષ્મી અંગ્રજ થઈ ભારતવર્ષનો
રાજ્ય મુકુટ ભારતવર્ષીય નૃપતિના માથા ઉપરથી ઉતરી યવન રાજના માથા ઉપર
ગયો, તે દિવસે સઘળા ભારતવર્ષમાં એક નવા યુગની અવતારણા થઈ તે
દેવગ સ્વીકાર નહિ કરે ? બાપ્પાસઓળ ઇરાનમાં ગયો ત્યારથી અને સમરસિંહ
સિંહાસને ખેઠો ત્યારપછીમાં વર્ષના ચાર સૈકા ચાલ્યા ગયા. એ ચાર સૈકામાં
મેવાડના સિંહાસન ઉપર બેસી અઢાર રાજઓએ રાજ્ય કર્યું, તેઓના શાસનકા-
ળનું વર્ણન જે કે બાદ અંથોથી મળી આવતું નથી, તોપણ તેમાંથી જે કંઈ મળી
આવે છે, તેનાથી સુસ્પષ્ટ ખાતરી થાય છેકે, તેઓ વીરવર બાપ્પાસઓળના યોગ્ય
વશધર હતા, તેઓના કીર્તિલેખો આજ પણ રાજસ્થાનના અનેક ગિરિગાત્રે અક્ષય-
ભાવે વિરાજે છે.

આઈતપુર (આદિત્યપુર) ની શિલાલિપિની મદદે પ્રતિપાદીત થાય છે જે
બાપ્પા અને સમરસિંહના મધ્યે શક્તિકુમાર નામનો એક રાજા સં. ૧૦૨૪

(ઇ સ ૮૬૮)મા મેવાડના રાજ્ય સિંહાસને બેઠો વગી એક પુરાતન ઉદ્ધૃષ્ટ
 જેન પાડુ લેખણી મનુષ્ય પટે છે જે મહારાજ સંસ્થિતકુમારથી ચાર પેઢી પૂર્વે
 મવતુ ૮૨૨ (ઇ સ ૮૬૬)મા એક પ્રતિષ્ઠાવાળો રાજા ચિતોડના સિંહાસને
 બેઠો હતો તેનું નામ ઉદયુજી હતું જેમાનરાસ નામના એક પુરાતન કાવ્યમય
 થી માનુષ્ય પટે છે જે, બાપ્પારાઓળના અને સમરસિંહના મધ્યકાળમા એક
 વાર મુમતમાનોએ ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો હતો જે રાજાના રાજ્યકાળમા
 તે બનાવ બન્યો તે રાજાનું નામ પોમાન હતું, મહારાજ પોમાને ઇ. સ
 ૮૧૨ થી તે ઇ સ ૮૩૬ સુધી રાજ્ય કર્યું

તે સમયે ભારતીય ઇતિહાસ, પુષ્કળ અલકારમા સંપૂર્ણ રીતે ઢકાયેલ હતો
 એટલે કે તે અધકારમય અતીતકાળ ગર્ભમા પેસી, ભારત વર્ષના ઐતિહાસિક
 વૃત્તાંતનો ઉદ્ધાર કર્યો હુકર છે ભટ્ટ કવિઓના અથ, આઇનેઅકબરી, ફેરી
 સ્ના વીગેરેના લેખો, તે અધકારમા સામાન્ય તેજ આપે છે, અને આપણે તે
 લેખની સહાયથી મેવાડનો તે કાળનો ઇતિહાસ શોધવા પ્રવૃત્ત મઇએ છીએ
 હરે આ રહે બાપ્પારાઓળના સત્તાન સતતિના વિવરણમા થોડો એક વખત
 અતિત કરીએ

ઉાર અપરે કહી ગયા છીએ જે મિરઝોટકુજી એકંદર ચોરીશ શાખામા
 વૌમન છે, તે ચોરીશ શાખામા કેન્દ્રી શાખા, બાપ્પારાઓળથી પેઢા થઈ છે
 ચિતોડ છલ્યાને થોડો સમય થયો ત્યાર પછી તુરત બાપ્પારાઓળ સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશ
 મા ગયો સૌરાષ્ટ્ર સંસ્થિત બહર દ્વીપ તે કાળે ઇસકુશનામના રાજાના
 તાળામા હતો, મહારાજ ઇસકુશનામ એક પુત્રી હતી બાપ્પાએ તેનું પાણી
 મહુણ કયુ અને તેને લઈ તે ચિતોડમા આવ્યો તે સમયે, દેવબદરમા બાણ
 માના નામની એક દેવમૂર્તિ હતી નવોઢા પત્ની માથે બાપ્પા રાઓળે, તે મૂર્તિ
 પોતાની રાજધાનીમા આણી તેણે તે દેવમૂર્તિને જે મંદિરમા સ્થાપિત કરી તે
 આજે પણ તે મંદિરમા સમભાવે વિશાળ છે આજપણ ભગવતી બાણમાતા,
 મેવાડના ભગવાન એક લિંગની સાથે સમાન પૂજાને પામે છે

દેવબદરાધિપતિ ઇસકુશનામ પુત્રીના પેટે બાપ્પારાઓળનો અપરાજિત નામનો
 એક પુત્ર પેઢા થયો, વગી બાપ્પા રાઓળે, દ્વારકા પાસે કાગીળાક નગરના
 પ્રમાર રાજાની દુરિતાનું પાણિ મહુણ કર્યું તેના ગર્ભે, બાપ્પા રાઓળનો અશીલ
 નામે પુત્ર પેઢા થયો તે મર્દમા ગયો હતો તે પિતૃરાજ્ય પરિચાગ કરી મામાના
 રાજ્યમા રહેતો હતો, તેથી ચિતોડના સિંહાસને બેસવાનો લાભ મેગરી શક્યો
 નહીં તેથી તેની કનિષ્ઠ બોરમાન માતાનો દીકરો અપરાજિત ચિતોડના સિંહા
 સને બેઠો અગીયને પિતૃરાજ્ય મળ્યું નહિ પણ તેણે સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમા એક

સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું, અને ત્યાં પોતાનું શાખાકુળ ઉભું કર્યું, તેના નામના અનુસારે તેના વંશધરો અશીલ ગિલ્ડોટ નામે કહેવાણા. તેઓ કાળકુર્મે એટલા બધા વધી ગયા કે મોગલ કુળ તિલક સમ્રાટ અકબરના શાસનકાળમાં પચાસ હજાર સૈનિકને સમરાંગણમાં સજ્જીત કરી લાવવા સમર્થ થયા હતા. અપરાજીતના રાજ્યશાસન કાળમાં કેઈ જાતનો પ્રયોજનીય જનાવ જન્યો નથી. અપરાજીતના ખગલોજ અને નંદકુમાર નામના બે પુત્ર પેદા થયા. ઉત્તરાધિકારિત્વના ચિરંતન વિધિના અનુસારે જેથ પુત્ર ખગલોજ પિતૃસિંહાસને બેઠો. ઉપનયક ભૂમિ-માંથી એક શિક્ષાલિપિ મહારામા ટોડ સાહેબના હાથમાં આવી છે. તે શિક્ષાલિપિ-માં જે સધળો વૃત્તાંત લખેલ છે તે વાંચવાથી સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે જે મહારાજ અપરાજીત એક પ્રબળ પરાક્રમી રાજા હતો. કનિષ્ઠ નંદકુમારે દારવંશીય રાજા લીમસેનનો સંહાર કરી દક્ષિણ રસ્તે આવેલું દેવગટનું રાજ કબજે કર્યું.

મહારાજ ખગલોજના પરલોકવાસ ઉપર પ્રસિદ્ધ ખોમાન, ચિતોડના સિંહાસને બેઠો. મેવાડના ઇનિહાસમા ખોમાનની વિશેષ પ્રતિષ્ઠા અને ખ્યાલિતું વિવરણ જોવામાં આવે છે. ખ્રિસ્તીય નવમા સૈકાના પ્રારંભકાળે ખોમાન ચિતોડના સિંહાસને બેઠો હતો.

ખોમાન, જેવો રાજ્ય સિંહાસને બેઠો કે સુસલમાનોએ તેના રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો, સ્વાધીનતાનું લીલા સ્થળ ચિતોડપુર, સુસલમાનોથી આકાંત થયું તે જોઈ તે કાળના ભારતવર્ષના ક્ષત્રિયરાજાઓ સેનાદળ સાથે ચિતોડના રક્ષણે રણક્ષેત્રમાં આવ્યા, તેઓની મદદથી મહારાજ ખોમાને દુર્ધર્ષ શત્રુ કુળના પ્રચંડવિક્રમનો અદ્ભૂત વીરતાથી અતિરોધ કર્યો, તેનું ચચાર્ય વર્ણન ખોમાનરાસ કાવ્યમાં વર્ણવેલ છે. ખોમાન રાસકાવ્ય કવિની જીવંત વર્ણનના પ્રભાવે જેવી તેજસ્વી મૂર્તિ ધારણ કરેલ છે, તેવીજ તેજસ્વી મૂર્તિનો આબેહુળ ચિતાર તે કાવ્ય અંશનો પાઠ કરવાથી લબ્ધ થઈ શકે તેમ છે. એમ કહેવાય છે કે પ્રચંડ પરાક્રમવાળા મ્હેચ્છોએ ચિતોડપુરી ઉપર હુમલો કરી, ખોમાનરાજ પાસે કર માંગ્યો. તે માગવાથી ખોમાન રાજ પગથી માઘા સુધી જળી ઉઠ્યો, તેના દરેક રૂવાડાંમાંથી અગ્નિ નીકળવા લાગ્યો; દર્પથી, દંભથી, વિપમદૃષ્ટાથી મ્હેચ્છની તે અધમ માગણી અગ્રાહ્ય કરી તેણે પ્રચંડ નિર્દોષે રણશીથું વગડાવ્યું, જોનજોનામાં ક્ષત્રીય વીર રાજાઓ રણસન્નતામાં સજ્જીત થઈ ઘોર ઉત્સાહ સાથે શત્રુ વિરૂદ્ધે યુદ્ધક્ષેત્રે ઉતર્યા. વીરવર બારંધારાઓળનો “ લાલ વિજય વાવડો ” ઉંચો કરી ક્ષત્રિય સેના મ્હેચ્છની સાથે ધોરસ-આમમાં લડવા તૈયાર થઈ, દુરંત મ્હેચ્છોએ કુશ્મણે ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો હતો, અને તેથી મ્હેચ્છોનો ઘણો ભાગ રણક્ષેત્રમાં માર્યો ગયો. કેટલોક ભાગ રણાંગણથી પલાયન કરી ગયો, પલાયન કરી ગયેલા મ્હેચ્છોનો પલાયનથી નિસ્તાર

ધર્મે નદિ, વિજયી બોમાન, તેઓની જાને ધાર્યો, તેજે રમેડાના સેનાપતી મહાપ દને ષડ્ડી લીધા, તેને કેદ કરી ચિતોદમાં તે લાવ્યો, એ મહામદ ઠેગજો તે મળે નિર્જેય કરવા આરમ્ભેગીય હતિહાન મય એવા બેઠ્યો

ભારતવર્ષની રતનશામીના, દુરત રમેડાની ટ્રિષ્ટિએ પડવાથી, રમેડાની તે છતવાની દુસાકાશ વધી ગઈ તેવી અધમ દુસાકાશથી પ્રેરિત થઈ તેઓ યમના અનુચરના રૂપે ભારતવર્ષમાં આવ્યા, અને નૃસ સર્વિન ધારણ કરી ભારતવર્ષના ધન પીએરે નેઓએ પુટી લીધા, વચો ભારત સત્તાનને પુષ્કળ દુખમાં તેઓએ દુ-ભારી પીધા, ભારતવર્ષના નગર તથા ગામડાનો તેઓએ મ્વન કરી નાખ્યો. જે સમયે ખલીફાઉમર બગદાદના સંદાસને બેઠા હોયો તે અમરે, ખલેલીપાર મુમત માન હોઠો ભારતવર્ષમાં આવ્ય તે અમરે, ગુજર્નર રાજ્ય અને મિથુ રાજ્ય ભારતવર્ષમાં પ્રધાન વાણિજ્ય ન્ધ્ય મણુવા દવા તે અને રાજ્યના દ્રવ્ય હમ ગત કરવા માટે ખલીફાઉમરે, અમિદ્દ દાઉગમ્મ નરોના દીનાસ ઉપરના પ્રેરણમાં બસરા નગરી સ્થાપી, ભારતવર્ષની વાણિજ્ય મામમાં એક દુસાકાશ કર્યો કર્યે વધવા લાગી, પચ દ્રવ્યનો બદલો કરવા છતાં તેનાં દુસાકાશ પરિતુસ થઈ નદિ, જે સુવર્ણપ્રમુખમિમાં, બન વાણિજ્ય દ્રવ્ય પેદા થતુ તે સુવર્ણ ભૂમિ ભેવાને અને તેની રિધાત ભેવાને માટે તેને આણુલઆર્યના સેનાપતિવણુ નીચે એક 'ગોટુ' લગર ભારતવર્ષમાં નોક'યુ, અચુરઆર્યેષ પાતાતુ' સેનાદળ લઈ મિથુ રાજ્યમાં આવી પહોંચ્યો, પણ આર્ય મતાનતુ વીરવણુ હોદ્દી તે અમરે પણ નાર પારમુ' નહેતુ, રમેડા લોકાનુ દુર્ગતથુ એક ઘોડા સમયમાં આરેર નાગના ક્ષેત્રમાં તે આપનો વિકર્માર્મ પ્રચંડ તંત્રથી પ્રજવરિત થવા લાગ્યો

દુરંત આર્યેષ, તેમાં તુલુની જેમ બગી જઈ આરાપિયામનુ' શાતિ વિધાન કર્યું, તોપણ તે થકી ખલીફાની દુસાકાશ વૃત્તિ હોઈ રીતે શાન થઈ નદિ. ઉમરના પચલોકાગ ઉપર ખલીફા ઉન્નમાન તેના સિદ્ધામને બેઠો ઉસમાન બગદાદના રાજ્યામને બેઠો કે નુત ભારતવર્ષની અદરની રિચરિ ભેસ માટે તેજે દુનો મોકલવ. શરૂ કર્યા વચી એક તરફથી પાતે ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કરી તેનાવતુ' તા સંજને માટે એક સેનાદળની મેરી નેસરી કરી, પણ તેના મકરવમિદ્ધ થયો નદિ લોડા સમય પડી બીજે ખલીફા આગી બગદાદના સંદાસને બેઠો. ના નેનાપતિએ મિથુ રાજ્ય ઉપર ન્ધ્ય મેગવવા પ્રવિનવાના થયા, પણ વણુ થઈ સુધી મિથુ રાજ્યનો તે અધિકાર કરી શક્યા નહિ તે અમદના બગદાદના ખલીફાના મૃત્યુ પછી તે સેનાપતિએ પડનાના પ્રવાદના ધાર વમળમાં પડી ભારતવર્ષ નો લોક કરી ચાલ્યા ગયા. ત્યાં પછી બગદાદના અધિપતિ ખલીફા અબ્દુલ મલેકના અને ખોરામાનસ અધિપતિ ઇયાઝદેના રાજશાસનના અમયમાં, ભારત

જર્મ ઉપર જ્ય મેળવવાની યોજના ચાલી પછી તેઓની યોજના સાર્થક અને સફળ થઈ નહિ. એ રૂપે કેટલોક સમય નીકળી ગયો, ક્રમે વિધિલિપિના અવશ્યભાવી લેખાનુસારે ભારતની કઠોર અવિતવ્યતાનો નિર્દોષ સમય કાળ રાત્રી રૂપે ધીરે ધીરે ભારતવર્ષ તરફ આવ્યો આવ્યો. એ સઘળી ઘટના પછી ખડીશ વાલીદ પિતૃરાજ્યના સિંહાસને બેઠો. જેવામાં તેણે રાજ્યશાસન સૂત્ર હાથમાં લીધું તેવામાં તેણે વિશાળ સેનાદળ માથે આવી ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કર્યો તેનો પ્રયત્ન હુમલો કોઈ અટકાવી શક્યું નહિ ક્રમે સિંધુરાજ્ય, તેની પાસેના કેટલાક જનપદ સાથે તેના વિકાળ મુખમાં આવી પડ્યો, એમ કહેવાય છે જે ગંગાના પશ્ચિમ કીનારા ઉપરના પ્રદેશના અધિપતિઓ, વિજયિ વાલિદના પ્રયત્ન પરાક્રમથી હારી જઈ તેને કર આપવા પ્રુશી ગતાવી હતી. મુમલમાન વીરો માટે તે સુર્પુ યુગ હતો એમ કહીએ તો અરુચિત ગણી શકાય નહિ. શાથી કે એ સમયે, તેઓના વિક્રમવલ્લિ એટલો બધો સળગી ઉઠ્યો હતા કે તેને અટકાવવા જતાં અનેક પરાક્રમી રાજાઓ તેમાં પતંગની માફક બળી ગયા હતા. તે 'વિક્રમોશ્વાસનું' વિવરણ પાઠ કરવાથી એકદમ સ્પષ્ટ થઈએ તેવું છે. એટલે એકજ સમયે પ્રાચ્ય અને પ્રતીચ્ય મંડળના બે વિશાળ રાજ્ય દુર્ઘર્ષ મુસલમાનોના બળતા પરાક્રમમાં નાશ પામ્યાં. એક તરફ સિંધુ નદીના સેકત પ્રદેશના દેવલાધિપતિ દાહીર રાજાના અધઃપતન સાથે ભારતવર્ષનો સર્વ નાશ થયો. બીજી તરફ વીરવર રાજા રડારીક રણક્ષેત્રમાં પડવાથી પોતાનું વિપુલ આંદાલુષરાજ્ય, અને ગોથરાજ્ય કુળનો અંત આવ્યો. એ બંને ભયકર ઘટનાથી મુસલમાન પરાક્રમનો અક્ષય અને જીવંત દાખલો, જગતના ઇતિહાસમાં લોહીના અક્ષરે અનંત સમય માટે લખાઈ ગયો છે.

ખડીશ વાલીદના સેનાપતી વીરમહમદ બીનકાસીમે, હીજરી ૯૯ (ઇ. સ. ૭૧૮)ની સાલમાં ભારતવર્ષમાં આવી ર્હીધુ રાજ દાહિરના રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો. દેશવૈરી મ્હેરુના કારણે આસમાથી પોતાના દેશની રક્ષા કરવા રાજા મોટા સશ્ત્રામમાં ઉતરી પડ્યો. પણ દૈવઘટનાએ, તે પોતાના સ્વાર્થેતુ સંરક્ષણરી શક્યો નહીં, તે મુસલમાનના હાથમાં પડ્યો, જેથી તેણે રાજધન વીજેરની સાથે પોતાનું જીવન ગુમાવ્યું. વિજયી બીનકાસીમે જયમાં મેળવેલ અને લુટમાં મેળવેલ દ્રવ્ય સામગ્રી સાથે, ક્ષત્રિય રાજ દાહિરની બે મુળમુરત પુત્રીઓને યવન રાજાની પાસે મોકલી આપી.

પણ તે ક્ષત્રિય કુમારીથીજ તે સેનાપતિનો સર્વ નાશ થયો. આખનેચકળરીમાં અને ફેરીસ્તા અંધમાં વર્ણવેલ છે જે તે બે ક્ષત્રિય કુમારીને હુમારકસ નગરમાં લઈ ગયા. ખડીશએ તેની અનુપમ મુગમુરતીની વાત સાંભળી 'ખડીશનું' જ્યોત્સાસિત હૃદય બમણું પ્રગુલ્લ થયું. તે બંને સુંદર પ્રમદાનું અપ્રમેય મુળમુર

લીના ઉપર ને રસ્તા, તેના હૃદયમાં પવનનો હૃદય થયો, પ્રેમહલવનમાં જઈ
 યવન નાજે નેત્રી દ્રવિય કુનાર્તને પોતાની પને લાવવાનો હુકમ કર્યો, જે
 હુકમ એકદમ પ્રતિપત્ત થયો, પવિત્ર દ્વિત્વ કુળમિત્તીને, કાનાન્મત્ત રાવલ
 સ્વયં નિર્દયયાનત્ત પાત્રે લલ્યા, નિવહાય નિવહાય, અનાય, રજપુત પ્રમદા,
 પાપ મેરુના વિવાસલોના કાર્ય મત્તમાં આવી પડી, તેની રક્ષા કેવું કરે?
 સિંધુગજ દાદિરના પવિત્ર કુળને અનત કલકમાં પડતું કોલ બચાવે? મેરુ-છત્ર
 સ્વમાધો પોતાના પવિત્ર સ્ત્રી વના નક્ષત્ર કન્વા માટે બીજે કોઈપણ ભવનો ઉપર
 લ મલુમ પડવાથી મોટી રાજ પુત્રીએ એક સાત કોઈપણ અવલગન કર્યું યવન
 રાજની સમક્ષ જનારે તે આવી ત્યારે તે રોતા રોતા જોતી, મહાનાજ? અને
 સ્વર્ણ કર્યો નહિ આ રીતે આપના કર સ્વર્ણ થવા નાટે યોગ્ય નથી હુર્મતિ કામીએ
 અગાઉ બગ નાર કરી અમારો નતીત્વ ધર્મ નષ્ટ કર્યો છે આ ક્ષણે દેશ યાય એવા
 જિમ્મયત્ત વાક્ય તાબગી ખવીટો પગથીને માથા નુખી સગમી ગયો, તેના દરેક ક્ષણે
 મ થી અગ્નિ કલ્પો નીકળવા લાગ્યા, તેને એકદમ કામીમના વિરુદ્ધે નીચે પ્રમાણે દેહી
 અગ્નિ કરી કે કામીમને જીવનિ અવધામાં અગળ જોવા ગા આગા યામદામાં બાપી
 જદ્દોધો રાજધાનીમાં લાવો. 'એકદમ તે જોર દંડ જ્ઞાન પ્રતિપાવન થયું, બેનસીજ
 કામીને, ખલીદાના રોષાનમાં પડી પેતાના જીવનની અને વિજય મેગવની આતુતિ
 આપી, પવિત્ર હૃદય રજપુત કુમારીએ કૃશનનું અવલગન કરી, પેતાની તત્તી
 પદ્માની રક્ષા કરી, યવન રાજનો નર્વમોમ અધિપતિ રાજકુમારાનું કૌશલ કુની
 શક્યો નહિ.

ઉપર કહેવ યવના અને ખીના પડી યવન લોકોએ ભારત વર્ષમાં આવી
 કોઈ હોંદુ રજાને હુલ મ્યું છે કે નહિ તેનું વિવચ્છ કોઈ દનિદોસથી નીકળતું
 નથી, માત્ર એવું માનુસ પટે છે જે વાલીદ પછીના ખલીદા આલમનમુરતા
 સાચા કાગમાં, તેનો નેનાપતિ ઇલાહી દોઈ સમ્રાટના રોષાનમાં પડેલ,
 તે તેના રોષ નગમી જન્વા માટે પગિાર માથે સિંધદેશના પવાયન કરી ગયો, માત્ર
 એમ્લોજ ઉત્તેજા ઇનિદાનથી નીકળી આવે છે, એટલે એ વિષયમાં હવે વિશેષ
 આલોચન કેવળ પ્રયોજન વિનાનું છે આલમનમુર ત્યાં ખલીદા અપભાસના
 પ્રતિનિધિપણ નીચે નીમથે હોતો લકે સિંધુ રાજ્ય અને પશ્ચિમ રાજ્ય, તેના
 રાસનમાં હુના + તના / યાનત તપયમાં વીગવ ગઝોળ ગાર્પેલ સ્વદેશનો
 રથાગ મી ઇરાન દેશમાં ગયો હતો.

+ યવ નામનિઃ ભાદ્ર પઠાજ રાજા || આ | મુલધમાન રજા || મહેસમ તશિહ
 નિદોટ રજા અવિનાયકજ
 નાપરાલોગ ર. ૭૧૪ ઇ સ ૭૧૩ ખલીદવતી ડી. ૯૧-૯૨ ઇ. સ ૭૧૫-૭૧૪

જીવનવિદિત બાદશાહ શાહેમાનના અમલદારીન પ્રસિદ્ધ ખતીફ હાફ્ઝ-ઉલ-રસીદે, પોતાના પુત્રોને પોતાના રાજ્યના ભાગ કરી આપ્યા. તેમાં બીજા પૂત આવમામુનના ભાગમાં, જોરાસાન, જાગાલીસ્તાન કાબુલીસ્તાન, સિંધુ અને ભારત વર્ષના પ્રદેશો આપ્યા. હાફ્ઝ-ઉલ-રસીદના પરલોક વાગ ઉપર આવમામુને, મોટા ભાઈને રાજ્ય સિંહાસન બ્રથ કરી, ઇ. સ. ૮૧૭ માં પોતે તેના અધિષ્ઠાતા થયો. આવમામુને ઇ. સ. ૮૩૩ સુધી પોતાનો શાસનદંડ ચલાવ્યો. તેના રાજ્યાધિકારના સમયે મહારાજ જોમાન ચિતોડના મિંહાસન ઉપર હતો. ઉદયપુરના રાજ મહેન્દ્રના ભટ્ટ શ્રેયોથી નીકળી આવે છે જે, જોરાસાનાધિપતિ મામુદે, [મહમદ] જાગાલીસ્ત નથી આવી ચીતોડનગર ઉપર હુમલો કર્યો, મામુનના બહાને મામુદ એણે નામ લિપીકરના પ્રમાણથી તે શ્રેયોમાં લખાવેલ છે.

ઉપરની ઘટના પછી વીસ વર્ષ સુધી સુન્નતમાનો ભારતવર્ષમાં આવ્યાજ નહિ. તે સમય પછીથી તેઓનો પ્રચંડ પ્રતાપ ક્રમે ક્રમે હીન તેજવાળો થયો, ભારતવર્ષમાં જે જે પ્રદેશો તેઓ હસ્તગત કરી ચક્રવાત હતા, તેમાંથી સિંધુપ્રદેશ સિવાય સમગ્ર પ્રદેશો, તેઓના હાથમાંથી આવ્યા ગયા છે. ઇ. સ. ૮૫૦ માં હાફ્ઝ-ઉલ-રસીદનો પૈત્ર મોતાબેકલ જગદાદના સિંહાસને બેઠો. મોતાબેકલના પરલોકવાસ ઉપર તેના પિતૃપુત્રપુત્ર પ્રાચીન રાજ્ય, ક્ષય પામેલા જીર્ણ વૃક્ષની માફક કંપવા લાગ્યું, છેવટે તેનું અભ્યંતરીન ભલ નિઃશેષ થઈ ગયું. જેથી કરી તે રાજ્ય એવી શોચનીય દશામાં આવી પડ્યું જે તેનું વર્ણન ગાંધગાથી દુઃખ વિદીધે થાય તેમ છે. જે જગદાદના ખતીફઓએ યુરોપખંડને અને એશિયાખંડ ને કંપાવ્યા હતા, તેઓના રાજ્ય, બીજા પાત્ર પદ્ય દ્રવ્યની જેમ જાહેર થયેલે વેચાવા લાગ્યાં.

અપરાજિત	ઉમરહિતી. ડી. ૯૯-૧૦૨ ઇ. સ. ૭૧૮-૭૨૧
ખલમોજ	દ્વામ ડી. ૧૦૪-૧૨૫ ઇ. સ. ૭૨૩-૭૪૨
	અલમાનમુર. ડી. ૧૩૬-૧૫૮. ઇ. ૭૫૪-૭૭૫.
	હાફ્ઝઉલરસીદ. ડી. ૧૭૦-૧૯૭ ઇ. સ. ૭૮૬-૮૦૯
જોમાન સં. ૮૬૮-૮૯૨ ઇ. સ. ૮૧૨-૮૩૬ આવમામુન. ડી. ૧૯૮-૨૧૮ ઇ. સ. ૮૧૭-૮૩૩	
ખતુમાદ	
સિંહલજ	
ઉલ્લુ.	
નરવાહન.	
શાલવાહન.	ગીઝની રાજાઓ.
રક્તિખુમાર. સં. ૧૦૨૪. ઇ. સ. ૯૬૮. આયોજાનીન	ડી. ૩૫૦ ઇ. સ. ૯૫૭.
અખપ્રસાદ	
નસર્મ	સમકતગીન. ડી. ૩૬૭ ઇ. સ. ૯૭૭,
યશોવર્મ.	મહમદ. ડી. ૩૮૭-૪૧૮ ઇ. સ. ૯૯૭-૧૦૨૭,

જે દિવસથી ગમદાક વાજ્યનો ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ચોથા પીચ નિઃકૃત્ત અપ પાત થયો, તે દિવસથી ભારતવર્ષ માથે ખડીકાએ નો સગવડ તૂટે ગા તે દિવસથી થોડા સમયના માટે ભારતમૂર્તિ, મુચ્ચક્રાનની સજ્જા ઠોકરોથી બચા પામી ત્યારપછી થોડા સમયે, ભારતવર્ષના ભાગી સર્વનાથનું બીજા રાષ્ટ્રના માં જોરામાનનો શાસન કરતા સમજાગીન પ્રચડ પનાકેમ સાથે ભારતવર્ષમાં જાગે હીરરી ઉપ (ઇ. સ. ૮૭) માં મગજા પીન મિથુ નાં ઉતરી ભારતવર્ષમાં આ ને તામ નચડ પશકમના મ મુખે હજારો હિંદુ વીરો પતનની જેમ બગી જન કે લક હોંદુસતાને, જીવન વધુ માટે મન તન ધર્મનો ત્યાગ કરી ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકાય તે સંકાના ચેષ્ઠ ભાગમાં દુધર્મ મગજાગીને ફરીથી ભારતવર્ષ ઉપર હુન લોઠાં થયાં તે સમયે, તેના વિજ્યા નેનિકો, કુસાન અને તત્તાર દ્વાયમાં હર્ષપથ દ્વતના વેશે ભરત સતાન ઉપર ઘેર અડાચાર કરી નૃથસના અને કા મુરખાની પશકાટા દેખાડવા લાગ્યા થયું તે સમયે ભારતવર્ષના મહા અનિદ્દનો સૂત પાત થયો, તે સભાગાથી આજપણ દુઃખ ફાટી નવ છે સગજાગીન તે છેવળના હુમલામાં પેતાના પુત્ર મદ્મક (મામુર) ને ભારતવર્ષમાં તેડી માથે તા પે હતો તે સમયે ઉકાશની ઉમર નાની હતી, તે સુકુમાર વયમાં થયું મદ્મક પિતાના અનર્થકર મને દીક્ષિત થયો ભારતવર્ષની રત્નશાગિતા ભેડ, તે ભારતવર્ષને સર્વ નાથ કરવાનો ક પનાને પેતાના દુનયમાં પેવડ આપવા લાગે થેડા દિવસમાં તે પિતૃ મિહામને આવી પેતાનું હારજી સાધવા તરફ થયો તેની પૈયામિક કાં ના પી વૃષ્ટિ આધવામાં ભારતવર્ષને જે મર નાથ ચરો છે તેના ચોથાનીય ચિન્હ ધણા ખરા થયો જેવામાં આવે છે આજ નેમનાથ, ચિનેઃ મિરનારના દેવાવયો વીગેરે તેની તે દુર્લભમાં અને પશુના જેવી પ્રવૃત્તિ કદ કીત કહાણી જગતમાં જાહેર કરે છે નિહુર પ્રકૃતીશળા મહુમટે ભરનાર, ભર ધમસાગીને જેમ ભારતવર્ષમાં પેમી ભારતવર્ષના ધન રત્ન વીગેરે લૂટી લીધા ભારતવર્ષના નજર શ્રામ, ચેર વીગેરેને તેણે તોગી નાખ્યા, તેણે ભારતવર્ષને જોડણ સમયાન સ્થળ જેવું કરી દીધું ઉપરા ઉપરી બાર બચકર હુમલામાં ભારતવર્ષના દુઃખમાં જે મળીર અત્ર લેખા અદિત યજ્ઞ તે દાવ મુખી દેખ ફર કરી યાચુ નથી જે મિજા પી નાગરને સજ્જા કરવા માટે અને શૂરાવા માટે તેણે ભારતવર્ષની અમસવનિ તુ ર શજ્જાનીએ નો મમૃદ્ધિ લરી લીધી છે, તે ગમગી નાદી મડામુનિ જેડી યાં ચોથા પીર દયામાં આવી પગી છે

હીરરીના પહેલાં નેત્રથી તે ચોથા નેના ચેષ્ઠ ભાગ મુખી ભારતવર્ષને ખલીશ સાથે જે સગવડ હતો તે સગવડ વિચણ આપણે આપ્યું તે વિચણ આપના પી આરવકયા બહી અપણે પ્રદૂત વૃત્તાન આપવાથી કા નીસરી ગદ હીએ હને અપણે તે પ્રદૂત વૃત્તાન વિચરણ આપવા પ્રદૂત થયે હીએ ઉપર

આપણે કહી ગયા છીએ જે મૈથિલશીય રાજા માનસિંહના રાજ્ય શાસનમાં મ્હેરછોએ તેની રાજધાની ચીતોડપુરી ઉપર હુમલો કર્યો, તે સમયથી વીરવર બાપ્પારાઓળના અબુધ્વનનો સૂત્રપાત થયો. એમ માલુમ પડે છે જે, ઇલાહ મ્હેરછોનો અધિનાયક હતો અથવા મમદણીનકાસીમ સીંધુ નદિથી મોટી સેના સહીત આવીને માનસીંહ રાજા ઉપર હુમલો કર્યો હતો એમ હોવું ભેદાયે. પરંતુ એ સમયે કયા મુસલમાન વીરે ચીતોડ ઉપર હુમલો કર્યો તેનો નિશ્ચય કરવો એ તદ્દન મુશ્કેલ છે. મહુમદણીનકાસીમ મોટી સેનાનો નાયક હોઈ મુસલમાનવીરે તે સમયે ચીતોડ ઉપર હુમલો કર્યો તેનું 'ખર' નામ નીકળી આવતું નથી.

એ યુદ્ધનો વૃત્તાંત બાદ થયોમાં ઠીક રીતે આપેલ છે + અગરને તે સઘળો વૃત્તાંત, અસ્પષ્ટ રૂપે કહ્યોના બળે ઠંકાયલ છે તો પણ અનુસંધાન કરવાથી, તેમાંથી સારીરીતે ઐતિહાસિક વૃત્તાંત ગેગવી શકાય છે. એ સઘળા ખત્રી-દાના શાસન કાળમાં ભારત વર્ષમાં એક નવો યુગ આવ્યો હતો. ધણું સેંકડો રાજ્યો નાશ પામ્યાં, સેંકડો રાજાઓ હુણ્યા, અને પદચ્યુત થયા. તે સમયે ચારે દિશામાં હાહાકારનો મહા નાદ હતો, એ દુર્દાત મુસલમાનોથી ભારતવર્ષમાં જે સઘળા હુદયને ભેદી નાખે તેવા અત્યાચાર ણેલા છે, તે સંજોરે હીંદુ ઇતિહાસમાં જુદાં જુદાં વિવરણ ભેવામાં આવે છે. તે હીંદુ મુસમાન વૈરી મુસલમાનને કોઈ સ્થળે રાક્ષસ, કોઈ સ્થળે ઐદ્રભળિ અમુર કહેલ છે. તેઓ કેટલીકવાર ખુસ્કી રસ્તે સિંધુ પ્રદેશથી હિંદુસ્તાનમાં આવતા કેટલીકવાર સમુદ્ર રસ્તે વહાણમાં બેસી હિંદુસ્તાનમાં આવતા હતા, હુંકામાં ભારત વર્ષના તે શાંતિ વિધાતક શત્રુ કાણુ હતા તેનાં ગાટે વિજ્ઞ બિજ્ઞ અભિપ્રાય ભેવામાં આવે છે.

* મટોના મંથમાં વર્ણવેલ છે, જે રાજનઅલી નામના એક રૂડીરે ગડપીટલી (અજમેર) માં પેગી લા મળના દહીના પાનમાં દાખ નાંખ્યો. રાજના હુકમથી તે મપ્પરખ ગાટે તેની એક આંગળી કાપી નાખી કાપેલ આંગળી આકાશમાં ઉડી મકકામાં ગઈ સારપછી તે આંગળીને ખવીર પાસે અણી ખદિકાએ તત્કાળ તે આંગળીને ઓળખી અને સપળી વતળી વાકેફ થઈ હીંદુ રાજના અત્યાચારથી રૂદ થઈ તેને પોત્ત દંડ આપવા માટે એક સેનાદળ તૈયાર કરવા તેણે હુકમ આપ્યો, ને સેનાદળ, વેપારીઓ (સોનાગર)ના છાના વેચમા અજમેરમાં આવ્યા અને તેણે અજમેર નાગર કપર હુમલો કર્યો તે સમયે અજમેરનો અજયપાળ નામનો એક રાજા હતો તે મુસલમાનોના મબીર અને સખત હુમલાઓનો અટકાર કરી શક્યો નહીં છતાં રજાસંધાનમાં પડ્યો, તે રજાગજમાં વેદિકા જનાવવામાં આવી, તે વેદિકા ઉપર મહારાજ અજયપાળની પદ્ધતિમાં કાતરેલી એક પ્રતિમિ છે તે પ્રતિમિ અસ્પષ્ટ છે. જેના દાઢમાં લગ્ન જાણું છે. ને સ્થળે હાલ "અજયપાળનો મેળો" એવા નામનો એક વર્ષિક દર્શનીય મેળો ભગાય છે ને મેળોવામાં મેટા જમકાથી મા પુસોની બીડ યાવ છે અને દળરો માણુઓ તે દિવસે લાં એકા થઈને આનંદથી તે દિવસ યંતિત કરે છે.

ગિરહોટના, ચોદાણના, મૈરના અને યાદવના ઇતિહાસ અથવા નીસરી આવે છે જે સં. ૭૫૦ થી તે સં. ૭૮૦ (ઇ સ. ૬૬૪ થી તે ૭૨૪) સુધી ઉપર કહેલ રાજાઓના રાજ્યમાં થોટી ઉચલ પાચલ થઈ હતી. પણ તે સમયી મોટી ઉચલપાચલ કોનાથી થઈ તેનું વિવરણ મળી આવતું નથી. એમ કહેવાય છે જે, હીન્દી ૭૫ (ઇ સ. ૭૫૦ માં યદુવંશીય એકજ નામએ ચોતાની રાજધાની આવતપુરને બદલી ચતલજ નદીના પરપારે મરૂ ભૂમિને આશ્રય કરી ત્યાં રહ્યો હતો. જે શત્રુએ તેની જો રૂપની ચોચનીય દુર્દશા કરી હતી તે શત્રુનું નામ ભટ્ટ અથવા " ફરીદ " એવું નામ આપેલ છે. વળી માનુષ પટે છે જે અજમીરનો માણેકરાય, ચોદાણ રાજા હોઈ શત્રુઓથી પુરો દાવમાં આવવાથી યુદ્ધમાં ઉતર્યો હતો, બરાબર તે સમયેજ ચોદાણ રાજા માણેકરાયે, શત્રુઓની માથે યુદ્ધ ફેત્રમાં પ્રાણ છોડ્યો હતો.

પંજબ પ્રદેશ માહેલ સિંધુ સાગર નામનો ડોઆર દેશ, તે સમયે, ખીન્દી વંશીય પ્રથમ રાજાના કબજામાં હતો અને દુર દુરને પૂર્વ પુરૂષ ગોવળકોંડા માં રહેતો હતો. જે શત્રુએ તેને રાજવ્યુત કરેલ છે તે શત્રુને ભાટ લોકો દાનવ કહે છે, તેનું નામ " જોર આરામ " અર્થાત વિશ્રામહીન હતું. એમ કહેવાય છે જે ગંગોત્રિના પાસેના મજલીબંદ (મજરબંધ) નામના સ્થાનથી તે દાનવ ભારતવર્ષ મા આવ્યો હતો. વળી પત્તન નગરનો અતિષ્ઠાતાના પૂર્વ પુરૂષ પણ તે વીંચલુવિ-વલવ સમયે સંસારના ઉપકુળના દ્વીપબંદરથી દુર થયો હતો. આશ્ચર્ય એ શાન્તિ મય કાલમાં ભારતવર્ષના બિલ ગિલ પ્રદેશ ઉપર કોઈ પણ વિદેશ દ્રષ્ટી પડી નથી ? કોણે ભારત વર્ષમાં જે મોટું યુદ્ધ ઉત્પન્ન કરી ભારત સંતાનને શાંતિ મુખમાંથી કાઢી નાખ્યા ? હાંદુ ઇતિહાસ લેખકની ત્રિપિદારાએ એ મમરચાની મીમાંસા થાય તેવું નથી. મુસલમાન ઇતિહાસથી જાણવામાં આવે છે જે ખાલીફા ના પ્રતીનીધી રૂપે ઇલાહીત બરોબર તે સમયે જોરસાનમાં રહેતો હતો અને ખાલીફાની વિજયિની મેના ગંગાનીર પર્યંત અજેમર થઈ હતી. તે રીવાય બીજાકો-ઇ મુસલમાનના પ્રાદુર્ભાવનું વિવરણ કોઈ રમને મળતું નથી. એવી માનુષ પટે છે જે ઇલાહ કિવા કામીમ અથવા વાલીદ ખલીફાનો કોઈ પ્રતીનીધી વા સેના નાયક ભારત વર્ષમાં આવેલ હોયો એમ એ. ધણું કરીને મુસલમાન ઇતિહાસમાં જ ચાલદ અને કામીમનું વિશેષ વિવરણ માનુષ પટે છે. એટલે નિઃસંદેહ રૂપે માનુષ પટે જ કો ઇલાહથી દે કામીમથી એ પ્રમાણે ભારત વર્ષના રાજા વીજેર ઉપર ઉત્પીડા થઇ. ચિંતાકર્તા માર્યસાજ માનસીદને મદદ આપવા માટે જે સમજા રાજાએ તે સમયે લીધી હતી, તેઓના નામોના પાઠ કરવાથી એ રીતના અનુમાનની સત્યતાની અનેક પ્રકારે પ્રતીતિ થાય છે. મહારાજ માનસીદ, માર્યકુળ માં પેલા થયેલ છે એ જાણતું વિવરણ ઉપર થઇ ચુક્યું. જે માર્યવંશના મુખ

જાન ૧૨ પ્રમાર વંશના રાજાઓ, ભારત વર્ષમાં સાર્વભૈમ. પદવી ભોગવતા હતા; ભટ્ટ અથવા માહુમ પડે છે જે પ્રમાર વંશીય રાજાઓ કેાઈવાર ઉજ્જૈનીમાં અને કેાઈવાર ચીતોડમાં રાજ્યાસન સ્થાપતા હતા. +

તે લીધણકાળમાં ચવનાદ્રમણ યદ્રી સ્વાધીનતાના લીલા નીકેતન ચીતોડ પુરીને ધ્યાવવા જે સઘળા રાજાઓએ માનસીદની સહાયે રણસેત્રમાં ઉતર્યા હતા, તેઓની નામવાળી નીચે આપવામાં આવે છે

અજમેર રાજ સૌરાષ્ટ્ર રાજ, ગુર્જર રાજ, હૃણ રાજ, ઈજ્ઞતસીંહ, ઉત્તર-દેશાધિપતિ ભુખા, જાડેજા રાજકુમાર શિવ, જંગવદેશપતિ જોડીયા રાજ, અશ્વ-રીયા, શિપત, કુલહર, માહુન, હિલ, હુલ વીંગરે ભુદા ભુદા સામાન્ય અધિપો મોટા ઉત્સાહ સાથે પોત પોતાની એના તાગને દેશ વેળે મુસલમાનની વિરુદ્ધે રણમ આમમ ઉતર્યા હતા, તે નિવાય ખીજ ઘણા રાજાઓનાં નામ માહુમ પડે છે, તેઓના વશ હાલ સપૂર્ણ રીતે ન થયે પાગેવ છે તે મળ્યા રાજાઓમા દેશ-જા દેશપતિ દાહીર વિશેષ પ્રસિદ્ધ હોત. અગર જે કે અનુ સિપિકારના પ્રમાદ અને ભયથી દાહીરના બદલે તુઝાર રાજધાની દિગ્રી લખેવ છે પણ સેનાપતિ કાશીમની સાથેના યુદ્ધમા દેહીવપતિ, દાહીર ગજતું વિશેષ પ્રસિદ્ધ વિવરણ જોવામાં આવે છે. સિધુરાજ દાહીર મ્હેઝેથી યુદ્ધમા હણ્યો, તેના પુત્રે ચીતોડ નગરમા આશ્રય લઈ પિતૃધની ચવનના વિરુદ્ધે સમગ્રમાં સાફ શૌર્ય બનાવ્યું હતું.

તે પ્રચલ મ્હેઝાક્રમણ યદ્રી, ચિનોડપુરી ધ્યાવવા માટે બીરખાલક બાપ્પાએ અધિક વિરલ્લ બતાવ્યું હતું. તેનાજ પ્રમલ્લ પરાક્રમે શત્રુઓ, મિધુ અને સૌરાષ્ટ્રના પલાયન કરી ગયા વિજયી બાપ્પો, તેઓનું અનુસરણ કરનેા પિતૃ રાજ્ય બીજનોમા આવી પડોઝ્યો, અગાઉ આપણે કહી ગયા છીએ જે સાદીમ નામનો મ્હેઝ, બીજનોના રાજ્ય ઉપર હતો. બાપ્પાએ તેને રાજાબ્રહ્મ કયો અને તેના ઠેકાણે તેના ભાણેજ ને નિહામને ભેગ્યો બાપ્પાએ તે ચવન રાજાની

+ ગૌર્ય રાજાની રાજમબાગા જે માગનેાગેવના દગ મેડું નિરખુ મયતાની પ્રતીતી થય છે જે ગદા કની ચક્રનરોડે રામ પ્રમારના તાગામા જે નામ તેા મચાન્યા છે તે મતા છે, શાળીકે પ્રમાર નામજ તે સમયે ચક્રવર્તી દત્તા સે યુગના સમકાલીન ઓક ઇતીહાસ લેખકા અથવા વાચનાતા માનુષ પડે છે જે ઓકરાજ સેદુકસે, ગદારાજ ચંદ્રચુ મને પેતાની દુદિતા પરણી અને તેની સાથે સુદ્ર મૈત્રી સૂચ બાધ્યુ વગેરે રાજ્યચક્રવર્તી ચંદ્રચુમના તાગામા ઘણા વગાર ખાનાર ઓક સૈનિક હતા તે ઓક ઇતિહાસિકના ગ્રંથોમાં મળી આવે છે.

દરીત ઇં પાદી ઝંદણ કુંયે લગલ તે ચીતોડમા આળે. એમ માણુમ પડે છે
જે આળે, તે જવન કુચારીમા પ્રેમમા અને રૂપમા મુગ્ધ થઈ વૃદ્ધાવસ્થામાં,
મુસવવન મર્મમા દિલ્લિત થયે.

આપણે આપણે, મહાશય જોમાનના શ્રામન કાલીન (ઇ સ ૮૧૨ થી ૮૩) યવન વિજયની સમારોહના કારવામાં મુવત ઘણે છે ખીજે. તે બીજી આક્રમણ કરનાર, અધિનાયક જોરાશાનપતી મામુદ (મહમદ) હતો જેને વિષર હોવ છે ખરૂં, પણ તે મહમદ ડાણ તેનું અનુશીલન કરવું તે આ સમયે આવરપરવા બદલું છે આ સમય વડુ યવનાક્રમણથી ચિંતેડપુતીનું રક્ષણ કરવા ને મુદયા દ્વિરુભાગ્યા આ વા હતા તેની નામ તાવિકા વાયવાથી માવુમ પડે છે ને જોરાશાન પતિ મામુદ સળગામીનના પુત્ર મામુદ પહેલા જાની વર્દે દ્વિમતા થયો છે એક તરફથી એમ મુમ પડે છે ને જોરાશાન તે સમયે ખરીકા હાડન અનકનીદે જે તાગ પુકોને પોતાનું રાજ્ય વહેથી આપ્યું તેના વિમાનના અનુસારે તેનો જીએ પુત્ર મામુન, જોરાશન સિંધ દેશ અને બારતી. યવન રાજ્યનો અધિષ્ઠાથી થયો તેજ મામુનના નામના બદલે, વિધિકરના પ્રમાદથી મામુદનામ લખાયેલ છે તે સમયનો જુવાન અને જન. પરિમાણે છે ઇનિકુ-સમા વર્ધિત છે ને તદન નિરૂપયોમી અને નિરસ છે, નજર ને કે તે નિરસ અને અર્ધોત્કર હોવા છતાં સમારોહના કરી આ સમયે જરૂરની છે

૬ મીજાની ધમી મિઠોડા, આમીર યહી તક્કર, નવાબયહી ચોહાલુ, બા-
 હીરમદથી ચામુક તે જલદરથી છરકેર, મુદર યહી ખેરવી, આમરોલ યહી
 માકપાલન, અતમદ યહી ભેરિયા, તાતમદથી દેવર, નરાવારથી કુશપદ, અનવરથી
 કામુખ, ચામનમદથી દશાલો, અજમેરથી મદ, લેહનુતથી ચદનડ, કામુ દીધી
 દર, દિદહીથી તુઆર, પતનથી મજમેર, જનેરથી અનિગુર, મીદામથી દેવર
 માગરોલથી ખીની મુનમદથી ચદુ, પત્રોથી કાવા, કનોજથી તઠોડ મુગીપાલથી
 બામ, ખરાલમદથી મોહીવ, ચણવમદથી બનિ, લાહોરથી ભુરંગ, મોહીજાપી અકર,
 ખેરલીમદથી શીકત, મડામદથી નદુમ શામેરમદથી લીરમુજર, કર્ણવમદથી આદેલ,
 રીકરમદથી રીકરજલ, અમરમદથી જીર પરીયકી રીંગા અનનુમદથી જાદોલ,
 અરમા યહી દીલ્લર, અને કાપીર યહી પુરીદર x

૫ તે મિત્રજી વચ્ચે સિદ્ધિલાલ સમયના એ મધ્યના હોય, રત્નકાંતે મહારાજ
મેળાના પી સદગતો રૂઝ સુઝુ તિપ્પી તરફથી લીધી હતી તમાના નથી તમિસ
આપણે ઘર આપી ચૂક્યા હતા એ પોતે ભયભાગે આરે તમાના પરિચ નમ્યામોમ્યા
રૂપણે આપણે રાત વખતે બાણીમકાના અપિરવિ વગર માં આપણે કાઢે એ વાત
હતી મારણે તેના આરે આપણે વગર રહી ગયા હોય એ આપણે સદ વગરના તમાના
નથી તે દહ મોગીસ રૂપજી અવતુલા રે. એ વાતવધી (રૂઝ) મોદળી આરેક દવા
તે મોદળી અમળીસદ રાત્રી આ રૂપના મોગી પેશ કરેક દવા તેમના મેગના
અરે રૂઝે રૂપિસદ અને શીરોડીકો રૂઝે પેશ કરેક છે

જોરાસાનના અધિપતિએ, ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો, તે સમયે તેને મદદ આપવા ને સઘળા હાંદુ રાજાઓ સંગ્રામ ભૂમિ ઉપર ઉતર્યા હતા તેની તાજિશ આપી. દેશવેરી મ્હેરજીના હુમલામાંથી સ્વાધીનના સ્વત્ત્વ ચિતોડ પુરને બચાવવા, તેઓએ ને પ્રયત્ન વીરત્વ અનુપમ રજકૌશલ, અને વિરમયકર આત્મોત્તર્જનનું પ્રદીપ દ્રષ્ટાત જતાવ્યું છે તે ભારતીય ઇતિહાસમાં જવલ્લદશરે લખાયેલ છે. મહારાજ જોમાન ચોવીસ વાર શત્રુના વિરૂધે રણક્ષેત્રમાં ઉતર્યો હતો, તે મઘળા સંગ્રામોમા તેણે ને અદ્ભુત વીર્ય જતાવ્યું છે તેથી રામસમ્રાટ સીત્તરની જેમ નેતું પવિત્ર નામ તેના વંશધરોની જપમાળાના જપસ્વરૂપે થઈ ગયું છે. તેના સ્વદેશીય રજપુતો તેના શુભ્રામે એટલા બધા વિમોહીન થયા છે ને તેઓ હાલ પણ પ્રાતરપણીય બીજા રજપૂત રાજ્યોના નામ સાથે મહારાજ જોમાનનું નામ જપમાળથી જપે છે. ઉદયપુરમાં કોઈ છીક ખાય તો અથવા કોઈનું પદરખાન યાય તો તેની પામે રહેલ આશામી ઉંચે સ્વરે બોલી ઉઠે છે “ જોમાન તારા રક્ષા કરે ” બ્રાહ્મણોના પરામર્થના અનુસારે, મહારાજ જોમાનને પેતાના નાના નનય, જગરાજના હાથમાં રાજ્યનો શાસનભાર સોંપ્યો પણ ચોડા સમયમાં તેના મનનો વિચાર બદલાઈ ગયો, ત્યારે રાજ્ય શાસનભાર પોતે હાથમાં લીધો બ્રાહ્મણોએ તે કામ ફરીથી ન કરવા વિશેષ પરામર્થ અને સલાહ આપી, પણ તેણે તેઓની હુઆ કરી અને પુત્ર પાસેથી રાજ્ય છીનવી લીધું. ગરીબ બ્રાહ્મણો ઉપર એટલો બધો ગુસ્સો થયો હતો કે તેણે દિગ્ધ કુળને પોતાના રાજ્યમાથી

૧ સેટમદરૂમભગાર કીનારા ઉપર સ્થપિત, પણ તેના અધિપતિ જરકના સંબંધે મહા જાનનું વિષ જી માણુમ પડ્યું નથી.

૨ મુંદરથી આવેલા ખેરડીના મંત્રણે ને મહા વિરજ્ય માણુમ પડે છે તેની એટલું માત્ર જણાય છે ને પ્રમાર વંશની એક શાખા છે.

૩ હર અને તેની રાજ્યધાની હંશુલી (હાસુલી) સંબંધે ને પ્રકટિત છે, તેગાથી એટલું માત્ર નિર્ધારિત થયું છે ને તે રાજ્યધાની ગાતીરે કોનોની પાસે આવેલી હતી.

૪ તે સામન્ય રોક અને પરિણામનો વિષય નથી ને કોઈ જટિલ અંગેના દિશ્વિના તુચ્છાર રાજપુત નામ જોવામાં આવતું નથી. પણ વિશેષ વિવેચના કર્યાથી માણુમ પડે છે ને આ યુદ્ધ વટાવી અગાઉ નો વર્ષ પૂર્વે પ્રગમ અનગપાને, દીશ્વનીની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરી.

૫ ઝાતોરચકી ને યનિયર આવેલ હતો, તે ચોદાણની એક શાખામાં ઉત્પન્ન થયેલ હતો. પણ તેના વંશધરો કેટલો સમય તે દિશ્વનો અધિકાર કરી રહ્યા, તે કોઈ કહી શકતુ નથી.

૬ જુનાગઢ (ગીનાર) થકી પદ્મ રાજ આવેલ હતો, તેના વંશધરોએ ઘણો કાળ તે પ્રદેશમાં રાજ્ય કર્યું.

પડી મહીનદી અને આબુપર્વતના મધ્યસ્થ વિશાળ પ્રદેશમાં જે સઘળા અસભ્ય માણસો વસતા હતા, તે સઘળાએ ચીતોડના અધિપતિના પ્રચંડ પ્રતાપે પરાજીત થઈ તેની આધીનતા સ્વીકારી હતી તે વિસ્તૃત અગ્ન્ય પ્રદેશમાં જે મધળા કીડલા હતા, તેમાંથી ધરણગઢ અને અજરગઢ નામના બે કિલ્લા હાલ મોજુદ છે મહારાજ ભટ્ટભાટે ગુજર્નર અને માળવ રાજ્યના તેર સ્વતંત્ર રાજ્યોના અધિકાર પોતાના તેર પુત્રને આપ્યો તેના તે તેર પુત્રો ભારપછી ભાટેરા ગિરહોટના નામે પ્રસીદ્ધ થયા

મહારાજ જોમાનના નીચેના જે પદ ગળાઓ કમે કમે ચીતોડના સિંહાસને બેઠા તેઓના રાજ્ય કાર્યમાં કાંઈ જાણવા જોગ થતા કે ખીના બની નથી તે પદ ગળાઓની કારકીર્દીમાં વડનાવળીની મનોહર વિચિત્રતા નથી એટલે કે તેનું વર્ણન, વાચકશ્રેણીને મનોઆહી અને મનોરંજક થઈ પડે તેવું નથી તે અમયમાં ચિતોડના ગીરહોટ વંશનો અને અજમેરના ચોહાણ વંશનો કોઈ કોઈવાર મિત્રભાવ અને અમિત ભાવ જોવામાં આવે છે કોઈવાર પરસ્પરના હૃદયશ્રોણિત પાડવા કઠોર યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઉતરવા તેમ જ યાતા અને કોઈવાર તેઓ સુદૃઢ મિત્રતામાં બધાઈ, મહેબોબીની સામે યાતા ચિતોડાધિપતિ વીરસિંહે કોવાટીયા નામના રણક્ષેત્રમાં ચોહાણરાજ દુર્લભને પાડી દઈ હરાવ્યો પણ રજપૂત જાતિનું કેવું અપૂર્વ અને અલૌકિક મહાત્મ છે ! દુર્લભના પુત્ર મહારાજ વિશાલદેવે પિતૃશોકને વિસ્મૃત કરી, સ્વદેશ પ્રેમિકના સ્વર્ગીય મત્રમાં પ્રચંડ વિદ્રેષ જાપ છેડી દઈ પિતૃહતા વીરસિંહના ઉત્તરાધિકારી રાઓળ તેજસિંહ સાથે અભિન્ન મિત્રતાથી બધાઈ બાધવ જેવા કાર્ય કર્યા, અને હિંદુ વૈરી મુસલમાનો પ્રચંડ પ્રતાપ રોકવા રણગણમાં તે ઉતર્યો હતો મહનીય રજપૂત ચરિતની એ અપૂર્વ અને લોકોત્તર ગુણવર્ણના કેવળભદ્ર ઓળખાથી નીકળી આવે છે, એટલું જ નહીં પણ અનેક શિલાલિપિથી પણ તે વર્ણના નીકળે છે એ મધળા ઓળખા અને શિલાલિપિથી તેઓના જે આચરણનો વૃત્તાંત મળી આવે છે તેનાથી સ્પષ્ટ પ્રતીત ધાય છે જે તેઓ સ્વભાવત વર્ણ જ્ઞાનહીન અને તેજસ્વી હતા પ્રચંડ મૂર્તિ ધારણ કરી યોવનકાળમાં તેઓ પરધનનું હૃદય ઢરતા હતા અને વૃદ્ધાવધાના કાળમાં ચેત્યા દિનું નિર્માણ કરી યોવનકાળમાં જેવા પાપો દૂર કરવા સચેદ યાતા હતા, હથીયાર, ઘોડા અને શીકાર, તે તેના હૃદયની આમચી હતી તેમજ વસ્તુથી તેઓ થોડીવાર પણ દુર રહેવા શુશી રહેતા નહોતા, અને ન્યાયે શત્રુકુળના જનડના અભાવે મેવાડ શાંતિ ભોગવતું હતું, ત્યાં તેઓ પોતાના અરકારી સામતોની સાથે નિષ્કારણ વિવાદ વિધવાદેમત્ત થઈ તે શાંતિનો ભગ કરતા હતા

* તેઓએ તેર રાજ્યની સ્થાપના કરી તેમાં ગાંધારા અગીયાર રાજ્યના નામ મળી આવે છે તે કુલનગર, ચ પાનિર, ચોરેતા, જોજપુર, જુનાર, નીમખેર, સોઢા, ચોધમદ મદપુર, આદતપુર, અને ગગાબાવ

ચતુર્થ અધ્યાય.

મહા કવિ ચંદ બાગેટ પ્રણીત* આંતહાસિક વિવર્ણવળી,
એન મપાળ. પૃથ્વીરાજ, સમરમિહ, તાતારના લોકનો ભારત.
વિજય સમરમિહની વસાવળી, રાહુપ, ગહુપના ઉત્તરાધિકારીઓ.

વળ ૧૦૦ માં નમનિહને જન્મ થયો ચિત્રોદય રાજસુવન માં
દેવા ભ. લોકોએ મમનિહની જીવનનું વિસ્તૃત રીતે મમાલોચન કરું
છે મહા પદ આપણે એક માત્ર ચંદબાગેટ પ્રકટિત વિવર્ણવળીનું
અવધ મન કદી તેની પવિત્ર જીવનની અનુશીલન કરવા પ્રવૃત્ત થઇએ આ
સને તે નમાવાનના કરવા લાયક વિષય ઉપર મનોનિવેશ કર્યા પહેલાં આપણે એક
પ્રયોજનીય ઐતિહાસિક વૃત્તાંતની આલોચના કરવા અગ્રેસર થઇએ છીએ પ્રસિદ્ધ
દીની નાનીમા વીન્સરિન નુ આગવીય રાજ્યોનું આધિપત્ય પૂરૂ થઇ રહ્યું તે સમયે
ભરતરાજે જનનિકચિત્રમા કેરી મૂર્તિ ધારણ કરી હતી અને ભાગવતવર્ણના કયા કયા
પ્રદેશો કયા કયા હિંદુરાજ્યના કમંતમા હતા તેની આલોચના આ સમયે આશ્ચર્ય
ધર્મીય પ્રયોજનીય છે એમ અમને લાગે છે એટલે કે પ્રસિદ્ધ મહા કવિ ચંદબાગેટના
નામાકિત નવમાથી તેનું પ્રવૃત્તવિવરણનું અધ્યયન અનુવાદ આ સ્થળે સ્થાપીત કરવું
પાછા નમોનનીય અને અદર્શીય થઇ પડશે એવી રીતે ને "વિદ્યા દેવા મંત્રસુત રાગો
વાગા વીન્સાનુકચનજ ભોયોબીમ પત્તનનગના રાજ્યકરતો હતો આનું પર્વતમા પગ
માગ વગીય જીન કંતોનેગળ મેત્રમા ધવનજ્જનારેયો અચ્છ હતો. મેવાડમા મમનિહ
હતો તે પાકાન નાનએ પાને રી કર લેતો હતો, અને તે દીન્સીવરના હુલ રાનુ
ધવનનો પથારમેધકારી દેવ પ્રસાદ લોકશાસન એથે વિનજતો હતો મહા ભૂમિને
પ્રતાપ રાજા આ સમયે મગીયાનું નિર્ભય તેજસ્વી, મુદનજ નાહુગમ, તેઓ સધ-
ગના મધ્ય મધ્યે વિનજતો હતો દિની નમરીમા તે નમ્રાનો આધીશ્વર મહા-
નાનધિનજ અને ૧૫ મ હતો તેનો આદેશ માયા ઉપર ચક્રારી નુદગનાગોર મિધુ
જગ રત અને તેની પાસે દેવા વીન્સ દેવો પચાવર ગારેશ, કામા વીગેના પ્રદેશના
અધિનાયક અને મગી પ્રધાન નડદેર વીગેના અધિપતિઓ મદાસજ અને નપાગના

* ૧૦ થી ૧૨ માં નામ અધીવ ઉપર ૧ મથ નેમા અભ્યવર્ણનાથી આંતહા-
સિક પદને મગી રીત ૧૦ થી ૧૨ પદ હવે હાલ અહીં ભૂકિત પ્રીતિ આ રીત
અનથી અહીં અહીં ૧૩ મથ એથોગોને સમયાં મહાપદ ને નીમા એક એક પામ
એક એક મથ અનુવનન પદ ની નામ ૧૩ મથનું અર્થનું છે

પ્રચલિત પ્રારંભથી તેમને શરણ થયા હતા અને તેમનો આદેશ (હુકમ) માથે ચલાવતાં હતા. દિલ્લીના શેષતુંચાર સમ્રાટના રાજકાળમાં એ સઘળા રાજાઓ ભારત વર્ષમાં ભુદા ભુદા ભૂભાગે પોતાનું રાજ્ય કરતા હતા. મહારાજાધિરાજ અનંગપાળ તે સઘળા રાજાઓના શિર્ષસ્થાને રહી એ સઘળાને આદેશ આપતો હતો.

જે દિવસે ભટ્ટી લોકો, બાબાળીસ્તાનથી પિનાહિત થઈ ભારતવર્ષમાં ફરી પેઠા તે દિવસથી, થોડા સમયમાં તેઓ પંબજના શાલીવાહન પૂરને ભાન્નોટને, અને મરૂ ભૂમિના લઢુર્વા નામના શહેરને હસ્તગત કરવા સમર્થ થયા. અને ટેરવાલ નગરીનું સ્થાપન કરી તેઓ પ્રસિદ્ધજેશલમેર નગરી સ્થાપન કરવા ગોઠવણ કરવા લાગ્યા. તે સમયે, ચોહાણવીર પૃથ્વીરાજ દીલ્લીના સિંહાસને બેઠા હતા. ભટ્ટિ લોકો તેસમયે જેશલમેર નગરની પ્રતિષ્ઠા કરવા મશગુલ હતા. તે સમયે, તે નગરી વિશેષ ખ્યાતિ મેળવી શકી નહિ. જેશલમેરની, સ્થાપનાના પૂર્વે ભટ્ટિ લોકો તે અપ્રશસ્ત ભૂભાગમાં રહી ખલીફાના સેનાપતિઓ સાથે યુધ્ધમાં ગૂંથાયા હતા. બંને પક્ષમાં બીજણ યુધ્ધ થયું હતું તે યુધ્ધ બ્યાપારમાં ભટ્ટિઓ સમયે સમયે જ્ય મેળવી સિંધુનદની તક્ષકની રાજ્યધાની પ્રત્યંત પોતાનો પ્રતાપ ફેલાવતા હતા અને છેવટે તે સ્થળ પ્રત્યંત, પોતાના પૂર્વ પુરુષનું વિસ્તૃત રાજ્ય મેળવી શક્યા હતા.

જે સમયે, મુસલમાનના દુર્ધર્ષ વિક્રમપ્રભાવે, ભારતવર્ષમાં ઓટી ઉઘલપાથલ થઈ. ભટ્ટિવંશીય રજપુતો તે સમયે તે સંકીર્ણ રાજ્યમાં રહી રાજનૈતિકજગતમાં અતિસામાન્ય ઉન્નતી મેળવી શક્યા હતા, પણ ચોહાણ રાજ દીલ્લીશ્વર પૃથ્વીરાજના શાસનકાળમાં તેઓની ઉન્નતિનો સૂત્રપાત થયો. તે સમયથી તેઓની વીરતા કમેકમે વધતી ગઈ. ભારતીએતિવૃત્તમાં વર્ણવેલ છે જે પૃથ્વીરાજના તાબામાં અળીલેશ નામનો એક સેનાપતિ હતો તે ભટ્ટિવંશનો રજપુત હતો.

ઉપર આપણે કહી ગયા કે મહારાજ અનંગપાળ તે સમયે ભારતવર્ષમાં સાર્વભૌમ રાજા હતો. તે દીલ્લીના પ્રથમ તુંવાર રાજા બીલનહેવથી નીચેઓગણીશમે પુરુષહતા. મહારાજ સુધિષ્ટિરનું લીલાનિકેતન પ્રાચીન ઇંદ્રપ્રસ્થ સેંકડો વર્ષ સુધી સ્મશાન ભૂમિ રૂપે પરિણામ પામી પડી રહ્યું હતું. એ દીર્ઘકાળેનવ્યાપીની અરાજકતા મધ્યે જે મહાપુરુષે મૃતસંજીવનના મંત્રજળે તેઇંદ્રપ્રસ્થની પૂર્વશોભાનો ઉદ્ધાર કર્યો તેનું નામ વિનજદેવ, વિનજદેવે અનંગપાળનામ ધારણ કરી, સુધિષ્ટિરના રાજસિંહાસને બેઠો. તેના ઉત્તરાધિકારીઓના રાજ્યકાલમાં અજમેરમાં ચોહાણ રજપુતો, દીલ્લીના રાજની આધીનતામાં સામંત રાજરૂપે વિરાજતા હતા. પણ ચોહાણરાજ વિશાળદેવના વિક્રમ પ્રભાવેએ આધીનતા સ્ખલિતથી માત્ર નામની રહી હતી કાલના અપૂર્વ મહિમાએ તે આધીનતા ચોહાણ રજપુતોના પક્ષમ કોઈ રીતે કપકર થઈ શકી નહી કારણકે નહીતો.

તે સમયથી ચોદાણની સોશાયલિસ્ટી કમેકમે વધતી જતી હતી એ બહુતવર્ષનું સાવધાન અધિપત્ય, તેના એકેવશધરના હાથમાં આવવાનો સૂત્રધાર થયો

જે સમયે દીલ્લીના મિહાસન માટે મહારાજ અનગપાળની સાથે કનેક્શન સ્ટોલ રજપુતાનો ચેર મશામ ચાલતો હતો તે સમયે, સોમેસ્વર નામનો એક ચોદાણ રાજા અજમેરની ગાદી ઉપર હતો. સોમેસ્વરે તે સશામકાલમાં મહા રાજાધિરાજ અનગપાળને વિશેષ મદદ આપી તેથી દીલ્લીસ્વર અનગપાળ તેના ઉપર અતિવતુલ થયો. તેણે પોતાની પુત્રીને સોમેસ્વરને આપી, સોમેસ્વર સાથે જન્માર્ધનો સંબંધ બાંધ્યો એ પુત્રીના ગર્ભ વીરવર પૃથ્વીરાજનો જન્મ થયો. મહારાજ અનગપાળે તે સમયની અગાઉ પોતાની એક પુત્રીને કનેક્શન વિજયપાળને આપી હતી. વિજયપાળનો એક પુત્ર સ્વદેશદોહી જયચંદ્ર પેદા થયો. જયચંદ્ર અને પૃથ્વીરાજ બન્ને દીલ્લીસ્વર અનગપાળના દોહિત્ર થાય. જયચંદ્ર પૃથ્વીરાજ કરતા વડિલ હતો. બન્ને દોહિત્રો, માતામહના સમાન સ્નેહવાળા અને પ્રીતિપાત્ર હતા. અનગપાળ અપુત્રક હતો તે નાના દોહિત્રના ઉપર વધારે સ્નેહ રાખતો હતો. એટલેકે અંતિમ વયમાં અનગપાળે પૃથ્વીરાજના હાથમાં, પોતાના વિશાળ મામા જયનું સૂત્ર આપી દીધું.

જયચંદ્ર મોગે દોહિત્ર હોઈ તે સામાન્ય મેળવવા આશા રાખતો હતો. પરંતુ તે આશામાં તે દરેક રીતે નીધ્ન નીવડ્યો. માતામહનું મિહાસન તેને મળ્યો એવી તેની જે વામના હતી તે પૂર્ણ થઈ નહીં. તે સમયે પૃથ્વીરાજની ઉંમર આઠ વર્ષની હતી તોપણ વયોગ્રેષ્ઠ દોહિત્ર જયચંદ્રને છોડી અનગપાળે પોતાના મામા-જયનું સૂત્ર પૃથ્વીરાજના હાથમાં આપ્યું.

માતામહ અનગપાળ પાસેથી બહુતવર્ષનું મામાન્ય પૃથ્વીરાજ પામ્યો એ અન્યાય અને પક્ષપાતપદ. જયચંદ્રના દુઃસ્વપ્ના કટકે રૂપે થઈ પડ્યા હાથનું વિદેશાનયે અને ઈર્ષાવિન્નિર્મલ તંતુ હ્રદય કાષ્ઠમાં બાંધ્યા હાથનું તે વિષમ દુઃસ્વપ્નનું ગિરારણુક નવા માટે તોતે જે ઉપાય યોજ્યા, તે ઉપાયથી તેણે પોતાના જીવનનું ઉપર કુચાગ ના કર્યો અને સમગ્ર જાન બુધિનો નર્ક નાશ કર્યો. પૃથ્વીરાજ દીલ્લીના મિહાસને બેઠો. ત્યાં જયચંદ્ર પહેલાં તેણે ચાર્જકોમ સ્વિમર્સ નહિ અને નામની બહુત બુધિમાં પોતે સમગ્ર અને એકેશ્વર કહેવાય તેમ કરવાને એકવત્ કરવા લાગ્યો. મુદ્દને પુત્રીદર વશનો ગત્ર અને અસુલીલવાટ પાટનુંનો અધિપતિ ચોદાણ વશના મયમના શવ હવા આ લાયકર અતવિષ્ટર કાળમાં તેઓએ જયચંદ્રનો પક્ષ સ્વીકારી લીધો, અને પૃથ્વીરાજના વિરુદ્ધે ઉતરવા તેઓએ જયચંદ્રને ઉઠેયો. અગર એકે પૃથ્વીરાજના બાણવામાં તે હર્ષકવ આવી હતી પણ તે પહેલાં અસુલી

લપાટણના અને સુંદરના રાજાને કાંઈ જોઈયો નહિ. છેવટે જ્યારે પુરીહારરાજે તેના વિરૂદ્ધે ઘોર ઠગાઈ અને દગલખાજ કરવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે તેણે તેની સામે તલવાર લીધી. પૃથ્વીરાજ જ્યારે દીલ્હીના સિંહાસને બેઠો ત્યારે, સુંદરરાજે પોતાની પુત્રી, તેને પરણાવવા સ્વિકાર્યું હતું. વિવાહ કરવાની જોડવણ થવા લાગી. પણ દુષ્ટ મતી પુરીહારરાજે, તેની પુત્રી તેને પરણાવી નહિ. તેથી પૃથ્વીરાજ ઘોર અપમાનિત થયો. તે અપમાનના બદલાને માટે તેણે તેના વિરૂદ્ધે યુદ્ધ યાત્રા કરી. એ યુદ્ધમાં ચોહાણ વીર પૃથ્વીરાજની ભાવી આબાદીની સૂચના થઈ. અને તે સમયથી તેનું પુષ્કળ વીરવિક્રમપણું થોડેથોડે બહોરમાં આવવા લાગ્યું તેની તે અભ્યુન્નતિ, દુરચરિત્રજન્ય-ચંદ્રનાહૃદયમાં ઝેરથીથોડેલાબાણની જેમ લાગવા માંડી. તેનીઆબાદીએના પાપહૃદયમાં સદા થઈ શકી નહિ. તે અભ્યુન્નતિનો પ્રતિરોધ કરવાના અભિપ્રાયે, ખીજે કોણ ઇલાજ મળ્યો નહી ત્યારે છેવટે; તેણે સંગ્રામપદુ તાતાર સૈનિકોને પોતાની સેનામાં પગાર આપી રાખ્યા. તેથી તેના અધઃપાતનો રસ્તો પરિશુદ્ધ થયો. તેનું ભવિષ્ય લાગ્ય ગગનઘોર તર ધન બાણે સમાર છન્ન થઈ પડ્યું. તેણે પોતાના પાપ કલુષિત હૃદયની પરિતૃપ્તિ સાધવા માટે જે ઉપાયનું અવલંબન કર્યું તેથી તેનું અને સઘળા ભારતવર્ષનું અહિત થયું. કારણકે હીંદુ ધૈર્ય દુર્હતિ મહમદગોરીતે મુયોગે ભારતભૂમિમાં પેઠો. અને તેને ભારત સંતાનની સ્વાધીનતા છીનવી, ભારતના પવિત્ર હૃદયમાં ઇસ્લામ ધરમનો વિજય વાવટો રોપ્યો.

ચિતોડના અધિપતિ સમરસિંહ, દીલ્હીસ્વર પૃથ્વીરાજની બેન પૃથાની સાથે પરણ્યો, એ મંગલમય, સંબંધ બંધને તે બન્ને રાજાઓ કંઠોર સોહાર્દ સૂત્રે બધાયા. હજારો આપદ વિપદમાં એક ક્ષણ પણ તે બંધનથી તેઓવિચ્યુત થતા નહિ. તે બંન્ને રાજાઓ, એક સુહૃત્ પણપરસ્પર અમિતતાના ચિન્હ પણદેખાડતાનહોતા, જેદીવસેદીવસ વતીની તટેસ્વદેશ પ્રેમિકના પવિત્ર મંત્રેદીક્ષિત થઈ, તે બન્ને રાજાઓએ અનંત ધામમાં યાત્રા કરી, તે દીવસે તેઓ આલોકમાં પરસ્પર સોહાર્દથી વિચ્છિન્ન થયા ખરા પણ તેઓ અનંત ધામે એક મિત્ર થયા નહી. એવુંકોઈ જોલી શકશે નહી. હાય ! કયા કુક્ષણમાં ભારતવર્ષમાં ગૃહવિરોધનો સૂત્રપાત થયો. હાય ! કયા કુક્ષણે અભાગી ભારત સંતાનો, સ્વભતીય ભાઈઓનું હૃદય શોણિત પીવા સીગ્યા ! દુષ્ટવતીના તીર્થ સ્થળ ઉપર થયેલા યુદ્ધ દીવસથી ભારતવર્ષના સર્વ નાશનો સૂત્રપાત થયો. સુખી ભારતવર્ષ અનંત દુખના સમુદ્રમાં ડુબી ગયું.

કુરૂક્ષેત્રની ભીષણ રમશાન ભૂમિ આર્ય લોકના ગૃહ વિરોધના લોહી ભરેલા દેખાવ સ્વરૂપે હાલ બિરાજે છે. તે બેઠને હબ્બુપણુ કમનશીળ ભારત સંતાન, તે અનર્થકર પરસ્પર યુદ્ધ કરવાનું છોડતા નથી !!

ભારતવર્ષ કોઈદીવસ એ અનર્થકરનાર પરસ્પર યુદ્ધના સર્વ નાશ થકી

બની શકે તેમ નથી ભારતવર્ષમાં જે અંતરવિવાદ, પરસ્પર લડાઈ, હાલ પણ ભારત સત્તાને ઘણા દુ ખલાયક સંઘર્ષોમાં લાવી મુકે છે તે સમયે કેટલાક ભારત સત્તાને તે અંતરવિવાદથી અટકાવે મુશ્કેલીમાં પડ્યા. ઉત્તરની જેમ ભારતવર્ષમાં લોકોએ પાતાનો સર્વનાશ કરેલો છે તેના શોક ઉત્પન્ન કરવાનાર દાખલો આજ પણ ભારતવર્ષમાં ભારતખાનિયા દ્વારા બીજા રાજાનું નુકસાન વિશેષ છે હાલ પણ ભારત સત્તાને આ વિવાદનું એક અપૂર્વ વિચિત્ર ભાવ લેવામાં આવે છે પરસ્પર વિકાસ મુક્તિ પામી કરી પરસ્પરના લોહી પીવાની યુદ્ધ ભારત સત્તાને અગાઉથી અજાણમાં લીધી છે તેજ ભારતીય રાજ ગમાઈની કાયમની નીતિ છે તેવું જ ભારતવર્ષના અદ્ય અકાલ લેખ છે તે નીચે દુસરું જુલે અનુમતી, તે રજુતોએ પોતાના પામમાં કુદારા ધાત કરે, પોતાના જ નોંધાવના માર્ગમાં કાટા દેખી દીધા તેઓની એવી દુર્ગતિથી ભારત બુદ્ધિ વિભાવિ શત્રુના પ્રામમાં પડી મુજબ નહનકાનત શોધનીય મરૂમશાનમાં પરિણમ પામ્યું, આજે રૂઢીના આધારે ભાવન્ય, કાર્ત્તવીર્ય-ભૂત, બીજા, દ્રોણ, બીજા, પાર્થ વિગેરે શુરવીરોની જનની ભારતભૂમિ કંઠાર લોક શ્રી અહાલી શ્રી અહિત યથ પડી હતી

પૃથ્વીરાજના પ્રયત્ન શત્રુ પાતનના અને કોના મહારાજ સમરસિંહ તરફ શત્રુના ચલાવવામાં આવે રજા નહિ તે માટે મહારાજ સમરસિંહ તે બંને રાજા તરફ તલવાર ઉપાડી તે સિનાય તેને પોતાના મિત્ર પૃથ્વીરાજની સહાયતા માટે રણમેત્રમાં ઉતરવું પડ્યું નગરકોટના કોઈ સ્થળે આવે કોઈ મોનામહાર આવીશકૃત યથ એમ કહેવાય છે જેને મોરાર્યાં કોઈ સ્થળે દારી ૦ ખી હતી પૃથ્વીરાજે તે મોના મહારાજ હસ્તગત કરીએથી કોનાજનાર ભવના મનમાં અને અભૂતીવવાડપાટણના રાજાના મનમાં વિશેષ આશંકા પેદા થઈ. એક તરફ પૃથ્વી રાજનું મેનાજા અધિક હતું અને બીજા તરફ તેને આ પુષ્કળ નાણાં મળ્યાં આથી એ જાને રાજાએ તેના વિરુદ્ધ ઉભા થઈ લગ્નમાં ઉતરી પૃથ્વીરાજની સાથે જય મેળવે એવી આશા બીજાને તે રાજાઓના મનમાં રહેવા પામી નહીં, તેપણ આશંકામાં પેસઈ પૃથ્વીરાજનું પ્રયત્ન બગાડવા, તેઓએ શાહ-જુદીનની મદદમાં જે રીવસ તેઓના દ્વંદ્વમાં એ સર્વશક્ત કરનારી કર્મપતાને ઉદય મેળે તે રીવસની ભારતવર્ષનું અદ્ય મગન એક ભારે મેપલમાં દેખાઈ ગયું શાહજુદીનની વિદગા દિપ્તિ ભારતવર્ષ ઉપર પડી તે પોતાને મનોબીલાષ પૂર્ણ કરવા માટે મુયોગ અને યોગ્ય તક લેતો હતો. હવે તે મુયોગ અને રાજા તક તેની પાનેઆવી ઉભે રહ્યો, આથી હવે તે મીરજા સમી શકે ખરો કે? કોના રાજ જયવદની સાથે મળી જવા સ્વપર તે મીટી રોના લગ્ન તેના રાજ્ય તરફ આજે

દુરાચારિ જયચંદ્ર, જે તેનો સર્વ નાશ કરવા તૈયાર થયો છે તે હકીકત પૃથ્વીરાજના બહુવામાં હતી. એટલે કે દુરાચારની દુરભીક્ષધિ અટકાવવા, અને તેના તે દુષ્કર્મનું પ્રતિક્ષણ આપવા, તે ગોઠવણ કરતો હતો. તે સઘળી તેની હકીકતો કહેવા માટે, તેણે પોતાના પ્રિય બંધુ સમરસિંહ તરફ દુત મોકલ્યો. મુંદીર નામનો એક સામંત રાબ, તે કાળે લાહોરમાં યાચન કરતો અધિકારે હતો. પૃથ્વીરાજે તેનેજ સમરસિંહ પાસે દૂતસ્વરૂપે મોકલ્યો. દીલ્હીસ્વર પૃથ્વીરાજના તાબામાં સામંતોમાં અંડ પુંડીર પરાક્રમવાળો સામંત હતો. તેના પ્રચંડ પરાક્રમનું, અદ્ભૂત દેશ હિંતેશ્વરનું, કંકોર ઉદ્યમનું અને અધ્યવસાયનું વિવરણ ચંદ બારોટે તેના મહાકાવ્યમાં નવલકલ્પે વર્ણવેલ છે. જે દીવસે તે, ગોરવ સૂચક દૂતપણે નીમાણો. તે દીવસથી તે તેના જીવનના શેષ કાળ સુધીમાં લાહોર રાજ ચંદપુંડીર ભારતના ઇતિહાસમાં પોતાનું નામ સુવર્ણક્ષેત્રે કેતરાવતો ગયો છે. તેના મહાનીય ચરિતના વર્ણન વાંચવાથી સ્પષ્ટ સમજ શકાય છે. જે તેણે સ્વદેશના માટેજ જીવન ધારણ કરેલું હતું. અને તેણે સ્વદેશના માટે પોતાના જીવનનો ત્યાગ કર્યો હતો અને છેવટે તે સ્વર્ગમાં ગયો હતો. બ્યારે શાહજુહીન મોટી સેના દળે ભારતવર્ષમાં આવ્યો ત્યારે તે ચંદપુંડીરે, તેની પ્રચંડ ગતિ અટકાવવા માટે રાવિ નદીના કાંઠે પોતાનું શુભ હંડ ઉંચું કર્યું. જગર જો કે તે પોતાના અભીષ્ટ સાધનમાં કૃતકાર્ય થયો નહિ પણ તે સાધનમાં જે વિસ્મયકર વીરત્વ બતાવ્યું છે તેથી તેનું પવિત્ર નામ ઇતિહાસમાં કામના માટે અમૂલ્ય રહેલ છે.

દૂતવર ચંદપુંડીર, દીલ્હીસ્વર, પૃથ્વીરાજ પાસેથી વિદાય થઈ. પુસ્કલ દ્રવ્ય વીગેરે લઈ મોટી ધામધુમે ચિતોડ નગરમાં આવ્યો. મહારાજ સમરસિંહે આદરથી તેને ગ્રહણ કર્યો અને તેના વાસ માટે યોગ્ય ઘર આપ્યું. થોડા સમય પછી દૂતવર ચંદપુંડીરે મહારાજ સમરસિંહની સુલાકાત માટે કહેવરાવ્યું. તરતજ તેની વાસના સ્ફૂર્ણ થઈ. ચિતોડાધિપતી સમરસિંહના હુકમના અનુસારે તે રાજ હજુરમાં આવ્યો. તે સમયે મહારાજ સમરસિંહ પોતાના વિશ્રામ મંદીરમાં બેઠો હતો, તેનું આસન બ્યાધ્યર્મનું હતું, તેનાં કપડાં લાલ હતાં, તેના સઘળા અંગે વિભૂતિ ચોળી હતી, ગળામાં તેને પદ્મળીજનો રોષ હાર હતો, મસ્તક ઉપર લાંબો જટા ભાર હતો, દૂતવર ચંદપુંડીર તેની પાસે આવ્યો કે તેને આદરથી બોલાવી સંમુખે આસન લેવા તેણે તેને અનુરોધ કર્યો. તેની શાંત ગભીર સ્મૃતિ ચોગીશ્વરનો યોગ્ય વેશ અને અનુત્તમ વ્યવહારજોઈ ચંદપુંડીરના હૃદયમાં ભક્તિરસ ભરાઈ ગયો. તે તેને ચોગીદ્રનામે બોલાવી ભક્તિપૂર્વક ગદગદ સ્વરે બોલ્યો “ આપ યથાર્થ ભગવાન મહાદેવના પ્રતિનિધિ ” એ સઘળા વૃતાંતનો પરસ્પર વાંચાલાપ તે બન્નેના અંદર થયો, તેનું પ્રકૃત વિવરણ ચંદગદ્ય ઐતિહાસમાં સુદર લાપામાં વર્ણવેલ છે.

ક્રમાનુસારે તેના સુખના દીનનો અવમાન આવ્યો ક્રમે તેનો કાલ પૂર્ણ થયો. તેને આળમુ અને ગાફીલ બાણી શાહજુદીન ફરીથી મોટી મેના માથે ભારતવર્ષમા આવ્યો. વળી તેનું લયંકર રણવાદ્ય ભારતવર્ષને કપિત કરવા લાગ્યું તેની સાથે પૃથ્વીરાજનું સિંહાસન, પણ ફરવા અને કપવા લાગ્યું. પૃથ્વીરાજની મોહનિંદ્રા ભાગી તેણે બદલ્યું હવે તેની પાસે વિષમ મંકટ આવી પડ્યું. એટલેકે તે મંકટ માથી બચવા ઉપયુક્ત ઉપાય અને ઇલાજ લેવાને તત્પર થયો તેમા તેણે પોતાના બંધુ સમરસીંહનું આનુકુલ્ય માગવા ફત મોકલ્યો.

જે પૃથ્વીરાજ મનોમોહિની સંયુક્તાના પ્રેમાલાપમા મુગ્ધ થઈ, આલમ લોગવી મમય ગાળતો હતો તે પૃથ્વીરાજ પોતાની મગિની પત્નીથી આગસની નિંદ્રામાંથી બાગ્યો સંયુક્તાએ, પ્રકૃતવીગ્નારીની જેમ જવલંત ઉત્પાહમા ઉત્પાહિત કરવા, બાધ આપ્યો અને રણશ્ત્રેત્રમા જવા માટે પ્રાણપતિને કહ્યું. તે સમયે મહા કવિ ચંદબારાટે પૃથ્વીરાજ ગયામા. જે વર્ણન કરેલ છે તે વર્ણન વાચવાથી પાઠ કરનારના રો માચિત ખડા ધાય તેવું છે.

જે દિવસે, શાહજુદીન, છેવટની વારે સેન્ય માથે પૃથ્વીરાજની વિરુદ્ધે યુદ્ધમાં ઉતર્યો તે દિવસે રજનીયોગે પૃથ્વીરાજે એક લયંકર સ્વપ્ન જોયું. તેથી તેનું હૃદય કંપિત થયું, અને તેને મનમાં વિષમ ચિંતાનો ઉદય થયો. રજનીનો અવમાન આવી પ્રભાત થયું, તેણે પ્રિયતમા સંયુક્તાની પાસે તે અદ્ભૂત સ્વપ્ન દર્શનનો વૃત્તાત બહેર કર્યો અને કહ્યું

ગઈ રાત્રીએ બચારે, હું નિદ્રાના મુકોમળ કોડમા વિરામસંભોગ કરતાં હતો ત્યારે, મેં જોયું જે રભાના જેવી લાવણ્યવાળી સ્ત્રીએ, આવી કઠોર ભાવે મારા હાથ પકડ્યો અને તેજ રીતે તે સ્ત્રીએ તુને પકડી ત્યારે તે પોતાના રક્ષણ માટે જુદી જુદી એણ કરી અહો ! એ લયાનક સમયે સ્ત્રીમ દર્શન સક્ષમના જેવો, એક મોટો મહોન્મત હાથી પ્રચંડ વેગે શુદ્ધ હલાવતો હલાવતો, મારા તરફ દોડી આવ્યો. લયથી નિંદ્રા ભગ થયો લય પામેલ અને ચક્રિત થયેલ હું ચારે તરફ જોવા લાગ્યો, પણ તે રભા અને તે મહોન્મત હાથી જોવામા આવ્યા નહિ હૃદય કંપી ઉઠ્યું, સ્વાગિ રોમાંચિત થઈ ગયું, ફેલકંઠે મૃદુસ્વરે, હર ! હર ! એમ

રાજ અને સમરમોહ તે સ્વચંપર સભામા ગયા નદી તેથી જાચંદ, તેઓની પ્રતિ રૂપે દાગ પાસે રખાડી, પણ મંયુક્તા એ મભાના કોઈ રાજન ગળામા વરગળા નાખી નહિ તેણે પૃથ્વી રાજની મર્ણુમૂર્તિના ગળામા વગાળા રાખી. પૃથ્વીરાજ ગતભવનમા ટપટવેરી દૂષાઈ રહ્યા હનો. સંયુક્તાની તે હડીકત તેણે બાણી, મભાન્યગે આવી, સંયુક્તાની ઉપાડી પોતાના નગ તરફ કૂચ કરી ગયો. છતાં પ્રભાના કોઈ રાજએ તેની પ્રચંડ ગનિતો ગેધ ક્યો નહોતો.

બોલી હું શય્યા છોડી ઉઠ્યો આ બો! હજી સુધી હૃદય કંથે છે હાલ ભે! હજી
પણ સંભાગ રોમાંચિત છે પ્રભુ ભલે ! અદ્યત્તમા શુ હશે !

સાબગતા સાબગતા ત્યુખાના પ્રભત કમળ જેવા વદન મંડળમા એક
અપૂર્વ કાંતિ પ્રકાશિત થઈ તે મૃદુ ગલીર ફરે બોલી " હે મોહાણ કુળના
ગારવ સૂર્ય ! આ જગતમા આપની જેમ, કોણ એટલી બધી સુખ તમુદ્ધિ
ભોગવે છે, તોપણ આપને તૃપ્તાની શાંતિ કયા ! તોપણ આપ સામાન્ય સ્વપ્ન
દેખી ભવિષ્યની બીનાની ચિંતામા બ્યાકુળ થાઓ છો ! પણ પ્રાણેશ્વર ! મૃત્યુ
એક જીવનીની એક માત્ર નિયતિ છે એકુનિર્વાર નિયતિના હાથથી દેવતા પણ
નિષ્કૃતિ મેઝી શકતા નથી, પુરાતનનો પરિત્યાગ કરી નૂતન ધારણ કરવા કોની
વામના ન હોય ! પણ હા નાથ ! આપ વિચારી જુઓ જે તત્કાર્યમા જીવનનો
ઊંઘ આપે છે જે ગોરવના માટે મૃત્યુનું આહ્વાન કરે છે તે સુચે છે પણ
કયમ જીવત છે હું સૌ છું હું તમને વધારેશુ તમજવી શકુ આપ સ્વાર્થના
વિષયને પહેલા મનમા રથાન આપો નહિ તેમ કરવાથી આ હાજીલશુર જગતમા
અમરતત્વ મેળવાય છે, હવે ઉપયુક્ત ઉપાય લેવાની આપ યોજના કરો, આ
આપની કરામ તવવાગ લઈ શત્રુ કુળનો નિષાદ કરો હું હામીના માટે કાંઈચિતા
ન કરો ! હું આપના અર્પાગનુ કામ કરીશ

પૃથ્વીના રાજ તજ્જમા આવી, ભટ્ટ કવીને બોલાવી મધુગું નીચેદન કર્યું.
ભટ્ટ કવિઓને તેનો ભાવાર્થ ભાગી કહ્યું કે રાજ કુળશુરને એક દિવ્ય કવચ તેને
આપ્યું દી નીચરે, તે મત્ર પૂર્ણ કવચ પોતાના સુગટમા રાખ્યું બહાની પ્રમત્તા
માટે હજારો ધણ હુલ્લ સૂર્ય ચંદ્રના પાન માટે દાનમા આપ્યા

દગરીગપાળના ઉઠ્યો, દશ પાદનો ઉત્તર ધરો વળી દીન દરિદ્રને સોના
રૂપાના દાન અપાણા પણ ચોષિતના ઉત્તર કરવાથી, હુધનુ ઉત્સર્જન કરવાથી,
અને દીન દરિદ્રને સોના રૂપાના દાન કરવાથી કોઈ નીચગતીનો રોષ કરી શકે
છે ! ભે રૂતીનો રોષ કરી શકે તો નળયુધીદીર, રામ વીગેરે મહા પુરુષો કોર
હું અને શોણ ભૂવી કેમ યયા ?

વીરના નકમ્મા પડી, પૃથ્વીના ગ્રીય બધુ અમરસીદની મદદ માગી મહા
રાજ મગાડી, શુ તેથી નીચિત રહે ખરો ! તે અપીકક ગ્રીયજન ન કરતાં મન્દર
ને મે સેનાથી દીની નાજમાજના ગોડવણ કરવા લાગ્યો પૃથ્વીના પણ સેનાપની
નાનત વીગેરે બોલાવી શુદ્ધ વીર્યની મજલા કરવા લાગ્યો આ ભયકર શુદ્ધ
કાગમા બરતવ દેના નયનો દારીયત નમાજ એક અપમા આવી દેશ વેગી યવનની
નામે કયાથી પૃથ્વી ને નહોતે આવે ! તે રાજમાજમાથી કેટલાક ગાજ તટખ

રહી, યુદ્ધ વ્યાપારમાં સામેલ થયા નહોતા, કનોજના અધીપતી અને પાટણના અધી-
પતી અને ધારાનગરના અધીપતીએ પૃથ્વીરાજ ઉપર વીધ્વેષ ભાવ રાખી. તેનો સર્વ
નાશ કરવા, યોજનાઓ કરી તે અધમ રાજપુત્રોએ પાપ અને મોહને વશવર્તી
થઈ જે અધમ કાર્યો કર્યા છે તેનાં વીરમય કૃત્ય તેઓને લોગવવાં પડ્યાં છે
અને તેઓ યોદ્ધા વખતમાં યવનોના ગુલામ તરીકે થઈ ગયા હતા.

દીલ્લી યાત્રાના સઘળાં આયોજન સંપૂર્ણ થઈ ગયાં. રાજકાર્યનો ભાર, પોતાના
નાના પુત્ર + કર્ણને સોંપી મહારાજ સમરસીંહ પોતાના સૈન્ય સામંત સાથે દીલ્લી
નગર તરફ આલ્યો. ચીતોડપુરીને છોડી કે તેનું હૃદય સહસા કંપી ઈકચું. સહસા
જાણે તેના કાનમાં કોઈ મૃદુર વડે બોલતું હોય તેમ લાગ્યું. જીઓ ! ચીતોડનગરીને
એકવાર જોઈ લ્યો. હવે પછી તમે તેને દેખ્યો નહી. સમરસીંહ અમકીત થયો
પણ તેથી તે અણુમાત્ર નીરૂત્સાહ થયો નહી. તે ઈસ્ટદેવને સંભારી ગંતવ્ય માર્ગે
આલ્યો. ચંદબદાઈના, “ મહાસમર ” ના રોવસર્ગમાં મહારાજ સમરસીંહની એ
કુચતું વીવરણ મહાન તેજસ્વી ભાષામાં વર્ણવેલ છે. પૃથ્વીરાજ સામંતોને લઈ
ત્રણકોરાદુર સામેયુ લઈ મહારાજ સમરસીંહની સામે ગયો. ત્યાં મોટા સંમાને અને
સંભ્રમે પરમ બંધુને મળ્યો. સમરસીંહને જોઇપરવાસીયોઓ આનંદીત થયા. દીલ્લીમાં
ઘેરઘેર ગીતવાદ્ય વાગવા લાગ્યાં. દરેકઘરના દ્વારે મંગળ ઘટ સુકવામાં આવ્યા. દીલ્લી
નગરી અસંખ્ય દેવળ પતાકાથી અને પુષ્પમાળાથી સુશોભીત થઈ ગઈ. પ્રાદક્ષિણ
ઘણા આનંદે સ્વત્યયેન કરવા લાગ્યા, અને બંદીલોકો સ્તુતીપાઠ કરતા કરતા
સમરસીંહની અભ્યર્થના કરતાં અગ્રેસર થયા. દુકામાં તે દીવસ પરમ આનંદનો
હતો. તે આનંદના દીવસમાં અસીમ આનંદથી ઉત્કુલ થઈ દીલ્લીની સઘળી પ્રજા
આનંદથી સમરસીંહની અભ્યર્થના કરવા લાગી.

થોડો સમય વિશ્રામસંલોગ કરી સમરસિંહ પ્રિય મિત્ર પૃથ્વીરાજની સાથે
યુદ્ધ વ્યાપારની યોજના કરવામાં ગુંથાયો થતું લોકોની ગતિ રોકવા પૃથ્વીરાજે કોઈ
ઉપાય યોજ્યા છે કે નહિ તે બાબતમાં સમરસિંહે પૃથ્વીરાજને પુછ્યું. તેના પ્ર-
ત્યુત્તરમાં જે વાત તેણે જાણી તેથી તેમહા વીરિમત થયો. તેણે પ્રત્યુત્તરમાં સાંભ-
ળ્યું જે તેના પ્રીય બંધુ પૃથ્વીરાજે, થતુની ગતી રોકવામાં કોઈ પણ યોજના
કરી નથી, તેથી સમરસિંહે તેને ધીક્કાર આપ્યો. પછી હવે શું ઇલાજ
લેવા તેની તે મંત્રણા કરવા લાગ્યો એ સઘળાનું ઉપયુક્ત વર્ણન મહા કાવ્ય ચંદ-
બદાઈમાં સારી રીતે કરેલ છે તે મનોહર વીવરણ વાંચવાથી વાંચનારનું હૃદય
બન્ને રજપુત વીરના મહનીય ચરીત્ર તરફ સમજાવે એવાય તેમ છે.

÷ નાના કર્ણ ઉપર એવો અદ્વૈતિક અતુરાગ થવાથી મોટાકુંવર કુબકલું પિતા ઉપર
બહુલ વિરક્ત થયો. અને કેટલાક સદસરને લઈ પિતરાણ્ય છોડી દઈ તે દક્ષિણ દેશમાં ગયો.
ત્યાં વિદોર નામના એક હજારી પાદશાહના આશ્રય નીચે તેણે એક નવા ગળ્યની પ્રતિષ્ઠા કરી.

સુદોષધોગી નમત્ત યોદ્ધવણ મ પુર્ણ ગીને કવિામા આવી મહાદાન સમ-
 ર્ણીકુના આરેશથી વીચાગ રજપુત નેતા, રીટીના તોરણારથી નીચરી, શત્રુની
 સેના નામે, પ્રયત્ન ગીરી નદની જેમ આગમ વધી, મજનો અણતાર, પ્રમત્તભા
 ત મનોઅને ભુત મનોવીર નીનાદ, અને સ્થોન્નત રજપુતોનો મળીર થવણ
 ભેન ચીકાર થવા લાગ્યો જેથી પૃથ્વીતમ કંથવા લા-પુ ને રત્તા ઉપર ઘર્ષ
 સેનાનુ મમન થતુ હતુ તેતે રત્તામા કયા કયા સ્થળે વીચાન લેવા યોદ્ધવણે ઘર્ષ
 મર્ષ તેના માટે મમર્ણીહની સવાહ લેવામા આવી અને દુક્રમા નમર્ણીહની
 તલાહ પીના એક પરુ દામ, મહાનાન પૃથ્વીરાજ કર્તો નહોતો મહા કર્તો અદ
 આશ્વેટે, તેને રજપુત સેનાનો પુત્રીગીમ કહેલ છે તે તાહની, ધીગ્વભાવ, મમ
 અનુર, પરમ પદીત, શાસ્ત્રવીચાર, અને મજાણા નીપુણ હતો સુનામ
 વીહમ વીચેરની ગનીવીધી એક લેવામા પન્મ તે નીપુર્ણ હતો ચકુરગ્વભાતેની
 પારદશિત હતી તે જ્યોતીષીની જેમ સુદર રૂપે જાણી રહ્યા રહ્યા ગણના કરી
 જાણનો હતો તમ્મન નમથે સેનામુક કરમમા, અને સુદ કાળે તુમની નવી
 કનાવવામા અને જાવા વાગેરે ફે કવામા તે સમથે નમર્ણીહની બગેબરી કરી શકે
 તેનો બીજો કાક રજપુત નહોતો નમર્ણીહના એ અપ્રતિમ સુજ ગારજ માટે ગી હો
 દકુમના અને ચોહાણ કુમના સમગ્ર રજપુત સામતો તેના ઉપર અત્યત મહા
 જાની સામતા હતા નિત્યની સુદ યાત્રા અને તજાવીનથ પુત્ર ધાય ત્યાજે
 દરેક સેનીક અને સામત, નમર્ણીહની જાવણીમા એકક થતા હતા અને તેઓનીમાથે
 તે આદર અને ધીનથઈ ગણવણ હતો હતો વળી તે મમથે, તે તેઓનીપાને
 નીતીમુવક જાવણ આપતો હતો તેની મનોહારીલી વારી અને ગીશ સાભગી
 જાવણીના નયગ લોકો પુત આનરીત થત હતા મહાકર્ત ચદળસેટે મુનકહે
 નીનન કર્યો છે જે તેના મહા કાળમા જે સપગી શામન વીચથીલી નીતી શીખા
 જાવ થઈ ઊત્તેને પ્રદોષ ખદે અમ, જોમાન કુમ મળી મમર્ણીહના મુખથી
 નીકળેલ છે અને વગી ધર્મ નીતી, નાગનીતી, તમાગનીતી, મનીર્વાચન, અને
 નાજવાચરણ વગેરે નભધમા જે સમગ્ર સુદર સુદર જવાત છે તે રમગ્ર વ
 જાનનો વખા ધલ દની વિનોદ ધીપતી મહાનાન તમર્ણીહ છે

પુન્યમગી યદ્યવર્ત્તન પ્રાગ ઉપર પડેનારી, પવિત્ર પાલીંગી દશદરવીદ્ય
 તોરે દાનીથ અને નાજમાનની વચ્ચેનલ રીવરા પોર તામમ આ-પુ પડેના જે
 રીવરામા ઉભય થદના જય પનગ્વના કાક લગ્ન લેવામા આ-યા નરી કુને
 રીને રીવર, કામનીશરૂપે જાગન વર્ધના પૂર્વ રીગ્વએ કામરૂપી કાગી તારીએ
 રેખાવ આપ્યો, ભાવાન રીનગ, બંને

એકવારના માટે ભારતવર્ષના સંતાનોનું ગૌરવ જોવા માટે ધીરે ધીરે ઉદયાચળ ઉપર ખુદ્દો થયો હોયની શું? એમ લાગ્યું. રત્નપુત્રો દુષ્ટદવતીના પત્રીત પાણીમાં નાહ્યા. અને. પ્રાતઃકૃત્ય કરવા લાગ્યા એ સમયે પૃથ્વીરાજ પ્રિયતમા મહીષી સં-યુક્તાની પાસે ઉભો હતો. સંયુક્તા સ્વહસ્તે તેને રણસન્નમાં ચત્રચત્ર કરતી હતી અખતર વીગેરે પહેરાવી તેણે પ્રાણપતીના કડી પ્રદેશે અસીકોપ બુલાવી દીધો. એ-ટલામાં સંશ્રામનું નગારું વાગ્યું તે વાઘધ્વનીથી રત્નપુત્ર વીરો સીંહનાદ કરી ઉઠ્યા, પૃથ્વીરાજ અમકિત થયો. આટલા પરોડીયામાં ચપન લોકો વિશ્વાસઘાતક-તાનું કામ કરશે એવું તેના ધારવામાં નહોતું. એટલે કે એક ઘડી પણ વિલંબ કયારી વીના તે જલદીથી રણક્ષેત્રમાં તે દોડ્યો. છેવટના રણભીનયે ભારતનાતે છેવટના ગૌરવના દીવસે, તે સમયના તે ભારતવર્ષના અદ્વીતીય મહા-વીર સમરસીંહ અને તેને: પુત્ર કચ્છાણસીંહ પ્રચંડ પરાક્રમે, અગણ્ય રીપુ સૈન્ય નો સંહાર કરી સ્વદેશ પ્રેમીકર્તાનું અને અદ્ભૂત વીરતાનું ઉદાહરણ બતાવી પોતાના તેર હજાર રત્નપુત્ર સૈન્ય સાથે અને અસીદ સામંતોની સંગે સંશ્રામ-સ્થળે અનંત કાળના માટે લાંબી નીંદ્રામાં સુતા. તે દીવસે, તે દુહીને દુષ્ટદવતીના તીરેંદ્ર શોણીતલ જળ ઉપર ભારતવર્ષનો ગૌર સૂર્ય અસ્ત થયો. ભારતવર્ષના ભારી આશા સઘળી વીકૃષ્ટ થઈ. વીરશેખર સમરસીંહ પ્રતીવૃત્તા મહીષી પૃથા, પ્રાણપતીના સ્વર્ગ રોહણના સમાચાર સાંભળતાં પીયતમ સહોદર પૃથ્વીરાજના બંદી રૂપે પકડાયાના અખરસાંભળતાં એક મૃદુર્ત્વ પણ વીલંબ ન સહન કરતાં પોતાના સગા સંબંધીનાં વચનો લક્ષમાં ન લેતાં ચીતાનળમાં બળી સતી થઈ ગઈ. દુષ્ટદવતીની સેકતબૂમી આજ ભીષણ સમશાન ભૂમીમાં પરીણામ પામી જેના પત્રીત તીર ઉપર બેસી, આર્થ મહર્ષી દોકો, મુધામય સામગાને દેવતાઓને આનંદીત કરતા હતા. આજે તે નદીની પુણ્યમય સેકત ભૂમી મસાણ જેવી થઈ ગઈ. તેના ઉપર અસંખ્ય વીકાળ બનવરો મહદાનાં માંસ ખાવા ઉડતાં હતાં. દુષ્ટદવતીનાં સ્વચ્છ પાણી રૂધીરથી મીઠીત ચર્ચગયાં, તે ભયંકર સ્મશાન ભૂમીને ભીષણ દૃશ્ય બ-મલો વધારી પીશાયની જેમ યતન સેનો, સંતાનમાં પડેલ આર્થ સૈનીકતાં આ-ભરણો લેતા હતા. હાય ! હવે તેની પ્રચંડ ગતિ કોઈ અટકાવી શકે તેવું રહ્યું નહીં. ભારતવર્ષમાં આજ કોઈ રહ્યું નહીં પ્રકૃતી ચીતાર કરી ગોલી-કોઈ નથી ભારતવર્ષની રાજ્યવશી ચરન સંબલાની સંબલીત થઈ આર્તનાદોગોલી-કોઈ નથી. ભારત ભૂમી આજ અનાથ. પતી પુત્ર વીકીન, થઈ ગઈ. ભારતભૂમી આજ શત્રુના હાથમાં બંદીવી થઈ ગઈ.

વીર્યોન્મન શાહમુકવીન, ત્યાંની દીલ્હી તરફ આગે. ત્યાં રણસીંહે લડી અપૂર્વ વિરત્નતાનાં લક્ષણ બતાવ્યાં. તે ચરનો સાથે વીરતાથી લડતામાં સંશ્રામમાં પડ્યો. તેના શોચનીય અધઃપાતથી દીલ્હી નગરી રક્ષક શૂન્ય થઈ ગઈ. રક્ષક-

ગુન્ય જનરહીન રમશાન ભૂમી જેવા નગરમાં પેચી દુદાંત યવનોએ પાંડવ વીર યુધીષ્ઠીરનું રાજ ગીંહાસન હસાગન કર્યું. સત્રીય કુલાંગાર પુરુષાધમ જયચંદ્ર વીંધામ્રધાતકતાનું અને સ્વદેશવેરીતાનું ચણેચીતપ્રતીકૃષ્ણ, ચામ્યેલ યોદ્ધાસમયમાં યવનોએ તેનું ક્રોનોન્નરન્યકષતે કર્યું જેથી જયચંદ્રએ કદમત્યાંધી તેની આશા સાથે નાશી જવા લાગ્યો અને ગંગા નદીના કીનારા ઉપર આવેલા વહાણ ઉપર બેસી તે પલાયન કરવા લાગ્યો. પરંતુ તે વહાણ પવનના ગંભીર પ્રવાહથી હુળી ગયું, અને તેની સાથે પાપી જયચંદ્રનો અંત આવ્યો, અને તેજ દીવસથી રૂઝેરૂઝેએ ભારતભૂમીના પત્રીત્ર મંતાનો ઉપર જેટલું અને તેટલું ઘાતકીપણું અને ભુદ્ધાદ શુભરવાનું શરૂ કર્યું.

યવનોએ ભારતવર્ષનાં શોભાવાળાં ગામો દેવમંદીરો અને નગરો ચુર્ણવિચુર્ણનીત કરી દીધાં ભારતવર્ષનાં ધનના ભંડારો છુટી લીધા. ભારતવર્ષના પ્રાણ પુત્રના દુઃખ શોષીને તેઓએ ખીધાં, ભારતભૂમી તેઓનાથી રમશાન ભૂમીમાં પરીણામ પામી સર્જને સંહાર કરનારી, પ્રેતમર્તિ ભારતવર્ષમાં ઘેરઘેર ભલે નાયતી ન હોય! એમ જોવામાં આવ્યું. જે સપળી વસ્તુઓ પત્રીત્ર હોઈ દેવતાની ભોગ્ય વસ્તુ ગણાતી હતી પ્રાણપુ શીવાય બીજા કોઈ વસ્તુ જેનો સ્પર્શ કરી શકતા નહી. તે સપળી વસ્તુઓ યવનોએ પગનળે દગી નાંખી જે સપળાં દ્રવ્યો, આર્થલોકોની કારીગીરી ના નમુના હતા. તેનો નીધુર દુદ્યવાળા રૂઝેરૂઝે ધ્વંસ કર્યો, ભલે ભારતવર્ષનો પ્રલયકાળ આવી પહોંચ્યો શું! એ ભયંકર પ્રલયકાળનો દુર્વિશદ અત્યાચાર સદા રી આર્થવીર રજપુતો નીરસીમ દુખી થયા. કતે આર્થવીર રજપુતો હીન બગવાળા થયા અગ પણ તેમની નસોમાંથી અને શીશમાંથી વીરતાનું લોહી હણ ગયું નથી. પ્રતીત્ય જગતની વીરના અને સ્વાધીનતાના લીલા સ્થળ દોમ અને-શ્રીસ હાલ દુર્દશામાં અને પતીતાવસ્થામાં છે પણ તેનું જાતીય જીવન હણ નષ્ટ થયું નથી, તે શું કરી ઉન્નત મરતક કરી ઉન્નતીમાં આવશે નહીં ભારે શું ભારતવર્ષ વીરતા, મજ્જતા, અને સ્વાધીનતાનું લીલાસ્થળ હોઈ ભારતવર્ષ, મરતક ઉન્નત કરી ઉન્નતીમાં આવશે નહીં.

સ્વભાવથી રજપુતો તેજસ્વી, ધૈર્ય, ગાંભીર્ય, મહીપ્તતા, સહી વીગેરે વીરોચીત ગુણોથી તેઓનું દૃઢ વીરુષીત છે. એ મધ્ય ગુણોથી તેઓની વીર્યમત્તા અને તેજસ્વીના નીયમીન થઈ તે કઠોર અત્યાચાર સહન કરી, તેનો બદલો લેવા યોગ્ય અચર તેઓ ભેતા હતા, પૃથ્વીની કોઈ વાની, વીરત્વમાં, મહત્વમાં, તેજસ્વીતામાં, અને સ્વાધીનતામાં, રજપુતજાતીની બરોબરી કરી શકે તેવી કોઈ છે? હજારો વર્ષના દાસત્વ અને પારકાનું દુઃખ સહન કરી, ભોગવી, રજપુત વાનીની જેવી જગતની બીજા કોઈ જાતીએ, પોતાના પુર્વ પુરુષોની સમ્યક્તા, આચાર વ્યવહાર

વિગેરે સમભાવે ગમેલ છે, આર્યવીર રજપુતની પ્રકૃતી પ્રચડ અને નીર્ભીક ખરી તોપણ તે પ્રયોજન વસે સહીષ્ણુતા રાખી અતીદુ સહ દુ ખ સહ કરી, વેગ લેવા માટે ડોધપણુ યોગ્ય તરની વાટ ભોજા કરતી હતી નીર્દય, નીધુર પાપણુ હૃદય મુમલમાનોના અત્યાચારથી રાજસ્થાનના ઘણા દેશો, ઘણા શહેરો, અને ઘણા ગામડા નાશ પામ્યા, ઘણા રજપુત કુળો વીધ્વત થયા, શઘળા વીધ્નોએ શઘળી આફતો અને શઘળા અત્યાચારે, શરાણીની જેમ તેઓના સાહસ ડાખી અન્તરને સહસ્ત્રવાર શુભાણીત કયાં રોમન લોકના એકજ આઘાતથી ખ્રીટન લોકો એકવાર અધ પતીત થઈ ગયા, તેની દાકુ અધ પાતમાથી ઉભા થઈ ગેમન લોકોના કળણ આશમાથી છુટવા તેઓએ ચેષ્ટા કરી અને તે ચેષ્ટા પડીવાસે સાર્યક થઈ નહિ રોમન લોકોની શુભામગીરીની શખળા તોડી સ્વતંત્ર થવા જતા ખ્રીટન લોકો શેકશન લોકોની શુભામગીરીમા આવી પડયા તેમાથી પણ તેઓ છુટી નીકળી શક્યા નહી ત્યારે ડેન્માર્કના લોકોએ આવી, તેઓને પરાધીનતાની શખળા પહેગવી વળીતે જીતેલા અને જીતનાર સયોગથી કેટલીક શક જતી ઉત્પન્ન થઈ આર્ય વીર રજપુત સાથે તેઓની લુલ્લનાકંગી જુઓ કોઈ અશમા તેઓ તેની નમકશ થાય તેમ નથી જાણુતો, પોતાના રાજસીદ્ધાન્તથી વીચુત થયા તોપણ તેઓએ પોતાના પૂર્વજોનો મનાતન ધર્મ છોડયો નહીં

મળતીશત્રુતા અને સ્વદેશ દ્રોહીતાના વીધમય પ્રતીકળ સ્વરૂપ ગર્વિત શઠોડનુ ગરન્નત કનોજ અને ગાગ્ધાન બાલુક્ય વશનુ અણુહીલવાડ આજ નામ માત્રમા વીરાજે છે માત્ર એક મેવાડે પવીત્ર ધર્મનો અચળ કીલ્લો થઈ હજારો તોફાનો સહન કરી પોતાની ગ્હાનાવીનીમયે ડોધ દીવશ પોતાનુ ગોત્ર વેચ્યુ નથી પુષ્કળ મુન્યતા બળે આજ પણ તે પૂર્ણ ગોત્રમા વીરાજે છે જે દીવશેઆર્ય વીર સમરકે શરી શમગ્સી હે સ્વદેશાનુરાગનો સ્વર્ગીય મત્ર માધવામા સુદ્ર સ્થળે પ્રાણુ લાગ કર્યે, તે દીવશથી મેવાડખૂમીનુ તે ગોરવ તે ધર્મ અને તે સ્વાધીનતા ગાખવા માટે તેના વશધરો પોતાના હૃદયનુ લોહી આપી પ્રચાશ કર્યા કંઈ છે

મહાગજ સમગ્મીહના મૃત્યુ પછી તેની વીધવા મહીષીકર્મદેવીએ દેહા દીવશતા માટે રાજકાર્યની પર્યાલોચના કરી રાજકુમાર કર્ણુ બ્યાસુધી પુષ્ત ઉમ્મરનો નથયો લ્યાસુધી ગન્ત્યનો કારોબાર કર્મદેવીએ ચવાબ્યો ગર્ણી કર્મદેવીનો જન્મ પટન શત્રુકુળમા થયો હતો જેવા વીરકુળમા તેનો જન્મ હતો, તેવાજ વીરકુળમા તેનો વીવાહ થયો હતો વીંગનારી વીરપુત્રી, વીરપત્ની, કર્મદેવી, પોતાનુ શસ્માન અને ગોત્ર રાખવામા પગગમુખ નહોતી શગીર ઉમ્મરનો કુવર કર્ણુ પુષ્ત ઉમ્મરનો થાય લ્યાસુધી કર્મદેવીના હાવમા ગન્ત્યશામન હતુ તેવામા તેણે જે અદ્ભૂત વીંગના જતાવી છે તેથી તેનુ નામ સાર્યવાળી રજપુત રાજ મીનાશીર

સ્થાને રૂકાઈ ગયું છે. બીલોના મુગ માં તેના પરાન્ધ પાને દુતુમુદીન દેરાન પદેશાન આહુત અને પાછા ધયો તે બનીએપ્રાત્ન લઈ પચાચન કરી મેઘ મેવાડ ઉપર હનચે કગાને ચવનની ઉંચેનીથી, ન્ય ગાયે ચામગીહ ૧૪૫ની તમ્ક ચાન્થો છે એરી વાન ન્ય - . તાલી કનદેરીના કનુ મેચર વઈ, લા પે થાગા મેન અને અધ થથી તેનુ ચીંગ રોમ બીન વયુ તેના દુગથગાનુ પ્રતિમા ક્રમ અ પગ માટે કમદેરીએ પાતાના નેતાયનીને અને રાનતોને બોલ ચા અને યુદ્ધની યોજના કરતા તેઓને આ ના બાપી પોને પતા યુદ્ધના વેશમા શા અન ધઈ ગાદીએ મુખમા દે ઉપર મોજતુ લખતુ પડે ચુ નાથમા શાચા મોલીન કડો શોભના હતા તે હાથના બે મોજ હની વી ન્ય તમ્ક ની રી અને તે મુગ કેશાની ભય કર કપચામી મનરી પો ઉપર બી મુગ પીના વેગે યુદ્ધેશમા ઉતરી નજ દ્રાધ નાતમા અને અગીચાર પવન ચા તે તની શડાય કરવા તેની ગાયે ચાન્થા જ મગની પાને વીરનાની મનરીએ દુતુમુદીનની મેના ભેક કમે ઉભર મેના વચે ધોર યુદ્ધ વડુ ધરનનજનો મીન મીનીથી મજપુન મુગત મીરી હણાયો તેનુ મેનાદમ મગજમા આવે ત રસ્તે પચાચન ૧૧૫ છેરડે દુતુમુદીન અતિ કડે અરનની ૨૬૧ કરી ચક્રો

જા શગીર વચનો મગી મેગી વચનો ધયો શ ૧૨/૮ (૬ શ ૧૧૩) મા તે પીનુગીહા અને બેલા પગ વીધાનાના કોર અનુચાચનથી તેના વચધો વીશેષ પ્રતી નાગ ધયા ની વા કરી નથમા ૮૮૮ પ્રયોમા લેવાના આવે છે લે કાનિ નુપ અને માપનન ને પુ ના પગ વીશેષ ઈવેકવી લેવા મેરી એ તો તે હમીન શના મક પાની વાછે મહા ૧૪ શા રમીહનો એ ભા સર્થમલ નામે હને તે સર્થમાનો એક પુત્ર ૮૦૦ નામે પદા ધયો આ ની ગયા છીને એ કા મનગીહને પુત્ર વેલ હા નચની એ ૧૪પુત્રી શે કાને બીલાડ ધયો ને ૧૪પુત્રાના પે નાપુ ૮૦૦એ કા નજમીરાસને બેઠો ને ના દોરે ભરનને મેવ ૧૫૧ ૪૨ કથ ૮૦૦ મીધુ દેશ ૮૬ મયો મીધુ વાન્યતુ નૈરદ નગર તે કો એક મુન્દમાન ૧૦૦ શ વના હતુ ભ ને તે નાગ મુ ૧૪મન ના પેલી મેક કુ પુત્રન ભી ૧૪ની પુત્રી નાચે ભ તનો વીલાહ વયો એ નીલાકુતુ કા નુપ ને ૮૦૦ ઉપર શા મેન હો ૧ પાનત પુત્ર ના નેન ઉપર વીદેશ રમેક પાન હને લે દીવે ૮૨૧, તેનુ ૧૫ છે ની ના મે મે મો મેરી રી ૧૪૮૬ દામ્ક દો થી ચધીન

થયું હતું. તેનો પુત્ર રાહુપ બીલકુલ નાલાયક હતો રાહુપ પીતૃભવન ત્યાગ કરી મામાને ઘેર રહેતો હતો. ભરતના વીચ્છેદના દુઃખે અને રાહુપની નાલાયકીના શોકે ક્રમે ક્રમે કર્ણનું હૃદય લંગ થયું. છેવટે તે આ ક્ષાની દુનીયાનો ત્યાગ કરી અમરધામે ગયો.

કર્ણની* એક પુત્રી હતી તેને તેણે અલોરના શનીગુરૂવંશીય સરદારને પરણાવી હતી. તે રાજકુમારીના ગર્ભે રણધવલ નામનો એક પુત્ર થયો. શનીગુરૂવંશીય સરદારની વાસના હતી જે રણધવલને ચીતોડનું સીંહાસન મળશે, તે પોતાની વાસના પુરી કરવા આજ્ઞાન સુધી રાહ જોતો હતો. તે વાસના પુરી થવાનો આજ્ઞ અવસર પાસે આવ્યો, મહારાજ કર્ણ પરલોકમાં ગયો. તેનું સિંહાસન ખાલી. તેનો નાલાયક પુત્ર રાહુપ, જાણીજીલ્લ સીંહાસન ઉપર બેસવા આવ્યો નહી. તે સરદારે ચીતોડના કેટલાક મામંતોને હાથી પોતાના પુત્રને ગાદીએ બેસાર્યો, ગીલોટ કુળ કેસરી રાઓળ આપાનું સીંહાસન શું સામાન્ય સરદારના હાથમાં નય ખરું ? તેમ થાય તો “ ગીલોટ ” એવું નામ મેવાડમાંથી વીલુપ થાય. ઉપર પ્રમાણની ગંભીર ચીંતા, રાજપરીવારના એક ભાટના મનમાં ઉદય પામી. તે ભાવી અનર્થ પાતળું પ્રતીવીધાન કરવા ખુદ વૃદ્ધ ભરત પાસે ગયો અને ભરતને સઘળું નીવેદન કરી મેવાડમાં આવ્યો આવ્યો. ભરતે વીલંબ કર્યા વીના સિંધુદેશીયસેનાદલ લઈ પોતાના પુત્રને ચીતોડ ઉપર મોકલ્યો, દુર્મુતી શનીગુરૂ સરદાર ભરત પુત્ર રાહુપની સામે કુચ કરી આવ્યો, રસ્તામાં પલ્લી નામના સ્થળે જન્ને દળ એકઠાં થયાં. લડાઈ જામી, તેમાં રાહુપ જીતી થયો, રાહુપના જ્યના શુભ સંવાદ જાણી ચીતોડ સરદારસામંતો મોટા ઉદ્ઘાસ સાથે રાહુપની વીજ્યપતાકા નીચે એકઠાં થયા. તેઓએ તેને ઉદ્ધાર-કારક જાણી ચીતોડના સીંહાસને બેસાર્યો. સીંહાસને બેઠા પછી રાહુપે, પોતાના પીતા ભરતને અને મા રંગદેવીને સિંધુદેશથી લાવવા માણસ મોકલ્યાં.

સંવત્ ૧૨૫૭ (ઇ. સ. ૧૨૦૧) માં રાહુપ ચીતોડના સીંહાસને બેઠો. રાજ્યસિંહાસને બેઠા પછી તેએકવાર ચવન સેનાપતી સમસુદીન સાથે મોટા સંગ્રામમાં પ્રવૃત્ત થયો તે યુદ્ધ બ્યાપાર, નાગરકોટ નામના સ્થળે થયો. તે સંગ્રામમાં વીજ્ય લક્ષ્મી, રાહુપને સહાયીની થઈ. રાહુપના રાજ સમયમાં મેવાડમાં બે મોટા ફેરફાર થયા. એકતો રાહુપ પછી આવસુધી મેવાડનું રાજકુળ ગીલોટ નામે કહેવાયું હતું. પણ મહારાજ રાહુપના રાજસમયમાં તે - શીશોદીયનામે કહેવાયું. બીજો ફેરફાર

* કર્ણનો શ્રીવાણ નામે એક પુત્ર હતો, તેણે વણિકવૃત્તિનું અવલંબન કર્યું તેથી તેના વંશધર્મે વાણિયા કહેવાયા.

- મિશોદા નામના નગરથી શિશોદીય નામ પડેલ છે. તે શિશોદા નગર મેવાડના પશ્ચિમ પ્રાંત આગતા પર્વતની તબેડીયા આવેલું એમ કહેવાય છે. મેવાડના કોઈનિર્વામિટ રાજાએ, અનેક

તે દેવ જો નજો એવી ઉપાધી ડી પડીત હતી, પણ ગાહુપના ગજ નનચાતે તેના નહી. એવ નુને પડીત યથા એ અલીનવ ઉપગાન સી રીને તેને એ મેજા તેનુ વીવ લ નીને પ્રમાણે છે

મુદાપિયની પુરીહારના મુકુવ હો! ગાહુપને એક પ્રવલ દુરનન હતો તેની હુ ખદાયક દુર નહી પીડીત યક ગાહુપે તેન્ય નાયે જઈ તેના નાન્ય ઉપર હુનદો કરે અને તેને નપૂલ રીને જીતી તેતે તેની નાધાનીના દેદ રીધો આ નોધાન ના બદાના મુકુવગાળાએ પોતની ઉપાધી "સાદો" અને નદવાર નાનન શનુદ પ્રથ વીજી ગાહુપને આપ્ય ત્યારપછી ગાહુપ પોતના નગ મા આવી 'સાદો' એવી ઉપાધી ડી નવનુર થયો અઠનીશ વરસ નાન્ય સ્થાવી ગાહુપ પરદેશવાસી થયો એવાડ રાન્યનુ પ્રવલ ગોરવ ઉદાર કરી પોર શકત કાગમા જે દા'તાથી તેના ગાન યાં છે તે માનુ પર્વાદોષન કરવાથી માનુન પડે છે તે ગાહુપ ના નિર્જીતગુણવાળો રાજા હતો

નવાના ગાહુપના પછી નવની પેળે રાજો લક્ષ્મણીક પેદા થયો એ નવ પુત્ર ના નાન્યગમા ને ધો નેકડો વર્ષ નાન્યા પદા એ નવમ છ જણાએ નદ પળે નાત બધા પાપિત સુનવમ નના કગળઆરાનાથી ગયાલીય બધા વધામા ના તે દવમા તેએ નો શરીર ન વયે, તે છ જણાઓના જે નહા પુરે, પતના રાગીના તાત દોઢી નથી પવિત્ર નનાનધર્મની રક્ષા કરી તેનુ નાન પૂરવામદ પૂરવીનહીના દેહપાત પછી દવનો અનેક વર્ષ સુધી હાંદુના નનાનન ધર્મનુ ન ન છડ શક્યા નહિ તે દિવસે તે નાગડીનના આનનકાગના દિવસ સુધી આપડો પાત ના નનાતનધર્મની સુખ આતિથી પચ્ચાલોષના કરતાહતા પદ્ય - ના તિનય અમદના એવાજ પ્રિતોડપુરી શિનોલીય કુગના હાથમાથી રખા જત યક જનનના ઉમેવ છે જે ગાહુપ અને લક્ષ્મણીકના મધ્યવર્તી રાજના ૯ રીક નાનનો એ પ્રિયોલીય નાત પ્રિયોદન પ્રિહાનને હતો યહ કરી તેના હાથથી પ્રિયોદુરી રખલિય યક રીની ગાહુપ અને લક્ષ્મણીકના મધ્યવર્તી રાજના ૯ નવ જાનિ પદ્ય ન વાંક નાન્ય કથુ તે રાજ્યકારગીર્દીના નત્ર હ લખાહતમા થી હા યથેના દેવાના આરે છે તે શિવાય બીજા જણવા વયક અનિલ નિષ પાત તેનાના નાન્યમા બની ની

પંચમ અધ્યાય

રાજા લક્ષ્મણસિંહ, ચિતોડ ઉપર અટલાઉદ્દીનનો હુમલો, અટલાઉદ્દીનની વિસ્વાસઘાતકતા, લીમસિંહનો ઉદ્ધાર કરવા ચિતોડના સરદાર સામતોનું અસિધારણુ, રાણાનો અને તેના પુત્રોનો અપૂર્વ આત્મોત્સર્ગ, તાતાર લોકોથી ચિતોડનું ઉત્સાદન, રાણો અજયસિંહ, હમિરની ચિતોડપ્રાપ્તિ, મેવાડની ખ્યાતીનું અને શ્રીકૃષ્ણનું વિવરણ, ક્ષેત્રસિંહ અને લાખોરાણો.

૧૩૩૧ (ઇ. સ ૧૨૭૫) માં પોતાના પિતૃરાજ્ય મિંહાસન ઉપર લક્ષ્મણસિંહ અભિષિખ્ત થયો. તેના રાજશામન કાળમાં ચિતોડમાં એક નવો યુગ પ્રવૃત્ત્યો, કારણ કે જે ચિતોડનગર ગુરવીરતાવાળું અને આધીનતાનું અછત કીલ્લા સ્વરૂપ હતું અને ભારતવર્ષના ધીબા નગરો વચ્ચે લોકોના બુલમથી વિશ્વસ્ત ધ્યા હતા પરંતુ ચિતોડ નગર ઉપર મુઘી આબાદ સ્થિતિમાં રહી શક્યું હતું એટલું જ નહીં બદલે વચન લોકો તેના નાશ કરવાને માટે શક્તિમાન થઈ શક્યા નહીં હતા તે ચિતોડ આજ કુર હૃદયવાળો, નિધુર અલાઉદ્દીનના લયકર વિદ્વેશનળમાં અને પશુ જેવા અત્યાચારમાં તે વિદગ્ધ બિલગી અને નષ્ટ થયું એ દુર્ધર્ષ હીંદુ વેરીએ ચિતોડ ઉપર બે વખત હુમલો કર્યો. જ્યારે તેણે પેહલો હુમલો ચિતોડ નગર ઉપર કર્યો ત્યારે મેવાડના સરદાર સામતોએ એકઠા થઈ તેના રક્ષણ માટે પોત પોતાના જીવનનાં બળીદાન આપ્યા હતાં જેથી તે સમયે, તે દુરાચારી અટલાઉદ્દીન પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નિવડ્યો અને તેથી ચિતોડ નગરો તેના સર્વસંહારકારક આસમાથી બચવા ભાગ્યશાળી નીવડી. ત્યારપછી દુર્વૃત્ત અટલાઉદ્દીને ચિતોડ ઉપર બીજી વાર હુમલો કર્યો. વચનોના એ ધીબા હુમલાથી ચિતોડ પુરી વિશ્વસ્ત અને ઉત્સાદીક થઈ ગઈ તેમાં ચિતોડનું સૌભાગ્ય સૌંદર્ય અને બહોળલાલી સર્વથા નાશ પામી

લક્ષ્મણસિંહ, નાની ઉમ્મરમાં પાટવી કુમાર અવસ્થામાં અભિષિખ્ત થયો તેની નાની અવસ્થામાં, તેના કાકો લીમસિંહ, ગજ્યકાર્યની પચ્ચલોચના કરતો હતો. લીમસિંહે, લોકલભૂત વિખ્યાત પદ્મિનીનું પાણીચહણ કર્યું. પદ્મિની ચોહાણ કુળમાં પેદા થઈ હતી. તેના પિતાનું નામ હમીરશક હતું. તેનું પિત્રાવય મિંહલ હતું. તેની એ અપ્રતિમ ખુબસુરતી, શિશોદીપા રજપુતનું અનર્થ કરનાર કારણભુત થઈ પડી. કારણ તેના સૌંદર્યની ખ્યાતિ એટલી બધી વિસ્તારને પામી

હતી, જે ભારતવર્ષમાં સર્વાંગ સુદૃઢ શોધનામાં આવે તો તે પશ્ચિનીન માનુષ પડે તેવું હતું આજ પણ અનેક રજપુતો, પોતાની પુત્રીનું નામ પશ્ચિની રાખે છે મુરમુદરીપશ્ચિનીનું અલેક સામાન્ય સૌદર્ય, શુભ ગૌરવ, મહિમા અને મરણના વૃત્તાન અને તેની આનુષંગિક બીજી ઘટનાવળી રાજસ્થાનમાં અતિ પ્રસિદ્ધ ગર્જોના આધારરૂપ થઈ પડેલ છે ભટ્ટ કવિઓએ વર્ણવેલ છે જે પશ્ચિનીને મેળવવા અથવા ઉઠીને ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો જીતવાની અને ત્યાં મેળવવાની વિશ્વાસી તે મહામ પ્રાપ્ત કરવા આવ્યો નહોતો, પરંતુ એમ કહેવાય છે જે તેણે ચિતોડ નગરને ઘેરા ઘાલી સમગ્ર ઠેકાણે ઢંઢેરા ટીપાળ્યો જે “ તેને પશ્ચિની મળે તો તે ચિતોડ છોડી પાછો આવ્યો જાય ” પણ બીજા કેટલાક ગ્રંથોનું અનુશીલન કરવાથી માનુષ પડે છે જે દીર્ઘકાલ સ્થાયિ અવરોધ જ્યારે નિષ્ફળ ગયો ત્યારે અઘ્ઘાઉદીને ઉપર પ્રમાણે ઢંઢેરા ટીપાળ્યો દુરાચાર અઘ્ઘાઉદીનનું એ દુર્ગભિષ્ટ વૃત્તાત જાણી, રજપુતો અત્યંત ક્રોધમાં અને જીવાસમાં ઉન્નત થઈ ઉઠ્યા જીવનની જીવન સ્વરૂપિણી ગૃહલક્ષ્મી પશ્ચિની શુ ! યવનની વિલાસ સામગ્રી યાચ ખરી ! કેવળ જ્યાંને પાષિષ્ટ દાનવ ઉપભોગ કરી શકે ખરો ! આ હલકા અને નિદનીય પ્રજા વનુ કેઈ દુદયવાન પુરૂષ અનુભવન કહે ખરો ! રજપુતો શુ વીર નથી ! તેઓને કેહ શુ નિરજીવ માસ પિંડ માત્ર છે ! તેઓની નમોનમમાં શુ પવિત્ર આર્ધ શોષિત પ્રવાહીત થતું નહિ હતું ! ત્યારે તેઓ આ નિદનીય પ્રજાવામાં ગમત યાચ ખરો ! ના, ના, કેઈ દિવસ મંમત યાચ નહિ

દુરાચારી અઘ્ઘાઉદીનનું દુર્ગભિષ્ટ મિદ્ધ થયું નહિ તોપણ પશ્ચિનીને તે પોતાના દુદયમાંથી સ્થાનાતરિત કરી શક્યો નહિ છેવટે તેને એવી ઘોષણાનો પ્રચાર કર્યો જે તે જીવમુરત પશ્ચિનીમોહિની પ્રતિજ્ઞાના અવચ્છ દર્પણમાં તે દેખવા પામે તો તે ચિતોડનો પરિત્યાગ કરી આવ્યો જાય બીમસિંહ તે દરખા સ્ત્રીમાં સંમેલિત આપી

અઘ્ઘાઉદીન ને હદ વિશ્વાસ હતો જે રજપુતો વિશ્વાસઘાતક અને મિથ્યાવાદી નથી તે વિશ્વાસ ઉપર બંધનો ગળી તે કેટલાક રમકડે માથે ગળી ચિતોડ નગરમાં પેઠો અને સ્વચ્છ દર્પણમાં પશ્ચિનીની મોટીની પ્રતિજ્ઞાયા લેઈ પાતાની ઘાવળીમાં પાછો આવ્યો જે દુષ્ટાચારી અનુવી ચિતોડનું ઘોષ અનિષ્ટ થયું જે એકવાર રજપુત કુળના પવિત્ર નિષ્ઠા ઉપર મન લગાડવા તૈયાર થયો હતો, આજ તે અઘ્ઘાઉદીન ચિતોડનો અનિવી થયો તે ચિતોડમાં અતિશી થઈ નિર્ભય અને નિશક ચિતે પેઠો, વીર દુદય રજપુતોએ તેના અપવિત્ર ઘોષ અપનયે માફ કરી તેને બધુભાવે સ્વીકાર્યો બીમસિંહ યથા યોગ્ય આદર અને મમાન બનાવી તેની યાચ કિલ્લા માથે આવ્યો ગયો, અઘ્ઘાઉદીને ગ્રીષ્ઠ બચવહાર નાથે પાતાની કમુક કમુલ કરી બીમસિંહ પાસે માગી એવી રીતે જુદા જુદા ગિર્યાલાપ અને

મિષ્ટ વાક્યો બોલતો બોલતો ભીમસિંહ માથે અલાઉદ્દીન ચાલતો હતો એટલામા પાસેના ગુપ્ત સેનામાંથી કેટલાક અશ્વધારી પુરૂષો નીકળ્યા તેઓએ ગળ ભીમસિંહને કેદ કરી લીધો ભીમસિંહને ત્વરા નાથે અલાઉદ્દીનની છાવણીમા તેઓ લઈ ગયા હાથ ' દુરાચાર નિરૂપાવવાતક ચવને, ગજપુત પ્રગાઠ અને પવિત્ર વિશ્વામનુ એવી રીતનુ પ્રતિદાન કર્યું ' સરવ હૃદય ભીમસિંહ કુ હૃદયવાળા અલાઉદ્દીનના પ્રપન્ના કામામા આવી પડયો છેવટે તે દુરાચારી અલાઉદ્દીને એવી ઘોષણાનો પ્રચાર કર્યો જે પશ્ચિમીને મેળવવાથી ભીમસિંહ છુટો થાયે, નહિતો છુટો નહિ થાય "

એ શોચનીય સમાચાર થોડા સમયમા ચિતોડ નગરમા પ્રચારિત થઈ ગયા ચિતોડવાસીઓ વિષમ નૈરસ્ય વડે એકદમ ગિભૂહ અને ભગ્ન હૃદય થઈ ગયા ભીમ સિંહને છોડાવવામા શુ પશ્ચિમીને આપી દેવી ' શુ તલવાગ ધાન્યુ ઢગી તેના યોગે ગળપ્રતિનિધિ ભીમસિંહ છુટે તેમ નથી ' જ્યારે તેઓના પ્રયામ વ્યર્થ લય ત્યારે પ્રાપ્તો પરિત્યાગ કરી ભીમસિંહને ઉદ્ધાર થાય તેમ શુ નથી ' ત્યારે હવે પશ્ચિમી ને પરિત્યાગ કરવો સણાના સંઘાર સામ તેના એવી રીતના તર્ક વિર્તક ચાલવા લાગ્યા તેઓ કોઈ પણ જાતના સ્થિર મિદ્ધાત ઉપર આબ્યા નહી પશ્ચિમીને જ ગીથી આ મધ્યમા સમાચાર મળ્યા પશ્ચિમીએ ભીમસિંહના ઉદ્ધાર માટે દેવી યોજના ઘડાવી, તે વૃત્તાત માલગવા તહુ કોઈ ઉત્સુક હશે ખગ ' જાદીથી સવળાના બહુ વામા આવ્યુ જે ભીમસિંહના ઉદ્ધાર ઉપર પશ્ચિમી ચવનના હાથમા જવા ખુશી ખતાવે છે એ ખબર સાલગી નગરવાસીઓ વિગ્મય આગરમા ડુબી ગયા પ્રતિપ્રાપ્ત પશ્ચિમીએ ઉપર લખેલી અધમ દરખાસ્ત ચાર્થ કરુણ ઢગી ' ચાર્થ, તે પવિત્ર સર્વત્વ ચવનના હાથમા નોપર્યો એવા તર્કે નગરવાસીઓમા થવા લાગ્યા પશ્ચિમી પોતાનો ગૂઢ અભિપ્રાય, બહેગમા સુકયો નહિ તો તેના પિતૃગજના જે ગજપુતો તે સમયે, ચિતોડમા રહેતા હતા તેમા એક આમામી ગોગ નામે તેને કાઠો થાય, બીન્ને આશામી ણાદવ નામે, તેનો ભાડ થાય પશ્ચિમીએ તે બને ગજપુતોને બોલાવી સુધન પગમર્શ કર્યો તે બને આશામીઓ જેવા વીરત્વવાળા હતા તેવાજ મત્રના દુશ્મન હતા ગીગને નિ કવક શરીર પ્રાણપતિ ભીમનેનનો ઉદ્ધાર કરી શકે તે પગમર્શનો પ્રમાન ઉદ્દેશ હતો આનદનો વિષય છે તે પગમર્શ સૂચિય થયો

તે બને ગજપુત વીરોએ, ભીમસિંહના ઉદ્ધાર માટે જે નદુપાય યોગ્યા, તેથી નાધવી પશ્ચિમીના પવિત્ર પાનિત્રય ધર્મને તિવનાજ હગ્ગત પહોચી નરી વગી તેથી ભીમસિંહ, કોડ પડ, જિત્તિના ઉદ્ધાર પામ્યો

થોડા સમયમા અલાઉદ્દીન પાને એક દુત ગયો તે દુત જેવો તેની ક અડ હાજર થયો કે તત્તજ તેણે મહા મન્માને અને મોટી મર્યાદાએ, અલાઉ દીન પાસે નીવેદન કર્યું જે " મમ્માટ જે દીવમે, ચિતોડ ઉપરથી ઘેરો ભાલાવી લઈ

પોતાની નેના સાથે, પોતાના દેશમાં જવા નિનરે, તે દીવને, નદીથી પશિની નદીમાં પાને સાધી હાજર થાય, વળી દુતે નમ્રાને એ પણ નિવેદન કર્યું જે છે નદીપાત્ર । અપ મુદ નમ્રા છે પશિની પણ આખરેદાર રજપુત કુટુંબની નમિતા છે તેમાં યથોચોપચય નમ્રાન લજવાય અને જાનેની આખરેદાર વ્યાધાત ન આવે તેવા ઉપયોગી આવે જન નાથે તે પશિની સાધના વખત આવશે, જે નદીથી રજપુત મીઝો, તની બાગ નદીનીઓ છે જેઓને નદી દેખવાથી પશિની એક દાણવાર પણ જીવન ધારણ થી શક તેન નથી તે સુધીઓ છેવટની વિદાયગીની લેવા તેની નાથે નમ્રાટની હાવણી સુધી આવશે વળી તે રીવાય જે દાણીય રીઝો દિગી પુધી તેની નથે આવવાની છે તેઓ પણ પશિની નથે આવશે તેઓ નદી કુળ પશિની છે તેઓએ કોઈ દીવન ઘરની બહાર પા સુધે નથી આજ પણ તેઓ પોતાના ઘરના ગે છે પણ હે નમ્રાટ । અપની પાસે અમારે વળી એક નિવેદન છે જે એ મીઝો લેવી રીતે આપની જ નનપનદતાના નાટે કુળ નમ્યાદાને ત્યાજવી દ આપની પાસે આવે છે તે અપ, તેઓની કુળ નમ્યાદે જવાય તેમ જવામાં વિશેષ નમ્યોગી થશે જે જે સમ્રા । કાંઈ પણ દેશ કોતુહલથી પણ તજોની પાવળી તરફ લેઈ ન શકે તેમ થવાથી અત પુત્રના આજના નિયમના વ્યભિચાર થશે અ ગાંડીન તે નપગ વિષયમાં નમત થયો નિ થક અ દા બરાતમાં ભાગવાઈ અ ગાંડીને એક ન દાણુ જે નદી પ્રથમ દીડુ નહિલા મ્હમ્મે પોતાના દુદ્ધપિદને છેલ્લ મે ? અને નહામ્ય વદને અમ્મિ નીખને આલિનન કો । પણ પ્રાથમી વહાવા અને સ્વર્ગ થમી પવિત્ર સતી ધર્મને દીડુ નળીવા ત્યાગ કરેજ નહિ

ક્રમે મુદર કરેલ દીવન પાસે આવ્યો ભેત ભેતાના ન તને પાવળી પિતોડ પુનીની બહાર નીકરી તે નમ્રાટની હાવણી તરફ ચાલુ થઈ પ્રથમ પાવળીને શ્રમ અરત્ર પા તુ મનાર કપ વેશધારી હ પુરુષ વહન કરતા હતા પ્રથમ પાવળીના પિતોડને એક વીર શ્રમ જનુને જે દોને ભેત ભેતાના ભેતોતને પ વળીએ નમ્રાટ તણુ પન આવી પહોંચી પાવળીઓનાથી એમને પાવળીએ તણુના ૧૫ પશિ પશિનીની નથે અટકી શકે ને ૧૫ મ્હને ભીનનિહને કુકન મ્હયો દોને, તે કુકન અનુના ન નદી પાવળીની પાસે આવ્યો તેના ભેતોતને આવ પન થઈ તેને એ પાવળી ભેતોતી રીધે તત્તલ પાવળી વહન કરતા હતા તે પાવળી હા હ વળીની બહાર આવ્યા તેની થે વળી છીજ કેમી પ વળીએ બહાર આવે બમીની પ વળીવાદ અને પ વળીના ભેત જનુને અ ગાંડીની અવળની પ્રતીયા કરતા હતા આ અમી મ્હાત ની ૧૫ ભીનનિહ તેમજ તનયમાં પાસે ન આવવાથી અ ગાંડીના નનના થમી પન થઈ મ્હાત પનયથા, અ ગાંડીન તે નદી પાવળીએ પાસે આવ્યો એમ ના તેમણી નદી રજપુત બહાર અમ્રા તેઓએ કુદી અ ગાંડીન ઉપર કુનકો કહે અ ગાંડીન પાસે પણ ના

રીતના રક્ષક હતા. તે સમયે તે સ્થળે બન્ને પક્ષ વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ થયું. પલાયન કરતા ભીમસિંહને પકડી પાડવા એક યવન દળ આગળ વધ્યું, પણ રજપુતોએ તે દળને ચિતોડ તરફ, ભીમસિંહની પછાડી બાજુ દીધું નહિ.

ભીમસિંહના માટે એક તેજ પવનવેગી ઘોડો તૈયાર થયો. તે ઘોડા ઉપર ચઢી ભીમસિંહ ચિતોડના કિલ્લાની આંદર પેસી ગયો. યવનસેનાએ કિલ્લાને ઘેરી લીધા, તે કિલ્લાનો ઘેરો અટકાવવા, ચિતોડના પ્રધાન, સામંત સરદારો યુદ્ધમાં હત્યા. તે લથાપલ યુદ્ધમાં વીરવર ગોરા અને બાદલે વિશેષ વીરતા દેખાડી. તેઓની વીરતા અને તેજસ્વિતા જોઈ બીજા રજપુતો મહોત્સાહે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા.

બાર વર્ષની ઉંમરના રજપુત બાળક બાદલની વીરતા જોઈ યવન સૈન્ય વિસ્મિત અને સ્તાંભિત થયું. તેના હાથમાં રહેલ તલવારથી અને ભાલાથી કેટલાક યવનો રણ સ્થળે માર્યા ગયા. તેના અપૂર્વ રણાભિનયે ઘણા હીંદુ અને યવન શુરોના હર્ષ ભંગ થયા. શ્રી રીતે પદ્મિનીનું સમ્માન અને શિશોદીય વંશની કૂળ મર્યાદા જાળવી શકાય તેમ કરવાનો તે બન્ને રજપુતોનો ઉદ્દેશ હતો. વીર બાળક બાદલના વીરમંત્રથી ઉત્સાહિત થઈ રજપુતો રણસંગ્રામમાં પ્રયાંડવેગે શત્રુની સામા થયા. તે મહાસંગ્રામમાં વીરવર ગોરા, અદભૂત શુરતા બતાવી અનંતકાળના માટે શક્તશાખ્યામાં સુતો. અનેક રજપુતોએ તેનું અનુગમન કર્યું. તે લથાપલ કાળ યુદ્ધમાંથી વીરનર બાદલ અને કેટલાક રજપુતો ચિતોડમાં પાછા આવ્યા. હર્વૃત્ત અદલાઉદ્દીનનો ખરાબ અભિપ્રાય, ઘોડા સમયના માટે અટક્યો, રજપુત વીરોનો યુદ્ધોદ્યમ, વીરત્વ અને આત્મોત્સર્ગ જોઈ અદલાઉદ્દીન યુદ્ધ બ્યાપારમાં ઘોડા સમયના માટે વિરામ ભોગવવા લાગ્યો.

ઘોર યવન સંગ્રામમાં વીર ગોરાએ આત્મભૂવનનું બળિદાન આપ્યું. તેના બાળક ભત્રીજો બાદલ રક્ષાકૃત અને ક્ષત વિક્ષત દેહે કાકી (ગોરાની વહુ) ની પાસે આવી ઉભો રહ્યો. તેને એકલો આવતાં જોઈ ગોરાની પત્ની હૃદય વિષમ શોકોચ્છવસે ઉચ્છવસિત થઈ, પણ તેના પ્રાણપતિએ, સ્વદેશના માટે પ્રાણ આપ્યા તે જાણી તેને મોટી સાંત્વતા મળી. વીર બાળક બાદલને સંજુએ સુગો આવી ઉભેલો જોઈ ગોરાની શોકાર્ત્ત વિધવા પત્નીએ ધીરે ધીરે કહ્યું બાદલ, ‘ હવે શું બોલાઈ શકાશે નહિ. ’ ? મેં સઘળું જાણી લીધું છે. આ ક્ષણ માટે એટલુંજ પુછવાનું છે જે શ્રી રીતે યુદ્ધ કરી મારા પ્રાણેશ્વરે યુદ્ધસ્થળે દેહ ત્યાગ કર્યો. બાલ ? પુત્ર ! તે સાંભળી મને એક સાંત્વના થાશે. બાદલના નયનપ્રાંતમાં અશ્રુબિંદુ આવી ગયાં તેના ક્ષત સ્થાનમાંથી વધારે રૂધિરશ્રાવ થવા લાગ્યો. તે બોલ્યો, જનનિ ! મારા કાકાના અદ્ભૂત શૌર્યની વાત હું શુ કહું ! માત્ર તેનાજ અપૂર્વ શૌર્ય શિશોદિયાકુળનું ગૌરવ અને કૂળમર્યાદા સચવાયેલ છે, તેણે અગણ્ય શત્રુ સૈન્યને તૃણની જેમ કાપી નાંખેલ

છે. હું તેની વાંચે વાંચે ચુકીને કાપવા રહેતો હતો. પણ તેના કદના કાચમાંથી તે કોઈ એ વસ્તુ યવનો બચ્યા તેનેજ હું કાપી ચકાસે છું. છેવટે ઝાલની હોદિન-
ગળ્યા ઉપર ચાતુ કુન્યા મળની અજાણ (પધારી) કરી અનંત નિંદ્રામાં સુતા.
અનંત યવન એનિકો રક્ષકરૂપે તેની પગે સુતા રજાપુત ઝીંચે ફરી પુછું બેઠા !
બચ્યા બાકડ ! મારા પ્રાણ વચકરે, રજાપુતમાં કેવું ચાલ્યું બચ્ચું? બાકડે કહ્યું કે
શું કહું! તેનું તે ચિત્તમયકર ચાલ્યું એક લય પાની અકિત થઈ ચાતુ એવ્ય તેની એક
સુખે પ્રથમ કહ્યું હતું. હાલ તો ચાતુ ચાંચમાંથી કોઈ રક્ષા પામ્યું નથી. વેર
નર કોરાની વિદ્યા પાની હાલ્ય સુખે બાકડ પાકેથી ચાલી ગઈ અને વિદ્યા
યથાથી પ્રાણેશ્વર મને ઠપકો આપશે એમ બોલી તેણે પત્તવિત અગ્નિપ્રેરમાં
કુદકો મારી પોતાના જીવનનો આટુનિ આપી.

પ્રસિદ્ધ ખામાનગરમાં ચિતોડના અજ્ઞમલનું વર્ણન અનિશ્ચય વીરરૂપથી વર્ણ-
વેલ છે. આ લયકર દુનિમાંથી કોઈક દેવી યાંત્રિ મળવાનો સમય આગ્યો. એટલામાં
ચિતોડ ઉપર ફરીથી દુરોગ યવનોએ હુમલો કર્યો. એ હુમલામાં હવે ચિતોડનો
નિસ્વાર નહોતો. અનંત તેના બગ વધારી દુરોગ અજ્ઞાહીન ચિતોડ ઉપર હુમલો
કરવા આગ્યો; એ હુમલામાં ચિતોડપુરીની રક્ષા કોણ કરે ! સ્વદેશ પ્રેમિતાના મહા-
અંતથી ઉન્નાદિત થઈ યવનના હુમલામાંથી ચિતોડને કોણ બચાવ કરે ! એ મહા-
પરાક્રમધાની વીરો, ચિતોડના અલંકાર સ્વરૂપ તે સ્વપ્ના ગયા હતા. પુદમાં મરણ
પામ્યા. હાલ ચિતોડ બગ શુન્ય હતું. આ લયનક અને રોચનીય અવસ્થામાં આવી
પડેલ ચિતોડપુરી ઉપર અજ્ઞાહીનને હુમલો થયો. તે હુમલાથી સં. ૧૩૪૬
(ઇ. સ. ૧૨૬૦) માં ચાતુ પુદ યથું. ફરીક્તા પ્રથમાં તે પુદને સમય જુદો વર્ણ-
વેલ છે. યવન બાદશાહ અજ્ઞાહીને, ચિતોડના દરિય પડખાના ગિરિ કૂટમાં પેચી
તેનો અધિકાર કર્યો અને ત્યાં તેણે પોતાના લશ્કરની ઇ.વણી કરી, અને ત્યાં તેણે
ચાર તરફ આઈ ફરી લીધી. શિયોરી કુળના અનિ ચક્ર કાળમાં નિધુર યવનોએ
ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો પણ તેથી શું ચિતોડપુરી વીર શુન્ય થઈ ગઈ ! તેથી શું
યવનો નિવિવાદે, નિવિધે સ્વાધીનતાની લીલાખૂની ચિતોડને એકદમ કમળે કરી
મર્યાદા ? ના ! તેમ બન્યું નહિ ન્યાંનુધી વીરવાગ્ય રજાપુતોની ધમનીમાં અને શીરામાં
એક બિન્દુ પણ દોડી વટે છે. ત્યાં મુખી તેઓના દેહમાં જીવ છે ત્યાં મુખી તેઓ
શ્રીઓના પડખામાં જ્વાળાખાનામાં બેગી રહેશે નહિ. ચિતોડપુરીનો ફરીવાર અ-
જ્ઞાહીને અવરોધ કર્યો કે તરત ચિતોડના વીર રજાપુતે પ્રચંડ રોષથી સામા યવા
ઉપર થયા અને અજ્ઞાહીનનાં તે દુરાચરણના પ્રતિકૂળ આપવા તેઓએ તરવાર
કાપમાં લીધી.

ખામાનગરના કરાંચે, એ બચાવક પુદ યવનનું અવરોધન કરી, પોતાની
બેદિની કાળનાને જુદા જુદા મનોહર વર્ણનથી વર્ણવેલ છે. એ સ્વપ્ના મનોહર

વર્ણવાળા ચિત્રના વર્ણનમાં એક અદભૂત વર્ણન તેણે જોમાન ગમમાં દાખવ કરેલ છે “ દિવસના ભાગમાં ઘોર યુદ્ધ કરી એક વાર ગત્રીએ પોતાના વિદ્યામભૂવનમાં બેસી ગણે ઘોર ચિતામાં પડી વિચાર કરતો હતો, ગત્રીનો ખીન્ને પ્રહાર નીકળી ગયો, મધ્યુ વિવ, નિદ્રાના કોડમાં તીન હતું કોડ સ્થળે માણસ વગેરેનો અવાજ નહોતો કેવળ ગત્રીનો પન ચાડવા ખાઈપ્રચંડ વેગથી મારી ઉપર અથડાતો હતો એ ગભીર ગત્રીના મમથે ગણે પોતાના વિદ્યામભૂવનમાં ખેંચી એકાગ્રહ્યાનથી બંધે, ચિતોડના ભવિષ્ય ભાગ્યપત્રના સુદયેષનો વિચાર કરતો હોય નહિ! એમ લાગ્યું ચિતાડના પ્રધાન વીરો, ચવનોના પ્રચંડ હુમલાથી પ્રતિદિન ગણેત્ર ઉપર રક્ષા કરવા માટે કાચ મની નિદ્રા ભોગવતા હતા શિશોદીય કુળની ગાંજ્યલક્ષ્મી મ્હાનવદને ચિતોડપુત્રી ત્યાગ કરવા તૈયાર થઈ હતી હાલ ચાગે દિશાથી આક્રમ, ચારે દિશાથી મકટ, ચાગે દિશામાં અધકાં / ચાગે દિશામાં અમચ્ય વિલિપિડા એવા લય કર મમથમાં ચિતોડપુત્રીની ડોણ રક્ષા કરે ! એ મહા વિપદના મર્વ મહાગ્નક શાસમાંથી, રાણાના ખાગ પુત્ર માથી પિડાન આપસ એક પણ પુત્ર રક્ષા પામે ખરો ! શીંગેતે ખાખ્ખારાઓળના વશનો અત ન આવે ! ગણે તે ગભીર ભાગના માગમાં નિમગ્ન હતો એટલા મા તે ઘોર નિશાની ગભીર શાતી ભાગી કોઈ ગભીર કંઠે બોલ્યું “ હું ભુખી છું (મે ભુખા હું) તે સાબગી રાણાનો ગભીર ચિતાનો પ્રવાહ રોકાડ ગયો

એટલામાં એક અપૂર્વ દૃશ્ય તેની આખો આગળ હાજર થયું તેણે ચિતોડની અધીષ્ટાત્રી દેવીની લયક મૂર્તિ બેઠી ભગવતીને બેઠી રાણાતું હૃદય થોગ વિષાદ અને અભિમાનથી ઉછળ્યું તેણે વિષાદવાળા કંઠસ્વરથી કહ્યું “ હજી પણ તમારી કુધાની શાંતિ વડ નહી, ” અમાગ રાજવશના આઠ હજાર પુરોષોએ, રણાગણે મગણ પામી, તમાડ ખખ્ખર લોડીથી ભરી દીધું, તેથી પણ તમારી દારૂણ શોષિત વૃષા પ્રશનિત થઈ નહી ! ભગવતીએ કહ્યું ‘ હું ગજબગી આહું છું ” એટલે નજર સુક્રુદધાગી ખાગ નજરુએ ચિતોડની રક્ષા માટે યુદ્ધમાં પ્રાણત્યાગ નહિ કરે તો મેવાડ શિશોદીય વશના હાથમાંથી ગયું એમ મમજવું ” ભગવતી એમ કહી અતર્હિત થઈ

રાણો, વિષમ મકટમાં પડયો, તે ગત્રીએ, નિદ્રાદેવી, એ સુહૃતપણે તેની ચક્ષુને આશ્રય કર્યો નહી, પરાદીયુ ન થયું તેટલામાં તેણે મધ્યા મામત મગદાર અને મેનાપતિને બોલાવી ગત્રીનો વૃત્તાત વરી મલગાવ્યો પણ તેથી તેઓને વિશ્વાન અને ભરૂનો પેડો નહિ રાણાએ તેઓને કહ્યું “ તમે નહું મારા વૃત્તાતનો અવિશ્વાસ કરો છો ખગ, પણ નજર ગત્રીએ આ મહેવના તે ઝોગડામાં રડી તમે મહું બુઓ દેવી કૂગી આવી કંઠે છે કે નહી ” તેઓ સહું મમત થયા ગત્રીમાં તેઓ નહું તે ઝોગડામાં ગયા તે વિદ્યામભૂવનમાં તેઓએ તે દૃશ્ય બેયું, દેવી કૂગી આવી પહોન્ની અને મોવી, પ્રતિદિન હજારો રવે-ઠો મગી ન્ણાગણમાં પડે

છે. પણ તેથી માત્ર 'શુ' થાય ! હુએશ એક એક ગજકુમારને રાજસિંહાસને બેસાડે, એવી રીતે બાદે ગજકુમારને નિંહામને બેસાડે. તેઓ રણસ્થળે લડી પ્રાણ ન્યાગ કરે તોજ હું ચિનોડમા રહીશ દેવી એમ કહી આત્મી ગઈ ચિતોડના મરદાન મામત વિગેરે ઘોર વિસ્મયમાં આવી પડ્યા.

દેવીનો આદેશ કોર અને મુરકેલ હતો તો પણ તે પાળવા રજપુતો ઉત્તમાદીન અને ગણ થયા તેઓ જીવતા છતાં દુગત્યાર યવનો ચિતોડમાં પેચી તેઓના ધન હુટી જાય, તેઓના જીવનની જીવન સ્વરૂપિણી મહીલાનું અમુક્ય મતીત્વ હજુ કરે, તે વાત તેઓના મનમાં અમલ હોઈ આલતી હતી. દુકામાં ભગવતીનો આદેશ પાળવા તેઓએ એકલી ગ મહાદેવના શપથ લીધા. અને તેઓએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે જ્યાં સુધી તેઓના દેહમાં પ્રાણ રહે ત્યાં સુધી તેઓ યવનોને ચિનોડમા પેમવા દેશે નહિ હવે ભગવતીનો આદેશ પાળવામાં બાર પુત્રમાથી પહેલા કયા પુત્રે નિંહામને બેચી, રણાંગણમાં જવું તેના માટે તે સંઘળામાં મોટું આદોહન થયું અગ્નિમંદ્ર નોથી મોટે હતો, પોતાની અગ્નિમંદ્રતાને હેતુ દેખાડી દેવીના આદેશના અનુમારે તે ગજ સિંહામને બેઠો ત્રણ દીવમ તેણે ગજ મમાન ડડી રીતે બોગબું. થોડા દીવમ રણમંદ્રામમાં યવનો મામે પુષ્કળ વીરપણ બતાવી, તે આ મધ્યામનો ત્યાગ કરી અમર ધામે ગયો. ત્યાર પછી નાનો અજયમિહ મોટા અગ્નિમંદ્રના ચગિતનું અનુકરણ કરવાને તૈયાર થયો. બીજા પુત્રો કરતા, રાણાનો રનેહ તે પુત્ર ઉપર અધિક હતો. એટલે રાણાએ તેમ કરવા તેને અગ્રેમર થવા દીધો નહી. અજયમિહે દેવીનો આદેશ પાળવા અત્યંત આશ્રય ણતાબે. પણ ગણાએ તેને મારી રીને વારી અટકાવે. અજયમિહે રાણાના અટકાવની ઉપેક્ષા કરી દેવીનો આદેશ પાળવા અતિશય આશ્રય ણતાબે. ગણાએ દેવીના આદેશ પ્રમાણે વિધાન કરી મંદ્રામમાં જવાની અજયસિંહને મંમતી આપી એ પ્રમાણે અગીયાર કુમારો દેવીના આદેશના અનુમારે રણાંગણમાં પડ્યા, હાલ ગણાનો માત્ર એક પુત્ર જીવિત હતો તે પુત્ર તેને પ્રાણ કરતાં વધારે વહાલો હતો ગણો પોતાનું જીવન આપી તેનું જીવન બચાવે તેમ હતું.

તે તે પુત્ર ગ્લુમંદ્રામમાં પ્રાણ ત્યાગ કરે તો શિશોરીય કુળનું મુળ જાય તેમ હતું, વીરવર ગાખ્યાગઓળના વંશજોમાંથી કોઈ જ્યાંજ્યાં આપે એવું રહ્યું નહીં. ત્યારે હવે કેમ થાય ! દુદિત યવનના દુમલા થકી ચિતોડપુરીનો કોણ ઉદાર કરે ! ગિરહોટ કુળને અનંત વિનાશમાંથી દોળ બચાવે ! છેવટે સુદ સેત્ર. પોતે પ્રાણ આપવા એવો નિર્દય કરી તેણે નામંતોને બોલાવી કહ્યું. " હવે મારો કાળ પૂર્ણ થઈ ગયો છે " આ મમથે હું ચિનોડની ગ્લા માટે જીવન આપીશ "

છેવટે પોતાના દંડયનું ગોળિન આપી, ભગવતીનું ખપ્પર ભરી ચિનોડને

ઉદ્ધાર કરવા લંડાઈમાં ઉતરવાની રાણાએ ગોઠવણ કરી. આ ભયંકર ગોઠવણ પુરી ન થઈ એટલામાં એક ભયંકર વ્યાપાર સાધવાની ગોઠવણ કરવાનું આવી પડ્યું. તે ભયંકર વ્યાપારનું નામ “જહરવૃત” રજપુત કુળની કામનીઓને અગ્નિ કુંડમાં નાંખી વિજયી થતુ કુળના હાથ થકી તેઓના સતીત્વનું રક્ષણ કરવા માટે ભયંકર “જહરવૃત” નો સ્વીકાર કરવામાં આવતો હતો. શત્રુના હુમલામાંથી સ્વદેશને રક્ષવાને અને સ્વાતંત્ર રાખવાને રજપુતો પાસે કોઈ બીજો ઉપાય ન હોય ત્યારે, તે ભયંકર કાળમાં, રજપુતો, તે ભયાવર જહરવૃતનું ઉદ્ધાપન કરતા હતા. આજ ચિતોડનો તે ભયંકર કાળ આવી પહોંચ્યો. હાલ ચિતોડના રક્ષણ માટે કાંઈ ઉપાય રહ્યો નહિ એટલે કે હવે તે ભયંકર જહરવૃતનું ઉદ્ધાપન ખરેખર પ્રયોજનીય હતું રાજપુરીના જનાનખાનાના મહેલમાં અક ભૂમિ ગર્ભમાં સુરંગ હતી તે સુરંગમાં દિવસના સમયે ઘોર અધકાર રહેતું એ સુરંગમાં મોટાં સાગનાં લાકડાં નાંખી અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યો, જેતા જેતામાં છુટા કેશવાળી રજપુત સ્ત્રીઓ હૃદયવિદારક શોક સંગીત ગાતી ગાતી તે ભયંકર સુરંગ તરફ અગ્રેસર થઈ ચિતોડના વીરરજપુતો, મુખમાં આંગળી ઘાલી મુંગા થઈ તે ભયંકર દુઃખ જેતા હતા. અનંત કાળના માટે તેઓના પાસેથી વિદાયગિરિ લઈ તેઓની સંમુખે, રજપુત સ્ત્રીઓ પાવન પાવકમાં યડવા આવી, તોપણ રજપુત વીરોની આંખમાં આંસુનું એક બિંદુ નહોતું પડ્યું, આજ તેઓના નયન સુકાં અને કોરાં હતાં, આજ તેઓના નયનો ધગેલ તાંબા જેવાં લાલચોળ હતાં જેઓના હૃદય એક દિવસ પ્રેમસુધાના ઝરા સ્વરૂપે હતાં. આજ તે હૃદયો, સુકા મરૂ સ્મશાનમાં ષિન્ત નાથ થયાં હતા. દેખતાં દેખતાં તે સ્ત્રીઓ સુરંગદ્વારે આવી તેઓના સંમુખે પગથીઆની પંક્તિ હતી તે ઉપરથી ધીરે ધીરે તેઓ ઉતરી. એટલામાં ઉપરના ભાગમાં થઈને સુરંગનું લોહકપાટ બંધ થયું. અસંખ્ય હતભાગિની રજપુત સ્ત્રીઓનો કંઈ સ્વર એક દમ લીન થઈ ગયો, પછી કાંઈ સાંભળવામાં આવ્યું નહિ, હાય ! સઘળું ઉડી ચયું રૂપ, ચાવન, લાવણ્ય, ગૌરવ વીગેરે સઘળું સર્વસંહારક પાવકમાં ભસ્મીભૂત થઈ ગયું !

એ ભયંકરક લોમહરશક જહરવૃતનું ઉદ્ધાપન થઈ ચુક્યું. ખુદ રણાંજણમાં ઉતરી લડી જીવન આપવા રાણા તૈયારી કરવા લાગ્યો પણ તેનાં પ્રિયતમ પુત્ર અજયસિંહે તેને તેમ કરવા બાધા આપી. તેણે પિતાને રણાંગણમાં ઉતરવા દીધો નહિ, પિતાં પુત્ર વચ્ચે અનેક તર્ક વિતર્ક વાગવિતંડા થઈ પણ છેવટે રાણા તેમાં જથી થયો, અજયસિંહને પિતાને હુકમ પાળવા ફરજ પડી, તે ચિતોડ છોડી આવ્યો ગયો. કેટલાક સેનિકો સાથે લઈ શત્રુની છાવણી વીંધી તે આહતવિના, કેલવાર પ્રદેશમાં જઈ પહોંચ્યો. હવે રાણાની ભાવના રહી નહિ. પિતૃ લોકને પિંડદાન કરવા ઉપયુક્ત પાત્ર જીવતો રહ્યો. બાપ્પારાઓળેનો વંશ અનંત વિના

શ્રમાથી -મુલ્ય પામ્યો હવે પનતો, નિશ્ચિત અને નિશ્ચય થઈ ગુણ્યને પ્રાપ્ત
 હોડવા દિશાહિત થયો પ્રયત્ન શરૂ રણતુર્ય વગડાવી, તેણે પોતાના સુદાનેને
 પોતાની પાને બોલાવ્યા આજ તે નધગા નગદાને ઉન્નત થયા, તેઓએ પોતાના
 દેહ બિપ્ર આપ્યા કે મમતા નાખી નહિ

દુર્ગંદાર ઉભારી, પોતાના અધિપતિ નાથે તેઓ ગેટા નિનાદે નામના
 આજ્યા અમખ્ય યવને તે ગુપ્તની ભયકર તવવાનેથી તૃણવત્ કપાડ ગયા
 નધગુ વૃથા ગયું મહાનાગર મળી યવન નેનામા થોડી નધયાવાળા ગુપ્તો
 બુદ્ધુધીયાની જેમ વિલીન થયા ચિતોડપુરી આજ છવ વિનાની થઈ આજ ચિતોડ
 પુરી બિલ મ રમશાનમા પગિલામ પામી, તેની આરે તરફ અનખ્ય શળ દેહ
 ભેવામા આવ્યા આજ તેના નધગા સ્થાન મામ શોણિનના કાદવથી કવકિત
 થયા, એ દુદ્ધ સ્તભન રમશાનનો ભયકર દેખાવ નોગળો વધારી, યવન મૈનિકો,
 પિશાચના ગેશાની જેમ તે મ્યેએ આવવા લાયા પિશાચમતિ અવાડીને તે
 છવન શુન્ય ચિતોડ રમશાનનો કળને કથે ચિતોડનો કળને કી, તે પોતાની
 છવનતોપિણી પડિનીનો અહી તહી શોધ કરવા લાગ્યો એ મૂર્ખ, હજી પલ્લ
 જમ ' દુરાચારી હજી પલ્લ પડિનીની લાવવ છોડી શક્યો નહિ ' પડિની કયા
 રાક્ષસના ચિત્રને શોધ કરનારી નાનનદોવગી પ્રપુલ કમવિની, મતિ શિંગમલિ
 પડિની કયા ' નૃશ્ચન, પાપીના, નાની પિશાચના, પીડનથી, તે નવી
 શિંગમલિ સુરમુદગી આજ જગનનો પગિલામ કી, ચિતોડને રમશાનમા પગિલામ
 પમારી આ પૃથ્વીનો લાગ કરી અનધાગમા પટોલી નહ જે મુગમા તે ગુપ્ત
 મીઓ જમી મુછ છે તે મુગમા હાલમા ભેરામા આવે છે અને તેમા હાવ પાડ
 ખુમારા નીંખના ભેવામા આવે છે

ઈ મ ૧૩૦૩ મા એ પ્રભાતે અમનવની તુલ્ય ચિતોડપુરી અવાડીનના
 બીવણ પ્રદાને, અટથી C રત દયાને પામી તેને ચિતોડપુરીનો કળને થો લવેર
 વનીય માવદેવનામના એ મરદારતા પાથમા તે પુરીનો શાનન ભાર તેણે નોપ્યો
 અવાડીન એ તેજની અને અધવમદ બારોશ બાદનાદ રતે અનીનિદિને
 અન્યથ ઉપાય કષ્ટ છે તે વાત પોતે નાની રીતે બહુતા જાતા એ ઉપાય હાતામા
 પોતે અન્યત ચતુર હતા એથી કરીને તે જ્ય મેળવનાના થતા કરી નર નનોન્ધ
 વાગો યાતો હનો એ નિયમમા તે પીડુ વિદેથી અનજાજલી ઉતરે તેના નોડાતા
 નજ નિહાનન ઉપર મેળ પડી અવાડીન મીકિદનેની અવગ ધીને અલેકાદર

ગદાભા રોડ નાદન અ બરમ નુરમમા પનવા ઉભોર મ દા પખ દુની દુની
 નવના મગમર્જના બર અન રાજુનાચમ રાજનાના ગ્રામ નેને નના મગવા રા ઉ પાડી
 દાધા દનો

એ નામે કહેવાતો હતો તે ઉપાધિતે પોતાના ચલની નાણામા લખાવી દાખલ કરી તેના કઠોર હસ્તના ભય કર પ્રહારે રાજસ્થાનના ઘણા પ્રદેશો શોચનીય અવસ્થામાં વિદવસ્ત કર્યા મદ્યર્થિત અણહીલનાડ, ગ્રાચીન ધારાનગર પ્રખ્યાત અવતી, નામાકિત સુદર સમૃદ્ધવેગઢ વિગેરે જે સઘળા, ગૌરવાન્વિતપુરમાં એક કાળે પ્રસિદ્ધ સોલકી, પરમાર, પુરીહાર, તણક વગના રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા, તે સઘળા પ્રદેશ હીંદુ વિદ્વેષી અલાઉદ્દીને વિદ્વસ્ત કર્યા, જે અગ્નિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ રાજાઓના ભૃગુટી પામે એકવાર સઘળા ભારતવર્ષનું અદ્યત્ત નિયમિત હતું આજ તે રાજાઓ, મુસલમાનોના અભ્યાસના પ્રભાવે પોતાના વશની સાથી નાશ પામ્યા, આજે તેઓના વિપુલ વશનું એક સામાન્ય નિદર્શન પણ ભેવામાં આવતું નથી ભટ્ટિવશના, ખીચીવશના અને હાગ્વશના રાજાઓના લીલાસ્થળ જેસળનીર ગણાત અને ભુદીને અલાઉદ્દીને શોચનીય અવસ્થાને પમાડ્યા પણ કાળના અવશ્ય ભાવી પ્રભાવના આધારે તે અધ પત્તિ ગહેરો ખાંડ મરતક ઉઠાવી સમૃદ્ધ થયા છે, જે સમયે અલાઉદ્દીને મેવાડમાં પ્રવેશ કર્યો તે સમયે મારવાડના રાઠોડ રજપુતો અને અજરના કુમાવહ રજપુતો ભારતવર્ષના ઇતિવૃત્તમાં થોડી પ્રતિષ્ઠા મેળવી શક્યા છે

તે સમયે રાઠોડ રજપુતો પુરીહાર વશીય રાજાના તાણામાં સામત રાજ રૂપે રહેતા હતા એ પરત તતાવાળા જીવનમાંથી તેઓ ધીમે ધીમે પોતાનું માથું ઉચું કરતા હતા પણ કુશાવહકુળ ઘેરહીન દુર્ઘામાં આવી ગયું હતું તેઓની દુર્ઘા જોઈ આદિમ અમલ્યમીન બાતી વારવાર તેઓ ઉપર હુલો કરી ખીડા કરતી હતી તે હુલોને પ્રતિરોધ કુશાવહ રજપુતો કરી શકતા નહોતા વિજયોત્સવે મત્ત થઈ અલાઉદ્દીન થોડા રોજ ચિતોડમાં રહ્યા તે રહેનાના સમયમાં ચિતોડની શોભ નીચ હવેલીઓ, રમ્ય દેવ મદીરો, સુદગ્ર મહેલો, ચેત્ય વિગેરે તે સનાતન ધર્મ વિદ્વેષી યવનના હાથથી ચુર્ણ વિચુર્ણ થઈ ગયા પણ એક માત્ર આલોક સા માન્યા પશ્ચિમીને નીવાસ મહેલ, તેના સર્વ મહારક હાથના ભય કર પ્રહારથી અચ્ચો પોતાની ચિત્ત વિનોદીનીની ચાદગીનીની નીશાનીની નાડ તે નિવાસ મહેલ, અલાઉદ્દીને તોડ્યો નહી

તે ભય કર યવન વિજયમાં શિશોદીયા કુળમાં પિંડદાન કરવા માટે એક માત્ર અજયસિંહ જીવિત હતો અગાઉ વર્ણિત થયું છે જે અજયસિંહ કેલવાગ જનપદમાં જન્મ્યો હતો મેવાડના પશ્ચિમ પાર્શ્વે વિશાળ આરાવલી પર્વતની તળે ટીના પ્રદેશમાં શેરોનલ નામનો એક અતિ સમૃદ્ધ પ્રદેશ છે તેનાજ શિર્ષ સ્થાને કેલવાગ સ્થાપિત તે દુર્ગના પર્વતવાળા પ્રદેશમાં રહી રાત્રો અજયસિંહ, પોતાના પિતૃરાજ્યના ઊદ્ધાર માટે પ્રતીક્ષા કરતો હતો, જે ચિતોડ તેના પૂર્વપુરવંતુ લીલા

સ્થળ હતું તે ચિનોડ ગાજ એક આધારણ સામંત સરદારના હાથમાં અર્પિત હતું. ગાજ તે ચિનોડ માટે તે સંપૂર્ણ અપરિચિત્ત એ પ્રમાણે છુટી છુટી વસ્ત્રામય ચિંતાથી ધીરે ધીરે તે એક સુદુર્લભ માટે પણ નિરૂત્સાહ થયો નહિ. બમણા સ્વરૂપ અને અમૂલ્ય કિંત્વિત થઈ કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતરવા તે એકવલ્લુ કરવા લાગ્યો. રણા લક્ષ્મણસિંહે માનવલીલા સંવરણ કર્યા ગયાં તેને હતું હતું જે અજયસિંહના મૃત્યુ પછી તેના અમ્મજ અરિસિંહના પુત્ર ગારીએ બેસ્યો. એ વાત અજયસિંહ છુટી ગયો નહોતો. શયનમાં, સ્વપ્નમાં, કોર મન્ય વેદનામાં, બ્યવહારીક કામમાં તે અરીસિંહના પુત્રના વિષયનું ચિંતન કરતો હતો, પણ તેનું કાંઈ પણ સંચાન મળતું નહોતું. પોતાના પુત્ર બીલકુલ અકર્મણ્ય નીવડયા હતા. પોતે પણ વૃદ્ધાવસ્થાની સ્ત્રીમાં પગલું મુક્યું હતું. એ રીતની અવસ્થામાં, તેના પિતાને બલિષ્ઠ્યને ઉપદેશ કળવાન નીવડ્યો તે સ્પષ્ટ સમજતો હતો. તે ભાવિઉપદેશ પૂર્ણ કરવા માટે પેદા થયો તેનું નામ હમીર, તે હમિરજ, ચિતોડની સ્વાધીનતાને અને શીશોદીપ કુળના નષ્ટ ગારવને ફરી બિહાર કરવાવાળો. તેના જન્મના વિષયમાં, અને બાળક જીવન સંબંધના વિષયમાં, મેવાડના ભટ્ટ લોકેના કાવ્યમાં અતિ વિસ્તૃત વિવરણ ભેવામાં આપે છે.

રાણાને પ્રથમ પુત્ર, અરિસિંહ, તરૂણાવયના કેટલાક સરદાર સાથે અંદરા નામના અરણ્યમાં એકવાર શીકાર કરવા ગયો. ત્યાં એક કુકરની ઉપર નીચાન માંડી તેના ઉપર તેણે બાણ ફેંક્યું, પણ તેમાં તેનું નિશાન વિફલ ગયું. વરાહ પ્રાણ લઈ પડાયન કરી ગયો, તે અરણ્યના એક મકાઈના ખેતરમાં વરાહ પેસી ગયો. અરીસિંહ તેનું અનુસરણ કરતો, તે ક્ષેત્રમાં પેડો, તે ક્ષેત્રમાં કિચાં માંચડા ઉપર એક સ્ત્રી તેના ભેવામાં આવી, અરિસિંહને ભેળ તે સ્ત્રી માંચડા ઉપરથી ઉતરી અને તેની પાસે આવી નમ્ર વચને બોલી. “ આપે હવે પરિધમ લેવો નહિ ” હું વરાહને હાથ લાવી આપુ છું.

તે ખેતરમાં મકાઈના ઊંડો સ્થાત આડ હાથ ઉઘાડતા, રજપુત બાળાએ તેમાંથી એક મકાઈને ઊંડ ઉપાડીન કર્યો. તેને અમ્મજાજ તેણે ભાલાની અણી જેવા તીક્ષ્ણ અને સૂક્ષ્મ કર્યો. તે સ્થાનથી તેણે વરાહને પાડી દીધો. તેને રાજકુમારની પાસે લાવી, રજપુત બાળક પોતાના કામ માટે ચાલી ગઈ. વીરવાળા રજપુત સ્ત્રીઓની અપૂર્વ વીર્યતા અને પરાક્રમના વિવરણ, તેઓના કાને અભ્યાં હતાં ખરાં પણ એવી રીતે અદનૂત વ્યાપાર તેઓને દષ્ટિગ્રસ્ત થયો નહોતો. રાજકુમાર અજયસિંહ, અને તેના ગ્રાજવીએ અધિક વિરમય પામ્યા અને તે વીરવાળી બાળાની પ્રવંશ કરતા કરતા તેઓ પાસેની એક નદીના કિનારા ઉપર આબ્યા. ત્યાં તેઓ ધોણ કિપરથી કિતર્યા અને ખાનખાનની તૈયારી કરવા લાગ્યા. કને ખાનખાનના પદાર્થો તૈયાર થઈ ગયા. સ્થળા ભોજનપાન કરવા બેઠા, ત્યાં

તેઓ તે બાલિકાના પરાક્રમની પ્રસંશા કરવા લાગ્યા. તે સમયે તે મકાઈના ક્ષે-
ત્રમાંથી એક માટીનું ઢેકું રાજકુમારના ઘોડાને પ્રચંડ વેગથી વાગ્યું. તે ઢેકું વા-
ગતાં ઘોડો પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. વિસ્મય સાથે તેઓએ તે ક્ષેત્ર તરફ દ્રિષ્ટ કરી
ત્યાં તેઓએ જોયું તો તેજ બાલિકા માંચડા ઉપર બેસી રહી માટીના ઢેકાં મારી
પખીઓને ઊડાડે છે. તેઓને ખાતરી થઈ જે તે બાળાએ ફેંકેલ ઢેકું ઘોડાના
પગમાં વાગ્યું અને તેથી તેનો પગ લાંગર્યો. તે બાળાએ પોતાની તકસીર જાણી
અને તે પોતાના દોષની માફી માગવા રાજકુમાર પાસે આવી. તેની નિર્ભીકતા,
સત્યતા અને શીળતાને જોઈ, તે સઘળા અતિશય અતકૃત થયા. સામાન્ય કૃષ-
કર્મ તે વિશુ એવા શુભોદ્દી અલંકૃત હોય ! તે સ્ત્રીએ તેની તકસીર કબુલ
રાજ તિલકવ્રત તે ખેડુત પુત્રીના સંબંધે રાજપુતના હૃદયમાં વિષમ સંદેહ
સર્જી. પારકાગયો.

મૃગયા વ્યાપારની સમાપ્તિ કરી, અરિસિંહ, પોતાના સોબતીઓ સાથે પોતાના
ઘેર આવ્યો. રસ્તામાં ફરીથી તે બાળા તેઓની નજરે પડી તે સમયે, તે કૃષક
પુત્રી, માથે દુધનું વાસણ લઈ બે હાથે લેંસના બે બચ્ચાને હાંકી ચાલતી હતી.
અરિસિંહનો એક સોબતી, તે કૃષક પુત્રીના માથેનું દુધનું વાસણ જમીન ઉપર
પાડવા તેની સામે આંધ્યો. તરૂણીના જાણવામાં તે આવ્યું, રાજસોબતીને પોતાની
પાસે આવતો જોઈ તેણે લેંસના બચ્ચાને તેના ઘોડાના પગમાં આવી પડે તેમ
ધકેલ્યું. તેથી તે રાજસોબતી ઘોડા સાથે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. અનુસંધાનદ્વારા રાજ-
પુત્રને માહુમ પડ્યું જે અચ્છાના કુળના એક દીના રજપુતને ઘેર તે છોકરીનો
જન્મ છે. રજપુતની દુહીતા સાથે શું રજપુતનો વીવાહ ન થાય ! ખીજ દીવસે
તે પોતાના સોબતીઓ સાથે તે પ્રદેશમાં ગયા. ત્યાં તેઓ તે તરૂણીના પીતાને
મળ્યા. રાજકુમારનો અભીપ્રાય તેઓએ તેને જાહેર કર્યો, તરૂણીનો પિતા, તે
રજપુતો સાથે રાજભુવનમાં આવ્યો. રાજકુમારે તેની કન્યાનું પાણીચહણ કર-
વાનું તેને કહ્યું. તે રજપુતે રાજપુતના પ્રસ્તાવ ઉપર અસંમતિ આપી. પોતાની
આશા પૂર્ણ ન થવાથી, અરિસિંહ ખિન્ન વદનવાળો થયો, પણ લખિતબ્યતાના
શુદ્ધ લેખનું કોઈ ખંડન કરી શકે તેમ નથી, તે રજપુત વૃદ્ધે ઘેર આવી સઘળી
હકીકત પોતાની પત્નીને કહી સંભળાવી. તેની પત્ની વિશેષ અચ્છલવાળી હતી.
સ્વામીનું અજ્ઞાનોચિત કાર્ય જોઈ તેને અત્યંત ઠપકો આપવા લાગી ને વળી થ-
યેલી કસુરની માફી માગવા તેણે પોતાના પતિને કહ્યું. પત્નીના ઠપકાથી વૃદ્ધ
રજપુતને જ્ઞાનનો ઉદય થયો, તે રાજકુમારને મળ્યો, અને પોતાની પુત્રીને તેના
કરમાં આપવા સંમત થયો.

ધોડા ગમયમા ગજકુમાર અગ્નિહ, તે દર્શિ રજપુતની કન્યા માથે મનગ
મય વિવાદ તૂટ બધાઈ ગયો તે બે પુત્રપના શુભ નયોનનુ દ્રગ દર્શિર
ગિનોડનગ બીરજુ વિવરથી ને ગમયે ઉદ્ધિગા હતુ તે નમયે રાજકુમાર રમિ
ગની ઉમ્મગ બાગ વર્ષની હતી, અને તે અન્નામા તેને ટાણ નાનુ મરોતુ
તવા તે શાન્તિમય દૃષિ છવનગા ગમય આપી તે આમાને ઘેર ગેલો હતો, પણ
તેણે અધિકકામ તે શાન્તિ ભોગરી નહિ, તેની મચુએ કટોર કા િ રા હતુ,
લચકર તવશર હાથમા લઈ ધોડા ગમયમા તે ગિથોદીય વગના નડ વગેવા
ગોવનો પુનડદાગ કરવા તૈયાર વયો

દીનીની વચન મેનાના પ્રવડ પદવાની, તે ગમયે મા, તેના
કપિત ધાની હતી ત ગમયે વિજયોગન નાના મનિગનો બાવિઉપદેશ
ગિનોડના વીવાની ગેય ઉપન બગામા અ યો આજ દુનયા નીનનાનો
વેનચલ ધાગ અધિદૃત થયુ અર્થ લક્ષ્મી પાયામ રાય વચનો પી ચુખ
થઈ આરી આફનમાવી ગિનોડપુત્રીનો ઢાણ ઉદાગ - - - - - રમિના મા
મરવી દીશિત વડ, પીડિત નિરનીત અને પદવિત, અર્થ લક્ષ્મીનો ઢાગ
ઉદાગ કરે । એક માત્ર અજયનિહ । તે એન્થે ચીટીને અણુ ને, તેની પદને મ
ચની નામની બીવકુલ નરોત્તી ગી તેની આં બચુએ વિપદ, એક બાનુએ ને
દુનત વચનોમા કાગામવી ગિનોડને ઉદાગ પ્રયોગનીય હતો તેમ બીજી બાનુ
એ પર્વતના બીવ લોકોના અન્થાચાર અટનાવાનુ તેનુ ધરેષક કર્તવ્ય હતુ હ
પહેલા કોનો નમવ કર્યો બીવ નરદાનેમા મુઝમરેયા નામનો એક પ્રચડ વ
હતો, તે અજયનિહનો કો હતુ હતો એક નમયે તેણે નાણાની આના
કાનાવા ઉપન દુનવા રથે નો તેમા નો, તેલી નારે મુદમા ગુવાલિયો
તે ઠઠ યુગા નણાએ તેના માથા ઉપન બવાનો પ્રાન રથે હતો ન
પુન હતા મોગનુ નામ આજમનિહ અને નાનાનુ નામ મુજનનિહ હણાએ
ગમયે, મોટાની ઉમ્મગ પદ વર્ષની અને નાનાની ઉમ્મગ ચા વર્ષની હતી
તણવચના રજપુતના વીન અગ્નિના ઉદાગનો દેરામા આવે છે, પણ અન્થ
નિહના દુર્ભાગ્યથી તેઓ તે બચકર નકટ કાગમા નના અચપ ઉપકાગ થઈ
પડ્યા હતા તે વિપદકાગમા ગિનોડની ને અધ પતિત અન્થામા, આફતમા આરી
પડેલા અજયનિહ અને અનુસધાન કરી દર્શિને તના નામાને ઘેરી આંબે
મ - વનનો રજપુત આશક નમવ ગમવનુ નમ દેરી નરેના ઉદાગના કાર્ય
મેવમા ઉતરી પડ્યો પહેલા અજયનિહ પોતાના પ્રવડ ઘેરી બીવ નન્ના મુઝની
નમે લકાઈ કન્યા મોદયો બાગ દર્શિ ઉપચુલ અમ ગમરી નજીન થઈ
અન્થય થતુના ન નારે અન્થન વયો વિનાય વતી વચને તે પોતાના મકા

ચરણનો સ્પર્શ કરી બાલ્યો. “જો મુંઝવું મસ્તક છેદન કરી ચક્રીશ તોજ દેશમાં ફરી આવીશ. નહિ તો દેશમાં આવીશજ નહિ. ત્યારપછી થોડા સમયમાં સંઘનાના બેવામાં આવ્યું જે વીર બાળક હમિર મુંઝવું છેદેલ મસ્તક પલાણ ઉપર નાંખી કૈલવારના માર્ગમાં પેસે છે ધીર ભાવે, અને નમ્રભાવે હમિરે પોતાના જ્યતું ચિન્હ મુંઝવું મસ્તક કાકાના ચરણ પાસે મુકી કહ્યું. “બાપ ! આ આપના શત્રુનું મસ્તક ઓળખી લ્યો.” અન્યસિંહ અતિશય આનંદિત થયો. તે સમયે રાણા લક્ષ્મણસિંહ હની ભવિષ્યવાણી તેને ચાહ આવી. તે સમયે જો વિધાતાએ હમિરના ભાગ્યમાં રાજ્ય પ્રાપ્તિ લખી છે. પ્રીતિ પ્રકુલ્લ હૃદયે તેણે વિનયી ભત્રીજાને મુંબન કંઈ અને તે વિજીત શત્રુનાં મસ્તકથી નીકળતું લોહી લઈ તેના લલાટમાં તેણે તેનાથી રાજ તિલક કંઈ. અન્યસિંહના પુત્રોએ ભણ્યું જે તેઓના અદૃષ્ટમાં રાજ્યપ્રાપ્તિ સંધી. પારકાના ડંડા ભાગ્ય ઉપર આધાર રાખી તેઓને જીવીકા ચલાવવાની છે.

એવી વિષમ ચિંતાના વિષદંશને વડે જર્જરીભૂત થઈ મોટા પુત્ર અજીત-જીતે કૈલવારામાં દેહ છોડ્યો, મુજનસિંહ પ્રદેશ છોડી ચાલ્યો ગયો. મનોહુઃખથી અત્યંત ગ્તાનિ પામેલ, સૂજનસિંહ દક્ષિણાવર્તમાં જઈ પોતાનું વંશ વૃક્ષરોપ્યું. તે વંશમાં એક કાળે એક મહાવીર પેદા થયો. જેના પ્રચંડ પ્રભાવે સમગ્ર ભારત વર્ષ અજભળીત થઈ ગયું. તે મહાવીર મહારાષ્ટ્ર કુળતિલક ચવન હર્ષહારક શીવાજી * હતા.

સંવત ૧૩૫૭ (ઈ. સ. ૧૩૦૧) માં વીરનર હમિર, મેવાડ રાજ્યે. અભિ-ચિન્ત થયો પણ તેનું રાજ્ય ધન વીગેરે દુર્ઘમનના કબજામાં હતું. જે દિવસે તેના કાકા અન્યસિંહ, તેના લલાટમાં રાજ્યતિલક કંઈ તે દિવસથી તે ચોસઠ વર્ષના તે જોમાં વીરનર હમિર મેવાડના પ્રનષ્ટ ગૌરવનો ઉદ્ધાર કરવા શક્તિવાળો થયો. મન્યા. રથાનમાં ટીકાડોર નામનું વીરાનુષ્ઠાન પ્રચલિત છે. એ પ્રથા અતિ પ્રાચીન રજપુતોથી ચાલી આવે છે. જ્યારે રજપુત પિતૃરાજ્ય ઉપર અભિચિન્ત થાય ત્યારે પાન. એ સામંત સાથે નિકટના કે દૂરના કોઈ શત્રુના રાજ્ય ઉપર હુમલો કરે, ત્યાં શાંતિનો ભંગ કરી તેઓ ચાલ્યા આવે. હમિર જ્યારે પિતૃ રાજ્ય ઉપર આવ્યો ત્યારે તે પ્રથાને અનુસરી, પિતૃવૈરી ભલેયાના રાજ્ય ઉપર હુમલો કરવા ગયો, ત્યાં તેણે તેના વૈરીનો પચેલીઉ નામનો કિલ્લો હસ્તગત કર્યો. એ પ્રસિદ્ધ ટીકાડોર નામના પ્રસિદ્ધ વીરાનુષ્ઠાનમાં તેણે જે પ્રચંડ વીરતા બતાવી છે. તેથી તેના ભવિષ્ય વીરચરિતનું પૂર્ણ પ્રતિબંબ પ્રતિભાત થાય છે.

* મેવાડના ભદ્ર અંધમાં શિવાજીનું વંશ વિવરણ સવિસ્તર આપેલ છે. પ્રયોજનાનુસારે તેના દુકંદાર અહીં આપવો યોગ્ય છે. અન્યમિંહ, મુજનસિંહ, દિલીપજી, શીવજી, તૈરવજી, દેવરાજ, ઉપસેન, માહુલજી, ખેવજી, જનકજી, મત્તજી, શંભુજી, શિવજી, (શિવાજી મહારાષ્ટ્ર કુળનો સ્થાપના કર્તા) રામરાજ, ત્યારપછી પેશવાના કબજામાં મહારાષ્ટ્ર સિંહાસન આવ્યું.

ભટ્ટ ઋષિભા હજે છે, “ જે દીવન અન્નમય (અન્નચ્છિદ્ર) પગલેક વામી થયો, તે દીવમે, અગ્નિહના તનયે મીચાનમાથી તવવાગ હહાડી તે તવ વાગ તેના હાથમા હમેશને માટે ન્હી, વામ્નવીક છે જે હમિન્ના હાથમાથી, તેના કાચમના શત્રુના વિરોધે જતા, તવવાગ મયાન કરવાનો સમય મળી શકયો નહોતો સિદ્ધીકવના નેના દગ સાથે નાહલેવ ચિતોડનગરે ગહેવા લા-યો, વીન્વગ હમીરની પાસે સુકીબગ દગ હનુ એ ન્યુન દગ લઈ તે મી રીને દીન્વીરવગની નાથે લડવા ન્જનચાના ઉનરી શકે? એવી અવસ્થામા તેણે જે માં નીધો તેવી તેનુ અધીષ્ઠ મી રીતે નિદ્ર થયુ તેણે શત્રુઓના માટે આઈઓ ગખી અને તેથી હોકે નો નાશ થવા લાગ્યો ત્યાગ પછી વ્યાગ તન્દ્ર એવી ધોષણાને તેણે પ્રચાર કયેઈ જે “જેઓ મહાનાગ હમિરનુ પ્રભુત્વ ન્વીમકે છે તેઓ પોતપોતાનુ વામમયાન છેડી પશ્ચિમ નાથે મેવાડના પૂર્વ પશ્ચિમ પ્રાતમા ગહેવ ગિન્નિન્નમા જઈ આશ્રય મહાજુ કકે નહિતો તેઓ દેશ શત્રુમા ગણાશે અને તેઓના ઉપગ્ર મક્ર આવી પડશે

એ ધોષણુ પ્રચાળિત થઈ કે તુન્ન, લોકના ટોળા, પાતાના નિવાસ ન્થગ છેડી હઈને આનાવવીની પર્વતમા ગાની અહર ગેવા ગયા દેશનેરી ચવનોના ઉપગ્ર બને તેટલો અન્યાયાન કરવામા હમિકે હઈ પલુ હનુ નાખી નહી મેવાડના પ્રદેશો છેડી, પીલ મ્થગે પ્રજા નહી ન્હેવા ગઈ તેથી ગ્માઓ દુર્ગમ થઈ પડયા એ રીતની નીતીનુ અવલબન કરવાથી કનેકકે શત્રુઓને અધ પાત કરવા હમિગ્ર સમર્થ થયો શત્રુઓ તે દુર્ગમિગિ પ્રદેશના તેનુ અનુસંધાન ની થ તા નહિ કનેકકે તેઓ ના નેનદગનો નાશ થવા લાગ્યો હમિગ્રા એવા અચ-લુધી મેવાડની નીચેની બુમિ કનેકકે ઉગ્રદ થક ગઈ, જે સમગ્ર મેત્રા, લીલામણેકની લહરી લીલ ના હાન્ય કરના દના તે ન્થગ ન્ગગરી વેલા અને તૃલથી હકાર્થ ગયા, હાટ બખાર વિગે- ઉન્નાહ-દીન નિમ્નેજ થયા એવી રીતની નનયોચિત બુદ્ધિનુ અવલબન કરવાના વીન્વગ હમિ- ખન્ખ- બુદ્ધિશાસીનુ કાન કનેલ છે એ રીતની નીતિ ગિરહીન કૃષ્ણની હિન્ન- હતી કન્વીત્તનના દત્તના નેમના ત્યાગ ભાગન વર્ષ, દુર્ધર્ષ નજન ન્ચી નહનદની મરદ પીંગથી કષ્પીત થયુ તે નનચથી તે ક્રીડીશનન. અગાના ને ના દીન્વીરવગ નદનદના નાજ્યકાગ્ર પુધી મેવાડના નાજમે એ ચવનના અન્યાયાની બચવ એવી રીતની કુટ નીતિનુ અવલબન કનેલ છે તેનુ વિષ જુ મેવ ન્ન- રીત નથી ન જુન પડે છે

હમિ- ન્વગ ના વનવા હા થે- કેલવાન હાલ નુધી વિજન પાર્વતીય પ્રદેશના નજુ નુ હનુ, દને ને અમિ ન કગા કે હલથી મોટી વમ્નીમી આપાદ થયુ મેવ ઉન્ન- હલુ ખના પ્રદેશવ શીઓ ન્યા અન્ની વમ્પા દગ ન્ અવા નકનના સનયના પર્વતમા ને અન્નચ્છિદ્ર હમિ- ને પ્રદે- આપાદ થયો નેના નેની પ્રખગ

બુદ્ધિ જણાઈ આવે છે. અસંખ્ય પર્વત મનમાં તે પ્રદેશ તેણે સ્થાપ્યો. તે પર્વતમાળામાં મધ્યે મધ્યે બે ચાર ગીરિ સંકટ દર્શન કુટ માર્ગ હતા. એક જિંદ શેલકુટની તળેટીમાં કેલવારા આવેલું છે. તેજ શેલ શીખરે, એઘટના પછી ઘણાક કાળે પ્રસિદ્ધ કમલમીર ડીલ્લો બધાયો. તે કેલવારા બેવામાં મનોહર હતું તેની આદેતરફ વનમાળા હતી. મધ્યેમધ્યે અસંખ્ય પાણીના નેરા તથા ઝરા, પર્વત ગાત્ર તોડી બહાર પડતા હતા. તે પ્રદેશમાં સારા કંદ મુળ માલુમ પડતા હતા. કેલવારા પચીસ કોશ વીસ્તારમાં હતું. તે પૃથ્વીતળથી આઠસો હાથ અને સાગરથી બે હજાર હાથ ઉંચાઈમાં છે. એ ઉંચા ગીરીકુટમાં કેટલાક ગુપ્તકુટ માર્ગ છે. તે કુટમાર્ગથી ઊતરી, ત્યાંના અધીવાસીઓ ગુજરાતમાં અને મારવાડમાં જઈ શકતા હતા. અગુણાપાનેરના ભીલ સરહાર પાસેથી, ગીંદહોટ રાજાઓને જે જે મદદ મળી છે તે વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. ગીંદહોટના કુળના રક્ષણ માટે તેણે પોતાના હૃદય શોષીત આખ્યા, અનાહારમાં અનિદ્રામાં, અતિ દુઃસહ પીડા ભોગવી તેણે ગીંદહોટ કુળને સારી સહાય આપેલ છે. એ સઘળા મહોપકાર માટે મેવાડના રાજાઓ તેની સાથે કૃતજ્ઞતાના પાશથી બંધાયેલ છે. જે સંબંધ કોઈ રીતે તુટે તેમ નથી. તે મહોપકારનો ખરો બદલો કોઈ રીતે વળી શકે તેમ નથી તે મહોપકારપત્ર અને સ્વર્ગસ્થ છે. બે કે આ શેલમાળામાં વસ્તી, નિર્ભય રીતે રહી મુખ ભોગવતી હતી, પણ નિહુર અલ્લાઉદ્દીને, તે સઘળા પ્રદેશમાં ભરી, તેઓનો સહતર નાશ કર્યો હતો.

જે સમયે, મેવાડ ભૂમિ એવી રીતની શોચનીય દશામાં આવી પડી. તે સમયે તેના કિલ્લા. સઘળા આબાદ નગરો દુર્દાત શત્રુકુળના કરાળઆસમાં આવી ગયા. તેના શસ્ત્રક્ષેત્ર અને શાન્તીમય આવાસભૂમિ ભયાનક ક્રમશાનભૂમિમાં પરિણામ પામ્યા. તે સમયે, ચિતોડ રક્ષક માળદેવના પાસેથી કે વિવાહ સંબંધ આવ્યો. આવા વિગ્રહકાળમાં માલદેવે શા અભિપ્રાયે પોતાના પ્રયત્ન શત્રુ હમિર સાથે પોતાની દુહિતાને વિવાહ કરવા દરખાસ્ત બતાવી તેણે કારણ કોઈ સમજી શક્યું નહિ. દુકામાં તે દરખાસ્ત સંબંધે હમિરના મંત્રિ વર્ગમાં જુદા જુદા સંદેહનો ઉદય થયો. હમિરે, મંત્રિવર્ગના નિષેધ વાક્ય અગ્રાહ્ય કરી, વિવાહ કરવાની સમતિ આપી. તેણે એકવાર પણ વિચારી બેસું જે આ સંઘર્ષના સમયમાં માલદેવ, કેવા ઉદ્દેશથી તેની પાસે વિવાહ સંબંધ સૂચક નાળીયેર મોકલે છે, તેણે હમિરને અપમાનિત કરવા કે વિપદમાં પાડવા આ સંબંધ કર્યો? હમિરના સંબંધીઓ વિપતિઓમાં આવી પડશે એવી આશંકા કરવા લાગ્યા, પણ હમિરે તેઓના કહેવા ઉપર લક્ષ કર્યું નહિ. તેના સોળગીઓ તેને તે કામથી ફરી જવા બોધ આપતા ત્યારે તે તેઓની તરફ ધીરસ્વરે બોલી ઉઠ્યો. તમો સહુ બવિધ્યનો વિચાર કરી બ્યથ ચિંતામાંશામાટે બ્યાકુળ થાઓ છો. ઠીક ! માલદેવનો સુજેત્વે ઇસરો હોય! નારીયેલ

લેવામાં હાની થું છે. તેમાં માલદેવમાં મુએ તેવા ખસળ વિચાર હોય પણ હું' તેા નાજીયેલ સ્વીકારીશ. મને તેનાથી કોઈ રીતનો લય નથી, એ વિવાહના સુયોગથી હું, મારા પૂર્વ પિતૃ પુરૂષોના ચરણથી અંકિત થયેલ પગથીયાની પંદ્રિ ઉપર વિચરણ કરવા પામીશ તેજ મારા પક્ષમાં યથેષ છે. હજારો આકૃતો કેમ આવી પડતી નથી તે આકૃતો સહન કરવા હું છાલી પાથરી બેઠો છું' તેમ કરવાનું રજપુતને એકાંત કર્તવ્ય છે. એ છાલીમાં હિમત રાખી મૂળ મંત્રને હૃદયમાં ધારણ કરી રજપુત કાર્ય ક્ષેત્રમાં ઉતરે તેા વિજય લક્ષ્મી અવરય તેની અંકસાધિની થાય. એક દિવસ તે કંઠાર કાર્ય માટે રજનાક્રા અને શતવિશત દેહે પોતાની અવામભૂમિ તેને છોડવી પડે પણ ખીજે દીવસે તે મરતક ઉપર રાજ મુગટ ધારણ કરી રાજસિંહામને બેસે. વીર હમીરની એવી દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા બોઈ કોઈ મંત્રિ તેને આ દુઃખાહસિક કામમાંથી પાછા વાળવા ચેષ્ટા કરી શકયા નહિ.

વર યાત્રાના મધ્યમાં આયોજન થઈ ચુકયા. પાંચમે ઘોડા સ્વાર સાથે તરૂણ હમિર પિતૃ રાજ તરફ આર્યો. વિવાહ કરવાનો તેને માત્રમીસ હતો, પણ હૃદયમાં ચિતોડ રાજ્યનો ઉદ્ધાર કરવાનો મૂળ મંત્ર તે રાખતો હતો. વરયાત્રીસીકે ક્રમે ક્રમે ચિતોડના દરવાજા પામે આવી પહોંચ્યા, ચોહાણના પાંચ પુત્રોએ મામેયે જઈ તેઓને મહાદેરે ઘડણ કર્યા. નગરના દરવાજાએ જ્વોરણ વિગેરે વિવાહ સૂચક ચિન્હ હમિર વગેરેએ જોયું નહિ. તેથી હમિરના ચિત્તમાં મંદેહ થયો. તેણે જાણ્યું તેના બંધુઓએ ભાવિ પરિણામ યથાર્થ રીતે જતાંયો હતો તેથી તે નિરૂત્સાહ થયો નહિ. હમિરે માલદેવના પુત્રોને તેમ કરવાનું પ્રકૃત કારણ પુછ્યું તેના ઉત્તરમાં તેણે જે આભાસ્યું તેથી તેના હૃદયની પરિતૃપ્તિ થઈ નહિ. પણ તેના પૂર્વ મંદેહ થોડો ઘણો દૂર થયો તે ક્રમે ક્રમે ચિતોડ દુર્ગનાં માર્ગમાં આવી પહોંચ્યો. વીરપૂત્ય પિતૃ પુરૂષોએ જનવાવેલી સ્તંભગ્રેણિ તેની નજરે પડી તેણે એકવાર મન દબને જોયું જેથી હૃદયમાં કેટલાક મુખનો અને કેટલાક દુઃખનો સંચાર થયો.

એ વિષમ ચિંતામાં જોતાં જોતાં તે પોતાના પિતૃ પુરૂષના મુદર મહેલોના મુદર પેડો. ખીલ સામંત સરદારોએ અંજલિપુટ કરી, હમિરની અભ્યર્થના કરી જોતાં જોતાંમાં હમિર વિવાહાગારમાં પહોંચી ગયો પણ ત્યાં તેણે વિવાહોપયોગી કાંઈ પણ આયોજન જોયું નહિ. માલદેવે તેની દુહિતાને ત્યાં લાવી, તેના કરમાં સોંપી. તેમાં વિવાહ સૂચક કોઈ રીતનું અનુષ્ઠાન થયું નહી. માત્ર વરકન્યાના પંચોની ગાંઠ એકત્ર બાંધી હસ્તમેળાપ કરાવ્યો. કુળપુરોહિતે પિરે અને નમ્ર વચને કહ્યું " પેચાં વલંબન કરો " અમને સપ્તળી વામના પૂર્વ થાયો. હમિર

• ને રજપુતના વિગત મધ્ય મુચક ચિન્હ છે.

તે વાક્યનો મર્મ મમજી શક્યો નહિ તેના હૃદયમાં જુદી જુદી જાતના અંદેશો પેદા થવા લાગ્યા ત્યારપછી દેવેતિ વાસગૃહમાં ગયા પણ હમિર બીલકુલ વિમનસ્કલાવે સમય કહાડતો હતો. તેને એવી રીતના વિમનસ્ક જોઈ નવવધુ તેના પગમાં પડી અને વિનયથી કાતર સ્વરે બોલી “સ્વામીન્ ! હૃદયનાથ ! આ દાસીનો અપગ્રથ મનમાં લાવ્યો નહિ, તમે શા માટે આટલા બધા વિમનસ્ક થયા છો કે હું બધું છું. પિતાએ છાની રીતે આ દાસીને આપના કરમાં શા માટે આપી દીધી તેનું નિશુદ્ધ કારણ છે જો આપની અનુમતિ હોય તો તે કારણ શ્રીચરણે નિવેદન કરું” હમિરે તે બાળિકાના મુખ તરફ દૃષ્ટિ કરી જોયું તો તેનું મુખમંડળ સુકુમાર જે સુખમંડળ ઉપર અઆધારણ્યોત્તિ ક્રીડા કરતું હતું. તેણે આદરથી વિનયથી પ્રેમપૂર્ણ હૃદયે પોતાની વનિતાને જમીન ઉપરથી ઉઠાડી તેને સપૂર્ણ અલયદાન આપી તે શુદ્ધ વૃત્તાંત બહાર કરવા તેને કહ્યું વનિતાએ ફરીથી કહેનાનું શરૂ કર્યું, “પ્રાણેશ્વર ! વિસ્મિત થાશો નહિ ? હું વિધવા પણ તેથી આ દાસી ઉપર ઘણા અને તિરસ્કાર કર્યો નહિ અતિરેશવાવસ્થામાં બટ્ટી વરીય એક ગજકુમાર સાથે આ દાસીનો વિવાહ થયો. તે સમયે મારી ઉમ્મર એટલી નાની હતી કે જે વીવાહની વાત શું તે આ દાસીના બણવામાં નહોતી સ્વામી કેવો છે તેની પણ આ દાસીને ખબર નહોતી ત્યારે જનની પાસેથી જે સાલગ્યું છે તે આપની પાસે બહાર કરૂં છું. વિવાહ થયા પછી થોડા દિવસ ઉપર મારો પૂર્વ સ્વામી યુદ્ધમાં હણાયો તે સમયથી આ બેનશીખ દાસી વિધવા અને અનાથ હતી આજ આપને પરણી મનની પીડા મેં દૂર કરી પણ મારા અદૃષ્ટમાં શું છે તે કાંઈ કહી શકાતું નથી ” એમ કહી રજપુત પુત્રી બોલતી બંધ થઈ. પણ મરણ બાળિકા શેવા લાગી હમિર મીઠા વાક્યથી તેની સાત્વના કરવા લાગ્યો. તેનો પ્રગાઠ પ્રેમ જોઈ હમિરે તેના આસુ લોયા તે સમયે રજપુત લોકો વિધવા વિવાહને નિહિત કાર્ય મમજતા હતા આજ માલદેવે ચતુરાઈ કરી તે નિહિત કાર્યની સમજ હમિરના મનમાં આવવા દીધી નહી તેજસ્વી હમીર પોતાની વનીતાના પ્રેમપૂર્ણ વદન માસું જોઈ તે અપમાન મહન કરવા લાગ્યો તે પ્રતીપ્રાણ કુમારીએ થયેલા અપમાનનો બદલો આપવા પોતાના પતિને ઉત્તેજીત કર્યો, તેણે પીટપુરૂષના રાજ્યનો ઉદ્ધાર કરવા પરામર્શ આપ્યો. વનીતાની મદાહ પ્રમાણે હમીરે પોતાના સસરા પાસેથી વીવાહની પહેરામણીમાં જલધરનામના મરદારને માગ્યો, જલધર મહા વંશનો માણ્ય હતો, તે ચીતોડમાં એક ચતુર કર્મચારી હતો. માલદેવ જમાઈની પ્રાર્થના અગ્રાદ્ય કરી શક્યો નહી, જલધરને લઈ સી માથે હમીર કૈલવાર નગરમાં આવ્યો, હવે ચીતોડને મેળવવા માટે હમીર વીચાર કરવા લાગ્યો.

થોડા સમય પછી, માલદેવની પુત્રીના પેટે હમિરથી એક પુત્રનો પ્રસવ થયો જેનું નામ ક્ષેત્રસિંહ રાખ્યું. એ આનંદોત્સવના સમયમાં માલદેવે પોતાના કબજાનો પાર્વત્ય પ્રદેશ હમીરને આપ્યો કુમાર ક્ષેત્રસિંહે ત્યારે બાર માસમાં પગ મુક્યો.

આજ અરિસિંહનો પુત્ર વીરવર હમિર તે લવિધ્યનું વચન પૂરણ કરવા ચિતોડના સિહાંસને બેઠો. ચિતોડવાસી લોકોની આનંદની સીમા રહી નહિ. દુરાચાર યવનના કરાળાસમાંથી ચિતોડપુરીને મુક્ત થયેલી બેઠ રાજ્યના સઘળા માણસો આનંદમાં મગ્ન થયાં. નગરમાં ઘેર ઘેર આનંદની લહરી ઉછળી રહી. શિશોદીય રાજના વંશધરે આજ શિશોદીય કુળના ગૌરવનો પુનરુદ્ધાર કર્યો, વળી ધાર્પાસઓળની પ્રગ્ઠ વિજ્યવૈજ્યંતી ચિતોડના કિલ્લા ઉપર ફરકવા લાગી. લોકો મોટા આનંદથી ચિતોડમાં ભરાઈ ગયા.

એ રીતે તે મેવાડનો પ્રકૃતઉદ્ધારક હમિર છે, એમ માની લોકો તેને અભિવંદન આપવા માટે ટોળે ટોળાં આવવા લાગ્યાં, તેના સ્વાર્થના સંરક્ષણ માટે તેના તરફથી માલદેવની વિરૂદ્ધ સઘળા લોક ઉભા થયા. હમિરે આ આવેલ સુયોગને છોડી દીધો નહિ, રાજ રક્ષણ કરવા માટે લોક સમાજ એ મુખ્યત્વે ઉપાદાન કારણ કહી શકાય છે, તે લોક સમાજ આજે હમિરના માટે પોતાના હૃદય શોષિત આપવા તૈયાર થયો. આવો રૂડો સુયોગ, હમિર જેવો બુદ્ધિવાળો માણસ ભુલી જાય ખરો? એ સમયે ખબર આવી પહોંચ્યા કે માલદેવની સલાહના અનુસારે મહમદખીલજી, પોતાના પ્રણય અધિકારનો ઉદ્ધાર કરવા સૈન્ય સાથે ચિતોડ તરફ આવે છે. હમિર હવે વિલંબ કરી શક્યો નહિ. તે પોતાના સામંતોને અને સેનાદળને લઇને યવનરાજની ગતિ શકવા તેની સામે ચાલ્યો. મહમદે કુશળમાં હમિરની સામે અત્ર લીધું હતું. જ્ય થયો તે દુર રહ્યો, પણ તે વિક્રમશાળી રજપુત વીર હમિરના હાથે, પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય સુદ્ધાંત ખોઈ બેઠો. પોતાની દુર્બુદ્ધિનાવશે તે વિષમ જીમમાં પડ્યો. મેવાડના પૂર્વ પ્રાંતસ્થ દુર્ગમજિરિમાર્ગમાં તેણે પોતાની સેના ચલાવી. તેમાં તેને ભારી નુકશાન થયું. તે પ્રદેશ એટલો બધો ઉજ્જડ અને વેરાન જેવો હતો જે તેમાંથી તેની સેના બહાર નીસરી શકી નહિ. છેવટે અનેક પ્રયાસો કરવાથી બહાર નિમરી. પરંતુ સઘળું મામથર્થ નષ્ટ થયું. અને ઘણા સૈનિકો મરણ પામ્યા. વિપુલ પાષા, પુષ્કળ ક્ષતિ અને વિષમ કષ્ટ લોગવી તેણે શિંગોડી

એકશીન્દ્રન માહેબનો એ અભિપ્રાય લઈ વિચાર કરવામાં આવે તો અપદ્ધ ખાત્રી થઈ આવે છે જે અપાઉદીનના મૃત્યુ અગાઉ ચાર વર્ષ ઉપર હમિરે ચિતોડ ફરી મેળવ્યું. પણ અસ્લાઉદ્દીને હમિરના હાથથી ચિતોડપુરી લઈ લેવા માટે કોઈ જાતનો ઉદયોગ કર્યો નહિ. એકશીન્દ્રન માહેબે કેવળ એટલું જ લખેલ છે. છે “ એવા ખરાજ મખાયા અને અમ ગળ વૃષ્ટોના માંબળા અસ્લાઉદ્દીનની માનમિક અને મારીટિક નિયતિમાં આવિઆધી વધી. અને તેથી ને ચોડા સમયમાં મૃત્યુ મુખે પડ્યો ” તેથી જણાય છે કે તેના પુત્રનું નામ મુઆરક હતું. તેના પુત્ર મુઆરકનું બીનું નામ મહમદ હતું, મુમારક પુત્ર જ્યારે મુગર્જર દેશમાં અને દક્ષિણ પ્રદેશમાં મુદ્દ યાત્રા કરી ગયો. ત્યારે ચિતોડના પુનરુદ્ધાર કરવા તેણે પ્રયામ કર્યો હતો એમ અનુમાન થાય છે. ફેરીનામાં એ વિધાનું વિવરણ કરવામાં આવેલ નથી.

નામના સ્થાનમા પોતાનું સેનાદળ દાખવ કર્યું હમિરે સૈન્ય સાથે ત્યાં જઈ તેના ઉપર હુમલો કર્યો અને સેના વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ ચાલ્યું, હમિર એકલો પ્રચંડ વીર્ય વાળા કેશરીની જેમ યવન નેનાને જગી નાખવા લાગ્યો તે સ્થળે, માલદેવના પુત્ર હર્ષિસિંહની તે દ્વંદ્વ યુદ્ધમા પ્રવૃત્ત થયો પણ બેનગીબ હરિમિહ, હમિરના પહેલા ઘાએ મરણ પામ્યો.

બેનશીબ માલદેવના અનુનય વિનયમા ભુલ ખાઈ ચવનરાજ ખીલજીએ અતી અશુભ ક્ષણમા વીરવર હમિરના રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો તે જે આશા રાખી યુદ્ધ કરવામા પ્રવૃત્ત થયો હતો, તે તેની આશા નિષ્ફળ ગઈ હમિરના પ્રચંડ પરાક્રમથી હાર ખાઈ તેણે તેના હાથમા ફેરીપલ્ક સ્વીકાર્યું હમિર જય પામ્યો છતાં ચવન રાજાને કેદ કરી તેણે ચિતોડના કેદખાનામા નાખ્યો, ત્રણ માસ કઠોર કારાવાસની પીડા ભોગવી, અજમેર, ગુણ્યપુર, નાગોર, ગુયોપુર, પચાસ લાખ રૂપૈયા અને એકસો હાથી હમિરને આપી, તે કાનગા-માથી છુટ્યો તેને વિદાયગીરી આપવાના મમમે અહ્મદશાહની માથે તેજરવી હમિર ખોલ્યો કે “ મનમા લાવવું નહિ જે હમિરે દિલ્હીના મમ્મા જાણી તમને છોડી દીધા છે તમારા જેવા નેકરો હાદો રાજાઓની પ્રચડગતિ રોકી દેવા અમારું ખડક હમેશને માટે તૈયાર છે તમે વૃથા મહમદે ઉઘામત થઈ, ચિતોડપુરીને તમારું રાજ્ય જાળી, તેને કબજે લેવા આવ્યા તેથી તમારી આટલી દુર્દશા થઈ તેમા તમારી મનુચિત અવગણના થઈ છે એમા કોઈ રીતનો સંદેહ નથી હવે આ અવગણનાનો ખદલો લેવા ફરીથી તમે અમારા રાજ્ય ઉપર હુમલો કરવા અવશો તો હમિર તમારી અઘ્યર્થના કરવા ચિતોડના દરવાજાથી તમારી માથે આવશે ”

માલદેવના મધ્યમા ઉદયમા ચિફલ થઈ ગયા ત્યારે તેના જેટ પુત્ર વનવીરે હમિરની તામેદારી સ્વીકારી હમિરે આદર્શી તેને ત્રણ કર્યો તેને પોતાના નિમચ, જીરણ, રતનપુર, કેરાગ વિગેરે કેટલાક જનપદ તેના નિર્વાહ માટે તેણે તેનેભૂમિ વૃત્તિ તરીકે આપ્યા એ ભૂમિવૃત્તિનાદાનપત્રમા નદી કાંવાના મમમે તેણે તેના માથાને કહ્યું નિખાળનપણે તમે અમારી સેવા કરો ! તમે તમારો નિર્વાહ મારી રીતે ચલાવો ! એક મમમે તમે તુર્કના દાન કે જે ન્યાય હતા પણ હાલ તમે મનાવન ધર્મવાળા એક હાંદુરાજની નેવામા ભેગયા છો, તમારો પિતાનું ગામન કર્તવ્ય લોપ પામ્યું છે એમ જાણી તમે દુષ્કિન થાઓ ખન પણ વિચાર કરી જુઓ જે આ રાજ્ય કેળું ! કેળું રાજ્ય જે કબજે કર્યું ? આનો અમારો જ નાજ્ય એવે કે માન જાપદાદાનું રાજ્ય મને મળ્યું મેવાડના જે મેવાડના અનાન પૂર્વજના શોભિતથી આદ્રીયયા છે તે રોગમાત્ર નાખ્યવદ્મીની અનુકપાથી દુ પામ્યો છું અને તેજ નાખ્યવદ્મી મેવાડમા મારી પાને નિર્વાહદે અને નિનામદે રહેશે તમે જાણો નહિ જે અમારા પૂર્વ પુત્રનું નાજ્યધન હવે છોડી દઉં, બનેલીના ઉપદેશ વચ્ચે વનવીરના દુહયમા

થરે થરે અંકિત થયાં. તે મેવાડ રાજ્યના કલેવરની વૃદ્ધિ કરવા સંકલ્પવાળો થયો. થોડા સમયમાં જીનહરનો કબજો કરી તેણે તે મેવાડનો અંતર્ભૂક્ત પ્રદેશ કરી દીધો. એ રીતે વીરવર હમિરના પ્રચંડ પ્રતાપે મેવાડનું પૂર્વ ગોરવ પૂર્ણભાવે વિરાજવા લાગ્યું.

તે સમયે સઘળા ભારતવર્ષમાં એકમાત્ર હમિરજ પ્રબળ પરાક્રમશાળી રાજા હતો. ભારતવર્ષના ખીજા પ્રાચીન રાજ્યો યવનના કરાળ આઘાતે સુંબું વિચુર્ણિત થયાં. મારવાડના, જયપુરના, જુદીના, ગ્વાલીયરના, ચંદેરીના, રાઈસીનના, શીકડીના, કાલપીના અને આજુના રાજ્યો અતિ વિનીતભાવે ચિતોડના હમિરનું આધિપત્ય કબુલ કરી તેનું સસાટ તરીકે પુજન કરતા હતા. વળી પોતપોતાનું સેનાદળ લઈ હમિરની મદદમાં યવનની સામે યુદ્ધાંગણમાં ઉતરતા હતા.

જે દુર્હિનમાં ભારતવર્ષનો સ્વાધીનતા હાર તાતારના કંટકેશમાં અર્પિત થયો. તે દિને મેવાડનો પૂર્વ પ્રતાપ અનેક અંશે મંદ થઈ પડ્યો. તે પ્રતાપ અતિ વિપુલ અને પ્રચંડ હતો. અંશે, પણ તેના અપચયથી મેવાડને કાંઈ હાનિ થઈ નહોતી.

વીરવર હમિરના રાજ્યશાસનમાં મેવાડનો પ્રચંડ પ્રતાપ, પૂર્ણ માત્રાએ વિરાજતો હતો. મેવાડની એ મુદ્દ પ્રભુતા. ખાખરના સમય સુધી વ્યાપ્ત અને અખંડિત રહી હતી. તે સમયમાં અનેક ગોરવાન્વિત રાજ્યો મેવાડના સિંહાસને બેઠા હતા. તેઓ નિષ્કંટક રાજ્ય લોગ કરી શક્યા નહોતા, અગર જોકે માલવ, ગુર્જર અને દીલ્લીના યવન રાજ્યો વારંવાર તેઓની સામે વૈરાથરણ કરતા હતા. તોપણ ચિતોડની તે મુદ્દ પ્રભુતાનો ભંગ થયોજ નહોતો. ચિતોડના રાજ્યો પર્યાય ક્રમે તે યવનના હુમલાનો પ્રતિરોધ કરી શક્યા હતા. વિશેષે કરીને જ્યારે દિલ્લીના સિંહાસન માટે ખીલજી, વંશના લોદી વંશના, અને શૂર વંશના યવન રાજ્યોમાં ખખેડો નાગ્યો હતો, ત્યારે મેવાડની અવસ્થા અનેક પરિમાણે ઉત્કૃષ્ટ હતી. શાથી કે તે ખખેડાના સમયે મેવાડના રાજ્યોએ પોતાની મુદ્દ પ્રભુતા ખમણી મુદ્દ કરી દીધી હતી તે સમયે, શત્રુઓના હુમલાનો પ્રતિરોધ કરવા તેઓ પ્રવૃત થયા હતા એટલુંજ નહિ પણ પોતાની વિજયિની સેના લઈ દિગ્વિજય માટે જહાર નીકળતા હતા. એક બાજુએ નાગરકોટના પર્વગાત્ર ઉપર અને બીજી બાજુએ દીલ્લીના સિંહદાર ઉપર તેઓ પોતાના વિજય ચિહ્નો અંકિત કરી આવી નતા હતા. એ સમયે મેવાડ રાજ્ય, શુદ્ધશાંતિનો લોગ કરતું નહોતું. માલાજ્યલક્ષ્મીના અનુગ્રહથી તેના અધિવાસીઓ, દોલતની વૃદ્ધિમાં ઉચ્ચ પગથીએ ચઢી ગયા હતા. શાથી કે તે સમયે, મેવાડ રાજ્યમાં કેટલાક વિશાળ એત્યો અને વિજય સ્તંભો અણખા ઉભા થયા હતા. તેના વ્યય ખાહુલ્યનો વિષય શોધી જોવાથી માલુમ પડે છે જે અમારાં એ વચન યથાર્થ સત્ય છે. એક એવો વિજય સ્તંભ બનાવી ઉભો કરવામાં તે કાળે, મેવાડની રાજ્યભૂમિનું વગુલ ખરચી દે તોપણ તેવો વિજય સ્તંભ અને

થયુ તે હુદ્દમા દિલ્હીના વિશાળ સેનાદળ ઉપર તેણે સપૂર્ણ રીતે જય મેળવ્યો. પણ હુલાજીવશે તેનું તે વિજય ગારવ, ને વીરત્વ અને તેજસ્વિત્વ અતિ મામાન્ય વ્યાપારમાં પર્યવસિત થયુ. તેના અમુક જીવનની પવિત્ર ગ્રંથી, અકાળે આ લોકમાંથી વિચ્છિન્ન થઈ ગઈ એવાડના ખુનાઉદ્દા નામના હાગ્વશીય નામ ત રાજાની પુત્રી સાથે, ક્ષેત્રસિંહનું વેવીઆળ નિયર થયુ આ અમગળમય મળધ બવાયો નહિ એટલામાં દુરાચાર હારવશના નરદાગે, ક્ષેત્રસિંહની ગુન હત્યા કરી શીપાશવીરુત્તિનું પરિપોષણ કરવા માટે તે દુરાચાર હારવશીય સામત પોતાના રાજાનું હૃદય શોષિત પાડયુ, તે કાર્ક સમજી શકાતુ નથી.

જુલમી હારવશીય સામતે હત્યા કરવાથી ક્ષેત્રસિંહ અકાળે આલોકમાંથી અતરિત થયો. ત્યારપછી સ ૧૪૬૬ (૪ સ ૧૩૮૩) માં રાણા લાક્ષ્મિ ચિતોડના સિંહાસને બેઠો રાજ્યાસને બેસી રાણા લાક્ષ્મિ મેરવાડ નામનો પાર્શ્વ પ્રદેશ જીતી લીધો. તે પ્રદેશના પ્રધાન -દુર્જવિરાટને પાચમાલ કરી તેના દ્વસાવશેષ ઉપર બેદલોરનો ક્રીદ્લો તેણે સ્થાપ્યો.

તે શિવાય વળી એક મોટું અને અત્યાવસ્યકીય કર્મ કરી તે વિશેષ ખ્યાતિવાળો અને નામાકિત થયો. રાણા ક્ષેત્રસિંહ, જીલ્લા લોકો પાસેથી જેવું પત્ર પ્રદેશ લઈ લીધો હતો, તે અપત્ર પ્રદેશના જળગ નામના સ્થળે રૂપાની અને કલઈની આણને તેણે શોધી કઢકાવી હતી એમ કહેવાય છે જે તે આણમાંથી + સમઘાતુ સારી રીતે નીકળતી હતી પણ હાલતો તે અતિશયોક્તિ છે, એમ માનવામાં આવે છે સોનાનું તો ચિન્હ માલુમ પડતુ નથી ત્યારે રૂપ કલઈ,

સુધીમાં હુમાયુનનું નામ જોવામાં આવતુ નથી ત્યારે મહાત્મા ટોડે આ નયને કોને હુમાયુન પરિચિત કરી કહ્યો સુપ્રસિદ્ધ મોગન નુજામાં જે હુમાયુન પેદા થયેન છે તે હુમાયુન ઇ મ ના મોળમાં મૈકામાં પેદા થયેન છે તે વાત ત્રાપ્તિ અવિતિત નથી પડિતવર એ શીરડન પ્રણીત ભારત વર્તના દતિહાસમાં જોવાથી માલુમ પડે છે જે દિલ્હીનિર નામગદ્દીન તમનગતો હુમાયુન નામે એક હુન હતો નામગદ્દીનના મૃત્યુ પછી ઇ મ ૧૩૮૪ માં તે દિલ્હીના સિંહાસને બેઠો હતો તે વૃદ્ધ ઉમ્મરમાં દિલ્હીના સિંહાસને બેઠો હતો આત્ર દોઢ માસ રાજ્ય કરીને પરનોકવાસી થયો તે હુમાયુન સાથેજ મહારાજ ક્ષેત્રસિંહનું મુઠ્ઠું થયું છે એવો અમલના કાક અનેક્ય વ્યતિરે ધણુ કરી ખીજા સઘળા વિષયમાં તે હુમાયુન સાથે મહાત્મા ટોડે આહેરે કહેલા હુમાયુનનું સોસાદર માનુમ પડે છે અગરજો કે પિતા નાસરદીનનું સિંહાસન હુમાયુનને ઇ મ ૧૩૮૪ની પુર્વે મળ્યું નહોતું તોપણ તે ઇ મ ૧૩૬૫માં જીવિત હતો તેમાં કોઈ રીતનો અમલવ નથી.

Elphinstone ■ History of India p p 413 441

†स्वर्णरूप्यचत्तान् चरगयशदमेव च मीसलाहं वसस्त्वैवातेन वोगिरिसंभवाः ॥

ભાવમકાશ

એમ કહેવાય છે જે તે સાત ધાતુ માથે માત્ર ઘટોની વિશેષ સગતિ છે

તાણુ મીસુ' અને ગ્માંગન નીકળતું હોય ખડુંજ. પણ રૂપું અને કલર્ધ એકજ ખનિજ પદાર્થથી પેદા થાતું. અને જે ખનિજ પદાર્થનું વિશ્લેષણ કરી તે બન્ને થાતુ હાય આવતું તેજ ખનિજ પદાર્થનું હાલ વિશ્લેષણ કરવાથી વધારે ભાગે કલર્ધ નીસરે છે અને થણાજ થોડે ભાગે રૂપું નીસરે છે.

લાક્ષ રાણાના ગામન કાળમાં જેવી મેવાડની શ્રી વૃદ્ધિ થઇ તેવુંજ મેવાડનું ગામ્વ પણ વધ્યું મેવાડનું ગામ્વ વધાગ્વામાં લાક્ષ રાણાએ વીરત્વ, મહત્વ અને તેજસ્વિત્વ જતાવેલ છે અંબરના પેટાના નગરાચાર્ય નામના સ્થાનમાં શકલાવશીય, ડેટલાક મળવ પરાકાંત રજપુતો વસતા હતા રાણા લાક્ષે તેઓના વિરૂદ્ધે તલવાર લઇ તેઓને હરાવી દીધા. કેવલ તે માનતીય વિરૂદ્ધે તલવાર ઉપાડતો એટલુંજ નહિ પણ દિગ્વીરવ મહમદશાહ લોહીના વિરૂદ્ધે તલવાર ધારણ કરી તે યુદ્ધમાં ઉતર્યો અને બેદનોર નામના સ્થાને દીગ્વીરવના લશ્કરને તેમજ નખુર્જ હગવી દીધું લાક્ષ રાણો જેમ વીર હતા, તેમ વીરોદ્ધિત કાર્ય આત્મજીવનનું વિનશ્ચીન કરી તે ગયો છે. એ સમયની યુદ્ધ ઘટના પછી હુદાઈત યવનોએ પુત્ર ભૂમિ ગયાશ્વર ઉપર હુમલો કર્યો. પાષિષ્ટ યવનોએ પૂન્ય આર્થ ધામ ઉપર હુમલો કર્યો. અપવિત્ર સ્ત્રેષ્ઠોએ આર્થનો અનાતન ધર્મ બગાડી દેવા ઉપક્રમ કર્યો તેથી શુ સ્વધર્માનુ ગગી ધીર પુરૂષો નિશ્ચિત બેસી રહે ખરા.

થોડા નમચમાં મધ્યના ભાગતવર્ધમાં તુમ્હ મધર્થ પેદા થયો કાશ્ચીય વીરો, પોત પોતાની મેના લઈ યવનના ભયકર આસપાસી પૂર્યશ્વર ગયાને બચાવવા આગળ ચાલ્યા તેમાં શિરોદીય કુળ શિરોમણી ગણેા લાક્ષ અંબેરર થઈ નાયકપણું લઈ આવ્યો. રાણાએ તે ભયકર ધર્મયુદ્ધમાં અમાધારણ વીરત્વ દેખાડ્યું. છેવટે તેજ મહામ રથજે, પોતાના જીવનનો તેણે ત્યાગ કર્યો. તેના તે ધર્માનુરાગથી અને સ્વદેશ પ્રેમથી, તેનું નામ, મેવાડના પ્રમિદ્ધ અને માત સ્મરણીય રાજાઓની નામ માળામાં એક ઉચ્ચ સ્થાને લઈ બેઠું છે તેની શીત્ત્ય ઉપર ગાદ પ્રીતિ હતી સ્વદેશની શોભા વધારવા તેણે જે શીત્ત્યના કામ કર્યા છે, તે સ્વધર્માં આજ મેવાડ પ્રદેશમાં નમજાવે વિગટે છે તે કામો, તેના શિષ્ટાનુરાગના સાક્ષી સ્વરૂપ છે. ગાન્ધ્યના અનેક રથજે તેણે મોટા તજાવો અને સ્વદેવજે કરાવ્યા તેનો પાણીનો ખનનો કાયમ રહે તેના માટે ગણાએ મોટા મોટા બધ બંધાવ્યા વળી વિદે-

લક્ષ્મીના આવાન વગર એ આજન પ્રેમો પણ કામ નથી પતિવિય અવન્યામાં રચા છે આજ ને પ્રેમો દુર્ગમ અવન્યા પતિવિય છે મહ લોક માદમ દરી તેમાં પેમી સકનું નથી. તે અજુની અધિ : દી દેવીના બનારેશ મહોન લાય બાની તુમી મમ છે દિના તે મર્ધ વન : પાપી પુન કનુ નેથી ત્યાના બીર લોકો ને પુનતન દેવતી પુન દોડી દર્શતાવ નવા નેત્રી મના કડે છે, તેઓ બનવતી લક્ષ્મીનો પુનવિધિ દોડી દાય-શીનના માતાની પુનકરે ને નિદવાન, અનેનુવંનેએકમ લઈ પ્રાચીન નમરાચર જનપદ મ ગણિત્યો.

શીય લોકોના હુમલામાંથી મેવાડને રક્ષવા માટે તેણે સ્થાને સ્થાને કિલ્લા બનાવ્યા. ઉપર કહેલી ખીણોમાંથી જે પુષ્કળ નાંણા તે પામતો, તે નાંણાં, લોક સુખકારી કાર્યમાં તે વાપરતો હતો. વળી દુર્ધર્ષ અલ્લાઉદ્દીનના ક્રાણ પ્રહારથી જે સઘળાં સુંદર મહેલો અને દેવાલયોનો ધ્વિસ્ત થઈ ગયાં તેને મરામત કરી, તેનો રૂઢી રીતે ઝીણેદ્વાર કરવામાં ગણો લાક્ષ, તે સઘળાં નાણાં વાપરતો હતો. સુરસુંદરી પદ્મિનીના સુંદર આગમ સ્થળનો ગઠન પ્રણાલીને અનુસરી તેણે એક મહેલ બનાવ્યો હતો. તેનો કેટલોક અંશ આજ ભોવમાં આવે છે. એ શિવાય, રાણાએ પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચી એક મોટું બ્રહ્મમંદિર બનાવ્યું. તે મંદિર અદ્વિતીય એકેશ્વર ભગવાન બ્રહ્માના નામેઉત્સૃષ્ટ હોવાથી, તેમાં બીજાદેવ વીગેરેની મૂર્તિ સ્થાપી નહોતી તેથીજ તે મંદીર, આર્ય વિદ્યેષિ યવનના કરાજ આસથી અન્યું હોય એમ માલુમ પડે છે.

રાણા લાક્ષને અનેક સંતાનો પેદા થયાં હતાં. તે સંતાન સંતતિએ, રાજ્ય સ્થાનમાં ફેલાઈ જઈ પોતપોતાના નામે એકે એક સ્વતંત્ર ગોત્ર સ્થાપેલ છે. તેઓમાં હુણાવત્ અને હુલાવત્ લોકો વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયાં આજ અગુણાપાનોરની પામિના પ્રદેશ અને આરાવલી પ્રદેશના ગિરિમજના સ્વાધીન બૂંદધિકારીઓ તે હુણાવત્ અને હુલાવત્ નામે પોતાને પરિચય આપે છે. રાણા લાક્ષના મોટા પુત્રનું નામ ચંડહતું. અગર જેટ્ટે ચંડ સર્માગોટો હતો, તેણે તે પિતૃસાન્ય સિંહાસને અભિષિખ્ત થયો નહિ કેવા ઘટના ચક્રન આવર્તનથી એ ઉત્તરાધિકારીપણાના ચિરંતન વિધિનો વ્યલિચાર થયો અને ત્યાં મેવાડ રાજ્યના કેટલા અનર્થ થયો, તેની યથાર્થ સમાલોચના આવતા અધ્યાયમાં આપણે કરશું.

પટ્ટ અધ્યાય.

રજપુતને નો સ્ત્રી વિધાયક શિષ્ટાચાર-મેવાડમાં જેટ પુત્રના ઉત્તરાધિકારી
 ગીપણની વ્યવસ્થામાં વિચર્યય, ન્યાય સંમત ઉત્તરાધિકારી
 ચડનાડકાણે કનિષ્ઠ ગિરુમુકુલજીનાં રાજ્યસિંહાસનપ્રાપ્તિ-મેવાડમાં
 રહેડ જૂતના અન્યાય આધિપત્યના લીધે લોકોમાં જુદી
 જુદી જાતનું આદોક્ષત તેઓને ચિનોડ થકી દુર કરવામાં
 ચડનો મુદર નગરમાં આધિકાર મેવાડ અને મારવાડ
 રાજ્યની વચ્ચે પરસ્પર વૈપયિક સબધ બંધન,
 મુકુલજીનું રાજ્યરાસનતેવો હત્યાદ્વાતાંત.

એક લોકો પાનેથી માલગરામા આવે છે જે જેલોએ સ્ત્રી જાતીના વિ
 શેષ અનુસારી હોય છે તે લોકો નયગા કરતા અધિક રાજ્ય ગણાય
 છે જે તે મિદ્ધાતનુ અનુબોધન કરવાનું હોય તો રજપુતોને અમ્ય
 તાના અન નાયક કોવા પડશે રજપુતોની, રમણી તે દદયની આ
 રાધ્ય દેવતા છે તે દેવતાની માત્ર આમાન્ય અને નાધારણુ અવમાનના યાય
 તો તેના મુખાનોપયોગી શિષ્ટાચારનો બ્યલિચાર થયો એમ નહીં, તેજર્વ રજ
 પુતો અન્યત્ર રાધાને મજવલિન ધર્મ લાય છે ત્યા મુખી તે અવમાનના પાત્રું
 દદય શોભિન પી પાતાને ગૈય નગ તેઓ ઠટા કરતાનથી ત્યા મુખી રજપુતો, શાંતિ
 અને નુખ ભોગવના નથી પરસ્પર બાધુતામા તે શિષ્ટાચારનો હોપ થતા લેવામા
 આવે તો તે જોન રજપુતને યાત્રી ગેની નથી જે રહેડ રજપુતો અને કુશા
 વહ રજપુતો યજ્ઞ મગથી એક અભિન બાધુતાના સૂત્રે બધાયેવ હતા તે રજ
 પુતો જે ગિરનાના નિયમના બ્યલિચારથી પન્થગન પ્રચડ થયું ધર્મ રજ્યા
 તેમાથી તે જને લાનના રજપુતોને અધ પાન થયો જે નામયે તેઓ કિતલાયે
 પરસ્પરના સૂત્રે બધાએલા હન ત્યારે તેઓનું જેમીનુ જગ એમુ બધુ પ્રબળ
 ધર્મ ઉડ્યુ જે પ્રચડ મહાગટીય ગેમ તેઓની પાત્રે તૃતની જેમ ઠા ગયા
 હતા પણ ત્યાં તે અનર્થક પિરાદને અનન તેઓના અદર નાગી ઉડ્યો
 ત્યારે મહા દિવ્યલેખે તુંગાને પાત્રી તે જને લાનના રજપુતોને હની તેઓ
 નુ પુત્રા અનિષ્ઠકુ જેમને કે મધા ના નમન્વામા આવે છે જે તેજસ્વી
 રજપુતોની પતે સ્ત્રી વીર્ય શીઘ્રચર ન નાન્ય જા પનદિ ની મખયે અતિ
 નામાન્ય પરિહાસમા મેવાડેશ્વર ના જે પેનના જેટ પુત્ર ચડના દદયના જે

લગ્યાનક અગ્નિ સળાગાવી દીધો તે થોડાથી ઓલવાયો નહિ. તેને ઓલવવામાં રાજ્યની એક કાયમની પ્રથાનો વ્યભિચાર થયો અને તેથી કરી મેવાડનું જે અનિષ્ઠ થયું તેવું અનિષ્ઠ મોગલ કે મહારાષ્ટ્રિય લોકોના હુમલાથી થયું નથી.

સુખથી અને દુઃખથી લાંબાં વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી રાણા લાડે ઘડપણની અવસ્થામાં પગલું સુકયું એ સમયે અર્ચકારી વિષય ચિંતાનો ત્યાગ કરી. પરમાર્થ ચિંતામાં મનોનિવેશ કરી શાંતીમય જીવન કહાડવાનો ઉદ્દેશ કરવા લાગ્યો. તેના પુત્રો અને પોત્રો યથા યોગ્ય વૃત્તિ અને ભૂમિ સંપત્તિ પામી પુષ્કળ આનંદમાં કાળનું નિર્ગમન કરવા લાગ્યા. હવે રાણાને શાથી ચિંતા હોય ! જેટલું પુત્ર ચંડને રાજ્ય ઉપર અભિષિખ્ત કરી નિશ્ચિંત થઈ ઇશ્વરાધનામાં કાળ ક્ષેપ કરવાની માત્ર એક ચિંતા તેના હૃદયમાં હતી. પણ વિધાતાએ વાદી અને સામાવાળા થઈ તેને સંસાર સાગરના પ્રળય વમળમાં નાંખી દીધો તેથી તેને પરમાત્મ ચિંતાનમાં વ્યાધાત થયો. તેની શાંતીની સડકમાં કાંટા અને શુળ પથરાયા. આ વિષમથી સંસાર ચિંતામાંથી છુટવાને તેણે મહેનત કરી પણ નિર્થક ગઈ.

એક સમયે રાણા લાક્ષ પોતાના પરિવાર સામંત સરદાર વીગેદેની સાથે રાજ સભામાં બેઠો હતો તે સમયે મારવાડ રાજ્ય રણમલનો એક દૂત નારીયેલ લઈ ત્યાં આવ્યો. રાણાએ તે દૂતને સત્કાર અને સંજ્ઞમથી વાસ આપવાનું કરી મારવાડના રાજા વીગેદેની કુશલતા પુછી આવવાનું ખડું કારણ પુછ્યું. દૂતે કહ્યું— મહારાણાના જેટલું પુત્ર ચંડની સાથે તેની પુત્રીનો વિવાહ કરવા મહારાજ રણમલે નિશ્ચય કરી નારીયેલ સાથે મને મોકલ્યો છે ચંડ તે સમયે રાજ સભામાં ન હોતો એટલે કે થોડો સમય રાહ બેઠ રહેવાનું દૂતને કહી રાણા બોલ્યો “ ચંડ હાલ આવી એ પ્રસ્તાવમાં સંમતિ આપશે ત્યાર પછી તે પોતાની મુજબ મરડતો મરડતો પરિહાસરૂઢે બોલ્યો જે “મારા જેવા ધોળી દાદી મુઠનાળા વૃદ્ધ માટે તમોએ એ બેલવાની સામગ્રી મોકલી નથી ” રાણાનું એ મધુર કૌતુકાવહ વચન સાંભળી સભાના સઘળા લોકો પરમાનંદે પૂલકિત થયા. અને તેના તે રસસિદ્ધ વચનની સઘળા પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. એટલામાં મોટો પુત્ર ચંડ સભામાં આવ્યો. સભામાં આવી તેણે સર્વ વૃત્તાંત સાંભળ્યો કોતકના વશવર્તી થઈ પીતાએ જે સંબંધ થોડા સમયના માટે પોતાનો કરી માન્યો તે સંબંધ પુત્ર શીરીતે સ્વીકારે ? એ કૃષ્ટ ચિંતા ચંડના હૃદયમાં ઉદય પામી તેણે છેવટ સ્થિર ક્યું જે તે વિવાદમાં સંમત થવું યોગ્ય નથી. તેનો તો સિદ્ધાંત રાણાના સાંભળવામાં આવ્યો તેણે પુત્રની તે સિદ્ધાંતમાં પ્રગલ્ભતામાની વારંવાર તેને યોગ્ય શિખામણ આપી. પણ રાણાની સઘળી શીખામણ વ્યર્થ ગઈ. તે ચંડને દ્રઢ સંકલ્પ દેવી શક્યો નહિ રાણાને બે તરફથી સંકટ આવી પડ્યું એક તરફ

ચડની કઠોર પ્રતિજ્ઞા અને નકરપ, બીજી તરફ મારવાડેશ્વર રણમહાનુ ધોર અપમાન, તે અપમાન કંઠે કંઠે દૂર્નીવાર્ય ધર્મ પડ્યું માથી કે તેના હઝારો મીઠ ઉપદેશથી રૂડા સ્નેહવાળા વચનથી અનુરોધથી આજ્ઞાથી લયથી ચડે, પોતાને સકરપ દેરબો નહિ એવેકે દ્રઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા ચડે વિવાહની દરખાસ્તમાં સમતિ આપી નહિ ત્યારે રાણો, પુત્ર ઉપર અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયો છે. રણમહાનુ અપમાન થાય તેવી તેણે યોજના કરી આવેલું નારીયેલ પોતાના વિવાહ માટે રાણાએ સ્વીકાર્યું જે પુત્ર ઉપર પોતે હૃદયનો સ્નેહ રાખતો હતો. જે પુત્રને યોજનાજ્ઞ અભિયોગ કરી મમાર કાર્યમાંથી નિરૂત થવા તે ઉદ્દેશ કરતો હતો તે પુત્રના એવા આચરણ ! પુત્ર ધર્મ તેણે પિતાના મુખ દુખની ચિંતા કરી નહિ પિતાના મુખ સામું તેણે જોયું નહિ ત્યારે હવે તે પુત્રથી શું ઉપકાર થાય ! રાણો અતિશય રૂદ્ધ થયો રાષ પશ્ચિમ દુન્યે, પુત્રનો તેણે પુષ્કળ તિરસ્કાર કયો તેજની નકર મુખે થઈ જો સદેશ તેજની ચડે કાણ પણ બોધ્યા વિના પિતાના તિરસ્કાર મહાન યાં તેણે એક પણ ઉતર આવ્યો નહિ છેવટે રાણાએ વિચિત્ર વચન કહ્યું કી - ' હું - ત મનપુત્રીનું પાણિમહાનુ કરૂં છું પણ નું નિશ્ચિત જાણના ન મનપુત્રીના પટે મારી પુત્ર તાનનો પ્રભવ થાય તો તારે ઉતરાધિગની પાળામાં રીચીન થરાનું છે તું પ્રમગળા તારો ઉતરાધિગના ન થાનાવા ન વચનોથી તેજની ચડના મરતકનો એ વાગ પણ કપિત્ર થય નાન ત મનપુત્રને, અગળ જારે સિયલારે ઉત્તો રદી અકષિત સ્વન બોધ્યો મટે આપ ! ' ભાવાન એ વર્ગિતવના નામે મપથ કરી કહું છું જે હું મન ઉતરાધિગરીપાળના હું નાજી ખુશીગી છેડી દઉં છું

સચિન્દ્રચતાના પુત્ર પોતાનું નાજી ખડન મરી શખુ નથી આવડીની આગિમ ને પથાશ વડીના પુકપનાનાયના આપી ન નિચિત્ર રિવાજના યોગથી જે પુત્ર પેદા થયો તેનું નામ મુકુવજી, મુકુજીની પાથ વડીની ઉમ્મન થઈ જ્યાં નાજીએ માભાગ્ય જે થવનોએ ગયા તીથે ઉપન હુમ ! થયો અને ત દુનવન નિષ્કુલ લોકાના માનાથી પુણ્ય ભૂમિ યાને બચાવવા બાન્તવર્ષના નાથના દારિય નાન્તઓ જેન નાથે જામ છે જ્યે નજી જામ એ કેમ મનનું નરન, જન કેરી જોતાની ઉતરાવરથાને પવિત્ર કરવાનો નકરપ કયો જાગનરર્ષના નથ ! માર્ય નાજીઓને રિયાગ દનો જે રાજમામન દડ રવ વવામાં નાજીઓને મેદજ પાપ કરના પટે છે અતિન વચમાં નકરપ, ધન વિભયનાના વીમનોએ ભ્યાગ કેરી મન અનુ જન, પન્માથચિતા તીથે નમન ધન વીગે પુણ્ય માર્ય કયાં નિના ને નરગ પપ જન થતા નથી એવા નિષ્કામથી જાગનવર્ષાય - જાઓ અનાથ વ્યાપારો આદરના રૂના પન્મ ઇમિવામ ધર્માવડની મવન તાના એ, આર્યન-પનિના તેના અનુ જન કરવાના વ્યાધાન આવ્યો, ભાષમાં તેઓન ધર્મિકમેર ઉપર દુનવાતી જાગનવર્ષાય નાજીઓએ નાજ

છોડી નિવૃત્તિ ધર્મ પાળવો ત્યાગ કરી, પ્રવૃત્તિ ધર્મ પાળ્યો, તે દિવસે. શતદ્રુ અને કાંગડાં નદીના કાંઠા ઉપર આવેલ પ્રધાન સાધન ભૂમિ અને ગયા તીર્થનો ઉદ્ધાર કરવાનું તેઓનું પ્રધાન ધાર્મિક કાર્ય થઈ પડ્યું. તેઓનો દૃઢ વિશ્વાસ હતો જે તેઓ પાપિષ્ઠ યવનના કરાળ ગ્રાસમાંથી પુણ્યક્ષેત્ર ગયાનો ઉદ્ધાર કરશે. તો તેઓ આલોક્યથી સોહંલોકમાં જશે. વિશ્વાસ, કાર્યનો પ્રધાન પ્રશ્નોદ્ધક અને અગ્નિનાયક છે. એ વિશ્વાસથી પ્રજ્વલિત થઈ ભારતવર્ષના આર્ય નરપતિઓને હુર્ધર્શિ, યવનની સાથે મહાસંગ્રામમાં ઉતરવું પડ્યું. એવા કામમાં ઉતરી લડી પૂણ્યભૂમિનો ઉદ્ધાર કરવો. તેજ તેઓનું તપશ્ચરણ હતું આજ મહારાણો ભાસ્ક તે કઠોર તપશ્ચરણ કરવા માટે. કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતર્યો. તે દુરસાધ્ય છેવટનું મત અવલંબન કરી રાજ્યમાંથી વિદાય થતી વખતે રાજ્યમાં કોઈ રીતનો અંતર્વિપ્લવ ન થાય તેમ તેણે સારો બંદોબસ્ત કર્યો. તેણે પ્રધાન મંડળ વીગેરેને બોલાવી કહ્યું હું જે મતનું અનુધાન કરવા પ્રવૃત્ત થયો છે. તેમત અતિ કઠોર છે. તેમતનું સારી રીતનું ઉદ્ધાપન કરી હું સત્વર આવીશ. તેણે મનમાં વિચાર્યું જે એ કઠોર મતનું ઉદ્ધાપન કરી મેવાડમાં પાછા આવવાનો ભડસો શું છે. જે પાછો ન આવું તો સુકૂલની ઉપજીવિકા માટે શું થાય ! સુકૂલના માટે કોઈ રીતની સંપત્તિ મુકરર કરવી જોઈએ. તે સમયે સામે ઉભેલો તેજસ્વીચંડ પિતાનો મનોભાવ જાણી બોલી ઉઠ્યો “ સુકૂલની જીવિકા માટે ચિતોડનું સિંહાસન, એ સરલ અને અઘ્યુદાર ચંડના બોલવાથી રાણાના મનમાં કોઈ રીતનો સંદેહ ઉત્પન્ન થાય તેના માટે રાણાની સુદ્ધયાત્રા પહેલાં બે દિવસે ચંડે, સુકૂલનો અભિષેક કરી દેવા રાણાને કહ્યું તેની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા અને અપૂર્વ સ્વાર્થ ત્યાગ જઈ સઘળા વિસ્મિત થયા. એકદમ અભિષેક કરવાની ગોઠવણ થવા લાગી પ્રાંચ વર્ષના બાલક સુકૂલને રાજ્યસિંહાસને બેસારી વીરવરચંડે સઘળાની પહેલા તેને રાજ્યપયોગી સમ્માન સંમગ બતાવી, તેનો અનુગત અને વિશ્વત્ત થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી.

એ મોટા સ્વાર્થત્યાગના કાર્ય માટે ચંડને મંત્રજીવનમાં ઉચ્ચ આસન મળ્યું અને એણે વિધિબધ થયું જે કોઈ સામંત સરદારને ભૂમિવૃત્તી આપવાનો દસ્તાવેજ થાય, તેમાં રાણાની સહી સાથે ચંડના ભાલાનું ચિન્હ થાય.

ચંડનું હૃદય મહત્વ, અસહિષ્ણુત્વ, ઉદારત્વ વીગેરે રૂઝાગુણોથી વિભૂષિત હતું. તે હકીકત તેના સ્વાર્થત્યાગનાં કાર્યો જોવાથી સ્પષ્ટ રીતે માલુમ પડે છે. પિતાની ગેરહાજરીમાં નાનાભાઈ સુકૂલનાં મેવાડનાં અને મંત્રી મંડળના મંગળ માટે ચિતોડમાં ચંડે કામ કરવાનું ચડું કર્યું, પણ તેની રાજ્યશાસન ચલાવવાની પ્રણાલીકાથી સુકૂલની માના હૃદયમાં વિવૃણનું બીજ રોપાયું, રાજમાતાએ વિચાર્યું જે પુત્રની નાની વયમાં પોતે રાજ્યકાર્યની પર્યાલોચના કરશે. પણ તેની તે આશા પૂર્ણ થઈ નહિ. તેની મનોવેદનાની સીમા પંરિ સીમા રહી નહી. કુદીલ હિંસાદેપની પ્રદેશનાથી તેણે તદ્દયમાં કૃતરાત્તાને આશ્રય આપ્યો નહિ. ખરેખર

રીને તેનું દૈદ્ય પ્રકૃત પશુભાવથી પૂર્ણ થયું તે ચંડના આત્માર્થ ત્યાગ વિના રાજમાતા થાત નહિ પાશાણથી દૈદ્ય બાધી ખરેખરી રાક્ષસી અને પીસાચીનું ૩૫ ધગ્ગુ કરી તે ચંડના બેહક ગુણુ ભુની ગઈ અને ચંડનુજ અનિષ્ટ અને અપયશ કરવા તૈયાર થઈ કૃતજ રાજમાતા ચંડના દરેક કામ ઉપર ઈર્ષ્યા અને દેવથી ભેવા લાગી છેવટે ચંડનું કોઈ છીડ માનુષ ન પડવાથી કેવલ અમૂલક કારણ અને અધમ પ્રવૃત્તિને વશ વરવી થઈ ચંડના તરફ કાર્યમા દોષારોપ કરી બોલી " રાઘો નામ માત્રનો થઈ જાય અને પ્રકૃત રાક્ષો પોતે થઈ જાય એમ ચંડ પ્રાપ્ત કરે છે " તેજસ્વી ચંડે તે અથળો વિષય જાણ્યો તે જાણ્યો હતો જે નાનાજાઈના મગવ માટે અને રાજ્યની સ્ત્રીવૃદ્ધિ માટે તેણે સ્વાર્થનો હોમ કર્યો છે પણ તના તે સુરાદિ નારા કાર્યનું આવું પ્રતિહાન !

ચંડના ઉત્તત દૈદ્યમા ઘોર આઘાત લાગ્યો તે વિભ્રમજી રીતે જાણ્યો હતો જે જગતમા તરવ વ્યવહારનું પ્રકૃત પ્રતીકાન નથી તે છાતી સામી રાખી દૈદ્યમા ચડનું છરીનો ઘા લઈ વેઠના ભોગવવા તૈયાર હતો પણ એવા અન્યાય અપયશનો અલ માત્ર બોલે મહન કરવાને તૈયાર નહોતો એવા અન્યાય અને અયોગિષ્ઠ દોષારોપને માટે તેણે માતાને સુખીષ્ઠ વચનના તિરસ્કારથી કહ્યું ' મા ! તમારા મમજ્જામા જમ છે માટે જો ચીતોડના રાજમિહામને બેસવાનો અભિલાષ હત તો તમને આજ કોણ રાજમાતા કરત વાઃ ! તેથી મારે કંઈ મતી નથી કાંઈ વિશેષ દુખ નથી કેવળ દુઃખએટલુંજ છે જે ચિતોડ રાજ્ય છોડીને જઈશું ચીતોડના ભાન્યમા ભયકર દુઃખદાયક ઘટના લખેલી છે તેનો વિચાર કરી હું દુષ્કિત છું જે થાય તે ખડ ! દુઃખ તો હવે સવાના થાઉં છું હવે રાજયાસનનો ભાર આપના હાથમા સોંપાયો, કેવળ આપનાજ ઉપર હવે રાજ્યનું સુખ દુઃખ, સુખદ અને વિપદ રહેવ છે જો જો ! શિશોદીય યુજની માન મર્યાદા ભય નહિ ચીતોડ છોડી ઉઠાર દૈદ્યપાળો ચંડ માદુરાજ્ય તરફ ચાલ્યો માદુરાજ્યએ તેને મોટા સત્કાર અને નમ્રમયી સ્વીકાર્યો તેણે હાફવાગ નામનો જનપદ ચંડને ભૂમીવૃત્તીમા આપ્યો.

પૃથ્વીમા પ્રકૃત કૃતજતા કયા છે ! તે અપાર્થિવધન છે તે સ્વર્ગીય પદાર્થ છે અદિલાના, દ્રેવના, સ્વાર્થપરતાના, અને વિશ્વાધાતકતાના અથ તરકકુપમા તે પવિત્ર સ્વર્ગીય ગ્લનનું અસ્તિત્વ ડયાથી દ્રેવ્ય જે જેનું એ પવિત્ર સ્વર્ગીય રત્નથી દૈદ્યવિમુષિત છે તે માનવ છતાં દેવતા તે અતિ સામાન્ય અથામી દાંડ વિશ્વને પુત્રનીય છે વીગ દૈદ્યચંડે અ-અસ્વાર્થમા જગાજગિ દીધી ખેતના ઓગાન નાના જાઈને નાજનિહાજને તેણે બેસાવો તેની તંજે સમ્મત ભાવે નેકરી કરી એ મદન અને ટાંડનાના ટાંડરણ કોઈ માનવના ચરિતમા માનુષ પડે છે ! જે અપૂર્વ કૃત્યના જનુજાનથી ચંડને મું મગ્યું હિસાના, દ્રેવના, અસ્તિત્વના, અને વિશ્વનધાનકતાના અધનતકકુપ જગને તેનો કેવો

ખદલો આપ્યો. તે પિતૃરાજ્યનો ત્યાગ કરી ગયો. દૂર વ્યરિતવાળી ઓરમાન માએ તેને દેશ છોડી જતાં વાયો નહીં એકવાર તેને ફેરવી પાછો લાવવા ચેષ્ટા કરી નહીં, પણ રાજમાતા આનંદિત થઈ વિશેષે કરી, તેના પિતા, બ્રાતા, અને બીજા સંબંધીઓને હર્ષની હદ રહી નહીં. સુદરનગરનો ત્યાગ કરી તેઓ ચિતોડમાં આવવા લાગ્યા. સહુની પહેલાં સુકૂલનો મામો યોધ + મારવાડની મરૂ ભૂમિ છોડી મેવાડમાં આવ્યો. થોડા દિવસ પછી યોધનો પિતા રણમલ, તેના અનુચરો અને પરિવાર સાથે આવ્યો. મારવાડમાં મકંઠના રોટલા ખાઈ જેના ગળાં સુકાઈ ગયાં હતાં, તેઓ આજ મેવાડમાં ઘઉંના રોટલા ખાઈ સુકૂળની જથ વાંછવા લાગ્યા.

દૂતનિતી જાણનાર આશામીના હૃદયનો ભાવ કોણ જાણવા સમર્થ છે ? મારવાડના ઉત્તમ પ્રાંતમાં બેસી જેઓ આજ સુધી સ્વર્ગના મુખ લોગલતા હતા. આજ તેઓ સ્વર્ગથી પણ મોટી માતૃભૂમિનો ત્યાગ કરી મેવાડની ભૂમિમાં શામાટે આવ્યા ? તેના હૃદય માંહેની દુરલી સંધિ કોણ જાણી શકે ? રણમલ શિશુ દોહિત્રને બોળામાં લઈ મહારાજ બાપ્પારાઓળના સિંહાસને બેઠો. રાણાના ઇન્દ્ર આમર વીગેરે રાજ ચિન્હ તેના ઉપર હોવા લાગ્યાં. આનંદ અને મુખની બહોર રણમલના હૃદયમાં કીડા કરવા લાગી. તે મનમાં ભાવિ મુખો ભેતો હતો. બાળક સુકૂલ કીડા સજત હોઈ. ત્યારે રાજસભા છોડી બહાર જતો. ત્યારે રણમલ એકતો તે સિંહાસને બેસતો અને સઘળાં રાજચિન્હ તેના ઉપર ખરાતાં હતા. રણમલનો મકસદ અને ગૂઢાશય કોઈ સમજતું નહોતું. જે કોઈ સમજતું હતું તે તેનાથી પ્રતિકૂળ થઈ રાજ્યમાં રહે તેમ નહોતું. રણમલનો ખરાબ મકસદ, એક આસામી સારી રીતે જાણતી હતી. રાઠોડ રાજના એ દુરાચરણ જોઈ તે મનમાં બહુ દાહ પામતી હતી. તે શિશોદીય કુળની વૃદ્ધ ધાત્રી (દાઈ) + રાજકુમારના રક્ષણાવેક્ષણનો બાર તેના હસ્તમાં હતો. ધીશ્વર બાપ્પારાઓળના સિંહાસનનો કબજો શું રાઠોડ રજપુતો કરશે ? દુર્જનનો વિશ્વાસઘાતકતામાં શિશોદીય કુળ શું અનંતકાળના માટે વિનાશ પામશે ? એવી રીતની ગંભીર ચિંતા તે ધાઈમાના હૃદયમાં ઉદય પામી ડાઙણ દુઃખથી ઘણાથી અને અભિમાનથી ઉત્તેજિત થઈ તેણે સુકૂલની માની પાસે જઈ કહ્યું. “ તું ” શું કાંઈ જોતી નથી. ”

~ રાય યોધજ યોધ પુરનો સ્થાપન કર્તા.

x મહાત્મા ટોડે દહેલ એવી દાઈમા દિંદુરાજકુળમાં અત્યંત સંભાત અને આદર પામે છે. તેના જ્ઞતાન પુત્ર રજપુત રાજઓ માથે મારા બમકાથી અને દાઈથી રહેછે. તેઓની ભુમિ શતિ પણ રાજ્ય તરફથી મળે છે, દુતપણા વિગેરેના કિન્નત કાર્યો રાજમાં તેઓ કરે છે.

તુ કાઇ સમજતી નથી ! તારૂં પિતૃકુળ, તારા શિશુસતાનને રાજ્યસિંહાસનથી ઘણું કરશે નહિ મગગાકાશિણી દાઇમાના વચન સાભગી રાજમાતા વિરામ સદેહમા પછી આટલા દિવસ ગુધી એવી રીતનો સદેહ, તેના હૃદયમા ઉદય પામ્યો નહોતો આ રાજ્યે તેની અવસ્થા એવી મકટાપન્ન હતી તે તેજ ભણતી હતી તે સકટમાથી નિસરી જવા પુરેપુરી ખેણ કરવા લાગી દુર્ભિતિ રણમલ્લ પોતાનો ઇરાદો પાર પાડવા છાને છાને ષડયજ કરતો હતો

વિરામ મકટમા પછી, બેનશીળ રાજમાતા, પોતાના નરણજી માટે ચારે તરફ એવા લાગી પોતાના રક્ષણ માટે કેવા ઉપાય યોજવા, તેની ચીંતા કરવા લાગી પણ ઉપાય કેવો ? તેણે દુરાચારને વશવિર્તની થઇ પોતાના અરણ્યમા કુઠારાશાત કર્યો એ આજ્ઞાએ પ્રયત્ન ચડ ચિતોડમા હતો વિપદ પાસે આવી શકત નહિ પણ રાજમાતાએ કૃતપિશાચીની મૂર્તિ ધારણ કરી પોતાનો સર્વનાશ કર્યો ॥ છેવટે આવેલી વિપદમાથી ઉદ્ધાર પામ્યા, તે એકવાર પોતાના પિતા રણમલ્લ પાસે ગઇ વળી તીમ અને કંકોર વાક્યે, તેના તે દુરાચરણના કારણે માટે તે પુછવા લાગી, પણ પિતા પાસેથી અત્યુત્તરમા તેણે જે નાભર્યું તેથી તેનું હૃદય કપી ઊડ્યું તેના હૃદયમા દહ પ્રતીતી થઇ જે આતતાથી રણમલ્લ તેના પ્રાણપ્રીય કુમારને મર્વનાશ કરવા તૈયાર થયો છે એ વિપતકાળમા મહી પીના તાબાળવામા આગળ ચડના જાઇ રમુદેવને દુરાચર રણમને વધ કર્યો આવા ખગળ સમાચાર માભગી રાજમાતાના હૃદયમા ઘોર તરેહ ઉપસા થયો ભૂમિવૃત્તિમા કેલવાત અને કવેરીયા નામના જે પ્રદેશ રમુદેવ લોગવતો હતો તે કેલવાસમા વામ કરી રહેતો હતો રણમલ્લે તેની પાળે નમ્રમાનમૂલક મે રાજ પહેરવેશ લેખમા મોકલ્યા મમમાનમૂલક તાજ પહેરવેશ લેખમા આને ક તુરત શત્રુએ તે પહેરવા એકએ એકે અનાદિ નિયમ છે અનાદિ નિયમ છે એટલું જ નહિ પણ તે શિષ્ટાચાર છે રમુદેવ જ્યારે બેઠામા આવેલ એ તાજ પહેરવેશ પહેર્યો એવામા તેની નામે આવેલા દુરાચાર શત્રુચરે ઢગી મારી તેનો વધ કર્યો જેમ કહેવાય છે તે શત્રુચર ઘાતુક દોષ દુરાચાર રણમ તરફથી આવ્યો હતો રમુદેવ, અ યત શ્રીમાન્ ધર્મપરાયણ નાહમવાન્ યુવા પુત્ર હતો તેના અનુપમ શુભ અને શાશ્વત મારે રણયુગે તેના ઉપર અ યત પ્રીતિ રાખતા હતા તેના અખાલવિક શોચનીય મૃત્યુથી મેવાડમાથી રણયુગે નખીર ચોકમા આવી પડ્યા મૃત્યુ પછી તેને દેવ ભાન નર્યુ મેવાડમા તે પિતૃદેવમા આમત પામ્યો મેવાડના લોકો તેની પ્રતિમૂર્તિ તણ તેની પુત્ર કરવા તા યા પ્રાત્યલિક પૂત પિતા પ્રતિર્ષ દેવાર રમુદેવની પૂતલિકિ મોજ દુનધા ૧ થવા લાગી એ અમરે રાણાપી તે રાજ્યના નામાચ બિમુક નુધાન તે ઉગવમા ભા લેના હતા ॥

• પ્રમિદ દેવેશ નિમિત્તે મેવાડમા પ્રતિર્ષ એક દમવ થાય છે તે દમવ દિવસે અને

રાજમાતાને, ચિંતા અને આશંકાની હવે સીમા રહી નહી. દુરાચાર રણમલેજન્યારે રઘુદેવની હત્યા કરી ત્યારે તે બાળક સુકૂલનો વધ કેમ ન કરે ! ભાવિ વિપદમાંથી બચી જવાનો એક સદુપાય શોધી કાઢવા તત્પર થઈ. તે જ્યાં નજર નાંખતી ત્યાં નવી નવી આફતો, ક્ષણે ક્ષણે તેને ઘાયલ દેખાડતી હતી. 'તેની ચારે બાજુએ શત્રુ હતા. ચારે બાજુએ વિશ્વાસઘાતક રણમલના લોકો જોવામાં આવતા હતા. ચીતોડમાં જે ઊંચા સન્માનનું ક્ષમતાસૂચક પદ હતું તે પદ ઉપર નરાધમ રણમલના કુટુંબી અને સ્નેહી માણસો ચઢી બેઠા હતા. કુટુંબમાં ચીતોડમાં સઘળું દુર્ગત રણમલનું વરીશૂત હતું. સઘળા લોકો, રણમલના હાથમાં કીડાના પુતળાં તરીકે હતા ત્યારે હવે મહીષીના પક્ષનું અવલંબન કરી શિશોદીય વંશનો કોણ ઉદ્ધાર કરે ! બાપચાચાએ રોપેલ વંશ વૃક્ષને નાશમાંથી કોણ હવે બચાવે ! કોઈ નથી. માત્ર એકજ આશામી છે. તે દેવ ચરિત ઉદાર ત્વદયચંડ-મહીષીની સઘળી આશા નિષ્ફળ જવા લાગી. તે ચારે બાજુએ ભુદાં ભુદાં અમંગળ અને દુર્નિમિત્ત જોવા લાગી. આવા મહા સંકટમાં પડી તેણે મહાવીરચંડનું સ્મરણ કર્યું. ચંડની ભવીષ્યદ વાણી તેને યાદ આવી. જેમ જેમ સમય જતો ગયો તેમ તેમ તેનું ત્વદય કંપીત થવા લાગ્યું. 'નિદાગ્નિ પીડા અને આત્મદ્રોહિતા સહન ને કરતાં, પોતાના અગાઉના દુષ્કર્મના પસ્તાવા સાથે ચંડને રાજ્યની સઘળી હકીકત કહી મોકલાવી. તે સમયે, ચંડ દૂર દેશમાં રહેતો હતો પણ ચીતોડની રાજા હાલતની ત હંમેશ ખબર રાખતો હતો તે એક ક્ષણ પણ ચીતોડના મંગલના માટે ઉદારસીંગ રહેતો નહોતો. સુકૂલ જનની વિપદમાં પડી, તેની મદદ માંગશે એવી તેને પ્રથમથીજ ધારણા હતી. દુરાચાર રાજાડના અત્યાચારમાંથી ચીતોડનો ઉદ્ધાર કરવા તે સાવધાન અને તત્પર હતો જનનીનો પત્ર મળવાથી તો તે વીલંબ કર્યા વીના જ્યારે તે ચીતોડનો પરીત્યાગ કરી માંદુનગરમાં ગયો હતો. ત્યારે બેશો આહરય (શવર) પરીવાર સાથે તેની સંગે માંદુનગરમાં ગયા હતા સરલ ત્વદય કાર્ય કુશળ ચંડે વીમાનાને છાનાધંધી કહેવરાવ્યું. 'ચારે તરફના ગામડામાં ભોજન આપવા. હંમેશ વીરવસ્ત્ર દાસ દાસી સાથે સુકૂલને લઈ તમે નગરની બહાર જશો, ક્રમે ક્રમે એક બે ગામમાં રહેતા રહેતા ચીતોડના દૂર ગામડામાં જઈ નીકળશો. પણ દીવાળીના * દીવસે ગોસુદનગરમાં ન આવો રહેવાનું બુલવું નહી. જો તેમ કરવામાં બુલ થાશે તો સઘળું વ્યર્થ થઈ જશે.

ઐત્ર માસની દશમના દીવસે, મેવાડના પ્રત્યેક ગદમ્ય, રઘુદેવની પ્રતિ ચિત્તિની પુજા કરે છે. રત્નપુત્ર સ્ત્રીઓ, રઘુદેવની પ્રતિચિત્તિની પુજા કરી તેની પાને પોતાની સંતતીના ચંચળની કામના કરી માગે છે. હાલ મેવાડમાં, ક્ષેત્રપાળ દેવની અને રઘુપાળ દેવની સમાન પુજા થાય છે. રઘુદેવની પુજા પદ્ધતિ માથે, ગ્રીસના ઉગ્રસદેવની પુજા વિધિનું વિશેષ સાદૃશ્ય છે.

* દીવાળી ઉત્સવના દીવસે, પ્રત્યેક હીંદુ ઘેર ઘેર દીપમાલા પ્રજ્વલિત કરે છે.
 ÷ ચિતોડ થકી માલવ તરફ જવામાં જે એક પ્રશ્નત માર્ગ છે. તે માર્ગના ઉચ્ચના બાગમાં ગોસુદ આવેલ છે. ગોસુદ ચિતોડથી સાત માઇલ ઉપર છે.

મીત્રોચિત સદુપદેશ વચનો મળવાથી રાજમાતા, સંપૂર્ણ લાવે આશ્વસ્ત અને પ્રતીતિ થઈ. તેના તદ્દયમાં નૂતન આશાનો સંચાર થયો. ચંડની સલાહ પ્રમાણે દરવામાં તે એક સણુના માટે પાત્ર ઉઠાસીત થઈ નહીં તે જમણા ઉત્સાહથી કામ કરવા લાગી. ક્રમે દીવાળીના ઉત્સવનો દીન પાસે આવવા લાગ્યો.

મુકુલ, પોતાના માણસો સાથે ગોમુંદ નગરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં રહી નગરવાસીઓને લોજન આપ્યું. ક્રમે દીવસનો અવસાન થવા આવ્યો. સંધ્યાનું અંધકાર સમયે ઠેકાણે છાઈ જ્યું. તોપણ ચંડ આવ્યો નહિ. એટલામાં પોતાના કાબડાના અવાજ સાંભળવામાં આવ્યા. તે સાંભળવાથી તેઓના તદ્દયમાં નવી આશાનો સંચાર થયો. દેખતાં દેખતાં ચાલીશ સવારો, તેઓની પાસેથી ચાડ્યા ગયા. તે ચાલીશ સવારોમાં ચંડ છદ્મ વેશે મોખરે સવાર થઈ ચાડ્યો હતો. નાનાભાઈ મુકુલની પાસે આવતાં ચંડે, સંભાન સંજમે તેને સંકેત કર્યો. પોતાના કેટલાક પક્ષક કરેલા અનુચર સાથે ચિતોડના દરવાજા પાસે તે આવી પહોંચ્યો. બાકીના કેટલાક અનુચરો તેની વાંસે ચાડ્યા. દોષ્ટે ચંડની પ્રચંડ ગતિ દોઢી નહીં. રામપોલલ નામના દ્વારે ચંડ પહોંચ્યો. ત્યાં દ્વારપાળોએ સંયુખ થઈ તેને પરિચય પૂછ્યો. ચંડે ગંભીર સ્વરે ઉત્તર આપ્યો, “અમે સમગ્ર રજપુત સરદાર ખીંચે. ચિતોડના પડખાનાં નાનાં ગામડામાં અમારું વસત્રથળ છે રાજકુમારના ઉત્સવમાં યોગદાન કરવા માટે અમે સમગ્ર ગોમુંદ નગરમાં ગયા હતા. આસપાસે તેને કીડલામાં રાખી દેવા આવ્યા છીએ.” એવા ઉત્તરથી તેઓના મનમાં કાંઈ સંદેહ ઉત્પન્ન થયો નહીં તે સમગ્ર ખે-અંદેશે કીડલામાં પેદા. પણ જ્યારે વાંસેનું બાકીનું દળબલ આવી પહોંચ્યું. ત્યારે દ્વારપાળોને સંદેહ થયો તેથી તેઓના વાલુવામાં આવ્યું કે હવે સર્વનાથ થઈ જશે. દ્વારપાળો તલવાર લઈ આમ થયા. મીઠાનમાંથી તલવાર કસાઈ ચંડ કોધવાળા સ્ત્રિંડની જેમ દ્વારપાળો ઉપર પડ્યો, બન્નેદળ વચ્ચે ધીંગાલું થયું. ચંડનો પરિચિત ગંભીર નાદ માંભળી તેના અનુગમન શબ્દોએ પોતાનું અર્ક રૂપ ધારણ કર્યું. તેઓ દ્વારપાળનો સંહાર કરવા લાગ્યા એટલામાં કીડલાના પતિ બહી સરદારને હુલ્લો કરી ચંડે પકડી લીધો. તેના અનુચરોએ દ્વારપાળને ખંડ વિખંડીત કર્યા. વળી તેઓ પ્રવેકે રોકેડને તેઓના ગુપ્ત સ્થાનમાંથી લાવી તેઓનો સંહાર કરવા લાગ્યા.

એ ગંભીર કાળી ચાંદગની રાત્રીએ રાહોડમાંથી બે ત્રણ વીર પુરૂષો ચંડના કાયથી બચી ગયા તે સમગ્રમાં બેનશીળ રણમદલનો મૂરચુ જતાં સાંભળવાથી ચોક પાય તેવું નથી. પણ તેથી હસવું આવે તેવું છે. દુરાચાર રણમદલ પોતાની પુત્રીની કોઈ પરિચાદિકાના રૂપે મુઝ થઈ બલ પ્રયોગ કરી પાશવીકામ જ્વિની ચરિતાર્થના સાધનો દોનો. ઘરના બહારના ભાગમાં ધીંગાલું છે, તેના શત્રુઓ તેના

સંબંધીઓનો સંહાર કરે છે એવી ખબર દુરાચારી રણમદ્દને પડી નહોતી મદિ-
રાના કેદમાં, અશીષુના કેદમાં અને એથી વધારે માઠક કામના કેદમાં વૃદ્ધ
રણમદ્દ પોતાની જીવનતોષીણી બાહુળતામાં વળગી કેવળ જોલાન થઇ પડ્યો હતો
જ્ઞાન્ય કામ વૃદ્ધિનું અનુસરણ કરી દુરાચાર રણમદ્દે સતીનું અમુલ્ય ધન પતિ-
વૃતાપણું ખંડિત કર્યું હતું. આજ એકદમ તેના દુષ્ટ કામનું ફળ તેને મળવાનું
છે, આજ તે સ્ત્રીના દાક્ષિણ્ય પ્રવરતાપે તેનો સર્વ નાશ થયો, આજ દુષ્ટ રણમદ્દ આ
લોકોનો પરિત્યાગ કરી પુષ્કળ વેદના ભોગવવા નર્કમાં બસે. રજપુત મહીલાનું સર્વે-
ન્નમ સતીત્વધન પાખંડ રણમદ્દે હરણ કર્યું તેથી સર્વ શક્તિમાન વીરવંશર પાસે
તે અદોશીત ગણાયો ?

આટલા દીવસથી રણમદ્દના અસહાયરણ સુકત પ્રતિક્ષણ આપવા જે
સુયોગની રાહ જોવાતી હતી તે સુયોગ, પોતેજ આવી પહોંચ્યો. રજપુત સ્ત્રી ધીરે
ધીરે શય્યામાંથી ઉઠી, તે દુષ્ટની મારવાડી પાઘડી ઉખેળી તેને તેનાથી તેણે
શય્યા સાથે દ્રઢ રીતે બાંધ્યો. તો પણ રણમદ્દનો નિદ્રા ભંગ થયો નહિ. રણ-
મદ્દને તેના ભાગ્યના કઠોર અને ભયંકર હસ્તમાં સોંપી. તે સ્ત્રી આલી નીમરી.
થોડા સમયમાં અંડના સૈનિકો યમદૂત પ્રમાણે તે ઘરમાં પેઠા. તો પણ તે નિશા-
બાજ પાંખડીનો નિદ્રા ભંગ થયો નહિ. જ્યારે અંડના સૈનિકની મોટી ચીસો તેણે
સાંભળી, કે તરત તેનો નિશો તેની નિદ્રા સાથે ભાંગ્યો. તેણે આંખો ઉઘાડી જોયું
જે સંકેત પાસે આવી ઉભું છે. શત્રુના રણાન્મત દળથી પોતાનું ઘર ભરાઈ ગયું. સઘળા
તેઓની તલવાર સાથે તેની શય્યા તરફ દોડ્યા. નિદાક્રણ ક્રોધથી અને જીવાસાથી
તેનું સઘળું અંગ સળગી ઉઠ્યું. શય્યામાંથી જલહીથી ઉઠવા રણમદ્દે ચેષ્ટા કરી
પણ મનોમોહીનીની પ્રણયશૃંખળાએ બંધાયેલો હોઈ તે ઉઠી શક્યો નહિ. પુષ્કળ
પ્રયત્ન અને ચેષ્ટાએ મૂઠ રણમદ્દ શય્યા થકી ઉભો થયો ખરો, પણ તે દુસ્સાધ
પ્રેમ બંધનથી છુટો થઈ ઉભો થઈ શક્યો નહિ. છેવટ રણમદ્દે તે સઘળી શય્યા
સહિત ઉભો થયો. તે શય્યા, તેના પૃષ્ઠ દેશ ઉપર હોવાથી કાચબાની ઢાલનો આ-
કાર ધારણ કરતી હતી. પાસે એક પીતળનું પાન પાત્ર હતું. કોઈ પણ શસ્ત્ર
હાથમાં ન આવવાથી રણમદ્દે તે પાન પાત્રથી કેટલાક સૈનિકને ભૂમિ ઉપર સુ-
વારી દીધા. પણ અગણ્ય શત્રુ સૈનિકમાં તે શી રીતે વિશેષવાર ખચી શકે એક
દમ એક જ બંદુકની ગોળીના પ્રહારથી તે બેનશીબ મરણ પામ્યો.

* અનેક લોકોને વિશ્વાસ છે જે આર્થ લોકો, હાલનીજ દુક અનેતોપ જેવા અમ્મથી વાકેશ્વાર
નહોતા અને પુગણાદિ યોગમાં જે આત્મેવાસ્તવો વિષય માનુષ પડે છે તે યજ્ઞ કવિકલ્પના પ્રસન્ન
છે. અમે જુક્ત કંઈ ખોલી શકીએ છીએ જે જેઓની એવી ધારણા છે. તેઓ સંપૂર્ણ ભાંત
કે બંદુકના જેવા અને તોપના જેવાં અમો ઘણા જુના કાળથી આર્થો વાપરતા આવ્યા છે. વેદમાં
તોપ જેવા અસ્ત્રની વાત છે શુકનીતિ નામના યજ્ઞમાં બંદુક અને તોપનો વિષય નીચે પ્રમાણે છે,

રજીમલનો પુત્ર યોધનાથ, તે નામયે, નગરના દક્ષિણ ભાગમાં વસતો હતો. પિતાને અને આત્મીયજનને કોઈ દુર્દશામાંથી બચાવવા ન જતા, તે એક તેજસ્વરૂપ યોદ્ધા ઉપર ચઢી પલાયન કરી ગયો.

તેજ્વરી નાટની બીજા પ્રતિજ્ઞાથી પિતાના તેથી પમિત ધર્મનરી યોધ રાવ પલાયન કરી ગયો એમ જાણી તેને પકડવા નહ તેની વાને પકડ્યો. યોધનાથ, ચડના હુમલામાંથી બચાગે નહિ એમ જાણી હરવાશક વ નામના પરાક્રમી રજ પુત્રના આશ્રય નીચે આવ્યો ગયો નહિ. મુદ્દનગર કમળે કરી લીધું. શિશોદીપ વશની રાજ્યલક્ષ્મીનું નક્કી થયું, ત્યારથી જાણ વર્ષો ગુપ્તી મુદ્દનગર તે પશ જોના કમળમાં રહ્યું જાણ વર્ષ પછી મોકલ મુદ્દનગર, તેનગરનો ઉદ્ધાર કરી શક્યા. યોધપુરના ભવિષ્યપત્ર કતા યોધનાથને આ સ્થળે છોડી આપતો હપે મેવાડના ઈતિહાસના સંકલનમાં પ્રવૃત્ત થઈને તોપણ આ સ્થળે બે ઘટનાનો ઉલ્લેખ કર્યો. શ્રીવાય, તે કાગમાં પ્રવૃત્ત થાય ઉચિત નથી. શિશોદીપ વશને શી રીતે મેવાડનો પ્રદેશ મળ્યો, અને મોકલ વગળે યોધનાથ મુદ્દનગરને મીરીતે પામ્યો, તે વિષયની નામોચના કરી મુદ્દનગર મન્યની મહાદેવના આપણે કર્યું.

વિષદની ઉપયોગિતા, મુદ્દનગરિયા છે, વિષદ અપતની જનયિની છે જે વિષદમાંમાં નામજીને કામ કરે છે, તે જલરીથી મપદ્ મેગરે છે, વિષદ તેના ઉપર હુમલો કરી શકની નથી. યોધનાથ, મન્યનથી વચિત થયો. તેનો પિતા ધીમાલામાં મળ્યો, તેના આત્મીયજનો નાથ પામ્યા હાત તે મહાવિષદમાં.

નાથિશ્વરિવિષદયદ્વતુદ્વિમેદત । નિવિદ્વિદ્વિમૂલ્નાત્તેવંતરિતસ્તિક
મુગ્ધયોમિદ્વિદ્વિતિવિદ્વિત્તમદ્વા મુગ્ધાપોપાગમુદ્વિત્તમદ્વાયુનિર્જિત્તરં
સ્તોતેમિનૂર્ણમંદાત્રીનજામયુતમદ્વા મુદ્વિત્તમદ્વાયુનિર્જિત્તરં
યપામયાનુદ્વિત્તમદ્વાયુનિર્જિત્તરં યપામયાનુદ્વિત્તમદ્વાયુનિર્જિત્તરં
મુદ્વિત્તમદ્વાયુનિર્જિત્તરં મુદ્વિત્તમદ્વાયુનિર્જિત્તરં

એ શ્રીવાય વેગમપાલન નહિલામાંનું વિશેષ વિચારે આપેલું છે. અમિતુર્ણ (૬૩) શી રીતે બનાવ્યો તેની હદીશ પણ તે નહિલામાંથી નીકળી આવે છે નહિલામાં પણ—

અવઃજળવજ્રાઃમધુર્ગદ્વિત્તમદ્વાયુનિર્જિત્તરં । યજ્ઞ વાયુનિર્જિત્તરં યજ્ઞ સંપ
લિતો જમઃ આ ન હીમમઃ ન હીમ ન હીમમઃ ॥ નથ નાથિમમઃ મદ્વાયુનિર્જિત્તરં
તેદ મુદ્વિત્તમદ્વાયુનિર્જિત્તરં તથા વિદ્વિત્તમદ્વાયુનિર્જિત્તરં મેન આયેવાયવજ્ઞેન મધુર્ગમદ્વાયુનિર્જિત્તરં
મોદ મુદ્વિત્તમદ્વાયુનિર્જિત્તરં નીલકંઠ

પડયો. પણ તે વિપદ તેની ભાવિસંપત્ત અને ઉન્નતિની સોપાન સ્વરૂપ થઇ. તે બીકણની જેમ એ વિપદમાં વિમૂઢ અને લગ્નહૃદય થઇ બેસત તો રાઠોડ કુળના ભાગ્યમાં શું હત, તે કાંઈ બોલી શકાતું નથી. તેમ થાત તે તેનું વિશાળ કીર્તિક્ષેત્ર યોધપુર કોણ સ્થાપત ! તેની ચારે તરફ દુરમનો, ચારે તરફ આફતો, તોપણ તે ક્ષણવાર નિરૂત્સાહ થયો નહિ. કેવળ અદમ્ય સાહસ, કઠોર ઉદ્યમ અને રૂઢા અધ્યવસાયથી તે મોટી આફતોને તારી સંપત્તના ઉચ્ચ પગથીયા ઉપર જઈ બેઠો.

યોધરાવે, સંકટમાં પડી પલાયન કરી હરવાશંકલ નામના પરાક્રમી રજપુતનો આશ્રય લીધો. રાજસ્થાનમાં એક ભતતની ધર્મ સમિતિ છે. તે ધર્મ સમિતિ માંહેલા આશામીઓ કુમારાવસ્થામાં પોતાની ઉમ્મરનો કાળ કહાડે છે. અગરજો કે તેઓ વીર ક્ષત્રીય છે પણ તે વીરરસ સાથે ધર્મનો શાંત રસ મળી, તેઓની અદ્ભૂત શોભા આવે છે. અતિથેયતા અને પરોપકારજ તેઓના ધર્મનો મૂળ મંત્ર છે. મળી અડધી રાત્રીએ કોઈ અતિથી તેઓના આશ્રમમાં આવે તો તે રજપુત સંન્યાસી શય્યામાંથી ઉઠી, તેની ચુકત અભ્યર્ચના કરી, ખાનપાનની ગોઠવણ કરી આવે છે, તેમાં પોતાના અનાહારે, અનિદ્રા અને દુઃખમાં રહેલું પડે તો તેમ કરીને પણ તેઓ અતિથીની પ્રસન્નતા મેળવતા. વિપદમાં પડી કોઈ તેઓનું શરણાંગત થાય તેને તેની સાથેનો શત્રુભાવ હોય તો ભુલી જઈ અતિથીના સત્કારમાં મત્ત રહે છે પરાક્રમશાળી હરવાશંકલ તે સંન્યાસીના સંપ્રદાયમાં રહેતો હતો. તે સંપ્રદાયની શાખા પ્રશાખા હાલ પણ રાજસ્થાનમાં જોવામાં આવે છે.

અગાઉ આપણે કહી ગયા છીએ જે યોધરાજ સંકટમાં પડી હરવાશંકલ નામના પરાક્રમી રજપુતના આશ્રય નીચે ગયો. તે હરવાશંકલનો પ્રદેશ પર્વતની ગાળીમાં હતો, રાત્ર, પ્રજ્ઞ સરદાર વીગેરે એ સંપ્રદાયને નાણાં વીગેરેની મંદદ આપી, તેનો નીભાવ ચલાવના હતા. એ ઉદાસીન સંન્યાસીઓ અજ્ઞાન અને સદાવૃત્ત રાખી પોતાના ધર્મની કીચા ખભલી રાખતા હતા. હાલપણ અધઃપતિત મેવાડની અવસ્થામાં રાણા રાજ પ્રજ્ઞ વીગેરે એ સંપ્રદાયનો નિર્વાહ કરે છે. અનેક લોકના મુખથી સાંભળવામાં આવે છે, જે મનુષ્યો, અર્ધસભ્ય અવસ્થામાં આતિથેયતાનું આચરણ કરે છે, પણ તે બોલવું કેટલું સુક્તિયુક્ત છે તે વાંચનારના સહજ ધ્યાનમાં આવશે. હરવા શંકલ જેવા, વિશ્વપ્રેમીક મહોદય. જ્યારે અર્ધ સભ્ય ગણાય, ત્યારે આ જગતમાં હવે સભ્ય કોણ તેની શોધ કરવી રહેછે. ઉત્તમ કપડાં ભૂષણ વીગેરે પહેરવાથી સભ્યતા કહેવાય ! અનાથ, દીન દરિદ્રને કાંઈ પણ આપ્યા વિના પોતાનાં પેટ ભરવા તે સભ્યતા ગણાય ! તે સભ્યતા તો માનવની સભ્યતા નહિ તે તો પશુની સભ્યતા કહેવાય. હરવાશંકલ જેવો પરમકારુણિક મહાત્મા આ જગતમાં પેદા થયેલ છે કે તે વિષય વિષમ સંશય છે.

ગત્રીનો વીજે પહોર હતો મહાવનુ દૈનિક અનુદાન પુરૂ કરી. અન્યાની
 હવાચક્ર વિજ્ઞાનાયે રાચન કર્યો હતો એટલાના એકમેવીશ અનુચર માથે
 પોથ વ તેન અ ધનના અગ્યા નથયો એટલાના હંગપકડે દી, તેઓને આદરથી
 લપકા કરી જાનન આપ્યું તેઓ નથા આનને ડેકા હવે તેઓની ખાનપાનથી
 શી રીતે નનન. કવી તેની વિન્ય તે કતો હતો હવાચક્ર પાને. ખાનપ ન
 અપવાની કાઈ પા તાનના નહોની તેના ઘરના “ મુજ નામનુ એક લાતનુ કાઈ
 હતુ તે કાડ - ૧ કવાના કાનના આરે છે પણ લ્યાને દુલિંદ અને અન કષ અપવી
 પટે ભારે નાક જુનિ નિવાની દીન દરિદ્ર હોકો તે કાડ જશુ કરી પ્રાણ ધાણુ કરે છે
 ગત્રીના નનથે અગાળ ન હોઈ હવાચક્રને તે કાઈ ભોજ્ય પદાર્થના વાપરવાનું
 નિર્દિષ્ટ કયું તે લાગના કટખને નૂદન રીતે કોટ કરી, તેના ન કા મલાદો તેણે
 બે ૧૦ થે નાની હવાચક્રો. તે ભોજ્ય દ્રવ્ય તવાર કરી યોધગવ પાને લાવી મુકયું
 અને ૧૦ થે ભિદ કાનએ, જે કાઈ અન આજ મર્યુ હતુ તે નથુ વપનાઈ મધુ.
 આ દાનો જે કાઈ લાગીના છે તે નગરી પાને મે નુ કયું છે ગત્રી અધિક મધુ છે,
 દરે કાઈ રીતને ઉપાય નથી અનુદ કરી, આ ભોજ્ય દ્રવ્ય સ્વીકારી પ્રનસ થાઓ
 અપની કાકે ડાન ખાનપાન તવાર કરી હુ આપ નાહેબની નેવાના નુ કરીશ
 તેની નમના અને રી ૧૦ જેઠ અતિથિઓ નુગુદ થયા તેના અતિથ્ય મહારની
 ધારે પ્રથના કરી તે ખાધ નાનરી તેઓએ સ્વીકારી યોધ મનયમા અતિથિઓ
 નિદ્રાના નુગેન ૧ ખોગના પરી ગાઠ નિદ્રાના પરી ચિનોડની વીતેલી નથગીબીના
 કુની નયા તે મુજ કાળના નાથી તેઓની મુઠ - ૧૭ ૧૭ હતી પ્રાત કાળે દી,
 તેઓ પ્રનપ ના નુજ વિમય ભરેલા નેત્રથી ભેવા લાગ્યા શી રીતે તેઓની
 ૨૦ વિકન વર્ણવા ૧ થઈ તેનુ કાલ તેઓ વિચારવા લાગ્યા પણ મુચતુર મન્યાસી
 હવાચક્રો તેનુ ખડ કાલ લાનુ નાથી તેઓ તે દિન ૬ અપવા આસ્વાનપૂર્ણ
 વાકયે કયુ વાદકેયની પુનઃ લેનાવથી જેમ નવીન અવનની ઉપાધી નવીન ગા
 ધાલ કા છે, તેન હુ નિમ્ય કરી કયુ કુ જે તનક લાગ્ય નવીન અવન
 ૬.૭.૧૨.

શિશોદીય બે ભાઈઓ નિરૂત્સાહિત ન થયા. તે બન્ને પ્રચંડ વેગે શત્રુની સામે યુધ્ધા. યોધરાવ કેવી રીતથી મહાય સંપત્ત યર્ધ આપ્યો છે એમ ચંડના પુત્ર કંથડભાઈએ પહેલાથી જોયું નહિ. કંથડભાઈ અને મુંજભાઈએ, યોધરાવને દળ બળમાં હલકો ગણી, તેના હુમલા ઉપર સામે હુમલો કરવા તૈયારી કરી. એ અપરિણામદર્શિતાનું અને હીન બુદ્ધિતાનું વિષમ કૃષ્ણ તેઓએ તરત ભોગવ્યું. 'યોધરાવના ભયંકર લશ્કરની પ્રતિરોધ કરવામાં હીન બુદ્ધિ કંથડભાઈ, પોતાના પુષ્કળ સૈનિક સાથે યુદ્ધમાં પડ્યો. નાનો ભાઈ મુંજભાઈ, પલાયન કરી ગયો, પણ તેમ કરવાથી તે યોધરાવના કરણ શાસ્ત્રમાંથી બચ્યો નહિ. તે ગદવાર રાજ્યની સીમામાં પહોંચી ગયો. ત્યાં વિજયી યોધરાવે તેને પકડી પાડ્યો. ત્યાંજ તેનો વિજય યોધરાવ ઘડી નિપાત થયો, એ રીતે રાઠોડ વીર યોધરાવે, તેની પ્રચંડપ્રતિભા ઘાંસાંનિ પરિવૃત્તિ કરી. આ સઘળાં કામ કરી યોધરાવ નિઃશક બેસી રહ્યો નહિ. તેના મનમાં સતત આવતું હતું જે વીરવર ચંડ, બીષણ મુતિ ધારણ કરી તેની વાંસે આવે છે. દુકામાં યોધરાવ નિશ્ચિંત ન રહેતાં, પોતાની અવસ્થાની સૂક્ષ્મ હકીકત જોવા લાગ્યો. તેણે વિચાર્યું જે ચંડની સાથે તેની તુળના થાય તો તેમાં તે નિઃસહાય ગણાય તેવું છે, તે પારકાના દળ બળની સહાયે આવાં કઠોર સુંદરમાં ઉતર્યો છે. તેઓ તો માત્ર એક વાર કે બે વાર તેની મદદ કરે તેવું હતું. બ્યારે મેવાડની વિશાળ સેના આવી, તેના ઉપર હુમલો કરશે, ત્યારે તે ઠેકાની મદદથી આત્મ રક્ષા કરશે, એવા વિચાર તેના મનમાં આંચકા કરતા હતા. 'આ વિવાદનો પ્રથમ અને પ્રધાનઉત્તેજક તેનો બાપ રણમંદા હતા. તેનાજ દોષથી રાઠોડ વંશીય અને શિશોદીય વંશના વચમાં ભયંકર ઠલહ ચાલ્યો. આવી અવસ્થામાં વિવાદ ભંજન કરવાનું ઉચિત છે. એ પ્રમાણેની જ્ઞાન ગર્ભશિંતા કરી, યોધરાવે ચંડની પાસે સંધિની દરખાસ્ત કરી. તે દરખાસ્તમાં તેણે સઘળો ગદવાર પ્રદેશ ચંડને આપવાનું કળુલ કર્યું. જે સ્થળે ચંડના બીજા પુત્ર મુંજભાઈનો નિપાત થયો હતો, તે સ્થળ મારવાડ અને મેવાડની હદ સ્વરૂપે ગણવું એમ દરખાસ્તમાં કહી મોકલાવ્યું, યોધરાવની સંધિની દરખાસ્ત મંજૂર રહી. બન્ને વંશવાળા રજપુતો, ગયા વ્રતાંત બુલીને સંધિસૂત્રથી બંધાઈ એક બીજાને તદ્દયમાં ધારણ કરી, પ્રગાઠ મિત્રતા સાથે વર્તવા લાગ્યા. મેવાડ પતિને જે સમૃદ્ધ ગદવાર રાજ્ય મળ્યું તે રાજ્ય, મેવાડપતિના રાજ્યની અંદર એ વર્ષ રહ્યું. કાયમની પ્રસિદ્ધ ઉત્તરાધિકારિત્વ પ્રથાનો વ્યભિચાર થવાથી ગદવાર પ્રદેશ, મેવાડેશ્વરના કબજામાં આવ્યો. પણ તેજ પ્રદેશતેજ વ્યભિચારના કારણે ત્રણસો વર્ષ પછી તેના હાથમાંથી ગયો.

વીરવર ઉદાર ચરિત ચંડના અપૂર્વ સ્વાર્થે લાગથી સુકૂલનો મોલાગ્ય સૂર્ય ઉદય પાડ્યો, પણ તે સૂર્ય બહુ કાળ ઉદિતાવસ્થામાં રહ્યો નહિ મધ્યાહના

ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ જગનમાં ચઢી તે અકસ્માત ગટુઅન્ત થઈ ગયો. સુકુલનો નિદારણ અધઃપાત થયો. નાનીઉમ્મરમાં સંભોચિત ગુણગ્રામથી વિવૃણિત થઈ, તે શિશોદીય વંશનું શાસન ચલાવવામાં પુરેપુરો યક્ષિવાળો થયો ખરો. પણ દેવની અધટિત ઘટનાથી તે સ્થાનગ્ય ઘણા દીવસ તે ભોગવી શક્યો નહિ. તે જે સમયે એટલે, ઇ. સ. ૧૩૬૮ માં ચિનોડના તિંહામને બેઠો તે સમયે નધગા ભારતવર્ષમાં એક નવો યુગ પ્રવર્ત્યો ભારતવર્ષનો ઐતિહાસિક સ્રોત, એક ભુદી દિશાએ ચાલવા લાગ્યો. વીર કેસરી, તેમજ પોતાની વિજ્ઞાની સેના લઈ એ સમયે ભારતવર્ષમાં આવી પહોંચ્યો. તેના કઠોર હુમલાથી દિંહીનું તિંહાસન ચૂર્ણવિચૂર્ણ થયું ખરું પણ તેથી મેવાડને કાંઈ હાનિ કે લાભ ન થયો. તેથી મેવાડના ઇતિહાસમાં કાંઈ વિશેષ વિવરણનીય ઘટના જની નહી. તે સંબંધે, ભટ્ટ અંધમાં એટલું માત્ર લખેલ છે જે દિંહીશ્વર શ્રીરાજશાહે બદાબર તે સમયે મેવાડ ઉપર હુમલો કરવાનો ઉદ્દેશ કર્યો, પણ તેનો ઉદ્દેશ સફળ થયો નહિ. વિશેષ વિવેચના કરી જોવામાં આવે તો સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે જે ભટ્ટ લોકો જેને શ્રીરાજશાહ કહે છે વસ્તુત તે તેનો એક પોત્રક એટલે કે ભટ્ટ લોકો ભ્રમમાં પડ્યા છે ભારતીય ઇતિ વૃત્તનો પાક કરવાથી તે વિવચની નત્યતા સંબંધે કાંઈ નહેલ રહેનો નથી. વીરવર તેમજનો ભયંકર હુમલો અહન ન કરી શ્રીરાજશાહનો તે પોત્ર ક દિંહી છોડી ગુજરાત તરફ આગ્યો. એટલે કે મેવાડમાં થઈ ગુજરાતમાં જતા તેણે મેવાડ ઉપર હુમલો કર્યો હોય એ વાત નભવિત છે સહો સુકુલ યવનનો હુગભિમધિ પ્રથમથી ભણતો હતો. યવનનો હુમલો નિષ્ફળ કરી દેવા તે યવનની મામે આગ્યો શાંતિ વિધાતક યવનની અંતુએ તે સયપુર નામના સ્થાને પોતાના દગ બગ માથેગયો. તે સયપુર સુદક્ષેત્રમાં રાણા સુકુલે એટલી બધી વીરતા પ્રકાશ કરી તે ભેર, યવનના ભનિકો સ્તબ્ધ અને મોહિત થયા, વળી તેઓ આરે દિશાના પલાયન કરી ગયા. ભારતવર્ષ તેમજના હુમલાથી વાદીક થઈ રાણા સુકુલે પોતાની સેના બળવાળી કરી રાણા સુકુલે અનેક અદ્વાલિકા અને નૈન્ય બનવાળ્યા.

રાણા સુકુલના ત્રણ પુત્ર અને એક નુદર પુત્રી હતી પુત્રીનું નામ લાલબાઈ હતું. આગરોણના ખીચી વગીય નરદારના હાથના તે પુત્રમુન્ન પુત્રીને તેણે આપી હતી. ખીચીવંશી નરદારે તે ગજકન્યાને પંજની વર્ણે ગણાને સપથ સૂચે બાધ્યો હતો જે "હું" આપની પાને હોઈ રીનની પ્રાર્થના કર્નો નથી, કેવળ એટલી પ્રનિતા કરી જે અમારા રાજ્ય ઉપર જ્યારે શત્રુ હુમલો કરે, ત્યારે આપે અમને મદદ આપવી." રાણે એ તે વાત કબુલ કરી ખીચી નરદારનો પુત્ર ધીગજ રાણા પાને તેની કંદેલી પ્રવીણા ત્રફળ કરાવવા આગ્યો નાદેરીયાના પ્રદેશમાં થયેલો બળવો સમાપવા ગણો તે સમયે તે પ્રદેશમાં ગયો હતો. ધીનજ તે પ્રદેશના જગ રાણાને

* તેનું નામ મદમ તપસ્ય તે તપસ્ય શ્રીરાજશાહના પદેયે પુત્ર નાસરીનનો નાનો પુત્ર.

મળ્યો. તેની પાસેથી લેવું બોધ્યો તેટલું સેનાદળ લઈ પોતાના પ્રદેશમાં આવ્યો. એ માદેરીયાજ રાણાના જીવનના તપત્તું શેવરંગ સ્થળ છે.

તે 'કાળરંગ' સ્થળે, આતતાયી વિશ્વાસઘાતક બે પુરૂષના હાથે, તેની માનવ લીલાનો અવસાન આવ્યો. તે આતતાયીનું નામ ચાચા અને મેર હતું. દુરાચાર ચાચા અને મેરે વિના દોષે નિષ્કારણ સુશીલ રાજા મુકુલની જીવન ગ્રંથીનો અકાળે છેદ કર્યો.

રાણા મુકુલના દાદા ક્ષેત્રસિંહના ઔરસે, કોઈ એક નીચ કુળોદભવ મુદરી ચાકરડીના પેટે ચાચા અને મેરનો જન્મ થયો હતો. અનેકના કહેવામાં એવું છે જે તે ચાકરડી સૂત્રધરની કન્યા હતી. પારશવ પુત્રો, મેવાડમાં પંચમપુત્ર નામે વિખ્યાત છે. રાજાના ઔરસે જન્મગ્રહણ કર્યાથી તેઓ રજપુતોમાં સંમાન પામતા નહીં. અગરજે રાજાઓ, તેઓને વિશ્વસ્ત અને આશ્ચર્ય ઉપર નીમતા હતા. તે પછી તેઓનું એવું દુર્ભાગ્ય હતું જે તેઓ મેવાડની ખીણ પંકિતના સરદારની શ્રેણીમાં પછી સંમાન પામતા નહીં. મંદજુદિ ચાચા અને મેરના ભાગ્યમાં તેવું જણાયું. મેવાડમાં શુદ્ધ જાત સરદારે તેઓ ઉપર નિંદાની નજરે જોતા. રાણાએ મહેરખાની કરી, તેવી જાતના ચાચા અને મેરને સાતસો ઘોડા-સ્વારના ઉપરી નીચ્યા. તેઓને રાણા માદેરીયા ક્ષેત્રમાં પોતાની સાથે લઈ ગયો. તે દાસીપુત્ર ઉપર એટલી બધી રાણાની કૃપા બોધ સરદારોના મનમાં વિષમ ઈર્ષાનજ સળગી ઉડ્યો. તે બંને દાસીપુત્રને, ઉચી પદવીએથી પાડી દેવા તેઓ ધારણા રાખતા હતા. ભવિતવ્યતા અપાર મહિમાએ તેઓની અભિપ્રાય સિદ્ધિનો સૂચોગ નજદીક આવી ગયો. પછી તે અભિપ્રાય સિદ્ધિ કરવા જતાં, તેઓએ પોતાના પગમાં કુડારાધાત કર્યો. રાજ્યહત્યાનો રસ્તો તેઓએ વિશાળ અને નિષ્કંટક કરી આપ્યો. માદેરીયાના શુદ્ધ કાળે, રાણાએ એક સમયે પોતાના સરદાર સામંત, મેનાપતિથી વીંટાઈ એક પ્રમોદ કુંજમાં પેઠા. તે કુંજમાં તેણે એક નવી જાતનું વૃક્ષ બોધું. રાણા એ વૃક્ષના નામથી વાકીફગાર નહોતો. તેણે પાસે રહેલા સરદારોને તેનું નામ પુછ્યું. ચોહાણ સામંત તેની પરજે ઉભો હતો. તે તેનું નામ જણાવતો છતાં અજ્ઞાનતાનું ડોળ ખતાવી બોલ્યો. મહારાજ! હું નામ જણાવતો નથી, આપ આ બે ભાઈઓને તેનું નામ પુછો ! તેનાથી ચારો ઉત્તર મળ્યો. મુકુમાર મતિ મરલ હૃદય રાણાએ ચોહાણ સરદારની કુટતા કળી નહીં. તેણે સરલભાવે તેના કહેવાપ્રમાણે તે બે ભાઈઓને પુછ્યું. કાકા ! આ વૃક્ષનું નામ શું ? રાણાના એ અકપટ પ્રશ્ને, ચાચા અને મેરના હૃદયમાં વિષદગ્ધ તીવ્ર શ્લેષ બાણુલાગ્યું. તેઓએ જાણ્યું જે તેઓ સૂત્રધર કન્યાના પુત્ર છે એ જાણી રાણા શ્લેષપૂર્ણ વાક્યો બોલી તેઓને ખીજાવે છે. તેઓ દારૂણ ક્રોધમાં અને

જીવાનામા ઉત્તર થઈ ગયા તે દીવને ગણે મધ્યાકર્મ નમાસ કરી, હરી નામને જપ કરતો હતો એવામા નૃશન ચન્દા અને મેરે આવી તેના હાથ ઉરી નાખ્યા છેવટે તેને તેઓએ ત્રહાર કરી દીધો પિશાચોચીત નૃશસતા સાથે તરંગમતિ મુકુતનો પ્રાણવધ કરી, તક્ષસ આચ્યા અને મેર પોતપોતાના ઘોડા ઉપર ચિતોડ તરફ આચ્યા તેઓના મનમા અભિલાષ હતો જે ચિતોડપુરી હસ્ત- નાત કન્ધી પણ દુરાચારીનો તે અભિલાષ સિદ્ધ થયો નહીં ચિતોડની પાસે જઈ ભેટુ તો ચિતોડના દરવાજા બંધ હતા.

ઉપર કહેવ સ્વેષપૂર્ણ વચન વિના રાણાનું ચોચનીય મૃત્યુનું ખીજુ ઠા- ના જોવામા આવતું નથી, પણ વિશેષ વિવેચના કરી જોવાથી સ્પષ્ટ માહુમ પડે છે જે નાણાના વિરોધે તેના રાજ્યમા એક જુદા પ્રપચ આપ્યો હતો તે પ્રપચના ખબર રાણાના મોટા દીકરા કુલને નહીં હતી, અને રાજધાતક વિદ્વજ મનોરથ થઈ મેદીરીયા પાનેના દીવામા નયા બાગક કુલે, આવા પ્રપચોમાથી જાણ, માલમ નાજની દોરતી બાધી

રાજપુત ચરિતનો આશ્ચર્ય મલીમા છે જે શિયોદીય રાજપુતોએ રાજોડરાજને હવથો અને તેનું નામજ છીનવી લીધું તે રાજોડ રાજના પુત્ર પાસે તે શિ- યોદીય વંશના ગણા કુલે અક્ષતના પરી મદદ માગી ઉદાર મતિ રાજોડ રાજપુતરાજાએ નનૃત્તાતને વિસ્મૃતિ-ગ્રામમા ફેરી દઈ ત જણ પ્રતિજ્ઞા કરી કે “ ત્યાં સુધી તે જે રાજધાતકને હતી બાગ કુલને નાદીએ ન બેનાડું ત્યાં સુધી મહારે માથે પાણી નુકની નહિ ત્યાં સુધી મહારે પધારી ઉપર સુવ ” વામ્નવિક આશ્ચર્યો રાજપુતોના જીવન ચરિતમા એવા આશ્ચર્યના, નાહા મ્યના અને નત્ય પ્રતિજ્ઞાના બહુ દાખલા જોવામા આવે છે રાજપુતો સ્વભાવથી તેજસ્વી અને ઉદ્દત તેઓનું હૃદય નાત્ર એક આધાતથી અલોહિત થાય છે ત્યાં સુધી, તેઓ, આધાતને પ્રત્યા- પાત કરી શકના નથી ત્યાં સુધી તેઓ ના તદ્દયમા શાંતિ વિનાજતી નથી તેઓ શોધમા, વિરહ વિષવાદના ઉત્તેજન થાય છે અને વેગે પ્રતિજ્ઞા લેવા તેઓ ક્રોધ પ્રતિજ્ઞા લે છે ત્યાં સુધી લીપેલી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થાતી નથી ત્યાં સુધી વેગે નાદ લેવાની પિપાસા પ્રચલિત થાતી નથી

પેર વિષદા રાગી નણા મુકુળના પુત્ર કુલે માન્વાડ પતિની પાને મદદ માગી રાજધાતકના દરવાજા નયે નયે નયે પેતાના પુત્રની નીચે એક મેનાદગ એમનું તે રાજ્ય ગમે, તને રાજ્યની તરફ ઉપર હતા નાજકુનારે, તેઓના ઉપર હુમલો કરી તેઓને પશ્ચી લેવા પ્રયત્ન કર્યો નાજકુનાગના પ્રચટ હુમલાની નાને થવા તેઓ સમર્થ થયા નહિ હુમલો આચ્યા અને મેરે તે દી-લો છે પી દીધો તેઓ પાથી નમના સ્થ ને પેલવન કરી નયે પ થી આસપહી સેલના યાની મનમા આવેડુ

હતું, તેની પાસે રાતાકુટ નામનો એક શૈલકુટ હતો, તે હુઈતો તે શૈલકુટ ઉપર એક ક્રીડ્લો બનાવી ત્યાં સાવધ થઈ રહેવા લાગ્યા. ઉદયપુરની ચારે તરફ જે ગિરિમંજ વળ્યાકારે બિરાજે છે તેના શિખરે રાતા કોટનો ધ્વંશરાશિ આજ ભેવામાં આવે છે.

તે રાત કોટના ટોચના ક્રીડલામાં રહી દુરાચારી ચાચા અને મૈર, પોતાનો સમય સુખથી કહાડવા લાગ્યા. તેઓએ વિચાર્યું જે આ સ્થળે કોઈ જલદીથી તેના ઉપર હુમલો કરી શકે તેમ નથી. પણ દુરાચારીઓએ એક વાર વિચાર ન કર્યો જે રાઠોડ અને શિશોદીય રાજાના પ્રયત્ન રોષરૂપી ભયંકર દાવાનળમાં તેઓનો ક્રીડલો અને તેના ફરતું વન બળીને ભસ્મ થશે. તેઓને પોતાના પાપનું ભયંકર પ્રાયશ્ચિત કરવું પડ્યું તે બેહદ પાપાનું જાનથી છેવટે તેઓનો મર્વ નાશ થયો, મુજ નામના એક ચોહાણ રજપુતની અનુદા કન્યાને તેઓ બદ પૂર્વક પકડી ક્રીડલામાં લઈ ગયા. રોષવાળો મુજે, તે ઘોર અપમાનનો બદલો લેવા, શ્રમભૂવી લોકો માથે છાની રીતે મળી જઈ રાતાકોટ તરફ ઉપડયો. ત્યાં જવા આવવાથી તેના કુટ માર્ગનો તે વાકીફગાર થયો.

એટલામાં તેણે દૂરથી રાઠોડ અને શિશોદીય રાજાની સેના જોઈ. તેથી કરી, તેની આશા ખમણી ઉત્તેજિત થઈ બે હાથે મુખ ઢાંકી, રાતાં રાતાં તેણે, પોતાની હકીકત તે બંને રાજા પાસે કહી દીધી તે પાશવવૃતાંતની હકીકત સાંભળી સઘળાનું હૃદય નિદારણ ક્રોધથી ભરાઈ ગયું. તેઓએ, રાતાકોટની પાસેના સ્થળે દેલવારામાં દિવસનો ભાગ ગાળ્યો. રાત્રીના સમયે તેઓ તે ગિરિમૂલ તરફ ચાલ્યા. ત્યાં પછી સતર્કભાવે તેના ઉપર ચઢવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. વન વૃક્ષની શાખાઓ પકડી તેઓ ધીરે ધીરે તે ક્રીડલામાં ચઢી ગયા. તે સમયે રાત્રી, ઘોર અંધકારવાળી હતી. તે ગંભીર અંધારામાં, રોષોન્મત રાઠોડ અને શિશોદીય રજપુતો એક બીજાનાં અંગરખાં ચોલી ધીરે ધીરે ઉપર ચઢ્યા. પ્રતિ હિંસા લેવા ઉન્મત થયેલ ચોહાણ રજપુત મુજે રસ્તો દેખાડતો દેખાડતો સહુની આગળ ચાલતો હતો. ન્યારે મુજે, પર્વતના અગ્ર ભાગ ઉપર ચઢી ચુક્યો ત્યારે બે કિરણ રેખામાં તેની દૃષ્ટિ ખેંચાણી વિરમચ સાથે તીવ્ર દૃષ્ટિથી તેણે તેની સામું જોયું તો માલુમ પડ્યું કે વ્યાઘ્રીની બે આંખમાંથી એ કિરણરેખા નીકળે છે. એટલે, તે પોતાની સાથેના રાઠોડ વીરના હાથ દાબી આગળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. રાજકુમારને તેના ભયનું કારણ માલુમ પડ્યું. તે સમયે, તેણે વ્યાઘ્રીના હૃદયમાં પોતાની તીક્ષ્ણ તલવાર મારી તેને ચમચદને મોકલી. એવી ઘટનાને, રજપુતો, મુમંગળાનું મૂળ કહે છે. તે ઘટનાથી સઘળાનાં હૃદય ખમણું ઉત્સાહથી પૂર્ણ થયાં. જોતા જોતામાં ઘણા ખરા રાતા કોટના શૃંગ પ્રદેશ ઉપર ચઢી ગયા.

ત્યા-પછી દેવતાક આશ્રમીએ કીર્તના કોટ ઉપર ચઢ્યા એવામાં તેની સાથે
આનેવ બાટ, પન ખમી ન્યાથી કીર્તવાની નીચે પડ્યો તે નમયે, તેની સાથેનું
નમ્રાદ નારી રીને વાળી ઉડ્યુ નમાનના અવાજથી આવાની કીર્તી જાગી ઉઠી
કીર્તીને કરીવાનું મુઠું જવાનું કરી, આવા તેને નાનવના વાક્ય કરી બોલ્યો
બય મું ! બય મું ! ઢાનાથી બય ! એક માત્ર મુદ્દાનો બય નથી મુખથી નિઠા
કરી બાદ મામનો મેય નર ટે છે તે નજે વૃદ્ધિ પડે છે, તેવી આમે અવાજ ધાવે
તે શિવાય પીમુ હાથ નરી આપા મુદ્દાન દાવ કોલવામાં છે, તેના મારે કાંઈ
ચિતા નહિ આવા મોયે છે મેજવામાં, કીર્તવામાં મોયે કોવાકલ ધયો રાંદાડ અને
શિવોદિય ન્યાપુન પીંત કીર્તવામાં પેમી મિલ ના જવા લાગ્યા તે નાદથી
દુનાવાન આવાનું હૃદય કપિત થયુ મુદ્દા થમી મુદ્દી, બુમિ ઉપર જઈ અમ્મ લઈ
બહાન જવાનો તે ચિન્તા કર્નો કર્નો, મેજવામાં ચડના નરદાવે પ્રચર મૂર્તિ
ધાવતું કરી, તેના ઉપર ન્યાં નરી તેને પડ્યો અને તે ગયો તેના જે કટકા
કરી નાખ્યા શ્રાવાની દુર્ગિને મેધ દુર્ગલ નેર પવાયન કરી જવાની એણે કરવા
લાગ્યો પછી નહેડ નર ને પડી મુદ્દી ઉપર પાડ્યો એ રીને દુરાચારના
પાપ જીવન નાથે પાપિ મુક્તિનુ વ્યતિ રિધાન થયુ વિજયી સહોદ અને શિવો
દીય નેનિમ્મએ નાના કાન્દિવાના ધનગલ લુગી લીધા અને તેઓ જયોતકુલ
નયને, પાન પાનાના દેશમાં ચાલ્યા ગયા

સપ્તમ અધ્યાય.

કુંભનું સિંહાસનારોપણ, માલવપતિ મહમદને દ્વારા કેદ કરી, તેને લઈ કુંભનું સ્વનગરમાં આવવું, રાણા કુંભના રાજ્યની ગૌરવોન્નતિ, પોતાના પુત્ર થકી, રાણાની ગુપ્ત હત્યા, પિતૃહંતાને પદચ્યૂત કરી, રાયમહ્મનો ચિતોડાધિકાર, દિલીશ્વરના સેનાદળથી મેવાડનો હુમલો, રાયમહ્મનો જય લાલ, પારિવારિક વિવાદ વિષંવાદ, રાયમહ્મનું મૃત્યુ.

મં વત ૧૪૭૫ (ઈ. સ. ૧૪૧૯) માં રાણા કુંભ, પિતૃ સિંહાસન ઉપર બેઠો. તેના રાજ્ય શાસન સમયમાં મેવાડ રાજ્યની સમૃદ્ધિ અને આબાદી વિશેષ વધી અગણ્ય કઠોર વિજ્ઞ અને વિપદ સુક્ત ઘટનાના અંતરાયમાં તે, પોતાના રાજ્યનું સારી રીતે પાલન કરવાસમર્થ થયો. તેનો પ્રકૃત રાજગુણો પરિચય તેથી જોવામાં આવે છે પણ એક માત્ર મારવાડરાજની સહાયતા તેને ન મળત, તો તેના તે સઘળા રાજગુણ સ્ફુર્તિને પામત કે નહિ તેમાં વિલક્ષણ સંદેહ છે; સાથી કે તેણે નાની ઉમ્મરમાં જુદી જુદી વિપદમાં પડી કઠોર વિધોને હણ્યાં છે, ને મારવાડ રાજની સહાય નહોત, તો હણાત નહિ એમ કેહેવાથી કાંઈ અત્યુક્તિ નથી મારવાડ રાજે જો સહાય ન આપી હત, તો મેવાડનું અદ્યક્ષમાં તે કેવળ કુંભની પરાકાષ્ઠા ભોગવવાનો વખત આવત. રાઠોડ રાજનું તે બાબતમાં માહાત્મ્ય અને સદાશયત્વ ભદ્ર અથો બાહેર રીતે કહી આપે છે. પુષ્કળ પ્રયાસ વિસ્તર ચત્ત અને બેહદ અધ્યવસાય લઈ તેણે કુંભના મંગળ માટે ધ્યાનમાં લીધું હતું. તેના અનેક કારણો જોવામાં આવે છે. તે કારણોમાં બે કારણો પ્રધાન છે, રાણા કુંભે તેના શરણાંગત થઈ, તેની મદદ માગી. શરણાંગતની માગણી પ્રમાણે તે તેની આશા પૂરણ ન કરે તો તેનું કુંદુંળ કલંકિત થાય એમ જાણી તેણે કુંભની માગણી સ્વીકારી, બીજું પ્રધાન કારણ કુંભ રાણા રાઠોડ રજપુતનો ભાણેજ થાય તેથી અને બીજા કેટલાક પેટાના કારણોથી, સ્નેહ મમતાથી દોરાઈ તેણે કુંભના માટે કષ્ટ સ્વીકાર્યું હતાં.

૪ રણુચર ભટ્ટે પોતાના રાજરત્ન નામના ગ્રંથમાં વર્ણવેલ છે જે મુદરાવ રાણા મુકુન્દનો પ્રધાન દીવાન હતો, તેણે મેવાડના માટે જોયા અને દીકરા નામના બે જન પદ હતા.

મેંકરે વર્ષ સુધી, મેવાડ રાજ્ય જેમ ઠાઠા, તેજસ્વી, રાજાઓથી સામિત થયું તેમ પૃથ્વીનું કોઈ ગત્ય એવા ગલ્તઓથી એટલા વર્ષ સુધી સામિત થયું નથી. રાણા કુલ જે મમયે, મેવાડના મિંદામને બેઠો હતો, તે મમયે, શિશોદીય કુળની માત્રી આખાદી હતી તે મમયે મેવાડનો પ્રતાપ મધ્યાનહના ભાસ્કરના પ્રતાપ જેવો પૂર્ણ માયામા ઉચી ટોચ ઉપર હતો જે હીંદુ વિદેશીય જનોના અત્યાચારથી ભારત વર્ષના નાગરિકો મામલોઓ વિધ્વસ્ત સુર્ણ વિચ્છિન્ન થયા. આજ તે યવનો વિનીત અને પગલે છે જે પ્રચલ મુમલમાને ભારતવર્ષને ચગદી નાખી, પરમાણુની અવસ્થાને પમાડ્યું તે મુમલાન હાલ દુર્દશામા છે તે એ વર્ષમાં મેવાડ રાજ્યમાં નવો યુગ થઈ ગયો. બગ, વીર્ય, પ્રતિષ્ઠા, ગૌરવ વીગેરેથી આજ મેવાડ રાજ્ય ભૂષિત હતું તોપણ રાજ્યવંશી કુલ, એવી આખાદીની અવસ્થામાં નિર્દોષ અને આશ્રય નહોતો. તેણે પોતાના અદ્ભૂતભાષિ દર્શનમયે ભારતવર્ષની ભવિષ્ય ભાષ્યલિપિ એક વાર ચિત્ત દઇ વાચી

તેણે જોયું જે મુદ્દર કંદેશશ મેલમાળાના ઉચા શિખર દેશથી અને તેના ચરણ તળે વરેનારી અનુ નદીની વિસ્તૃત તીરમુમિથી મેલમાળ પેદા થઈ કંમે કંમે ભારત વર્ષ ઉપર વિસ્તૃત થઈ પડી તે મેલમાળના અદ્ભૂત ગર્ભમા જે પ્રચંડ વજામિ ધીરે ધીરે પેદા થયો તે અલ્પ કાળમા પૂર્ણ થયને પાત્રી ગણા કુંભના પોત્ર મગના શિખરેથી પડ્યો તે ગણા કુલે પૂર્વથી ભણ્યું હતું. એટલે કે તેનું વિશ્વદાહિતેજ કાવા માટે તેણે ઉપયુક્ત યોજના આ મમયેકરી દીધી હતી તે અમળી યોજનામી તે અગ્રજ્ય દુસ્લાધ્ય વ્યાપાર આધી હમીરની તેજસ્વિતાને અને કાર્ય કુશળતાને તાણની નુદર શિષ્યપ્રિયતાને હગવી દઈ તેણે ઉત્કૃષ્ટ ગુણ આહકતાનો પરિચય આપ્યો છે

જે દીવને, યવનવીર આહુતીને ભારતવર્ષનું સ્વાધીનતા રત્ન હીનવી લીધું તે દીવને મમર કેનરી અમરનિહે તે આધીનતા રત્ન લેવામા દૃશ્યવતીના તીરે આનંદજીવનનું બલિદાન આપ્યું તે દુર્હિંવમથી, તે વર્તમાન સમાજોઅ્ય મમય પધ્ધત, બેનાઇરીશવર્ષ કાગ ગર્ભે લીન થઈ ગયા ને બે નેકામા બે ગાંધીશમા એકંદર ચોવીશ યવનગાંધ અને એક યવન ગાંધી મિંદામને આવી અનત પને આગ્યા નયા છે એ લામાકાળમા મેવાડમા એકંદર અગીયાર ગાંધ મેવાડના મિંદામને આગ્યા હના તેમાથી કેટલાએક ગલ્તઓએ માતૃમુમિના રણા નાટે અને પુણ્ય તીર્થના નાણ માટે યુદ્ધ કરી, યુદ્ધમા મારા અપેતા છે, જે ગલ્તો. પ્રતિદિનેથી રોઈ પ્રતના કત્યાબુકારક કામ કરે છે, તે ગલ્તો, લાખો કાગ રાજ્ય જોનયે છે એ વાત નિર્વિવાદ નિદ છે.

ખીરજી વચીય ગાંધના શામન કાળમાં વિજયપુર, ગોવર્ગકોઠા, માગવ,

ગુર્જર, જાડિવાનપુર, કલ્પી વિગેરે જનપદના સામાન્ય સામાન્ય કરમદ રાજાઓ, દિલ્લીશ્વરની રાજ્ય શાસનમાં નબળાઈ જઈ, પોતાની તાબેદારીની બેડી તોડી નાંખી, કેવળ સ્વતંત્ર રાજા થઈ પડયા. જે સમયે, રાણા કુંભ ચીતોડ રાજ્ય ઉપર અભિષિંકત થયો, તે સમયે માળવના રાજાએ, અને ગુર્જરના રાજાએ, પુષ્કળ બળ વિક્રમ મેળવી, પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર કરવા ઉપક્રમ શરૂ કર્યા હતા. મેવાડની શ્રીવૃદ્ધિ અને ગૌરવના પરિચય, તેઓને મળવાથી તેઓની જીગીષા અને રાજ્યલિપ્સાવૃત્તિ બમણી વધી ગઈ. તે બંને એકતા સૂત્રે બંધાઈ, સંવત્ ૧૪૬૬ (ઈ. સ. ૧૪૪૦) માં એક એક વિશાળ સેનાદળ લઈ, મેવાડ ઉપર આઘ્યા આઘ્યા. રાણા કુંભને તે બંબર વેલાસર મળ્યા. તેનો ક્રોધ અને જી-ધાંસા વૃદ્ધિ ભયંકર વેગે સળગી ઉઠ્યો. તે બંને યવનરાજની પ્રાબલતાનું સમુચિત ક્ષણ આપવા પુષ્કળ સેના લઈ તેઓની સામે તે આઘ્યો. મેવાડના અને માળવના સંગ સ્થળે બંને સેનાઓ એકઠી થઈ. ત્યાં ઘોર યુદ્ધ ચાલ્યું. તેમાં રજ-પુત વીર રાણા કુંભે સંપૂર્ણ વિજય મેળવ્યો. તેણે માળવેશ્વર ખિલજ મહમદને કેદ કરી ચિતોડ નગરમાં આણ્યો.

પંડિતવર અબુલફઝે પોતાના પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસમાં રાણા કુંભનો એ જ્ય વૃત્તાંત વર્ણવેલ છે. તે સુસલમાન હોઈ, હિંદુ રાજાના ઔદાર્ય, મહાત્મ્ય, શૌર્ય વિગેરે ગુણોથી વશીભૂત થઈ, તેણે તેઓનાં અપૂર્વ શૌર્યના ગુણગાનને અંતમાં કહેલ છે. તેણે કહેલ છે જે, “ઉદાર ચરિત રાણા કુંભે, ક્રોધ રીતનો નિષ્કય લીધા વિના, પોતાના શત્રુ મહમદને છોડી દીધો. વળી તેને સારી રીતના પોશાક બક્ષીસ વિગેરેથી ભૂષિત કરી તેને દેશમાં પહોંચાડ્યો. હિંદુ જાતિનું ચરિત અશ્વઘાહ બદ્.” વિનીત શત્રુને છોડી દેવો તે હિંદુ વીરનો પ્રધાન ધર્મ છે.

રાણા કુંભે, રાજા મહમદને છોડી દીધો તે બાબતમાં ભદ્રાચરમાં ભુદી રીતનું વિવર્ણન છે. તેમાં વર્ણવેલ છે કે રાણા કુંભે, રાજા મહમદને છ માસ કેદમાં રાખ્યો, છેવટે તેને છોડી દીધો. તેણે વિજીત યવનરાજનો સુકુટ, વિજય ચિન્હમાં રાખ્યો હતો. વીરવર બાબરે, સંગના પુત્ર પાસેથી, તે રાજસુકુટ ઉપ-હાર રૂપે મેળવ્યો હતો. તે હકીકત બાબરે, પોતાના જીવનચરિતમાં લખેલ છે. દુકામાં એ રાણા કુંભના ગૌરવનું સામાન્ય ચિન્હ નહિ પણ તે કરતાં, રાણા કુંભ, પોતાના ગૌરવનું અસાધારણ અને વિશેષ દૃઢ ચિન્હ પોતાની વાંસે સુકી ગયો છે. તે ચિન્હ, લાંબા કાળથી તેની ઉન્નતિની ઘોષણા કરે છે. તે સ્મૃતિ ચિન્હ કુંભ પતિધીત વિજ્ય સ્તંભ. ઉદ્દેશ મહાસાગરવત્ વિશાળ સેનાદળ લઈ મેદિની મંડળને કંપિત કરતા, ગુલરાતના અને માળવાના રાજાએ મધ્યપાટ (મેવાડ) ના ઉપર હુમલો કર્યો હતો. તેનો વૃત્તાંત એ વિજ્ય સ્તંભ ઉપર વર્ણવેલ છે. એ રણસંગ્રામની ઘટના પછી અગીયાર વર્ષ ઉપર રાણા કુંભે, તે વિજ્ય સ્તંભ બના-

વવાને આરંભ કર્યે. અને ત્યાર પછી દશ વર્ષે તેનું નિર્માણકાર્ય ન પૂર્ણ થયું એ વિજય સ્તંભ પૂર્ણવિષયમાં ઘડાઈ આજ પણ મઝની મામે તે પ્રજાની દૃષ્ટીએ જુએ છે. તેનું ગદ્યનું નિર્માણકાર્ય દશ વર્ષમાં નિર્માણ થયું. તે ગદ્ય કુંભની ચાલા દી અને તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ સૂચવે છે. એ વિજયસ્તંભ અટક અને ચાલણ ભાષે રચી હાલ મેવાડના રાજાઓની ખ્યાતિ યોગદા કરે છે.

ગદ્ય કુંભની ઉદ્ભવતા અને મહત્તાથી વર્ણીત થઈ, માળવગાજ તેની માથે બંધુતાના સૂત્રે બધાએ ભટ્ટ યથોમા લખેલ છે જે જુનજુનું નામના સ્થળે દિંદીશ્વરની સેના માથે, રાજા કુંભનું એકવાર યુદ્ધ થયું તે યુદ્ધ બ્યાપારમાં માળવગાજ મહમદે ગદ્ય કુંભને મદદ આપી તે યુદ્ધમાં રાજા કુંભે જય મેળવ્યો. તે મગથે દિંદીની સત્તા એટલી બધી હમ થઈ ગઈ હતી જે મગીદમાં મુઝલા લોકો, ફરી દિંદીશ્વર મારી મત્તા પામે તેના માટે મસજીદમાં ઇબાદત કરતા હતા, એકલા માલવ રાજાએ, દિંદીના ધોરી મુલતાનને હરાવ્યો હતો.

વિદેશીય લોકોના હુમલામાંથી મેવાડને બચાવવા, જે ચોનાગી કીલા, તે પ્રદેશમાં બન્યા હતા તેમાંથી બચી રહી, એક માત્ર કુંભરાજાએ બનાવ્યા હતા તેઓમાં, પોતાના નામથી ખ્યાલ થયેલું કુંભ મેઝ અન્યંત પ્રસિદ્ધ છે ચિતોડના મધ્યમાં કિલ્લાના કુંભમેઝ કીલ્લે અન્યંત ગેર, મેવાડ પ્રદેશમાં કમળ મેઝ નામનો એક કીલ્લો છે. પાર્વત્ય બીલ લોકોના કળતમાં તે ઘણા કાળ સુધી રહ્યો મહાગાજ ચંદ્રબુખના વંશમાં ગમીત નામનો એક ગાજ પેદા થયો છે, તેણે તે પ્રાચીન કિલ્લો બનાવ્યો છે. ગમીત લેન મતાવલંબી ગજા લોઈ ઇ ન ના બીજા નેકામાં અન્ય કરતો હતો એ પ્રાચીન કિલ્લામાં સ્થાને સ્થાને જે લેન મદિને જેવામાં આવે છે તેથી તે મમયની કાક-કાર્યની ચાતુરી સ્પષ્ટ રીતે માન્ય પડે છે. કુંભમેઝ નામના કિલ્લાનું પ્રધાનદાર હનુમાનદાસના નામે પ્રખ્યાત છે ત્યાં વીંચક હનુમાનની એક પ્રગટ પ્રતીમૃતિ સ્થાપક નર્મદે વિરાજે છે નાનન્ડાદેને જય કી ગાજા કુંભે તે ગમગતા નુદ્ધ દરગાજના નામે આપ્યા હતા તેની માથે અધી તે, હનુમાનની મૃતિ આજી રતી.

આજુ પર્વતના એક શિખર ઉપર પ્રાચીન પ્રગટ રત્નપુત્રાએ એક કીલ્લો બાંધ્યો છે ગદ્ય કુંભે. તેમાં એક નારી હવેલી બાંધેલી છે. ઘણું કરીને તેજ હવેલીમાં ન્યાદ ન્યાદે ને રહેતા રતા તે હવેલીના અગ્રગાજ અને સ્થાપકાગા દાવ પણ ગદ્ય કુંભના નામે પરિચિત અને પ્રસિદ્ધ છે. ગદ્ય કુંભ, પોતાની પ્રતિભા પ્રીતિપાત્ર રત્ન હતો તેનું પ્રમાણ, મેવાડરાજીના અનેક કાર્યથી મજી આવે છે, આજુ પર્વતના કુદ ઉપર રહેવા તે મીર રા. કેટલાક મદિને જેવામાં આવે છે, તેમાં એક મદિનેના ગદ્ય કુંભની અને તેના જનક પ્રમત્તની એક એક પ્રતિમૃતિ

‘એ. મેવાડના અધિવાસીઓ હાલ પણ ત્યાં જઈ, તે પ્રતિમૂર્તિની દેવ તૃપ્ત્ય પૂર્ણ કરે છે. જે દિવસે, ગણા કુંભે, તે ગિરિદુર્ગમાં વિરામ સંલોગ કર્યો છે, તે દિવસથી તે આજ દિવસ સુધી કેટલાક સેકા આટ્યા ગયા તોપણ તેના વંશધરે, ત્યાં પોતાની અતૂલ ક્ષમતા ચલાવે છે. રાણાએ હાલના સીરાઈ પાસેના પ્રદેશમાં વાસંતી નામનો એક કિલ્લો કરાવ્યો. તે શીવાય, આરાવલી નિવાસી અસભ્ય મૈર લોકોના હુમલાથી દેવગઢ અને શેરો નહલને બચાવવા, રાણા કુંભે, પ્રાચીન નામનો એક કિલ્લો બનવાવ્યો. વળી ત્રારોલ અને પાનોરના બલદર્પિત દુર્ધર્ષ લોભીયા ભીલને વશમાં રાખવા તેણે, આહોર વીગેરે પ્રાચીન કિલ્લાને જીલ્લાદ્વાર કરાવ્યો તે કિલ્લાઓ, મેવાડ અને મારવાડની સીમાનો નિર્દેશકતા છે.

એ સઘળી કીર્તિના દાખલા વિના રાણા કુંભની ધર્મકીર્તિના ખીલ ઘણા દાખલા જોવામાં આવે છે. તેમાં બે દાખલા વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. પ્રથમ-કુંભચામ. કુંભચામને, આબુપર્વતના અર્ધિત્યકા પ્રદેશ ઉપર બનવાવ્યો છે. જો કોઈ ખીલ પ્રદેશમાં તે સ્થાપિત થયો હતો તો તેનું સૌદર્ય વિશેષ બહાર પડી ભત. ખીલનું બાંધકામ બહુ પ્રકાંડ છે જેને બનાવવામાં દસકરોડ રૂપૈયાનો ખર્ચ થયો છે. એ પુષ્કળ અર્થ વ્યયમાં ગણા કુંભે પોતાની ટેજરીમાંથી આઠ લાખ રૂપૈયા આપ્યા હતા. મેવાડના પશ્ચિમ ભાગમાં સદ્રિ નામના ગિરિ પ્રદેશમાં તે મુદર વિશાળ મકાન આવેલું છે. તે મકાન, પુણ્યપાવન ઋષભદેવના ૨ નામે ઉત્સર્ગીકૃત છે. છાના ગિરિ પ્રદેશમાં તે મકાન સ્થાપિત હોવાથી, દુર્ધર્ષ ધર્મદેવી સુસલમાનના કઠોરકરાધાતથી બચ્યું છે. પણ દુઃખનો વિષય એટલો છે જે હાલ તેની કોઈ સંભાળ હેતુ નથી. ઋષભદેવનું જે પવિત્ર મંદિર એક સમયે મેવાડમાં પ્રધાન તીર્થ સ્થળ ગણાતું. તે મંદિર આજ જનશુન્ય હોઈ અરણ્યમાં પરિણામ પામ્યું. હાલ તેના આંગણમાં જંગલી પશુઓ વામ કરી રહેલ છે રાણા કુંભ, જેમ વીરતા અને કવિતામાં કુશળતા રાખતો હતો તેમ શિવકાર્યમાં પ્રીતિ અને કુશળતા રાખતો હતો. તેણે કવિતા રચનામાં વિશેષ ખ્યાતિ મેળવેલ છે. સૌદર્યના કીર્તનમાં તે પોતાની પ્રતિભાનો ઉપયોગ કરતો નહોતો, તે ભક્તિ રસ પ્રધાન કાવ્ય કરવામાં વિશેષ પ્રતિષ્ઠિત હતો. તેણે ગીતગોવિંદનું એક મુદર પરિશિષ્ટ બનાવેલ છે.

રાણા કુંભ, મેરના નિવાસી ઐષ્ટ સામંત રાઠોડ સરદારની હુદિતા મીરાં

૧. રાણા કુંભનો એક જૈનધર્મીય બંત્રો હતો. તે પરવાર કુળમાં જન્મ્યો હતો. ઈ. મ. ૧૪૩૮ માં તે મંત્રીએ, તે ઋષભદેવના મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરી. લોકના નાણાના ખર્ચે તે મંદિર ચણાવ્યું છે. તેના ત્રણ માળ છે અનેક પથ્થરના સ્થંભ ઉપર તે સ્થાપિત છે તે સઘળા સ્થંભો સાળીમ શીટથી વધારે ઉચાઈવાળા છે. મંદિરનું નિર્માણ કૌશલ અસંત અચંબો આપે તેવું છે. તેની અંદર જુદાં જુદાં હથથાલી ચિત્ર કાર્યો છે. પ્રસિદ્ધ જૈન સન્નાયીઓની પ્રતિમૂર્તિથી તે દેવાલય મુશોભિત છે.

બાઇને પરણ્યા હતાં મીરાંબાઈ રૂપ લાવણ્યવતી અનેકમર્તિસાગિણી રજપુતાણી હતી. એ સઘળા ગુણોમાં તે સમયની કોઈ રાજકુમારી તેની સમાન નહોતી. મીરાંબાઈ પરમ વિદુષી હતી. કવિતા રચનામાં તેની અપુર્વ સત્તા હતી. તેણે કૃષ્ણ વિષયે અનેક સારગર્ભ કવિતા રચેલી છે. વિષ્ણુવિષયક, તેની કવિતા હોઈ વેંષુ-યોમાં વિશેષ સમાર્થ છે. હાલ પણ અનેક રાજકુળમાં કાવ્યાનુસાગિ, મીરાંબાઈની કવિતા બોલાતી સંલગ્નાય છે આજ અનેક વેંષુઓ, તેની કવિતાનું ગાન કરતાં પ્રેમાનંદે પુલકિત થઈ પડે છે. વિદ્વાનો તેની કવિતા રચના શક્તિની સારી પ્રશંસા કરે છે. રાણો કુંભ પણ કવિ હતો. મીરાંબાઈ પણ કુંભ પાસેથી કવિતા રચનાશક્તિ પામી કે રાણો કુંભ મીરાંબાઈ પાસેથી કવિતા રચવાની શક્તિ પામ્યો તે બાબતમાં કોઈ નિશ્ચિત કહેવાતું નથી. ધર્મનિષ્ઠ વિદુષી મીરાંબાઈની જીવની પ્રકૃતિ ઉપન્યાસના સૌંદર્ય ભરેલી છે. યશુનાપુલિનથી તે દ્વારકાપુરી સુધી ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનાં જોડલાં મંદિરો છે, તે સઘળાં મીરાંબાઈએ જોયેલાં છે. એવા પુરૂષ સુલભ્ય બ્યવહારથી, તેના ચરિત સંબંધે જુદી જુદી જાતની કલંક કહાણી કહેવાતી સંભળાય છે. પણ તે સઘળી કલંક કહાણીઓ જુડી અને તેના પવિત્ર ચરિતને અચોચ છે.

રાણો કુંભ, વીર અને પ્રેમિક હતો. આદિરસના અને વીર રસના અપુર્વ મિશ્રણથી તેનું હૃદય ભરેલું હતું. રાણાએ એક રજપુત કુમારીનું અપહરણ કર્યું હતું. જાણવાડ જનપદના એક અધિપ સરદારની તે પુત્રી હતી. કુંભના એ હુર્મત્વહારથી શિશોદીપ અને રાઠોડ રજપુત વચ્ચેનું એકતાસૂત્ર તુટી ગયું. ફરી બન્ને વંશો વચ્ચે પ્રાચીન વેરભાવ ઉદ્દીપિત થયો. અપહરણ કરેલ રાજ પુત્રી પહેલાં એક રાઠોડ સરદારને આપી હતી. પ્રેમવિમુદ્ધ રાઠોડ સરદારે પોતાની જીવન ધોતિને મેળવવા અનેક ચેલા કરી પણ તેના હુર્મત્વવચ્ચે તે વિક્ષણ નીવડી. તો પણ તેણે તે જીવન મુરત પ્રાણતોલિણીની આશાને જલાંજલિ આપી નહિ. કાયમ મુંદરના મહેલના મધ્યના એક એકાંત ચેંબરમાં બેસી તે તે મુંદરીના જીવનમુરત પણાનું ધ્યાન કરતો હતો. એક સમયે તે અપીર થઈ પડ્યો તોપણ તેણે તે મોહ કરી ચિંતાને ઊઠી નહિ. રાત્રી દીવસ તે કુંભ એટલા મહેલ તરફ જોયા કરતો હતો. જાણવાડ રાજકુમારીએ રાજપુત રાઠોડને પેહેલાંથી હૃદય આપ્યું હતું, મોટા કુળમાં તેનો વિવાદ થયો. પણ તે બાગ્યપ્રણય જુલો ગઈ નહોતી. તેના બાપે તેને, અનર્થકર અર્થહિન વશ થઈ પ્રજાપાત્રના એક પ્રચંડ પ્રતિદંદીના હાથમાં ગોંધી. તેણે હુમિનાના સુખ દુઃખનો વિષય જોયો નહીં રજપુત કુમારી પણ ચિંતામાં નિમગ્ન થઈ પોતાના અદૃષ્ટને હજારો પીછાર આપવા લાગી. એ રીતે પણ વર્ષો બ્યતીત થયાં. વિરહ વિપુર રાઠોડ રજપુત હજારો પ્રયત્નોથી પણ પોતાની ચિનવિમોરીનીને પામ્યો નહિ. એકવાર તે કુંભ એટલા પશ્ચિમના પડએ રહેલા નિબિડ અરણ્યના

મધ્યમાં થઈ કીલ્લા ઉપર ચઢી શક્યો હતો, પણ રાજકુમારીને મળી શક્યો નહિ.

ફરી રીતે અરધો સેકો રાજશાસન ચલાવી રાણા કુંભે, પરિણતાવસ્થામાં પગલું મુક્યું. તેના સ્વભાવી અને સ્વદેશીય શત્રુઓ તેના પ્રયત્ન પરાક્રમથી હાર પામી મંત્રમુગ્ધ ભુજંગની જેમ, વિનીત ભાવે, તેના વશવર્તી થઈ રહેલા હતા. અનેક કિલ્લા, દેવાલય વીગેરે બનાવી તેણે ભાતૃશુભિને અલંકૃત કરી દીધી.

ઐટલામાં રાણા કુંભના કુળવાન જીવન તરૂના મૂળમાં એક પાખંડી નર રાક્ષસે. કઠોરકુહારા ધાત કર્યે. તે સમયે પિશાચના પૈશાચિક દુરાચરણથી કલંકિત થયો. જે પરમ ગુણાધાર રાણા કુંભે, દીર્ઘકાલ શાંતિ અને સુખ ભોગવી વાર્હિક્યના 'માર્ગ'માં પગલું મુક્યું હતું. તે રાણા કુંભ પિશાચ ધાતુકના છુરીના ધાગે આ લોકનો ત્યાગ કરી આસ્યો ગયો.

સં. ૧૫૨૫ (ઇ. સ. ૧૪૫૬) નું વર્ષ એક અશુભ પૂર્વ દોષાંચક્ર ભય-કર બ્યાપારથી કલંકિત થયું, જે પિશાચ નર રાક્ષસે પુત્ર હોઈ પોતાના જન્મ દાતાનું હૃદય શોષિત પાડ્યું. તેનું પાપી નામ આર્ય ભતિના પવિત્ર ઇતિહાસમાં લખવા યોગ્ય નથી. તે નામનો ઉચ્ચાર કરવાથી પાપ થાય છે. તે પિતૃહંતાનું નામઉદ્દો-રાજસ્થાનના કવિઓ તેને હત્યારો નરહંતા વીગેરે અવજ્ઞાસૂચક નામે બોલાવે છે. હર્દય હર્લિષ્ણને વશીભૂત થઈ દુરાચાર પિતૃધાતિએ, હીણાકામાએ જે રાજ્યનો કબજો કર્યે તે રાજ્ય તે થોડો સમય ભોગવી શક્યો. બળી તે અસ્પૃશ્ય પણ સુખથી કહાઠયો નહિ. રજપુતોની વિષ દૃષ્ટિથી તે કાળાતિપાત કષ્ટથી કરતો હતો. ત્યાં સઘળાં બંધુ બાંધવ આત્મીયજનો વીગેરેએ તેનો ત્યાગ કર્યે. એ પરિત્યક્ત અને પ્રણિત અવસ્થાએ પોતાનું પાપાન્નિત સિંહાસન લાંબા કાળ રાખવા તેણે હિંસ્ર પદસ્થ આશામી સાથે કપટ બંધુત્વ સ્થાપ્યું. તે પાપિષ્ઠ ઉદાએ દેવરા સામંતરાજને સ્વાધીન રાજના પદે સ્થાપ્યો અને તેની સાથે મિત્રતા બાંધી પણ હર્દયને એક ક્ષણવાર પણ શાંતિ મળી નહિ. તેણે યોધપુરના * રાજાને શંભર આજમીર અને કેટલાક જનપદ તેણે બંધુતા માટે આપ્યાં. તેના મનમાં વિશ્વાસ હતો જે તેઓ તેને મદદ આપે દુઃકામાં તેનો અભિલાષ પૂર્ણ થયો નહિ. તેને મનોવેદનાની પણ સીમા રહી નહિ. પોતાના પાપાણુ હૃદયની તૃપ્તિ કરવા માટે પાપિષ્ઠ ઉદાએ રાજ્યમાં અત્યાચાર કરવો શરૂ કર્યે. તેના અત્યાચારથી રાજ્યમાં તે સંજ્ઞમહિષ થઈ પડ્યો, મેવાડ રાજ્યનું ગૌરવ વધારવા રાણા કુંભ જેવા મુદ્દશ્વરાજાઓએ દીર્ઘ કાળ ઉઘમ કર્યે હતો. તે ક્ષત્રિયાધમ રાજ કુલાંગાર ઉદોના રાજ શાસનમાં કેવળ નિરર્થક ગયો. ઉદાને સઘળું વૃથા થઈ પડ્યું,

* મેવાડેન્ય ઘટનાના દસ વર્ષ અગાઉ મં. ૧૫૧૫ માં યોધરાવે યોધપુરની પ્રતિષ્ઠા કરી

હજારો એકા કચાધી પણ, તે હજારો વૃથિકદશન જેવી પીઠા આપનારી પિતૃ હત્યાને વિનરી શમ્યો નહિ જે નાનજો તેના બધુતા પાસે બધાયા હતા તે રાજાજો તેની ધૂણા કચા લાયા ત્યાં પછી લાઈવાજ થઈ તેણે દી-ડીચગના ચરણ તરે. આશ્રય લીધો તેના કચા પોતાની પુરીને આપી તેણે તેની મદદ માગી દુરાચાર ઉઠો દિ ડીચગ પાનેથી પાછો ફરી દિનાનખાનામાથી બહાર આવતો હતો એવામા તેના શિ. રેશે વત્યાન પડ્યો, તેવામા તે ભૂમિનજો પરી મળ્યું પામ્યો ડોર પાપનુ કચો પ્રાપ્તિ થયું ! પાપિ જીવનનામની થવનિધ અતમાગ માટે પરી ભટ નપ્રદાયબૂદ્ધ એ આશામીએ ઉઠાને તેના કવચિન કાર્યમા મદદ આપી હતી .

રાજામાનામા તે રમયે પ્રાપ્ત, યતિ, ચાન્સ ભાટ વિગેરે પ્રતિગ્રહણ વી લોકો માગણુ નામે કહેવાતા હતા તે માગણુ મુર્ચ્છા વિદેશ ભાવવાગા હતા એક બીજાના ઉપર પ્રભુત્વ આપવા તેઓ વીશેષ ઉત્સુક હતા, વીગ્વર હમીંગના રાજ્યથી તેમાથી માત્ર ચારણ વિશેષ પ્રતિદ્ધ અને પ્રતિષ્ઠાવાગા વયા નાના કચી એક જ્યોપી પ્રાપ્તો કહ્યું જે “ એ ચાન્સના હાથથી નાણાં દુલનુ મુરુ થાયે ” નાણાની પ્રથમની ચાન્સ ઉપર વિનિ હતી આ રહે જોનીની વાલી માલગી રાણાએ રથગા આ તોની ભૂતપતિ જેની વીવી અને તેઓને દશનિધન ફરી દીધા ચ તોને મોર દટદગિત મનાથી નાણાં દુલનિ મ. કચું એન કહેવાય પણ ન તેને એ મોર દટદગિતો નમય ભો રથો પડ્યો નિ સુવનાજ નયમવના નદનુ નથી લજોએ એ મોર દુલાની નિમૂનિ મેગી મુવગજ નયમગ + દોરએ અવધિ મુતુકવને પદ્યવર્તી થઈ, નાના નુમે દીડ પ્રદેશના દેશની કાઠની નલ લો રથો હતો એ ચારણ તેનો અનુભવ હતો તે ચાન્સે માગણથી તેનુ મનેરજન ફરી, નાનજો અનુમદ પોતાની ભૂતપતિ ત્રાયે મેગથો

પોતાના પાકમથી અને નતાપી ન ૧૫૩૦ (ઈ સ ૧૭૮) મા નાણુ દુલતા પ્રિદાન ઉપર નાં નયમવ બેટો સિદ્ધાનન ઉપર નો તે . આ નાણુપદારી પિતૃના ડોની ત્રાને તેને ખા. લેતુ પામુ હનુ પાખડ દોરએ પાજ્ય પાતી, દિ વીન્વ ના ના તો જ, તેને પોતાની પુરી અવધા પ્રતિગા મી રી પાલ વિધાનાને તેની તે પ્રતિગા પાજ્યા મથી નિ તેના ત્રિરિાન ન અને નૃચનક ન નના જે પુર હતા ડોના ચો નાય નરુ

x ૫૫૩૦ (ઈ સ ૧૭૮) મા નાણુ દુલતા પ્રિદાન ઉપર નાં નયમવ બેટો સિદ્ધાનન ઉપર નો તે . આ નાણુપદારી પિતૃના ડોની ત્રાને તેને ખા. લેતુ પામુ હનુ પાખડ દોરએ પાજ્ય પાતી, દિ વીન્વ ના ના તો જ, તેને પોતાની પુરી અવધા પ્રતિગા મી રી પાલ વિધાનાને તેની તે પ્રતિગા પાજ્યા મથી નિ તેના ત્રિરિાન ન અને નૃચનક ન નના જે પુર હતા ડોના ચો નાય નરુ

પછી દિલ્હીસ્વરે તે બે ભાઈઓને સાથે લઈ મેવાડ ઉપર હલ્લો કર્યો. હાલતું નાથદ્વાર તે સમયે શિયાહ્ નામે પ્રસિદ્ધ હતું. યવનરાજ, ને શિયાહ્ ક્ષેત્રમાં પોતાની સેના રાખી યુદ્ધની પ્રતીક્ષા કરતો હતો. મેવાડના સરદાર સામંતોએ એકઠા થઈ રાણા રાયમલને પક્ષ લીધો. શાથી કે તેઓ બળુતા હતા જે રાણો રાયમલને મેવાડનો ખરો રાજા છે. તેઓ ટોળે ટોળે આવી રાણાના વાવટા નીચે એકઠા થયા, આખું અને ગિરનારનાં બે રાજા તેની મદદે રણક્ષેત્રમાં ઉતર્યા, રાણો રાયમલ મોટી સેના સાથે ઘાયા નામના સ્થળે યવનોનો સંઘ્રામી ન થયો. થોડા સમયમાં એક બચાવહ યુદ્ધ થયું. રાણાપહાર ઉઠોના બે પુત્ર પ્રથમ વિક્રમે રાણાની સેનાને મથિન કરવા લાગ્યા. પણ તેઓ રાણાના ભીષણબળનો પ્રતિરોધ કરી શક્યા નહિ. છેવટ તેઓએ પરાસ્ત થઈ રાણાની વશ્યતા સ્વીકારી. રાણાએ તેના સઘળા અપરાધ ક્ષમા કરી. તેઓને આદરથી સ્વીકાર્યા એ યુદ્ધમાં દિલ્હીસ્વર એવો પરાજીત થઈ ગયો કે ફરીથી તે તેના જીવનમાં મેવાડની ત્રિસીમામાં આવ્યો નહિ.

રાણા રાયમલના ત્રણ પુરંધર પુત્રો અને બે પુત્રી હતી. ગીરનારના અધિપતિ શુરજીએ અને શીરોઈના દેવરાજ જયમલે રાણાની તે બે કન્યાનો વિવાહ કર્યો હતો. જયમલ સાથે રાણાએ પોતાની કુલિતાનો વિવાહ કર્યો કે તેણે તેને, વિવાહચોતુકમાં આખું પર્વત આપ્યો. તે પોતાના વીર અસ્તિ પૂર્વ રાજાઓનું ગૌરવ રાખવા સત્તાવાળો હતો. માલવરાજ ગયાસુદીન સાથે તેનો ઘોર સંઘર્ષ થયો. તે સંઘર્ષ બોલવવામાં બંને રાજા અસંખ્ય યુદ્ધમાં ઉતરી પડ્યા. રાણાએ, એ સઘળા યુદ્ધમાં યવનરાજ ઉપર સંપૂર્ણ જય મેળવ્યા. તેના ભત્રીજા શિહેવમલ અને સૂર્યમલ તે જય મેળવવાના પ્રધાન ડારણ અને સાધન હતા. ગયાસુદીનની સંપૂર્ણ હાર થઈ. તેણે રાણા સાથે સંધી કરવાનો પ્રસ્તાવ કર્યો. ઉદાર હૃદય રાણા જયમલે, તેનો પ્રસ્તાવ ગ્રાહ્ય રાખ્યો. ત્યાર પછી મેવાડેસ્વર નિષ્કંટક રાજ્ય કરવા લાગ્યો, શાથી કે તે સમયમાં ભારત વર્ષમાં એવો કોઈ રાજા નહોતો કે રાણાની સત્તાના વિરુદ્ધે આચરણ કરે. આ સઘળી ઘટના પછી લોદી વંશના રાજાએ દીલ્લીના સિંહાસને આવ્યા. મેવાડના ઉત્તર પ્રાંતમાં રહેલ પ્રદેશ માટે સજ્જાને, તેઓ સાથે તકરાર ચાલ્યો.

ઉપર આપણે કહી ગયા કે રાણા રાયમલને ત્રણ પુરંધર પુત્રો હતા. તેઓના નામ સંગ, પૃથ્વીરાજ અને જયમલ સંગ અને પૃથ્વીરાજ વિશેષ પ્રસિદ્ધ સંગ. વીરવર બાબરનો પ્રતિયોગી હતો. પૃથ્વીરાજ તે સમયના ભારતવર્ષના રાજાઓમાં મહાવીર હતો. નાનો જયમલ પણ વીરત્વમાં તે બે ભાઈને સમકક્ષ હતો. તે ત્રણ મહાવીર ભાઈઓ સુભ્રાતૃભાવે સંગઠ્ઠ એક સંપે રહ્યા હતા તે ભારતવર્ષનું ભાગ્યચક્ર, મંગલતામાં અને શુભતામાં ફરી બતા. પણ ભાર-

ત બુમિના અદ્વયમાં યવનનું અખડિત જામત્વ લખેલું હોવાથી તે ત્રણ ભાઈઓ, પરપૂર્ણની અમંગલ કામના કરતા, પરપૂર્ણના વિદેષ ભાવાપન્ન થઈ ગયા તેઓના યોગે દેવમય ગૃહવિવાદમાં ગણા ગયમલનું જીવન અન્યંત કષ્ટકર થઈ પડ્યું. તેના ગમ્યની મુખશાંતિમાં વ્યાધાત આવી પડ્યો. આર દિશા તરફ ધોર અશાંતિ તેને જ્ય પમાડવા લાગી. પોતાના રાજ્યની શાંતિ સ્થાપવા, તેણે તે રાજકુમારોને નિર્વાંગીન કરવાનો નિર્દય કર્ષે તેનો પહેલો પુત્ર સંગ તે ભયંકર અંતવિષલવમાંથી આમજીવન બચાવવા માટે દેશ છોડી બીજા પ્રદેશમાં આર્યો ગયો. રાણાએ, પૃથ્વીરાજને તેના ઉન્કટ આદ્યને લીધે દેશ બહિષ્કૃત કર્યો. નાનો જયમલ્લ અકાળે આ લોકમાંથી અતહિત થયો.

નન અને પૃથ્વીરાજ મહોદર ભાઈ હતા તેઓની જનની ઝાલા વંશની પુત્રી હતી જયમલ્લ તેઓને ઓરમાન ભાઈ થાય ચોહાણ વંશીય પૃથ્વીરાજ સાથે શિયોદીય પૃથ્વીરાજનું વિશેષ આદર્ય માનુષ પડે છે. ચોહાણ વંશીય પૃથ્વીરાજની વીંગા જેવી શિયોદીય વંશના પૃથ્વીરાજની વીંગતા હતી. એ બન્નેમાં એવું આદર્ય જોવામાં આવે છે કે એક ગલ્લને બીજા રાજાની પ્રતિકૃતિ માનવામાં આવે તો કાઈ અન્યુભિ થાય તેમ નથી શિયોદીય પૃથ્વીરાજના વીર ગુણ ઉપર મેવાડવાસીઓ એટલાબધા મુગ્ધ હતા કે મેવાડની અધોગતિમાં તે વીર પુરુષનાં ચરિત મળાની તેઓ આનંદિત થતા મન અને પૃથ્વીરાજમાં બહુ વેસાધ જોવામાં આવે છે મનનું ચરિત, પૃથ્વીરાજના ચરિતથી વિપરીત હતું. બન્ને વીર અને નાદરૂપી હતા પણ નમનું નાદાનકથ, વિવેક દ્વારએ નિયમિત હતું. પૃથ્વીરાજ નિઃસ્વ પુત્ર માટે ઉન્કૃત હતો તે એક દાણ ખડગને મીચાનમાં નાખવા કર્ય માનતા નહી

તે ખડગની મદદે, પોતાના પ્રાગ્ધનો માર્ગ નિષ્કંટક કરવા પ્રતિજ્ઞાવાળો હોય જોઈએ જે “વિધાનાએ મેવાડના શાસન કરાંનો અધિકાર મેપવા મને. મંગલ્યે છે” નન ગમ્યમાં જેટ પુત્ર હતો. અમ જન્મતાના અધિકારે તે, ચિતોડના ત્રિદાસને જેનવાને પાત્ર હતો. ઉદ્ધતસ્વભાવ પૃથ્વીરાજન માટે તે પાત્રતા, તે જાનરી શક્યો નહિ. ચિતોડના ત્રિદાસને કોણ જોયે, તેના માટે ગણના પુત્રોના વિવાહ આર્યો. પ્રત્યેક કુમાર, પાત પોતાનું હિત માપવા તપન થયા.

એ પ્રમાણે વિવાહ કરતા રાજકુમારો, પોતાના કુટુંબ મૂર્ચમલ પાને, રાજ ત્રિદાસનના અમ્મિમાનના દક માટે તર્કવિત્ક કરના હતા. એટલામાં મોટો રાજાના નન પીર પીરે જોડ્યો. “ન્યાય મને હું/ મેવાડના દશ દગાર નનરોના ઉત્તરધિકારી છું, પણ તમે મારા સ્વાર્થના વિરોધી થયા છો.” આ મનમે, ને વિવાદની ત્રીમાંના નરો થાય નેથી નહી. ન્યાય જે તમે, નાદરૂપી

મુગરાની ચારણી દેવીની પરિચારિકાની ગણના ઉપર ભરૂંસો રાખેો તે સંઘળો વિવાદનો ચુકાદો થાય તેમ છે. જો તમે સહુ સંમત હો તો આલો, તેની પાસે જઈએ. પણ પહેલા એ પ્રતિજ્ઞા કરો કે, જેને તે પસંદ કરે તેજ ચિતોડના સિંહાસને બેસે.” શઘળા તે વાતમાં સંમત થયા. સંગના વચનનું અનુમોદન કરી તેઓ ચારણી દેવીના એકાંત સ્થળે ગયા. તે એકાંત પર્વત કંદરમાં પેસી પૃથ્વીરાજ અને જયમદલ એક આસને બેઠા. સંમુખે એક વ્યાઘ્રચર્મ બીછાવ્યું હતું, સંગ તેના ઉપર બેઠો. તેનો કાકો સૂર્યમલ પણ તેની પડખે તે ઉપર બેઠો. પૃથ્વીરાજે, તે યોગીની દેવી પાસે પોતાનો મનોલિલાષ નિવેદન કર્યો. એટલામાં યોગીનીએ વ્યાઘ્રચર્મ તરફ આંગળી કરી, તેથી શઘળા સમજ્યા જે સંગજ, ચિતોડના સિંહાસને બેસવા પાત્ર છે અને સૂર્યમલ પણ રાજ્યનો કેટલોક ભાગ ભોગવવા અધિકારી છે. પૃથ્વીરાજ, તેટલામાં પોતાનું ખડગ લઈ સંગનું માથું કાપવા આગળ વધ્યો. સૂર્યમલે વચ્ચમાં પડી, પૃથ્વીરાજના આઘાતમાંથી સંગ બચાવી દીધો.

ચારણી દેવીની પરિચારિકા, પોતાના રક્ષણ માટે દૂર પલાયન કરી ગઈ. ન્યારે પૃથ્વીરાજે સૂર્ય મદલ ઉપર હુમલો કર્યો. મંદીરનાં અંદર બંને વચ્ચે ઘણું યુદ્ધ થયું. તે યુદ્ધ, થોડામાં પ્રશમિત ન થયું, તેમાં બંનેને અસંખ્ય આઘાત લાગ્યા. સંગને એક બાણ અને પાંચ તલવારના ઘા લાગ્યા. તે તે સ્થળથી પલાયન કરી ગયો. શરના આઘાતથી તેની એક આંખ ફુટી. એ વિષમ દ્વંદ્વ યુદ્ધમાંથી પલાયન કરી સંગ ચતુર્ભુજ દેવીના મંદીર તરફ દોડ્યો. ત્યાંથી શિશંતિ નગરને વીંધી, તેણે ઉદાવતવંશીય વીઢા નામના રજપુતનો આશ્રય લીધો. ક્ષતવિક્ષતાંગ સંગે વિદાનો આશ્રય માગ્યો, સદાશય વિદાએ રાજપુત્રીથી તેને આશ્રય આપ્યો. એટલામાં જયમલે તીવ્ર વેગે આવી સંગ ઉપર હુલો કર્યો. શરણાંગત સંગના રક્ષણ માટે સદાશય વિદાએ જયમલના હુમલાની વ્યર્થતા કરી દેવા પ્રયત્ન કર્યો. સંગ ત્યાંથી પલાયન કરી બીજા સ્થળે ચાડ્યો ગયો.

ક્ષતમાંથી આરોગ્ય મેળવી ફરીવાર બળવાળો થઇ તેજસ્વી પૃથ્વીરાજ, પોતાના પ્રચંદ પ્રતિદંદી અશ્વજસંગની શોધ માટે ચાડ્યો. સંગે, પૃથ્વીરાજની શોધ જાણી, તે પોતાના રક્ષ માટે છાનાં વેશમાં ગુપ્ત સ્થાને વિચરણુ કરી ભમતો હતો, એ અજ્ઞાતવાસ કાળમાં તેના કદની અને દુર્દશાની સીમા રહી નહોતી જે સંગ રાજપુત્ર અને ગેવાડના સિંહાસનનો ઉત્તરાધિકારી હતો તે સંગ નિર્વાસિત મનુષ્યની જેમ અતિદીન ભાવે, વનેવને ભટકતો હતો. દુર્દશામાં આવેલા સંગે નિરૂપાધ થઈ, કેટલાક છાગપાળનો આશ્રય લીધો તે બકરા ચરાવી જાણતો નહોતો તેથી તેઓ તેને મારતા હતા. પોતાના આશ્રયમાંથી તેને કહાડી સુકતા હતા વર્ષો સંગના કાલાવાલાથી તેઓ પોતાના આશ્રયમાં તેને રાખતા હતા તેઓ તેની પાસે ઘઉંના લોટના પિષ્ટક કરાવતા. સંગ એ પ્રમાણે દુર્દશામાં રાત્રીદિવસ

દહાદમે હતો. એટલામાં કેટલાક ગ્રંથુનોએ આવી તેને અમરશ્યો એક ઘોડા માથે આપ્યા તેની સાથે લઈ તેઓ શ્રીનગરના કડીમચાંદનામના એક સરદાર પાને ગયા. કડીમચાંદ પરમાર વર્ગીય ગ્રંથુત ગ્રંથુત હતો. તે દરરુ વ્યવસાયી મગદાર હતો. સગ તેનો દાગળુન થયો. તેણે તેની વૃત્તિનુ અવલબન કર્યું. છુટનો વ્યાપાર પુરો કરી એક રોજ મન પોતાના ઘોડા ઉપરથી ઉતરી એક વરસા નીચે ખેડે. ત્યાં વિરામદાધિનિ નિઠાડેલીએ તેની ચક્રુનો આગ્રય કર્યો પોતાના મીયાન માથેની તલવાર ઉપર પોતાનુ અન્ત મુકી તે નિઠાડેલીને વશ થઈ ગયો, તે વૃક્ષ નીચે જમડિલુ બાલિય અને જેમુઝિદિલ નામના બેવિશ્વન્ત નોકરો પોતાની રોડ કમ્તા હતા તેઓના ત્રણ ઘોડા પાનના મેદાનમા ચગતા હતા નૃસંની નિકલગમિ, વરસાનો ભેદ કરી મનના મુખ ઉપર પડતી હતી તે નેહ લપસે અનુભવ કરતા એક ભોગે. ભુજગ આવી નવના મનક ઉપર પોતાની ફણ વિભાગવા લાગ્યો તેની ફણ ઉપર એક સાનનુ પળી ઉભેથી ચિન્તા કરવા લાગ્યું. શકુન ભણનાર માક નામના એક ભગવાટે તે નધગો વ્યાપાર એયો નવને ઉકેલો એક તેણે તેની પાને નવિમનય કરી દીધુ જે આપ નજનસમાન પાનથો” કડીમચાંદે મગની નધગી કડીકગ નાલગી પોતાની પુત્રી તેના કરમા આપી વ્યા મુખી મગને પિતૃ નિહાનન ન મગ્યુ ત્યામુધી કડીમચાંદે સગને ભેટા આદરથી પોતાના મહેવમા ગામ્યો.

ત્રણ ભાઈઓના પાદ વિવાદના ખમર ઘોડા નમચના ગણ ગાયમલના કાને પહોચ્યા તેનો માભાગ્યુ જે ઉદ્ધત અવસ્થા પૃથ્વીનાગના કોકો અવધાને તેનો ખરો ઉત્તરાધિકારી નાથ પામવાની ગિયતિમા આ સી ગયો છે તે સી તે પૃથ્વીનાગ ઉપર અન્વત કોપાયુન થયો તેણે પૃથ્વીનાગને પોતાના ઉખડ ખેલાભે તો તેના અન્યાયચન્ન મારે પુષ્ટક નિન્કારવી કર્યું જે “તુ માન ગાન્ય પી દુર વડે ભ” તુ એયો ઉદ્ધત નાદમી અને કોડ પ્રિય છે, લેથી માન પ્રવિદા થવા પી શક્રીય” તેજસ્વી પૃથ્વીનાગે પિતાને નિન્કાર પીર નવ મ્યો તે બીજુવ નભગયો નહિ નાથ પન્ ગન અવાનેલીને લ. તેણે પિતૃ નાન્યનો પનિમાન કર્યો અને નધવાના પટાના બાવીય નાનન નન નક સ મ્યો.

૧ ગણા કુલના ગ્રામ્યનીય વધવા નેવાદન મુખ મનિ નથ પામી હતી વળી સાનકુદુભમા અદન અદર કલક લેવાવી નન્યના અનજન્યનો માદુ ભાવ થયો તેથી મેવાડમા એક એક પ્રદેશ ન ના ના થક તેમ નસા નહિ વિશેષ કરી ગદવાર જનપદ - જાના ન રહ - ૧ વિનિના હતા ગદવાર આન પક્ષીની ખાતે સ્થાપિત અનજલ્હી પર્વત નિવાની નીન કોકો ગદવામા આવી, તેનો નાથ કરવા લાગ્યા.

ગદવારની ગજધાની નાદોદમા જે ગજકીય મેનાદળ ગણેલ હતુ, તેની તે પર્વતવાસીઓએ ગણુડી કરી નહિ તે મેનાદળ મીન લોકની ગતિનો સેધ કરી શક્યુ નહિ. પૃથ્વીરાજના જાણવામા તે હકીકત આવી પૃથ્વીરાજે થોડા સમય નાદોદમા ગાળનાનો વિચાર કર્યો પોતાના પ્રયોજનીય દ્રવ્યો લેવા માટે તેણે ત્યાના ઉંઝ નામના વાણીયાના ઘેર પોતાની વીંટી ઘરેણે મુકી દેવનો વિચિત્ર મહિમા, ઉઝાએ પૃથ્વીરાજને ઓળખ્યો નહિ, પણ થોડા સહવાસમા તેણે પૃથ્વીરાજને ઓળખી કહાલ્યો. ઉઝાએ, પૃથ્વીરાજને સઘળી જાતનુ અનુકૂલ આપવા પ્રતિજ્ઞા કરી પૃથ્વીરાજે તે વશિક ઉઝાને પોતાના દળમા દાખલ કર્યો તેના પરામર્શના અનુસારે તેણે નીન હોડોનો નિઝહ કર્યો અને ગદવાજ જનપદમા શાંતિ સ્થાપી પૃથ્વીરાજ વીંગ માહસી અને તેજસ્વી હતો તેના પિતાએ તેના પ્રવૃત્ત ગુણનો અપૂર્ણ વિચાર કરી તેને નિર્વાસિત કર્યો હતો તે અવસ્થામા તેનો પુરુષાર્થ નાશ પામ્યો નહોતો તે નિશ્ચય જાણતો હતો જે રાજકુળમા જન્મ લઈ પોતાના પુરુષાર્થની મદદે અમર્ય વિધેનો અને આફનો હુકમ કરી તે રાજ ગિહામન મેળવી શકશે હુગચાગ મીન લોકોના કરાણઆમમાથી ગદવાર જનપદને પચાનવા પૃથ્વીરાજ યોગ્ય અવમગની રાહ જોતો હતો.

જે મમયે પૃથ્વીરાજ નગરનગરમા આવી પહોંચ્યો, તે સમયે ગવત ઉપાધિધારી મિનાધિપ, તે નગરમા પોતાનુ શામન ચલાવતો હતો તે એવો પ્રતાપશાળી થઈ ગયો હતો કે, અને જગપુતો તેના તાબામા નોકર થઈ ગયેલા હતા ઉઝાની મત્રણાના અનુસારે પૃથ્વીરાજે તે મીનાધિપનુ આધિપત્ય સ્વીકાર્યું પોતાની ખરી જાન વીગેરે છુપાડી, તે મીનધિપની સેવા કરવા લાગ્યો અને શા ઇલાજથી, ગદવાર જનપદનો ઉદ્ધાર થાય તે ઈલાજે તે સેધવા લાગ્યો આભાગ્ય વશે, તે ઇલાજ નો સુયોગ પોતાની મેળે પૃથ્વીરાજની પાને આવ્યો મીનલોકો આહેરીયા નામનો મહોત્સવ પાલતા હતા તે મહોત્સવમા નોકરો થોડા ગેજ સ્વાધીનતા પામી પોતાના જે જે કુટુંબન મળતા હતા પૃથ્વીરાજને પણ થોડો મમય સ્વાધીનતા મળી, તે અવગમ પોતે પોતાના અમીષ માધવામા તત્પર થયો નગરની બહાર આવી તેણે પોતાના અનુગત રજપુતોને બોલાવ્યા તેણે તેઓને પોતાનો અભિ પ્રાય જાહેર કર્યો જેમા તેણે મીનગજને પકડી પાડવાનુ જીજ્ઞ, જેવુ તેણે કહેવુ માલજ્યુ કે તેના અનુચર રજપુતો મીનાધિપ ઉપર પડયા થોડા સમયમા નગરમા હાવક લોલક થયુ મીનલોકો તથા નગરવાસીઓ રજપુતોના હુમલાથી ત્રામ પામી પલાયન કરી ગયા પૃથ્વીરાજ નગરની બહાર ઉભા રહી તે બ્યાપાર જોતો હતો જોતા જોતામા તોફાને ભય કર મૂતિ ધારવુ કરી તે તોફાનમાથી બચવા માટે થોડે ચડી મીનરાજ નગરની બહાર નીગર્યો પૃથ્વીરાજે તેને પકડી પાડ્યો પૃથ્વીરાજના ભાલાથી તે હણાયો દુર્વૃત્ત મીનરાજની દુરાકાક્ષા પાગપડી નહીં, તેણે તે ઉપયુક્ત ફળ

પામ્યો અડખે પડખેના ગામડા સળગાવી દઇ પૃથ્વીરાજે મીનલોકોને ઉપયુક્ત તળ આપી સઘળા મીનલોકો પૃથ્વીરાજના અને તેના અનુચરના હાથમા પડ્યા માત્ર એક કિલ્લા શીવાય સઘળો ગઢવાર પ્રદેશ પૃથ્વીરાજના કબજામા આવ્યો, તે દીણાતુ નામ દશુરી હતુ, તે ચોહાણ રજપુતના કબજામા હતો.

મીન લોકોના હાથથી ગઢવાર જન પદનો ઉદ્ધાર કરી તેનો શાસન ભાર પૃથ્વીરાજે ઉઠા અને સદાને સોંપ્યો સદા સોલકીએ તે સમયે સદગડને કબજે કર્યું હતુ પાટણના ધ્વસ પછી તેનો કોઈ પૂર્વ પુરૂષ તે સઘળા પાર્શ્વત્ય પ્રદેશમા આશ્રય કરી ગઢેવ હતો મદાએ, માદ્રેયા ચારણની પુત્રી સાથે વિવાહ કર્યો, એટલેકે તે સસરાનો પણ છોડી પૃથ્વીરાજના પક્ષમા રહેવા રાજ્ય નહોતો પણ વિજયી રાજકુમાર પૃથ્વીરાજે, -દેશુરી નગર વિગેરે તેને ભૂમિવૃત્તિમા આપ્યા તેથી સદો તેનો પણ છોડી શક્યો નહી તે સમયે પૃથ્વીરાજના કાર્યે રાણાને શ્રવણગોચર થયા રાણાએ પૃથ્વીરાજ ઉપર સતુષ્ઠ થઈ તેને નગરમા પાછો બોલાવ્યો.

પૃથ્વીરાજ પિતૃરાજ્યમા પાછો આવ્યો, તે સમયે જયમલ્લને ઘાત થવાથી તેના સોભાગ્યનુ દ્વાર પરિષ્કૃત થયુ આવશ્યક બોધે આ સ્થળે જય મલ્લના મૃત્યુનુ વીવરણ આપવુ યોગ્ય છે પ્રાચીન તક્ષશીલા તોડાતક નામે કહેવાતુ હતુ તે તોડાતક, રાય સૂરતાન નામના એક રજપુતના કબજામા હતુ. જે બાલુકય રાજ્યોએ દીર્ઘકાળ અણુહીલવાડ પાટણમા રાજ્ય કર્યું આ તેના વશધર રાય સૂરતાન હતો ઇસ્વીસનના તેરમા સૈકામા ચવન વીર અવાઉદીનના બાહુબળના પ્રભાવે, સૂરતાનના પૂર્વજોએ અણુહીલવાડ પાટણ છોડી ભારતવર્ષના મધ્ય પ્રદેશમા આશ્રય લીધો ત્યાં વસી, રાજ્યવ્યુત સોલકી રજપુતોએ પ્રાચીન તક્ષક કુળાધિપ્ત તોડાતક કબજે કર્યું પણ તેના વશધરો લાંબા સમય સુધી ત્યાં રાજ્ય કરી શક્યા નહી, છેવટે સૂરતાન રાવને પ્રસિદ્ધ અકગાન વીર લીલે ત્યાંથી કહાડી સુક્યો ત્યાંથી તે નીસરી આગવત્તીના પાદ પ્રદેશસ્થિત બેદ નોર નગરમા આશ્રય લઈ, તે સુખે હુ બે મમય કહાઠવા લાગ્યો તેના ચેટે તારાબાઈ નામની એક પરમ સુદર પુત્રી પેદા થઈ તે તારાબાઈ તેના હુ બની ચ નણની અને કપ્ટની શાત્વના થઈ પડી ન્યાગે ન્યારે તે શોક સાગરમા ડુબી અચત પીડીત થાતો ત્યાગે તે આનદદાયિની તારાબાઈનુ સુખ કમલ જોઈ

- એ ભૂમિવૃત્તિના દાનપત્રમા પૃથ્વીરાજે પાતાના વશધરોને દિવ્ય આપી મુચ ૫ છે જે કાષ્ટએ તે ભુમિરતિ પાછી લઈ લેતી નહી તેના વશધરો ૧૭ સુધી તેની મુચના પાળે છે

* પ્રાચીન તક્ષક લોકો સ્થાપ ૧ કળામા વિશેષ પારત્યી હતા તેની પ્રતિતિ તક્ષશીલાના મહેન વિગેરે જોવાયી થા છે હાલ તો તે નગર મપુર્ણ રીતે વિધ્વસ્ત છે તોપણ તેના ધ્વસ રાશીમાથી તેમા પ્રાચીન ગોરવના અને ચિન્હો નીમરી આવે છે

શાંતિ ભોગવતો હતો. તારાબાઈ તેના જીવનનું જીવન અને આશાની આશા હતી. દંધ મરૂ સ્થળની શાંત શ્રોતસ્વીની તારાબાઈ હતી. તારાબાઈ જન્મથી દુઃખના કોડમાં ઉછરી હતી. તે રાજનંદિની હતી. ગોરવશાળી પવિત્ર સોલંકી વંશની કુદ્દલ સરોજની હતી. તારાબાઈ જ્યારે બાલ્યાવસ્થામાં બાપના પડખામાં બેસી પૂર્વ પિતૃ પુરૂષોની ગુણ કથા પિતાના મુખથી સાંભળતી ત્યારે તે આનંદિત અને પુલકિત થતી.

તારાબાઈ પુરૂષનો પહેરવેશ પહેરી થોડે ચઢી ધનુર્બાણ ધારણ કરી યુદ્ધ કરવાને શિખવા લાગી. તે તે કામમાં એવી કુશળ થઈ જે થોડા ઉપર ચઢી, અવ્યર્થ સંધાને, બાણ ફેંકવા લાગી, રાવશુરતાએ ઘણીવાર તોડાતંકનો ઉદ્ધાર કરવા મહેનત કરી હતી. તેની સાથે વીરનારી તારાબાઈ કાઠીયાવાડી થોડા ઉપર ચઢી તેની સાથે જતી હતી. તે તોડાતંકના ઉદ્ધાર માટે યુદ્ધમાં ઉતરી હતી. તેના અપૂર્વ યુદ્ધ કૌશળને દેખી ઘણા શુરવીરો અવનત મસીક થઈ ગયા હતા. તેના અવ્યર્થ બાણ સંધાને અનેક યવન સૈનિકો, યમના ઘેર પહોંચ્યા હતા. એ વીર સ્ત્રીના વીરત્વનું અદ્ભુત વિવરણ રાજસ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું અનેક રજપુતો તે રમણીય રત્ન મેળવવા ઉત્સાહિત થયા. પણ સુરતાનનું પણ વૃત્તાંત સાંભળી તેઓ તે કામમાં અગ્રેસર થવા સાહસી થયા નહોતા. રાજશુરતાને એવું પણ કરેલ હતું જે “જે રજપુત યવનના હાથમાંથી તોડાતંકનો ઉદ્ધાર કરી શકે તેજ ધનામમાં, તારાબાઈને પામી શકે” છેવટે જયમલ સાહસ કરી બેદનોરમાં આંચો અને તારાબાઈનું પાણી ગ્રહણ કરવાને તેણે ઇચ્છ્યું, પણ વીરનારી તારાબાઈ દંભથી બોલી, “તોડાતંકનો ઉદ્ધાર કરો, ત્યાર પછી મને પામશો.” જયમલ તેમ કરવા સંમત થયો તારાબાઈના રૂપથી તે એટલો બધો મુગ્ધ થઈ ગયો હતો, જે તેણે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાલન ન કરતાં, અન્યાય ઉપાયે તેને હસ્તગત કરવા તેણે ઉપાયો યોજ્યા. સુરતાન તેના એ અન્યાય ઉપાયથી દંધ થયો તેણે તેનો વધ કર્યો.

જે સમયે, આ ઘટના ઘટી તે સમયે સંગ અજ્ઞાત વાસમાં હતો. પૃથ્વીરાજ પણ નિર્વાસિત હતો. જયમલને મેવાડનો ખરો ઊત્તરાધિકારી, સમ્રાજા લોકો માનતા હતા. પણ તે જયમલ દુર્ભાગ્યવશ, સુરતાનના હાથે હણાયો. તેથી રાયમલ ના હૃદયમાં ક્રોધ અને જીર્ણાસનો ઉદય થયો. સભાસદોએ જયમલના મૃત્યુનું વિવરણ રાણાને જણાવ્યું તેઓએ, શુરતાનના આચરણનું પ્રતિક્ષણ આપવા રાણાને ઉત્કેષ્યો, રાણાએ ઉદાર ભાવે તેઓને કહ્યું જે “જે સુર્જે, એવી રીતનું અયોગ્ય કર્મ કરી એક આખરૂદાર અને આકૃતમાં આવેલા રજપુતને અપમાનિત કરવા ચેષ્ટા કરી તે સુર્જે પોતાના દુરાચારનું ઉપચુકત ફળ મેળવ્યું. ઉદાર હૃદય રાણો રાયમલ એવા મહિમામયક વચનો બોલી સુર્જો રહ્યો. તેણે તે શોલંકી સરદારને બેદનોર જનપદ ભુમિવૃત્તિમાં આપી દીધો.

તે સમયે, જે નશીબ જયમલ, રાવ પરિતપ્ત સુરતાનના હાથથી હણાયો, તે સમયે વીરવગ્ન પૃથ્વીરાજ નિર્વાસિત હોઇ માળવ રાજ્યમાં ગયો. હોતો તે નિર્વાસિત અવસ્થામાં બહુ કાળ રહ્યો નહીં. દુર્ધર્ષ મીન લોકના હાથથી ગદવાર રાજ્યનો ઉદાર કવચથી તે પિતાની સ્નેહની નજરમાં પડ્યો. રાજા ગયમલે મંત્રુષ્ઠ યઇ. તેને પોતાના રાજ્યમાં આવ્યો ત્યાં પછી તેના અસ્તીત્વ વીરત્વને અને યશોભાતિનો રાજસ્થાનમાં ફેલાવ યયો. પૃથ્વીરાજના અત્યુચ્ચ વિરત્વના વિવરણ સાંભળી મુદરી તારાબાઈ વિમુગ્ધ થઈ તેને વરવા, વિચાર કરવા લાગી. પૃથ્વીરાજ સ્વદેશમાં આવ્યો ત્યારે તારાબાઈને આનંદની સીમા રહી નહિ. પૃથ્વીરાજના હૃદયમાં તારાબાઈને મળેલી આશા જગૃત થઈ તે આશાના મોહન મત્રમાં પ્રભોદિત થઈ પોતાની જીવન તોષણી તારાબાઈને જોવા માટે તે બેઠનોર નગરમાં જવા અગ્રેસર થયો.

તે આશાના મોહન મત્રથી પ્રભોદિત થઈ, તારાબાઈને ત્યાં જઈ મળવાને પૃથ્વીરાજે કહેવરાવ્યું. રાવ સુરતાને તેને આદરથી રોકવું કયો. ચિત્તવિનોદિની તારાબાઈ પૃથ્વીરાજની પાસે આવી પ્રાણભરી પરત્પન્ના પરસ્પર દર્શન કર્યાં. પૃથ્વીરાજે સુરતાન પાસે પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો અને તે બોલ્યો જે આપને કોઈ રીતની ચિંતા રાખવી નહિ. હુવૃત્ત યવનોને તોડાતકમાંથી હાલ કહાડી મુકુલુ જે જે એક અકવાડીયા પછી ત્યાં યવનનું આમાન્ય ચિહ્ન ગહેશે નહિ, વિદાયકાળે, વીરવગ્ન પૃથ્વીરાજ તારાબાઈને મળવા ગયો, અને ઝેમગદગદ સ્વરે શુધાસિદ્ધ વચને તે મુદરીને બોલ્યો 'મુદરી' તારા હાલના માટે હું આ કઠોર કાર્ય દેવમાં ઉતર્યો છું. જો 'મારી આશા નિષ્ફળ ન થાય, તારાબાઈએ ધીર નમસ્વરે ઉત્તર આપ્યો. વીરવગ્ન 'આ હૃદય તમારું છે, તમારા માટેજ અનેક દુઃખ લોગવી અંહી આવી રહેલ દુઃખ આ શત્રુ નિવેદન એટલુંજ છે જે તમે કઠોર ત્રતનો આદર કર્યો છે પણ તેનું ઉદાપન કરવા યત્નવાળા થાઓ.' દુરાચાર યવનોને દૂર કરી આપો પ્રકૃત ગ્રન્થિત પ્રગુપ્તો પરિચય હોમાથી આપો !' પૃથ્વીરાજ પોતાના મત્ર આધનની ઉપયુક્ત અવનગ્ની પ્રતિજ્ઞા કરતો હતો. નાભ્યામ્બવશે તે અવસર આવી પહોંચ્યો. સુલલમાનના મોહરમના દીવને પાસે આવ્યા પૃથ્વીરાજ પાવતો ઘોડેસ્વાર ત્રાયે તોડાતક તરફ ચાલ્યો. વીરવગ્ન તારાબાઈ અજસરે નજીવ થઈ પૃથ્વીરાજની ત્રાયે ચાલી રહ્યું. તારાબાઈએ આજ પ્રગુપ્તો વેશ ધારણ કર્યો તે આજ યવનનોને તોડી પાડવા ભયકર રણશે ત્રમાં ઉતરી, આજ યવનનોને કોણ બચાવ કરશે.

તેઓ જ્યારે તોડાતક નગર પાસે પહોંચ્યા તે સમયે, યવનો તાજીયા લઈ મોટા જલકાથી અને હાથથી કીડવાની બહાર નીમ્યાં. પૃથ્વીરાજ પોતાના

દળ સાથે તેના દળ સંજે મળી ગયો. તેઓને જોઈ યવનના મનમાં પ્રથમનો સંદેહ ઉત્પન્ન થયો નહિ એટલે કે પૃથ્વીરાજને પોતાનું અભિષેક સાધવા સુયોગ મળ્યો તાજા કાળે કાળે મહેલની પાસે થઈ નીકળવા લાગ્યા. તે મહેલની ગ્યાલરીમાં યવનરાજ પોતાનો પહેરવેશ પહેરતો હતો અપરિચિત ઘોડાસ્વારોને જોઈ તેના મનમાં અનેક તર્ક વિતર્ક થયા, કાળે, તેના હૃદયમાં વિષમ સંદેહનો અવિભાજ્ય થયો. એટલામાં વીરનારી તારાબાઈએ તેના ઉપર એક બાણ ફેંક્યું. તે કાળે પૃથ્વીરાજે પોતાના હાથનું લયંકર શુભ તેના ઉપર નાંખ્યું જેથી યવન રાજમૂલગણામી થયો. સઘળા લોકો આકસ્મિક લયંકર વૃત્તાંતથી ત્રાસ પામી પલાયન કરવા લાગ્યા. પૃથ્વીરાજ પોતાના દળ બળ સાથે યવનો ઉપર પડ્યો અને નિહાળી જોઈ તેઓને સહાર કરવા લાગ્યો. કાળે તેઓ નગરના દરવાજા પાસે આવ્યા, પણ તેઓ વિઘ્ન વિના તેમાં પેશી શક્યા નહિ. એક રણાન્મત માતંગ, વિકટ શુદ્ધ ફેરવતો દરવાજાના મુખે ઉભો હતો. તારાબાઈએ એક મોટા કુહારથી તેની શુદ્ધ કાપી. નિહાણુ પીડાથી પિડીત થઈ શ્રવણ ભેરવ અવાજ કરતો તે માતંગ ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો, ત્યારે યવનો છેવટના સાહસે ઉત્તેજિત થયા, તેઓએ લયંકર પરાક્રમે પૃથ્વીરાજ ઉપર હુમલો કર્યો. થોડા સમયમાં બંને દળ વચ્ચે ઘેરિયું આઘાત્યો પૃથ્વીરાજ પ્રયંત્ર કેસરીની જેમ યવનોને દળવા લાગ્યો. કાળે યવનો પરાજય પામી પલાયન કરવા લાગ્યા પણ ક્યાં પલાયન કરી જાય ! આ જગતમાં જીવનશીખના માટે કોઈ આશ્રય નથી.

વીરવર પૃથ્વીરાજના કોધાનળમાંથી તેની રક્ષા કોણ કરે ? દુર્કામાં યવનો જે દિશામાં પલાયન કરી ગયા તે દિશામાં પૃથ્વીરાજ અને તેના સહયોગી તેઓની પાસે પડ્યા. એ પ્રમાણે તોડાતંકનો ઉદ્ધાર કરી વીરવર પૃથ્વીરાજે પોતાનો મતેનું ઉદ્ધાપન કર્યું અને તેના દળ સ્વરૂપ સુરસુંદરી તારાબાઈને તેણે મેળવી. જે સમયે પૃથ્વીરાજ સ્વદેશમાંથી પાછો ફર્યો તે સમયે સૂર્યમંત્ર પોતાની અભીષેકસિદ્ધિ માટે સારંગદેવ નામના રજપુતને મળી માળવપતિ સુબલકર પાસે ગયો. યવનરાજ સુબલકરે તેની સહાયતા કરવા માટે મેવાડ તરફ એક સેનાદળ મોકલ્યું. તે સેના દળની મદદથી સૂર્યમંત્રે મેવાડના દક્ષિણના પ્રદેશ ઉપર હુમલો કર્યો. અને થોડા સમયમાં તેણે સદ્રી વાદુરો અને નાઈવીગેરે પ્રદેશો હસ્તગત કર્યા. તેણે ચિતોડને કળાજે લેવાનો પણ ઉદ્દેશ કર્યો દુર્ધર્ષ સૂર્યમંત્રેના દારૂણ હુમલો રાણો રાયમંત્ર મદ્ય કરી શક્યો નહિ. તેણે લાંબો સમય શાંતિ લોગવી નહિ તેની પાસે જે થોડું સૈન્ય હતું તે લઈ તે રાજદ્રોહીને સજા કરવા ચિતોડની બહાર નીકળ્યો. ચિતોડ પાસેની ગાંભીરી નદીના તીરે બંને મેનાદળ પરસ્પરના સંઘર્ષીન એકે ઉભા રહ્યા. કાળે યુદ્ધ આરંભ્યું. રાણો રાયમંત્ર તલવાર બાંધી સામાન્ય મેનિકની જેમ યુદ્ધ કરવા લાગ્યો, યુદ્ધમાં તેના ઉપર બાવીશ ઘા પડ્યા, તેનું સઘનું અંગ ક્ષત વિષતે થઈ

નયુ બાવીશ જળમમાથી અંતરધાને કધિય વહેવા લાગ્યું તોપણ તેને વિગમ નહોતો તોપણ તેને શાંતિ નહોતી કંમે અન પ્રત્યંગ શિથિલ થઈ પડ્યું. તેને મૂર્છા આવવાના પૂર્વ લક્ષણ જણાવ્યા તે નમયે પૃથ્વીનાજ એક હબાર નેનાદગ લઇ નેની નયે મળી ગયો તેણે નણ્ણને સુદૃઢેત્રમાથી અંતગિત કર્યો અને પોતે મનુની નામે થયો લયક પ્રનિયોગી સર્ચનલને શોધતો પૃથ્વીનાજ એનિડને કાપત આપના સુદૃઢેત્રમા વિચરવા લાગ્યો મર્ચમલ યોગ સમયમા તેની આમે આવી નહોતો, ત્યારે પૃથ્વીનાજે પ્રવૃત્તિ આપના કડી તેને પકડ્યો બન્ને વચ્ચે કદ સુદૃ યગુ નર્ચમનનુ મળી અને કનગી ગિધિવ યયુ, તોપણ તે સુદૃમાથી નિવૃત્ત ન થયો અને દલ અને પાના લયન નનન ચાલુ બન્ને ઢગના ધણા નેનિકા નનલ પાગચા પલ કોક પકાના લય પનન્યના ચિન્હ નેવામા આવ્યા નહિ ત્યાંપછી નમગાએ મ્હાલ્લિનયવડે કેવલ કલાકત ધઇ તે દિવને સુદનુ કાર્ય છોડી દીધું

વીજર પૃથ્વીનાજ, તે દિવને પોતાના કાકા મૂર્ચમલના દર્શન લેવા, તેના તણુમા આવ્યો એ સમયે તે બન્ને વચ્ચે જે વાર્તાલાપ ચાલ્યો તે માલગવાથી ગરુપત આર્થ વીરનુ મહાત્મ્ય વખાણવા વિના આવે તેમ નથી જનતના ઇતિહાસમા એવી જીનનુ કોઁલતિનું મહાત્મ્ય લેવામા આવતુ નથી તે દિવનની વાત માલગવાથી હાન ! હૃદય કાગી લય છે પૃથ્વીનાજ, કાકાના પટનદિમા આવ્યો ત્યાં તેણે લેયુ જે મૂર્ચમલ એક નામાન્ય શય્યા ઉપર નુતો છે તેની કાયા હોદીવી બન્ધાયેલી હતી એક વાગદ તે જળમ યોગ તેના ઉપર પાડા બાધતો હતો જે લગીને તેને પ્રવૃત્તિ પ્રતિયોગી, નેનાથી તે આ હુદ્દશાને પામેલ છે જેને ન્ણ મ્થમે પાગી દેવા તેણે હજારો વેદા કડી હતી તેને આજ નયુએ આવતો નેઁ વીન્વી નૂર્ચમલ મધ્યામાથી બેઠો થયો અને તેને તેણે યથોચિત માનનશ્રમે પ્રહણ કર્યો બન્નેના આકાર વેદા દગિત વીગેગથી એવું માયુમ પડનું હતુ જે, તેઓ બેના વચ્ચમા કોઈ દિવન વિગેધ થયો નથી

સૂર્ચમલે, પોતાના લગીનને આમન ઉપર બેનવા કંધુ પૃથ્વીનાજ આમન ઉપર બેને તે બન્ને વચ્ચે ત્યાં પડી વાન ચાવી

પૃથ્વીનાજે પુન્યુ, કામ આપના જળમે કેમ છે ?

નૂર્ચમલે કહ્યુ બન્ધા દીકના ! તુને નેઁ એટલા બધો આનદ થાય છે ને હું નિડાયન તનડુનનુ

પૃથ્વીનાજે કહ્યુ-કાકા ! હું કદીવાનગને નયો નથી, આપના દર્શન લેવા જતી રી અગી આવ્યો છું હું નન્યત તુધિવ વયો છું, કાકા ! કાંઈ ખાન્ય અપગો ?

સૂર્યમંદલ અત્યંત આનંદીત થયો. થોડા સમયમાં આનંદોદન તૈયાર થયાં. બન્નેએ એક પાત્રમાં ભોજન કર્યું. પૃથ્વીરાજને કાંઈપણ સંદેહ નહોતો. વળી વિદાય કાળે તાંબુલ ખાવામાં પણ ખાધ લીધો નહી, કાકાની પાસેથી વિદાયગીરી લેતી વખતે, પૃથ્વીરાજ નમ્ર વચને બોલ્યો, કેમ કાકા ! આવતી કાલે આપણા યુદ્ધનો અંત આવશે ના !

— સૂર્યમંદલે કહ્યું— દીકરા ! ઉત્તમ. આવતી કાલ સવારમાં આવશે. રાત્રીનો અવસાન થયો, પ્રભાત થયું. પરોઢીયામાં પૃથ્વીરાજ અને સૂર્યમંદલ દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવામાં ગુંથાયા. તે સમયે કાકા સત્રીબત્તો મેળંધ રહ્યા નહિ. ફેનેલ મમતા, ક્યા, વીજેરના સુકુમાર ગુણમાં જલાંજલિ આપી. સ્વાર્થના સંરક્ષણ માટે, બન્ને ક્ષત્રિયો દ્વંદ્વ યુદ્ધમાં મર્યા. સેનીકો પણ યુદ્ધમાં ગુંથાણા. સૂર્યમંદલની સેનાએ પુષ્કળ ખળ બતાવ્યું. પણ તે યુદ્ધમાં જય મેળવી શક્યા નહી. પૃથ્વીરાજનું ભયંકર બલ મદ્દાન કરતાં ઉવટ શત્રુઓ મદ્રિનગર તરફ પલાયન કરી ગયા. વિજયગૌ-શ્વનો હેમ સુકુટ મસ્તકે ધારણ કરી વીરવર પૃથ્વીરાજ ચિતોડ નગરમાં આવ્યો. તે યુદ્ધમાં તેના શરીરે સહસ્ત્ર સ્થળે જખમ થયાં હતાં. પરાણત થયેલ સૂર્યમંદલ જીવન તોપીથી આશાને છોડી શક્યો નહી, તે આશાના કઠોર, મુંઝમું, સુઝ થઈ તેણે કઠોર, દુઃખો અને કષ્ટો ભોગવ્યાં. દુઃખમાં તે આશાથી ત્રણ વાર તે યુદ્ધમાં ઉતર્યો અને ત્રણ વાર પરાણત અને અપમાનીત થયો. છેવટે ચિતોડના સિંહાસનના લાલ માટે તેણે આશા છોડી દીધી નહી.

એ રીતે અનેક દીવગો આલી ગયા કાકો બંડીને અનેક વારે યુદ્ધમાં પરસ્પર લડવાને ઉતર્યા. પણ કાંઈ ફેલોદય થયો નહી. સૂર્યમંદલને અંદરે અધ્યવસાય કમ થયો નહી. બ્યારે તેની માથે પૃથ્વીરાજની મુલકાકાંત થાંતી, તેજસ્વી પૃથ્વીરાજ ત્યારે દંભથી બોલતો ને 'મારી શિરામાં ન્યાંમુધી એક જિંદુ લોહી પ્રવાહીત રહેશે ત્યાં મુધી, મેવાડની સૂર્યમંદલ પ્રમાણવાળી જમીન તમાશ હાથમાં આવવા દઈશ નહી.

સૂર્યમંદલનો મનોભિલાષ પૂર્ણ થયો નહિ તેજસ્વી પૃથ્વીરાજની દૃષ્ટિ તેને સર્વદા દૂર રહેવું પડતું હતું. તે જે સ્થાને પલાયન કરી જતો, તે સ્થાને પૃથ્વીરાજ તેનું અનુસરણ કરી તેના ઉપર હુમલો કરતો હતો. દુઃખમાં પૃથ્વીરાજના ભયથી તેને મદા સશક રહેવું પડતું હતું. એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે પલાયન કરી જતાં સૂર્યમંદલ વાડુવા નામના ગંભીર અરણ્યમાં પેઠો. પૃથ્વીરાજે ત્યાં જઈ તેના ઉપર હુમલો કર્યો. ત્યાંથી પલાયન કરી સૂર્યમંદલ મનપાદપની શાખાપ્રશા-ખામાં કોટડી બનાવી તેમાં ત્યાંથી દૂર દેશથી રહેવા લાગ્યો. એવા ઘાટા અંદર-

— સૂર્યમંદલે ઉત્તર કાળમાં જાણ મરદાગના મરીમાં અધિકાર મેળવ્યો છે. તેના પુત્રકાગારમાંથી એક પાંદુ લેખ મળી આવ્યો છે, તેમાં આ વિવરણ વિસ્તારથી પ્રકાશિત છે.

જ્યમાં તેના સૈનિકો અને ઘોડાઓ સતત યથા સૂર્યમહા એકવાર તે ગભીર પ્રદેશમાં સારીએ સારા દેવની માથે વિશી અગ્નિ સેવન કરતો હતો તેની સાથે સુદ વિષયક વાર્તા જવાવતો હતો. તે સમયે અત્યંત ઘોડાના ચળુના અવાજ અને હિંચારવ તેઓના સાલગવામાં આવ્યા તે સમયે સૂર્યમહા સાનદેવની સામે બેઠું બોલ્યો હતો કોઈ નથી ! આ પૃથ્વીના આગે છે એટલામાં વીરવર પૃથ્વીના પોતાના જળ બળ સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો ઘોડા સમયમાં મોટી ગઠબઠક થઈ ઉઠી અન્નના ઝહુકારથી અને શુભીગ્તાના નાદથી વનજુભિ કષિત થતા લાગી પૃથ્વી રાજે છલગ મારી કાઢા પાતે આવી કાકાઉપર હુમલો કર્યો તેના માત્ર એક આ માતથી સૂર્યમહા પૃથ્વી ઉપર પડત પલ્લુ સારંગદેવની રમ્યાથી તેમ થયું નહિ સારંગદેવે વીરકાર સાથે પૃથ્વીગજને કહ્યું “હાલ તો જમાડના વીરશ અમાઘાર કરત એક મુદ્દિનો આઘાત અધિક છે તે સમયે સૂર્યમહા સુદમાં ઉતરી ચક્રો ના સુદ બધા ચળવાનું કહી તે નમ્ર વચને પૃથ્વીગજને બોલ્યો “ દીકરા ! અઃ બે કે હું મરજુ પાશુ તોપણ અને કાઈ સુકશ્યન નથી આગ પુત્રો રજપુત છે દેશમાં હુલ્લ હાલ કરી, તેઓ પોતાની જીવિકા જવાવશે પણ તારા નિષાત ધારો તો ચિંતાકની દેવી દશા થશે તેમ યવાધી મને કવક બેમચે હું પછી કોઈની ખાને શું શું જોવાનું, આરા નામ માથે કાયમ અપયસ ગુણાયો રહેશે

સુદ અટકી ગયું કાકાએ અને ભત્રીજાએ પોતપોતાની તકવાર મીયાનમાં નાખી ઘોડા સમયના માટે કોઈ પ્રતિદ્વંદ્વીતા તેઓ ભુવીચયા ત્યાર પછી પૃથ્વી રાજે પોતાના કાકાને ધીર નમ વચને પ્રુછ્યું કાકા ! ત્યારે હું આવ્યો ત્યારે તમે શું કરતા હતા ?

૧) સૂર્યમહાએ રોકે સાથે ઉત્તર આવ્યો—દીકરા ! શું કરીને અનર્થક ચપ મારી ચાલ કહાડતા હતા

૨) પૃથ્વીરાજ—માથ જેવો શનુ તમારે માથે નાજે છે તો શીંગેતે તમે નિશ્ચિત રહી જારી દીવમ કહાડો છો

૩) સૂર્યમહા—દીકરા ! તે મને નિ બલ કરી દીધો બધા ત્યાં માથુ મુકવાનું સ્થળ બેઠું ત્યાં રહી નિશ્ચિત રહું છું

૪) ત્યાર પછી બને શત્રુઓ ઘોડો સમય પુના નવા જેવું, નામંત વિગેરે રજપૂતો દૂર કચ્છા ઘોડાવલુ કરવા લાગ્યા ઘોડા નમય પછી પૃથ્વીરાજે સૂર્ય મહાને કહ્યું કાકા ! બે આજુ છે બે આ સમાની ખાને કાળીકા છે બે લાવી બેપ છે મનમાં મે સ્થિર કર્યું છે બે આવવી કાલ ત્યાં જઈ અમજનનીની પુત્ર કરીએ તમે મારી સાથે આવશે અથવા તમે ન આવો તો આગદેવને મોકલશે

૫) સૂર્યમહાએ ઘોડો સમય વિચાર કરી કહ્યું ‘ જવ્યા ’ શરીર અત્યંત

હુર્ણલ છે એટલે હું તો આવી શકુ તેમ નથી મારો પ્રતિનિધિ સારગદેવ તારી સાથે આવશે, પૃથ્વીરાજે તેમ થવા દેવામા મમતિ આપી બીજા દીવસે પરાંટીયામા કાળીકા પૂજની તયારી થવા લાગી, કંગે યજ્ઞિદાન આપનાનો મમય આઓ, કાળદેવીના સમુજે એક પાડાનો ઉત્તર્ગ થયો બકગતુ યજ્ઞિદાન આપવાની તોયાગી થઈ એટલામા પૃથ્વીરાજે પોતાની તલવાર કહાડી સારગદેવ ઉપર હુમલો કર્યો, સારગદેવ સશસ્ત્ર નહોતો અને વચમા ઘેર સુદ્ધ થયુ, બન્નેના અંગે જામમ થયા છેવટે, સારગદેવનો પરાજય થયો વિજયી પૃથ્વીરાજે તેનું મન્ત્ર છેદયુ તેનું લોહીવાગુ માયુ કાળીના અપ્પગમા તેણે સુડયુ ત્યારપડી તેણે તેના કાકાનું કાઠડું ઘર લાગી નાખયુ તેમા રહેલ દ્રવ્ય મધ્યુ લુટી લીધુ

બેનશીખ સૂર્યમહિની મનોવેદનાની સીના રહી નહી તેણે રાજ્યની આશાએ હુ અયત્રણા લોગથી ડગલે ડગલે તેણે વિપદની અકુશનો માગ સહન કર્યો ભાઈ બધુ સ્વજન વીગેરેને આશામા છોડવા પડયા તેનું નામ લાખા કાગ માટે રાજદ્રોહીના નામે કલકિત થયુ. પોતાના રક્ષણનો ડોષ ઇલાજ ન જોવાથી તે સદ્રી તરફ પલાયન કરી ગયો ઉદાસીન સૂર્યમહિ કનખલ નામના મહાવનમા થઈ જતો હતો એટલામા તને માલુમ પડયુ જે એક વાઘ એક બઢનીના બન્થાને પકડવા વાગવા ચેષ્ટા કરે છે બચ્ચુ તેની માના રક્ષણમા હોવાથી વાઘ તેને પકડી શકતો નથી એ વ્યાપાર જોઈ તેણે નિશ્ચય કર્યો કે આ સ્થળે વસવાથી ડોર્ડતેને અધિકાર બ્રહ્મ કરી શકે તેમ નથી એ ધાગણુ તેના હૃદયમા હઠ ગ્રીતે બધાઈ જેથી સૂર્ય નહી તે સ્થળે વસ્યો ત્યાના આદિમ અધિવાસીઓને તેણે હરાવ્યા અને ત્યા તેણે દેવગ નામનો એક ક્રીડકો સ્થાપ્યો થોડા કાળમા તે સ્થળના -રતા હજારો ગામડા તેના કળબમા આવ્યા એ રીતે પ્રતાપ ગઠ દેવળની સ્થાપના થઈ

વિજયી પૃથ્વીરાજ ગાવથી અને મોટા સમારોહથી પોતાના ગજ્યમા પાછો આવ્યો રાણા રાયમલ્લે તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો જે પૃથ્વીગજ, એકવાર તેનો વિરાગભાજન અને અપ્રીતિપાત્ર થયો હતો આજ રાણાએ તેને હૃદય ઉપર ધાગણુ કરી પ્રીતિથી ભેટયો તે પુત્રના ગોરવે પોતાને ગોરવાન્વિત માનના લાગ્યો વપટીના કાપટયમા તેની પવિત્રથી અકાળે આ લોકમાથી વિનિઠન્ન થઈ કાકા સૂર્યમહિ ઉપર જય મેગની થોડો મમય ચિતોડમા ગ્હી તે પોતાના વામ સ્થળ કવમી ક્રીડલાના આવ્યો ત્યા પોતાના જેષ્ઠ બધુ મગનો તપાસ કરતો તે પ્રાણુ પ્રિયા તારાબાઈ સાથે સમય કહાડવા લાગ્યો એ મમયે તેને પોતાની બેન તગ્દથી એક પત્ર મળ્યો તે શીરોધપતિ પાણુગય સાથે તેની બેનને પગણાવી હતી પાણુરાય અતિમાદક દ્રવ્ય પ્રિય હતો મદિગ અરીતુ વીગેરે માફક દ્રવ્ય મેવી મત્ત થઈ તે રાત્રી દિવસ કહાડતો હતો જ્યારે મત્તપચુ વધી પડતુ ત્યારે તેને હિતાહિતનું જ્ઞાન રહેતું નહિ ત્યારે તે પ્રકૃત પાશવીવૃત્તિ ધાગણુ કરી પોતાની સહધર્મિણી ઉપર

નિષ્કુન્ન અને અર્થેષ માવગળા ઝૂતો હતો

કોઈ કોઈ વાર, તે તેના ઉપર આગનો વરનાદ વરસાવતો હતો કોઈ કોઈ વાર તેને તે પ્રહાર ઝૂતો હતો કોઈ કોઈ વાર તેને તે, પૃથ્વી ઊપર ધ્રુવિ શય્યામાં સુવારી નખતો હતો ગર્જનદિનીતુ આજુ બધુ હું જાણેછું દુરાચાર પ્રાણુશયનું હૃદય, દયા પ્રણ ધાતુ નહિ સુકુમાની રજપુત પુત્રી અનેક અનુનય વિનય કરતી હતી કુપય થઈ પ્રાણુપતિને રેગવવા અને, એણે કરતી હતી પણ સધણું તેનું નિષ્કળ ગયું તે કોઈ પણ ઇલાજથી તેને, હુમ્મીમાંથી ફેરવી લાવવા અમર્થ થઈ નહિ છેવટે લાઈવાજ અને લાચાર થઈ મધળી હૃદીકતનો એક મન તેણે પૃથ્વીગર્જને લખ્યો

ત્રિયતમ બહેનનો પત્ર પૃથ્વીરાજે આઘાપાત વાચ્યો તેનું હૃદય એકદમ નિહાડણ હું જા અને કોપથી ભનઈ ગયું હુર્વિત પ્રાણુગયના દુરાચરણનું ઉપચુકત પ્રાયશ્ચિત કરાવવા, તે ગીરા તરફ ના થો, અડધી ગતીએ બનેવીના મહેલ ખાસે પહોંચ્યો પ્રેશદ્વાર બધ ટોવાથી, પૃથ્વીરાજ નીમણીની મહાથે મહેલનો આવી જોળી પ્રાણુશયના ગયનાગારમા પેલે રાયના ારમા ચેમી તેણે, પોતાની પ્રિયતમ બેનની જોગનીય દશા જોઈ તેણે જોયું કે તે પૃથ્વી ઉપર સુતી છે તેની આખમા નિદ્રા નથી, મુજ ઉપર લાવણ્ય નથી રજપુત બાળા અનગળ કેવે છે, રનેહમય બ્રાતાને ખાસે આપેલો જોઈ, મગલ રજપુત બાળાનું હૃદય ઉચની પડયું તે કદ કહે ગેવા લાગી, પૃથ્વીરાજે તેને આસ્વામન આપ્યું પોતાની તવવા પ્રાણુશયના ગંગા ઉપર સુકીને તે ગર્જના કરવા લાગ્યો પણ પતિનતા રજપુત બાળા લાઈના નગ્નમા પડી, ગેતી રેતી બોવી, હું માગી લઉં છું, હું માગી લઉં છું, મને વિધવા ન ના વિધવા વવા મે તને બોલાવ્યો નથી જગીને પ્રાણુગથે પણ પૃથ્વીરાજ પાને પ્રાણુલીલા માગી પૃથ્વીરાજે તેને વુ, જો તમે માગી દેનની મોજી તમાગ માવા ઉપર સુકો, જો તમે તેનો પાદ ચર્ચો નો તો હું તમને દામા નાપુ, તેજ તમાકુ હવિતદાન હું કહું પ્રાણુશયે તેમ ઝગાતું ઝમુવ નું ત્યાં પછી પૃથ્વીરાજે દામા આપી તેને બધુ લાવે દયમા ધાગલ થયો તેને કોઈ પ્રગમીત વયો તેની હાથમા અગત પામી પૃથ્વીરાજનું દય પ્રમાનને લગઈ ગયું તેણે લગ્યું જે પ્રાણુશય મધણ અપમાન વિમરી ગયો છે પણ તે તેનો મન નીચ્યો તે બ્રમેજ તેનો મર્વ નારા કયો તે ભમમાજ તેનું મૃત્યુ હવન આળે નાજ પામ્યું તે પ્રાણુશયને જોળખી મળ્યો નહિ તે દુરાચારી કષ્ટી કુટીવ વિનાયધાતક છે એમ તે વિચાર કરી નાકયો નહિ પ્રાણુશયના મોખીક મમાન અને મમાદરમા લોળવાઈ તેણે પ્રાણુ

જોનાણુ નાની પ્રે મામા નાગ ઝગમા પ્રાણુશયો જન્મ થયો હતો તેનું બીજું નાન જામી હતું

રાયને મરણ હૃદયવાળો બાણ્યો પ્રાણુગયે, પાચ દિવસ તેનો આતિથ્ય સરકાર
સ્વીકારવા પૃથ્વીરાજને પ્રાર્થના કરી, સગળ હૃદય પૃથ્વીગણે તેની તે પ્રાર્થના સ્વીકારી

પાચ દિવસ આમોદ પ્રમોદમા નીકળી ગયા છઠ્ઠા દીવસે યેન અને બનેવી
પાસેથી વિદાયગીરી માગી પૃથ્વીરાજ મલમીઠ તરફ ગયા દો પ્રાણુગયે કેટલાક
મોદક તયાર કર્યા જેમા તેણે વિષ મિશ્રિત કર્યું જે મોદક પૃથ્વીરાજને આપ્યા
મોદકની બનાવના પૃથ્વીરાજના મનમા મેલ નાના મનમરની નમુણે આવ્યો
કે તેણે બનેવીએ આપેલ મોદકમાથી મટન અગા ખાધો મ માન તેણે
મનક ધુણિત થયું હૃદયમા દરૂણ દુઃખ દના દાગી કંચે રંગ પ્રત્યજ
ગિરીલ વના લાગ્યા અતિ રૂઝે વામાનાના મદીન સુવી ગાયા ત ન્યગી તે
એક પગલુ ચાલી શક્યો નહિ રહીના અગણામા ગુરુગયા લાથી તેણે જીવન
તોપીણી તારાબાઈને બગર આપવા માણુમ મોકલ્યો

પણ તે જીવનમા હવે પ્રાપ્ત તોષિણી તાગબાઈને દેખવા પામ્યો નહિ
તારાબાઈ નગમ્માથી વિદાય થઈ બહાર નીકળી ન હોય એટલામા પૃથ્વીરાજનો
પ્રાણુવાયુ તેની કાયામાથી નીકળી ગયો ભાગતવર્ષતુ એક વિરાટ નક્ષત્ર કક્ષ
ચ્યુત થઈ અતલ કાળ સાગરમા નિમગ્ન થયું સમસ્ત પ્રકૃતિ કંઠણ સ્વરે ગતી
હોય એમ લાગ્યું, સમગ્ર જીવન બાણ્યે એ બીવણ ભૂપે કપિત થયું હોય
એમ કપિત થયું પતિપ્રાણુ તાગબાઈ પ્રાણુપતિને જીવતો દેખી ગયો નહિ તેણે
ચિંતાનગમા પરાક્રમી પતિની વાને પોતાનો દેહ બાળ્યો

રાણો રાયમલ એ નિહાડણ પુત્ર શોક મહન કરી શક્યો નહિ જે પૃથ્વી
રાજને મેળવી તે સગળુ વિવસન દુઃખ અને જયમનનો મરણુ શોક ત સહન
કરતો હતો તે પૃથ્વીરાજને નિષ્કુરુ યમે પોતાના ગ્રામમા લઈ લીધો તે કઠોર
પુત્ર શોકાનગમા, જીવનનો ઉત્તમર્ગ કરી રાણો રાયમલ પુત્ર પૃથ્વીરાજ વાને આ
લ્યો મેવાડ ગાંધ્યમા મોટે હા હા ગાંધ્ય ગયો મધણા પૃથ્વીરાજના મગ્ધુથી
અને ગણાના મૃત્યુથી વિલાપ ગવા લાગ્યા

રાણો રાયમલ, અગર જે પોતાના પૂર્વ પિતૃ પુત્રપોના જેવો મર્દ
ગુણ મપન્ન નહોતો પણ તેનામા ગત્યોપયેગી ગુણોનો વિશેષ પરિચય જે
વામા આવે છે અમાધાનપુ મરે અને નિપરે દુઃખ કરી ઉત્કૃષ્ટ પ્રણાનિકાથી
તેણે સ્વગાંધ્યનુ માગન કર્યું છે તેથી તેને એ સુદૃઢ અન નીતિમાન ગબ્દ
કહીએ તેમા અત્યુક્તિ ગણાય તેમ નથી, અગર વર્ગ તેના ઉપર હૃદયની શરૂ
ભક્તિ ગતો હતા તેણે પણ પ્રજાને નતતિની જેમ ગળી હતી

અષ્ટમ અધ્યાય.

રાણા સંગ્રામસિંહનું સિંહાસનારોહણ-મુસલમાન સામ્રાજ્યની તે કાળની અવસ્થા-મેવાડનું ગૌરવ-સંગની જયપ્રાપ્તિ જુદી જુદી ભતિનો, ભારતવર્ષાક્રમણ વૃત્તાંત, બાબરે કરેલ ભારતવર્ષનું આક્રમણ બાબરે કરેલ દિલ્લીશ્વરનો પરાજય, દિલ્લીશ્વરનું નિધાન-બાબરની વિરુદ્ધે સંગની યુદ્ધ યાત્રા, કનુયાતુંયુદ્ધ, સંગનો પરાજય, સંગનું મરણ અને ચરિત વર્ણન-રાણા રત્નમિહનું સિંહાસનારોહણ તેનું મૃત્યુ રાણો વિક્રમજીત, રાણા વિક્રમજીતનું આચરણ, સરદારો તરફ દ્વેષ-ભાવ-માળવ પતિએ કરેલ ચિતોડનું આક્રમણ, ચિતોડનો પ્રવંશ; જહરવ્રત, મુસલમાનોએ કરેલ ચિતોડની લુપ્ત, ચિતોડનારક્ષણ માટે હુમાયુનનું આગમન, ચિતોડનો ઉદ્ધાર કરી તેના સિંહાસન ઉપર હુમાયુનથી વિક્રમજીતનું આરોહણ, સરદારોએ કરેલ વિક્રમજીતની રાજ્ય બ્રહ્મતા, વનવીરની, રાજ્યાસન ઉપર પસંદગી, વિક્રમજીતની હત્યાનું વિવરણ.

પત્ર ૧૫૬૫ (ઈ મ ૧૫૦૬) મા મંગ્રામસિંહ ચિતોડના મિહાનને બેઠો, તેના નુદર પ્રભાવે, મેવાડ રાજ્ય નોભાગ્ય અને શ્રીવૃદ્ધિના ગીર્ષ સ્થાને થઈ બેઠું, પણ હુબ અને પરિતાપનો વિષય એટલો કે મેવાડ રાજ્ય તે નોભાગ્ય અને શ્રીવૃદ્ધિનો ઉપભોગ લાંબાં વડત સુધી કરી ગયું નહિ, શાથી કે મંગની માથે તે નોભાગ્ય અને શ્રીવૃદ્ધિનો અવમાન આવ્યો, વીરવ મગના મરણ પછી અગર બેઠે મેવાડના નોભાગ્યના અને શ્રીવૃદ્ધિના બેચાર ચિન્હ ગ્હેલા જોવામા આવેલ છે પણ વિશેષ વિવેચના કન્વાધી નિરૂપ્ય ખાત્રી થાય છે જે તે ચિન્હો અસ્તગમનો-સુખ સૂર્યની ચેપન્દિમ માલાની જેમ સ્વલપ કાળના માટે ઝગમગી રહેલાં હતાં.

ઈંદ્રલુપનનું લય, ઈંદ્રપ્રચનગર એક નમયે પાંડવોનું પવિત્ર લીલાસ્થળ હતું. જે ઈંદ્રપ્રચનગરના તેઓના પુત્રારવ મધરોએ લાગે કાળ; રાજ્યશાસન

ગદાબુંદ હતું. જે ઇદ્રપ્રસ્થ હીંદુરાજ ચક્રવર્તી પૃથ્વીરાજનું શ્રેષ્ઠ સ્થળ અને સાધન સ્થળ હતું. તે ઇદ્રપ્રસ્થ ગીજનીના, ઘોરીવંશના, ખીલજવંશના, અને, લોદીવંશના યવનરાજાઓના પ્રચંડ પાદાઘાત મહા-કરી આવેલું છે. તે ઇદ્રપ્રસ્થ આજના સમયે કાળ માહાત્મ્યે છિન્નવિચ્છિન્ન છે. જેના છત્રતળે એક સમયે જે, વિશાળ રાજ્ય વિરાજતું હતું. તે વિશાળ રાજ્ય આજ, અસંખ્ય ખંડમાં વિભક્ત થઈ ગયું. તે સઘળા રાજ્યના અધિપતિઓ પ્રચંડ અગ્ને સમભાવે-હીંદુદેષી હતા. પણ તે અધિપતિઓમાં સ્વદેષ માત્ર જળ અને પરાક્રમ નહોતું. એટલે કે તે સમયે મેવાડનું અધિપતિઓ તેઓને તૃણવત્ ગણતા હતા, તે સમયે દિહી અને કાશીના વચ્ચેના પ્રદેશમાં ચારસ્વતંત્ર રાજ્યો સ્થપાણું હતાં. આ ચારે પ્રદેશના આધીશ્વરો નામ માત્રના રાજા હતા. રાણા સંગ્રામસિંહ તેને રાજા કરી ગણતરીમાં લેતો નહિ, મેવાડે રાજ્યના વિગત વિશ્લેષ કાળમાં માળખપતિ અને શુર્જરપતિ એકઠા મળી જળવેા કરી ચિતોડ ઉપર આઠ્યા હતાં. ઘરા, પંડુ તેઓ મેવાડનું અંતર્ગળ કરી શક્યા નહિ. વળી કંત્યારે વીરવર મંગ્રામસિંહ મેવાડના રાજપુત્રાને રંણસ્થળે પરિચોક્ષિત કરતો હતો, તે સમયે શુર્જરાધિપતિ અને માળવાધિપતિ મંગ્રામસિંહના પ્રચંડ તેજની સંમુખે ડભા રહી શકતા નહોતા. રાણા સંગ તે સમયે ભારતવર્ષના સાર્વભૌમ અધિપતિ હતો. મારવાડના અને અંબરના રાજાઓ તેને પૂજ્યપદાર આપી. તેની કીર્તિમાં વધારો કરતા હતા. જ્વાલીયરના, અજમીરના, શીકડીના, રાંછડીના, કાંપીના, ચાદેરીના, ખુંદીના, ગાગરોણના, રામપુરના, અને આણુ વીગેરના “ રાવ ” ઉપાધિ ધારી રાજાઓ સામંત તરીકે રહી તેની પરિચર્યા કરતા હતા. તે સમયે મંગ અતીવ પ્રતાપશાળી થઈ પડ્યો. ઉંચા પદે રહેલા સામંત રાજાઓ નવ રાઉ અને ગવળ અને રાવત ઉપાધિધારી એકસો ચાર સરદારો પાંચસો રણુ માતંગ લઈ આઠ હજાર સ્વારો સાથે તેની મદદે યુદ્ધમાં ઉતરેલા હતા.

મંગના આકૃત કાળમાં જેઓએ મંગને આશ્રય આપ્યો હતો તેઓને સંપદ કાળે સંગ વિમરી ગયો નહોતો. તેણે ઉપકાર ઉપર પ્રત્યુપકાર કરી મોટી કૃતજ્ઞતા બતાવી છે, તેણે શ્રીનગરના કરીમચાંદને અજમીરમાં ભૂમિવૃત્તિ આપી, તે કરીમચાંદનો જયમઘ્ત નામનો એક પુત્ર હતો. ચાંદેરી નામનો જનપદ હસ્તગત કરવામાં જયમઘ્તે મંગને આંરી મહાયતા આપી હતી તે જાણતના સંતોષમાં રાણા સંગે તેને “ રાવ ” એવી ઉપાધિ આપી.

વિયમ અતર્વિશ્લેષે રાજ્યમાં જે મોટી વિગ્ન બહત થઈ ગઈ હતી તે રાણા સંગ્રામસિંહે પોતાના શાસન કાળમાં દૂર કરી દીધી. તે મોટો સાહસિક અને ધૈર્યવાળો રાજા હતો. એવું સુપ્રસંગે સ્વીકાર કરવું પડે છે.

— તે ચાર રાજ્ય દિહી, વિંધાના, કાંપી અને જુધાનપુર.

રાજપુત્રોચિત સંમાને જણાવવી આપી અજ્ઞાત વાસે સગે જે કાલ યાપન કરેલું છે, તેથી તેની કાપુરપતા અને હીનમાહસતા જણાવી નથી પણ તેની અપૂર્વ ભાવિદર્શિતા અને ગીરાચિત સહિષ્ણુતા જણાય છે, તે અપૂર્વ ભાવિ દર્શિતાના બળે, તેણે મેવાડની ભવિષ્ય વિધિ વાગી લીધી નહોત, તેણે આગળ પાછળ બેંચા વિના પ્રકાશ્ય શત્રુતા પૃથ્વીરાજ સાથે કરી દીધી હત, તે મેવાડનું ઘોર અનિષ્ટ થઇ ગયું હત

સ આમસિંહ, એક દુદ્ધ વિચારક રાજ હતો તેણે પ્રકૃષ્ટ યુદ્ધનીતિના કામદાના અનુસાર જે લાની સેન, સંગઠિત કરી હતી તેમુરના વીરશઘની આગે દુદ્ધમા ઉતર્યા પહેલાં તે સેન સાથે અઆમસિંહ માળવાના અને દિંદીના યવનાધિપ ત્રામે અઢાર યુદ્ધમા ઉતર્યા હતા, તે અઢાર યુદ્ધમા તેણે જય મેળવ્યો તં રુદ્રોમા બે વાગ, દીછીરવ ઇશ્વારી, લોદી, તલવાર લઈ તેની વીરુધ્ધ યુદ્ધમા ઉતર્યા હતા ત બે યુદ્ધમા પડ્યો એટલા બળાભાર્યા નયા કે તેમાથી માત્ર થોડા યવનો બચી શક્યા એ મમથે મેવાડ રાજ્યની સીના આગે તરફ વધારે વધી હતી ઉત્તમ મુખીયાનાના સીમાડે વહતી પીટાખાલ નદી મુખી, પૂર્વે સીંધનદી મુખી, દક્ષિણે માગવ ગાંધ્ય મુખી અને પશ્ચિમે મેવાડની નિળીક ઝિંઝીમાળા મુખી તેની હદ હતી એ અતુરતીમાળક મેવાડ રાજ્યનું આગમનસૂત્ર તે મમથે રાણા સનામસિંહના હાથમા હતું એ પમાણે સુવિનિર્મિત રાજ્યનો ચાનન કર્યા હોઈ અઆમસિંહ સ્વદેશીય અને સ્વજાતીય રાજાઓનું અપૂર્વ નમાન પામી યોગ્યતા ઉચ્ચ પગ થીયા ઉપર બઈ ચઢ્યે તેટલામા ચવત વીર બાબરનો શ્રવણુ ભેરવ નિહનાદ મગ્તવર્ધના પશ્ચિમ દ્વારે નલગાયો તે ભીરવુ નાદે નધગી ભારતભૂમિ, એક અચક ટાંકિતબળે કપિત થઈ, તેના નગે રાણા મગનો ઉત્તતિ ઓત આવતો અટક્યો વીરવગ બાબર અમુ અને જહાંગીર નદીના તીર વતી ભિમવિકાત -ઉન્નેક અને તાતાગ નેચ લઈ ભારતવર્ષમા ન આવત, બે ભારતવર્ષના કીલ્લ ચવન રાજાઓ તેના વાવટા નીચે એકઠા ન આવતો ભારતવર્ષ આજ કયા રસ્તાથી પરિચાત્રીત થાત તે કહી શકાતુ નથી આર્થ ચકવર્તીનો હેમ સુકુટ હીડુના

* આમાથી પચીસ આર્થ પશિમે વિધાના નવચિત

- ઉન્નેક એક મકર જાળીપણને લેવાથીને તુર્ક છે એમ કહી મમથ તુર્ક, મોનન અને મીનીક વીચે કેટલીક મુમવમાન જાતિના મમથ મેતેની પેદાશ છે અનેતેણે પુર્વે નંધીરીતનો મેટો વિશાગ કમજે કર્યો હતો હવે ઉન્નેકે કેમ અમુ નદીના તીરવતી વિશા પ્રદેશમા અચિતનક રા ૧૩૪૦ તેઓએ પોતમા અધિનાયક ઉન્નેકજીના નમયમા મુમવમાન ધર્મ મીંગયો ૧૪૬૬ વીજાતનો અનિમાય છે જે તે અધિનાયક ઉન્નેક થયો તે મકર જાળિતુ નામ ઉન્નેકે પડ્યું છે.

મસ્તક ઉપર મુકાત, પણ હતભાગ્ય ભારત સંતાનના દુર્ભાગ્ય વશે તે થયું નહિ.

એશીયાના મધ્ય પ્રદેશવાસી દુર્ધર્ષ અસહ્ય અનાર્થ લોકો ભારતવર્ષના ચિરંજીવ પ્રાચીન કાળથી તેઓ ભારતવર્ષનું કેટલું અમંગળ કરતા આવ્યા છે. તે ભારતીય ઇતિવૃત્તમાં જવલદક્ષરે લખેલું છે. તે ઇતિવૃત્તથી સિદ્ધ થાય છે જે ભારતવર્ષના અંદર કોઈ દિવસ સુદૃઢ એકતા અને એક પ્રાણતા વિરાજતી નહોતી સ્મરણાતીત કાળથી ભારતવર્ષ ભારત ભૂમિ પરસ્પર વિષવાદી અસંખ્ય ક્ષુદ્ર રાજ્યોથી વિભક્ત, તે ક્ષુદ્ર ક્ષુદ્ર રાજ્યના અધિપતિઓ કદાચ પરસ્પર સહાનુભૂતિ પ્રકાશ કરતા હતા, કદાચ એક અધિપતિના મુખે બીજો અધિપતિ વિદેશ કરતો હતો. કદાચ એક અધિપતિના હુખે બીજો અધિપતિ શોક કરતો હતો, એક અધિપતિના રાજ્યના વિદેશીય રાજ્યના હુમલામાંથી બચાવ કરવા એક અધિપતિ પ્રાણ આપી એકા કરતો હતો. એક અધિપતિની ઉન્નતિથી ઈર્ષાળુ થઈ એક અધિપતિ તેનો અધઃપાત કરવા વિદેશીય રાજ્યને ઉશ્કેરતો હતો. દિગ્વિજયી સીકંદર ખાદશાહના સમસામયિક ઇતિહાસ લેખકને વૃત્તાંત વાંચવાથી તે વિષયની સત્યતા માહુમ પડી આવે છે. જે કાળે તે માસીડોનીયા વીર ભારતવર્ષમાં આવ્યો હતો તે કાળે એક પંચનદ પ્રદેશ અસંખ્ય સામાન્ય સામાન્ય રાજતંત્રથી વિભક્ત હતો. તે વિના સ્થાને સ્થાને નાગરિક તંત્ર પણ હતું. સીકંદર ખાદશાહને કેટલાકે હુમલામાં સહાય કરી હતી. અને કેટલાક તેની વિરુદ્ધે ઉત્થાઈ હતા. સીકંદર ખાદશાહ પછી પારસીક લોકો અલિયાનોદેશે ભારતવર્ષમાં પેઠા. મીઠવીર ડરાયુસે પોતાના અધિકાર ભુક્ત રાજ્યમાં ભારતવર્ષને અતિ સમૃદ્ધ દેશ ગણ્યો છે એ રીતે તક્ષક, જીત, પારદ, હુણ, કાનિ, ગ્રીક, પારસીક ધોરી શાકતીય વીજે દુર્ધર્ષ અનાર્થ લોકો, પર્યાય ક્રમે, ભારતવર્ષમાં પ્રચંડ પરાક્રમથી આવ્યા. અને ભારત વર્ષના ધનરત્ન કુટી, પોતાના દેશમાં ગયા, કેટલાક ભારતવર્ષમાં પોતાનું વંશવૃક્ષ રોપી માતૃ ભૂમિનો શોક વિસરી ગયા. તે તે ભતિઓથી ભારતવર્ષનું અદ્યયક ફળું નહોતું પણ રાણા સંગ્રામસિંહના વિક્રમશાળી પ્રતિવેગી વીરવર બાબરે ભારતવર્ષનું અદ્યયક ફેરવી ભારતવર્ષને કંઠેર દાસત્વની સાંકળે ગાંધી દીધું. તે સાંકળથી તે છુટયું નહિ. હવે છુટશે કે નહિ તેની આશા બાંધવાની હીમત થતી નથી.

* બાબર (જહીરદીન મહમદ) દીલ્લીનો મોગલ સામ્રાજ્ય પ્રતિષ્ઠાતા. આમીર તૈમુરની નીચેની છઠી પેઢીનો પુરુષ, બાબરના પોતાનું નામ ઉમ્મર રોષ મીરજા, તેના દાદાનું નામ આયુ મિયદ મીરજા ઈ. મ. ૧૪૮૩ના ફેબ્રુઆરી માસની ૧૫ મી તારીખે (હિજરી ૮૮૮ મરહમની ૬ ફી તારીખે) બાબરનો જન્મ થયો હતો. ઇ. સ. ૧૪૮૪ ના જુન માસ (હિજરી ૮૯૫ ના રમઝન માસમાં) પિતાના મૃત્યુ પછી, બાબર ફરગણા મળ્યાના સિંહાસને બેઠો. તેને અગીયાર વર્ષની ઉમ્મરે તાતાર અને ઉઝ્બેક લોક સાથે યુદ્ધ કરવાની જરૂર પડી હતી. પોતાનું

પુત ગજની જેમ પ્રમાઁ થયો હતો. મંજના જીવન કરતા બાબરનું જીવન અધિક આપન્યાસિદ મોદર્ય મમલકૃત હતું પોતાના વીરવે અને તેજસ્વિતને અધ થઈ બાબરે કદી પણ અવિવેકને વશ થઈ પોતાનું જીવન આપત્તિમા નાખ્યું નથી ઇ સ. ૧૪૯૪મા વીરવર બાબર ફરગણના ત્રિહામને બેઠો ત્યાં તેના મનુષ્યો તેને કાયમ ઉપદ્રવ કરનારા થયા તેના ઉપર વાગવા આપત્તિ આવવા લાગી સારે ફરગણને પોતાના ગણ ભાટે છોડી દેવા બાબરને ફરજ પડી મથિત હૃદયે હીડું કુશ સેલ માળા બોળાગી ઇ. સ ૧૫૧૮ મા નિયુનદના પૂર્વ પારે તેણે આશ્રય લીધો, ત્યાંપછી કાબુલમાં અને પચનદ પ્રદેશમાં તેણે માત વર્ષ અતિકાંટે કહાઠયા તે સમયમાં બાબર આત્મોદ્ધાનને ગતો શોધવા લાગ્યો ઉગ્રાગી અને ઉદ્યમસીળ માનવ લાખો આકૃતમાં પડેલો છતાં એક માત્ર પોતાના પુત્રવાર્યની મદદે તે વિપત સાગરને તરી જઈ પોતાના લક્ષ્મીને સુપ્રમાદ પામે છે બાબર ગજપુત્ર હતો, જે વિશાળ ગજનને અધિકારી હતો આજ તે ગજનને વચિત હતો.

બાબર, નિર્વાશિતની જેમ દૂર દેશમાં જામ ગતો હતો તેની સઘળી આશા વિલુપ્ત થઈ ગઈ હતી તોપણ તે એક ઘડીભર નિરૂત્સાહ થયો નહોતો કંઈ ઘણા સૈનિકોએ, તેના પક્ષ પકડ્યો નાન્યોન્નતિનો માર્ગ પ્રમાણિત કરતો કરતો, તે દિલ્લીશ્વર ઇબ્રાહીમ લોદીના માથે મત્રામ સ્થળમાં ઉતર્યો સોલાન્ય લક્ષ્મીએ બાબરના માથા ઉપર જથમુકટ મુક્યો દિલ્લીશ્વર ઇબ્રાહીમ રણરથજ ઉપર મગ્યો તેના સેન્ય માનતો પલાયન કરી ગયા સારે, દિલ્લી અને આબ્રાના લોકોએ વિજયી બાબરની અવ્યર્થતા કરી કઠણાનિધાન ઇફિવરના અનુગ્રહમાં વીરવર બાબર ચમત્કૃત થયો અને કૃતજ્ઞતા સાથે અને સંપૂર્ણ ભક્તિ માથે, તે બોલ્યો “ હે જગદીશ્વર આ, જથ માગે નથી, તમારો છે તમારી અપાર કૃપાનો જથ છે ”

દિલી જથ પછી એક વર્ષ ઉપર વીરવર બાબર, જુકેમરી સંગ્રામસિંહના નિકેદે પોતાની નિજધિની સેના ચલાવી મ મમથે, એક મમકક્ષ મહાવીર મનુના નિકેદે પરિવ્રજિતા સેના તેને ઉતરનાનું હતું અગાઉ તેણે બેટલા મહા શુર પુરોના ગોણીતયુદ્ધ સ્થળે પાડવા છે તેટલા મહાશુર પુરોની માથે તુલના કરતા મ તમનિહ આવારણ શુર હતો બાબર જેવો વીર હતો, તેવા વીર તેના મેનિંગે હતા ગજનાના નિમશાળી તાતા લોડો તેની સહાય માટે સુદક્ષેત્રમાં ઉતર્યા હતા તેઓ અર્થવીર મત્રામસિંહના લીધણ વિક્રમભાવે પોતાના જીવનના અતિત્વની શકા ગતા હતા મત્રામસિંહના વીર્ય પાસે તેઓની જીતવાની આશા નીરુદ્ધ હતી મત્રામસિંહની સેના બેઠ બાબરનું મેન્ય નિરૂત્સાહ થઈ ગયું બાબર આવા વિષમ મકટમાંથી નિષ્કૃતિ પામ્યો તે, તેના બળથી, કળથી

કોશળથી પામ્યો નથી એક સ્વદેશ દ્રોહી વિશ્વાસઘાતક નરાધમના આનુકુલ્યથી બાબર, તે વિષમ સંકટથી નિષ્કૃતિ પામ્યો એવા અસહુપાયનું અવલંબન ન કરત તો તે પીળાબાળના રથને પરાજય પામત તેનું સુકુટ શોભિત મસ્તક કુતરા ખાઈ જાત

ચિતોડપતિ સશ્રામસિંહના અચંડ સૈનિકના બળનો પ્રતિરોધ કરવા માટે આગ્રાનું તોરણ દ્વાર છોડી વીરવર બાબર, પોતાની સેના લઈ શીકડી તરફ આન્યો રાજપુત્ર કુળશેખર વીરકેસરી સશ્રામસિંહ તેના વિરુદ્ધે મોટી સેનાથી ઉપડ્યો, રાજસ્થાનના ઘણું કરી, સઘળા રાજાઓ, સશ્રામસિંહની સહાયે આવ્યા હતા સવત ૧૫૮૪ (ઈ. સ. ૧૫૨૮) ના કાર્તિક માસની પાચમે * રાણો સશ્રામસિંહ કનુયા નામના સ્થાને બાબરના પદર હઝાર તાતાર સૈનિકોની સમુજે આવી પહોંચ્યો ત્યાં રાણાએ સઘળાને નિપાતિત કરી દીધા જે કેટલાક ચવનો પલાયન કરી બચી ગયા હતા તેઓએ મુલદળમા જઈ સઘળી હંકીકત કહી એ પરાજયનું વિવરણ સાબરી બાબરની સેના એકદમ નિરૂત્સાહિત થઈ ગઈ

પોતાની રક્ષા માટે તેઓએ, પોતાની છાવણીની આસપાસ ખાઈ કઢીને એ હીનસાહસ સેનાદળની મદદે જે નવું સેનાદળ આવ્યું હતું તે પણ સશ્રામસિંહના અચંડ પરાક્રમથી પલાયન કરી ગયું, વિજયી રાજપુત રાજાએ તેઓના અનુસરણ કર્યું તેઓને પકડી પાડી તેમાંથી અનેક સૈનિકોને ચમને ઘેર મોકલવા અનેક સૈનિકો ઘેર સંકટમાં પડ્યા બાબર બહુ દુઃખદાયક અવસ્થામાં પડ્યા ત્યારે તો પણ તે નિરૂત્સાહ થયો નહીં જન્મથી તે મંકટ અને વિષદમાં પાલિત ભાઈ જેવું અને સહિષ્ણુતાનું અવલંબન કરી, તે સમયોચિત ઉપાય ચોજવા લાગ્યો પોતાની છાવણીની આસપાસ મોટા મોટા બંધ બાંધી બાબરે પોતાની હાલોરે હારબંધ તેના ઉપર રાખી બાબરના મેન્યમાંથી અનુત્સાહ દૂર થયો નહીં તે જે દિશામાં નજર નાખતો હતો, તે દીશામાં વિષદની લયકર મૂર્તિ તે દીશામાં, ગુલકેસરી સશ્રામસિંહની લયકર શુક્રવી તેને વિલીખિકા ખાડતી હતી બાબર બહુ ચિતામાં પડ્યો તેના હૃદયમાં જુદી જુદી શીષ્ટતા ઉત્પન્ન થવા લાગી કયા દુરગણા રાજ્ય ? કયા દીંદનીનું મીહાસન ? કયા તે દેવ ? જીવન તોપીણી આશાની શાત મૂર્તિ ? તે આશા શું તેના પરિત્યાગ કરશે, તે જીવન ઉવમ, પરિશ્રમ, પ્રાયાન, નિષ્કુળ થાશે ? એવી ચિંતાના ઉદય બાબરના હૃદયમાં થાતા હતા બાબર વીરવર સશ્રામસિંહના હલાનો પ્રતિરોધ કરી શક્યો નહીં તેની મનોવેદનાની હવે મીમા રહી નહીં એવી અકર્મણ્ય અવસ્થામાં પદર

* બાબરના જીવનચરિત્રમાં લખેલ છે જે કનુયાનું મુદ્દ ઇ. સ. ૧૫૨૭ના ફેબ્રુઆરી માસની ૧૧ મી તારીખે થયેલ છે

દીવસ ચાલ્યા ગયા પણ કાઈ કૃણાદય થયો નહીં પછી બાળરે લુચ્છ માનવી શક્તિનો ભરૂસો છોડી દીધો અને ઐશીક્ષમતાનું આનુકંદ્ય મેળવવાની આશામાં આત્મકૃત પાપરાશિનું પ્રાયશ્ચિત કરવાનો તેણે મકપ કર્મે તે પ્રાયશ્ચિત કેવી રીતનું સસાધિત થયું તેનું વિસ્તૃત વિવરણ, બાળરની આત્મજીવનીમાં સુદર ભાવે પ્રકટીત થયેલ છે

વિધિપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત થયું બાળરે મનમાં વિચાર્યું જે તેનું અસિદ્ધ સિદ્ધ થાશે પણ તેથી વિપત્તિ નીવડયું “હવે હું સુરાપાન નહિ કરૂં” એમ કહી તેણે સુરાપાનના પાત્રો જમીન ઉપર ફેંકી દીધા તેથી તેના સૈનીક માણસો વિશેષ અનુસાહમાં આવ્યા તેઓ યુદ્ધક્ષેત્રમાં અગ્રમગ્ન થયા નહિ, ત્યારે તેઓને ઉત્સાહિત કરવાને બાળર પાસે જોઈ રીતનો ઇલાજ રહ્યો નહિ છેવટે ઇન્દ્રામ ધર્મની દોહાઈ આપી, તેઓને ઉત્તેજિત કરવા તે ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો પોતાનું હૃદય અગર જો કે નિરત્યાહ હતું તોપણ હુડપોચીત સાહમ અને ઉત્સાહ પકડી તેજસ્વિ ભાષણ કરી, નિરપૃહતાથી મેનીકોને ચોડે ચોડે તે ઉત્તેજિત કરવા લાગ્યો ત્યારે તેણે બધયું જે મેનીકોનો નિરપૃહ ભાવ ક્રમે ક્રમે દૂર થયો ત્યારે તેણે પ્રત્યેકના હાથમાં કુરાનની પોથી આપી મેઘ ગલીગ સ્વરે કહ્યું “પ્રતિજ્ઞા કરો” કુરાનનો સ્પર્શ કરી ઇશ્વરના નામે શપથ કરી બોલ્યો “બને તો જ્ય લાભ કરવો નહિ તો રણસ્થળે પ્રાણ છોડી દેવા,” સઘળાના હૃદય ઉત્સાહિત થઈ ગયા સઘળા બાળરના પ્રસ્તાવે સમત થયા ઉત્સાહથી તેઓ ભીમનાદ કરી ઉઠ્યા મેન્યનો ઉત્સાહ જોઈ બાળરે સેનાનિવેશ તોડી નાખ્યો ક્ષણ માત્ર વિલંબ ન કરતા, તે સૈનીકો સાથે આગળ વધ્યો, પણ તે વધારે આગળ વધી શક્યો નહિ, ગ્જોન્મત્ત રજપુતો ટોળે ટોળે આવી તેની તોપોની સમુખ થઈ તાતાર મેનીક ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યા

બાળરને તે સ્થળે સેનાનિવેશ કરવાની ફરજ પડી બાળરે પોતાની અવસ્થા તે સમયે નિરાપદ ગણી નહિ બાળરે પોતાની તોપો, સુશૃ બલામાં ગોઠવી દીધી તેનું વિશેષ મૌલાગ્ય થઈ પડયું જે સગ્રામસિદ્ધ બાળર ઉપર તેવી અવસ્થામાં હુમલો કર્યો વિપન્ન શત્રુ ઉપર હુમલો કરવો એ સગ્રામસિદ્ધ જેવા વિર પુરૂષને યોગ્ય નહોતું તેવી રીતથી હુમલો કરવામાં સગ્રામસિહનું મોટું અનિદ્ધ થયું તેણે બાળરને વિપન્ન થયેલો બાળી યુદ્ધ કાર્યમાં વિલંબ કરવા માડી તેથીજ તેના સર્વ નાશનો માર્ગ મોકળો થયો તેથીજ તેના દુરમનો ક્રમે ક્રમે બળવાન થઈ ગયા, સગ્રામસિહનું મેન્ય આગમ અનાદર અને ઉપેક્ષામાં ગ્જુ, ઉદાર હૃદય સગ્રામસિદ્ધે તેના મન્યની તે ગતિ જોઈ નહિ, સગ્રામસિદ્ધને સપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો જે શત્રુઓ મોગણા આયોજન કર્યો પણ રજપુતો પ્રાણ આપી યુદ્ધ કરવામાં

કચ્છ રાજ્યે નહિ, તે વિશ્વાસ સંગનાં પશુમાં કાળરૂપ થયો, એ વિશ્વાસના ઉપર આધાર રાખી તે ઉત્સાહ સાથે અપેક્ષા કરતો હતો. એટલામાં સંધિપ્રસ્તાવ લઈ બાબર પાસેથી એક દૂત તેની છાવણીમાં આવ્યો. સંધે તેને આદરથી ઘસણુ કર્યો. પણ તેના આવવાનું પ્રકૃત કારણ તે સમજી શક્યો નહિ. જ્યારે દૂતે સંધિનો પ્રસ્તાવ કર્યો. ત્યારે સંઘામસિંહ અતિશય વિસ્મિત થયો. તેણે કોઈ સમયે ધાતું ન હોતું, જે બાબર સંધિનો પ્રસ્તાવ કર્યો. તેણે દૂતને પુછ્યું “ તમારો સામ્રાટ શા શા નિયમથી સંધિની પ્રાર્થના કરે છે ” દૂતે વિનમ્ર વચને કહ્યું “ તે આપની ઉપર નિર્ભર કરે છે. શિક્ષાદિત્ય નામનો એક તુચ્છ રજપુત રાઈસેનના શાસન કરતો નિયોજીત હતો. સંઘામસિંહ તેના ઉપર અત્યંત પ્રીતિ રાખતો. અને પ્રયોજનીય કાર્ય સંપાદન કરવા તેની તે સલાહ લેતો હતો. સંધિ બંધનના સમયે રાણાએ તેને બોલાવ્યો. અને શા શા નિયમે, સંધિ સ્થાપવા એ બાબતમાં તેની સાથે તેણે વિચાર કર્યો. અનેક તર્ક વિતર્ક થયા પછી સ્થિર થયું જે દિલ્લી અને તદ્દંતર્જી પ્રદેશ બાબરના કબજામાં રહે અને ખીયાનાની પ્રાંતવાહિની ખીલા ખાલ નહી, મોગલ રાજ્ય અને મેવાડ રાજ્યની સીમા તરીકે રહે. અને તે સિવાય રાણાને, બાબર, પ્રતિ વર્ષ અમુક રકમનો કર આપે.” બાબરના હવનરૂતમાં આ વિષય પ્રકટિત નથી. તે હકીકત આપણને ભૂલ ગયા થઈ મળી આવે છે, એટલે કે તે વૃત્તાંતને અનેક લોકો અવિશ્વાસ્ય ગણે છે, હુદામાં તે સંધિ સ્થિરીકૃત થયો નહિ. એક સ્વદેશ પેરી સહાયીય દ્રોહી વિશ્વાસ ઘાતક નરાધમના કુટિલ દુરાચરણથી તે સંધિ સંબંધ થયો નહિ, તે નરાધમ વિશ્વાસ ઘાતક સમગ્રી દ્રોહી તુચ્છરવંશીય રજપુત શિક્ષાદિત્ય.

બાબરે જે સંધિ કરવાને દૂત મોકલ્યો હતો, તે સંધિ સ્થિરીકૃત થયો નહિ. એટલે કે બંને મેનાદગ. યુદ્ધ માટે તૈયાર થયું. ૧૬મી માર્ચે યુદ્ધ થાયલા પ્રચાર કરી, રજપુતો ટોળાબંધ સુશૃંગભણાવે, પ્રચંડ વિક્રમ સાથે અમર સર થઈ તાતાર સેનાની દક્ષિણ બાહુ ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યા અને દગ વચ્ચે, લાંબા સમય યુદ્ધ ચાલ્યું. રણોન્મત તુરંગ માતંગ વીરોદેના લયાનક અવાજથી રણરથગ કપિત થયું, મધ્યે મધ્યે તોપોના અવાજે ગગન મંડળમાં વળ તે ભૂમિને વિક્ષિપિત કરતા હતા, તોપના ધુમાડાથી રત્નાંગણ ગાક અધકારથી છવાઈ ગયું. તે અધકારને ભેદી તોપના ગોળાઓ રજપુતો ઉપર પડવા લાગ્યા. ગોળાઓના બી-પણ પ્રહારથી હઝારો રજપુત વીરો યુદ્ધ સ્થળે પડ્યા. તોપણ ચાલો, સંઘામસિંહ નિરુત્સાહ થયો નહિ, યવનોના ગોળાના પ્રહારે. તેના અનેક સવારો મરણ પામ્યા. સંઘામસિંહ, મહોત્સાહ સાથે શત્રુદળનો વ્યૂદ ભેદી નાંખવાના અભિપ્રાયે લીમ વિક્રમે અમર થયો.

કમે યુદ્ધ અર્થે લયંકર રીતે ચાલવા લાગ્યું. રાણા સંઘામસિંહે વિશ્વા-
સથી ભોળવાઈ સેના દગના સંઘુળ ભાગના રણભૂમિ ભાર રજપુત કલંક શિલાદીત્યને
સોંપ્યો, સંઘામસિંહને વિવક્ષણ વિશ્વાસ હતો જે શિલાદિલ પ્રાણ આપી યુદ્ધ
કરી યવનોને પરાજીત કરશે. તે સમયે તો તે કુટિલ રજપુત તાતાર સેનાને હાથની
હાથવા વિશેષ યેદા બતાવી. તેથી રાણાનો વિશ્વાસ બમણો તેના ઉપર વધ્યો પણ
સઘનું નિષ્કળ ગયું. દુરાચાર શિલાદિલ પોતાના દગ સાથે યવનના લશ્કરમાં મળી
ગયો. યવનો ભયંકરનાદ કરી જયનો પોકાર કરવા લાગ્યા. પ્રહયકાળના મેઘના
જેવા અવાજ કરતી યવનોની તોપો ફુટવા લાગી. વળી રણાંગણ તોપના ધુમાડાથી
ઘનાઈ ગયું. રાણા સંઘામસિંહનું હૃદય સહસ્રાકંપિત થયું તે ધુમાડાનો સમુદ્ર કમેકમે
અંતર્હિત થયો. રાણાએ વિરમચથી ઉદ્દેગથી તાકીને જોયું. “ પાપિષ્ઠ વિશ્વાસઘાતક
શિલાદિત્યે બાબરનો પક્ષ પકડ્યો છે તેનું હૃદયકંપિત થયું. તેણે ચારે દિશા, અધ-
કારમય જોઈ.

હાય ! વિશ્વાસ રાખવાનું આ દગ ! રાણા સંઘામસિંહે વિશ્વાસ કરી
દુરાચાર નરાધમને સેનાદગના સંઘુળ ભાગનો રણભૂમિ ભાર સોંપ્યો. પાપિષ્ઠ વિશ્વાસ-
ઘાતક રજપુત કુળાંગારે શું એ પ્રતિક્ષણ આપ્યું ! હા નરાધમ ! અરે આતતાથી
વિશ્વાસઘાતક ! સ્વદેશનો સર્વ નાશ કરી. સ્વભતીય રજપુતના મુખે કલંક આપી,
દેશ વેરી યવનના પક્ષમાં ગયો. મોટી આફતથી અને ભ્રૂંધાંસાથી પીડીત થઈ
સંઘામસિંહ યુદ્ધ સ્થળથી પાછો ફર્યો કુંઝરપુરના રાવણ ઉદયસિંહે તેના બસોં
સેનિક સાથે શાલુગ્રાધિપતિ રત્નસિંહે તેના ત્રણસો ચંદાવત સેનિકસાથે, મારવાડનારાઠોડ
રજપુત રાયમદ્દે તેના બસો સાહસીક સૈનિકો સાથે, સેનાપતિ દોત્રસિંહે, રત્નસિંહે,
શનિ ગુરૂ સરદાર રામદાસરાવે, આઝાપતિ ઉઝાએ, વીરવર પરમાર ગોકુલદાસે, મેવાડના
ચૌહાણ સરદાર માણેકચંદે અને બીજા સામંત સરદારોએ હૃદય ચીરી, આ ભયંકર
યવન યુદ્ધમાં પોતાના લોહી આપ્યાં. એ શીવાય બે યવન રાજાઓ રાણાની સહાયતા
કરી તેના વિશાળદગ સાથે રણક્ષેત્રમાં પડ્યા. તેમાં એક યવન પદચ્યૂત ઇશ્વાહીમ
લોહીનો એક પુત્ર, બીજો યવન મેવાતનો અધિપતિ હુસેનખાં, તેઓ પોત પોતાની
સેના સાથે વિરમચકર વીરત્વ પ્રકાશી અનંતનિંદ્રામાં મુતા. તેઓના પ્રથંક જોઈ યવનો
ની જગતને બાળીનાબનારી તોપો વ્યર્થ ગઈ હતી. અને અનેક ભીમ પરાક્રમી યવનો
યમનાથેર ગયાહતા. પણ સઘનું વિક્ષણ નીવડ્યું એક માત્ર વિશ્વાસઘાતક સ્વદેશદ્રોહી
શિલાદિત્યના આચરણે સઘનું બરબાદ થઈ ગયું. તં દુરાચારે જો સ્વદેસનો સર્વ
નાશન કર્યો હત. તો વીરવર બાબરનું શોષિત સિંહા, મસ્તક યુદ્ધ સ્થળે પડત
નિપાતિત રજપુતના છેડાયલા મસ્તક એકઠાં કરી વિજયી બાબરે રણ સ્થળે તેના
મોટા મોટા દગલા કર્યા. બાબર વિજયોદલાસથી ઉલ્લસિત થઈ પોતાની ભયસૂચક
“ ગાજી ” નામનો ઇંડિકાળ ધારણ કરી મોટા સમારોહે થોડો સમય ત્યાં રહ્યો.

નિહારણ મનોવેદનાથી પીડીત થઈ વીરવર સંગ્રામસિંહે મેવાડની શેલ-
માળા તરફ અગ્રસર થયો તેનું હૃદય અસહ્ય દુઃખ અને પીડાથી પીડીત થયું.
ક્યાં જવું, કયો માર્ગ લેવો, તે બાબતનું તે કંઈ નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ. અને
તેથી રાણા સંગ્રામસિંહ ચિતોડમાં જઈ શક્યો નહિ. શાથી કે તેણે પ્રતિજ્ઞા
લીધી, “ જો યુદ્ધમાં જય ન મેળવું, જો યુદ્ધમાં યવનનો દર્પ યુધ્ધન
વિચુર્ણ ન કરું ત્યાંસુધી યુદ્ધક્ષેત્ર માંડું નિવાસસ્થાન, આકાશ મંડળ માંડું
અંદાતપ. તે પ્રતિજ્ઞા એક શણુવાર તે ભુલ્યો નહિ, આજ તે પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવાનો
ઉપયુક્ત સમય-એટલે ચિતોડમાં ન જતાં રાણાએ વન નિવાસ સ્વિકાર્યો
શિશોદીય વંશનું પ્રબુદ્ધ ગૌરવ તેનાથી ઉદ્ભવ ન થાય તો વનવાસમાં પ્રાણ
છેડવા એમ તેની નિશ્ચિત મતિ હતી. વીરવર સંગ્રામ, જો થોડો સમય
એવી અવસ્થામાં જીવ્યો હત, તો તે કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાલન કરત, પણ
ભવિત્યવતતાના કઠોર લેખના અનુસારે તેનું પ્રાણ જીવન આ પરાજય પછી
તેજ વરસે આ લોક ત્યાગ કરી આલી ગયું. મેવાડનો ગૌરવરવિ, અકાળે
ભુશાયા નામના સ્થાને અસ્ત પામ્યો એટલે કે તે સ્થળે રાણા સંગ્રામસિંહ
પરલોકવાસી થયો. અનેકનું અનુમાન છે જે મંત્રીના વિષપ્રયોગથી રાણાનું
મૃત્યુ થયું. તે અનુમાન સાચું છે કે ખોટું તે કહી શકાતું નથી. કહેવાય
છે જે દુરાચાર મંત્રીઓએ પોતાના જીવનની શાંતિ અને સ્વછંદતા મેળવવા
એ હાલકું પિશાચોચિત કામ કર્યું.

બહુ વિવાહ, એક અસંખ્ય મહાઅનર્થોનું મુળ છે. નૈતિક, શાં દેરીક
સમજા ઉત્કર્ષનું તે ખોટું વિધન છે. એક વાર પ્રાપ્ત જગત તરફ જો થાધી
તેની સ્પષ્ટ પ્રતિત થાયો. એ કુમથાથી માનવ સંતારમાં અને વિપેશે રાજ્ય
પરિવારમાં ઘણા અનિષ્ટ થયાં છે. પુત્રોત્પતિ થઈ રાજમાતા થયા દરેક
રાજપત્ની ઇચ્છા કરે છે. તે ઇચ્છા તેના હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતે દૃઢ મળી
કરી બળવતી થાય છે. તે સમયે તેને હિતાહિતનું જ્ઞાન રહેતું નથી. તે ઇચ્છાની
તૃપ્તિ સાધવા તે કેવળ આતુર રહ્યા કરે છે, તેમ થવાથી તે અત્યંત અ-
ધમ કામ કરવાને ચુકતી નથી. રાણા સંગ્રામસિંહનો પરલોકવાસ થયો. તેની
રાણીઓમાં મોટો ઘોષાટ અને ગડબડાટ ઉઠ્યો. સમજી રાણીઓ પોતાના
પુત્રને રાજસિંહાસને સ્થાપવા વાસનાવાળી થઈ. રાણાના બીજા પુત્રની
જનની તેના પુત્રને ચિતોડના સિંહાસને બેસાડવા એટલી બધી ઉત્કંઠિત
રહતી કે તેણે પોતાના કામની નિદિ માટે બાબર સાથે પ્રપંચ કર્યો. તેની
એવી આશા હતી જે બાબર ચિતોડના પ્રકટ ઉત્તરાધીકારીને ફર કરી તેના

પુત્રને રાજ્ય સિંહાસને બેસારશે, એ માટે રાજપત્નીએ હાંથમાં બાબરને રણ થંભરનો કીડ્યો અને માળવરાજનો રાજમુગટ આપ્યો.

રાણા સંગ્રામસિંહની આકૃતિ મધ્યમ, તેની કાચીક મતા વિલક્ષણ હતી. તેની કાંતિ ગૌરવર્ણની હતી. નયન યુષ્કળ વિશાળ હતાં. તે એક પ્રચંડ યોદ્ધો હતો. તેની સત્યતા તેનાં અવયવ બેવાથી માત્રુમ પડતી હતી. જુદા જુદા રણાલીનયમાં તેનાં અનેક અંગ પ્રત્યંગ નષ્ટ થયાં હતાં. તેનું સાહસ અદ્ભુત તેના અધ્યવસાય અવિચલિત હતો. ઘણાખરા રાજગુણે રાણો સંગ્રામસિંહ વિભૂષિત હતો. તેના ઘેરી બાબર તેના ગુણની પ્રમંશા કરતો હતો. બાબર તેની લકિત અને લય રાખતો હતો. તે બીજવાર તેની - સાથે યુદ્ધમાં ઉતર્યો નહોતો. સંગતું અનુકરણ પહેલા યુદ્ધમાં તે કરી શક્યો નહિ. સંગે તેના આવા વિચિત્ર ગુણો ઉપયુક્ત કાર્યમાં વાપર્યાં નહિ જેથી તેનું જીવન અકાળે વિનષ્ટ થયું.

સંગ્રામસિંહના સાત પુત્ર હતા તેમાંથી પહેલો અને બીજો પુત્ર બાળકવયમાં મૃત્યુ પામ્યા હતા. ત્રીજો પુત્ર રત્નસિંહ ચિતોડના સિંહાસને બેઠો.

ઈ. સ. ૧૫૮૬ (સં. ૧૫૩૦)માં રાણો રત્નસિંહ ચિતોડના રાજ્ય સિંહાસને બેઠો. વીરતા, તેજસ્વિતા, સહિષ્ણુતા વીગેરે જે સઘળા ગુણોથી રજપુત વિભૂષિત હોય છે તે સઘળા ગુણો રત્નસિંહમાં હતા પોતાના પિતાની માફક તેણે પણ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી જે “ રાજધાનીનો ત્યાગ કરી યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં અવિરામ વામ કરવો. ચિતોડના સઘળા દરવાજા ખુલ્લા રાખી તે બોલતો હતો જે “ શત્રુએ અદેશા વિના ચિતોડમાં પેસવું ” રાણા રત્નસિંહ, સંગ્રામસિંહની જેમ પરિણામ દર્શિતાનું કામ કર્યું હત, તેણે યૌવનોચિત પ્રગલ્ભતા અને અધતેજસ્વિતાને વશીભૂત થઈ કામ ન કર્યું હત, તો તે પિતૃપ્રતિજ્ઞાની સંપુર્ણતાનો મુરો અમલ કરત, તેથી કરી વીરવર બાબરના વંશધરો, ભારતવર્ષ ઉપર રાજ્યાશાસન કરત નહિ. દુર્ભાગ્યવશે યૌવનના પ્રારંભમાં આ લોકના વાસમાંથી મોકળો થયો. તેજસ્વી અને પ્રચંડ પ્રકૃતિવાળા રજપુતના પક્ષમાં યૌવનકાળ લયાનક છે. તે મમયે તેઓ, અનર્થક વિવાદ વિષવાદમાં મત થઈ પોતાના જીવનને વિષમય કરી દેછે, તે વિષમય વિવાદમાં રાજ્યનું કેટલુંક અનિષ્ટ અને અમંગળ થયું છે. તેની વાંચનારને પરિચિતી થઈ હશે એવા અનર્થકર સંઘર્ષને પેદા કરી અનેક રજપુત રાજાઓ અંકાળે આ લોકમાંથી વિદાય થયા છે. અનેક રજપુત રાજાઓ રાજ્યધને વંચિત થઈ અસીમ દુઃખની અવસ્થામાં પડયા છે. રાણો રત્નસિંહ પણ એવા કુછંદમાં પડી વિષમય જીવન કહાડવા લાગ્યો.

રાણા રત્નસિંહે યુદ્ધ રીતે અંબારાધિપતિ પૃથ્વીરાજની દુહિતાનું પાણી ૧૬૭ કુર્ચું હતું. દુહાગ્યવશે એ વિવાહના વિષયની પૃથ્વીરાજને પણ ખબર નહોતી રાજકુમારીની વયોવૃદ્ધિના લીધે અંબારાધિપતિ પૃથ્વીરાજે તેના વિવાહની ચેષ્ટા કરી. તેણે છુંદીના હારવંશીય સૂર્યમદલ સાથે રાજકુમારીનો વિવાહ સ્થિર કર્યો. થોડા મમયમાં વિવાહ કાર્ય મંપૂર્ણ થયું, મરલ રજપુત ખાલા લગ્નલવશે પોતાના પૂર્વ વૃત્તાત કોઈ પાસે કહી શકી નહિ એટલે કોઈએ આલતા વિવાહમાં વ્યાઘાત આપ્યો નહિ. રાણો રત્નસિંહ આ વિવાહના મમાચાર સાંભળી અલિતપ્ત થયો. સૂર્યમદલના એ આચરણથી રાણાના હૃદયમાં દારૂણ આઘાત વાગ્યો. તે આઘાતનો પ્રત્યાઘાત આપવા માટે તે પુષ્કળ ચત્તમા ઉત્તમાહી થયો તે વેરનો ઘટ્ઠોલોવા માટે તે ઉપયુક્ત અવસરની રાહ જોવા લાગ્યો. સૂર્યમદલ રાણા રત્નસિંહનો નિકટ કુંડુંબી હતો. રાણાએ તેની ભગિનીનું પાણી ચંદણ કુર્ચું હતું તો પણ આ અપમાનનો પ્રતિરોધ કરવા તેણે સગપણ વીગેરેનાં સદ્ગુણો બંધન ઊંડી દીધાં અને ઉત્સુકચિતે યોગ્ય અવસરની પ્રતીક્ષા કરતો હતો. પણ તે અવસરમાં રાણાને આ ભજવનો ઉત્સર્ગ કરવો પડ્યો. આહેરીયા મહોત્સવમાં રાણાનો આહેલો અવસર આવ્યો. આહેરીયાનો મહોત્સવ આવવાથી ગણેપોતાના મેન્ય મામંતને બોલાવી બહાર મૂગીયા કરવા આવ્યો. છુંદીરાજ સૂર્યમદલ પણ તે નિમિત્તે તેની વાંચે આવ્યો. છુંદીના હારવંશીય રજપુતો મેવાડની પૂર્વ પડખાની શેલમાળામાં રહેતા હતા.

છુંદીનું રાજ્ય, તે મમયે મેવાડનું અંતર્ગત નહોતું. પણ હારવંશીય રજપુતો ચિતોડના રાણાનું મારું મંમાન ગણતા હતા, અને મેવાડના માટે વારંવાર યુદ્ધમાં ઉતરતા હતા. જે દીવમે થવન વીર ગાહબુદીનનો ભયંકર આદ્યમણનો પ્રતિરોધ કરી આર્યવીર સમરસિંહે પવિત્ર દ્રવદ્વલી તીરે પોતાનો પ્રાણ ને ત્યાગ કર્યો. તે દીવમે હારવંશીય સૂર્યમદલનો પિતૃ પુરૂષ યુધ્ધ વિશાળ મિત્ર પણ ભારતભૂમિના માટે આત્મોત્સર્ગ કર્યો. તે મમયથી હમિગ્ના વંશધરો ગિરિહોટ કુંગીતા વિશેષ અનુગત હતા. પણ રાણા રત્નસિંહની નિર્બુદ્ધિતાથી છુંદીની માંમે મેવાડનો જે લીપણ મંધર્પ થયો તેથી જન્મે રાજ્ય વચ્ચેનો સોંહા હોવાથી એ મમયના માટે વિચિત્ર થયો.

આહેરીયા મહોત્સવ પામે આવ્યો. રાણો રત્નસિંહ અને સૂર્યમદલ એક મિત્ર અરુપમા પેદા તેના મેવકો ફર રહેલા હતા, ઉપયુક્ત અવસર વાળી રાણા રત્નસિંહે સૂર્યમદલને ભયંકર તલવારનો પ્રહાર કર્યો. બેનશીખ છુંદીરાજ થોડા બિરુદી પડ્યો, પણ તે મમયે તે શવિત હતો. થોડા મમયમાં સૂર્યમદલ સ્વસ્થ થઈ બળવાળો થયો. પોતાના ખેસથી જળમો સારી રીતે બાંધ્યા

તે આતતાથી રત્નસિંહની પછવાડે બાંધ્યો તેણે ચારે તરફ રત્નસિંહને શોધ્યો, તેણે બોલ્યું 'જે રત્નસિંહ દૂર પલાયન કરી ગયો છે. ત્યારે હારવંશીય રાજા છાંસા અને કોષથી તપીને ઉઘે સ્વરે બોલ્યો. પલાયન કર ! પલાયન કર ! અધમ પુત્ર ! પલાયન કર ! તારા આનીય આચરણથી મેવાડ રાજ્યનો ધોળો યશ કલંકિત થયો, રાણા રત્નસિંહે તે સાંભળ્યું. તેણે નિર્ધય કર્યો હતો. જે સૂર્યમંદ્ર મરણ પામ્યો. આ કણે તેને જીવિત બોધ, નિર્બોધ રાણાએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો. પણ તેને તેના નિર્બોધપણાનું ઉપયુક્ત કૃણ મળ્યું. તેને દૂરથી દોડતો આવતો બોધ. સૂર્યમંદ્રે કોષ પામેલ સિંહની જેમ કુદી લીધણ પ્રહારે તેને ભૂમિ ઉપર પાડ્યો. અને તેની છાતી ઉપર પોતાના ઘુંટણ મુકી ખડગના ધાએ તે સ્થળે તેણે તેનો સંહાર કર્યો. થોડા સમયમાં સૂર્યમંદ્ર પણ પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વીની પડખે પડી મરણ પામ્યો.

રાણા 'મિંહે પાંચ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તે થોડા થોડા સમયમાં તેણે, મેવાડને મુંદ ગણે શાશિત કર્યું. તેના રૂડા શાસનના પ્રભાવે, મેવાડના યવનના હુમલાથી સારો બચાવ થયો હતો. તેના અકાળ મૃત્યુ પછી તરતજ તેનો ભાઈ વિક્રમજીત ચિતોડના સિંહાસને બેઠો.

ઈ. સ. ૧૫૬૧ (સંવત ૧૫૩૫)માં (વિક્રમાદિત્ય) મેવાડના રાજ્ય ત્રિંહામને ખલે શેજી થયો. જે સઘળા રાજ્ય યોગ્ય શુણ્ણથી વિખીપત થઈ. તેનો ભાઈ રાણા રત્નસિંહ, પ્રજા વર્ગનો અનુરાગ લાજન અને સ્નેહ પાત્ર થયો હતો. વિક્રમજીતમા તેમનો એક શુણ્ણ નહોતો. તેણે અગ્રજના શુણ્ણ ભાગ છોડી દઈ દોરા ભાગ ગ્રહણ કર્યા હતા. રત્નસિંહનું તે ઓદ્યત્ય ને તેજસ્વિત્વ, અને તે અવિમશ્ય કારિત્ય વિક્રમજીતમા પૂર્ણ માત્રાએ વિગળેલ હતું. એ સઘળા દોરો ક્રમેક્રમે એટલા ધધા વધી પડ્યા જે તેથી મેવાડના મરદાર સામંતો રાણા તરફ અતિશય નિરજન થયા. તેઓની વિરજિતનું બીજું એક કારણ હતું. ગંગા તેઓની ગાયે બેઠક ન રાખતાં કાચમ મટ્ટ લીંગેની ગાયે બેસી પોતાનો નમય ગાળા હતા.

રાજપુત સવારો લાખા નમયથી જે સંમાન અને ઈશ્વર ભોગવતા આવ્યા હતા, તે સંમાન અને ઈશ્વર વિક્રમજીતે જેથી લીધું. વળી તે સંમાન અને ઈશ્વર હલકા હોદ્દાવાળા પાળાને અને મત્સને તેણે આપ્યાં એવા અપમાનથી મરદારોનું હૃદય અત્યંત પીડિત થયું.

• મરદારોનું લાખાં સમયનું સ્વત્વ જેથી લઈ રાણા વિક્રમજીતે હલકા મંદ્રોને અને પાળાને આપ્યું, તેમ કરી રાણા વિક્રમજીતે એક નવી પૃથા ચલાવી. એમ જણાય છે જે સુસલમાનો પાસેથી રાણાએ તે મથાને અપાસ

ક્યેં છે સુસન્માન લોકો પાળા સૈનીકનો વધારે આદર કરતા હતા, પણ રજપુતો સૈનીક ઉપર ઝેરની નજરે જોતા હતા રજપુત સવાર જ્યારે યુદ્ધમાંથી કાઢી નિવૃત્તિ લોગવતા ત્યારે પાળા સૈનીકો યુદ્ધમાં ઉપયોગી થાતા તે શીવાય બીજા કોઈ સ્વળે પાળા સૈનીકોને તેઓ આજ્ઞા કરતા નહિ, યુદ્ધસ્થળે જ્યારે તોપોનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો ત્યારે પાળા સૈનીકનો આદર વધ્યો તે સમયથી ગણા વિગેરે રાજાઓ અશ્વારોહિ સૈનીક ઉપર વિતરાગ થયા સાથી કે રણચેત્રમાં તોપના માટે પાળા સૈનીક વિશેષ ઉપયોગી છે ધણુકરીને રાજ સ્થાનના મધ્યમાં રજપુત વશીય લોકો પુરાતન કાળથી પોતાની ચિરતન યુદ્ધ પ્રધાને આવતા આવેલા છે તેઓ પુરાતન કાળથી તલવાર, ભાકુ અને ઘોડો પોતાની પ્રીય વસ્તુ ગણતા આવ્યા છે તેને તેઓ યુદ્ધક્ષેત્રનું પ્રધાન ઉપકરણ ગણતા હતા હાલ પણ રજપુતોની તલવાર, ભાકુ, અને ઘોડા પ્રિતીની સામગ્રી છે હાલમાં જે પુજા પાળે તેની સામગ્રીઓ શોધાઈ છે, તે સામગ્રીને ખરા રજપુતો ધિક્કારની નજરે જુએ છે, તેઓને એવો વિશ્વાસ છે જે તોપ બહુક વીગેરે અસ્થાના વ્યવહારથી પ્રકૃત વીરત્વ અને બાહુબળનો પરિચય પડતો નથી તેવા પ્રકારના અસ્ત્રથી જય થાય તેનું નામ જય કહેવાય નહિ

અપમાનિત મરદારના હૃદયમાં વિદ્રેવાગ્ની કમે કમે સારી રીતે સળગી ઉઠ્યો તેઓએ રાણા તરફની રોષ મમતા અને લક્ષિત છોડી દીધી વળી રાણાને સમર્થ તેઓએ છોડ્યો જેથી રાણાના નેત્ર ઉઘડ્યા નહિ રાણા સમજી શક્યો નહિ જે આવી રીતના આચરણથી તે સંકટમાં પડ્યો તેના એ રીતના આગમથી અને દુર્વૃત્તથી રાજ્ય મધ્યે મોટી વિચલિતતા પેદા થઈ પરિતવાસી અસંખ્ય લોકો શાંતિ ગ્રસ્તને ન ગણી ચિતોડના કોટમાંથી બેર કદી બકગ પેટા ગાયો ભેંસો વિગેરે લઈ જવા લાયા પ્રજાનું ધન માન ગમરાનું કંકણ ધર્મ પડ્યું મધ્યમાં લોકો પીડીત થઈ બોલવા લાગ્યા “ હવે કમોપાબાધનું રાજ્ય થયું ” રાણાએ પોતાના મરદારને બોલાવ્યા અને તે અમર્ય જાતિનું દમન કરવા તેણે તેઓને કહ્યું પણ તેઓ સમજા દબ સાથે અમરવદે બોલ્યા “ આપના પાળા સૈનીકોને મોકલો ”

ઘોડા મમયમાં એવાડ ગજ્યમાં અતજકતા પ્રસરી ગઈ સુજર્જરનો રાજા સુલતાન બકાદુર આ સુયોગ પામી પોતાના બેરનો બદલો લેવા તત્પર થયો શિશોદીય વીર પૃથ્વીરાજે, સુજર્જરધિપતિ સુજર્જરખાને હાથની ક્રેદ કરી, પોતાના નગરમાં

“ જાતિ પ્રાચીન મધ્યમાં પોપાનાઈ નામની એ રજપુત ગણો ધર્મ દત્તી તેના સામન કાળમાં રાજ્યમાં મોટી અસાજકતા થઈ ગઈ હતી.

ગાણ્યો હતો તેથી યવન રાજ્યું ઘોર અપમાન થયું હતું તે અપમાનનો પ્રતિ-
રોધ લેવા સુલતાન બહાદુરે સંકલ્પ કર્યો.

યવનરાજ, સેના તૈયાર કરી રાણા વિક્રમલતની વિરૂદ્ધે આગ્યો વિક્રમલત
તે સમયે, યુદ્ધી રાજ્યના વૈયા નામના સ્થાને સેનિકો સાથે તૈયાર હતો બહાદુરે
પોતાની સેના સાથે તે સ્થળેતેના ઉપર હુમલો કર્યો. રાણો તેના હઠાથી નિરૂત્સાહ
થયોનહિ, તે વીરવર સંઘામચિહ્નનો પુત્ર, સંઘામચિહ્નું લોહી, તેની ધમની અને
શિરામાં વહેતું હતું. ત્યારે હવે વિક્રમલત કાપડૂં થાય ! ત્યારે તે શું દેશ દેરી
યવનના હુક્કાનો પ્રતિરોધ ન કરે તેમ થઈ શકે તેમ નહોતું. શિશોદીય વંશનું મુળ
તે કાળું કરે ખરો ! તે બહાદુરની સંમુખીન થયો. થોડા સમયમાં બંને સેના વચ્ચે
મથક યુદ્ધ આગ્યું. રાણાની પગાર ખાનારી પદાતિક (પાળા) સેના, યવનનો મથક
હુમલો સહન કરી શકી નહિ તે જોઈ રાણો ઘોર સંકટ અને વિપત્તિમાં પડ્યો
તેના સામંત સરદાર વિગેરે એ ઘોર સંકટમાંથી ઉદ્ધાર કરવા. તેની મદદે ગયા
નહિ. રાણાને, પોતાના નિષેધિતું ઉપયુક્ત કૃળ લોગવતો રાખી તેઓ સંઘામ-
ચિહ્નના બાળકે પુત્ર ઉદયચિહ્નને અને ચિતોડપુરીને બચાવવા ચિતોડ
તરફ આગ્યા.

ચિતોડ નામનો કેવો અપૂર્વ મહિમા ! અગર જો ગયા યુદ્ધમાં વીરવર સં-
ઘામચિહ્ન સાથે અસંખ્ય રજપુત યોદ્ધાઓ, દેશના રક્ષણ માટે રણસ્થળે, કાંચ-
મનીનિન્દ્રા કરી સૂઈ ગયા હતા, તોપણ ચિતોડપુરી વીર મુન્ય થઈ નહોતી, યવન
વીર બહાદુરે, જેવો ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો કે જાણે દેવબળે, તે સં-
ઘામમાં કાચમની નિન્દ્રામાં સુતોલા રજપુત વીરો, પાછા ઉભા થયા હોય નહિ.
એમ માલુમ પડ્યું. જે રજપુત મેવાડના કાચમ હુશ્મનો હતા. તે રજપુતો શત્રુ
ભાવ છોડી ઈર્ષ્યાભ્રાત્યર્ગના પવિત્ર મંત્રે પ્રજ્વલિત થઈ ચિતોડની રક્ષા માટે
યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં ઉતર્યા. જે સૂર્યમંડલ અનેક ચંદ્રણા લોગવી છેવટે ચિતોડ મેળ-
વવાની આશા છોડી વનમાં દેવનગર સ્થાપી રહ્યો હતો. તે સૂર્યમંડલના વંશધર
વાઘજી આજ પિતૃ પુરૂષનું પુરાતનાલય ચિતોડપુરના રક્ષણ માટે પોતાનો ઢેહ
આપવા રણ સ્થળે આગ્યો. તે પ્રમાણે યુદ્ધી રાજપુત અતિ તેજસ્વી પાંચસો હાર-
વીર રજપુતો લઈ રાણાની મદદે આગ્યો. સંઘેષમાં રાજ્યસ્થાનના ચારે તરફના
રજપુતવંશીય પુરૂષો ચિતોડના ઉદ્ધાર માટે રણ સંઘામમાં આવી પહોંચ્યા.

મધ્ય ભારતના યવન રાજાઓએ, ઘણી વાર ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો
હતો, પણ આ સમયનો ચિતોડ ઉપરનો હુમલો ખીલકુલ ભયંકર હતો. આ ભયા-
નક યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં બહાદુરની સહાયમાં એક યુરોપીયન અતુર જોળંદાર હતો લટ્ટ

લોકોએ, તેઓના પ્રથમા તેને “ મગાનનો— લાખીખા ” એવા નામે વર્ણવેલ છે તે લાખીખાના કોથાંધી બહાદુરે, ચિતોડનો અર્ધ નાચ કરી પોતાની ધાંચેવી સુનાં દેખીશુત કરી

લેવાએ નિઃમશ્વરને પગલ કરી વિજયી બહાદુરે તે પ્રાંતનેના દર ચિતોડ પચા દુમનો ખેડે ચિતોડનો આજ દોર નકલ ગમ આવી પડ્યો ના નજમથી ચીતોડપુત્રીનો કોણ દોર કરે! ગિરોદીય વગર માન નક્કમ કોણ પચા! નામે! અવેશ રજાના રાત્રે નરેશ પ્રેમીડના પવિત્ર મત્રે પ્રવૃદ્ધિત વધ જે કેટલાક રજપુતો ગયો માથે તેવાં હતા તે રજપુતની સખ્યા, ચવનની નેનાના મુકાબલે મુકીશા હતી અનત માગની પાનેજેમ એક પાણી છુડખીયુ તેમ ચવનની તેના પાને, રજપુતની સખ્યા હતી પણ લગ્નનાં એકાદ ગાના નામે શપથ કરી પ્રાણ આપી સુદ ઢળવા તેઓએ પ્રતિજ્ઞા કરી તે કેવડ નજવાદ બનવી તેઓએ શત્રુઓનો વિક્રમવન્ધિ મળગાવ્યો બહાદુરશાહની ઘાટ તક તોપોના અમાજથી પૃથ્વી ગમતાજી વત્તા લાગી પ્રવૃત્તિ મ્તપ્થ ધર્મ જાણે કે થોડા સમયના માટે જગતનુ અસ્તિત્વ લોપ પામ્યુ હોય નહિ એમ થયુ રુડી પીંગે બમણા ઉત્માહે ઉત્તમહીન થઈ મિહનાદ કરી ગજી ઠક્યા બાદ મનુક દેકના લાખ્યા તેઓના લક્ષ ભ્રષ્ટ થવા લાખ્યા ચવનોના સખ્યા ધનિ, જાણ ઉઠયો તોપોના ધુમાડાથી નજરથી છવાઈ ગયુ તે સ્થં ધી વાંચુ નયન ગોચર થતી નહોતી કેવળ અધકાર છવાઈ ગયુ એ રીતે બહુ સખ્યા સાં જી મુકડ માનનુ સુદ આપુ તે સુદમા ઉભય પચના અનેક નેનિકો માર્યા તેના શ. ધ. હુશાહને ચિતોડ હતગત થયુ નહિ, છેવટે ચતુર લાખીખાએ વીરોધીની નીચે એક મોટી મુરગ ખોદી તેમા દાઝ લગી તે મળગાવી લીધી હજી વજ જેવા પિનાદકની દાઝ મળગી ઠક્યો તે સ્થળે હાવગીય ગમવી અત્યુશવ, પોતાના પાથસો નેનિકોને નગે લઈ લડતો હતો તે મુરગના કુટવાથી કિલ્લી પીસતાગીય હાથ જમીન ઉડી ના તે પ્રદેશ તુટી જવાથી અને પૃથ્વી ઠડી જાથી અત્યુશવ નરાવ તેના પાથસો નેનિક સાથે લા મરી ગયો ચિતોડના કિના એક ભાગ થવાથી વિલક્ષણ રીત તુગી ગયો અત્યુશવ તે તુટેવા લાગવા દાખીસેહનાદ કરી અદર પેમવા લાયા તે મમથે પણ ચિતોડપુત્રી વીર સુન્ય નોતી તે મમથે

* મહાત્મા ટાંક માહેમે તે પ્રાંત નિવાસી (શીન્ની) પોર્ટુગીઝ વીરો દેગામાના એક ટોળા માહેમે નેનિક ૧ થી છે. પણ જે મમથે (ઈ મ ૧૫૩૩ બહાદુરે ચિતોડનો નાશ કર્યો તે મમથથી જ. પુરે બાલમજેગામા મરી ગયેન હતો એવે મે ને લામાખા વા મોટીમામાના પછીના મા પોર્ટુગીઝના ઠીકના ટોળા માહેમે મારી નાખી તેને એ

પણ ચમરાજ જેવા કેટલાક રજપુતો જીવિત હતા, ન્યાંસુધી દેહમાં પ્રાણ હોય ન્યાંસુધી નસેનસમાં લોહી વહે ત્યાંસુધી પ્રાણથી પણ વિશેષ ગણી ચિતોડપુરીને યવનોના કળભમાં જવાદે તેવા તે નહોતા. ભેતા ભેતામી વીરવર દુર્ગાશિવ, સતુ, દદુ, કેટલાક સેનિકો અને સામંતો સુરગના સુખ ઉપર આવી ઉભા રહ્યા. અચળ અટલ અને દુર્લેહ્ય હિમાલય પર્વત જેવા થઇતેઓત્યાં ઉભા રહ્યા. તેઓના દેહમાં ન્યાંસુધી જીવન હોય ત્યાં સુધી ત્યાંથી તેઓને કોઈ ખસેડે તેણું નહોતું, ભયંકર પરાક્રમ વાળા યવનો તે હીશા તરફ ધસ્યા. પણ વીરવર દુર્ગાશિવ અને તેના સંગી મિત્ર કોની સંપૂર્ણ શ્રેષ્ઠાથી યવનોનો મનોરથ વ્યર્થ ગયો. પણ થોડી સંખ્યા વાળા રજપુતો, ખડું સંખ્યાવાળા યવનોને શીરીતે અટકાવી શકે? વિસ્મય કર ચુક્યું કરી યવનોને હેરાત પમાડી છેવટે તેઓ તે કીલ્લાના તુટેલા અંશ પાસે પડ્યા. રજોન્મત યવનોએ સિંહનાદ કર્યો અને તીવ્ર વેગે તે તુટેલા ભાગ પાસે આવી પહોંચ્યા. અકસ્માત્ સઘળું સ્તબ્ધ થઈ ગયું અકસ્માત્ સઘળાની મંત્રોથી રૂદ્ધ ઔપથી ભુજંગની જેમ સઘળું સ્થિર થઈ ગયું. તેઓએ ભેયું જે એક છુટકેશવાળી ભીમરૂપિણી રજપુત સ્ત્રી થોદાના વેશમાં પ્રચંડ થોડા ઉપર બેસી ત્યાં આવી.

તે રજપુત સ્ત્રીનું નામ જરહરબાઈ-સઠોડ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ, શિશોદીય રજપુતની રાજ મહીષી હતી. વીર નારી જરહરબાઈ રણચંડી વેશે, તે દ્વાર ફાંકી ઉભી રહી. કબે યવનોને આગળ આવતા ભેઈ, વીરનારી તેઓની સામે થઈ. તેના હાથના ભાલાના ઠાડણ પ્રહારે અનેક યવનવીરો ભૂતળશાયી થયા. પણ સઘળું વૃથા ગયું, દેખતાં દેખતાં યવનો ભીમ વેગે આવી તેના ઉપર પડ્યા. તો પણ વીરેદ્રાણી રજપુત રાણી કોઈ રીતે નિરૂત્સાહ થઈ નહિ. તે યવનોની સાથે પ્રાણ આપી શ્રેષ્ઠા કરવા લાગી. આજ આર્યનારી એકલી માત્ર થોડાજ મદદગાર સાથે હતી. પ્રચંડ વીક્રમવાળા યવનો સાથે યુદ્ધ કરવા લાગી. દુરે બહાદુરશાહ, હાથી ઉપર બેસી, વિસ્મય વિસ્ફારીત નેત્રે. તેનું યુદ્ધ ભેતો હતો. રજપુતાણીનું અદ્ભૂત વીરત્વ ભેઈ, બહાદુરશાહ ચમકી ઉઠ્યો. આ શું શક્તિ સ્વરૂપે દનુજને દળવા આવી ! પણ સઘળું નિષ્ફળ ગયું. છેવટે ચિતોડ રક્ષાને કોઈ ઉપાય ન દેખતાં વીરનારી જરહરબાઈ પોતાના મોડાને તીમ જેને યજ્ઞાવી શત્રુના દળમાં પડી, અને દેશના કડ્યાણ માટે પોતાના જીવનો તેણે ઉત્સર્ગ કર્યો.

મહાશક્તિવની શક્તિ વ્યર્થ થઈ ગઈ ! આજ ચિતોડનો શુભ ગ્રહ નથી આ સંકટમાં હવે ચિતોડપુરીની કોણ રક્ષા કરશે ! સરદારોએ, તે સમયે એક વાર ચિતોડના ભત્રીયભાગ્યગગન તરફ ભેયું. તેઓને માલુમ પડ્યું જે હવે ચિતોડની આશા નથી. બસે ચિતોડના ઉચ્ચ કીલ્લા ઉપરથી કોઈ બોલતું હોય તેમ લાગ્યું જે “ રાજબગી આપવાની ગોઠવણ કરો ” સરદાર લોકો હતાશ

અને નિઃસાહ ચયા નહી ત્યારે શુ ચિતોડની અધીષ્ટાત્રી દેવીની દાણુ શોણીત પિપાના વધી ! પણ ગજબગી કયાથી લાવવો ! સધામસીહનો એક બાળક પુત્ર ઉદયમીહ ગ્રહો હતો, તેને ગજબગીમા આપવો તે તો બાલક ! તે શીરીતે હમ્તમા ખટગ લઈ ન્ણસ્થળે ઉતરી શકે ! ત્યારે દેવીની આશા કોણ પાળે ! કીન્વામા ગહેવા મઘદારમા એ પ્રમાણે તર્ક વિતર્ક ચાલવા લાગ્યા એટલામા દેવગાધીરાજ વાઘજી તેઓના સમુખે આવીબોલ્યો “ આપ્પારાઓગનુ પવીત્રલોહી શુ આ હૃદયમા વહેતુ નથી ” ત્યારે તમે રાજબગી માટે શા સાડ વીચાર કરો છો ! હું આજ આત્મોન્મર્ગ કરી દેવીની આજ્ઞા પાળવા તર્ધિયાર છું મધગાની ચિતા ક્રૂર થઈ જે સૂર્યમન્વ ચીતોડના માટે વીગ્વગ પૃથ્વીરાજ માથે, બીવણુ પ્રતિદ્વંદના ક્ષેત્રમા ઉતર્યો હતો, તેનો વશધર એ વાઘજી હતો. એટલેકે તે શિશોદીયવશનો રજપુત હતો વાઘજીએ ક્ષણિક સન્ન્ય સમાન લોગબુ, છત્ર ચામર વીગેરે તેના માથા ઉપર ક્ષણકાળના માટે શોભ્યા તેલે પીળા કપડા પહેચા મધગાના અગ પગ પીળા કપડા હતા અર્ધ ઝાળનો, પીળા વસ્ત્રનો પહેવેશ પહેરી, મરદાગ મામત વીગેરેએ પરસ્પરને મળી છેવટની વિદાયગીરી લીધી વાઘજીને માથે રાખી, તેઓ મહાનાદે વીરનાદ કરતા કરતા ચતુના દળની સમુખે ચયા બાગડ રાજકુમાર ઉદયસીહને શુદીના અધીષ્ટી સુવિશ્વસ્ત સૂરતાનના હાથમા સોપ્યો તે દીવએ આપ્પાગઓળે પહેરેલો મુગટ દેવળપતી વાઘજીના માથે મુનયો ગજબગીનુ ઉષ્ણશોણીત દેવીના આપ્પરમા ભરાય છે એટલામા જહરનત ઉધાપનની તર્ધિયારી થઈ હવે મમથ રહ્યો નહી કુર્ધર્મ યવનો બાકા માથી ક્રમે ક્રમે કીન્વામા આવવા લાગ્યા હવે તેઓ ચીતોડપુરીમા પેમશે એમ થયુ, ચીતા તૈયાર કરવાનો મમથ રહ્યો નહી જહરનુવતનુ ઉધાપન જન્દી કરી દેવા સરદારોએ એક ઉપાય ચોન્યો, કીન્વાની અદર એક મોટો ખાટો ખોદી તેમા દાડ અને આગ્નેયદ્રવ્ય નાખી ભથ્થર અગ્નિ ટર્થો પ્રવડ શખે ભયાવહ અગ્ની મગગી ઉઠ્યો.

જેતા જેતામા રાજમહીષી કણવિતી તેર હઝાર રજપુત સીઓ માથે કંઠુ શોક નગીને, પ્રકૃતિને રોગર વી અવલીલા ક્રમે, તે અનગમા કુદી પડી, એ તન ની રજપુત મીઓએ ડાયમના માટે આ જનનુમાથી વિદાયગીરી લીધી તેઓનુ સા માન્ય ચિન્હ પણ નહિ રૂપ ચાવન લાવણ ગારવ વીગેરે સગગી ભમ્મ થયુ કાર ખાદી રહુ નહિ હરે નઘદારો નિશ્ચિત થયા હવે તેઓને કોઈના મુખ તરફ જોવાનુ રહુ નહિ, હવે તેઓને કોઈના માટે રોવાનુ રહુ નહિ, જેઓના માટે હૃદય ગેતુ હતુ, જેઓ આત્મધનમા ઝલાતા હતા જેઓ નોભાન્યની મામત્રી હતી, તે પ્રાંતીકાયિની આનદમયો વન્યાઓ, ભગીનીઓ અને પત્નીઓ અન્નિમા પેગી ગઈ

શિશુ રાજકુમાર* પણ આપદ વિનાના રક્ષમાં જઈ બેઠો. હવે કોની શ્રી કર રાખવી. હવે કોનો ભય ! હવે શા સારૂ ભાવના ! ચિતોડના વીર રજપુતો, હૃદય સ્તંભાવે એવો વીરનાદ કરી ઉઠ્યા. ખુલ્લું ખડગ હાથમાં લઈ રજોન્મત વાધજી કીશ્નાનું બાર ઉધારી ચિતોડના બાકીના રજપુતોને સાથે લઈ વીશાળ યવન સેના ઉપર આવી પડ્યો. ઘણા રણદક્ષ યવનસૈનિકો તેઓના કારણ ખડગની ધાર નીચે પડી મરણ પામ્યા પણ તેથી કાંઈ વળ્યું નહિ. મોટા સાગર પાસે પાણીનું ટીપું શી ગણનામાં હોય. યવન સેના સાગર પાસે રજપુત સંખ્યા લડતાં લડતાં વિલીન થઈ ગઈ.

બહાદુરશાહની પ્રચંડ પ્રતિજ્ઞાથી પીપાસા આજ શાંત થઈ. અગ્રણ્ય રજપુત નરનારીના તદ્દયશોષીતે તેની કઠોરતદ્દય જ્વાળા પ્રસ્રમિત થઈ. દુરાચાર બહાદુર શાહ પોતાનું જયદ્રવ્ય જોવા ચિતોડના સ્મશાનમાં ગયો. તે દ્રવ્ય ષિલ્પસરસચુક્ત અને તદ્દયને સ્તબ્ધ કરે તેવું હતું તે દ્રવ્ય જોતાં નૃશંસનું તદ્દય પણ સ્તંભિત થાય, તે નૃશંસનું તદ્દય સહસા ઉલ્લસિત થયું. નરશોષીતે ચિતોડના માર્ગ સીંચાઈ ગયા. આજ ચિતોડનો પ્રલય કાળ પાસે આંવ્યો. કોઈ નહોતું પુરૂષ સ્ત્રી બાલક વીગેરેએ પ્રાણ ત્યાગ કર્યા. ચિતોડપુરી આજ જીવ મુન્ય થઈ ગઈ રાજસ્થાનનું પ્રધાન, પ્રધાન સામંતકુળ આજ આશ્રય વીનાનું થઈ ગયું, રાજસ્થાનના પ્રધાન પ્રધાન રાજવંશ આજ મૂળ વીનાનો થયો. આ ભયાવહ કાળ રાણાંગણે ખત્રીસ હજાર રજપુત યોદ્ધાઓએ પોતાના જીવનનો ઉત્સર્ગ કર્યો. આ, ચિતોડપુરીનું ખીન્નું ઉત્સાદન.

વીજયોન્મત બહાદુરશાહે, જુદી જુદી જાતના ઉત્સવમાં અને આનંદમાં પંદર દીવસ ગાળ્યા. તેવામાં તેને ખબર મળ્યા જે મોગલ વીર હુમાયુન ચિતોડનો ઉદ્ધાર કરવા આવે છે. બહાદુરશાહનું પાવાણું તદ્દય ભયથી લાંગી ગયું. દુરાચાર અધીક વીલંબ ન કરતાં બહાદુરશાહે પોતાના દેશ તરફ જવાની ગોઠવણ કરી. શાગુદ મળંધ સુત્રથી બધાઈ બંગાળના જયનું કામ પડતું સુક્રી હુમાયુન ચિતોડના ઉદ્ધાર માટે આવ્યો તેનું કાંઈ કારણ માલુમ પડતું નથી. સુસલમાન ઇતી હાસ લેખેકો શ્રમમાં પડી લખે છે જે રાણા વીક્રમજીતની પ્રાર્થનાથી હુમાયુન, ચિતોડનો ઉદ્ધાર કરવા આવ્યો હતો. પણ તે મળંધે ભટ્ટ લોકોનો અશીર્વાચ યુક્તિયુક્ત અને પ્રમાણીક લાગે છે.

* જે વિશ્વસ્ત રજપુત વીર, ઉદયસિંહની આવા ભીષણ વિશ્વવમાંથી રક્ષા કરી તેનું નામ બુકાસેનધૃરા સંવત ૧૫૮૯ (ઇ. મ. ૧૫૩૩) માં ચિતોડનું તે ઉત્સાદન થયું.

એક પવિત્ર બ્રાતૃત્વ બંધનના અનુરોધે મોગવલીર હુમાયુન, કુર્બાને બહાદુર શાહના કમળ નામનાથી ચિતોડને ઉગાડવા આગ્યો હતો. ઉદયસિંહની જનની કન્યા વતીએ, તેને એ પવિત્ર બ્રાતૃત્વ બંધને બાંધ્યો હતો. રજપુતો તે પવિત્ર બંધનને 'રાખી બંધન' નામે ઓલે છે. જે રજપુત વીગેરે આ સુત ધર્મ બંધનથી બંધાય છે તેને રજપુતો 'ગખી બંધ ભાઈ' કહે છે. ભદ્ર અથવા વર્ણિત છે જે ચિતોડના તે ભયાવહ મગમા ન્યારે વીંગનારી જરહરખાઈએ આત્મોત્તર્ક કર્યો, ત્યાં ગણી કર્ણવતી માઈએ, પોતાના પુત્રના બચાવનો કોઈ ઉપાય ન લેતા, છેવટે, હુમાયુનની મદદની પ્રાર્થના કરી તેની પાસે પવિત્ર 'રાખી બંધન' મોકલાવી દીધું. વીરપુથાના ઉપયુક્ત વિધિના અનુસાર હુમાયુને, તે બ્રાતૃ મબંધ પવિત્ર દેદયમા નહણ કર્યો અને તે પોતાની ધર્મ ભગિનીને વિપદમાંથી બચાવવા દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળો થયો. તે સેના સાથે ચિતોડ તરફ આ પો તે જો આ ભીષણ સુદન્ય મમયમા આવી પહોંચ્યો હતો. નિષ્કુન્ન બહાદુર ચિતોડનો ધ્વજ કરી શકત નહિ અને તેથી કરીને તે પોતાની ધર્મ ભગિનીનો ઉદ્ધાર કરી શકત પણ મલીખી કર્ણવતીનું દુભાગ્ય જે હુમાયુન અતિવિવશે ત્યા આગ્યો.

મધુમય વસત મમયમા ગખી ઉત્તમવતુ આચરણ થાય છે એ નમયે રજપુત મહિવાઓ, પોતપોતાના પમદ કરેલા બાઈને ગખીવલય મોકની, તેને ધર્મબ્રાતૃ પદ્મે બાંધે છે એ પવિત્ર પ્રથા કયા કાગથી પ્રચારિત થઈ તેનું અનુમાન થઈ શકતુ નથી. ભાગ્યવર્ધના ભાન્તેન્ધન ભુવન વિદિત અકબર જહાંગીર શાહજહાન અને ઐરામજેઝ * વીગેરે અવન ગલત્યો, એવી રાખી રાખી પોતાનો કૃતાર્થ ગણેલ છે. મોગવલીર હુમાયુન, કર્ણવતીનું રાખી વલય ગખી પોતે કૃતાર્થ થયો અને આનંદથી ઓલી ઉડ્યો. જે બેન જે કરવા માગે છે તે હું મર્વતોભાવે કરી આપીશ. તેને ગણ્ય બગીચો લેવાની આજ્ઞા હોય તો તે પછુ હું આપી દેવા તૈયાનશુ હુમાયુન પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવા વિશેષ એહિત થયો. પોતાની ધર્મ ભગિની અને ભાણેજને બચાવવા, તે બગાગા છેડી મેવાડમા આગ્યો. ગણી કર્ણવતી એ યોગ્ય પાત્રને ગખીવલય મોકલ્યું હતું. હુમાયુ મપૂર્ણ રીતે આત્મપ્રતિજ્ઞા પાળવા નતાવાળો હતા તેણે દુઃસ્વાર બહાદુરને ચિતોડમાંથી દૂર થઈ વળી માગવપતિની ગજધાની માદુનગર લઈ, નાન વિકમજીતને આપી, ચિતોડના મિહા અને બેનાયો.

* હિંદુસ્તાની એ ગમેગ અગર ભેકે રજપુત ઉપર અથત જુલમ કરે નો નો પછ તેણે ઉદયપુરની રાજાતા ત ફરી રાખીવલય મેળવ્યું હતું. આગમેને તના સબધે તેને મેટાક પત્ર મોકલ્યા છે. ને સપગા પત્રો પવિત્ર બાવરાગા નાતી બરપૂર છે.

રાણા વિક્રમજીત ચિતોડના સિંહાસને ફરી બેઠો. બેહદ દુઃખ કષ્ટ વેદના ભોગવી તેણે પોતાનું રાજ્ય મેળવ્યું. પણ તેથી તેના ચરિત્રમાં કાંઈ ફેરફાર થયો નહિ. ઘેર સંકટમાં પડવાથી પણ તેને જ્ઞાન આવ્યું નહિ થોડા સમયમાં તેનો કઠોર ભાવ ફરી જીર્ણીપિત થયો. તે પોતાના સરદારો ઉપર અત્યાચાર કરવા લાગ્યો.

ક્રમે તેની દુષ્ટવૃત્તિ એટલી વધી ગઈ જેને પોતાની પદમર્યાદા ભુલી જઈ પ્રકૃતપશુના જેવો બ્યવહાર કરવા લાગ્યો. જે કરીમચાદે, તેના પિતાને વિપદ કાળમાં આશ્રય આપ્યો હતો. જે વાર્દકચ અવસ્થામાં આવી આ જગતમાંથી વિદાય થવા તૈયાર હતો. તે વૃદ્ધ મર્વ અમાનાહી કરીમચાંદને તેણે સભા સ્થળે પ્રહાર કર્યો એ અન્યાય અને અસહ્ય અવમાનનાથી કેવળ તાત્કાલિક સભા રીતે સરદારો, પોતપોતાના આસન ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા. તેમાં સામંત શિરોમણી અંદાનવીરકર્ણજીએ ઉઠી વખતે સઘળાને અને રાણાને કહ્યું. ભાઈઓ, આજ મુખી આપણે માત્ર પુષ્પ મુદ્રતા આવ્યા છીએ. હવે આપણે તેના ફળનું આસ્વાદન કરીએ છીએ, ત્યારે અપમાનિત કરીમચાદ બોલ્યો “આવતી કાલે તેના ફલનો સ્વાદ મળશે,” તે સઘળાએ સભાને છોડી દીધી.

રાજા, રાજપુતનો આરાધ્યદેવ-રાજા બાળક હોઈને પણ રજપુતો પાસેથી દેવભાવની પૂજા પામે છે. તે તેઓના પવિત્ર શ્રંથનું મહા વાક્ય છે. એ મહા વાક્યની અવહેલા તેઓ કરેતો તેઓના આ લોકના અને પરલોકના મુખના માર્ગમાં કાંટા પથરાય છે. અગર જોકે રાજા દુરાચારી હોય, અગર જોકે તેનાથી રાજ્યનું અનિષ્ઠ થાતું હોય તો પણ તેની પ્રજા, તેને આમાન્ય માનવન ગણતા આસાધારણ દેવ ગણે છે. રજપુતના વિધાન અંથમાં એવા ઘણા દાખલા મળી આવે છે.

શવપરિતપ્ત સરદારો રાજસભા છોડી પોતાના ઘેર આવ્યા. તેઓ વીરવર પૃથ્વીરાજની જીવપતિનીના યુગ વનવીર પાસે ગયા. તેને સઘળો વિષય તેઓ એ જાહેર કર્યો. તેને ચિતોડના સિંહાસને બેસારવાનું તેઓએ તેને કહ્યું. વનવીરે, પહેલાં તેઓનો પ્રસ્તાવ કબુલ કર્યો નહિ. રાજાને પદચ્યુત કરી, તેના ઠેકાણે સિંહાસને બેસવાનું તેને અનુચિત લાગ્યું. પણ મેવાડની ચાલતી અવસ્થાનો વિષય તેણે મારી રીતે ધ્યાનમાં લીધો ત્યારે તેણે જોયું જે સરદારના કહેવા પ્રમાણે ન કરવાથી મેવાડનું પુરું અનિષ્ઠ થાશે. ત્યારે તે ચિતોડ સિંહાસન ગ્રહણ કરવા મંમત થયો. હતભાગ્ય વિક્રમજીત સિંહાસન ગ્રપ્ત થયો. એ ઘેર અપમાન પછી થોડા સમયમાં તેના જીવનનાચ્ચની જવનીકા પડી. વનવીર ચિતોડના સિંહાસને બેઠો.

નવમ અધ્યાય.

વનવીરનું મેવાડશાસન સંગના શિશુપુત્ર ઉદયસિંહની હત્યા કરવાનો વનવીરનો ઉદ્દેશ, ઉદયસિંહની પ્રાણરક્ષા, તેનો લાંબા કાળ સુધી અજ્ઞાતવાસ, તેને રાણાકહી સરદારોનું ખોલવું. દુના વિવરણ. ઉદયસિંહની ચિતોડ પ્રાપ્તિ, વનવીરની સિંહાસન પ્રવ્રતા, નાગપુરના ભણશક્તની ઉત્પત્તિનો નિર્ણય રાણા ઉદયસિંહના રાજત્વનું વર્ણન, તેની અયોગ્યતા, હુમાયુનની સિંહાસન વ્યુત્તિ, અકબરનો જન્મ, હુમાયુનનું દ્વિતી રાજ્યા શોધણ, તેનું પરલોક ગમન, અકબરનું રાજ્યા શોધણ, ઉદયસિંહ અને અકબરના પરસ્પર વિસંવાદી ચરિતની સમાલોચના, અકબરનો ચિતોડ ઉપર હુમલો અને રાણાનું પક્ષાયન, ચિતોડની રક્ષા માટે રજપુત વીરોનું ખડગ ધારણ. જયમદન અને પુત્ર વીરનારી જહરમત, હીંદુ મુસલમાનનું ધોર યુદ્ધ, અકબરનો ચિતોડ ઉપરનો જય, નગરવાસીઓની હત્યા, ઉદય સિંહનું ઉદયપુર સ્થાપન, તેનું પરલોક ગમન.

જયમતાની જે મોહિની શક્તિ છે તે ગત્ર વિના ડોઢ જાણતું નથી જે વનવીર, અગાઉ સરદારોનો અનુગ્રેષ રાજ્યા અમમત હતો, વિક્રમજીતને સિંહાસન ઉપગ્રથી હઠાડી મુગી, પોતાને મિહામને ખેમવાનું જે ડેવગ અનુચિત અને અમગત ગણતો હતો, તે વનવીર, માત્ર થોડો અમય મિહામને ખેતી, પોતાના વિચાર-મા બદલાઈ ગયો. તેણે રાજમતાને મદગા મુખની ઉત્તમ-ઉપ જણી તેણે રાજ્યેશ પહેર્યો. ત્યારે વિક્રમજીતના માટે મોગે ચોક બતાવ્યો પણ હાલ તેના હૃદયનો તે મુકુમાર ભાવ અતર્કિત થઈ ગયો. ભગવાન એકવિગ મહાદેવની પૂજા કરતા તે ખોલતો જે “હે ભગવાન! આપના કડણા બગે હું આજે મેવાડના મિહામને ખેડો છું જો જો! દેવ! તે સિંહામન મારા કળનમાધી જાય નહી” રાજ ક્ષમતાની મોહિની માયા

માં ભુલી વનવીર એટલો બધો ભ્રાંત થઈ ગયો જે આ રાજ્ય મારા માટે થોડા વખતનું છે. સરદારોએ વિક્રમભૂતને પદચ્યુત કરી, તેને રાજસિંહાસને બેસાડ્યો છે તે ખરું, પણ શું તે લાંબો સમય રાજ્ય ભોગવી શકશે! સંઘામસિંહનો બાળક પુત્ર ઉદયસિંહ જે શુકલ પક્ષની શશિકળાની જેમ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે. તે શું રાજસિંહાસને નહિ બેસે. !

વનવીર, જ્યારે રાષ્ટ્રાપહારક ગણાઈ નિંદિત થયો ત્યારે તેનો રાજક્ષમતા ઉદયસિંહની પુષ્પ ઉમ્મર થાય ત્યાં સુધી છે એમ સહુના સમજવામાં હતું.

જે દિવસે વનવીર ચિતોડના સિંહાસને અલિબેક થયો, તે દિવસે તેના હૃદયના સઘળા વિચારો ફરી ગયા. તે દિવસે, તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી જે તેના મુખના માર્ગમાં જે કેટલા કાટા છે. તેને ઉત્પાટીતન કરી કાઢાઢી નાંખવા. પ્રથમ અને પ્રથમ કંટક છ વર્ષનો બાળક ઉદયસિંહ હતો. એટલે કે તે કંટક જે ઉત્પાટીતન કરવા તે નિશ્ચય ગમતી અપેક્ષા કરતો હતો. દેખતાં દેખતાં રાત્રી આવી પડી ઉદયસિંહ પાન ભોજન કરી મુતો. તેની ધાત્રી, શય્યા ઉપર બેસી તેની સુશ્રુષા કરતી હતી. થોડો સમય વીત્યાબાદ અંતઃપુરમાંથી ગોળ આર્તનાદ અને રૂદનધ્વનિસાંભળવામાં આવ્યો. તે સાંભળી ધાત્રી ચમકી ઉઠી, લચાકુણ થઈ, કંપિત હૃદયે, શય્યામાંથી ઊઠીને તે જતી હતી એટલામાં હાઝમે, રાજપુત્રનું શુદ્ધાવશિષ્ટ સ્થાનાંતરિત કરી કંઈ આવી કહ્યું. “ સર્વ નાશ થયો ” “ સર્વ નાશ થયો ” વનવીર રાણાએ વિક્રમની હત્યા કરી ” ધાત્રીનું હૃદય, તારિતપ્રભાવે કંપિત થયું. તેણે જાણી લીધું જે નીશ્કુર વનવીર વિક્રમભૂતની હત્યા કરી ક્ષાંત પામશે નહિ પણ ઉદયસિંહની હત્યા કરવાને ખરેખર આવશે. એ વાત, કોઈ અદ્રશ્ય દેવે, ધાત્રીના કાનમાં કહી દીધી. તેણે અવિલંબે, રાજ પુત્રના જીવન માટે ઉપાય શોધ્યો. ઘરની અંદર, ફલાધાર મોટો એક કંડીઓ પડ્યો હતો, ચતુર ધાત્રીએ, નિદ્રિત રાજ કુમારને તે કંડીયામાં મુક્યો. તે કંડીયો, તે હાઝમે આપીને બોલી “ હાલ આ કંડીયો લઈ કીલ્લામાંથી લઈ પલાયણ કરી જા! વિશ્વસ્ત હાઝમે, તેના કેવા પ્રમાણે કહ્યું. ત્યાર પછી તે ધાત્રીએ, રાજકુમારના ઠેકાણે પોતાના પુત્રને શય્યામાં સુવાડ્યો એટલામાં વનવીર રક્તાક્રાંત હસ્તે તે ઝોરડામાં પેઠો. ત્યાં આવી તેણે રાજકુમારની શોધ કરી. ભયથી ધાત્રીના પ્રાણ ઉડી ગયા. તેનો કંઈ શુધ્ધ થયો નિશ્કુરહૃદય વનવીરે શય્યામાં સુતેલા કુમારને છૂરીથી મારી નાંખ્યો. તે માર વાગતાં, એકજ આર્તનાદ થયો. માત્ર એકજ વાર અંગ તરફડ્યું ત્યારે પછી તે કુમારમાં કંઈ રહ્યું નહિ. બેનશીળ ધાત્રી અપૂર્ણ દુઃખે રોઈ શકી નહિ.

નીરવે અશ્રુજળ છોડતી છોડતી, તે ધાત્રી, પ્રાણકુમારની અત્યેષ્ટિ ક્રિયા કરી, કીલ્લાની બહાર નીકળી. અંતઃપુર વાસીની પ્રમદાઓને ધાત્રીના એ મોટા

ઉદાર કામની ખબર નહોતી તેઓએ જાણ્યું જે દુરાચાર વનવીરે, મહારાજ સ
આમસિંહના નાના પુત્ર ઉદયસિંહની હત્યા કરી તેઓ શોકાકુળ ચિત્તે
રાવા લગી તેઓને પહેલાથી ખબર નહોતી જે હિતકારક ધારીએ, પોતાના
પુત્રનો જીવ આપી, સઆમસિંહના વશધરને અનત નાશમાથી બચાવ્યો છે
એની ઉચ્ચ હૃદય ધારીનું નામ ઇતિહાસમા રચાન પામવા મધૂર્ણ યોગ્ય છે, તે
ધારીનું નામ પાન્ના હજી ખીચી રજપુત કુળમા તે સ્ત્રીનો જન્મ થયો હતો
પણ પાન્નાએ, ઉદયસિંહની રક્ષા ન કરી હતી, અને ઉદયસિંહના હૃદય ઉપર વન
વીરની તીક્ષ્ણ છરી પડી હતી તેના મેવાડના પક્ષમા અધિક ભાગ થાત, તેથી
તેના પાપ નામે મેવાડના પ્રાત સ્મરણીય રાજાઓની પવિત્ર નામ માળા કદાપિ
કવચિત થાત નહી

સતત અશુભાત કરી, પ્રાણકુમારનો ચિતાનગ ઓલવી દઈ, બેનશીળ
પાન્ના તે વિશ્વસ્ત હજમને શોધવાના હેતુથી કીશ્કાની ખડા નીસરી ચિતોડની
પશ્ચિમ વાહિની રેનીરા નદીના તીરે, તે હજમ પાન્નાની ગહ જોઈ ઉભો હતો
માલાગ્ય વશે ચિતોડના અદર જતા જતા ઉદયસિંહનો નિદ્રાલગ થયો નહી
દેવજનગરમા પયાથન મ્ત્રી, તેઓએ વીર વાધજના પુત્ર સિંહગવ પામે આશ્રય
માગ્યો વનવીરને, આશ્રય આપ્યાની ખબર મળે તો તે તેને શાસ્ત્રિ આપે તે
હેતુથી તેણે આશ્રય આપવાની મંમતિ આપી નહિ મનોહુ જે બીવકુન પીડિત
થઈ તે કાતર સ્વરે બોલ્યો “ મારે એપ્રત ઇચ્છા છે જે હું રાજકુમારને આશ્રય
આપુ પણ શુ કંઈ વનવીર એવો હુર્ધ્વ છે કે તે વાત તેના જાણવામા આવે
તો મારો સહાર કરી નામે ” ભાગમા એવી હમતા નથી જે તેના પરાક્રમનો
પ્રતિગદ્ય કરે તેઓ દેવજનગરનો ત્યાગ કરી હુગરપુર નામના જનપદમા ગયા
અને ત્યાંના શાસનકર્તા રાઓળ ઇશકર્ણના રક્ષણમા રાજકુમારને ગળના તેઓએ
આણુ પણ હુખ અને પગિતાપનો વિષય કે તેણે પણ રાજકુમારને આશ્રય
આપ્યો નહિ ત્યાં પછી વિશ્વસ્ત હૃદય લીંગ લોકથી રક્ષિત થયેલા તેઓ,
આનંદલીના હુર્મત પ્રદેશમા અને ઇંડરના કુટ માર્ગ કરી છેડે કમવમીર કીલામા
અહીં પહોંચ્યા બુદ્ધિવાળી ધારીએ, ત્યાં જે ઉપાય યોજ્યો તેથી પણ તેનું માર્ગ
મિલે નહિ દિપ્તિનો વણીકકુલસભૂત આશાચાહ નામે એક લેન રજપુત
હતો જે કમવમીરના શામન કર્તવ્યે નીમાયેનો હતો પાતાએ તેની પુનાકાત
લેવા આશુ આશાચાહે પાતાની પ્રાર્થના જમાદ્ય મ્ત્રી ની પાનાના વિશ્રામ
ગૃહમા ગેરી તેણે પાતાને જે ની ગૃહમા પાતાજ પાતાએ નીશુ રાજકુમારને
આશાના ખોળામા મુક્યો અને નમ્ર વચ્ચે કવું “ આપના ન તના પ્રાણનું નશ્વ
કન ” પણ વિરત થઈ, આશાચાહે પોતાના ખોળામાથી રાજકુમારને કહાડી

દેવા ઉપક્રમ કર્યે આશાની મા ત્યાં હાજર હતી પોતાના પુત્રનો એવો વ્યવહાર જોઈ તેણે તેને ઠપકો આપ્યો, અને ઉપદેશપૂર્ણ વાક્યે તેને ઉપદેશ આપ્યો. “ પ્રભુ પરાંચણુ આશાગી ” પ્રભુના હિત સાધનમાં વિપદ અને વિધ્ન તરફ બ્રુક્ષેપ કરતો નથી. રાણા મંગ્રામિંહનો પુત્ર તારો પ્રભુ થાય. વિપદમાં પડી તે આજ તારી પાસે આશ્રય લેવા આવ્યો છે, તેને આશ્રય આપવાથી ઇશ્વર આશીર વાદે તારું કલ્યાણ થશે. માના વાક્યથી આશાશાહનો સંદેહ દૂર થયો. પાત્રાની મનોવાસના પૂર્ણ થઈ.

સૂર્યપરીય રાત્ર વીરવર સંગ્રામિંહનો પુત્ર, આત્મજોષન કરી વણિક વર આશાશાહના ઘરમાં રહેવા લાગ્યો, આશાએ ઉદયમિંહને પોતાના ભાઈનો પુત્ર કહી ગણ્યો છે પણ તે સંજયે અનેક લોકોને જુદી જુદી શંકા પેદા થઈ. વણિકવર આશાશાહના ઘરમાં, તેના સ્વર્ગીય પીતાના શ્રાદ્ધનિમિત્તે મહા-લોજ ધાતો હતો અનેક રજપુતો નિમંત્રિત થઈ તેના ઘેર આવતા હતા. તે મમયે શ્રાદ્ધ ઉપલક્ષે મહાભોજ થયો. નિમંત્રિત માણસો યોગ્ય સ્થાને ભોજન કરવા બેઠા. તેમાં દહી પીરમવાનો સમય આવ્યો, ઉદયમિંહે દહીનું પાત્ર એક માણસના હાથમાંથી લઈ લીધું, તેના એ અયોક્તિ વ્યવહારથી મઘના વિસ્મિત થયા. સાત વરસના બાળકનું તેજ જોઈ મઘના અચંબો પામ્યા વાણીયાના ઘરમાં એવી તેજસ્વિતાનો સભર હોય નહિ ? એમ મઘના વિચારવા લાગ્યા. મઘના લોકોએ તે પાત્ર તેની પાનેથી લઈ લેવા મહેલન કરી પણ તેણે તે આપ્યું નહિ. એ પ્રમાણે માત વર્ષ વ્યતીત થયું સાત વર્ષ સુધી ઉદયમિંહ એક રીતના અજાતવાસમાં રહ્યો પણ સાચું કયા સુધી ઠંકાઈ રહે, રાજપુતનો સત્ય પરિચય, છેવટે પોતા થકીજ બહાર પડ્યો, ઝાઝારનો શનિગુરુમરદાર કોઈ કારણ માટે આશાશાહના ઘેર આવ્યો, તેને યથા યોગ્ય સનમાન આપી સરલગ કરવા આશા-શાહે ઉદયમિંહને નીમ્યો, રાજકુમારે એવી હુશીયારીથી તેની મરભરા કરી કે તેનું મવ સંદિહાન થયું ઉદયમિંહના વ્યવહાર ઉપરથી તેને પ્રતીતિ થઈ જે ઉદયમિંહ આશાશાહના ભાઈનો પુત્ર નથી. તે વૃત્તાત આરે તરફ ફેલાઈ ગયો. મામંત સરદારે આનંદિત થઈ સંગના પુત્રને અલિવાદન કરવા આવવા લાગ્યા. અંડનો પ્રતિનિધિ, આલંગ્રાધિપતિ મહીદામ, કેલવારપતિ જગ, વાગોરનો અધિપ તે મગ વીગેરે પરમાનંદથી પૂલકિત થઈ કમલમીરમાં આવ્યા. ધાત્રીપાત્રાએ રાજકુમારના જીવન સંજયે મઘની હકીકત મઘના મમક્ષ કહી દીધી.

તે દીવસે તે કમલમીરના વિશાળ મલા પ્રાંણમાં એક મલાનું અધિશે-શન થયું, પરમ વિશ્વસ્તત આશાશાહે મઘાની મમક્ષ રાજકુમારનો પરિચય આપ્યો. અને તેને તેણે મેવાડના વૃદ્ધ સાર્મત ચોહાણ કોતેરીયાના ખોળામાં મુક્યો. કોતે-

રીયો, રાજકુમારના સઘળા વૃત્તાંતથી વાકેફ હતો. તેના વિષયમાં અણુમાત્ર સંદેહ નહોતો, તેણે ઉદયસિંહ સાથે એક પાત્રમાં લોળન કર્યું ત્યાર પછી સઘળાને પૂર્ણ વિશ્વાસ આવ્યો. વીરવર સંગ્રામસિંહના વંશધરને પાત્રી સઘળા આનંદથી ખોલવા લાગ્યા. તે આનંદધ્વનિ ચિતોડ સુધી જઈ પહોંચ્યો. ચિતોડ સિંહાસને બેસી રાધાપહારક વનવીરે તે સઘળી હકીકત સાંભળી, તે સાંભળી તેનું શરીર કંટકિત થઈ અકસ્માત તેનું સિંહાસન કંપિત થયું. શનિચુરસરદાર અખિલરાવે પોતાની પુત્રીને ઉદયસિંહના કરમાં સોંપી. શનિચુરસરદારની પુત્રીનું પાણી મહણ કરવા તે સંમત થયો, છેવટે ઉદયસિંહના કપાળમાં સરદારોએ ચિતોડનું રાજ્ય તિલક કરી તેને રાજ્ય ઉપર બેસાડ્યું.

એ સઘળા સમાચાર થોડા સમયમાં વનવીરના કર્ણગોચર થયા. તે એકદમ હતાશ થઈ પડ્યો તેણે સ્વહસ્તે, ઉદયસિંહનો શોભિતપાત્ર કયો હતો. તેણે પોતે, તે બાળકની મૃત્યુ થતી જોઈ હતી. ત્યારે કેવા દેવભળથી, કેવા મૃત સજીવન મંત્રથી ઉદયસિંહ પુનઃ જીવીત થયો. તે બાળકમાં તે કાંઈ સ્થિર કરી શક્યો નહિ. તેણે જે અનેક આશા કરી હતી, તે સઘળી નિષ્ફળ નીવડી. વિરુદ્ધ રાધાપહારકે વિચાર્યું નહિ જે છેવટે તે છેતરાઈ બેસે. તેને દૃઢ ધારણા હતી જે તેનું શાશન નિષકંટક થયું છે. રાજપદ મેળવીને એટલો બધો ભાંત થઈ ગયો કે પોતાના હીન જન્મનો વિષયતે ભુલી ગયો. તેનો જન્મવૃત્તાંત એવો હતો જે વીરવર ચંડનો કોઈપણ તેજસ્વી વંશ-ધર તેનો દુનો અર્થાત પ્રસાદ મહણ કરે નહિ.

“ દુનો ” રાજનો ઉચ્છિદ્ર પ્રસાદ, એ દુનો પામવા માટે ઉંચાપદના સામંત મરદારો અંતરની કામના કરે પણ તેઓ સઘળાની કામના સિદ્ધ થાય નહિ, રાણાની સાથે એકત્ર લોળન કરવાનો જે સરદારોને અધિકાર હોય તેમાંથી કોઈ દુનો મેળવતા હતા. સામયિક ઉત્સવે, વારંવાર રાણા પોત પોતાના સરદાર સાથે બેસી લોળન હેતો હતો. તેના મરદારો તેની ફરતા બેઠેલા હતા. તે સમયે રાણા બાહ્ય ગંભીર ભાવ ધોરી મરદ ભાવે રાણો સઘળા સાથે વાતલાપ કરતો હતો, રાણો વાચકદારે તે દુનો પસંદ કરેલ આસામી તરફ મોકલતો હતો. દુનો મેળવી ઘણા રજપુત સરદારો પોતાને મંમાનિત માનતા હતા. એક સમયે મહારાજ માનસિંહ વીરચંદ્ર રાણા પ્રતાપસિંહનો દુનો પાત્રી શક્યો નહિ જેથી મેવાડમાં મહા અનર્થ થયો અને તેથી મેવાડમાં અધઃપાતનો સૂત્રપાત થયો.

શીતળસેનાની નામની દાસીના ગર્ભે વનવીરનો જન્મ હતો. એટલે મેવાડની શિવંતની પ્રધાના અનુસારે “ તે પંચમ પુત્ર ” નામે પરિચિત હતો. સંકટમાં પડવાથી મરદારોએ તેને ચિતોડના સિંહાસને બેસાડ્યો પણ તેમની શું કોઈ રજપુત વંશધર તેને આપેલો દુનો લે ખદો ? કોઈએ પોતાની કુળ મર્યાદાની જળાંજળી દઈ

તેનો દુનો લીધો નહિ. જ્યારે અંદાવત સરદારને તેણે દુનો આપ્યો. ત્યારે તેજસ્વી અંદાવત ફાલ સાથે તે અગ્રાહ્ય કરી બોલી ઉઠ્યો. આપ્પારાઓળના પ્રકૃત વંશધર પાસેથી એ દુનો પ્રાપ્ત થાય, તોજતે ગોરવવાળું ગણાય તેમ છે. “પણ શીતળસેની દાસીના પુત્ર પાસેથી દુનો મેળવી કોણ રજપુત પોતાને ગોરવવાળો ગણે? મરદાર સામતો નાખુશ થઈ ઉદયસિંહનો ચિતોડારાજ્યાભિષેક કરવા માટે કમલમીર કીલામાં ગયા. તે આરાવલ્લીના ગિરિપથના અંદર થઈ કુંભમેરૂ તરફ અગ્રસર થતા હતા. એવામાં તેઓએ જોયું જે પાંચસો ઘોડા અને દસ હજાર ગળદ બહુ મૂલ્ય દ્રવ્ય વહન કરી તેઓ તરફ આધ્યા આવે છે. એક હજાર દારૂવાળા રજપુત તેનું રક્ષણ કરતા આવે છે, નિશુદ્ધ અનુસંધાન કર્યા પછી તેઓને માલુમ પડ્યું જે વનવીરના દુહિતાના ચૈતુકસ્વરૂપ તે સઘળો સામાન કર્મ્ય પ્રદેશથી વાહિત થયો છે. તે માંલગી મરદારોની આનંદની સીમા રહી નહિ. તેઓ તે રક્ષકોના ઉપર ક્રોધ પામેલ મિંહની જેમ પડ્યા. તેઓનો તેઓએ સંહાર કર્યો, તે સઘળો સામાન લઈ ઉત્કુલ હૃદયે ઉદયમિંહ તરફ તેઓ ગયા. એ હુંતનું દ્રવ્ય, સત્કાર્યમાં વાપર્યું. અલોરના શનીગુરૂ સરદારની દુહિતા સાથે, ઉદયસિંહના વિવામાં તે દ્રવ્ય કામ લાગ્યું. વીરવર હમીરનું નિશેધવાક્ય ઉપેક્ષિત થયું. પણ તેથી મેવાડનો એક મહોપકાર થયો, માલદેવના પુત્ર શની ગુરૂવનવીરે ગિરફોટ કુળમાં જે કલંક કાળિમાં અંકિત કરી છે, આજ તેના વંશધરે, રાષ્ટ્રપહારક વનવીરના ગ્રાસમાંથી ચિતોડપુરીને કહાડી લઈ તે કલંક કાલિમાં કાઢી નાંખી. અલોર જનપદના બાલિહક નામના સ્થળે વિવાહ કાર્ય સંપન્ન થયું. રાજસ્થાનના બે સરદાર સિવાય બીજા સરદાર મામતોએ આ માંગલિક કાર્યમાં ભેટ મોકલી હતી. જે બે સરદારોએ આ માંગલિક કામમાં ધ્યાન નહોતું આપ્યું તેમાંથી એકનું નામ માલોભ-બીજે સરદાર સોલંકી કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. જેનું નામ ઇતિહાસથી નીકળતું નથી. તે બંનેને રાજ અવમાનનાનું ઉપયુક્ત કૃણ આપવા સરદારોએ તેનું આક્રમણ કર્યું. તેઓ પલાયન કરી વનવીર પાસે આશ્રય લેવા ગયા. વનવીરે, તેઓને આશ્રય આપી સરદારો ઉપર સૈન્ય સાથે ચડાઈ કરી. પણ તે બે બેનશીળનું રક્ષણ કરી શક્યો નહિ. માલભનો વધ થયો, વળી સોલંકી કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સરદારે ઉદયમિંહની વશતા સ્વીકારી. બેનશીળ વનવીરની મદદ કમ થવા લાગી. તેના અંધું બાંધવ સ્વજનોએ તેનો ત્યાગ કર્યો. તેનું ભાગ્યગગન ક્રમે ક્રમે ઘોરઘનજળે આવૃત થઈ પડ્યું, તો પણ તેણે જીવનતોષિણી આશાનો ત્યાગ કર્યો નહિ, ઉદયમિંહના સઘળા ઉદ્યોગ બ્યર્થ કરવા તે રાજધાનીમાં અહંકાર કરી રહેવા લાગ્યો, પણ તેના સઘળા અભિપ્રાય બ્યર્થ ગયા, તેના મંત્રિએ એક હજાર સૈનિકને કીલ્લામાં પેસવા દીધા. કીલ્લામાં પેસી સૈનિકોએ દ્વાર રક્ષક ઉપર હુમલો કર્યો. તેઓનો સંહાર કરી

તેઓએ ધીરલા ઉપર ઉદયસિંહની જયપતાકા ચડાવી દીધી 'પુરવાગીઓએ' એકેક દૂતોએ નગારા બજાવી ઉદયસિંહના મિહામનારોહણની ઘોષણા કરી, વનવીરને ઉપર ઠોધએ અત્યાચાર ચલાવ્યો નહિ, વનવીરે પોતાની મર્યાદા અને પરિવાર લઈ દશિણપથમાં આશ્રય લીધો. ત્યાં તેની મંત્રિઓ નાગપુરના લણસહી નામે પ્રસિદ્ધ થઈ

જ્યોત્સુલ મરદારોએ, મંવત્ર ૧૫૯૭ (ઇ. સ. ૧૫૪૧-૪૨) માં ચિતોડના મિહામને ઉદયસિંહનો અલિપેક કર્યો. તેના અલિપેકથી ચિતોડ વાગીએ આનંદિત થયા, નગરમાં ઘરોઘર નૃત્યગીત વીગેરેથી આનંદોત્સવ થયા હતાં જે કમલમીરના શાંતિમય શૈલશિખરે ઉદયસિંહનો અજ્ઞાતવાસ અનિવાહિત થયે હતો, આજ તે કમલમીર પાસેથી વિદાયગીરી લઈ ઉદયસિંહ ચિતોડમાં આવ્યો કુલમેડવાસીની કેકિલ કંઠી રજપુત સ્ત્રીઓએ, સુમધુર સ્વરે ગાન કરતાં કરતાં ઉદયસિંહની વિદાયગીરી આપી તે ઉત્સવવામરે જે સંગીત ગવાયું છે. તે હાલ પણ ગવાય છે આજ પણ ભગવતી ઇશાનીના આંતરિક ઉત્સવમાં રજપુત મહીલાઓ એકઠી થઈ તે મગીત ગાય છે. ઉદયસિંહ કાપુરૂષ નીવડયો. તે મેવાડ મિહામનના માટે સંપૂર્ણ અયોગ્ય હતો તેની કાપુરપતાથી અને અયોગ્યતાથી મેવાડનું જાતીય જીવન કાયમના માટે વિનષ્ટ થયું જે મેવાડ એક સમય અજેય હોઈ ગારવાન્વિત હતું તે મેવાડનું જાગ્રદ્રક્ષણ લોપ પામ્યું.

મહાકવિ ચંદ ગાદાટે કહેલ છે—સ્ત્રી અથવા અર્ધાંશ વ્યવહાર બાળક જે દેશનું શામન ચલાવે તેથી તે દેશનું કાંઈ મગજ થાય નહિ બેનશીખ મેવાડભૂમિમાં એ જે દુર્નિમિત્તે 'એકજ કાળે મંચડીત થયાં' તેથી મેવાડનું અમંગળ પૂર્ણ માત્રામાં વૃદ્ધિપામ્યું. ઉદયસિંહમાં કોઈ રીતનો ગજશુપ્ત નહોતો. માહસિકતા અને વિર વીક્રમ ગિરહોટ કુળમાં હોવા બેઠબેઠ તેનો તેનામ્ના કોઈ પણ અંશ નહોતો. એટલેકે અપદાર્થ અને અકર્મકૃત રજપુત હતો. ઉદયસિંહ વિલાસપ્રિય અને આલસ્ય પરત્ર હતો. તેના મમયમાં રજપુત દર્પહારી, અકબરની જન્મ યોષણા થઈ. તે યોષણા આલ્સની ભારતભૂમિ વિક્રપિત થઈ ગઈ. મેવાડમાં ઘરે ઘરે અમૃત પૂર્વ રૂદનધ્વનિ આલગવામાં આવ્યો તે રૂદનધ્વનિ સ્તંભ્યો નહિ, શાથી કે અકબરે પ્રચંડ ધુમકેતુની જેમ વૃદ્ધિત થઈ મધ્યની ભારતભૂમિને એક ગુપ્ત ગૃખલે બાંધી દીધી તે દામત્વ સંખલા જલદીથી છુટી નહી. તેના કંઠે ગને હીંદુ જાતિની અસ્થિમજ્જા સુષિત અને નિષ્પિદ થઈ. હીંદુ મંતાનને મેવાડની નીચ દારૂણ અધ પાત થયો તે અધપાતમાંથી ભારતવર્ષ ઉઠ્યું નહી હવે એકદમ અસ્થિમા હીંદુ મંતાનઅવશે ! જે જાતી લાગે સમયે આદ્યાંજ વિપુલ ગારજપુત સ્વાધીનતા લોગવી એકવાર શોચનીય અવસ્થામાં અધપતીત થાય, તે જાતી દઈ

તેરી ઉઠી બેઠી ધાય ! જે પવિત્ર વિર્યવન્હિના પ્રભાવે રજપુતોએ ચિતોડનો કોટલો અને શ્રીક લોકોએ ધરમોપલીનો ગિરિપથ બચાવી રાખ્યો હતો. તે નિર્જીવ લોકો હાલ પાછા ઉભા થયા બરા !

ભારતવર્ષમાં વિશાળ મરૂ ભૂમિના મધ્યમાં એક છાયાકુંજના અંદર અમરકોટ સ્થાપિત તેને અલેકઝાંડરે પ્રાચીન શક લોકોનું નિવાસ સ્થળ કહેલ છે અકબરનો અમરકોટમાં જન્મ થયો. ઈ. સ. ૧૫૪૨માં અકબરનો તે સ્થળે જન્મ થયો. તેના જન્મ કાળે હુમાયુનની દુર્દશાની સીમા નહોતી. હુમાયુન રાજબ્રહ્મ હોઈ પોતાના જીવનના રક્ષણ માટે અહીં તહીં પલાયન કરતો હતો. હસ્તરખ-સિત રાજ્ય તે ફરીથી પામશે એમ તે સ્વપ્નમાં પણ જોતો નહોતો, રાજ્યાસને બેસી દશ વર્ષ હુમાયુન પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વિ લાઇઓ સાથે અવિશ્રાંત વિવાદમાં ગુર્યાયો હતો. તેના લાઇઓ એક એક સ્વતંત્ર રાજ્ય ઉપર અભિપીકત હતા. પણ તેનાથી તેઓની મનસ્તુષ્ટિત થઈ નહી. દુર્ધર્ષ દુરાકાંક્ષાનેવશથી હોઈ તેઓ અમર હુમાયુનના હાથથી દીરઘી મિહાનન લઇ લેવા પ્રવૃત્ત થયા. થોડા સમયમાં તેઓને તે દુર્વિશ્વાસનાં કુળ મળ્યાં. પાઠાન વીર દુર્ધર્ષ શેરશાહ પ્રચંડ વેગે ઉભો થયો. તેણે મધ્યાંનો અધ પાત કર્યો અને શાકતીય બાબરનું સીંહાસન વીપર્યસ્ત કરી તેના ઉપર પાઠાણનું પ્રભુત્વ સ્થાપ્યું.

જે દીવમે કનોજના યુદ્ધમાં ભારતવર્ષનો રાજમુકુટ હુમાયુનના માથા ઉપરથી સ્ખલિત થઈ પડ્યો તે દિવસ તેની ચોર વિપદનો સૂત્રપાત થયો. તે દિવસથી તેના વિજયી પ્રચંડ શત્રુઓ તેની યજ્ઞવાડે પડી, તેને વિશેષ રીતે પીડીત કરવા લાગ્યા. તેને કોઈ ઠેકાણે શાંતિ મળી નહી. તે જે સ્થળે પલાયન કરી ગયો. તે સ્થાને તેના શત્રુઓ તેના ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યા. તે યમુના નીરવર્તી ગુરનગરી આગ્રા થકી ધણે દૂર ભંજાળમાં પલાયન કરી ગયો. ત્યાં પણ તેની નિષ્ફૂતિ થઈ નહિ. ત્યાં પણ શત્રુઓએ તેને ઘેર્યો. છેવટે પોતાના પરિવાર વર્ગને અને અનુચરને લઈ તે સિંધુ રાજ્યમાં ગયો. રસ્તામાં બેહદ કષ્ટ તેને ભોગવવું પડ્યું હતું અનાહારમાં, અનિદ્રામાં, કંઠોર પરિશ્રમમાં હુમાયુનની પીડા વધવા લાગી. તે અપરિચિત દેશમાં કોઈએ તેને આશ્રય આપ્યો નહિ એક એ હીંદુરાજ્યોએ, તેને થોડા દિવસના માટે આશ્રય આપ્યો. હુમાયુનનું અદ્યગગન કંમે કંમે ચોરવન ઘટાથી છવાઈ ગયું. તેની આશા તેના સમુલ નાશ થવાનો ઉપક્રમ થયો. તોપણ તે નિરુત્સાહ થયો નહિ. માહસ ઉપર તેની કરી બલવડે તેણે સુલતાન અને સાગરતટ સુધીના સિંધુના તીરવર્તી કીજાઓ તો પાત કરવાની ચેષ્ટા કરી. તેની ચેષ્ટા વિફલ ગઈ તે મંકટકાળમાં તેના કેટલાક ઉચોટા બળવો કરી ઉડ્યા. પોતાની એવી અવસ્થા બેઠે હુમાયુન પીડીત થયો. અહીં હવે અનુગમન કરવા ના પાડવા લાગ્યા. તે સ્થળે તેઓને પડતા મુકી ખુદ કીજાઓ કંઠોર અદ્યતા કુટીલ તરંગમાં તરતો ડુબતો આગળ ચાલ્યો.

નિરાશ હુમાયુને છેવટે યશવતીરના અને ભેધપુરના રાજા પાસે આશ્રય માગ્યો પણ તે બન્નેમાથી કોઈ રાજાએ તેની પ્રાર્થના સ્વીકારી નહિ. ભેધપુરના રાજા માવદેવે તે વિષદ દશામા તેને કેદ કરવાની યોજા કરી એ વાત કેટલી શાચી છે તે સુકરર થઈ શકતું નથી એ બાબતનું ભટ્ટ અથમા કોઈ જાતનું વિવરણ નથી માત્ર ફેરીસ્તામા વિસ્તૃત વિવરણ માલુમ પડે છે હુમાયુન ત્યાંથી મેવાડ ભૂમિમા આગળ વધ્યો મેવાડ ભૂમિના ભય કર કદ ભોગવી હુમાયુન અનુમાની થયો નહિ તે સકટના ઘાટા જટિલ માર્ગમાથી નીકળી પાછો સિંહાસન મેળવવા તે સતાવાળો થયો હતો તેના બેહદ ગુણોના વિષય વિચારતા તેના અસહ્ય દુઃખો ભેધ તેનો કદો પેરીચણ અશ્રુમોચન કરીદે એવું હતું તે શોચનીય દશાનું એક પ્રસિદ્ધ ચિત્ર ફેરીસ્તા અથમા સુદર રીતે ચિત્રિત છે.

ભોગલવીજ હુમાયુનની એ દુર્દશા ભેધ અતિકાતર થઈ અમરકોટના સોદારાજે મોટા આદરથી પોતાના નિવાસમા આશ્રય આપ્યો.

એ અમરકોટના ધાયાકુળમા મોગન કુવતિલક અકબરનો જન્મ થયો તેના જન્મ પછી થોડા મેજ ઉપર તેનો પિતા હુમાયુન સોદારાજનોઆશ્રય છોડી પારસ્યરાજ્યમા પલાયન કરી ગયો એમ કહેવાયછે જે હુમાયુન જયોતિ શાસ્ત્રમા વિશેષ પાઠશી હતો ભવિષ્યદગણનામા કોઈ ભેશી તેનો મમકદ્દ નહોતો પોતાના પિતા બાબરના સ્નેહ ગુણે હુમાયુને જે વિપદના વિદ્યાલયમા મસાર નીતિનું શિક્ષણ કર્યું હતું, એ આ સમયે પોતાના પુત્ર અકબરને તે શિખવા તેણે નિયોજીત રીતે અહમ્મદનગર દુનિવાર પરિવર્તને પદચ્યુત થયેલ હુમાયુન કોઈ રથને સ્થિર ભાવે ઘોડો મમય પણ રહી શક્યો નહિ ભારતવર્ષમાથી પલાયન કરી બાર વર્ષ મુઘી દેશાતરમા તે ભટક્યો, કેટલોક સમય તેણે પારસ્ય મલામા, કેટલોક સમય તેણે મિત્રપુરપના પ્રાચીન ગાંધ્યમા, કેટલોક સમય તેણે ગાધાર (કદહાર) ના શેલ પ્રદેશમા અને કેટલોક સમય તેણે કાશ્મિરના દેવ કાનનમા ધીર અને મહિષ્ણુ ભાવે કહાડ્યો એ બે વર્ષમા ભારતવર્ષના આધિપત્ય માટે પકાણું મિહના ઉત્તરાધિકારીઓ વચ્ચે ઘોઠ મધર્પ અને કંવહ ઉભો થયો કમાન્વયે છ પકાણું રાજાઓ તે થોડા સમયમા દિલ્હીના મિહાસને બેસી આ લોકમાથી વિદાય થયા હતા એ છ રાજાના આમનકાગમા ઉત્તર ધિકાગિતના ચિત્રન વિધિનો નપૂર્ણ બ્યક્તિયાર થયો હતો તેઓનામા જેનું પરકમ અધિક હતું તે ગજ સિંહામને બેઠો હતો જે સમયે હુમાયુન કાશ્મિરના ખાને પ્રદેશમા આવી રહ્યો હતો તે સમયે સિકદર દિલ્હીના સિંહામને બેઠો હતો દિલ્હીના મિહામને બેસી તે પોતાના ભાઈઓ સાથે મોટા કજીયામા ઉતર્યો હતો તેઓને એવી રીતના કજીયામા આવેલા ભેધ સુચતુર

હુમાયુને સુયોગ મેળવ્યો. થોડા સમયમાં તેનો શુભ અવસર આવી પહોંચ્યો. તેણે બેયું જે તે કલ્પ્યો સીકંદરના પક્ષમાં નાશકારક થઈ પડ્યો. ત્યારે તે સિંધુનદની પારે આવી સીકંદરની વિરૂધ્ધે સેનાદળ લઈ યુદ્ધ યાત્રા કરવા લાગ્યો. તેના રણ તુર્યના પ્રયત્ન અગ્રજથી હતભાગ્ય પડાણુરાજ સીકંદરની આંખ ઉઘડી ગઈ તે સમજ્યો કે અનર્થકર ગૃહ વિવાદે આ વિપદને બોલાવી આણી છે, પણ સીકંદર તેથી અણુમાત્ર નિરૂત્સાહ થયો નહિ. હુમાયુનના પ્રયત્ન બળનો પ્રતિરોધ કરવા તે મોટી સેના લઈ હુમાયુનના વિરૂધ્ધે ચાલ્યો. સરહીંદનામના સ્થળે બન્ને સેના લડવાને ઉભી રહી. હુમાયુને પોતાના તરફ પુત્ર અકબરને પોતાની સેનાનો અધિપતિ બનાવ્યો. બન્ને સેના વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું. એક બાજુએ સાગર સરોવો, પડાણુવાહિનીનો પ્રયત્ન ઉચ્છવાસ હતો. બીજી બાજુએ યુદ્ધ વિશારદ નિર્ભિક ભોગલવીરનો યુદ્ધાભિનય હતો. તરફુવીર અકબરની તેજસ્વિતાવડે રણગંભીર વિશેષ લયકર થઈ પડ્યું. તે સમયે તેનો વયઃક્રમ બાર વર્ષનો હતો. યુદ્ધ સ્થળે અકબરનો જય થયો, એ મોટું જ્યાજ્ઞર્જન, તેના ભવિષ્યત્યશોભોરવતું સૂચના સ્વરૂપ હતું. નાની વયમાં વીરત્વ પ્રકાશ કરી તે પોતાના દાદા બાબરના જેવો વિખ્યાત થયો. વીરવરબાબર પણ એવી સુકુમાર વયમાં અગવ્ય વિધોને જીતી પોતાના પૈતૃકરાજ્ય ફરગણાના સિંહાસને બેઠો હતો. એવા પિતાના પેટે જન્મી અને એવા શુભ રત્નને જન્મ આપી, હુમાયુન પોતાને રૂડા ભાગ્યશાળી માનતો હતો. તે દીવસે તે સરહીંદ યુદ્ધક્ષેત્રમાં વિજયશાળી બની હુમાયુન આનંદથી દિલ્હીના સિંહાસને બેઠો.

પણ હુઝા અને પરિતાપનો વિષય કે તે ઐરવનો સંલોગ તે થોડા દિવસ કરી શક્યો. દિલ્હીના સિંહાસને બેઠા પછી થોડા રાજ ઉપર, તે પોતાના પુસ્તકાલયના ઉચ્ચ સોપાનમંચ ઉપરથી પડ્યો અને ત્યાંજ મરણ પામ્યો. તેના એ શોચનીય મૃત્યુના કારણનું અનુધાવન કરવાથી પાશ્ચાત્ય દેશ એક મોટો જ્રમ વિદ્વરિત થઈ શકે છે. અનેક પાશ્ચાત્યપંડિતો પ્રાચ્ય ભૂપતિઓને ભૂખ અને વિલાસ પ્રિય ગણીએ. પણ તેમ ગણુવામાં તેઓનો મોટો જ્રમ છે. તેઓપૂર્વ દેશીય રાજાઓની અભ્યંતરીત અવસ્થા, સારી રીતે ન જોઈ એ રૂપના ભગ્નોંધ સિદ્ધાંત ઉપર આવી ગયા છે. હુમાયુન પોતે વિદ્યાનુરાગી હોઈ અત્યંત વિદ્યાવાળો અને પંડિત હતો. એ શાક્રિય વંશના રાજાઓની પોતાની વિદ્યાવતા અને પંડિતતા સાથે તેઓના સમકાળીન પાશ્ચાત્ય રાજાઓની વિદ્યાવતા અને પંડિતતા સાથે સુકાબલો કરી શકાય તો માત્રુમ પડે છે જે પ્રાચ્ય નરપતિઓ વિદ્યાવતામાં અને પંડિતતામાં; પાશ્ચાત્ય નરપતિનાં કરતાં હલકા અને ઉતરતા છે.

પિતાના શોચનીય મૃત્યુ પછી તરત વીરવરઅકબર પિતૃ સિંહાસને અભિ-

વિક્રાંત થયો પણ તે રાજ્યાલિપેક પછી સ્વરૂપ સમયમાં, તેના શત્રુઓએ, દિન્ડી અને આઝા હઈ તેને પદચ્યુત કર્યો. ત્યાર પછી નિરૂપાય થઈ અકબરે પંચ-નદ પ્રદેશના એક પ્રાંતમાં આશ્રય લીધો સામાન્ય વશે, તેની એવી રીતની હીણદંશા, થોડા મમયમાં બદલાઈ ગઈ રણવીર બેરામખાંએ, તેનું હસ્તચ્યુત રાજ્ય, ઉદ્ધાર કરી તેને આપ્યું. બેરામખાં ભારતીયશાસ્ત્રીના નામે પ્રખ્યાત છે.

તેના બેહુદ વીરત્વ અને દક્ષતાના પ્રભાવે, અકબર, પોતાનું મિંહાસન, પર્વતના જેવું અચળ અને દૃઢ રાખી શક્યો. કાંપી, ચંદેરી સઘળો ખુદેલખંડ અને માલવપ્રદેશ, તેના વિશાળ રાજ્યમાં અંતર્ભૂકત થઈ ગયા. અઢાર વર્ષનો તરૂ-ણવીર અકબર, તે વિશાળ રાજ્યનું આધિપત્ય પામ્યો.

વિશાળ ભારત સામ્રાજ્યના એકાધિપત્ય પદ ઉપર ચઢી અકબર નિર્ણિત થ્યો નહોતો તેણે રજપુત વિરૂદ્ધ યુદ્ધ ઘોષણા કરી. મહુધી પહેલાં તે મારવાડ રાજ્ય તરફ સૈન્ય સાથે આગ્યો. હુમાયુનની વિપન્ય અવસ્થામાં રાઠોડ રાજમાલદેવે, 'તેને કેદમાં નાખવા એકા કરી હતી. તે દુરાચાર્યનું ઉપયુક્ત પ્રતિક્ષણ આપવા, અકબરે તેના ઉપર હુમલો કર્યો.

મેવાડ રાજ્યમાં મેરતા નામનું એક સમૃદ્ધ નગર હતું. સમૃદ્ધ શાલિ-નામાં, તે નગર, તે રાજ્યમાં બીજા નગરે ગણાતું હતું મોગલ સમ્રાટ અક-બરે તેને બીલકુલ વિહસિત કરી દીધું. તેનો તે અક્રુણ્ય પ્રતાપ અને તેજસ્વિતા બેંધ અંગરગજ ભારમલ અત્યંત ભય પામ્યો અને ભવિષ્યત હુમલામાંથી બચી જવા, તેણે પોતાના પુત્ર ભગવાનદાસને અકબરની અધી નરથ મામંત મમિ-તિનો અંતર્ભૂકત કરી દીધો. કાપુરૂષ અંગરગજ પોતાની સ્વાધીનતા ચેથી નિ-શ્ચિંત રહ્યો નહિ પણ મમ્રાટની પ્રસન્નતા મેળવવા, પોતાના કુળની પવિત્રતા ઉપર જલાંજલિ દઈ તેણે, પોતાની દુહિતાને શાકતીય ચવન રાજના હાથમાં સોંપી પવિત્ર કુળ ગૌરવ અને પાત્રન સ્વાધીનતા આપી દઈ રાજ પ્રમત્તતા ખરીદ કરી

ભોગવ મમ્રાટ અકબર, ફરાસીદાજ અતુર્થ દેવરી, બેરામખાં અને ફરામી મંત્રી શરૂથી, પરમ્પરના મમમામતીક દના તે આગે મદાપુરોએ એક મમય વિવંધાન દના. આશ્ચર્યજનક વિષય છે જો તેમને ગળનુ અને તેમને મંત્રીનુ ચગિન ધણુ કરી એક પ્રકારનુ માનુમખંડે, પણુગણી ના ચરિન કરનાં બેરામખાનુ ચગિન વિશેષ વિચિત્ર છે બદેરામખાં અત્યંત તેજસરી અને ન્યાયપર દનો. મદપનુ મોલિન આપી તેણે મોમય માત્રાન્ય દદ કયું છેવટે તે મજદોદી ગણાયો તનો એ ગુરતર અપરાધે તે અપરાધી દરી રાજ્ય થકી નિર્વામિન થયો તે નિવમન દડયા તેના જીવ નનું પપ્યાવમાન આવ્યુ નહિ છેવટે એક ગુપ્ત ધાતુકની વિપાકલ ડ્રીના આધારે તે આ લોકમાંથી અંતરહિત થયો. બેરામખાંનુ જીવનચગિન દતિદાસમા અન્યત પ્રયોગનીય અને પંચ છે.

તે રાજ પ્રસન્નતાનું પ્રયોજન શુ ! અનતજાળ યત્નભર્યા અશાંતિ અને વિષદનું અકુશતાડન આરૂં પણ પાપકલ્પિત યવન પ્રમત્તતા શા ડામની, ભગ્નભલ તે ડામ કરી સ્વાધીનતાના સુખ ભોગવવાની એકા કન્વા લાગ્યો નજરવાનનું વિશુ બચપાડુ દુઃસ્વભાવ અડધરે એન લાગ્યોતો ઉપર હુમલો કર્યો

જે ગભનું રાજ્ય, પ્રકૃષ્ટ નિયમ પદ્ધતિદ્વારા આગ શાસનથી શાસિત થાય, જે ગભ કોઈ જાતની દુર્વિષ્મા અને દુનઝાણાનો વશનર્તી ન હોય સુ વિજ્ઞા અને મારા ચગિતવાળા પ્રધાનથી પરિવૃત્ત થઈ વિશુદ્ધ ગજનીતિના અનુ મારે, જે આત્મપદ ગાગ્ર અને આત્મસ્વાધીનતા ગ્ણણ કરી શકે તેજ માણસ પ્રકૃત પ્રજાપાળ નામનો અધીકારી છે, તેના ગભ્યમા સ્વર્ગાચ સુખ વચે છે, તેના ગભ્યમા શાંતિનો વાસ હોય છે, પણ જે ગભ દેવેશ્વરી હોય છે જે ગભ પ્રજાના સુખ દુઃખમા એક ભણવા પણ ભાગ લેતો નથી, જે ગભનો સ્વાર્થપતા મૂલમત્ર છે, પ્રજાનું લોહીનુશી લેવું એ ધર્મ પોતાનો છે, એ જે રાજામાને છે તે રાજા રાજકુળ મા અધમ ગણાય છે એ ગભ પ્રજાપાળના નામનો ટલક છે, તે ગભ સ્વાર્થપત્ર પિગાયનો પગમ અવતાગ, તેનું ગભ્ય ઘડીયાલના લોલક જેવું કાયમ અસ્થિર, દુઃકામા જે ગભ્ય માત્ર રાજાની દેવેશ્વરી ગામિત થાય છે તે ગભ્ય શાંતિ સુખ ભોગવવાને પાત્ર નથી નાભાન્યવગે, રાજા જે પ્રજાહિતાકાક્ષી થાય, તો તેનું રાજ્ય અખાદ થાય એવા પ્રજાહિતાકાક્ષીના વરાના કોડ સ્વાર્થ લોહુમ અને પ્રજા પીડક ગભ થાય છે ત્યાં તે સુખમય અને શાંતિમય રાજ્ય દુષ્ટમા અને અંશ તિમા આવી પડે છે

ખરેખર મોનાનો મમાગ, મનાણમા અને અવકાન્કુપમા પગિણામ પામે છે એ વિશ્વજનીન અવન્યભાવિ, નીચમ છે અદમગ અને ઉદયમિહના ગભ્યમા એ નીચમના જે લિત લિત ચિત જેવામા આવે છે

ઉદયમિહ, જે વચના મેવાડના નિહામને અભિષિખ્ત થયો, તેજ વચ મા અદમગ પણ દિ નીના મિહામને અભિષિખ્ત થયો દુઃકામા ઉદયમિહ અને અકળગ ખાર વર્ષની ઉમ્મરે પિતૃ મિહામને પેડા પિતાના ગોચનિય, મૃત્યુ પછી જે દિવને તન્મા વર્ષની ઉમ્મરે, અકળગ ભાન્તવર્ષના એકાધિપત્ય ઉપર વૃત્ત થયો, તે દિવન, રાગતિયકુળનું ભવિષ્ય ભા યગગન એક જગતના આભાથી ચમકી ઉ થુ ખડ, પણ તેથી તેના હૃદયમા શાંતિ ડયાથી હોય આવા ઉન્ના પડે ચડી, અકળગ, ભવિષ્યગગનને વાર્કીત કરી ગડયો ખના પણ તેના પ્રતિકુળમા વર્તતા ઘણા વિઘ્નો તેની મસુખે આવી ખડા હતા

તે મદગા વિઘ્નો દુઃકરી નિપટક ભાર અને નિરાતક ભાવે, ગભ્ય શામન અસાવવાનું તેના ભાન્યમા છે કે નહીં એ હંકીકન ગાગક અદમગ વિચારી

શક્યો નહિ કરેડો લોકોના લાગ્યસુખ તેના હાથમા આવે તે પોતાની લાગ્ય
 પિતામા ઉદ્ધિ ન વિધાતાના અપૂર્વ વિધિના અનુસારે જે નક્ષત્રે અકબરની જન્મ
 તારીખે તે અમરકોટના મરૂ પ્રાંતમા પ્રસન્ન આવોક કરી દીધા હતા, તેજ નક્ષત્રની
 વિમળ આભાથી જે ચાર્ધ મહાતુલ્ય જે રામ અને પડીત ધાર્મિક વર આખૂવફળ
 જેવા વીરક્ષણ અને વિચક્ષણ મત્રીઓ અકબરની મહાયતા માટે આગ્યા એકજ
 વર્ષમા અકબર અને ઉદયસીંહ પોતાના પીતૃ સીંહાનને એક થતા બન્નેના
 ચરીત્રમા સાદૃશ જેવામા આવતુ નથી જન્મથી અંતર, વિષકના કોડમા લા
 હીત પાથીત અસ્થીર અદૃષ્ટ ચક્રના અનિવાર્ય ચન્નિર્તનમા તેણે બાળકાળથી
 જગતમા કેટલી વીરક્ષણ મૂર્તિઓ જોઈ મમાર સાગરના વીરક તરંગના કેટલાક
 આધાતો તેણે છાતી ઉપર લીધા, તેથી કરી માનવ પ્રકૃતિનુ ગદ તત્ત્વ જેવાની
 અકબરને અલીહતા મગીહતી તેવી અલીહતા ઉદયસીંહમા નહોતી ઉદયસીંહ બાળ્ય
 કાળથી પીજન પ્રદેશમા લાથીત પાથીત કમલમીરની કાનનાવૃત્ત મિથમાગા શીવાય
 બીજુ દૃશ્ય તેના જેવામા આવ્યુ નહોતુ તે સકીર્ણમીરીમાળાના શીરોદેશે
 રહેલા મહેલમા રહી તેના બહારના દેશાવરની બખર ખીલકુલ નહોતી, દુકામા
 રાજ્યશાસન નીતીનુ જ્ઞાન તેને ખીલકુલ નહોતુ જેને પોતાના જન્મ વીવરણનુ
 જ્ઞાન નહી બાળ્યકાળથી જે પીજન પ્રદેશમા પરચુલે ચન્માદે પ્રતીપાથીત, જેણે
 કૃત નીતીની કુટીલ જુટીના દર્શન કર્યા નથી તેને આ જગતના વ્યવાહારીક
 વાંધવનુ કબુ જ્ઞાન હોય ? એવી અનબીજતાથી ઉદયસીંહને એકદ દુષ્ટો લોગવવા
 પડ્યા, તેણે તો નીચીત કર્યુ હતુ જે તેનુ જીવન સુખમાતીથી બાધી જાયે તે
 અનર્પ કૃત્રી ધાન્યા અને આશામા દોનાઈ નાસ્તકાર્ય ઉપર તેની અનાથા ચર્ધગઈ
 તે રાજનુ દાવીત્વ અને રાજકાર્યનુ ગુરૂત્વ કરી કળી શક્યો નહી વીલાત લાવ
 માની પરીતૃષ્ઠી કરવાનુ સાધન શુ રાજ્ય છે ? જેના શાસન દંડ ઉપર હાથો
 લોગના સુખદુઃખ નહેવા છે તે શુ અતનમતઃવાનુ રમકડુ છે ? રાજશુભ નિપન્ન
 ગજનીતીવાળો રાજા તો એવો વિચાર કે જે, નાસ્ત્યની મલાની ક્રિતેવણથી રાજનુ
 પરમ મગજ છે રાજધમ રાજપૂત કવચ મિથોદીય કુવનો અગાર ઉદયનિહ એ
 હમીકત જાળતોજ નહોતો ગણો રાજનીતિજ લોકો પાનેથી રાજનીતિ શીખ્યો
 નહિ વિધાતાએ તને રાજપુત્રે વિવૃધિત કર્યો નહિ એ નાજશુભ તેનામા હત તે
 તેની દુર્ગતિ ન થાત તન્ન ચર્ધ જેના હૃદયમા નએચિત ગુણ હોતા નથી તેના
 રાજપણથી શુ ? ઉદયમિહનુ હૃદય એક વાનગાનાથી પરિચયીત હતુ, ઉદયમિહની
 મનહાતા એક વારાના હતી એક વાગગના ઉદર નિહની જીવન મહુચરી હતી તેની
 બુદ્ધિદાતા અને શિશાદાતા વાનગના હતી નએપમા ઉદયમિહ તે વાનગનાને
 ડામાનુદામ હતો તેનુ જા મસુન તે પિમાનીના હાથમા હતુ ઉદયમિહ વેમ્યાનો

શુભામ હતો. ગિરહોટ કુલ કેસરી. વીરવર બાપ્પારાઓળનો વંશધર મેવાડનો અધીશ્વર ચવનદર્પદારક સંગ્રામસિંહનો પુત્ર ઉદયસિંહ પાપિષ્ઠ ગુણિકનો તાબેદાર !

ઉદયસિંહને એવો આગસુ, અકર્મણ્ય અને વિલાસમગ્ન ભેષ્ય ચતુરઅકબરે પોતાનું અભીષ્ઠ સાધવા યોગ્ય અવસર હીધો. તેના વિદેશ વન્દિસ્થર્ષે ચિતોડનો ગૌરવ સ્તંભ ભસ્મિભૂત થયો. ઉદયસિંહના પાપાચરણનું ઈચ્છુક પ્રાયશ્ચિન થયું.

ભક્ષારતીસ તીરવર્તી મુદર ફરગણા રાજ્યને પરિભ્રમ કરી મોગલ કુળ તિલક બાબરે મુર નદી ભાગીરથીના પ્રસન્ન સલિલથી વિદોત થયેલા ભારતવર્ષમાં આવી, જે ક્ષુદ્ર બીજ વાંચું હતું, તે વિશાળ વૃક્ષમાં પરિણામ પામ્યું. તે બીજનો અકબરે જળસેક ન કર્યો હતો, તો તેનો અંકુર ન ચાતાં નાશ પામત. પુણ્યક્ષેત્ર ભારતવર્ષમાં અકબરથીજ મોગલ સમ્રાજ્ય દૃઢ થયું. દુઃકામાં ભારતવર્ષના મોગલ સામ્રાજ્યનો તેજ અધિષ્ઠાતા અને પ્રતિષ્ઠાતા હતો. મોગલ ગૌરવનો તે મહાપ્રાણ હતો. તેજ રજપુતના સૌભાગ્ય સૂર્યનો પ્રચંડ રાહુ હતો. રજપુતના સ્વાધીનતા સોધનો તે ભયંકર વજ્ર હતો. તે સ્વતંત્રતાસોધને આજ સુધી કોઈ સુષ્ટીકૃત કરી શક્યું નહિ. આજ અકબરે તે સુષ્ટીકૃત કરી દીધું. આજ અકબરના બીષણ પ્રહારેતે સુર્વ વિચુષ્ટિત થયું. સ્વાધીનતાના ઉચ્ચ સૌધ ઉપરથી ઉતારી, અકબરે, હતભાગ્ય. હીંદુ જાતિને દુઃખના અધતમ કારાગારમાં કઠોર દાસત્વની સાંકળે બાંધી દીધી. તેનામાં એવા સારાશુષ્ક હતા કે જેથી મોહીત થઈ, રજપુતો તે દાસત્વની સાંકળને વારંવાર ચુંબન કરતા હતા. તે શુભો પૈકી એક ઉત્તમ શુષ્ક અકબરમાં હતો. અકબરમાં માનવ હૃદયજ્ઞાતનો એક સારો શુષ્ક હતો. તે અપૂર્વ અભિજ્ઞતાના બળે અકબર માનવ હૃદયનો તલસ્પર્શી થઈ તેનું હૃદય કળી શકતો હતો, તેથી કરી તે શત્રુમિત્રને મદા સંતુષ્ટ રાખતો હતો, એક અપ્રતિમ શુષ્કની સહાયે અકબરે હીંદુ જાતિની હૃદયની પ્રીતિ અને ભક્તિ મેળવી હતી. એ માટેજ વિજીત હીંદુઓ મહાનંદે તેને જગતશુદ્ધ જગદીશ્વર વા દિહીશ્વરના નામે બોલાવતા હતા પણ આ ગર્વિત અને મહિમા વ્યજક ઉપાધિ મેળળ્યા પહેલાં તેણે સ્વહસ્તે ભારત સંતાનનાં હૃદય શોષિત પીધાં છે. સનાતન ધર્મના પવિત્ર મંદિર તોડી નાંખ્યા છે. ભારતવર્ષના વીરવંશો તેના કઠોર હસ્તના બીષણ પ્રહારેએકદમ નાશ પામેલ છે. તેની સ્વેચ્છા ચારિતામાં આર્ય સંતાનની પવિત્ર કુળ મર્યાદા કલંકગણિ સાગરમાં ડુબી ગઈ. અપૂર્વ કૌશલ અને અભિજ્ઞતાના પ્રભાવે તેણે ભારત સંતાનની અસાધારણ પ્રીતી મેળવી. યોવનના વિષમમદે મત્ત થઈ અકબરે દુર્ઘમ દુરાકાંક્ષાની વૃત્તિની પરિતૃપ્તિ સાધવા હીંદુઓના હૃદય ઉપર જે ગંભીર ફાટો કરી દીધાં છે. તે ફાટોના આરોગ્ય વિધાન, વૃદ્ધાવસ્થામાં તેણે કરેલાં છે. જે આરોગ્ય વિધાનથી તે હીંદુઓનો ધન્યવાદનો યાત્ર થયો છે.

નગ્નમો નિહીત અર્ધચંદ્ર દેશમિહના હાથમા મેવાડનો નાનન દડ
અપિત થયો આપા, નમન્ત્રિ હમી વીએ નગ્નનિતિ નગ્નઓએ જે
શામન દડ પ્રથમા લ, મેનાડની આમદી હતી હતી, આજ તે મેવાડ મુર્ખ
અથમ મપુડા દેશમિહના વધમા નેપાદા દેશમિહના ગજમા મેવાડના
દુખ વધી ત્ર નિગ્રોદિય દુગની અધિપત્રી દેવીએ પ્રતિજ્ઞા મેવી હતી
જે આપાનનેપાદા વગધન ન્યામુરી તેની આસામા-દેશે સ્વામુધી તે જિતો
દુપુરી છોડી ભરો નહિ આપાનનેપાદા વગધન સ્વામુધી તેના તૃપ્તિ વિધાન
માટે પોતાના શોભિત તેને આપશે સ્વામુધી તે જિતોદુપુરી છોડી ભરો નહી,

આ ત્રીજવાના જિતોડનાથો નકરમા આ મજુત આવી જિતોડનો
ઉદ્ધાર મે આપના વિરુદ્ધ કોઈ જિતોડમા નીકરસુ નહિ કોઈએ જિતોડની
મજા કરી નહિ ત લીપલ ૦ ૧ અથમા આવીને કોઈએ મજુ નહિ દુકામા
જિતોડનો દાડળ અધ પાલ થયો જિતોડનો સ્વાધીનતા મુર્ખ કાયમ માટે અરત
પાચે ત મોડ હતી મહામાયા આ આવી ગઈ જે શુદ્ધ ભાગ્ય સૂરથી જિતોડ
ગજ શામન નાથે ગિરોટ કુશ જધાએ દહુ તે ભાગ્ય મૂર કાયમ મોટે
તુડી ગયું જે મહાદેવીએ, નિહિત નમન્ત્રિને જગાડીને અલીક નિશીયકાળે
કહ્યું હતું જે હીંદુ ગોવ લુપ્ત થયું છે, જે મહાદેવી, વિતાપન લક્ષ્મણસિંહના
મમલ આવી ઠાવી હતી જે “આ ગજળાગિ માયુ હુ” તે મહાદેવી, આજ
જિતોડનો મીનો છોડી આવી, તેની માથે રજપુત ભટીની વીના દેવી પદ
અતહિત થ,

જે જિતોડ, અગ્રેય મર્મ લોકમર્મ પ્રનિદ હતું આજ તે અગ્રેય પલ
વિક્રમ થયું, તે જિતોડ આજ ધણી વિવાત થઈ ગયું, આધીનતા અને ગજ
ગોરવનુ લીલા નિકેતન જે જિતોડ હુકમ વધથી ભાગતની ખીલ મમુદ નગરીના
શિર્ષ નથાને જઈ મેહુ હતું. તે જિતોડ આજ વચનનાથ કુશનુ નિવામ
મ્યાન થઈ પડ્યું છે

અર્ચન વિગત ઉપર મિ શુદ્ધ ચારા હતી, પલ ફેરીના નથમા
તેની એક શુદ્ધ ચારાનુ વર્ણન છે, જે દુમવાથી જિતોડનો વેગ હરનાથ
થયો છે તે દુમવાનુ નિવન નેમના છે પણ જે શુદ્ધ ચારામા અકળદલિત પનજીત
અનેવિક્રમ મનોઅથ વચા છેત શુદ્ધ ચારાનુ તમા વળ નથી પનગ્નવર અરમાન
માથી પાતાના ગજકરનાના દ્વાર કુવામા મુનવમાન હિતિસરલેષકેતેનમાનોદ
લેષ કર્યો નથી, લા અથમા અકમળા પદેવા નમાનુ વર્ણન છે દેશમિહની વી
ઉપપત્તીના વિક્રમે અને આ ગજોદિ નીગને પદેવા મવાનો ઉદય નિષ્ ૧ થો
નત્રાદ અકળ, પોતાની વિનયિની ના હાઈ રિવોઈ ઉપર આપો
કાપુર્ય મોટા પદેવા તો તેનો દુમલો મેવાડ નાહમી થયો નહિ, સરદારની

ઉત્તેજનાથી તે અકબરની વિરુદ્ધે આડ્યો. તેના હૃદયમાં સાહસ નહોતું, તેના હૃદયમાં જયની પ્રતિજ્ઞા નહોતી. તેના હૃદયમાં દ્રઢતા નહોતી. ત્યારે કોની મદદે તે મોગલવીરનું આક્રમણ અટકાવી શકે- તેના મનિકો અકબરના મેનિક સાથે પ્રથમ યુદ્ધમાં લડ્યા. છેવટે તેઓ યુદ્ધ ક્ષેત્રમાંથી પલાયન કરી ગયા. બે ન-શીળ ઉદયસિંહ અકબરના હાથમાં પડ્યો. મોગલ સમ્રાટ તેને કેદ કરી પોતાની છાવણીમાં લઈ ગયો. મેવાડનો અધિપતિ મુસલમાનના કબજામાં કેદ થયો. વીરજનની મેવાડના મુખ ઉપર કાળાપણું છાયું. મેવાડમાં કોઈ દિવસે જે ઘટયું નંથી આજ તે ઘટયું, એ સામાન્ય પરિતાપનો વિષય નથી. ઉદયસિંહ શત્રુના હાથમાં કેદ થયો. રાજ પરિવારમાં હાહાકાર થયો ! તેના શી રીતે ઉદ્ધાર કર્યો તે ખાખતમાં કોઈ વિચારતું નહોતું. સરદારોએ, તેના છુટકારાના માટે કાંઈ પણ ચિંતા કરી નહિ. ટુંકામાં તે મમયે ચિતોડપુરી મંપૂર્ણ નિઃસ્પૃહ અને નિસ્તેજ હતી. એ નિઃસ્પૃહભાવ અને નિસ્તેજભાવ જોઈ ઉદયસિંહની 'ઉપ પત્નીના હૃદયમાં દારૂણ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. ચિતોડ નગરી આજ શું વીરગુન્ય શું ! વીર જનની મેવાડ ભૂમિએ આજ શું સઘળું તેજ યોયું છે ?

હાલ અસંખ્ય રજપુતો ચિતોડમાં વસતા હતા. તેઓ શું નિર્જીવ ! તેઓ ! નિર્જીવ માંસ પીંડ ! ક્ષત્રિય સ્ત્રીઓએ શું નિર્જીવ માંસ પીંડનો પ્રસવ કર્યો છે ! ક્ષત્રિયનું માહત્ત, વીરત્વ, તેજસ્વિત્વ, અને આત્માભિમાન શું અંતર્હિત થયાં છે ! એમ કહી વીરપત્ની, નિદારૂણ છાયામાં અને ક્રોધથી ભરાઈ જઈ પોતાના કોમલાંગે કંઠીન ગાખતર પહેરી હાથમાં ધનુર્બાણ અને તલવાર લઈ, થોડા ઉપર બેસી રણાંગણમાં ઉતરી. ચિતોડનો નિઃસ્પૃહ અને નિર્જીવ ભાવ દૂર થયો. રજપુત સેનાને નવા ઉત્સાહ ઉત્સાહિત કરી, કાપુરૂષ ઉદયસિંહની ઉપપત્ની સૈન્ય સાથે મોગલ છાવણી ઉપર પડી. તેના હાથમાં રહેલા અસ્ત્રોના આઘાતે, અનેક યવન સેનિકો રણાંગણે પડ્યા. તે યુદ્ધમાં યવનોએ થોડી વાર પીડ બતાવી. વીરસ્ત્રીએ, તેઓને મારું મારી કેવળ ઉત્સાહ વીનાના કરી દીધા. તે અકબરના પ્રધાન મેનાનિવેશ તંત્ર અગ્રમર થઈ. વીરનારીની અદ્ભૂત વિરતા જોઈ મોગલ સમ્રાટ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. છેવટે અનિષ્ટ અને અમંગળ ઘણે એમ જાણી તે રણાંગણથી વિદાય થયો. સ્ત્રીના યુદ્ધથી આજ મોગલ સમ્રાટ મંપૂર્ણ પરાજય પામ્યો, અને ઉદયસિંહ કારાગારથી મુક્ત થયો. તે પોતાના રાજ્યમાં આવી, પોતાની પ્રીયતમા ઉપપત્નીના શોધનાં વખાણ કરવા લાગ્યો, અને જાહેરમાં રાજસભા સમક્ષ આનંદોત્કુલ નયનથી જોડ્યો, જે તેની વીર ઉપપત્નીથી તે છુટ્યો છે. રાજના મુખથી એ વારાગુનાનાં વખાણ માંભળી, સરદારો દ્રણા, અપમાન, અને લજ્જાએ ઉત્તેજિત થઈ ગયા. તેઓએ તે વારાગુનાનો વધ કરવા પ્રયત્ન કર્યો. જોડલા બધા સરદારના

વિદેષ વન્ધિથી એકવી સ્ત્રી શી ગીતે જાચી શકે તે થોડા મમયમા મરદારના હાથમા પડી મગ્ન પામી

અકબર ઉપર જ્ય મેજબ્યા પછી ચિતોડના મરદારો અને મામતો અતવિરલ્લખમા મળ્ય થયા એ અનર્થકર ઘરકજીયાથી રાજ્યમા મોટી વિશુંખ-લતા થઈ ગઈ ચિતોડની એવી વિશુંખલ અવસ્થા લાણી અકબર પોતાના અમલ અપમાનનો જાહેરા લેવા વિપમબ્યસ્ત થયો એક વિશાળ સેના લઈ તે ચિતોડની વિરૂદ્ધ આવી પહોંચ્યો તે સમયે તેની ઉમ્મર પચીસ વર્ષની હતી તેના સગીરમા પુષ્કળ જાગ હતું, તેના હૃદયમા પ્રચંડ ઉત્સાહ હતો. તેના અક્ષુબ્ધ પ્રતાપે, મધ્યુ ભાન્તવર્ષ તેના પગ પાને પડેલું, અનેક દુર્લભ કીર્તિઓ તેના પગક્રમથી વિસ્પન્ન થયા અનેક રજપુત રાજાઓ હાથ જોડી તેની સામે ઉભા રહ્યા, ત્યારે મેવાડ રાજ્ય શા માટે હાથ જોડી ઉભું ન રહે મેવાડનો ઈર્ષ્યા માટે અખરીત રહે! મેવાડના રજપુતો શા માટે તેની વશ્યતા ન સ્વીકારે, મોગલ મમ્લાટની સેના મેવાડમા પેડી ચિતોડથી થોડે દુર મોગલ સેનાની છાવણી થઈ તે સ્થળે મર્મર પ્રસ્તર નિર્મિત એક શુક્રાકૃતિ સ્તંભ પ્રતિષ્ઠિત છે. તે સ્તંભનું નામ * “અકબરકા દીવા ” એવું છે

લટુઅથમા લખેલ છે જે મેવાડનો સર્વ નાશ કરવા લયકર મૂર્તિ ધારણ કરી જેવો અકબર ચિતોડ ઉપર આવ્યો તેવામા કાપુરૂષ ઉદયમિહ ચિતોડ છોડી ચાલી નીકળ્યો પણ તેમ ધવાથી ચિતોડપુત્રી રક્ષક મુન્ય થઈ નહિ ચિતોડનો અધમ અધીરુવર ચિતોડ છોડી પલાયન કરી ગયો ખરો પણ ચિતોડના નામની એવી મોહિની માયા હતી જે સાથી સાહમિક અને વિક્રમશાળી રજપુતો નીકળી અકબરની મામે યુદ્ધમા ઉતર્યા ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનથી મરદાર મામતો મેના દગ લઈ ચિતોડ ગ્રહવા ઉભા રહ્યા વીરવગ મહીદાસ ચંદાવત્ વશનો હોઈ અનેક તેજસ્વી અને સાહમિક લાન્યને લઈ ચિતોડના તોરણદારે ઉભો રહ્યો માદેરીયાપતિ રાવત કુહો મગાવતને લઈ રણાગણમા આવી કુદી પડ્યો દિલીશ્વર મહારાજ પૃથ્વીરાજના બે વશધરે ઉત્સાહ માથે ગ્લાગણમા ઉતર્યા. તે મધ્યમા જનપદો મેવાડના શાસનાધિત હતા એ શીવાય અનેક વિદેશીય રજપુત મોગલ મમ્લાટની મામે ચિતોડમાં આવ્યા હતા તેઓમા દેવલપતિ વાઘજીનો વશધર અલોરપતિ શનિગુરુરાવ, ઈશ્વરદાન રાડોડ, કન્મચાદ કચ્છવાહ વીગેરે વિશેષ પ્રમિદ્ધ હતા

હાંદુ મુમત્તમાનનું ધોર યુદ્ધ ચાલ્યું, સીમ પગક્રમવાળા ચવન મેનિકો. એ ધવલ બગ્ગ વનાદ કરી રણમુખિને કંપાવી ઉત્કટ જ્યનાદે ચિતોડના સૂર્યદારના મુખ

મદાનમા ટોડ કહે છે જે ને સ્તંભ દાલ પુર્ણવચ્ચે વિનમ્ન છે તે ઉભે ત્રાસ શીટ છે. નીચેથી તે ઉપર ન્વા તેના માટે પગથીયા છે તેમાં એક મોટા પાત્રમા દીવો મનો હતો.

તરફ દોડ્યા. રણોન્મત, રજપુત સેના વિકટ સિંહનાદ કરી બાણ હાથમાં લેવા લાગી. અંદાવન વીર સહીદાસે ભીમ ગંભીર અવાજ કરી. યવન સેના ઉપર બાણનો પ્રહાર ચલાવ્યો. ચિતોડના કીલ્લામાં પેસી જવા, દુર્દ્દાંત યવનો સૂર્ય તોરણદ્વાર તરફ ચાલ્યા ગોળીઓના બહારથી અસંખ્ય અંદાવત વીરને પાડી દઈ તેઓ કુમે કુમે સૂર્ય તોરણદ્વાર પામે આવ્યા. વીરવર સહીદાસ એક પગકું પણ પાછો ક્યો નહિ. તેના સહકારી સેનિકો અમરો કુમે કુમે પડી જવા લાગ્યા. તોપણ તે નિઃસ્વાહ થયો નહિ. ન્યાંમુધી તેના દેહમાં જીવન રહ્યું, ન્યાંમુધી તેની ધમનીમાં ક્રોધિર વહેતું રહ્યું, ન્યાંમુધી વજ્રમુદિ શિથિલ ન થઈ. ત્યાં મુધી શત્રુદલ તોરણદ્વારમાં પેસી શક્યું નહિ.

અંદાવત વીરના જ્વલંત ઉદાહરણે ઉદ્ધાસિત થઈ ગીબ દ્વત્રીય વીરો અદમ્ય સાહસે શત્રુકુળને વિત્રાસિત કરવા લાગ્યા. પણ તે મુદ્ધિમેય મહાવીર દુર્દ્દાંત યવન સેનાનું શું કરી શકે. તે મુદ્ધિમેય મહાવીરોમાં જે ગુરવીરોએ પોતાના નામ ઉત્તરવળ કરી દીધાં છે. તેનાં પવિત્ર નામ જયમલ્લ અને પુત્ર છે, જયમલ્લ બેદનોરનો અધિપતિ મારવાડના સાહસિક સામંતોમાં તે એક ઉત્તમ સાહસિક હતો. પુત્ર કેલવારનો અધિપતિ હતો. તે બન્ને મહાવીરનાં પવિત્ર નામ આજ પણ રજપુતની જય-માળામાં જપ સ્વરૂપ છે. રજપુતો પ્રાતઃકાળમાં ઉઠતી વખતે હાલપણ તે પ્રાતઃ સ્મર્ણીય રજપુતોના નામનો જપ કરે છે. હાલ પણ સંધ્યાનો પ્રદીપ સળગાવતી વખતે રજપુત સ્ત્રીઓ તેઓનું નામ લે છે. વળી ગૃહસ્થ કુમારીઓ ઘઉંનો લોટ ફળતી વખતે ભાટલોકોએ રચેલી તેઓની વીરગાથા હાલ પણ ગાય છે જગતમાં ન્યાંમુધી વીરત્વનો આદર રહેશે, ન્યાંમુધી આર્થ વીર રજપુતના હૃદયમાં વીરત્વનું એક પણ કણ રહેશે, ત્યાંમુધી જયમલ્લ અને પુત્રનું નામ કોઈ વિસરશે નહિ.

જયમલ્લ અને પુત્ર કોઈના કીત ઉત્સાહથી પ્રોત્સાહિત થયા નહોતા. કોઈની ઉરકેરણીથી તેઓ ઉત્સાહિત થઈ ચિતોડનો ઉદ્ધાર કરવા આવ્યા નહોતા. તેઓના હૃદયના વીરત્વના પવિત્રભાવથી તેઓ ચિતોડના બચાવ માટે આવ્યા હતા. યશોદિપ્તિ અને સ્વાર્થ સાધનાથી પ્રભુદિત થઈ તેઓ સુદક્ષેત્રમાં આવ્યા નહોતા. આ ભયાવહ યુદ્ધ કેવળ પુરૂષોનું નહોતું. જનાનખાના માંહેલી અનેક રજપુત સ્ત્રીઓ જનાનખાનાનો ત્યાગ કરી યુદ્ધ સ્થળે ઉતરી હતી.

જે સમયે સાળુપ્રાધિપતિ અંદાવત વીર સહીદાસે, સૂર્યતોરણદ્વારે આત્મોત્સર્ગ કર્યો ત્યારે બાકી રહેલ અંદાવતની સેના કેલવારના પુત્રના હાથમાં સોંપાણી. તે સમયે પુત્રનો વયઃક્રમ સોળ વર્ષનો હતો. તરૂણ વીર પુત્રના બાપે ગયા યુદ્ધમાં પ્રાણ આપ્યા, પિતાના પ્રાણ ત્યાગ ઉપર તે વયમાં નાનો હતો. તેના લાલન પાલન કરવાના હેતુએ પુત્રની જનની, તેના પ્રાણપતિની પાસે ગઈ નહિ. પુત્ર તેનો એકજ પુત્ર હતો. કેલવાર પતિનો એકજ વંશધર પુત્રના અપહોય સાથે

જગવત ગોત્રનાદા ચાદનો અપવેષ થાય તેણે હવે એવી અવસ્થામાં પુત્તનું જીવન એણે સુચવાન હતું જે તેને ઉજ્જગોત્રના શુભ પુત્રપત્ની દાનોદક આપનારો ગણતા હતા. પુત્તની મા વીર જનની હતી તે પુત્રની જીવન રક્ષા કરતા ચિતોડની ગાન્ધારી અધિક ડીમતવાગી ગણતી હતી તેણે પીળા ઉપડા પહેરી ચિતોડના માટે જીવન આપવાનું તેણે તેને કહ્યું તે વીરવનીતા અને વીરમાતા હતી પોતે પણ વીરની હતી પુત્રના મૃત્યુ ઉપર વીરુદ્ધ જગવત કુળ અનતકાળના માટે લોપ પામી બીજો, એવી ચીંતા તેના તદ્દયને વ્યાકુળ કરતી નહોતી, પુત્રે માતૃ ભમીના માતૃ જીવનોત્તમ કરવા તે તેનો મહામત્ર હતો, જે મહામત્રથી આસ્વસ્થ થઈ પાતાના તદ્દયનદનને રણાગણમાં જીવન આપવા તેણે આદેશ આપ્યો આદેશ આપ્યો એટલું જ નહિ પણ તે આદેશ પાળવામાં પોતે પણ ચત્તવાળી થઈ પાતાના મુકુમાર અંગે પણ તેણે કહ્યું લોખંડ ગખતર પહેર્યું વગી અરુશલ વીરો લઈ જાગણમાં લડી જીવનનો ત્યાગ કરવાની તેણે ગોડવણ કરી તે નમયમાં તેના તદ્દયમાં એક ચિતાનો ઉદય થયો તેના ધનમાં પુત્રવધુ ગાળિકા હતી તેને ધનમાં નાખી, પાતાની અને પાતાના પુત્રની ગેરહાજરીમાં વાનેથી કલવાનપતિનો શુભ યશ કવચિત વાય એવી તેના તદ્દયમાં ચિંતા હતી પુત્તની વીર જનનીએ તે ગાળિકાને પણ રણમત્રનથી નજીવત કરી, આસ્તે આસ્તે તેના નયના અલકાર લઈ તના મુકુમાર દેહ ઉપર કડવું લોહાનું ગખતર પહેવડ્યું, તેના હાથમાં એક શુભ આપી તે વીર ગયે તેની માથે પર્વત થકી ઉતરી તે વીર રત્નીનું જ્વલત ઢોહાણ અનુન્ની અનેક નજીવત મહિલાઓ જીવનથી નજીવત થઈ મુદ્રમાં ઉતરી તે મધ્યગીઓ શ્રવણ ભયજન જીવવાધ વાડવતી વાડવતી ચળવળના સાંભળી કુદી પડી ચિતોડના વીરપુરોએ મુન્ના થઈ ગયા વળહટતા જેવા અમય થઈ મતમથઈ ગયા વિરમય વિરફારીત નિશ્ચળનયને તેઓ તે ખીઓના તરફ જેવા લાગ્યા જેઓ કોઈ દીનમ અત પુન્ની ઠાયાને યે નહી આગે તેઓ સધગી મમતા ફનેહ વીરોને ઊડી દઈ રણુતરંગ ઉપર એમી અવેશના ઉદ્ભા માટે યવનની વીરુદ્ધે આવી વીરવન પુત્તની વીરજનની શુભ પુત્રવધુને લઈ જીજી નજીવત ખીઓની સાથે રણા ગણમાં પડી, અનેક યવનોને કાપી નાખવા લાગી, છેવટે પાપી યવનોના હાથથી આત્મ નશ્વનો કંઈ ઉપાય ન દેખતા, પોત પાતાની તવનાના ધા ખાઈ તે ખીઓએ જાગાણે પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો.

પાતાની પુત્રીઓને, ગન્ધાઓને, બેનોને, અને વનિતાઓને, ચિતોડના ઉદ્ભા માટે, નમુક્ષેનમાં પ્રાણ આપતા જેઈ ચિતોડના વીર પુત્રોએ, મનાન્ડ અનેક મમતા ઊડી, અકલ્પ ઉન્મત થઈ જાગણમાં ઉતરવાનો વીચાર કર્યો તેઓ કુદીને મનુની નેના માને આત્મા વિનામ મોજવ અનીડીની ઉદ્દેશ માગ

રની જેમ પ્રચંડ વેગે ઉચ્છસિત થઈ લય'કર વિક્રમ માથે ચિતોડ ઉપર અધમ્ના લાગી. પ્રલયકાળીના મેઘનાદના જેવા નાદવાળી યવનોની તોપો ગોળાના જથ્થાને ફેંકી શ્રવણ ભેરવ નાદ કરવા લાગી. તે મઘળા ગોળાના પ્રહારથી ઘણા રજપુતો ખંડ વિખંડીત થઈ ગયા. કેટલાક રજપુતના હાથમાંથી શર તીર પડી ગયાં. એ રીતે રજપુત વાહિની કમે કમે હાય પામવા લાગી. પણ રજપુત વીરો નિરૂત્સાહિત થયા નહી. રજપુત વીરો, શત્રુના શરણ થયા નહિ. શત્રુને શરણ થવું ? ના. દેશવૈરી યવનોને હાનીય વીરો શરણે જાયજ નહી. અધમ જઘન્ય અને હેય ઉપાયનું અવલંબન કરી રજપુતો શું જીવનનું રક્ષણ કરે ખરા ! એ પ્રમાણે કરી જીવવું તેમાં પ્રયોજન શું ! આત્મસમર્પણે મંમત યઈ, કુળકલંકિની દીર્ઘી વહોરી લેવાનો તેઓનો અભીપ્રાય નહોતો. સ્વદેશ રક્ષા માટે આત્મોત્તરગી વીર હોયે ઉત્સાહિત થઈ તેઓ ઉન્મતની જેમ લડવા લાગ્યા. વીરવર જયમહા ગોળાના આઘાતે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. લય'કર કોધ અને જીર્ણામામાં તેનું હૃદય વ્યાકુળ થયું.

ચિતોડની અનીવાર્ય અધઃપાતની ગતિ જોઈ મમહિત જયમહા જાણ્યું જે હવે ચિતોડ અરક્ષણીય. ચિતોડને બચાવવાનો ઉપાય નથી. નિદાણુ મનોવેદનામાં તેનું હૃદય કાટી ગયું. રક્ત નયનપ્રાંતમાંથી અશ્રુના ગિદ્ગિદ્ગાત્યા, વિકટ શેષમાં હાંત ઉપર હાતને દાખી તેણે અકબરને લાજો ધીક્કાર આપ્યા, કમે કરાળકાળ પાસે આવી પહોંચ્યો. પોતાની અને ચિતોડની અધોગતી પામે આવવા લાગી ત્યારે તેણે પોતાનું અંતિમ જીવન, દેશના કલ્યાણમાં વાપરવા મંકસ્ય કર્યો. થોડા સમયમાં લોભ હર્ષણુ જહરવ્રતનો આરંભ થયો. આઠ હજાર રજપુતોએ, ખીડુ લઈ કેસરીયા વચ્ચ પહોરી ભોગલ મેના ઉપર હુમલો કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, ત્યારે કીલ્લાના બારણા ઉઘાડાં હતાં. તે ઉઘાડાદ્વારથી જીવનની આગા વિનાના અને કાંઈ પણ મમતા વિના રજપુતો મોટા ગિરીનદના વેગે બહાર આવી પડ્યા અને શત્રુની સેનાને ઢળવા લાગ્યા. બન્ને પક્ષનું અમંખ્ય મેન્ય મગઈ ગયું. પણ તેથી ભોગલ અનીકીનીમાં કોઈ બાતનો હ્રાસ થયો નહિ, દુ'કામાં રજપુતો બહુ મરાઈ ગયા, ચિતોડનો અધઃપાત થયો. ચિતોડનું દારૂણ અધઃપતન થયું, જે અધઃપતનમાંથી ચિતોડ ફરીથી ઉઠી શક્યું નહિ. હવે ઉઠી શકવાનું મંલાવના કમ છે

તે ચોચનીય દુર્દિવસે, કેતરીયા કપડાવાળા રજપુતો પોતાની રક્ષા માટે પાપી યવનોનાતાળામાં આવ્યા નહિ, કોઈ તેઓને કેસરીયા વચ્ચને કલંકીતકરીશક્યું નહિ, કોઈએ રજપુતના જાણવા ઉપર મહાત્મ્ય ઉપર જલાંજલી આપી નહિ. આજ વીર પ્રસૂ ચિતોડપુરી વીરશૂન્ય થઈ ગઈ. કનક નગરી આજ ગોચનીય સ્મશાનમાં પરીણામ પામી. આજ ત્રીસ હજાર રજપુત વીરો, યોગિત આપી.

જગત્પુર નરપાળ અકબરની તૃપા શાંત કરવા ગયા. તેઓ તેના પ્રચંડ રોપાનખમાં પડી પતંગવત્ બળી સુઆ.

અસંખ્ય નરનારીના શોણિકસેકે આજ ચિતોડપુરી કેવળ કહંમિત. ત્યાં શોણિતાક્ત ધડ તથાં માથાં પડ્યા હતા, એવા ચિતોડ નગરમાં નિધુર હૃદય અકબર, પેડો, ચિતોડમાં સઘળા રજપુતોના રક્ત પડ્યા. એક માત્ર તુયાર નરપતિ લલિતબ્યતાની એક કઠોર લિપિ પાળવા માટે તે ભર હઠ કાળયુદ્ધમાંથી બચ્યો હતો. નવરાજ મહીર્ષીએ, પાંચ રાજકુમારીએ, બે બાલક રાજકુમારે, અને સઘળા સરંદારોની સ્ત્રીએ, તે દુર્દિને જહરવતના સમાપનમાં અને કઠોર રણાભિનયમાં પોતાના મિય મ્રાણ આપી દીધા. તે કાળ દિવસે, ચિતોડનો જે સર્વ નાશ થયો તે ભુલી જવાય તેમ નથી, જ્યાં સુધી જગતમાં “હિંદુ” નામ અશુભ રહેશે. ત્યાં સુધી કોઈ તે ભુલી જશે નહિ. તે દિવસે, રજપુત સ્વાધીનતાની મહાશક્તિ ચિતોડ છોડીને ચાલી ગઈ, તે દિવસે તે કાળ આદિત્યવારે પવિત્ર ગિરહોટ કુળની પુત્ર્ય અધિષ્ઠાત્રી દેવી ચિતોડના કીશ્લામાંથી ચાલી ગઈ તે દીવસે, ચિતોડનો ઘોર જ્વાલકર અસ્ત પામ્યો. જે ચિતોડ, એક સમયે, સ્વાધીનતા અને સનાતન ધર્મને દુર્લેધ અગ્નિ કીશ્લા સ્વરૂપ ગણાતું હતું. આજ તે ચિતોડનો દારૂ અધઃપાત થયો, શોભા સોદર્યમાં જે ચિતોડપુરી એક સમયે દેવ નગરી તુલ્ય ગણાઈ હતી. આજ તે ચિતોડ નિધુર અકબરના પાદપ્રહારે સુર્ણ વિશુર્ણ થઈ ગઈ. પાષાણ હૃદય અકબરે ચિતોડના શોભનીય રમ્યદાર તથા દેવાલયો, ભૂમિંસાત્ કરી દીધાં, જે દર્શનીયદાર ચિતોડના સિંહદારને શોભિત કરતાં હતાં તે દારો નિર્દય અકબર, પાષાણતુલ્ય હૃદયકરી, પોતાની ભાવીનગરી અકબરભાવને શોભાવવા લઈ ગયો. ન

✽ અસ્ત ૧૬૨૪ (ઈ. સ. ૧૫૮૮) ના દિવસે આ બની અગીરપારે, આ બપોરે બનાય બન્યો.

✧ ચિતોડના ત્રિગ કિઆદનમાં અકબરની કઠોર હિંદુ વિરોધિતા અને વૃશંસના પુરેપુરી માનુષ પડે છે. સાથીકે આઝાદીન અને પાપ છુ હૃદય બદાદરશાહના પ્રચંડ વિરોધ બંદિમાંથી જે સઘળા શોભનીય પ્રામાદ રમ્ય મંદિરાં વિચિત્ર દેવાલયો, મુંદર સ્તંભો વીગેરે બેસમાંથી બચી ગયા તે અવગાનો આજે અકબરે બંધ કર્યો, એમ કહેવાય છે કે અકબર અત્યંત વિદ્યાવનુસાગી અને માનવ નિત દત્તે પત્તુ નેથીજ તેના ચરિત્રને કલક બેઠું છે. અકબરના હુમલા કરતાં આઝાદીનનો હુમલો કબી અત્યંત દત્તે. અકબર નિત્રાપના ઉપગના બે પવન ચિતોડના પેસ કરતાં ચિતોડના ને પંચ ત્રિગેનો પેસ થયો નેની મરાઝન ચિતોડન વર્ત્યો કરી શક્યા હતા. પણ અકબરના ક્રોધે ચિતોડના કિઆદનમાં તો તે મગમન કરાવવા મઈરૂંજ નહી. અકબરના સગ-યથી રજપુતોને સ્વાનંદ્ય રાખી લેવાની ચિંતા વિશેષ વર્તી. હુકામા ચિતોડના તે ઉન્નાદન થયા પછી ચિતોડપુરીનો અકબર દરીથી ચલેજ નહિ. દેગના રજપુતોમાં કેઈ દીવસ શિષ્ટતા ગિત ત થાવજ નહી. અકબરના કઠોર કરાવને ચિતોડપુરી અધઃપતિન થઈ. તે ત્યર પછી રજપુતી-તપદે પણ કડી રાખી નહી. એટલેકે ચિતોડની અગકિતી શોભા અને સોદર્યનો પુનરુદાર થયો નહિ.

અકબરે સ્વહસ્તે વીરુ જયમહનો પ્રાણ વધ કર્યો જે બહુકની મહાયે તેણે ગાપુરપો ચિત્ત ગર્વ કર્યું તે બહુકનું નામ “ મગ્રામ ” હતું તે વિવરણ મત્યંગાનું પ્રમાણ, અણુવદ્ જનના અધરી અને જહાગીર નામાથી થાયછે ધર્મ વિગઢિત ઉપાયનું અનવધન કરી અકબર, જયમહનો વધ કર્યો ખગે પણ વીરુપુરુષોમા અકબર તે કાર્ય માટે નિહિત થયો છે જયમહનો વધ કરી ત પોતાને કૃત કૃતાર્થ અને સમાનિત માને છે તોપણ તે જયમહની અને પુતની વિરતાથી મોહિત થઈ અકબરે દિશીમા પોતાના મોટા મહેલના મિહદ્રાઈ, ઉર્ચી રેદિકા ઉપર તેઓની મે પાપાપુત્રિમા અનવાળી બેમારી છે +

પ્રસિદ્ધ કાર્યજનનના ભુવનવિદિત મહાવીર હાનીમોહનના પ્રચડ પ્રતાપ વડે કાની નામના સ્મરાગણમા જે ગૌમીય અશ્વારોહીઓ પ્રાણ ત્યાગ કરી માન વનીલા વિગ્તાગી ગયા હતા, તે ગૌમીય અશ્વારોહીના અગવીયકોનું વજન કહાડી, હાનીમોયે પોતાના જયનું પરિણામ મોઢ્યું હતું તે પ્રમાણે અકબરે પણ ચિતોડ ઉત્સાહનમા મરેલ જ્વપુતના યનોપવિત તુલાદડ સુકી પોતાના જયનું પરિણામ નિર્ફિત કર્યું હતું યનોપવિતનું વજન તુલામા સાડીચમોતર મણ થયું

એ નશીબ ઉદયમિ છે, ગજ પીપ્પની નામના ગણી અન્યથા જ્વપુત પાસે આશ્રય માગ્યો તે રજપુતે આનદથી તેને આશ્રય આપ્યો, દાડણુ દુ ખ અને

“ અકબરે બદ્ધારા જયમહનો વધ કર્યો, તેનું નામ મગ્રામ હતું મગ્રામ તે અત્યંત ઉજ્જવળ હતી તેની મહાયે તેણે ઘણું કરી તણુ ચાગ હજાર પખીનો વધ કર્યો જે જહાગીર નામું

× બમો વર્ષ પુરે વિખ્યાત ફગમી પડીત બનીયર ભાગતવર્ષમા ભ્રમણ કરવા આગ્યો હતો તેણે જિનીમા તે બે પ્રતિમ તંત્રે તેણે ભાગવર્ષ મબધે સ્વેશમ્ય બહુઓને જે પત્ર લખ્યો છે તેનો અધિષ્ઠાય પુનઃ દાર્દ મ ૧૬૮૪મા લડન નગરમા છપાયો છે તેમા જે પત્રમા જયમ ન અને પુતની પ્રતિમુતિનું વિવરણ છે તે પત્ર ધ મ ૧૬૬૭ની ૧લી જુનાઇના લખેન છે, તેમા લખે છે જે મિહદ્રામા પેમતા બાણુને મે પડ્યો મે હાવી છે તે મિવાય દર્મની વ નુ ખી- દાર્દ નથી તેમા એક હાથીના ઉપર ચિનોડના અધિપતિ જામેન (જયમહલ) ની અને ખીજ હાથી ઉપર તેના ભાઇ પાતાની પ્રતિમુતિ છે તે બને માહમી- નીરપુરપો હતા તેઓએ પોતાની રીઝ જનની મામે યુદ્ધગમા હતરી વિનયકર વીર્ય દેખાડી આપ્યું છે તેઓ એટલા મધા માહમી- અને વીર હતા જેના મુધી તેઓમા પ્રાણ હતો ત્યજીથી શત્રુના શરો થયા નહોતા તે મટે તેઓના શત્રુઓએ તેઓની પ્રતિ મુતિ બેમારી નાજીવનમા પેમતા મલ્લજન એ બે વીર મુતિ જોઈ, આગ મનમા જે અપુ ન બા બમિ અને અનદ પે ૧ મેન છે, તે મધ્યુ વિવરણ કરી જે તંત્રને અમા મકે એવી સત્તાવાળો નથી.

મોતેદના ભોગની તેરથમે તેણે કેવળ દિવનો કહારણ ત્યારપછી તે આરાવરવીના
યાનેના ચિરવો નામના રચાનમા ગયા તેના પૂર્વ પુત્ર પાપાપારણોએ એરથાને
અજાતવાસ કર્યો હતો ચિતોરનુ એ મહા અનર્થવાળુ ઉત્પાદન થયુ તેની
અજાત ધણા વર્ષ ઉપર તે ગિરોની ઉપત્તયાનાપુરે બાએ ઉદયગિરે એક
વિશાળ નનાવ જોવાયુ હતુ તેનુ નામ તેણે ઉદયમાગ એવુ આપ્યુ હતુ
તે અનાવનાથી ન ઉપત્તયાની પ્રશ્ન ધારીને થોડુ ઘણી જિતિ ગિલીઓ ની
પેલી છે ઉત્પત્તિહે તે તનિજિ માટેવી એ નરગિણીનો પ્રવાહ નામ ત્યા
એ મધ માથો તે ઉપર ગિરવના નવવાકી નામનો એક નાનો મહેલ બાંધ્યો
એ નાના મહેલની આજે તરફ થોડા નમયમા મુદ્દ મુદ્દ હવેલીઓ બધાઈ ગઈ
કમે કમે ન મધ એ છુટ નગર વધી ગયુ ઉદયગિરે તેનુ નામ પોતાના
નામથી ઉદયપુર એમ પાડયુ તે દિનથી મેવાડની નાત્યધાની ઉદયપુર કહેવાયુ

ચિતોરના ઉત્પાદન પછી આ વર્ષ ઉપર એનક નામના મથે પેતા
લીમ વર્ષના વય કમડાએ ઉત્પત્તિહે માનવવીલા બધ ઠગી દીધી તેના પરલોક
ગમન ઉપર તના નેદર પચીમ પુત્રો હતા તેઓ અનુવત નામે પ્રસિદ્ધ થયા
નાગકમે તેઓના નપતિ વિશાળ શાખા પ્રશાખામા વિભન્ન થઈ ગઈ, ઉવના
અનયમા મેવાડના નાનકડા માટે ઉત્પત્તિહે, પોતાના પુત્ર માટે વિપ્રમવિવા
નુ બીજા નેપથ્યુ ચિરતન ડાગધિમરીત વિધિનો અભિચાર કરી, તેણે
પોતાના વડાવા કનિષ્ઠ પુત્ર યોગમવને પોતાનો ઉત્પત્તિમરી નિશ્ચિત કર્યો તેથી
વિરાટનો મૃત્યુ પાત થયો દુકામા નવના અભિપ્રાયના અનુસાર, યોગમવચિનો
ડાગ કિદાસને બેઠો મેવાડમા એ નાનકડા અત્યેષ્ટિ કરાવી અને બીજા
નાનકડા નાત્યાવોદયની વયમા ઘણેજ થોડા દાગ વડી નધો દાય એમ તે
વાય છે અર્થવાની નાનકડા પતિવાન્ધ્ય થોડા તેના અર્થવાન માટે દુઃખ પુનઃ
નીવના થઈ શો નાવ અને નવા ભૂપતિના નાત્યાવોદયની કીયા, ભામડગ
ધામધુમથી ઠેક કાનલમાનની વાનતી પુનમે થો ભલના બાઈઓ, પિતાની અત્યેષ્ટિ
કીયા પત્ત કરી દેવા, અગ્રાન તરફ ચાલ્યા તે સમયે યોગમવ ઉદયપુરના નવા
સિદ્ધ સન ઉપર બેઠો, પણ વિધાતાએ યોગમવના અદ્યદના નાચોમ અને નાજ
લોન ક્રોધે નહોતા ત્યાં તે નાસિદામને બેઠો અને મુતિવાઈ બદીઓ તેની
બે માગી ગાવા લાગ્યા, ત્યાં અગ્રાનમા તેના વાજોએ અને નામતોએ એક યડ
વન નધો તે પદયત્રન કા થોડા સમયમા નધાના ભલવામા આવ્યુ વાય
નાચો નિ દીત રો જે ઉદયગિરે અનિયુત નાનકડી દુષ્ટિના પાપીમદલ
કિત અનિયુત નાનકડી કુમારીના ગર્ભે ઉત્પત્તિદ થઈ વીર પુત્ર પ્રતાપ
મે હતા પ્રતાપ નેદનો મામો અલોચન, પોતાના બાજોને ઉદય
મેવાડી દેવા માટે ઉત્કંઠાવાળો હતો. મેવાડના પ્રધાન નામતોએ,

અંદાવત શિરોમણી કૃષ્ણને પુછ્યું ને “પ્રતાપસિંહ ખરો ઉત્તરાધીકારી હોઈ રાજસિંહાસન પામ્યો નહિ. આપ સજીવ બેઠા છતાં આપે એમ થવામાં કેમ સંમતિ આપી ” સામંતશેખર કૃષ્ણે ધીર વચને જવાબ આપ્યો, “ રોગી કહેવા-અતિમ કાળે થોડું દુધ પીવા ચાહે, તે તેને પીવા ન આપવું તે કાંઈ સારું કહેવાય ” શનિગુરુરાવ તમારા ભાણેજને મેં ગાદીએ બેસાડવા પસંદ કર્યે છે. હું પ્રતાપસિંહના પરમે ઉભો છું.

યોગમલ લોજનાગારમા પેસી રાણાની ઉંચી ગાદીએ બેઠો હતો. મેવાડ રાજ્ય છોડી જવા માટે પ્રતાપસિંહે પોતાનો ઘોડો તૈયાર કર્યે. એટલામા ગ્વાલી યરના પદચ્યૂત રાજની માથે રાવત કૃષ્ણ તે ઘરમાં પેઠો, તેઓ પેઠા કે તરત તેઓએ યોગમલના બે હાથ પકડી તેને ગાદીએથી નીચે ઉતારી દીધો. આસન ઉપરથી નીચે ઉતારી રાવત કૃષ્ણે ધીરનમ્ર સ્વરે તેને કહ્યું. ‘ મહારાજ ’ યોગમલ ! તમે શ્રમમાં પડ્યા છો. આ આસને બેઠવાને માત્ર પ્રતાપસિંહને અધિકાર છે, શાહુ-પ્રાધિપતિએ, પ્રતાપસિંહને રાજવેશે સજીવ કર્યે. દેવીદત્ત ખડગ તેના હાથમાં આપી તેણે તેને ગાદીએ બેસાડ્યે. ત્રણવાર પોતાના હાથે ભૂમિતાળને સ્પર્શ કરી, તેણે તેને મેવાડાધીશ્વરના નામે બોલાવ્યો. સામંત સરદારોએ પણ રાવતકૃષ્ણનું અનુકરણ કર્યું. એ માંગલિક કાર્ય સમાપ્ત થયું કે તુરત નવીન ભૂપતિ પ્રતાપસિંહે સઘળાને બોલાવી કહ્યું, આહેરીયા ઉત્સવ પાસે આવ્યો, આપણે સઘળા ચાલો, ઘોડા ઉપર ચડી મૃગયા બાપાર કરીએ, અને તેથી આવતા વર્ષનું કૃણાકૃણ બેઠંએ, પરમાનંદે આનંદિત થઈ સઘળા તે મૃગયામાં પ્રવૃત્ત થયા. તેઓએ અ-સંખ્ય વરાહનો ઘાત કર્યે, તે ઉપરથી મેવાડના મંગળની સહુએધારણા કરી.

દશમ અધ્યાય.

પ્રતાપનું (ગંદામતારોહણ, અગ્નિ આથે નજપુત રાજાઓનું) મંત્રી
જલુ, પ્રતાપની દીન વન્ધા, પ્રતાપનો યુધિ વોગ, અકબરની પાસે મા-
લદેવના વચનના સ્વીકાર. અગ્નિ રાજાઓ સાથે પ્રતાપનો સંબંધ
વિચ્છેદ, અકબરનો રાજા માનસિંહ, રાજકુમાર સલીમનો મેવાડ
ઉપર હુમલો, હલદીવાટનું યુદ્ધ, સલીમની મમુખીન થઈ પ્રતાપનું
યુદ્ધ, પ્રતાપની આઘાતપ્રાપ્તિ અને શુક્તસિંહનું આનુકૂલ્યદાન, પ્રતાપની
ઝાલા સરદારથી પ્રાણ રક્ષા, પ્રતાપ સાથે તેના ભાઈ શુક્તસિંહનો
મેળાપ, અકબરનો કમલમીરનો જય મોગલ સેનાનો ઉદયપુરનો
કરેલો કબજો, પ્રતાપના હાથથી મોગલ સેનાપતિ ફરીદનું મરણ
લીલ લોકોએ કરેલ પ્રતાપના પરિવારની પ્રાણ રક્ષા, ખાખાના
પ્રતાપની મંદિર વૃદ્ધિ અકબર સાથે પ્રતાપની સાંધ-મુચના
બીકાનેરનો રાજકુમાર પૃથ્વીસિંહ, ખુશરોજનું વિવર્ણ,
મેવાડનો પરિત્યાગ કરી પ્રતાપનું સિંધુના તટ જલુ,
પ્રતાપના મંત્રીની પ્રભુપરાયજ્ઞતા, પ્રતાપનું પ્રત્યા-
ગમન, અતર્કિતમાર્ગ મોગલ ઉપર હુમલો,
પ્રતાપથી ઉદયપુર અને કમલમીરનો પુનરુદ્ધાર,
પ્રતાપનો વિજય ગૌરવ, તેની
પીડા અને મૃત્યુ વૃત્તાંત.

મુ

પ્રિદ્ધ શિશોદિય કુળના ઉચ્ચ નમાન મંત્રમે, અને ગળેપાધિ
નમુદે અત્કૃત ધર્મ, પ્રતાપનિંહ વિશાળ મેત્રાંડ ગાન્યના એકાધિપત્યે
અલિપિત્ર થયો પણ તેની યાને કેહ જાનમી સદ્દ, ઉપાય, આધાર
કે ગાન્ય અમૃદિ નહોતી કાયમ કદોર વિષદના અંકુશનાડનથી

તેના રૂઝનો અને નામન મેઝનો ડેવળ નિસ્તેજ અને નિરપૃદ્ધ થઈ ગયા,
પણ નિર્બીક પ્રતાપનિંહ તેથી એક ગળ પણ અનુઆહિત થયો નહિ. તેનું
દૃષ્ટ્ય તેની પેનુપુરવના ગુણથી વિનુપન હતું તેનું દૃષ્ટ્ય તેના પૂર્વજની તેજસ્વિ-
તાથી અને એસામનાથી અનુપ્રાપ્તિ હતું. ચિહ્નો પુનરુદ્ધાર શી રીતે થાય,
શી રીતે ફરી ન થિતોડે. આખાદ થાય, અને તેના પિનુ પુરુષની અવમાનના

કરનાર યવનોને શી રીતે યોગ્ય મળત અપાય, તેના માટે પ્રતાપ કાયમ ચિંતામાં મગ્ન રહેતો હતો.

તે ચિંતા ક્રમે ક્રમે એટલી બધી બળવાળી થઈ જે તેથી તેતું-હૃદય નીન માહસે અને અપૂર્વ ઉત્સાહે દૃઢ થઈ ગયું. તે પોતાના મહાનંત્રણ સાધન કરના ઉત્તેજિત થયો. તે સાધનમાં અમંગ્ય વિધિ છે એમ પોતે સારી રીતે જાણતો હતો. તે જાણતો હતો જે પોતે નિઃસહાય અને નિઃસબળ છે. અને મોગલ સમ્રાટ અકબર પુષ્કળ બળ મંપત્ત છે. પણ પ્રતાપસિંહ તેથી બમણો પ્રાત્માહિત થઈ બેઠો. અકબરને પુષ્કળ બળ મંપત્ત જોઈ વીરપુત્ર પ્રતાપસિંહ તેની મંત્ર સાધનામાં નાહિમ્મત થયો નહિ.

સ્વદેશીય લઙ્કાઓમાં લગ્નેશ પ્રતાપના પરાક્રમનું વર્ણન વાંચવાથી પ્રતીતિ જન્મે છે જે ગિરહોટ કુળના રાજાઓએ શત્રુઓની પામે, મસ્તક અવનત કરેલ નથી. કઠોર વિપદમાં આવી પડ્યા હોય તોપણ તેઓએ દેશનેરી પાસે આત્મ સમર્પણ કર્યું નથી અગર જે શાહજહાંની વીગેરે નિઃસ્વેચીના પદાધારે ચિતોડ-પુરી વિધ્વસ્ત થઈ પણ કોઈ વૈરી તે નગરીને હસ્તગત કરી શક્યો નહિ. ચિતોડ-પુરી તેઓના હસ્તગત થઈ નહિ એટલે પણ અનેક યવન નરપતિઓએ યુદ્ધમાં હાર પામી પકડાઈ ચિતોડમાં કારાગારના દુઃખ ભોગવ્યાં છે. ત્યારે હવે તે ચિતોડપુરીનો પુનરુદ્ધાર નહીં થાય ! ત્યારે હવે શું પ્રયત્ન અકબરનો ઈર્ષ્ય યુષ્ઠિ વિચ્છિંત નહિ થાય ! પ્રતાપસિંહનો વિલક્ષણ વિચાર હતો જે આજ ચિતોડપુરી શત્રુથી વિધ્વસ્ત છે અને અકબર શીવુદિના ઉચ્ચા આસને બેઠો છે પણ કાળ પોતાના કઠોર ઉદ્યમે અને અધ્યત્મભાવે ચિતોડપુરીનો તે પુનરુદ્ધાર કરી શકશે. અને અકબર ઉચ્ચા આમન ઉપરથી પડી નીચેના નીચેના આમને જઈ બેસશે, વળી ઈશ્વરનુગ્રહે તે પણ દિટ્ટીના સિંહાસને બેસે. વીર શ્રેષ્ઠ પ્રતાપસિંહના એ વિચારે ન્યાય વિરુદ્ધ ગણાય નહિ. પણ હુલાંત્યરશે, તેના વિરુદ્ધે અમંગ્ય ઘોર પ્રતિ શોધ પેદા થયા કે જેથી તેના મનોરથ વિફળ થવા. ચતુર અકબર, છાની રીતે તેના પ્રાયાસો નિષ્ફળ જાય તેમ મહેનત કરતો હતો. પ્રતાપસિંહ અકબરની મહેનતને વાકેફગાર નહોતો, પ્રતાપસિંહ ત્યારે એવા અસ્કારનો વશવર્તિ થઈ મનમાં એ મોટી આશા અને આકાંક્ષા રાખી એટલા પ્રયાસે, અકબરના પગજય માટે મહેનત કરતો હતો, ત્યારે તેના પ્રયત્ન વેરી અકબરે તેના મનમાં ઉદ્ભવ વિફળ કરી દેવા પ્રતાપસિંહનું. સ્વજાતીય ધર્મ વિલંબી રાજા વીગેરેને જોયા પ્રકારનાં પ્રલોભન આપી ખુટીદીધા. અને તેઓને તેણે પ્રતાપસિંહ વિરુદ્ધે યુદ્ધ રંગમાં ઉતાર્યા. મારવાડ મેવાડ અને બિકાનેરના ગજકુમારો અને મેવાડનો દૃઢ મિત્ર જુદીરાજ પણ અવનતા પાપ પ્રલોભનથી વશીભૂત થઈ સ્વદેશની વિરુદ્ધે અને સ્વજાતિની વિરુદ્ધે તરવાર ધારણ

કરવા લાગ્યો. પ્રતાપનો ભાઈ આગરજી એ પણ તે દેશ વેરી કાપુરપનો હલકો
લાખવો અનુસર્યો.

જે અમથે, એ સમયે દુ મલાઈ પ્રતાપનિહને કાને પડ્યા, જ્યારે તેણે
આશ્ચર્ય જે સ્વલ્પલીય અને સ્વદેશીય રાજપુતો યવનનો પશ્ચ પકડી તેની વિરૂદ્ધ
તકવાઈ લઈ તત્પર થયા છે, ત્યારે તેની મનોવેદનાનો પાઠ જ્યો નહિ દારૂણ રોષ,
વિપાદ, અને જીવાસાથી ઉન્મત થઈ, તે, તે કાપુર ૨૪ પુતના નામે હાલો
પીકકાર કરવા લાગ્યો. તેમ કરીને તે પેતાના મહામત્રની સાથના વિમરી ગયો.
નહોતો, તેથી કરી તેના હૃદયનો ઉત્સાહ ખસી ગયો નહોતો, જેમ જેમ વિપદ
રાશિ તેના વિરૂદ્ધે વિશ્વ નાખવા પેદા થયો તેમ તેમ તે યુવનો દર્દી તોડી
નાખવા અધીર થવા લાગ્યો. પ્રતાપનિહે પ્રતીક્ષા કરી હતી કે “ જનનીતુ પવિત્ર
સ્તાનદુગ્ધ કદી હું કવડિત કરીશ નહિ ” તે એકલો પચીસ વર્ષ પરાકાત યવન
અકબર નસાદની આગે ઉભો રહ્યો. તે લોક વિરમચકર બાપાગ સાધવામા તેણે
બેહક દુ ખ ભોગવ્યા. અનાહારમા અનિદ્રામા અને કઠોર પશ્ચિમમા તેના ઉપરા
ઉપરી કેદલા દીવસો આપ્યા જતા તે સમયે દુ સહ વિપત્કાળમા તેના પરિવાર
વર્ગે અને તેના બાકાક પુત્ર અમરસિંહે જે કદ લોનવેલ છે તેની મીમા નથી
સામેલીત સુખ નાજ્ય સુરવાદુ સ્વાદ પાન ભોજનથી વચિત થઈ તિલકકપાલ
વન્ય કદ મૂળ આઈ નિરીતરગિણીનું જળ પી તે પેતાની જીવન યાત્રા ચલા-
વતો હતો. જેઓએ કોઈ દીવમ વરની બહાન પગલુ સુકસુ નથી તેઓ આજ
આત્મકુશર્થે કટકાકિર્ણ હિંદુજાતુ મકુળ નિરીકાનમા આવીને પેતાનો
મમય કાઢવા લાગ્યા કોઈ માણસ તતપ પચીસ વર્ષ અનશન કરી અનિદ્રા કરી
સ્વદેશના ઉદ્ધાર માટે મૂળ મન દીક્ષિત થઈ એ પ્રમાણે દુ ખ લોનવી શકે.
પ્રતાપનિહ દેવતા! નરકુળમા દેવ! પુણ્યભૂમિભારતવર્ષને યવનના કારાબહમાથી
બચાવવા તેનો અવતાગ થયો હતો. અગર એકે તેનો પવિત્ર ઉદ્દેશ આપીત
થયો નહિ અગર એકે ભારતવર્ષના દુર્ભાગ્યવશે, તે ભાવતભૂમિના દુર્ભો દાગી
શકયો નહિ, તોપણ તે ઉદ્દેશમા તેણે જે કઠોર વિરતવ પ્રકાશ્ય છે અને અદિગ્રીક
આત્મત્યાગ સ્વીકાર્યો છે તેથી તે સ્વદેશ પ્રેમી મન્યાનીના ઉચ્ચ આમને જઈ
મેને છે તે ભયકર દુ ખેદમા પડી પેતાના મત્ર નાથનમા તે કોઈ દીવમ અતપગ
રહ્યો નહિ એક સણ પણ નસાદ અકબરના અનુમલની કામના તેણે કરી નથી.

૨ કથાર નામનો કિત્તો આગરજીના કુળજમા નો તેના મતાન સત્તનિઓ સામરગ
નામે પ્રશ્નિત તેઓએ, બાજના વિચ્છાન નર્યાન સ્વચરજ કિંદા સપરસુધી તે કીનાનો
ઉપમગ કયો તેમ સમયે તેઓ બાજના કચ્છાક કુન નાથે વૈજાલિ. સુવેળધારવા સમ
ન થયા તેથી મહાગાજ જવાનિશ્ચિદે તે કીનાને તેઓની પામેથી બિચી લીધા.

વીરપુત્ર્ય આપ્પારાઓળનો વંશધર શું ચંવનની પાસે મસ્તક નમાવે ! સ્વાધીનતા પહારી હીંદુદેવી પાપીષ્ઠ રહેચ્છ પાસે શું તે અનુગ્રહની વાસના રાખે, તેના અદમ્યઉલોગનો પ્રતિરોધ નકરી શકવાથી અકબરે, તેનીઆથેશ્વથી કરવાનાઘણાંકહેણો મોકલ્યા. પણ વીરહૃદય પ્રતાપસિંહે તે સઘળાઅઘાહ્ય ક્યાં અને તેને કહેવરાવ્યું : “ શું સંધી ! સ્વાધીનતાપહારી મોગલ ચારની સાથે શું સંધી ! એ સંધિનો અર્થ કેવો ! તેનો અર્થ તો હાસ્ય ! તેનો અર્થ તો પરાધીનતા કે ખીજો ! ” હુકમાં તેણે સંધિનો પ્રસ્તાવ સ્વિકાર્યો નહિ. તેના સ્વદેશીય રજપુતોએ, પોતાની બેન દીકરી વિગેરેને મોગલ સમ્રાટને પરણાવી, તેની મોટી મહેરબાની મેળવી હતી. પ્રભૂત બળશાળી તાતારાજ અકબરનો સંધિ પ્રસ્તાવ પ્રતાપસિંહે કબુલ્યો નહિ. જે રજપુતોએ દીક્ષીશ્વરને પોતાની દીકરી બેન વિવાહમાં આપી, અંબધ સુત્રે બંધાયા હતા, તેઓની સાથે પ્રતાપસિંહે, પોતાનું સંબંધ સુત્ર છેદી નાખ્યું.

ઉંચાપદની આશાથી અને પુષ્કળ ધનની આશાથી અગરજો કે ઘણા રજપુત રાજાઓએ ચંવનનો પક્ષ પકડ્યો હતો, તોપણ નિઃસહાય પ્રતાપસિંહ તેથી નિરાશ થયો નહિ. પ્રતાપસિંહને ઉચ્ચ આનુકુલ્ય મળ્યું હતું. પૃથ્વીપાળ હોઈ, પુષ્કળ ધન અને પ્રલોભનવડે જે આનુકુલ્યને મેળવી શકતો નથી. તે પ્રતાપસિંહ આનુકુલ્ય પામ્યો. તે આનુકુલ્ય સ્વર્ગીય અને પવિત્ર હતું. તે પવિત્ર હૃદયની સહાનુભૂતિ તેના અનુરક્ત સરદાર અને સામંતોએ તે પવિત્ર સહાનુભૂતિ પ્રકાશ કરી હતી. તે આનુકુલ્ય આપ્યું હતું. એ સરદારો અને સામંતોને પ્રતાપસિંહના હાથથી કહાલી લેવા કુરચરિ અકબરે નેઓને પ્રલોભન દેખાડયાં હતાં, કેટલાકને તેણે પુષ્કળ ધન સંપત્તિ આપવાનું કહ્યું હતું. કેટલાકને એક એક જનપદના અધીશ્વર બનાવી દેવાનું તેણે કબુલ કર્યું હતું. પણ તેનું સઘળું વ્યર્થ ગયું. કોઈ તેના પ્રલોભન ઉપર લલચાયું નહિ. તે ચંડ પુત્ર અને જયમહીના વંશધરો પુષ્કળ વિપતિઓ ભોગવી પ્રતાપસિંહના પક્ષમાં ઉભા હતા. તેના પક્ષમાં રહી તેઓએ તેનાં હૃદયનાં શોભિત આખ્યાં.

ચિતોડપુરીનું જે કાંઈ ઐશ્વર્ય હતું. જે કાંઈ રમ્યત્વ હતું તે મોગલ સમ્રાટ અકબરના વિદ્રેવાનગમાં ભસ્મ થયું. ચિતોડની એવી દશામાં, ચિતોડને ભટ્ટ કવિઓ ભૂષણહીન, ‘ વિધવા રમણી ’ ના વર્ણને વર્ણવે છે. જનનીનાપર-લોક પ્રાપ્તિ ઉપર શોકાર્ત પુત્રો જેમ શોક ચિન્હ ધારણ કરી સુકુળ પ્રકારનાં સુખ ત્યાગ કરે છે તેમ સ્વદેશ પ્રેમી પ્રતાપસિંહે જનની જન્મભૂમિ પરાધીનતા માટે સઘળાં સુખો છોડી દીધાં. પ્રતાપસિંહ જે સોનાના અને રૂપાના પાત્રમાં પાન ભોજન કરતો, તે પાત્રો તેણે ફેંકી દીધાં. તેના ઠેકાણે વૃક્ષના પત્રના પાત્ર તે

વાપરવા લાગ્યો. મુજબદ અને કોમળ શય્યા ઉપર તે સુતો હતો. તે શય્યા છોડી દઇ તે કઠિન તુલ્યશય્યા ઉપર સુવા લાગ્યો. તેણે એકલાએ તે ભોગ મુખનો ભાગ કયો નહોતો. પણ તેના વંશધરને તેમણી કેટલીક જાળતનો હાલ પણ લગ્ય કર્યો પડે છે. ચિતોડના ઉદાર માટે પ્રતાપનિહે એક મુદત ઉપાય યોજ્યો, ચિતોડના અધ પાતાની પહેલા નણાકુળનું દલનવાડું મેનાદળની મમુએ ગવિદન થાતું પણ પ્રતાપનિહે હુકમ આપ્યો જે 'આ મમયથી હવે તેનગાડું નેના દળની વાંનવાળે' વિધાતાના કંઠે વિધીનાનુમાને મેવાડનું પૂર્વ ગૌરવ, ફરીથી ઉદય પામ્યું નહિ. આજ પણ મેવાડમાં તે નવાડું મેનાદળની વાને વાળે છે હવે પ્રતાપનિહેના વંશધરે મેનાના અને રૂપાના પાનભોજન પાત્રો ઉપયોગમાં લે છે. અને સુકૌમળ શય્યા ઉપર સુવે છે, પણ તેઓ તેઓના પૂર્વજની પ્રતિમા જુદ્યા નથી. તેઓ હાલ પણ તે મળ્યા પાત્ર નીચે એક એક વૃક્ષપત્ર મુકે છે શય્યાના નીચે પણ તુલ્ય મુકે છે.

માતૃભૂમિની એ શોચનીય દુર્દશા એક બીલકુલ કાતર થઇ રાજકેમરી પ્રતાપનિહે ભોલતો હતો જે, એ ઉદયનિહેનો જન્મ ન થાત, અથવા મંદ્રામનિહે કે તેના વંશધરે શિથોદીધકુળમાં પેદા ન થાત. તો કાંઈ પણ તુર્કી સ્વરસાગરને અસ્થિતલની માકળે બાધત નહિ

હીંદુ મહાજની તેમમયની અવસ્થાનુ માનુરીકલ રી જેવાથી માલુમ પડે છે જે પ્રતાપનિહેના તે વીરચીત મહા વાક્ય સ્વાર્થ છે તેના મન્યાસિયેકની પૂર્વે મે વર્ષના મદર હીંદુમહાજની ત્રીત્રીત્રીએ એક અભિનવ વેશ પારજ કયો હતો. હમુના અને નંગાની નેજા જુમીથી તે આગવલી પામેના પ્રદેશ મુખીને પ્રદેશ હીંદુ દેશીયવમેના કઠોર થાતે વિદરતા વરચમ્મ આવી પડયે છે. તે પ્રદેશ પ્રતાપનિહેના મમયથી પૂર્વે સો વર્ષમર નવા બાગમાં આવી, ધીર ધીર પોતાનું વીરલ મરતક ઉચુ કરી શીર્ષ સ્થાને આવ્યો હતો, તે વિશાળ પ્રદેશમાં અ બર અને મારવાડના પ્રદેશ અંતરગત હતા તે બન્ને મલયના મળઓએ, ક્રમે ક્રમે એક નવું બેર મેળવ્યું હતું. એક મારવાડમજ દિલ્હીમાં મેળવ્યું હતું મામે ઉતર્યો હતો વળી અબલ નદીના તીરે રહેલા સુદ્રુદ્ર મલઓએ તોર કરી માલુ ઉપાકયું હતું, તેમજના મન્યને અધીશ્વર હીંદુ હતો હીંદુની શી રીતે ઉન્નતિ થાય ભારત વર્ષની આભાદી કેમ થાય તેવા ઉપાયો યોજવા, એ તેઓનો પ્રધાન ઉદ્દેશ હતો તેઓનું બળ જે હલ વધી ગયું હતું પણ તેઓનો મોટો એક અભાવ હતો. તે આસ્થ પુરાઈ ગયો હતો તો તેઓ સવન શિર ઉપરથી ભારત વર્ષનો સમય મુકુટ ધીનવી લેત. મલાવીય મોગર મપૂર્ણ રીતે ઉદારમાં લાવી શકત. તેઓને માલુમ, મર્જિત નહાય વીચેરે મરગુ હતું પણ તેઓનો એક પણ મુદ્દા નેના નહોતો વીર કેમરી સંજામગીહને ખામી, તેઓનો તે ભવનો અભાવ

દૂર થયો હતો નંઆમસીંહના ઊંચકુળ ગામ્વ, રાત્ર્યમયાદા અને વીરોચીત ગુણશ્રામના વીગયની પર્યાલોચના કરવાથી, તેને એવા દુઃખકાર્ય કરવાને મપૂર્ણ ક્ષમતાવાળો માણસ કહી શકાય તેવું છે વીરપુંગવ, સંઆમમીંહ વીરોચીત ગુણથી ભુશીત હતો. હિમાલયથી તે સુકુર રામેશ્વર પર્યંતના અમગ્નુ લોકો તેના ગુણશ્રામની પ્રથમા કરે છે સઘળા હીંદુ મંતાનો, તેને ભારત વર્ષનો ઉદારકર્તા માને છે, પણ મધ્યુ વૃથા, યેનશીળ ભારત વર્ષના અદ્રદ્યમા મવનોનું દાસત્વ લખેલું હતું એટલે નંઆમસિંહ અકળે આ લોકમાંથી અંતર્હિત થયો. આર્થ લોકો પેતુક ગમ્યે એકદમ વચ્ચિત થયા. ભારત વર્ષના લખિય લેખમા લખેલું મપૂર્ણ મદ્યુ મદ્યુ ભારત મંતાનના પગમા કઠોર દાસત્વની ભેંડી પંડી, મંઆમસિંહ પછી કાપુરૂપ ઉદયમિંહ પેદા ન થયો હત અને સંઆમસિંહના પછી તરત જ શિશોદીયકુળનું શામનચુત્ર પ્રતાપસિંહના કરકમલમાં આગ્યું હત, અને અકળર કરતાં થોડી ક્ષમતાવાળા યવન ગજના હાથમાં ભારતવર્ષનો શામનકંઠ આગ્યો હત તો ભારત વર્ષની આવી શોચનીય દૂર્દશા થાત નહિ.

બાદશાહ અકળર પુષ્કળ બળ મપેત્ર હતો, પ્રતાપસિંહ સ્વલ્પ સહાય મપત્ર હતો, એ સ્વલ્પ મહાય શી રીતે અકળગના વિરુદ્ધે પ્રતિક્રિયામાં ઉતરે કેવી રીતના ઉપાય ચોજવાથી, તે અકળરનો સમકક્ષ થઈ શકે એવી રીતનું અવધારણ કરવા, પ્રતાપસિંહ. મંત્રણાકુશલ, વિચક્ષણ અને વિવેકવાન મરહાદા માથે મંત્રણા કરવા લાગ્યો. સમરોપયોગી માધનના કામમાં આવતાં સામતોને તેણે ભુમિવૃત્તિ આપી. પ્રયોજનવશે, કમલમીરમાં તેણે રાજપાટ રથાપ્યું. અને તે નગર સાથે, ગોચુડા વીજેરે ક્રોધાનો મારી રીતનો તેણે સંસ્કાર કર્યો. ચેવાડના મમતળક્ષેત્રમાં નેના દળ રાખવું તે પ્રતાપસિંહને ઉચિત લાગ્યું નહિ. પોતાનાં પિતૃપુરૂષની પ્રકૃત પ્રણાલિકાને અનુમરી તેણે સેના દળને દુર્ગમગિરિના પ્રદેશમાં ગમ્યું. થોડા મમયમાં એ માગ્ની ઘોષણાનો તેણે પ્રચાર કર્યો ને " ને લોકો મારી વશ્યતા સ્વીકારવા મમત છે. તે લોકો એકદમ લોકાલય ત્યાગ કરી પર્વત પ્રદેશમા જઈ રહે. નહીં તો તેઓ શત્રુમા ગણાયે અને પ્રાણ દેડે દંડિત થાયે " એ ઘોષણા પ્રચારિત થઈ એટલામા લોકો, પોત પોતાનો આવામ છોડી, પરિવાર માથે પર્વતમા રહેવા ગયા. થોડા મમયમા ચેવાડનો અધિક ભાગ ઉજડ થઈ પડ્યો, ભુનામ અને વેરીન નદીના પાણીથી ઘેવાતો દુળદ્રુપ અને રમ્ય ભૂપ્રદેશ મપૂર્ણ રીતે બેચીગગ એટલે નીખ્રદીપ થઈ પડ્યો.

પોતે પ્રચારિત કરેલો તે કડોર વિધિ પ્રજાવર્ગ પાળે છે કે નહી તે એવા પ્રતાપસિંહ, કેટલાક સેનીકોને લઇ છાનો ગિરિનિવાસ છોડી નીચેની ભૂમિ ઉપર ઉતરી સઘળા સ્થળે ફરવા લાગ્યો જે સઘળા લોકાલય, પૂર્વે લોકોના દોહાહળે

પરિપૂર્ણ હતાં. આજે તે સઘળાં નિરવ અને નિર્જીવ થઈ ગયાં, જે સુવર્ણભોજના વિમળ હાસ્યે નિરંતર ઉદ્ભાસિત હતાં. હાલ તે વિવાહધંકારે છવાઈ ગયેલાં હતાં. આજ મેવાડનું પૂર્વ નૌદર્ય નહોતું. તે સૌદર્ય પ્રભાવે, મેવાડ ભૂમિ મનો-મોહન નંદનકાવન સમાન ગણાઈ હતી. આવ તેનું તે સૌદર્ય સંપૂર્ણ વિનષ્ટ થયું; આજ તે સુખનું નંદનકાવન હુન્નકાયક સ્મરણ જેવું થઈ પડ્યું. મેવાડની પ્રજાની જે સુદર હવેલીઓ હતી તેમાં આવ હિંસક યશુને વાસ હતો. એક વાર પ્રતાપસિંહ પોતાના અનુચર સાથે છુનારસ નદીના તીરના અંતર્યા નામના સ્થાને ફરતો હતો એટલામાં એક ભરવાડ તે ફળદ્રુપ સ્થાને બંકરાં ચરાવતો તેણે જોયો, ભરવાડ પ્રતાપસિંહની કાંઈપણ ગણના કર્યા વિના ત્યાં ફરતો હતો. પ્રતાપસિંહે તેની સમુજ આવી એ પ્રમાણે રાજવમાનના કરવાના ત્રણ ચાર પ્રશ્નો તેને પુછ્યા અને તેણે તેને પ્રાણ દેડે દેડીત કર્યો. અને તેનું શરીર એક બાક ઉપર લટકાવી નાખ્યું, પ્રતાપસિંહના એવા વીવણુ આવરણથી મેવાડ ઉજડ થઈ ગયું. કુકામાં એવી અવસ્થાવાળા મેવાડ ઉપર દુર્વૃત્ત સ્વભોનો કડાકા પાત્ર થયો નહિ. અર્થશમના સઘળા ઉપાધ્ય પ્રતાપસિંહે એકદમ ઊંડી દીધા. પણ અકબરની સાથે જે યુદ્ધ કરવાનું હતું, તેમાં અર્થની પુરી જરૂર હતી. પ્રતાપસિંહને તે ખર્ચ કાઢવાનો અર્થ કયાંથી હોય ! પણ તેના વિસ્વસ્ત મરદાદોએ તેના માટે રૂઝ ઉપાયો યોજ્યા. એ સમયે સુરેષ સાથે મેગલ લોકનું પુષ્કળ વાણિજ્ય ચાલતું હતું; તેના માટે વેપાર દોજ્જારનો સામાન સુરત પીગેરે જાહેરજવા મેવાડમાં થઈ જતો હતો, મરદાદો તે સામાન લુટવા લાન્ધા.

હીંદુ સુસલમાનની વચ્ચે ભયંકર સુદ્ધાસિ મળતી ઉઠયો. એક તરફ મેગલ મમ્મટ અકબરનું વિશાળ સેનાદળ, બીજી તરફ એકકો પ્રતાપસિંહ, પ્રતાપસિંહ અથે કેટલાક મરદાદો અને યોદ્ધા મેનિકો હતા. ઘણું કરી તે સઘળો રજપુત મહાજ અને સઘળ ભારતવર્ષ અકબરના ચરણે નમેલું હતું. એ ચરણે નમેલા બેનશીબ રજપુત મહાજનો ઉદ્ધાર કરવા, વીર દેમરી પ્રતાપસિંહ મેગલ મમ્મટ અકબરની વિરૂધ્ધે ભયંકર યુદ્ધમાં ઉતર્યો. અકબરના સેના અગર પાને પ્રતાપની સેના માત્ર ખસેલીયા જેમ હતી.

તે રજપુત વીરોના હૃદયમાં જે મહામંત્ર નિહિત હતો તે આમાન્ય નહોતો, એ મહાસમરમાં ઉતેજીત થઈ, તેઓએ પોતાના દેશ માટે પોતાના પ્રાણ સુગ્રીથી આપવા અકર્ય કર્યો. અજબીરમાં પોતાનું પ્રધાન સેનાદળ સુકી, અકબર, રજપુત કુલ કેમરી પ્રતાપસિંહ સાથે લડવા ઉતર્યો. તેનો તે પ્રથમ સુધોધમ તેની મારવાડગજ માલદેવ અન્વત ભય પામ્યો, અને અજરગજ ભગવાનદામના બળવ્ય ઉદ્ભવરણને અનુચરી અકબરની મહેરગાની મેગલવા, તે મેગલ મમ્મટના મરણપર્યંતે પડ્યો. આમ કરી, તેણે પાકાનસિંહ ચેરશાહના હુમલામાંથી અચવા

તેણે ઉદ્યોગ કર્યો. જેણે આજ સુધી પ્રકૃત રજપુતના યોર્ય કાર્ય કર્યા છે, આજ તે હુલિંગ્ય વશે, તેના સઘળાં સાહસ અને તેજસ્વિતા છોડી દઈ અધમ થઈ અકબરના પક્ષમાં ગયો. તેણે પોતાના પુત્ર ઉદયસિંહને બુદ્ધી બુદ્ધી ક્રીમતી લેટો લઈ અકબરની પાસે મોકલ્યો. અકબર તે સમયે અજમીર તરફ જતો હતો, રસ્તામાં મારવાડ રાજપુત ઉદયસિંહની નાગેર નામના સ્થળે સુલાકાત થઈ, અકબરે તેને આદર સાથે ગ્રહણ કર્યો. તેને "રાજા" એવા ઇત્કાબથી ભૂષિત કર્યો. ત્યાર પછી મારવાડના રાજાઓ "રાજા" એવા નામે કહેવાયા. એમ કહેવાય છે જે રાઠોડ ઉદયસિંહ બહુ સ્થુલકાય હતો. તે માટે માણસો તેને "મોટા રાજા" એવા નામે ઘોષાવતા હતા. તે સમય રાઠોડની રાજનીતિની ઉત્તતિનો મુત્રપાત થયો, તે રાઠોડ રજપુતો, મોગલ સામ્રાટની જમણી બુબ હતો. પણ પવિત્ર કુળ મર્યાદાને જલાં-જળિ આપી, રાઠોડ રાજે મોગલ સામ્રાટનું સંમાન મેળવ્યું, તે શું તેના પૂર્વ પુર-પોના કામને શોભાવે એવું થયું! તેણે પોતાની હુદિતાને મોગલ સામ્રાટના કરમાં સોંપી તેની તે કન્યાનું નામ યોધબાઈ હતું. ડ યોધબાઈને અકબરના કરમાં સોંપી તેના બદલામાં રજપુત કુલાંગાર ઉદયસિંહને ચાર આબાદ જનપદ મળ્યા. એ + ચાર જનપદની પ્રતિવરસ વીશ લાખ રૂપૈયાની પેદાશ હતી. તેથી કરી મારવાડ રાજ્યની પેદાશ, બમણી થઈ પડી. અકબરરાજે અને મારવાડ રાજે જે એવાં જઘન્ય કાર્ય કર્યાં છે તે કાર્યને ઘણા ખરા રજપુત રાજાઓ અનુસર્યા. તે બન્નેના અનર્થકર રોગ, એથી થઈ બીબા રજપુત રાજાઓને ચોંટ્યા.

તે રજપુત રાજાઓમાં નૈતિક બળ ન હોવાથી, તેઓ મોગલ સામ્રાટના પ્રલોભનને વશીભૂત થયા હતા. એ પ્રમાણે રાજસ્થાનના ઘણાખરા રાજાઓ, અકબરના પદાનત થયા. તેઓનો વિશાળ રાજ્ય સમૂહ મોગલ સામ્રાજ્યમાં અંતર્લીન થઈ ગયો. એ સઘળા હીંદુ નરપતિઓએ મોગલ સામ્રાટને એટલો બધો ઉપકાર કરી આપ્યો હતો કે તેથી સુસલમાન ઇતિહાસકોને, તેઓને, "મોગલ સામ્રાજ્યના રત્ન" તે અલંકાર સ્વરૂપ, એમ કહેવાની ફરજ પડી છે.

એ સઘળા રજપુતોને લઈ, સમ્રાટ અકબર, વીરપુંગવ પ્રતાપસિંહ સાથે યુદ્ધમાં ઉતર્યો, જેના પૂર્વજેએ એ અગાઉ મેવાડના રણુ માટે પ્રાણ આપ્યા હતા, આજે તે પૂર્વજના વંશધરો મેવાડનું સર્વ નાશ કરવા તૈયાર થયા. રજપુતો થઈ રજપુત કુળ શિરોમણી પ્રતાપસિંહના વિરૂધ્ધે તેઓ યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઉતર્યા. તેનું

* ઈ. સ. ૧૫૬૯ (હીઝરા) ૯૭૭ માં યુદ્ધ બાપાર ચાલ્યો.

ડ યોધબાઈના પેટે ધર્મપ્રિય શાહજહાન પેદા થયો. યોધબાઈનું સમાધિમંદિર અ.મા પાસે સેકંદ્રા નામના સ્થાને સ્થાપિત.

÷ તે ચાર જનપદના નામ-મદવાર-ઉજ્જવિની, દેવળપુર અને પુન્નાવર.

જાન્યુ દેખાઈ આવે છે જે યવનના હાથમા પોતાનું કુળ મહાત્મ્ય વેચી દઇ તેઓએ વિવશજીતે જીવ્યું હતું જે તેઓને અધ પાત્ર અનર્થે લાવી છે તેઓ અધ પતિત હોઈ, એકનો પ્રતાપમિહ કુળ મર્યાદા જાગવી ગયેવ છે, એવો વિચાર તેઓના હૃદયમા મદ્ય થાતો નહોતો તેથી કડી, પ્રતાપમિહ ઉપર તેઓ સધમાને ધર્માનગ મગી ઉઠ્યો એ પ્રમાણે ઘણું કડી નાસ્ત્યાનના ઘણાણસા રાજ્યો યવન મમ્મટ અકળગના પાપ પ્રવેશને વશીભૂત થઈ અકળગનો પશુ પકડી બેઠા માત્ર ભુદીનાજ હાનરાજ એ કવકિત કર્મથી જાગી ગયેવ છે ત્યાર પછી પ્રતાપ સિંહે, તે સધમા અધ પતિત માથે મળદ્ધ વ્યવહાર બધકરી દીધો, દિન્દી, પનન, માગ્વાડ અને ધારાનગરીના રજપુતનો શોધ કરી તેણે તેઓની માથે મળદ્ધ વ્યવહાર મળ્યો કાઠ શિશોદીય રજપુતે પોતાની જાતની પુત્રીને દિન્દીના મોગલનાકરમાત્રોપી નહિ, મોગલનામાત્રના અધ પાત્ર પુધીપા ડોઈ શિશોદીય રજપુતે માગ્વાડ અને અબરના નાજમાથે કન્યાવેવાદેવાનો વ્યવહાર મળ્યો જનહોતો એમથવાથી પ્રતાપસિંહનું મોગલ વધી ગયું તુલ નાન્ય ધનની લાવમાએ પોતાની પુત્રી અને ભગીનીને મોગલના કન્યા આપી અબર, માગ્વાડ અને જીજા પ્રદેશના રજપુતો અધ પતિત થયા તેઓનું પ્રાચીન મોગલ સંપૂર્ણ રીતે નાશ પામ્યું સ્વજાતીય બધુઓ પામે તેઓ વિનાશભાજન અને ઘણાભાજન થયા એ વિવગળની નાન્યતા માગ્વાડ અને અબરના તે નાન્યોના પત્ર વાચવાની માત્રમ પડે છે તે બંને રાજાનું નામ ભાતનિહ અને જાનિહ છે તે બંને રાજાઓએ, મોગલ મમાની પ્રમત્તાથી એક મમથે પુષ્કવ સમતા મેળવી હતી તેઓ નાસ્ત્યાનમા તે મમથે દ્રેષ્ટ નર પતિ ઢહેવાતા હતા આના કવકિત કર્મથી તેઓના હૃદયને સમ્મ કપી કીટો ઠાથી નાખતો હતો તેઓ તુલ નાન્ય નમાનને ધિમ્કાવા લાગ્યા શિશોદીય કુળ સાથે પેવાહિક મુત્રે બધાઈ જના તેઓએ ગાળા પ્રતાપમિહને અનુતથ વિનયથી કહેનાન્યું મહાગજ ! અમે પ્રવિત થયા છીએ, અમાને અધ પાત્ર થયો છે રજપુત કુળની આમર અમે ખોઈએ ! છીએ આપ અનુત્રવ કરી અમને પવિત્ર કરો !

શિશોદીય કુળ પુડાનાળી વિકન કેમની પ્રતાપમિહ પોતાનું કુળ મોગલ જાગવાના કેના અપ્રત્યમા સ્મરણ કર્યો છે તેનું વિનય નીચની હુમીતથી માત્રમ પડ્યો નાત માનનિહ અબરના કુલાન્ય નાન્યોમા વિશે પ્રમિદ્ધ હતો તેનું અનીયેક ગરી અમગની મુખ નમ્રદિ કમે કમે વધી

વીનર જાગ નમજન હાત મામ જયને અનબજ ગણવા માટે જે પૃથ્વ યોજના યોજ હતી તે યોજના નુચી પડેવ અબરના માનનિહથી કાર્ય કર થઈ રજપુતકુળમા અબરના માનનિહ પોતાની બેનને અકળગના કન્યા આપી, જાગનું ભાની દર્શન નકજ કર્યું કુકમા મોગલ નમ જયની દદતા કરના અને દાતિ કેવા, તાત માનનિહ નુચી પડેવા ચલવાન થયો આપણે

અગાઉ કહી ગયા કે રજપુત ભગવાનદાને પોતાની દીકરી હુમાયુનના દીક્રા અકબરના કરમા સોપી એટલેકે અકબર માનસિંહનો બનેલી થાય એ સબબ બધન પછી આગા બનેલી વચે કડો મદલાવ આપ્યો, માનસિંહ માહમિક સુદક્ષ અને નજી કુશળ રજપુત હતો અકબરના આશ્રય તળે રહી, તે થોડા સમયમા મોગલ આત્મજ્યમા પ્રધાન મેનાપતિ થઈ પડ્યો તેનાજ બાકુબળે અકબર ઘણા પ્રદેશ જીતી લેવા મતાવાળો થયો કાંઝાશ મેલમાવાથી ઠેઠ કેપકુમાગીન પર્યંતનો પ્રદેગ અકબરના પદ તળે હતો માનસિંહના બાહુબળથી અકબર બહુ ભૂલાગતો ઘણી થયો માનસિંહ હીંદુ હતો હીંદુ હોઈ હીંદુ શાસકારની આશાની અવહેલા કરી શા કાગળે તે સિંધુનદ આગળી ખીલ પ્રદેશમા જવાને સમત થયો તેના વિશેષ કારણ એ અકબરની અપૂર્વ માનવ હૃદયજ્ઞતા હતી, તે અવોદ્ધિદ શમતાના પ્રભાવે હીંદુ સત્તાનના ઘણાખરા કુચ્છાર તેણે દુઃખ્યા ન સોલાપુરના સુદક્ષેત્રમા જ્ય સુકુટ માથે સુકી રાજા માનસિંહ જ્યોત્કુલ હૃદયે ભારતવર્ષમા પાછો આવ્યો અને પ્રતાપસિંહ પાનેથી આતિથ્ય સ્વીકારવા માટે તેણે તેની પાસે માણુમ મોકલ્યુ પ્રતાપસિંહ તે સમયે ડમલમીનમા રહેતો હતો અબરપતિ માનસિંહના તે સમાચાર માલગી તેને લેવાને ઉદયસાગર મુવી આવ્યો તે મરો વરની શિવામય ઉચ્ચ ભૂમિ ઉપર અબરપતિ માનસિંહ માટે જુદી જુદી જાતના પાન લોજનની ગોઠવણ કરી હતી કમે આહાર્ય અને પેય મામત્રી તેયાર થઈ રાજકુમાર અમરસિંહે માનસિંહને લોજન માટે આમત્રણ કર્યું, માનસિંહ લોજન સ્થાને આવ્યો ત્યાં તેણે રાણા પ્રતાપસિંહને જોયો નહિ, તેથી તેના મનમા વિષમ સદેહનો ઉદય થયો રાણાની ગેરહાજરીનું કારણ તેણે કુમાર અમરસિંહને પુછ્યુ, અમરસિંહે ઉત્તર આપ્યો જે પિતાના શીરે વેદના બહુ છે માટે તે અહીં આવ્યા નથી, માનસિંહનો સદેહ વધ્યો

માનસિંહ થોડા ગર્વિત્ત સ્વરે બોલ્યો “ગાણાને બોલો, હું તેની ગિરો વેદનાનુ પ્રકૃત ગાણુ સમજાયો હું” આ સમયે જે થયો છે તે થઈ સુકુચુ જે ભ્રમમા પડ્યા છીએ, તે ભ્રમ શોધવો દુર્વિજ છે જ્યારે તે માગી સાથે લોજન નહિ કરે ત્યારે કોણ કરશે, પ્રતાપસિંહે જુદી જુદી જાતના છાગ કરી માનસિંહને કહેવરાવ્યુ પણ માનસિંહનો મદેહ તુટ્યો નહિ, માનસિંહ લોજન કરવા સમત

૪ વિસ્તૃત કામુન રાત્રે સમરે મોગલ સામ્રાજ્યનું અત્યર્થકૃત હતુ અમરનો નાનો બઈ મીર્જાદાગીમ તે પ્રદેશનો મામન ન્તા હતો પણ દુરકામ મીર્જાદાગીમ તામેતારી કરી રાજ્યભોગ કરમા વિનુષ્યુ હોઈ તે કામુનના પોતાને હનગત કરમા બગવો ની ઉભો થયો તે નિદ્રાહી દગતે પરા જીતકરવા અમરે મનસિંહને કામુનમા મોકલ્યો હીંદુ શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમતો સિંધુન પાગ જવાનુ કરમાન નથી નોપણ પ્રભુનો આગેશ માની મનસિંહ સિંધુન પગ પામી છોકામા મરો માનસિંહ નમરો સમાવ્યો અને મીર્જાદાગીમ પગલ કર્યો

થયો નહિ છેવટે રાણાએ કહી ગોકવાંચુ = જે ગુપ્ત ચોતાની બેનને તુર્કીના હાથમા સોપી તુર્કી માથે લોગન કરેછે તેની સાથે, સૂર્યવશીષ્ઠ જાપ્પારાઓગને વશધર શી રીતે એટલો લોગન કરે' રાજ માનમિહ, પોતેજ ચોતાના અવમા નનો જાગી થયો રાણાએ આવવાનું તેને નિમનણ કયુ નહિતુ માનમિહ રાણાની પ્રતિજ્ઞા બાલતો હતો પ્રતાપનિહે તેની માથેનો સળગો મુબ્બ તોડી નાખ્યો હતો એમ પણ માનમિહના વર્ણવામા હતુ ત્યારે માનમિહે શા સાહસે, રાણાને નિમમણ કરી ચોક યુ દુશ્મ પ્રતાપનિહ આ વિવચમા કેવળ નિદોષ હતો અને માનમિહ, પાતાના અપમાનનું પાતે કારણ હતો

રાજ માનમિહ, ખાનપાનને સ્પર્શ કર્યો નહિ તેરો કેટલુક અજાણ દેવને ઉત્તમ કયુ અને કાનુક પાતાની પાઘડીમા ગળી ને ત્યાથી વિદાય થયો તે ન્યામન વિપત્તી ઉકાય કે પ્રતાપનિહ તેની મમથ આવી ઉભો રહ્યો માનમિહનું તદ્દય દારૂણ અપમાનથી ન તમ થયુ પ્રતાપનિહની માનુ જોઇ તે બોલ્યો "તમાજા જાગમ જામની ગદા કયા માટે અમે અમાગ ગોદર સક્ષમ ઉપર જાગમિ આપી છે અને અમારી પુત્રી જેનેને ચોગવના કરમા સોપી છે, પણ કાયમ વિપદના છુટ્ટી કાઢવાને અપને અભિપ્રાય હોય તો તે અભિપ્રાય સદગ થાઓ ચોવાક ભુમિ આપને હવે તદ્દયમા ધાનણ કરશે નહિ ત્યાર પછી પાતાના થો ઉપર પ્રેમી પ્રતાપનિહ ઉપન કુટીવ કદાચ કરી તે બોલ્યો, "હું એ તમારો દર્જા નુર્ગ કરી શકુ નહિ તો માત્ર નામ માનમિહ નહિ" પ્રતાપનિહે પ્રજા નાથે તને ઉત્તર આપ્યો 'ઠીક ઠીક' તમારી વાતથી સુત્રુદ થયો રણપ્રમા તમને મુશ્કોટી ઘણી પરિતોષ પામુ, તે નમથે પ્રતાપનિહના ચોક નેવકે સ્વેપચ્યત્ક વચને કહ્યુ ભતિપ્રાણને સ્વર્ગવામ કની દેવો યુગ છે, ઉદયમાગરના ત્ત ઉપર જે વાતચિત થઈ તે મપથી અકલ્પ મામે નિર્વેદીન થઈ માનમિહનું અપમાન થયુ તે ચોતાનું અપમાન થયુ એમ અકલ્પે માન્યુ રાણાએ કરેવ લયકર અપમાનને બદલો આપના તેરો સુધોધોર, કયો આ સુધોધોગમા જે લગાવહ રણાનિ મગી ઉકયો, તેમા વિકન કેમરી પ્રતાપનિહે અમરતા એવી તેથી તે મદેશ પ્રેમીક અન્યાનિઓના આબડહાર ઉચા આનને નહિ બેઠો તેના પવિત્ર શોભીતથી નિખર થયેન મથકવરીયાટ પ્રમિદ થયુ દયામુખી પ્રેમકનુ ન્યાન દર એક થણ આગામી શિશોદીય વચના રાનના હાથમા ન્દેશે ચાલુધી વીનુનર પ્રતાપનિહની પનકમ નાથ નહુ કોઈના મુખમાથી બહાર નીકળશે

દીનીશ અકલ્પને જેટ યુદ, લાનનિ ન્યામનોભાવિ કિતવધિમતી મવીમ પહેલા સુદમા નેનાપચના નધીકા અનિધિન થઈ, પ્રતાપનિહના વિરૂધે

વિશાળ મોગલ સેના લઈ યુદ્ધ કરવા આવ્યો. રાજા માનસિંહ અને મહોબતખાં યુધ્ધાપયોગી સલાહ આપવા, સલીમની સાથે યુદ્ધ યાત્રામાં આવ્યા. પણ વીર કેસરી પ્રતાપસિંહની મદદમાં કાંઈ સામાન નહિ ! બાવીસહજાર રજપુતો અને કેટલાક બીલવીશે તેની સહાયમાં હતા. તેના તદ્દયમાં અને તેના મદદનીશના તદ્દયમાં લડવાનો અલૌકિક ઉત્સાહ હતો. એટલી માત્ર મદદથી તે વિશાળ મોગલ સેનાની સામે લડવા રણાંગણમાં ઉતર્યો. રાજકીય સેનાદળ પહેલાં તો, કાંઈપણ અટકાવ વિના આરાવલ્લીના બહારના પર્વત પ્રદેશમાં પેહું, ત્યાંથી તે આરાવલ્લીના પ્રધાનગિરિ પથમાં જઈ ઉભું રહ્યું.

આરાવલ્લીના તેજ કૂટ માર્ગવાળા હુધ્યેશ્વર પ્રદેશમાં વીર કેસરી પ્રતાપસિંહ પોતાની સેના સાથે અતિ સાવધાન થઈ ઉભો હતો. તે પ્રદેશ ઉદયપુરથી પશ્ચિમ ભાગે આવેલ છે. લાંબાઈમાં તે સ્થળ દશ યોજન હતું. વળી પહોળાઈમાં ઘણું કરી ચાળીસ કોશ હતું. તે સમયતુષ્ટકોણ સુવિશાળ પ્રદેશમાં કોરવ, વનરાજ અને પર્વતમાળા હતી. છુદ્ર છુદ્ર નદીઓ તેમાંથી નીસરી તેના વિભાગને વિભુષિત કરતી હતી. તે ગિરિ પ્રદેશના મધ્યખિંદુરૂપે ઉદયપુરને ગણીએ તો અત્યુત્તિ ગણાય નહિ. ઉદયપુરના જે પડખે થઈ તે પ્રદેશમાં પેસી શકાય, તે પડખામાંજ દુર્ગમ અને વિષમ પર્વત માર્ગ હતો. તે માર્ગ એટલો સાંકડો, કે તેની અંદરથી બે ગાડી સાથે વા સામ સામે આવી શકે તેમ નહોતું. તે દુર્ગમ અને વિષમ પ્રદેશમાં ઉભા રહી આરે દિશાએ નજર કરાય. તો આરે દિશામાં અબલેદી ગિરિ પ્રાકાર શિવાય બીજું જોવામાં આવે નહિ, તે પ્રદેશનું નામ હલહીઘાટ. હલહીઘાટના તદ્દય શેાભી ઉંચા ગિરિમળના પાદ પ્રદેશમાં રજપુત વીરો સાવધાન દૃષ્ટિથી આરે તરફ જોતા ઉભા હતા. બીજી તરફ બીલલોકો ધનુષ બાણ લઈ તે પર્વતની ટોચે મોટી એકાગ્ર દૃષ્ટિથી ઉભા હતા, તેઓના ચરણના તળેના મોટા મોટા શિલા ખંડ રાશીકૃત પર્વતની ટોચ ઉપરથી તે પથરો ફેંકે તો શત્રુનો પરાજય થાય.

તે દુર્ગમ હલહીઘાટના બચાકર ક્ષેત્રમાં વીર પુંગવ પ્રતાપસિંહ, મેવાડના પ્રધાન પ્રધાનવીરોને લઈ શત્રુની સેનાની શહ જોતો ઉભો હતો. સંવત ૧૬૩૨ (ઇ. સ. ૧૫૭૬) ના વર્ષમાં શ્રાવણ માસના ચાતમા દિવસે રજપુત અને મોગલની સેના પરસ્પર મળી, હલહીઘાટના ક્ષેત્રમાં સંગ્રામ કરવા પ્રવૃત થઈ. યુદ્ધ લચાવહ થઈ પડ્યું. સ્વાધીનતા રક્ષણ માટે માત્ર આપું યુદ્ધ ભારતવર્ષમાં અને ઐકદેશમાં થયેલું છે. દુર્ધર્ષ યવનોના કરાલ આત્રમાંથી મેવાડની સ્વાધીનતા અને શુદ્ધતાનો ઉદ્ધાર કરવા માટે પ્રતાપસિંહના મદદગારો ઉત્તમ ઉત્સાહે ઉત્સાહીત થઈ મોગલ સાથે લડવા લાગ્યા. વીરકેસરી નિર્ભીક પ્રતાપસિંહ સિંહ પરાક્રમે સઘળાથી અગ્રસર થઈ યુદ્ધમાં ઉતર્યો, તેનું તે અદ્ભુત સાહસ અને પરાક્રમ જોઈ રજપૂત સામંત સરદારો મોટા જોરથી લડવા લાગ્યા. પ્રતાપસિંહનો પ્રયાસ

કુળવાળો થયો તેના વિક્રમથી શત્રુ સૈન્ય ખુલ્લું થીંસી ગયું. તે બિલ્લ વિલ્લ અને દક્ષિત મોગલ મેનાને મથિત અને વિચ્છિન્નિત કરતો પ્રતાપસિંહ ૨૪૫૦ કુલાગાર માનસિંહને શોધવા લાગ્યો. ઘણા મોગલવીરો તેની કરોલ તરવારે ખંડિત થયા.

મોગલ સેનની અદર માનસિંહનો પત્તો પ્રતાપસિંહને મળ્યો નહિ. પ્રતાપની અચ્છ જતિને કોઈ દોકો શત્રુ નહિ કેટલાક મોગલ વીરો તેના ભાલાના અશ્વથી વિદ્ય થઈ બુધિ તળે પડ્યા પોતાના ભીષણ શત્રુ માનસિંહને ચોખવા તે શાહનવા સલીમની નજીક ગયો હીદુરંગી મોગલ મનાટના મોટા મુન્ને મ મુખે ભેળ, પ્રતાપસિંહ શાહસ દમ્ભ અને હુલાસાથી ઉતેજિત થયો. તીક્ષ્ણ તરવાર ઉઘી કરી, તે પોતાના દુરમત મોગલની સામે ચેતક યોદ્ધા ઉપર બેસીને ધ્યાયે તેની તેજસ્વી તરવારના ઘાટી મલીખન મ્લોકે ખડિત થઈ પૂરવી ઉપર પડ્યા પછી પ્રતાપસિંહ, મલીખના રણમાત્ર તરફ ચાલ્યો. તેનો અશ્વ ચેતક, પોતાના પ્રભુત્વ અદ્ભુત વિરલ્લભાળી મોટો ણહાદુર અને શક્તિવાળો થઈ ગયો હોશ એમ જણાવું જાણના પ્રભુના કદા પરીના અશ્વ ઉલ્લાસાત મનું દેતક મુદારકાલને ન ગણકારી અશ્વ ચતકે તે વાન્દોડના મદધાવિત કુભરથળ ઉપર પોતાનો જમરો પન મુકયો, તેટલાના પ્રતાપસિંહે પોતાનું મુળ મલીખ ઉપર ફેંક્યું. મલીખનો હોદ્દા હોહથી જડેહો હડો મારા જાગ્યે નં મુળ હોદ્દાને લાગ્યું બેથી મુળના ઘામાથી નજીકમારે મલીખ જ્યાં ગયો પ્રતાપસિંહનું લાવકે. મુળ મલીખને વા-યુ નહિ પણ તેનો ઘા અન્યથે નીવડ્યો ના દોડ્યાના ઉપર તેનો પ્રતિઘાત થયો, અને હેલે તે આવતને વા-યુ નંના ઘાતા હુલિય આવત હોદ્દા ઉપરથી જમીન ઉપર પડી મત્તળ પાકથે ત્યારપછી મોન્નમત હાથી, નિરકુશ થઈ સલીમને હથ્થ તીંગ વગે ન્લરકળથી પલાયન કરી ગયો.

પ્રતાપસિંહના મુળાઘાતથી જમીન મલીખ પલાયન કરી ગયો ખડો પણ રજપુત વીરો તેને ઊડથો નહિ પ્રતાપસિંહે તેનો ચેતક અશ્વ તે પલાયન કરતા મોન્નની વાને મલાગ્યો તે મમયે બને દળના વચ્ચે ભયકર મુદ્દા ચાલ્યું. અમરમ મોગલ નેનીકો પોતાના મરત પ્રુતને બચાવવા તરવારે વસાવવા લાગ્યું. નિર્ણય નાહસી રજપુતો, પ્રતાપસિંહને મદદ કરના લાગ્યા રજપુતોની મુદ્દવેજને પ્રતીદંષ મોગલ નેનિકો કરી ચક્રવા નહિ હેન્ટે તેમાથી કેટલાક નેનિકો બુધિ ઉપર પડ્યા થઈ તેથી પ્રતાપસિંહને કદ કદ કાયદો થયો નહિ. મુદ્દમાન નેનિકો લેખામય ન્લરકે પડ્યા નંના મદ્દે બીજા નેનીકો ગાવી રજપુતો મયે લડના લાગ્યા અને રજપુત મમત નદાને પ્રતાપસિંહના હથિત મદ્દે મોટા અહસે લડવા લાગ્યા. કુને પ્રતાપસિંહના મર્ત દળે કવ પામું પણ તેથી પ્રતાપસિંહ ચડથો નહિ. રજપુત કુળકલ માનસિંહની રોધક તે ઉમતની એમ કવવા લાગ્યો. તેના માતા ઉપર મેળાનું મનજન હતું, તે જિંદા દત્તનો

લક્ષ્મી, મોગલ વીરોએ, ચારે તરફથી આવી પ્રતાપસિંહને ઘેરી લીધો. તેણે ત્રણ વાર પોતાના હુલિતની રક્ષા કરી. પ્રતાપસિંહના માથા ઉપર રાજછત્ર હતું. તે તેણે ત્યાગ કર્યું નહિ. પણ તેને વિષમ સંકટ આવી પડ્યું. આ સમયે યુદ્ધ કરતો કરતો શત્રુદળમાં આવી પહોંચ્યો. તેની પાસે સામંત સરદાર કોઈ નહોતું તેની ચારે તરફ શત્રુસેના હતી. શત્રુઓ હાથમાં તલવાર લઈ પ્રતાપસિંહ ઉપર દોડ્યાં. પ્રતાપસિંહે પોતાની હાલત સારી રીતે જોઈ લીધી. તે સમજ્યો કે તેનું જીવન સંકટમાં છે. તોપણ તે એક ક્ષણના માટે નિરૂત્સાહ થયો નહિ.

ડોકાર ઉધમે અદૃશ્ય અધ્યવસાયે અપૂર્વ ખડગઆલથી, તેણે શત્રુ સેનાને વિનાશિત કરી દીધી. શત્રુ પક્ષનું હમન કરતો તે ઉન્મત માતંગની જેમ રણ રથજો ફરવા લાગ્યો. શત્રુના અવિરામ શસ્ત્રાઘાતો, તેના અંગ પ્રત્યંગ ઉપર સાત ઘા થયા હતા, તોપણ પ્રતાપસિંહને શાંતિ નહોતી, તે ગલરાયો નહોતો, પણ પોતે એકકોઈ હોઈ અસંખ્ય શત્રુ સૈનિક સાથે શી રીતે લડી શકે, તેણે બાણ્યું જે આ અવસ્થામાં યુદ્ધરથજો થોડા સમય રહેવાનું થાયે તો પ્રાણ એક ક્ષણમાં આલ્યા જાયે, અદ્ભૂત રણ નૈપુણ્ય બતાવી તે તે રથજની બહાર નીકળી ગયો, એટલામાં ફરથી જય પ્રતાપનો જય ! એવોઃઅવાજ સાંભળવામાં આવ્યો, પ્રતાપનું હૃદય બમણા ઉત્સાહે ઉત્સાહિત થયું. તે સદ્ભસિંહ નાદ કરી ઉઠ્યો, છત્રધરે તેના માથા ઉપર ઉત્સાહથી છત્ર ધર્યું તેટલામાં વીરવર આલાપતિ માન્ના કુદી પ્રતાપસિંહની પાસે આવ્યો. વીરવર માન્નાએ રાજચિન્હ છત્ર પ્રતાપસિંહના મસ્તક ઉપરથી લેવરાવી પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કરાવ્યું. મેવાડનો વાવટો ઉંચો કરાવી, શત્રુ સેના મધ્યે તે આવ્યો. તે રાજચિન્હ જોઈ શત્રુઓએ આલાપતિને રાણો પ્રતાપસિંહ છે, એમ ગણ્યો. તેઓ તેનો સંહાર કરવાના અભિપ્રાયે તેની ઉપર દોડ્યા પ્રતાપસિંહે દૂર રહી જોયું જે વીરવર માન્ના પોતાના અપૂર્વ જોર સાથે લડે છે, છેવટે તે વીરવર તેના સૈનિકો સાથે રણાંગણે પડ્યો. વીરવર પ્રતાપસિંહને કાંઈ સારૂ કૃપા મળ્યું નહિ. મોગલ સેના મોગલો અધિક તેમાં વળી તે સેના પાસે તોષો, બંદુકો વીગેરે અગ્ન્યસ્ત્ર હતા. પ્રતાપસિંહની સેના તેની પાસે કેટલી ક્ષણ ઉભી રહે ! રજપુતોમાંથી ઘણા રજપુતો સ્વદેશના કલ્યાણ માટે રણાંગણમાં પડ્યા. તે દિવસે રણાંગણ યકી રજપુત સેનાના બાવીશ હજાર સૈનિકોમાંથી આઠ હજાર સૈનિકો પાછા આવ્યા.

હલદીઘાટના પહેલા દિવસના સુધે પ્રતાપસિંહ ચેતક ઉપર બેસી બહાર નીસરી પડ્યો હતો, તેનું સ્વપ્ન અંગ ક્ષતવિક્ષત અને રક્તાક્ત હતું. હૃદ મરણ થમે તે બીલકુલ પરિશ્રાંત થયો હતો. તેનો પ્રિયતમ અરવ ચેતક પણ તેની માફક પરિશ્રાંત થઈ પડ્યો હતો, તોપણ તે પોતાના પ્રભુને પોતાના પૃથ ઉપર રાખી પર્વત પ્રદેશ તરફ ચાલી ગયો. પણ તેમ યવાથી પ્રતાપસિંહ નિરાપદ નહોતો. જે મોગલ સૈનિકો

મુસલમાને તેની વાને પકડ્યા હતા તે બે મેનિકનાથી એક આશામી મુલ્તાની અને બીજો આશામી ખોતનાની હતો, તેઓ પકાવન કરી જતા નાણાની પાછાડે આવતા. એક પર્વત તરંગિણીના તટે આવી પહોંચ્યા, તે સમયે તું તાર નેત્ર, તે ફીણા. ત-ગિણીને ધવળ નાની સોગળી થો અને પોતાના પ્રભુને હાથ દરે પકાવન કરી પો નોગવ નેનિમ પશુ પ્રતાપતિહની વાને આવી પહોંચ્યા, ફાળી બહુમને અજાજ તરંગોએ તેની નાથે પકાવે કોઈ બોલી દેવુ અને નીવયોડ ના સંગ.” પ્રતાપતિહ પકિત થયો અને વિનય વિશ્વનિદ નથને તેણે પાછા ફરી નેથુ ને તેણે એથુ તે અલીષ વિરનથ ૨૦ તેથી તેને ગેષ અને છાસા વધવાના ખ ની રહી નહિ તેણે બેથુ ને તેની વાને એ નામ અમળાઈ છે તે અમળાઈ, તેને બાઈ શાપતિહ.

શાપતિહ પ્રતાપતિહને જાણ થાય વિષય વિવરણે બને છાપે વિનયીના થયા હતા ગાનાતહે મેગલ પ્રતાપતિહન ત્રય છેડી સ્વખાના પશુનુ અવગમન થઈ હતું તમા નામો વાનના હતી ને જાના દોષીના પાતે, એ દિવસ વિષન ગિદ્ધ વનિહુ શાપતિહન થાય તે દીવને હવેલી થાના પુદ્ધશા તસાદ અખાના નેનાબુહના અવર્ત ના દોષે ફી તે બેને હતો ને પ્રતાપતિહ એકથો નીવારવની પીર ઉપર બે થી પુદ્ધા તથી પકાવન કરી બધ છે મોગલાની વિષદવાગી અવરથા તેઈ માનોશ્વક શાપતિહ નિર્દોષ રહી શક્યો નહિ તેનુ કોઈ વચ નેવુ તદ્દથ ની થુ તેને ગેષ પ્રશમિત થયો તેની છાપના લથ પાની થો વૃત્તાન નેશ્વર્નિને તે શાપુ નને પીધના પિરિત થયો પોતાના સાકને વિષદનથી દેના જા ત્રાકે તે નો લે નેનાનો ત્યા ફી તેની વાને આથો અનાના વાને પડેવ ને લે ને ને બધ મે નાખ્યો વી વર શાપતિહ બાઈ પ્રતાપતિહને નાથો ન થી તેને અવરતે એઈ તો પ્રતાપ શિહ વિષમ લદેહમા પક્યો તેના હૃદયના નેરી ગયો ગેવનો અને અભિમાનનો નેથ થયો તેણે જાણુ ને થુ હવે શાપતિહ દેને બદલો દેવ આથો છે મારી આ નિતકાય અવધમા થુ તે પાની પ્રતિના થ ની હેગ અથો છે. પ્રતાપતિહ શરણિહ કલનીની જેન ૧૭ દાયો અને પોતાની તરુથા ઉથી ફી શકતિહની પ્રતિજ્ઞા મના દા થો પત શાપતિહનુ દુન વિષવળ અને જાજવન મુખ ને તમા મનને નડેક દુર થો બનાવે ત શિરોદીય બોર શકતિહ મોગલ પ્રતાપતિહના નાણા આવી પથો ત્યારે અને તેણે હમા નામી ત્યારે પ્રતાપતિહ એક અપૂર્વ આનંદથી નાનીત થયો અજ અનેક દીવસે, પત્રપતના દર્શન થયા બને શાપ દાણુ દુષ અને નેવે દાને જુની થા અજ પ અપના અધમેથી પ અપના વૃષ્ઠય તિમ્બ રથા તે આનંદના સમયમા પ્રતાપતિહના પ્રિયતન નેવે પ્રાણે પતિવર કથો.

ચેતક, ઉપયુક્ત વીગ્નો ઉપર - ૧૧૩૦ ને ના પ્રત્યાષી અને પ્રલ વધી પ્રતાપસિંહ વિશાળ મોગલ પો હા ત જા હતા જે ચેતક તેનો પ્રાણુશક હતા આ ગમચે, તે ચતુરને મરેલો બેઈ પ્રતાપસિંહના આનદોત્સવમા વિષ્ણુ આબુ ત્યારપછી ગઢનામિહે, પ્રતાપસિંહને પોતાનો ઘોડો આપ્યો તે ઘોડાનું નામ આતકારો હતું પ્રતાપસિંહ તે ઘોડા ઉપર ચઢ્યો જે સ્થળે તુરગગજ ચેતકનું મરણ થયું તે સ્થળે ગ્રમાધીસ્થળખધાણુ + પ્રીયજન માથે પ્રીયજનની સુલાકાત સ્વર્ગ મુખપદ છે પણ પ્રતાપસિંહ અને શકતસિંહના લાજ્યમા તે સુલાકાત નર્ગ મુખપદ નીવડી નહિ વામે મવીમના હૃદયમા મટેહ પેદા વાય એવી આશકા થવાથી શકતસિંહ મોગલ સેનાને મગી જવા પાછો ફર્યો, વિદાય થતી વખતે મોટાભાઈ પ્રતાપસિંહની ચગપુ વહના ઠગી શકતસિંહ બોલ્યો, “ બે અનનુજાતા હશે તો હું જવદીથી આપને પાછો મગીશ ”

જે બે આશામીઓ પ્રતાપસિંહની પડવાડે પડ્યાહતા તે બન્ને આશામીઓ શત્રુસિંહના હાથે મગણા તેમથી બે આગામીનો નિવામ જોગમાનમા હતો અને ખીજનો નિવામ મુલતાનમા હતા શત્રુસિંહ તે જોગમાની નનિકતા ઘોડે બેઠી મનીમના દગબાગમા આબે પપુ તેણે જે પ્રથમ આશકા કરી હતી તે આ શકા મધરીત ધઈ તેના આવવામા વિલબ અને તેની બાવણગી બેઈ મવીમના હૃદયમા મટેહ પેદા થયો તેણે તેને તે જોગમાની અને મુલતાની નેનિકની હકીકત પુઠી શત્રુસિંહે જવાબ આપ્યો “ જે તેઓ તો પ્રતાપસિંહના હાથથી મગણા છે પ્રતાપ સિંહ તેઓનો મહાર ઠગી શકત નહોતો પણ હેરટે તેણે માગે ઘોડો પણ મારી નખ્યો હું તે જોગમાની નેનિકના ઘોડા ઉપર બેઠી અહીં આબે છુ ” શત્રુસિંહનું બોલવું માણગી મવીમે તેને અભયદાન આપી યશુ ‘ તમે બે અધળી વાત માચી કહેશો તો તમાગે દોષ મ દે થામે, મનીમના બોવવાનો અત આબે નથી એટલામા શત્રુસિંહનું મુખ વર્ષા નુના મેવની જેમ ક્રમેક્રમે ગભિર વઈ ગયું તે નિશ્ચયિતે બોલી ઉઠ્યો “ એક વિશાળ ગમ્મચનો ૮૧૦ માગ મોટાભાઈ પ્રતાપસિંહના સ્કથે આવેલો છે લાજો લોકના મુખદુખ તેના ઉપરજ ગહેલા છે આ મમચે તે મોટી વિપદમા હતો તેને તે વિપદમાથી નળચાવી હું શીઝીતે નિર્દિત ગ્હી શકુ સધીમના મન્તકનો એક કેશ પણ કપિત થયો નહિ તે, પોતે ગ્હેલ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન ગ્વા ભુ યો નહોતો તેણે તે મમચે તો શત્રુસિંહને જના દીધો શત્રુસિંહના પક્ષમા મગગ થયું ઘોડા સમયમા મોટાભાઈ માથે જઈ મળ્યો પ્રતાપસિંહ તે સમયે

* ૧૦ વિશાળ હાથ ‘ અત્ર ૧ ચક્રા એવા નામે પ્રસિદ્ધ છે તે હાલના કાગેર નીચે આેન છે ચેતકનું ચિત્ર, તેના પ્રણના ચિત્ર માથે મેવાડના પ્રત્યેક શૃંગચના પરમા દોષ છે

ઉપપુરના હોતો, ઉપપુરમાં અષ્ટવી વસતે તેણે વીનમર નામનો કીરકો હરતમત કર્યો, ઉપા હૃદય પ્રતિષ્ઠિતે તે કીરકો અન્નચિહ્નને આપી કીધો ૯ અન્નચિહ્નના સ્થાન સ્થિતિએ તેનો અનેક દિવસ ઉલ્લેખ કર્યો. આવા ક્ષેત્રે અન્નચિહ્ન અન્નચિહ્ન પ્રતાપિત હતા પ્રાણુની ન્યા કની તેથી અન્નચિહ્નનું નહતું ઐતિહાસિક પીનામાં લખવા જેવું છે તેના તે પેહલ નહતું અને નારવના વિવરણ હટ્ટ લોકોના સુખથી સાલગગના આગે છે

નવમ્ ૧૬૩૨ (૬ ન ૧૫૩૬ જુલૈ) ના વર્ષના ધાવણ માસનો સ્થાનનો દીવન આર્થ કુશળા પીટાન્નનો પ્રસિદ્ધ દિવન આર્થ જાગવાની એક મહાધોગ ન્યા મુખી માનવમંડળી વીન્ય અને નકલની પૂત્ર કરશે સ્વામુધી માનવમંડળીના ઇતિહાસના થી તે દિવસ વિનગતો ખસશે નહિ.

તે દિવસે, પુર્ય નમિ હરદીધાટનું પુત્રનાથ અને ચેતનાર્થ સપળા ચેતનાના સાહનિક નવપુત્રોના પવિત્ર શોભિતે અભિષિખા થયો જે ચાહ હઝાર ગળપુત્રો, આન્નોન્નર્થના મહાનત્ર પ્રતોષિત થઈ, હજીદીધાટના લયવલ્લ મુશ્કેલે અનતનિદ્રામાં તુલા તે સ્થાનને પચિય આપયો, દુષ્ટ અને અનભવિત છે. પણ તેઓના જે પ્રસિદ્ધ મહાવીરો હતા. તેનું આશિષ વિનગત આપતુ ઉચિત છે. તાત્પ્રતાપનિહના અતિનિહિતના પાવનો કુદુખીઓ હતા આલીયના પદ્મપુત્ર અને વિષાનિન માલ નમશાહ - અને તેનો પુત્ર ખટંગવ, આપ પ્રણમે તુષાર-વીરને હા હરદીધાટના કુદ ન્યેલે હલની, મુગ્ય હતા. સપળા કરતાં વીરવગ્ગ અવધાપનિમાનાએ, તે કુદમા પુત્રગ વીન્યા બનાવી છે મપળાનો વૃતાંત ઊંડી દઈ એક માત્ર વીરવગ્ગ માતાના કુદનો વૃતાત આપયો આ સ્થળે ચોષ્ય છે. મહા-વીર માળા, આપ પ્રણમે નવપુત્ર હઈ, તે સામગ્ર જેવી આગ્રહ મેનામાં પેકો અને પેહલ શાય થઈ તેની આથે લક્ષ્યા લાગ્યો લક્ષ્યો લક્ષ્યો, તે ચોષા નેનિક આથે મુશ્કેલે પડ્યો જે લોકોએ તેનું કુદ નેપુર્ય બેથું ટોચ તે તેની બહુ પ્રથા કરે તેમ છે તે દિવસે મેવાડના પ્રચેક વીરવગ્ગ, વીર મુગ્ય થઈ ગયા, અનેક વીર-વનિદા વિધવા થઈ

૧ સમનિહના નવ નવ આન્નોન્નર્થ હજુ તે પેાના વટ પુત્ર મહા ૬૫ પતિહનો લગ કરી નીનમર થાદ ૯ અન્નચિહ્ન આથે મેની હની તલ નવમાતાનું ચોષા મેનાન નેપુત્ર. પતિર આર્થ નેપેરે નેપેરે ને નાન નેપે નાનનું અર્થ ૯ કુ સન્નચિહ્ન વંદકેની વાનનીએ ૧૬ ધમનિન નવ નવ ન છે

— ને, મેશાન પુ પુત્રોએ ચોષી નથી મુક્યા હતા તેથી માર-શદના પુત્ર પુત્રોએ મેશાન આર્થ નેપેરે મહા ૯ આર્થો તેઓએ આર્થ આર્થો. તેઓ ના મહાપુત્ર હટ્ટે હટ્ટે ના ૩. ૬૦૦-૬૦૦ તેઓ ને ને આર્થો હો.

જ્યોત્સ્નાએ ઉત્સાહિત થઈ યુવરાજ ત્રવીમે હલદીઘાટનો પર્વત પ્રદેશ છેડયો. વર્ષાની અવિહળધારાથી નદી કીનારા વીગેરે કદંભિત થઈ જરાથી ગિરિ પ્રદેશ અત્યંત દુર્ગમ થઈ પડ્યો. એટલે કે તે સમયની અવસ્થા મોગલોને વિદ્વંસ થઈ પડી તે સમયના સુયોગમાં પ્રતાપસિંહે યોડા રાજ નિવૃત્તિ ભોગવી. પણ નવ વસંતના આવવાથી સઘળા રસ્તાઓ સુગમ થઈ પડ્યા. દુર્ધર્મ મોગલોએ ફરીથી પ્રતાપસિંહનાં ઉપર હુમલો કર્યો. પ્રતાપસિંહ, તે વિશાળ મોગલ સેનાની વિરુદ્ધે મોટા વીર્યથી ઉતર્યો. હુલાંચવશે, તે યુદ્ધમાં પણ તેનો પરાજય થયો. તેણે ઉદયપુરનો ત્યાગ કરી, કમલમીરમાં જઈ સેનાદળ સ્થાપ્યું. પણ તે સ્થળે તે નિશ્ચિત રહી શક્યો નહીં. મોગલ સેનાના અધિપતિ કોકાશાહબાજાઓએ કમલમીરનો ગિરિ પ્રદેશ ઘેરી લીધો. દુર્ધર્મ મોગલના ઘેરાનો સંપૂર્ણ રીતે અટકાવ કરી પ્રતાપસિંહ ઘણા દીવસ, કમલમીરના કીજામાં રહ્યો. તે સ્થળે આબુપતિ સ્વદેશ દ્રોહી દેવરાજે ફગો કર્યો. કમલમીરમાં નાગન નામનો એક કુવો હતો ત્યાં તે એકજ જળાશય હતું. તે દુરાચાર સ્વદેશ દ્રોહીએ તે કુવાના મોગલ લોકોને ખબર આપ્યા. મોગલ લોકોએ વિપધર પનંગારાએ તેનું જળ ફળિત કર્યું. વિષ દુષ્ટ જળ અનુપયોગી હોઈ, જળાભાવે પ્રતાપસિંહ એટું દુઃખ પામવા લાગ્યો.

પ્રતાપસિંહે, કમલમીરનો ત્યાગ કરી ચૌદક નામના કિલ્લામાં આશ્રય લીધો. હુદાંત મોગલોએ તે સ્થાનને પણ ઘેરા લાગ્યો. શનિ ગુરૂ સરકાર ભણ્-સિંહે, ચૌદકિલાના ઉદાર માટે યુદ્ધમાં મોટું પરાક્રમ બતાવ્યું, છેવટે તે યુદ્ધ સ્થળે પડ્યો, એ પ્રસિદ્ધ યુદ્ધસ્થળે મેવાડનો પ્રધાન ભટ્ટ કવી નિપાતિત થયો, તેની હુદયોત્તેજક વીરગાથા સાંભળી રજપુત વીરો એટલા બધા ઉત્તેજિત થયા હતા કે સઘળાઓ સ્નેહ મમતા છેડી ચવનોના ઘેરાનો વ્યર્થ કરી દેવા ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા. ચૌદનાં ઘેરાનો વૃત્તાંત લઈ કવિએ પોતાના રાજતનું એવું વીર્યકીર્તન કરી જે વીર ગાથા બનાવી છે તે વીરગાથાની આજ પણ મેવાડમાં રજપુતો ગાવામાં આવૃત્તિ કરે છે. તે કવિની પરલોક પ્રાપ્તિ ઉપર રાણા પ્રતાપસિંહને રથમાં ઉત્સાહિત કરવાને કોઈ રહ્યું નહિ. તેણે માત્ર પ્રતાપસિંહ ની ગાથાઓ ગાએલી હતી. એ સઘળી વીર ગાથા, એવી તેજસ્વિની ભાષામાં લખેલ છે કે તે સઘળી વાંચવાથી નિર્ભય અને નિસ્પૃહ આશ્રમી નવબળે અને અપૂર્વ ઉત્સાહિ, ઉર્કેચૂર્ક બન્ય તેમ છે.

ત્યારે યવનોએ કમલમીરના કીજાનો કળએ લીધો ત્યારે રાજા માનસિંહે ધર્મમતી ગોશુડા નામના કીજાને ઘેરા લાગ્યો. મહોબતખાંએ ઉદયપુરનો કળએ કર્યો. આમીચાહ નામના યવન રાજપુતે ચૌદ અને અશુભાચાનોરના મધ્ય સ્થળમાં

રહી, પ્રતાપસિંહ સાથેનો બીલનો અંબ ધ તોડી નાખ્યો વળી ફરીદબા નામનો
 યવન સેનાપતિ લશ્કર સાથે પ્રતાપસિંહના આશ્રય સ્થળ ચોટક સુધી પહોંચી
 ગયો. એ ગીતે ચારે દિશા તરફથી શેષાઈ બેઠી વીર કેસરી પ્રતાપસિંહ નિરાશ્રય
 થઈ પડ્યો. આજ મેવાડમાં ડોષ સ્થળે જવાથી પ્રતાપસિંહને સુખશાંતિ નહોતી
 આજ દુહાત મોગલો મેવાડના દરેક સ્થળે ફરતા હતા પણ તેઓ પ્રતાપસિંહને
 પકડી શક્યા નહિ પ્રતાપસિંહ પ્રાણભયે પલાયન કરતો નહોતો તે મુઠભાવે
 મુઠ સ્થળે રહી ભટકી યતુની ગતિવિધિ એતો હતો આમાન્ય યુદ્ધમાં એ
 પ્રમાણે ઘણા ડિલ્લો નીકળી ગયા હુસ્મનોના હાથમાં પ્રતાપસિંહ આવ્યો નહિ
 પ્રતાપસિંહ તેઓના હાથમાં ન પડતા, ઘણા યવનોનો વધ કરી તેઓને ભૂતળ
 થાથી કર્યા. સેનાપતિ ફરીદબા વિચારતો હતો કે તેના કબજામાં પ્રતાપસિંહ
 આવશે પણ તેની ધારણા સુફળવાળી થઈ નહિ. એક સમયે વીરસિંહ પ્રતાપસિંહ,
 મોગલ સેનાને ફૂટ જિરિમાર્ગમાં રોકી ઉત્સાહિત કરી હતી પણ ત્યાં કોઈ લોક
 તેને કબજો કરી શક્યું નહિ હુકામાં ચેતન બોલી મોગલ મંત્રિકે કમે કમે નિરુ-
 ત્સહિત થઈ ગયા અનેક રત્નપુત્રો માથે લડવાનો તેઓનો ઉત્સાહ ભય થઈ
 ગયો વર્ષાની અવિચલ જલધારાથી શહીદ માર્ગે તથા છાત્ર માર્ગે કર્દમિત થઈ
 દુર્ગમ થઈ પડ્યા વળી સવાળા ધર્મી પ્રદેશના જળાશયમાંથી વિપાક્રાન્ત અને
 ખીસાકર શાલવ બાપ્ત નીકળવાથી લોહ નાત દુસ્સ્વ થઈ ગયા તે માટે થોડા
 સોજા માટે કુદ મોકુફ રહ્યો એ ગીતે દરેક વર્ષાઝાળમાં કુદ મોકુફ રહેવાથી
 પ્રતાપસિંહને પૂર્ણ નિવૃત્તિ મળતી હતી

એ પ્રમાણે વર્ષ ઉપર વર્ષો આટલા ગયા, અનંત પ્રકૃતિ સત્યમાં ઘણો
 ફેરફાર થઈ ગયો તોપણ મોગલ ને પ્રતાપસિંહને હસ્તગત કરી શક્યો નહિ.
 પ્રતાપસિંહના આશ્રય સ્થળ, તેના હાથમાંથી ગયી બધી મોગલના હાથમાં ગયા
 પ્રતાપસિંહને દુઃખશીલ કમે કમે વધતો ગયો એ સમયે તેનો પરિવાર વર્ગ
 તેની મૂળ ચિંતાનું ખાસ કાન્સુ થઈ પડ્યો યતુના હાથમાંથી પોતાનો ઉદ્ધાર પોતે
 કરી શકશે, પણ તેના પરિવર્તમાંથી કોઈ યતુના કબજામાં ભાગે તો તેના ઉદ્ધાર માટે
 કેવી યોજના કરવી એવી ચિંતાનો તેના મનમાં ઉદય થયો તે તેની ચિંતા મૂળ
 વિનાની નહોતી એક સમયે યતુઓના હસ્તમાં તેના પિત્ર વર્મા આવી જતો હતો
 પણ બીડ લોકોના મોટા પ્રતાપે તેમ થતા તેના વચ્ચે થયો તેવાના કાળા મિલની
 બીડ લોકોએ પ્રતાપસિંહના પરિવાર વર્ગને કલકની ખાપુડા રાખી તેનો અસાધ
 કર્યો હતો પરમ હિંતકારી બીડ લોકો પોતે અનાહારે રહી પ્રતાપસિંહના પરિવાર
 વર્ગને આહાર કસવતા હતા તેઓ રત્નપુત્રના ઘરમાં આવ્યા તોએને મિંદ પશુથી
 બચાવતા હતા, પોતાના પત્નિવાર વર્ગની દુર્દશા બોધ પ્રતાપસિંહ એક સપ્તવાર પણ

નિરૂત્સાહિત થયો નહિ

વીરપુંગવ પ્રતાપસિંહની અનુવનીય સહિષ્ણુતાનું અદ્ભુત સાહસનું અને અસૈદ્ધિક અવ્યવસાયનું વિવરણ થોડા અમયમાં મચ્છાટઅકળગના કાને પહોંચ્યું તે અનીય અમરૂત ધર્મરત્નપુત્રવીરને પુષ્કળ માધુવાદ અને ધન્યવાદ આપતા લાગ્યો તે મધગી જનચુતિ મન્ય છે કે મિત્ર્યા, તે જાણવા માટે પ્રતાપસિંહના ગુદ નિવાસમાં તેણે ગુપ્ત ખાતમીદારો મોકલ્યા તે ખાતમીદારોએ જોયું જે પ્રતાપસિંહ પોતાના મામત મગ્દારોથી પરિવૃત્ત થઈ એક વિશાળ વૃક્ષ તળે તૃણાસન ઉપર બેસી ભોજન લે છે અને યોગ્ય અસામીને આનંદથી રાજપ્રનાદનો ફૂનો આપે છે તે ગુપ્ત ખાતમીદારો મચ્છાટની પામે આવી મધળી હપ્તકત કહી તે માલગી રાજસભામાં મોટી ભક્તિનો ઉદય થયો મધળા પ્રતાપસિંહના બેહુદા માહાત્મ્ય ઉપર વિમૂઘ થઈ તેની પ્રશંસા કરી લાગ્યા

દુર્ભાગ્યના કઠોર અકુશતાડનથી અનાહારથી અનિદ્રાથી અને જુદી જુદી ભયકર યત્નાથી પણ પ્રતાપસિંહ પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી વિચલીત થયો નહિ પણ જેઓ તેને પ્રાણથી વહાલા હતા જેઓના મમાન-ભ્રમ જાગવી ગમળા તે પુષ્કળ દુઃખ ભોગવતો હતો, તેઓના બેહુદા કષ્ટ જોઈ પ્રતાપસિંહની દૃઢતા જુદા જાતી હતી તે ઉન્મતની જેન ડોડ ડોડવા દાડણ શોક કરી બેમતો હતો હૃદયની પ્રીતિદાયિની વનિતા ગિગિહનમ બીલકુલ નિરાશ્રય થઈ પડી ગઈ હતી તેનો ગજકુમાર ગજભોજ્ય વસ્તુથી વચિત થઈ ઘણા દિવસ અનાહારે રહેતો હતો એટલાર દુર્ધર્મ શત્રુઓના આક્રમણથી થોડાકાળ સુખિત પામી, પ્રતાપસિંહ પોતાના પરિવાર સાથે અરણ્ય વિગમ મલોગ કરવા લાગ્યો તે અમયે તેની મહિષી અને તેની પુત્રવધુ તૃપ્તબીજનું ચુર્ણ કરી તેનો ગાંધો બનાવતા હતા તે ગટવાનો અર્ધ ભાગ તેઓએ બાવક બાગિકાને વહેથી આપ્યો બાકીનો અર્ધભાગ ભવિષ્યના માટે ગાંધો પ્રતાપસિંહ પડખે તૃણશય્યા ઉપર સુઈ પોતાના ભાગ્યનો વિચાર કરતો હતો એટલામાં તે પોતાની દુહિતાનો મર્મ ભેદી ચિત્કાર માલગી એટલમ અમકી ઉઠ્યો

તેનો ચિત્તેત અહમાબધ પરીગયો વિસ્મય વિદગીત નયને ગાતી બાવીકા તરફ તેણે જોયું તો એક જગવી બીલાડો અડધી ગાટવી લાઈ આવ્યો ગયો તે જોઈ દુહિતા કવે છે પ્રતાપસિંહનું ભેળું કરી ગયું તેણે આ તરફ અધગાં જોયું આજ દિન સુધી તેનો અવ્યવસાય અને સાહમ અદ્ભુત અને અશુભ હતું ભયકર યુદ્ધક્ષેત્રના તેના પુત્ર વિરે મબધીઓએ, પોતાના જીવનનો ત્યાગ કર્યો છે, એમ પ્રતાપસિંહના જાણમામાં હતું તોપણ તેથી તે નાહિમત નહોતો, સાથી કે તે જાણતો હતો જે, જે કર્તવ્ય આધન કરવા તેઓ આ પૃથ્વીમાં પેદા થયેલ છે, તે કર્તવ્ય પુર કરી તેઓ આ પૃથ્વી છોડી અમગ્ધામમાં ગયા છે,

તેમા હુખ થુ ! પણ આજ આહારાશાવે પ્રાણ પુત્રીને રોતી ભેઈ એકદમ તે નાહિમત થઈ બોલી ઉઠયો, “એ આવી રીતના હુખો ભોગવી રાજસભમનું રક્ષણ થાતુ હોય તો તે નાચમજમને હજારો પિટાર છે” ત્યારપછી યોગા સદા ઉપર તોડે ત સમજા હુખને નાશ કરવા અકબરને પ્રાર્થના કરી

પ્રતાપસિંહે અકબરને તે વિષયનો એક પ્રાર્થના પત્ર એક-થો અકબર તે પત્ર પામી પુલકિત થયો, પ્રતાપનિહના એવા વિનયનો આર ભેઈ તેણે દિલ્હીમા મર્વત્ર નૃત્યગીત કરવાનો હુકમ કેયે નગરમા ઘેરઘેર નૃત્યગીત થવા લાગ્યા ભોગલ કુળના સમજા માણુનો આનંદમા મત્ત થયા ભોગવ સમાટ અકબરે આનંદોત્કંઠ હૃદયે પૃથ્વીરાજ નામના એક રજપુતને પ્રતાપનિહનો તે પત્ર બતાવ્યો પૃથ્વીરાજ અકબર પાસે બેઠી થયો હતો ૯ વર્ષ (૧૧૧૫) મા તોડેડ વીર યોધરાવે મુઠ-માથી અપ્રતિહિત યોધપુત્રમા આગવાડનુ મિહામન દેવમુ તે વર્ષમા તેનો એક પુત્ર નામે વિક્રમે ભારતવર્ષના નડ પ્રાતમા પોતાના નામથી વિક્રમેરની સ્થાપના કરી પૃથ્વીરાજ વિક્રમેર નજનો નાનો ભાઈ હતો વિક્રમા વશપદેના વિક્રમ પ્રભાવથી વિક્રમેર કેમે કેમે આગાદ થઈ ઉઠ્યુ, વિક્રમેરના રાજ રાયસિંહે નાનકડ નજ નાવેવનો અધમ દાખલો અતુનયો નહિ પૃથ્વીરાજ તે રાયસિં હતો ભા) થામ અદેહના ઠાકુરુ વિપાકે તે મોનલ મમ્મદની પાસે બેઠી હતો પણ તેણે હૃદય અમીમ વિર પે અને મકને અદેશ પ્રેમપૂર્ણ હતુ પૃથ્વીરાજ વીર પુત્ર હતો એટલુ નહિ પણ તે કવી હતો એવા મુદર ગુણે વિભૂષિત થઈ તે તેજસ્વિની ભાષામા કવિતા કરી અનુધનુ મન મુન્ધ અને નજનકો હતો અને જરી જરૂરીયાતે હાથ લવચા લુ મુદ કનો હતો હુમમા તે સમયે, રાજસ્થાનમા તે મહાવીર અને શ્રા હતો કાન્થનદાસિની લીલાપાણી શાગદાના કુપાળે પૃથ્વીરાજે રાજસ્થાનના નામગા ભટ્ટ કવીન્દા ઉપર લય મેળાવ્યો હતો બાન્ધાગાથી પ્રતાપમિહના વિરતવે, ઉદારતવે અને નહવે અનુપ્રાણિત થઈ રજ પુત્ર કવિ પૃથ્વીરાજ, પ્રતાપનિહને દેવલાવે પુજતો હતો પ્રતાપમિહિ મિલિની પ્રાર્થના બાળે પત્ર એક થો છે એ વાત જાણી તે ઠાકુરુ મનોવેદનાથી પીડીત થયો પ્રતાપે, તે પત્ર લખ્યો છે એમ તેને પહેલા વિશ્વાન આ થો નહિ તે અકબરની પાસે પોતાની સ્વભાવિક નિર્ભયતા અને નરમતાથી બોલ્યો, “આ પ્રતાપનિહનો નહિ હુ નવી રીતે પ્રતાપને ઓગણુ છુ આપનો રાજ મુકુ પ્રતાપનિહના માથા ઉપર મુદી ઘા તોપલ તેજરવી પ્રતાપનિહ આપને નમશે નહિ

પૃથ્વીરાજ નમસ્ત અકબરની અનુમતિ લઈ પ્રતાપનિહને, એક દૂતદાતા અકબર લાખી એક થો પત્રવાનના માલુમ પડેછે કે પૃથ્વીરાજે પ્રતાપનિહને અકબરને

નમવાનાં કારણ પુછ્યાં. પણ પત્રની અંદર એક ગુપ્તલાવ, રહેલ હતો. હુકામાં પૃથ્વીરાજે એવા અવમાન સૂચક કાર્યમાંથી ફરી જવા, પ્રતાપસિંહને તેમાં પિનતિ કરી હતી. પત્ર કવિતામાં લખ્યો હતો. તે કવિતા, એટલી બધી તેજસ્વિની અને હૃદયઆહિષ્ણી હતી. જે આજ પણ અનેક રજપુતો તે આનંદે ગાય છે.

“હીંદુના સઘળા આશા લડસા હીંદુ ઉપર નિર્મર કરે છે. રાણો તે સઘળા આશા લડસા છોડી થકયો નહોતો. તે સમયના રાજસ્થાનના રજપુતો, પોતાનું જાતીય ગૌરવ છોડી બેઠા હતા, રજપુત સ્ત્રીઓ પવિત્ર સંમમાન ગૌરવ હારી બેઠી હતી. રજપુતનું કુળ અને રજપુતનું રૂપ આ વિશાળ બજારમાં માત્ર એક અકબરથી ખરીદાતું હતું. એક માત્ર ઉદયસિંહના પુત્ર સિવાય અકબરે સઘળાને ખરીદી લીધા હતા. પ્રતાપસિંહ અમૂલ્ય હતો. પ્રકૃત રજપુત થઈ કોઈ નવરોજના દિવસે પોતાની કુળ મર્યાદા હારી બેસે ખરે! તો પણ ધણી રજપુતોએ તે પ્રમાણે કર્યું, અનેક રજપુતો, નિરૂપાય થઈ તે નવરોજના દિવસે પોતાની અવમાનતા પોતાની નજરે જોતા હતા. આવા કલંકિત કામથી હમિરનો એક વંશધર દૂર રહ્યો હતો. હમીર વંશધર પ્રતાપસિંહ, દરથી, પોતાની કુલ મર્યાદા જાળવી રાખતો હતો.

રાઠોડવીરનો ઉત્તેજનાના સારવાળો પત્ર વાંચી પ્રતાપસિંહ એક પ્રચંડ ઉત્સાહે, પ્રોત્સાહિત થઈ ગયો. તેને એવું માલુમ પડ્યું કે દશ હજાર રજપુતોની મદદ તેને આવી પહોંચી, તે કવિતાના પ્રભાવે પ્રતાપસિંહનું મુલ્ય માન તદ્દય નવો-ત્સાહ અને નવા બળે લરાઈ ગયું. તે કઠોર કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતરવા ઉન્માદિત થયો.

પ્રકૃત રજપુત કોઈ કોઈ નવરોજના દિવસે, પોતાની કુળ મર્યાદા છોડે ખરે! દિવાકર જે દિવસે મેષ રાશિમાં પ્રવેશ કરે છે. તે દિવસે પૂર્વ દેશીય સુસલમાનો, નવરોજ (નવ વર્ષ દિવસ) નો મહોત્સવ પાળે છે. પંડતવર અબુલફઝનો ગ્રંથ (ઇતિહાસ) લખવાથી તે નવરોજનો વિગુઢ અર્થ માલુમ પડે છે.

એ નવરોજ નવવર્ષનો દિવસ નથી. તે એક મહોત્સવનું વર્ષ છે. અકબરે તે નામ બદલી તેનું નામ ખુશરોજ રાખ્યું છે. પ્રતિમાસે નવવર્ષનો દિવસ, એ આનંદોત્સવ થાતો હતો. એ આનંદોત્સવનો દિવસ સુસલમાનોનો પ્રધાન દિવસ હતો તે દિવસે, મોગલ સામ્રાજ્યમાં સઘળા લોકો આનંદોત્સવથી મત્ત રહેતા હતાં દુઃખ અને વિષાદની છાયા પણ કોઈના મુખ ઉપર જોવામાં આવતી નહિ. તે દિવસે રાજસભામાં સઘળા લોકો હાજર રહેતા હતાં. મહીષી પણ મોટા ધુમધામથી દરબારમાં બેસતી હતી. આબરૂદાર સુસલમાનોની અને સામંત રજપુત સરદારોની સ્ત્રીઓ પણ મહીષીના દરબારમાં હાજર રહેતી. તે ખુશરોજનો દિવસ એક વિલ-ક્ષણ વિષયના માટે પ્રસિદ્ધ હતો. રાજમહેલની પાસે એક અવરૂદ્ધ પ્રદેશમાં તે,

નિમિત્તે એક મેળો બસતો હતો. તે મેળામાં માત્ર સ્ત્રીઓ જાતની હતી. પુરુષો તે મેળામાં જઈ શકતા નહિ.

રજપુત અને સુસલમાન વેપારીની સ્ત્રીઓ જુદા જુદા દેશના પ્રખ્યાત શિષ્ય દ્રવ્ય લઈ તે મેળામાં વેચવા બેસતી હતી. જે અને બીજા મુદતરની સ્ત્રીઓ તે મેળામાં આવી પસંદ કરેલાં દ્રવ્યો ખરીદતી હતી. સરસાટ, અકબર. ત્યાં છાનો વેશ લઈ જમતો હતો તેમાં તે પસંદ કરેલી સ્ત્રીઓ લેતો, અને રાજકીય બાબતની અને રાજ્યાધિકારીની બાબતની હકીકતો પૂછી તેનો મર્મ જાણી લેતો હતો એ ઉત્સવ પ્રતિષ્ઠાના મૂળ દેશમાં એક હેય અને અધમ હુમ્મરવૃત્તિ ગુપ્તભાવે રહેલી હતી, તે હુમ્મરવૃત્તિ, ભુદિમાન, મનુષ્ય જાણી શકે. કૌશલ્ય અભુલકૃત્તે એ હુમ્મરવૃત્તિ અને દુરભિસંધિને બીજા રૂપે વર્ણવી વિશ્વની ચક્ષુમાં ધુળ નાંખી છે. અભુલકૃત્તે તે વાત છાની રાખવાનું કૌશલ્ય બહાર પરીગયું અને એકંદર કૃષ્ણ વાળું થયું નહિ. કાળના અગ્રીમ માહાત્મ્યે સત્યનો આલોક પોતાની મેળે પ્રસિદ્ધ થાય છે. અકબર શું સર્વ સ્થાપાવિત્ હતો ! નિરક્ષર ચંચળી અને રજપુત સમણી જે દુર્લભ મિશ્ર સ્થાપામાં વાળાલાપ કરતી હતી. તે શું તે સમજી શકતો હતો ! કોઈ ભુદિવાળો પુરુષ, મુચતુર અભુલકૃત્તેના કૌશલ્યમાં ભુલી જઈ અવનત મરતકે અમુખ્ય હૃદયે, મોગલ સમ્રાટની તે જયંતર દુરભિસંધિની માટે તેને માધુવાદ આપ્યો ખરો ! જેને સામાન્ય જ્ઞાન છે તે પણ તે પાપાશય સમ્રાટની નવરોજ સંબંધે હુમ્મરવૃત્તિ કળી કહાડશે. એ પાપમય ઉત્સવમાં કેટલાક પવિત્ર રજપુત કુળોની આબરૂ અને મધ્યાદિ કલકંઠોતમાં હુપી છે. કેટલીક રજપુત સમણીના પવિત્ર સ્વર્ગીય સતીત્વરત્નો છુટાયાં છે.

જે અકબર “ જગદગુરુ ” “ દિહીફરોવા જગદીફરોવા ” બીગેરે પવિત્ર ઉચ્ચ સંમાન સૂચક ઉપનામ પામેલ છે. જે અકબર નિરપેક્ષ પ્રજા પાળક હતો એમ ઇતિહાસમાં વર્ણિત છે. સ્વલ્પીય ઇતિહાસ લેખકો જેને સત્યસંધ ધર્મનિષ્ઠ વિશુદ્ધ હૃદય એવા અલોપીક વિશેષલોધી વિભૂષિત કરે છે.

“ રજપુતની સ્ત્રી કે પુરુષ મિત્રવચ્ચ માગી રીને નૈયાર કરી શકતા હતાં. તે પોતા પોતાની નૈયાર કરેલી માનમી વેચવા માટે તે રાજકીય પ્રવર્તનીમાં મોકલનાં હતાં. તેના બદલામાં તેને પુષ્કળ નાણું મળતું હતું. ઘણાંખરાના બાલુવામાં હમે જે એશીયાખંડના કેટલાક દેશના અધિપતિઓ, તેની સારીચીરીના સમમાં કુશળ હતા. સમ્રાટ ઔરંગઝેબ સારી ટોપી નૈયાર કરીને મેળામાં વેચવા મોકલ્યો. તેના વેચાણમાં તેણે જે દ્રવ્ય મેળવ્યું છે તે તેની અંબેદિ કીયામાં માગી રીને વપરાયું છે. ખીલજીહાદ માહિસાનુરાગી હતો. નેન. હરનાકર ઉત્તમોત્તમ હતા. એ હન્નાક્ષરથી કવિતા સખી પોથી ખનાવીને પોતાના અમીર ઉમરાવમાં વેચતો હતો તેથી તે પુષ્કળ દ્રવ્ય મેળવતો હતો.

તે અકબર ભુવન વિદિત હોઈ, પોતાની પ્રભુતાનો અપખ્યવહાર કરી પચ્ચરોનું હૃદય કરી એ રીતનું સાધુ વિગઢિત આચરણ કરે તેનો કોઈકાળે વિશ્વાસ આવે તેમ નથી. એ વાત હૃદયમાં આવવાથી હૃદયનું છેવટનું તળીયું પણ આકોહિત થઈ જાય છે. અદૃષ્ટ તરંગના પ્રયંત્ર ધ્રુવિપાકમાં પડી જે રજપુતોએ પોતાની સ્વાધીનતા, જે અકબરને વેચી દીધી. તે અકબરે નિરક્ષર નિકટ હીન માણસની જેમ કામ વિમૂઢ થઈ રજપુતોના પ્રાણ સ્વરૂપ મહિલાના જીવનનું સાર રત્ન સતીત્વ હરી લીધું. તે મનમાં લાવવાથી તેને ભારતેશ્વર કહેવો તે અસંત અચુકત છે. તેને કપટતાનો વિશ્વાસઘાતકતાનો અને સ્વાર્થપરતાનો મૂર્તિમાન પિશાચ કહી એ તો આલે તેમ છે. કેવળ ખીકાનેર રાજકુમાર પૃથ્વીરાજેજી પોતાની સહ ધર્મિણીના ઉંચા સાહસથી અને ધર્મજળના પ્રભાવથી તે નિદારૂણ શોચનિય અધઃપતનથી આત્મકુળને બચાવ્યું છે. તેની સહધર્મિણી પવિત્ર શીશોદીય કુળમાં પેદા થઈ હતી. તે વીરવર શક્તિસિંહની હુલિતા રાજકુમારી ઉંચાકુળમાં જન્મી ઉંચા ગુણોથી વિભૂષિત હતી. તેની જેવી સર્વાંગ સુંદરી સ્ત્રી તે સમયે રાજસ્થાનમાં નહોતી. પૃથ્વીરાજે અનેક પૂરુષજાળે એલલદામસ્ત્રુતા સતી શીશોમણી મેળવી હતી.

દુરદૃષ્ટ વશે પૃથ્વીરાજ મોગલ સમ્રાટ અકબરની પાસે બંદી હતો તેનું સુખ દુઃખ સંપદ વિપદ વીગેરે અકબરના હાથમાં હતું. તેનું લાઁચ સૂત્ર મોગલ સમ્રાટના હસ્તમાં હતું, પણ તેમ થવા તે મોગલ સમ્રાટનો અનુમત્કાંક્ષી અને ચરણાનત નહોતો. સર્વ ગુણ સંપન્ન સ્ત્રીના પ્રેમાલાપથી તેણે અધીનતા દુઃખ ધણી દરજ્જે કમ કરી દીધું હતું. તેની સ્ત્રી તે સમયે રાજસ્થાનમાં સર્વાંગ સુંદરી અને સર્વ ગુણ સંપન્ન ગણાતી હતી. નીચે લખેલું વિવરણ પાઠ કરવાથી તેની સત્યતા વિશે સંશય રહે તેમ નથી એ વિવશરૂથી તે સ્ત્રી રત્નનું અલૌકિક સતીત્વ પ્રતિપાદન થાય છે. દિલીશ્વર અકબર એક રોજ ખુશરોજના દિવસે આનંદ બળરમાં છાના વેશે ભટકતો હતો એવામાં પૃથ્વીરાજની વનિતાનું સ્વર્ગીય સૌદર્ય તેના નયન દર્શણમાં પ્રતિક્ષિત થયું, તે નયનસ્પર્શકર અપૂર્વ રૂપ લાવડય જોઈ તેના મન પ્રાણ મોહિત થયા, ચિત્રાર્પિતની જેમ ઉભો રહી સમ્રાટ અકબર અનિમિષ નયને તેની એ રૂપમુદ્રા પીવા લાગ્યો, દિલ્લીશ્વરના તદ્દયમાં પાપ વૃત્તિ બળવાળી થઈ ઉઠી, વિશ્રામકક્ષમાં જઈ, પોતાની પાપવૃત્તિની ચરિતાર્થતા સાધવા માટે તે સુયોગ જોળ લાગ્યો. તેની તે અધમ પાપવૃત્તિ અને પાશવવૃત્તિના ઉદ્દેકનાં બે કારણ હતાં, પહેલું - કારણ પોતાની કામ લાલસાનું તૃપ્તિ સાધન બીજું કારણ પવિત્ર મેવાઠ રજપુત કુળમાં કલકાર્પણ એ બન્ને કુટિલ કારણને પરીબૂત થઈ મોગલ સમ્રાટ કોશલ કબે તે સુરસુંદરી રજપુત મહિલાને હસ્તગત કરવાની યેષ્ટા કરવા લાગ્યો. જે રક્ષક હતો તે લક્ષક થઈ બેઠો. જેના ઉપર સુખ

હુઃખ ધર્મ અધર્મ જીવન મૃત્યુ વીચેરે આધાર રાખે છે તેજ નિધુર પશુવત્ આચરણ કરવા લાગ્યો. જે સાક્ષાત્ ધર્મનો અવતાર હોઈ ધર્મનું પૂજન હતો તેજ અધર્મની મૂર્તિ ધારણ કરી, પશુવૃત્તિ ચલાવવા લાગ્યો. એ વિષમ સંકટમાં, એ દારણ દુવપાકમાં અને એ કંઠોર અનિર્વણ્યમા આજ કોણ પતિમતાના ધર્મનું રક્ષણ કરે ! સરલ રજપુત કુમારી મેળામાંથી ઘેર આવી. જે આંજ્ઞામાં થઈ તે સર્વદા જતી આત્મી હતી આજ તેજ માર્ગે તેણી ગઈ. કેટલેક દુઃખ જઈ તેણે જોયું જે આરે દિશાના બારણા બંધ છે, બહાર જવાનો કોઈ રસ્તો નથી તે અતિવ વિસ્મીત થઈ. ક્રમે તેના તદ્દયમાં જુદાજુદા પ્રકારના સંદેહો આવવા લાગ્યા, તે સમયે અકસ્માત એક તરફનું બારણું ઉઘડ્યું તે બારણામાંથી દીક્ષીશ્વર અકબર નીકળ્યો, કામોન્મત જાવે પોતાના બે હાથ લાંબા કરી તે રજપુત સુંદરીની સામે ઉભો રહ્યો અને જુદાં જુદાં લુપ્થ વચને તેને પ્રલોભન આપવા લાગ્યો. દારણ રોષ અને જીર્ણામાં સતીનું તદ્દય મથાઈ ગયું, તેણે જલદીથી પોતાની કંઠ ઉપરથી એક તીક્ષ્ણ છરી કહાડી અકબરના તદ્દય ઉપર ચાંપી રોષ કયાયિત નયને તે બોલી, “ હંશ્વરના નામે સોગંદ આઈ બોલ જે હવે કોઈ દીવસ રજપુત કુળ કલંકાર્પણ નહિ કરું, બોલ ! સોગન લે ! નહિતો આ તીક્ષ્ણ ધારવાળી છરી તારા તદ્દયના શોણીતમાં સ્નાન કરશે.” રજપુત સતીનું અદ્ભૂત સાહસ જોઈ મોગલ સમ્રાટ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. તેની પાપવૃત્તિ પલાયન કરી ગઈ. પાપકલુષિત મોહાંધ અંતઃકરણ પવિત્ર થઈ ગયું સતીનું કહેવું તે પાળી ન શક્યો એમ ન ગણ્યું. ભટ્ટ શ્રંથમાં લખેલ છે જે એ સમયે મેવાડની અધિષ્ઠાત્રી દેવી ભગવતી વિસ્વમાતા તે પાપ વિલામ જીવનમાં સિંહાસન ઉપર બેસી આવિર્ભાવ પામી. તેણે તે રજપુત સ્ત્રીનું પાતીમત્ય બળવવા તેના હાથમાં તેણે છરી આપી. તે છરી લઈ અકબરનું શોણીત પાડવા તે તૈયાર થઈ. પૃથ્વીરાજના જેટભાતા રાય-સિંહે એવી શુણ્ણવતી પત્ની મેળવી નહોતી. પવિત્ર પાતિમત્યના અભાવે અથવા ભીડતા વશે, રાયસિંહની તે પત્ની દિદ્ગીશ્વરના તે અનર્થકર પ્રલોભનમાંથી બચી નહોતી. સામ્રાજ્ય રત્નજૂવણના પ્રલોભનમાં તેણે પોતાનું પાતીમત્ય જોઈ દીધું પાતિમત્ય ધર્મથી એ જાણ થઈ. રાયસિંહની પત્ની પોતાના સ્વામીના ઘરમાં આવી. તે સમયે તેજસ્વિ પૃથ્વરાજે પોતાના સહોદર રાયસિંહને મર્મભેદી વચને કહ્યું, “ સુવર્ણ અને મણીરત્નના અલંકારથી પાપી કહેવર મંડીત કરી આરે દિશા કિરણવાળી કરતી, તમારી ધર્મપત્ની આપણા ઘરમાં પાછી આવી છે પણ મોટા ભાઈ ? તમારી મરદાઈ ક્યાં ગઈ ? ”

પુણ્યસ્લોક પ્રતાપસિંહની પવિત્ર જીવનીની સમાલોચના કરતાં કરતાં પ્રયોજન વશે આપણે બીજા વિષયનું અનુશીલન કરવા પ્રવૃત્ત થઈ ગયા. હવે

પ્રતાપસિંહની પવિત્ર જીવનીનું વધારે સમાલોચન કરવા આપણે તત્પર થઈએ. પૃથ્વીરાજની તેજસ્વિની કવીતા પાઠ કરી વીર કેસરી પ્રતાપસિંહ નવજીવને ઉજ્જલિત થઈ ઉઠ્યો. અને દુર્ધર્ષ યવનોને તેઓના અત્યાચારનું ઉપયુક્ત ફળ આપવા તે તૈયાર થયો. હવે પ્રતાપસિંહ વિનિત થયો છે એમ જાણી મોગલ સેનાપતિઓ પોતાપોતાની છાવણીમાં જઈ જુદીજુદી જાતના આરોગ્યપ્રમાદ કરવા લાગ્યા, નૃત્યગીતમાં અને આનંદોત્સવમાં સંમગ્ન થયા.

પ્રતાપસિંહે, પોતાનું સેના ફળ લઈ મુસલમાનો ઉપર હુમલો કર્યો. તે હુમલામાં અનેક મુસલમાનનો નિપાત થયો, અનેક મુસલમાન પ્રાણ લઈ પલાયન કરી ગયા. પણ તેથી પ્રતાપસિંહનો ફળોદય થયો નહિ. હજારો મોગલ સેનિકો મરાણા. વળી તેના ઠેકાણે હજારો સેનિકો, આવી ઉભા રહ્યા. ક્રમે મોગલ સેનિકોની સંખ્યા વધી. પ્રતાપસિંહને ફરીવાર ઉત્તેજિત થયેલો જોઈ તેઓ તેને વને વને, પર્વતે પર્વતે શોધવા લાગ્યા. પણ મોગલ સેનિકો તેનું એક પણ ફવાડું ખંડિત કરી શક્યા નહિ. તે પોતાના છાના સ્થળમાં સંતાઈ રહી લાગ પડે મોગલસેના ઉપર છાપો મારતો હતો. એ રીતે અનેક દિવસ નીકળી ગયા, અર્દાશને અને અનશને કષ્ટથી પ્રતાપસિંહ પોતાના દીવસો કહાડવા લાગ્યો. ક્રમે તે પ્રમાણે પણ દિવસ કહાડવાનું તેને બની આવ્યું નહિ. હવે વૃક્ષ ઉપર ફળ નહોતાં. હવે જમીનમાં કંઈ મુળ નહોતાં, હવે ત્રણ ઉપર ખીજ નહોતાં કે તે ખાઈ, પોતાની પ્રાણ યાત્રા તે કરે. છેવટે અનાહારે પશુની જેમ મરણ પામવાનું આવ્યું, પશુની જેમ મરવાનું થાય તો તેથાઓ. તેમાં પ્રતાપસિંહને ક્ષતિ નહોતી. દુઃખ નહોતું થાથી કે મરણ એક જીવનની નિયત્તિ છે પણ તેને તો સ્વદેશના માટે માતૃભૂમિના માટે મરવાનું હતું. તેથી મરવામાં તેને કોઈ રિતનો શોક નહોતો. પોતાની ધર્મ પત્નીને, દુઃખમાં, કષ્ટમાં, જરજરીભૂત જોઈ તેને વ્હાની અને શોકની સીમા રહી નહી, તેનો પ્રાણપ્રિય પરિવાર વર્ગ અનશને દિવસ કહાડે છે તે જોઈ તેના પ્રાણ સુકાઈ જવા લાગ્યા આવી નિઃશ્વસુ શોચનીય અવસ્થામાં રહી તે શીરીતે લીમ પરક્રમ વાળી મોગલ સેના સાથે લડે તેની માણસની મદદ નાશ પામી, તેનો સામાન સહાય લય પામ્યો. તેની છેવટે સ્વાધીનતા પણ ગુમ થવા લાગી, તેના સંમગ્ન ઉવમો વ્યર્થ થવા લાગ્યા. હવે આખ્યારાઓળના પવિત્ર કુલમાં કલંક બેસે તેમ થવા લાગ્યું, નાજો કોઈ ઉપાય ન દેખતાં, વીર કેસરી પ્રતાપ સિંહે સ્વદેશ ત્યાગ કરી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. સિંધુ પ્રદેશના એકત રથગના સગદી રાજ્યમાં પોતાનો લાલ વાવટો સ્થાપવા તેણે વિચાર કર્યો. તે સ્થળે જવાનો સંમગ્ન સામાન તૈયાર થયો. તેની સાથે રહી જે સરદાર સામંતો સુખદુઃખ ભોગવતા હતા, તેઓએ પણ તેની સાથે જવાનો વિચાર રાખ્યો. પોતાની સ્ત્રી કન્યા પુત્ર વીગેદને

આથે લઈ કેટલાક સામત નાદારો નાથે પ્રતાપનિહ, ચોક લગેલા તદ્દથે ધીરેધીરે આગવલીના શિખર પ્રદેશથી ઉતર્યો એકવાર તેણે એકઠી ચિનોડ તરફ નેધ લીધુ તેણે જાણ્યુ હવે તો આ સુવનન્ય ચિતોડનો ઉદ્ધાર થાયે નહિ

વીર કેમરી પ્રતાપનિહ માતૃભૂમિ છોડી શક્યો નહિ, આગવલીમાથી ઉતરીને મઝૂમિના પ્રાત પ્રદેશમા આવી પહોંચ્યો, એટલામા તેનો વિશ્વમ્તનત્રી ભામશા પુષ્કળ ડ્ર ય વડ આવી તેને મળ્યો ભામશાએ તે સઘળુ ડ્ર ય પ્રતાપનિહના ચગલુમા સુક્યુ તે પુષ્કળ ન પસિ એકવા ભામશાએ મેળવેલ નહેતી તેના પુર્વજે મેવાડના મનિત્રવા હોદાએ ઘણા વર્ષ સુધી હતા, તે અવસરમા તેઓએ તે સપસિ મેળવેલ હતી મનિત્રવ ભામશાએ તે સઘળુ દ્રવ્ય પ્રતાપનિહને આપ્યુ તે ડ્ર યની નહાયે, આઠ વર્ષ, પચીસ હજાર નેનિગાનુ જગલુ પોષણ યાય તેન હતુ એ બેહુલ ઉપકારના આટે મહા મા ભામશા, મેવાડનો ઉદ્ધારકર્તા કહેવાયો આવુ આવુ આનુકુલ આવવાથી પ્રતાપનિહે પોતાના મામત સરદારોને એકઠા કર્યા અને થોડા સમયમા તેણે મેળલ સેનાપતિ શામાજીના ઉપર હુમલો કર્યો

પ્રતાપનિહ, મઝૂ ભૂમિ થકી પવાયન કરી ગયો છે એમ મેળલે નિશ્ચિત કર્યું હતુ પણ તેઓનો તે નિશ્ચય, વિપત્તિ રીતથી નીવડ્યો શામાજીમા તે સમયે દેવીર નાનકા મથળે છાવણી ગળી નિશ્ચિત ભાવે રહ્યો હતો તે સમયે પ્રતાપનિહનો યુદ્ધ ભેગીનાદ તેને કાને પડ્યો શરતાકીત ગુપ્તનિહની જેમ વિદેશ પ્રતાપનિહ શામાજીમા ઉપર પડ્યો દેવીન્યા મથળે બન્ને સેના વચ્ચે ટાકણુ યુદ્ધ ચાલ્યુ પણ અગાધિત શામાજીમા પ્રતાપનિહને હુમલો નહત કરી શક્યો નહિ તે પોતાના દગ માથે પ્રતાપનિહના હાથમા આવી પડ્યો તે સરદાર પ્રતાપનિહ પાનેથી છુટી આવેત નામના મથળે પવાયન કરી ગયો તે સ્થાને વગી એ મેળલ સેનાદગ હતુ પ્રતાપનિહ તે મથળે આવી પહોંચ્યો અને ત્યા તેણુ સરદારને ઉત્સાહિત કરી દીધા આ નઘળા મમાચાર મોલોના કણુગોચર થયા તેઓ અત્યત જલગયા પ્રતાપનિહને તેના દગ નાથે સુખથીત કરવા તેઓ તૈયારી કરવા લાયા પ્રતાપનિહ કમલગીરના મેળલો ઉપર પડ્યો અને ત્યાના મેનાદગના અધીપતિ અમરુવાનો તેણે તેનાદગ નાથે નહાર કર્યો એ રીતે થોડા સમયમા પ્રતાપનિહના કળનમા એકદર ખરીશ નાનકા કીટા આબ્યા તે ખરીશ કીટામા નેટલા સુમલમાન હતા, તેઓનો પ્રતાપનિહે નહાર કર્યો એવી રીતે થોડા સમયમા એટલે સવત ૧૫૮૬ (ઈ ન ૧૫૩૦)ના ચિતોડ, અજમેર અને મરગઠ વિના સઘળા મેવાડ પ્રદેશનો પ્રતાપનિહે ઉદ્ધાર કર્યો જે માનનિહ પ્રતાપનિહનો પગ્મ ગતુ, જે માનનિહના વિદેશાનગમા પગી પ્રતાપનિહ બહુ

કબો ભોગવતો હતો.. જે માનસિંહને સ્વહસ્તે સંહાર કરવા પ્રતાપસિંહ કોથ પામ્યો હતો. તે રજપુત કલંક, સ્વદેશદ્રોહી માનસિંહ ભવતો રહી સુખ ભોગવે તે હકીકત પ્રતાપસિંહના હૃદયમાં સહ્ય થાતી નહોતી. તેના સ્વદેશદ્રોહનાં ઉપયુક્ત કૃણ આપવા માટે પ્રતાપસિંહે અંબર ઉપર હુમલો કર્યો. અને તેના પ્રધાન વાણીજ્ય નગર માલપુરનું ઉત્સાદન કરી પ્રતાપસિંહ પોતાના પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યો.

થોડા દીવસમાં પ્રતાપસિંહ ઉદયપુરનો ઉદ્ધાર કરવા સત્તાવાળો થયો. તે ઉદ્ધાર કરવાના ઉદ્યમમાં તેને અધીક પ્રયાસ સહવો પડે તેમ નહોતું. શત્રુકૃણ વિના વિવાદે તે પ્રદેશનો ત્યાગ કરી પોતાના પ્રદેશમાં આવી ગયું. ઉદયપુરની આરે બામ્બુનો પ્રદેશ પ્રતાપસિંહના કબજામાં આવી જવાથી ઉદયપુરની રક્ષા થવી મુશ્કેલ જાણી સમ્રાટ અકબરને ઉદયપુર છોડી દેવાની જરૂર પડી હતી.

ભોગલ સમ્રાટ અકબરે અનુગ્રહ કરી ભયંકર યુદ્ધ વિગ્રહમાંથી પ્રતાપસિંહને શાંતિ આપી તેથી કરી પ્રતાપસિંહ શું સુખી થાય ખરો ! પ્રતાપસિંહને સુખ ક્યાંથી હોય ! જે અકબર તેની કનકમય મેવાડ ભૂમિને મસાણુ જેવી કરી દઇ તેના આત્મીય મનુષ્યોના લોહીએ એ ભૂમિને સિકત કરી આવ્યો ગયો છે. તે અકબર કાંઈ પણ આપત્તી વિના ભારતવર્ષ ઉપર શાસન કરે તે ભેદ પ્રતાપસિંહને સુખ શાંતિ ક્યાંથી હોય ! તેની શત્રુતાની પરિશોધ પિપામા પ્રશમિત થઈ નહોતી.

જે ઉદ્દેશ, તેણે રાજ્યધન પરિત્યાગ કરી દુઃખ કષ્ટ ભોગવેલ છે, તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ થયો શું, જ્યારે તે સિદ્ધ ન થયો. ત્યારે તેને સુખશાંતિ ક્યાંથી હોય ! તેણે કઠોર યુદ્ધ વિગ્રહમાંથી નિષ્ફૂતિ મેળવી ખરી પણ તેથી તેના હૃદયમાં શાંતિ થઈ નહિ. મેવાડની ભૂમિનો પુરો ઉદ્ધાર ન થયો તે જાણી પ્રતાપસિંહ મોટા ઉદ્વેગમાં હતો. તેણે જે વિચાર્યું હતું તે થયું નહિ, તેને કદની હદ રહી નહિ તેની મનની આશા મનમાં રહી. તેનાથી ચિતોડપુરીનો ઉદ્ધાર થયો નહિ. તે દુર્ધર્ષ શત્રુનું પ્રાયશ્ચિત વિધાન કરી શક્યો નહિ, જે ચિતોડ તેના પિતૃ પુરૂષોની આવાસ ભૂમિ હતી. જે ચિતોડ ઘડું કરી હઝાર વર્ષથી ગિલ્દોટ કુળના તાળામાં હતું આજ તે ચિતોડ તેના ઉત્તરાધિકારી પ્રતાપસિંહના કબજામાંથી ગયું. આજ તે ચિતોડથી પ્રતાપસિંહ પુરેપુરો અપરિચિતા એ ચિંતા, હઝારો સાપણની જેમ તેના હૃદયમાં દશ કરતી હતી તે ચિંતામાં તેને અસાર વિષમય લાગ્યો. ભોગલ સામ્રાટ અકબર પ્રતાપસિંહના વીરત્વે વિમુગ્ધ થયો તેણે હવે તેની સાથે યુદ્ધ કરવું અનુગ્રહ કરી બંધ કર્યું તેણે તેને હવે વધારે પીડા આપવી નહિ. અકબરે વિચાર્યું હતું જે તેના એ અનુગ્રહથી પ્રતાપસિંહ સુખી થશે. પણ તે જાણતો નહોતો : જે પ્રતાપસિંહ જેવો વીર પુરુષ શત્રુએ ખતાવેલ અનુગ્રહથી સુખી થાય નહિ. પ્રતાપસિંહ અકબરના એ અનુગ્રહથી ઉલટો અભિવક્ષ થયો. અગર જો કે સમ્રાટ

મેઘનળે ચિતોડનાં સઘળાં અંગ દંકાઈ ગયાં. ચિતોડની અધિષ્ઠાત્રી દેવી ચિતોડને છોડી ચાલી ગઈ. અધાડું વધારે ગાઠ થવા લાગ્યું. કાંપુરૂપ ઉદયસિંહ સ્વાધીનતાની આવાસ ભૂમિ ચિતોડને છોડી ચાલ્યો ગયો. એવાં દૃશ્ય ભેદ પ્રતાપસિંહ દાડણુ મનોવેદનાથી પીડિત થયો. તેનો તે વિકટ ચિંતા જ્ઞાત એકદમ બંધ પડી ગયો. સહસા તેને બાહ્ય જ્ઞાનનો ઉદય થયો. વિરમચથી વિપાદથી વિચલિત થઈ તેણે બહિર્ગત ઉપર ધ્યાન આપ્યું. તેણે જોયું જે દિવાકર અસ્તંગત ત્યારપછી આત્મવિપચિણી ચિંતાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. તેણે પોતાની વર્તમાન અવસ્થા ભેદ. તે સઘળી ચિંતાએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો. યુદ્ધ બંધ પાડી દઈ અકળદે, જે અનુગ્રહ બતાવ્યો હતો તે અનુગ્રહ પ્રતાપસિંહના હૃદયમાં સ્થાય થાય ખરો ! વીરકેશરી પ્રતાપસિંહ યત્નનો અનુગ્રહ સહન કરે તેવો નહોતો.

તે દિવસથી વીરશેખર પ્રતાપસિંહના હૃદયમાં જે આઘાત લાગ્યો તે આઘાતની મોટી બચ્ચામંથી તે આદેશ્યતા મેળવી શક્યો નહિ, તે આઘાતથી પ્રતાપસિંહના હૃદયનાં દરેક સ્તર દબાઈ ગયાં, તેનું હૃદય ભગ્ન થઈ ગયું. તેનું હૃદય શોચનીય અવસ્થાથી ભાંગી ગયું. થોડા દિવસમાં તેણે પોતાના ગૌરવમય મધ્યાન્હ કાળે અકાળે આલોકમાંથી વિદાયગિરી લીધી તેના અંતિમકાળના વિવરણનો પાઠ કરવાથી કોઈ આશામી શોકાશ્રુ બંધ કરે તેમ નથી. તે જેવો અલૌકિક મહત્ત્વે અને વીરત્વે જીવિત હતો. તેવોજ અલૌકિક મહત્ત્વે અને વીરત્વે મૃત હતો. તે ક્ષત્રિય ગૌરવ અને માહાત્મ્યનો આદર્શ સ્વરૂપ હતો. રાજગૃહમાં પેદા થઈ કોઈ પણ આશામી પ્રતાપસિંહ જેવો હૃદયશાસ્ત્ર થયો નથી. કોઈ પંજી આશામીએ ભયંકર વિધ્નો અને આપતિની સામે પ્રતાપસિંહની માફક યુદ્ધ કર્યું નથી, સ્વદેશાનુરાગ અને સ્વજાતિ પ્રેમના પવિત્ર મંત્રે પ્રજ્વલિત થઈ કોઈ આશામીએ પ્રતાપસિંહની જેમ, એ રીતનો આત્મભ્યાસ કર્યો નથી. તેથીજ ઐતિહાસિક ઉદ્દેશ છે જે પ્રતાપસિંહ દેવતા, પ્રતાપસિંહ નરરૂપે દેવ, આ બેનરથીજ ભારતભૂમિના ઉદાર માટે પ્રતાપસિંહ પાખી પૃથ્વી ઉપર અવતર્યો.

રાજ મહેલો વીગેજેનો ત્યાગ કરી વીર્યુંગવ પ્રતાપસિંહે પેશશા સદાવરના તટ ઉપર કેટલીક કોટડીઓ બનવાની હતી. તે કોટડીઓમાં નિવાસ કરી પોતે અને પોતાના સામનો દાડણુ શિન ગ્રીષ્મિ અને વરપાના પ્રાકૃતિક ઉત્પીડનથી પોતાનો બચાવ કરતા હતા. આજ જીવનના અંતિમકાળે, પ્રતાપસિંહ તે કોટડી માંહેની એક કોટડીમાં સામાન્ય સથા ઉપર સુતો હતો, ત્યાં સુઈ મૃત્યુના કઠોર આદેશની તે પ્રતીક્ષા કરતો હતો. તેના સુખ દુઃખના અનુચર સરદારો તેની સથા તરફ બેઠા હતા. સઘળા સામંત સરદારો પ્રતાપસિંહના મ્હાન સુખ તરફ ભેદ રહ્યા હતા. હવે એકદમ અનિર્ણયારોએમ બાંધી સેધળો-તેની અંગભંગી-તરફ સતર્ક

તાથી જોતા હતા. એટલામાં તેનું શીર્ષકંકાળ તારિત વેગે કંપિત થઇ અદ્ભૂત દૃશ્ય ધારણ કરી બેઠું. તેના મુખમાંથી પ્રચંડ દીર્ઘ નિશ્વાસ નીસર્યો. તે જોઇ પાસે બેઠેલા સઘળાઓ વિષમ ચંત્રણાથી પીડીત થયા. તે સઘળાની અંખમાં આંસુ આંચ્યાં. તે સમયે સાલંબાધીપતિએ કાતર સ્વરે પ્રતાપસિંહને પુછ્યું “ શામાટે ! શામાટે ! મહારાજ ! આટલું ગંધુ દારૂણ દુઃખ આપના પવિત્ર આત્માને વ્યથિત કરે છે. આ અંતિમ શયનમાં પણ શાથી આપની શાંતિમાં વ્યાધાત આવ્યો ” સ્વણ કાળ પછી પ્રતાપસિંહે ધીરે કહ્યું, સરદાર શીરામણી ! પ્રાણ હજી મુઢી બહાર નીકળતા નથી. માત્ર એકજ આસ્વાસન વાક્ય મળે તો પ્રાણ હમણાં બહાર નીસરી જાય તેવું છે, તે આસ્વાસન વાક્ય તમારા થકી છે તમે મહારી પાસે શપથ કરી કહો જે જીવિત હોય ત્યાં મુઢી તુડીના હાથમાં માતૃભૂમિને આપવી નહિ. બોલો. એમ બોલો. તે સાંભળી હું મુખી થઈ કાયમના માટે નયનોમુક્તિ કરી દઉં. મારો પુત્ર અમરસિંહ આપણા પૂર્વજોની ગરિમા રાખે તેવો નથી. વળી ગરિમા રાખવામાં કદ લોગવી શકે તેવો નથી. બોલતાં બોલતાં પ્રતાપસિંહના વિશાળ પાંડુવદને એક ગંભીર ભાવ ધારણ કર્યો. પ્રતાપસિંહના કહેવા પછી પાસે રહેલા મરદારો એક સ્વરે બોલી ઉઠ્યા, “ અમે મહુ કમમ લઇ બોલીએ છીએ જે જ્યાં મુઢી અમારામાંથી એક આશામી પણ જીવતો રહેશે ત્યાં મુઢી તુડીએ મેવાડ ભૂમિને સ્પર્શ કરી શકશે નહિ, ત્યાં મુઢી રાજકુમાર અમરસિંહ આપના આદેશની અવહેલા કરી શકશે નહિ. જ્યાં મુઢી મેવાડ ભૂમિ પૂર્વની આબાદીને પામશે નહિ ત્યાં મુઢી અમે આ કોટડીમાં રહેશું. ” એ આસ્વાસનથી પ્રતાપસિંહ શાંત થયો. સઘળી ચીંતા મઘળી ચંત્રણા વીસરી જઈ, પ્રસન્ન ભાવે પરમ આનંદ સાથે પ્રતાપસિંહ અમર-લોકમાં આસ્થો ગયો.

તે શોચનીય દુર્દીને ભારતવર્ષના ભાગ્ય ગગનનું એક ઉજ્જવલ નક્ષત્ર અનંતકાળના માટે કક્ષમ્યુત થઈ પડ્યું. સઘળી ભારતભૂમિ એક પ્રચંડ ભુકંપને પ્રકંપીત થઈ. હૃદયવિહારક હાહાકારધ્વનિ સાંભળવામાં આવ્યો. સઘળાઓ દેવા લાગ્યા. સ્વદેશપ્રેમીક મન્યાસિ પ્રતાપસિંહના માટે સ્થાવર જંગમ જગત દેવા લાગ્યું. પ્રતાપસિંહના અસ્તિત્વે કોઈ ભુક્યું નહિ.

રત્નપુત્ર શિરોમણિ વીર તીલક પ્રતાપસિંહની પવિત્ર જીવનીનું અનુશીલન કરવું તે સઘળાનું કન્ય છે, જેઓનો જાતીય ભાવ સંબદ્ધ છે. જેઓ સ્વદેશની અને સ્વભૂતિની દુર્દશા જોઈ એક જ આંસુના ટીપાં પાડે છે, જેઓ જન્મ ભુમીના મહાત્મ્યના વાકીફગાર છે. તેઓએ વીરવર પ્રતાપસિંહની પવિત્ર જીવનીનું અનુશીલન કરવું જોઈએ. પ્રતાપસિંહ જેવો મહાવીર આ જગતમાં કોઈ કાળે જન્મ્યો નથી. પ્રતાપસિંહના વીરત્વ મહત્ત્વ અને આત્મત્યાગનો વિષય,

વિચારવાથી જે નરીજ ભારત સંતાનનું હૃદય દળિત અને ગળિત થાયછે. જે મોગલ સમ્રાટ એક કાળે પોતાના પરાક્રમથી તે સમયના સબળોમાં ઉંચા આવેને જઈગેડો હતો, જે મોગલ સમ્રાટની વિશાળ સેના સાથે મુકાબલો કરતાં પ્રમિદ્ધ જ્ઞાતિસની સેના પણ અતિ સામાન્ય ગણાય તેવુંછે, તે મોગલ સમ્રાટ પણ પ્રતાપસિંહના વિરત્વે સંપૂર્ણ મુગ્ધ થઈ ગયો હતો, રજપુત વીર પ્રતાપસિંહ. માત્ર થોડા સમય સરદારને સાથે રાખી પચીસ વર્ષ દિલ્લીફર અકબરની સાથે સંતન પડ્યો હતો. જે મેવાડ ક્ષેત્રમાં એક જન યુસીદાઈદીસ ન અથવા ઝીનોફત + પેદા થાત, તે તેને પીલોપનીમમના સંગ્રામનુંવિવરણ, પ્રતાપસિંહના યુદ્ધોના વિવરણના મુકાબલે શ્રીકુ લાગત. આગરાંજર શેઠમેળગ્રાચળી ભારત ભૂમીના મેવાડ પ્રદેશમાં કેટલાં અપૂર્વ યુદ્ધ થઈ ગયાંછે તેની સંખ્યા થાય તેમ નથી મોગલ સમ્રાટ અકબર અનુગ્રહ કરીને પણ પ્રતાપસિંહને વશમાં લાવી શક્યો નહિ. તે પવિત્ર દેવ હૃદય પ્રતાપસિંહના ગુણ સશીનું વિસ્ફુરણ સ્થળ પાવન હલદીઘાટનું યુદ્ધક્ષેત્ર. આ જગતમાં જ્યાં સુધી વીરત્વનો આદર રહેશે ત્યાં સુધી અનીત સાક્ષી ઇતિહાસ આર્થ જાતિની જીત ચરીતના વર્ણનનું વર્ણન દેખાડતો રહેશે. ત્યાં સુધી પ્રતાપસિંહનું તે વીરત્વ મહત્ત્વ અને ગૌરવ લોક લોચનના સમક્ષ અક્ષય ભાવે વિરાજી રહે, જ્યાં સુધી હલદીઘાટ મેવાડની ચરમોપત્તી ડે કહેવાશે અને તેનું દેવીરક્ષેત્ર આરાધાન સ્થળ ગણાશે. —

* યુસીદાઈદીસ ઇતિહાસ લેખક હતો. ઇ. સ. પુ. ૪૭૧ માં ઝીમદેશના આયેન્મ નગરમાં તે જન્મ્યો હતો, તે એક મમ્મે એક ઝીમીય સેનદળનો નાયક નીમણો હતો. પણ તેના નાયકપણા નીચે તે સેનાદળ પરાજય પામ્યું. પરાજય રાજ દંડ થાશે એવી આશંકાએ તે દેશત્યાગી થયો. તેણે વીસ વય અજ્ઞાતવાસમાં કલાકમાં ઇ. સ. ૪૦૩ માં મ્વદેશમાં આવ્યો ત્યારપછી તરત તેનું મરણ થયું તેણે પ્રસીદ્ધ પેલોપનીમસ મંત્રામનો પ્રથમ કાંડ રચ્યો.

+ જીનોફત એક પ્રસીદ્ધ ઇતિહાસ લેખક અને સેનાનાયક હતો તે પ્રમિદ્ધ મેકિડોનિનો સિધ્ધ હતો પારસી નૃપતિ માધરીમના તેન જાઈ વિરહના યુદ્ધમાં જીનોફત તેનો મદદગાર હતો. ઇ. સ. પુ. ૪૦૧ માં કુનાક્સેત્રે માધરીમ પરાજીત થઈ જાઈના હાથથી વીહન થયો વીજળી રાગએ ગ્રીકસેનાનીને નિષ્ફૂર ભાવે માર્યો. જીનોફત બહુ દુખો ભોગવી દસહાર મેનીક માથે ત્યાંથી અતુરાર્થ કરી પલાયન કરી ગયો. આયેન્મના વીરોએ તેણે આપેલો લોકોનો પક્ષ લીધો.

ડે ચર્મોપત્તી ઝીસદેશની માંહેનો એક માંકડો પર્વત માર્ગ છે. ઇ. સ. પુ. ૪૮૦ માં તે માર્ગમાં કેટલાક મેનીકો લઈ ઝીમીય મહાવીર લીઓનીડાસ પારસ્ય રાજ્ય નીરાક્ષસની સેનાને ઝાડી પડ્યો હતો.

÷ આરાધાન ગ્રીક રાજ્યના અંદરના આટીકા પ્રદેશનું એક નાનું ગામકુ ઇ. સ. પુ. ૪૮૦ માં પ્રસીદ્ધ ગ્રીકવર મીલેતીયાદેએ આયેન્મનું મેનાદળ લઈ આરાધાન ક્ષેત્રમાં પારસીક રાજના સેનાદળને સંપૂર્ણ હરાવ્યું હતું.

एकादश अध्याय.

અમરસિંહનું સિંહાસનારોહણ. વિપ્રયોગ કરી રાજા માનસિંહની હત્યા કરવા જતાં સમ્રાટ અકબરનું મૃત્યુ, અમરસિંહે પિતાની પાસે જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે પાળવામાં તેનો ઉપેક્ષા પ્રકાશ, સાલુખા મર-સરદારનું આચરણ, અમરસિંહે કરેલ રાજકીય સેનાદળનો પરાજય, ચિતોડમાં સાગરલનો ગણા રૂપે અભિષેક, સાગરલએ કરેલ અમર-નિંદને ચિતોડનું સમર્પણ-નવા નવા જય લાભ-અંદાવત અને શક્તાવત ૨૪ પુત્રોમાં પરસ્પરનો લયંકર સંઘર્ષ શક્તાવતની ઉત્પ-તિનું વિવરણ-રાણાની વિરુદ્ધે સમ્રાટ પુત્રનો યુધ્ધોદ્ધમ-ગણાએ કરેલ તેનો પરાજય મહાબતખાનો પરાજય-મુલતાન ખુશરૂએ કરેલ મેવાડ ઉપરનો હુમલો. અમરસિંહનું નેગર-ઈંગ્લેન્ડ થી દૈત્ય-પોતાના પુત્રને અમરસિંહે કરેલું રાજ્યાર્પણ, અમરસિંહનું વનવાસ પ્રતાપલખન-અમરસિંહનું પરલોક ગમન

જપુત કુળ તિલક વીર પુજવ પ્રતાપસિંહના નત્ત પુત્રો હતા તે મત્ત પુત્રોમાં અમરસિંહ જેટલું પુત્ર હતો તેથી કરી અમરસિંહ નાજમસિંહાનને ગમ્યો આઠ વર્ષની ઉમ્મરના કાગથી તે પિતા પ્રતાપસિંહના પન્વેદવાનના કાગ સુધી અમરસિંહે, પિતાની પાનેજ પોતાનો અમય કહાડયો હતો હુ ખમા, કપમા, વિપદમા, મકટમા અને કોકો પગિંદ્રમમા પિતાની પાને નહી, પોતાના પિતાની મહનીય કીર્તિનું અનુ મળુ કરવા, અમરસિંહ ચેષ્ટા કરતો હતો, તેની ચેષ્ટા નાની કીર્તિ કૃષ્ણવાળી ઘડ વીરેન્દ્ર પ્રતાપસિંહના વિરોધાહુણે અન્નપ્રાણિત ઘર્ષ અને તેના પવિત્ર મહામત્રે દીક્ષિત ઘર્ષ નજરુમા અમરસિંહે, યોવનના મધ્યાન્હ કાવમા ૧ મેવાડનું શાનન સુત્ર પોતાના હસ્તમા લીધું તેણે મકટમય નસરવાનગના પ્રચટ તગમા કુદકો

માર્ચે, તે સમયે તેને કેટલાક પુત્ર પેદા થયા હતા, તેઓ નાની ઉંમરમાં પણ વિલક્ષણ બળવાળા અને તેજસ્વી થઈ પડ્યા. રાજ્યશાસનના વિષયમાં પણ તેઓની પારદર્શિતા થઈ પડી.

વીરશેખર પ્રતાપસિંહના પરલોક વાસના સમય પછી બરાબર આઠ વર્ષે તેનો ભયંકર પ્રતિફોલી અકબરશાહ, આ લોકમાંથી વિદાયગીરી લઈ ગયા હોતો. હૃદયમાં જે આશાલતાને પોષી, મમ્માટ અકબરે, પુષ્કળ ખેંચાનો ખર્ચ અતીવ પ્રાયાસ, અને નરશોણિતો પાડી યુદ્ધ કરેલ હતાં. તે સમસ્ત નિર્રર્થક ગયાં વીરસિંહ પ્રતાપસિંહે, તેના પુષ્કળ ખર્ચથી અતીવ પ્રાયાસથી અને યુદ્ધોથી તેની વફ્યતા સ્વીકારી નહિ ત્યારપછી સમગ્ર નિર્રર્થક જાણી સમ્રાટ અકબરે કઠોર કાર્યદેનમાંથી પોતાનો હાથ ઉઠાવી લીધો. મેવાડનું ઠગ્ધ મહમ્મશોન વાળી શાંતિજનના સુશીતલ કરસ્પર્શે મંપૂર્ણ શાન ભાવ ધારણ કર્યો. અમરસિંહ અકબરના જીવનના શેષ કાલમાં વિશુદ્ધ શાંતિ લોગવી શક્યો. શિશોદીય રાજ, સ્વેચ્છાક્રમે શાંતિનું વિદ્ય પેદા કરી પોતાના પુષ્પ પાથરેલા માર્ગમાં કાંટા નાંખી દેત. પણ તેના પરિપક્વ વિવેક દ્વારાજે તે બન્યું નહી. એટલે કે પ્રચંડ મોગલ સમ્રાટની વિરૂદ્ધે તલવાર લઈ તેણે શાંતિમાં વિદ્ય આણ્યું નહિ.

ફરીરીતથી પચાસ વર્ષ રાજ્ય ચલાવી મોગલ કુળ તિલક મમ્માટ અકબર આ નંવર જગત્માંથી વિદાય થયો. એ લાગળા મમયમાં પ્રકૃષ્ટ પ્રણાલીક્રમે શાસન હંડ ચલાવી મારી વ્યવસ્થાના અનુમારે તેણે ભારતવર્ષની પાદશાહીને એવી દૃઢ લીંતથી ચણી કે ભારતવર્ષનું રાજ્ય ધણે સમય અચલ રીતે રહ્યું, તેની રાજગુણજતા જોવાથી માહુમ પડે છે જે તેનું શામન નેપુણ્ય ઉત્તમોત્તમ હતું એ સમગ્ર રાજગુણની તુલના કરી જોવાથી નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે જે અકબર પાદશાહ તે વખતના તેના સમસામયિક યુરોપીય પાદશાહનો મંપૂર્ણ રીતે મમકદ્ધ હતો. એ મમગા સમસામયિક પાદશાહોમાં ફરાસીરાજ, ચાથો હેનરી, સ્પેનનો અધિપતિ, પાંચમો ચાર્લ્સ અને ઇંગ્લેન્ડવરી ભૂવન વિહિત એલીઝાબેથ. તેઓમાંથી ઇંગ્લેન્ડવરી એલીઝાબેથ સાથે અકબરનું આલાપ સંભાષણ ચાલ્યું હતું. ઇંગ્લેન્ડવરી એલીઝાબેથે, દિલીશ્વર અકબરની પાસે એક હત મોકલી તેની સાથે દોસ્તી સ્થાપવાનો વિચાર કર્યો હતો. મમ્માટ અકબરની પાસે ફરાસીરાજ હેનરીના જેવા, અને ઇંગ્લેન્ડવરી એલીઝાબેથના જેવા સચિત્ હતા. ફરાસી રાજમંત્રી મુમ્મિદ્ શલ્લિ જેમો વિશુદ્ધ ધર્મનિષ્ઠામાં પુષ્કળ રણપાંડિત્યમાં અને અત્યંત નીતિજ્ઞાનમાં પારદર્શી હોતો. તેઓ અકબરનો રાજમંત્રી બેરામખાં ધર્મનિષ્ઠામાં પુષ્કળ રણપાંડિત્યમાં અને અત્યંત નીતિજ્ઞાનમાં કુશળ હોતો. તોપણ ધર્મપરાયણતામાં અને ઉદારતામાં સુસક્ષ્માન રાજનીતિજ્ઞની સાથે એકાએક બેસવા

મહામત્રી શિન્દી યોગ્ય નહોતો અમુવક્તૃત્વ અને ભેરામખાની એ બહુદમિત માથે મોગવ નમ્રાટ અકબરનું પ્રચલ જગ એકદુ ધર્મ એક વિચિત્ર મહાશા પેદા થયેવ હતી અકબરે, મેવાડનો સર્વ નાશ કરવા, તે મહાશક્તિને તેની વિરૂદ્ધ ચલાવી હતી અકબરે મેવાડનો નર્વ નાશ કર્યો ખરો, પણ તેના અપ્રતિમ ગુણગણ પાતે એવી તેની પાશવીપ્રતિ દકાઈ જાય છે ભટ્ટ કવિઓએ પોતાના નામ નાથે અકબરના ગુણે મોહિત થઈ અકબરને નિષ્પ્રધાપાતથી આનન આપ્યું છે નજતીય નૃપતિની જેમ વિનયીય નૃપતિનું તેઓ ગુણમીર્તન કરી ગયા છે અકબર નજનીતિ, સમ-વિશાદ, મહાનુભવ અને દૂરદર્શી હતો પણ તેની નગતા, ઉદારતા અને ઉત્તતા માટે અનેક લોકના તદ્દય સદેહવાગા છે પુદીના ભાગેએ અકબરના એક કાર્યનું લેખ કરી પ્રકટન કર્યું છે, તે વાચવાથી સ્થલિત અને વિસ્મયાભિભૂત થઈ જવાય છે તે વાચવાથી, આ નસાગને કપટતાનો, સ્વાર્થપરતાનો અને વિસ્વામધાતકતાનો નર્ફકુપ કહી શકાય છે, જે અકબર પોતાના પુષ્કળ બળે અને ક્ષમતા પ્રભાવે તે મમયના નજઓના શીર્ષ આને જઈ બેઠો હતો, જેની માથવાદિતાના, સૂક્ષ્મદર્શિતાના અને ન્યાયપગતાના ઘણા દાખલા માનુષ પડી આવે છે, જેને નથમ જગદગુરુ ન મે બોલાવે છે, તે દિવીશ્વર ક જગદીશ્વર મત્રાટ અકબરે વિષયથી કડી ગત માનસિ હની હત કના જતા પોતાના જ જીવનને વિનય કરેવ છે પુદીના ભાગે વિ તેઓના અથમા અપટ રીને વર્ણવેવ છે નહા મા ટોડે તેઓના યોગ ગણેવ છે પુદીના તે નમયના ભાગે પ્રાત્યહિક નિમિહને વશવાન થાખવ કરતા હતા સુનવમાન અતિહાનિક લોકોની દી-વીશ્વર આ અથમા પાનિનાના કમુષિત મતલક ઉપર પદાધાન કરી વિષયને જગદીશ્વર તે પદ પાનિનાના કમુષિત મતલક ઉપર પદાધાન કરી તેને નિહામન બુદ્ધિને નજઓની કવક કાઢાણી કહી ગયા છે તેને નિહામન બુદ્ધિને નજઓની કવક કાઢાણી કહી ગયા છે

તેઓના કાબ્ય અથમા વર્ણિત છે જે અકબરના હિન હિન એન્ડો અધો વધી પડ્યો હતો ક જેથી હત્યા કરવા હો, તદ્દયમા તેના ઉપર હર્ષનગ નગગી ઉ થો મધિ માધવાને આ નકટ રીમુત થઈ, તેને દોકે કાણુ માણુમ પડતુ હતુ જે માનુજો માનવીય કીર્તિ કરવા ને કો છે નાનનિહના તિવ ઉ કોય દરિયાતક અમલ તારી રીતે દેખવા કેથી ઉ છે કુમે કપરિચિતામા ચિત અગકામા આશકાને તેના પવિત્ર નિહામ પામી મે ૧૧ નજા અકબર નજ નાનનિહની હત કાવમા મેવાડનું તત્પર થયો કુ તદ્દયવાગાને અને દુનવાગીને પોતાની દુલિ કાવમા મેવાડનું તત્પર આ જગનમા અખત નથી અકબર વિપુલ બગશાગી પ્રવટ ત-૧૩ ધનને પાને તુ-૭માથી તુ-૭ તુલુ તમાન રનો તોપતુ મોન-૨૨ નમજે, ખીકણ

માર્ગે, તે નીચાંશય જેવો થઈ માનસિંહનો વધ કરવાની ચેષ્ટા કરી. એક સમયે વિદ્યવ્રજનરે મહાજ્વલ તૈયાર કર્યું. તેનો અર્ધ લાગ વિપ્રભિશ્રિત કર્યો. જે માનસિંહને આપવાના માટે રાખી મુક્યો. પણ દેવની કેવી વિચિત્ર ગતિ છે, મોગલ સમ્રાટ અબ્દુલ્લાખાન તે વિપ્રભિશ્રિત મહાજ્વલ આપ્યો. થોડા સમયમાં પાપનું તે પ્રાયશ્ચિત્ત વિધાન થયું. નિરપરાધી, વિશ્રાંત અને ઉપકારી આસામીનું અનિષ્ટ કરવા જતાં, પોતાના ઇર્ષાગિમાં પોતેજ ગળી મુક્યો. અકબરે, જે પ્રવૃત્તિદારાએ તે પિશાચો ચિત્ત કામમાં હસ્તશ્રેષ્ઠ કર્યો. તે હસ્તશ્રેષ્ઠથી પોતે પોતાના મૃત્યુનું બાણ તૈયાર કર્યું. અકબરના માનવામાં આવ્યું હતું જે પ્રકૃત ઉત્તરાધીકારી સદ્ગુણના ઠેકાણે માનસિંહ, પોતાના ભાણેજ ખુશરૂને દિલ્લીના સિંહાસન બેસાડવા ઇરાદો રાખે છે, પણ તેમ માની, અકબરના જેવા ન્યાયી સમ્રાટને આવું અધમ કાર્ય કરવાનું નહોતું. શાથી કે તે જાહેર રીતે માનસિંહના ઇરાદાને અટકાવી શકે તેવી સત્તાવાળો હતો. સંયુક્ત સંગ્રામ કરીને પણ તે માનસિંહની અભીષ્ટ સીદ્ધ થવા દેવામાં પ્રતિરોધ કરી શકે તેવો હતો, છતાં સમ્રાટ અકબરે પોતાની ઈર્ષાને છાજે તેવું કામ કર્યું નહિ.

હવે આપણે મેવાડના ઇનિવૃત્તમાં મનઃસંયોગ કરવો જોઈએ. પિતૃરાજ્યે અભિષિક્ત થઈ અમરસિંહે પોતાના રાજ્યના મંજળ માટે અગાઉની વિધિ પ્રમાણે આચરણ કરવાનું શરૂ કર્યું. શ્વેત્રોની ફરીથી માપણી કરી તેના ઉપર નવું મહેસુલ લેવું શરૂ કર્યું. તેણે પોતાના સામંતને ભુમિવૃત્તિ આપી, તે શિવાય અમરસિંહે નવા નિયમે રાજ્યમાં પ્રચાર્યા. તેના પ્રચાર કરેલા નિયમે હજી સુધી મેવાડમાં આવે છે.

દૂરદર્શી અમરસિંહ પ્રતાપસિંહે જે આશંકા કરેલી છે. તે ફળવતી નીવડી. વિરામદાસિની શાંતિ, અમરસિંહના પક્ષમાં યથાર્થ અનર્થકર ધર્મ પડી. પિતાના પવિત્ર આદેશના ઉપર અનારથા કરી અમરસિંહ ખીલકુલ આજરૂપ પરત્ર ધર્મ પડ્યો. પશ્ચાત્તાના તીરની કોટડીઓ ત્યાગ કરી. ત્યાં તેણે એક રાજ ગહેલ, જેનું નામ અમર મહેલ હતું તે ગળાવ્યું. તે રાજમહેલમાં ખુશામતીયા લોકોથી ઘેરાઈ બેસી, તે નિશ્ચિત જાણે પોતાનો સમય કહાડવા લાગ્યો. પણ તે પ્રમાણેનો શુભ લોગ તેના ભાગ્યમાં ઘટ્યો નહી. થોડા સમયમાં મોગલ સમ્રાટ જહાંગીરના સંગ્રામનું નગારું મેવાડ પ્રાંતમાં વળ્યું. તેથી કરી, તે વિલાસ નિંદ્રામાંથી જાગી ઉઠ્યો.

દિલ્લીના સિંહાસનારોહણ પછી ચાર વર્ષે જહાંગીરે મેવાડ ઉપર યુદ્ધ યાત્રા કરી, સારત વર્ષના તે સમયના એક પ્રાંતથી ખીલ પ્રાંત સુધીના રાજાઓએ દિલ્લીસ્વરનું અધિપતિપણ સ્વીકાર્યું હતું. ત્યારે શું એક માત્ર મેવાડપતિ અમરસિંહ તેની સામે ઉઠ્યું સરનાક કરી ઉસો રહે ખરો, જ્યારે સઘળા રાજાઓ વીગેરે તેને

ભારતેશ્વર માન્યો ત્યારે એક માત્ર રાણા અમરસિંહ તે પ્રમાણે ન માને ખરો રાણા અમરસિંહની સેના સમ્રાટ જહાંગીરની સેનાની તુલ્ય ગણાય ખરી ત્યારે અમરસિંહનો એવો બધો અહંકાર શેનો હશે તે અહંકાર દલાઈ બશે

સમ્રાટના નલાનદોએ એવી ગીતના તર્ક કરી સમ્રાટને રાણા વિરૂદ્ધ ઉભે કર્યો, ગેયોન્મત જહાંગીર પોતાની વિશ્વાસ નેના લઈ, મેવાડની પ્રતિકુળે યુદ્ધ યાત્રામાં ઉતર્યો

ગણા અમરસિંહને બે તરફથી મઝા આવી પડયુ એક તરફથી નિકૃષ્ઠ ભક્ષાસલામના તેને કઠોર કાર્યદેશમાં ઉત્તરવાની મનાઈ પડતી હતી બીજી તરફ શુભ્રય યથોક્તિમાં, તેના હૃદયમાં એક પ્રાતે પેદા થઈ, તેના પિતૃપુરૂષોની જેમ હુ ખો ભોગવી યુદ્ધમાં ઉતરવા શુભ્રી ગતાવતી હતી તેવી ખુશીના દર્શનથી તે યુદ્ધમાં ઉતરવા ઉત્તેજિત થયો પણ હુ ખનો વિષય જ તેનો તે ઉત્તેજિત બાવ લાગ્યા થળત મુધી રહ્યો નહિ તે પાછો મોગા ઓસણમાં અવમાહિત થવા લાગ્યો હુ કામાં અમરસિંહ બે તરફથી સકટમાં પડ્યો હવે કયો રસ્તો લેવો તે વિચારીને તે સ્થિર કરી શક્યો નહિ તે સમયે હીણા ખુશામતીઆઓ, તેની પાસે આવી બોલવા લાગ્યા, મહારાજ ! યુદ્ધ કરવાથી શુ થાય ! શામાટે અનર્થકર વિપદને તેડીને બોનાવવી જોઈએ જ્યાં આ ભાગત વર્ષના મધ્યમાં હીંદુ મુસલમાન રાજાઓ મોગલ સમ્રાટનું અધિપત્ય સ્વીકારે છે ત્યાં આપણે મોગલ સમ્રાટની વિરૂદ્ધ શા માટે ઉતરવું જોઈએ? આપણી નેના અને અર્થ ખર્ચ કયા? તની માથે સલાહ કરવાથી જો મધ્યમાં ઠેકાણે શાંતિ થાય ત્યારે તેમ કરવામાં હાર્યત શુ છે, તેમ કરવાથી આપનું રાજ્યધન નાન મરતમો જીવવાઈ પડેશેજ, વગી નતુદ્ધ સમ્રાટ તમારા રાજ્યના પ્રદેશમાં વૃદ્ધિ કરી આપશે, એ મધ્યમાં બીજાના વચનો સાંભળી રાણા અમરસિંહ મનમાં ખેદ પામવા લાગ્યો પણ તે મધ્યે તેનું હૃદય એટલું બધું આગ્રહ્ય પરત ન થઈ પડયુ હતું જે તેણે એવા ખુશામતીયાના વચનોની અવહેલા કરી નહિ એવી વિમૂઢ અને નિઃસ્વાહ અવસ્થામાં કાલાતિપાત કરતા અમરસિંહને જોઈ મેવાડના મળદાગે દારૂણ મોડમાં મત્ર થઈ ગયા તેઓ મધ્યમાં એકઠા થઈ અમર મહેલમાં આવ્યા ત્યાં આવી તેઓએ ગણાને આવેલી વિપદમાથી બચવા તૈયાર રહેવા અતુરોય કર્યો, સામત શિંગમણિ ચદાવતવીર રાણાની સમુજે આવી બો ગો મહારાજ ! આપનું આવી ગીતે આપની પ્રતિજ્ઞા પાળશે ? આપ આવી કંઈ પિતૃ વચન પાનશે ? વાં નુલ્ય પ્રતાપનિકના જેટા પુત્ર થઈ આપ આ પ્રમાણે આપની કુળ મર્યાદા ભંગનશે, વિચારી જુઓ આપ કેવા કુળમાં જન્મ્યા છે ! કાનુ લોહી આપની ધમની માંહે પ્રવાહિત છે ? દેશવેરી મોગલ્યોએ નુકા નવા આપની નમુએ આવી પહોંચ્યા, આપ ખુશામતીયાના વચનો નાંભળી બી નાંભળી ગયા છે

આપની નજર પાસે મોગલ લોકો દેશનો નાશ કરશે. આપની દૃષ્ટિ પાસે મોગલ લોકો પ્રજાને હંસન કરશે ! આપ જોશો અને મોગલ લોકો રજપુત મહિલાને પાતિવ્રત્યથી બ્રહ્મ કરી દેશે. બધુ તે શું તમાગથી મહન થાશે, ધિક્કાર છે આપના રાજ્યને, ધિક્કાર છે, આપના અસ્વયંને ! ધિક્કાર છે, આપના ઉચાં કુળ ગૌરવને, ત્યારે આપ, પિતૃ પુરુષોની શુભકીર્તિ બાળવી ન શકશો ત્યારે શિશોદીય કુળમાં શા માટે પેદા થયા.

વીરવર સાલંધ્રા સરદારની એ તેજસ્વિની વકતૃતાથી સઘળાનાં હૃદય ઓત્સાહિત થઈ ગયા. પણ તેથી રાણા અમરગિંહનો જડબાવ દૂર થયો નહિ. દારૂ શેષ અને અભિમાનથી અંદાવતવીરનું શરીર અભિતપ્ત થયું. સભાગૃહના સંમુખ ભાગમાં એક રૂંડો સુરોપીય આરસો હતો. રાખા વિષ સરદાર પાસે કાંઈ ન જોઈ ગાલીચાના ખુણા ઉપર પડેલ એક શિલાજડ લઈ, પ્રચંડ તેજે તે, દર્પણ ઉપર મારે. પથ્થરના પડવાથી શોભનીય દર્પણ ચુર્ચુવિચુર્ચિત થઈ ગયું. ત્યાર પછી અંદાવત સરદારે અમરગિંહનો જમણે હાથ પડી અકસ્માત તેને રાજગિંહાસનથી ઉતારી મુક્યો અને તે તીવ્ર અને ગંભીર સ્વરે બોલ્યો. સરદારો, જલદીથી ઘોડે ચઢો અને પ્રતાપગિંહના પુત્રને કલકમાંથી રક્ષણ કરો. સાલંધ્રાપતિનું એવી રીતનું આચરણ જોઈ રાણો મનમાં અભિતપ્ત થયો. તેણે તે સરદારને રાજદ્રોહી અને રાજ વમાન કારી કહી તેનો પુષ્કળ તિરસ્કાર કર્યો, પણ વિવેકી અંદાવત સરદાર તેથી મર્મ પીડીત થયો નહિ. તેની સાંમોખીબ સરદારે તેની કર્તવ્ય પરાયણતા જોઈ અત્યંત સંતુષ્ટ થયા. તેઓ સઘળાની અંદાવત વીરસાથે એકમત થઈ રાણાને ઘોડા ઉપર ચઢવાનું કહ્યું. રાણાના હૃદય માં તે અમથે પણ શેષાનળ સળગતો હતો. તેના નેત્ર પ્રાંતમાંથી અશ્રુકણુ નીકળતા. તે ઘોડો દૂર ગયો કે પ્રકૃતિસ્થ થઈ ગયો મેવાડના સરદાર સામંતોએ મેક રહ્યા તેના શેષ તરફ કાંઈ જોયું નહિ, તેઓ સંઘળા ટોળાં સાથે પર્વત ધકી ઉતરી ગયા. મેવાડમાં ત્યાં જગન્નાથદેવનું સ્થળ તે સ્થળે આવી રાણો પોતાના મુખા થયો. ત્યાં તેનાં જ્ઞાન નેત્ર ઉઘડી ગયાં. તેણે બધું કે તે વિષયમાં સિવ અપરાધી અને કસુરવાળો છે. રાણાને પોતાનો અગાઉનો અપરાધ અવહાર આઠ આવવાથી તેણે પોતાને હઝારો ધિક્કાર આપ્યા. મેવાડના નેત્રી અવસ્થાની પ્રાપ્તિ છાયા રાણાના હૃદય દર્પણમાં પડી પ્રચંડ શત્રુ કરગણવા પાસે ઉભા હતા. શિશોદીયકુળનું ગૌરવ આજ સુધી જળવાઈ રહ્યું હતું. તે હવે જળવાય તેમ નહોતું. તેથી રાણો હવે નિશ્ચિંત રહે ખરે ! રાણો સમજી ગયો, કે કર્તવ્ય સાધનમાં તે પરાંડ. સુખ રહ્યો તેથી અનુચિત થયું છે. જે વાત થઈ ગઈ તે હવે મટવાની નથી. જે ઘોડું સૈન્ય તેની મદદમાં ઉતર્યું હતું તેના હૃદયમાં બેહદ ઉત્સાહ હતો. પણ તેઉત્સાહવાળું હૃદય રાણાના ઉત્સાહથી ઉદ્દીપિત થાય તો વિશેષ સુદૃઢ અને સુલાલ થાય. રાણાએ પોતાએ કરેલા અપરાધ માટે

અધ્યાપાને સના માગી, તે પોતાની મુઠ મન્દી માલપ્રાપ્તિને બોલ્યો. માલપ્રા !
અરહાર ! તમે ધિશોદીયકુળના ખગ હિતકારી અને મોહ નિગ્રામાંથી ઉદ્ધારનારું ઉત્તમ
વીરનું કામ કર્યું એ માટે તમારો હું ચિન્દૃતજતાની પાસથી બદ્ધ છું, પ્રતાપનિદે
સ્વર્ગવાન થયો, પણ પ્રતાપનિદેનો પુત્ર હજી અવિત છે. આલો રણ મ્યજે શત્રુ
નમુખે આલો ! બુઝો, અમગનિહ, પ્રતાપનિદેનો ઉપયુક્ત પુત્ર છે કે નહિ

ગણાને ઉત્તરો જોઈ મામત મન્દેના જમણા ઉત્પાદિત થયા અધ્યાપા
સિંહનાદ કરી, શત્રુના મ મુખે આગ્યા શત્રુઓ દેવીર નામના મ્યજે ઉભા હતા
રજોન્મન રજપુતો તે મ્યજે આવી પટોઆ, અને તેઓએ શત્રુના ઉપર હુમલો
કર્યો. ખાનખાનાનો ભાઈ મોગલ જેનાનો અધીયનિ હતો રજપુતોને આગ્રેમ
આવતા જોઈ તે જલદીથી પાનાના એનાથા માથે આગો થયો. તે દેવીર જેત્રમા
હીંદુ મુમલમાનોનું ભયકર યુદ્ધ થયું. નજા અમગનિહની ઉત્તેજનાથી રજ-
પુતો ઉત્તેજિત થઈ સ્વદેશની રક્ષા કરવા માટે વિદ્યમયકર વિરત્વ નાચે યુદ્ધ
કરવા લાગ્યા, અનેક લાણુ ઉભય પક્ષમા ભયાવહ યુદ્ધ આપ્યું. અને પક્ષના
અનેક નેનિકો ગણપ્રામમા પડ્યા પણ જલદીથી કોઈનું જયપગન્યનું ચિન્હ
દેખાતું નહિ. નધ્યાન્હ કાળ વીતી ગયો દીવાકર મધ્ય જગન છોડી ધીરધીરે
ઉતરનાં હતા. તોપણ તેના તેજની પ્રખરતાનો ફાન નરોત્તો, મોગલોની તોપોએ
અવાજ કરી અધળી દિશાઓ મુમપગલથી દાવી દીધી કોઈ વસ્તુ નયનગોચર થતી
નરોત્તી, રણવીર રજપુતો તે ગણીર મુમપટલના નેનિકો મોગલ જેનાની ઉપર
આપ્યા તેઓની પ્રચંદ ગનિનો પ્રતિરોધ મોગલ મેદની થઈ શક્યો નહિ
મોગલ નેનિકો ગણમાથી આરે તરફ પલાયન કરવા લાગ્યા તેમાથી ધક્કો
લાગ રજપુતોના હાથથી મન્દ પામી રજમ્યજે પડ્યો. નેનિકો મુમરન દીવમ
યુદ્ધ આપ્યા પછી રાણા અમરમીટે મોગલ જેના ઉપર હું દર વિજય મેળવ્યો
જય મેળવી તે પોતાના નગરમા આવ્યો.

સંવત ૧૬૬૪ (ઇ. સ ૧૬૦૮) એ દેવીનું પ્રતિષ્ઠા યુદ્ધ થયું. જે ગણ
વીશાદક રજપુતોથી મોગલ જેના પગન્ય પામી તે વીશાદક રજપુતોમા
ગણનો કાકો વીજવર કર્યું વિશેષ પગક્રમ વાળો નીતર્યો હતો. તેને તેમજ
ગાટુળજે અને સુદર ગુરુકાશ્યે ગણાએ મોગલ સના ઉપર જય મેળવ્યો.
વીરવર કર્યું થકી વિશાળ દર્શાવત મોત્ર પદા થયું. રજપુતોના આ પાપ આગલ
જેના પગન્ય પામી અગી, મળ્યું નેથી મોગલ સમાટ નિરુત્તમ રંધ્યા નહિ
તે પગન્યથી તેનો પ્રચંદ વિદેવાનિ નગની ઉઠ્યો તેની યુદ્ધ પિપાયા મોગલ
વધી. એક વર્ષ પછી એટલે સંવત ૧૬૬૬મા વસતકાળે તેવું કદીથી ભયકર
યુદ્ધ દેવાની ગોઠવણ કરી, અમુદલા નામના મોગલ સુદાગના મેનાપતિપણ
નીચે દેલે રજપુતો વિરુદ્ધે એક મોગલ જેના મોદલી. મોગલ મેનાપતિ અમુદલાને

મનમા મોટી આશા હતી કે મોટી મેનાની મદદથી અમરસિંહ પોતાને હસ્તગત થાશે તથા અમરસિંહ પણ તે મરદારની ગોઠવણો અને આશા વ્યર્થ કરવા તૈયારી કરવા લાગ્યો રણપુર નામના પ્રશસ્ત ગિરિપથમા બન્ને દળો એકઠા થયા ક્રમે ઘોર યુદ્ધ થયું, રણવિચારદ તેજસ્વિ ગુપ્ત સરદાર પ્રેમિકતાથી અદ્ભુત પરાક્રમ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તેઓએ મોગલ સેના વ્યુહનો ભેદ કરવા એટા કરી તેઓની એટા ફળવાળી થઈ મોગલ સેના વ્યુહનો ભેદ કરી મોગલને હલિત અને વિનાશિત કરી તેઓ અગ્રમ થયા ઘણું કરીને સઘળી મોગલ સેના નિપાતિત થઈ માત્ર થોડા મેનિક પ્રાણ લઈ પલાયન કરી ગયા કાશ્યપ મામના સાતમા દીવસે આ યુદ્ધ થયું *

તે દીવસે, શિશોદીય કુળનો નિર્વાણમુખ તેજેવન્દિ એકનાર પ્રચંડ તેજે પ્રવલિત થઈ ગયો મેવાડનું તેજ જનવત જ્યોતિમા પ્રકાશવા લાગ્યું તે સુર વ્યાનારમાળે જે રણપુતોએ પરાક્રમના કામ કરેલ છે તે તે રણપુતોની નામાર્ચી સ્વદેરા પ્રેમિક વીરોની પવિત્ર તાલિકામા દાખલ કરના જેવી છે ના યથોચિત

મેવાડમા દેરીર અને રણપુત પવિત્ર સ્થળમા ગણાયેલ છે તેમ તેના અનુતાપ ઉપનિષદી પરાજય પામવાથી સત્તાદ જહાગીર અન્યત્ર ગયા તે સભા સ્થળમા થોડા રણપુતોએ તેની વિશાળ સેનાનો પરાજય કયેલું તે મરણ પામ્યો એ રીતે છે તે બન્ને પરાજયથી તે બીવન્દિ નિર્મલ થયું । માતા પૃથ્વી એક મોટા

* દેરીમા ગયમા બીજા મ

યાના પડેના તે યુદ્ધ વાપાર બન્ને લીલાસ્થળી ચિતોડપુરી પામ્યો પણ તેને મહાથ મોટો સરોવર અને મસજીદ કોની મદદથી તે ચિતોડપુરીનું રક્ષણ કરે ચિતોડ

- ચિતોડ એ રહાનદ થયો હતો, તેથી તે થોડા સમયમા વચિત થયો છે ચારે તિથાએ દસ મળે પછી વહાલી સ્વાધીનતા તે હારી બેઠો ગણો ચિતોડનો સુર દેવાલયો અને મનોર્થમા વસવા લાગ્યો દુન્દર્શીય અમરાતમા પ્રતાપસિંહનું ભાવી આબાદીનું નિર્માણ થયેલા પામ્યું, થોડા સમયમા ચિતોડ કુળનું સ્વાધીનતા રત્ન નેવામા અધુરું ચિતોડપુરી પામવાથી મેવાડના ઝોછામા ઝોછા એશી કીલાઓ પર એક નગર પામ્યો તે મધ્યમામા અતલા નામનો કિલ્લો તેના હાથમા જે રીતે ગિરિગ ને રીતાનું વિવરણ આ અધે આપવું મપૂર્ણ યોગ્યતા ભરેલું છે તે કિલ્લો પડે છે, ચિત્ર । સમયમા મેવાડના બે શ્રેષ્ઠ નામત મપ્રદાયમા લય કર પ્રતિદ્વિતા પ્રતી ધારાચિતોડ, વિવરણ પઠનીય છે પાસેથી તે છતી રીધું,

વચ્ચા અકબર બાદશાહના શાસન છે તે પાર્વતી અને ચળનના સમયે અધે સ્થાપિત કર્યો, દીર્ઘકાળ વાપી અવરોધ પડે પુત્ર વધર્મના ત્યાગ કરી ચવન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો, તેનું અકબરને હસ્તગત થયું, એમ જો બન્નું ત્યાગમા મહામનુષ્યા માહમિદ મેનાપતિ હતા

પૃતાંતની ચિંતાથી તેનો રોષ અને વિદ્રેષ વધી ગયો વળી એક સેનાદળ તૈયાર કરવાનો તેણે સંકલ્પ કર્યો. તેણે રાણાનો બળ ક્ષય થાય એમ યોજના કરી, સમ્રાટ જહાંગીર હાંદુઓના બદલુગ નરકારથી વાકીફ હતો સમ્રાટનું તે બાબતનું દોશલ ક્રમવાગું નીતર્યું નહિ ગણના સહાયબળનો ક્ષય કરવા સમ્રાટ જહાંગીરે, ચિતોડના તિંહાત્તને એક રજપુતને રાણાનો ઇત્કાળ આપી અભિષેક કર્યો. તે રજપુતનું નામ તાગરજીત હતું એ પાખડી રજપુત કુલાગારે શિશોલીયકુળને કલંક લગાડી સમ્રાટ અકબરનો પક્ષ પકડ્યો હતો જહાંગીરે પોતાના હાથે તાગરજીતનો રાત્ર્યાભિષેક કર્યો અને રાત્ર્ય ખડગ તેના હાથમા આપ્યું નવો રાણો નવી મોગલ સેનાથી રક્ષિત થઈ ચિતોડ ધ્વનંગણ ઉપર રાજપણ ચલાવવા અમર થયો. નર્મદ મોગલોના હાથથી અનગ લે કે ચિતોડનો પૂર્વ માત્રા ઉપર ધ્વજ ફોડો હતો તોપણ તેની આબાદી ને યોદ્ધા માપ ઉપર રહીજતી તે કાંઈ સાધારણ પુત્રો તેના પ્રભુષ્ટ ગાનવો અવશિષ્ટ ભાગ એક સર દોમસરો નામના અંગ્રેજ કરવા નામો મોઘે ઉપર ને પત્ર લખ્યો છે, તે પત્રના સામ્યી ચિતોડના અવશિષ્ટ અનેક નેનિકો ૧ ૨ ૩ છે

દેખાતું નહિ નધ્યાન
ઉતરના હતો તોપણ તેના તાગરજીએ, પોતાના પિતૃપુરુષોના પ્રતિજ્ઞા ગારવના નવાજ કરી નધ્યાની દિશાઓ ધુમ્મર મિહાસનુરધાપુરું દંધમરૂ સમશાન જેવી નહોતી. રણવીર રજપુતો તે ગભીર પ્રમદેલનાસ્ત ધારણ કરી. પણ સમ્રાટે જે આશ્ચર્ય તેઓની પ્રચંડ તતિને પ્રતિરોધ મોગલોએ શાથી કે કોઈ પણ મેવાડ મોગલ સેનિકો ગુમાથી ચારે તરફ પલાયન કરવાથી કૌતુહળનો વશવર્તી ભાગ રજપુતોના હાથથી મગ્ધ પામી ગુમથળે પડ્યેલા નીલ યદ્ય એ નશીબ સુદ આશ્ચર્ય પછી રાણા અમરસીહે મોગલ સેના ઉપર પોતા મનકુળક થવા જય મેળવી તે પોતાના નગરમા આગ્યો

મંવત ૧૬૦૪ (ઇ સ ૧૬૦૮) એ દેવીગુ પ્રતિષ્ઠા અભિષેક હતો વીશાદ રજપુતોથી મોગલ સેના પગજય પામી તે સેનામાં તે વિદ્રેષ ગણાનો ટાકો વીરવર કર્ણુ વિશેષ પગકમ વાળો નીવડે હતો તેના બાહુબળે અને સુંદર રણક્રીમાંથી ગણાએ મોગલ સેના ઉપર જહાંગીર સમુદ્ધ વીરવર કર્ણુ થકી વિશાળ કણુવત ગોત્ર પેદા થયું રજપુતોના આગ્રહ મેના પગજય પામી બગી, મણુ તેથી મોગલ સમ્રાટ નિરૂત્સાહ થઈ, તે કોઈ તે પરાજયથી તેનો પ્રચંડ વિદ્રેષાન્તિ અગળી ડડ્યો તેની યુવા, તે ભેદ તેના વધી. ચોક વર્ષ પછી એટલે સવત ૧૬૬૬મા વસંતકાલે દશને, તે બીલકુલ સુદ કરવાની યોદ્ધાવૃ કરી, અમુલના નાનના મોગ માન્યતાને હઝારો ધિલ્લાર નીચે તેણે રજપુતો વિરૂદ્ધે એક મોગલ સેના મો નગર અધકારમય થઈ ગયો.

મેવાડના સ્તંભો જોઈ તેનું તદ્દય કંપિત થવા લાગ્યું. તેના પુર્વ પુરૂષોએ હીંદુ વિદેષી રાજાઓ ઉપર જય મેળવી, તે સઘળા ગૌરવ સ્તંભ સ્થાપ્યા છે, તે ગૌરવ સ્તંભને મલિન કરવા આજ સાગરજી પેદા થયો. સાગરજીનું તદ્દય કાયમ ચિંતા-તુર રહેતું હતું.

એ રીતે સંતત નીપીડીત થઈ એક દિવસ સાગરજી ઉન્મત જેવો થઈ ગયો. ભટ્ટ ગ્રંથમા લખેલ છે જે એકવાર ગંભીર મધ્ય રાત્રીએ, ભીમાકાર ભૈરવ સાગરજીના સમક્ષ આવી ઉભો, અને તે કર્કસ્વરે બોલ્યો જે “ દુરાચાર ? રજપુત, કુળાધમ ? આ પાપ રાત્ર્યનો હમણા પરિત્યાગ કર ? નહિતો તારૂ મંગળ યાશે નહિ. ” ચિતોડપુરીમાં અનુત્તમ સાગરજી જોઈ દિવસ રહી શક્યો નહિ. તેણે પોતાના બ્રાતૃપુત્ર અમરસિંહને બોલાવી ચિતોડ : રાત્ર્ય ભાર તેના હસ્તમા સોંપ્યો અને વિષમય દાયિત્વમાંથી છુટી, તે વિજન, કંધર & ગિરિશુંગ ઉપર જઈ વિશ્રામ કરવા લાગ્યો. પણ તેથી તેને શાંતિ મળી નહિ, થોડા સમય પછી સમ્રાટના હુકમથી તે દિલ્હીની રાજ સભામાં આવ્યો જહાંગીરે તેનો યથોચિત તિરસ્કાર કર્યો. તે તિરસ્કાર, વિવિધ તીવ્ર શરબજની જેમ તેના અનુતાપ દગ્ધ તદ્દયમાં પેઠા. ભયંકર યંત્રણાથી તે અધિર થઈ પડ્યો. તે સભા સ્થળમાં પોતાની છરીથી પોતાનો હૃદયપિંડ કાપી સમ્રાટના સમક્ષ તે મરણ પામ્યો. એ રીતે સ્વદેશદ્રોહી વિસ્વાસઘાતકનું ઉપયુક્ત પ્રાચાર્યિત થયું. માતા પૃથ્વી એક માટા-ભારમાંથી છુટી.

અમરસિંહ, પિતૃ પુરૂષોની લીલાસ્થળી ચિતોડપુરી પામ્યો. પણ તેને સહાય નહોતી. સંબળ નહોતું, ત્યારે કોની મદદથી તે ચિતોડપુરીનું રક્ષણ કરે. ચિતોડપુરીને પામવાથી જે મહાનંદ થયો હતો, તેથી તે થોડા રોજમાં વંચિત થયો. આનંદની સાથે ગ્રાણી પછી પણ વહાલી સ્વાધીનતા તે હારી બેઠો. ગણો ચિતોડનો પરિત્યાગ કરી પર્વત પ્રદેશમાં વસવા લાગ્યો દુરદર્શિય અમરજીમા પ્રતાપસિંહનું ભાવી દર્શન યોગ્ય રૂળે પરિણામ પામ્યું, થોડા સમયમાં ગિરહોટ કુળનું સ્વાધીનતા રત્ન અપહૃત થયું. ચિતોડપુરી પામવાથી મેવાડના ઓછામાં ઓછા એરી કીલ્લાઓ અને એક નગર પામ્યો. તે મઘળામા અંતલા નામનો કિલ્લો તેના હાથમાં જે રીતે આવ્યો તે રીતનું વિવરણ આ સ્થળે આપવું અપૂર્ણ યોગ્યતા ભરેલું છે તે કિલ્લો જીતી લેવાનાં સમયમા મેવાડના જે શ્રેષ્ઠ નામત મ પ્રદાયમા ભયંકર પ્રતિદ્રક્ષિતા ચાલી હતી. તેનું વિવરણ પઠનીય છે

* કંધર એક વિનિબંધ છે તે પાર્વતી અને ચળવના સંગમે ગ્યજે સ્થાપિત
 ૧- તેજ સાગરજીના કુલાના પુત્રે નવધર્મનો ત્યાગ કરી યવન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો, તેનું નામ મહોબનનાં હતું, જહાંગીરના રાજ્યકાળમા મહોબનમા માદમિક મેનાપતિ હતો.

જહાગીરનો લાયકર ત્રીજો થુદેધાગ માલગો ગણો. અમગમિહ જોઈએ તેટલુ લગકર વધારના લાગ્યો. પણ મોઝવ લોકના આવવાનો વિલગ જોઈ તેણે કેટલાક ગામડા અને એક કિન્ચો, મોગવના હાથથી લઈ લેવા સકપ કર્યો. સુદ યાત્રાના મધ્યમાં આવેલા તરિયાં થયા, એટલામાં મેનાદગના સમૂખ લાગનો અધીકાર લોગવવા માટે સદાવત્ અને શક્તાવત ગજુત કુગનચે મોટો મધ્ય પેદા થયો, સદાવત્ ગજુતો જેટલુ હતા, આગસુધી તેઓ તે અધિકારનુ મમાન લોગવતા હતા. પણ શક્તાવત ગજુતો પુખ્ત પરાક્રમવાળા નીવડવાથી એ અધિકાર લોગવવા તેઓએ દરખાસ્ત કરી ગણો અમગમિહ ઉભય મદદમાં પડ્યો. કયા નમ્રદાયના હાથમાં તે અધીકાર આપે તો તે નિર્ણય કરી રાખ્યો નહિ, એક નમ્રદાયને મમાનિત કરવાથી જીજો નમ્રદાય બેદીલ થઈ પોતાનો પણ છેડીદે તેમ હતુ. હુકામાં જાને નમ્રદાયનુ આતુકુ થાય તોજ નણુનુ મકટ ફર થાય તેમ હતુ તેણે અનેક ક્ષણ વિચાર કર્યો મરીઓ માથે અનેક તર્કનિર્ણય કર્યા પણ કાઈ જાનનો નિશ્ચય થયો નહિ તેને સુગો જોઈ, જાને નમ્રદાયવાળાઓ ખડગની નહાથે, ત વાતનો ચુકાદો કરાવુ સ્થિત કર્યુ, એવામાં રાણો અમગમિહ બોલી ઉઠ્યો જે જ નમ્રદાય અતવા કિલ્લામાં પેમી મકે તે નમ્રદાય તે અધિકારનો લોગી વાય, રાણાનુ એવુ બોલવુ સાલગી ચદાવત અને શક્તાવત અતવા કિલ્લા તન્ક આવા

ગજધાની પુરી દિશામાં નવ તાપ ઉપર એ કિ જો હતો અતવા એક ઉંચી ભુમિના માથા ઉપર આવ્યો તની ચોતન્ક કો હતો, તે કો પાપાબુમય હતો તેની ઉપર વચ્ચોવચ્ચે એક ગોળાકાર નક્કયાળા હતી કિલ્લાનામાત દેવામાં કીલ્લાના મૂળ ભાગને પોત કરી એક તન્કિણી વહેતી હતી અતવામાં મધ્યમાં દુર્ગનક્કની અટ્ટાલિકા એ અટ્ટાલિકાની આગે તન્ક આઈઓ હતી અતલામાં પેમવા માટે દેવળ એક બાર હતુ

પરોદીયુ શક ન થયુ તેની પહેલાં વિવાદ કરતા જે મામતા પોત પોતાનુ મેનદગ કર્, અતવા તન્ક દોડયા અતવા કિન્ચો યવનનો કમબમાં હતો જે વીર, યવનોનો મહાન કરી અતવાને કમરે કરે, તન્ક લગકરનો ગારવનો સુગ માથે પહેડે, તેનાજ કાથમાં મેનાડના મેનાદગનો મસુખ ગ્લણુલાગ મોપાય તેમ હતુ

મૂર્ખ ઉદિન વચો તેની ઉદભિન્ન ન્હિન નજી નક્ક શીરે અને પરત શીરે કીડ કરતી હતી એટલામાં શક્તાવત ગજુતો અતવાના કિલ્લાના દ્વાર દેશે આની પહોચમાં તેઓએ શત્રુ ઉપર અતકિંત ભાવે હુમલો કર્યો પણ યવનો તેઓનો અભિપ્રાય બગી, ચોડા નમયમાં હતીયા લઈ ઉભા થયા તેઓમાં

ખન્ને દળ વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ આરંભ્યું. ચંદાવત્ રજપુતો માર્ગ ભૂલી એક મોટી પર્વતની તળેટીમાં જઈ ચડયા, તે દુર્ગમ પ્રદેશમાંથી નીકળવાનો રસ્તો ન માલુમ પડવાથી તેઓ અંહી તહીં ભટકવા લાગ્યા. એટલામાં તેઓએ એક ભરવાડને જોયો, ભરવાડને પોતાનો પ્રથમ દર્શક બનાવી તેઓ થોડા સમયમાં અંતલા તરફ આવી પહોંચ્યાં. ચંદાવત્ રજપુતોએ પોતાની સાથે લાકડાની નીસરણીઓ રાખી હતી. તે નીસરણીઓ કિલ્લા ઉપર લગાડી ચંદાવત રજપુતો કિલ્લા ઉપર ચડયા. પણ ચવનોના ફેંકેલા ગોળાના પ્રહારથી ચંદાવત્ રજપુતો નીસરણી ઉપરથી રખવિત થઈ નીચે પડયા. વિધાતાએ, તેઓના ભાગ્યમાં, સેનાના અગ્ર ભાગનો અધિકાર લખ્યો નહોતો, ક્રમે બન્ને દળની પ્રચંડ ગતિ પ્રતિરૂદ્ધ થઈ. ચંદાવત્ અને શકતાવત રજપુતો શત્રુઓ સાથે ભડવા લાગ્યા. શકતાવત સરદાર એક મોટા માતંગ ઉપર ચડી બેઠો હતો. ખીજે કોઈ ઉપાય ન દેખતાં તેણે કિલ્લાના દ્વાર તરફ તે માતંગને હાંક્યો. મોટા નાહકરી, તે રણમાતંગ. કિલ્લાના દરવાજા તરફ ચાલ્યો. કિલ્લાના દરવાજાના બારણામાં મોટા મોટા ખીલા હતા તેથી બારણા તોડી દેવા, માતંગની એટા વીરૂળ થઈ. અનેક શકતાવત વીરો શત્રુના હાથે મરાણા. પણ શરૂઆત સરદાર તેથી નિરૂત્સાહ થયો નહિ. અકસ્માત ગગનમંડળ વિદારિત કરી, ચંદાવત્ પક્ષે ઘોર જયનાદ કર્યો. શકતાવત્ સરદારનું હૃદય કંપિત થયું. તે પોતાના રણમાતંગની પીઠ ઉપરથી ઉતર્યો અને દરવાજાના બારણાના ખીલા ઉપર ચડી ઉપરના ખીલા ઉપર બેસી તે હાથીના માવતને બોલ્યો. હાથીને મારા સાથે હાંક, નહિતો તારૂં મરતક છેદન કરીશ. આવતે પોતાના ધણીનો હુકમ પામ્યો. જયંકર ગજરાજ કઠોર બળ સાથે તે બાંધથયેલાં બારણાં ઉપર પડ્યો. તેના બીપણ વેગ વાળા પાતથી બન્ને બારણાં ખંડવિખંડિત થઈ ભાંગી ગયાં, શકતાવત સરદાર પણ તે બારણાં ઉપરથી પડી મરણ પામ્યો. પણ તેના અત્યુથી તેના સેનિકોને કાંઈ પણ અનુત્સાહ થયો નહિ. દળ પતિ પડી મરણ પામ્યો. તેનું મુઠકું ભુમિ તળે ચળદાયેલું જોઈ તેઓનો ૬-૫-૧ તેને લઈ લેવામાં, નહોતો. તે ધુળમાં ખરડાયેલ ધણીના મરદાને ચળદી તેઓ પ્રચંડ વેગે, ઉઘડેલા દ્વારથી કિલ્લામાં પેદા. આવી રીતનો આત્મત્યાગ સ્વીકારીને પણ શકતાવત્ સરદાર પોતાના સંપ્રદાય માટે તે દિવસે સંમાન પામ્યો નહિ. ચંદાવત્ સરદાર શત્રુના ગોળાથી નીસરણી ઉપરથી પડી મરણ પામ્યો. તેના બદલામાં ખીજે સરદાર તેના ઠેકાણે નીભાયો, તેનું નામ વાંદા ઠાકોર હતું. જેઓના મનમાં માયા મમતા હોતી નથી. તેઓમાંથી વાંદા ઠાકોર એક હતો. તે જોયો વીર હતો તેવાજ નિર્ભીક અને તેજસ્વી હતો, તે કિલ્લા ઉપર ચડ્યો હાથમાં રહેલ જયંકર ખડગદ્વારાએ શત્રુનો તે સંહાર કરવા લાગ્યો. છેવટે હીરોલ, હીરોલ, એવા શબ્દો બોલી, તે જયથી

ઉત્કુળ થયે. અંદાવત્ રજપુતો અંતણ કિંલો જીત્યા અંદાવત્ સરદાર ચિતકાર કરી બેઠી ઉકમો, અંદાવત્ રજપુતો અંતણનો કિંલો જીત્યા, મેવાડની જય પતાકા અંતણના કિંલો ઉપર ફરકવા લાગી.

ગણા ઉદયચિંહના ચોવીસ પુત્ર હતા. તેમાં શકતચિંહ ખીજ નખરને પુત્ર હતો. શકતચિંહ આજ્યાવરધામાંથી નિર્ભીક અને તેજસ્વી નીવડ્યો. આજ કાળની સુકુમાર અવરધામાં તેના યૌવનની તેજસ્વિતાની અને નિર્ભીકતાની રેખા પાત થઈ હતી એમ કહેવાય છે જે શકતચિંહની કોપ્ટી ગણનામાં નેશીએ ગણીને કહ્યું હતું જે “ શકતચિંહ મેવાડનો કલકરવરૂપ થાશે ” નેશીનું ભાવિ કથન યથાર્થ નીવડ્યું. રાત્રો ઉદયચિંહ ત્યારથી શકતચિંહ ઉપર વિશેષ વિગમ રાખવા લાગ્યો. પણ અપન્ય મ્નેહના વશે તે તેના ઉપર અમઢાચરણ કરી શક્યો નહિ પણ કાળની વિચિત્ર ગતિ શકતચિંહ પિતાનું ચક્રચુગ થઈ પડ્યો. એક મમથે તેને પિતા અપન્ય રનેહુને ત્યાગ કરી તેનું માથું કાપી નાખવા તનખર થયો હતો.

શકતચિંહના આજ્યાવરધામાં નિર્ભીકપણાનું એક વિવરણ લેવામાં આવે છે. સુકુમાર વયમાં પીતાની પાસે બેસી એકવાર બાલક સુલભ રમત કરતો હતો. તે મમથે એક અસ્ત્રકાર નવી છરી બનાવી તે લઈ રાણાની પાસે આવ્યો. રાણા મુક્ત પાઠકા લઈ તેને કાપી છરી વીગેરેની તીક્ષ્ણતાની પરિક્ષા કરવાનો રીવાજ છે, તે અનુસાર તે નવી છરીની તીક્ષ્ણતાની પરિક્ષા કરવાની ગોઠવણ થઈ. એટલામાં બાળક શકતચિંહ તે છરી અસ્ત્રકાર પામેથી લઈ લીધી અને કહ્યું “ બાપા ! અસ્થિમાન કાપવા માટે આ છરી નથી ” બોલતા બોલતા તેણે પોતાના સુકોમળ હાથ ઉપર તે છરી બેસાડી. તીવ્ર વેગથી રૂધીર નીનરવા જાન્યું. લોહીથી તેનું આમન ભીંભઈ રાતું ઘઈ ગયું. શકતચિંહના સુકુમાર મુખ મંડળ ઉપર કોઈ રીતનાં જ્ઞાનિના ચિન્હ માણુમ ન થયા. તે જોઈ મહાના લોકો જુદાજુદા તરફ વિતર્ક કરવાં લાગ્યા. ગણા ઉદયચિંહના હૃદયમાં જે ભાવ ઉત્પન્ન થયો તે તો ઉદયચિંહ ભણતો હતો. તેણે તત્સપ્ત શકતચિંહનું માથું કાપી નાખવા આજ્ઞા આપી. તેને ઠોકર ફૂકમ પાળવાને એકદમ ગોઠવણ થઈ. બાલક શકતચિંહને વધ્ધમ્મિ ઉપર લઈ ગયા. એ નમથે નાક આનરદાર ગણાની નમુએ આવી બહેર કયું, મહા નાનું કૃપા કરી આ દીનનું નીવેદન નાલજો. મારી ઉપર મહેરબાની કરી આપે અનેક વ.૨ મને પરદાન આપવા ઈચ્છા ગતારી છે ઉપયુક્ત નમય ન આવવાથી શિર ફોડ્યું નથી આ નમથે માગે ઉપયુક્ત નમય આવ્યો છે. એટલે કે કયા દરે આવી ની કમના પુરી. દીનને ચરિતાર્થ કે. રાણાએ અકપટભાવે કહ્યું તેઓનો અભિમાને ગા અબીગાજે ગાઉં ગાઉં હું હાલ આપની અબી

લાખા પુરી કરી આપું ! આમંત શિરોમણીના હૃદયમાં આશાનો ઉદ્ગ્રેક થયો તે હિંમત ધરી બોલ્યો. મહારાજ ! હું અર્થ ચાહતો નથી, ગૌરવ ચાહતો નથી ઉંચી પદવીને ચાહતો નથી, મારી એકજ પ્રાર્થના છે જે રાજકુમારની પ્રાણદંડની આજ્ઞા મોકુફ કરે. મારે પુત્ર નથી કન્યા નથી. મારા વિપુલ ચેલવનો કોઈ ઉત્તરાર્થીકારી નથી. હાલ રાજકુમારને ધર્મપુત્ર ઠરાવી ચ દાવત ગેત્રને અનંત નાશ-માંથી બચાવવા આહું છું. મહારાજ કૃપા કરી આ દીનની વિનતિ સ્વિકારશે. ઉદયસિંહે રાજકુમારની પ્રાણદંડની આજ્ઞા મોકુફ કરી. સાલગ્રાધિપતિએ શક્ત-સિંહને ધર્મપુત્ર ઠરાવ્યો. વૃદ્ધાવસ્થામાં સાલગ્રાધિપતિના પેટે એક પુત્ર અને પુત્રી પેદા થયા. તે સમયે રાણા પ્રતાપસિંહનો એક હૃત શક્તસિંહને બોલાવવા આવ્યો.

શક્તસિંહ અને પ્રતાપસિંહ બન્ને ભાઈઓ એકઠા મળ્યા. શક્તસિંહ પાલક પિતા અદાવત સરહારની રજા લઈ પોતાના ભાઈ પ્રતાપસિંહ પાસે ફરેવા લાગ્યો. પણ દોહાગ્યવશે તેઓનું મોહાદ લાંબા વખત ચાલ્યું નહિ. એકવાર બન્ને ભાઈઓ મૃગયા વ્યાપારમાં ગુંથાયા હતા. લક્ષ્ય સંબંધે બન્ને ભાઈઓમાં ઘેર વિવાદ ચાલ્યો. પ્રતાપસિંહ તીવ્રસ્વરે બોલ્યો ? આવ મેદાનમાં આવ ! કોનું બાણ વ્યર્થ ગયું છે જો ! શક્તસિંહના મસ્તકનો એક કેશ પણ કંપિત થયો નહિ. તે અવિદ્યુત સ્વરે બોલ્યો “ ચાલો આવો મેદાનમાં ! ચાલો. એટલામાં બન્ને ભાઈનું ઢંઢ ઝુલ્લ થવા લાગ્યું. શિશોદીયકુળનો સર્વ નાશ થતો જોઈ સઘળા લોક દિગ્મૂઢ થઈ ગયા. કોઈ તેઓને બારવા ગયું નહિ. ગિરહોટકુળનો પરમ મિત્ર પુરોહિત તે જોઈ ત્યાં દોડ્યો આવ્યો, લડતા બે ભાઈઓ વચ્ચે તે આવી ઉભો રહ્યો. જુદી જુદી જાતનાં મિષ્ટ વચનો કહી તેણે તેઓને તે કામથી બંધ રાખવા ચેબ્ટા કરી. પણ તેની ચેબ્ટા વિક્ષણ થઈ ગઈ, ત્યારે પુરોહિતે છરી લઈ પોતાનો ત્હકપિંડ છેદ્યો. અને તેઓના મધ્યમાં પડ્યો. ઘ્રાહાહત્યા થઈ પુરોહિતના પવિત્ર શોભિતે રાજકુમારના વિમલ ચરિત કલંકિત થયાં, ઘ્રાહાહત્યાનું મહાપાતક તેઓના શિર ઉપર આવ્યું. ત્યારે મોહાંધ ભાઈઓની આંખો ઉઘડી, પ્રતાપસિંહે, “મેવાડનું રાજ છોડી દેવા, શક્તસિંહને હુકમ આવ્યો, તેજસ્વી શક્તસિંહ તેમાં સંમત થયો, મોટાભાઈની ચરણવંદના કરી તેણે મેવાડનું રાજ્ય છોડ્યું, શક્તસિંહ પ્રતાપસિંહના ભયંકર શત્રુને જઈ મળ્યો. પ્રતાપસિંહે, મરેલા પુરોહિતની અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા કરી તેના પુત્રને ભૂમિવૃત્તિનું દાન કર્યું તે દીવસે બન્ને ભ્રાતાનો વિયોગ થયો, ત્યારપછી અનેક દીવસે શક્તસિંહ મોટા ભાઈ પ્રતાપસિંહની પ્રાણ રક્ષા માટે જોરાસાની સુલતાની બે સેનિકોની પાંચે રાખી પ્રતાપસિંહ પાસે આવ્યો. તે દિવસે બન્નેનું સુભાનૃત્વ રચાણું.

શક્તસિંહના સત્તર પુત્રો હતા. તે સત્તર પુત્રોમાં એકતા અને ભાતુભાવ નહોતો, જે દિવસે તે આ જગતમાંથી વિદાય થઈ ગયો. તે દિવસે, મા. પુત્રોને

ધુમાયમાન પિત્રેષ અગ્નિ પ્રચડવેગે સળગી ઉઠયો તેથી તેઓમા અતર્વિચ્છેદ થયો પોતાની અત્યેષક્રિયા કરવા એક પૂત્ર જન્મી શિનાય મધ્યા પુત્રો નદી તીરે ગયા અત્યેષક્રિયા કરીને મધ્યા વીનમરોર કિલ્લામા આવવા લાયા લણુજીએ પ્રથમથી કીલ્લાના દ્વાર બંધ રાખ્યા હતા તઓ મિલ્લામા પેગી શક્યા નહિ તેણે લણુજી વીગેરેને વારવાર બોલાવ્યા પણ લણુજીએ દ્વાર ખોલ્યા નહિ લણુજીએ કીલ્લામાથી જવાળ આપ્યો “ તમે નહુ બીજા સ્થળે આશ્રય શોધો આ સ્થળે તમને રહેવાનું સ્થાન નથી ” માટે ઘણાના પેન જવાના છે, ગમ્તમિહનો બીજો પુત્ર અચળ બહુ મોલ પામ્યો તે નમ વચ્ચે બોલ્યો “ તમે એ ત્રા કીલ્લાના બારણા ઉઘાડો ” બીજે અમાન ની પુત્ર અન્નરાત્ર વીગેરે લા બીજા થળે જઈએ, તેથી કીલ્લાના બારણા ખુલ્યા વયા અચળ પોતાના પદ નાના ભાઈઓને વડ અન્નરાત્ર પગિયાર ઘાડા વીગેરેને નર્ગ નમ્યાના પરિવારમહિત ઇંડર નામ્ય તરફ ચાલ્યો અન્નરાત્ર ની ગર્ભવતી હતી એવે ક તમે લઇ મોગ સાવધપણથી જવાનું હતું તેઓ પાલોડ નામના સ્વગની પાસે આવી પહોંચ્યા એલામા અચલની વનિતા પ્રમવ વેદનાથી પીડા પામવા લાગી એવે તે મધ્યા ત્યાથી અજગ વધી ગયા નહિ

તેઓએ પાલોડના ગનિયુડ નન્દા પારે આશ્રય માગ્યો એવા નકટમા તે સગદા તેઓને આશ્રય આપ્યો નહિ તે સ્થળે જન્ડવી દેવીનું એક ભગ્ન દેવાવય હતું તેઓએ તે જીર્ણ મદીન્મા આશ્રય લીધો તના એક ખુણામા જઈ તેઓએ આસ્વજન પ્રનવા સ્ત્રીને સુવારી તે મમથે પ્રચડ વંશે સુમવધાર વગ માહ પડવા લાગ્યો તે તોફાનમા મદી કપવા લાગ્યું મદીની ભીતમા ગહેવો એક મોગે શીલાખડ સ્થપિત થયો તે જાણનાની અનસ્થાનાગી સ્ત્રી ઉપર પડનાની તેયારીમા હતો અખીલના નાના ભાઈ બન્ડે પોતાના મન્તક ઉપર તે ઉપારી લીધો તેના બીજા ભાઈઓ પાનેના વનમા જઈ એક બાવળનું ઝાડ પીને લાચા, તે બાવળનું લાકડું તે પરતા પથગની નીચે ટેકા ઉપે સુધી દીધું

વિશ્વમાતા જન્ડવીના ભ ન મદીન્મા તે ભયકર દુર્યોગમા શકતાવત વીર અખીલની પત્નીએ એ નવકુમાને પ્રમવ આપ્યો તે નવકુમારની આકૃતી એઈ તે મધ્યા જુદીનુદી આગા જોષણુ કન્વા લાયા અને મધ્યાએ એકમત થઈ તેનું નામ “ આગા ” ગમ્યું મહામાયા જન્ડતનયાએ તેઓ ઉપર સતુષ થઈ આશાપૂર્ણ કરવા માટે તેઓને દર્શન આપ્યા તેની મરેરગાનીથી નવપ્રસૂતી સ્ત્રીના ફારીન્મા અધીક જોર આન્યુ તેઓ મહુ ઇંડરના તરફ ચાલ્યા યોગ્ય સમયે ફારી ગા ઇંડરમા પહોંચી ગયા ત્યાના સામન તાંએ તેઓને પન્માદે આશ્રય આપ્યો, તેઓના ભરણપોષણ માટે ઉપયુગ્ન ભૂમિવૃત્તિ તેણે આપી

ઇન્ડર સામનકર્તા ગઠોડ નજના મળ્ય અને સુખાવહ રાવહાન્થી

સમીપ થઈ, અખીવ પોતાના મધ્યે આથે આનદથી તે રાજ્યમા પોતાનો કાળ કહાડવા લાગ્યો તે સમયે રાણાનો પ્રધાન મર્ચિય પ્રમિદ્ધ જૈનપીઠ શનુજ્ય થકી પાછો આવતા એક નિશા ત્યા જાગનાને ગરો તે પરિનામ માટે પદ મદીગમા ત્યા નહેવો હતો નત્રીના પુષ્કળ વગ્નાદથી તેનું પદનદીર ઉડી જનાનો સભવ થયો ભયથી મત્રીવરના પ્રાણ જવા લાગ્યા તે ભયર દુર્યોગમા આત્મચક્ષા માટે કોઈ ગીતનો ઉપાય શોધી શક્યો નહિ બન્ન પ્રિયે ભાઈઓએ આવી મત્રીવરને તે મોટી આપત્તિમાથી બચાવ્યો તેઓનું તે પન્હિતાનુષાન જોઈ મત્રીવરને ઘણુંજ આનદ માન્યો તેણે તેઓનો પગિચય પુછ્યો તેના પ્રયુત્તરમા મધગી ખીના લાણી તે બોલ્યો “તમે અહિ નહો છો તેથી તમાની મોભા નથી” ચાલો ! ઉદયપુરમા ચાલો ! હું નિદ્રય કરી રહું છું જે મહાનગરને કહી માલગી તમને ઉપયુક્ત પદ અપાવીશ પણ તેઓ તેના અનુગમે મમત થયા નહિ રાજના નિમત્રણ વિના જતું તેઓને યુદ્ધ લાગ્યું નહિ હુકામા અધીક દીન તેઓનું ત્યા રહેલું થયું નહિ દિવિદાનના વિરુદ્ધે તક્ષક લેવા માટે અમરસિંહે તે સમયે સેના મચ્છ કર્યો તેણે તેઓને મોવાના હા મોઝાંધો તે ફાતની સાથે તેઓ ઉદયપુરમ અગ્યા

ઉદયપુરમા આવી ગળાવત ગજપુતોએ જે ડામ કરેલા છે તે કામો સાધા રણ હોઈ પુરેપુરી ગજમખિના માનુસ પડયા છે ચરનો માથે એક સમય રાણાનું યુદ્ધ થયું તે સમયમા મત્રીએ ગિરિ પ્રદેશમા હાવણી ગળવા રાણાને ફગ પડી હતી, ગીતનાગની મત્રી, વગી તુષામ મહિત ગિરિ પ્રદેશ એવી અવસ્થામા ગણાને કોઈ રીતની હઠકત ન થાય તેના માટે ચોધે અને બન્ને ઢગવામધ કાપ્ટ લાગી અગ્નિ કરી રાણાની ટાઢની પીડા મગડી હતી ભદ્ર કવિના મથોમા ચોધ અન્ન બંદના પદ કમના ઘણા પ્રિયજો જો થયું. જે છે જે દિનને ભયક સઘર્ષમા શુથાઈ શતાવત અને અદાવત ગજપુતિવસ અસ્ત્ર મીશ્ર તરફ ગયા હતા તે દિનને વીરવગ બંને શપ્તાવતના દગની એ આજ રણ લીધી હતી અગર જો કે મોગે ભાઈ ભણી તે યુદ્ધમા હોતો અગર જો ખીના બની મ જાન લેવા પ્રાપ્ત આપી ચે । કરી હતી તોપણ શપ્તાવત બંદના વીરવગની સાથેની ચેષ્ટા ફગવતી થઈ નહિ જ્યાં વીરવગ બન્ને, તે અતગગ દુર્ગમ એ રૂં ગઈ કર્યો, જ્યાં તે વિગટ દુર્ગ ચરનના હાથનાથી સ્ખવિત વયો ત્યા ડરોળના મામત ગભાએ, તે શુભ મમાચાર ગણાની પામે પહેચાડયા ત્યાં ગણાએ મતુષ્ટ થઈ તે વીરન વીરવગની ઘણી પ્રતમા કરી શપ્તાવત ગજપુતોની તે વીરતા અને તેજસ્વિતા, આજ ઘણે દરે જે ડામ થઈ ગઈ છે આગમ અને અદીણના મુદ્દનથી તેઓના વશ ધરો આજ અતિ દીન અને અકર્મણ્ય થઈ પડયા છે તોપણ તઓ સમાન સૂચક

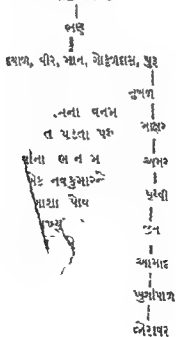
અભિલાદનથી, આજ પછી વચિત થયા નથી. વીગ્વર ખસે મોટા માનના ઉપર ચડી હુમ્મોટાની મ'મુખે આત્મવિનયન કર્યું. તેના બીજા ચાર ભાઈ અભિલેશ ચોધ દમત અને ચતુષ્પતિ પોતાના જીવનનો ઉત્સર્ગ કર્યો અને ભાઈની વસિ નયો.

શત્રુનિહનો મોટો પુત્ર કોઈ કારણથી રાણાનો વિરાગભાજન થયો. તેથી અહનિય દારૂણ શોકમા નહેતો હવો પણ તેથી અવસ્થામા તે અધિક દિવસ રહ્યો નહીં અદૃષ્ટદેવની સુપ્રસન્નતાથી તે ગણાની મહેરબાની દૃષ્ટિમાં પડ્યો. ભાડીના રોકોટ ગણાનું મજન અપમાન કર્યું હતું. તેથી યજ્ઞાવત સરદાર ભણજીએ પોતાની મેના માથે લઇ તેના ક્રીડા ઉપર હુમલો કર્યો. રાણો, તેથી ભણજી ઉપર પગ્મ મપ્રીત થયો ગણાએ તેને ભાડીનો ફિટો વીનસર માથે ભેગવી દનામમા આપ્યો.

વીગ્વર યજ્ઞનિહના નમયથી, તે આજના મમય મુખી એકંદર દશ સરદારોએ એકત્રે યજ્ઞાવત કુળ ઉપર શામન ચલાવ્યું. —

પ્રયોજન વશે બીજા પ્રતાવના અનુચીતન આપણે પ્રવૃત થયા. હવે મુખ્ય વિષયના વિષયમા આપણે પ્રવૃત થયા છીએ શિયોદીશ વીર અમરમિંહ યજ્ઞી

- શત્રુસિંહ

ઉપરાઉપરી ત્રણચાર વાર મમ્મટ જહાગીર પરાજીત થયો મમ્મટ જહાગીર ખડું મત્રાત્ર પામ્યો પણ તે નિઃકલ્મશ થયો નહિ તેણે ઉપયુક્ત ઇલાજ નેના નિવેશ કરવા માટે લીધા થોડા નમચમા તેણે એક મોટી મોગલ સેના તૈયાર કરી દુર્ધર્પ રજપુતોનો શી રીતે પરાજય થાય તેના ઉચારો તે યોજવા લાગ્યો અજમેરમા જઈ રાણા ઉપર હુમલો કરવાનું તેણે સ્થિત કર્યું તે વિશાળ સેનાના પર્યં વિશાળનું સૂત્ર ખુદ જહાગીરે પોતાના હાથમા લીધું સમાટે પોતાના પુત્ર પાર વેજને મેનાપતિના પદ ઉપર નિમ્ણે અજમેરમા સેનાદગ એકડું થયું, ત્યારે મમ્મટ જહાગીરે પોતાના પ્રીય પુત્ર પારવેજને બોલાવી કહ્યું “ બચ્ચા ” આ સમયે તારા બળાબળનો પરિચય થાશે જોને આજ તે ગર્વિત રજપુત વીરવરનો દર્પ સુધ્ધ કરી દેજે પણ મારી એક વાત ભુલીશ નહિ, રાણો અમર કે તેનો જેઠપુત્ર કણ તારી સાથે સાક્ષાત્ કરવા આવે તો તું તેને ઉપયુક્ત માનથી અને મવર્દતાથી મહાણુ કરજે જો જો । રાજ સમાન યોગ્ય ગિણાથાગનો વ્યત્યય ન થાય તેમ કરજે તારા ઉન્મત મેનિકો મેવાડ ગાજ્યની સતિ ન થાય તેમ કરજે ? *

મમ્મટ જહાગીરની આશા, આકાશ કુમુમના જેવી પરિણામ પામી, તે કુળનાળી થઈ નહિ પોતાના સેનાબળનું દાઢ્ય અને આધિક્ય જોઈ તેણે મનમા આશુ હતું. જે મેવાડપતિ અમરસિંહ યુદ્ધથી બધ થઈ તેની સાથે સલાહ કરશે એ મીતની અમુલક ચિતાને હૃદયમા સ્થાન આપી મમ્મટ જહાગીર બ્રાત થઈ ગયો દેશવૈરી ચડનોને વિશાળ સેના માથે મેવાડ ઉપર ચઢી આવેવા જોઈ ગણે અમરસિંહ પ્રચડવીર્ય અને ઉત્સાહે ઉત્સાહીત થયો, તે પોતાના મામત મરહારો અને રજપુત સેનાને લઈ ચડનોની સમુજે આવ્યો, આરાવલીના દ્વાર સ્વરૂપ એક પ્રમિદ્ધ ગિરિમાર્ગમા બંને સેના મમુખ થઈ ઉભી ગઈ તે ગિરિમાર્ગનું નામ ક્ષેમનર આ સ્થળે અનેક રજપુત વીરો થયું. રેશના ઉદ્ધાર માટે પ્રાણ આપ્યા હતા તે પવિત્ર ક્ષેમનક્ષેત્રમા + વિકર્મગવસ અસ્ત્ર ધારી પોતાના ગુણ વિમારદ મામત મરહારોને લઈ પ્રચડ મોગલ આજ રણુશોકવા તૈયાર થઈ ગયો બંને સેના વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ થયું વિશાળ બીના બની તેજલાક રજપુતવીરોનું પ્રચડબળ રોકી શકી નહી ચવનસેનાનો છત્ર નો વાવગો, તમા મેનિકો ચારે તરફ પલાયન કરના લાગ્યા, કેટલાક સેનિકો રજપુત કુળનું થી માર્યા ગયા જેઓ રજપુતના હાથથી પલાયન કરવામા બચ્યા, તેઓ મારૂર તરફ આવ્યા ગયા તે દિવસ, મેવાડના પક્ષનો એક ગુણ દિવસ હતો તે દિવસ ગિરોદિયકુળનો નાન મહાયોગનો દીવસ, તે દિવસે મોહાધમોગવમમ્મટની નિદ્રાલાગી તેનું વિશાળ સેનાદગ

* ધ મ ૧૬૧૧ મા એ યુદ્ધ ઘડના ઘડી

x હોમાહેને પ્રાતિથી ક્ષેમ નગે બ્રમપુર નામે રી દનિણા પચમા એ નગર કહેતું છે દેરીઆ એથમા પણ અગ્રેજ બુ ૧૧મા હોમાહેને એવીગીને અને બ્રમ અને પ્રમા કહેવડ

દગાઈ ગયું તેના પ્રિય પુત્ર પારવેજીનું જીવન મોટા મકંટમાં આવી પડ્યું હતું. પડિતવગર અમુકકાળે કહેવ છે કે “રાજકુમાર પારવેજી સુદ્ધશેત્રથી પલાયન કરી ગયો પણ કાગકુત્તર ગિર્મિર્ગમાં પડી મોટી વિપદમાં પડ્યો.

શાહજાદો અનેક કપ્ડે પ્રાણ લઈ પલાયન કરી ગયો, એ રીતે મોગવ સેના, ગજપુતોથી હાર પામી પણ મોગવ મત્રાટ જહાગીરે, પોતાની દનિક લિપિમાં એ મત્યનો અપવાપ કરી કહેવછે “લાહો-મા મારી માથે મળી જ્યાં મારે મેં પારવે જાને સુદ્ધ ચાત્રા છોડી, મારી પાસે આવવા કહ્યું હતું, અને રાણાની ગતિવિધિ જોવા મારે પાનેજને ડેલવાક સરદારો માથે ત્યાં ગેલેવા મેં આજ્ઞા આપી, ધન્ય નય મધતા આત્માવમાનનો પરિહાર કરતા, મત્રાટ જહાગીરે, મત્યનો અપવાપ કરી, વિશ્વની ચતુર્મા પુવ નાખીછે.

પગજીત પાનેજ, પલાયન કરી, અનનત વઢને પિતા પારે પહોચ્યો. મત્રાટ જહાગીરે તેના પુત્રને નેનાધિપત્ય ઉપર નીમી મોગલની વિરોધ મોડ્યો વાનમના પગાજ થવાથી તનુ હૃદય ક્રોધથી અને જીવામાંથી જાતક ગયું, મનમાં મઠપ કયો જે રજપુત રાજના હૃદય શોષિતે ક્રોધ અને જીવ માનુ શાંતિ વિધાન કરવું તેમાટે મત્રાટ જહાગીરે ચાલ વીર મહોજતખાને પોતાના પોત સાથે મોકલે મહોજતખા એક પ્રચડ ગુરુ હતો તેના બાદુબગની મદદથી મત્રાટ જહાગીરે અનેક સુદ્ધમાં જય મેળવે હતો મહોજતખાને ગજપુત વિરોધ મોકની મત્રાટ જહાગીરે જયની આજ્ઞા ગળી હતી અમર વિશાલ ગજપુત વીરના પ્રસદ બાદુ બગ પાને જાગરપિત મોગવ સેના પતિ પરાજીત થયો પાનેજનો પુત્ર પણ ન્હા મેનમાં પોતાના દગ માથે શચન કરી ગયો પણ તેજગિ મોગવ મત્રાટ નિરંતર થયો નહિ તેની પ્રચડ અગોહણી શય પામી નહિ એ મેનાનું નિત થયું તેના ઠેકાણે બીનું મેનાદગ આવી ગયું બે ત્રણ મેના એ નેના વનમણા કીપન હુમરે કયો નાણાએ તેના મધગા હુમવા વ્યર્થ ત પડતા પછ કાઈ થયું નહિ જે મધગા ગુ દક્ષ હતા તેઓનાથી એ નોના જાન મુકીયા નાણાની મદદ કરમ થત્રા લાગી, હરે જા વીર પુત્ર નવકુમાર, ગોઈ મોટો નહ્યો નહિ જે બાકી ગયા હતા તે નમર વિશાળ માગા ને નહોતા ગણે તેઓને લઈ જહાગીરની સેનાની વિરોધ દિતરો તે મ પગજપુતો, પ્રચડ મોગવ સેના માગરમાં કુદી પડ્યા તેઓના એ વીર બગ મામથી મોગવ સેનામાં જગાણ પડ્યું વીર પુગર પ્રતાપસિહના પગે વામ પછી નણા અમરનિરે, ચનનોના વિરોધે ન્હા દેવમાં ઉતરી મતરવાજ જય મેળવ્યો, પણ આ નમરે ચિતોડનું લયદગ મઠ હતું હરે સૌપાધ મમારે, પોતાના ચતુર પુત્ર પુનમને ગજપુતો વિરોધે મોડ્યો તેજગિની શાહજાહાન, તેણે નાની ઉમરમાંથી સુદ્ધ વિદ્યામાં શાહશિના મેળવી

હતી. જે દિવસે, અમરો તેનો સેનાપતિને અભિષેક કર્યો તે દિવસે શિરોદીય રજપુતોનું લાઝચગન એક દનમાંથી આરજત થઈ સદાથી મેવાડ દુનિ એક ભૂકંપ કવિત થઈ. આ ભયંકર સકટમાં ચિનોડપુરીની કોણ રક્ષા કરે ?

આજ મેવાડની અવરથા શોચનીય—મેવાડના કોપારનારમાં ધન નહોતું, કીલ્લામાં સૈન્ય નહોતું, અગ્રશાળામાં અગ્ર નહોતું. મેવાડનું અધઃપતન અનિવાર્ય હતું. અધપતન અનિવાર્ય દોષથી શું મેવાડ ભૂમિ વિના વીના શટના કષતમાં ભય ખરી ! મોગલ સમ્રાટ રઘુના રજપુતોને સંખલીત કરી. શકે ખરો ! મેવાડની વીરમંડળી, કુરુકુમે સતર યુદ્ધ લડી અનંત નિદ્રા કરી ગઈ. હવે મેવાડમાં જે અસંખ્ય માનવનો વાસ છે તે માનવો શું નિર્ભય ! તેઓ શું નિર્ભય માંમપિંડ ! વીરપ્રસૂ મેવાડભૂમિએ શું માંસપિંડનો પ્રસવ કર્યો ! જેનાં બાળકો અને સ્ત્રીઓ, જગતના સમક્ષ વીર્ય, મમતા, બતાવી ગયેલ છે, તે મેવાડભૂમિ શુ આજ વિના વિવાદે યવનો હતી બશે ! એમ તો બનશે નહિ. તેઓએ હજી સુધી પ્રતાપસિંહની દીપ્તિમયી સ્મૃતિ ઇશી નથી. શત્રુઓ ભયંકર વેપે નજદીક હતા. શત્રુઓ મેવાડને બાળી નાખશે, રજપુતોની પ્રાણવલ્લભાને હુંટી લેશે, મેવાડના સઘળા લોકોમાં તે ચિંતાનો ઉદય થયો. મધ્યાહ્ને પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યાંસુધી જીવન રહેશે ત્યાંસુધી મેવાડભૂમિ શત્રુના હાથમાં નહિ બશે. રણાંગણમાં શત્રુના હાથે પ્રાણ છોડવા બેહતર પણ જીવતાં રહી જનની જન્મભૂમિની દુરવરથા જેવી બેહતર નહિ. આવી કઠોર પ્રતિજ્ઞામાં બંધાઈ સઘળા રાણા અમરસિંહના વાવટા નીચે એકઠા થયા. કેટલાએ, રાજભંડાર પૈસાથી ભરી દીધો. સ્ત્રીઓએ પોતાનાં ઘરેણાં વેચી તેનાં નાણાં રાજભંડારમાં ભર્યાં. જેતાં જેતાં રાજભંડાર પૈસાથી ભરાઈ ગયો. તે નાણાની મદદે થોડા સમયમાં યુદ્ધ સામગ્રી તૈયાર કરી, મૈન્ય સાંમતોને લઈ મોગલ સેનાની સામે જવા અગ્રસર થયો. દોડા સમયમાં બન્ને પક્ષ વચ્ચે દોર યુદ્ધ થયું. રણજાનહિન રજપુતો મોગલની સાથે યુદ્ધ કરવા લાઝચગેલોએ કોઈ દીવસ અગ્ર ધારણ કર્યું નહોતું. જેઓએ કોઈ દીવસ—રણગતિ બેયું નહોતું તેઓ આજ રણશાળી પુરૂષોની જેમ લડવા લાગ્યા. પણ તેથી કાંઈ થયું નહિ. જે બીના બની તેનો ઉદ્દેશ કરવા લેખણ ત્રાસ ખાય તેમ છે. વીરવર આખારાઓળનો વાવટો, બહાંગીરના પુત્ર પાસે અવનત થયો. તે દુર્દૈવનું વિવરણ શિરોદીય કુળનું શોચનીય અધઃપતન—જેનો વૃતાંત સમ્રાટ બહાંગીરની આત્મજીવનીના બયાનમાંથી નીચે પ્રમાણે છે.

“ મારા રાજ્યના આઠમા વર્ષે હીજરા ૧૦૨૨માં ‘હુ’ કૂતસ’ લખ થયો કે અજમીરમાં જઈ, મોગ માલાચગન પુત્ર દુરમને યુદ્ધમાં અગ્ર કરે. ત્ય

પ્રાણી કુદ્ય કરાંગો ઉપયુક્ત મગય ગુરુર થયો. સુરમને જુદીજુદી જાતની મૃદ્ય-
વાત ખેલાવ, એક હાથી, એક ઘોડો, એક ખડમ, એક હાલ, અને એક છરી
આપી મેં વિદાય કર્યો. જે સેનાદળ તેના આધીનમાં રચા પેત હતું, તે સેનાદળ
સાથે ખાર હજાર ઘોડાસ્વાર મેં મોકલ્યા. અને આજીમખાને તેની નીચે સેનાપતિ
નીમી, તેના કમચારીઓને મેં મતોષકર બનીસો આપી.

" નવમા વર્ષના પ્રારંભકાળે એકવાર શુભ દિવસે હું ગલાના આગને બેઠો
હતો એટલામાં રાણાનો પ્રિયતમ હરતી એ આલમગોમાન અને બીજા સત્તર હાથીઓ
સુરમે જીત્યા અને તેઓને મહારી પામે આજ્યા, બીજા દિવસે એ આલમગોમાન
ઉપર બેસી હું નગરમાં ફરવા નીમ્યો અને સઘળાને સતોષ ધાયતેમ સોનાં આપ્યાં."

" ઘોડા સમયમાં સમાચાર આવ્યા જે રાણા અમરસિંહે મારી વધતા
સ્વીકારી મારી પાસે આવવાનો વિચાર કર્યો છે. મારા સાભાગ્યવાન પુત્ર સુરમે,
મેવાડના અનેક ક્ષેત્ર જીતી તેમાં મારું આધિપત્ય રચાવ્યું છે. દેશનાં જળવાયુ
અન્વાસ્યકર અને સઘળો પ્રદેશ હુર્ગમ હોઈ ગયળા પ્રદેશને શાસનાધીન કરવાતું
ફુલ્લ જાણી મેં તે સમયે, યુદ્ધ સ્થગિત કરવાનો મેં વિચાર કર્યો. પણ મારા
સેનિકોએ, ક્રીધ વર્ષાજનુ ઉપર કાંઈ પણ નગર ન રાખતાં સઘળો પ્રદેશ, કબિત
કર્યો, અને ત્યાંના અનેક સંજ્ઞાંત લોકના સ્ત્રી બીજેર પરિવારને તેઓએ કેદ કર્યા.
તેથી રાજ્યો નિરાશ થયો. આવી રીતને અત્યાચાર એક તે વિનીત થયો. સૂમકર્ણ
અને હરિદામજાલાને તેણે સુરમની પામે મેં આ, રાણાએ તેઓ સાથે કહેવરાવી
મોકલ્યું, જે તમે સ્વહસ્તે મને અવલંબન તો હું બીજાની હાંદુ રાજા જેમ
તમારી સેવા કરું અને મારા પુત્ર કર્ણને તમે આપો તેમ જોઈએ. " પણ હું મારા
વાર્ધક્યથી, હું જાતે તમારી પાસે રહી શકું થયું. મારી પાસે મોકલ્યું હતું.
આ મળતું વિવરણ અમારા પુત્ર અને મારા પુત્રને મોકલ્યું હતું.

મારા શાસન સમયમાં એવી રીતની વધારાની આજ્યા આપવાની આજ્યાથી
થયો, આજે મેં હુકમ કરેલ છે. મેવાડના માલિકોની આજ્યાથી આજ્યાથી
વંચિન ન થાય, મારી વિજયને આજ્યાથી આજ્યાથી આજ્યાથી આજ્યાથી
પોતાના દેશના અને તેના અંદરનાં ક્ષેત્રોના હુકમો આજ્યાથી આજ્યાથી આજ્યાથી
રાખી મનમાં અત્યંત ગવિષ્ટ હતા. ત્યાં કોઈ નરતક અવનત કરે નહિ
કેવા છે, મારા સાભાગ્ય વશે. શુભ અવસર આજ્યાથી આજ્યાથી આજ્યાથી આજ્યાથી
કરવા મને પહેલાં વામના નહોતી, એટલેકે તે સુદર્ભા મારા પુત્રને પ્રતિનિધિરૂપે
કેડકી રાણાને મારી આપી અને મારું એક પ્રમાણપત્ર તેના પાસે મેં મોકલ્યું,
જેમાં મેં મારા આજ્યાથી તેને નિર્મય રહેવાનું લખ્યું હતું. મારા મરણ વ્યવહાર ના
નિર્દેશન સ્વરૂપ તે પ્રમાણપત્રમાં મારી પાંચ આંગળીઓ અંકિત કરી. મનુ

લખ્યો. મારા પુત્રને મેં વળી લખ્યું જે તારે તે માનનીય રાણાની વાસનાના અનુમારે કામ કરવું. ”

“ મારા પુત્રે તે લિપિ અને પ્રમાણપત્રિકા, શુકરચંદ્રા અને શુદ્ધદાસે સૂચકર્ણ અને હિન્દાસ પાગડરાએ મોકલી ત્યારપછી એવું નિર્ધારિત થયું જે રાણો ૨૬ મી તારીએ મારા પુત્ર પાસે આવે.

“ શીકારના વાસ્તે અજમીરથી બહાર હું નીકળી ગયો, તે સમયે દુરમના તાબાનો મહમદખેજ નામનો એક આશામી મહારી પાસે આવ્યો અને દુરમનો હસ્તાક્ષરિત એક પત્ર તેણે મને આપ્યો અને તેણે કહ્યું જે રાણાએ દુરમની મુલાકાત લીધી. ”

“ તે સમાચાર સાંભળી મેં મહમદખેજને એક હાથી એક ઘોડા અને એક છરી ઇનામ આપ્યાં તેની સાથે જુલ્હીશીકારખા નામનો ઇન્કાબ તેને મેં આપ્યો. ”

“ સુલતાન દુરમની સાથે રાણા અમરસિંહની અને રાજપુત કર્ણ સાથે સુલતાન દુરમની મુલાકાતનું અને મહીપીતુરજહાને કર્ણ તે બંનેલીપદમયાર્દાનું વિવરણ.

“ તારીખ ૨૬ મી રવિવારે સામાનાજનના યીજા મામતરાજની જેમ યથેચ્છિત સંમાન અને સંજ્ઞા સાથે રાણા અમરસિંહે મારા પુત્ર દુરમની મુલાકાત લીધી. મુલાકાતના સમયમાં રાણાએ એક કીમતી પોખગજ સુવણ મંડિત અનેક શાજાસ મોટા મુયનાળા સાત હાથી અને નવ ઘોડા કર સ્વરૂપ દુરમને આપ્યા. મારા પુત્ર દુરમે તેને રાજેચ્છિત સત્કારે રૂહણ કર્યો, ત્યારપછી રાણાએ મારા માણ નંદનના જાતુમહેશને સ્પર્શ કરી માફી માગી. દુરમે, વિવિધ વિધાને તેનું આશ્વાસન કરી એક હાથી કેટલાક ઘોડા એક તલવાર અને કેટલીક રાજ યોગ્ય ખેલાત રાણાને આપ્યા. રાણાએ પોતાના પુત્રને પોતાની માથે આપ્યો નહોતો, તે દિવસે, સુલતાન દુરમ પાસેથી અમરસિંહે વિદાયગિરિ લીધી. વિદાય લેતી વખતે તે બંધાયો જે મુલ્ક જેને એકદમ મોકલવો. યથાકાળે કર્ણ આવી પહોંચ્યો. હાથી તલવાર છડાઈ હું ની જુદી જુદી ખેતાબ કર્ણને દુરમ તરફથી મળી તે દિવસેજ તે મારી પાસે આવે.

“ સુલતાન દુરમે મારી રાજાજમીરમાં મુલાકાત કરી અને મને કહ્યું. ” જે તમારી ઇચ્છા હોય તો રાજકુમારને તમારી મુલાકાતે લાવું. તેને લાવવાને મેં ઇચ્છા બતાવી. રાજકુમાર કર્ણ મારી પાસે આવ્યો. રાજકુમારને મેં જમણા પડને બેસાડ્યો. તેને મેં હાથપૂજા બેલાત આપી કર્ણ અત્યંત દાનગણો હતો ગિરિજેશના સેવનથી સુખમંદ્ય વડના ઉપબોગમાં તેનો અભ્યાસ નહોતો. રાજમલખા/ઝાકઝમક તેણે કોઈ દિવસ જોઈ નહોતી તે ઘોડું બોલનારો હતો. મારી સાથે રારીરીતે હળીમળી જવને ચાહતો નહોતો, રાજકુમાર કર્ણના તદ્દયમાં

વિદ્યાસોત્પાદન કરવા માટે હું હંમેશા તેના ઉપર અનુગ્રહનાં ચિન્હ દેખાડતો હતો. મેં તેને રત્નમંડિત એક છરી એક ઐરાકી ઘોરા સાથે આપી. તે દિવસે હું તેને મહીષી, તુરજહાન પાસે દઈ ગયો. તુરજહાને તેને સમલકૃત હાથી અને ઘોરા આપ્યા, તે દિવસે મેં તેને એક સુવ્યવાળો સુકાહાર આપ્યો, ત્યારપછી મેં એક હાથી તેને ભેટમાં આપ્યો. એક દીવસ મેં તેને ત્રણ બાજ અને ત્રણતુરા ભેટમાં આપ્યા. તે પછીજો એટલા બધાં ખજાણા હતાં જે હાથ લાંબો થાય કે તરત તેના ઉપર તેણેસી જાતાં વળી મેં તેને બે સુવ્યવાળી વીંટીઓ આપી તે માસના છેવટના દિવસે તે, મારી પામેથી ગાલીચો, ખુરશી, સુગંધિદ્રવ્ય સુવર્ણપાત્ર અને બે ગુજરાતી બળદ પામ્યો.

દશમું વર્ષ-એ વર્ષે કર્ણને તેની જહાંગીરમાં જવાની મેં છુટી આપી વિદ્યાગીરીના સમયે મેં તેને એક હાથી, એક ઘોડો, અને પચાસ હજાર રૂપીયાનો એક ભોતીનો છેડો આપ્યો. હીજરા ૧૦૨૪ આઠમી મહરના દીવસે રાજ-કુમાર કર્ણને પાંચહજારી મનસુખદારીના પદે મેં નીમ્યો. તે સમયે મેં તેને પાનાએ જટેલી એક ભોતીની માળા આપી. તે વર્ષના મહરમના દીવસે કર્ણને ખાર વર્ષનો પુત્ર જગતસિંહ મારી રાજરબામાં આવ્યો. ઉપયુક્ત વંદના કરી તેણે પોતાના પિતાની અને પિતામહની અરજી રજુ કરી. તે એક ચોટા સંતુ-ળમાં મેદા થયેલ છે એમ તેના સુખમંદળથી જણાતું હતું. તેના તરફ અદ્ય વ્યવહાર અને જુદી જુદી બક્ષીસ આપી સારી સંતુષ્ટ ચલાવવા દાખ્યો. આવ-નના દશમે દિવસે જગતસિંહ મારી અનુમતી લઈ પોતાને ઘેર ગયો. વિદ્યાકાળે મેં તેને વીસ હજાર રૂપીયા, એક ઘોડો અને એક હરતી સાથે આપ્યા. રાજ-કુમાર કર્ણના શિક્ષક હરીદાસ જાલાને રૂ. ૫૦૦૦ એક ઘોડા આપ્યો આપ્યા.

આગીયારમું વર્ષ-૨૮મી ફેબ્રુઆરી અકબર-મારી અનુમતીએ રાણાની ૨ કર્ણની બે પ્રતિભૂતિ ઘોડા મર્મરના પ્રસ્તરમાં બાદમાં હું જાને પ્રતિભૂતિ તે એક મહારી પાસે આપી, તેની પ્રતિષ્ઠા આગળના મહારાજે કરવા મેં હુકમ આપ્યો. ગાદી રાજ્યના અગીયારમાં વર્ષે એક હુકમ આપ્યો કે રાજાએ મને કર્ણને જે રૂલતાન હારમે રાણાના પ્રદેશમાં મોકલ્યો અને રાણા પાસે

સૌદમ્ય વર્ષ—હીજ ૧૦૨૬ રજીવિત આલિ ૧૭મા દીવને રાણા અમર-
સિંહના મૃત્યુના સમાચાર મળ્યાં. રાણાનો પુત્ર શીમસિંહ અને તેનો પૌત્ર જગ-
તસિંહ તે સમાચાર લઈને આવ્યા. તેઓને મેં જુદીજુદી જાતની ખેલાત આપી.
રાણા કણ્વને ગિંહામને બોધ ખુશી થયો.

સમ્રાટ જહાંગીરના હુક્તાશરીત વિવરણને ૨૧૨ ૫થાર્થ આપ્યો. હવે
પ્રયોજન વશે તે વૃતાંતની સંક્ષિપ્ત સમાલોચના કરવામા આવશે પ્રવૃત્ત છીએ.
જહાંગીરનું ૧૬૬૫ ઉન્નત અને મહત્ હવું. તે તેણે બનાવેલા પોતાના જીવન
વિવરણનો પાઠ કરવાથી માહુમ પડે છે. ક્ષત્રિયસિંહ પ્રતાપસિંહના પુત્ર ઉપર
જય મેળવી તે મોટા ઉદ્વાસમાં રહેતો હતો.

રજપુત ફેસરી પ્રતાપસિંહના પુત્ર અમરસિંહ ઉપર જય મેળવી સમ્રાટ
આનંદિત થયો ખરો પણ તેના હૃદયમાંથી રજપુત વીરની શીતિ ગઈ નહોતી.
તેણે તે આનંદના નિમિત્તે, રાણાના આશ્રમશુભાન નામના હાથી ઉપર ચઢી દીન
દશિદાને દાન આપ્યાં. રાણા ઉપર જય મેળવીને પોતાને ગૌરાન્વિત ગણી
લાગ્યો. શાથી કે તે જાણતો હતો કે શિરોદય જપુર સર રજપુતોમાં શ્રદ્ધ
અને વીર છે. તે વીર પુત્ર્ય રજપુતો ઉપર જય મેળવવા તેના પૂર્વજોએ કેટલી
ચેષ્ટા કરી હતી. કેટલો અર્થિયર્થ કર્યો છે તો પણ તેથી કંઈ તેઓનું વળ્યું
નહોતું, તેથી કરી સમ્રાટ પોતાને ગૌરાન્વિત માનતો હતો. જે અસિખ
અગઉ થયું નથી તે આજ થઈ ગયું. અગાઉ જે કુલ કષ્ટ નૃસંસતા વિગેરે
જયનું કામ સધાયું નથી તે કામ આજ તેના પુત્રે સુરમથી સદાચરણ
અને સદબ્યવહારથી સધાયું. તે જાણતો હતો જે ભારત વર્ષ, ૫૭૭ બી. સ.
અભિષેગે શાસિત થાય તેવો નથી એ નિમૂઠ તત્ત્વ દુરમના જાણીમા હ
તેથી તેણે સદાચરણના સોપાણના ૬૦૦૦ ભારત વર્ષ શાસિત કર્યું. સુદ
દર્શી જહાંગીરનેત્ર ચંદણ કરી સુખ દુઃ જનતાના એક ના સત્યની જ
પ્રમાણ તેણે તે સુનિવૃત્ત છોડ્યું નહિ. અનિવૃત્તના જે ભારતવર્ષ અસિખ
જે દિવસે તેનો પવિત્ર આત્મા આવોક

* સુરમ અમરની કચ્છાવર વંશીય રાજા સમ્રાટ જહાંગીરને ગૌરાન્વિત
કરવા કુતોદ્બેશી કરે છે. સુરમ અને કચ્છીપુત્ર કણ્વનેજાહેરે કુર્બાને આપી નામનો
દેવવહાર થયો.

+ સવંત ૧૬૭૨ ઈ. સ. ૧૬૬૬) ના વર્ષમાં રાણા અમરસિંહ પોતાના પુત્રના
હાથમાં રાજ્યભાર સોંપ્યો. ૫૭૬ ફરીબા થયેને અનુવાક મહાનુભવ ૨૦૬ મહેપ સવંત
૧૬૬૮ ઈ. સ. ૧૬૬૩) ના વર્ષમાં એ ઘટના ઘટવાની હકીકત પોતાના અધમાં લખે છે.

નહોં. કહું સુખદિ ગિ-કોટ કુળમાં પેદાથો હો, તેનો પિતા મહા પરા-
ક્રાંતિથી સમયોત્તર વચપર, વીરપ્રભુ મેગડ દેવમાં જન્મ લઈ યોગ્ય પિતાને
પુત્ર હોઈ, જગ માન્ય વીર કુળમાં પેદાથઈ તે સ્વેચ્છે દાન થયો. તેના પિતૃ
પુત્રે મે મેનાડની ત્રિવીરમાં સ્વેચ્છે પત્રું ભરતા હીંપું નહોતું જેઓની સાથે
મળા થઈ કલકિત માન્ય હતા, તેજ સ્વેચ્છે વિધાતાની ઇચ્છાએ તે વશી-
ભૂત થયો. તે સકાચ વિનાયો થઈ સ્વેચ્છે પામે પરાધિનતા પાશે બધથો. કર્ણ-
જેના તેજની રાજકુમારના હૃદયમાં તે સહન કેમ થાય, કર્ણ રાજપુત્ર સુખ-
સિદ્ધ શિષ્યોદિય કુળનો સજ્જન, તેનું હૃદય કાયમ વ્યથિત રહેતું હતું, રજ-
પુત્રનો શત્રુ શામન માને કોઈ જાનો મંશા હોતો નથી. જેની તલભાર
સ્વાધીનતા નથી જન્મસુખિની દુરસ્ત જોઈ અરો ભવિષ્ય ઉત્તરિના અપદોપનનું
દર્શન કરી જેતુ હૃદય મથિત કે દગિત થાતુ નથી તેનામાં મનુષ્યત્વ હોય ખરૂં
તે માનના નામનો યોગ્ય નથી કહું રજપુત કાંઈ તે વાધિનતાથી વંચિત
થયો, તેના પિતૃ પુત્રની શામન મૂર્તિ અને નિગમ સ્થળ મેવાડ, સ્વેચ્છના
કબજા આવી જહંગીર નામ પ્રસિદ્ધ થયું. પોતાનું નામ જહંગીરદાર નામે
પ્રસિદ્ધ થયું. એવી હદેશા કનાર થયુઓ સાથે કર્ણને વાત કરવાનું શીરીતે
યુક્ત લાગે.

જમાં જે સ્વેચ્છેએ તેને સંતુષ્ટ કરવા મારે હીંદુગજાઓના ઉપર આમન આપ્યું,
વ્યવહારગદાર રાજ્ય આપ્યું, અને પત્ર હાર સેનિકને તેને અધિનાયક બનાવ્યો,
નના સ્વેચ્છની એવી સુખસ્વતામાં વીરકર્ણના હૃદયમાં શું સંતિ થાય ખરી, શાથી કે
મેં તે સ્વેચ્છેનું કોશલ છે એમ સમજતો હતો. સ્વેચ્છેએ કર્ણનું એક અમુલ્ય રત્ન
કુમાર હીંપું હતું. તે અપૂરવ્ય રત્ન કર્ણની સ્વાધીનતા જે સ્વાધીનતા પામે ઇંદ્રની
નીની મુખે તૃષ્ણ હતાં. હો તે રાખી જાણીને કરતાં તેની
કર્ણની એક ઉપાર રહ્યો નહિ એનું ને જાણીને કરતાં મેં હુકમ થઈ મુખે
થઈ એમી રહેતો હતો. મનાટ જહંગીર નામ પ્રસિદ્ધ થયું. પોતાનું નામ જહંગીરદાર નામે
પ્રસિદ્ધ થયું. એવી હદેશા કનાર થયુઓ સાથે કર્ણને વાત કરવાનું શીરીતે
યુક્ત લાગે.

કર્ણને સાત હાર રજપુતગણ ઘોડામિત્ર જેવી રીતે રાખી પદમથ્યાદા પામે
માંથી માત્ર ત્રીજો તોડ સિવકાચ વિજીત મારુ નહિ નથી પદમથ્યાદા પામે
પંદરસો રજપુત ઘોડાસ્વાર સાથે આજ રજપુત મથ્યાદા પામે નથી પવ
તેરમું વર્ષ—એ વર્ષમાં ગજાના ઘોડા, રાજાના જાણ જેવી લાગી
મળે સકાતમત દર્શાવીગર અને પદમથ્યાદાને જેટલો તે વિચાર કરતો હતો.
તેને તે દેશમાં પાવી હો પીડિત થાતો હતો એના હુખમાં પીડિત થયું
રત્નનાં સ્વાર જહંગીરે આપેલ પદમથ્યાદાને ધિકારતો હતો. મુરમ રજપુત

સ ને પટે પેદા થયો * તે રજપુત વીરત્વનો પરમ આદર કર્યો હતો. તે રજપુત વીર ઉપર ખગ અતઃકરણે શ્રદ્ધા અને ભક્તિ રાખ્યો હતો તેની તે અકપટભક્તિ આદર, અને રજપુતાનુરાગથી વિચોદિત થઈ તેજસ્વી અમરસિંહે જહાંગીરની વચના સ્વીકારવા સકસ્ય કર્યો હતો. અને તેની સાથે બધુતા સ્થાપના તેણે સંમતિ આપી હતી. શુરમનો સ્વભાવ અતિશય સરળ અને ઉદાર હતો. તેનાં વચનો અત્યંત મધ્ય હત્યા. તેના વચનો અમરસિંહના કર્ણમાં અમૃત ન ખનાં હતાં. શુરમે રાણા સાથે સંધિ સ્થાપનાની વાતન કરી તે સંધિના મુખ્યમ તેણે તેની મિત્રતા માગી, તેણે અમરસિંહને કહેવગમ્યું હતું. જે “જે તમે નગરથી બહાર આવી એકવાર સમાટના પંલથી અંકિત થયેલું પ્રમાણપત્ર ગ્રહણ કરો તો હું આ શ્રેયે સધળા ચાલોને મેવાડ ભૂમિ છોડી દેવાની આજ્ઞા આપુ જેથી મેવાડમાં મુમત્-માનનું નામ કે ગંધ ન રહે એમ હું કરું” એ વાક્યે તેજસ્વી રાણાનું ઉત્તર તદ્દય એકદમ પ્રચંડ ઉચ્છ્વાસિત થઈ પડ્યું. તેણે શુરમના વચનમાં સંમતિ આપી નહિ. વીરકેશરી પ્રતાપસિંહનો પુત્ર થઈ તે સ્વાધીનતા પદ કરી મોગલની વચતા સ્વીકારે ખરે. તેણે બધુભાવે સુલતાન શુરમની સુસાકાત લીધી ખરી. પણ તેના તે પ્રસ્તાવમાં તે સંમત થયો નહિ તેના તે પ્રસ્તાવની તેણે હુપદથી ઉપસા કરી.

જે દિવસે સુલતાન શુરમે રાણા પાસે એ પ્રસ્તાવ એકરૂપે. તે દિવસે, તેણે રાજ્યભાર છોડી શતિમયી મુનિટિતું અવલગન કરવા દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. તે પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં થોડો વિલંબ હતો. શુરમની સુસાકાત લઈ આની, તેણે પોતાના સામંત સરદારોને બોલાવી કહ્યું જે પુત્રના લલ્લાટમાં રાજતિલક કરી હવે હું રાજ્યભાર છોડી દેવા આહું છું. + તે કહેવાના સમયેજ તેણે પુત્રને રાજતિલક કરી રાજ્યધક્ત્રી વિદાયગીરી લીધી. વિદાયકાળે, પ્રણત પુત્રનું શીર ચુંબી, તેણે ખીર ગંભીરભાવે તેને કહ્યું “જે પુત્ર ! મેવાડનું સંમાન ગોરવ હાલ તારા હસ્તમાં સોંપાલું છે.” રાજધાની છોડી રાણા કન-ચાંદીના ગિરિવનમાં મુનિવત ગ્રહણ કરી સુખ દુઃખે પોતાના દીવસ કહાડવા લાગ્યો. ત્યારપછી તેણે તે મુનિવત છોડ્યું નહિ. અને ફરીથી તે રાજધાનીમાં આવ્યો નહિ. જે દિવસે તેનો પવિત્ર આત્મા આલોક છોડી આવ્યો ગયો, જે દિવસે તેનું

* શુરમ અમરની કચ્છાવર વંશીય રાજકુમારીના ૧૭મો જન્મો હતો. તેને ભટ્ટ લે કો કચ્છ કુળેદ ભૂકર્ત કહે છે. શુરમ અને કચ્છાવર નામના બન્ને કુર્મ અને કચ્છા નામનો વ્યવહાર થયો.

+ મર્વત ૧૬૭૨ : ઈ. સ. ૧૬૧૬) ના વર્ષમાં રાણા અમરસિંહે પોતાના પુત્રના હાથમાં રાજ્યભાર સોંપ્યો. પણ ફરીગતા થયને અનુવાદક મહાનુભવ યોડ મહેલ મર્વત ૧૬૬૮ : ઈ. સ. ૧૬૧૩) ના વર્ષમાં એ ઘટના ઘટનાની સ્પીકત પોતાના અથમાં લખે છે.

પંચમૂળ પંચમૂળાં મળી ગયું. તે દિવસે તેના દેહદેહની પુત્ર ભંજન તેના પિતૃ પુરુષોની ભંજન માટે એકડા રાખા, અને દારૂ મળેલાં લાગ્યા.

અમરસિંહનું તે ચરણનું અધિક સમાસોચન કરવું તે પિતૃપેષણાત્ છે. તે વંદેસરી પ્રતાપસિંહનો યોગ્ય પુત્ર પવિત્ર ગિરોટકુળનો યોગ્ય રાજા હતો જે સઘળા શારીરિક અને માનસિક ગુણો વીરપુરુષનાં અગમ્યપણ છે. અમરસિંહ તે સઘળા ગુણોથી વિમૂર્ચિત હતા. મેવાડના સઘળા રાજાઓમાં તે અધિક બળિષ્ઠ અને ઉન્નત હતા. પણ તે તેઓના જેવા ગૌરાવ નહોતો, તેના મુખમંડળ ઉપર વિશાલ અને ગલિચનો કાળા જોવામાં આવતો હતો. જન્મથી વિપદના યોગામાં ઉછેરાઈ તેના મુખમંડળાં એવી કાલિયા આવી ગઈ હતી, ઐશ્વર્ય, વીર્યમતા, દયા, ન્યાય પરનાં આવી વંદેસરનાં, રજપુતોનાં પ્રધાન ગુણો ગણાય છે. અમરસિંહ તે પ્રધાન ગુણોથી વિમૂર્ચિત હતા. એને નાની, માપતોળી, મરજાંથી, પ્રજાથી અને નોકરાથી તે દેવભાઈ પૂજા હતા, તેના તે સઘળા ગુણગણન દાખલામાં રાજસથાનનું અનેક માંથી રજાઓ ઉપર અને ગિરનાર ઉપર કબજેમાં લેવામાં આવે છે.

અમરસિંહ ટોડ અને રજાઓ તે : મારે મુસ્તાન મુસ્તાન મારે રાણી ની મુખાકાત થઈ નગરની ઉપર દીસ એ એક ગિરનારના ઉપર તે અદ્વિતીય બળાવશીય દાસ જેવામાં આવે છે. એ અદ્વિતીય રાણા ઉપરસિંહે બનવાથી છે.

દ્વાદશ અધ્યાય.

કર્ણે કરેલ ઉદયપુરનું દહી કરણ અને શોભાવર્દન, સમ્રાટની સલામાં હાજર રહેવાની જવાબદારીમાંથી મેવાડના રાજની નિષ્ફૂતિ, સમ્રાટની મદદમાં આપેલ સેનાદળ ઉપર લીમનું અધિનાયકપણું, પારવેજની પ્રતિકુળે સુસતાન ક્ષુરમ સાથે લીમનું ષડયંત્ર, રાજદ્રોહી ઉપર સમ્રાટ જહાંગીરનું આક્રમણ, લીમનું મરણ, ઉદયપુરમાં ક્ષુરમનું પલાયન, આદરથી ક્ષુરમનું રાણાએ કરેલ ગ્રહણ, રાણા કર્ણનો પેર-લોકવાસ, રાણા જગતસિંહનું સિંહાસનારોહણ, મેવાડમાં ગંભીર શાંતિ, પેશાવાની છાતી ઉપર રહેલ દ્વીપોમાં રાણાનું પ્રાસાદ નિર્માણ, ચિતોડનું ફરીથી સંસ્કાર સાધન, જગતસિંહનો આલોકનો ત્યાગ, રાણા રાજસિંહનો રાજ્યાલિપેક, શાહજહાંનને પદચ્યુત કરી જહાંગીરનું સિંહાસનારોહણ, જહાંગીર અને શાહજહાંનનું હિંદુ પ્રેમિકતાનું પ્રકૃતકારણ નિરૂપણ, ઔરંગઝેબના ચરિતનું વિવરણ, રજપુતો ઉપર તેનું જહાયાવેરાનું સ્થાપન, રૂપનગરની રાજ્યકુમારી સાથે ઔરંગઝેબનો વિવાહ સંબંધ અને રાજકુમારીનું હરણ કરી રાણાનું પોતાના નગરમાં આગમન, સમ્રાટની વિરૂધ્ધે યુધ્ધોદ્યોગ, ઔરંગઝેબની યુદ્ધયાત્રા, ગિરવો ઉપત્યકા, રાજકુમાર અકબરનો પરાજય, રાજકુમાર અકબરનું, ઝિરિ સંઘર્ષમાં પડવું, રાણાના જોષ્ટ પુત્ર થકી અકબરનો સંઘર્ષ હોતો. પણ ઉપયુક્ત અવસરનાય. રાણા અને તેના સંરકારી રાઠોડ રજાય આપી શક્યો નહિ. અનેક લોકો પાલવ, ઔરંગઝેબનો યુદ્ધક્ષેત્રનો પરિસ્થાપિતતાના વિવાદ સ્વરૂપ મેવાડ છાત્રોપર હુમલો, રાણાના મંત્રીઓ કરેલ કહેવા લાગ્યા, ત્યારે કર્ણ શામાટે રજપુતોએ કરેલો આશ્રમનો કરેલ તેણે, તે હુસ્તનેય કલકનો નાશ કરવા કેટલું મોગલ પ્રાસમાંથી ચિતોડનો ઉદ્ધારનામે જોલવા સુકરર કર્યું. અકબરના અધાયેલ સિરો-દીય અને રાઠોડ રજાનામથી જોલાઓ પરાજય, રજપુતોનો ષડયંત્ર ઔરંગઝેબને પદચ્યુત કર્યો છે. મોગલ સિંહાસને ખેસારવાની ગોઠવણ, ગોઠવણમાં નિષ્ફળતા, રાણા તે મોગલ સમ્રાટનો સંધ્યપ્રસ્તાવ સંધીબંધન, વિષમ કાવચમાંથી રાણાનું મરણ, તેના અને

ઔરંગઝેબના ચરિતની સમોલોચના, રાજ્યસમુદ સંરોવર. ભયંકર દુર્લેક્ષ અને મહામારી.

ખાડના રોષ સ્વાધીન રાજા મહારાજ અમરસિંહનો જેટ પુત્ર કર્ણ, પિતાએ છોડેલ મજસિંહાસન ઉપર સવત ૧૬૭૭ (ઇ સ ૧૬૨૧) માં બેઠો આજ રાજસ્થાનના, નદનકાનન સગ્ગા સ્વાધીનતાના લીલા સ્થળ વીરપ્રસૂ મેવાડભૂમિનું પૂર્વ ગોત્ર નહોતું જે ગોરવ ગોરવા

નિવત થઈ મેવાડભૂમિ એકવાર સભ્ય જગતમાં શીર્ષસ્થાને આસન પામી હતી એકવાર જે મેવાડમાં સૂર્યવંશીય આખ્યાયોજના વશધરો, આ પછી એક પ્રચલ માર્તંડની જેમ પ્રખર તેજ ધારણ કરી ગયા હતા તે ગોરવ અને તેજ આજ મેવાડમાંથી અતર્કિત થયું મેવાડના હાલના રજપુતો, માર્તંડ તેજ છોડી સામાન્ય નક્ષત્રના તેજે ચમકતા હતા, આજ ભારતીય હિંદુરાજ્ય સમાજ તેવી રોચનીય અવસ્થામાં પડી હતી, તેઓમાં પોતાનું તેજ નહોતું, તેઓમાં પોતાની પ્રખરતા નહોતી, તેઓ પોતાની સત્તા હારી બેઠા હતા, તેઓ પોતાનું તેજ અને પ્રખર જ્યોતિ બોધ દઇ મોગલ માર્તંડની ફરતા હીન પ્રભાશી ફરતા હતા એ મોગલ માર્તંડનું પ્રખર તેજ રોધવાની આજ કોઈ હિંદુરાજામાં સત્તા નહોતી, હાલ કાળવશે તેઓ નિસ્તેજ અને સત્તા રહિત થઈ ગયા હતા.

વિશ્વજનીન અવશ્યભાવી નિયમનું કોઈ ઉલ્લંઘન કરી શકતું નથી એ અનતિક્રમણિય નિયમના વશવર્તિ થઈ આખ્યાયોજના વશધરો, આજ પોતાના તેજથી વિચ્યુત થઈ ગયા અને મોગલ સમ્રાજ્યને પાંચ મહામાત્રાજ્ય ગ્રહ અને ઉપગ્રહની જેમ તેજ નહોતું.

જગપુત્ર ગોરવ વીરપુગવ

પોતાનું ગોરવ અને તેજ બે

દીધી નહોતી તેજ સ્મૃતિ

મહારાજ કનકનેને જાન

તે દીવસથી તે વર્તમાન ન

લાખા અમયમાં અદૃશ્યકેના પુ

તેનું આપણે વર્ણન કરીએ છીએ

કનકસેને, લોકકોટ છોડી, સારાદેવ

તેના વશધરોએ ચારસો વર્ષ પુર્થી રાજ

ભાવ થયો અમરથ પાંદોનું આક્રમણ

આજ

ત બોધ

કેમરી

તે રોપી

વાંચા ગયા એ

જેવી અવસ્થા ઘટી છે,

જાણીમાં સૂર્યવંશીય મહારાજ

થો મુલતા વિવિધ પતાકા રોપી, તે સ્થળે

કેમે તે સ્થળે શિવાદિત્યનો આપિ

પાંદોનું આક્રમણ ન મહન થવાથી

મહારાજ શિલાદિત્ય સ્વજન સાથે યુદ્ધ સ્થળે પડ્યો. તેનું મુખનું નંદનકાનન ચારાધરાન્ય પારદલોકોથી ઉત્સાહિત થયું. તે લચાવહ કાળમાં એક માત્ર પુષ્પવતી પતનોજ મુખ સૂર્યવંશ તરૂની પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કરવા જીવતી રહી. ક્રમે ચંદ્રાદિત્યનો આવિર્ભાવ થયો. તે ઉપરથી ગિરિહોટ નામની ઉત્પત્તિ, ઇંડરમાં રાન્ય પ્રાપ્તિ ભીલોના અત્યાચારથી ઇંડરનો ત્યાગ, વીરકેશરી બાપ્પા રાઓળનો પ્રાદુર્ભાવ તેનો ચિતોડાધિકાર ઉદયપુરની પ્રતિષ્ઠા, શિશોદીયકુળનો ગૌરવોચ્છવાસ, છેવટે હીન હીન, અને શોચનીયરૂપે તે ગૌરવનો અવસાન આવ્યો. બાપ્પારાઓળની વિનય વેળાંતી, મુમલમાનો પાસે નમી, આજ ચિતોડમાં નવો યુગ પ્રવર્ત્યો. શ્વેતદ્રીપનો પરિત્યાગ કરી વિશાળ સસસિંધુ બોલંગી કેટલાક ખીટનવાસીઓ આજ અધઃપતિત હીન દશાપન્ન શિશોદીયકુળના ઉદ્ધાર માટે ભારતવર્ષમાં આવ્યા. તેઓના આવવાથી ભારતભૂમિએ નૂતન ભૂતિ ધારણ કરી, તેઓના આવવાથી ભારતીય લોકોનો જીવન શ્રોત દેવી રીતે નવી દિશા તરફ પ્રવાહિત થયો તે બાબતની સમાલોચના કરવા આપણે પ્રવૃત્ત છીએ.

કર્ણનું અસ્તિ સંપૂર્ણ વીરયોગ્ય સહિષ્ણુતા વીર્યમત્તા વિગેરે જે જે ગુણો રજપુતોના કહેવાય છે. તે ગુણોથી કર્ણ અલકૃત હતો. તેનું સાહસ અને કર્તવ્ય જ્ઞાન પ્રચર હતું. વિગત યુધ્ધોથી મેવાડનો એ કેસ ખાલી થઈ પડ્યો હતો. કર્ણે સારા ઉપાયો યોજી રાજકોષ નાણાથી ભરી દીધા. વિશેષ લડાઈના ખર્ચે તેની દીનાવસ્થા થાશે એમ જાણી કર્ણ કેટલાક સવારો લઈ, યત્ર સેના નિવેશને બોલંગી સુરત ઉપર આવી પડ્યો. પ્રથમ વિક્રમથી નગરવાસીઓને ત્રાસ પમાડી તેઓનું ધન તેણે તુટી લીધું, હુંટમાં આવેલા ધનનો રાણાએ દેશની દુરવસ્થા દૂર કરવા યત્ન કર્યો.

ઉપર અમે કહી ગયા છીએ જે રાણા કર્ણે એક સાહસી અને વીર્યવાળો રાજા હતો. પણ ઉપયુક્ત અવસરના અભાવના લીધે, તે બંને રાજગુણોનો પરિચય આપી શક્યો નહિ, અનેક લોકો એ પ્રશ્ન કરી શકશે જે ગૌરવ અને સ્વાધિનતાના વિવાદ સ્વરૂપ મેવાડ ભૂમિને જ્યારે ચવનો, જાળગીર, એવા શબ્દોથી કહેવા લાગ્યા, ત્યારે કર્ણ શામાટે ગુંગો રહી બેસી રહ્યો. તલવારની સહાયે, તેણે, તે દુસ્થનેય કલંકનો નાશ કરવા શામાટે યત્ન કર્યો નહિ. એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અમે માત્ર એટલું બોલીએ છીએ જે મોગલ સમ્રાટે મેવાડ ભૂમિને જાળગીર એવા નામે બોલવા સુકરર કર્યું પણ તેણે કર્ણને કોઈ દિવસ, જાળગીરદાર એવા નામથી બોલાવ્યો નથી. મોગલ સમ્રાટે કર્ણને પોતાનો એક પ્રધાન મિત્ર છે એમ લેખ્યો છે. મોગલ સમ્રાટના એવા સરલ મિત્ર વ્યવહારમાં રાજ્યમાં અશાંતિ લાવવી તે કર્ણને ઉચિત લાગ્યું નહોતું. દુકામાં તે શાંતિ કાનના છાંયા વૃક્ષને સમુજ નાશ કરવા ઇચ્છતો નહોતો એમ ધૃવ-

વાચી અને કન્વાધી શિશોદીય કુળનો નાશ થાય તેવું હતું” દેસાણ અને પાત્રનો વિચાર કરી કામ કરવું તે સ્વપ્નના કર્તવ્ય છે, જે નાણુત એ કર્તવ્યની અવ હેલા કરે છે તે આ જગતમાં અપ્રતિષ્ઠા મેળવે છે એ નીતિપૂર્ણ વાક્ય રાણાથી અવિદિત નહોતું કુકામાં તે અનુનારે કામ આધવાનું તેના મનના હતું, રાણા કહ્યું ઉદયપુરની આરે તરફ કોટ અને ખાઈ કરાવી હતી. પેશોવા નરોવગના જળનારોધના માટે રાણા કહ્યું એક જમણાધ્યે હતો અત પુરવાની રાણીએના માટે તેણે એક સ્વતંત્ર નિવાસ બનવાઓ હતો.

ગિ-હોટ કુળના રાજાઓએ પદરસો વર્ષ સ્થગતવર્ષમાં મન્ય કરી રાજ્ય સમાજના શિરસ્થાને આસન મેળવ્યું આજ રાણા કહ્યું તે ઈન્દ્રા આમનથી વિચ્યુત થયો, પણ તેનું મોરવ અનુક્રિત રહ્યું હતું સંભાટે તેને પોતાની જમણી જાણુએ આત્મન આપી, તેની તે આજરૂ નથી હતી તેણે તેની સ્વાધીનતા કરી લીધી હતી પણ તેની સાથે તે સામત રાજાના જેવો વ્યવહાર રાખતો નહોતો. અમ-લિહની સાથે સંધિસ્થાનના નનયે તેણે નિયમ બાધ્યો હતો જે જ્યામુધી શિશોદીયકુળનો રાજકુમાર નેવાડના નિહાતને અલિખિત ન થાય ત્યામુધી તે રાજ કુમાર સંભાટની નજનસામાં રહે, જ્યારે તે ગણે એવા નામથી પ્રસિદ્ધ યદ્ય રાજનિહાતને ખેતે ત્યારે તે નંભાટની રાજસભા છોડી દે તે નિયમ નાગી રીતે પાળવામાં આવ્યો. કહ્યું જ્યામુધી પિતૃ નિહામને અલિખિત ન થયો ત્યામુધી તે મોગલસંભાટની રાજસભામાં હાજર રહ્યો જ્યારે તે રાજનિહાતને અલિખિત થયો ત્યારે તેણે સંભાટની રાજસભા છોડી નંભાટની રાજસભાના શિશોદીય રાજાઓ, ધીજા હીંદુરાજાઓ કરતા માન અને મોગલ વધારે પામવા લાગ્યા.

યોદ્ધા સનયના શિશોદીય નંદારોએ મોજવાધીન સામતોમાં વિશેષ પ્રતિષ્ઠા મેળવી તે શિશોદીય સરદારોમાં કહ્યુંને નાનો ભાઈ ભીન વિશેષ ખ્યાતિ વાગે નીવડ્યો. નંભાટની મદદમાં નાણાને જે લક્ષ્મી મોખવ પડ્યું હતું તે લક્ષ્મીને અધિનાયક ભીમ હતો તે વણવધી અતિ તેજસ્વી અને નાહની હતો.

સુવતાન સુરમે તેની નાથે જાણુલાવે વર્તી અત્યત પ્રીતિ નાખતો હતો અને તેની મનવહત શિવાય તે કાંઈ પણ કાન કન્તો નહોતો ભીનના ચક્રપટ બધુતે નંપ્રીત યદ્ય સુરમે કાયમ સુધે મહેતો હતો તેણે તેની પદ્મદિ કરવા નાટે પિતા પાને નિવેદન કર્યું પ્રિયતમ પુત્રનો અલિવાષ પૂર્ણ કરી દેવાના નંભાટની વાતના હતી તેતો ભીમને “ તબ ” એવો ઈશાખ આપ્યો વળી છુનાતના તીર ઉપર ગંગા એ જનપદ તેને તેણે આપ્યો તે જનપદની તોડ રાજધાની હતી તે જનપદને ભૂમિષ્ટિમાં મેળવી ભીમની દુરામણ પ્રશમિત યદ્ય નહિ તેણે છુનાત નદીના તીરે એક મહેલ રધામ્યુ. તેમહેલ નામ રાજમહેલ હતું. મેરાજ

મહેલ, અનેક દિવસ સુધી ભીમના વંશધર્મા કબજામાં રહ્યું. હાલ રાજમહેલ વિધ્વસ્ત છે. પણ તેના ધ્વંશરાશિમાંથી તેના પ્રાચીન ગૌરવનાં ચિહ્નો હાલ નીસરી આવે છે. તે શહેર તે કાળમાં અત્યંત સમૃદ્ધ અને શોભા સંપન્ન હતું. પણ દુર્નયકાળના કઠોર કરના પ્રચંડ પ્રહારે તે રાજ મહેલ આજ ચુર્ણવિચુર્ણિત છે.

કર્ણુ સ્વભાવથી તેજસ્વી અને નિર્ભીક હતો. અકિંચિત્કર રાજ્ય અને સામાન્ય રાજોપાધિથી મુગ્ધ થઈ કર્ણુ પોતાની માન મર્યાદા વેચી દે તેવો નહોતો, તેને વશ રાખવા, મમ્નાટ જહાંગીરે કોશલનું અવલંબન કર્યું. પણ તેનું તે કોશલ મિદ્ધ થયું નહિ. હઝારો અનુબંધ બતાવીને પણ તે તેજસ્વી કર્ણુને વશ કરી શક્યો નહિ. સુલતાન હુરમનો કર્ણુ તરફ વિશેષ અનુરાગ બેંધ મમ્નાટના મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થયો. ભીમને સુરતથી અંતર્હિત કરવા તેણે સંકલ્પ કર્યો. ભીમને તેણે ગુજરાતના શાસન કર્તૃત્વના હોદ્દા ઉપર નીચો. ભીમ તે નવાપદની ઉપેક્ષા કરી સુલતાન હુરમ સાથે રહેવા લાગ્યો. સમ્રાટ જે સંદેહ કરેલ હતો. તે સાથે નીવડ્યો. હુરમ, મોટાભાઈ પારવેજને રાજ્યહક છીનવી લેવાના ઇરાદે પિતૃ સિંહાસન પોતાના કબજામાં લેવા ચત્ન કરવા લાગ્યો. તે અમથે રાજ્યમાં ઘેર તોફાન ઉઠ્યું, જે તોફાનના અગ્નિમાં બેનશીબ પારવેજ પતંગની જેમ બળી ગયો.

તેજસ્વી ભીમે સમ્રાટની આજ્ઞા અગ્રાહ્ય કરી તેનું કારણ હતું. તે પારવેજની અંતર્હદયથી પ્રભા કરતો હતો. પારવેજ શિયોદીયકુળનો પદમ શત્રુ હતો, રજપુતોનો સર્વ નાશ કરવા તે તત્પર રહેતો હતો. તેણે મેવાડનું સંપૂર્ણ અનિષ્ટ કર્યું હતું. ત્યાંસુધી હુરમ જીવે છે. ત્યાંસુધી પારવેજ રાજ્ય સિંહાસને બેસી શકશે નહિ એમ ભીમની ધારણા હતી. પણ પારવેજના હાથમાં ભારતવર્ષનું શાસન સૂત્ર ન બાધ તેમ થવા દેવાની ભીમની એટા હતી. તે બાબતની ઉપયોગી મંત્રણા તે સુલતાન હુરમ સાથે કરવા લાગ્યો, મંત્રણામાં નિશ્ચિત થયું જે જો હુરમની સમ્રાટ બનવાની ઇચ્છા હોય તો બહેર રીતથી પ્રતિદ્વંદિતાના ક્ષેત્રમાં ઉતરી પારવેજનો સંહાર કરવો તે જરૂરનો છે. હુરમે વધારે વિલંબ ન કરી કેટલાક અનુચરોને સાથે લઈ તેણે પારવેજ ઉપર હુમલો કર્યો. તે હુમલામાં પારવેજ હણાયો, ત્યારપછી હુરમે પિતાના વિરૂધ્ધે બળવો કર્યો. તેની સંકલ્પ સંધિમાં સહાય કરવા અનેક રજપુતો તેના પૃષ્ઠ પોષક થયા. તે પૃષ્ઠ પોષકોમાં મારવાડનો અધિપતિ ગજસિંહ વધારે પ્રસિદ્ધ થયો. રાઠોડરાજ ગજસિંહ હુરમનો માતામહ યાતો હતો. દુકામાં હુરમની મદદનો તે પ્રધાન પ્રસાર હતો. સમ્રાટ જહાંગીર તેનું અનિષ્ટ કરે તેમ બાણીને તે છાનાધથી કામ કરતો હતો.

તે નવા પેદા થયેલ વિદ્રોહ વન્હિને ઓલવવા સમ્રાટ જહાંગીર ખુદ વિદ્રોહીની સામે થવા અગ્રસર થયો. રાઠોડ રાજ ગજસિંહ તે વિદ્રોહીનો પૃષ્ઠ પોષક છે

એમ સત્રા પ્રથમથીજ લાણુલો હતો, તેનું તે લાણુ અગર બેઠે મદેહલરંડુ હતું તોપણ તે સ્ત્રોડરાજને અધિનાયકપણા ઉપર ન નીમતા તેણે અખન્ના રાજાને અધિનાયકપણા ઉપર નીમ્યો, ત્યારે ગજ્જિહ છતરાયો ઘમ તેના વિરૂધ્ધે ચાલ્યો, ગજ્જિહ હુરમનો માતામહ ધાય તેજ વિદ્રોહાનળનો પ્રધાન અને પ્રથમ ઉત્તેજક હતો કમે બન્ને નેનાદગ સુદાર્થ લલા યથા ગજ્જિહ તે મમયે આગ્યો નહિ, ત્યારે ભીમસિંહે તેને કહી મોકલાવ્યું “ આપનું એ રીતનું નિઃસંસવ ભાવે મહેવું યુગ્મિયુગ્મ અને ન્યાયપગ ગણાય નહિ, આશ્ણે આપ અમારી માથે મળી બાગ્યો, નહિ તો અમારા યત્રુ થાગ્યો, તેજસ્વી ભીમસિંહના વચન માલગી ગજ્જિહ મર્મહિત થયો, શિશોદીય ભીમસિંહ તેથી લેશ માત્ર ભય પામ્યો નહિ, તેનું નેનાદગ સુદમા ઇત્રિભિન્ન વયુ પોતે સુદક્ષેત્રમા પતિત વગે. મુન્ન પોતાના નેનાપતિ મહોબતખા માથે ઉદયયુગ્મા પલાયન કરી ગયો.

ઉદયપુરના શ્રાતિમય ઝાચાનગમા સત્રાટે થોડા દિવસ વિદ્યામ કયો ગાણુએ તેના વામ માટે પોતાના મટેવનો એક ભાગ કહાડી આપ્યો, મટેવના તે ભાગમા સુલતાન હુગ્મ પોતાના ખારિષદ વર્ગ માથે રહેવા લાગ્યો, તે ગજ્જલવન છોડી દઈ ખીન સ્થળે વામ ઠરવા સુલતાને અભિવાધ બતાવ્યો. હુરમનો તે ભાવ બેધ નવો અત્યત મતુષ્ઠ થયો તેણે ત્યાના નરોવર ઉપર સુલતાનના નિવાસ માટે એક અદ્વાલિકા તૈયાર કરાવી.

એ અદ્વાલિકા લુદી લુદી બાતના શોભનીય અને દ્રવ્યથી અલકૃત હતો તેના મધાળા ઉપર ઇસ્લામની અદ્વિચદ્ર શોભિત લુદા લુદા વર્ણની પતાકા ફગવી હતી તે મનોહર અદ્વાલિકાના પ્રચસ્ત અગન ભૂમિમા મહારશાહ ક્ષી-

* સત્રાવન મરનાર માનસિંહ અને તેનો ભાઈ મોડગાસ, ભીમસિંહના પામર્ષ આપનાગ હતા તેઓ મરેબનખા સાથે મળી જઈ જહાગીરના વિરૂધ્ધે પાયત્ર કરતા હતા મેગર જનપદની અદગુ અનવાર નગર માનસિંહના હગ્મના હતું માનસિંહ મહારીર પુરપ હતો અમરસિંહના સુદમાગર્મા તેણે રાણાના માટે અત્યત પુરપલ બતાવ્યું હતું તે શિશોદીય કુળનો મહાયોવ કરેવાનો હતો તેના સગીર ઉપર એથી જન્મ્યો હતા તે જન્મ્યો, મુમનખાનો માથે સુદ રવામા થયા હતા માનસિંહ ભીમસિંહનો પગ મિત્ર હતો તે બન્નેના વચ્ચે એવો અત્રિમ પ્રેમ હતો જે એમનું દમ્પ બીન્નેનું નેઈ સમતો નહિ, ભીમસિંહના પ્રાપુના મમાચાર મરજાએ માનસિંહ પામે આ ટિન ગળ્યા માનસિંહને ભીમસિંહના મૃત્યુના ખચર નરોના કેમરે તે આહન દોઈ મધ્યા ઉપર હતો તેના મરજા અજેક્ષત હતા તેના ઉપર પાટા બાધેલા હતા તેહમેશ ભીમસિંહ સાથે બોળન કરતો, ભીમસિંહને બોળનમા સાથે ન જોઈ માનસિંહને મદેહ ઉપન થયો તેરો પોતાના પાયક બ્રાહ્મણને પુછ્યું બ્રાહ્મણે માચી વાતલુપાવી માનસિંહને મદેહ દત્ત થયો તેણે ક્ષાના પાય ઉપેડી ફેંટી નાખ્યા અને તે કણે મગ્ન પામ્યો.

રના સ્મરણથી કુદ્ર ચેત્ય ઉભું કર્યું હતું. સરોવરના વૃક્ષસ્થળ ઉપર રહેલી અટ્ટા-લિકામાં પોતાના પરિવાર તથા પારિવદ સાથે રહી હુરમ આનંદથી સમય કહા-ડવા લાગ્યો. પણ તેના હૃદયમાં શાંતિ નહોતી. જુદી જુદી જાતની ચિંતાથી અભિભૂત થઈ છેવટે, ભારતવર્ષનો ત્યાગ કરી તે ઇરાન દેશમાં રહેવા ગયો *

વિધાતાના ક્રોધે વિધાનાનુસારે મેવાડમાં સ્વાધીનતાની મૂર્તિ દોષ પામી રજપુતો મોગલથી છતાઈ ગયા. તેઓ પરાધીન થયા. પણ જે રીતે છત સાથે વ્યવહાર ચલાવે છે તે રીતે જહાંગીરે અને તેના પુત્ર હુરમે રજપુત ઉપર વ્યવહાર ચલાવ્યો નહિ. સુલતાન હુરમ કર્ણને પ્રકૃત બંધુની જેમ જોતો, તેઓનું બંધુત્વ તેઓના જીવન સુધી પર્યં વસિત રહ્યું. મેવાડ ભૂમિનો પરિત્યાગ હુરમે કયેઈ જેથી કર્ણ સંતપ્ત થયો તેણે આશા રાખી હતી કે તે દ્વીપ ભુવનમાં હુરમને બાદશાહ નામે બોલાવવાનો સમય આવશે. પણ તેની આશા પૂર્ણ થઈ નહિ, આશા ફળવાળી ન થઈ એમ જાણી કર્ણ અત્યંત દુઃખ થયો.

સંવત્ ૧૬૮૪ (ઈ. સ. ૧૬૨૮) માં રાણા કર્ણે પોતાના પુત્ર જગતસિંહને રાજ્યાસન સોંપી આ લોકમાંથી વિદાયગીરી લીધી તેણે આઠ વર્ષ રાજ્યશા-સન ચલાવ્યું. તે આઠ વર્ષ જાણીર શાંતિથી નીકળ્યાં તેના પરલોકવાસ પછી થોડા સમયે સમ્રાટ જહાંગીર પરલોકવાસી થયો. તે સમયે સુલતાન હુરમ સારાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં હતો. રાણા જગતસિંહના પિતા અને કાકાએ, હુરમને જે સિંહાસને બેસાડવા પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તે સિંહાસન આજ શૂન્ય. હુરમનું લાગ્યગગન નિર્મળ અને સાફ થયું. એ મંગળમય સમાચાર પોતાના પિતૃ બંધુ હુરમને ન આપી શું જગતસિંહ નિશ્ચિંત રહે ખરો, તેણે કેટલાક રજપુતોની સાથે પોતાના ભાઈને સારાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં મોકલ્યો. હુરમને સવળા સમાચાર મળ્યા તે રાણાને એકવાર ઉદયપુરમાં મળી ગયો. ઉદયપુરના બાદશમહેલ નામના મહેલમાં દિલ્હીના સામંત સરદારોએ અને કરદ રાજાઓએ, સુલતાન હુરમને, સહુથી પહેલા શાહજહાંનના નામે અભ્યર્થના કરી. તે દિવસે ઉદયપુરમાં ઘેરઘેર મંગળગીત થયાં. કોઈ સુસજ્જમાન રાજાના અભિષેક કાળે હીંદુઓએ એટલો બધો આનંદોત્સવ કર્યેઈ નથી. પરમધર્માત્મા શાહજહાંન થોડા સમય પછી ઉદયપુરમાંથી રવાને થયો. રવાને થવાના સમયે, તેણે જગતસિંહને પુષ્કળ પદ્મરાગમણિ આપ્યા. અને ચિનોડના કીલાનો પુનઃસંસ્કાર કરવા તેને તેણે રજા આપી.

રાણા જગતસિંહે છવીસ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. એ છવીસ વર્ષ અતિવિમળ શાંતિથી નીકળ્યાં એ લાંગા કાળમાં રાજ્યમાં કોઈ રીતની આપત્તિ નહોતી. ભદ્ર

લોકોના અથમા જન્મસિંહના રાજ્યનું વિસ્તૃત વિવરણ જોવામા આવતું નથી તેનું કારણ એટલું કે મેવાડના ભટ્ટ લોકો વીરરસ પ્રિય હૃદય સ્તલન વીરરસનું વર્ણન કરવું તેઓને આરી રીતે ગમતું હતું જેથી હૃદય ઉતેજિત થાય, ઉન્માદિત થાય, ઉત્સાહિત થાય, સ્તબ્ધ થાય, તે રસ તેઓના અથમા પ્રધાનરસ, તેઓ જેવા વીર રમામોદી તેવા અહ્ભુત નૈપુણ્યે અને વિપિચાતુર્યે તે વીરરસના વર્ણન કરનાર હતા જન્મસિંહના શાંતિમય રાજ્યકાળમા શાંતિમય ઉચ્ચા શિષ્ય શાસ્ત્રની આરી રીતની આલોચના થઈ હતી શિષ્યના કાર્ય શિવાય સ્થાપ ત્યના કાર્યે પણ રૂંડા ઉત્કર્ષથી તેના રાજ્ય સમયમા બનેલ છે

ઉદયપુરમા જે સઘળી પુરાતન અટ્ટાલિકાઓ હાલ જોવામા આવે છે તે મધ્યમી રાણા જન્મસિંહે બનવાપેલ છે તે સઘળી અટ્ટાલિકા આજ અમુણુ ભાવે રહેવ છે તે સઘળી અટ્ટાલિકાનું સોભા મોદ્ય અને મનોહર નિર્માણ કોશલ જોવાથી હૃદય અભુતપૂર્વ આનંદે ભરાઇ જાય છે

રાણા જન્મસિંહે જેજે સારા મહેલો બનાવ્યા છે તેમા જગનિવાસ અને જગમદિર વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે, વિમળ જળવાળા પેશાળાના વૃક્ષ ઉપર શોભેલા દ્વીપહૃદયમા જગમદિર અને જગનિવાસ નામના મદિરા છે બન્ને મહેલો સમાન સુદર અને સમાન રચ્ય વસ્તુઓથી સુશોભિત, તે બન્ને મહેલના આરી વીગેરેના બારણા કાચના હોવાથી ભગવાન ભાસ્કરદેવના કિરણથી અત્યંત શોભાવાળા છે તે બન્ને મહેલો મર્મર પથ્થરના ઘડેલા, પેશાળાના ઘાટ ઉપર સરદારે વીગેરેને વિદ્રામ લેવા અનેક પગથીયા હતા

રાણા જન્મસિંહ એક અમાનીત રાજા હતો મોગલોના નિર્દય આચરણે મેવાડના હૃદયમા જે વિષમ ક્ષત થયેલ હતો તે ક્ષતનું આરોગ્ય રાણા જન્મસિંહે કરેલ છે તેનો સ્વભાવ મિદ્ધ નોખ્ય ભાવ અત્યુદાર પ્રકૃતિ અને સરળ નુમિદ્ધ આજ્ઞાપદી તેના શત્રુના પણ કઠોર હૃદય પિગળિત થઇ જતા હુકામા જે લોક તેની સાથે એક વાર આલાપ કરે તે લોક તેના આચરણથી મુગ્ધ થાય તેના તદ્દશુણેને સુસલમાન ઇતિહાસ લેખક પણ વર્ણવે છે ખુદ મઝાટે આત્મજીવન વૃતાતમા જન્મસિંહના ગુણની પ્રશંસા કરી છે મહોદય મગ ટાંમરોએ પણ જન્મસિંહના ગુણથી મુગ્ધ થઈ, તેને ઉદાર અને મરજ નાજ કહેવ છે ચોચનીય દશાને પામેવ ચિતોડપુરીને ગણા જન્મસિંહે આળાદીની પૂર્ણ માત્રામા આણી હતી રાણા જન્મસિંહે માલખુડજ - મિહદાર અને છત્રકોટનો પુનરુદ્ધાર કર્યો

૭ મિનોડના ત્રીજા ઉત્પાદનમા અકત્રા ગાદિએ દાગથી માંસુજને ઉગડી દીધો હતો.

રાણા જગતસિંહે મારવાડની રાજકુહિતા સાથે વિવાહ કર્યો હતો. તેના ગર્ભે તેના બે પુત્રો પેદા થયા. તેમાંથી મોટો રાજસિંહ, મેવાડના રાજસિંહાસને બેઠો. વિધિના અનુલંઘનીય નિયમે મેવાડની પૂર્વ અવસ્થા ખીલકુલ બદલાઈ ગઈ હતી. આજમુખી મેવાડ રાજ્યમાં ગંભીર શાંતિ વિરાજતી હતી. રાણા રાજસિંહના શાસનકાળમાં તે ગંભીર શાંતિ સંતાઈ ગઈ, ભેતા ભેતામાં ઘોર અશાંતિની મુર્તિ મેવાડમાં સ્થળે સ્થળે નાચવા લાગી. હીંદૂ મુસલમાન વચ્ચે વિવાદાગ્નિ ફરી પ્રજ્વળિત થયો. કેવળ મેવાડમાં પ્રજ્વળિત થયો એટલું નહિ, પણ સઘળા રાજસ્થાનમાં તે પ્રજ્વળિત થયો, સઘળું રાજસ્થાન ઘોર અશાંતિનું લીલા સ્થળ થઈ પડ્યું. વિવેચના કરી જોવાની માલુમ પડે છે જે એ અશાંતિનું મૂળ કારણ મેવાડપતિ રાણા રાજસિંહ હતો. તે ઘોર અશાંતિ કરી દેવામાં ઘણું કરીને તેની મદદ હતી. ધર્મપરાયણ શાહજહાન આ સમયે અંતિમવયની શેષ સિમા ઉપર પહોંચી ગયો હતો. આ સમયે મોગલ સામ્રાજ્યના ભાવિ ઉત્તરાધિકારીને લઈ શાહજહાનના પુત્રોમાં મોટો વિવાદ વિષવાદ ચાલ્યો, તે ભાઈઓના કળ્યાણમાં જે સંઘર્ષાગ્નિ પેદા થયો, તેથી સઘળું ભારતવર્ષ સંતપ્ત થયું, પોતપોતાની દૂરભિસંધિ સાધી લેવા સમ્રાટના દરેક પુત્રોએ રાજસ્થાનના રાજાઓની મદદ માગી, તે વિવાદકાળમાં શાહજહાનના ચારે પુત્રોએ રાણા રાજસિંહની મદદ માગી. રાણા રાજસિંહે, માત્ર દારાનો પક્ષ લીધો, દારા સમ્રાટના જોડે હતો, ઉત્તરાધિકારીત્વની ચિરચલિત પ્રથાના અનુસારે દારા રાજ્યનો હકદાર હતો, દારાની ઉત્તરાધિકારીત્વની ચોગ્યતા પ્રતિપાદન અને સમર્થન કરવા માટે રાજસ્થાનના, સઘળા રાજાઓ રાજસિંહને મળી ગયા. તેઓ સઘળા એકઠા થઈ દારાના વાવટા નીચે સુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા. પણ તેઓએ કુલગનમાં અને કુલધુમાં દુર્ધર્મ ઔરંગઝેબની સામે તલવાર લીધી. તેઓનો ઉદ્દેશ સફલ થયો નહિ, ફતેહાબાદના સુદ્ધક્ષેત્રે એક માત્ર ઔરંગઝેબના બાહુબળે તેઓનો ઉદ્ધમ અને મનોરથ વિફળ થયો, દારા, સુબા અને ઝરાદના મસ્તકે વજાયાત પડ્યો.

ફતેહાબાદમાં સુદ્ધક્ષેત્રની વિજયલક્ષ્મી ઔરંગઝેબની અંકશાચિની થઈ. તેના અદ્વૈતેનાં માર્ગ સંપૂર્ણ રીતે નિષ્કંટક થયો. તે માર્ગમાં જે લોકો કંટકરૂપ હતા, તેઓને ઔરંગઝેબે અસિંહરતે અંતર્હિત કર્યાં. પોતાના પિતાનાં, પોતાના ભાઈનાં, પોતાના બંધુનાં અને પોતાના ઔરસપુત્રનાં હૃદયશોષિત પિવામાં ઔરંગઝેબે કાંઈ કસર રાખી નહિ, બચકર દુરાકાંક્ષા અને રાજ્યલિપ્સાનો વશીભૂત થઈ તેણે જે પેશાચિક કાર્ય કર્યાં. તેના વિચાર કરવાથી હૃદય સ્તંભિત થાયછે.

તૈમુરના વંશપર દૂરદર્શી બાબરે જે રાજ્યરક્ષિણી અપૂર્વ નીતિનું અનલંબન કર્યું હતું, તે નીતિનું બળદર્પિત ઔરંગઝેબે અવલંબન કર્યું. હત અને પોતાના વંશધરોને તેનું અનુસરણ કરવાની ફરજ પાડી હતી, તે મોગલ સામ્રાજ્યનો

જહાદીથી અધ.પાત થાત નહિ અને મત્સ્ય સધ પ્રભવત્સલ શાહજહાનનું શોભામય મયુરાસન આજ પશ્ચ દિલ્હીના રક્ષાતીક પ્રાસાદમાં વિરાજી રહત. પણ દુરાચાર ઔરંગઝેબે પાપમોહમા પડી, પોતાના મગમાં પોતે કુકારાધાત કર્યે.

એક તેના દુરાચરણથી મોગલ કુળનો નાશ થયો. તેનું ખુદ જીવન છેવટે વિષમય થઇ પડ્યું. મોગલ કુળતિલક અકબરે, પિતામહની તે નીતી અનુસરી હતી. તેથી કરી તેના અગણ્ય વિનો સામે તેનું રાજ્ય અચળ રહ્યું હતું. તેનું રાજ્ય પ્રાચ્ય અને પ્રવીચ્ય રાજ્યોના રાજ્યમાં ઉચ્ચ આસને જઇ બેસું હતું પોતાના પુત્ર જહાંગીરને તે નીતીની, કળોપધાયિકા શક્તિ તેણે સમજાવી હતી. મુઘતુર જહાંગીર તદનુસારે કામ કરવા મતાવાળો થયો હતો. શાહજહાન યોગ્ય પિતાનો યોગ્ય પુત્ર પિતાની પાસેથી જે નીતીનું તેણે શીક્ષણ લીધું હતું, તે નીતી તેણે કાર્યમાં પરિણામ પમાડી તે કાર્યદારાએ, તે હીંદુ રાજાઓનો પ્રદેશદેશ સ્નેહ મેળવી શક્યો હતો જે કાર્ય કોઇ રાજા સંપાદન કરી શક્યા નથી તે કાર્ય તેણે સંપાદન કર્યું હતું. પરાજીત હીંદુ રાજાઓ સાથે યેવાહિક મુદ્દે બંધાઇ મોગલ સમ્રાટોએ જે કામ કર્યું હતું તે નીતીબળ વિરૂદ્ધ નહોતું. તે નીતીબળના સહાયે મોગલ રાજાઓ પોતાનો વાવટો વિજય કરી ફરફાવતા હતા. મુઘતુર જહાંગીર અને ન્યાયપર શાહજહાનના રાજ્યમાં ભારતવર્ષમાં મુલિમળ-શાંતિ વિરાજી હતી હીંદુ રાજાઓ પોતાના રાજ્યને રૂડી રીતે સમુન્નત કરી શક્યા હતા બીજા વિદેશીય શાસન કાળમાં હીંદુ રાજાઓ પોતાના રાજ્યને એ પ્રમાણે સમુન્નત કરી શક્યા નહિ. જહાંગીર અને શાહજહાન હિંદુ ઉપર હૃદયથી જે મમતા અને સ્નેહ રાખતા હતા તે બાળે પ્રવર્તાવેલી નીતીના અનુસરણનું ફળ હતું. જહાંગીર અને શાહજહાન, અંબર અને મારવાડની રજપુતાણીના પેટ્રે પેદા થયેલા હતા. તેથી તેઓ હીંદુની આળાદી કરવા તત્પર હતા, જે દિવસે તે નીતિનો વિષમર્થ થયો જે દિવસે જાતિવેરીતાને ઉદય થયો. તે દિવસે હીંદુ અને મુસલમાન વચ્ચેનું મબધ મુત્ર તુટી ગયું. તે દિવસે હીંદુ અને મુસલમાન પરસ્પરનો અર્થનાગ કરવા તત્પર થયા. તેનું ઉદાહરણ હીંદુ દેવી ઔરંગઝેબ- ઔરંગઝેબ તાતાર સ્ત્રીના પેટ્રે પેદા થયો હતો, તાતાર શોણીતથી પરિપુષ્ટ હતો, રજપુતો માથે તેની મહાનુભૂતિ નહોતી, રજપુતો પણ તેની ક્ષામે સમર્થેદના પ્રકાશ કરવાનું જાણતા નહોતા તેણે ભ્રાષ્ટ્રોના હૃદયશોણીત પાડયાં ધર્મત્મા વૃદ્ધ પિતાને સિંહાસનમ્થુત કર્યે. ઔરસ પુત્રનું તદ્દયનુ છેદન કરી તેણે સિંહાસન લેવા પ્રયત્ન કર્યે, એવા ઔરંગઝેબની સહાય રાજસ્થાનને ક્યો રાજા કરે ? દુઃકામાં તેના એવા દુષ્કાર્યથી રાજસ્થાનના સઘળા રાજાઓ તેની વિરૂદ્ધે મુદ્દસેનમાં ઉતર્યા. બાળે પ્રવર્તાવેલી પ્રમુદ નીતીના અનુમલુરના અભા.

વનું તે ફલ, ઔરંગઝેબ ખુદ તે મહાન અભાવને મમજતો હતો. તે અભાવથી તેનું રાજ્ય મોટા અનર્થનો લંડાર થઈ ગયું. ઉંચટે તેણે તે નીતીનું અનુસરણ કર્યું તેના તે અનુસરણનું ફળ શાહઆલમ આજીમ અને કમળક્ષ તે સોફોની કઠોર અત્યાચાર પ્રિયતા અને હીંદુદેવિતાએ, ઔરંગઝેબનો સર્વનાશ થયો.

પિતૃરાજ્ય અધિકાર લેવા માટે આરે ભાઇઓએ પ્રતિદ્વંદ્વી યદ્ ભારતવર્ષમાં મહા કલહાનળ સળગાવ્યો. તેનું વિવરણ મેવાડના ઇતિહાસના સમાલોચ્ય વિષયપ્રાણું નથી. દુરાકાંક્ષી કઠોર હૃદય ઔરંગઝેબના પ્રયત્ન વિદેશ-નયનની પાસે, ભિન્ન-શીળ દારાનું મહત્વ, સુરાદતું તેજસ્તિત્વ, અને સુભાનું કર્મદક્ષિણ અખી ભસ્મ પામ્યું.

સમ્રાટ ઔરંગઝેબના રાજ્યકાળમાં હીંદુસ્તાનમાં અનેક પ્રસિદ્ધ નામલેખા રાજાઓ પેદા થયા. અષ્ટધાવિલક્ષ ગજસ્થાનના અંતર્ગત પ્રત્યેક રાજ્ય ઉપર એક સાહસિક અને વીરરજપુત ગજા બેઠેલ હતો, સઘળા તેજસ્વી; યૌર્યવાન અને મંત્રણા કુશળ હતા. અંબરનો જયમિંહ, મારવાડનો યશોવંતમિંહ, ખુદી અને કોટાના હારવંશીય રાજા, વીકાનેગનો રાઠોડરાજા, અર્ચા અને ધિતીયાના છુડેલા રાજાઓ. તે સઘળા તેજમંથન અને પ્રયત્નવીર હતા. આંત્યેસિકંદ્રિય અને મોહમાં પડી તેણે પોતાના પગમાં કુહારાધાત કર્યો. તેણે પોતાના સૈન્યધના માર્ગમાં કાંટા રાખ્યા, જે રજપુતના સહાય અને આનુકુલ્ય માટે તેના પૂર્વજે હમેશા મહેનત કરતા હતા. અને તેને મેળવતા હતા. રજપુતોને સંતોષાવેલા કરવાનું કામ, તેના પૂર્વજે પ્રધાન ગણતા હતા. આજ ઔરંગઝેબ તે રજપુતોનું શુણ્ણુ લુપ્તી ગયો, આજ ઔરંગઝેબ તે રજપુતો ઉપર છત્વીડન કરવા લાગ્યો, તે હીંદુ વિદેશી ઔરંગઝેબના ભયંકર ઉત્પીડનમાંથી હીંદુ સંજ્ઞાને અભાવવા વીરવર શિવજી પેદા થયો.

જે સઘળા સુમલમાન રાજાઓ, એકકાળે ભારતવર્ષના અદ્દશ એકતું નિયમન કરી ગયા છે, તેમાંથી એક રાજા પણ કપટતામાં, સ્વાર્થપરતામાં અને વિધાવતામાં ઔરંગઝેબને * વટે તેવો નહોતો.

* અનેક સભ્યતાભીમાની જ્ઞાન ગર્વિત પાશ્ચાત્ય મહોદય પુરુષો એસીયા ખંડના રાજાઓને અમબ્ય અને વર્ણુ જ્ઞાનહીન કહી ઘણા દરે છે. પણ મહાત્મા ટોડ સાહેબે તેઓનાં જમાંધ નયનો જ્ઞાન શક્તિકાએ આંત્ર દેખતાં કર્યાં છે. તેણે દેખાડી આપ્યું છે જે પ્રાચ્ય મંડળના ભુપતિઓ યુરોપીય ભુપતિ કરતાં વિરોધ વિરુદ્ધ અને બહુદર્શિ. સમ્રાટ ઔરંગઝેબ અગર જે કે કઠોર હૃદયવાલો હતો. તોપણ તે એક સુપંડીત હતો, તેના રાજ્યાભિષેક થયો. ત્યારબાદ તેનો પ્રારથયુક્ત મુલ્કાંમિતે તેની મહેરબાની મેળવવા કેટલીક પુષ્પામતનાં વચનવાળો એક પત્ર તેને લખ્યો. તે અસાર પત્ર વાંચી ઔરંગઝેબે વિરકત થઈ લાંબો અને ભાવપુર્ણ પ્રત્યુત્તર લખ્યો, ખ્યાત નામા બર્નિયરે ભારતબ્રમણમાં તે પત્ર મેળવ્યો. તેની મગે બીજા સુદયવાન મત્રો તેણે મેળવ્યા જે

એ સધળા ગુણ અને દોષ, તેના કુટિલ હૃદયમાં જડેલા હતા, જે વિદ્યા અને પરાક્રમ, પરાપકાર અને વિપદમાં, ઉદાર માટે નિયોજીત થાય છે. ઔરંગઝેબે તે વિદ્યા અને પરાક્રમનો, પાશવી વૃત્તિથી, પોતાની દુરાકાંક્ષા અધવાને ઉપયોગ કર્યો હતો. તે જગતમાં કોઈનો વિશ્વાસ કરતો નહોતો. અતિમિથ મિત્રની પાસે પણ ગુદ કથા બહાર પાડતો નહોતો, સધળા કરતા, તેની દુરાકાંક્ષા પ્રબળ થઈ ઉડી હતી. છેવટે દુરાકાંક્ષાએજ તેનો સર્વનાશ કર્યો. દુરાકાંક્ષામાં મોહિત થઈ તેણે જે અસખ્ય ઘોર પાપ કર્યાં તેનો વિચાર કરતા તદ્દય સ્તબ્ધ થાય તેમ છે. જે વિવેક સાથે પોતાની બેહદ મારી ક્ષમતાનો તે ઉપયોગ કરતો તે સમયના રાજાઓના શિશ્યોને જઈ તે બેસતો પણ મામિદ દુરાકાંક્ષાએ, તેને દુરાચરણના માર્ગે અલાબ્યો તેણેજ તેની સારી બુદ્ધિવૃત્તિનો નાશ કર્યો. પોતાના બધા બાધવ, આત્મીય જનોના હૃદય પોતાના હાથે ઉદયા દુર્ણત ઔરંગઝેબે વિચાર્યું જે હવે કાયમ નિશ્ચિત ભાવે રાજ્ય ભોગ થાયો, પણ તેની સધળી આશા નિરક્ષણ થઈ, તેણે મનમાં વિચાર્યું હતું જે “નિશ્ચિત રહીશ” પણ તે મન તેના કબજામાં નહોતું તે જો ચિત્ત વૃત્તિનો નિરોધ કરી શકતો તે આ ભયકર દુષ્ટવૃત્તિના પ્રવાહમાં કુદી ન પડતો તેમ થવાથી તે માણસ હોઈ પશુના કામ ન કરતો પિતૃહંત્યા, ભાતૃહંત્યા અને પુત્રહંત્યા કરી નિશ્ચિત રહેવાની તેણે ઈચ્છા કરી હતી. તે તો માત્ર વિટળના જેમ હોય તેમ પણ તેણે હજારો વાર ઈચ્છા કરી, હજારો વાર પ્રતિજ્ઞા કરી, પણ તે નિશ્ચિત રહી શક્યો નહિ. પદેપદે જુદી જુદી ભતની ચિતાઓ પેદા થઈ તેને દારૂ પીડા દેવા લાગી, તેની સાથે તેની તદ્દયની શાંતિ પણ અતહિત થઈ ગઈ. જગતમાં તે કોઈનો વિશ્વાસ કરતો નહોતો તેથી તેના તદ્દયનો પૂર્ણ ભાવ સારી રીતે બદલાયો હતો. દરેક ક્ષણે તેને જુદી જુદી ભતની શકા અને સંદેહના ઉદય થવા લાગ્યા, તેણે જગતમાં સધળાને પોતાના શત્રુ ગણવાનું શરૂ

કરતા તે પત્રમાં લખે ન હતી, તે બદનાના કાગળો ત્રણ વર્ષ ૬ મ ૧૧૮૪ માં તે પત્ર અંગ્રેજીમાં અનુવાદિત થયો, પત્રનો માર્ગ

“ મુન્શી ! તમે મારી પાસે કેવી પ્રત્યાશા કરો છો ? તમે ન્યાયાનુમારે દંડા કરી શકો છો કે હું તમને મારી સભામાં એક ચોટ ઉમનવાનપદે તમને નીમું કર્તવ્યના અનુરોધે મારે ભાવુ જુએ છે જે, તમને દુરાકાંક્ષા સ્વીકારથી એણે તમે મને શિષ્યબુ હતા તો તમારી દુરાકાંક્ષા હું સ્વીકારત, મને એવી પ્રતીતિ છે જે જન્મદાતા પિતા પાસે પુત્ર જેટલો ઝણી છે તેટલો, ઉપયુક્ત શિક્ષણ આપે. મારે શરૂ પાસે તે ઝણી છે પણ તમે મને ઉપયુક્ત શિક્ષણ આપી છે હાલ તમારી શિક્ષણનો વિષય વિચારી હું અમરૂદ્ધ માર્ગ છું.

કર્ણુ. તેના મિત્રો, તેના સલાસદો, તેના પરમહિતેચ્છુઓ એક-થઈ તેના વિરૂદ્ધ પડયંત્ર કરવા લાગ્યા. આવી અવસ્થામાં જીવન કહાઠવું તે વિટંબના ભરેલું છે. એમ ઔરંગઝેબ બાણતો હતો. તેથી હૃદયની શાંતી સ્થાપવા, તે ઉપાય શોધતો હતો. અનેક ચિંતા કર્યા પછી તેણે સ્થિર કર્ણુ ને સબતીય લોક સાથે ઐક્યતાનો સંબંધ કર્યા વિના રાજ્ય સુખેથી ભોગવાય તેમ નથી.

એક સમયે હીરકમંડિત સુકૃત તેના માથા ઉપરથી પડી ગયો. તોપણ તેણે બધું નહિ જે હવે સર્વનાશ પાસે છે. એ સમયે તે એટલો બધો મોહાવિષ્ઠ થઈ ગયો હતો કે તેને હિતાહિત વિચારવાની શક્તિ એકદમ નાશ પામી. વિવેક હીન ઔરંગઝેબે સ્થિર કર્ણુ ને બંધુ બાંધવ વિગેરેના શોણિતપાતે જે હસ્ત દક્ષિત થયા છે તે હસ્ત, સહાયહીન હીંદુ લોકનાં શોણિતપાત કરી તેના બોલિથી ધોવાછે. જે ક્ષણે તેની તે ધારણાનો ઉદય થયો તે ક્ષણે તેણે પોતાના મિત્રો વીગેરેને બોલાવી હુકમ કર્યો જે મારા રાજ્યના સઘળા હિંદુઓએ ઇસ્લામ ધર્મનું અવલંબન કરવું પડશે. જે કોઈ આ હુકુમનો અસમ્મત થાશે તેના ઉપર બળપૂર્વક ખડગનો પ્રયોગ કરવો પડશે. એ કઠોર આજ્ઞાનો પ્રચાર થયો કે રાજ્યમાં હાહાકાર ધ્વની થઈ પડ્યો. નિઃસહાય હિંદુઓ સનાતન ધર્મના રક્ષણના માટે કોઈ ઉપાય ન જોતાં ભયાકુલ તદ્દયે અહીંતહીં પલાયન કરવા લાગ્યા.

ઘણાક હિંદુઓ રાજ્યનો ત્યાગ કરી દક્ષિણ પથમાં આઠ્યા ગયા, અનેક હિંદુઓએ દુર્વૃત્ત યવનોના આક્રમણથી મુઝાઈ જઈ ઉન્મત્ત થઈ પોતાનાં તદ્દય છરીથી લોકયાં, જે સ્ત્રી પુત્રો પરિવારવર્ગ વીગેરે તદ્દયની પ્રિયતમ વસ્તુ હતી, તેનો પહેલાંથી સંહાર કરી અનેક હિંદુઓએ કઠોર શોકાનલમાં પોતાના જીવનનું બલિદાન આપ્યું. રાજ્યમાં ઘોર અરાજકના પ્રવર્તી. આરે તરફ હાહાકાર અવાજ આસી રહ્યો, ઉત્પીડિત હિંદુઓનો મર્મભેદી આત્મનાદ ગગનનો ભેદ કરી શક્તિમાન પરમેશ્વર પાસે ગયો. આજ ભારતવર્ષનો પ્રલયકાળ આવ્યો. આ પ્રલયકાળના સર્વ સંહારક શાસમાંથી ભારતવર્ષનો કોણ ઉદ્ધાર કરે ! એ દુર્દૃષ્ટિ દુર્વૃત્ત યવનોના ભયંકર અત્યાચાર ધરી નિઃસહાય ભારત સંતાનની કોણ રક્ષા કરે ! ભારતવર્ષમાં કોઈ રહ્યું નહિ જે રક્ષક થઈ ભારતવર્ષનો ઉદ્ધાર કરે. જે રક્ષક હતો, તેજ ભક્ષક થયો. જેના ઉપર પ્રજાની માન મર્યાદા અને બલિત ધર્મ રહેલ છે, તે જો પોતાનું અને પારકું બાણી સબતીય અને વિબતીય ને ભીન્ન નયને જોઈ, પથરોથી તદ્દયબાંધી પોતાના પ્રજાવર્ગ ઉપર પોતાના આશ્રિત ઉપર અત્યાચાર કરે તો નિઃસહાય પ્રજા કોની પાસે જઈ ઉભી રહે, કોની પાસે જઈ આશ્રય માગે, પોતાનું પારકું સબતીય વિબતીય વિગેરે ભેદવાળા વિચારને નયને ન જોવાનું સદ્બુદ્ધિવાળા રાજાનું કર્તવ્ય છે, જે રાજા તે કર્તવ્ય પાલનમાં યરાંડ-સુખ છે. તે રાજા રાજના નામને

યોગ્ય નથી, રાજ્યસિદ્ધાન્તને તેજાવના સ્પર્ષે ક્વચિત્ અને અપવિત્ર થાય છે રાજપટે બેસી, જે રાજા હિતાહિત અને ન્યાયાન્યાયનો વિચાર કરવા અસમર્થ છે, તે રાજા નહિ પણ રાજાના નામને બટો દેનારો છે, તે પ્રજાના મુખસૂર્યનો દુરત રાહ છે, તે ગભા દેશના ભાગ્યગગનનો પ્રચડ કેતુ છે

મોગવ કુળાધમ આરગજેબના કંપેર અત્યાચારથી રાજ્યમા અત્યંત અરાજકતા પેદા થઇ, ઉત્પીડિત હીંદુઓના પલાયનથી અને આત્મહત્યાથી નગર ગ્રામ વીગેરે ઉગ્ર ધર્મ ગયા વણિકોના અભાવે વાણિજ્યાગાર ચોરના નિવાસરૂપે ધર્મ ગયા કેતા વિકેતાના અમલે બગ્ગર જનમૂલ્ય ધર્મ ગઇ કૃષકના અભાવે સાશ હોતો અરણ્ય ધર્મ ગયા આવા અધર્મમગમા દુર્વૃત્ત મોલ આઠે ભેયુ જે તેતુ રાજસ્થ ધણા દરજે કમ ધર્મ ગયુ, રાજ્યનો દ્રવ્ય ભડાગ ખાવી થયો ગાન્યકર્મચારીઓ રાજ્યકર લેતા નથી જેની પાસે નાજર હોય તે તેજ નખી બેને છે ઔરગજેબ પેસાનો મનહ કરવા ઉપાય બેતો હતો તેજ ભાગતવર્ધના મધગા હિંદુઓ ઉપર જજીઆ વેરો નાખ્યો અત્યાચાર ઉપર અત્યાચાર થવા લાગ્યા, મધગા હંતાશ નિરૂત્તમહ અને નિરૂવેષ ધર્મ ગયા તેઓ કેવળ હાહાકાર ધ્વનિ કરવા લાગ્યા, તે હાહાકાર ધ્વનિથી દુર્વૃત્ત ઔરગજેબનુ હૃદય જરા પણ કપિત થયુ નહિ બેનરીખ હીંદુઓની શોચનીય અવસ્થા બેઈ ઔરગજેબના તદ્દયમા દયા આવી નહિ, તોપણ ઔરગજેબનો આશય સફળ નીવડયો નહિ જેમ જેમ દિવસો જવા લાગ્યા તેમ તેમ દારૂણ પીડા ઔરગજેબના તદ્દયમા અધિકાર કરવા લાગી તેના પિતાના પુત્રતા, બધુના, પ્રજાના મર્મભેદી વચનો તેના તદ્દયમા દુખ દેવા લાગ્યા, ઔરગજેબ ચમકિત થયો, કેટલીકવાર તે શય્યાગૃહ છોડી, ચિંતામા બહાર જતો હતો કાળના અવસ્થાભવી વિધાનના અનુભારે તેના પરમાયુનો હાથ ઘવા આવ્યો બીજણ ચમદડ કમે કમે તેની પાસે આવવા લાગ્યો, દુખથી અને નિરાશ્યથી તે ચિંતકાર કરી મોલી ઉઠ્યો આ શુ! આશુ! ત્યા ભઉછુ ત્યા સઘળા દેવતાને ભાગુ છુ તે દેવતાઓ કોપમય અને જીભામામય રૂઢિથી લુગે છે

અભિષેક મળે નણાઓ જે વીધીનુ અનુગાન કરતા હતા, તે વિધીઓમા રીકા ડોરનો વિધી વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે અનેક દીવમધી તે અણીપેઅનિક વિધી હવે ચલતો નથી માગવાના નાજ્યનિહાનને બેમી આજ મહારાજ રાજનિહે તે છુપનપ્રાય વિધિ રૂનીથી અમલમા આવ્યો, અજમીર પાસે આવપુર નામનુ એક નાર છે રીકાડોરની વીન્ધાના અનુભારે નણા રાજનિહે તે આવપુરનુ આક મણુ મ્યુ તે નાગને છુગી સત્તા પોતાના નજરમા આવ્યો યોડા સમયમા તે વિષયના નમાચાર વૃદ્ધ શાહજહાનના કાને પહોચ્યા શાહજહાનના વચસ્યોએ તે વૃતાતને ભુદાનુદા રંગે ચીતડી તેને નિવેદન મગી રાણાનો કોપ ઉઠીપિત

કચ્છે. અને રાણાની સામે ઉઠવા તેઓએ તેને કહ્યું. ઉદાર તદ્દય શાહજહાને, તેના વયસ્થાને કહ્યું “ મારો ભત્રીજો બાળક છે તેથી તેણે એ કામ કર્યું.”

રજપુત કુળ ગોરવ રવિ, વીરશ્રેષ્ઠ પ્રતાપસિંહ સાથે મેવાડની વીર્યમતા વિશુપ્ત થઈ ગઈ હતી. પણ મહારાજ રાજસિંહના સિંહાસનારોહણ ઉપર તે વીર્યમતા ફરી પેદા થઈ પુર્ણ વિકાસને પામી. શાંતિનો સુકોમળ ઓળો છોડી કઈ ફરી શીશોદીય સરદારો વીરતા બતાવવા ખડગ લઈ કુદી પડ્યા, ખડગના હુદયોતેજક સંઘર્ષના અવાજે અને ઉન્મત વીરોના નાદે મેવાડ ભૂમિ કંપીત થઈ ઉઠી. રાણો રાજસિંહ આખારાઓળનો ઉપયુક્ત વંશધર, શીશોદીય કુળનો ઉપયુક્ત વીર-તે જેવો શુર હતો તેવો તેજસ્વી હતો. સ્વદેશનો ઉદ્ધાર કરવા તે પુષ્કળ શુરતાથી ઉઠ્યો. રાણા રાજસિંહનું તદ્દય સ્વદેશોદ્ધાર પ્રતિજ્ઞાથી દૃઢ બંધાયું હતું. તે બાદ્યકાળથી ઐરંગઝેબની ઘણા કરતો હતો. અને ઐરંગઝેબના નામ ઉપર હઝારો અલિશાપ આપતો હતો. આ ક્ષણે તે ઐરંગઝેબને ભારતવર્ષના સિંહાસને બેઠેલો જોઈ તેની વિરૂધ્ધે યુદ્ધમાં ઉતરવા તેણે સંકલ્પ કર્યો. તે મોગલ સમ્રાટ સાથે ઘણા યુધ્ધોમાં ઉતર્યો જેમાં પોતે શોર્યનો સારો ઉત્કર્ષ બતાવ્યો. મોગલ સમ્રાટ અનેક યુદ્ધમાં તેનાથી પરાજીત થયો. વળી અનેક યુદ્ધમાં મોગલ સમ્રાટનું જીવન અને સ્વતંત્રત્વ જવાનો પણ ઉપક્રમ થયો હતો.

મારવાડનું રાઠોડ કુળ અનેક નવા ભાગમાં વિભક્ત હતું. તેમાંથી એક ભાગના કેટલાક રાજકુમારો પોતાનું પ્રાચીન રાજ્ય છોડી રૂપનગર નામના સ્થાને ઉપનિવીર્ય થયા. તે રૂપનગર મોગલ સમ્રાજ્યનું અંતર્ગત. તેઓ મોગલની નીચે સામાન્ય સામંત રૂપે રહેવા લાગ્યા. તે સમયે ઐરંગઝેબ મસ્તકે ભારતવર્ષનો રાજસુક્રુટ અર્પિત થયો. તે કાળે, રૂપનગરના સામંતરાજના ઘરઘમંડળાવતી નામની એક સુંદર બાલીકા અનુપમ શોભા કાંદર્યે પરિપુષ્ટ થઈ હૃદય ઐરંગઝેબના સમયમાં એ પરમ રૂપ લાવણ્યવાળી પ્રભાવતીનો પ્રતાપ, કૃત તદ્દય પદ ગોરવના કાને પડ્યો, તેના તદ્દયમાં વિષમ િબન્ન તૃષ્ણા પેદા થઈ. તે સ્ત્રીના લોહ લપ્તે કરવા ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. તેને પર ઐસીવાનો તેણે પ્રસ્તાવ કર્યો અને આજીવનના મનમાં હતું જે પ્રભાવતી તેના પ્રસ્તાવમાં સંમત થાયે. પણ તેની ગાળનોવાસના સ્ફુળ થઈ નહીં.

જે સુદરશન સવારો મોકલી રૂપનગરના સામંત પાસે, પ્રભાવતીના વિવાહનો પ્રસ્તાવ ઠહી રોકેલાવ્યો. ભયે સામંત સરદારના પ્રાણ ઉડવા લાગ્યા. હવે શું કરવું તેની સ્થિરતા કરવામાં તે દિગમૂઢ થયો. કમે તે સમાચાર પ્રભાવતીના કાને પહોંચ્યા. તે પોતાના બાપ પાસે આવી, અને આવેલી વીપદમાંથી ઉદ્ધાર મામવાને તેણે તેને સદુપાય બતાવ્યો. પણ રાઠોડ રાજ એટલો બધો દિગમૂઢ

થયો હતો કે તેણે પ્રભાવતીના બતાવેલ સહુપાય ઉપર કષ્ટપાત કર્યો નહિ પિતાને નિરવ દેખી પ્રભાવતી પ્રતિજ્ઞા કરી બોલી “ મ્લેચ્છ આસમાથી હવે બચવાનો ઉપાય વિષ, છરી, પાવડ, કે ઉદળવન છે તે ઉપાયોમાથી એક ઉપાય લેવાથી કોઈના મુખ તરફ જોવાનું નથી પ્રભાવતીએ પોતાના ધર્મના રક્ષણ માટે તે ઉપાયોમાથી એક ઉપાય લેવો સુકર કર્યો તો પણ તે કઠોર ઉપાયનો આશય લઈ શકી નહિ તેના તદ્દયમા એક નવી ચિંતાનો ઉદય થયો તેણે ગણા રાજ સિંહને પોતાનો ઉદ્ધારકર્તા માન્યો.

પ્રભાવતીએ રાણા ગજસિંહની શુભવર્ણના સાલગી હતી તેના તદ્દયથા ગણીય ધારણા હતી જે ગણો ગજસિંહ ઉદ્ધાર કરનાર થાયજ વીરતા અને રમણતા ઉપર નાગીજતીનો આત્મચિત્ત અનુરાગ હોય છે, રાણો જેવો વીર હતો તેવોજ રસજ હતો પ્રભાવતીએ ગણા ઉપર આમકત થઈ તેને કહી મોકલ્યું જે “ જો રાણો રાજસિંહ આવેવ વિપત્તિમાથી તેનો અવિલગ્ન ઉદ્ધાર કરશે તો તે તેને પતીત્વે વગી લેશે પ્રભાવતીએ પોતાના પુરોહીત બ્રાહ્મણને સઘળી હકીકત કહી રાણા રાજસિંહ તરફ મોકલ્યો પુરોહીતને પ્રભાવતીએ રનાક્ષત્રીત પત્ર આપ્યો હતો ગણાના સદનમા પુરોહીત આવી પહોંચ્યો રાણાના હાથમા તે પત્ર આપ્યો ત પત્રનો સઘળો લેખ મુદ્દ તદ્દયભાવે લખાયેલ હતો તેના મર્મર્થ નીચે પ્રમાણે “ મહારાજ ! રાજહસી શુ બગલાની સહચરી થાય ખરી ! વગી ગજપુત કુળ કામની અપ્રવિત્ર મ્લેચ્છની અકશાયીની થાય ખરી ! મહારાજ ! હું આપને નિશ્ચિત કરી કહું છું જે આપ જો આ સકટમાથી મારો ઉદ્ધાર નહી કરશો તો અને હુવૃત્ત મ્લેચ્છના હાથથી મારી મર્યાદાનું રક્ષણ નહિ કરશો તો જાવી નિશ્ચય આત્મહત્યા કરીશ ” એ મુદ્દ પત્રનો લાવ બાણી રાણો રાજસિંહને રજાડિત અગેદ્રની જેમ કહેયો તેની દરેક ધમનીમા જાણે લોહ શર્પી ઉડ્યો હાપ તેમ તેને લાગ્યું દાડ્ડણુરાપ અને છાગામા તેનું શરીર ઉત્તેજિત થયો કોઈ નિમહાય રજપુત કુળ માં સ્ત્રીનીના ઉપ-જિજ્ઞાસુ છનો અભ્યાસ આગળ અભિષેક રજપુત કોષથી ઉન્મત નુપા.

કવિધી આગળેના ઠોર આવગણનું ઉપયુક્ત પ્રાયશ્ચિત વિધાન કરના માટે ગણો રાજ દીન પુધી યોગ્ય અનમગ્ની પ્રતિજ્ઞા કરતો હતો આજે તે મુયોગ પોતાનો મેગે આવી પહોંચ્યો તે મુયોગ જોઈ, રાણો અલિપુર આનંદિત થયો તેના ઉત્માહ, નાહમ, બગ વીગેદે હાજગણા - એર, વિલગ ન કરતા હુશચા મોગવની સામેતેરો પોતાની ભયર તલવાર ઉગાડી રાજસિંહનો ઉત્માહ બગ વીગેદે જોઈ તેના મામત મરદાગે ઘણાજ ઉત્માહીત થયા અરત્રોના અવકાશ આપાજે અને રાજ પુકોના ગાર્થપૂર્ણ નાદે મેનાડ ભૂમિ કપીત થઈ

પરી બીજા કામ છોડી પ્રજાવતીનો ઉદ્ધાર કરવો તે પ્રથમ કર્તવ્ય છે એમ ગણાએ સુકા ન્યું તે બેન અને મામ તમઘડેને આથે રૂપનગર તરફ ચાલ્યો.

ઉપનગર આરાવલીની શેલમાગાના પાદ દેગમા આવેલું, રાણાએ મોગલ સેના ઉપર તે મ્થળ પામેના મ્થળે બેઠી હુમલો કર્યો અને દમ વચ્ચે દારૂણ સુદ આત્મ ગણાનુ પ્રયત્ન બમ મોગલ લોકો મહેન ન કરી શક્યા તેઓ રાણાથી સાગી ગેને દલિત અને ત્રાનિત થયા તેનામાથી બચેલા શોડા મોગલો પલાયન કરી ગયા મોગલના બે હજાર લોકોનાગે, ગજપુતોના હાથે માર પામ્યા રાણા ગજમિહે પ્રભાવતીને પુસ્કારરૂપે મેગલી તે પગમાનદથી પોતાના નગરમા આવ્યો તેના એના ઉત્કૃષ્ટ શોધથી રજપુત સમાજ તેના ઉપર અત્યંત મનુષ્ય થયો, તેઓ તેને પ્રતાપમિહનો Cચુકત વશધર ગણી તેના પ્રશન્નાવાદ અને સાધુવાદ કરવા લાગ્યા હુધર્ષ મોગલ નમ્રાટ આગળેજના વિરુદ્ધે ગણા રાજમિહનું આ પહેલું શોધાનુષ્ઠાન હતું મેવાડના અધિનામીઓ હવે આખાદીની આશા રાખવા લાગ્યા તેઓએ નવીન રાણી પ્રભાવતીની યથ નિધિ ગજ સવનમા અભ્યર્થના કરી

શ્રી
૩૨
૪૦
૫૦
૬૦
૭૦
૮૦
૯૦
૧૦૦

લાગ્યા હુધ પ મોગવે ગમ્પાટ આગળે જના વિરૂધ્ધ ગણા રાજ્યમાં હતું આ પહેલું
શેષાચારુદયાન હતું એવાડના અધિરાનીએ હુધે આબાદીની આશા રાખવા લાગ્યા
તેઓએ નવીન રાણી પ્રભાવતીની યથ વિધિ ગજ સવનમા અવ્યર્થના કરી
જે સમયે ગણા ગજમિહો પ્રભાવતીને ઉદ્ઘાટ કરી તેને પોતાના શહેરમાં
ગણી, ત્યાગપછી થોડા સમય ઉપર ગજમ્યાનમા ડેટવાક મોટા કામે બની ગયા
આમોના અપ્પર વિવર ગજમ્યાનના ઝોઈ પણ ભટ્ટ ઓથોમાથી નીકળતા નથી
મોસ્ટ્રાટ આગળે જના તદ્દથમા પ્રચંડ હીંદુ વિદ્વેષિતા બગવાળી થઇ, તે વિદ્વેષિતાની
અસ્થિતાર્થ માટે તે જુદા જુદા વૈજ્ઞાનિક કાર્યો કરવા લાગ્યા મોગવ સંપત્તીની
સકંપ મિદ્ધિતા માર્ગમા જે માણુચ પ્રતિગેધક હતા એક બન્ધુપુરાધિપતિ રાજ
જયમિહ અને ખીને માગ્વાડાધિપતિ ગજ યથોવતસિહ, જયમિહ અને યથો
વતસિહ મોગવ મમ્પાટના વેતન લોગી હતા તેઓએ ક્ષાત્ર ધર્મનો પરિત્યાગ
કર્ચે નહોતો તેઓ બન્ને પ્રચંડ તેજ્વી ગજ હતા ખીર તદ્દથ ચૌરગજે જની
હજારો છેષાધી યજુ તેઓની વિવેક મક્ષિત હતાથી નહોતી, પોતાના પદ ગૌરવે વિમુદ્ધ
ધર્મ આગળે મે વિચાર્યું જે તે બન્ને ગજઓ તેની મદળી સેતા લેઈ લઈ તેને
પુતળી જેમ નચામશે, મમ્પાટ આગળે જના ત્યાગે ત્યાગે અન્યાયનુ આચરણ
કરતો ત્યાગે તે બન્ને ગજઓ, કોધાવિદ્ધ મિહની જેમ તેની મામે ગાજુ ઉઠતા
અને તીવ્ર વેગે તેનો પ્રતિવાદ કરતા હતા તે બન્ને ગજઓ હીંદુ જાતિ
તરફ અને સ્વદેશ તરફ તેઓનો ચાંડ પ્રેમ હતો ત્યાગુધી તે બન્ને રાજ્યઓનું
અસ્તિત્વ હોય ત્યાગુધી આગળે જના, ગીરીતે હીંદુઓ ઉપર અત્યાચાર કરવા,
મત્તાવાળો ધાય, તે બન્ને ગજઓ મોગવગજનના તામેદાર હતા ખગ, પણ તેઓની
વિશ્વાસ ક્ષમતા અને પુષ્કળ નત્તા નીચે મોગવ નેનાઓ તેના તાળામા હતી.
ત્યાગુધી તે બન્ને ગજની હયાતી છે ત્યાગુધી મારી અલીદ્ધ મિદ્ધિ થવાની

નથી, એમ જુદી જુદી જાતની ચિંતાથી ઔરગઝેજન હૃદય વ્યથ રહેતું હતું. છેવટે પુષ્કળ ચિંતા કરી તેણે જે સંકલ્પ પોતાના હૃદયમાં સ્થિર કરી દીધો તેને યાદ હાવવાથી પાખંડીનું હૃદય પણ ફાટી જાય તેમ છે તે બન્ને રજપુત રાજાની સત્તા ખડીત કરવા કોઈ જાતનો ધંધાજ ઔરગઝેજના હાથમાં આવ્યો નહિ છેવટે તે બન્નેની હત્યા કરી દેવાનો તેણે મકલ્પ કર્યો. માગવાડનો રાજા યશોવંતસિંહ તે સમયે દૂર કાણુલમાં રહેતો હતો અને અખરતજ નયમિંહ દક્ષિણ પથમાં રહેતો હતો.

અધમ ઔરગઝેજે, કાળ કુટનો પ્રયોગ કરી, તેઓની હત્યા કરવા, તે તે પ્રદેશમાં શુભચરો મોકલ્યા પિશાચ ઔરગઝેજે મોકલેલા તે શુભચરોએ તે પરમ વિશ્વસ્ત રાજાઓની હત્યા કરી, ધર્મના મસ્તક ઉપર અધર્મનો પદાઘાત થયો, કૃતજ્ઞતાનો અને પ્રભુપરાયણતાનો અત્યંત નિહિત અને હિન બદલો મળ્યો, જે હૃદય સ્તાબન પિશાચોચિત કાર્ય કરી પાપાત્મા મોગલ સમ્રાટે, પોતાના સંકલ્પની મિદ્ધિ કરી, તે પાપમાંથી તે કોઈ જન્મે મુક્ત થાય તેમ નથી, સ્વદેશ પ્રેમીક રાણા રાજસિંહની સામે, તેનો કોઈ રીતનો સંકલ્પ સિદ્ધ થયો નહિ થોડા સમયમાં તેના પાપાનુષ્ઠાતનુ ઉપયુક્ત પ્રાયશ્ચિત થયું.

પેશાચિક કાર્યનું અનુષ્ઠાન કરવાથી પાખંડીનું કઠોર હૃદય શાંતિ પામતું નથી પણ તેથી તેનું હૃદય કઠોર ભાવે તેવા કામો કરવા બમણું ઉત્તેજિત થાય છે, બીકણ અને અધમ પુરૂષના કાર્ય જેવા કાર્ય વરતવર્ષના પ્રધાન રાજાઓનો વધ કરી, નરપિશાચ ઔરગઝેજનું હૃદય અભુમાત્ર શાંત થયું નહી. રાક્ષસ ઔરગઝેજે નિગ્મરાધી યશોવંતસિંહના નિ સહાય પુત્રને અવરૂદ્ધ કરવા હલકો વિચાર કર્યો, તેનો વિચાર જલદીથી સિદ્ધ થાય તેના માટે તેણે કઠોર ગોઠવણો કરી પણ તેનો તે પેશાચિક મકલ્પ મિદ્ધ થયો નહિ શાથીકે રાઠોડ રાજાના સામંતોને તેના વિચારના બખર મળ્યા તેઓએ ઉપયુક્ત યોજના યોજી બાળક રાંજકુમારને વિધવામાંથી ઉઠાવ્યો. તેઓના મનમાં હઠ ધારણા હતી જે અતિ કઠોર ઉદયમ કર્યા વિના અને ફક્ત આત્મોત્તર કર્યા વિના, રાઠોડ રાજાની વિધવા મહીપીને અને તેના અનાથ પુત્રને તેઓ બચાવી શકે તેમ નથી.

માગવાડ રાજ યશોવંતસિંહના અનેક પુત્રો પેદા હતા, તેમાંથી મોટા પુત્રનું નામ અજીત હતું, જે સમયે માગવાડ રાજ યશોવંતસિંહ, પાખંડી ઔરગઝેજના વિદેશાનગમાં બળી ભગ્ન થયો તે સમયે અજીત, નાની વયનો હતો તેની માએ સ્થિર કર્યું. જે તે બાળકને ગજસિંહાસને બેઠારી, પોતે રાજ-કારોબાર ચલાવ્યો, એ આશા હૃદયમાં રાખી, તે પોતાના હૃદયનાથની વાતે મતી થઈ નહિ પણ વિધાતાના કઠોર વિધાનના અનુચારે તે ચીની આશા, તેના

મનમાં રહી, પ્રાણપતિનો કઠોર શોક થોડો પણ દુર થયો નથી એટલામાં તેને પુત્રના કઠોર શોકમાં પડવું પડ્યું, તેણે પોતાના રક્ષણ માટે, પોતાના પુત્રના રક્ષણ માટે રાણા રાજસિંહને પ્રાર્થના કરી, તે શિશોદીય કુળમાં પેદા થઈ હતી, હાલ શિશોદીય કુળમાં રક્ષક રાણા રાજસિંહ છે એમ માની, યથોપતની વિધવા પદની રાજસિંહની શરણાર્થિતી થઈ તેણે રાજસિંહ પાસે ત્વરાથી દૂત મોકલ્યો. રાણા રાજસિંહે મોટા આનંદથી તેનો પ્રસ્તાવ સ્વીકાર્યો. તેણે રાજકુમારને બોલાવી તેના માટે ઉપયુક્ત રાજભવન વાસ સાફ આપવાને તેણે કહેવરાવ્યું. રાણાના કહેવરાવવા ઉપરથી અજીતસિંહ, અહીંસા રજપુત સેનિકો સાથે મેવાડ નગર આવ્યો, આરાવલીની શૈલમાળાના દુર્ગમ માર્ગમાં થઈ તે સઘળા મેવાડ તરફ જતા હતા. એટલામાં તે માર્ગના એક પડખામાંથી પાંચ હજાર મોગલ સેનિકો બહાર નિસર્યા, તેઓએ રજપુતોને વીટી લીધા. તેઓએ અજીતસિંહને લઈ લેવાનો ઉદ્દેશ કર્યો. તેઓનો એ ઉદ્દેશ જોઈ રાઠોડ રાજના સેનિકો ક્રોધથી ઉન્મત્ત થયા. તેઓએ મોગલ સેનિકો ઉપર હુમલો કર્યો. તે સાંકડા ગિરિ માર્ગમાં જાને દળ વચ્ચે લડાઈ ચાલી, એટલામાં રાજકુમાર અજીતસિંહ કેટલાક રક્ષકો સાથે લઈ મેવાડમાં આવી પહોંચ્યો.

રાજકુમાર અજીતસિંહ મેવાડમાં આવી પહોંચ્યો. રાણા રાજસિંહે તેને મોટા સન્માનથી ગ્રહણ કર્યો. તેના વાસ માટે કેવલા જનપદને સુકરર કર્યો, દુર્ગ-દાસ નામનો એક રજપુત વીર તેના રક્ષણાવેક્ષણના માટે નીમાયો હતો. તે રાજકુમાર સાથે કેવલા જનપદમાં આનંદથી રહેવા લાગ્યો. રાજકુમારની મા-મારવાડ રાજ્યમાં આવી. વિશ્વાસઘાતક યવનરાજને, તેના કાર્યનો ઉપયુક્ત બદલો આપવા, સુયોગ અને સારો અવસર જોવા લાગી. જે દાડણ બદલો લેવાની યિચાસા તેના હૃદયમાં જાગત હતી. તેનું શાંતિવિધાન કરવા અને દ. મોટા ભારી કામમાં હસ્તક્ષેપ કર્યો. તે મોટું ભારી કામ બીજું નામના ધામમાં વાસ કરના સુદાસુદા રજપુત રાજાઓમાં એકતા આપવાનું સાધારણ માણે હિતેષણામાં અગોતાનું કામ સિદ્ધ કરવામાં અનેક દરબજે કૃતેહ મેળવી હતી, ચાલિત થઈ તેઓએ મેવાડ મેવાડ અને અંજાર એકઠા થઈ એક અભિનંદનસૂત્રથી બંધાયેલ છે. દુર્ધર્મ મોગલની સામે સુદમાં ઉતરવા પ્રતિજ્ઞા કરી. પણ એવી રીતે જુઓળખધન લાંબા સમય ટક્યું નહિ. શિશોદીય કુળાવહ અને રાઠોડ વચ્ચે ગપદેવાનળ સળગી ઉઠ્યો, તે એકતા અંજાન એકસો વર્ષ ટકી રહ્યું હતો તે ભારાચાર્ણની દુઃખ નિશામાં પ્રભાત થાત, ભારતવર્ષનો રાજસુકુટ યવનના શિરથી સ્પર્શિત થઈ હીંદુ શિરે સ્થાપિત થાત.

જાને રાજાઓની હત્યા કરી, ચોરંગજેએ પોતાનો અદૃષ્ટ માર્ગ નિષ્કંટક

ક્યેઈ, પણ તેની મનોવાસના પૂર્ણ થઇ નહીં કેમકે એક તેજસ્વી રત્નપુત્ર રાજા તલવાર લઇ તેના વિરૂધ્ધે ઉતર્યો તે તેજસ્વી રાજા રાણે રાજતિંહ હતો. ઐર-ગજેએ નિષ્કંટક થઇ મહુક વેરા નાખ્યો તે સમયે ભારતવર્ષના હાહાકાર ધ્વનિ ધ્યે વીરવર રાજસિંહના દૃઢ્યમા તે બાળતને, ગભીર રૂર ઉત્પન્ન થયો, તેણે વિચાર્યું જે, " ભીષ્મ, કર્ણ અર્જુન વીજેરની માતૃભૂમિ શુ આજ કાલીય વીનાની થઇ ગઇ. શુ વિદાતાએ તેમોગવેને અમર પદવી આપી મોકલ્યા છે ના એમ તો નહોત્ય " યવનની દાસત્વ સ્ખલણથી ઘણા દીવસોથી આર્થ સતાન બંધાઇ ગયાં છે. અને અત્યાચારી યવન રાજાઓ ચમધામે ગયા છે પણ કોઈએ ઐરગજેબના જેવો અભ્યાચાર ક્યેઈ નથી એવો વીચાર કરી તેણે મુઠક વેરા સામે પ્રતિવાદ લેવાનો સંકલ્પ ક્યેઈ. તેણે વિકટ તેજસ્વી અને ભાવમય ભાષામા એક લાભો ન પત્ર

— સુપ્રસીદ્ધ અર્મે પ્રયત્ન એ પત્ર યુરોપમા પ્રકાશીત ક્યેઈ પણ દુષ્ણ અને પરિતાપનો વિષય છે, જે તેજે જન્મ વમે તે પત્ર મરવાડરાજ યશોવત્સિંહનો લખેલો અખ્યો છે. મહાત્મા ટાંડ સાહેમે કહ્યું છે જે, " તે પત્ર યશોવત્સિંહનો લખેલો નથી સાચી કે તેમા જે મુઠક વેરાન " એકત છે તે મુઠક વેરા યશોવત્સિંહની ઇતિવાસધામ આપ્યો નહોતો અને લેવાયો નહોતો. વળી તે પત્રમા ગમસિંહનું નામ મળી આવે છે તે ગમસિંહ યશોવત્સિંહના સમસામયિક જયસિંહનો ઉત્તરાધિકારી હતો અને માન્વાડ રાજના મરણ પછી એક વર્ષે તે પિતૃસિંહાસને બેઠો તે પત્ર મહારાણા રાજમિંહે લખ્યો હતો અને તેજે ઐરગજેબને તે મોકલ્યો હતો ટાંડ સાહેમે વળી કહ્યું છે જે, " અમારા મુનશીના હાથમા, ઉદયપુરમાં એ પત્રની એક માત્રિક અનુસ્તિપિ આવેલી હતી તેથી સિદ્ધ થાય છે જે તે પત્ર ખરેખર રાજસિંહે લખેલો હતો પત્રનો યથાર્થ અનુવાદ નીચે પ્રમાણે છે.

" સર્વ શક્તિમાન જગત્પાતાનો અનંત મહિમા છે, આપણુ દાક્ષિણ્ય સર્વતો ભાવે ધન્ય અને નિર્વાર છે, આપનો મંગળાભિલાષી અધીન રાજસિંહ, આપના મહિમો તે પેશાચિક મ છે ખરો પણ મજબૂત અને કર્તવ્ય પરાયણ આપના તે તેના વિચારના બધા અવક્ય પાળનીય કાર્યથી એક મુહુર્ત પણ અનુત્સુક રહે વિપદમાથી ઉતરી એકાતિક ઇચ્છા છે જે હી હુરયાનના સધળા પ્રદેશના સુખ ક્યાં વિન પદના ગળઓની મહાત વ્યક્તિની મીજન્મની ગપની, ઇરાન વાસીને તેના વળી, રૂમવાશીની, શાવનોના અધિપતિઓની સમઢીપવાસીની જન્મ પથગામીની, ગુજનમૃદિહો, મારી જેટલી મતા છે તેટલી તમા પ્રમાણે હું આની સુખ સમૃદ્ધિ કરી શકુ છુ મારી એ વીનની પ્રમદિત કોઈનાથી અવિદિત નથી અને તે બાળતમા કોઈના નામ ના અણુમાત્ર સદેહ નથી, આ દાણે મારી પૂર્વ સેવાના વિધયની અને આપના પૂર્વદેશના વિધયની ચિંતા કરી હું આપના ચિત્તનુ આકર્ષણ કરું છુ

મારા ભણવામા આવ્યું છે જે આપના આ હિતાકાંક્ષી તાબેદારની પ્રતિ-

ઐરંગઝેબ ઉપર લખ્યો. પત્રનું જે સ્થળ વાંચવામાં આવે તે સ્થળથી રાણા રાજસિંહની લિપિ ચાતુર્યથી વિમોહિત થયા વિના ચાલે તેમ નથી.

કુળે કેટલાક સંકેત સાધવા પુષ્કળ પૈસો ખરચાયેલ છે. વળી બીજું બાણવામાં આવ્યું છે જે ખાલી રાજકોષ નાણાંથી ભરી દેવા આપે એક કર લેવા અનુમતિ આપી છે.

મહારાજના ધ્યાનમાં લેવાયેલા તાબેદારને અનુમતિ હો જે આપના પૂર્વ પુરૂષ સ્વર્ગસ્થ જલાલદીન અકબરે સઘળી જાતિ, વર્ણ સંપ્રદાયના લોકોને પુત્રવત પાળી બાવન વર્ષ, અપક્ષપાતિતા અને ન્યાય સાથે નિષ્કંટક રાજ્ય કર્યું, ઇસાના અનુયાયીઓ, સુસાના અનુયાયીઓ, દાઉદના અનુયાયી મહમદના અનુયાયીઓ વીગેરે સઘળા ધર્મના અનુયાયીઓ, તેના અલિલ નયન સમક્ષેસમાન આદર અને સુખ પામતા હતા. જે ધારીયાન સંપ્રદાયવાળા જડ પ્રકૃતિનું નિત્યત્વ સ્વીકાર કરતા નથી અને જેઓ બોલે છે જે વિશ્વધ્વસાંડ દેવવશાત પોતાનામાંથી પેદા થયું છે. તેઓ હો કે પ્રાક્ષણો હો, પણ સઘળા આપના પૂર્વ પુરૂષ અકબરનો સમાન આદર પામેલા છે, તે નિરપેક્ષ આચરણ અને અલેદ વ્યવહારના પ્રતિદાનમાં તેનો પ્રભવર્ગ તેને જગદગુરુના નામે બોલાવે છે.

જે મહિમાન્વિત મહમદ-નુર-હીલદીન જહાંગીર હાલ સ્વર્ગ રાજ્યમાં વસે છે, તેણે ભારતવર્ષનું સામ્રાજ્ય ધર્મીય વર્ષ ચલાવ્યું. જે રાજકારણીદીના અરસામાં પ્રભવૃંદના શિરેદેશે આશ્રય વૃક્ષની સુશીતળ છાયા હતી.

મહામહિમાન્વિત સુપ્રસિદ્ધ શાહજહાને ધર્મીયવર્ષ, ભારતવર્ષનું મંગળમય અને શાંતિમય રાજ્ય કર્યું, તે પરમધર્મ પરાયણતા અને દયા દાક્ષિણ્યનાં રૂઢાં કામ કરી યશો ગૌરવ મેળવી આજ અનંત સુખના ધામમાં વાસ કરે છે.

આપના પૂર્વ પુરૂષો નો હૃદયભાવ, એ પ્રમાણે હિતૈષણામાં અને હિતાનુમાનમાં વપસાયેલ છે. એ મંગલમય પ્રવૃત્તિદ્વારા પરિચાલિત થઈ તેઓએ જે દેશમાં પગલા સુકયા તે દેશનો તેઓએ જય અને શ્રીમદ્ધિ કરી છે.

પણ મહારાજ ! આપ આપના રાજ્યનો વિષય જોઈ જુઓ ! જુઓ ! આપના શાસનકાળમાં કેટલા શ્રીલાઓ અને જનપદ સ્વતંત્ર થઈ ગયેલ છે. રાજ્યમાં કેટલી લુટો અને ચોરી થાય છે. ખરેખર તેથી રાજ ક્ષય થાય તેવું છે. મોગલ સામ્રાજ્ય વળી વધારે ક્ષય પામી જશે, આપની નજર પાસે આપનો પ્રભવૃંદ કઠોરરૂપે દળાઈ જાય છે. સામ્રાજ્યના સઘળા પ્રદેશો દારિદ્ર્યના કુપમાં જઈ પડ્યા છે. ચારે તરફ હત્યા, નગકત્યા, પ્રજાક્ષય વીગેરે બેવામાં આવે છે. વિધ્ન અને વિપદાશિ ઠેકાણે ઠેકાણે દેખાવ આપે છે, મહારાજ વિચારી જુઓ જે જયારે

એ તેજસ્વી પત્રે, ઔરંગઝેબના ક્રોધાનળમાં ઘટાડુતિ આપી. રૂપનગરની રાજદુહીતા પ્રભાવતીને હરી લાવી રાણા રાજસિંહે દુર્વૃત્ત ઔરંગઝેબનો રોષાનળ સળગાવ્યો. રાજા અજીતસિંહને રાણાએ આશ્રય આપ્યો, તેથી તે રોષાનળ બમણો સળગી ઉઠ્યો. પણ પત્રનો તીવ્ર પ્રતિવાદ વાંચી સમ્રાટ તે ક્રોધાનળ છાનો રાખી શક્યો નહિ. મોટી જીવાંસાથી તૃપ્તી સાધવા તેણે મેવાડ ભૂમિ ઉપર હુમલો કરવાને સંકલ્પ કર્યો. અને દુ'કામાં એક લયાવહ સંગ્રામ કરવાને ગોઠવણ કરવા લાગ્યો. ચોડા દીવસમાં સંગ્રામ કરવાની ગોઠવણ પુરી થઈ. તેની આસાધારણ ગોઠવણથી માલુમ પડતું હતું જે તેણે કોઈ પ્રતાપશાળી રાજા સાથે

દૈન્ય અને દારિદ્ર્ય મોટા રાજ્યેશ્વર અને રાજપુત્રના ઘરમાં આવી વસેલ છે. ત્યારે તેના લાખાના સરદાર સામંતો અને તેના પ્રજાવંદ કેવી અવસ્થા લોગવતા હશે. સૈનીકોના અને સેનાનીના તદ્દયમાં શુભ નથી. સંતોષ નથી સધળાઓ જુદી જુદી ચિંતામાં નિમગ્ન થયા છે. રાજ્યના વેપારીઓ ખેડાલ છે. મુસલમાનો અસંતુષ્ટ છે, હિંદુઓ દીન થઈ ગયા છે. અસંખ્ય ખીલ જાતના લોકો દીનદશામાં પડેલ છે. લોકો કષ્ટથી એક વેળા આહાર પામે છે.

જે જાત આવી શોચનીય અવસ્થામાં આવી છે તે જાતના શોષિત શુસી. અસ્થિમ રજતે દળી દઈ જે રાજા તેને દુર્બલ કર ભારે નિષીડિત કરે તે રાજાની સમાન મર્યાદા શી રીતે રહે, ભારતવર્ષની આ શોચનીય અવસ્થામાં ભારતવર્ષના પૂર્વથી તે પશ્ચિમ ભાગ સુધીના લોકો ઉંચા સાદે બોલે છે, જે હિંદુસ્થાનનો અધિપતિ સમ્રાટ ઔરંગઝેબ દરિદ્ર હિંદુઓ ઉપર જીલમ કરી. બ્રાહ્મણ, ચૌગી, સન્યાસી, વેરાગી વીગેરે પાસેથી કર લે છે, તેમજુરના ઉંચ વંશની મોટી, ગુરૂતાની ઉપેક્ષા કરી, વનવાસી નિરીર તપસ્વી ઉપર ઔરંગઝેબ પોતાની ક્ષમતા ચલાવે છે, ઇશ્વર પાસે પ્રાતલિકે અને ઇસ્લામ ધર્મવલ્લી માણસ સરખા છે. વર્ણ વિભેદ તેના વિધાનના અનુસાર થયેલ છે તે જીવનો જીવનદાતા છે.

છેવટે સાર કથા એટલી છે જે હિંદુઓ પાસેથી કર લેવાની પ્રથા આપે ચલાવી છે. તે સંપૂર્ણ રીતે ન્યાયના માર્ગથી બહાર છે, તે કર લેવાનું કામ નીતિ વિગઢિત છે, તેથી કરી દેશ નિર્દિવત રીતે દીન હીન થઈ પડશે તે પ્રથા નવી સ્થપાયેલી છે. તેથી કરી ભારતવર્ષીય ચિરંતન રાજનીતિનો વ્યભિચાર થાશે. નિરીર મશિકાને યંત્રણા આપવી તે સદાશય પુરૂષ જામ નથી એ સામાન્ય આશ્ચર્યનો વિષય નથી, જે આપના સત્તાને સુક્ષ્મ મંત્રણા ન આપી આપને સત્ય અને સમ્મનનાં સૂત્ર સિખવતા નથી.

* પ્રભાવતીનો હરણ જ્ઞાંત, ઔરંગઝેબે પોતાની જીવનીમાં પ્રકટિત કર્યો નથી. થાયીકે તે જ્ઞાંત પ્રકટ કરવાથી તેની માન લાની યામ તેવું છે.

યુદ્ધ કરવાની જોડવણનો ફરી હોય ! પણ રાજસિંહ આજ નિસંબળ હતો. ભાગ્ય-
દોષે પિતૃપુરુષોના અસીન્ન ગૌરવ વિચ્યુત હતો. તે આજ મોટા મોગલ સમ્રાટ
પાસે સામાન્ય જમીનદાર ! નિશાળ સામ્રાજ્યના પ્રદેશ પાસે તેનો મૂલક એક
કણ નેટલો ! આજ રોપોન્નત ઔરંગઝેબ તેનો નિગ્રહ કરવા આયોજન કરે છે.
ઔરંગઝેબે પ્રધાન સેનાપતિને બોલાવી કહ્યું. મારા સામ્રાજ્યમાં જે સ્થળે નેટલું
સેન્ય હોય ત્યાંથી તે મંગાવી લઈ એક સ્થળે રાખી મોટી સેના બનાવો. જેથી
તે કોઈનાથી તે જીતાય નહિ. સમ્રાટની આજ્ઞા થઈ કે તુરત મોગલ સામ્રાજ્ય
સઘળા ઠેકાણાના સેનીકો સમ્રાટ ઔરંગઝેબના વાવટા નીચે એકઠા થયા. એ મોટી
સેનાના પરિચાલના માટે ઔરંગઝેબે બંગાળામાંથી રાજકુમાર અકબર અને કાબુલથી
આજીમને બોલાવ્યા. વળી મોગલ સમ્રાટનો ઉત્તરાધીકારી સુલતાન મોન્તન. મહા-
રાષ્ટ્રસિંહ શિવાજીની સાથે યુદ્ધ કરતો હતો ત્યાંથી, સમ્રાટના બોલાવવાથી આવ્યો.
દારૂણ રાખવાળા ઔરંગઝેબે તે મોટી સેના લઈ = મેવાડ રાજ્યમાં પ્રવેશ કર્યો.
મોગલ સેનાનો યુદ્ધનાદ રાણા રાજસિંહને કાને પડ્યો. એટલામાં તેનું વીર
તદ્દય ઉત્સાહથી ઉત્સાહિત થયું વિકટ તેજસ્વિની ભાષામાં પોતાના સામંત સર-
દારોને ઉન્માદિત કરી તે બળદર્પિત મોગલ સમ્રાટની મામે સઘળા સામંત સર-
દારોને તૈયાર કર્યા તેણે મેવાડના સઘળા લોકોને ગિરિ પ્રદેશમાં જઈ વસવાનો
હુકમ કર્યો. મેવાડવાસીઓ પોતાનો વામ છોડી આરાવલ્લીના ગીરીપ્રદેશમાં રહેવા
ગયાં એ રીતે મેવાડની નીચેની ભૂમિ માણસ વિનાની થઈ પડી. મોગલ સમ્રાટે
તે જનહીન ભુમીમાં પડી કબજે કરી. ચિતોડ, મંડળગઢ સુદીસર જીરણ વીગેરે
કીલ્લાઓ સમ્રાટના કબજામાં આવ્યા. મોગલ સમ્રાટે, તે જીતેલા કીલ્લામાં થોડું
થોડું લફકર રાખ્યું ત્યાર પછી રજપુત વીર રાજસિંહને જીતવાને આરાવલ્લી
પ્રદેશમાં પેઠા.

એ લયાવહ મહાસંગ્રામ કાળે દુર્હતિ યવનોના પ્રચંડ પગલાંથી મેવાડ ભૂમિ
કંપવા લાગી, તેઓના અત્યાચારથી હીંદુઓ દારૂણ પીડા પામી, લયાકુલ તદ્દયે
આરે તરફ પલાયન કરવા લાગ્યા. રાણા રાજસિંહે જાણ્યું જે આ પ્રચંડ યુદ્ધથી
શિશોદીયવંશ માન મર્યાદાનો નાશ છે એટલું જ નહિ પણ સઘળી રજપુત
જાતિના સનાતન ધર્મ અને રૂઢા સંસારનો નાશ છે. જે યવિત ધર્મને, દુર્હર્ષ

÷ મહાનુભાવ ટોડ સાહેબે કહેલ છે જે મોગલ સમ્રાટે પોતાની સેનામાં જેવી તોપો
ઉપયોગમાં લીધી હતી, તેવી તોપો પહેલાં યુરોપમાં નહોતી. એમ કહેવાય છે જે કાશ્મીરની
યાત્રાના સમયે થોડાઓ જેને વહી જતા એવી મોટામાં મોટી સાઠ તોપો અને ઉંટો
નેનું વહન કરતા હતા એવી ત્રણેયો નાની નાની તોપો સમ્રાટની સાથે હતી. પંડીતવર બર્નાપરે
પોતાની નજરે એ મોટી યુદ્ધ સામગ્રી જોઈ તેનું વર્ણન કરેલ છે.

એવેરોના આસ થકી, તેના પૂર્વ પુરૂષો ગચાવતા આવ્યા છે તે પવિત્ર ધર્મ આવજ જવા બેઠો વળી ગજપુત સ્ત્રીઓના પવિત્ર સતીત્વરત્ન છુટાઈ જવાનો ઉપક્રમ થવ બેઠો આવુ થવાથી રજપુતો શુ નિશ્ચિત ભાવે ઘરમા બેસી રહે ખરા ! હુદાત, ઔરગઝેખના હુમલાનો નિરોધ કરતા સઘળા રજપુત વીરો રાણા રાજસિહના વાવટા નીચે એકઠા થયા મેવાડના પશ્ચિમ પ્રદેશમા ગહેતા અર ઘુચારી લોકો પણ હઝારો શરશરાસન લઈ આરગઝેખની સામે લડવા રાજસિહના વાવટા નીચે આવી પહોચ્યા એકઠા થયેલા રજપુત વીરોએ મોટો જયનાદ ક્યેઈ તે પ્રચડ જયતીનાદ આતવનીના શીખરે શીખરે પ્રતિકૃત થયો મોગલ સેનાએ, “ અહુહો અકબર ” એમ મોગ અનાગે બોલી તેનો ઉતર આપ્યો એ પ્રમાણે હિંદુ અને મોગલ મેનિકો, પરસ્પરની મામે થવા પરસ્પર જયનાદ કરી આગળ વધ્યા

રાણા રાજસિહે પોતાની સેનાના ત્રણ વિભાગ કયાં તેને ઉપયુક્ત ત્રણ તેના નાયકના અધિપતિપણા નીચે સોંપી, ચોગ્ય ત્રણ સ્થળે તેણે તે ભાગ રાખ્યા મોગે રાજકુમાર જયસિહ, પોતાના હજ આથે આરાવલીના શીખર દેશ ઉપર રહી મોટા કૌશલથી અને સાવધપણાથી પોતાના પિતાની મુચના પ્રમાણે ચાલવા લાગ્યો તેના તેવી રીતના અવસ્થાનથી શત્રુઓના જન્ને તરફના હુમલાનુ નિવારણ થાય ગુજરાતઅનેતેનીપડખાનાપ્રદેશનાબીવ લોકોમાથેઆવ્યા હક સંપક રાખવા માટે રાજકુમાર ભીમસિહ રોલમાળાની પશ્ચિમ દિશાએ રક્ષા કરવા લાગ્યો ખુદ રાણો મોટુ સેનાહજ લઈ નાઇન નામના ગિરિ માર્ગમા ઉભો ગ્યો તે સ્થળ શત્રુઓનુ અનાક્રમણીય હતુ તે પ્રદેશમા તેણે પોતાની સેના એવી અતુરાઈથી ગોઠવી કે ત્યાંથી શત્રુઓ આવે ત્યા તે તેઓના ઉપર સહેવાઈથી હુમલો કરી શકે એ નીતે રાણાએ પોતાની સેનાના ત્રણ ભાગ કરી ઉપયુક્ત સેનાની નીચે રાખી ચોગ્ય ત્રણ સ્થળે તેણે તે રાખવાની ગોઠવણ કરી એ ગોઠવણથી રાણો, પોતાની સેના સાથે શત્રુની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો, મોગલ સમ્રાટ તે રાણો, જે ગિરિ માર્ગમા ઉભો હતો તે માર્ગમા આવ્યો નહિ પણ તે માર્ગની બહારના જનપદ નામે દોવારીમા આવી ગ્યો તે પ્રદેશ બીલ લોકોનો હતો વળી અતુર ટાઇબરખાની મવાહુધી મચાગે પોતાના પુત્ર અકબરને રાજધાની ઉદયપુર તરફ પચાસ હઝાર સેનિકો સાથે મોકલ્યો સમ્રાટ જે પ્રદેશમા પેઠો તે પ્રદેશ રાજધાનીની આરે તરફ અડાકોટ રહ્યો હતો રાજસિહે પોતાનુ સેનાહજ નાઇનગિરિમાર્ગમા રાખ્યુ સમ્રાટ આરગઝેખે, પોતાની સેના માથે ઉદયમાગર સરોવરની પાસે પર્વત પ્રદેશમા, પોતાની દાવણી નખી

ઔરંગઝેબનો હુકમ પામી રાજકુમાર અકબર પચાસ હજાર સૈનિકો સાથે રાજધાની તરફ આગળ ચાલ્યો. કોઈએ તેની ગતિનો રોધ કર્યો નહિ. મહેલ હવેલી, ખાગ, ખગીચા, સરોવર વીગેરે તેના નયનપથે પડ્યાં પણ તેમાં મનુષ્ય પ્રાણી તેના ભેવામાં આવ્યો નહિ, તેણે સઘળું નિસ્તબ્ધ બોયું. અકબરે, પોતાનું સેનાદળ સ્થાપ્યું મોગલના અત્યાચારથી મેવાડ વાસીઓ, મેવાડ છોડી ગિરિમાર્ગમાં જઈ રહેલા છે એમ અકબરના બાણવામાં આવ્યું હતું. તેથી તે નિર્જન સ્થળે જઈ વિસ્મિત થયો નહિ, તે પોતાને નિરાપદ બાણી નિશ્ચિંત ભાવે રહેવા લાગ્યો. પણ તેવી રીતના નિશ્ચિંત ભાવમાં તેના અધિકદિવસ ગયા નહિ રાજકુમાર જયસિંહે તેના ઉપર પ્રચંડ વેગે આવી હુમલો કર્યો. જેથી તેનું દળ દળિત અને વિત્રાસિત થયું. ભટ્ટ કવિઓએ કહેલછે જે તે સમયે કેટલાક લોકો નીમાજ પદતા હતા, કેટલાક આનંદ સાગરમાં મગ્ન હતા, કેટલાક શતરંજ ખેલવામાં મશગુર હતા. હુકમાં જે ચોરી કરવા આવ્યા તે નિદ્રિત થઈ પડ્યા. વીરનંદન જયસિંહે અકબરની મેના ઉપર પડી તેને નિષ્ઠુર ભાવે વીંખી, દળી અને વિત્રાસિત કરી. અનેક યવન સૈનિકો તેની તલવારથી રણરથને પડ્યા, ખાકીના પલાયન કરવા ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા, અકબર સમ્રાટ ઔરંગઝેબ પાસે પહોંચી જવા, દોવારી તરફ ભાગી જવા ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. પણ રાણા રાજસિંહે પોતાના સેનાદળનો કેટલોક અંશ તે દોવારી ગિરિમાર્ગની વચ્ચે રાખ્યો હતો તેથી સમ્રાટના પુત્રની ચેષ્ટા બ્યર્થ થઈ ગઈ. ત્યાર પછી વિપદમાં પડેલ અકબરે પોતાના જીવનના રક્ષણનો ખીલે ઉપાય ન દેખતા ગોશુંડામાં થઈ મારવાડના વિસ્તૃત રાજ્યમાં પડી બહાર નીકળી જવાનો ચત્ન કર્યો, પણ તેણે, વિપદમાં પડી વિચુંદ થઈ ચંદન નરૂ બાણી વિપવૃક્ષનો આશ્રય લીધો તે કુલ વીણવા જતાં કંટક બળમાં પડ્યો વિપદથી છુટવા તેણે જે માર્ગ લીધો હતા, તે માર્ગ મોટા સંકટથી પૂર્ણ હતો. પર્વતના લોખીય ભીલ લોકો, તે માર્ગ શોધી રહેલા હતા. આરે દિશાથી કઠોર વિપદ બળમાં તે આવી પડ્યો. સમ્રાટ પુત્ર ભયંકર દુઃખમાં પડ્યો. તેણે જે દિશાએ નજર નાંખી તે દિશાના તેનાં છુટકારાના બારણાં બંધ હતાં. આવા ભયંકર કષ્ટમાં અકબરે કેટલાક દિવસો કહાડ્યા, જેમ જેમ દિવસો જતા ગયા, તેમ તેમ તેની આકૃત વધતી ગઈ. છેવટે ભયંકર દુર્ભિક્ષની કઠોર નજર તેના ઉપર પડી. પોતાના રક્ષણનો ખીલે કોઈ ઉપાય નબોઈને જયસિંહના મનુષ્યહનો પ્રાર્થી થયો. ઉદાર હૃદય, જયસિંહે તેની દુર્દશા બેઠ તેને તેના દુશ્મંતાથી છોડ્યો તેણે તેને તેના ખાકીના સૈનિકોને ખરે રસ્તો બતાવવા તેની સાથે જીવવારના કેટલાક ભિલોને રક્ષક તરીકે તેની સાથે મોકલ્યા. તે રક્ષકોની મદદથી બહાર નીકળી જવાનો માર્ગ પામી સમ્રાટ પુત્ર અકબરે, વિપ્લવિના ચિંતોડના કીલ્લા નીચે આશ્રય લીધો,

પ્રસિદ્ધ યવનવીર દેલહીરખાં એક મોગલ સેના લઈ મારવાડથી દેશુરી પર્વતમાર્ગની અંદર થઇ તે દુર્ગમ ગિરિમાર્ગમાં પેડો. અનેક લોકોનું અનુમાન છે જે રાજકુમાર અકબરના ઉદ્ધાર માટે તે માર્ગમાં થઈ આવ્યો હતો. પહેલાં કોઈએ યવન સેનાપતિની ગતિ રોકી નહિ, પણ જ્યારે તે લાંબા સાંકડા ગિરિ માર્ગમાં પેડો, ત્યારે વિક્રમ સોલકી * એ અને ગોર્ધનાથ રાઠોડે + પ્રયત્નવેગે તેના ઉપર પડી હુમલો કર્યો, તે સ્થળે હીંદુ સુસલમાન વચ્ચે લડાવહ યુદ્ધ શાસ્ત્રું પણ બેનશીખ દેલહીરખાં, તે બન્ને રજપુતવીરનો હુમલો સહન કરી શક્યો નહિ. જેથી તે પોતાના દળ સાથે તે સ્થળે પડ્યો, તે બન્ને યુદ્ધમાં પરાજય પામેલ મોગલ સેનાની યુદ્ધ સામગ્રી રજપુત વીરોના હસ્તમાં પડી.

એ પર્વતનું યુદ્ધ એવી રીતે સુંદરતાથી થયું હતું જે જેથી રાણા રાજસિંહને માત્ર મોગલ સમ્રાટવાળી સેનાના ઉપર પડવાનું રહ્યું હતું, આશાના ભરસામા મુગ્ધ થઈ સમ્રાટ ઔરંગઝેબ, અકબર અને દેલહીરખાંના યુદ્ધનું કળા કળ જાણવા, પોતાના પુત્ર આજીમ સાથે તે દેવારી ગામે રહ્યો હતો. તેના મનમા તેઓના જયની આશા હતી. પણ તેની તે આશા લાંબી પડી રાણા રાજસિંહના હુમલામાંથી બચી જવાને તેને સમય શોધવો પડ્યો. દેવારીના તે પર્વત માર્ગમાં હીંદુ સુસલમાન વચ્ચે ધોર યુદ્ધ શાસ્ત્રું. રજપુત સૈનિકો રજપુતપતિ ગણા રાજસિંહના સ્ત્રીસથે અનુપ્રાણિત અને ઉત્સાહિત થઈ મોગલ સમ્રાટની મોટી સેનાનો ભેદ કરી, મોટા પરાક્રમ સાથે લડવા લાગ્યા. રાઠોડ વીર સાહસી દુર્ગાદાસ કઠોર પ્રતિશોધ પિપાસામાં ઉન્મત્ત થઈ. રાઠોડ સેનાને, મોગલ સમ્રાટની વિરૂદ્ધે ચલાવી જે દુરાચાર ઔરંગઝેબે રાઠોડનો સર્વ નાશ કર્યો, જેણે રાઠોડ રાજાને વિષપ્રયોગ કરી મરાવી નાંખ્યો, આજ તે ઔરંગઝેબના ઉપર પોતાના વેરના બદલા માટે રાઠોડ રજપુતો દુટી પડ્યા. આજ ઔરંગઝેબને વિષમ સંકટ આવી પડ્યું, હીંદુઓનો સર્વ નાશ કરવા કૃતપ્રતિજ્ઞ થઈ તેણે યુદ્ધાનળ સળગાવ્યો તે હીંદુઓ આજ તેના દુરાચારના યોગ્ય કળ આપવા તથ્યાર હતા. જોતા જોતામાં સંઘ્રામ વધી ગયું, મોગલની તોપો ઉપર રણવિશાલ એક શ્રીરંગી હતો. તે ધ્રુવણ ભેરવ નાદ કરી, અસંખ્ય ગોળાઓ ફેંકવા લાગી, રજપુતો પ્રયત્ન બચકર નાદ કરી મોગલો ઉપર ધસ્યા તોપોથી રજપુતોનો ઉત્પાદ કમ થયો નહિ, પણ તે બમણા વધી પડ્યો, તેઓની તલવારના લયકર ઘાતે શ્રીરંગી ગોળદાજ પડ્યો. તેઓની હાર તુટી ગઈ, તેઓનો માર્ગ પરિવૃત્ત થયો. જોતા જોતામા મોગલ સેનાની સંખ્યા ઘટી. મોગલો પલાયન કરી નયા તેઓની તોપો અસ્ત્રશસ્ત્ર વીગેરે રજપુતોના હાથમાં

* રજનમરનો અધિપતિ.

† નાંદારની અદના ગાનોર નગરનો અધિપતિ ગંગાદાસ મેવાડી વિહાર છે.

આબ્યાં એ જાયાવહ સુદ સંવત ૧૭૩૭ [ઈ. સ. ૧૬૯૧] માં કાલ્કુનમાસમાં થયું.

વીરપુંગવ રાણો જયસિંહ એ જયંકર સંઘામમાં જય મેળવી આનંદમગ્ન થયો. તે વિજયમાં અનેક રજપુત વીરોએ ગ્રાણી આપ્યાં.

પરાજય અને અપમાન પામેલ સમ્રાટ ઔરંગઝેબ મનોહુઃએ બીલકુલ પીડીત થયો. પણ તેથી તે નિરૂત્સાહ થયો નહોતો. તે પરાજય અને અપમાનનો ખદલો લેવા, તેણે પોતાની સેનાને ચીતોડના દીલામાં એકઠી કરી. અને સુલતાન મોજમને દક્ષીણપથ થકી તેણે બોલાવ્યો. મોજમ તે પ્રદેશમાં મહારાષ્ટ્ર કેસરી શિવાજીની સાથે યુદ્ધમાં ગુંથાયો હતો. સમ્રાટ ઔરંગઝેબે શિવાજીની સાથે યુદ્ધ કરી જય મેળવવાનું વધારે કીમતી કામ ન ગણ્યું. તેણે ઉત્તર દેશ માંહેણું તેનું પ્રજ્ઞપ્ત ગૌરવ મેળવવાનું વધારે કીમતવાળું ગણ્યું. ઔરંગઝેબનો ઉદ્દેશ સફળ થયો નહિ. વીરવર જયમહિનો વંશધર મુખળદાસ કેટલાક રજપુતોને લઈ ચિતોડના અને અજમેરના મધ્ય સ્થળમાં રહેલ હતો. તેણે તે બંને નગરના વચ્ચેનો મોગલનો સઘળો સંબંધ તોડી નાખ્યો. ત્યાં તેણે મોગલ સેનાને ઠણી નાંખી, તેના રણુલિનયે, મોગલ સમ્રાટ અત્યંત હાલો પડી ગયો. ઇવટે તેણે પોતાની સ્વાધીનતા સાથે, પોતાનું જીવન જતું જોઈ, તે સંકટમય સુદ વ્યાપાર છોડી દેવાની તેને ફરજ પડી. તોપણ તેની પ્રતિજ્ઞા પિપાસા પ્રશમિત થઈ નહિ. જે ઉદ્દેશ મેવાડ ઉપર હુમલો કરવા આવ્યો હતો તે ઉદ્દેશ પણ તેનો સફળ થયો નહિ. ઉદ્દેશનું સાકલ્ય તો ફર રહ્યું પણ પોતાને અપમાનિત અને પરાજીત થઈ જવું પડ્યું. સમ્રાટની મનોવેદનાની સીમા રહી નહિ. પણ શું કરી શકે પોતાના રક્ષણને કોઈ પણ ઉપાય નમળવાથી તે પોતાના પુત્ર આલમ અને અકબરના હાથમાં સુદમુત્ર સોંપી ખસી જવાનો વિચાર કરતો હતો. તેણે સહોડ વીર મુખળદાસની વિરૂદ્ધ શેહીલાખાને ખાર હબાર સેનિકો સાથે મોકલ્યો. રણુવિશારદ મુખળદાસે, શેહીલાખાને પોતાની સાથે અગ્રેસર થતો જોયો. તે મારવાડના સેનિકો સાથે પુટમંડલના સ્થાને તેની સંમુખ થયો. ત્યાં તેણે મોગલ સેનિકો પુબ્બળ પરાજીત કર્યાં અને ફરીવાર અજમેર તરફ હાંકી કહાડયા. તે યુદ્ધમાં મોગલ સેનાને પૂર્ણ નુકમાન થયું.

રજપુત પતારી રાણો રાજસિંહ, પોતાના ઉત્તરાધિકારી સાથે અને સહકારી વીર પુર્ણ સાથે જય મેળવી પરમ આનંદ ભોગવતો હતો. એક બાનુએ રાજપુતોને લીમસિંહ પોતાના સેનાદળની સાથે તે પર્વત માલામાં પશ્ચિમ દિશાએ વીરપણું બતાવવા ગુંથાયો હતો. તેણે પોતાના દળ સાથે ગુર્જરાત્ય ઉપર હુમલો કર્યો. થોડા સમયમાં તેના હાથમાં ઇંડર આવ્યું, લીમસિંહે, ઇંડરના અધિરના ચવનરાજ હુસેનને તેની સેના સાથે ત્યાંથી

કહાદી મૂક્યો. ત્યાંથી તે વીરનગરમાં થઈ સહસ્રા પાટણમાં આવી પહોંચ્યો. પાટણ તે સમયે ગુર્જર દેશની રાજધાની હતી, ત્રિશોદિય રાજકુમારે તે નગર છુટ્યું, તે રીતે મીઠપુર મીરાસા વીગેરે નગરની છુટ પછુ તેણે કરી. ગુર્જરાસીઓની પ્રાર્થનાથી રાણાએ પોતાના પુત્ર સીમસિંહને પાછો ફરી આવવાની આશા આપી. પિતાનો આદેશ માળી તેણે સુદ ભૂમિ છોડી મેવાડમાં આવી જવાની કુચ કરી.

પરાજીત થતું ઉપર સ્થમા બતાવવી એ વીર રજપુતોનો મુળ મંત્ર છે, તે મૂળમંત્રના અનુસારે તેઓ કાર્ય કરવાવાળા છે. પણ હાલ દુર્વૃત્ત ઝોરંગબેળના અત્યાચારથી તે મુળમંત્રના વિરુદ્ધે ચાલવા તેઓને ફરજ પડી. દુરાચાર મોગલ સમ્રાટ અકબર જેવો નિષ્કુર તેવો કૃતમ્મ હતો. ઉદાર તદ્દય રાણાએ તેને અને તેના પુત્રને સંકટ થકી નિષ્કૃતિ આપી હતી. દુષ્ટમતિ ઝોરંગબેળ તે મહોપકાર ભુલી ગયો, ફરી ઉપકર્તાને પીડા આપવા તેણે સંકલ્પ કર્યો. પણ દુરાચારનો તે ખરાબ સંકલ્પ સિદ્ધ થયો નહિ. તેપણ તેણે પોતાનો દુરભિપ્રાય છોડ્યો નહિ, દયાળુશા નામનો રાણાનો એક સાહસિક અને કાર્યક્ષમ દીવાન હતો. મોગલોની પ્રતિશોધ પિપાસા તેના તદ્દયમાં બળત હતી. તેણે એક તીવ્રગામી અશ્વ સેનાદળ લઈ નર્મદા અને વેતાયા નદી પર્યંતનો પ્રદેશ છુટી દીધો, તેના પ્રયત્ન બાહુબળ સામે કોઈ ઉભું રહ્યું નહિ. ચારંગપુર, દેવાસ, સારંગ, માંદુ ઉજ્જન, ચાંદેરી વીગેરે સ્થાનો તેના કબજામાં આળ્યાં, વિજયી દયાળુશાહે તે નગરો છુટયાં, નગરમાંહેલા ધવન સૈનિકોનો તેણે સંહાર કર્યો. એ રીતે અનેક ગામો અને નગરો તેના હાથમાં આળ્યા. તેના લયે નગરવાસીઓ એટલા બધા ત્રસ્ત થયા હતા જે તેઓએ આત્મીયજન ઉપર આરથા ન રાખતાં પલાયન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. એ રીતે તે દીવાને છુટ કરી જે દ્રવ્ય સંપાદન કર્યું તે પોતાના પ્રસુને નિવેદન કર્યું.

વિજયોદ્ધાસે, ઉલ્લસિત થઈ તેજસ્વી દયાળુશા, રાજકુમાર જયસિંહ સાથે મળી જઈ ચિતોડની પાસે સમ્રાટ તનય આજીમ સાથે સુદ દરવામાં ગુલાયો. એ પ્રયત્ન રણાલિનયે, મેવાડના રાહોડવંશના અને ખીચીવંશના રજપુતોએ મોટા ઉત્સાહથી મળી જઈ સુદપુ' કામ કર્યું. તેથી આ 'મનુ' સેનાદળ પરાલખ પામ્યું. પરાજીત મોગલ રાજકુમાર પલાયન કરી ગયો. પાલન કરવામાં પણ તેને બહુ મુશ્કેલ થયું. શાથી કે વિજયી રજપુતો તેની સેવાને પડયા હતા તેઓએ તેના દેટલાક સૈનિકોનો સંહાર કર્યો. પણ રજપુત કેસરી રાણા રાજસિંહની પ્રતિશોધ પિપાસા પ્રશાંભત થઈ નહી. જે દુર્વૃત્ત મુસલમાને તેના હીંદુભાઈઓને કઠોર પીડા આપી છે. તેની સેનાની મેવાડભૂમિને મચાણના જેવી કરી દીધી છે.

તેના સનાતન ધર્મને દળી નાંખ્યો છે. તેનો ખદલો શું ચોડામાં વળી જાય ? તે મોગલ સેનાનું સુળ કહાડી નાંખવા તત્પર થયો, તે અજીતસિંહના સ્વાર્થ રક્ષણના માટે થોડા સમયમાં મોગલ વિરૂધે ઉતરી પડ્યો.

જે દિવસે રાઠોડ કુલમણિ ધાર્મિકપર યશોવંતસિંહ પાપિષ્ઠ ઔરંગઝેબના પ્રયત્ન વિશંવન્દિના સમક્ષ પતંગની જેમ બળી ગયો, જે દિવસે પિતૃશોકાકુળ બાળક અજીતસિંહને કેદ કરવા ઔરંગઝેબે ચેષ્ટા કરી તે દિવસે રાઠોડ રાજ સહીષીએ માસ્વાડ રાજ્યનો શાસનભાર પોતાના હાથમાં લીધો, તે દિવસથી તે પુત્રનો સ્વાર્થ અખંડિત રાખવા, અદ્ભુત દૃઢતાથી અને યુદ્ધિમતાથી રાજકાર્ય નેવા લાગી, મોટી વિપદો ભોગવી રાજકુમારનો સ્વાર્થ અગ્ન્યાહત રાખવા તે સમર્થ થઈ ગઈ.

તે વીરની પત્ની હતી. વીર કેશરી બાપ્પાસાઓળના પ્રસિદ્ધ વંશમાં તેં પેદા થઈ હતી. વીર સ્ત્રીના જેવા ભોંછએ તેવા શુભ્રામ તેનામાં હતા. એ સઘળા શુભ્રામથી તે રાજપુતનો સ્વાર્થ ચારી રીતે જાળવી શકી, પણ ફૂર હૃદય ઔરંગઝેબે, તેના તરફ જે કઠોર આચરણ આરંભ્યાં તેની સામે થવા તે વીર પત્ની નિરૂત્સાહ હતી, તે સમયે રાણે રાજસિંહ, રજવાડાના સઘળા રાજા સામંત સરદારોને એકઠા લઈ ઔરંગઝેબ વિરુદ્ધગોસ્તરના યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઉતર્યો. રાજકુમાર બીમસિંહ એકીબૂત શિયોદીય અને રાઠોડ સેનાને પરિચાલિત કરી અકબર અને દાઇબરખાંની વિરુદ્ધ ચાલ્યો, બન્ને દળ વચ્ચે ઘોર સંગ્રામ ચાલ્યું. મોગલો બીમ વિક્રમ રજપુતોનો હુમલો સહન કરી શક્યા નહીં. છેવટે તેઓ રણસ્થળે પરાજીત થઈ ગયા. એમ કહેવાય છે જે એક સુચતુર રજપુતના અપુર્વ કૌશળે રજપુતોનો જય થયો છે. રજપુત સેનાપતિએ, મોગલ સેનામાંથી પાંચસો ઉંટો કહાડી લીધાં, તેઓની પીઠ ઉપર એક એક બળતી મશાલ તેણે સુકી અને તેઓને તેણે સમ્રાટના સેનાકટકમાં ઊડી દીધાં. અગ્નિની સત્તીએ, અસંખ્ય મશાલો બળતી ભેઈ પેશ્યો સશક થયા, તેઓ અહીં તહીં પલાયન કરવા લાગ્યા, તે સુયોગ્ય ન નિર્ણયે તેઓ ઉપર હુમલો કરી તેઓને અપૂર્ણ હરાવ્યા.

અલદારાએ બનું એકે દુર્ભીષ્ટ સાધિત થયું નહિ પુષ્કળ સુયોગ છતાં અને વિપુળ સહાયતા છતાં તે રજપુતોનું કાંઈ પણ અનિષ્ટ કરી શક્યો નહિ. ઉપરા ઉપરી યુધ્ધોમાં તેને પ્રસાદ થયો. વીરપુત્ર રાજસિંહે તેના સરકારી રજપુત રાજાઓએ ઔરંગઝેબને પદચ્યુત કરી, તેના ઠેકાણે તેના પુત્ર અકબરને સામ્રાજ્ય સૂત્ર આપવાનો વિચાર કર્યો. તેઓએ થોડા સમયમાં છાનાછંથી અકબરને પોતાનો વિચારજણાવ્યો. પરમ ધાર્મિક પિતા શાહજહાનને પદચ્યુત કરી પિતૃદ્રોહી દુષ્ટિત ઔરંગઝેબે, ગાદીએ બેસી જે ઉદારરણુ જગતને બતાવ્યું હતું. તે ઉદારહરણુનું

અનુમરણ કરી, નજરમાર અખરે રજપુતોએ મુકેલો પ્રસ્તાવ અગ્રાહ્ય કર્યો નહિ અકબરે તે ગુજ કાર્ય સમાપ્ત કરવા, પોતાના મિત્રો રજપુતોને કહી મોકલાવ્યું, એમ્દમ રજપુતો તેની સાથે એકઠા મળી ગયા તેઓએ આવી તેના અભિષેકનો દિવસ મુકર કર્યો ધનાઢથી મઘળી ગોઠવણો થવા લાગી, પણ ખુદ અકબરની અસત્તા અને અવિચક્ષણતાથી મઘળી ગોઠવણો બ્યર્થ થઈ ગઈ, તેનો અને રજપુતોનો ઉદ્દેશ વિફલ થયો જે અતુરતાથી અને તીક્ષ્ણ બુદ્ધિથી ઐરગજેબ, પોતાના કામ નાધી લેતો તે અતુરતાનો અને તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનો કાઈ પણ અંશ, અકબરમા હતો તે તેનું અભિષ્ટ નિષ્ફળ થાત નહિ, જે ભેરીએ, તેના અભિષેકનો દિવસ મુકર કર્યો તે કુર ઝપટી અને વિશ્વામઘાતક ઠયો ઝપટાચારી ભોગીએ ભોયુ જે રાજકુમારના અભિષેકના ઉપયોગના આયોજન ધાની રીતે થાય છે ત્યારે તેણે સત્રાની પાસે બઈ મઘળા વિવરણનો પ્રકાશ કર્યો ઐરગજેબ તે સામગ્રી નિરૂ માફ વળે નહિ, તેણે તે અડકાળમા પોતાની અવસ્થા ભેઈ, તેણે ભોયુ જે તે એકલો છે તેના શરીર રક્ષકો શીવાય તેની પાસે કોઈ નથી મોબાઈ અને આશુભખડાદુરને દુર ભેયા, આ અકબર તેની પાસે હતો અકબર અજી મીરથી એક દિવસના રત્તા ઉપર હતો

હવે ઉપાય કેવો લેવો ? પુત્રના હાથમાથી તેની રક્ષા કરનાર કોણ ? હવે એ દિવસને પણ મમય ભેવો ન લાઈએ આવા સકટકાળમા તે એક પગ પણ તેની ચિતા વિના બતી નહોતી એ દિવસની એક પગનો વૃથા અપચય ન થવાનું તેણે ધાર્યું, યુગતુર ઐરગજેબ પોતાના ઉદ્ધાર માટે યોજન શોધતો હતો તેણે યોજના અને ઉપાય શોધી મ્હાડ્યો, તે ઉપાય બહુ સારો હતો તેથી કોઈ નહોતો હલ્યા કે ગ્રોહિતપાત થયો નહિ મત્રાટ ઐરગજેબ પોતાની રક્ષા માટે મપૂર્ણ મતાવાળો થયો, તેણે અખજના નામે એ પત્ર લખ્યો એક ગુપ્તચરને તે આપ્યો રજપુત નાયક દુગાદામના તણુમા તે પત્ર નાખવાનો તેણે ગુપ્તચરને હુકમ આપ્યો અકબરના તરફ રજપુતોનો મહેલ મુકમલ થાય, તેમ જવાનો તે પત્રનો ઉદ્દેશ હતો અતુર ઐરગજેબે, ધગ અને કોથે યુદ્ધ કરવાનાનું હિત મિદ્ધ કરવા ગોઠવણ કરી તે પત્રમા અખજના ઐરગજેબના રજપુતો, મત્રાટ ઐરગજેબે લખ્યું હતું જે “ બન્ધા ! તારા એ પુત્રનું વિવરણ જોઈ બહારી હું અત્યત બનદિન થયો છું, પણ આવધાન નહોતું જે રજપુતો આપણો પાંચત્ર ન લાડી બન્યા ” ત્યારે તેણે મારી ને મત્રાટના પ્રવૃત્ત થાય ત્યારે તું તેઓના ઉપર દગ નાથે પડી તેઓનો મહાન કડી નાખજે, એમ થવાથી આપણી, અમીષ નિદિ વાશે ” એવી નીતની કુટનીતીનું અવલગન કરી કુટબુદ્ધિ ઐરગજેબ રજપુત નાયકેવના હાથની બસ્યો હતો

ઐરંગઝેબનો છગતાવાળો પત્રક દુર્ગાદાસના હાથમાં આવ્યો અકબરના નામનું શિરનામ અને ઐરંગઝેબના નામનો મહોરસીકો જોઈ દુર્ગાદાસ અત્યંત સંદેહ અને વિસ્મયમાં પડ્યો, પત્ર ફાડી, આવોપાંત તેણે વાંચ્યો, તેને સઘળું સ્વપ્ન જેવું લાગ્યું ઐરંગઝેબની ચતુરતા તે કળી શક્યો નહિ, તેણે તે પત્રને યથાર્થ અને સાચો માન્યો, જે અકબરને સમ્રાટપદે અભિષિખ્ત કરવા તે પોતાના સેનાપતિનો અપયય કરવામાં પણ કોઈ રીતની કસર નહોતો રાખતો. તે અકબર વિશ્વાસઘાતક થયો, એ વાતનો સહજ વિશ્વાસ થાય ખરો! પણ સડોડ વીર દુર્ગાદાસે તે વાતનો વિશ્વાસ કર્યો, શાથી કે વિશ્વાસઘાતકતા અને કૃતમ્મતા યવન જાતિનું કુળ ગત છે. અકબર યવન, એટલે કે તે વિશ્વાસઘાતક અને કૃતમ્મ થાય તેમાં નવાઈ શી એમ દુર્ગાદાસે માની લીધું, તે ઘણાજ દુઃખિત થયો, તેણે યવન નામે હઝારો ધિક્કાર આપ્યા તે પોતાના જણ સાથે કાર્ય ક્ષેત્રમાંથી નીસરી ગયો, રજપુતાના એવાં રીતનાં મતનું કારણ અકબર સમજી શક્યો નહિ. તે પોતાના અદ્વૈતનો વિચાર કરી અત્યંત શોકાકુળ થયો, તેનો વિશ્વાસપાત્ર ભૂત્ય ટાઈબરખાં પણ દારૂણ દુઃખિત થયો. તેની એવી વાસના હતી જે અકબર સમ્રાટ થાશે. આજ તેની તે વાસના સંપૂર્ણ થઈ નહિ. એટલે કે તેની મનોવેદનાની સીમા રહી નહિ, દુઃખ ઉપર નૈહાસ્ય આવી પડ્યું. અકબરના શોભાવર્દનો માર્ગ પરિષ્કાર કરવા માટે, તેણે ઐરંગઝેબનો સુસ હત્યા કરવાનો વિચાર કર્યો તેનો તે વિચાર સફળ થયો નહિ, છેવટે તેનું જીવન વિનષ્ટ થયું મૌઝામ અને આઝીમ ઐરંગઝેબ પાસે આવી પહોંચ્યા, તેઓના આવવાથી ઐરંગઝેબ તિરાપદ થયો. અકબરે લયાકુળ થઈ રજપુતાનો આશ્રય લીધો રજપુતાએ સામ્રાટની ચતુરતા સારી રીતે જાણી.

રજપુતાએ અકબરને આદરથી ગ્રહણ કર્યો. અકબરને માલુમ પડ્યું જે તેના પિતાનો રાજાગ્નિ તેની વાંસે વાંસે આવે છે. પોતાના પિતાના કઠોર ચરિતથી તે વાકીફ હતો. તેથી તે વધારે લયાકુળ થઈ પડ્યો ઐરંગઝેબના પાસેના પ્રદેશમાં રહી તિરાપદ રહી શકાયો નહિ એમ જાણી ખીબ સ્થળે પલાયન કરવાનો તેણે સંકલ્પ કર્યો. પલાયન કરી જવામાં અકબરનું અત્યંત આત્મકથ જોઈ, સડોડ વીર દુર્ગાદાસે, તેને પાંચસો રજપુતા સૈનિકો સાથે પાવાગઢ નામના સ્થાને મહારાષ્ટ્ર નાયક શંભુજી પાસે પહોંચાડી દીધો. મેવાડ અને દુર્ગરપુરના પર્વત માર્ગે ઓલંગીને તે સ્થાને પહોંચ્યો. રસ્તામાં કોઈ જાતનું વિધ્ન નડ્યું નહિ.

* મહાત્મા ટોડ માહેબને તે સડોડવીરની એક પ્રતિમિત મળી છે દુર્ગાદાસ દુણીનદીના તીરસ્થ પ્રદેશનો અધિપતિ હતો તેણે શિવગાજ કુમાર અન્તર્મિતને ઐરંગઝેબના આસમાંથી બચાવ્યો.

પાવાગઢમા થોડા દીવસ રહી અકબર એક ઇંગ્લેડના વહાણમા બેસી ઇરાન દેશમા જવા નીકળ્યો.

પછીતવર અમે કહેલ છે જે, " જાતા મુબની છાયામથી પ્રેતમૂર્તિને પહાણ લોકોમા ભેઈ ઐરગઝેજ જેવો કઠોર ચિતાબળે પીડીત થયો હતો, તેમ આજ શબુજ પાસે અકબરના જવાના વૃત્તાત સાબગી પીડીત થયો " અકબરની રજપુતો સાથે મેંત્રી થવાથી તેના હૃદયમા અહનીશ ચિતા રહેતી હતી પણ શબુજ પાસે અકબરના જવાથી તેની ચિતા બમણી વધી રજપુતોએ તેના પ્રાણનો સહાર કરવા ચાહ્યું નહોતું પણ તેને પદચ્યુત કરવા ચાહ્યું હતું તેની શબુજની સાથે મેંત્રી થવાથી તે પોતાના પ્રાણની શકા ગળતો હતો મોગલ સેનાપતિ હેલહિરખાના તાબામા એક વિચક્ષણ રજપુત સેનીક હતો તેણે સારી પ્રતિષ્ઠા સાથે ઉપરીના કાર્ય કર્યા આ ક્ષણે આવેલ સકટમાથી તેણે સમ્રાટનો ઉદ્ધાર કર્યો સ્વદેશમા જવાનો ખીપ કરી તેણે પોતાનું સેનાદળ છોડ્યું, માર્ગમા જતા જતા શીષ્ટાચાર નિળધે તેણે રાણાની મુલાકાત કરી તેણે રાણાને કહ્યું " અગર ભેંકે ઐરગઝેજ સધી પ્રસ્તાવ પુઠ જરશે નહિ તો પણ આપ મધીનો પ્રસ્તાવ કરશે તો જાણ થશે ત્યારે રણાએ તેને અનુરોધ કરી જહું ત્યારે તમે અમારા નધઈ સમ્રાટની પાસે સધીનો પ્રસ્તાવ કરો, મેવાડના ભટ્ટ કનીઓ તે મધ્યસ્થ રજપુતને વીકાનેરનો રાજ સ્થામસિદ્ધ હતો એમ કહે છે

સ્થામસિદ્ધ પાસેથી જાણાનો મનોભાવ જાણી લઈ અતુર ઐરગઝેજે સ્વભાવ સિદ્ધ આતુર્ય લકાબ્યુ રાણો મધી સ્થાપવા મમત થયો, તેજ તેના પક્ષમા એક સુયોગ થઈ પડ્યો તે સુયોગમા આજગવ કરી ગણાને સુદની પ્રવૃત્તિથી દૂર રાખી પોતે સેના સમ્રહ કરવા લાગ્યો, એટલામા વર્ષ ૧૭ આવી પહોચ્યો તેથી પણ રાણાએ સુદ વ્યાપારની આસક્તિ ગખી નહિ વર્ષાનુ વીતી કે હુર્જત ઐરગઝેજ સેનાદળ લઈ રાણાની વિરુદ્ધે ઉતર્યો પણ તેમા મધી થઈ હુ ખનો વિષય એટલોકે તે સધીથી મુક્ટ વેરા બધ થયો નહિ શાથીકે તે વેરા બધ કરવા મધીપત્રમા ૧ વેળ નટોનો મધીપત્રમા કેવળ એટલુ લખેલુ હતુ જે, રાણાને ચિતોડનો અતર્ગત નધણો પ્રદેશ મળે થોધયુ મનો વિષય તેમા લખ્યો નહોતો મધીપત્રનો અનુવાદ ભેવાથી યથાર્થ હુમકત માહુમ મરે તેમ છે

* સમ્રાટની સાથે મુરમિદ (રાણાનો રાત્રિદક્ષત્ર) અને નગર ભાગુ મધી વીવગ્ધ મહિમાલના અભિનાત અને આનવાના અનુમારે આપના બનો સેવકા નીચે લખેની મરતવાલો મધી પ્રસ્તાવ નિવેદન કરતા રાણાના મોક્ષેના આપની પામે આબના છીએ અને ભૂંસો રાખીએ છીએ જે પશ્ચિમ કેટલક નિવેદન કરશે તે સનગુ આપનુ અચ્છા નહિ થાય

આ સઘળો પ્રતાંત, રાણા રાજસિંહના ઉત્તરાધીકારી. જયસિંહના શાસન કાળનો છે. એટલેકે આસ્થળે તેની સમાલોચના, સંપૂર્ણ અનુપયુક્ત છે. કારણ સંધિ બંધનનું આયોજન. શેષ થયું, એટલામાં રાણા રાજસિંહે આ લોકમાંથી વિદાયગીરી લીધી. રાજસિંહાસને બેઠા પછી મોગલ સમ્રાટ સાથે તેનાં ઘણા મુઘો થયાં હતાં. તેમાં તેનાં અંગ ક્ષતવિક્ષત થયાં હતાં. તે સઘળા ક્ષત વિષમ થઈ ઉબળ્યાં, તેથી રાણા રાજસિંહના સ્વાસ્થ્યનો ભંગ થયો. વીરવર. રાણા રાજસિંહે. સંવત્ ૧૭૩૭ (ઇ. સ. ૧૬૮૧)માં આ ફાળી દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો.

જે દીવસે, જન્મયુગવ પ્રતાપસિંહે સ્વદેશ પ્રેમિકતા અને, સન્નાસ ધર્મની પરાકાષ્ઠા બતાવી, આ લોકથી વિદાયગિરિ લીધી, તે દીવસે મેવાડ ભૂમિમાં પુષ્કળ અંધારું થયું. તે અંધારું અમરસિંહ, કર્ણસિંહ, કે જગતસિંહ ટાળી શક્યા નહિ. પણ વીરકેસરી રાજસિંહે પોતાના વિસ્મયકર પરાક્રમે તે અંધારું ટાળી દીધું હતું. એવા અસાધારણ કાર્યોમાં હસ્તક્ષેપ કરી તેનો સંપૂર્ણ અમલ કરી, રાણા રાજસિંહ દુર્ધર્ષ આરંગજેબ સાથે લડાઈમાં ઉતર્યો હતો. લડાઈમાં ઉતરી, તેણે સમ્રાટનો ઈર્ષ ભંગ કર્યો. તેથી તેની સ્વદેશ પ્રેમીકતાનો ખરો પચિચપ માનુષ પડે છે. રાજસિંહ વીરયુગવ પ્રતાપસિંહનો ઉપયુક્ત વંશધર-ભારતવર્ષના એ નિદારણ અધઃપતન કાળમાં તે પેદા ન થાત તો હીંદુ જાતિનું અને સનાતન ધર્મનું અસ્તિત્વ લોપ પામત. રાજસિંહ હેવ ચરિત હતો. મોગલ સમ્રાટ આરંગજેબના ચરિત સાથે તેના ચરિતની તુલના થાય તેવું નથી. તે બન્નેના ચરિતની પરસ્પર ચરિતના પરસ્પર વિપર્યય છે. શાથીકે મોગલ સમ્રાટ પાપાચારી હતા. સુવિશાળ એરીયા મંડળમાં બેટલા રાજાઓ પેદા થાય છે, તેમાંથી કોઈ રાજા આરંગજેબના જેવો પાપનિમગ્ન નહોતો. કોઈ રાજાએ પોતાની જીંદગી આરંગજેબની જેમ પાશવી વૃત્તિ આલિત કરી નથી. દુસ્મનના જીવન ઉપર અનાસ્થા ઝાંઝવી તે આરંગજેબના બ્રાતાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો. આરંગજેબ તે ઉદ્દેશને અસર્યો હતો. તે એવો કઠોર હતો કે જ્યોત્સનાસે ઉદ્દેશિત થઈને પણ કોઈના ઉપર તલબાર અનુગ્રહ કરતો નહિ. જે સઘળા ગુણો હોવાથી લોકમાં માણસ, પ્રકૃત મનુષ્ય કહેવાય. આરંગજેબના તદ્દયમાં તે ગુણોમાંથી એક ગુણ પણ નહોતો. રાણા રાજસિંહે પુષ્કળ વાર મોગલ સમ્રાટ ઉપર અનુગ્રહ બતાવી સ્વદેશ પ્રેમિકતાનો દાખલો બતાવ્યો છે. રાણા રાજસિંહનું હૃદય, દયા દાક્ષિણ્ય, ક્ષમા વિગેરે સ્વર્ગીય ગુણોથી વિભૂષિત હતું. તેથી કરી અત્યાચારી શત્રુએ તેની પાસે ક્ષમા માગી. તેણે ક્ષમા બક્ષી હતી. તે દુર્વૃત્ત આરંગજેબનો સંહાર કરી શકત. સ્વદેશના રક્ષણ માટે તેણે એક યુદ્ધવિશારદ અને તેજસ્વિ વીરની માફક કામ કર્યું. તેણે યુદ્ધમાં વિસ્મયકર કૌશલ બતાવ્યું. વિષદમાં આવેલ પ્રભાવતીના ઉદ્ધાર

માટે તેણે જે અસિમ વિરત્વ અને મહત્વ બતાવ્યું તે વીરત્વ અને મહત્વની ઉપમા આ જગતમાં નથી. તે એક પરમ વિદ્વાન અને હિતેચ્છુ રાજા હતો, વળી તે શિષ્ય પ્રિય રાજા હતો. તેણે વિશાળ રાજ્યનું સરોવર બનવાવું.

રાજધાનીથી બાર કોશ ઉતરે અને આશવલીના પાદ પ્રદેશથી એક કોશ દુરે રાજ્યનું સરોવર તેણે બનવાવું. ગોમતી નામની એક ગિરિનદીનો પ્રવાહ દેડી તે પ્રવાહ તે સરોવરમાં બાંધકામ કરી તેણે વાળ્યો, રાણાએ પોતાના નામથી રાજ્યનું [રાજસમુદ્ર] તે સરોવરનું નામ આપ્યું. સરોવરના ઇશાન કોણ અને વાયુકોણ શિવાય, બીજી દિશાઓમાં તેણે બાંધ બાંધાવ્યા. સરોવર અત્યંત વિશાળ અને ગંભીર તેનો ઘેરાવ છ કોશમાં હતો. તેના આરા ધોળા મર્મરના પથ્થરથી બાંધેલા હતા, તેના શિર્ષદેશથી તે તેની ઉંડાણ સુધી પગથી-યાની પંક્તિ હતી, જે રાજસિંહ શ્રોત્રાવર્ષ વધારે જીવત તો તે સરોવરનું વધારે નિર્ધાર વધારત. સરોવરના જમણા પડને તેણે એક શહેર અને કીલ્લો બનાવ્યો, શહેરનું નામ તેણે રાજનગર આપ્યું. સરોવરના બાંધ ઉપરથી શ્રીકૃષ્ણનું એક મોટું મંદિર બનાવ્યું. મંદિર ધોળા મર્મર પથ્થરથી બાંધાયેલું. જેમાં મુંદર ચિત્રો કોતરેલાં તેમાં એક સ્થળે મોટા અને સુસ્પષ્ટ અક્ષરે મંદિરના પ્રતિષ્ઠાનું ધારાવામહિક વંશ વિવરણ રૂડા લેખમાં કોતરાયેલ છે. રાણાએ તેમાં પુષ્કળ નાણું વાપર્યું, રાણા રાજસિંહના સમયમાં એવાડભૂમિ મોટા દુષ્કાળ અને મહામારીના રોગથી પીડાયેલી હતી. પ્રજાના દુષ્કાળના નિર્વાહ માટે તેણે એ રાજસમુદ્ર સરોવર બનાવ્યું.

રાજસ્થાનના નંદનકાનન પ્રકૃતિ દેવી તરફ પ્રકૃતિદેવીનો અચળ અનુક્રમ, એ અનુક્રમની હકીકત રાજવિલાસનામનામંથકી નીકળી આવશે. રાણા રાજસિંહના શાસન સમયના અંત ૧૭૧૭ ના વર્ષમાં ભયંકર દુર્લિપ પડ્યો. તેજ સમયે દુર્લિપ ઔરંગઝેબે યુદ્ધાનળ સળગાવ્યો. તેના કઠોર અત્યાચારથી દુર્લિપ પીડિત લોકો અકાળે યમને ઘેર ગયા. ઔરંગઝેબ, મોગલ કુળ કલંકમાં ગણાયો છે તેના વંશધરો પિતૃકુળના સામરાજ્યથી વિચ્યુત થયા.

ત્રયોદશ અધ્યાય.

રાણા જયસિંહ, તેનો અને તેના ચમજભાઈનો એક ગમ્પે, રાણા અને રાજકુમાર અછતનો સાક્ષાત સમાલોપ સંધિબંધન, સંધિ વીચ્છેદ, રાણાએ કરેલ જયસમુદ્ર સરોવરની પ્રતિષ્ઠા, સસારિક વિવાદ વિવાદ, યુવરાજ અમરસિંહનું વિદ્રોહાચરણ, રાણાનું માનવ લીલા સંવરણ, અમરસિંહનું સિંહાસનારોહણ, ઔરંગઝેબના ઉત્તરાધિકારી સાથે તેનું સંધિબંધન, સામરિક ઘટનાની સમાલોચના મુંડકર સ્થાપન, મોગલ સામ્રાજ્યચક્રી રજપુતોનો સ્વાતંત્ર્ય લાભ, ઔરંગઝેબનું મરણ, ભારતવર્ષના સામ્રાજ્ય માટે વિવાદ, બહાદુરશાહનો મોમલ સામ્રાજ્ય ઉપર અભિષેક, સીકલોકોની સ્વાધીનતા ઘોષણા, મેવાડ મારવાડ અને અંબર રાજ્ય વચ્ચે એકતા બંધન, તેઓનો વૈરાગ્યચારભ, બહાદુરશાહનો દેહ ત્યાગ, ફીરાકશીયરનો અભિષેક, મારવાડ રાજકુમારી સાથે તેનું વિવાદ બંધન, ભારતવર્ષમાં ખ્રીટીશ સામ્રાજ્યના મુત્રપાત, સમ્રાટની સાથે રાણાનું સંધિબંધન, બટ લોકોની સ્વાધીનતા ઘોષણા, રાણા અમરસિંહનું પરલોક ગમન, તેના ચરિતની સમાલોચના.

૧ બેઠ

૧૦૫

જપુત કુળ કેસરી રાણા રાજસિંહે, સઘળી રાજસ્થાન ભૂમિને વિવાદાંધકારમાં નાખી. અકાળે આલોકમાંથી વિદાયગિરી લીધી. તેના પરલોક વાસથી સઘળી રજપુત જાતિ ચોકાકુળ થઈ. રાજસિંહનું મૃત્યુ પછી સંવત ૧૭૩૭ (ઇ. સ. ૧૬૮૧)માં તેનો બીજો પુત્ર જયસિંહ મેવાડના સિંહાસન ઉપર બેઠો. જયસિંહના જન્મકાળે એવી એક ઘટના સંઘટિત થઈ કે જેનું વિવરણ પાઠ કરવાથી રજપુત જાતીનો એક પ્રસિદ્ધ આચાર બચવારનો પરિચય થાય છે. તે વિવરણ ખરેખર પ્રયોજનીય હોઈ આ સ્થળે તેનું વર્ણન આપણું યોગ્ય છે. જયસિંહ પ્રસવ પાત્રી સૂર્યકરે તેને આવ્યો તેનાથી થોડા ક્ષણ અગાઉ તેની ઓરમાન માએ ભીમ નામના પુત્રને પ્રસવ

આપ્યો. રાજપુત્ર પેદા થયો કે, ત્રણ રાજપુત્રોએ અમરધવ નામનું એક સ્વાસ્થ્ય-કર ઘાંસનું કડું તેના હાથમાં પહેરાવવાની યોજાવણી કરી, પણ નાના પુત્રની માની સાથે વિશેષ અનુરાગ હોવાથી રાણાએ તે કડું નાના પુત્રને પહેરાવ્યું. રાણાએ તે કામ એવી સફાઈથી કર્યું જે બીજા લોકોએ જાણ્યું જે તેણે તે જાણી કહ્યું. પણ ખરેખરી રીતે તેમ નહોતું. બન્ને રાજકુમારોએ યેશવ કોળા કે કામળા અવસ્થાને ઇચ્છી તારુણ્યની વિચિત્ર અવસ્થામાં પગકું મુક્યું. કનિષ્ઠ રાજપુત્ર ઉપર રાજાનો અનુરાગ જોઇને જેટ રાજપુત્રના હૃદયમાં ઈર્ષ્યાવાદ પેદા થયો. રાણાએ ભીમસિંહને પાસે બોલાવી કહ્યું જે, “આ આરી તલવાર લઈ હાલ તારા ભાઈનો પ્રાણસંહાર કર નહિતો જીવીશ્યમાં રાજ્ય ચોર વિપદમાં આવી જશે.” ઉદાર હૃદય ભીમસિંહ પૂત્રાની અકપદોક્તિ સાંભળી અણમાત્ર વિસ્મિત થયો નહિ. તેણે સ્થિરતાથી જવાબ આપ્યો. “બાપા ! તમે કોઈ રીતની આશંકા રાખો નહિ. હું તમારા સિંહાસનનો સ્પર્શ કરી કહું છું જે આજથી હું મારા રાજ્ય ઉપરનો સંપૂર્ણ હક ઇચ્છી લઉં છું. મેં તે હક જ્યમિંહના હાથમાં આપ્યો. આજથી હું આ રાજ્યનો ત્યાગ કરું છું. તમારા શ્રી ચરણનો સ્પર્શ કરી કહું છું જે હવે હું આ સ્થળે જળપાન કરીશ નહિ. જે જળપાન કરું તો રાણા ભીમસિંહનો પુત્ર નહિ. પીતા પાસેથી વીદાયગીરી લઈ ભીમસિંહ પોતાના સામ-તોને બોલાવ્યા. અને તેઓ સાથે ઉદયપુરથી રવાના થયો.

‘ઉતાળાના ખરા ખોરાનો’ સમય સૂર્યદેવ મધ્ય ગગનમાં રહી અનલમય કીરણો નાખી મેદિની મંડળને બાળી દેતો હતો. સમગ્ર પ્રકૃતિ સ્થિર, ગંભીર અને નિર્થક. કોઈ ઠેકાણે વૃક્ષનું એક પાન પણ હાલતું નહોતું. ભીમસિંહ તે સમયે દોવારી પર્વત માર્ગમાં થઈ પોતાના સવારો સાથે આગળ માર્ગ લીધો. ઉતાળાના મચંડ તાપથી તેના શરીરે અને તેની નીચેના શરીરે ધામ થઈ ગયો. તે વિશ્રામ લેવા પાસેના એક વડવાના આડ નીચે ઉતર્યો અને માતૃભૂમિ તરફ જોવા લાગ્યો. તેણે તે જોઈને મોટા નીમાસા મુક્યા. વિશાળ નયનોમાંથી અશ્રુપાત કરી તેણે ‘પૃથ્વીતળસિદ્ધ કર્યું. ઉત્તરાધિકારિવના નિયમના અનુસાર જે પ્રદેશનો શાસનદંડ પોતાને ચલાવવાનો હતો. તે પોતે આજ તે પ્રદેશનો ત્યાગ કરી અદ્યપ્તે વશ થઈ બીજા પ્રદેશમાં જાય છે. પણ તેજસ્વી ભીમ તેનો વિચાર કરી કાંઈ ચિંતા-તુરયયો નહિ. તેને પોતાના બાહુબળ ઉપર વિલક્ષણ વિશ્વાસ હતો. તે જાણતો હતો. જે બાહુબળથી કઠોર વિપદને તરી જવાય છે. જે રીતે આશ્વસ્ત થઈ તે નિઃશ્વાસ થયો નહિ, ભીમસિંહ અત્યંત તૃપ્ત થયો. એક ચાકરે થઈ પ્રમવણમાંથી રૂપાના પાત્રમાં તેના માટે પાણી લાવી આપ્યું. ભીમસિંહ પાનમાટે તે પાનપાત્ર ઉપાડ્યું. અકસ્માતજ તેના હૃદયમાં બીજા ભાવનો ઉદય થયો. તેણે તે પાત્રમાંથી સંપૂર્ણ

જળ પૃથ્વી ઉપર ફેંકી દીધું. પાનપાત્રને નિર્જીરણીના મુળે રાખ્યું. તેણે કાતરસ્વરે વનદેવીને કહ્યું. વનદેવી ! અગ્રાહ્ય ગૃહણ કરવો નહિ. હું શ્રાંત છું આત્મ પ્રતિજ્ઞા નો ભંગ કરવા બહિષ્કાર. આ હૃદમાં મારે પાણીનું એક પથ્થુ બિંદુ ખીવાનો હક નથી.

લીમસિંહ ઘોડા ઉપર ચઢ્યો અને ઘોડાને આળુક મારી, પોતાના દળ સાથે તે પર્વત માર્ગમાંથી નીકળી ગયો. સ્વદેશનો પરિત્યાગ કરી લીમસિંહ, સમ્રાટ પુત્ર બહાદુરશાહ પાસે આવ્યો. બહાદુરશાહે તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો, તેણે તેને સાડાત્રણ હજાર અફવારોની સેન્યતું નાયકપથું સોંપ્યું. અને તેના નિર્વાહ માટે બાહત જનપદ આપ્યાં. મોગલ સેનાપતિની સાથે વિવાહ થવાથી લીમસિંહને બહાદુરશાહના તાબાનું કામ છોડવું પડ્યું, તે પોતાના દળ સાથે સિંધુ નદના પાર ગયો. કાબુલના પ્રદેશ થકી તે પોતાના પ્રદેશ તરફ પાછો આવ્યો નહિ. તે જીવન દિવસનાં મધ્ય દિવસે અકાળે આલોક થકી વિદાય થયો.

આપણે હવે રાણા જયસિંહના ચરિત્રની સમાલોચના માટે પ્રવૃત્ત થઈએ. રાજસિંહાસને જયસિંહ બેઠાકેતેણે સમ્રાટ, ઔરંગઝેબની સાથે સંધિ કર્યો. સમ્રાટ પુત્ર આલમ અને મોગલ સેનાપતિ દેલહીરખાં તે સંધિપત્ર લઈ રાણાની પાસે આવ્યા. રાણાએ તેઓને આદરથી ગ્રહણ કરવા દશહજાર ઘોડેસ્વાર અને આવીશ હજાર પાલાને સામે મોકલ્યા. રાણા પછુ તેની સામે જઈતેની પ્રતિજ્ઞા કરવા લાગ્યો. પ્રાણથી અધિક વહાલી મેવાડ ભુમિને જોવા માટે પરમ આનંદથી પુલકિત થઈ મેવાડના અધિવાસીઓ ટોલાબંધ ગિરિ પ્રદેશનો વાસ ત્યાગ કરી મેવાડમાં આવ્યા. સઘળાના મુખ ઉપર આશા ઉત્સાહ અને આનંદની હાસ્યમયી સુતિ જોવામાં આવતી હતી. જયનાનાદે અને આનંદના અવાજે મેવાડ ભુમિ કંપવા લાગી. જોતા જોતામાં આલમ અને દેલહીરખાં પોતાના ખાસ શરીર રક્ષકો સાથે રાણાની પાસે આવી પહોંચ્યા. તેને જોઈ રજપુતો બોલી ઉઠ્યાં, “જય જયસિંહને જય !” આલમ અને દેલહીરખાંને પરમાદરથી રાણાએ ગ્રહણ કર્યા. રાણા રાજસિંહ, દેલહીરખાંને ગીરિ ચક્રકટમાંથી અચાબ્યો હતો. તેથી સેનાપતિ દેલહીરખાંએ રાણા જયસિંહની વારંભવાર કંતજવા સ્વીકારી. તેણે તેના સ્વર્ગીય પિતા રાજસિંહને હજારો ધન્યવાદ આપ્યાં. રજપુત રાજતું પુષ્કળ સહાય બળ દેખી આલમ મનમાં થોડું થોડું ભય પામવા લાગ્યો. તે બાળુતો હતો જે વીર હૃદય રજપુતો વિશ્વાસઘાતક નથી. ઘેર આવેલા શત્રુના ઉપર પછુ તેઓ અન્યાયાચરણ કરતા નથી. ત્યારે હવે જયસિંહ ઘેર આવેલા શત્રુ ઉપર વિશ્વાસ ઘાતક થઈ અન્યાયાચરણ કરશે ? હિનજુદિષ આલમ રજપુત ચરિત્ર ઉપર સંદેહ રાખતો હતો. પછુ દેલહીરખાંને રજપુતોના સહાયરણની પ્રતિત્તિ હતી. તે રાણાની સરભરાથી પરમ સંતુષ્ટ થયો સંધિ બંધનની સમાપ્તિ થઈ, અકબરના વિ. ૬૯, આચરણમાં

રાણાએ જે આતુકુચ આપ્યું હતું તેના દડ સ્વરૂપે, તેણે (રાણાએ) ત્રણજન પદો સમ્રાટને સોંપ્યા સમ્રાટના અભિમાયના અનુસારે આજીએ જણાવ્યું જે રાણાએ હવે સ્કતવર્ણુ શિવિર અને છત્રનો ઉપયોગ કરવો નહિ દેલહીરખાએ વિદાય કાળે રાણાની સાથે કેટલીક વાતચીત કરી તેમા તેણે, પોતાના પુત્રોને રાણાના શરીર રક્ષક સ્વરૂપ રાખી તેણે કહ્યું, આપના સરદારો, સ્વભાવે કઠોરછે અને મારા પુત્રો આપના શરીર રક્ષક સ્વરૂપ રહેલાછે આપ દિલમા સ્થિરતા રાખજો હું આપના સ્વર્ગીય પિતા રાજસિંહ સાથે મૈત્રી સૂત્રે બધાયોછું

રજપુત મિત્ર દેલહીરખાનો ઉદ્દેશ સફલ થયો નહિ તેનો તે ઉદ્દેશ મહાન હતો ખરો પણ અનિવાર્ય ઘટનાઓતની ગતિનોરોધ કરવા માનવની સત્તા નથી દેલહી રખા માનવ, તે ઘટના ઓતની ગતિ રોકી શક્યો નહિ રાજસિંહાસને બેઠા પછી પાંચ વર્ષમાજ તેને દુર્ધર્ષ શત્રુઓ સાથે લડાઈમા ઉતરવું પડ્યું હતું તે લડાઈમા રાણાને પૈસાની ક્ષતિ બહુ ભોગવવી પડી હતી, વળી રાણા જયસિંહને જયસિંહનું જય સમુદ્ર નામનું સરોવર બાધવા પુષ્કળ નાણાનો ખર્ચ થયોછે ભારતવર્ષમા જેટલા સરોવરછે તેમા જયસમુદ્ર સરોવર મોટું તે સરોવરના તટ ઉપરથી રાણાએ પોતાની પત્ની કમળા દેવી માટે મહેલ બધાવ્યો

પારિવારિક અતર્કિવાદના હીધે રાણાનું શેષ જીવન અત્યંત કષ્ટ મ્રદ થઈ પડ્યું તેની સુખશાંતિ અનેક પરિમાણે કમ થઈ ગઈ તે રાજકાર્યની પર્યાલોચનામા પણ અશક્તિવાળો થયો વિવાદનું મૂળ કારણ તેની આત્મતિક સ્ત્રી પરાયણતા એ અનર્થકર પ્રવૃત્તિ દ્વારાએ તેનું ગૌરવ અને માન નાશ પામ્યું છેવટે તેને પોતાના ઉત્તરાધિકારી થકી વિચ્છીન થવું પડ્યું જયસિંહની જેટલી રાણીઓ હતી, તેમા તેના ઉત્તરાધિકારી, અમરસિંહની જનાની સહુથી મોટી હતી તે બુદ્ધિના હારકુલના રજપુતમા પેદા થઈ હતી, તે હારકુલથી ગિન્હોટકુલનો અનેક સમયે ઉપકાર થયો અમરસિંહની જનની તરફ અનુરાગ વિશેષ કરી રાખવાનું રાણાનું કર્તવ્ય પણ રાણા કામાવિધમુદ તેથી કરી ધર્મ પત્નીનો ત્યાગ કરી તે નવી કમળા દેવી ઉપર અનુરાગ જણાવતો હતો કમળા દેવીને સ્વામીનો સંપૂર્ણ અનુરાગ ભેઈ તે અમરસિંહની જનની વિદેશા કરવા લાગી તેનાજ વિદેશા ચરણથી રાણાને પારિવારિક અતરવિવાદ થયો એક તરફથી સુદથી અને શત્રુના અત્યાચારથી મેવાડ દીન થઈ ગયું હતું અને બીજી તરફ રાજ્ય પરીવારના અતરવિવાદથી વધારે દીન થઈ તે અધ પાતમા જવા લાગ્યું બહુ વિવાદથી ભારતીય રાજાઓનો ઘણે દરે સર્વ નાશ થયો છે

સિંહની જનની અને કમળા દેવી વચ્ચે ભારે સાપત્ન્ય વિદેશ સળગી ઉડ્યો છેવટે ના બગવામા એટલો વધી પડ્યો જેબન્ને રાણીઓનું એકત્ર વસવું

અત્યંત કલહકારક થઈ પડ્યું, જે જયસિંહે, ઔરંગઝેબની સાથેના યુદ્ધમાં અત્યંત પુરુષાર્થ બતાવ્યો હતો. તે જયસિંહ પારિવારિક કલહમાંથી નિષ્કૃત્તિ મેળવવા અમર સિંહની માને છોડી પોતાની જીવનતોષિણી કમળાનો આશ્રય લીધો. તેણે કમળા દેવી માટે જયસમુદ્ર સરોવર ઉપર રાજમહેલ બનાવ્યો. જેમાં તે મોટા વિલાસમાં પડી પોતાનો સમય કહાડવા લાગ્યો. રાજધાનીમાં પંચોલી મંત્રીના હાથમાં અમરસિંહને સોંપી તે ચિતવિનોદિની કમળાની સાથે પ્રેમાલાપમાં કાળ કાઢવા લાગ્યો. તોપણ તે શાંતિનો સંલોગ કરી શક્યો નહિ. પોતાના પુત્રના અસહાયર-ણથી તેને તે મહેલનો વાસ છેડવો પડ્યો. તે નગરમાં પાછો આવ્યો. અમરસિંહે એક મત્ત માતંગને નગરમાં છોડી મુક્યો. જેથી પંચોલી મંત્રીએ અમરસિંહનો તિરસ્કાર કર્યો. તે ઉપરથી તેનું ઘેર અપમાન કર્યું. પ્રધાન ઉપર અમરસિંહના અન્યાય આચરણની હકીકત રાણાને કાને પડી તે પુત્રના એવા આચર-ણથી મનમાં દુઃખિત થયો.

અમરસિંહને ઉપયુક્ત શિક્ષા આપવા માટે તે ચિતોડ થઈ ઉદયપુરમાં આવ્યો, અમરસિંહને એ વાત જાણવામાં આવી, તે પલાયન કરી પોતાના મામા હારવંશીય રાજા પાસે ગયો. તે ત્યાંથી દશ હજાર સૈનિકો સાથે પિતૃરાજ્યમાં પાછો આવ્યો. તેમાં અમરસિંહના સરદારોએ અમરસિંહને સહાય આપી. કેમે અંતર્વિહ્વલ દુર્નિવાર્ય થઈ પડ્યો. અને સરદાર સામંતોએ. આગત્ય પરત્વે રાજસિંહને છોડી અમરસિંહનો પક્ષ લીધો, રાણા રાજસિંહ વિષમ સંકટમાં પડ્યો, તે અંતર્વિવાહ મટાડવા અશક્ત, હોઈ આરાવલીને ઓળંગી ગદવાર રાજ્યમાં પલાયન કરી ગયો. અને તેના પુત્રને પ્રકૃતિ કરવા માટે તેણે તે પ્રદેશના રાજાને તેની પાસે મોકલ્યો. રાજ્યના સઘળા સામંત સરદારની મદદ મેળવી, અમરસિંહ બીલકુલ ગર્વિત થયો. તેણે પોતાના પિતાના વચન કર્ણપાત ઉપર કર્યો નહીં. અને રાજા દેશાશ્વ હસ્તગત કરવા તે પોતાના દળ સાથે કમલમીર તરફ આવ્યો. દેશ સરદારો વિદ્રોમાં એ નગરનો શાસન ભાર સોંપ્યો હતો. તે એક સારો યોધો હતો. વિદ્રોહી અમરસિંહ બળમાં તેનાથી સારી રીતે સંપન્ન હતો, તોપણ તેનો ઉદય વ્યર્થ ગયો, વિદ્રુખ મનોરથ થઈને પણ રાણાએ પોતાના પિતાના વચન ઉપર કર્ણપાત કર્યો નહિ. છેવટે રાણાની સહાય સંપત્તિ બેઠ તે લય પામ્યો, ત્યારપછી તેને પિતા સાથે સંધિ સ્થાપવાની ફરજ પડી. લગવાન એકલિંગના મંદિરનાં પિતા પુત્ર એકઠા થયા, ત્યાં સંધિપત્ર સ્વાક્ષરિત થયું. તે સંધિપત્રના અનુસારે સ્થિર થયું જે રાણાએ જયસમુદ્રને છોડી નગરમાં આવવું. અને અમરસિંહને તે સરોવરના તટ ઉપરના મહેલમાં નિવાસિત થઈ બંધ રહેવું.

રાણા જયસિંહે વીશ વર્ષ રાજ કર્યું. સુકુમાર વયમાં તેણે ઉંચા ગુણો

પરિચય આપ્યો. જે રાજસિંહાસને બેસી એવા ગુણથી વિભૂષિત (રાણાએ) ત્રણાબા
મોગલ સમ્રાટની સાથે યુદ્ધ કરત તો મોગલ આસમાંથી સ્વદેશનો તે જણાવ્યું જે
પણ તેની સ્ત્રી પરાયણતાએ તેનો સર્વ નાશ કર્યો. તે સ્ત્રી પરાયણતા સહીરખાએ
પ્રદેશનામાં વિમુદ્ધ થઇ તે બીલકુલ આળસુ અને અકર્મણ્ય થઇ પડ્યો, પુત્રોને
બાલ્યકાળમાં મેળવેલા સઘળા ગુણો ખોઈ બેઠો. ઠોરછે

રાણા જયસિંહના સ્વર્ગવાસ ઉપર તેનો મોટો પુત્ર અમરસિંહ દ્વિતી રતા
સંવત ૧૭૫૬ (ઇ. સ. ૧૭૦૦) માં રાજ સિંહાસને બેઠો. અમર એવા નામ
જેમ મહાત્મ્ય તે તેનામાં સંક્રામિત હતું. પોતાના પૂર્વ પુરુષ અમરસિંહ
ઘણાખરા ગુણોનું તેણે અનુકરણ કર્યું હતું. તેણે ચિંતાની સાથે વિવાહમાં ઉતર
મેવાડનો સર્વ નાશ કર્યો. મેવાડના દુર્દૃષ્ટથી રાજસિંહના પરિવારમાં મોટો કલહ
થયો. જેથી મોગલસમ્રાટની સામે થઈ રજપુતો મેવાડનો ઉદ્ધાર કરી શક્યા નહિ.
વળી સ્વદેશ પ્રેમિક રાજસિંહના પુત્ર જયસિંહે સ્ત્રીપરાયણ થઈ રાજ્યની કાર્યા
લોચના ન કરી તેથી કરીને પણ મેવાડનો અધઃપાત થયો. રાણા રાજસિંહ અને
જયસિંહના રાજ્યશાસનના વિવરણનું અતુરીલન કરવાથી સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થાય છે
જે જેવી રાજસિંહના સમયમાં મેવાડની આબાદી હતી. તેવી જયસિંહના
સમયમાં નહોતી.

રાજ સિંહાસને બેઠા પછી તરત રાણા અમરસિંહે સમ્રાટના ભાવી ઉત્તરા
ધીકારી શાહઆલમની સાથે સંધિ સ્થાપી. એવી રીતની સંધિ સ્થાપનાથી તેની
ભાવિદશિતાનો વિલક્ષણ પરિચય મારુમ પડે છે. જે સમયે તે પિતૃરાજ્યે અભી-
ષીકૃત થયો, તે સમયે મોગલ સામ્રાજ્યમાં વિવિધ અંતર્વીરલવ સળગી ઉઠયો.
મોરંગજેખના પુત્રો પરસ્પરના તદ્દય વેઠી ફેડી તે સળગેલા વિવાદાગ્નિમાં
તેઓના લોહીનું બળીદાન આપતા હતા મોગલ સામ્રાજ્યની એવી દુરવસ્થા
જેમ રાણા અમરે ભાવી મોગલ સામ્રાજ્યોતરાધિકારી શાહઆલમ કરી સંધિ
સ્થાપી તે સંધી બહુ છનાછથી થયો. જે સમયે શાહઆલમ મૃત્યુ પા-
મરે ગયો હતો. તે સમયે શાહઆલમ સાથે અમરસિંહે સંધિ કર્યો.*

* રાણા અને શાહઆલમ ભદાદુર વચ્ચે થયેલ ગુપ્ત ધી. સંધિપત્ર શાહઆલમનું સ્વા-
ધીન. પ્રગત મંગલ વીધાન માટે પ્રસ્તાવ આપવાથી ઉચ્ચાપીન અને મારાથી સમર્થિત છે
તે ઉપરના આદેશથી મધુણ પાળવામાં આવશે. ૧ શાહજહાનના મમલમાં જેનું ચીતોડનું
ગંદન હતું તેનું ગંદન કર્યું. ૨ જો વધનું નિવારણ ૩ શાહજહાનના સમયમાં જે પ્રદેશ
મેવાડના અંતર્ભૂત હતા તે મળ્યાં અમરે પાછા આપવા ૪ જે અમર હાલ સ્વર્ગ
ધામે વામ કરે છે. તેના સામન કાળમાં જેમ ત્રીડ લોકો ઈશ્ટદેવની પુજા અને ધર્માચરણ
કરતા હતા તે પ્રમાણે હિંદુ લોકો હાલ કરી શકે. ૫ આપ જોને પદચુન કરજો તે રાજ પામેથી

અત્યંત કંટકાંઠા ઘટના ઐતના ઘોર આવર્તમાં પડી મોગલ કુળનો અધઃપાત થયો, પુરુષાર્થ બંધ ઘટનાઓ તે ઘણા ફરના ધ્રીટન દેશના અધીવાસીઓ માટે ભારતવર્ષમાં સિંહની પ્રવાનો માર્ગ પરિપૂર્ણ કર્યો. તે ઘટના ઐતની આલોચના આ સ્થળે કરવાનું દેવી ભળ પ્રયોજનીય છે. તેની આલોચના કરવાથી એક રીતનું રાજનૈતિક તત્વ પરીહાસમાં આવે છે. તે તત્વના મહિમામાં મુગ્ધ થઈ ભારત બંધુ મહાત્મા ટોડ સાહેબે મુક્ત કંઠે કહેલ છે જે, “ એ તત્ત્વ એક સંકેતની જેમ આપણી લા મંમુખે ઉભો રહી, આપણને સતક કરી દે છે જે નૈતિક બળની મદદ લઈ ઘ’ કેવળ અસીબગની મદદથી ભારતવર્ષનું શાસન ચલાવવા જવાય તેા વિષયમાં જે જવાય તેવું છે.” હીંદુવૈરી ઔરંગઝેબની શાસન પ્રણાલીનું અનુસીદ્ધન કરવાથી મહાત્મા ટોડ સાહેબની ઉક્તિની સત્યતા મળી આવે છે. બળદર્પિત દુરાચાર ઔરંગઝેબે પોતાના પગમાં પોતાના હાથે કુઠારાઘાત કર્યો. આત્મબળે અંધધર્મ અગર ભેડે તે પોતાની અવસ્થા વિચારી શક્યો નહિ, તોપણ સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે જે રાજનિતી કુશળ અકબરે જે વિરાટ સામ્રાજ્ય મક્ક ઉછેરી મોટું કર્યું તે મક્ક ઔરંગઝેબના દુરાચારથી સમુળ નાશ થયું.

દુર્વૃત્ત ઔરંગઝેબે, જે પોતાના સામ્રાજ્યનું ધ્યાન આપી કામ કર્યું હોત તેા મોગલ સામ્રાજ્યનો એટલો બધો વહેલો અધઃપાત થાત નહી. ભારતવાસી મહાકાળ રાજભક્ત તે માટેજ તેઓ કઠોર અત્યાચાર સહન કરી સમ્રાટ માટે આત્મસમર્પણ કરવા તૈયાર હતા. ભારતવાસી સદા રાજભક્ત છે એમ અકબરના માનવામાં આવ્યું હતું, જહાંગીર અને શાહજહાન તેનું યથાર્થ અનુધાવન કરી શક્યા હતા પણ દુરાચાર ઔરંગઝેબ, ભારત સંતાનની રાજભક્તિનો મહિમા સ્મરણો નહોતો, તે ભારત સંતાનની રાજભક્તિને અને ઉદારતાને બીજા નામે કહી કહેતો તે બોલતો હતો જે ભારતવાસીઓ તેના દોહડું પ્રતાપના બળે તેનું પદ ભેંગ કરે છે. આજ ભારતવાસીઓની રાજભક્તિનો પવિત્ર પુરસ્કાર જ્ય વિદેષીતાએથી મોગલ સામ્રાજ્યનાનો અધઃપાત થયો. દુરાચાર ઔરંગઝેબે સઘળા હોકા મંદ ઇસ્લામ ધર્મમાં દીક્ષિત કરવા આહ્વાન હતું. રજપુત કેસરી રાજસિંહના પ્રચંડ પ્રતાપથી તેની તે જરાબ આહવા પાર પડી નહિ.

ઔરંગઝેબ ભયાનક હીંદુ વિદેષી હતો. જે કોઈ હીંદુ સ્વધર્મને ત્યાગ કરી ઇસ્લામના ધર્મમાં દિક્ષિત થાતો તેા તે ઔરંગઝેબની રીતગ આશ્રય છાયા તેા પામતો. અનેક અધમ હીંદુઓએ પોતાનો ધર્મ ત્યાગ કરી ઇસ્લામ ધર્મના દિક્ષિત થઈ તેની છાયાવીધી હતી. શિયોલીય કુળના નીચ શાખા કુળમાં

કોઈ પણ જાતનો અનુમદ પામશે નહિ. ૬ દક્ષિણવર્તના પુદ્ધ માટે હવે આપને સેના સદાપ આપવામાં આવશે નહિ.

રાવગોપાળ નામે એક ગજપુત પેદા થયો હતો અંબડ નદીના તીરની ભૂમિને
 ગમપુત નામનો પ્રદેશ, આમંત વૃત્તિમાં લોગવતો હતો. દક્ષિણપથના યુદ્ધ સમયે
 તેના તાબાના અનેક રજપુત સરદારોએ તેની મદદ કરી હતી દક્ષિણ પથમાં
 બલવાના નમયે રાવગોપાળે પોતાના પુત્રના હાથમા ગમપુતનો શાસન ભાર મોપ્યો
 પણ તેના કુળાગાર પુત્રે પિતાની અનુપરિચિતિના નમયે રામપુરનું મધ્યગું રાજ્ય
 પિતા પાસે ન મોકલતાં તે પોતે ગળી ગયો તે બાળનની ગવગોપાળે અમાટ
 પાસે ફરીયાદ કરી મૂર્ખ પુત્રે પિતાની વિદેશની નજરમાંથી અને મમાટના
 ગોપાનગમાથી બચવા યોજના કરવા માડી, અનેક ક્ષણપછી તેને એક વિચાર સુલ્લ
 આવ્યો, તેથી તે પડેલા સંકટમાંથી બચી ગયો, તે દુગચ્છા અધર્મને ત્યાગ કરી
 ધર્મભાગના ધર્મમા દીક્ષિત થયો ઔરગજેબ, તે કર્મથી તેના ઉપર અત્યંત મંતુદ
 થયો તેને તેણે માશી આપી એટલુંજ નહિ પણ રાવગોપાળની ભૂમિવૃત્તિ તેને સોંપી
 દીધી કુળાગાર પુત્રના એવા દુરાચરણથી ગવગોપાળના હૃદયમાં તેના ઉપર ઘણા
 પેદા થઈ, તેણે દગ લઈ રામપુતને ઘેરી લીધુ પણ તેના ઉદમ સફળ નીવડ્યો
 નહિ તે ઉદમથી તેના પોતાના જીવન માથે પોતાની સ્વાધીનતા યોદ્ધ દેવાનો ઉપ
 ક્રમ આવી પડ્યો રાવગોપાળે પોતાની રક્ષા માટે ગણા અમરનો આશ્રય શોધ્યો
 તેણે તેના આશ્રય લીધો ઔરગજેબના હૃદયમા તે મદ્ય થયું નહિ, ગોપાળને
 આશ્રય આપવાથી રાણો, ઔરગજેબની નજરમા વિદ્રોહી ગણાયો, ત્યારે રાણાની
 ગાતિવિધિએવા, સમ્રાટે પોતાના પુત્ર આજીમને માળવ ગજ્યમાં રાખ્યો, અમાટના
 પરમ સેવક એક ગજપુતે પોતાના જીવનવૃત્તમાં ઔરગજેબના એવાં દુરાચરણનું
 સ્પષ્ટ વિવરણ કરેલું છે

અમાટનો દુગભિસધિ બણી ગણા અમરનિહે, તેના વિરૂધ્ધે ખડગ ધાર
 કર્યું. તેની મદદ માટે માળવરાજ તે રણગ સ્થળમાં ઉતર્યો. આજીમ, તે મ
 નર્મદાના પર પારે હતો, ત્યાં મહારાષ્ટ્રીય સેનાપતિ ચીધી...
 નીચે મગાઠા લોકોએ ઘોડા વિશ્લેષ ઉડાવ્યો, - તે વિશ્લેષ અગ્નિ...
 ઔરગજેબને રાજ્ય જયમિંહને આજીમની પાસે મોકલ્યો + ...
 માફ ફળ નીવડ્યું નહિ તેના કોઈ અન્યાયારે તે મમયે લ...
 અધર્મ પ્રદેશમાં વિશ્લેષવન્દિ સજાગી ઉઠ્યો, મધણા લોકો...
 ઉમ્મરની અપારગતા અને તેના પારિવારિક કલહો બેધ, ...
 લામાથી છુટી જવા તૈયાર થયા. અમાટ ઔરગજેબની ...

ગ તેની આત્મજીવનીનો કેટલોક અંશ મહાત્મા ટોડ માટે...
 ને ૧૭૦૧-૭ માં મહારાટ વિખેર થયો આપણા યુદ્ધે અ...

+ ગવગોપાળ પુત્રેના અને નણા-નમિદ દાઃ

યોડો દેવેવની પુત્ર

નહોતી એમ નહિ, એ ઔરંગઝેબ કોનું દમન કરે ! ભીમ પરાક્રમવાળા . મહારા
ષ્ટીય લોકો વીરકેસરી શિવાજીના મહામંત્રે દીક્ષિત થઈ, સ્વાધીનતાં મેળવવા
માટે ધીરે ધીરે ન્યાયહ પગલું ભરતા હતા. જીવમથી પીડાયેલ રજપુતો મોગલ
સામ્રાજ્યથી સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા. તેની વૃદ્ધવસ્થામાં તેના પુત્રો અને પોત્રો ભારત
વર્ષનું સામ્રાજ્ય મેળવવા એક બીજાનું હૃદય શોષિત પીવા તૈયાર થયા. એવા
પારિવારિક અને રાજકીય સંઘર્ષથી પીડિત થઈ પચાસ વર્ષ. ભય ભરેલા રાજ્ય
લોગ કરી મોગલસમ્રાટ ઔરંગઝેબ, ઔરંગાબાદ નગરમાં ઇ. સ. ૧૭૦૭ માં
આ ફાની દુનીયા તજીને આલ્યો ગયો.

ઔરંગઝેબના સિંહાસન માટે તેના પુત્રો અને પોત્રો લડવા લાગ્યા,
તેઓએ તેના મૃત્યુનો શોક કર્યો નહિ. પણ રાજ્યસિંહાસન માટે તેઓ દ્વિદ્વી
ઉપર અગ્રેસર થયા. તેમાં સમ્રાટના બીજા પુત્ર આજીમે સમ્રાટપદનો અધિકાર
લીધો. મૈનમને દળ સાથે આવતો બેઠો, તેનો ઉદ્ધમ વ્યર્થ કરવા, તે ઘાત અને
કોટાના રજપુતો માથે આગ્રાની પાસે આવ્યો, * મેવાડ મારવાડ વીગેરેના સઘળા
રજપુત રાજાઓ મૈનમના વાવટા નીચે એકઠા મળ્યા. જાગે નામના સ્થળે મૈનમ
રજપુતો સહિત આજીમની સામે થયો. પણ તે અગ્રજનો પ્રતાપન સહન કરતાં,
કોટા અને ઘાત નગરીના રાજા સાથે, પોતાના પુત્ર સહિત તે સુદ્ધ સ્થળે મરાયો,
ત્યારપછી મૈનમ નિષ્કટક થઈ, શાહઆલમ એવું નામ ધારણ કરી પિતૃસિંહાસને
બેઠો, મૈનમ અનેક સુંદર ગુણે વિભૂષિત હતો. સુંદર ગુણથી વિભોદિત થઈ
ઘણું કરી સઘળી રજપુત સમિતિ તેના ઉપર પ્રીતિ રાખતી હતી, મૈનમ રજપુત
સ્ત્રીના પેટે પેદા થવાથી સઘળા રજપુતો, તેના ઉપર આસક્ત હતા, જે મૈનમ,
હીંદુહિતેથી ધાર્મિક પ્રવર શાહજહાનની પછી તરતજ ભારતવર્ષના સિંહાસને બેઠો
હતો, વીરવર તૈમુરનું વિશળ વંશતરૂ એટલું બધું ઉત્પાદિત થાત નહિ, પણ
આ જગતમાં કોઈનું ગૌરવ ચિર સ્થાયી રહેતું નથી. હીંદુલોક ઉપરની ઔરંગઝેબની
કઠોર વિદ્રેષીતાએ ઔરંગઝેબને યશ લેવા દીધો નહિ, વીરવર બાબર સર્વદા
હીંદુલોકોને સંતુષ્ટ રાખતો. જે બાબરના વંશધરો હીંદુઓનો માન મરતબો
જાળવી રાખવા સદા પ્રયત્નવાળા હતા, આજ તે બાબરના એ કુલાંગાર વંશધરો
હીંદુઓના હૃદયમાં એવો આઘાત આપ્યો છે જે તેના ક્ષતનું આરોગ્ય, હીંદુઓ
હાલ સુધી લોગવી શક્યા નહિ.

રજપુત પ્રિયગુણી બહાદુરશાહ, પોતાના શાંતિમય રાજ્યમાં તે ક્ષતનું
આરોગ્ય કરી શક્યો નહિ, તે ગુણી હતો ખરો પણ રજપુત લોકો તેનો વિશ્વાસ
કરતા નહિ. દીર્ઘકાળ વ્યાપિની દૂર દશિતાથી તેઓના હૃદયમાં એવો સંસ્કાર

બદ્ધકુળ ગર્ભ પેદા થયો જે મોગલમત્ર અવિરવાસી અને નિધુર છે તેઓએ ભય કર
જ્યોની જેમ રાજસ્થાનનું લોહી સુસી લીધું છે બહાદુરશાહનો તે મોગલકુળમા
જન્મ, તે પણ રાજાકાનું લોહી શોષણ કરવા એકા કરશે એમા વિચિત્ર થુ !
એવા હૃદય મસ્કારને પણ થઈ રજપુતો એક બીજાના સ્વાર્થના રક્ષણ માટે એક
બીજાથી સધિમુત્રે બધાઈ ગયા, બહાદુરશાહે, તેઓને પ્રકૃતિરથ અને સત્પ્રદ કરવા
બહુ એકા કરી પણ તે એકા વ્યર્થ અને વિકૃત ગઈ તેઓના મનમા જે હદ
વિસ્વાસ ચરશે હતો તે ખરેખે નહિ તેઓએ બહાદુરશાહનો કોઈ અનુરોધ
બ્રાહ્મ કર્યો નહિ

રજપુતોના આચરણ ભેદ સમ્રાટ બહાદુરશાહ સમજી ગયો જે રજપુતો
તરફથી ભવિષ્યમા કોઈ આનુકૂળ મળે તેમ નથી તે ઘનનાના સમકાળે, તેના
કનિષ્ઠ ભાતા કમબક્ષ સાથે તેનો ઘોર વિવાદ થયો કમબક્ષ, દક્ષિણવર્તમા પોતાને
અમ્રાટ કહેવરાવવા લાગ્યો બહાદુરશાહ તેના તે કર્મની તેને શારિત આપવા
ચુકાવ્યો હતો, તેવામા શીખવોકોનો બળવો સમાવવા તેને ઉત્તર પ્રદેશ તરફ
જવું ચડ્યું ચુક નાનકે, એ વિક્રમવાળી ભતિની પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કરી સીખવોકો
નાનકના શિષ્ય એમ કહેવાય છે, જે અમુનદીના તીર્થવર્તી શાકદ્વીપના પ્રાચીન
જીવકુળમા તેઓની પેદાશ છે તેઓ અલિયાનોદ દેશે ઈ સ ના પાથમા મિત્રમા
ભારતવર્ષના પશ્ચાત્ત પ્રદેશમા આવ્યા ચુક નાનકના મહામત્રના દીક્ષિત ધવાના
કાળ પછી એકલો ચર્ચો, સ્વરક્ષણોપયોગી બગ મેળવી શીખવોકો પોતાને સ્વાધીન
અને સ્વતંત્ર કહેવા લાગ્યા બહાદુરશાહના શાનનકાગમા આખા ભારતવર્ષમા
શીખવોકો માત્ર સ્વાધીન હતા તેઓને સ્વાધીન થતા ભેદ અમ્રાટ બહાદુરશાહ
મજાળ પ્રદેશ તરફ આવ્યો, સુદ્ધયાત્રા કાળે અખરને રાત અને મારવાડનો રાત
અમ્રાટની હાથણીમા આવ્યા તે બન્ને રાત તેની સાથે કાંઈ પણ બોલ્યા વિના
જીવણીમાથી આવ્યા ગયો શિખવોકો તેના આચરણ ભેદ તેઓએ સ્વતંત્રતા
મેળવવા એકા કરી

ભારતવર્ષના તે સર્વજનીન વિવવાદ મમયે પગકમી શિખવોકના દાખ-
લાને અનુમરી રજપુત લોકો મોગલથી સ્વતંત્ર થવા તૈયાર થયા નમાટ બહાદુર
શાહે તેઓને પ્રકૃતિરથ અને શાત કરવા પોતાના પુત્રને તેઓની પામે મોકલ્યો
સમ્રાટની અવ્યર્થના તેઓ અગ્રાહ્ય કરી ચક્રવા નહિ પણ તેઓ પ્રકૃતિરથ અને
શાત થયા નહિ, તેઓને આરિવસ્ત કરવા સમાટે બહુ એકા કરી પણ તે ક્ષવાગી
થઈ નહિ, રજપુતો, ઉદયપુરના રાણા અમરનિહ પાસે ગયા ત્યા તેઓ એક
સધિમુત્રે બધાયા એ રીતે રાજસ્થાનના ત્રણ મહાબળ એકઠા થયા રોકોકુલ
કુશાવહકુળ અને શિશોદીયકુળ એકત્ર ભોજન કરવા લાગ્યા, અને વેવાહક સૂત્રે

બંધાઈ ગયાં, સંધિપત્રમાં સહી કરતી વકતે. મારવાડ અને અંબર રાજ્યે, ઇંદ્ર દેવતાના નામે શપથ લીધા જે હવેથી મોગલ સમ્રાટ સાથે પારિવારિક અને રાજકીયસૂત્રે બંધાવવું નહિ, વળી સ્થિરીકૃત થયું જે પોતાની મંત્રિતિને મોગલના કરમાં આપવી નહીં.

જે દીવસે હીંદુવૈરી ઔરંગઝેબે કુળ કલંક જરતનસિંહને તેના પિતાના શેષાગ્નિમાંથી રક્ષા કરવા આશ્રય આપ્યો, જે દીવસે હનોદમ રાવ ગોપાળે ઉદયપુરમાં આશ્રય લીધો, તે દીવસે, રાણા અમરસિંહે રાવ ગોપાળની ભૂમિવૃત્તિ, રાવ ગોપાળને અપાવવા મહેનત કરી, પણ ઘણાં કાર્યોની પ્રવૃત્તિ હોવાથી તે તેની મહેનતમાં સંચેષ્ટ થયો નહિ. આ ક્ષણે રાડોડ રાજ અને કુશાવહ રાજ સાથે એકઠા થઈ, તે પોતાનો સંકટ સાધવા અગ્રેમર થયો. પણ તેનો સંકટ સિદ્ધ થયો નહિ. રાજ મુમત્સીમખાં—જે તેના સઘળા ઉત્તમ વ્યર્થ કરી દીધા. સમ્રાટે તેના જયના ખબર સાંભળી તેને બક્ષીસો આપી. રજપુત વીરોનાં ત્રણ મહાબળ જે એકત્રીત થયાં હતાં તે બળનું કૃળ શાહઆલમના રાજ્યમાં પેદા થયું નહિ શાધીકે તે મહાબળના પ્રારંભ જ શાહઆલમ બહાદુર આતતાથી પાખંડીના આપેલા ઝેરથી આ લોકમાંથી વિદાય થયો. x શાહઆલમ બહાદુર એક સમ્મરિતવાળો રાજા હતો. દુર્ભાગ્યવશે, તેના દુરાચાર પિતાનાં પાપાચરણો કઠોર વજ્ર રૂપે પરિણામ પામી, તેના મસ્તક ઉપર તેના કૃળ આવી પડ્યાં. પિતૃ-કૃત પાપનાં કૃળ પુણ્યવાન પુત્રને લોગવવાં પડ્યાં. શાહઆલમની આશાઓ વિક્ષળ ગઈ હતી. ઉત્તરમાં હીંદુકુશથી તે દશીણમાં સાગરકુળ પર્યંતના ભારતવર્ષ પ્રદેશમાં તેના શાસન કાળે પુષ્કળ અશાંતિ ઉડી હતી. બહાદુરશાહે સંકટપ ક્યો હતો જે, સઘળી વિશુંબલતાનો નાશ કરી. તે પુરેપુરી શાંતિ લોગવશે, પણ દુર્ભાગ્યવશે તેનો સંકટપ સિદ્ધ થયો નહિ. શાહઆલમ એક કાર્ય-દક્ષ, દૂરદર્શિ, અને સુશીલ રાજા હતો. જો તેના જીવન પ્રજ્ઞના મૂળમાં અકાળે કુદારાધાત ન લાગત તો તે સકળ રાજ્યેચિત ગુણ સાથે પતનોન્મુખ મોગલ સામ્રાજ્યને સારી દશામાં લાવત. પણ વિધાતાના કઠોર વિધાનના અનુસારે મોગલ કુળનો અધ.પાત અનિવાર્ય. નહિ તો અકાળે બહાદુરશાહનું મરણ કેમ થાય. નહિ તો બહાદુરશાહના વંશધરો સમ્રાટના નામના અયોગ્ય કેમ થાય.

જે દીવસે, સાધુચરિત શાહઆલમ બહાદુરશાહ વિષ પ્રયોગથી અકાળે આ લોકમાંથી વિદાય થયો, તે દીવસથી વીરવર બાબરનું સિંહાસન ક્ષયિત મૂળ પ્રજ્ઞની જેમ કંપવા લાગ્યું. તેના વંશધરોમાંથી કોઈએ તે સિંહાસન સ્થિર

* રામપુર પતિ ગવ ગોપાળનો પુત્ર

+ મુમત્સીમખાં ધર્મમાં દીક્ષિત થયાથી રતનસિંહનું નામ મુમત્સીમખાં પડ્યું હતું.

x ઇ. સ. ૧૦૧૨ માં વિષ પ્રયોગથી શાહઆલમ આ લોકમાંથી વિદાય થયો.

કર્તુ નહિ ઘોડા સમયમા ગગા યમુનાના સગમે રહેવા વેગ નામના નગરથી
જે સેયદ લાઇઓ † આવી મોગલ સિહામનને પથ્થ ઝરી દીધુ

ખાખર, અકબર, જહાંગીર અને શાહજહાનનુ પવિ. રત્નસિહાસન તે
ખન્ને કુરચરિત મયદોની ઈચ્છાના અનુસારે તેઓની પસદગી પ્રમાણે એક આશામીને
અર્પિત થયુ ઉત્તરાધીકારીત્વની કાયમની પ્રથાનો વ્યભીચાર થયો ધર્મ અને
ન્યાયના મસ્તકે પાપનો પાદાઘાત થયો અર્થ અને તોષામોદ દ્વારાએ જે તેઓને
પ્રસન્ન કરી શક્યો તે ભારતવર્ષના રાજમિહામને બેઠો તે ખન્ને સેયદ જ્ઞાતાથી
મોગલ કુળનો અધ પાત થયો

જે સમયે રાજસ્થાનના ત્રણ મહાખગ, મોગલ આમાજ્ય સામે ગુપ્તચરેનમા
ઉત્તર્યા તે મનયે તે દો નયદ લાઇઓએ ફીરકશીયરને સમ્રાટ પદે નીમ્યો ૨૪
પુતો ફીરકશીયરના અત્યાચારથી અધીર થઇ ફીરકશીયરની મામે ઉતરવા તજ
વીજ કવ્વા લાગ્યા આતતાથી ચવતોએ જે હીદુ દેવાલયો ભાગી તેના ઉપર
મસ્જીદો સ્થાપી હતી આજ રજપુતાએ તે મસ્જીદો તોડી તેના ઉપર દેવાલય
ખાધા તેઓએ મોગલના ધર્મ યાજ્ઞને પકડયા અને માયર્ રજપુતાએ સઘળી
મસ્જીદો તોડી નાખી

રજપુતાનુ ખાહુખગ પ્રતિદીન વધતુ ગયુ સમ્રાટે તેઓના કઠોર આચ
રણને પ્રતિરોધ કરવા ઉપાયો લીધા આમીરલઉમરા અજીતસિહને દર્ખ તોડી દેવા
દગ માથે બહાર પડ્યો તે મમયે અજીતસિહને સમ્રાટના હસ્તાશરીત એક પત્ર
મળ્યો તેમા સમ્રાટે દર્ખવાગા સેયદને હરાવી દેવા અનુરોધ કર્યો હતો સમ્રાટે
પોતાનાજ સેનાપતિને હરાવી દેવા શા માટે લખ્યુ તેનુ શુભ કારણ છે ખન્ને
સાદ લાઇઓએ તેને સમ્રાટ પદે નીમ્યો હતો ખન્ને લાઇઓથીજ તે પરિચા
લીત હતો એમ થવાથી સમ્રાટ બેતાકાત અને કમનવશીબ ગણાયો જેમજેમ
ખન્ને મયદની મત્તા વધતી ગઈ તેમતેમ સમ્રાટની શકા પણ વધતી ગઈ
તેઓની મત્તા હળી દેવા માટે તેણે અજીતસિહને પત્ર લખ્યો સમ્રાટના તે
કોશવશી તેઓની મત્તા કમ અર્ધ નહિ પણ વધી પડી રાઠોડ અજીતસિહે તે
સયદો સાથે મધી કર્યો મમળને નિમિત્તકર અને પોતાની એક કન્યા આપ
વાને તે સમત થયો

જે દીવને સમ્રાટ ફીરકશીયરની સાથે મારવાડ રાજપુત્રિનો વિવાહ
મળધ સ્થિર થયો તેદીવસે દૂરના રવેતદ્વીપીય શ્રીદીશમિહની પ્રભુતાનો માર્ગ પરિ
પ્ત થયો વિવાહ મળધ નિર્ધારીત થયો તેના અગાઉ એકદમ સમ્રાટની પીઠ ઉપર
મોટો ફાટલો પેદા થયો ક્રોધમુલકમાન વેદોએ તે ફાટલામાથી સમ્રાટને આરામ

કંવા વિશેષ એકા કરી તે પણ તેઓની એટા ફળવાળી થઈ નહિ કેમે મત્રા
ટને અત્યંત પીડા થવા લાગી વિવાહનો દિવસ પાસે આવ્યો તેની આરોગ્યતા
થઈ નહિ, વિવાહનો દિવસ વીતી ગયો, મત્રાટ કેવળ દુર્બલ થઈ પડ્યો, શુભ
વિવાહના ડામમા જે મામત્રી આવવાની હતી તે અત્યેથી કીચામા ડામ આવે
તેમ થયું મધ્યા લોકો શકાકુળ થયા મવગાઓ ઉપક્રમોપયોગી ઉપાય
શોધવા લાગ્યા તે મમથે મુગ્ધના શ્રીટીશ વેપારીનો એક દુત મત્રાટની
સલામા આવ્યો તે સારો વધ હતો તે ગઈ ચિકીત્સામા પાઠશી હતો
સત્રાટે તેની ચિકીત્સા કરવાનું મુકરં કર્યું તે વૈદ્યનું નામ હેમિંટન હતું
વૈદ્યરાજ હેમિંટને મત્રાટને પ્રેરવાની પીડામાથી આગમ કર્યો તેની મુદ્દ
ચિકીત્સાપણાથી મત્રાટે આરોગ્યતા મેળવી

મપૂર્ણ તદુસ્તી મેળવ્યા પછી મત્રાટે રત્નપુત પુત્રીમાથે વિવાહ કર્યો
મોટી ધુમધામે વિવાહનો વ્યાપાર મમામ થયો મત્રાટે એક રોજ મહાત્મા હેમી
ટનને પામે બોલાવી ઠણુ તમે માત્રી પાસેથી શુ ઇનામ લેનાની વામના રાખો છો ?
મહાત્માલાવ હેમિંટને જવાબ આપ્યો, સત્રાટ હું ધન ચાહતો નથી, હું માન
ચાહતો નથી, હું મોટા પદ ગાવની આકાશ રાખતો નથી અમે
ધણી દૂર દેશાવથી વેચાઈ ઈરવા આવ્યા છીએ આપના માત્રારાજ્યમા
એક પગલું મુકવાનું અમારું સ્થાન નથી આપણે માત્રી એવી પ્રાર્થના છે જે
અનુનહ કરી અમને ધ્યાન આપો જેથી કરી વેપાર રોજગાર કરવાનું અમને
આનુકૂળ પડે તે સ્થાનની માવેકીનો હક અમારો થાય એમ પુત્ર લખી આપો
સત્રાટે સતુષ્ટ થઈ તેની પ્રાર્થના પૂર્ણ કરી તે દિવસથી ભાગતવર્ષમા શ્રીટીશ
પ્રભુતાન ખીજ વેપારી તે ખીજના મોટા નણે થઈ ભાગતવર્ષમા ફેલાઈ
ગયા આજતે વિશાળ વૃક્ષની છાયા નીચે ભાગત મતાન વિશ્રામ લે છે

મેગલ મત્રાટ શ્રીરંગીય, મહાત્મા હેમિંટનનો આત્મ ત્યાગ જોઈ પગમ
વિસ્મિત થયો હેમિંટનની ઈચ્છા હતતો તે પુષ્કળ સંપત્તિનો ધણી થાત ભાગ
તવર્ષના એક મામત ગજ્ય લેટવો તે વેલન ભોગવત પણ તે અડિચિત્ક
આત્મસ્વાર્થનો વિશયત્યાગ કરી ગયો છે તે અદેશનો મોટો ઉપકાર કરી
ગયો છે જે હેમિંટનના અભિમ માહાત્મ્ય અને આત્મ ત્યાગના ગુણે,
આજ ભારતવર્ષમા શ્રિટીગનિહનું અગ્ર ક પ્રભુત્વ છે તે હેમિંટન, અવદેનીય
લોકો પાસેથી શુ પ્રતિદાન પામ્યો ડોઈ જાતનું પ્રતિદાન પામ્યો નહિ જે દિવસે
તેનો જીવન વિહંગ પવિત્ર ઢેહ પિન્ગમાથી વિદાય થયો જે દિવસે તેનું પૂત
કેવળ કવકતામા આડખર વિના એક આધારનું મમાધિ મદિગમા દટાયું તે
દિવસે કોઈ શ્રિટનનામીએ તેના મમાધિ મદિગ ઉપર કોઈ અમગ્ન ચિન્હ આપન

કર્તુ ? તેના અભાધિ મદિ ઉપર કોઈએ કાર્ક કર્યું નહિ પ્રીત્વીયન ધર્મ
યાજકે નામાન્ય અત્યેષ્ટિ ક્રિયા કરી હાય આ જગતમા પ્રકટ કૃતજતા નવી

માન્વાદ નાજપુત્રી સાથે નિશ્ચિતો વિવાહ થયો તેથી અધ્યાના મનમા હતું
તે મન્નાટ નજપુત્રો ઉપર મદ્યનહાર ચવાવશે પણ તેઓના મનના વિચાર પ્રમાણે
બન્યું નહિ વિવાહ વ્યાપાર નીપત્રી નુકસાદે નર્મદે તે જાણ્યા કર નાજપુત્રો
હીદુશનુ ઝોગ મજેબ જેવા ભુવમથી તે કર વસુવ કર્તો, તેવા ભુવમથી તો સંતોડે
તે કર વસુવ કર્યા નહિ, પણ તેનું નામ ન લગી હીદુમાત્ર ધન્ય કરવા લાગ્યા
પત્ર ઉપર તેઓની વિષમ પ્રજા ધર્મ હાવમુથી હીદુઓએનો મોગવ ઉપર ને
થોડોડ અનુગમ હતો તે જાણ્યા કરના આપનાથી બીવકુવ નાથ થયો તેમને
નમ ત્યા કે દુર્લભ મોગવના નબધના તેઓની જેવી ધાર્મિક હતી તે યોદી નાથી
હીદુઓ ઉપર મોગવ નબધવકારુ જશે નહિ બન્ને મેયદભાગ્યોની શ્રમના બંધી
લેવા, મન્નાટ હીદુશીયકે ઝોગ મજેબના પ્રાચીન મંત્રી ધનાયત C વાખાને દીવકુવના
પદે નીમ્યો, દેશકાગપાત્રને વિચાર કર્યા વિના ધનાયત, ઉવાખા પ્રતનર્મી ૧૮ ઉપર
કરોડ અત્યાચારુ કરના લાગ્યો, તેજુ કરોડ જાણ્યા કરનો પુનરુદ્ધાર કર્યો મધા

નાજસ્થાનના અપર પ્રાતમા મરમય માન્વાદ ગત્યમા ને મમયે ઉપ
લખેની ધર્મના બની, ત્યાં અમરનિહ તના વૃત્તાતનો સપૂર્ણ વાકીદગાવ આ ધરે
અગરજે કે અનર્ધ ઝી ગોવ વિષ્ણુએ અને અર્ધતુષાએ ત્રિભગવતી દેવી
પત્રની કવમોનો ભગ ધવાથી ગણના નબધમાથી અજીતનિહના નબધક જે તે
નાજપુત્રો પણ અમરનિહ તેથી અતુનાન નિરત્નાહ થયો નહિ, તુરુ નમ્રા પ
આનુકુલની ઉપેક્ષા કરી, તેણે પોતાના વિક્રમ અને અધ્યનમાય ઉપર બન્ને
જાણ્યો પોતાની અને નબધા નજપુત્ર નમાજની નાધીનતા કરી મેગરિયાતવા
કરોડ કર્યો શ્રેષ્ઠમા ઉત્તરી પડ્યો, છેવટે ગણની વચ્ચે અને નમ્રાટ શ્રીગર્ભજેમ
વચ્ચે એક નધિપત્ર થયું તેના ના ના આધારે જાણ્યા કર નાઈ થયો નાઈ

અઠાગમા નેકાતા પ્રાણે, નજપુત્ર અને મોગવની અવસ્થાએ ફેરી ગી તે
મુતિ ધારણ કરી તે બેવુ હોય તો તે નધિપત્રનો નધુળો માગ અનુશીલન કરવને
માત્રમ પડે તેમ છે

મોગવ નાજસ્થાનના અધ પ્રાતગણે ઈન્દ્રીની પાને એક વીગ્નતિએ ફવા
ધીનતા મેગરી, તે વીગ્નતિનું નામ લટ, એ લટ ઉપર પ્રચિન જીવ લતિતુ
એક શાખા ફળ, તેનું વર્ણન આપણે ઉપર કરી ગયા, તેઓ અબલ નદીના
પશ્ચિમ તીરે રહેતા હતા મોગવ લોકનો કરોડ અન્યાચાર નહન કરી પગકમી
લટ લોક ધીરે ધીરે નમયોચિન નહાયબગ નપન્ન થવા લાયા આ સમયે
મોગવની દુર્દશા બેધ, તે નબધા અન્યાચારને બદલે આપવા તેઓએ પોતાનું

માથું ઉપાડ્યું. તેઓએ, પોતાની સ્વાધીનતાની ઘોષણાનો પ્રચાર કર્યો, જાટ લોકોનો વાવટો દિલ્લીના સિંહદ્વારે ઉડવા લાગ્યો, છેવટે જે દિવસે શ્રીદીશસિંહની અતુરતાથી ભરતપુરનો ક્રીલો વિપર્યસ્ત થઈ પડ્યો, તે દિવસે જાટ જાતિના મસ્તક ઉપરથી વિજય ચુક્ર પડ્યો, તેનો સ્વાધીનતાનો વાવટો નમી જઈ શ્રીદીશસિંહના અંજી પાસે આવી પડ્યો.

તે મધિગધન રાણા અમરસિંહના શુભવત્તું શેષ સાધન, જે દિવસે તે મધિ થયો તે દિવસથી થોડા દિવસ ઉપર તે અમરધામે પહોંચી ગયો. તે એક હાલો અને ઉંચા મતવાળો ગજા હતો. તેણે પોતાના રાજ્યની સમૃદ્ધિ વધારી પોતાના પદ્મ અને કુળનું મહિમા ગૌરવ આરીરીતે જાળવ્યું. મેવાડના અધિવાસીઓ હાલ પણ પ્રાતઃસ્મરણીય ગજાઓની નામ માળામાં તેના નામનો જપ કરે છે. તેઓના મનમાં દ્વિતીય અમરસિંહ પવિત્ર શિશોદીયકુળનો છેલ્લો ગૌરવશાળી રાજા, તેના પગલે વાચની આવે મેવાડનો અધિપતિ થયો, ગૌરવ નિવત શિશોદીયકુળનું જનત ભરતક અવનત થઈ પડ્યું. કૃષિકાર્યમાં અને શિવકાર્યમાં ગણાએ સારૂ આનુકૂલ્ય અને ઉત્તેજન આપ્યું. મેવાડના કેટલાક ગ્રામરક સ્તંભ ઉપર તેના પુગવાના ઉદાહરણો જોવામાં આવે છે, જ્યાંથી તે ગ્રામરક સ્તંભ કાળક્રમણ આમથી લય નહિ પામે ત્યાંથી ગણા દ્વિતીય અમર સિંહનો કીર્તિકલાપ કોઈ જાણી શકે તેમ નથી.

ચતુર્દશ અધ્યાય.

રાણા સંગ્રામસિંહ, મોગલ સામ્રાજ્યનો અધઃપાત, નિમ્નમઉલ્લભુલક થી હૈદરાબાદ રાજ્યની પ્રતિષ્ઠા, સમ્રાટ ફીરકશીયરની હત્યા, છુટ્ટા કરેલું કહાડી નાંખવું, મહમદશાહનો દોહરીના સીંહાસને અભિષેક સંદતખાંની અયોધ્યા પ્રાપ્તિ, મેવાડની શાસન પ્રણાલી, રાણા સંગ્રામનો પરલોકવાસ, તેના ચરિત સંબંધે કેટલાક ગૂપ્ત. રાણાદ્વિતીય જન્મત-સિંહનું સિંહાસનારોહણ, મારવાડ રાજ્ય સાથે અને અંબર રાજ્ય રાજ્ય તેનું સંધિ બંધન, મરાઠાએ કરેલો માળવ ઉપર અને ગુજરાત ઉપર હુમલો. મરાઠાએ તે પ્રદેશનો કરેલો અધિકાર, નાદિરશાહનો ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો. ડીલ્લીનું ઉત્સાદન, રજપુતાનાની તે સમયની અવસ્થા. મેવાડનું સીમા બંધન રજપુતાનું એકતા વિવરણ, બાહરાવે કરેલો મેવાડ ઉપરનો હુમલો. રાણા ઉપર કરેલો બાહરાવનો કરભાર, અંબરના સીંહાસને મધુસિંહના અભિષેક માટે મોટી ગડબડાટ, રાજમેહેલ યુદ્ધ, રાણાનો પરાજય, મુલ્કદર રાવ હોલકર સાથે તેનું સંધિ બંધન, અંબરના ઇશ્વરી સિંહનો વિષપાનથી પ્રાણ ત્યાગ, રાણાનો પરલોક વાસ, રાણાનું ચરિત વર્ણન.

દિવસે વીર ચરિત દ્વિતીય અમરવૃત્તે ૧૧ લોકોમાંથી અમર ધામમાં જવા વિદાયગિરિ લીધી તે દિવસે સંગ્રામસિંહ મેવાડના સિંહાસને અભિષિખ્ત થયો. એ યવિત્ર નામનું સ્મરણ કરવાથી બાબર વેરી તે પ્રચંડ વીર રાણો સંગ્રામસિંહ મનમાં આવી બેસે છે. તેની સાથે

મેવાડનું વર્તમાન અને અતીત ચિત્ર માનસ દર્શણમાં પ્રતિક્ષિત થઈ ચિતને આનંદ અને પિપાદના ગ્સે ભરી દેછે. ઉન્મત હૃદય, તે નામાશ્રુતપાનથી વધારે ઉન્મત એમ પુછે છે જે “આ શું તેજ સંગ્રામસિંહ ! જે તેમુરના વંશધર વીર કેસરી બાબરનો અમીમ વિક્રમ દોડી દેવા સતાવાયો હતો. આ શું તેજ સંગ્રા-

મસિંહ ! આતતાથીએ અધર્મ સુદ કરી જેનો પરાભવ કર્યો. આ શું તેજ મંગ્રા-
મસિંહ ! રાત્રીની અભ્યર્થના કરતી વખતે સંધ્યાનો પ્રદીપ હાથમાં લઈ રજપુત
સ્ત્રીઓ જેનું સ્મરણ કરે છે. આ શું તેજ સંગ્રામસિંહ ! પ્રાતઃકાળે શય્યા ત્યાગ
કરતી વખતે રજપુતો જેના પવિત્ર નામને જપ કરે છે. આ શું તેજ સંગ્રામસિંહ !
ચિતોડના વિજય સ્તંભે આરાવલીના અબ્રવેદી શેલ શિખરે જેનું નામ લેખે
સાથે કોતરેલ છે, આજ દ્વિતીય સંગ્રામસિંહ તે સંગ્રામસિંહના રાજ્યાસને
અભિધિક્ત—

જે મહમદશાહ સાથે તેસુરના વંશના ગોરવનું પર્યવમાન થાય છે
જે મહમદશાહ “ મોગલ સમ્રાટ ” નામનો છેવટનો યોગ્ય આશામી તે મહમદ-
શાહના રાજ સમયમાં દ્વિતીય સંગ્રામસિંહ મેવાડના મિંહાસને બેઠો. તેનાજ
શાસન કાળમાં (ઇ. સ. ૧૭૧૬-૨૪) મોગલ સામ્રાજ્યના અધઃપાતનો પ્રારંભ
થયો. બાબરનું વિરાટ સિંહાસન ભગ્ન અને વિલકત થયું, તે સમયમાં અસંખ્ય
મોગલાધીન રાજ્યો સ્વતંત્ર થઈ ગયા મોગલ પઠાણ રીયા, ગુની, મરાઠા, રજ-
પુત વીગેરે દેશો પચાવી લઈ સ્વતંત્ર અને સ્વાધીન થયા.

ગુણ ગોરવ અને પ્રભુ લક્ષિત ઉપર નિર્ભર કરી મોગલ સમ્રાટે જે
સેનાપતિને અથવા પ્રતિનિધિને જે પ્રદેશનો ભાર મોંપી લીધો હતો, તે સેના-
પતિ કે પ્રતિનિધિ તે પ્રદેશનો ધણી થઈ પડ્યો. તે સેનાપતિ કે પ્રતિનિધિએ
કૃતજ્ઞતાના પવિત્ર મસ્તક ઉપર લાલ મારી વિદ્રોહના કલંકિત ઉપાય પકડી
સમ્રાટના શાસનાધીન ન વર્તતાં તે તે પ્રદેશોમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય ચલાવા માડ્યું.

એવી રીતે જુદા જુદા પ્રદેશોના તેઓ સ્વતંત્ર માલીક થયા ખરા, પણ
તેઓએ પ્રજાવર્ગની સુખશાંતિ તરફ જોયું નહિ જેથી તેઓનું અધર્મજીત
રાજ્ય હાંખો સમય ટકયું નહિ, પણ તે સમયનું મહારાષ્ટ્રીયનું રાજતંત્ર બિજ
રૂપે દેખાણું તેઓના આકસ્મિક અવ્યુત્થાનનો વિષય વિચારવાથી વિસ્મિત થવું
પડે છે. કે કેવી દેવશક્તિથી હીંદુ વીર ચુડામણિ શિવાજીએ, નિરીહ શાંતજીવન,
ધર્મયાજ્ઞક અને કૃષકમંડળીને, રણ વિશાદ જનાવી સુદ સ્થળમાં ઉતાર્યા ! તે રીતે
વિચીરી તેનું મુકરર કરવું કઠણ છે. ખરેખર હીંદુ વિદેષી મોગલ સમ્રાટના પ્રપીડને
નિષ્પિષ્ટ અને પ્રપીડિત થઈ વીરવર શિવજીએ સ્વદેશી લોકોને વીરમંત્રે દીક્ષિત
કરી અને રણાભિનયે ઉત્સાહિત કરી અસાધારણ કર્મે પ્રારંભ્યાં પછે તે અસાધા-
રણ કામો થોડા સમયમાં સાધિત થયાં, તેનો વિચાર કરવાથી કયા હીંદુના
હૃદય મહોત્સાહે ઉત્સાહિત ન થાય ! કયો હીંદુ ભારતવર્ષના ઉદ્ધાર કરતી
શિવજીની પૂજા નકરે ! ભારતવર્ષ દુર્ભાગ્ય, વીરવર શિવજીનો મહામંત્ર તેના વંશધરોએ
ખાળ્યો નહિ, જો તેઓ દુર્ગમ દુરાકાંક્ષામાં ઉન્મતન થઈ એ મહામંત્રનો વ્યભિચાર

ન કરત, તો તે દુર્ધર્મી મોઝહના હાથમાંથી ભારતવર્ષને એચી દેત પણ ભારત
વર્ષના કડોર ભવિતવ્યતાના લેખનુ ખડન કોણ કરી શકે,

નમ્રાટ શ્રીગંધીયરનુ સ્વપકાળ વ્યાપી વ્યાધિપત્ય ધીઁ ધીઁ પથ્યવનાન
પામ્યુ, તેલે જે આશા રાખી હતી તે મરૂળ થઇ નહિ, દુર્વૃત્ત ઇનાયતઉલ્લાએ
પોતાના પ્રભુ ઝૌરગંજેખની જેમ પ્રજા ઉપર જીવમ કર્યો તેથી હીંદુઓનો
વિદ્વેષવન્દિ સમ્રાટ તરફ સળગી ઉઠયો.

પચાત નામવાળા નીનમવિવસુવડે હેદાબાદ ગામ્યની પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા
કરી તે મેયહભાઇઓની ગેરવાજબી પ્રભુતા હરી લેવા, નમ્રાટે તેને બોલાવ્યો.
તે આજ રણ સ્થળે આવી ઉભો રહ્યો, આજસુધી તે સુનદાબાદના શામન
કર્તૃત્વપણાએ નીમાયેવ હતો પણ તેના ઉચ્ચારાન અને કાર્યદક્ષતાનો પશ્ચિય
પાત્રી, માળવરાજ્ય તેને આપી દેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી નમ્રાટે તેને બોલાવ્યો. તે
મધ્યો વૃતાત મેયહોના કાને પડ્યો તેઓ દશહજાર મગધ મેનિકોને લઈ આયા,
તેઓએ ફીરકશીયરને રાજમિહાસનેથી ઉતારી સુમ્યો, શ્રીરમશીયરની આશાઓ
વિલોપ પાત્રી, તે નકટકાળમાં છુદીના અને અજગના ગજ શિવાય કોઈ તેના
પડખે ઉભુ રહ્યુ નહિ જે ફીરકશીયર તે બન્ને રાજની સલાહ લઈ આયા હતા,
તો અમળે તેને માણ ત્યાગ કર્યો ન પડત, પણ તેણે બીલકુલ દુર્ભાગ્ય નહિ તો
તે પરમ હિતેથી તે બન્ને રાજની નલાહ ઉપર અનામ્યા કેમ ગમે તેઓએ
પ્રકૃત વીરની જેમ સુદ્ધસેનમાં ઉતરવાનુ તેને કહ્યુ પણ નમ્રાટે બીકલુની જેમ
અને કાપુરખની જેમ તેઓની મલાહ મહણ કરી નહિ, ઉવટે તે બન્ને રાજઓ
એ તેને ત્યાગ કર્યો ફીરકશીયર કેવળ કાપુરખ હતો તે બન્ને રજપુત ગામની
સલાહ ન લઈ માત્ર જનાનખાનામાં તે રહેવા લાગ્યો, ઉવટે તે શત્રુની મહે બાની
માગવા ગયો શેષાધ મેયહે તેને કહેવાવી મોકલ્યુ, જે તમે તમારા વિશ્વત્ત
રજપુતોનો ત્યાગ કરો, અમારા નેનાપતિને મીનામાં આવવા દો તેમ થાય તો અમે
તમારા ઉપર દોષદીતને અત્યાચાર કર્યુ નહિ.

જે નશીબ શ્રીરકશીયરની આશાઓ ભાગી પેહી તેના નધગી ભતના
અધ્યમ અને અવવજન તુટી નયા. તેલે સિંધર કર્કુ જે શત્રુએ અતપુર
વિધિનો વ્યભિચાર કર્યો નહિ તે આસ્વાનનો ભડોલો નથી, તે ગદ્દીઓની
ચામે વિલાસ કરતો અતપુરમાં એચી રહ્યો, તે આસ્વાન તેના વિમ્બ રથો.
“ધોગા વરન વાગી રાત્રી કરાગ પેરો જમતમા આવી અને નમ્રાટના
પતિત ભાગ નક્ષત્રની જેમ ગજીર તમમાં રૂખી ગઈ, મીવાના બાનલા બધ
થયા તેમાં કોઈપણ પ્રાણી પેસી શક્યુ નહિ કેવળ વજીર અને અજીતનિહ
તેમાં રહ્યા વિકટ દાત વાગી રાત્રી નગર વામીઓને વિલીપિત બતાવવા લાગી

મધના વિષમ ચિતામાં પડ્યા મટેલના શુ થાય છે તે ડોડાના બલુવામાં આગ્યુ નહિ દશ હજાર મહાગણ મેનીડોને લઈ આજીમઉલઉમન તૈયાગ થઈ અપેક્ષા કરતો હતો. રજની પ્રભાત થઈ ઉનાના ગતા ગયો પુર્વ ગગન ગણત થયુ નાજ લગનમાં મોગતનો અવાજ મલાગ્યો, મધનાની આગા લોપ પાગી શ્રીગ્રીયગની પદ્મચુતિ ઉપર ફેફલદીગતત દિનીના ગિહાસને ખેડો ત્યારે બદીજનોએ, નવા મત્રાટને “દીર્ઘ જીવી થાઓ” એમ કહ્યુ ત્યારે દુર્ભાગ્ય શ્રીગ્રીયગના આજી ઉડયા

મત્રાટ ગિહાસને ખેડી અજીતમિંક વિગેગને મતુષ્ટ કરવા પ્રાયાસ કરવા લાગ્યો તેણે જીજ્યાકર એકદમ ઉઠાવી લીધો ગજપુતોની મનમતુષ્ટિ કરવા માટે મતુષ્ટ મયદોએ સમ્રાટના પ્રધાન દિવાન ઈનાયતઉલ્લાહ બેગણે ગતનચદ નામ ના રજપુતને નીમ્યો ફેફલદીરાતતે માત્ર જણ માત્ર ગત્ય ઝડુ તે પામીના દર્દીથી મગજ પાગ્યો તેના મૃત્યુ પછી ખીજા બે મત્રાટે થોડો મયમ ગત્ય મુખ લોગવી આ લોકનો ત્યાગ કર્યો છેવટે બહાદુરગાહનો જેટ પુત્ર ગેપને આખ તાર મહમદશાહનું નામ ધાવ્યુ કરી ઈ ૧૮૭૦ માં દિલ્હીના મિહાસને ખેડો મહમદશાહે ત્રીશ વર્ષ ગત્ય ઝડુ તેના શામનગણમાં મોગવ માત્રન્યનો સપૂર્ણ અધ પાત થયો, રાત્યમાં જુદી જુદી જાતના વિવાદ વિષવાદ ઉડયા

મોગવ માત્રાત્યમાં જુદી જુદી જાતની વિગબલા થઈ તેના ઉપર તેજસ્વી બે મેયદનો અન્યાવાગ થવા લાગ્યો, જે લોડો, તે મેયદની માથે મળી ગયા હતા તે લોડો ઉપર નિઝામ બહુ નાપુશ હતો, નિઝામ એક મુદદા મેના પતી હતો માળવદેશની આગાદી માટે અત્યંત પ્રયાસ કર્યો તે વીર અને પગક્રમ વાળો દોષ મેયદનો લયમદ થઈ પડ્યો, મેયદોએ પોતાના પગમાં ફુલાગવાત કર્યા તેઓનાજ દુનવગણે લાગતર્પમ મોગવ માત્રાત્ય વિલુપ્ત થયુ, તુચ્છગર્વ મટે પોતાનું પદ અમુણુ રાખના, તેઓએ જે આગામીઓને મિહાસને ખેમાર્યા તે આશામીઓ અથોગ્ય નીવડયા તેઓનાથી પ્રત્યનુ ડચાણ થયુ નહિ પુતગાની જેમ મિહાસને ખેમી તે ગત્યાવિકાગ બઢાવતા હતા દોષલોડો તેઓને મત્રાટ ટીકી ટમુદા કરતા નહિ તે બન્ને મેયદો ગત્યમાં જતા હતા હતા તે બન્ને નયદોના હૃદયમાં રાજમકિતનો વેગ નડોતો મુદદા નિઝામ આ ગાન બનમન્માં સ્વતત્ર થઈ ગયો તેણે આગીગગદ અને જુગહાનપુગના ખેમ ના કળગે કર્યા ફૂટત મેયદોના હૃદયમાં ગકા પેતા થઈ, તેઓએ પોતાના સ્વાર્થના અપુ ગટે ગજપુતની મદદ માગી

કોટા અને નટવગના બે ગજપુતમાં, નીઝામને હલડો પાડી દેરા, પોતાના મદદારોને અને આમતોને લઈ નર્મદા નદીના તીરે ઠેલા ગયા પછી તેઓ રણદક્ષ

નીજામનો પ્રચંડ પ્રતાપ સૌથી શક્યા નહિ, નર્મદાની તે તટ ભૂમિ ઉપર ફેટનો હારવંશીય ગજકુમાર નીજામના સેવાનળમાં પતંગની જેમ પરીખળી સુઓ.

હેરાબાદ રાજ્ય મોગલના કબજામાંથી ખરી પડ્યું. અયોધ્યાનું રાજ્ય પણ સ્વાધીન થઇ ગયું, મુદ્દસ ૨ નેદતખાંએ અયોધ્યાની સ્વાધીનતા મેળવી આપી. જે સમયે નીજામે સ્વાધીનતાનો વાવટો ઉડાડ્યો. નેદતખાં તે સમયે વીયાતાના દીલ્લામાં હતો. સમ્રાટ મહમદે, તે સૈયદનો દર્ખ સુધુ કરવા, તેને બોલાવ્યો. સમ્રાટનો આદેશ પામ્યો કે તરત નેદતખાં અમીરઉલ્લખરાનો સંહાર કરવા તત્પર થયો. હૈદરખાં નામનો એક દુઃસાહસિક આશામીએ અત-ક્રિત ભાવે અમીરઉલ્લખરાની છાતીમાં છરી મારી તેને યમના ઘેર મોકલ્યો. સમ્રાટ તે સમયે હાવણીમાં હતો. અમીરઉલ્લખરાના મૃત્યુના ખબર સાંભળી તેના ભાઈ અબ્દુલ્લાને કેદ કરવા તે તેની વિરૂદ્ધ ચાલ્યો. કુર સ્વભાવ ઉછરે, સમ્રાટનો દુરભિસંધિ ભણી લીધો. તેણે દીલ્લીના સિંહામને ઇબ્રાહીમ નામના એક મોગ-લને બેમારી લીધો. અને મહમદશાહની મર્તિનો રોધ કરવા, તે સેના સાથે તેની વિરૂદ્ધ ચાલ્યો. આ મુદ્દમાં રજપુતો કોઈના પક્ષમાં ઠભા રહ્યા નહોતા. બન્ને પક્ષવાળા સામમામે થઈ ઊભા રહ્યા પણ જલદીથી મુદ્દ ચાલ્યું નહિ, કેટલોક ઠાળ વીતી ગયો. બન્ને પક્ષવાળા મુદ્દ માટે બીલકુલ બચ્ચ થઈ પડ્યા. મુવાન રાજ રતનચંદના શિરછેદન ઉપર સંજામ ચાલ્યું. ઉછર મહમદશાહના હાથથી મુદ્દમાં પડ્યો તે આ લોકને ત્યાગ કરી ચાલ્યો ગયો. નેદતખાંના ઉપર સમ્રાટ ખુશી થયો. તેને તેણે બહાદુર જાનનો ખીતાબ આપ્યો. સમ્રાટે તેને અયોધ્યાનું રાજ્ય આપ્યું. રજપુત રાજાઓ વિજયી સમ્રાટને અભિનંદન વાદ આપવા ગયા. તેઓના તટસ્થભાવથી સમ્રાટ અત્યંત આનંદિત થયો. સમ્રાટે યોધપુત્રના રાજાને અને અંબરના રાજાને કેટલાક જનપદ આપ્યા ને દુર્ધર્મ મરાઠાની ગતિનો રોધ કર્યો તેના માટે ગિરિધરદાસને ૬ માળવ મૂંત મળ્યો. સમ્રાટે વજીર પદ આપવા માટે નિજામને હૈદરાબાદથી બોલાવ્યો.

• નેદતખાં એક ખોરામાનો વેપારી હતો પોતાના બુજ્જખની મદદે તે સેનાપતિના દુશ્મને આપ્યો. છેવટે અયોધ્યાનો અધિપતિ તે થયો. નેદતખાંએ સ્વહતે દુસેન આલીનો સંહાર કર્યો નથી.

x હૈદરખાં એક અસહ્ય આશામી હતો. દુમેન આલીની હત્યા કરવાતે એક સ્થળે અરજી લઈ તેને આપવા ઠભો હતો. દુમેનઆલી પાલખીમાં બેઠો તે અંબળી નીકળ્યો તે સમયે હૈદર, અરજી ઉઘાડાય કરી તેને દેખાડી, આમીરઉલ્લખકે હૈદરને પામે આવવા ને. એ હૈદરે આવી એક છરી મારી તેના ગ્રાણ લીધા.

• જ્યમ ગ આશા અત્તસિ ન મુન્દર અને અજમેરને પામ્યા.

૬ ગિરિધરદાસ એક નાગર બ્રાહ્મણ હતો તે રતનચંદના પ્રધાન કંમચારી પુત્ર. રામનો પુત્ર.

ભારતવર્ષના ધૈર્ય રાજ નૈતિક વિશ્લેષમાં મેવાડની રાજ નીતિ સંપૂર્ણ રીતે જુદી તરેહથી વર્તતી હતી, તે સમયે મેવાડના કેટલાક રજપુત રાજાઓ એવી અરાજકતાનો સુયોગ પામી, પોતાના રાજ્ય વધારવા લાગ્યા. રાણાઓ પોતાની ચિરંતન પ્રથાને અનુસરી સંપૂર્ણ રીતે અજાણાવે અને નિઃશ્વેષ ભાવે પોતાનો સમય કહાડવા લાગ્યા. પારકાની ઉન્નતિ જોઈ તેઓની જાગીવા વૃત્તિ ઉદિત થાતી નહોતી. અંજરનો પ્રયંત્ર પ્રતાપ કેંઠ યમુનાના સંકત પ્રદેશ સુધી વિસ્તૃત હતો. વળી મારવાડ રાજ અશ્વત્થિંગિજી અજમેરના કીશા ઉપર પોતાનો વાવટો ફડફડાવ્યો તેણે શુર્જર રાજ્યને છિન્ન સિન્ન કર્યું. તેણે પોતાની વિજયિ સેનાને મરૂ ભૂમિથી તે દ્વારકા સુધી ચલાવી. મેવાડમાં તે સમયે જ્યોત્સુક્ય જેવામાં આગ્યું નહિ મેવાડનો રાણા પોતાના પ્રાચીન સામંત સરદારોને લઈ નિર્યેષ ભાવે કાળ કહાડતો હતો એવી રીતની નીતિનું અનુસરણ કરવાનું પ્રયોજન શોધી કહાડવું ચુકત છે. મેવાડની ચિરંતન નીતિનું અનુસરી લન કરવાથી તેનું પ્રયોજન માલુમ પડી આવે છે. જે નીતિ અને સંસ્કારને અભ્યાસીત રાખવા ગિરિહાટ વંશ વીરોએ અગ્લાનવદને, તેઓના હૃદય શોષિત આપ્યાં. રાજ્યનો અપકર્ષ થાય તેથી તેઓએ એવી નીતિનું અવલંબન કર્યું નથી. તેથી કરીને મેવાડની રાજ્ય સીમા વધી નહિ રાજ્યની શ્રીવૃદ્ધિ સાધનમાં મેવાડના પ્રેમતિદ્વંદ્વી સામંત સપ્રદાય પ્રતિકુલતા આપતા હતા. શકતાવત સરદાર શાહસીજેતસિંહે સઠોડ રજપુતના હાથમાંથી ધંડર પ્રદેશ લઈ લીધો. તેણે કલિવારાના પ્રદેશ સુધીનો પ્રદેશ પોતાના હસ્તગત કર્યો તે ખીલ પ્રદેશ પણ જીતવા જતો હતો. એટલામાં રાણાએ તેને સુદ્ધ યાત્રા છોડી ઉદયપુરમાં આવવા આજ્ઞા આપી એટલેકે સુદ્ધ યાત્રા ન થવાથી તેનો મનોરથ પુરો થયો નહિ, પ્રતિદ્વંદ્વી થંદાવત સરદારે, વિદેપભાવથી તેના વિરૂધ્ધે રાણાની પાસે અભિયોગ કર્યો તે માટે રાણાએ તેને સુદ્ધ યાત્રામાંથી પાછો બોલાવ્યો, આ સંઘળા વિદેષ ભાવથી મેવાડનું પરાક્રમ અનેક પરિણામે કમ થઈ ગયું તે સમયે મેવાડમાં કોઈ સામંત સરદાર એકે પણ કીલ્લો બનાવી શક્યો. નહિ.

રાણા સંઘામસિંહે અઠાર વર્ષ રાજ્ય કર્યું, તેના શાસન કાળમાં મેવાડનું સંમાન અનેક પરિમાણે અધુરું હતું અને યત્નને લઈ લીધેલ અનેક રાજ્યો તેને પાછા મળ્યા હતા. રાણાએ વિહારીદામ પંચોળીને મંત્રી પદ આપ્યું. તેમાં તેની પારદશિતાનો અને તીક્ષ્ણ જુદિનો પરિચય માલુમ પડ્યો, વિહારીદાસ જેવો સુદક્ષ અને સુવિશ્વસ્ત મંત્રી ખીલે કોઈ મેવાડના મંત્રિવાસન ઉપર આવ્યો.

* ઉંડરપુર અને વાંમવાડના રાજાઓ રાણાની માથે માગે મેળાપ ગળી સમય કહાડતા હતા

નથી વિહારીદાને, જેના મંત્રી પટે અભિવિખ્ત થઈ, ત્રણ રાણાના શાસનકાળમા મંત્રીનું કાર્ય કર્યું. પણ મંત્રામનિહના મૃત્યુ પછી મેવાડમા મરાઠા લોકોનો પ્રચલ રિવાજ થઈ ઉઠ્યો. નનાનો તે વિહલ મંત્રીવડ વિહારીદાનની ચતુ ગઈથી પણ અન્યથો નહિ.

રાણા મંત્રામનિહના નરિત સળધે અનેક ઉપકથાઓ માલગવામા આવે છે, તે સઘળી ઉપકથાનું અનુક્રિયન કરવાથી દૃઢ પ્રતીતિ પેદા થાય છે જે રાજ્યશામન ગૃહપાવન વીજેરમાગણાની પુષ્કળ પાન્દગિતા હતી, તે એક વિજ્ઞ ન્યાયપત્ર અને દૃઢપ્રતિતિ નવ્ત હતો તે જે કામ આનલતો તે કામ પુર કરી તે સુખવી બેસતો હતો, નધગી બામતમા તે અનર્થક ખર્ચ નતો નહિ. રાણા મંત્રામનિહના મકનીય ચન્તિના અનેક પ્રમાણો જોવામા આવે છે તેણે અકાર વર્ષ ગત્ય કર્યું તે અન્તામા પોતાના પદની ન્દા કરી પોતાના રાજ્યનું તેણે ઘડ મગજ આંધુ છે, દેગરગીના હુમલામાથી મેવાડને બચાવવા તે અકારવાર ચુલ દેગમા ઉતર્યો હતો. મંત્રામનિહની શાસન નીતિ અગર જો કે સીમાબદ્ધ હતી અગર જો કે પૂર પુર પુરની પ્રધાનો ઘોરા પરિભારે ત્યાગ કરી, તેણે મેવાડનું મગજ કર્યું છે, પણ તેના કલેશ મગજથી મેવાડનો જે ઉપાર થયો છે તેથી પ્રભુદેવને તે અનુરાગ પાડ થયો છે. રાજા તિત સાધનમા અને અભાવ મોચનમા તે રીદા પાવધાન નેનો હતો એ માટે તે સ્વદેશમા અને વિદેશમા મમાન પામ્યો છે, બાપ્પાગજોગના પવિત્ર વશના યા નળઓ, ગિરોદ કુગનું માન અમુણ્ણ નાખી ગયા છે તે નળઓના મંત્રામનિહ મેલવર્તી નવ્ત તેના પગેકલામ ઉપર મેવાડમા મરાઠાની પ્રભુતાનો ચૂનપાત થયો એ પ્રભુતાની ન્યાયતા સામે મેવાડનો ગાજનૈતિક પ્રોત્તર્જ દિશાએ પ્રનહિત થયો તેનું વર્ણન કરમા અને પ્રવૃત્ત છીએ.

નણા મંત્રામનિહના આગ પુરા હતા તેમાથી જન્મનિહ (બીજો) મરત ૧૭૦૦ (ઈ. સ. ૧૭૭૪) માં પિતૃ નિહામને શ્રેઠ, તેના રાજ્યનું પહેલું કાર્ય રાજપુતના ત્રણ મળનું એકી રાજ આપણે ઉપર કરી ગયા છીએ જે ગણા દ્વિતીય અમરનિહે તે બળનું મનીગણ કર્યું ત્યાંપછી અંજીતમિહની અવિમુચ્ચારીનાથી તે ત્રણ મળના પગમા કુલાગલાત વયો માજ જન્મનિહે અમૃતડું હના જલમચનથી તેને પુનર્જીવિત કરું, તે રો એક વયેના નતઓએ પોતપોતાના ઉપાય દેવના પ્રપથ લાગુ નહુ જે હને દોઝી સુમવમાન માથે વચાલિક નૂરથી બધાનું નેલિ ગાજી પચ્ચનું એ તા નૂર છેલું નહિ, મેમા ના પુના નામના નારીમા એક વડિતેઓએ ઉપગના નાનું નધિપત્ર લેવા કરીતમા મલી કરી એક ચિત્તત, સુદૃઢ કરવા એ, વીર નાયનું પ્રયોજન, એવે કે નધગાએ એ, વાકયે એ નવ વધ રાણાને મોર્ગેવ્ય આમન આપી, નાના હાથમા રાજપુત સેનાનું મધિનાયકપણું સોંપ્યું.

સેનાબળ કમે કમે સંઘટિત થયું. સંયુક્તે વર્ષા ઝમાગમ નોંધ સઘળાએ સ્થિર કર્યું જે વર્ષાશિતુ વીત્યાબાદ મોટી વિશાળ રજપુતસેના લઈ અણ્ણતસિંહે, મોગલના વિરુદ્ધે જલું, યુધ્ધોપયોગી સઘળી ગોઠવણો તેયાર થઈ ગઈ, દુર્ભાગ્યવશે, તે ગોઠવણો વ્યર્થ થઈ ગઈ, સાથી કે પહેલાં થયેલ કોલ કરાર શિથિલ થયા, એક થઈ ગયેલ ત્રણબળ લિન્ન થયાં આજ તેથી રાજસ્થાનનાં વિપમયદ્વજ પેદા થયા. રજપુતોની એકતાનું સૂત્ર તુટી ગયું. મોગલ માધ્રાજ્યના અધઃપાત ઉપર અંખરના રાજા અને મારવાડના રાજા, વિપુલદામતા મેળવી મેવાડના ગજના સમકક્ષ થયા, સૂર્યવંશીય મહારાજ કનકસેનના વંશધરો, રાજસ્થાનના બીજા રાજાઓ ઉપર અશુભચુ પ્રાધાન્ય લોગવતા આવ્યા હતા, તે પ્રાધાન્ય હાલ ગિથિલિખત થયું.

સુદક્ષ નીઝામઉલમુલુકે આજના સમયે, આધીનતાની માંકળ તોડી અપૂર્ણ સ્વાધીનતા મેળવી, દિલ્લીશ્વરનો સેનાપતિ, તેની તે સ્વાધીનતા ખેંચી લેવા ગયો, જે સેનાપતિ, તેના કોપાનળમાં પતંગવત બળી મુઓ. સુચતુર નિઝામે તે સેનાપતિનું કાપેલ માથું સમ્રાટ પાસે મોકલી કહેવરાવ્યું જે “દુરાચાર રાજદ્રોહી થયો એ માટે તેનું કાપેલ માથું તમારી પાસે મોકલાવ્યું” હીન બળ સમ્રાટ મહમદશાહ તેજસ્વી નિઝાઉલમુલુકનો પ્રકૃત ભાવ મમજ્યો પણ તેના તે વચન માટે તેને સાક્ષિ આપી શક્યો નહિ. પોતાના ગજ્યની સ્વાધીનતા દહાડકરી નિઝામ રજપુતો માથે એકતા સૂત્રે બંધાયો. માળવા ઉપર અને ગુજરાત ઉપર મહારાષ્ટ્રીય સેના અલાવવા તેણે પ્રેરણા કરી, વીર બાહુરાવ, ધીરેધીરે માલવા પ્રદેશ ઉપર પડ્યો અને ત્યાંના શાસન કરતાં ઇયાગમ બહાદુરને સુદમાં હાથી તેણે નિઝામનો મનોભાવ પૂર્ણ કર્યો, ત્યાં પછી અંગ રાજ જયસિંહના હાથમાં માળવા પ્રદેશ મોપાયો. પણ તેણે પ્રદેશ ન ગળ્યો. અને બાહુરાવને સોંપાવ્યો, એ રીતે માળવા પ્રદેશ દુર્ધર્મ મગાના કળતમાં આવ્યો થોડા દિવસમાં સુવિશાળ ગુર્જર પ્રદેશ પણ એવી રીતની દશાને પામ્યો મોગલ સમ્રાટે ગુર્જર પ્રદેશ રાઠોડને આપ્યો છેવટે તે પ્રદેશ મરાઠાના હાથમાં આવ્યો.

જે સમયે રાજસ્થાન અને દક્ષિણવર્તી પ્રદેશમાં એ રીતનો રાજનૈતિક સ્થાત પ્રવાહિત થાતો હતો તે સમયે જંગ, વિહાર અને ઓરીસા રાજ્યમાં સુબકદોલા અને તેનો પ્રતિનિધિ આલીવર્દીખાં, અશુભ પ્રભુતા લોગવતા હતા. વળી અયોધ્યામાં સૈદ્ધતખાંનો પુત્ર સફરજંગ રાજ લોગવતો હતો, મોગલ સમ્રા

સેનાપતિનું નામ મોવારીજામાં હતું. નિઝામે ગઝઆતમાં મોવારીજાના લશ્કરમાં અમલવાવ પેદા થાય એની ચેટા કરી પણ વ્યર્થ ગઈ.

ઇયાગમ બહાદુર માળવાના પુર્વ શાસન કરતાં ગિરિધરસિંહનો ભાગ્યો.

દની સુખમનતાથી સેદતખાંએ અયોધ્યાનું રાજ્ય મેળવ્યું પણ દુરાચારે થોડા સમયમાં તે પવિત્ર પ્રસન્નતાનો હેમ અને જ્યન્ય પુરસ્કાર મેળવ્યો. સેદતખાં કૃતમ અને વિશ્વામઘાતક હતો. તે દુરાચાર આસામીએ નૃશંસ નાદિરશાહને ભારતવર્ષમાં બેલાવી મોગલ આગ્રાન્યનો સર્વ નાશ કર્યો.

ન્યારે માળવ અને ગુર્જર પ્રદેશમાં મહારાષ્ટ્રની પ્રભુતા ડ્રઢ થઇ ત્યારે વિજયી મરાઠાઓએ જીલ્લા સ્થળોએ પોતાનું આધિપત્ય વિસ્તારવાનું વિચાર્યું. તેઓ નર્મદા ઉત્તરી ઉત્તર પ્રદેશમાં પધરાઇ ગયા. તેઓના વિક્રમવન્દિના પ્રસ્ફુરણથી અનેક સામાન્ય જાતિઓ તેઓને મળી જઇ તેઓના કલેવરનું પોપણ કરવા લાગી તે સમયે શાંતવૃત્તિવાળા ખેડુતો ખેડનો ત્યાગ કરી મરાઠાને મળી ગયા.

હોલકર સીંધીયા અને પુચાર તે સપ્રદાયમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયા. એ પ્રમાણે પુષ્કળ સહાયબળ પામી મરાઠાઓ, દીલ્લુબળ રજપુતોના રાજ્ય ઉપર આવી પડવા લાગ્યા, અને તે રાજ્યના પ્રદેશો ઉત્સાહન કરી છુટો લઇ ત્યાંજ તેઓ વસવા લાગ્યા, તેઓને પ્રચંડ પ્રતાપ, કોઇ રોકી શકે તેવું નહોતું, વીરવર પ્રથમ બાહુરાવ, તેવા દુર્ધર્ષ મરાઠાને પોતાની સત્તાના પ્રભાવે હાથમાં રાખી શક્યો. ઇ. મ. ૧૭૩૫ માં ચંબલનદી બોળગી તે દિલીના સિંહદારમુખી આવી પહોંચ્યો. તેના કઠોર પરાક્રમ પ્રભાવે. તે મહા નજરી દલિત થઇ ત્યારપછી ચોથ આપી, હીન બળ સમ્રાટ મરાઠાના પ્રતાપાનળમાં પડતો બચી ગયો. સમ્રાટનાં આવાં બીકણનાં જેવાં કાર્ય જોઇ નિઝામના મનમાં આશંકા પેદા થઇ. સમ્રાટ ઉપર જય મેળવી પરાક્રમી મરાઠાઓ નિઝામ રાજ્ય ઉપર હુમલો કરશે એવી આશંકાથી નિઝામ બ્યાકુળ થયો. તે આશંકાથી વ્યથિત થઇ તેણે માળવામાંથી મરાઠાઓને હાંકી કહાડવા સંકલ્પ કર્યો. તેના મનમાં સુદૃઢ ધારણા હતી. જે મરાઠા લોકો જો એકવાર માળવ પ્રદેશમાં દૃઢમૂળ નાંખી દેશે તો તેને કોઇ કહાડી શકશે નહિ. વળી તેઓ તેનો ઉત્તર પ્રદેશનો સઘળો સંબંધ છેદી નાંખશે. વિજયી નિઝામ મરાઠાઓને માળવ પ્રદેશમાંથી કહાડી મુકવા પ્રયાસ કરતો હતો. એટલામાં ખબર આવ્યા જે પ્રચંડ વીર દુર્ધર્ષ નાદિરશાહ પોતાની વિજયીની સેના લેઇ ભારતવર્ષ ઉપર આવે છે. તે ખબર સાંભળી નિઝામના મનમાં યોર લયનો સંચાર થયો, જે સમયે, વિજયી નાદિરશાહનું રણનુંગાડું ભારતવર્ષના પશ્ચિમ ભાગમાં સંભળાયું તે સમયે મોગલ સમ્રાટનો વિક્રમાનળ કેવળ ઓલવાઈ ગયો હતો. નાદિરશાહના એ રણના નગારાના અવાજથી ભારતવર્ષ કંપી ગયો, હતભાગ્ય મહમદશાહનો તાજ માથા ઉપરથી ખસી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. તે સમયે મહમદશાહે રજપુત જાતિના પરાક્રમ ઉપર વિશેષ ભરોચો રાખ્યો. પણ કર્નાલના કાળ યુદ્ધમાં મોગલનું સિંહાસન તુટી ગયું.

કર્નાલ યુદ્ધના કઠોર પરિણામથી નિઝામ અને સેદતખાંના હૃદયમાં વિષમ લયનો સંચાર થયો, વિજયી નાદિરશાહના પ્રચંડવેગનો પ્રતિરોધ કરવા તેઓએ

પોતાની સેનાઓ મોગલની સેના સાથે એકઠી કરી દીધી, પણ તેથી તેઓનો મનોરથ સિદ્ધ થયો નહિ. આમીરઉલઉમરાઓ સુદક્ષિણે પ્રાણ ત્યાગ કર્યે. ઉછરે અને સમ્રાટને બાંધીને નાદીરશાહના ચરણ પાસે રજુ કર્યા. ઉછરની કૃતમતાથી આજ દિલ્હીશ્વરની એવી શોચનીય દુર્દશા થઇ પડી, મહમદશાહે, સંધિ કરવા નિઝામને નાદીરશાહ પાસે મોકલ્યો. સંધિધન સ્થિર થયું. પણ દુરાચાર સેદતખાંએ પ્રપચ કરી તે બંધન બ્યર્થ કરી દીધું. છેવટે પોતપોતાના યગમાં કુઠારાઘાત કર્યો. દુષ્ટિત સેવદતખાંએ, નાદીરની અર્ધરૂપડા વધારવાના હેતુએ, નાદીરને કહ્યું “ જે નિઝામે આપની સાથે છેતરપીંડી કરી છે, રાજકોષમાં તેની પાસે પુષ્કળ ધન છે.” દુષ્ટની વાત ઉપર નાદીરશાહનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ બેઠો. તેની દુર્દશ દુરાકાંક્ષા સોગળી વધી પડી.

નીઝામની સાથે જે સંધિ થયો હતો, તે સંધિ નાદીરશાહે તોડ્યો. બેન-શીખ મહમદશાહની સઘળી આશા લાંગી પડી. અર્ધપિશાચ, નાદીરશાહના સંધિ સૂત્ર ઉપર વિચાર કરી બરસો રાખી તેણે ખાત્રી કરી હતી. હવે વિશેષ પીડા ભોગવવી પડશે નહિ. પણ તેની તે ખાત્રી બ્યર્થ અને અસત્ય થઈ પડી. સંધિ-પત્ર ફાડી નાંખી દુરાચાર નાદિરે, વિજિત દિલ્હીશ્વરને મોટા દંભ સાથે પોતાની છાવણીમાં લઈ લીધો. અને વીરવર તૈમુરના સિંહાસન ઉપર બેસી ઈ. સ. ૧૭૪૦: ના માર્ચ માસના આઠમા દિવસે પોતાના નામની મુદ્રા ચલાવી.

મોગલ સામ્રાજ્યના ઘોર અંતર્વિખલવના સમયે, રાજ્યકોષમાંથી પુષ્કળ પૈસો ખરચાયો. અને પ્રતિદ્વંદિ રાજકુમારો, રાજ્ય લેવાના લોકો બક્ષીસ લાંચ બીજેરેમાં પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચવા લાગ્યા. રાજ્યકોષમાં જેટલો પૈસો હતો તેટલા પૈસા# નાદીરશાહને મળ્યા. તો પણ તેની દુરાકાંક્ષા હલકી પડી નહિ. તેણે ચારે દિશાએ ઘોષણાનો પ્રચાર કર્યો જે બ્યાંસુધી હજી સાડા ત્રણ કરોડ રૂપીયા મને નહિ મળે ત્યાં સુધી હું ભારતવર્ષ છોડવાનો નથી. જો ભારતવર્ષ છોડાવવું હોય તો તેટલો પૈસો આપો.” તે ઘોષણા પ્રચારીત થઈ એટલામાં યમદૂત સરખા પારસીઓ હાથમાં તલવાર લઈ નગરની ચારે તરફ ભમવા લાગ્યા. અતિ ક્રોર અત્યાચાર કરી. પુષ્કળ પીડા આપી, તેઓએ પુરવાસીના ધનરત્ન છુટી લીધાં. તેઓના પેશાચીક પ્રપીડને નગરમાં હાહાકાર ધ્વની થઈ રહ્યો. પીડા પામેલ પુરવાસીઓ, દાવદગ્ધ હરણની ભેમ પ્રાણ લયે ચારે તરફ પલાયન કરવા લાગ્યા. પણ પલાયન કરી ક્યાં જવું ! તેઓનું રક્ષણ કોણ કરે ! રક્ષણ કરનાર કોઈ રહ્યું નહિ. સઘળા લોકો આજ પુરુષાર્થ વિનાના થઈ ગયા. સઘળાઓ પોતાના

નદુર્દત નાદિરે હે ભારતવર્ષનું જલ્દ ધન હરણ કર્યું. મહાત્મા ટોડ સાહેબ કહે છે જે નમદ રૂપીયા અને સોના રૂપાં મેલી મણી બીજેરે મળી એકંદર આડંબ કરોડ - રૂપીયા તે લઈ ગયો.

ગ્રામ્ય માટે અહિં તહિં ભમવા લાગ્યા. તે અલ્પાચારીઓના જીવનનો કોઈ પ્રતિ-
રોધ કરી શક્યું નહિ. બેનશીળ પ્રજા, પલાયન કરી ગઈ પણ તેનું રક્ષણ થયું
નહિ. તે પિશ્ચાચો તેઓની પછવાડે દોડવા લાગ્યા. દોડીને તેઓ તેઓની પાનેને
ખોરાક પણ લઈ લેવા લાગ્યા, તેઓની પ્રાણપત્તિ ઉપર ધર્મ શ્રદ્ધતાનો જીવલે
થવા લાગ્યો. દીલ્હી નગરીમાં આજ પ્રલયકાળ થઈ ગયો. નગરમાં જે જાતી પદવી
વાળા હતા તેઓના અપૂર્ણ અપમાન થવા લાગ્યાં. દુઃખમાં પોતાની પત્નીઓને
પ્રથમ મારી નાખી આત્મહત્યા કર્યા શિવાય તેઓનો બીજો ઉપાય નહોતો. આ
ભયંકર કાળમાં એવી જનશ્રુતિ આવી “ ગણસ નાદિરશાહ હણાયો ” એક ક્ષણ
તે જનશ્રુતિ આખા દીલ્હી નગરમાં પ્રસરી. ભેતાભેતામાં પુરવાસીઓ, ખુફી તલ-
વાર હાથમાં લઈ ઉન્મતની જેમ અહીં તહીં દોડી પારસીઓ ઉપર હુમલો
કરી પડ્યા. સઘળાઓ તેઓનો સંહાર કરવા લાગ્યા. તે સમયે બન્ને દળમાં
ધોર મંધર્થ થયો નગરવાસીઓનાં અને પારસીઓના શળથી દિલ્હી નગરી ભરાઈ
ગઈ સોદીના પ્રવાહથી મહોહાના ગંગા મરીઆમ ગંગા ભીંભઈ ગયા, થોડા
નમયમાં તે અમચાગ નાદિરશાહના કાને પહોંચ્યા. દુગચાગ એક મુકબલના મથાળે
ચડી નિરૂત્તનાલવાળી મેનીકોને ઉત્તમાહિત કરી, નગરના બાળક વૃદ્ધ વીગેરેને મારી
નાખવા તેણે હુકમ આપ્યો. એ કબોર હુકમ થયો કે તુગન નાદિરશાહના
મેનીકોએ ભયંકર મર્તિ ધાગણ કરી. તેઓ નગરના દારે કારે ભરી મથળોનો
મંદાર કરવા લાગ્યા.

અતિ નાદે, મથળી નગરી પ્રતિધ્વનિત થઈ નગરના ગંગાઓમાં શોષિતનો
પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો આજ દિલ્હી નગર, ભયંકર સ્મશાન જેવું થઈ ગયું

આવા ભયાનક સમયમાં નાદિરશાહે, પાખંડ મેદતખાં દીવાનને હુકમ
આપ્યો. જે “ તારી જે ધન અપતિ હોય તેની એક તાજિકા બનાવી લાવ, ” તે
મથાળે તાજિકા ભેવાને હું ચાહું છું ” એ તાજિકા અને નહિ મળે તો તારૂં શીરચ્છે-
દન થાશે, એવો કહેર હુકમ સાંભળી દુર્વત મેદતખાં, ચારેતરફ અધકાર ભાળવા
લાગ્યો. તેની મથળી આશા દુટી પડી મદમત થઈ દુરાચાર નેહતખાએ, પોતાના
પગમાં પોતાના હાથે કુવાડો માર્યો. આજ મેદતખાંનાં જ્ઞાન નયન ઉઘડી ગયાં.
આજ તેને સંપૂર્ણ જ્ઞાન આગ્યું જે નાદિરશાહને પોતે બોલાવી, પોતે પોતા
નો મર્થ નાગ કર્યો જે દિગા તરફ તે ભેતો હતો તે દિશા તરફથી વિ-
ભીષિકાની મૂર્તિ તેની નજરે આવતી હતી. આવા હાડણુ દુઃખમાંથી બચવા
બેનશીળ મેદતખાંએ વિવિધાન કર્યું. તેણે તેમ કરી આત્મહત્યા કરી. દિવાન
રાત્રી મીઝીસરાવે પણ અત્યંત દુઃખમાંથી બચવાને રસ્તો પકડ્યો. નાદિરશાહ
ભારતવર્ષનું સર્વસ્વ હરી લઈ વચંત કાળે, સ્મશાન જેવી દિલ્હી નગરીને

છોડી પોતાના દેશ તરફ ચાલ્યો. મમ્મટ સાથે થયેલા સંધિના અનુમારે કાણુલ, ઠઠા, સિંધ, સુલતાન વીગેરે મધ્યના પશ્ચિમ રાજ્યનો નાદિરશાહ ધણી થયો અને તે પ્રદેશોને તેણે ઇરાનના અંતર્લુકત કરી દીધા. ભારતવર્ષના એક ઇતિહાસ પ્રણેતાએ, તે સમયની અવસ્થા બાબત નીચે પ્રમાણે વિવરણ આપ્યું છે. તેણે કહેલું છે કે “હીંદુસ્તાનના અધિવાસીઓ, તે સમયે” પોતાના રક્ષણ માટે વિચાર કરવા લાગ્યા. જે આશામી કેવળ સ્વાર્થપરતાની પરિસેવા કરતો હતો તે આશામી પોતાના માનવ લાઇના દુઃખમાં સહાનુભૂતિ પ્રકાશ કરતો નહિ. સ્વાર્થ પરતા, આત્મધર્મ અને પરધર્મનો પરમ અંતરાય છે. નાદિરશાહના અભિમાન કાળે, ભારતવર્ષન સઘળા લોકોને, સ્વાર્થપરતાને શરણે ગયા તે નૈતિક બળના અપકર્ષથી ભારતવાસીઓ જે ધર્મ બળ હીન થઇ ગયા છે તે ધર્મ બળ હવે તેઓ મેળવી શકશે કે નહિ તેનું અનુમાન કરવું પણ હૃદય થઈ પડ્યું છે હુંકામાં સુખ અને સ્વતંત્રતા મધુસઆસ્વાદનથી તેઓ તે કાળથી વચિત થઇ ગયા.

આવા સંહાર કાળમાં ભારતીય રજપુત જાતિએ પોતાના પ્રાચીન રાજ્ય ખોયાં નહોતાં. ઇસલામના છઠા વર્ષના શાસન કાળમાં મારવાડ રાજે અને અંબર રાજે સામાન્ય સામાન્ય પ્રદેશ, પોતાના રાજ્યમાં લેળવી પોતાના રાજ્યની હદ વધારી હતી. તેસઘળા પ્રદેશના રાજાઓ હાલ ખ્રીટીશસિંહની સાથે સખ્ય ભાવ રાખી સ્વાધીનતાનો મલોગ કરે છે. ખ્રીસ્તીય દશમ સતાબ્દીમાં જ્યારે પ્રચંડવીર દુર્ધર્ષ મહમદ ગઝનીએ મેવાડ ભુમી ઉપર હુમલો કર્યો. તે મમયે તેની ચતુરસીમા જેટલી વિસ્તૃત હતી તેટલી આજના સમયે વિસ્તૃત છે અગર જોકે છુદી, આણુ, ઇડર, દેવળ વગેરે કેટલાક મહારાજ્ય મેવાડના રાણાના હાથમાંથી ખસી, ગયાં તોપણ તેનું પ્રાચીન રાજ્ય પુણિવિચરે હાલ વિરાજત છે. પશ્ચિમ દિશામાં, ગદવાર પ્રદેશની ઉર્વર ભુમિ મેવાડના પ્રાકૃતિક સીમા પ્રધન આરાવલી શેલમાળાને ઓળંગી અવનત મસ્તકે રાણાની પ્રભુતાના કીરતનમં આશકત છે. પ્રશસ્ત હૃદય અબલ નદ, તેનો પુર્વ પ્રાત વિધૈન કરી. સૂર્યવંશીય મહારાજ કનકમેનના વંશધરોના અધઃપાતનો શોચનીય વ્રતાત દુરની ભાગીરથી ને દહેવા દોડે છે, ઉત્તરમાં ફીરી નદી, અજમેર અને મેવાડની વચ્ચેમા રહી વહી નીચે, દક્ષિણે માલવ રાજ્ય, મરાઠાના પ્રતીકને બીલકુલ દીન થઇ ગયેલા હતા.

એ ચતુર્ભિમાળદ પ્રદેશની દ્રાધિમાં એકસો ચાલીશ માઈલ અને અણિમા એકસો ત્રીશ માઈલ, તેમાં દશ હજાર નગરો અને ગામડા વિરાજત મેવાડભૂમિ રત્નગર્ભ, તેના ક્ષેત્ર, અતિશય ઉર્વર, તેની કૃષક મંડળી કૃષિકાર્યમાં પારંગત અને વણિગદ વણિજ્યમાં અત્યંત અભિનિવિષ્ટ એ કાર્ય કુશળ પ્રત્નદાસએ મેવા-

હની પ્રતિવર્ષ દશ કોટી રૂપિયાની પેદાશ હતી. અતિભક્ત અનુરક્ત સામંતો હૃદય શોણિત આપી, મેવાડને યત્રુના આક્રમણમાંથી બચાવતા હતા. હવે દુર્ધર્ષ મહારાષ્ટ્રીય લોકોના કઠોર આક્રમણ પ્રભાવે, પચાસ વર્ષમાં મેવાડની જે શોચનીય દુર્દશા થઇ તેનું અમે ક્રમે વર્ણન કરશું.

જે દિવસે, સમ્રાટ મહમદશાહે, દુષ્ટ ભુદિ અને કુચકી મંત્રીઓની મંત્રણા ઉપર ભરૂમે અને આધાર રાખી પોતાના રાજસ્થાનો ચોથો ભાગ મરાઠા લોકોને પણ સ્વરૂપ આપી દીધો, તે દિવસે રાજસ્થાન ક્ષેત્રમાં દુર્ધર્ષ મરાઠાની પ્રભુતાનો માર્ગ આફ અને નિષ્કંટક થયો. ઇ. સ. ૧૭૩૫માં એ ઘટના બની. રાજસ્થાન મોગલ સમ્રાટના શાસનને આધીન હતું, જ્યારે મરાઠાઓએ સમ્રાટ પાસેથી ચોથ લીધી ત્યારે મોગલ સામ્રાજ્યાધીન ગાજ્યો પામેથી પણ તેઓ ચોથ લઇ શકે. મરાઠાઓ જયશીલ હતા. તેઓ જેની વિરૂધ્ધ પોતાની પ્રયત્ન સેના ચલાવતા હતા. તે કૃતાન્જળી પુટે તેઓના ચરણમાં પડી ચોથ આપવાનું કબુલ કરતો.

વિજયોત્તમ મહારાષ્ટ્રીય લોકોએ ધીમે ધીમે વિજય મેળવ્યો. જેથી રજપુતોના મનમાં મોટી ચિંતા પેદા થઈ. ચિંતામાં પડી તેઓ ફરીને એકતાસૂત્રે બંધાયા. રાજા જગતસિંહે મારવાડના ઉત્તરાધિકારી વિજયસિંહના હાથમાં પોતાની પુત્રીને આપી, તે એકતાની પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કરી, વગી મારવાડ અને અખરતા રાજ્યો વચ્ચે જે ઘોર વિષંવાદ ચાલતો હતો તે દૂર થઈ ગયો, તે બન્ને રાજ્ય એક થઇ ગયા. ઉદયપુરના મલા પ્રાંતમાં, તે એકતા બધન સંપ્રાપ્ત થયું. પણ તે એકતા બધનથી લોકોનો ઉપકાર થયો નહિ. યરસ્પરના વિદ્રેવજીએ, તે એકતા બધન તોડી નાંખ્યું.

માળવ પ્રદેશને હસ્તગત કરી દુર્ધર્ષ મરાઠાઓએ, ત્યાંથી ચોથ લીધી. ત્યાંથી બાહુરાવ દળસાથે મેવાડ રાજ્યમાં આવ્યો. તેના આગમનની વાત સાંભળી મેવાડમુમિ વિષમ બધે વ્યાકુલિત થઇ ગઇ. રાણાએ તેની સાથે મુલાકાત લેવાની અનિચ્છાએ, માલખા મરદારને અને પોતાના પ્રધાન મંત્રી વિહારીદાસને દૃત તરીકે બાહુરાવ પાસે મોકલ્યા. બાહુરાવને કેવી રીતે શ્રદ્ધા કરવો, તેને કેવું આસન આપવું એ બાબતમાં રાજમલામાં ભારે તર્કવિતર્ક ચાલ્યા. છેવટે એવું નિશ્ચિત થયું જે પ્રિંદાસનના સંમુખ ભાગે યુનેરા રાજના બરોબર આસને, બાહુરાવ બેસે. તે પ્રમાણે બાહુરાવને સનમાન મળ્યું. ચોથ સમયમાં બાંને પણ વચ્ચે એક સંધી સ્થપાયો. તે સંધિના અનુસારે મુકરર થયું જે રાણે બાહુરાવને એક નિર્દિષ્ટ કર આપે. *

* રાણાએ ૧૬૦૦૦૦ રૂપિયા કર સ્વરૂપે બાહુરાવને પ્રતિવર્ષ આપવા કરાવ્યા. તે રૂપિયા લોકોને સિંધીઓના મુઆરની વચ્ચે સમાન ભાગે વહેંચાતા હતા.

રજપુતાની અનેકતા જોઈ મરાઠા લોકો રાજસ્થાન ઉપર પાછા આવ્યા. રાણા અમરસિંહે, અંબર રાજપુત જમસિંહના કરમાં પોતાની પુત્રીને આપી. અમરરાજને પ્રતિજ્ઞાસૂત્રે બાંધેા હતો જે એ શુભ સંમિલનનું જે કૃળ ઉત્પન્ન થાય, તેને અમરજીવતા આપવી. એ વિવાહનો કૃળ સ્વરૂપ મધુસિંહ પેદા થયો. જુલમગાર નાદિરશાહના સર્વનાશકર અભિયાન પછી ખેવરે તેનો જેટ તનય ઇશ્વરીસિંહ અંબરના સિંહાસને અભિષિક્ત થયો, પણ એક ભેરાવર રજપુત સંપ્રદાયે અંબરરાજની પૂર્વ પ્રતિજ્ઞાના અનુસારે રાણાના બાણેજ મધુસિંહને સિંહાસને ખેસારવાનો હરાવ કયો, કાચમના ઉત્તરાધિકારીત્વ વિધિનો અભિચાર કરી નાના મધુસિંહને રાજસિંહાસને ખેસારવા રાણાની ઇચ્છા પહેલેથી હતી કે નહિ તે કહી શકાતું નથી. ઇશ્વરીસિંહે પાંચ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તે અરસામાં ત્રણવાર ઇશ્વરીસિંહ દુરાની લોકોના હુમલાનો પ્રતિરોધ કરવા શતલજ નદીના કાંઠા ઉપર ગયો હતો એ વિવરજી અંબરરાજની ઇતિહાસને નીસબત ધરાવતું છે. એટલે આ સ્થળે તેનું અનુશીલન કરવું સંપૂર્ણ અયોગ્ય છે.

બાણેજ મધુસિંહના સ્વાર્થના માટે તેને સાથે લઈ રાણો લશ્કર લઈ મધુસિંહની સામે ઉતયો. થોડા સમયમાં બંને લશ્કર વચ્ચે સંભ્રામ મચ્યો, પણ શીશોરીય વીરો, ઇશ્વરીસિંહને હરાવવા જતાં પોતે હારી ગયા. તેનું કારણ એટલુંજ કે તે યુદ્ધમાં પ્રથમથીજ તેઓનું હૃદય ઉત્સાહિત નહોતું, અભ્યાય પક્ષને આધાર આપવા, તેઓની સંપૂર્ણ ખુશી નહોતી. રાણાના સૈનિકો યુદ્ધમાં પરાજય પામી ચારે દિશા તરફ પલાયન કરી ગયા. એવી રીતના પરાજયથી રાણો ખીલકુલ ન્યયિત થયો.

ખુદી અને કોટાના હારવંશીય રજપુતોએ, ગત યુદ્ધમાં રાણાને મદદ આપી હતી. તે માટે તેઓને ઉપયુક્ત શાસ્ત્ર આપવા આપાણ સિંધીઆની મદદ મેળવી. તેણે તેઓના ઉપર હુલ્લો કયો. હારરાજે તે હુલાનો મોટા વીરત્વે પ્રતિરોધ કયો. તે યુદ્ધમાં આપાણ સિંધીઆનો એક હાથ કપાઈ ગયો. બન્ને રાજાઓને સિંધીઆને કર આપવાની ફરજ પડી. અભિતપ્ત રાણા જગતસિંહે, શોયનીય પરાજયનો ખડલો લેવા સુલહરરાવ હોલકરની મદદ માંગી. રાણાએ હોલકર પાસે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી જે “ જો હોલકર ઇશ્વરીસિંહને સિંહાસનચ્યુત કરી શકે તો રાણો હોલકરને ચોસઠ લાખ રૂપિયા આપે, જે દિવસે રાણા જગતસિંહે, એ પ્રતિજ્ઞાપત્રમાં સહી કરી તે દિવસે મહારાષ્ટ્રીય લોકોની પ્રજાતા રાજસ્થાનમાં દ્રઢ થઈ. રાણાના પ્રતિજ્ઞાના પત્રના સમાચાર ઇશ્વરીસિંહના કાને પહોંચ્યા. પોતાની પદચ્યુતિ અને અપમાન અનિવાર્ય નાહી, ખેનશીખ ઇશ્વરીસિંહ વિવપાન કરી મરણ પામ્યો. ત્યાર પછી મધુસિંહ અંબરના સિંહાસને બેઠો. મુચતુર હોલકરે, પોતાની રકમ મેળવી મહારાષ્ટ્રીય વિજય

પતાકા તાજસ્થાનના ફેરમા દ્રઢ રીતે સ્થાપી

જે આશાથી આશા વિમૂઢ છે તે પોતાના અભાવને જાણી શકતો નથી જાણી શકે પણ તે પ્રપૂજ્ય કરવા તે ચેષ્ટા કરતો નથી તે કોઈ રીતનું અશીષ્ટ સાધન જરી શકતો નથી તેનું જીવન વિટખણામય છે, યુરોપ મહિષી રોમનો એક દિવસ અથવા પાત યોગે એક દિવસ તેના વિશ્વવિજયી પુત્રોના અરણ્યમાં દાસ્તવ શૃંખલા પડી પછી તે રોમ ફરી ઉઠ્યું. કેવળ પોતાના આશા મુગ્ધ પુત્રોની અનત ઉદ્યોગિતાના પ્રભાવે તે ફરી ઉઠ્યું તેના આશામુગ્ધ પુત્રોએ તેઓનો પ્રવૃત્ત અભાવ જાણ્યો, તેઓએ જાણ્યું તેઓ, તે ઇટાલીય નથી જે ઇટાલીય લોકોના પ્રચલ પ્રતાપે એકવાર આખું જગત કપિત હતું તે ઇટાલીઓ સ્વાધીનતાચુત અને શત્રુ દલિત હતા તેઓ પ્રચલ પ્રતાપશાળી આર્યીયનના દાસ, તેઓ સ્વાધીનતાનો અભાવ સમજ્યા તે અભાવનું પ્રપૂજ્ય કરવા તેઓએ ચેષ્ટા કરી, છેવટે ઉદ્યોગિતા અને ઉદ્યમ શીલતાની મદદે તેઓ પોતાની ચેષ્ટા સફળ કરવા શક્તિવાળા થયા તેઓએ આર્યીયનદામત્વશૃંખલા તોડી ભૂમવ્ય સાગરમાં નાખી દીધી તેઓએ જનની જન્મભૂમિના મરતકે સ્વાધીનતાનો તાજ પહેરાવી દીધો ઇટાલી સ્વાધીન થયું પણ તે સ્વાધીનતા અને હાલની સ્વાધીનતામાં અધિક પ્રભેદ તે સ્વાધીનતાનો જવદત પ્રતાપ એકવાર સઘળા જગતમાં વ્યાપી ગયો હતો પણ હાલની ઇટાલીની સ્વાધીનતા કેવળ આત્મ પર્જતના કોત્રની અદરની ભૂમિમાં વ્યાપી છે ઇટાલી ભાગ્યગને આગર જો કે ફરી સ્વાધીનતાનો મૂર્ચ્છા ઉઠ્યો ખરો, પણ તે સૂર્ય આ સૂર્ય નહિ એ માટે બોલું છું જે જે દીન એક વાર ગયો તે ફરી આવશે તો આ વિશ્વજનીત નિયમના તામે થઈ ભાગત વર્ષ અથવા પાતમાં આવી ગયું, તે નેમરિક વિશ્વજનીત નિયમની માર્થિકતા કરવા માટે પ્રથમ પ્રતાપમિહના સિદ્ધાંતને અપદાર્થ દીન જીવન દ્વીતય પ્રતાપમિહ એકો હાય ! જગતમાં સઘડું અગ્નિવર

ઈ સ, ૧૭૫૭માં દ્વિતીય પ્રતાપમિહ બેવાડની ગાદીએ બેઠો જે ગોન્વ મય પવિત્ર નામ ધાવ્યું કરી તે જયરમ ભૂમિમાં પેઠો હતો તે સાલગી તે પાત સ્મરણીય સન્ધ્યાસી શ્રેષ્ઠ મહાત્મા પ્રથમ પ્રતાપમિહ યાદ આવે છે પણ ઇતિહાસ મુજબ કહે, બોલી ઉઠે છે “ આ પ્રતાપમિહ તે વીર શ્રેષ્ઠ સ્વભાવિ પ્રેમિક પ્રતાપમિહ નહિ, આનો અકર્મણ્ય અપદાર્થ દીન જીવન દ્વિતીય પ્રતાપ મિહ આતો “પ્રતાપ” નામનો સ્વર્ગીયભાવ વિનાશ કરવા પૃથ્વી ઉપર આવ તર્યો છે તેના ગત્યકાળમાં ખામ વર્ણનીય ઘટના ઘટી નથી, તેણે ત્રણ વર્ષ શત્રુમિહાત્મન દોકડ્યું તે ત્રણ વર્ષમાં દુર્ધર્ષ મહાશત્રુઓએ બેવાડ ઉપર હુમલો કરી ત્રણ રૂ ૬૦ લીધો હતો પ્રતાપમિહ અજગતા રોજ જમસિહની

કન્યાને પરણ્યો હતો. તે કન્યાના પેટે ગજમિંહ નામે એક પુત્ર પેદા થયો. તે રાજ સિંહ દ્વિતીય પ્રતાપસિંહ પછી મેવાડના મિંહામને બેઠો.

જે વીરવર ગજમિંહે, નિર્વાણાન્મુખ ક્ષત્રીય વીર્યાનજને કરીવાર સળ ગાવી દીધો હતો એના પ્રચંડ પ્રતાપ પ્રભાવે એકવાર દુર્ધર્ષ ઔરંગઝેબનું મિંહાસન ક'ચું હતું આજ તેજ પવિત્ર નામવાળો એક અપહારી રાજા મેવાડના મિંહામને બેઠો. દુકામા તે ગજમિંહના મહનીય નામનો મંપૂર્ણ અયોગ્ય પુરૂષ હતો, દ્વિતીય ગજમિંહે માતવર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેના શાસનકાળમાં દુર્ઘટિ મરાઠાઓએ માતવાજ મેવાડ ઉપર હુમલો ન કર્યો,

મરાઠા લોકોના ઠાકણ પ્રખીડનથી રજપુતો ઘણા કાળ ખીડાયલા રહ્યા. છેવટે ઇ. સ. ૧૮૧૭ ના મધિસૂત્રે બધાઈ પરમ કારણિક ક્રીટીશસિંહના શીતળ આશ્રય નીચે તેઓ પંરમ મુખે કાળ કહાડવા લાગ્યા.

અઠાર વર્ષનું અયોગ્ય રાજશામન ચલાવી રાણા જગતમિંહે સંવત ૧૮૦૮ (ઇ. સ. ૧૭૫૨) માં આ લોકનો ત્યાગ કરી પરલોકવાસ કર્યો. તે વીરવર ભાખા ગણોળના પવિત્ર મિહામને શિશોદીપકુળનો મંપૂર્ણ અયોગ્ય નૃપતિ હતો, હસ્તિ યુદ્ધ ભેદ તે પોતાનો મમય વ્યર્થ રીતે ગુમાવતો હતો — તે એવી રીતની કીડાને અધિક ઉપયોગી માનતો હતો. પણ એક વિષયમાં તેની શુણ્ણશાળિતાનો માગે પગિય જોવામાં આવે છે પોતાના પૂર્વજોની જેમ જગતમિંહ શિક્ષણશાસ્ત્રના ઉત્કર્ષતા સાધન માટે પોતાની પ્રજાને ઉત્સાહિત કરતો હતો તેણે ઉદયપુરના મહેલને અનેક પરિભ્રાણે સુધાર્યો અને વધાર્યો. વળી પેગાદા મગોવડના દ્વીપોની સુંદરતા વધારવા વીંશલાખ રૂપેઆ ખર્ચ્યા

• તે ત્રણવાન સ્થાપના જુદા જુદા નમયે જુદા જુદા ત્રણ અગ્નિનાયક મંત્રી જનકજી અને જુનાથગવના નાચ મરાઠા જાન મનાડના આવ્યા

—ગણાએ પચોળા વિદારગાનને જે નાળા પદ વાગ્યાં હં. તેનાથી હસ્તિકીડાની નેતી અમકિતનો પગિય માત્રમ પદ ૬

પંચદશ અધ્યાય.

રાણા દ્વિતીય પ્રતાપસિંહ, રાણા દ્વિતીય રાજસિંહ, રાણા અરિસિંહ, હાલકરે કરેલું મેવાડનું આક્રમણ અને કરાદાન, રાણાને પદચ્યુત કરવા વિદ્રોહાચરણ, વિદ્રોહી સરદારોએ કરેલું એક અપનૃપતિનું નિર્વાચન, કોટાનો જલમસિંહ, સિંધીયા સાથે અપનૃપતિનું એકતા બંધન, તેઓના એકનિત સેનાદળ તરફનું રાણાનું આક્રમણ, તેનો પરાજય, સિંધીયાએ કરેલ મેવાડનું આક્રમણ અને હિંદયપુરનો અવરોધ, રાણાએ કરેલ અમરચંદનો મંત્રીપદે અભિષેક, અમરચંદની તેજસ્વીતા, સિંધીયા સાથે સંધિબંધન, સિંધીયાનું મંથાન, મેવાડનો રાજ્ય ક્ષય, વિદ્રોહી સરદારોનો રાજ્યવશ્યતા સ્વીકાર, મદવાર જનપદની ક્ષતિ, રાણાનો યુગ્મવધ, રાણા હમીરનું સિંહાસનારોહણ, રાજમાના અને અમર વચ્ચેનો વિવાદ, અમરનું મહાચરિત, મરણ અને ચરિત્ર વર્ણન, મેવાડ રાજ્યની ક્ષય પ્રાપ્તિ.

વચ્ચે જાય છે દિવન આવે છે. પણ જે દિવસ ગયો છે. તે દિવસ ફરી આવતો નથી. જે શાન્દીય પૂર્ણ ચંદ્રના મધુર હાસ્યનો આપણે એક વાર આનંદ ઉપભોગ લીધો તે પૂર્ણ ચંદ્ર ફરી અનેકવાર એવામાં આવ્યો અનેકવાર તેની જ્યોત્સ્નાનો ઉપભોગ લીધો, પણ જે ચંદ્ર પહેલાં જ્યોત્સ્ના તે ચંદ્ર તો મહાકાળને ખાટે ગયો. તે ચંદ્રને ફરી આપણે જોયો નહિ. તેને ફરી જોયો નહિ, તેનું કારણ એટલું કે તેનો તે દિવસ ફરી આવ્યો નહિ. ફરી આવશે એવી પણ આશા ગભાતી નથી. પણ જ્યોત્સ્નાથી જીવ હોય ત્યાંસુધી જીવન તોપિત્તી આશાને કોઈ ઊંચી શકે છે. જાનવ આશાનું પ છે, આશાજ આ કણ જગુર જીવન પ્રમૂતનું જૂત છે એકવાર તે જૂત ખમી પડે તો જીવન પ્રમૂત અનંત કાળ સાગરમાં ખમી પડે છે. આશા જાનવની પ્રધાન નિયંત્રી છે. પણ જ્યોત્સ્ના આશાનો ઉપાદેશ છે, જેને ગભાવ નથી, તેને આશા નથી. તેનું જીવન જડ અને ઉત્પાકડીનું

છે, અભાવ આશાનો ઉત્પાદક ખરો પણ તે આશામાંથી વળી અભાવનું પ્રકૃત જ્ઞાન ઉત્પાદિત થાય છે.

તેઓના નૃશંસાચરણે મેવાડનો અંતઃસાર મુન્ય થઈ ગયો. મેવાડનો રાજા અર્ધરહિત થઈ ગયો. તેણે રાઠોડ કુમારી સાથે વિવાહ કર્યો, દ્વિતીય રાજસિંહના પરલોકવાસ ઉપર મેવાડનો ચિરંતન ઉતરાધિકારિત્વ નિયમનો સંપૂર્ણ વ્યભીચાર થયો, ત્યારપછી તેનો કાકો રાજસિંહાસને બેઠો, તેનું નામ અરિસિંહ ઇ. મ. ૧૭૬૨ [સં. ૧૮૧૮] માં અરિસિંહ પોતાના ભત્રીજાના સિંહાસને બેઠો. તે અત્યંત ક્રોધન સ્વભાવ હતો. જગતસિંહના અપભ્રંશ અને પ્રતાપસિંહ તથા રાજસિંહના અકર્મ-કૃત્યે મેવાડ રાજ્યની દીનાવસ્થા તો થઈ ગઈ હતી. તેમાં હાલના રાણાના ક્રોધન સ્વભાવથી અને અદમ્યપ્રકૃતિથી મેવાડમાં એક મહાન અનર્થ થઈ પડ્યો, તે મહાન અનર્થથી રાજ્યમાં વિશ્વંશ્વસ થઈ ગઈ, જેથી કરી મેવાડને અર્થનું તુકશાન થયું પણ મેવાડની હદને કાંઈ હાનિ પહોંચી નહિ. પંચોળી મત્રીઓની ચતુરતાથી અને સેતારારાજની દુહભક્તિથી મેવાડની ચતુર્દેશાની સીમામાં તુકશાન નહોતું. મેવાડના સરદારોએ વિદ્રોહ કરી, પ્રતાપસિંહને પદચ્યુત કરી તેના ઠેકાણે તેના કાકા નાથજીને સિંહાસને બેસારવા નિશ્ચય કર્યો. તે વિદ્રોહ બંધ પાડવાને હુકામ હોલકર મુલહરરાવ આવ્યો, મહારાષ્ટ્ર રીતિને અનુસરી ચતુર હોલકરે મેવાડનો કેટલોક પ્રદેશ હસ્તગત કર્યો.

તેજસ્વી રજપુતોએ, પોતાના રાજાને મરાઠાની સામે થવામાં સંપૂર્ણ અસમર્થ જોઈ તેને પદચ્યુત કરવા મહેનત કરી, મેવાડની કાયમની ઉતરાધિકારિત્વ પ્રધાનો વ્યભીચાર થવાથી મેવાડનું અનિષ્ઠ થયું. મેવાડના રાજસિંહાસને બેસવાનું સામર્થ્ય અને સત્વ અરિસિંહમાં નહોતું. ઘણા ખરા સરદારો તેની ઉપર પ્રજાની નજરે જોતા હતા. અરિસિંહ શુદ્ધ સ્વભાવનો હતો. તેનામાં રાજ્ય યોગ્ય ગુણ નહોતો. અરિસિંહને પદચ્યુત કરવા સરદારોએ પ્રયત્ન કર્યો. રતનસિંહ રાજ્યસિંહાસનનો ખરો અધિકારી છે એમ તેઓએ ઘોષણા કરી.

દિપ્રાગોત્રમાં પેદા થયેલ વંશતપાળ નામનો એક આશામી, અપનૃપતિનો દીવાન નીમાયો, ત્રીજી વારમા સેકામાં તે આશામીનો પૂર્વ પુત્ર દિલીનગરીમાંથી સમરકેસરી સમરસિંહની સાથે મેવાડમાં આવ્યો. તેની અગાઉ તે ભારતવર્ષના શેષ ચક્રવર્તી રાજા પૃથ્વીરાજની સલામાં એક જગીર પદવીએ હતો. મેવાડના સરદારોએ અરિસિંહની પદચ્યુતિ માટે ત્રિધીયાની સહાય માગી, અરિસિંહની પદચ્યુતિના બદલામાં તેઓએ પચીસવાખ રૂપિયા આપવાનો ઠરાવ કર્યો.

મેવાડના આ પ્રચંડ વિપ્લવકાળે એક પ્રચંડ રજપુત વીર રાજસ્થાનની રંગ ભૂમિમાં પેદા થયો, તેનું નામ જલમસિંહ, જલમસિંહે રાજસ્થાનમાં જે અદભૂત

વ્યાપારનો અભિનય કર્યો છે તે સાબળી હરકોઈ માણસ તેના વીરત્વની પ્રશંસા કર્યા વિના રહે તેમ નથી, મેવાડ હેત્રમાજ તેની રાજનીતિનું પ્રમુખ ધ્યુ, અમર જો કે આ સ્થળે તેની જીવનીની આલોચના અયોગ્ય છે, તોપણ મેવાડની રાજમૂર્તિમા તેણે જે અઘૌરિક કાર્ય કર્યા છે તેથી તેની આલોચના કઠ્ઠી થોડી થઈ છે.

મધુસિંહને અબનના સિંહામને બેસારવા માટે ઇસ્કરીસિંહની સાથે રાણા જગતસિંહનો જે લયકર સંઘર્ષ થયો તેણે જ જાતનમિહના ભાવી મહત્તની પન્થિતનું દારૂ ઉઘાડ્યું તે મમયે તેનો પિતા કોટાના માસન કતૃત્વે નિમાયો હતો. પ્રતીયોધ લેવા માટે ઇસ્કરીસિંહ સિંધીયા સાથે મળી જઈ જે સમયે કોટા રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો તે મમયે જાલમમિહનો બાપ જાલમમિહ સાથે કોટામાં રહેતો હતો. તે સમયે મહારાષ્ટ્રીય સેનાપતિઓ સાથે તેનો પ્રથમ વાર્તાલાપ થયો તે આલાપ પરિચયથી તે મહારાષ્ટ્રીય લોકોનું નીતિ કોશલ જાણી ગયો, અને તે નીતિના અનુસારે તેણે પચાસવર્ષ કામ કર્યું, તોપણ પોતાના રાજનો અનુમહ જોઈ જાલમસિંહ કોટાથી દૂર થયો છેવટે આશ્રય મેળવવા તે રાણાની પાસે આવ્યો. તેની જ્ઞાનબુદ્ધિ અને કાર્ય કુશળતા જોઈ રાજાએ તેને પોતાની સરદાર શ્રેણીમા દાખલ કર્યો તેને કેટલીક ભૂમિવૃત્તિ આપી, જાલમસિંહના પરામર્શના અનુસારે મહારાષ્ટ્ર સેનાપતિ ગુપ્તેશ્વરજી અને હોલામીયા, પોતપોતાના દળ સાથે મેવાડમા આવ્યા. ગલાએ પ્રાચીન મત્રી પચોળીને મત્રીપદથી દૂર કરી ઉમજી મહેતાને મત્રીપદે નીમ્યો. જે મમયે એટલે નવત્ર ૧૮૦૪ (ઈ સ ૧૭૬૮) માં માધોજી સિંધીયા ઉજ્જયિની નગરીમા હતો તેની મદદ મેળવવાની આશાએ મેવાડના નરદારી તેની પાસે ગયા નહીં પહેલાં જ્ઞાનમિહ તેની પાસે ગયો. રાણા અરિસિંહનો આડબાં નિર્ણય થયો.

ગલા અરિસિંહને માધોજી સિંધીયાની તૃહાય ન મળી છેવટે તે પોતાનું સેનાદળ વધી તે અપનૃપતિના નનવેત જાગને અટકાવવા આગળ વધ્યો. સાલશ્વ સરદાર શાપુરજી ખુનેવારજી, જીવનમિહ અને મહારાષ્ટ્રીય સેનિકો રાણાનીમદદમા ઉતર્યા, તેઓ નવજાએ એકકા થઈ માધોજીની સેના ઉપર પ્રયત્ન વેગે હુમલો કર્યો. જોતા જોતામા જાને પશ્ચવરે થોડું ધુલુ આપ્યું. રાણાના સેનાદળે અરીમ વિક્રમે, મામાવાજાના લગ્નને વિરાતિત કરી દીધું. માધોજી અને તે અપનૃપતિ, પલાયન કરી ગયા તેઓ ઉજ્જયિનીમા આવ્યા ત્યાં આવી તેઓ નવી સેના કનવાની જોડવણમા રધા મેટી સેનાડબી કરી તેઓ લડાને દટાવ થયા તેઓએ અપુત સેના ઉપર હુમલો કર્યો વિજયી રજપુતોએ વિજય મહે મત ધઈ જોયુ નહિ, જે દુર્ઘર્ષ માધોજી તેઓને ઊંડે તેઓ નથી. માધોજીનું સ્વસ્થ લયકરનાં વાગી ઉડ્યું, રજપુતો મમકિત અને વિરિનત થયા, રાણાની સેના ઉપર માધોજી લયકર રીતે

પડ્યો. સાહુધ્રાપતિ, શાપુરપતિ, અને યુનેવારપતિ રણક્ષેત્રમાં પડ્યા. જાલમસિંહ પણ વિષમ રીતે જખમી થયો. તેનો ઘોડો રણક્ષેત્રઉપર કતલ થવાથી તે યુદ્ધરથબધી પલાયન કરી શક્યો નહિ, એટલે કે દુરુમનોએ તેને કેદ કર્યો, દુરુમનો તેની સાથે સંભાનથી વત્યા ંખંડજી નામના પ્રસિદ્ધ સદાશય મહારાષ્ટ્રીય સરદારે તેની સાથે અત્યંત સદલાય રાખ્યો. તે ંખંડજી પ્રસિદ્ધ ંખંડજીનો જન્મદાતા. પરાજીત અને અપમાનિત રજપુતો ઉદયપુરમાં પલાયન કરી ગયો.

વિજયી મહારાષ્ટ્ર લોકોએ યોડા સમયમાં મોટી સેના તૈયાર કરી ગિરિ-માર્ગમાં પેસી, ઉદયપુરનો ઘેરા દાડ્યો. રાણા નિરાશ થયો. રાણાના ઠોઈ મદદગાર રક્ષા નહિ. રાણા પાસે લડાઈની સામગ્રી નહિ. જે કેટલાક વીરો, તેના પક્ષમાં હતા. તેમાંથી ઘણા ખરા ક્ષિપ્રાતીરે યુદ્ધમાં પડ્યા. હવે રાણા શું કરે! એક માત્ર સાહુધ્રાનો ભીમસિંહ તેના પક્ષનો મદદગાર વીર હતો. રાણાએ નગરની રક્ષાનો ભાર તેના હાથમાં સોંપ્યો. સાહુધ્રા પતિ ભીમસિંહ નગર રક્ષણ માટે નીભાયો, વળી રાણાએ તેને સેના નાયકના હોદ્દા ઉપર નીર્યો. વીરવર જયમદલના વંશધર રાઠોડ બેદનેાર પતિની સાથે સંકટકાળે રાજા અને નગરનું રક્ષણ કરવા ભયંકર કાર્યક્ષેત્રમાં તે ઉતર્યો. પણ માત્ર એક પુરૂષના કઠોર ઉદ્યમે અને અધ્યવસાયે સઘળી દિશાઓ જળવાઈ રહી. તે પુરૂષનું નામ અમરચંદ.

અમરચંદ બારાયાએ વણિક કુળમાં જન્મ લીધો હતો. તે મેવાડના મંત્રીપદે નીભાયો હતો. તેના જેવા ડાહ્યા અને પારદર્શી મંત્રી, આ જગતમાં જે ચારજ મળી આવે તેમ છે. સ્વર્ગીય રાણાના શાસનકાળમાં મેવાડમાં જે મહા અનર્થ ઘટ્યો, તે મહા અનર્થને અમરચંદે ઠોડી નાંખ્યો. ટુંકામાં તે મેવાડનો એક સ્તંભ હતો. અરિસિંહના શાસન કાળમાં મેવાડના ઘેર અંતર્વિપ્લવના સમ-યમાં અમરચંદ પોતાના મંત્રીપદથી વિચ્યુત થયો હતો, જે દીવસથી તે પદવ્યુત થયો તે દીવસથી મેવાડમાં અનર્થ ઘટવા લાગ્યા. તે દીવસથી અસંખ્ય આક્રુતો ચારે દિશા તરફથી આવી મેવાડને ભય પમાડવા લાગી. સરદારો સાથે વિવાદ મંડાણો. મહારાષ્ટ્રીય લોકોએ ઉત્પીડન કરવું શરૂ કર્યું. તેના ઉપર વળી અરિ-સિંહનું રૂઢ આચરણ. એ સઘળા અનર્થો મેવાડમાં એકઠા થયા એ સઘળા અન-ર્થના વૃદ્ધિકાળે અમરચંદે વિદ્વાસ કર્યો જે હવે તેને મંત્રિનું પદ મળે તેમ નથી. અમરચંદ સ્વણાવથી પ્રચંડ હતો. અરિસિંહની જેમ તે અદ્ય પ્રકૃતિવાળો હતો. તે દશ વર્ષે, પોતાનું કાર્ય છોડી ઘેર બેસી રહ્યો. તે દશ વર્ષમાં મેવાડ રાજ્યમાં પુષ્કળ દેરફાર થયો. જે સઘળા સરદારો અરિસિંહનો પક્ષ છોડી, રત-નસિંહના પક્ષમાં ગયા હતા. તે સરદારોના ઠેકાણે પગાર ખાનારા સેધવ સનિ-

દે નીમાણા તે નેનિકોએ નાન્યમા અસતોષના બીજ વાળ્યા તેથી કરીને મેવાડનું વીરત્વ અને તેજસ્વિત્વ નાશ પામ્યું, કેટલાક પરદારો નિતપક્કે રહી પોતાના કીલ્લાના દ્વાર બંધ કરી, પોતાના સુબકમા ગહેવા લાગ્યા એ રીતે રાણાની આજ્ઞા હોષ પાની તેનો પક્ષ નબળો થઈ પડ્યો મેવાડની આવી દુર્દશામા દેવવતે અમરચંદ કાર્યમેત્રમ તત્યે દેવપુરને રક્ષણોપયોગી કોટ કે બાઈ કાઈ નહોતું તેનાથી થોડે દુર કક દરિયામા એકવિગગડ નામનો એક ઉચો ચૈલકુટ હતો, તે ચૈલકુટ દેવપુરનું પ્રધાન દ્વાર હતું તેને કોટથી સંજલવ કરી, તેના ઉપર તેણે ગોડવી દેવાથી દેવપુરની મારી ત્યાં થાય તેમ હતું રાણાએ તે કાર્ય કરવામા ધ્યાન આપ્યું એકવિગગડ અનનતળ અને અન્યત દુનરોહ હોવાથી ગણના સઘળા પ્રાચીન નિષ્ફળ ગયા એકવાર ને જાતે તે ચૈલકુટ જોનાને ગયો ત્યાં અમરચંદ સાથે તેની સુલાકાત થઈ તેને અસતોષ દૂર કરવા રાણાએ, પોતાની કમુર કમુવ કરી, અન ચંદે એકલિ દાડનો કોટ તૈયાર કર્યો તેમા તેણે તેણે સુખી રીધી

દુર્દાંત માધાણ સિધીયાએ, દેવપુરની ઉત્તર પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશાને ગાઠ ઘેરો ધાર્યો માત્ર દક્ષિણ દિશા તેના થેામાથી સુખ નહી તે પશ્ચિમ દિશાએ ઘેરા નાખી ન થકયો તેનું કારણ એટલું કે તે દિશાએ દેવસાગરનું બહોળું પાણી તેને તેન કરવાને અગમ્ય કરનાર થઈ પડ્યું એ પશ્ચિમ દિશા તરફથી પુગ્વાસીઓ આવવા જવાનો બ્યવહાર રાખતા હતા દેવસાગરના ઉંડા જળમા વહાણુ ઓપ બેસી લીવ લોકો પુગ્વાતીઓને જેટલો લેકે તેટલો ખોરાક પુરો પાડતા હતા મેવાડના પ્રધાન નગરો પે થતું પક્ષનું અવલબન કર્યું રાણાની નધવી સેના, પાગ ન મળવાથી ફરી બેરી તેઓએ નાણાના ગામને બાળી ગણનું ઘોર અપમાન કર્યું એકવાર નાણો પોતાના પ્રાનાદ ભવ નમા જતો હતો એટલામા તે નેધવી નેનિકોએ તેનું કપડું પકડ્યું તેઓના હસ્તથી છુટવા રાણાએ, પોતાનું કપડું જોડી મેચ્યું તેનું કપડું ફાટી ગયું ફાગીમયેક કપડા સાથે તે જળાનખાનામા ગયો નાણાની અવધા પ્રતિદિન નકટપત થઈ તેણે આર દિશાએ વિપદ્ લે" ચુદેવ નાનનો નાણાને એક ધાઈ ભઈ હતો તે જલો નરદાનેા ત્ત ધિમી થઈ જાણા સ દાનેા અપતિ વિષય જોતો હતો આ સકટ કાગના તે નાણાને નત્રણા આપી ' આપ દેવસાગરને ઓગળી મડગાડમાં પડાયન કની બાળો ' પણ નાણાએ તેને પરામર્થ પ્રાપ્ત કર્યો નહિ તેને આતુપ્રાચંદને પુછ્યું, ત દારે જવાળ આપ્યો જે હાવ જે ઉપાય ચોજશે તેથી અમગળની સલાવના છે, અનરચંદને બોલાવો" અમરચંદને બોલાવ્યો, તે સકટનો દુ નહ ભાગ તેના હસ્તના સોપાનો તેણે ક્યું "આ હ સક જાર નહણુ કરવાની કોઈની આકાશ્ય યેવ નહિ અને

મારી પેણ આંકાંક્ષા નથી. મહારાજને અવસ્ય વિદિત છે. કે મેવાડ રાજ્ય ઉપર કેટલી ઘોર આપત્તીઓ આવી પડી છે. વળી મોટી વિપત્તિઓ પડતી જાય છે. હવે એવી અસાધારણ આપત્તિઓ દૂર કરવા માટે ઉપાય યોજવા પડશે. ક્ષણકાળ મુંગો રહી અમરચંદ કૂરી બોલ્યો “વળી મારા ચરિતનો એક દોષ છે જે દોષ મહારાજ જાણે છે. જે દોષ એ છે જે માડું હૃદય કોઈના શાસન આધીન થાય નહિ. હું જ્યાં હઉં ત્યાં કર્તા થઈને રહું. જે હું કડું તેના ઉપર બીજા કોઈની બુદ્ધિ આલવા દઉં નહિ. કોઈ મંત્રીને અને પરમર્ષી દાતાને હું ગણકાડું નહિ. આપનો ખજાનો ખાલી. સૈનિકો વિદ્રોહી થયા. ખાંધ સામગ્રી ખારચાઈ ગઈ. એવી અવસ્થામાં આપ જો મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો તો હું કામ કરું. રાણાએ ભગવાન એકલિંગના શપથ ખાઈ કહ્યું, “તમારી સઘળી વાસના પૂર્ણ થાયો. તમે જે બોલ્યા છે તે પાળવામાં આવશે. જે તમે આહર્યો તે હું આપીશ. નવી સેના સંગ્રહ કરી અમરચંદ શત્રુ ઉપર પડયો.

અપનૃપતિ રતનસિંહે રાણાની ખાસ જમીન હસ્તગત કરી ઉદયપુરના ઉપત્યકા પ્રદેશમાં પ્રવેશ કર્યો, પણ સિંધિયાને પ્રતિજ્ઞામાં કહેલા નાણા આપવાને તે અસમર્થ હોવાથી તે મહા સંકટમાં પડ્યો. ચતુર મહારાષ્ટ્રીયના પક્ષમાં એ અમૂલ્ય અવસર હતો. તેણે અમરચંદ સાથે સંધિનો પ્રસ્તાવ કર્યો. અને તેને કહી મોકલ્યું જે જો તેને તે સત્તરલાખ રૂપૈયા આપે તો તે રતનસિંહને છોડી દે, અમરે તે પ્રસ્તાવ કબુલ કર્યો. સંધિબંધનની તૈયારી થઈ. વળી સિંધિયાએ અમરચંદને કહેવગળ્યું જે વધારે બીજા વીશ લાખ રૂપૈયા હોય તો સંધિ ધાયતેમ છે. એ વાત સાંભળી અમરસિંહનું શરીર કોપથી જળી ગયું. તેણે તે સંધિપત્ર ફાડી નાંખ્યું અને તેના કાકાને વિશ્વાસઘાતક મરાઠા પાસે મોકલ્યા.

વિપદ વૃદ્ધિની સાથે તેની સાહસિકતા અને તેજસ્વિતા વૃદ્ધિ પામી. સૈંધ વિસેન્ય વિશ્વસ્ત રજપુત ગરદારો વીંગેરેને એકઠા કરી તેણે તેઓને સઘળા વિષય સમજાવ્યો. તે એક મોટો સફલતા હતો. જે વાગ્મિતા, માનવના હૃદયના અંત-સ્તબ્ધ ને સ્પર્ષ કરે. તે વાગ્મિતાથી અમરચંદ વિગિનૂત હતો. તેની તે વક્તવ્યતાએ મુઘળાં સૈનિકોને અને સરદારોને મત્ત કરી દીધા. તેનો ઉત્સાહ વધારવા તેણે તેઓને અનેક રતનમંડિતહાર અને મોક્ષિતક માળા આપી. જે અલંકારો ભંડારમાં નિરર્થક પડેલ હતાં. તેનાથી સૈંધવી સૈનિકોનાં અસંતોષનાં કારણ દૂર થયાં. તેઓ સહુ રાણાની પાસે સલામથળે ગયા. રાજસભામાં જઈ તેઓનો અધિનાયક આદિલ બેગ ખીરગંભીર સ્વરે બોલ્યો, મહારાજ! અમે અનેક દિનથી આપનું નિમક ખાઈએ છીએ, અને આપના પશ્ચિમ રાજપરિવારમાંથી અશેષ અનુગ્રહ પામીએ છીએ. આશુએ આપની પાસે શપથ લઈ કહેવા આવ્યા છીએ જે હવે અમે આપનો

ત્યાગ કર્યું નહિ. આજ ઉદયપુરજ અમારી માતૃશ્રમિ, ઉદયપુર સાથેજ અમારા જીવનનો હિસાબ થાયો. અમે હવે પગારને ચાહતા નથી. અમારી ખાધ સામગ્રી ખુટયો ત્યાં અમે પથ્રુ માંડ ખાઈશું, તેના વાક્યો સાંભળી રાણાની અંખમાંથી આંસુ પડય, આજ પાવાણુનું હૃદય ગળી ગયું, વજમાં યત્નનો અનુભવ થયો. તેને રોતો બેઠું સંધરી સેનિકો અને રજપુત સેનિકો ઉન્મત્ત થઈ જ્યનિનાદ કરવા લાગ્યા. તેઓનો જ્યનિનાદ હુન્નચાર સિંધિયાના કહે પહોંચ્યો. તેઓએ સંધિયાના હફકર ઉપર ગોગાનો વરસાદ વરસાવ્યો. સિંધિયાના હૃદયમાં ભયનો અને આશકાનો મંચાર થયો. છેવટે પ્રથમ થયેલ સંધિગ્રંથન કરી દેવા તેણે પ્રાર્થના કરી, આ સમયે જય મેળવવાનો અમરચંદનો ઉપયુક્ત અવસર હતો, તેણે ચતુર મહારાષ્ટ્રીયને કહી મોકલ્યું જે છ માસના ઘેરામાં જેટલો અમારો ખર્ચ કર્યો પટેલ છે તે સઘળો તમારી પામેથી લેવામાં આવશે તેમ કરતા તમારી સંમતિ હોય તો સંધિ કરી શકું છું, નહિ તો યુદ્ધ માટે તૈયારી ” ચતુર સિંધિયો આજ રજપુતની આતુર્ય બળમાં પડ્યો. છેવટે તેણે સંધિ કર્યો. સં. ૧૮૫૧ માં સિંધિયાનું લાન્ડગગન ક્રેદાચ્છન થઈ ગયું. સં. ૧૮૨૬માં ઉદયપુર હુર્ધ્વ સિંધિયાના આક્રમણથી છુંડું થયું. તેથી મેવાડનો ક્ષુદ્રપ્ર પ્રદેશ રાણાના હાથથી સ્ખલિત થયો. ઈ. સ. ૧૮૧૭ના બનુઆરીની તારીખ ૧૦ મીએ બ્રીટીશમિંડની માથે રાણા બીમસિંહે જે સંધિ બાંધ્યો હતો. તે સંધિનો વિષય, આ રાજ્યમાં ઉત્થાપિત થયો. પણ બ્રીટીશસિંહે તે ઉપર કલ્પપાત કરી, કોઈ રીતની નિષ્પત્તી કરી નહિ.

વીરવર અમરચંદની પ્રચંડ વીરતા, મહાગૃહીય લોક મહન કરી શક્યા નહિ, જે દિવસે તેઓ ઉદયપુર છોડી નવગા બીજા પ્રદેશમાં જવા નિસ્ય્યાં. તે દિવસે અપતૃપતિ ગનનિંદની આશા લતા તુટી ગઈ. તેનું કષાણ કુટયું. પારકાના મહાપ્રધી અને આનુકુલ્યથી તેણે જે નગરો કીટલા વીગેરે જીતેલ હતા. તે સઘળા કમે કમે, તેના કમજામાંથી સ્ખલિત થયા. રાજનગર, ગયપુર અને અંતલા વીગેરે સઘળા રાણાના હાથમાં આવ્યાં. રાનનિંદનો ત્યાગ કરી અનેક વરસાદો ઉદયપુરમાં આવ્યા. ત્યાં તેઓ રાણાનો અનુગ્રહ અને ભૂમિવૃત્તિ પામ્યા. રાનનિંદની સહાય તુટી જવા પામી. માત્ર દેલામંત્રી વીગેરેએ તેનો પક્ષ પકડી રાખ્યો. એ સઘળો વાદ વિષંવાદ જલ્દીથી પ્રશમિત થયો નહિ. છેવટે સં. ૧૮૩૧ માં રાનનિંદના પક્ષના ત્રણ મજાદોએ તેનો પક્ષ છોડી રાણાનો પક્ષ પકડ્યો.

વાસંતિકે મૃગયા કરવાનો રજપુતોમાં મહોત્સવ-પણ તે, મહોત્સવ, વ્યાપાર મેવાડના પક્ષમાં અનેકવાર, અનિષ્ટકર થઈ ગયો છે. મેવાડના ત્રણ રાજાઓએ મહોત્સવમાં પ્રાણ બોધ્યા છે. એ વાસ્તવિક મૃગીયામાં રાણી અને રાવ એકઠા થાય તો બેમાંથી એકનું તો મરણ થાય છે. અરિસિંહ મૃગયા વ્યાપારમાં લિપ્ત થયો. મૃગયા પુરી કરી, રાણી પોતાને ઘેર આવતો હતો, એટલામાં હારવંગીય રાજકુમાર અણતમિંહે પોતાના ઘોડાને રાણી તરફ દોડાવી હાથના તીલણ લાલાથી તેને વીંધી નાખ્યો. બાણવિદ્ધ કેસરીની જેમ રાણીએ અણતમિની સામે જોયું, અને કઠોર સ્વરે કહ્યું “અરે! હાય! તે આ શું કર્યું?” રાણી મૃત્યુપાત થઈ ઘોડા ઉપરથી પડ્યો. એટલામાં ઇંદ્રગઢના પાંખડ મરદારોએ આવી “તેનું મસ્તક ખંડિત કર્યું. હારવંગીય મઘણા રજપુતો અણત ઉપર પુષ્કળ નાખુગ થયા.

“એમ કહેવાય છે જે મેવાડના મરદારોની ઠક્કરલીથી છુદી રાજકુમાર અણતે આ અકર્મ કર્યું. મરદારો અરિમિંહે ઉપર ઘણા નાખુશ હતા. તેઓ તેના ઉપર હૃદયની લલિત અને નિષ્ઠા રાખતા નહતા. જે માહુખા મરદારના ચિતાએ રાણાના સ્વાર્થનું સંરક્ષણ કરવા, ઉજ્જવળના યુદ્ધમાં જીવન આપ્યું હતું. રાણીએ તેને એકવાર બોલાવી કહ્યું જે તમે રાજ્યથી દૂર થાઓ. માહુખા મરદાર વળાહત થયો. રાણાના આકસ્મિક અમતોષ અને કઠોર આદેશનું કારણ પુછી તેણે વિનીત વચ્ચે તેની ક્ષમા માગી. પણ રાણી શાંત થયો નહિ. તેણે તે મરદારને ગંભીર સ્વરે કહ્યું, તું જે મારા હુકમનું પાલન નહિ કરીશ તો તારું માથું છેદીશ. નિરૂપાય થઈ માહુખા મરદારે રાણાનો હુકમ પાળ્યો. જતી વેળાએ તે ગંભીર સ્વરે બોલ્યો, “હું તો જપાને સંમત થયો ખરો પણ તેથી આપનું અને આપના પરિવારનું અનિષ્ટ થાયે, સગદારના વચન યથાર્થ નીવડ્યાં.

રાણાની તે હત્યાના સમયમાં અધમ પુરૂષ મરદારો અને બેનિકો અરિમિંહે હતું શમ છોડી આલ્યા ગયા. રાણાની એક ઉપપત્નિ ત્યાં હાજર હતી તેણે રાણાની અંત્યેષ્ટિ કીધા કરી ઉદ્વેગ ચંદન કાષ્ટ દ્વારાએ તેણે એક ચિતા તૈયાર કરાધી. ઉપપત્નિનો મૃતદેહ બોળામાં લઈ, તે પ્રચંડ ચિતાનળમાં પેડી. સંમુખે એક વંદ વૃક્ષ હતું. સહમરણોત્સુક ઝીંએ, તે વંદ વૃક્ષને માફી રાખી ઉપપત્નિના હંતાને અભિશાપ આપી બોલી, વનસ્પતિ, તું! સાફી છે. જે સ્વાર્થ માધન કરવા માટે વિશ્વાસ ધાતકતા કરી. પ્રાણ મારા પ્રતિની જે પાખડીએ હત્યા કરી છે, તે પાખડીનું અવગિએ માસમાં ગળી પડશે.

રાણી અરિસિંહ બે પુત્રને લાગે રાખી સ્વર્ગવાસી થયો. તેમાં પહેલાનું નામ હમીર અને બીજાનું નામ લીમસિંહ હતું. સંવત્ ૧૮૨૮ (ઈ. સ. ૧૭૭૨) માં હમીર જૌરવહીન મેવાડના સિંહાસને બેઠો. હમીરની ઉમર, તે સમયે

બાર વર્ષની હતી. તેની માએ રાજ્યકાર્ય સંભાળવાનો ભાર પોતાના હાથમાં લીધો. આજ મેવાડના અનેક અનર્થ એક કેંદ્રી ભૂત થઇ ગયા.

તે રાજાની દારૂ છુટકાંસાવાળી હતી. મહાકવિ ચંદબારોટના કહેવા પ્રમાણે આજ મેવાડનો અધઃપાત અનિવાર્ય એ ભયંકર સંકટકળમાં સાંપ્રદાયિક સંઘર્ષે પેદા થઇ. અનર્થ ઉપર અનર્થ આણી દીધા. ચંદાવત અને બક્તાવત રજપુતો પરસ્પરના વિદેશી હતા. આજ મેવાડની અધઃપાતવાળી અવસ્થામાં તે બન્ને રજપુત જાતો પોતપોતાના પ્રાધાન્ય માટે લડવા લાગી. શત્રુતાવત સરદારે રાજમાતાની નીનિતું અવલંબન કર્યું. પૂર્વે અપમાનિત થયેલ સાહુબ્રા સરદારે અરિસિંહકેલ અપમાનનો બદલો લેવા સ્વર્ગીય રાજાની રાણીના વિરૂધ્ધે ખડગ લીધું.

આ ભયંકર સાંપ્રદાયિક સંઘર્ષથી જે અનજ પેદા થયો. તે અનજથી મેવાડ ભૂમિ દિગ્ધ થઇ ગઇ, થોડા દિવસ રાજ્ય રક્ષા વિનાનું થઇ ગયું. અનુકુળતા પામી. કેટલાક ચોરો, મેવાડનું ધન્ય રત્ન છુટવા લાગ્યા. મેવાડના નિરીહ ખેડુતો ઉપર અત્યાચાર શુભરવા લાગ્યો. આજ મેવાડની સોચનીય દશા આવી પડી. વસ્તા ઘાટ, પ્રાંગન વીંગેરે લોહીથી ભરાઇ ગયા. રાજરથાનનું નંદનવન સરખું મેવાડ આજ શોકોદ્દીપક ક્ષમશાન જેવું થઇ ગયું.

તેજસ્વી અસરની ઉત્તેજનાથી પ્રાત્સાહિત થઇ જે સેધવી સેનિકોએ રાજ ભક્તિનાં વિશેષ લક્ષણો બતાવ્યાં હતાં. તે સેધવી સેનિકોએ આજ અરિસિંહના મૃત્યુ ઉપર, પાશવીવૃત્તિ ધારણ કરી બળપૂર્વક રાજધાનીનો અધિકાર કયે. તેઓએ પોતાના પગાર માટે સાહુબ્રા સરદારને ઘણી પીડા આપી સતાવ્યો. રાજ ધાનીના રક્ષણનો ભાર સાહુબ્રા સરદારના હાથમાં હતો. પોતાનો પગાર મેળવવા સેધવી સેનિકોએ સાહુબ્રા સરદારને તમ્બોહ ઉપર બેસારવાનો ઉપક્રમ કયે. એટલામાં અમરચંદ છુટી થઇ ત્યાં આવ્યો. અમરચંદને જ્ઞેતાં પાપીષ્ઠ સેધવી સેનિકોએ, સાહુબ્રા સરદારને ઓડી દીધો, અમરચંદે, બાળક હમીરના હક્કો જાળવવા સંકલ્પ કયે. અમરચંદ, મનુષ્યનું અસ્તિત્વ આરી રીતે જાણનારો હતો. તે જાણતો હતો જે મંત્રીપદ અનેકનું વાંછનીય છે. અને તેને તે પદ ચઢેલો જોઇ અનેક લોકોના દર્શનજ સુગમી ઉઠ્યો. વળી તે રાજકુમારના હક દ્રઢ રાખવા નેટલી ચેષ્ટા કર્યો તે વ્યર્થ જાણે. શાથી કે દર્શનજ લોક સ્વસ્થ માત્ર છિદ્ર જોઇ તેને ફાલી મોટું કરી દેશે, વળી સ્વર્ધપર અને આત્મભરી લોકો તેના માટે વૃથા અપવાદ બોલશે એટલેકે કોઇ આસામી તેનું સામાન્ય છિદ્ર પણ ચોપી ન શકે તેના માટે અમરચંદે પોતાની સઘળી મીલકતની એક તાલિકા કરી. અને તે તાલીકા સાથે તેણે સઘળી મીલકત રાજમાતાને મોકલાવી. તેનું રૂપ, મોતી, મણિ, રત્ન, રૂપાના માત્રો વીંગેરે સઘળી મીલકત રાજમાતાને

તેણે આપી, અમરચંદ્રુ તે ઉદાર કાર્યે નેધ સઘળા ચમત્કૃત થયા. જેઓનો તેના વિરૂધ્ધે ઇર્ષાનળ પ્રજ્વલિત થયો હતો. તેઓ સઘળા અપ્રતિમ ઘઇ ગયા તે સઘળી મીઠકત લઇ લેવા રાજમાતાએ અમરચંદ્રને અનુરોધ કર્યો. પણ દ્રઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા અમરચંદ્રે તેનો અનુરોધ આદ્ય કર્યો નહિ.

રાજમાતાની દુરાકાંક્ષા અને ક્ષમતાપ્રિયતા પ્રતિદિન વધતી ગઈ. તે અતીવ ભુદિવાળી સ્ત્રી હતી ખરી, પણ તે એક દુસ્ચરિતવાળી સહચરીના કહેવા પ્રમાણે ચાલતી હતી. તે પાપિષ્ઠ સહચરી જે બોલતી હતી તે રાજમાતા કરતી હતી, દુ'કામાં તે પાપિષ્ઠાની સલાહ વિના તે એક પગલું પણ ભરતી નહિ. તે દુસ્ચારિણી સહચરી સી એક નોકર યુવકના કબજામાં હતી. તે નોકર તેને જે કહેતો તે રાજમાતા કરી આપતી હતી.

આવી રીતના પ્રપંચમાં રાજમાતા, અમરચંદ્રનાં દરેક કાર્યે જોવા લાગી, તેણે અમરચંદ્રથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરવું શરૂ કર્યું. તેના પુત્રની સ્વાર્થે રક્ષા માટે અમરચંદ્રે, જે મોટો ત્યાગ સ્વીકાર કર્યો. તેનો તે સ્ત્રીએ એક ક્ષણવાર પણ વિચાર ન કર્યો. દુ'કામાં તેની દુર્વૃત્તિ પ્રબળ થઇ પડી. ચંદાવત રજપુતનું આનુકૂલ્ય મેળવી તે ન્યાયવાન્ અમરચંદ્રનાં દરેક કામ જોવા લાગી, કર્તવ્ય પરાયણ અમરચંદ્ર તેથી અલુભાત્ર વિચલિત થયો નહિ, તે પોતાની સેધવી સેનાની સહાયે પોતાના પદ ઉપર દઢભાવે રહ્યો. તેણે દ્વૃષ્ટત મરાઠા લોકોને નગરમાં પેસવા દીધા નહિ, રાજકીય ભૂમિનો કાંઈ પણ અંશ શત્રુના હાથમાં જવા દીધો નહિ, તેનું રક્તમાંસનું શરીર ઇર્ષાનું લોકોના વિદ્રેષશરે ક્યાંસુધી તે અવિદ્ય રહે ! જેના માટે તેણે સર્વસ્વ છોડી દીધું. તેઓજ તેના બેહુદ પથેપકારને ભુલી કૃતમતાના પવિત્ર મરકે પદાઘાત કરી પિશાચીય માર્ગમાં પગલું મુકી તેનું અલ્પંત અપમાન કરવા લાગ્યા, તેવા આચરણથી કયા સદાચારી પુરૂષનું હૃદય ન કંપી ઉઠે ! અમરચંદ્ર સ્વભાવથી તેજસ્વી હતો, અપમાનનો લેશ ભાગ કે અલુભાગ તેના હૃદયમાં સહ્ય થાતો નહિ. પણ તે મંત્રિપદે અભિષિક્ત થઇ અનેક દુરાચારનાં અપમાન, અને વિદ્રેષબાણ સહન કરતો હતો. બાળકે રાજકુમારનો હક ભળવી રાખવા તે અપમાનો સહન કરતો હતો. આજે તે બાળકે રાજકુમારની જનનીને તેણે પોતાના શત્રુ તરીકે ઉઠેલી જોઈ. તે જોઈ તે હારૂણ શોક ઘણા અભિમાન અને રોષથી ઉત્તપ્ત થયો. તોપણ કર્તવ્ય નિષ્ઠ અમરચંદ્ર પોતાના કરણીયથી પરાંગમુખ થયો નહિ, એકવાર તે પોતાના કાર્યાલયમાં બેઠો હતો, એટલામાં દુસ્ચારિણી રામપીયારી તેના સંપ્રુએ આવી ઉભી રહી, તેણે રાજમાતાનું નામ લઇ, કોઈ વિષયમાં ભર્ત્સના કરી, તેજસ્વી અમરચંદ્ર પગથી તે માથા સુધી બળી ઉઠ્યો. તેણે તે પાપિષ્ઠને ગાળો દઇ પોતાના ઘરમાંથી કહાલી મુકી, મર્માહત રામપીયારી રાત્રી રાત્રી રાજમાતા પાસે આવી અને સમસ્ત

વૃત્તાંત, અનેક પરિભ્રાણે અનુરૂપ કરી તેણે તેને કહ્યો. તેથી કરી રાજમાતાએ પોતાનું અપમાન ગણ્યું, તે પાલખીમાં બેસી સાલુઆસરદાર પાસે જવાને નીકળી; અતુર અમરચંદના બાણવામાં તે આવ્યું. તે સલામાંથી બહાર આવ્યો. રસ્તામાં તે રાણીનો સંપુષી ન થયે. પાલખીવાળાઓને અને અનુચ્ચંદને મહેલમાં ફરી વળ્યા તેણે આજ્ઞા આપી. કોઈએ અમરચંદની આજ્ઞાની ઉપેક્ષા કરી નહિ. પાલખીને અંતઃપુરના દાર પાસે આણી. અમરચંદે રાજમાતાને પ્રણામ કરી ધીરલાલે અને ગંભીરલાલે કહ્યું. દેવી! જ્ઞાનખાનામાંથી રાજમાર્ગમાં બહાર પડી, આપે, ફર જવાનો. જે નિસ્થ કર્પે. તે શું વાજખી કર્યું. તેથી શું, આપના સ્વર્ગીય મહા માન્યપતિનું અપમાન ન થાય! સ્વામીના મૃત્યુ પછી થોડામાં થોડા જમાસથી એક કુંભારણ પણ પોતાના ઘરની બહાર નીકળતી નથી. આપ બુદ્ધિવાળા! છે, આપને હું શું વિશેષ કહું. અમરચંદને આપ આપનો મિત્ર ગણ્યો, અમરચંદ વિશ્વાસઘાતક નથી. અમરચંદથી મહારાજ અરિસિંહના બાળક, પુત્રનું અનિષ્ઠ યાચે નહિ, આ કણે માફ નિવેદન એટલું છે જે હું આજ એક મોટું કાર્ય સાધવા તત્પર છું, જેથી આપનું અને આપના પુત્રાનું મંગળ યાચે એટલે કે આપ મારા વિરુદ્ધ આમરણ ન કરો પણ મને તે કર્તવ્ય સાધવામાં સહાય કરો. માટે આ નિવેદન આપ આપ કરો! મને હજારો વિનંતો નહો, પણ હું માફ કર્તવ્ય સાધીશ.

અમરચંદનાં એ સારજલવચનો સાંભળી. ફર હૃદય! આકલંકાન કોઈ રીતનો સંતોષ પામી નહિ. અમરચંદ ન્યાંમુખી બુદ્ધિવંત રહ્યો ત્યાંમુખી, તે રાણીના વિદેષ, નયનથી બચ્યો નહિ. છેવટે ત્યારે તે સ્થાયવાન ધાર્મિક પ્રવર મંત્રી આ લોકમાંથી વિદેષ પાર્યો તે દીવસે જ તે તેનાં વિદેષ નયનથી છુટ્યો. તે દીવસે તે માનવ સંસ્કારની સ્વાર્થપ્રરતાથી, વિશ્વાસઘાતકતાથી અને કૃતજ્ઞતાથી છુટી અનંત સુખના ધામમાં પહોંચ્યો. અનેક લોકો અનુમાન કરે છે જે પાપાચારિણી બ્રાહ્મણને, વિષ્ણુપ્રયોગથી અમરચંદને મારી નાંખ્યો. રાજમાતાની દુરાકાંક્ષા, ધૃરતા અને નિષ્કૃરતાથી અનેકી વાલની સલ્લતા માણમ પડે. છે હોય! મનિવ કેવો નિષ્કૃર, કેવો કૃતજ્ઞ, કેવો સ્વાર્થપર! જ્ઞાનવંત આર કેવી દારણ યંત્રણાનો અધકૃપ. કોમ્પ્રહે છે કે, જ્ઞાનવ પ્રશ્ન કરતા એક જો એક છે. તો કયા ગુણથી એક હિંમત, દેષ, કૃતજ્ઞતા, સ્વાર્થપરતા, વિશ્વાસઘાતકતા, ને એકત્વના પરિચા-યક ગુણ હોય અને એક આપનો સર્વનાશ કરી આત્મોદર, પૂણ કરવામાં મનુષ્યનું એકત્વ અવિપાદીત થાય, ને દુર્જિત ઉપર પ્રપીટન કરવામાં સમગ્ર મનુષ્યનું એકત્વ કહેવાય તો તે એકત્વ પ્રજાગતિની ઉપરનું નહિ. તેનો નૃશંસક પશુત્વ, અને પિશાચત્વનું એકત્વ ઉદાર હૃદય અમરચંદે પોતાની સાત્ત્વમિ માટે સર્વે સ્વ ત્યાગ કર્યું. ને અર્થ માટે આ જગતમાં અનર્થ થાય છે. ને અર્થ

પરોપકાર અને પરાર્થમાં વર્ષરાતો નથી, તે અર્થ તેણે પરોપકાર અને પરાર્થ માટે ઇાડયો. પણ તેમ કરવામાં અમરચંદને કેવો બદલો મળ્યો ? ઠગલે ઠગલે તેણે, સ્વનતિય લોકોનો વિદેશવન્દિ હાંસીલ કર્યો. તોપણ કર્તવ્યપરાયણ અમરચંદ એક ક્ષણના માટે કર્તવ્યના આંધનમાં પરાસુખ થયો નહિ. છેવટે જેના માટે તેણે આટલાં કષ્ટ અને દુઃખ ભોગવ્યાં, જેના માટે તે લોકોનો વિદેશપાત્ર થયો, તેણે જ પિતાત્વીય ભૂતિ ધારણ કરી નિહિત માર્ગમાં પગલું મુકી વિષા પ્રયોગ કરી, તે મહાત્માનું જીવનષ્ટ તોડી નાખ્યું.

ધણી મહાપુરુષો, સ્વદેશ માટે જીવન ધારણ કરી સ્વદેશીય લોકોની વિસ્વાસઘાતકતામાં મરણ પામ્યા છે. મેવાડની અયોગ્ય અધીશ્વરીએ અમરચંદનાં શુભો ભણ્યા નહિ. જગતમાં જે ત્રણ મંત્રીઓ ઉંચા શુભો વિશુદ્ધ હતા ખરા. પણ તેઓમાંથી કોઈ મંત્રી અમરચંદની જેમ શોચનીય દશામાં પડી આ લોકમાંથી વિદાય થયો નથી. અમરચંદ રાજ્યનો એક પ્રધાન સચીવ હતો ખરા, પણ તે એવી ગરીબ અવસ્થાવળી થઈ ગયો હતો જે તેની અત્યેષ્ટી ક્રીયા પુરવાસીઓના અર્ચથી થઈ આ ભારતઈતિહાસમાં એક નવું ઉદાહરણ ભારતીય લોકો શુભ ગૌરવની પૂજા કરી બાજુતા નથી.

કૃતચરિત રાજમાતાએ ભણ્યા યુન્યા વિના પોતાના પગમાં પોતે કુઆડા માર્યો. અમરચંદનો મંદાર કરીને સમજ હતી જે તેના શાસનમાં કોઈ પ્રતિકુળાચરણ કરશે નહિ. પણ થોડા સમયમાં તેનો તે મનોરથ ભંગ થયો. સંવત ૧૮૩૧ (ઈ. સ. ૧૭૭૫)માં વૈશુ સરદાર વિદ્રોહી ધઈ તેનું શાસન તોડી નાંખવા તૈયાર થયો. વૈશુ એક મેધાવત સામંત હતો. પ્રતિદ્વ ચંદાવતગોત્રની મેધાવત એક મોટી શાખા હીન મુદ્દિરાજમાતાએ મેધાવત મરદારનો પ્રચંડ પ્રતાપ સહન ન કરતાં સંધીયાનું આનુકુલ્ય માગ્યું. ચતુર મહારાષ્ટ્રીય વીરે, મુયોગ પાત્રી, પોતાના દગ સાથે આવી મેદુ-મરદાર ઉપર હુમલો કર્યો.

સિંધીયાએ, રાણાની ખાસ જમીન, જે વૈશુ સરદાર દળાવી પડ્યો હતો, તે હાથ લીધી. તેના વિદ્રોહાચરણના દંડમાં તેણે તેની પાસેથી બાર લાખ રૂપૈયા લીધા. સિંધીયાએ તે ભૂમિ સંપત્તિ, રાજમાતાને આપી નહિ. એવી રીતની ભૂમિ સંપત્તિ પચાવી પડી દુર્દાંત મગઠાઓ ક્ષાંત રહ્યા નહિ. તેઓએ ત્યારપછી મેવાડમાં આવી કેટલાક જનપદ હસ્તગત કર્યા. દારૂણ અંતર્વિવાદે ઉત્તેજિત થઈ હમીર, પૂર્ણ વયમાં પદાર્પણ ન કરતાં સંવત ૧૮૩૪ (ઈ. સ. ૧૭૭૮)માં આ લોકમાંથી વિદાય થયો.

જે દિવસે, મહારાષ્ટ્રીય લોકો, સર્વ પ્રથમ મેવાડમાં આપતિત થયા. તે

દિવસથી માંડી હમીરના શામનકાગ સુધી મેવાડની ભૂમિનો અને ધનનો લય થયો, તેની સમાલોચના આ સ્થળે ક્યાં વિના ચાલે તેમ નથી. તે કાળ ચાળીશ વર્ષનો હતો એટલા લાંબા કાળમાં નિષ્કુર મરાઠાઓ, પાસવીવૃત્તિમાં દોરાઈ મેવાડની ભૂમિસંપત્તિ અને અર્થસંપત્તી લઈ લીધેલ છે. તેનાં વર્ણન કરવાથી એક મોટું પુસ્તક ચાલે તેમ છે.

મોગલ રાજાઓ સ્વાર્થપર અને પ્રજાપીડક હતા. પણ તેઓ હુદુના સુખ હુખ સામું જોતા નહોતા. તેઓ ભારતવાસીને પોતાની પ્રજા ગણતા હતા. પણ હુદુઈત મરાઠાઓ તેવા નહોતા. તેઓ ભારતવાસી હતા તેપણ શુ થયું. તેઓ ભારતવર્ષના શુભ માટે એક સણવાર પણ વિચારતા નહોતા. મહાવીર શિવાજીએ તેઓને જે મહામંત્રે હીક્ષિત કર્યાં. તે મહામંત્રનું તેઓ પાલન કરતે તો તેઓ ભારતભૂમિને મોટા દુઃખમાંથી ઉગારી શકતા. પણ ભારતવર્ષની કઠોર ભવિતવ્યતા. તેથી કરી તેઓએ મહાવીર શીવાજીના મહામંત્રની અવહેલ કરી. તેઓ ચોણિત પિપાસુ પિશાચની જેમ ટોળે ટોળે ચારે તરફ ભટકતા હતા અને લુટ ફાટ કરી દ્રવ્યનો સંચય કરતા હતા. તેઓના એવા પેશાચીક ઉત્પીડનથી મેવાડનો અધઃપાત થયો.

પોંડશ અધ્યાય.

રાણા લીમ, શિવગઢ માંહેલો વિવાહ, રાણાએ કરેલો ભુમિનો પુન-
રાધિકાર, રાણાના સેનાદળ ઉપર અહંત્રયાબાધનું આક્રમણ, રાણાનો
પરાજય, અંદાવત્ સરદારની વિદ્રોહિતા, સોમજી મંત્રીનો વધ, વિદ્રો-
હીઓએ કરેલ ચિતોડનો અધિકાર, રાણાએ માગેલા માધાજીસિંધી-
યાની મદદ, ચિતોડનું આક્રમણ, વિદ્રોહીઓનું આત્મસમર્પણ
બલીમસિંહની મેવાડમાં પ્રભુતા મેળવવાની કલ્પના. અંબજીએ
કરેલ તેના વિરૂદ્ધનું આચરણ, અંબજીના સુબાદાર ઉપાધિ. લાકુબા
સાથે તેનો વિવાહ-વિવાદનું રૂણ-બલિમની જીહાજપુરના પ્રાપ્તિ, દાલ-
કરનો મેવાડ ઉપર હુમલો નાયદ્વારના પુરોહિતનું બંદીકરણ કોતા-
રીયા સરદારનો પરાક્રમ પ્રહાશ લાકુબાનું મરણ, મરાઠા સેનાની
ઉપર રાણાનો હુમલો. બલિમસિંહે કરેલો તેઓનો ઉદ્ધાર, ઉદયપુરમાં
હોલકરનું આવણું અને ઠોર કર સ્થાપન, સિંધીયાનું આક્રમણ,
કૃષ્ણકુમારીના પાણી ગ્રહણ કરવા માટે રજપુતોમાં વિવાહ અને તેના
માટે રાજસ્થાનમાંયજ્ઞ કૃષ્ણકુમારીનો આત્મત્યાગ મીરખાં અને અજીત
સિંહ. તેઓનું દુરાચરણ. ઉદયપુરસ્થ સિંધીયાની રાજ
સભામાં ખ્રીટીશ દૂતનું આગમન, અપમ.નિત થઈ અંબ-
જીની આત્મ હત્યા કરવા એટલા મીરખાં અને બાપુ
સિંધીયાએ કરેલ મેવાડનું ઉત્સાહન, ખ્રીટીશસિંહ
સાથે રાણાનું સંધિબંધન.

રાણા હમીરના આકાળ મૃત્યુ પછી વરતજ તેનો નાનો ભાઈ લીમ-
સિંહ સંવત ૧૮૩૪ [ખ.સ.૧૮૭૮] માં મેવાડના સિંહાસને બેઠો.
ચાલીશ વર્ષના અંદર ચાર રાજાઓ નાની ઉંમરના મેવાડના સિંહા-
સને બેઠા. લીમસિંહ તેઓમાં એકો રાજા. તે પોતાની ઉંમરના
આઠમાં વર્ષે ભાઈના સિંહાસને બેઠો. લીમ સિંહે એકંદર
પચાશ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. એ પચાશ વર્ષમાં દારૂણ અધઃપાત થયો; મેવાડનું

ભારી અનિષ્ટ થયું. ભીમસિંહે સગીર-ઉમરના વર્ષમાંથી લાયક ઉમરના વર્ષમાં પગલું ચુક્યું. 'સગીર ઉમરનો વર્ષમાં તે, પોતાની માની દેખરેખ નીચે કામ કરતો હતો. રાત્રે સૂતો હાથમાં લેઈ. તે નિસ્તેજ અને નિરુત્સાહ, સ્વભાવ વાળો નીવડ્યો. વળી દુર્ભાગ્યના અકુશ-તાડનથી તેની બુધ્ધિવૃત્તિ હીન થઈ ગઈ. તેનામાં વિચાર ક્ષમતા અને, સમર્થતા, વીરોરે શુદ્ધો નહોતા. કેટલાક કુચકી આશામીઓના હાથમાં, પડવાથી તે દારૂ વિપતિમાં આવી પડ્યો. અપનૃપતિ રત્નમિંહનું કળ બળ અગર ભેંકે, હીન થઈ ગયું હતું પણ તે વિદ્યુત્પ થઈ ગયું નહોતું.

ભારતવર્ષમાં અનર્થકર ગ્રહવિવાદે પ્રવેશ કરી. ભારત વર્ષને કમતાકાલ કહી દીધું. તેના અંતર્દાહી ભીશણ અગ્નિએ ભારતવર્ષનું અતરનળ પાણી મળ ગાવી દીધું. સુવર્ણનું ભારતવર્ષ ક્ષમશાન જેવું થઈ ગયું, માર્ગ મારગની, ક્ષમતા પ્રિયતા વાંછનીય, ક્ષમતા પાળવાથી ગાણસંવાદ અને વિવેકને મસ્તકે પગમુકીદે છે. રજપુતોમાં એવી ક્ષમતા પ્રિયતા જેવામાં આવેલ છે. આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ એવાવત રજપુતો રાણાપાંસેથી ઉંચી ક્ષમતા પામ્યા. અંવત ૧૮૪૦ [ઈ.સ. ૧૭૮૪] માં તે એવાવત રજપુતો પોતાના કાયમના પ્રતિદ્વંદી શક્તાવત, રજપુતોનાં લોહી પાડવા તૈયાર થયા કેરાવારનો અર્જુનસિંહ * અને આમેતનો પ્રતાપસિંહ - સાહુઆ સરદારના મોટાસગા હતા. એવાવત સરદાર, આસમયે, તે જાને સરદારોના સલાહ લેતો હતો. આ સમયે સુયોગપાત્રી સાહુઆ સરદારે પોતાના પ્રતિદ્વંદી શક્તાવત સરદાર માક્ષમના ભીડી નામના કીલ્લાને ઘેરી પાડ્યો. અને તોપો ગોઠવી તે ચુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા.

શક્તાવત રજપુતની એક શાખામાં સંગ્રામસિંહ નામનો એક વીર પુરૂષ પેદા થયો હતો. તે મહાવીર થકી એવાડનું સારી રીતનું મંગળ થયું, તેણે ધીર ધીરે ખ્યાતિ અને પ્રસિદ્ધિ મેળવી. ભીડીરના ઘેરાની પહેલાં સંગ્રામસિંહ, પોતાના પ્રતિદ્વંદી પુરાવત મરદાર માથે એક ઘોર તકરારમાં પેઠો, પુરાવત મરદારનો લાઉઆ નામનો એક કીલ્લો હતો. સંગ્રામસિંહે, તે કીલ્લાનો કબજો કરવાથી બંને વચ્ચે તકરાર ઉઠ્યો, ત્યારે વિજયી સંગ્રામસિંહ પોતાના કુળપતિ શક્તાવત સરદારની મદદમાં આવ્યો. ભીડીરનો કીલ્લો, એવાવત રજપુતો અવરુદ્ધ કરેલો નેઈ. સંગ્રામસિંહ, કેરાવારપતિ અર્જુનસિંહની ભૂમિવૃત્તિ આક્રમણ કરી ત્યાંના સ્વર્ણને દેક્ષિ હસ્તગત કર્યા. ટારોને લઈ તે આવતો હતો. તેવામાં રસ્તામાં

* તેના જાણે અર્જુનસિંહે ભીડીરસિંહ આથે અધિક કર્યો.

† તે પ્રસિદ્ધ રજપુત કુળમાં પેદાશ્યો. પ્રતાપસિંહ મરાઠા સાથે યુદ્ધ કરતાં કરતાં મરાઠાના હાથથી દણ્યો.

અર્જુનસિંહના પુત્ર સક્ષીમનિહે તેના માર્ગ રોકી તેના ઉપર હુમલો કર્યો. બન્ને પક્ષ વચ્ચે થોડીવાર યુદ્ધ ચાલ્યું. પણ સંઘ્રામસિંહની ગતિ ન રોકી શક્યાથી સક્ષીમે તેના ભાણાના પ્રહારથી પ્રાણ છોડ્યા. એ સમાચાર અર્જુનસિંહના કાને ગયા. વિપ્રમ ક્રોધ અને હુલાસામાં તેનું સ્વપ્ન શરીર સળગી ઉઠ્યું. તેણે પોતાનું માથે બંધલું ફેંકી દીધું. અને તે વજ્ર ગંભીર સ્વરે બોલ્યો, ત્યાંસુધી આ વેરનો બદલો નહિ લેવાય ત્યાંસુધી આ માથેબધલું મુકીશ નહિ, તેણે કોઈરીતનો બીજ કરી ઘેરો ઘાલતા કંટકમાંથી વિદાયગીરી લીધી. અને કોરાવાર તરફ ગયો. શિવગઢમાં તે પહોંચ્યો. સંઘ્રામસિંહનો ઘરડો બાપ લાલજી શિવગઢમાં રહેતો હતો. રણાન્નતે અર્જુનમિહે તેના તૂર્જનો નિનાદ કર્યો. શિવગઢના લોકો દાવદબ્ધ હરણની જેમ પલાયન કરવા લાગ્યા. શિવગઢ રક્ક વિનાનું થયું. જુદા લાલજી શિવાય કોઈ રણવિશારદ વીર તેમાં રહ્યો નહિ, લાલજીની ઉમ્મર સીતેર વર્ષની હતી. તેની દાદી મુચ્છના વાળ ધુમર થઇ ગયા હતા. તેનાં ગાત્ર ચમ્બોલ અને શિથિળ થયાં હતાં. તોપણ તે પ્રચંડ ઉત્સાહે ઉત્સાહિત થઇ તરણવીરની જેમ ખડમ હાથમાં લઇ શત્રુની પાસે આવ્યો. લાલજીની સાથે દળ હતું. બન્ને દળ વચ્ચે સંઘ્રામ થયો, જુદા લાલજી સંઘ્રામ ક્ષેત્રમાં પડ્યો. વિજયી અર્જુનસિંહે, પુત્ર હંતાનો સંઘ્રામસિંહ બાળક મતાનો ને પણ મારી નાંખ્યા, સંઘ્રામસિંહની જુદા મા પ્રાણપતિને બોળામાં લઈ સતી થઇ ગઈ.

કોરાવારપતિ અર્જુનસિંહના આ કઠોર નૃશંભાચરણથી પ્રતિદ્વંદી રજપુત સંપ્રદાયમાં ભયંકર રોવાનળ સળગી ઉઠ્યો. તે કોઈનાથી બોલવાયો નહિ. છેવટે તે પ્રચંડ દાવાનળરૂપે પ્રસરી મેવાડને બાળવા લાગ્યો, જે સમયે રાણા ભીમને. ઇંડરમાં પોતાનો વિવાહ કરવા કેટલાક નાણાં ઉછીકાં લેવાની દુરજ પડી. અદાવત રજપુત પાસેથી શાસનભાર લઈ શક્તાવત રજપુતને તે આવવા, તેણે તેઓએ બોલાવ્યા, અદાવત ઉપર ભીમસિંહનો વિદેવાનળ સળગી ઉઠ્યો. અદાવત રજપુતો આરે તરફ મદદ શોધવા લાગ્યા. તેઓએ કોટાપતિ જાલમસિંહની મદદ માંગી અદાવત ઉપર જાલમસિંહનો વિદેવાનળ બદ મૂળ હતો. શક્તાવત રજપુતો જાલમસિંહના નિકટના કુટુંબી હતા, આથીકે તેઓની સાથે તે વૈવાહિકસૂત્રે બંધાયો હતો. અદાવત રજપુતો ચિતોડમાં રહી રાણાના વિરૂધ્ધે કુચક કરતા હતા.

જે સમયે મેવાડમાં એવી ઘટના ઘટતી હતી, તે સમયે દુર્ધર્મ માધાજી સિંધીયાની પ્રચંડ પ્રભુતા મારવાડ અને જયપુરમાં વધી પડી. પણ રજપુતોથી લાલશાંત ક્ષેત્ર સંપૂર્ણ પરાજય પામ્યો. દુર્ધર્મ માધાજીનો વિપ્રદંત ભાંગી ગયો. રજપુતો સુયોગ પામી, પોતાનું પ્રભુત્વ ઝાંર ફરી મેળવવા તૈયાર થયા.

વિજયીરાઠોડ અને કચ્છાવહનો દાબલો અનુસરી રીશોદીય રજપુતો

પણ સિંધીયા પાસેથી પોતાનો પ્રદેશ લઈ લેવા તત્પર થયા. આસમથ ગિલ-હોટ રજપુતોની પ્રાચીન વીર્યમતા એકદમ ઉપડી. રાણાનો મંત્રી માળદાસ મેતો અત્યંત બુદ્ધિશાળી અને ચતુર હતો. માળદાસનો સહકારી મોહરામ પણ વિશેષ અકકલવાળો હતો. તેઓએ મહારાષ્ટ્ર કીડલા નીમવેહેરા વીગેરે નામના કીડલા કબજે કર્યા. તેમાં ચરાણત થયેલા મરાઠા વિષમ લય પામ્યા. જોડ નામના સ્થાને તેઓએ પોતાનું વીખરાયેલ નેત્ર્ય એકઠું કર્યું પણ તેઓના સઘળા ઉદ્યોગો વિક્ષણ ગયા. રજપુતોએ તેઓને તે સ્થળેથી હાંકી કહાડ્યા. જોડના શાસનકર્તા વિજયત શિવજી નાનાએ વિજયી રજપુતોની અનુમતિ પ્રમાણે નિર્વિખરથી કીડલો ખાલી કર્યો. તે પોતાના કુટુંબ સાથે ખીજા સ્થળે રહ્યો. વળી વૈશુ સરદારના પુત્રોએ એકઠા થઈ દુર્દિત મરાઠાઓને વૈશુ સીંગાળી અને ખીજા જનપદમાંથી કહાડી મુક્યા. મુયોગપાત્રી ચંદાવત રજપુતોએ પણ પોતાની ભૂમીવૃત્તિ રામપુર પ્રદેશ લઈ લીધા. એ રીતે થોડા મમયમાં મેવાડનું હરત સ્થપિત રાજ્ય થોડા દિવસના માટે જ્યોત્સ્નામે ઉત્સસિત થઈ ગયું. મેવાડનું નિખીડ અધિકાર થોડા મમયના માટે અંતર્હિત થયું. વીરમનવિની મેવાડ ભૂમી ફરી એકવાર હસી ઉઠી. મેવાડના અધિવાસીઓ દુર્દિત મરાઠાની કઠોર એડ્રિમાંથી છુટ્યા.

જ્યોત્સ્ના રજપુતો, મેવાડ અને મારવાડના મધ્ય ભાગમાં વહેતી વીર કીયા નામની નદિના તટે ચંદુનામના સ્થાને એકઠા થઈ પોતાની વિજયિની મેવાડ ખીજા સ્થાને ચલાવવા ઉપક્રમ કરવા લાગ્યા. તેઓની નિર્બુધ્ધિથી તેઓને મધ્યજો ઉદયમ નિષ્ફળ ગયો. જયમદોન્મત્ત થઈ, તેઓએ, પોતાની અવસ્થાની માથે જોયું નહિ અને ન્યાયાન્યાયનો વિચાર ન કરતાં તેઓ જ્યાં ત્યાં ખડગનો વ્યાપાર ચલાવવા લાગ્યા, દુર્દિત મરાઠાઓએ સંધિપત્રની અવમાનના કરી, તેઓએ અન્યાય કરી કેટલોક પ્રદેશ જીત્યો. વીરનારી અહર્યાખાઈના પ્રચંડ બાહુજળે રજપુતોની મધ્યજો વેષ્ટા બ્યથા ગઈ. અહર્યાખાઈ હોલકર રાજ્યની રાજ મહીંગી. નીમવેહેરા રજપુતોના હાથમાં ગયેલ જાણી તેના રોપાનગ ઉદ્દીપિત થયો. રજપુતોને જંગી હરાવી નાંખવા, તે અહર્યાખાઈ પોતાની સેના સાથે સિંધીયાના લસકર સાથે મળી ગઈ, તેના આદેશક્રમે દુલજી સિંધીયો અને શ્રીલાઈ, પાંચ હજાર સ્વારો સાથે વિજયત શિવનાનો ઉદ્ધાર કરવા આવી. તે સેના મુંદી-સર તરફ આવી. શિવનાનો તે સમયે તે સ્થળે રહેતો હતો. અવરોધ કરી રજપુતો ચતુરોના પ્રચંડ બાહુજળે દલિત થયા. એટલામાં અહર્યાખાઈની પ્રચંડ સેના ત્યાં આવી ગઈ, તે સેનાએ રાણાની સેના ઉપર અડસિત લાગે હુમલો કર્યો. સંવત્ ૧૮૪૪ના વર્ષના માધ સામ્રની ચોથે, મંગલવારે, બન્ને દળ વચ્ચે યુદ્ધ થયું.

રજપુતો સતક હોયેલા છતાં મહારાષ્ટ્રીય લોકોનો હૃદયે સહન કરી શક્યા નહિ. છેવટે તેઓ પૂર્ણરીતે પરાજીત થયા. રાણાનો મંત્રી અનેક સામંતો સરદારો સાથે યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં પડ્યો. કાનેર પતિ અને સદ્રીપતિ પોતાના મેના દળ સાથે દારૂણ રીતે જખમી થયા.

મંત્રીપતિને આઘાત દારૂણ રીતનો લાગવાથી, તે યુદ્ધક્ષેત્ર થકી પલાયન કરી શક્યો નહિ, શત્રુઓએ તેને કેદ કર્યો. બૈદ શિવાયના સઘળા જનપદો, માધાણ સિંધીયાના હાથમાં આવ્યા, વીરદીપચંદના વિક્રમથી બૈદ માધાણના હાથમાં આવ્યું નહિ. દીપચંદે પુષ્કળ વીરત્વ કરી એક માસ બૈદની રક્ષા કરી, છેવટે, પોતાની તોપો ખંડુકો અને ઐનિક સામંતો સાથે શત્રુનો સેના બૃહદ બેદી, તે મંડળગદમાં આવ્યો ગયો રજપુતોની સઘળી એકા નિષ્ફળ ગઇ.

આ ભયંકર મંઘર્ષીમાં અંદાવત રજપુતો વિના મેવાડના સઘળા રજપુતો, ધ્યાન આપી લડયા હતા, તેથી અંદાવતનો આંતરિક દુરભિસંધિ માલુમ પડ્યો. તેઓ કેમકેમ એટલા દુર્લભનીય થઈ પડયા. જે રાણાનો સચિવ સોમજી અને રાજમાતા, રાણાનો હક રાખવા, દંડ કરવા પ્રાણ આપી એકા કરવા લાગ્યાં. તેઓને શાંતભાવ પકડવા, તેણે, રામખીયારી સાથે સાહુખ્રા સરદારને કહેવરાવ્યું. સાહુખ્રા સરદાર શાંત થયો. તે, પોતાની કમુર કબુલ કરવા ઉદયપુરમાં આવ્યો. ઉદયપુરમાં આવી, તે છળકેમ બોલ્યો. “હું મંત્રી સોમજી સાથે એકઠો મદલ કામ કરવા ઇચ્છું છું” પણ તેની આંતરિક ઇચ્છા એવી હતી જે સોમજીને કૌશાળજળમાં નાખી કાઢી કરવું. સોમજી અત્યંત બુદ્ધિવાળો હતો. પણ મંત્રીની બુદ્ધિથી સાહુખ્રા મરદારના કોળશમાં વ્યાધાત પડ્યો. મંત્રી સોમજીનો ઘાત કરી પોતાની કાર્યસિદ્ધિ કરવા તેણે વિચાર્યું. એકવાર સોમજી, મંત્રાગારમાં પોતાના કાર્યમાં નિર્વિદ્ય હતો એટલામાં કોશગારનો અન્નર્જનસિંહ અને લોદેશ્વરનો સરદારસિંહ તેના મંત્રાગારમાં આવ્યા. મંત્રી સોમજી આદર આપવા ઉભો થયો, સરદારસિંહે તીવ્ર સ્વરે તેને પુછ્યું. “આપે, કયા સાહસથી મારી બૂમિ વૃત્તિ લઈ લીધી, એમ કહેતાં કહેતાં, તેણે પોતાની તીક્ષ્ણ છરી મંત્રી હૃદય ઉપર ઘાંચી દીધી. તે હત્યાથી રાજ્યમાં હાહાકાર થઈ ગયો, રાજકર્મચારીઓ સચકિત રહેવા લાગ્યા. રાણે તે સમયે, મુહૂર્તવા વાડીમાં હતો. સોમજીના બે ભાઈઓ* રક્ષા કરે, રક્ષા કરે, એમ પોકાર મારતા, તે વાડીમાં આવ્યા. હુર્જ

* સોમજીના બે ભાઈ શિવદામ અને સતિ ત્ર્ય સાથે તેના કાકોનો દીકરો જયચંદ હતો તેઓએ, બાલુહન્તાના પ્રાણ નાશ કરી, વેરનો ખલો લીધો. પણ તે રીતનો ખલો સેવામાં છેવટે તેઓ મૃત્યુ મુખે પડ્યા.

અર્જુનસિંહ તેઓની વાંસે પડી, ત્વરિત તેનો જમણો હાથ, સોમજીના મોહથી ખરડાયો હતો. તેની દુઃસ્વાહનિકતા જોઈ સઘળા ચમકિત થયા પણ કોઈ બોલી શક્યું નહિ. કેવળ રાણાએ, તેને વિસ્વાસઘાતક એવું કહી, દુર જવાને હુકમ આપ્યો. સોમજીના જે ભાઈઓને તેનું પદ આપ્યું.

મેવાડના તે સાર્વજનીન વિશ્લેષ કાળમાં રાજા, પ્રજા, ધની અને નિર્ધન વચ્ચે કાંઈ પ્રભેદ રહ્યો નહિ. તે સમયે જે ઉપયુક્ત બગચાખન્ન હતું, તેજ રક્ષણ કરવા સમર્થ હતું. ઉપયુક્ત બગ વીનાના લોકો પાખંડી, હુટારા વિગેરેના અત્યાચારથી પીડાઈ નાશ પામવા લાગ્યા. રાજાઓની અવસ્થા પણ શોચનીય હતી. તેઓ પ્રજાને રક્ષણ કે આશ્રય આપી શકતા નહોતા. રાજાઓ ખુદ આશ્રય માટે ચારે તરફ ભટકતા હતા. દુકામાં પ્રજા સાથે તેઓનો જે સંબંધ હતો તે તુટી ગયો. આવી અકર્મણ્યતામાં રાણાએ, રાજ્યમાં એક મહાઅનર્થ કર્યો. રાણાના સવારો ખડગનો ઉપયોગ કરી નાણું મેળવવા લાગ્યા. વેપારીનો સામાન હુટવા લાગ્યા. વેપારીઓ પોતાનો સામાન લઈ અહિં તહિં નાસવા લાગ્યા, એ પ્રમાણેનું જીવમથી મેળવેલ અને હુટથી મેળવેલ દ્રવ્ય રાણાના ઉપયોગમાં આવતું. આવા બચકર વિશ્લેષથી રાજ્ય અંતઃસાર વીનાનું થઈ ગયું. વળી તેવી અવસ્થામાં દુર્દમ્ય મરાઠાના ટોળાં રાજ્યમાં અવીસ્રુટ વીગેરેનો અત્યાચાર કરવા લાગ્યા જેથી મેવાડની દુર્દશા વધી ગઈ.

ચંદાવત રજપુતોની વિદ્રોહિતાના હેતુએ રાજ્યમાં મોટો અનર્થ થયેલો જોઈ, રાણો અને તેનો મંત્રી તેઓને રાજ્યમાંથી દૂર કરવા વીચાર કરવા લાગ્યા. તે કામની સિદ્ધિ માટે તેઓએ છેવટે સિંધીયાનું આનુકુલ્ય માગ્યું. અપ્રનૃપતિ રત્નસિંહની મહાયમમાં ઉતરી જે પાખંડી સિંધીયાએ રાક્ષસની જેમ મેવાડનું લોહી પીધું તે સિંધીયો હવે વિધિ વિહિન રાણાનો ઉદ્ધારકનાં કર્યો. રાણો ખીલકુલ નિર્જીવ હતો, અકર્મણ્ય હતો, નહિ તો મેવાડનો નાશ કરનાર સિંધીયાની મદદ લેવા તે ચામાટે વાસના રાખે. એમ કહેવાય છે જે એવી રીતનો ઉપાય લેવા જીવમસિંહે રાણાને કહ્યું. સિંધીયો તે સમયે પુણ્યતીર્થ પુષ્કર-હદના પવિત્ર તટ ઉપર ૬ મુખશાંતિ ભોગવતો હતો આજસંત દેવમાં પરાજય પામ્યા પછી તેણે તેની સેના વિખ્યાત દરામી વીર દીવાયેના હાથમાં કસાવટ માટે સોંપી હતી. અસ્ત્રનિપુણ તે યુરોપીય મહાવીરના ઉપયુક્ત શીક્ષણ નીચે મરાઠા સૈનિકો પોતાનું પૂર્વ બગ મેળવવા શકિતવાળા થયા. મેરતા દેવમાં અને મનન દેવમાં તે મહારાષ્ટ્રીય સૈનિકનો પ્રચંડ ઉત્સાહ બગ માટે જગાઈ આવ્યો.

રાજેન્દ્ર રજપુતો પુષ્કળ બગ અને અધીક આત્મચાગ જતાવ્યા છતાં પણ

મરાઠાનો વિક્રમાનળ ઓલવી શક્યા નહિ. છેવટે તેઓ પરાજીત થયા, તેઓના પરાજય ઉપર મહારાષ્ટ્ર વીર સિંધીયાની પ્રતિષ્ઠા રાજસ્થાને ફરી ઉઠીપન થઇ. તેનું ગૌરવ પુષ્કળ ચળકાટથી ચમકવા લાગ્યું. રાણાના આદેશથી જાલમસિંહ મેવાડના પ્રધાન સચીવો સાથે તે પુણ્યસ્થળે આવી પોતાના મનોભાવ તેની પાસે બહેર કરવા લાગ્યો. જાલમસિંહના મુખથી રાણાનો મનોભાવ બહારી સિંધીયાએ જાલમસિંહના કહેવા ઉપર સંમતિ આપી. એ ઘટના સૂત્ર આબદ થઇ રાજસ્થાનના નૈતિક રંગભૂમે જે સઘળા મહામહોપાધ્યાય અવતર્યા તેઓના અદ્ભૂત વિરાનુભાવે રાજસ્થાનના ઇતિવૃત્તમાં એક નવા યુગની અવતારણા કરીદીધી.

જાલમસિંહ, કોટાના પ્રતિનિધિના હુદ્દાએ નિમાયો હતો, એવા ઉચ્ચાપદે દૃઢ રીતે રહી ચારે તરફના વૈરીઓનું ક્ષમન કરવું એ ખરેખર આમાન્ય કાર્ય નહોતું. તોપણ તેણે તે કાર્ય અર્ધીચિન્તકર અને સાધારણ માન્યું. તેના તદ્દયમાં જે એક ઉચ્ચ અભિજ્ઞાપ, ધીરે ધીરે શુભલાને પ્રસાદિત થયો, તેની પરિવૃત્તિના પક્ષમાં કોટાના પ્રતિનિધિનું પદ અતિ આમાન્ય હતું. એ સીમાબદ્ધ પદમાં વિચરણ કરવાથી તેનો તે ઉચ્ચ અભિજ્ઞાપ પૂરણ થાય તેમ નહોતું. તેનો ઉચ્ચ અભિજ્ઞાપ એ હતો, જે મારવાડ રાજ્યનું આધિપત્ય મેળવવું. જાલમસિંહ રાજનીતિજ્ઞ હતો. તે માનવ તદ્દયનો સૂક્ષ્મભાવ કળી લેવામાં પારદર્શી હતો. ને અપૂર્વ પારદર્શીતાના બળે તે સમજ્યો હતો જે હીન જીવન રાણો, તેની અભીષિચિદ્ધિમાં કોઇ રીતનો પ્રતિશોધ કરશે નહિ. તેમ થવાથી મેવાડના રાજ્ય સાથે હારાવતી રાજ્ય મેળવી તે બન્નેનો અધિનાયક થાય તેમ હતું. તેની દૃઢ ધારણા હતી જે જયપુર અને મારવાડના રાજા એકઠા થઇ તેનો પરાજય કરી શકે તેમ નથી, જાલમસિંહ જયપુરના રાજાને ખીકણ અને બાયલો ગણતો હતો. મારવાડના સામંતો તેના ઉપર વિશેષ અનુરક્ત હોઇ તેનો દૃઢ વિશ્વાસ હતો જે તેઓ કોઇ દિવસ તેના વિરુદ્ધે ખડગ ધારણ કરશે નહિ. રાજનીતિ વિશારદ મનસ્વત્તાજ્ઞ જાલમસિંહના વિચારો ઉઠાર હતા. આશાપૂર્ણ ભગવતી સિદ્ધિ વરમા મૂલે ધારણ કરી તેના સમક્ષ ઉભી રહી પણ એક માત્ર સૌભાગ્ય લક્ષ્મીની મુપસન્નતા ન હોવાથી તે વરમાન લાલ કરી શક્યો નહિ, પોતાના હામંત્રની સાધના કરવા તે જે વિશાળ કાર્યક્ષેત્રમાં ફરતો હતો, તે કાર્યક્ષેત્રને તેનોપગ સ્પર્શતથયો. તે પદસ્થિતિથી પડ્યો. જેથકી વીરવર પાછો ઉઠી શક્યો નહોતો.

રાજનીતિજ્ઞ મુચતુર જાલમસિંહે જે આશા પોતાના હૃદયમાં ગૂંથી રાખી તેની પરિવૃત્તિ કરવા માટે તે સુયોગ પામ્યો. પોતાના બળને દૃઢ કરી રાણાએ તેને મોકલ્યો. તે પોતાના સાધના માટે જાલમસિંહે ચારા ઉપર બેસીને તેનું સાધન કર્યું થાય, એ તે પોતાની અભીષિચિદ્ધિ સાધવા શક્યતો તેથી ભારતવર્ષનો એક મોટો ઉપકાર થાય, જે મોટો

મોરખો નો, તે બાર વહન કરનામા પુષ્કળ નાણાની આવશ્યકતા હતી એટલે કે નાણાનું પ્રયોગનું નીતિ એટલું બધું નાણું મર્યાદિત થાય, એ ચિંતા જલમ નિહના મનમા ઉદય પામી, તેણે છેવટે નિશ્ચય કર્યું જે બ્યારે વિદ્રોહી લોકો આ પુષ્કળ નાણાનું ઝરણુ છે માટે તે નાણું તેની પાસેથી કઢાવવું તેઓ પાસેથી ચાગક લાખ કરોડ લેવા બેઠાએ, તે ચોસક લાખ રૂપેઆના પાન લાગ કરવા તેમાંથી ત્રણ લાખ સિધીયાના કાથમા આપવા, બાકીના રૂપીઆ રાજાને આપી દેવા, જેથી તેની નાણાની ખાતી ફર થાય, જલમનિહિત થઈ તેના લઈ ચિનોડ તરફ આ-થો એજણ ઇંગનીયા તે સેનાનો અધિનાયક થયો સિધીમે પણ પોતાનો ૨૦ લેવા માગવાડના પ્રોત્તેશમા આવ્યો જલમ અને અબજ સેના માથે ચિનોડ તરફ અમર થયા તેઓના દુર્ધર્મ નૈનિકોથી ઘણા ગામડા ઉજક થઈ ગયા ઘણા નગરો જલમના રોપાનગમા બળી ગયા મઘાની દુર્દશાની ચીમા ન્દી નહિ, જનમે તે ગામડા અને નગરોના અધિપતિ પાસેથી નાણું લેવાનું શરૂ કર્યું ધીરાજનિહિ નામનો એક વદાવત મજ્જાર લીમસિહનો પ્રધાન પરામર્શ આપવા માટે હતો.

તે એક અલ્લવમદ અને ટીમ્મતવાળો રજપુત હતો, જે સમયે ઉપર કહેલો મઘર્ થયો ત્યાં ધીરાજસિહ હામીર ગઢના શાસન કરતો નીમાયેલ હતો તેને વિદ્રોહીનો અતર્નિવિદ જાણી જલમનિહિ તેના હામીર ગઢનો ઘેરો ઘાલ્યો છે. આઠવાડીયા મુખી બને પક્ષ વચ્ચે સુદ આપ્યું જયપરાજયના ચિન્હ કોઇ પક્ષમા લેવામા આવ્યા નહિ, છે. આઠવાડીયા ગયા પછી વિધાતાના કઠાર વિધા નના અનુમારે ધીરાજનિહિનું મોભાગ્યગત ઘેરાઈ ગયું જયલક્ષ્મિ જલમ નિહની અકથાયિની થઈ જલમનિહિ હામીરગઢ લઈ લીધું એ રીતે ખીજા બે ત્રણ સ્થળો કળજે ઠરી રાજકીય મેનાદગ કમે કમે ચિનોડતરફ આપ્યું મસ્તામા વસી નામના સ્થળનો જલમનિહિ કમજેકયો વગી, વદાવત રજપુતની ભૂમિવૃત્તિ હતી, સુદક્ષ જનમનિહિ તેનો પણ કળજે કયો વિજયમદોન્મત થઈ તે ઘોડા કાગમા ચિનોડ પાને આવી પડે-થો.

ઉન્ન પદવી પામી માણમ, ઘણ કરી વૃથા ગર્વ અને આકારે વિમૂઢ થઈ જાય છે જે ગણાની મુવાકાત લઈ ખુદ પેશવો પોતાને કૃતાર્થ માનતો હતો આજ માધાજી મીધીઆએ તે રાજાને ચિનોડ મમુએ જોવાને આહુ સી ધીયાનું તે અન્યાયાચરણ જોઈ જલમનિહિ કુળ્પ થઈ ગયો પણ શું કરે છેવટે તે દર્પનગ માધાજીનો દર્પ તોડવા ઉદયપુ-તરફ આલ્યો બાગ્યચક્રનો એટલો દેરકાર ગાર ગર્મિમાની એવી અતિ-મતા જે જે રાજાના દર્શન માટે જુદી જુદી લોકો લઈ બારેશર્વના રાજાઓ ગણા પાને આવતા હતા તે પૂર્વ રાજાને

પુત્ર હાલનો રાણો રાજસિંહાસનનો પરી ત્યાગ કરી મહારાષ્ટ્રીય એક દર્યુના દર્શન લેવા સરીયામ રસ્તે બહાર આવ્યો. રાજધાનીથી કેટલેક દુર રહેલા જે વ્યાઘ નામના મેડુ સ્થળે રાણાની સિંધીય; સાથે મુલાકાત થઈ, સિંધીયે, રાણાને સંમાન સાથે અવરોધકારી સેનાની પાસે લઈ ગયો. થોડા સમયમાં તે વ્યાપાર સંપૂર્ણ થયો. પણ તે થોડા સામાન્ય વસ્ત્રમાં જે અસાધારણ ઘટના ઘટી. તેથી તિશ્ણ બુદ્ધિ જલમસિંહના અભિષ્ટ સિદ્ધિના માર્ગમાં પ્રતિરોધ થઈ પડ્યો, તેનું લાગ્યગગન કાળગગનબળે સમાચ્છન થઈ ગયું, જે સમયે, સિંધીયો અને જલમ રાણાની મુલાકાત કરી ચિતોડ છોડી આવી. ત્યારે એક માત્ર અંબજી ચિતોડમાં હતો. જલમની તદ્દયાશા અંબજી બાણી શક્યો હતો અગર જો કે જલમે, પોતાનો મનોભાવ સઘળા પાસે પ્રકૃરિત કર્યો ન હોતો, પણ ચતુર મહારાષ્ટ્રીય અંબજીથી તે છાનું રહ્યું નહિ. અંબજીને માલુમ પડ્યું જે જલમસિંહ એક ઉચી આશા પુરી પાડવા ચેષ્ટા કરે છે. તેને ખાતરી હતી જે જલમસિંહની તે આશા જો સિદ્ધ થાય તો તેના સઘળા મનો-રથ વ્યર્થ જાય તેમ છે. તેને જલમસિંહના નીચે સૈનિકનું કામ કરવું પડે તેમ છે એવી રીતની ધારણાથી તે જલમસિંહની સઘળી ચેષ્ટાઓ વ્યર્થ કરી દેવા ફરતો હતો. પણ તે વ્યર્થ કરવાનો તેને આજ્ઞિત મુખી મુયોગ મળ્યો નહિ. જલમસિંહ અંબજીને બંધુ માનતો હતો. અંબજી અંદાવત સરદાર સાથે જલમસિંહની સાથે કાવતરાં કરવા લાગ્યો. જલમસિંહ બાણતો હતો જે અંબજી તેની સાથે કાવતરું કર્યો નહિ, એવા ઠરાવથી જલમસિંહનો સર્વ નાશ થયો. તેણે પોતાનો અધઃપાત અનિવાર્ય બણ્યો.

સાલુઆસરદાર ભીમસિંહે, અંબજીની સાથે રહી, જલમસિંહની, સામે કાવતરું કર્યું. જલમસિંહ, આજ્ઞિત મુખી અંબજીને પોતાનો બંધુ ગણતો હતો. ઉજ્જનના યુદ્ધમાં મહારાષ્ટ્રવીર અંબજીએ, તેનું જીવન અને સ્વાધીનત્વ રક્ષી તેના ઉપર જે પરોપકાર કર્યો હતો, જલમસિંહ અગર જો કે તેનો બદલોવાળી શક્યો નહિ પણ તે માટે તે કૃતજ્ઞ નીવડ્યો હતો. તે કૃતજ્ઞતાથી તે અંબજીને બંધુ માનતો હતો. જન્મેના સ્વાર્થ રક્ષણ માટે જન્મેનો પરસ્પર સંઘર્ષ ન ધાતતો તેઓનું બંધુત્વ અચળ રહેત. આજ જન્મેના સ્વાર્થ માટે વિપત્ર સંઘર્ષ થયો, એ સંઘર્ષ જલદીથી નિવારિત થાય તેવો નહોતો, તેમાંથી જે મહાગ્નિ ઉત્પન્ન થયો તેથી એક બાજુ સળગી ગઈ. રાણાની સાથે ચિતોડ પાસે જલમસિંહની મુલાકાત થઈ. તે સમયે અંબજી કસ્પિત દુઃખ સાથે બોલ્યો " વિદ્રોહી ભીમસિંહે વશ્યતા સ્વીકારવા આહ્વાન છે. પણ જે બોલે છે જે જ્યાં મુખી જલમ-

સિંહ રાણા પાસે છે ત્યાં સુધી તે વફયતા સ્વીકારવાનો નથી, એટલે હવે આ વિષયમાં જે કંઈ હોય તે આપ કરો, જાલમસિંહે તે અમથે ઉત્તર આપ્યો, જે તેથી તેઓની આપત્તિ હોય, અને મને તેઓ પ્રતિજ્ઞા કરી જાણી નુકમાન લોગવે તો હું ખુશીથી આરથજી છેડી આપ્યો જાઉં, હુંકામાં હું અહીં રહ્યાથી પુષ્કળ નાણાના ખર્ચની અંભાવના છે. રાણાની ક્ષમિયા હોય તો હું હાલ કોટે જવા તયાર છું. અતુર જાલમસિંહ મહારાષ્ટ્રીય પ્રપચ જાળમાં ફસાઈ પડ્યો. તે મધ્યની દિશામાંથી હાર પામ્યો. અંબજી આપ્યો ગયો, જાલમસિંહના હૃદયમાં ચિંતા પેદા થઈ તેને પીડા આપવા લાગી તે એકદમ અધીરથઈ ગયો. કયો માર્ગ પકડવો તે તેને સુજતું નહોતું. તેની આશા નિષ્ફળ નીવડી, આશાલતા ફળવાળી થવા પામી તેટલામાં કુકારાધાતે નિર્બુજ થઈ ગઈ, જાલમસિંહની આશા નિષ્ફળ ગઈ પણ તે નાઉમેદ થયો નહિ. તે એકદમ ચિતોડમાંથી વિદાય થયો. ત્યાર પછી ચિતોડના કીલ્લામાંથી ઉતરી, રાણાના ચરણ સ્પર્શ કરી સાતુપ્રા સરદારે હાથ મળી અંબજી મેવાડનો કર્તા હતાં વિધાતા થઈ પડ્યો.

ઉચ્ચ પ્રભુતામાં રહી આઠ વર્ષ અંબજીને મેવાડના રાજ કયેઈ, આઠ વર્ષના અરમાસા તે રાજ્યનું મહેસુલ આત્મસાત્ કરી ગયો. મેવાડનું રાજ્ય મહેસુલ આત્મસાત્ કરી તેણે ખાર લાખ રૂપિયા જેળવ્યા. પણ તેથી મેવાડમાં અંતર્વિરોધ ઓલવાઈ ગયો. જે શાંતિ મેવાડમાં થઈ લાંબા કાળ સુધા અંતર્હિત થઈ ગઈ હતી, તે શાંતિ, આજ અંબજીના શામન ગુણે મેવાડમાં પાછી આવી.

જે વીશ લાખ રૂપિયા સિંધીયાને અપાયા. તે રૂપિયા કયા જનપદમાંથી કેવા સંગ્રહ રીતે લેવા, તે જાણતની અંબજીએ એક તાલિકા બનાવી, કર્મચારીઓને તેણે આપી હતી અંદાજાત રજપુતોની ભૂમિવૃત્તિમાંથી ખાર લાખ રૂપિયા અને શક્તાવત રજપુતો પાસેથી આઠ લાખ રૂપિયા તેણે લીધા. જે વર્ષમાં અપનૃપતિ રતનસિંહ કમળમીરમાંથી હર થયો. રાણાની રાજભૂમિનો ઉદ્ધાર થયો.

તેનાથી મેવાડનો જાહ ઉપકાર થયો ખરો? પણ તેથી વિશેષ ઉપકાર કરવાનો હતો તે ઉપકાર અંબજી કરી શક્યો ખરો? મેવાડ રાજ્યના આગાદ જન પદ ગઢવારનો તે ઉદ્ધાર કરી શક્યો ખરો? જુદી અને મેવાડ વચ્ચેનો વિરોધાગ્નિને ઓળખી શક્યો ખરો? અંબજી પ્રભુતાનો સુમિદ આસ્વાદ કરી દારૂનું સ્વાર્થ પર થઈ પડ્યો. ઉપરનાં સારાં કામનાં કરતાં, તેણે માત્ર, મેવાડના સુખેદાર થઈ ગઈ આશા ગળી. તે તેની આશા સકળ થઈ. ૧૨૯૪-૯૫-૯૬ના દિવસ પરોપકાર મત્રે પરિચાલીત થાય. થોડો સમય ગયા પછી તેણે સ્વાર્થપર મહારાષ્ટ્ર મૂર્તિ ધાગી કરી પણ રજપુત લોકો અકૃતજ્ઞ નહોતા. અતુર સ્વાર્થપર અંબજીએ, અગર જે કે બંધનપત્રના મૂળાવિધિના અનુસારે કાર્ય કર્યું નહિ,

અગર જો કે તે મેવાડનું મેહસુલ આત્મસાત કરી ગયો. પણ તેનાથી જે સામાન્ય ઉપકાર થયા તે રજપુતો બુદ્ધી ગયા નહિ. જે સમયે ચંદાવત રજપુતો, પોતાની પૂર્વ ક્ષમેત્તિ પામ્યા જેથી રજમંત્રી શિવદાસ અને સતિદાસના મનમાં આશંકા રહી. પોતાના ભાઈ સોમજીના મૃત્યુ વૃત્તાંત મંભારી તેઓ બુદ્ધી બુદ્ધી જાતની પીડાથી પીડિત થાતા હતા. તેઓની ખાતરી હતી જે ચંદાવત રજપુતો તેઓની વિરુદ્ધે પ્રયત્ન કરશે. એવી આશંકામાં પડી, હીનસાહસ શિવદાસે અને મતિદાસે અંબજીની મેનાની મદદ માંગી અને મેવાડમાં એક સરકારી સેનાદળ રહે એમ અંબજી પામે તેઓએ માગણી કરી. તેઓ જાણતા હતા જે અંબજીની મદદ શિવાય રાણાને અને પોતાનો સ્વાર્થ અખંડિત રહે તેમ નથી, તે માટે તેઓ મહારાષ્ટ્રીય પ્રસન્નતા મેળવવા ચેલાવાળા હતા. અંબજીએ, તેના કહેવા પ્રમાણે ખંડોળરત કરી આપવા મંમતિ આપી તેની નેનાના ભરણપોષણ માટે વાર્ષિક આઠ લાખ રૂપીઆ આપવાનો ઠરાવ થયો. રાન્યમાં દુર્ગ્ગની દૃષ્ટિ પડવાથી મંગળની આશા રહી નહિ. દુર્ભાગ્યવાળા રાણાએ પોતાના રાજ્યની ઉત્તતિ કરવા અનેક ચેલા કરી પણ તે સઘળી નિષ્ફળ નીવડી. તે એક દિશાએ રક્ષણ કરવા જાતો તો બીજી દિશાએ અમંગળ માણસ પડતું. દુર્ગમાં મેવાડનું મંગળ નહોતું. ચારે દિશાએ અમંતોષ ચારે તરફ વિરક્તિ અને ઠેકાણે ઠેકાણે વિલાપના અવાજ. રાજકોષ ખાલી થઇ ગયો, અને ગણો એટલો બધો અર્થહીન થઇ ગયો જ્યારે સંવત ૧૮૫૧ માં જયપુરના રાજકુમાર માથે પોતાની બહેનને પરણાવવામાં મહારાષ્ટ્રીય સેનાપતિ પામેથી ૫૦૦૦૦૦ રૂપીઆ કરંજે લીધા હતાં ત્યાર પછીના બે વર્ષમાં બે ત્રણ વર્ષનીય ઘટના ઘટી. પહેલી ઘટના રાજમાતાનો પરલોકવાસ, બીજી ઘટના. ગણાનો નવકુમારનો, લાલ ત્રીજી ઘટના ઉદયમાગરનો પ્રથમ જલોચ્છવાસ જેવટની. ઘટનાથી મેવાડનું પુષ્કળ નુકશાન થયું. તે ઘટનાથી સરૈવરના પાણીએ ભરી ઉભરાઇ નગરના ત્રીજા ભાગને બોળી દીધો.

અંબજીનું ભાગ્યગગન કુમેકમે પરિવૃત્ત થયું. મં. ૧૮૫૧ માં મિંધીયાએ તેને પોતાનો ભારતવર્ષનો પ્રતિનિધિ કરી સ્થાપ્યો. અંબજી, ગણેશપંતને પોતાનો પ્રતિનિધિ નીમી મેવાડમાંથી પ્રસ્થાન કરી ગયો. શાયે અને શ્રીજી મેતા નામના રાણાના બે કર્મચારી હતા.

તે બન્ને અધિકારીઓ ગણેશપંતની સાથે રહી કામ કરતા હતા. પોતાની સ્વદપકાળબ્યાપિની પ્રયુતાથી મદમત થઇ તે ત્રણ આશામીઓએ નૃશંસભાવે મેવાડનું શોણિત પીધું. અંબજીએ ગણેશપંતને પદચ્યુત કરી તેના ઠેકાણે રાય-અંદને નીમ્યો. રાયચંદ અંબજીનો પ્રતિનિધિ થયો ખરે પણ કોઇએ તેની

વફરતા સિવદારી નહિ. કોઈએ તેને પ્રતિનિધી ગણી આદ્ય કયેઈ નહિ. રાજ્યમાં ઘોર અસાંતિ અને અરાજકતાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. નાગરિક લોકોના ધન માન હુલ્લુ. જોડાણે ઠેકાણે મોટી વિશૂળવ્રતા જોવામાં આવી. અન્યાયાર પીડિત લોકો પોકળ કંવા લાગ્યા. આવી રીતના ઉત્પીડનથી મેવાડ ભૂમિ શોચનીય દશામાં આવી પડી. આવો મુયોગ મેળવી મહારાષ્ટ્રીય હુત્રારા, રોહીલાઓ અને દ્વિમાહસિક શ્રીરંગીઓ મેવાડમાં આવી પડયા. તેઓએ રજપુત વિગેરેનું સર્વસ્વ લૂંટ લીધું, તેની માથે દુર્ધર્ષ અંદાવત લોકો પોતાના ગોત્રપતિ વીરવર અંડના ખવિત્ર મંત્રની અવહેલા કરી અન્યાયારી સૈંધવી લોકો સાથે મળી જઈ ઠેકાણે ઠેકાણે હુલ્લુ કરવા લાગ્યા. રાણાએ તેઓની ભૂમિવૃત્તિ ખેંચી લીધી. દુર્ધર્ષ અંદાવત રજપુતો મોટા સંકટમાં પડયા. તે સંકટમાંથી બચવા માટે તેઓના મુખી અણ-તસિંહે, અંબાળની પાસે જોકે દૂત મોકલ્યો. તેઓએ તેની મહાય મેળવવામાં દશ લાખ રૂપીયા આપવાનું કબજા કર્યું. નાણાના લોભીયા મહારાષ્ટ્રીએ રાખઅંદને મેવાડ થકી પ્રસ્થાન કરવાનું ફરમાવ્યું. શિવદાસ અને સતીદાસ પદચ્યુત થયા. માહુ'બ્રા મરદારે રાજસભામાં ફરી પ્રતિષ્ઠા મેળવી. તેણે અંબાળ મહેતાને મંત્રી પદે નીમ્યો. પ્રતિષ્ઠા શક્તાવત્ રજપુતો ઉપર તેણે હુમલો કર્યો. વળી યન્ને અપ્રદાય વચ્ચે ઘોર સંઘર્ષ થઈ ઉઠ્યો. પણ અંબાળ આનુકૂલ્ય મેળવ્યું. દુર્ધર્ષ અંદાવત રજપુતોએ શક્તાવત્ રજપુતોને હરાવ્યા. અને તેઓના મુલકમાંથી દશ લાખ રૂપીયા મેળવી અંદાવત રજપુતોએ અંબાળને આપ્યા.

એકવાર જે મહારાષ્ટ્રીય વીરના પ્રચંડ બળે મધ્યું રાજસ્થાન ધૂલ ગયું હતું. જેની દુશકાંક્ષા વન્હિના મમશે નંદનવન સરખું મેવાડ બગી રમથાન જેવું થઈ ગયું. તે મહાવીર ચતુર ચુદામણિ કુરનિતિ માધોણ મધીયો. સર્વ નિયંતાકાળના આદેશથી આ લોકમાંથી વિદાય થયો. ધન રત્નોના ઢગલાથી જેની પરિવૃત્તિ નહોતી, આજ તે બીણ દુનીયામાં આડ્યો ગયો. જેનું મસ્તક કોઈ દિવસ કોઈની પાસે નમ્યું નથી. આજ તેનું મસ્તક શીયાળવા કુતરાં વીગેરેના પગ તળે દબાઈ ગયું. એવું જોઈને પણ મોહાંધ માણસના જ્ઞાન નેત્ર ઉઘડતાં નથી. જીવનના સ્વસ્થકાળમાં ઉપકાર થાય નહિ ત્યારે માણસની હયાતીનો ઉદ્દેશ શા કામનો. જે આત્મોદર પૂરણ કરીને જીવન કાળ કહાડવાનો હોય તો માનવનું ચરીર લઈ જન્મવાનું પ્રયોજન શું ! પણ પક્ષીઓ પણ એ પ્રમાણે આત્મોદરનું પુરણ કરે છે, ત્યારે પણ અને માનવમાં પ્રલેહ કેવો ! માધાણ સિંધીઓ નાભાચથી પુષ્કળ ધન. અતુલ દામતા અને ઐશ્વર્યનો અધીકાર પામ્યો. પણ તેણે માનુષ્યમિત્રો કાંઈ ઉપકાર કયેઈ ખરા ! જે તે પુષ્કળ ધનનો, અતુલ

ક્ષમતાનો અને જૈશ્વર્ચના અધીકારનો સદ્ વ્યય કરત તો ભારતવર્ષનાં દુઃખ કપાઈ જાત, તેથી તેનું નામ સ્વદેશાભિમાનીના નામમાં ગણાત.

માધાજી સિંધીયાના મૃત્યુ પછી તરતજ તેનો ભત્રીજો દોલતરાવ બળ પૂર્વક તેના સિંહાસને બેઠાં તે અમથે સિંધીયાનો મોટો પુત્ર અપ્રાપ્ત વ્યવહારવાળો હોવાથી દોલતરાવે, ઘોડા આયાસથી કાકાના સિંહાસનનો અધિકાર કર્યો. દોલતરાવ સિંહાસને બેઠો કે સિંધીયાની પત્ની સાથે ઘોડા વિવાદમાં ઉતર્યો તે શણવી પ્રાહ્મણની હત્યા કરી કાયમના પાપસાગરમાં ડુબી ગયો. સિંધીયાના પ્રતિનિધિ અંબજીના હાથમાં મેવાડનું સૂત્ર હતું. રાજકુમાર અપ્રાપ્ત વ્યવહારવાળો હોઈ અંબજી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા તત્પર થયો, પણ તે પોતાનો સ્વાર્થ સાધી શક્યો નહિ, શાથી કે અનેક પરાક્રમવાળા પુરૂષો, તેની અભિપ્રસિદ્ધિના માર્ગમાં ક'ટકરૂપ હતા. તેઓમાં સિંધીયાની પત્નીઓ, લાકુબા ખીચીરાજ, દુર્જનશાહ અને ધાતનગરીનો રાજા નિશેષ પ્રસિદ્ધ હતા. પહેલાં તો મેવાડમાંથી અંબજીનું આધિપત્ય દૂર કરવા લાકુબાએ, મેવાડપતિને એક પત્ર લખ્યો, જેમાં તેણે અંબજીનું આધિપત્ય છેઠી નાંખી મેવાડમાંથી દૂર કરી દેવા તેને લખ્યું હતું. શણવી * પ્રાહ્મણે લાકુબાના પૃષ્ઠ પોષક હતા, મેવાડમાં તેઓની ભૂમિ સ્થપતિ હતી. લાકુબાનો પ્રતિકુળ વ્યવહાર જાણી અંબજીએ પોતાના પ્રતિનિધિને લખી જણાવ્યું, જે તેણે શણવી પ્રાહ્મણની ભૂમિવૃત્તિ લઈ લેવી. તેના માટે અંબજીના પ્રતિનિધિ ગણેશપંતે, શણુના મંત્રીને અને સરદારોને બોલાવી ખરામર્શ કર્યો. તેઓ સઘળાએ ગણેશપંતના પ્રસ્તાવમાં સંમતિ આપી, પણ અંદરમાં એક ષડયંત્ર કરવા લાગ્યા, તેઓએ છાનાધથી પત્ર દ્વારાએ શણવી પ્રાહ્મણને ખબર આપ્યા, “ તમે દળ સાથે યાવદથી નીસરી ગણેશ પંત ઉપર હુમલો કરો અમે મદદ આપવામાં કસુર કરશું નહિ,” શણુના મંત્રીના અને સરદારના એવા પત્રો મળવાથી શણવી લોકો દળ સાથે આગળ વધ્યા, ગણેશપંત પણ તેઓનો હુમલો વ્યર્થ કરવા એકા કરવા લાગ્યો. શાવા નામના સ્થળે બંને દળનો સમાગમ થયો. એકદમ યુદ્ધ થઈ પડ્યું. નાનો ગણેશપંત હારી ગયો, તેના સૈનિકો ચારે તરફ પલાયન કરી ગયા, તેઓની તોપો અને ઘંટુકો વિજયી શણવીના હાથમાં આવી.તે, વિષમક્ષતિ અસ્ત થઈ ચિતોડ તરફ પલાયન કરી ગયો, અંદાવત રજપુતોએ સહાય આપવાનું પ્રલોભન બતાવી તેને યુદ્ધમાં ઉતાર્યો, અંદાવતના કહેવા ઉપર તેણે આશા રાખી યુદ્ધ કર્યું. તેમાં તે ખરાબ પામ્યો. શાથી કે અંદાવત રજપુતોએ તેને સહાય આપી નહિ. અંદાવત રજપુતો તેની પ્રતિકુળતામાં

* મહારાષ્ટ્રીય પ્રાહ્મણો પણ શણવી વિભક્ત છે, શણવી પૂર્વ અને માર્દત જે લાકુબા, વજ્રમ તાનસીયા જે ઉચા દાદા, સિવજીનાના, લાલજીપંડિત, ચરોતરવંત સહિત મેવાડની કેટલીક ભૂમિનો ભોગ કરતા હતા. તે સઘળા શણવીના ગોત્રમાં પેદા થયા હતાં.

ઉત્તર્યા. નાનો ગણેશપંત ચુદ્ધેશ્વરી પલાયન કરી હામીરગઢમાં આવ્યો, ચંદાવત રજપુતોએ, તેના શત્રુ ગાયે મળી જઈ પંદર હજાર નેનિકોને લઈ હામીરગઢને ઘેરા ઘાટ્યો, તે ઘેરામાંથી બચવા વીર ગણેશપંતે મોટા ચોરથી નવ ચુદ્ધેશ્વરી પછી તેના સહળા ઉદ્યોગ બંધ ગયા. હામીરગઢના અધિપતિ ધીરાજસિંહના બે પુત્રો ચુદ્ધેશ્વરે માર્યા ગયા.

હામીરગઢના તે મહાસંકટમાંથી નાના ગણેશને અંબજીએ વિલક્ષણ રીતે જાણાવ્યો, સુખાદારે, તેને વિપદમાં આવેલો જોઈ શુભાચરાવ કદમ નામના સેનાપતિને કેટલાક સવારો અને નેનિકો સાથે તેને મદદે મોકલ્યો, તે સળળા સેનિકો વીરોદ્ધેની મદદથી સંકટથી બચી અંબજી તરફ આવ્યો. થોડે દુર ગયા, પણ સુખાસુખી નામના સ્થળે તેના ઉપર શત્રુઓએ હુમલો કર્યો. તે સ્થળે બન્ને દળ વચ્ચે ચુદ્ધેશ્વર, ચંદાવત રજપુતો મોટી વીરતાથી ચુદ્ધેશ્વરના લાગ્યા તેઓના પુષ્કળ લુગવિક્રમથી ગણેશપંતનું સેનાદળ પશ્ચાત્તપદ થયું. વિજયલક્ષ્મી, હેમ સુકુદ લઈ તેઓના શિર ઉપર તે સુકવા ઉપક્રમ કરતી હતી. એટલામાં શત્રુપક્ષના કેટલાક નેનિકો પલાયન કરી જતી ઘોડીને હસ્તગત કરવાના અભિપ્રાયે, “ભાગા” “ભાગા” એમ કહી મોટા. થોડા સમયમાં ઘોડીને પકડી, તેટલામાં મધળા એકઠા અંધ મોટા “મીલગયા” “મીલ ગયા” એમ એ મધળા શબ્દો ચંદાવત રજપુતોના કાને પડ્યા. તેઓના મનમાં આશંકા ઉત્પન્ન થઈ. “મીલ ગયા” એવા શબ્દથી તેઓને પ્રતિતિ થઈ જે સરકારી નેનિકો, શત્રુપક્ષમાં “(મીલ ગયા)” મળી ગયા. આવી ભૂળ વિનાની ધારણાથી ચંદાવત રજપુતો, રજપૂતોમાંથી લાગ્યા. તેઓને, ભાગતા જોઈ શત્રુઓ તેની વાતે પડ્યા, શત્રુઓ જે જે મંત્રુએ આવ્યા તેને મારી નાંખ્યા. એ નૈધવી સેનાને અધિનાયક ચંદન અને અનેક નેનિકો માર્યા ગયા. દેવગઢ પતિએ, તે પલાયન કરતી સેનાને લઈ શાપુરના અંતરભાગમાં આશ્રય લીધો. સુખામયી નામના ક્ષેત્રમાં તે દિવસે ચંદાવત રજપુતો નંપૂર્ણ હારી ગયા.

નાનો ગણેશપંત જે દિવસે સુખાસુખી ક્ષેત્રમાં જઈ પામ્યો, તે દિવસથી લાકુખા અને અંબજીના વચ્ચે મેવાડના પ્રતિનિધિત્વ ખાતે મોટો વાંધો ઉઠ્યો. મેવાડભૂમિ તે વાંધાનું લીલા ક્ષેત્ર થઈ પડી, જે મહાગદીય લોકોએ જંગોની જેમ ચોરી મેવાડનું લોહી પીધું છે તે મહારાષ્ટ્રીયનો લાકુખા પ્રતિદંડી મેવાડના નેજ દારોએ તેનો પક્ષ પકડ્યો. તેઓએ જાણ્યું જે નાનાનું મજારી મૈત્ર્ય હામીરગઢમાં છે. જ્યારે લાકુખાએ તે નગરને ફરી ઘેરે ઘાટ્યો, તેનો કીડલો અને ટોટ ટોડવા તેણે પુષ્કળ ગોળા વરસાવ્યા. એ હજાર ગોળાના પ્રહારે કીડાનો એક ભાગ છુટ્યો તે ભાગમાં યદુ લાકુખાએ નગરમાં ઉત્સાહ સાથે પ્રવેશ કર્યો. એટલામાં ધીરાજ

ઇગલીયા, બાપુ સિંધીયા ઈસ્વરંતરાવ વીગેરે સેનાદળ સાથે મહારાષ્ટ્રીય પ્રતિનિધિની મદદે આવ્યા. કોટાના બલ્લભમિહે પણ તેની મદદ માટે એક વિખ્યાત ગોલદાજના નીચે સેનાદળ મોકલ્યું. અંબજીનો પુત્ર તે સઘળી સેનાનો નાયક થયો. એ વિશાળ સેનાદળનો વૃત્તાંત બહી, લાકુબાએ પોતાનો ઘેરો ઉઠાવી લીધો. અને મદદગાર સેનામાથે ચિતોડમાં રહ્યો. નાના ગણેશપતે સુયોગ મેળવી હામીરગઢનો ત્યાગ કરી ગોમુંદ નગરમાં નવા આવેલા લશ્કર માથે મળી જવાનું કર્યું. તે તેની સાથે મળી ગયો. વીરીસનદીના કાઠે યુદ્ધ થવાની ગોઠવણ થઈ, નાના ગણેશપતે તે પ્રદેશનો ત્યાગ કર્યો. તે સંગના નામના પ્રધાને પહોંચ્યો, તેમને મહારાષ્ટ્રીય લોકો પરસ્પરના સેનાદળમાં ગુચાયા. રજપુતો, તે સમયે વચમા પડી તેઓનો સંહાર કરવાને ઉપક્રમ કરવા લાગ્યા.

જેથી નાનો ગણેશપત નવાબજની મદદ ન પામે એવું કરી દેવા ખીચી રાજ, દુર્જનશાહ અને મેવાડના સરદારો, સૈનિકો સાથે નાના ગણેશપતની છાવણી પાસે ફરતા હતા. પણ સાહસી ટોમસે દુર્જનશાહનો સઘળો ઉધમ બંધ કરી શાપુરથી નવું સેના દળ નાના ગણેશપત પાસે મોકલ્યું. અને તેની સાથે તે પણ ગયો. થોડા સમયમાં લાકુબા ઉપર હુમલો કરવા પ્રધાન કટકનો ત્યાગ કરી, પોતાના ગોલદાજ સૈનિકોને લઈ તે બુનાસ નદી તરફ આવ્યો પણ તેનું અભીષ્ટ મિદ્ધ થયું નહિ, લાકુબા સાથે યુદ્ધ કરવાનો ઉપક્રમ થાતો હતો એટલામાં એક પ્રચંડ વાવાઝરડું નીકળ્યું. તેની માથે સુસળધારે વૃષ્ટિ પડવા લાગી. એવો ભેરાવર વરસાદથી ટોમસનું લશ્કર નિરાશ થયું અને તેઓનું આશ્રય સ્થળ શાપુર દુર્ગ ચુર્ણ વિચુર્ણિત થયું. તે સુયોગે, લાકુબાએ, મેવાડના સરદારો સાથે, તે નિરાશ થયેલ લશ્કર ઉપર છાપો માર્યો. તે લશ્કરને તેણે કઠોર રીતે ઢળી નાંખ્યું, લાકુબા પનર તોપો અને અસ્ત્રશસ્ત્ર લઈ ત્યાંથી પ્રસ્થાત કરી ગયો. શાપુર રાજાએ નાના ગણેશપતને આઘ મામત્રી વીગેરેની મદદ કરી હતી. પણ હવે તે તેમ કરવા મંમત થયો નહિં ત્યારે નાનાગણેશને સંગના નગરમાં લાગી જવાની ફરજ પડી. મેવાડના સરદારોએ લાકુબાનો પક્ષ પકડી, નાનાગણેશપતના સઘળા આશ્રય તોડી નાંખ્યા. તેથી નાનોગણેશપત ખુદ કોધ પામ્યો. તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી, જે સુયોગ મળે તો તે સરદારને યોગ્ય શાસ્ત્ર આપવી. પ્રતિહિંસાનો ઉપયુક્ત સમય આવી પહોંચ્યો. વપકાળ વીતી ગયો. શરદના પ્રિયર રોડતારે મોર્ગ સુકાઈ ગયા. તેણે અંબજીની પાસેથી નવી સેના

સંવત ૧૮૫૬ (ઈ. સ. ૧૮૦૦) માં એ સુદના સંવદિત સર્ગ, લાકુબાએ શાપુર રાજાને સહાજપુરનો જનપદ આપ્યો.

મેળવી, બાકુલાના વિરૂદ્ધ ઉતરવાનું શરૂ કર્યું આરાવલી શેલમાળાના પાદપ્રસ્થે ચંદાવત રજપુતોની જે સઘળી ભૂમિ સંપત્તિ હતી, તે સઘળા ઉપર તેણે રાષ્ટ્રાધિપત્ય દુરમતો કર્યે. ત્યાંના અધિવાસીઓને તેણે પેશાચિક રીતે ખીડા આપી. ટોમસે દેવમદ અને આમીન ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો. ટોમસ, જ્ય ઉપર જ્ય મેળવી. લોકો ઉપર નૃશંસાચરણ ચલાવવા લાગ્યો. એટલામાં વિધાતાનો ભયંકર દંડ અંગજીના માથા ઉપર પડ્યો. તેને તેના શાસનાધિકારથી વિચ્છુત કર્યે. તેના ઠેકાણે લાકુખાની નીમણુંક થઈ.—

કમે કોરીતુલ અને પુનાની નામના બે નમરો તેણે હસ્તગત કર્યા, તે પુનાનીના નગરવાસીઓએ પોતાના રક્ષણ માટે મોટું વીરતત્વ બતાવ્યું પણ મહા-વીર ટોમસે, તે નગરને જમીનદસ્ત કરી દીધું, મેવાડનો આ વિષમ કાળ સંકટ હતો, દુર્ધર્ષ સિંધીયાએ મેવાડને કરદ રાજ્ય ગણ્યું.

નવીન પ્રતિનિધિ લાકુખા, સિંધીયાની અનુમતિથી એક મોટા સેનાદળ સાથે મેવાડમાં પેઠો, સિંધીયાએ શા ઉદ્દેશે તેને ત્યાં મોકલ્યો. તે કોઈ જાણી શક્યું નહિ, પણ સિંધીયાના પ્રતિનિધિ લાકુખાને આવતો સાંભળી મેવાડવાસીઓ પૂજ્યા લાગ્યા. અચ્છ મહેતો રાણાના મંત્રી પદે નીભાયો, તેની સાથે ચંદાવત રજપુતો પણ તેઓની પૂર્વ સત્તા પામ્યા, અગાઉની જેમ મંત્ર લવનમાં સઘળું કાર્ય ચલાવ્યા. હજામ રૂપિયા મેળવવા લાકુખાએ બેનરીબ શાપુર રાજાને ધમક આપી, જલમસિંહની લાલસા અનેક દિવસથી હજાજપુર ઉપર પડી હતી અજ્ઞાત મુઘી હજાજપુર હસ્તગત કરવા તેણે અનેક કૌશલ કર્યા પણ તેનું કૌશલ સફળ થયું નહિ તોપણ તેણે હજાજપુર મેળવવાની આશા છોડી દીધી નહિ, આશાના મુયોગમાં ભૂલપાત્રી તે હજાજપુર મેળવવા તત્પર થઈ ગયો. આ સમયે તે મુયોગ પાત્રી તે નિશ્ચિત રહ્યો નહિ મરાઠા વીર લાકુખા આજ નાણા માટે હજાજપુરને બંધકમાં આપે છે એમ જાણી તે નિશ્ચિત બેસી રહે! જાંબક રાખવાથી કમે હસ્તગત થઈ જવાની સંભાવના એવો મુયોગ જલમસિંહ કેમ છોડી દે, હુડીદારાએ લાકુખાએ માંગેલા પૈસા પુરા પાડી હજાજપુર અને તેના તાબાના મઘમાં ગામડાં હસ્તગત કરી દેવામાં જલમસિંહ ક્તોમંદ થયો. હજામ રૂપિયા મેળવ્યાથી પણ દુરાકાંક્ષ લાકુખાને તૃપ્તિ થઈ નહિ. તેણે રાણા

— વગ્ન તાતરીયા અને ગકમ નારાયણ એ મઘે સિંધીયાના મંત્રીપદ ઉપર દત્તા તે વગ્ને સપ્તરી ગ્રામમાં પેદા થયેલા. તેઓએ અજ્ઞાતીય લાકુખાને મદદ કરી. નાનાગણે સર્પતનો અધિકાર તેઓએ લાકુખાને અપાવ્યો.

પાસે ચોવીસ લાખ રૂપિયા માગ્યા. રાણા તે આવી શક્યો નહિ. લાકુબા તે બળ પુર્વક લેવા તત્પર થયો. ચમકિંકર સદશ મરાઠા સેનિકો મેવાડના ગામે ગામ ભરી તે નાણા ઉઘરાવવા લાગ્યા. લાકુબા સંતુષ્ટ થયો. તેનો અર્થ લોક થોડા સમયના માટે પ્રશમિત થયો તેણે યથોક્ત રાવલાબેને પોતાના સરકારી પદે નીગ્યો. લાકુબા મેવાડ છાંડી જયપુર તરફ ચાલ્યો. તે સમયે, ભારત દે-
નમાં ધીમે ધીમે યુરોપવાસીઓ સહવાથી પાશ્ચાત્ય રણ નીતિ રાજ્યોએ સંઘર-
વાતું શરૂ કર્યું, તે રણ નીતિનું સાક્ષ્ય ભેઈ રાજ મંત્રી અગ્રજનો સહકારી પ્રતિ
નીધિ મોહરામ તેનું અવલંબન કરવા આતુર થયો. પણ વેતન ભોગી વિદેસી સેનિકો
અને વિશાળ ગોળંદાજ સેના રાખવામાં પુષ્કળ નાણાનો ખર્ચ થાય તેમ હતું,
તે નાંણા કઢાડાવવા સરદારોને તેણે લખ્યું, સરદારોએ ક્રોધ પામી તે મંત્રીને કેદ
કર્યો. તેનો લાઈ શીવદાસ કોટાના રાજ્યમાં હતો તેને રાણાએ બોલાવ્યો.

ઈ. સ. ૧૮૦૨માં ઈંદોરના રણદેવમાં મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના શાસન સંબંધે
પોતપોતાના ભાગ્યની પરિક્ષા કરવા, જે એક લાખ પચાસ હજાર માણસ એકઠા
થયેલ હતાં. તેમાં હોલકરના માથા ઉપરથી રાજમુકુટ ખસી પડ્યો. તેની રાજધાની
ગજરાજ તોપ બંદુક વીગેરે શત્રુના કબજામાં ગયું.

તે છેવટે નિરૂપાય થઈ મેવાડ રાજ્યમાં પલાયન કરી ગયો. પણ તેથી
તેનો નિસ્તાર થયો નહિ. વિજયી સિંધિયાના જ્યોત્સ સરદાર સદાશિવ અને
ખજારાવ, તેની પછવાડે પડયા. મેવાડમાં પલાયન કરતાં કરતાં ત્યાં આવેલ રત્નામના
કીલ્લાને સિંધિયાએ હુડી લીધો અને શક્તાવત રજપુતનો ભીંડી નામનો કીલ્લો
તોડી પાડ્યો. શક્તાવત રજપુતો બીલકુલ લયાકુળ થઈ પડયા. શાઉપાયથી હુઈત
મરાઠા લોકોના હાથમાંથી બચી જવું તે ઉપાય શોધવા તે અસમર્થ થઈ પડયા.
ક્રમે આ સમાચાર રાણાના કર્ણભાગ્યર થયા. ભીંડી કીલ્લાનો ત્યાગ કરી હુઈત
મરાઠાઓ ઉઘપુર ઉપર પડયા. તે સમયે ઉદયપુરની રક્ષા કોણ કરે ! રાણાએ
આત્મરક્ષાને ઉપાય શોધી કઢાડ્યો. સિંધિયાના પછવાડે પડેલા કોહલકારની પાસે
આવી જવાથી તેણે ભીંડીનો ત્યાગ કર્યો એટલેકે તે નગર તેના આક્રમણમાં
આવી ગયું નહિ, પોતાની ઇષ્ટસિદ્ધિ બ્યર્થ થઈ ગયેલી ભેઈ હોલકર પુણ્ય
તીર્થ નાથદ્વાર પાસે આવ્યો. પોતાના પરાજયથી તે નિશ્ચિતરૂપે મર્મ પીડીત
થયો. હોલકર ઉન્મત્તના જેવો બની ગયો, નાથદ્વારના પવિત્ર મંદિરમાં ઉભા રહી ભક્ત
હૃદયે હોલકર દેવવિગ્રહને હજારો અભિશાપ અને શ્રીકૃષ્ણના નામે હજારો ગાળો
દેવા લાગ્યો, છેવટે કૃરમૂર્તિ ધારણ કરી નાથદ્વારના પુરોહિત પાસેથી અને નગરવાસી
ઓ પાસેથી ત્રણ લાખ રૂપિયા તેણે લીધા, જે તેની પાચવી વૃત્તિની પત્તિસિ

કરી શક્યું નહિ તે તેનાથી અત્યંત ચીડિત થયું. ટોડકર તેને કેદ કરી પોતાની ઘાવણીમાં લઈ ગયો. ત્યાં સુધી તેની પાનેથી તેને નાણા ન મળતા ત્યાં સુધી તે તેના ઉપર બુલ્લમ કરતો હતો.

હોલકર હીંદુ થઈ હીંદુના દેવ ઉપર અને હીંદુના દેવસ્થાન ઉપર બુલ્લમ કરશે એમ નાથદ્રાવ્ના પુરોહિત દામોદરજીએ પહેલાં જાણ્યું નહિ. હવે હોલકરના નિવાસથી તેણે જાણ્યું જે નાથદ્રાવ નિનાપદસ્થાન નથી, દામોદરજીએ નાથદ્રારના અધિપતિ, કોતારીઆના મઘદાગ નાથે તે વિષયની મત્તલકત કરી, મત્તલકત કરતાં માહુમ પડ્યું જે ઉદયપુર નિગપદસ્થાન છે, ત્યાર પછી દામોદરજીએ દેવ ભોજ્ય મઘગી મામઝી માથે દેવપ્રતિમાને ઉદયપુરમાં લાવી મુઠી કોતારીયા મઘદાગે, ઘોડા ઘણા નેનિકોને માથે લઈ તે મૂર્તિ ઉદયપુરમાં પહોંચાડવા મદદ કરી પોતાના નગરની મંચુએ આવતાં દુર્દાંત ટોડકરના કેટલાક નેનિકોને તેની ગતિરોકી તીવ્રસ્વરે કહ્યું, તમાન ઘોડા અમને આપો, નહિ તો થોડાં શાસ્ત્રિ પામશે, તે વિગ્ગ-પુત પૃથ્વીરાજનો વશ થઈ હતો તે શુ મહાનાથીય લુટાગથી ભય પામે ખરો? મિહના ઉંઝા કુળમાં પેદા થઈ શુ શીયાળના પગે નમે ખરો? દુલ્લ કર નેનિકોના વાક્ય માભગી કોતારીયા મઘદાગુ શરીર કોધથી નગગી ગયું તેણે તે મમયે પ્રતિજ્ઞા કરીને મરી જવું બહેતર પણ દુનચારી લોકના હાથમાં ઘોડા આપવા બહેતર નહિ પોતાના ઘોડા સ્વારો માથે કોતારીયા મઘદાગ શત્રુ ભિપર પડ્યો અને અદ્ભુત ગુણોત્તમા ગેશલ બતાવી મળ્યું પામ્યો, કોતારીયા મઘદારના પડવાથી નાથદ્રાર અશ્વિત અનસ્થામાઆવી પડ્યું. હીંદુ કુલાગાં હોલકર એ અરશિત તીર્થક્ષેત્રમાં પેહો દેવાવયની ખરૂંકી દઈ મામઝી તેણે લઈ લીધી.

દેવગ્રંથ હજી કરનારો હોલકર, સિંધીયાની વિકટ શત્રુની ભયથી નિન્તાર પામ્યો નહિ નાથદ્રારનું સર્વસ્વ અપહરણ કરી, તે બુન્દેરા અને શાહપુરમાં જઈ નાણાનો સમ્મલ કરતો કરતો અજમેરમાં ગયો અજમેરમાં મહમદ ખાન પીંગુ એક ભજનાવય હતું. હોલકરે પોતાના લુટના દ્રવ્યમાંથી કેટલોક ભાગ તે ભજ નાલયના ચાચકોને આપી દીધો અને તે નગર છેડી જયપુર તરફ આપ્યો. સિંધીયાના સેનાનિઓ નેવાડમાં આવી, રાણાનું ચોખિત ચોપણ કરવા માટે, તેની પાને ત્રણ લાખ રૂપીઆ માનવા લાગ્યા કોલાગામાં એટલા બધા રૂપીઆ નહોતા કે તેથી દુનચારની મનોવામનાની તૃપ્તિ થાય રૂપીઆ ન આપે તો રાણાનો નિન્તાર નહોતો, છેવટે બેનગીબ નાણાંએ, પોતાના પગિગની મામઝી અને અંત પુરની રાણીઓના દાગીના વેચી તેના નાણા કરી, તે આપી સિંધીયાની મનમૃત્તિ કરી પણ તેથી, દુર્દાંત મહાનાથીયની વિપદિગ્ધ છરીથી વચ્ચો.

નહિ. નિંધીયો, ત્રણ લાખ રૂપીઆ પાત્રી નિસ્ત થયો ખરો, પણ મેવાડના મુખેદાર યશોવંતરાવ જાઉંએ, એક તાલિકા તૈયાર કરી તેમાં લખેલ નાણાં સંગ્રહ કરવા પોતાના કર્મધ્યક્ષ તાનશીયાના હાથમાં તે આપી. ત્યાર પછી નાણાંના સંગ્રહ માટે મોટી ધુમ ચાલી. રાજ્યના સરદાર, સામંતો, વચ્ચિકો વીગેરે દુર્વૃત્ત મહારાષ્ટ્રીય લોકોના પ્રયત્ન આ ઘાતે હેરાન થઈ માંગેલા નાણાં કહાડી નાંખવા લાગ્યા.

જે સમયે મેવાડના બેનશીખ અધિવાસીઓ એવી રીતે દારૂ પીકાથી પીડાયલા હતા. તે સમયે, મુપ્રસિદ્ધ લાકુખાએ, પોતાના અધિપતિથી અપમાનિત થઈ અમલ મનોવેદનાથી સાક્ષ્યા સરદારના નીચે આશ્રય લઈ, પોતાના જીવનનું વિસર્જન કર્યું. તેના મૃત્યુ પછી તરતજ અંબુજનો ભાઈ બળરાવ, લાકુખાના પહે નીમાયો. બેનશીખ બળરાવે પુષ્કળ દુર્દશા ભોગવી. તે દુર્દશાના સમાચાર સાંભળી બલમસિંહ અત્યંત મર્મહિત થયો. બળરાવ, તેનો બંધુ હતો. આજ તે ગત્રુના કારાગારમાં અવિરૂદ્ધ હતો. એટલે કે તેને મૂકત ન કરી સદાશય બલમસિંહ શી રીતે, નિશ્ચિંત થઈ રહે. તે તેનો ઉદ્ધાર કરવા દૃઢ પ્રતિજ્ઞા વાળો થયો. ભીંડી અને લાઉવાના શક્તાવત રજપુતોને સાથે રાખી, રાજધાનીની સંમુખે ચૈલ નામના ગિરિમાર્ગના મુખે ઉભો રહ્યો. રાણાએ તે દ્રોહી સરદારોનો સંહાર કર્યો હતો તેનું મંગળ થાત. પણ રાણાનું દુર્ભાગ્ય કે તે મંગળવિધાન કરી શક્યો નહિ. રાણો, પોતાના દળ સાથે આવી તે ચૈલગિરિમાર્ગ શીકી ઉભો રહ્યો. પાંચ દિવસ મુધી બન્ને દળ વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું. છઠ્ઠા દિવસે રજપુત રાજ પરાજીત થયો બળરાવને છોડી દેવા તેને ફરજ પડી. એ યુદ્ધમાં જે સંધિ થયો. તે સંધિના સારના અનુસારે બલમસિંહ સમળા જહાજપુર પ્રદેશને પામ્યો.

સંવત ૧૮૬૦ (ઈ. સ. ૧૮૦૪) માં ભગનહૃદય હોલકરે, પોતાનું પૂર્વ બળ વધારી, પ્રતિજ્ઞા પિપાસા શાંત કરવા માટે દક્ષિણ રાજ્ય છોડ્યું. જે ભીંડી નગરના સરદારે, તેની વાસના પૂર્ણ કરી નહોતી તે સરદાર આજ મરાઠા સરદાર પ્રદીપ્ત રોષાનળથી પડ્યો. તેણે દળ માથે જઈ ભીંડીના કીલ્લા ઉપર હુમલો કર્યો. કોઈ તેનાં ભયંકર હુમલાને અટકાવી શક્યું નહિ કીલ્લાના રક્ષણના માટે કોઈ રહ્યું નહિ. કીલ્લાનો સમૂળ ધ્વંસ થવાનો ઉપક્રમ થયો. તે કીલ્લાના સરદાર, રક્ષણનો બીજો ઉપાય ન જોઈ હોલકરને બે લાખ રૂપીઆ આપી તેની સાથે સંધિ કર્યો. ભીંડીના સરદારના હૃદયમાં ગ્રોષિતનું પાન કરી હોલકરની તૃપ્તિ ન થતાં તે ઉદયપુર તરફ ચાલ્યો. તેના આવવાનો વૃત્તાંત સાંભળી રાણાએ, સંધિ કરવા,

સંવત ૧૮૫૬ (ઈ. સ. ૧૮૦૩) માં દુર્ધર્ષ મગદા લાકેના ઉમીડનથી મેવાડ જમિની એવી રીતની હાલત થઈ.

અજીતસિંહ નામના એક શબ્દને દૂત સ્વરૂપે તેની પાસે ઓકડ્યો. હોલકર ઉદયપુ-
રમાં પેસતો હતો એટલામાં અજીતસિંહ સાથે તેનો મેળાપ થયો. અજીતસિંહ
તેને રાણાનો મનોભિલાષ કરી સંભળાવ્યો. તે ઉપર દુરાચાર મરાઠાપતિએ જવાબ
આપ્યો. કે જ્યાં મુખી ચાલીશ લાખ રૂપૈયા નહિ મળે ત્યાં મુખી ઉદયપુર હું છોડું
તેમ નથી. થોડા સમયમાં આ સમાચાર રાણાના કાને પહોંચ્યા. રાણાનો આંતરિક
ભય ખમણો વધી પડ્યો. આત્મરક્ષા કરવા માટે બીજો ઉપાય ન જોતાં તેણે
તે રકમ આપવાનું કબુલ કર્યું. કેવું આશ્ચર્ય! કેવો વિષમભ્રમ! રાણો બીમસિંહ
એટલો બધો બીકણુ ! એટલો બધો કાપુરુષ ! ગિરહોટ કુળના સામાન્ય ગુણો
પણ તેનામાં નહોતા ! તે વીર કેશરી પ્રતાપસિંહનો વંશધર નહોતો ! ત્યારે તે
જનનમાન્ય પવિત્ર ગિરહોટ કુળમાં કેમ ઉત્પન્ન થયો. ત્યારે વિરગુહામણિ પ્રતા-
પસિંહની ગાદીએ કેમ ખેંચા, આજ પ્રભાતું સર્વસ્વ અપરત થયું. રાણો આત્મ
રક્ષણ માટે વ્યાકુળ થઈ મરાઠા હૃદયનું પદલેહન કરવા લાગ્યો. જે સામાન્ય
જીવન રક્ષા માટે તેણે અસંખ્ય પ્રભાતું સુખ સ્વાસ્થ્ય ગુમાવ્યું. તે જીવન રક્ષાનું
પ્રયોજન શું ! વિપદમા પડેલ, લાંચન પામેલ, અપમાન પામેલ અને પદ નીચે
હલાયેલ પ્રભાતના રક્ષણ માટે જે જીવન કામમાં ન આવ્યું તે જીવનનું કળશું ?

ચાલીશ લાખ રૂપૈયા લઈ સંધિ કરવા દુરાચાર મરાઠાઓએ વાસના બતાવી,
મેવાડની આવી દુરવસ્થામાં એટલી બધી નાણાંની રકમ અપાય તેમ નહોતું.
રાણો વિષય ચિંતામાં પડ્યો. નાણાંની રકમ ન આપવાથી સર્વ નાશ થાયો
એમ ભણી તેણે પોતાના અને રાજપરિહરના અલંકાર વીજેરે વેચ્યા. તેથી કરી
બાર લાખ રૂપૈયા એકઠા થયા. ચાલીશ લાખ રૂપૈયાની જોગવાઈ કરવાની હતી
નાણાં આપવામાં નિષ્ફળ થયેલા રાણાને બોધ મહારાષ્ટ્રીય મૈનિકેએ લાઉવા અને
બેઠનોર જનપદ ઉપર હુમલો કર્યો. તે જે જનપદો તેઓએ કળને કરી લીધા
છેવટે ઘણાં નાણાં મેળવી તે તે જનપદ તેઓએ છોડી દીધા. તેથી પણ દુરાચારની
ધનતૃષ્ણા પ્રશમિત થઈ નહિ, છેવટે દેવગઢના કીલ્લાનો કબજો લેતા સાડા ચાર
લાખ રૂપૈયા તે પામ્યો, એ રીતે કમાયત આઠ માસ રહી, તેણે મેવાડનું ચોખ્ખું
ગ્રામણ કર્યું. ત્યાર પછી દુરાચાર હોલકર ઉત્તર પ્રદેશ તરફ આડ્યો.

જે સમયે પ્રબળ પરાક્રમ સ્વેચ્છાથી ફરનીતિવાળા મહારાષ્ટ્રીય લોકોની
પરાની સ્વાધિપત્ય અને અધમનૃશંસતાના ભેરથી કમભોર સ્વપુત્રો પીડા
પામતા હતા તે સમયે સ્વેતદ્રીપથી બળિષ્ઠ કે ગ્રીટીશકેસરી, ભારતવર્ષમાં
આ પહોંચ્યા. તેની વિકટ ભૃકુટીના દર્શને કુટીલ મસાહન્ય હૃદય કેપી ગયાં,
તેઓનું મિહિરન પૂજી ગયું, ભારતવર્ષમાં ગ્રીટીશસિંહની કમિત ગ્રારવોગતિ

બેઠ તેઓ જુદી જુદી જાતની આશંકાથી આકુલ થયા. તે આશંકામાંથી નિર્ભય થવા માટે ખ્રીડીશશાસનવૃક્ષના મૂલદેશમાં તેઓ કુઆડના ઘા કરવા લાગ્યા. સ્વભૂતિયના સ્વાર્થરક્ષણનો મુખ્યઉદ્દેશ સઘળા મરાઠાના હૃદયમાં આવી ગયો. તે ઉદ્દેશ સાધવા તેઓ પરસ્પરનો વિદેશ ભાવ જુદી જાતે એક અભિન્ન સહાનુભૂતિના સૂત્રે બંધાય ગયા. હવે હોલકર અને સિંધિયા વચ્ચે કાંઈ વિવાદ રહ્યો, નહિ સિંધિયાના ક્રોધાગ્નિના ભયે જે હોલકર ભારતવર્ષના નગરે નગરે જાતકતો હતો. આજ લોકોના નાસકંકટ કાળે, સઘળા અપમાન ભૂલી જઈ તે હોલકર સિંધિયાને બંધુભાવે ભેટ્યો અને અંગ્રેજને ભારતભૂમિમાંથી કહાડી મુકવાને દૃઢપ્રતિજ્ઞ થયો. મેવાડની છુટ કરી હોલકર શાપુરમાં હતો એટલામાં સત્તેન્ય સિંધિયાનું પ્રચંડ સેનાદળ મેવાડના પ્રાંત દેશે આવ્યું. થોડા સમયમાં પરસ્પર મૂલાકાત થઈ અંગ્રેજ સંબંધે જુદી જુદી જાતની વાર્તા આવી. તેઓની સામે ખડગ લેવા તે જાને તૈયાર થયા, પણ તેઓ કુક્ષણે અંગ્રેજ કેસરીની વિરૂદ્ધ ઉતર્યા. તેઓનો ઉદ્યમ સફળ થયો નહિ. તેઓને ખ્રીડીશ સિંહના ચરણ તળે અવનત થઈ ખડવાની ફરજ પડી.

ખ્રીડીશસિંહના પ્રબળ પરાક્રમથી હુદ્દત મરાઠા લોકોનો વિષદંત ભાંગી ગયો. સિંધિયા અને હોલકર બંનેનો સંચય કરી, ખ્રીડીશસિંહ વિરૂદ્ધ ઉતરવા તૈયાર થયા, તેના સઘળા ઇલાજો વિનષ્ટ થઈ ગયા. તોપણ તેઓ એક મૂહુર્તના માટે પણ પ્રતિશોધ લેવા નિરાશ થયા નહિ. તેઓની પ્રતિશોધ પિપાસા બળવાળી થઈ. પણ તેઓને એટલું બધું સાહસ નહોતું કે જાહેરમાં તેઓ ખ્રીડીશસિંહ વિરૂદ્ધે પ્રતિદ્વંદ્વિતામાં ઉતરે. ઇ. સ. ૧૮૦૫માં વર્ષાકાળે, એકનેતરના પ્રશસ્તક્ષેત્રમાં રહી હોલકર અને સિંધિયા, પોતાનાનું સેનાકંટક સ્થાપી અંગ્રેજ વિરૂદ્ધે યુદ્ધ ચલાવવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. અંગ્રેજો સાથે કેવી રીતનો બંધાર કરવો તે વિચારનો પ્રધાન ઉદ્દેશ હતો. નર્મદાના તટતીરે રહેલો સર્વોત્તમ જનપદ જે પુષ્કળ ઉપજ આપનારો હતો. તે જનપદ મરાઠાના હાથમાંથી ખસી ગયો. જે પ્રચંડ સેનાના બળે ભારતવર્ષમાં તેઓ પુષ્કળ પ્રભુતા પામ્યા હતા, તે સેના, પગારવિના ઉન્મત્ત અને નિરાશ થઈ ગઈ. વીરપ્રસૂ રાજસ્થાન ભૂમિ આજ વીર શૂન્ય હતી. આજ મરાઠાના પગ નીચે તે વિદલિત.

રાજસ્થાનના તે અધ-પતનકાળમાં ખ્રીડીશસિંહ ધીરેધીરે તે પ્રદેશમાં પેસી, મરાઠા પિશાચને તે દેશમાંથી કહાડવા લાગ્યો. અંગ્રેજ અને મરાઠા વચ્ચેનું ભયંકર યુદ્ધ થોડા દિવસ માટે સ્થગિત થયું. યુદ્ધ ફરી યાશે એવી આશાથી મરાઠાઓએ પોતાના પરિવાર ધન વીંગેરેને મેવાડના કીર્ણાઓમાં રાખ્યા. અંદાવત

રજપુતનો મુખ્યપાત્ર મરદાગનિંહ ગિધીયાની મભામાં સાળાનો પ્રતિનિધિ ગીનાઇ
રહે. અંગણજો, ગિધીયાના મંત્રલવનમાં પાપુ ઉચ્ચાનન એજન્ડું

મેવાડપતિએ અગાઉ અંગણના પ્રતિદ્વંદ્વિ લાકુખાની મદદ કરી હતી. તે
અંગણ ભુક્ષી ગયો નહોતો. સાળાના તે વ્યવહારથી અંગણના હૃદયમાં અગ્નિ રૂઝ-
ગતો હતો. તે અગ્નિ પ્રશમિત થયો નહોતો. આ ક્ષણે તે પ્રચંદ વેગે ગંગા ઉઠ્યો
તે હૃદયમાંની વીકટ જ્વાળાથી અતિગ્રમ પીડા પામી તે પ્રતિગ્રોધ લેવા ઉન્મત થઈ
ગયો. પ્રધાન પ્રધાન મરાઠા મેનાપતિઓને મેવાડ ભૂમિ વહેંચી આપવા તે ઉદ્યોગ
કરવા લાગ્યો. પણ તેનો તે ઉદ્યોગ સફળ થયો નહિ. તેના તે પાપમય વિચારો
ભેદ શક્તાવત સરદાર મંત્રામનિંહ તેના એક કાર્યમાં વિન આપવા તૈયાર થયો.
અને હોલકર માથે એકઠો થઈ ગયો. તે પોતાનો વિચાર પાર પાડવા તૈયાર
થયો. સંત્રામનિંહ કરતાં વધારે મત્તાવાળો એક આશામી અંગણના વિરૂધ્ધે ઉભો
થયો. તે દુશચાર પ્રભુપત્ની બાઈજીબાઈ. બાઈજીબાઈ રજપુત શત્રુ ગિધીયાને
પરણી હતી ખરી પણ તે રજપુત જાતિના ગૌરવ અને મંથાન જોવામાં અંધ નહોતી.
સંસ્થાન મધળા પ્રદેશની તે પૂજા કરતી હતી. તે જાણતી હતી જે મેવાડ ભૂમિ
લીંદુ સ્વાધીનતાની લીલાભૂમિ. પ્રસિદ્ધ કૃતનિર્મિત શુરજસવ. બાઈજીબાઈનો
ચિતા થાય દુશચાર પિતાના ઐરસે જન્મ લીધાથી શુ થાય ! બાઈજીબાઈ કુત્રી
કુળમાં શીરામણી હતી દુષ્ટતા અંગણનો દુરબીસધી જાણી તેને વિક્રમ કરવા એક
વાળી થઈ અને સઘળી રજપુત જાતિને એક મુઠ્ઠે બાંધી દેવાને આધામ કબ્બા
લાગી જે અદાવત અને શક્તાવત પરસ્પરના ઘોર અનુએ. આજ મેવાડના
નાભાગ્યે તેઓએ પરસ્પરનો વિદેષ ભાવ ઊડી દીધો, અદાવત મદદાર મરદાગનિંહ
પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વિ મંત્રામનિંહ માથે એકઠો થઈ દુષ્ટ અંગણનો દુરબીસધી વ્યર્થ
કરવા તત્પર થયો. અદાવત અને શક્તાવત પંચોક્ષી કીમનદાન માથે એકઠો મળી
ટોલકર પાને ગયા અને ગર્વના સ્વરે બોલ્યા, મકાગાદપનિ ! આપે મેવાડ ભૂમિ ચંચી
દેવા અંગણને હટોલ છે તેનું તે વાક્ય માંસાગી હોલકર અખંત વ્યથિત થયો.
જે સમયે મધળી મેવાડભૂમિએ મેવાડપતિ સાળાની દુરવસ્થા તેના હૃદયમાં ઉતારી
તેણે વન ગંભીર સ્વરે કયું. ના ના ! તે બને તેણે નથી, હું આપની પાને ગપથ કરી
હું મું જે મેવાડની એવી હૃદયશા હું થવા હમ્મ નહિ. તમે મટું એક પ્રાર્થનાઓ.
દીર્ઘકાળની શત્રુતા ભુક્ષી એક ખીજને હૃદયમાં ધારણ કરો, અને એકત્ર કમુળા પા-
ળી પી એક પ્રાણને પશ્ચિમ આપો. હોલકરના વાક્યથી સઘળા આસ્વસ્ત થયા.
હોલકર અદાવત અને શક્તાવતને માથે લાઈ ગિધીયાની મભામાં આવ્યો. તે શાંત
અને ગંભીર ભાવે બોલ્યો, “ મણે દેવા ઉચ્ચા કુળમાં જન્મ્યો છે તે આપ મારી
રીતે જાણે છે, આપણે જે પ્રભુ છે તેનો સામે પૂજ્ય પ્રભુ છે. ત્યારે તેની

વિરૂધ્ધે શત્રુતા ચલાવવી તેમાં આપણી ચોલા છે ખરી ! આવા સંકટ કાળમાં તેને સર્વ નાશ કરવા આપણે તતપારણ કરવું ઠીક ગણાય ! ગણાની જેમ પૂર્વ પુરવની ભૂમિ અન્યાય કરી આપણે લઇ લીધી છે તે તેને પાછી આપવી તે ઠીક કે વહેંચી લેવી તે ઠીક ! ધિક્કાર છે આપણા રાજ્યને ! આપની જેવી ઇચ્છા હોય તે પ્રમાણે આપ કરો, પણ હું તો શપથ કરી કહું છું જે રાણાનો પક્ષ કોઇ દીવસ છોડીશ નહિ. હું હાલ મેં મેળવેલો નીમવહેરા નામનો જનપદ રાણાને પાછો આપું છું. હોલકરના તેજેમય ગંભીર વચનો સાંભળી સિંધીયો ચુપ થઇ ગયો. હોલકરનાં વાક્યો તેના તદ્દયમાં તળસ્પર્શી થયાં.

ચતુર હોલકરે ફરી તેજેમય વાણીએ કહ્યું “ વળી બીજી આપ વીચારી જુઓ આ ક્ષણે રાણો આપણાં પક્ષમાંથી નીસરી જાય તો આપણને કેટલું તુકસાન થાય તેમ છે. શ્રીરંગી સાથે યુદ્ધ થાય તો આપણે આપણા પરિવાર વીગેરેને કયાં રાખવા ! રાણાની સાથે આપણે જો એક પ્રાણ હશું તો તેના કિલ્લા વીગેરે સ્થળો આપણા પરિવાર વીગેરેના રક્ષણ માટે મળશે. વિચારી જુઓ ! તેમ થવાથી આપણને વિપદ ઘેરી શકશે? હોલકરના તેજેમય વાક્યથી સિંધીયાના મનમાં ચારી અસર થઇ. સિંધીયાના મનમાં જે અગાઉતુ તોફાન ઉઠ્યું હતું તે પ્રશમિત થયું. સિંધીયાનું તદ્દય આશ્ચર્ય ‘રીતે બદલાઇ ગયું. હોલકરના વાક્યને તેણે પવિત્ર મંત્ર જેવા જાણ્યાં. તેણે તે પાળવાનો વિચાર કર્યો. રાણાના હૃતને છાવણીમાં રહેવા તેણે ગોઠવણ કરી, હોલકરની અને સિંધીયાની છાવણી વચ્ચે દશ કોશનું અંતર હતું, તેઓને પરસ્પર સમાલાપ કરવા હોય તો દુષ્કર નહોતું. તેવામાં મુશ્કેલીદારે વૃદ્ધિ પડી. માર્ગ પુષ્કળ કાઢવ વાળા થઇ ગયા. વર્ષાઋતુના તે ભયંકર કાળે હોલકર એક દીવસ પોતાની છાવણીમાં બેઠો હતો. એટલામાં ચોકીદારે આવી તેના હાથમાં એક સંવાદપત્ર આપ્યું. હોલકરે આગ્રહથી તે સંવાદપત્ર વાંચ્યું, વાંચીને તે સંવાદ પત્ર દૂર ફેંકી દીધું, અને પૃથ્વી તરફ નજર રાખી તે પોતાના હોડ કરડવા લાગ્યો. તે સમયે તેના નેત્રમાંથી અગ્નિ ઝરવા લાગ્યો. કેટલોક વખત એવા ભાવમાં નીકળ્યો. હોલકરે પોતાના અનુચરને હુકમ આપ્યો જે રાણાના હૃતને હાલ અહિં લાવ. હોલકરના એ આકસ્મિક મનોવિકારનું કારણ હતું. તેણે તે સંવાદપત્રના પાઠથી જાણ્યું જે રાણાનો ભીરૂબક્સ નામનો હૃત મરાઠા લોકોને મેવાડમાંથી કહાલી મુકવા ટંકમાં રહેલ જીરીશ સેનાપતિ લોડ લેક સાથે પ્રપંચ કરે છે.

થોડા સમય પછી કીસનદાસ અને મેવાડના બીજા કેટલાક હૃતો હોલકરના દરબારમાં આવી પહોંચ્યા. રોષોન્મત હોલકરે તે સંવાદપત્ર કીસનદાસ ઉપર ફેંક્યું તે રોષકયાચિત લોચને કંઈ સ્વરે બોલ્યો, “ વિશ્વાસઘાતક મેવાડી લોકો શું આ પ્રમાણે મારી સાથે ચાલશે ! તમે સહુની સાથે આ પ્રમાણે આચરણ કરો છો ! વિચાર કરી

ભુઓ ! મેં તમારા પ્રભુના માટે આત્મીય જનનો ત્યાગ કર્યો, સિંધીયાના રોષ ઉપર નજર રાખી નહિ, આજ શ્રીરંગીઓની સાથેના શત્રુતા કાળમાં શીરીતે હીંદુભતિ એકતા સૂત્રે બંધાયો. તમારો પ્રભુ, સઘળાનો ત્યાગ કરી શ્રીરંગીની સાથે સલાહ કર્યો. દીક્ષી સી હામનની પ્રભુતા હું સ્વીકારીશ નહિ એમ જોઈ ગઈ બોલે છે તેનું પરિણામ શું આ આશુ. રાણા હોતે તેને બોલતો અટકાવી કહેવાનું ચરૂ કર્યું, એટલામાં હોલકરનો મંત્રી ભાલી ઉઠ્યો, મહાગજ ! આપે એ મેવાડી રજપુતોનો વ્યવહાર નજરે લેયો ! તે આપની સાથે સી ધીયાને લડાવી સિંધીયા અને હોલકરનો નાશ કર્યો. તેઓનો પક્ષ છોડી દો ! સિંધીયાની સાથે પાછા મળી જાઓ. પુરજરાવને દૂર કરી દો ! અને અમલ મેવાડનો મુન્દેદાર કાયમ રહે તેમ કરો, નહિતો હું આપનો ત્યાગ કરી સિંધીયાને માળવામાં લઈ જઈશ, એક માત્ર ભાઉ ભાસકર વિના સઘળા મંત્રીના બોલવાને મળતા આંખા. હોલકરે તેનો પરમર્થ સ્વીકાર્યો મુરજરાવને વિદાયગિરી આપી તે શ્રીદીશવાહીનીની સામે યવા ઉત્તર તરફ ચાલ્યો.

કમલાગ્યના કઠોર લેખના અનુસારે હોલકરનું સહાય બળ હીલું પડી ગયું, તે શ્રીદીશસિંહની સંમુખે થઈ શક્યો નહિ, શ્રીદીશસિંહના રોપાગ્નિમાંથી તે નિસ્તાર પામ્યો નહિ, રણદક્ષ લોડ લેક તેની વાંચે ચાલ્યો, તેણે તેને સંધી સ્થાપવા દૂરજ પાડી, ત્રિધુનદની એક શાખા વિપાયા નદીના તટે શ્રીદીશ સેનાપતિની સાથે હોલકરનો સંધી થયો.

હોલકર મેવાડ ઉપર અર્થત કુદ થયો ખરો. પણ તેણે રાણાનું કોઈ રીતનું અનીષ્ટ કર્યું નહિ પણ મેવાડનો ત્યાગ કરવા ઉપર તેણે મેવાડભૂમિને આપદ વિનાની રાખવા સિંધીયાને લજામણ કરી, વળી તેણે કહ્યું જો હું રાણાના સન્ન્યને હરકત વીના રહેવા દેવામાં મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે, જો જો આરી એ પ્રતિજ્ઞા ભંગ ન થાય, સિંધીયાએ હોલકરનું કહેવું પાળ્યું પણ હોલકરને કાલ વિષદમાં દેખી તેણે હોલકરના બોલવા પ્રમાણે પાળવાનું છોડી દીધું, તેણે મોળ લાખ રૂપીયા મેવાડમાંથી મેળવવા સદાશિવરાવને મેવાડમાં મોકલ્યો. પિશાચનો નિહીત માર્ગ પકડી મેવાડનું સ્તવિષ્ણત તદ્દયનાં લોહી પીવા દુષ્ટ મતિ સદાશિવરાવ મોટા નૈન્ય નાથે મેવાડમાં આંચો. ઇ. સ. ૧૮૦૬ માં જુન માસે તે સેનાદળ મેવાડના વિરૂદ્ધે ઉતર્યું. એ અલીપ્રાય સાધવા માટે સિંધીયાએ પોતાની મેના મેવાડ તરફ મોકલી. પહેલો અલીપ્રાય— મોળ લાખ રૂપીયા લેવા, બીજો અલીપ્રાય—જયપુરગજના મેનાદળને ઉદયપુરમાં કહાડી મુકવા. રાણાની પુત્રી સાથે જયપુર રાજનો વિવાહ મંળ થઈ રહ્યો.

અદ્યતા કઠોર અનુશાસનથી આભાગ્યની ઉચી ટોચ ઉપરથી કુભાગ્યના ઊંચ કુવામાં પડી, જેનથીજ રાણો શીમસિંહ સુખે દુઃખે સમય કહાડતો હતો.

તેના પિતૃપુરુષનો મહિમા અને ગહિમા નાશ પામ્યો. સૌભાગ્યનું ભાસ્વર તેજ નાશ પામ્યું, તોપણ તે આશાના મોહે ભુલ પામી તે પૂર્વ ગૌરવ અને મહિમાના સ્મૃતિ ચિન્હ હૃદયમાં ધારણ કરી સ સારકલેશની એકવાર અવહેલા કરતો હતો. એક માત્ર રાજ પણ વિધાતા તેમાં પણ વાદી અને સામો થયો સઘળા મુખથી વિચ્યુત થઈ તે મ માને સંતુષ્ટ થઈ આનંદદાયિની દુહિતા કૃષ્ણકુમારીનું સુખ જોતો હતો, નિષ્કુર વિધાતાએ તેમ પણ થવા દીધું નહિ, શાથીકે તેના પિતૃ પુરુષોના કુળગૌરવ પ્રક્ષના મૂળમાં કુઠારાઘાત થયો, અમૃતપ્રસવણ સુકાઈ ગયું, ય ત્રણા ઉપર ય ત્રણા, વિલખના ઉપર વિલખના, દુર્ભાગ્ય ઉપર દુર્ભાગ્ય, સરવસ્વ હારી ગયો, પણ સઘળા મુખે વચિત થયો, પણ રાણે ભીમસિંહ કૃષ્ણકુમારીનું સુખકમળ જોઈ આનંદ પામતો છેવટે કૃષ્ણકુમારીના નિમિત્તે તેને અત્યંત દુઃખ ભોગવવું પડ્યું. આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ જે જયપુરરાજ સાથે કૃષ્ણકુમારીનો સંબંધ સ્થિર થયો, શુભ સંબંધ બંધન કરવા માટે જયપુરથી સેનાદળ ઉદયપુરમાં આનંદ્યું તે સેનાદળમાં ત્રણ હજાર આશામી હતા, તેઓ રાજધાનીની પાસે રહી ઉપદેશકન વીગેરે મોકલવા લાગ્યા. રાણે તે ઉપદેશકન વીગેરે લઈ પ્રત્યુપદેશકન વીગેરે મોકલવા લાગ્યા. પણ મારવાડ રાજ માનસિંહે તે સંબંધમાં ઘોર પ્રતિરોધ કર્યો, જયપુર રાજ જગતસિંહના ઉદ્દેશ વ્યર્થ કરવા મારવાડ રાજ માનસિંહે એકદમ તણ હજાર સૈનિકો મોકલી દીધા, કૃષ્ણકુમારીને પગલુવાને તેનો પણ આંતરિક અભિલાષ હતો પોતાના પક્ષનું સમર્થન કરવા તેણે કહી મોકલ્યું હતું, જે રાજકુમારી કૃષ્ણકુમારીનો વિવાહ સંબંધ મારવાડના મૃત રાજ સાથે થયો હતો, તો હવે જીવિત રાજ સાથે તે કેમ ન થાય.

તેણે રાણાને વળી કહી મોકલાવ્યું જે કૃષ્ણકુમારીનો સંબંધ મારવાડના મનસિંહાસન સાથે થયો હતો. તે સિંહાસને જે કોઈ બેઠું હોય તેના માટે વિચાર કરવો નિષ્પ્રયોજન ! તે સિંહાસન અગાઉ જેવું હતું તેવું હાલ પણ છે. ત્યારે હવે કૃષ્ણકુમારીનો સંબંધ તે સિંહાસન સાથે કેમ ન થાય ! છેવટે તેણે લય દેખાડી કહેવરાવી મોકલ્યું જે “જો રાણે મારો અભિલાષ પુરણ ન કરી અંગના જગતસિંહને કૃષ્ણકુમારીને પરણાવી દેશે તો હું તે વિવાહ પુરો થવા દઈશ નહિ. મારામાં જેટલી સત્તા છે તેટલી સત્તાથી તે કાર્યમાં વિઘ્ન લાવીશ. એમ કહેવાય છે જે માનસિંહના સરદારોએ તે બદ સલાહ તેને આપી, એ મમથે ચંદાવત રજપુતો રાણાના પ્રિયપાત્ર હતા; રાણે જગતસિંહના કરમાં પોતાની દુહીતાને ન આપે તેમ તેઓ ચેષ્ટા કરતા હતા.

સૌ રત્ન *હેલનના અલોક સામાન્ય ઝોંઘરે તેના સ્વામીનો અને પ્રતિ-

* હેલીનાનો વિષય લઈ ઔસીય મહાકવી હોમરની ધ્વીયડ ગ્રંથની રચના થઈ, ઔસીય પુરાતત્વ અને હેલેના જ્યુપીટરના ઔરસે અને સ્પાર્ટા લીપી લીગના ગર્ભે પેદા

દ્વંદ્વિઓનો અનંતકાળના માટે ધ્વંસ કર્યો. મુરમુદરી કૃષ્ણકુમારીના લલિત લાવણ્યે પણ તેમ તેના પિતા અને પ્રણયાર્થીનો અનંત કાળના માટે ધ્વંસ કર્યો. છેવટે તે અળખા રાજકુમારીનો પણ ધ્વંસ થયો. તેના રૂપ લાવણ્યે તેનો સર્વ નાશ કર્યો. કૃષ્ણકુમારીનો પાણીચહોળેચ્છુ ચર્મ મારવાડ રાજ માનસિંહ સેના સાથે જયપુરરાજ જગતસિંહની વિરૂધ્ધે હત્યો. તેમાંથી એક લયંકર અનર્થ પેદા થયો. કુરચરિત મરાઠાઓએ પ્રતિદ્વંદ્વિનો પક્ષ પકડ્યો. તેઓએ તે અનર્થના જ હઝાર ગણો વધારે મળગાવ્યો. સિંધીયાએ અગાઉ જયપુરરાજ પાસે અર્થાતુકુલ્ય માગ્યું હતું પણ જગતસિંહે તેની માગણી સ્વીકારી નહિ, તેથી સિંધીયો તેની પ્રતિકુળ હત્યો. અંબરરાજ જગતસિંહ કૃષ્ણકુમારીને ન પામે તેમ તે શેષા કરતો હતો. તેણે તે માટે મેવાડપતિ માનસિંહની સહાયતા કરી. માનસિંહની સહાયતા કરી તેણે રાણાને કહેવરાવી મોકલ્યું જે તેણે જલદીથી મેવાડ ચડી જયપુરમાં સૈનિકો મોકલી દેવા.

તેને વિશ્વાસ હતો જે રાણા તેનો અનુરોધ અચાજ કરશે નહિ. પણ તે વિશ્વાસ મિથ્ય ચર્મ પડ્યો. રાણાએ તેનું કહેવું અચાજ ગણ્યું. ત્યારપછી સિંધીયા રાણા ઉપર અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયો, તેનું યુદ્ધ શાસન કરવા માટે તેણે પોતાનું ગોલંદાજ સૈન્ય મેવાડ વિરૂધ્ધે ચલાવ્યું. તેની ગતિનોરોધ કરવા, રાણા, જગતસિંહનું સૈન્ય લઈ આરાવલીના માર્ગમાં પેઠો. તે સ્થળે બંને દળ વચ્ચે થોડા રોજ યુદ્ધ ચાલ્યું. છેવટે દુર્ભાગ્ય ભીમસિંહ પરાજય પામ્યો. પોતાની રક્ષા માટે તે લફડરસાથે, શહેરમાં નાશી આવ્યો. બિજા સિંધીયો તેની વાંસે પડ્યો. તે આઠ હજાર સૈનિકોને લઈ ઉદયપુરની ઉપત્યકા ભૂમિ સુધી આવ્યો. રાજ્યધાનીથી થોડેક દૂર છાવણી નાંખી તે રહ્યો. રાણા ભીમસિંહ વિપ્રમ વિપદમાં પડ્યો. શીરીતે વિપદમાંથી નીકળી જવાય તે માટે વિચાર કરવા માટે તેણે સામંત સરદારોને બોલાવ્યા. જુદી જુદી જાતના તર્ક વિતર્ક થયા. પછી એવું નિશ્ચિત થયું જે જયપુરરાજ જગતસિંહની સાથે કૃષ્ણકુમારીને ન પર-

ચર્મ. કેટલેક અને પોતાક નામના બે બાઈ હતા. એથીનીય મહાવીર થીસીયસ, હેલનને તેના પાવન કાળમાં હરી ગયો. પણ તેના બાઈ પેલાસ અને કેન્ટરે તેનો ઉદ્ધાર કર્યો. હેલનના અયોગ મામાન્ય લાવણ્યનું વિવરણ ગ્રીસ દેશમાં ચારે તરફ પ્રસિદ્ધ થયું. તે દેશના સધળા રાજાઓ તેના પાણીચહોળેચ્છુ હોય તેની માગણી માટે તેના પિતાને ઘેર આવ્યા. છેવટે મેનીલામ નામના રાજા સાથે તેનો વિવાહ થયો. વિવાહ પછી એક દીવમે હેલનનું દ્રોણના પ્રસિદ્ધ રાજપુત પારીમે હરણ કર્યું. એમ કહેવાય છે જે હેલન સ્વંચ્છ પુરુષ તેની માથે ગઈ હતી. એ જનાવથી દ્રોણનું યુદ્ધ સંગી હતું. યુદ્ધના અંતે હેલેના તેના પુર્વ સ્વામી મેનીલામ પાસે ગઈ, હેલેનનો દર્શાવ લઈ જે દલીલક અથ રચ્યો છે તેની માથે કવિ મુર વાંચીકની રામાયણનું મો સાદર્યુત્તવામાં આવે છે.

લાવવી તે યુક્તિયુક્ત છે. ત્યારપછી તેણે જયપુરના સેનાદળને વિદાયગીરી આપી. સિંધીયાની દુરંત અર્થે લિપ્તિની પરિતૃપ્તિ કરવા માટે તે છેવટે સંમત થયો. સિંધીયો એક માસ ઉદયપુર પાસે રહ્યો. તે સમયે રાણા સાથે તેની દરબારમાં મુલાકાત થઈ.

જયપુર રાત્રે, જે સીને મેળવવા હૃદયે, હલારો આશા પોષી રાખી હતી, તે આશાઓ શું સફલ થઈ? તે આશાલતા સફલ થતી હતી, તેવામાં રાણાએ તે ઉન્મૂલિત કરી. તે શું જયપુરરાજનો સામાન્ય પરિત્રાપનો વિષય કહેવાય! જેમ રાણાનાં આચરણો તે જોતો ગયો, તેમ તેમ તેથી તેનું હૃદય તપ્ત થવા લાગ્યું, ક્રમે એ પ્રતિશોધ વિધાના એટલી બધી જોરાવર થઈ ગઈ કે તેનું શાંતિવિધાન કયારે વિના તેને આશુ નહિ. છેવટે એક વિશાળ સેનાદળ લઈ મેવાડની વિરૂધ્ધે ઉતરવા તે પ્રતિજ્ઞાવાળો થયો. મારવાડરાજ માનસિંહે, પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વીના સમરોચોગના વૃત્તાંત સાંભળ્યા. ને જયપુર રાજ્યની વિરૂધ્ધે મોટા દળ સાથે ઉતર્યો. તેના રાજ્યમા ધોર વિપ્લવ હોવાથી તેની અલિપ્તસિદ્ધિ પાર પડી નહિ. રાજ્યસિંહામ્નના નિમિત્તે તે વિપ્લવ પેદા થયો. તે વિવાદનું નિવારણ થયું નહિ. તેમાં ઘણું નાણુંનો ક્ષય થયો. તેમાં યુક્તળ દોહીનોપાત થયો. યોધપુર શત્રુકુળના હાથમાં પડ્યું. શત્રુઓએ તેની દ્રવ્ય સામગ્રી હુડી લીધી. શત્રુઓના દળમાં પરસ્પર વિદ્વેષ હોવાથી તેથી વધારે, તેનું વુક્સાન થયું નહિ.

મહારાજ જગતસિંહ, પ્રાણલયે યુદ્ધ સ્થળથી પલાયન કરી ગયો. તેનાં સઘળાં આડંબર નિષ્ફળ ગયાં, પોતાની વિપદા શંકા બણી તેણે યોધપુર વીગેરેનો હુટનો સામાન પોતાના શહેરમાં મોકલાવ્યો. થટના ચક્રના ધોર આવર્તન વડે જગતસિંહના સઘળા ઉપાયો નષ્ટ થઈ ગયાં. તેની આશાઓ વ્યર્થ ગઈ. જે વિશાળ સેનાદળ લઈ મેવાડ ભૂમિ ઉપર તેણે હુમલો કર્યો હતો, તે સેનાદળ તુડી ગયું. તે મહા કષ્ટે પલાયન કરી પોતાના નગરમાં આવી શક્યો. તેની હુદ્દશાની સીમા રહી નહિ કુશલે તે કૃષ્ણકુમારીના પ્રણયાર્થી થયો, કુશલે તેણે માનસિંહ ઉપર હુમલો કર્યો. તે પોતાના નગરમાં ગયો. પણ ત્યાં તે મુખી થયો નહિ.

દેવની વિચિત્ર ગતિ, બાહ્યતરંગનું આશ્ચર્યકારક પરિવર્તન, જે માનસિંહને. પોતાના સામંત સરદારોએ ઇંકી દીધો હતો, અને જેથી જે નારા થવાની અવસ્થામાં આવી ગયો હતો. આજ તે માનસિંહ સઘળી વિપદો તરી ગયો. આજ તે માનસિંહ ઉદ્વેગ વિના રાજકાર્યની પથ્યાલોચન કરતો હતો. તેનું લયકર શત્રુ દળ પરાહત થયું. તેનું પ્રણુપ ગોરવ ફરીથી ઉદય પામ્યું. એ સઘળા વિષયમાં તેણે હુર્ધર્થ આપી રખાં પદાણની મદદ મેળવી હતી. ભારતવર્ષમાં જેટલા પાખંડી મુસલમાનો પેદા થયા છે, જેઓની પાપ નામાવળી, અતીત સાક્ષી ઇતિહાસનાં પવિત્ર પાત્રો કલંકીત કરે છે.

આમીરખાં તે મુસમાન માંહેલો એક-આમીરખાં, પહેલાં માનસિંહનો ભીષણ શત્રુ હતો. જે અપનૃપતિ, તેની પ્રતિદ્વંદ્વીતામાં ઉત્તરેઈ હતો. તેના પક્ષમાં આમીરખાં હતો. પણ પાખી આમીરખાંએ અર્થલિપ્સાની વશવર્તી થઈ. તે અપનૃપતિનો પક્ષ છોડ્યો. તેણે માનસિંહનો પક્ષ પકડ્યો. દુર્વૃત્ત આમીરખાં એવો નૃશંસ હતો જે તેના સંમાનકારક અપનૃપતિનો સર્વ નાશ કરવાને તૈયાર થયો. અપનૃપતિ પણ તેના અનુચ્ચ રાનો સંહાર કરવા તત્પર થયો, પાખંડી આમીરખાંએ તેની મુલાકાત આહી, એમ મરહુદમાં અપનૃપતિની મુલાકાત થઈ. ત્યાં બન્ને વચ્ચે દોસ્તીની સ્થાપના થઈ. તેણે તેનો પક્ષ પકડવા સંમતી આપી, તેનાં સઘળાં કાર્યે કષ્ટતાથી પૂર્ણ હતાં. તે અપનૃપતિના ભણવામાં આવ્યું. નહિ. આમીરખાંની દોસ્તી મેળવી તે અત્યંત આનંદિત થયો. તેના કષ્ટ શબ્દને તેણે ઈશ્વરાનુમત્ત ગણ્યો. તેણે પોતાની ધાવ ભીમાં નૃત્યગીત કરવાનો હુકમ આપ્યો. થોડા સમયમાં તર્કીના કોકિલ કંઠના જેવા મધુર અવાજે નીકળ્યા. સઘળા લોકો નૃત્યગીત આમોદ પ્રમોદમાં નિમગ્ન થયા. એટલામાં દુર્વૃત્ત આમીરખાં ઇળ સાથે તેના ઉપર આવી. પડ્યો ધાવણીનાં દોરડાં તેણે તોડી નાંખ્યાં. અને તેઓ સઘળાને તાંબુઓમાં ગોળી બહારથી મારી નાંખ્યાં.

એ રીતે રાજસ્થાનની રંગભૂમિ ઉપર એક વીરોગાંત નાટકનો એક અભિનય થયો. રંગપુત્ર ભતિના એક જ્ઞાન્ય. નાશકર ચક્રાંતનો અંત આવ્યો. પણ ત્યાર પછી એક ભગ્નકર કાર્યની ઘટના થઈ. તે સાંભળવાથી પાખંડીનું હૃદય પણ ક્ષીભય. રાજ્યકુમારી કૃષ્ણકુમારીએ, પોતાના જીવનનું વિસર્જન કર્યું. મારવાડ અને અંબર વચ્ચે ભયંકર સુદ્ધ બંધ પડ્યું ખડું પણ કૃષ્ણકુમારીના નિમિત્તે તેઓના વચ્ચે વિદેશભાવ દારૂણ રીતે પેદા થયો. કૃષ્ણકુમારીને પરણવાની આશા, મારવાડરાજે અને અંબરરાજે છોડી નહિ. એટલેકે તેથી બન્ને વચ્ચે દારૂણ કલહાનળ લાગ્યો. તે કલહાનળ થોડામાં ઓલવાય તેમ નહોતો. તે કલહાનળ ઓલવામાં તે મુકુમારી બાળિકાના પવિત્ર હૃદયના રૂધિરનો ખપ પડ્યો. જે નરપિશાચ આમીરખાંથી, અપનૃપતિનો સર્વ નાશ થયો. તે નરપિશાચ આમીરખાં બાળા કૃષ્ણકુમારીનાં જીવંતક થયો. સ્વર્ગીય સરલ પવિત્ર રાજબાળાનો જીવન પ્રદીપ, તેની પરોચનાથી ઓલવાઈ ગયો, બેનસીબ રાણા ભીમસિંહ તેના હાથમાં પુતલાં જેવો હતો. ભીમસિંહમાં પોતાનું સામર્થ્ય ન હોતું. શીશોદીયકુળમાં તે અવીર સુરૂપ પેદા થયો,

તેણે પોતાની પુત્રી કૃષ્ણકુમારીના પ્રાણ લેવાની સંમતિ આપી. તેણે પોતેજ મેવાડનું સુખ દુઃખ ન જોઈ મુકુમાર રાજકુમારીના જીવનનો નાશ કરવા તજવીજ કરી, તે શિશોદીયકુળનો અયોગ્ય પુત્ર. બાપ્પારાઓનો અયોગ્ય વંશધર ! રંગપુત્ર કુળનો અયોગ્ય રાજ વાંચનાર જે તે મુરખુદરી કૃષ્ણકુમારીના માટે બે ચાર આંસુ પાડવા ઈચ્છતા હોતો, અને તેની બેનસીબ માતા હૃદયવિહારક દોદન સાથે હેયુ મેળવી

રોવાને ઇચ્છતા હોતો ચાલો ! એકવાર હાસ્યમય તે ઉદયપુરના ઉપત્યકા પ્રદેશમાં જઈએ ચાલો ! એકવાર ઉદયપુરવાસીઓ સાથે હૃદય તંત્રી મેળવી રાજકુમારીના માટે પેટ ભરી રોઈએ,

ખુણમુરત કૃષ્ણકુમારીએ, પોતાના ઉમ્મરના સોળમા વર્ષમાં પગલું મુક્યું હતું. ચોવનના મહત્તર સઘળા સૌંદર્યથી તેની કાયા વિરાલ હતી, તે પિતૃવંશે જેવી ઉંચા કુળમાં પેદા થઈ હતી, તેવી માતૃવંશે પણ તેવા ઉંચા કુળમાં પેદા થઈ હતી. જે પ્રાચીન નૌર રાજ્યોએ અણુહીલવાડ પાટણમાં લાખો સમય રાજ્ય કર્યું. તે રાજ્યોના કુળમાં કૃષ્ણકુમારીની મા પેદા થઈ. કૃષ્ણકુમારી રૂડા શુણે વિભૂષીત હતી. તે માટે તેને રાજસ્થાનમાં “ કમલિની ” નામે કહેતા હતા પણ ભારતવર્ષનું દુભાગ્ય. જે તે આ લોક આમાન્ય લાવણ્યવાળી રાજકુમારીનું ઘણું વર્ષ સુધી દર્શન કરી શક્યું નહિ સૌંદર્ય વિકાસના પ્રારંભ કાળમાં તે અનાધાત વિમલવિકસ નલિની વૃંતસ્પૃત થઈ અકાએ અનંત કાલના માટે ધ્વંસસહિમાં ડુબી ગઈ. કૃષ્ણકુમારી જેવી સર્વાંગસુંદર અને અભાગણી બાળિકા જગતમાં માત્ર બે ચાર પેદા થઈ હશે. ઉંચા કુળમાં પેદા થઈ અસહનીય દુઃખ ભોગવી, માતૃભૂમિનાપદો મરણને આલિંગન કરનારી કૃષ્ણકુમારી જેવી બેચાર સ્ત્રીઓ આ વિશ્વમા પેદા થઈ હશે. કૃષ્ણકુમારીનું અમૂલ્ય જીવન વૃથા નષ્ટ પામ્યું. ટોમીય સ્ત્રી અભાણી વરજનીયાએ * નિરખણ પોતાના પિતાની વીક્ષણ ધારવાળી છરી. નીચે પોતાની કોમળ છાતી પાથરી અને ગ્રીસીય, સુંદરી એશીજનીયાએ, - થૂપ કાપે પોતાનું અમૂલ્ય જીવન છોડી દીધું.

કૃષ્ણકુમારીના જીવન વિસર્જનનું વૃત્તાંત વાંચવાથી શોકનો વેગ થાય તેવું છે. જે દિવસે, તે સરલ સ્વભાવ વાળી બાળાએ, જવલંત દાખલો રાખી આ જગતમાંથી વિદાયગીરી લીધી તે દિવસથી મેવાડનો ઢાઝણ અધઃપાત થયો.

શોણિત પિપાસુ પાણી આમીરખાંએ, પાથવી વિશ્વાસઘાતકતાની, સહાયે

* ગ્રીમતી વગ્ગનીયા, રોમના વિખ્યાત મહારય જુમીયમ વાહજનીયસની પુત્રી. એમ કહેવાય છે જે એપીયસ ક્યોડીયસ નામના પુરૂષે, તેને તેના માળાપ પાસેથી હરી લઈ જવા ચેટા કરી. જુમીયમે, નીરૂપાય થઈ પોતાની પ્રાણમય હૃદિતાને ફેરામ ક્ષેત્રમાં મારી નાખી. ઈ. મ. પુ. ૪૪૮ માં એ ઘટના બની છે.

— એશીજનીયા, સુપ્રસિદ્ધ ગ્રીમીય મહાવીર એગામેમતનની હૃદિતા એસિમ નામના દ્વીપના ગ્રીમના સુદના વહાણની ગતિપ્રતિ રૂઢ થઈ ડીયાના દેવીની પ્રમતતા મેળવવા એગામે મનને પોતાની હૃદિતાને જવિગ્નનમાં આપી. પણ ગ્રીમીય પુરાણના પાઠથી જાણવામાં આવે છે જે દેવીડીયાનાએ, એશીજનીયાને બળી સ્વરૂપે ગૃહસ્થ ન કરતાં, તેનું અપહરણ ક્યું અને દરીસ નગરમાં પોતાના મંદિરે તેને યોગિની કરી રાખી.

બેનશીખ અપનૃપતિનો સર્વ નાશ કર્યો. ત્યાર પછી તે ઉદયપુરમાં આવ્યો. દુર્જને જે પેશાચિક કાર્ય કર્યું. તેથી તેના નામ ઉપર અનપનેય કાળો કાઢ્યો. ભાગ્ય વર્ષમાં સઘળા સ્થળે તે નૃશ સ અને વિશ્વાસઘાતક કહેવાયો. તેનું નામ સાંભળી લોકો ધણા અને વિદેશથી પોતે કહ્યું ઉપર હાથ મુકે છે. અંદાવત રજપુત પ્રમુખ અણતસિંહે તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો, અણતસિંહ સ્વભાવે શાંત અને શિષ્ટ હતો. તેની બહારની ઝાક ઝમાક નહોતી, તે સંમાનનો આદર કરતો નહિ પણ તે ઉચ્ચ પદ ગૌરવની આકાંક્ષા કરતો હતો તેના હૃદયમાં ધર્મનુરાગ પ્રબળ હતો. ધર્મ ભાવ તદ્દયમાં પ્રબળ હોવાથી માણસ, હિંમ્મ, સ્વાર્થપરતા દુરાકાંક્ષાથી માણસ દૂર રહે છે ખરો પણ અણતસિંહ તેમ નહોતો, તેના હૃદયમાં દુરાકાંક્ષા કંમે કંમે વધતી હતી. તે પ્રચંડ દુરાકાંક્ષાની પગ્નિસિ સાધવા અણતસિંહે સઘળા જ સારનો નાશ કરવાનું ધાર્યું અણતસિંહે દુર્જત આરમીખાંની મલાહથી કૃષ્ણકુમારીને મેળવવા વિચાર કર્યો. દુરાચાર ખાડાને સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું “રાજકુમારી કાંતો માનમિંહને પરણે કાંતો પોતાનો જીવન ઉત્સર્ગ કરી, જવાહરમાં શાંતિ સ્થાપન કરે,” એ શિવાય બીજો માર્ગ તે લેશે તો મહા સંકા આવી પડશે, રાણા ભીમસિંહે તે મઘળી હકીકત માણી તેનું તદ્દય બ્યાકુળ થયું જીવન સ્વરૂપિણી દુહિતાના માટે ચિંતાથી અધિર થયો, કેવો ઉપાય લેવાથી સઘળી જાનુથી રક્ષા થાય એમ વિચાર કરવાથી ગભરાયો, તેણે વિચાર્યું જે દુરાચાર આમીરખાંના કહેવા પ્રમાણે ન કરવાથી, ઉદયપુરનો સર્વ નાશ થાશે. સ્વર્ગીય સુકુમાર અપત્ય સ્નેહ તેના તદ્દયમાં ધરે ધરે અમૃત ધારા સિંચવા લાગ્યો, રાણાનું તદ્દય પેશાચિક મૂર્તિ ધારણ કરવા લાગ્યું. તે દીવાના જેવો બની ગયો, કંમે સુકુમાર અપત્ય સ્નેહમાં જલાજલિ આપી પા પાણથી તદ્દય બાધી. છેવટે તેણે હુકમ કર્યો. જે “રાજકુમારીને મારી નાખવી”

રાજકુમારીને મારી નાખવી, રાજસ્થાનની ગજન દિની કૃષ્ણકુમારીને મેવાડ ભૂમિના માટે બલિદાન આપવી પણ તે બલિનો ઉત્તર્ગ કોણ કરે? જગતમાં એવો પાખડી કોણ છે. માનવ કુળમાંએવો કોણ રાક્ષસ છે જે પાપાણે તદ્દય બાધી સ્વહસ્તે તે સુકુમારીનું કમળોપમ કોમળ તદ્દય તીક્ષ્ણ છરીથી વીંધી નાખે એ વાતનો નિશ્ચય કરવા, રાણાએ, પોતાના જ્ઞાનજ્ઞાનામાં નિહાર નામ તો રોકડા કર્યા જુદા જુદા તર્ક વિતર્ક પછી સ્થિર થયું જે તે પેશાચિક કાર્ય કરવા માટે પુરૂષને નીમવો જોઈએ જે પુરૂષ યકી તે કામ અમાધ્ય હોય તો તેના માટે ત્રીને નીમવી. પ્રાચ્યદેશીય રાજાઓના અત પુર તે એક સ્વતન્ત્રગત્ય કહીએ તો આજે શાથી કે તેની સાથે બહિર્જગતનો કોઈ રીતનો નિસ્ખત હોતો નથી. આજ મેવાડના જ્ઞાન-ખાનામાં રાજકુમારી કૃષ્ણકુમારીના મૃત્યુ માટે મોટા વિચાર ચાલુ હતા

પુરૂષદાસએ કામ કરાવવું એમ પહેલાં નિશ્ચિત થયું. શિશોદીયકુળમાં પેદા થયેલ મહારાજ દોલતસિંહદે અંતઃપુરમાં આવ્યો, તે રાણાને પરમ આત્મીય, સઘળા સામંતોએ એકમત થઈ, તે કામ કરવા તેને પસંદ કર્યે. તેણે પોતાના કામને પ્રસ્તાવ સાંભળ્યો. તે લય ઘણા અને વિરમય સાથે ચિત્કાર કરી બોલી ઉઠ્યો. “જે રસના થકી એવું વાકય નીકળ્યું. તે રસનાનેહઝારે ધિક્કાર! મહારાજ! મારા એવા વાકયથી મારી રાજલક્ષિતનો હાસ થતો નથી. પણ એવાં પૈશાચિક કાર્ય કરવાથી જો રાજલક્ષિત કહેવાતી હોય તો ત્યારે તે રાજલક્ષિત રસાતળે જાયો, મહારાજ દોલતસિંહે છુરી લેવા અસંમતિ બતાવી, ત્યારળાહ જીવાનદાસ ઉપર તે ઘાતકી કામકરવાનો ભાર સોંપાયો. જીવાનદાસ, ભીમસિંહના સ્વર્ગીય પિતાથી એક ઉપપત્નીના પેટે પેદા થયેલ હતો. વેદ્યાગર્ભથી પેદા થયેલ હોઈ તેનું હૃદય કઠણ હતું, તેણે તે કઠોર પ્રસ્તાવ સાંભળ્યો. જેથી તેનું પથ્થર જેવું કઠણ હૃદય ગળી ગયું નહિ. તેણે તે કામ પાર પાડવા કયુલ કયું. પણ ત્યારે રાજકુમારીનું સૌંદર્ય તેના નયન માર્ગે પડ્યું. ત્યારે જીવાનદાસનું હૃદય કંપ્યું; તેના હાથમાંથી તીણણ છરી પડી ગઈ, શોકથી દુઃખથી આત્મદ્રોહીતાથી પીડીત થઈ, તે દીનભાવે તે ઘરમાંથી નીસરી ગયો. ક્રમે તે સઘળી વાત જનાનખાનામાં પ્રસરી ગઈ ક્રમે તે વૃંતાંત રાજમહીપીના કાને પડ્યો, રાજમહીપી શોકથી કાતર થઈ બોલી હાથ! શું થયું! એમ બોલી તે મૂંછિત થઈ. સહચરીઓની સુશ્રૂષાથી તેની મૂંછા ગઈ બરી, પણ તે શોકથી ગાંડી થઈ ઉડી જમીન ઉપરથી ઉડી, હા! કૃષ્ણા! હા! કૃષ્ણા! વીગેરે ચિત્કાર કરી, પોતાનીપ્રાણ નંદીનાને છાતીએ સંતાડવા તે ચેષ્ટા કરના લાગી, અને નૃધંચંધાતુકને હજારોગાળો દેવા લાગી, કેટલીક આર ઘાતુકને ગાળ દેવા લાગી. કેટલીકવાર ઘાતુકના ચરણમાં પડવા લાગી, કેટલીકવાર કૃષ્ણને લઈ નાસી જવા લાગી. તેણે ઘાતુકની પાસે પોતાની પુત્રીની પ્રાણુલિક્ષા કરી. તે પુત્રીને લઈને ક્યાં નાસી જાય. ક્યાં જઈ આશ્રય લે. શા ઉપાયે કૃષ્ણકુમારીના પ્રાણનું રક્ષણ થાય. મહારાજ ભીમસિંહે કૃષ્ણકુમારીનો જીવ લેવા હુકમ કર્યે. ત્યારે રાજમહીપી શીરીતે તેને બચાવી શકે.

જીવનના જીવન સ્વરૂપ પુત્રીના પ્રાણ રક્ષણ માટે રાજમહીપીહીએ ઘણી ચેષ્ટાઓ કરી પોતાના સઘળા લોકો માથું કુટી દેવા લાગ્યા. પણ કોઈ રીતે સ્થિર થયું નહિ, આજ વિધાતાના કઠોર લેખના અનુસારે કૃષ્ણકુમારીના આયુષ્યનો કાળ સંપૂર્ણ થયો. આજ કોઈ તેની રક્ષા કરી શક્યું નહિ.

તે સ્વર્ગીયજીવને હરી લેવા છરી સમર્થ થઈ નહિ છેવટે ગરત વાપરવાની આવશ્યકતા આવી પડી, એક સ્ત્રીએ ગરલ તૈયાર કરી રાણાના નામે કૃષ્ણકુમારીના

“મહાત્મા ટોડ સાહેબે કહેલ છે જે “જે” દોલતસિંહને સારીરીતે બોલ્યો છે. તે એક અને સન સ્વજીવવાળો આચારીદ તો.”

કાથમા આપ્યું સુકુમારી કૃષ્ણકુમારીએ તે વિષપાન લીધું તેના માથાનો એક કેશ પણ કપિત થયો નહિ, તેણે એક પણ દીર્ઘ નિશ્વાસ મુક્યો નહિ ઇશ્વરની પાસે પેતાના દીર્ઘ જીવનની અને શ્રીવૃદ્ધિની કામના કરી અવિકૃત હૃદયે, તે પાત્ર માહેલું વેષ તે પી ગઇ તેની મા, ખરેખરી દીવાની થઇ, રાણાને હાથે ગાળો દેવા લાગી અને મોટા શોક દુઃખમા વારવાર મૂંછિત થવા લાગી પણ કૃષ્ણકુમારીના નયનમા અશ્રુનું એક પણ બિંદુ જોવામા આવ્યું નહિ તેણે વસ્ત્રાચળે, પોતાની જનનીના આમુ લોહા અને કહ્યું 'મા' તું શામાટે રૂએ છે હું માનવ જીવનની યત્રણામાથી હું ત્યારે તું શા માટે શોક કરે છે હું મરવાથી ભય રાખતી નથી, શામાટે મય રાખું ? હું શુ તારા ગર્ભે જન્મી નથી ? ત્યારે હું મૃત્યુનો ભય કેમ રાખું ! મા ! જ્યારે હું રજપુતના કુળમા સ્ત્રી થઇ પેદા થઇ ત્યારે હું નિશ્ચય જાણુ છું જે એક દિન અપઘાત મૃત્યુધીમરણ છે- એક દિવસ આ જીવનનો ઉત્તર્ગ કરવો પડશે હું આજ દિન સુધી બચી, તેના માટે પિતાને ધન્યવાદ આપો જીવનાશક હલાહળ પણ આજ કૃષ્ણકુમારીના પ્રાણ લેવા સમર્થ થયું નહિ ઘણા વિષપાન કર્યા પણ તેના જીવનની હાનિ ન થઇ ફરીથી વિષનું એક ખત્ર તૈયાર કર્યું કૃષ્ણકુમારી તે પણ પી ગઇ પણ તેથી ઘઇ ફોહાય થયો નહિ ફરી વિષપા તૈયાર થયું સુકુમારી કૃષ્ણકુમારીએ તે પણ પીધું તેના હાથ હાલ્યો નહિ તેની આખમા અશ્રુનું બિંદુ પણ જોવામા આવ્યું નહિ ત્રીજવારનો ઉદમ વિશ્વ થઇ ગયેલો જોઇ સઘળા અમત્કૃત થયા છેવટ અફીણ અને કુસુમરસ એકઠા કરી એક બતનું ગરલ તૈયાર કર્યું કૃષ્ણકુમારી એ જાણ્યું જે આ છેવટનો સમય છે આ સમયે, તેનું જીવન, દેહમાથી આલ્યું બશે આ સમયે હવે તેને આ દુનીયાનો ત્યાગ કરવો પડશે ઇશ્વરની પાસે મૃત્યુની કામના કરતી કૃષ્ણકુમારીએ વિષપાત્ર પીધું મુવર્ણની પ્રતિમાનું વિસર્જન થયું બેનશીખ ભીમસિંહના નાટક ભૂમિમા ગભીર ચવનિકા પડી, કૃષ્ણકુમારી નિદ્રિત થઇ તે મહાનિદ્રા હવે પછી લાગી નહિ કૃષ્ણકુમારી હવે પછી જાગી નહિ કૃષ્ણકુમારી હવે પછી ઉઠી નહિ, પાખડના નારકીય દુરાચારવડે ઉલ્લસમય યૌવનના પ્રાર ભમાજ કૃષ્ણકુમારી આ પાપ સંસારનો ત્યાગ કરી આલી ગઇ

કૃષ્ણકુમારીની અલાગણી મા પોતાની દુહિતાના ગોકે ઉત્તમ થઇ આ જગત માથી વિદાય થઇ ગઇ જે દિવસે કૃષ્ણકુમારી આ જગતમાથી આવી ગઇ તે દિવસે જ તેની માએ સંસાર સુખમા જલાજલિ આપી સઘળી જાતના સુખ છોડીદીધા છેવટ ખાવું પીવું છોડી દઇ પોતાના ઓરડામા તે બેમી રહી, એમ થવાથી થોડા દેામા તેના પ્રાણવાયુ નીકળી ગયા

એમ કહેવાય છે જે દુરાચાર અજીતસિંહ આ અનર્થનું મૂલ, તે પાપિષ્ઠે, આગીરખાને, એવો ખરાબ પ્રશ્તાન મુકવા પ્રભોદિત કર્યો આગીરખાનું સ્વદય, પાપણ

જેવું કઠણ. પણ જ્યારે કૃષ્ણકુમારીના બેહાલના ખરાબ તેણે સાંભળ્યા ત્યારે અજીત-સિંહને તેણે હાથે આળો આપી. તેણે અજીતસિંહને કહ્યું. વિશ્વાસઘાતક આ શું રજપુતનું યોગ કાર્ય ! બા ! તું મારા સંઘુખથી. તારૂં ઘુખ બતાવમાં અજીતસિંહને પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વી પાસેથી પણ કઠોર તિરસ્કાર સહેવો પડ્યો. તે પ્રતિદ્વંદ્વી શક્તાવત સરદાર સંઘ્રામસિંહ હતો. સંઘ્રામસિંહ જેવો શુરસ્તો તેવો તેજસ્વી અને ન્યાયપર હતો. સત્યમાર્ગે વિચરણ કરતાં તેણે પોતાના રાજાની બ્રહ્મી સામું પણ બોધું નહોતું. પ્રચંડ શત્રુના શોષીત તલવાર તરફ તેણે બોધું નહિ. કૃષ્ણકુમારીના મૃત્યુ પછી આર દિવસે તે રાજધાનીમાં આવ્યો. તે તીવ્રવેગે રાણાની પાસે આવ્યો. તેણે રાણાને અતીવ કઠોર સ્વરે કહ્યું. અધમ પુરૂષ ! શિશોદીયકુળના પવિત્ર માયા ઉપર ધુળ નાંખી. શિશોદીય કુળનો શોષીત ખડગ દ્વિષિત કયેઈ. સરલ કૃષ્ણકુમારીના સંહારથી આજ શિશોદીય કુળ ઘોર પાપથી લિપ્ત થયું, તે પાપથી તે કુળ હવે નાશ પામશે. હવે કોઈ તેની રક્ષા કરી શકશે નહિ. આજ મેવાડના ઇતિવૃત્તમાં વીરવર બાપ્પારાઓળના પવિત્ર કુળમાં જે ગંભીર કલંક કાળિમાં અંકિત થઈ તે કોઈ હવે સુધારી શકશે નહિ. હવે કોઈ શિશોદીય રજપુત માથું ઉઠાવી શકશે નહિ. હાય ! વિઘાતાત્મે ક્ષત્રિય કુળનો નાશ કરવા, પ્રતિજ્ઞા કરી. આજ તેના કઠોર વિધાનના અનુસારે ક્ષત્રિયનો અધઃ પાત અદ્ધરવર્તી બાપ્પારાઓળનો વંશ વિલોપ પામ્યો. તેજસ્વી સંઘ્રામસિંહના કઠોર વચનથી રાજસભા કંપિત થઈ લજ્જાભર્યા, ભયે, અને વિપાદે ભીમસીંહ પોતાના બેહાલ થી પોતાનું ઘુખ ઢાંકી દીનભાવે રોવાનું શરૂ કર્યું.

ત્યારપછી તે પાખંડ અજીતસિંહ તરફ ઘુખ ફેરવી બોલ્યો ‘ અરે શિશોદીય કુળના કલંક ? અરે ! રજપુત શોષિતના અયોગ્ય ! તે’ જેમ અમોને કલંક કાલિકામાંથી દુષિત કયાં તેમ તારા માથે ધુળના ઢગલા પડો, જેમ તારે નિઃસંતાન મરવું પડે તેમ હો, આ સર્વ નાશકર ક્ષિપ્રહસ્તના કોના સાડ ? પાઠાને શું રાજધાની દળી નાંખી, પાઠાને અંતઃપુરની પવિત્રતા નષ્ટ કરવા શું ચેષ્ટા કરી, તારામાંથી બાપદાદાનું શોષનું લોહી આડ્યું ગયું.

વિશ્વાઘાતક અજીતસિંહ તેજસ્વી સંઘ્રામસિંહના કઠોર તિરસ્કારનો ઉત્તર આપી શક્યો નહિ. સંઘ્રામસિંહના મરણ ઉપર ઘણા વર્ષો વીત્યાં, પણ તેણે મેવાડની અવ-સ્થાનાં જે ભવિષ્ય વચન કહ્યાં. તે યથાર્થ ફળવાન થયાં. રાણાના પુત્રકન્યાનાં, પંચાવન સંતાન થયાં. તેમાંથી એક માત્ર કૃષ્ણકુમારીનો સહોદર ભાઈ તેના ભવિષ્ય વચનસફળ કરવા આજગતમાં રહ્યો. એ શિવાય કૃષ્ણકુમારીની બે બેનો જીવિત હતી. તેમાંથી એકનો વિવાહ યશસ્વીરના રાજકુમાર સાથે અને બીજોનો વિવાહ બીકાનેરના રાજકુમાર સાથે હતો. રાણાના તે સંતાનોમાંથી જીવતાં બાકી રહેલો પુત્ર યુવાનસિંહ હતો.

તે યુન નસિહજી રાણા ભીમસિંહનું વૃદ્ધાવસ્થાનું અવલોકન તે યુવાનનિહંજી
 નાના ભીમસિંહનું નયનનું જ્યોતિ હતુ તે યુવાનસિંહજી ગણના બળેવા હૃદયનું
 શીતળ દુઃખ હતુ તે યુવાનસિંહનું મુખ જોઈ રાણા નવળા દુઃખ વિસરી ગયો તેણે
 મનમાં મિયાં મિયાં હતું, જે તે યુવાન દોઈ ગિ હોટકુગનું નામ રાખશે, પણ
 દુર્ભાગ્યવશે યુવાનસિંહ નિમત્તાન અવસ્થામાં રહ્યો

અવેશની દાડણ દુઃખ થા જોડે વેગ મર્મપીડીત થઈ વીર સન્નામસિંહે,
 પ્રયુક્ત અણતમિહને જે અલિશાપ આપ્યા હતા તે અપૂર્ણ ફળવાળા નીવડયા
 તે શોશનીય દુર્ધૃટતા ધરી, તેના પત્રી બે માતે તની પ્રાણ પ્રતિભા વનિતા અને બે
 પુત્રી મળુ પાત્રી તેના અમાનિક સુખના બંધન છેલ્લું ગયા, તદ્દયનો અમૃત અશ્વ
 વણ મુકાઈ ગયો પાશની વૃત્તિનો કીતકામ અણતમિહ આજ સત્તાર ત્યાગી અને
 નહત થયો આજ વૃદ્ધાવસ્થાની દુસ્થા પાતુ સુખાચી તેણે રેના પાપનું પ્રાય
 વિત કંવાને વિચાર કર્યો જે કુમ્ભકટાશ માં જાયમ પગતા ગહેતી હતી તે કટાક્ષ
 આજ કપર વિનાના અને ન ગયયા જે પાપ જગના ઉપર જાયમ પનિદાના વાકયો
 હતા તે ગસતા આજ ઇમના શુભગાને ગત વર્ગ વગી જે હપ્તે કેવળ પાપના કામ
 જગમાં સલાયકગી તે હસ્ત આજ પવિત્ર હરિ નામની માળા રેગવતો લેવામાં આવ્યો
 પણ તેનું હૃદય આજ પણ પવિત્ર થયું નહિ તેના હૃદયમાંથી અપવિત્ર ભાવ ગયો
 નહોતો, તે પોતાના પાપ ધોવા મદિર મદિર લખતો હતો દરિદ્ર લોભને અનવશ
 પેમા વીગેરે આપતો હતો પણ તે પાશની દુરાગતશા તેના તદ્દયમાંથી દુઃખ નહિ
 જે સધળા પાપાચ્છથી અગરો દૃષ્ટકુમળીના પ્રાણ ગયા તે નવળા તેના પાપા
 અરપુથી તેનું બગટેનું તદ્દય ગગના પવિત્રપાણીથી પણ પવિત્ર થાય તેમ નહોતું

ઉપરની ઘટના ઘટયા પછી અણતમિહના પગમ બધું આમીંગળાએ, ભારત
 વર્ષની ગાજ્જી નમિતિ માથે એન્તા અને મિત્રના બાધી જેણે ભયકર પાપો કરી
 પોતાના હાથ ડનકિતકર્તા તે આશામીનાહાથ પુણ્યદાન કર્યાથી પવિત્ર થાય નહી
 આમીરખાએ દરયુતા અને પગ્ગવ્યગુળનના સહાયે પાશવી સ્નાય પગતાનું નાધન કર્યું
 હતું તેથી તેનું નામ લોકમાં પ્રણાપાત્ર અને નિદાલાજન થયું વગી દૃષ્ટકુમારીના
 અકળ મૃત્યુથી તે મોગે વિરનામધાતક કહેવાયો, હાય ! આ જગત્ વિગ્વામગાતક
 તાની અને સ્વાર્થપગતાની માધનભમિ છે, નહિતો પાપાચારીની ઉત્તતિ કેમ થાય,

મહાત્મા ટો માહેમે મ્દેન છે જે યુવાનસિંહ વિમુચિત ગગાકાત લાઇ મૃત્યુ ।
 ધર્મગોરો હતો આશ્વનો વિરા એક હ રુપરમા મૃતુની ખેના તેને તે રોગ થયો જે મમરો
 રા ટકમ રને તે રોગની પીડાનો નાદુભાવ થયો હતો તે મમરો હું તેની અંત પામે મેહો હતો યોગ
 મમર પત્રી તેજે આનંદોત્થ નાને મારી મામે જેયુ તેનું કનનાનું કમળ ૭ નુ પોતરી

આમીરખાં સ્વભાવથી કૃર હતો. તે સ્વાર્થપર અને વિસ્વાસઘાતક હતો. પણ ખ્રીડીશ ગવર્મેન્ટ સ્વાર્થ સાધનમાં તત્પર થઈ જો તેને પ્રયોજન ન દેખાડત તો આમીરખાં તે રીતની વિશ્વાસઘાતકતા કરત કે નહિ તેમાં સંદેહ છે.

આમીરખાંએ હોલકરના વિદેશીય સામંતોમાં પેશી વિશેષ સંપત્તિ અને પ્રતિષ્ઠા મેળવી પણ ખ્રીડીશ ગવર્મેન્ટે “ સુહૃદયલેહ ” નીતિનું અવલંબન કરી, તેની પાસે પ્રસ્તાવ કર્યો જે જો તે મહારાષ્ટ્રીય રાજા સાથે સઘળો સંબંધ છોડી દે, અને પોતાના સૈનિકોને નિરસ્ત્ર રાખે તો તેને પુષ્કળ સંપત્તિ અને ક્ષમતા મળે, અનેક ચિંતા કરી હોલકર તે પ્રસ્તાવમાં મમંત થયો. અને ભારતવર્ષના તે સમયના શાસન કર્તા લોર્ડ હેસ્ટીંગ્સ પાસેથી પોતાના પ્રભુના રાજ્યનો ત્રીજો ભાગ પામ્યો. ત્યારે આમીરખાં શીરોંઝ, ટંક, રામપુર વીગેરે, જનપદનું આધિપત્ય પામ્યો. ખ્રીડીશસિંહના આશ્રય તળે નવાળ આમીરખાં, એક મામંત રાજા રૂપે રાજ્ય કરવા લાગ્યો. પઠાણ ગજ્ય આમીરખાંને મહારાષ્ટ્રીય મિત્રતાનાં બંધનમાંથી છોડી ખ્રીડીશસિંહે રજપુત સ્થાનમાં પોતાનું શીતળ જળ સિંચવાનું શરૂ કર્યું. દુંદામાં તેથી કરી ભારત વર્ષના મંજળનો સૂત્રપાત થયો.

કપટીના કાપટયથી અને ભુલમીઓનાં અત્યાચારથી, નંદનકાનન સરખી મેવાડ ભૂમિ શોચનીય અવસ્થાને પામી, પણ એવી શોચનીય અવસ્થાથી તેની નિષ્કૃતિ થઈ નહિ. અત્યાચાર ઉપર અત્યાચાર હોવાથી મેવાડના સર્વોંગે જે ક્ષતવિક્ષત થયા તેના ઉપર પણ તેને જે ત્રણ કઠોર આઘાત સહન કરવા પડ્યા. તે આઘાતે મેવાડનું અસ્થિપંજર ચુર્ણ થઈ ગયું. હાશ્યમય મેવાડભૂમિ શોકોન્દીપક મસાણુ જેવી શઈ ગઈ. છેવટે રાણા સાથે ખ્રીડીશસિંહનો મંધિ થવાથી તેની નિઠારૂણ દુરવસ્થા નાશ પામી.

ઈ. સ ૧૮૦૬ માં અંગ્રેજ દત મેવાડ પ્રવેશમા પેઠો, જેમ જેમ તે અગ્ર-મર થનો ગયો તેમ તેમ મેવાડની દુરવસ્થા નયનગોચર થવા લાગી. જે મેવાડ એક સમયે ગજસ્થાનનું નંદનકાન હતું. જેના ક્ષેત્રમા કાયું સોનું પાકતું. આજ તે મેવાડની ચારે તરફ ભગ્ન સૂપો અને ભગ્ના વિશેષ જોવામા આવતાં હતા અંબજીએ મેવાડનું અર્વસ્વ લઈ લીધું. પણ છેવટે તેને તે સઘળું પાછું આપી દેવાની ફરજ પડી. તેની નૃશંસત્તાથી અને સ્વાર્થ ઘટનાથી મેવાડની પુષ્કળ ક્ષતિ થઈ તેનું ઉપયુક્ત કળ તેને મળ્યું, જે સિંધીઆ થકી તેના મોભાગ્યનો માર્ગ પરિ-પ્કૃત થયો, તે સિંધીઆને કેવળ અમાન્ય ગણી તેણે જ્વાલીયરમાં પેતાની સ્વાધી-નતા સ્થાપી, તેથી કરી સિંધીઆનો વિદેહભાવ તેના ઉપર ઉચલી પડ્યો. અંબ-જીને શાસ્તિ આપવા માટે સિંધીયો સુયોગ જોતો હતો, એક દિવસે એક

મામાન્ય તથા તેને બેઠી જડી દીધી, બલદી મચાવથી તેના હાથ પગના આગળા તેણે બાળી દીધા અને તેના સઘળા ધન રત્ન તેણે ખેચી લીધા પોતાની ડાહ્યા પોતાની સપત્તિ હરાણી એક અબજની ધીરજ રહી નહિ સમુજે એક વિદાયતી છગી હતી, બેનશીળ અબજ તે છરી ખાઈ આત્મઘાતી થવ એટલા કળા લાગ્યો પણ તેમ કરવામા તે સત્તાવાળો થયો નહિ અંગેજ દૂત માથે આવેલા શાશ્વિકિસેક પાસે આવી તેનું હાથ સીવી લીધું ત્યાં પછી અબજએ પચાસ લાખ રૂપિયા આપી સિધીયાની કચ્છા મેળવી ફરીથી એકવાર મેવાડ ભૂમિ તેના હાથમા સોપાણી પણ તેનો ઉપસોગ લાગો ગમય તે કરી શક્યો નહિ તે ત્યાર પછી થોડા વર્ષે આ લોકમાથી વિદાય થયો.

રાણાના મત્રી સતીદાને સીતેર હજાર રૂપીઆઆપી ચંગોવ તરાવલાઉ પાનેથી કમલમીરનો કીલો મેળવ્યો તે સઘળા નાણા કમલમીરના જનપદમાથી તે મેળવી શક્યો ઇ સ ૧૮૦૮ મા દુરાચાર મીરખા પોતાની સેના માથે રાજધાનીમા આવી પડ્યો તેણે, રાણા પાનેથી અગીયાર લાખ રૂપીઆ માગી તેને લય બતાવી કહ્યું જો તે તેની માગણી પ્રમાણે રૂપીયા નહિ આપે તો તે ભગવાન એ ગિરિદેવનું મંદિર તોડી નાખશે મેવાડની આવી દુર્દશામા રાણા આટની બધી મોટી રકમ આપી શક્યો નહિ ન આપે તો નિસ્તાર નહોતો તોપણ તે અનેક કષ્ટે નવ લાખ રૂપીયા એકઠા કરી આપવા તે સ્વીકૃત થયો પણ નવ લાખ રૂપીયા તે એકઠા કરી શક્યો નહિ ત્યાંપડી દુરાચાર પાઠાણ ઉદયપુરનો ગિરિમાર્ગ લેઈ બાગ પૂર્વક આવ્યો, તેની પ્રયત્ન ગતિ કોઈ રોકી શક્યું નહિ દુર્ધર્ષ પાઠાણ નગરમા પેસી રહ્યો રાણા તેનું દમન કરી શક્યો નહિ ગણને મારી રીતે અપમાનિત કરી પાઠાણ પુરવાસીઓ ઉપર અભ્યાચાર કરવા લાગ્યા તેઓએ ઘણા લોકોના મર્વસ્વ હરી લીધા તેઓએ મોટી હુવેનીઓ જમીનદસ્ત કરી દુરાચાર પાઠાણનો પેશાચિક અભ્યાચાર પ્રતિદિન એટલો બધો વધી પડ્યો કે કોઈ પણ પુરવાસી શ્રીપુત્રને લઈ સુખે માન કરવા પાગ્યો નહિ તેઓના અભ્યાચારના લયે કોઈ પણ મહીલા ઘરની બહાર નીકળતી નહિ, કોઈ આગામી મારા કપડા પહેડી તેના જમણ થઈ જઈ શકતો નહિ, એટલો જીલમ ગુજાતા ગતા મેવાડનો છુટકો થયો નહિ, મેવાડભૂમિનો તેઓએ ત્યાગ કર્યો નહિ સોનાની મેવાડભૂમિ આજ મમાણ જેવી યથ ગથ નગર વામીઓ અનનાલાને મરણ પામવા લાયા.

૨૪પુતનું બીજીય જીવન નાશ પામ્યું, મવત્ ૧૮૬૭ (ઇ ન ૧૮૧૧) મા ફરજાણુ મંધીયો, સુમેદાગનો ઇ કાળ ધાણુ કરી દળ માથે ઉદયપુરની ઉપલકામા આવી પડ્યો, વગી પાખડી આમીજાન પોતાનું નેન્ય લઈ ગજધાનીના

બીજા પડખે પેસી. પુરવાસીઓ ઉપર અત્યાચાર કરી મેવાડની ભૂમિમાં પિશાચની જેમ ભટકવા લાગ્યો, સમયેસમયે છુટેલ દ્રવ્યોના માટે બન્ને દળ વચ્ચે કલહ ચાલતો હતો. એ રીતે બન્ને દળ વચ્ચે લડાઈ થવાથી મેવાડભૂમિ ક્ષમશાન જેવી થઈપડી, દુરાચાર પઠાણ અને મરાઠાનો અત્યાચાર ઘણો હોઈ મેવાડભૂમિનું રક્ષણ કરવા રાણે અસમર્થ થયો. રાણાએ તે રક્તપિપાસુ બન્ને સરદારોને પોતાની ભૂમિ વહેંચી આપવા સંકલ્પ કર્યો. એ વિષય સ્થિર કરવા ધણમુગરા નામના સ્થળે સભા મળી રાણાના પ્રતિનિધિ સ્વરૂપ કેટલાક આશામીઓ ત્યાં હાજર રહ્યા. થોડા સમયમાં સભાનો ઉદ્દેશ વ્યક્ત અને સાધિત થયો. બન્ને પિશાચોનો મનોબિલોપ પૂર્ણ થયો, મેવાડના ક્ષતવિક્ષત ગાત્ર ઉપર દારૂણ ક્ષત પડ્યાં, મેવાડને આજ મસાણા સમજી પિશાચ અને પ્રેતનો આનંદ હતો, મેવાડના અધિવાસીઓ આજ મડદા જેવા, તેઓને ભાન નહોતું, તેઓને સાન નહોતું, મેવાડ આજ જીવ વિનાનું થયું, પદાઘાત ઉપર પદાઘાત પડવાથી આજ મેવાડ સંજાવિનાનું થયું. મેવાડ ભૂમિ તરફ વિધાતા વિચુબ થયો, નહિતો સ્વર્ણ પ્રતિમા રાજકુમારી કૃષ્ણ કુમારી અકાળે મૃત્યુના લોગમાં કેમ પડે ?

સત્તદશ અધ્યાય.

હુટવાની પ્રથાનું દમન, રાજપુત રાજાઓ સાથે અગ્રેજોનું મૈત્રી બંધન, મેવાડમાં અગ્રેજ દૂતનો નિયોગ, ઉદયપુરમાં તેનું આવકું, અગ્રેજ દૂત તરફ રાણાની અભ્યર્થના, રાણાના ચરિતનું વર્ણન, પોતાના દેશની આબાદી માટે રાણાની ચેલના, નિર્વાસિત લોકોને પાછા ખેલાવવાની ગોઠવણ, વણિક લોકોનું આમંત્રણ, લીસવાડ સ્થાપન, સરદાર વર્ગને એકત્ર સમાવેશ, સત્વપત્રનું ફટીકરણ, ભુમિસંપત્તિનું પુનર્મંડલ, આર્જનના સરદાર લોકોના કેટલાંક વિવરણ, બેદનોર ભંડેશર અને આમૈત, મેવાડની ભુમિ ભોગ પ્રથા, પટલીવિધાન વાપરેના વલુમીયા ભુમિસંત્વાચિકામાં પુરાણ વચન, પટેલ પટેલની, ઉત્પત્તિ અને પેટેલની અવસ્થા, ભુમિસ્વત્વ નિયમ નિર્ધારણ, સાધારણ રૂળા રૂળ.

દોહટ કુળના ભાગ્ય ચક્રના પ્રવૃત્ત પગિવર્તન માથે મહારાજ કનક મેનના વંશધરેનો ઇતિહાસ, પ્રીતિય દ્વિતીય ચતામ્દીથી માટી, પ્રીતિયો જોગણીશમા ચતામ્દી સુધીનો ચથાર્થ વર્ણિત થયો, ઘણું કહી તે બેહજાઝ વર્ષમા સૂર્યવશીય મહાનજ કનકમેને ચેલેલાવશ તરની ઉત્પત્તિ પગિપુષ્ટિ અને તેનો અધ પાન કરેવાયો પાગલ, બીલ,

ગુની, તાતાઝ વીઝેર ભિત્ર ભિત્ર વાનિઓ, ભિત્ર ભિત્ર સમયે મેવાડની છાતી ઉપર આપી તે મોટા વગતરને ઉત્પાટિત કરવા ચેલા કહી તેનું વર્ણન પણ આપણે આપી ગયા કેટલાક વિદેશીય લુટ લોકોએ તે વંશતરની આખા પ્રથાખા ભાગી નાખવા પ્રયામ કર્યો, તેની હકીકત પણ આપી મહારાજ શિલાદિત્યના વંશધરેનો વિલક્ષણ આત્મત્યાગ, અલોટિક પનાકમ અને વિગ્રમચક્ર સ્વદેશાનુગમની આમે તેઓને પ્રયામ મક્કળ થયો નહિ છેવટે, યતુઓના ઉપરા ઉપરના પ્રચંડ પ્રપીટ નથી અને લવાવડ સઘર્ષથી વીર પ્રમુ મેવાડ ભુમિ આનાથ નિર્ધીર અને નિ મહાય ધર્મ ગણ, સ્વનનિ ડોહી મહારાજાઓએ, મેવાડના એ કાન વિશાલ અંગ ઉપર

ભીષણ આઘાત લગાવ્યા. જેથી મેવાઠની હુદ્દીશાનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓના પે-
શાશિક અત્યાચારે રાજપ્રધાનનાં ક્ષેત્રો ઉન્નત થઈ ગયાં. તેનું વર્ણન આપણે પૂર્વા-
ધ્યાયમાં કહી ગયા, હુટના મર્વેત્તિાદનનાં અને ભયાવહ લોક મંહારના તદ્દય
વિદારક ચિત્રો આપણે અગાઉ અંકિત કરી ગયા, હવે ફરીથી તેનું અંકન પ્રયો-
જન વિનાનું છે. એટલામાં મંગલમય વિધાતાએ, રજપુતોના દમ અને ક્ષત
અંગ ઉપર ધાતિ જલ છાંટી, મરવા પામેલ રજપુત સમિતિને બચાવી દીધી,
પઠાણ અને મરાઠાઓએ ભારત સંતાનના લોહી પીવા દસ્યુસમિતિ ઉભી રહી,
ભારતવર્ષના ઉત્તમ તદ્દયમાં શાંતિવાદિ સીંચિવાનું મનમાં લાવી સદાશય અંગ્રેજોએ
મહુની પહેલાં તે દસ્યુસમિતિનો સંહાર કરવા ઠરાવ કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૭ ના
વર્ષમાં અકટોબર મામના ભારતવર્ષના શાસન કર્તા લોર્ડ હેન્ડ્રીંગ્સની વિચક્ષ-
ણતાથી તે દસ્યુસમિતિનો પ્રયાસ વ્યર્થ ગયો. તેઓનું દલ અને બળ ચારે તરફ
છિન્ન ભિન્ન થયું. તે દીવસથી ભારતવાસીઓ, અત્યાચારી લોકોના જુલમય
મુક્ત થયા.

અંગ્રેજશાસન કર્તાના કઠોર ઉદ્યમે ભારતવર્ષના શાંતિવિદાતક પાંખડી દસ્યુનો
વિષદંત ભાંગી ગયો, દુરાચારીઓ ચારે દિશામાં પલાયન કરી ગયા, હવે પછી
તેઓ એકઠા ન થાય તેમ ભારતવર્ષના રાજન્યવર્ગને કરવાનું હતું.

રજપુતોને એકતાના સુત્રથી બાંધી દેવા, અંગ્રેજ શાસનકર્તાએ રજપુતોની
એક સમિતિ બોલાવી. માત્ર જયપુરના રાજા શીવાય મધળા રજપુત રાજાઓ
અંગ્રેજના પ્રસ્તાવમાં સંમત થયા. તે પ્રસ્તાવની સાધના માટે દિલ્હીનું રથજ મુકરર
થયું. થોડા સમયમાં ભારતવર્ષના રજપુત રાજાઓના પ્રતિનિધી દિલ્હીમાં એકઠા
થયા. કેટલાક અઠવાડીયા પછી સઘળી રજપુત સમિતિનું ભાગ્યસૂત્ર ખીટનના
માથે સંબદ્ધ થયું. તે સંધીપત્રમાં એવું સ્થિર થયું જે રજપુતો પોતપોતાના

* ઇબ્ટ હંડીયા કંપની સાથે રાણા લીમસિંહનો જે સંધીપત્ર
સંબદ્ધ થયો તેના પ્રત્યેક મુત્રનો અવિરલ અનુવાદ નીચે પ્રમાણે છે-
૧ આ જે ગજકુળ માંહે વંશ પરંપરાનુક્રમે કાયમનુ બધુલ, મખેદન અને એકતાના સુત્રનો
મંબધ ચારો. એક રાજનો મિત્ર કે શત્રુ ખીજ ગજનો મિત્ર કે શત્રુ ગણાશે. ૨ ઉદયપુરના
રાજને વિષદમાથી કઢાડવા ખીટીશ ગવરમેટચારી રીતે પ્રત્ય નરેગે. ૩ ઉદયપુરનો મહારાણો
મદા મર્વદા ખીટીગગવરમેટની અધીનમહ્યોગિતામાં કામ કરશે અને ખીટીશ ગવરમેટની
પ્રભુના સ્વીકારશે, ખીજ કોઈ ગમ્મ અને ગજકુળની માથે નેનો મંબધ રહેશે નહી. ૪ ખીટીશ
ગવરમેટને જાહેર ક્યાં વિના ઉદયપુરનો ગણો કોઈ રાજ માથે વા કોઈ રાજકુળ માથે કોઈ
પણ જાનના સંબધ સત્રે બંધારો નહિ. ૫ ઉદયપુરનો રાણો કોઈના ઉપર કોઈ જાતનો અસા-
ચાર કરી શકશે નહિ, વળી દેવવશે કોઈની સાથે તેનો વિવાદ થાય તો ખીટીશ ગવરમેટના

અંદરની સ્વતંત્રતા ભોગવે, અંગ્રેજ લોકો તેઓને તેઓના ચાતુના આક્રમણથી બચાવે

જે સઘળા દેશીય રાજાઓ, જાલ્યાચારી દરજીના હાથમાંથી બચવા અંગ્રેજ સાથે સંધિસૂત્રે સંબંધ થયા તે સઘળામાંથી એક માત્ર ઉદયપુરનો રાણો સંધિબંધનનું જેવું પ્રયોજન અનુભવતો હતો. તેવું કોઈ રાજા અનુભવતો નહોતો. ઇ. સ. ૧૮૧૮ ના જાન્યુઆરી માસની ૧૬ મી તારીખે રાણાએ તે સંધિપત્રમાં સહી કરી. ફેબ્રુઆરી માસમાં રાણાની સભામાં એક ફત્ત આબે, તે અંગ્રેજ ફત્તથી જે મેવાડનું મંગળ થયું. ખ્રીટીશ એજન્ટનું પ્રત્યુદ્ધ દમન કરવા માટે રાણાએ એક રજપુતફતને મોકલ્યો. પ્રસિદ્ધ નાથદ્વારમાં સેના નિવેશ કરી. અંગ્રેજો તે સમયે ત્યાં રહ્યા. રજપુત ફત્ત પોતાના દળ સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે એજન્ટની મુલાકાત લીધી, સંધિસૂત્ર વાતલાપ કર્યા પછી ઉદયપુરમાં એજન્ટના આવાગમન માટે ગોઠવણ કરવા લાગ્યો. આ અવસરે કમલમીર કીલ્લો અંગ્રેજના હાથમાં સોંપાયો. રાણાનો પહેલો પુત્ર સુવાનસિંહ અસંખ્ય સામંત સેનાની સૈનિક વીગેરેને લઈ એજન્ટની સામે ગયો. ઉદયપુરથી એક કોશ દૂર તાલકાવનમાં એક મોટોસભા મંડપ બનાવ્યો હતો. સુવાનસિંહે ત્યાંમુખી જઈ એજન્ટનું સામૈયું કર્યું. રજપુતોનો શિષ્ટાચાર અને મનમોહન ચહેરા ભઈ એજન્ટ સાહેબ અત્યંત પ્રુશ બની ગયો.

હાથે તે વિવાદની મિત્રાંશ થાય. ઉદયપુરના પ્રકૃતપ્રાદેશિક વિભાગમાંથી જે રાજસ્વ પેદા થાય તેના એક અનુપાંશ પાંચ વર્ષ મુખી રાણા ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટને કર સ્વરૂપમાં આપે, ત્યારપછી આઠ તૃતીયાંશ (અર્થાત ૭ આના) રાણા કાયમના માટે તે ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટને આપે. ૭ આ ફરજે રાણો વિસાખન કરે છે જે, જે જે આઠામીઓએ ઉદયપુરની રામાનાધીન જમીન હસ્તગત કરી છે, તે રાણાના સ્વપ્રત્યાસુતા બાવે ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટ તે તેને અપાવી રાક્ષો, ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટના આનુકૂળ્યે મહારાણો જે જે જનપદ મેળવે તે તે જનપદની પેદાશમાંથી રાણો એક આઠ તૃતીયાંશ ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટને આપે. ૮ ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટના પ્રયોજનાનુસારે ઉદયપુરમાં રાજકીય સેના રાખવી. ઉદયપુરનો મહારાણો પોતાના રાજ્યમાં એક છત્રી અધિપતિ કહેવાશે. તેના રાજ્યમાં ખ્રીટીશ પ્રભુતા રહેશે નહિ.

આ મંધિસ્તના અનુસારે એક સંધિપત્ર દિલ્લી નગરમાં સંબંધ થયું, અને મીસ્તર આલ્ફ્રિડ યીંગ્લેશીયમ મેડકાર અને શહેર અજીતસિંહ બહાદુરે તે સંધિપત્રમાં સહી કરી. જેમાં મહાર થઈ આજથી એક માસના અંદર તે સંધિપત્ર મહારાણા બામસિંહ અને મહાનુભાવ મહામાન્ય ગવર્નર જનરલથી સ્વીકૃત અને અનુમોદિત થશે.

સ. ૧૮૧૮ ના જાન્યુઆરી માસની તેરમી તારીખે દિલ્લી નગરીમાં એ સંધિપત્ર વિધિબદ્ધ થયો.

સી. ડી. મેડકાર (મહારાંક)

શહેર અજીતસિંહ (મહારાંક)

* ઇ. સ. ૧૮૦૬ ના મે માસમાં મહાનુભાવ ટાંડ સાહેબે એકવાર બીજવાડાના પ્રદેશના અંદર પ્રવેશ કર્યો હતો. તે સમયે તે શહેર આબાદ હતું.

ઉદયપુરમા પ્રવેશ કરવાનો ખ્રીટીશ એજન્ટનો મમય પાસે આવ્યો. તે યુવાન સિહની સાથે ઉદયપુરમા તોળણ દ્વારથી પેઠો. પુરવાસીઓ રસ્તાના એ પટખે ઉભા રહી જ્ય જ્ય એજન્ટનો જ્ય એમ બોલવા લાગ્યા સ્તુતિપાઠક વીગેરે ચાગણ લોકો છદથી સ્તોત્રચર્યા કરી ઉદ્દાસ સાથે, એજન્ટ સાહેબનો પ્રશ્નમાવદ કહેવા લાગ્યા આનંદકોલાહલે નગરમા ઉત્સવ વર્તી ગહ્યો મહેલમા પ્રવેશ કરતા પ્રથમદારે એજન્ટ સાહેબે બેયુ જે કેટલાક સૈધવી ચોકીદારો તે દાગ્દા ગણુ કરનારા છે તે ચોકીદારોથી અવ્યથિત થઈ તે મલા મ્થળમા આવ્યો ખદીજનોએ આગ મનીગીત ગાયુ રાણો સિહાસન ઉપરથી ઉતરી મંચુએ કેટલાક પગલા મામે આવ્યો, નામત મદગદારો સભાસદો ઉભા થયા ગજમિહાસનતા મંચુએ એક મિહામન એજન્ટ સાહેબને બેમવા માટે બીજાચુ હતુ મેવાડના મદદાને મહુ મહુતા નિયમ પ્રમાણે રાણાની જમણી અને દાબી બાલુએ બેઠા તેઓની નીચે ગજકુમાર યુવાન મિહ અને અમરમિહ બેઠા ગણાતા દીવાન મત્રી વીગેરે ગણાની વાસે બેઠા નણાએ અતીવ મરણ લાપામા પોતાનો મનોગત ભાવ વ્યખત કરી કૃતજ્ઞતાના પૂર્ણ તદ્દયે કહ્યુ “ખ્રીટીશ ગવરમેટે અમારો આવા મોગ મકટમાથી ઉદ્દાગ કર્યો છે. તેથી તેનો પરોપકાર અમે ભુલીએ તેમ નથી આચરણામય હુ ખમા આજ હવે અમે સુખે સુખશુ ”

ચોગ્ય અમયે સભાભગ થયો રાણા ભીમમિહ, એક મુસજજીતગથી એક ઘોડો, એક મોતીનો હાર શાલ વીગેરેની લેટ એજન્ટને આપી ખ્રીટીશ એજન્ટ તેનું અભિવાદન કરી, પોતાના નિવાસે ગયો, ત્યાગપછી ઘોડા મમય ઉપર ગણાએ પોતાના બીજા પુત્રને કેટલાક મદદારો માથે ખ્રીટીશ એજન્ટની મુવાકાતે મોકલ્યો.

એજન્ટ સાહેબ કેટલાક દૂર જઈ રાણાના પુત્રની મામે ગયો તેને આનંદની હલ ગહી નહિ અડધી કલાક સુધી જન્ને આસામીઓ, વાર્તાલાપમા શુ થાયા રહ્યા ખ્રીશટી એજન્ટે રાણાના પુત્ર વીગેરેને ચોગ્ય લેટ આપી

રાણાનું ચગિત, તેના ઉચા પદને ચોગ્ય નહોતુ ગન્ય શામનોપયોગી રૂઠા શુભોથી તે વિભૂષિત હતો ખરો, પણ તેના મ્થાનમિક દોષાન્યથી તે શુભો તેને કાઈ કામના નહોતા, વૃથા ચાકચિકચ, અને ઝાક ઝમક, મામાન્ય આમોદ અને અનિચગિત ઉદારતાએ તેના હૃદયને કળગે કરી વીધુ હતુ ન્યારે એ સઘળી પ્રવૃત્તિ ભેગવગ થઈ ઉઠી, ત્યાગે ગન્ય કાર્યની મમાલોચનામા તેની વૃત્તિ રહી નહિ, રાણાના ચિતની સ્થિરતા નહોતી તે જન્મથીજ અચાતિના ઠટઝમચ માર્ગમા ઉછેગયો હતો એટલે કે શાતિ તેને અભિવાચિત હતી તેમા વિચિત્રતા શુ. તેના જેવો મત્રણા કુશળ રાજ, નગરસ્થાનમા તે ગમયે કોઈ નહોતો, પણ હુ ખનો અને પગિતાપનો વિચય કે તે આ મચિદ્વાનનુ અનુગણુ કરતો નહિ, તેના

મત્રણાગાના એજ દેહ પ્રાપ્ત અને પાન્દરીય સુરૂપ હતો, જે પુરૂષનું નામ કીન્નદાન મીન્નદાન, લામા વન નુધી પાના ફન પડે હતો. તેના ઓગ અને અધ્યવસયથી મેવાડગામી અને માગ્વાડગામીને અત્યંત ઉપકાર થયે, મેવાડ વાનીઓએ, તે નત્રીની મેગને જદેકો પીડ આપ્યો નહિ.

મેવાડ નાન્યના સુનાર સાધનમા પ્રવૃત્ત થઈ શ્રીકૃષ્ણ એજ દે નર્વની પટેલા મેવાડના વેપારિન સંદાર અને આર તો નાણાની વચ્ચતા સ્વીકારે એવી ચોગન કન્વાતુ નર કથુ, તે નિશ્ચય બલને હતો જે એવા લોકોને દબાવી દીધા વિના મેવાડનું મનમ નથી એવા લોકોનું દમન કરી, તેઓનો નિન્દ કન્વા તે કાન સુગ નરોતુ, એજટની નૃત્યના પ્રમાણે તે નધગાનમ તો ગણની અભાના આપ્યા, લોક પલ સંદાર, નાજ નભામા આવવાને પગમુખ નરોતો, ગજસ્થ નના સધગા નજુત નાનએને ટોડ નાદેરે એકતા નૂત્રે બાધી દીધા.

મેવાડના ભીવરાણ નામનું એક વાલિન્ય નાજ હતું, આપણે ઉપર કહી ગયા કે તે ભીલવારને દુર્ધર્મ નગાઓએ ઉત્સાહિત કર્યું તે નાજ અગ્રય લેવું થઈ ગયું, જ્યાં જન સમાગમ થતો નહિ આજ તે નગમમાં દુર દેશથી વેપાળો માલ આવવા લાગ્યો, જે અગ્રે માનવનો નમાનન નરોતો, તે અગ્રે આજ દુર દેશાવગના વેપારીઓના માલની ભગ્તીથી આવવા જવા મુકેલ વર્ષ પડ્યું હતું, ભીવરાણના અધિગામીઓ, યાનિ નુખનો લોગ કરી શ્રીવદિના ઉચા પગથીએ ચડી બેસ ખા પલ આ જગતમા નિવારિત મુખલો કે ના ભન્યમા રોતો નરી તે નાન્યે વાગીઓનો વિદેશીય વલિદેક નરે થોડ કદલ વયો તે પન્ધર એક શ્રીજાની ઉત્તિના નાર્ગના કાદાઓ નાખવા લાગ્યા, એ વ્યવનાયવાગી અશ્રુતિને દુર કન્વા નાણે નપૂર્ણ વેદા કરી, પણ તે નિશ્કળ નીવડી વ્યવનાયથી પેદા થયેવ નહિ કાં મદ થયો કે, ધર્મનો નહિ તેઓના વન્થે નાઓ ભીલવારના નેવાનીઓમા વેણુવ અને જેન એવા બે મતાવલબી માતોના પક્ષ હતા તે બન્ને પક્ષમા વિદેવાનિ એવા નાગી ઉડ્યો કે તેને એલની દેવા તેઓને ધર્માધિનતાની મુદ લેગી પડી, તેવી કરી બન્ને પક્ષવા બને નપૂર્ણ ક્ષનિ થ.

ઈ સ ૧૭૫૫ના વર્ષમા નજુતચાનની સુનાફરીમા મહાતમા ટોડ નારોબ ભીવરાણની આખાની લેક અન્યન અનદીત થયો તે સમયમા મેવાડના વ્યવમાથી લોકોની અવધાનુ વર્ણન આપણે કરી ગયા દુપડ અને વલિડ લોકની અવસ્થા ખાતે લાલુવાનુ આવશ્યના બનુ છે ટોડ નારોબની નીનાહબાની નીને તે લોકોને તેઓના ધધામા ઉચાકુ અપના નણા વીજે વેદા કન્વા લાગ્યા.

તેઓના ઉપર પડતા કરમાં કમીપણું કરવાથી તેઓ અત્યંત આઠ્ઠાદિત થયા. એ મોટા કાર્ય માટે જે જે યોજના લેવાણી તે તે યોજનાનું વર્ણન આ સ્થળે પ્રયોજન વિનાનું છે. કમેકમે સઘળાં સંસ્કાર સાધિત થવા લાગ્યા. નિર્વાસિત મેવાડવાસીનું પુનારાદાન, વૈષ્ણવિક સરદારોનું દમન અને વ્યવસાય વાણિજ્યનું શ્રીવર્દન-એ સઘળાં કાર્યો મહાત્મા ટોડ સાહેબના પ્રયત્નથી સારી રીતે સંપન્ન થઈ ગયાં. વિદ્રોહી સરદારો, મેવાડની કેટલીક ભૂમિ સંપત્તિ પચાવી પડ્યા હતા, તેનો ઉદ્ધાર કર્યો બહુ સુસ્ફેલી લાવેલો હતો, શાથી કે તે પચાવી પડનાર આશામીઓ સાથે મોટા વિવાદની સંભાવના હતી. તેઓ સામાન્ય કહેવાથી તે ભૂમિ મંપત્તિ આપે તેવા નહોતા. કેટલાક તો ચાર ચેલી સુધીનો કળજો લોગવટો બતાવે તેવા હતા, કેટલાક તો સુદ્ધ કરવા તૈયાર થાય તેવા હતા. એટલે કે તે કાર્ય દુઃમાંધ હતું. એ વિષય લઈ અનેક દિવસ તર્કવિતર્ક થવા લાગ્યા. પણ જલદીથી ફોર્મલ થયો નહિ, રાણાએ સઘળાં સરદારોને બોલાવી આજ્ઞાસના મધુર વાક્યે, તેઓના હૃદય નરમ કર્યો, પણ તેઓ, પોતાની ભૂમિ સંપત્તિ છોડી દેવા, ઈચ્છાવાળા નહોતા.

મેવાડના ઉપર કરેલા સંસ્કારના સાધન માટે લાંબા સમયથી જે કષ્ટકર તર્કવિતર્ક થાતો હતો તેથી કરી અનેક રજપુતોનાં વિચારિત ઉન્નમિત થયાં નીચે લખેલી બે ઘટનાથી તે બાબતમાં વાચનારને ખાતરી થાશે. મેવાડમાં આજ્ઞાનામે એક કીલ્લો છે. તે કીલ્લો, રાણાની ખાસ જમીનમાં ગણાતો હતો. પણ પુરાતત્ત્વગોત્રીય રજપુત સરદારે તે હસ્તગત કરીલીધો. ત્યાર પછી પંદર વર્ષે શક્તાવત રજપુતોએ તે કીલ્લો તે રજપુતના હાથમાંથી છીનવી લીધો, રાણાને દશ હજાર રૂપિયા આપી તેઓએ રાણાનો માલીકી હક તે કીલ્લાનો 'ખરીદ' કર્યો, લીડીરપતિ શક્તાવત સરદારના મધ્યમ ફતેહસિંહના કળજમાં તે કીલ્લો હતો, આજ્ઞાના કીલ્લાનો ઉદ્ધાર કર્યો તે આવશ્યકતા ભરેલું હતું. રાણાએ તે વિષયની હકીકત ફતેહસિંહને કહેવરાવી. તે ઉપરથી શક્તાવત સરદાર દુઃખ અને અભિમાનથી, અભિતૃપ્ત થઈ બોલ્યો, “આજ્ઞા અમારા હૃદયનું શોષિત સ્વરૂપ છે, અમે હૃદયના શોષિતના બદલામાં આજ્ઞાને પામ્યા છીએ, આજ આજ્ઞાને પાછું આપીએ તો અમારું મમાન નાશ પામે તેવું છે.” એ ઘટનાની હકીકત મધ્યમાં શક્તાવત રજપુતના કાને પહોંચી. રાણા વિષમ સકટમાં પડ્યો, શક્તાવત રજપુતો મેવાડનું એક પ્રધાન બળ, આ ક્ષણે જે તેઓ વિદ્રોહી થઈ બસે તો મેવાડ ભૂમિ એકદમ રસાવાળી બને. ઉંચકે ફતેહસિંહે, આજ્ઞાનો કીલ્લો રાણા ધીમસિંહને આપી દીધો.

મે માસની ચોથી તારીખે જે સંધિપત્ર વિધિબદ્ધ થયો, તેના સંસાધન માર્ગમાં જે જે સરદારોએ પ્રતિરોધ કર્યો. તેઓ સઘળાના મધ્યે બેઠો અને આમે-

તના સરદાર બચકર હતા, બન્ને રજપુતો ઉચી પદવીના સરદાર, બન્ને પૂર્વ પુરુષોએ દૃઢ્યનાં શોણિત આપી મેવાડના રક્ષણ કર્યા હતા. પણ તે બન્ને સરદારો પોતાના પૂર્વ પુરુષનાં પગલાં અનુસર્યા નહિ. જેમ કરી તેઓએ પોતાના ઉત્તરવળ કુલને કલંક લગાડ્યું. તેમાંથી પહેલા સરદારનું નામ જયસિંહ, તે અત્યંત બળવાન અને માહસિક હતો. રાણા કુંભની ધર્મપત્નિ મીરાંબાઈ સાથે જયસિંહના પિતૃપુરુષો મારવાડની ભૂમિ છોડી મેવાડમાં આવ્યા હતા, તે રજપુતો રાઠોડ કુળના હતા. જે જયમહિના અઢીકિક વીરત્વે આજપણ મેવાડભૂમિ મગરૂર છે, જે જયમહિના શાયથી વિમોહિત થઇ પરમ શત્રુ અકબરે પોતાના નગરના તોરણદારે જયમહિની પ્રતિભૂતિ બેસાડેલી છે, તે વીરશેષ જયમહિ તે ગેરતા કુળમાં પેદા થયેલ હતો, જે વીરવર જયમહિના વંશધરો પોતાના પૂર્વજના માન મર્યાદા રાખતા આવ્યા છે. તે વીરવર જયમહિના વંશધર જયમિહે પોતાની પૂર્વજની માન મર્યાદા ખોઈ દીધી, રાણાએ બચ્ચું હતું. જે રાઠોડ સરદાર જયસિંહ તેનો પદાનત થાશે. પણ તે વાત તેની શ્રાંતિવાળી નીવડી. જયસિંહ સાથે જેવું રાણો આચરણ કરતો હતો. તેથી જયસિંહને માહુમ પડ્યું જે તેની માન મર્યાદા બાંધે એટલે તેને હવે વિષાદનો પાર રહ્યો નહિ, તેણે અભિવૃત્ત રહ્યે રાણાને પ્રાર્થના કરી “ આપ અનુમતિ કરો, હું મારી ભૂમિવૃત્તિ છોડી, મેવાડ ભૂમિ છોડી આવ્યો બઉં. ”

સ્મરણાતીન કાળથી જગત માન્ય ગિરહોટ કુળનો નિયમ પ્રચલિત છે, જે કોઈ પણ સરદાર વ્યક્તિગત સ્વાર્થના સાધન માટે કોઈ દિવસ રાણાની પાસે પ્રાર્થના કરી શકે નહિ, રાથી કે તેમ અગ્રાથી રાજ્યસમ્માનનો વ્યતિક્રમ બને, સરદારો મંત્રીદ્વારાજે રાણાને, પોતાની પ્રાર્થના પહોંચાડતા હતા. જયસિંહ મેવાડના મંત્રીઓને ધિક્કારતો હતો. તેના મનમાં ધારણા હતી જે મંત્રીઓ લોક પાસેથી લંચ લઈ તેઓનો કાર્યોદ્ધાર કરે છે, રાણાની મંત્રી સભામાં જયસિંહના ઘણા શત્રુઓ હતા, તે ઉત્કૃષ્ટ બેદનોર જનપદનો કર્તા હતા અને વિષાતા હતો, જે ત્રણસો ત્રાઠ નગર અને ગામડાં તે જનપદનાં તાબામાં હતાં, તે સઘળા તેના હાથમાં અર્પિત હતાં, સામંત પ્રધાના અનુસારે, તેણે તે નગરો અને ગામડાં પોતાના તાબાના સરદારોને વિભાગ કરી આપ્યાં. જે સઘળા સરદારોને અતજરૂરી અને ગામડા આપ્યા હતાં, તે ત્રીજી શ્રેણીના રજપુત હતા. મેવાડમાં તેઓ “ ગોળ ” નામે પ્રસિદ્ધ હતા, જે સમયે મેવાડમાં વેતન ભાગી મેનિક રાખવાની પ્રથા ચાલતી નહોતી, તે કાળે તેઓના વીરત્વના સારા દાખલા બેવામાં આવે છે, તે સમયે ગોળ નામના સામંતો મેવાડના માનમર્યાદાના રક્ષણ માટે લડાઈમાં ઉતરતા હતા. મહાત્મા ટોડ સાહેબે તે સુધ્ધે જયસિંહની સંસુષ્ટે આવી કહ્યું. સરદાર સુગમણિ તમે વીરવર જયમહિના કુલમાં પેદા થયા છો. એકવાર તે જયમહિના વીરત્વ અને આત્મે

ત્સર્ગના કામો જોઈ વિચારો! જે જયમહાંચકળરની સાથે થઈ મેવાડનો ઉદ્ધાર કરી ફોડા દાખલો સુકી ગયો છે. પણ આપ શું કરો છો. વીરવર જયમહાના આપ ઉપયુક્ત વંશધર છો, પણ આપમાં તેવું વીરત્વ અને આત્મોત્સર્ગ ક્યાં.

એ સઘળાં વાક્યો. રાઠોડ સરદારના કર્ણુમાં બેઠાં, તેનું કઠોર હૃદય ગળી ગયું, નયનપ્રાંતથી આંસુ પાડવા લાગ્યા. તેણે પોતાનાં હાથમાં રહેલ દાન પત્ર જોઈ ટેના હાથમાં આપ્યું, રાણાને તેણે ગંભીર વાક્યે કહ્યું, જે વાક્યથી રાણો, સપ્રીત થયો તેના ઉપર યથોચિત સન્માન તેણે દેખાડ્યું તેણે તેને બેઠેનારમાં મોકલ્યો.

હમીર અંદાવત જોત્રમાં પેદા થયેલ હતો, તે મેવાડની ખીલ શ્રેણીને સરદાર હતો. જે સરદારસિંહે બેનશીળ મંત્રી સામંતની હત્યા કરી. હમીર તે સરદારસિંહનો પુત્ર, હમીર, પિતાની સઘળી સંપત્તિ પામ્યો. વળી પિતાના ઔદત્ય અને કઠોરતાનો વારસો પણ તેણે મેળવ્યો. હમીર વૈષ્ણવિક દળનો અધિનાનાયક હતો, સઘળા રાજસ્થાનના લોકો તેને દૌરામ કહી બોલાવતા હતા, પોતાના પદના અનુસારે અગર જોકે તે ત્રીશ હજાર રૂપૈઆના વિષયનો લોગ કરતો હતો. તોપણ તેના કોષમાં એક કોડી પણ રહેતી નહોતી, હમીર સ્વભાવથી કપટી અને અતુર, તે કપટ રાજ ભક્તિ બતાવી રાજાનું મનોરંજન કરતો હતો. એવી ભક્તિથી તે સર્વદા રાજસભામાં વિરાજતો હતો. તે લાવા સરદારનો પરમ મિત્ર હતો. મંત્રીએ રાણાને આદેશ લાવા સરદારને કહી સંભળાવ્યો જે “ત્યાં સુધી આપ ક્ષીરોધ કીલ્લે અને લઈ લીધેલી ખીલ ભૂમિ સંપત્તિ પ્રત્યર્પણ નહિ કરો ત્યાં સુધી રાજસભામાં તમે આવશો નહિ” એ આદેશ સાંભળી દુર્વૃત્ત હમીરનું શરીર સળગી ઉઠ્યું. તે સાથે પોતાની મુછ મરડતો મરડતો બોલ્યો. “તમારા પૂર્વ પુરૂષ સોમલની દશા તમે સંભારો.”

તેજસ્વી હમીરની પ્રચંડ પ્રકૃતિ દિનદિન વધારે તેજ થતી ગઈ, તે ક્રમે ક્રમે દુર્બલ થઈ પડ્યો. અગરજો કે તેના દુર્ધર્ષ ભાવને કોઈ અનુકરણ કરી શક્યું નહિ. પણ અનેક લોકો તેના તે ભાવની પ્રશંસા કરતા હતા. તેના સગોત્રીય સરદારોને આનંદની સીમા રહી નહિ, તેઓ આનંદથી ઉત્કુળ થઈ પોતાના સરદાર હમીરના ગુણનું ગાન કરતા હતા. હમીરનો દુર્ધર્ષ બ્યવહાર વધી ગયો. હમીરના બ્યવહાર માટે જોઈને કહેવું યુક્ત માલુમ પડ્યું. હમીરના દુર્ધર્ષ બ્યવહાર દાખી દેવાના કામનો ભાર જોઈ સાહેબને સોંપ્યો. જોઈ સાહેબે તે કાર્ય સાધવાનો ભાર ગ્રહણ કર્યો. જોઈ સાહેબ તે કાર્ય સાધવાનો સુયોગ જોતો હતો. તે સુયોગ આવી પહોંચ્યો. જે સઘળા રાજ કર્મચારીઓ ઉપરના કીલ્લાનો અધિકાર કરવા ગયા હતા. દુર્ગાધ્યક્ષે તેઓને ઘોર અપમાનીત કરી કીલ્લામાં પેસવા દીધા નહિ, અપમાન સહ કરી તેઓ નીચા મસ્તકે ઉદયપુરમાં

આબ્યા. રાજાનું એવું એવું અપમાન જોઈ એજંટ અત્યંત ક્રુર થયો. અપમાન કરનારને ઉપયુક્ત શરિત આપવા માટે તે અત્યંત આતુર થયો. જે સમયે, તે ગાંધાર આવી પહોંચ્યા તે સમયે રાણા, પાત્રસિંહ સામંત વીગેરેને લઈ સૂર્યતોરણ દ્વારે સભા કરી બેઠો હતો. હમીર પણ તે સભામાં હોતો. એજંટે ત્યાં આવી પ્રતિહાર સાથે પોતાના આવવાની વાત સંભળાવી. સભામાં આવી તેણે મંત્રીને પુછ્યું “ રાણો વિષય છે ” મંત્રી સાથે બેચાર વાત કર્યા પછી તેણે રાણા જીમસિંહને કહ્યું “ આપના હુકમની અવમાનના થાય છે. હું ઉદયપુરમાં છું અને એવી અવમાનના થાય, તેથી ક્રીડીશ ગવરમેન્ટ પાસે હું દોષિત ગણાઉં, એટલે આપના અવમાન કરનારને ઉપયુક્ત શાસન આપવાની ગોઠવણ થવી જોઈએ. ”

અંગ્રેજ એજંટનું એવું સાહસ બંધક વચન સાંભળી, રાણાના હૃદયમાં માહસનો સંચાર થયો, તે પોતાના સંમાનને અન્યાય રાખવા માટે ગંભીર અને તેજસ્વી ભાષામાં બોલ્યો “ સરદારો ! સેનાપતિઓ ! મારી ઇચ્છા નથી કે હું તમારા તરફ અન્યાય અને અશિષ્ટ બ્યવહાર કરું. પણ તેમ બોલવાથી તમે બાણીશો નહિ કે હું મારું માન અને મર્યાદા જાળવવામાં પાછો રહું. ત્યાર પછી હમીર તરફ ફટ કટાક્ષ કરી રાણો બોલ્યો “ તું હાલજ મારા પાસેથી ચાલ્યો ના ! અને એક કલાકમાં નગરનો ત્યાગ કરી પલાયન કરી ના ! ” રાણાના આ ક્રોધાવેશમાં એજંટ સાહેબ તેને નિવાસિત ન કરતો રાણો હમીરને દેશમાંથી નિવાસિત કરત. તેજ સમયે એવો હુકમ બહાર પડ્યો કે ત્યાં સુધી હમીર અપહત ભૂમિ મુપત્તિ રાણાને પાછી ન આપે ત્યાં સુધી હમીરની સઘળી સપત્તિ જપ્ત રહેશે. હમીરની આશા નિષ્ફળ નીવડી તેણે જે વિચાર્યું તેથી વિપરિત થઈ પડ્યું. ઘાંટણે મર્મહિત, થઈ તે તેજ રાત્રીમાં ઉદયપુર છોડી ચાલ્યો. પોતાના નગરમાં આવી, તેણે કેવળ અપહત ભૂમિ સપત્તિ આપી એટલું જ નહીં, પણ જે મહાત્મા ટાંડના હૃદયમાં ઉદિત થયું નહોતું અને જેનો સ્વપ્નમાં પણ વિચાર થયો નહોતો તે મંદહિત થયું, હમીરે પોતાના ભાદેશર દીલાનું સ્વત્વ રાણાને સોંપ્યું. સઘળાએ વિરમથ માયે જોયું જે ” શિશોદીય કુળની પતાકા ભાદેશરના માથે ઉડવા લાગી.”

વળી એક સરદારનો વૃત્તાંતનો ઉલ્લેખ આ સ્થળે આપવો કેવળ પ્રયોજનીય છે. આમદી હુર્ગ અને તેની અંદરની સઘળી સપત્તિ સત્તાવીસ વર્ષ સુધી આમૈત સરદારના કબજામાં હતી. તેઓનો અધિકાર અડધા સૈકા સુધી ચાલ્યો. આમૈતના સરદાર જગવત કુળમાં પેદા થયેલા હતા અને મેવાડના સોળ પ્રધાન સરદાર માંહે તેઓ ગણાતા, જગવત કુળનો પ્રતિનિધિ કૃતેહસિંહ એક સ્વત્વ ભાવવાળો રજપુત હતો. બેદનાર સરદારની નીચે જે કોઈ રાજબક્ષિમાં નીચેના આસને બેસી શકે તે તે કૃતેહસિંહ હતો. જે જગવત કુળમાં વીરબાળક પુત્ર પેદા થયેલ હતો. આમૈત

સરદાર તે કુળમાં પેદા થયો હતો. વિગત મહારાષ્ટ્રીય વિપ્લવમાં ફતેહસિંહના પિતા પ્રતાપસિંહે, દુર્ઘર્ષ મરાઠાના કરાલઆસમાંથી મેવાડ ભૂમિનો ઉદ્ધાર કરવામાં, રણભૂમિ ઉપર પ્રિય પ્રાણ છોડ્યા. તેના તે આત્મોત્સર્ગના પુરસ્કારમાં તેને આમલી દુર્ગ મળ્યો. ફતેહસિંહ, પોતાના કોઈ ચતુર સબંધીના ચાતુર્ય બળમાં બંધાઈ, ચંદાવતનું એક વિશેષ અર્થ સાધન કરવા પ્રવૃત્ત થયો. તે સ્વભાવથી થોડી બુદ્ધિવાળો અને ઉદ્વેગ હતો એટલેકે તે તે કામનો ઉદ્ધાર કરી શક્યો નહિ. ફતેહસિંહનું અંતઃકરણ સરલ હતું. તે અંદરનો રોષવન્દિ છાનો રાખી શકતો નહિ. એકવાર એજંટ સાહેબ તેની મુલાકાત લેવા ગયો તે સમયે તેનો અંદરનો રોષાનજ પ્રબલિત થયો. તે સમયે તે કાંઈ બોલ્યો નહિ. પણ તેના નયનમાં રોષના ચિન્હ જોવામાં આવ્યા. ફતેહસિંહ, એક સભાગૃહમાં એજંટને મળ્યો જે સભાગૃહની ભીત ઉપર ફતેહસિંહના પૂર્વજોની તસવીર હતી. ટોડ સાહેબે તે સભાગૃહમાં આવી આસન લીધું. થોડા સમયમાં ફતેહસિંહ સાથે વાર્તાલાપ થયો.

ફતેહસિંહે ટોડ સાહેબની સમુખે આસન લીધું. તેણે અભ્યાગત અંગ્રેજની અભ્યર્થના કરી નહિ, તે તેની સાથે એકવાર પણ બોલ્યો નહિ. તેના આચરણથી અંગ્રેજ એજંટ, અપ્રતિબ થયો. જેને ઘેર તે આવ્યો, તે ઘરવાળાએ તેની સાથે વાત પણ કરી નહિ, એ શું સામાન્ય દુઃખનો વિષય હેવાય ! પણ તે પરાસ્ત થાય તેવો માણસ નહોતો. સંમુખે ફતેહસિંહના પિતાનું એક ચિત્ર હતું. એજંટ તેની તરફ આંખો કરી ફતેહસિંહને બતાવી કહ્યું—“ ભુઓ આ સરદારની છબી, જે એક હાલના રજપુતાના પિતા છે ” એ વાત સાંભળી ફતેહસિંહના તદ્દયમાં એક અપૂર્વ ભાવ ઉત્પન્ન થયો. તેની બે આંખમાં અસાધારણ તેજ પેદા થયું તેના વદન ઉપર થોડું હાસ્ય જોવામાં આવ્યું. તે એજંટ સાહેબની સામે જોઈ બોલી ઉઠ્યો “ આ ચિત્ર મારા પિતાનું છે ” બોલતાં બોલતાં ફતેહસિંહનું મુખાવર્ણ ગંભીર ગ્લાનિથી ઘેરાઈ ગયું. વિશાળ નયનપ્રાંતમાં આંસુના ઝિંદુ આવી ગયાં. તે વિશાદસાથે બોલ્યો, “ આ મારા સ્વર્ગીય પિતા ! ” આપ તેને બોળ્યો છો ? એજંટ સાહેબે કહ્યું, હા ! બોળ્યું છું. તેવીરવર રાજભક્ત, પ્રતાપ-સિંહ—જેણે સ્વદેશના માટે આત્મોત્સર્ગ કર્યો, તેનો સ્વર્ગવાસ થયો પણ તેનું નામ જીવિત છે. આજ પણ દેશીવિદેશી લોકો લકિન ભાવે તેને પૂજે છે. એજંટ સાહેબની વાત સાંભળતાં સાંભળતાં ફતેહસિંહના મુખમંડળનો ભાવ બદલાઈ ગયો. સાહેબના બોલવાનો અંત ન આવ્યો એટલામાં તે ગંભીર સ્વરે બોલ્યો “ આપ આમલી લ્યો, આમલી લ્યો ! પણ જોજો ! આત્મત્યાગનો મહિમા ભૂલ્યો નહિ ” ફતેહસિંહનો તે પ્રચંડ ઉત્થવાસ જોઈ ચતુર અંગ્રેજ એજંટ વધારે વિલંબ કરી શક્યો નહિ.

આ ક્ષણે હવે ધીલ જાડોણતની પધ્ધતિઓના કરવાનું શુકત છે. જેઓ માથાનો પરસેવો પગે ઉતારી સઘળો દિવસ, કઠોર પરિશ્રમ કરે, જેના પરિશ્રમના શુભે પૃથ્વી સ્વર્ણ કૃષ્ણ પ્રમવ કરે, જે માનવ સમાજનું એક પ્રધાન અંગ છે. તે નિરીર શાંતિપ્રિય લોકહિતકર જેડુતની હાલન બેવાનું આ સ્થળે સંપૂર્ણ રીતે પ્રયોજનીય છે, એ અવસ્થાની આલોચના સાથે આપણે તેઓના અનીત અને વર્તમાન ચિત્ર વાંચનારની સામે સુકશું.

મેવાડ રાજ્યમાં જેડુતજ ભૂમિનો અધિકારી, મેવાડભૂમિ ઉપર જેડુતનું સ્વત્વ દહ અને અમર છે, અદૃશ્યકેના પ્રભૂત પરિવર્તનથી તે સ્વત્વનું પરિવર્તન થાતું નથી. તેને બાપોતા કહે છે, કોઈ સ્વાર્થપર રાજ તેઓને તે સ્વત્વથી વંચીત કરવા ચેષ્ટા કરે. ત્યારે તે ભગવાન મનુનું અમૃતમય વાક્ય ઉચ્ચારી ગંભીર કંઠે બોલી ઉઠે છે, જે જેઓ વન કાપી નાંખી ક્ષેત્રનું પરિધરણ અને કર્ષણ કરે છે. જમીન તેઓનીજ.

જ્યાસુધી વિશ્વ પ્રેમિક વ્યવસ્થાકારોના શિર્ષસ્થાને ભગવાન મનુનું નામ વિરાજતું રહેશે, જ્યાસુધી તેણે બાંધેલા વિધિની પ્રજ્ઞાલીનું એકપણ સૂત્ર જગતપાળનું રહેશે. ત્યાંસુધી એ અમૃતમય વાક્ય ઠાંભુલશેનહીં એ વિધિના અનુસારે રાજસ્થાનનું ભૂમિસ્વત્વ સુકરર થયું. ત્યાંના જેડુતો પ્રાચીનકાળથી બોલતા આવ્યા છે જે “ ભાગરા ધની રાજ હો ભૂમરાધની મે છે, અર્થાત્ રાજભાગનો ધણી રાજ છે. ભૂમિનો ધણી હું છું, ભગવાન મનુના સમયથી એ મારણા હાંદુતા આસ્થિમજ્જાને વીંટાઈ રહી ગઈ છે.

સુપ્રસિદ્ધ એરીયાન્ કર્ટીયસ, ડીઓડોરસ વીગેરે પ્રાચીન પાશ્ચાત્ય પંડીતો સમયનું ઇતિવૃત્ત બાંધી ગયા છે. તે સમયના ઇતિવૃત્તની આપણે જો સમાલોચના કરવા બેસીએ તો આત્રીથી માલુમ પડે કે પ્રત્યેક નાગરિક તંત્ર એક એક રાજ્યાંતર્ગત રાજ્યવત્ પ્રતિષ્ઠિત. તેઓનું શાસનવિધિ રાજ્યકવર્તીથી સ્વતંત્ર, શત્રુધર્મી પ્રત્નનો ભયાવ કરે તેના માટે પ્રજાપાસેથી તે કર લેવાનો રિવાજ રાખતો. રાજસ્થાનની પદ્ધતી સમાજમાં એવું દૃશ્ય જોવામાં આવે છે. પદ્ધતી સમાજમાં પંચાયત પ્રથા ચાલવાથી ન્યાયનું આલોચન થાતું.

પિતૃ પિતામહ વીગેરેની અધિકત ભૂમિને જેડુતો બાપોતા કહે છે. પણ એવા બાપોતાનો સત્વાધિકારી એ મુદ્દ જીવી હોય તો તેનું નામ લોભીયો કહેવાતું.

ભગવાન મનુએ જે પદ્ધતી સમાજનો નિયમ બાંધ્યો છે, મેવાડમાં જરોબર તેજ નિયમ ચાલે છે. પૂર્વકાળે પાંચ પાંચ પહીં ઉપર એક આત્રીવુ હતો. મેવાડમાં તે

પ્રમાણે પંચમપતિ વા સપ્તગ્રામપતિ હોય છે. મેવાડમાં તેનું નામ પટેલ કહેવાય છે.

અનેક લોક એમ કહે છે જે માનવ ધર્મ શાસ્ત્રમાં જે ગ્રામીણનો ઉલ્લેખ છે. તે ગ્રામીણના કર્તવ્યથી પટેલનું કર્તવ્ય ભિન્ન છે. તે માટે પટેલ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ માટે મત ભેદ માહુમ પડે છે. મેવાડમાં પૂર્વે ગ્રામમાં સઘળાનો ઉપરી પટેલ ગણાતો. સઘળા પછી સમાજનો તે પ્રતિનિધી અને કષ્ટ અને ભૂપાળ વચ્ચે મધ્યસ્થ કહેવાતો, પદ્મી સમાજનો પટેલ અગ્રનાયક હતો. રાજ તેનાથીજ અજ્ઞાનાંધ ખેડુતની હકીકતથી વાકીફ થાતો.

સ્વાર્થપર પટેલ મેવાડના ખેડુતનો કર્તાહતા અને વિધાતા થઈ પડયે, ઉચ્ચ પદ અને સંમાન પામી જેમ કોઈ અત્યાચારી અને વિલાસી થઈ જાય છે. તેમ મેવાડના પટેલ એ પ્રમાણે વિલાસી અને અત્યાચારી થયા. તેઓએ લીમસિંહના રાજ્યથી લોકોની સ્થિતિ માટે કોઈ રીતની સંભાળ રાખવા માંડી નહિ.

સ્વાર્થપર પટેલોના અત્યાચારની હકીકતથી વાકીફ થઈ ભારતખંડ મહાત્મા ટોડ સાહેબે નિરીર કૃષકકુળના રક્ષણ માટે કંડ બાંધી પટેલની અતીત અને વર્તમાન અવસ્થાથી વાકીફ થઈ. તેના કર્તવ્યના કર્તવ્યનું મુકરર કરવા તેણે મનમાં આવ્યું. મેવાડનો પુરાતન ઇતિહાસ આલોહિત કરી તે બાબી શક્યો કે પૂર્વ કાળે પટેલોને ગામડાના લોકો પસંદ કરી નીમતા. તેઓ એકમત, જેને પટેલાર્થ કરવા ચુંટી કંડાઈતા તે પટેલની જગોએ આવતો.

શી રીતે મેવાડનું રાજમહેસુલ લેવાતું તેની બાબતમાં પચ્ચાંલોચના થવી યોગ્ય છે, વળી સંધિબંધન પછી ચાર વર્ષમાં મેવાડની કેવી દશા અને ગતિ થઈ, તે વિષયમાં પુરેપુરી આલોચના કરી આ ઇતિહાસનો દીર્ઘ પરિચ્છેદ બંધ કરી દેશું.

મેવાડના સઘળા પ્રકારના શસ્ત્ર ઉપર રાજમહેસુલ બે પ્રકારનું લેવાતું હતું. તે બે પ્રકારનું નામ કંકુટ અને જુટાઈ એવા નામે પ્રસિદ્ધ હતું, ચેલકી, તમાકુ, ગળી સરસવ વીગેરે જે વાકીમાં પેદા થાય તેના ઉપર દરેક વિધાએ બે રૂપિયાથી તે છ રૂપિયા સુધીનો કર લેવાતો, ખેતરમાં પેદા થાય તેના ઉપર પટેલ ક્ષેત્રપતિ પટવારી રાજ કર્મચારી વીગેરેના સમક્ષ પંચથી શસ્ત્ર લેવાણુનો જે દર મુકરર થાતો તે લેવાતો. તેનું નામ કંકુટ કહેવાતું હતું. જુટાઈના લેવાણુની પ્રથા અતિ પ્રાચીન કાળથી ચાલેલી હતી, તે પ્રથામાં બન્ને પક્ષવાળો સંતોષ હતો.

ઉપર પ્રમાણેની પ્રથા ચાલવાથી પણ ખેડુતનો નિસ્તાર નહોતો, શાથી કે પ્રકાશભાવે કે અપ્રકાશભાવે દુર્વૃત્ત રાજ કર્મચારીઓ, સ્વાર્થપરતાની તૃપ્તિ કરવા માટે ખેડુતને લાંચ વીગેરે લઈ હુટતા, એ પ્રથા ચલાવવામાં ખેડુત લોકોજ મુજબ

હતા. તે લોકો પોતાના સ્વાર્થના રક્ષણ માટે રાજકર્મચારીને લાંચ વીગેરે આપતા, દુકામાં ખેડુતોનો કોઇ કંઠાણ નિસ્તાર નહોતો, ત્યાંસુધી તેઓ વિદ્યાકુશળ નહિ થાય ત્યાં સુધી તેઓનો આવા સંકટ થકી નિસ્તાર નથી. હાય ! તે દિવસ ક્યારે આવશે ! ક્યારે ભારતવાસીઓ આમ્યના પવિત્ર મંત્રથી દીક્ષિત થઇ એક ભારતવાસી, ખીલ ભારતવાસીને હૃદયમાં ધારણ કરી ખરી નિષ્ઠાએ મદદ કરશે.

જે દિવસે. પરમહિતકર શ્રીરીશ ગરગમેન્ટ મેવાડના દમ્બ હૃદય ઉપર શાંતિ જળ સેચન કરી પતિત મેવાડની ઉન્નતિ અને આબાદી માટે બદ્ધ પરિકર થઇ, તે દિવસથી મેવાડની દશા ઉન્નતિ થવા લાગી છે. સ. ૧૮૧૮ ના ફેબ્રુઆરી માસથી તે ઇ. સ. ૧૮૨૨ ના મે માસ પર્વતની મેવાડની શાસન વિજ્ઞાપની પત્રિકાઓ વાંચવાથી સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે, જે મેવાડની પૂર્વાવસ્થાની ઘણા દરજ્જે ઉન્નતિ થઇ છે.

કૃષિ, શિક્ષણ વાણિજ્યની ઉન્નતિની વાત એક બાજુએ રાખી, ખનિજ પદાર્થોની પેદાશથી મેવાડની આબાદી અને ઉન્નતિ કેવી થઇ તે જોવાનું હવે યુક્ત છે, અડધા સેકા પૂર્વે જળુશ અને દુરીવારની કલ્કળની ખાણમાંથી પ્રતિ વર્ષે ત્રણ લાખ રૂપિયાની કલક નીકળતી હતી. એ શીવાય મેવાડમાં કેટલાક સ્થળે ત્રાંબાની ખાણો પણ હતી, એ સઘળી ખાણો થકી મેવાડને પુષ્કળ નાણાની પેદાશ હતી. પણ મેવાડના હુલ્મીઅવસ્થે તે ખાણના કુશળ ખોદનાર કાળગ્રાસમાં પડી ગયા. હાલ કોઇ તે ખાણો તરફ દ્રષ્ટિ રાખતું નથી. રાણાને પણ તે જાણ-તમાં ઉત્સાહ નથી. સંક્ષેપમાં તે રત્નની ખાણ માટે કોઇના સારા વિચાર નથી.

મેવાડનો ઘટના પૂર્ણ ઇતિહાસ, આ સ્થળે પર્થવિજ્ઞાન પામ્યો. જગતપ્રખ્ય ગિરહોટ કુળના રંગ સ્થળે આ સ્થળેજ યવનિકા પડી. ઘટ્ટી સારી વાસના હતી જે એ યવનિકા ઉપાડી હાલના કાળ સુધીનું શિશોદીય કુળનું ઘટના ચરિત, વાંચનારના સમક્ષ સુકું. પણ મનની વાસના મનમાં રહી. લીમસિંહના રાજ્ય પછીના મેવાડ રાજ્યના રાજાઓનું ચરિત વર્ણવાથી બે ત્રણ અધ્યાયો લખાય તેમ છે. પણ મહાત્મા ટોડ સાહેબે મેવાડનો ઇતિહાસ, ત્યાં સુધી વર્ણવેલ છે ત્યાં સુધી આપણે વર્ણવ્યો છે. તે સમયથી તે હાલના સમય સુધીમાં પચાસ સાઠ વર્ષ વીતી ગયાં. તેટલા વર્ષમાં મેવાડની જે અસાધારણ ઘટના ઘટી તેનું વર્ણન કરવું હુકર લાણી તે આપણે છોડી દીધેલ છે. સાચી કે તેથી કરી ઇતિહાસનું અંગ વિકૃત થાય તેવું છે. માત્ર બે ચાર અંગેશ યથાના પાઠથી મેવાડના તે સમયના ઇતિવૃત્તનું જ્ઞાન થાય તેમ નથી. ભારતખંડ મહાત્મા ટોડ સાહેબે દુઃસહ કલેશ સર્જ કરી કોરો પરિશ્રમ અને અદમ્ય અધ્યવસાય લઇ મેવાડનો જે ઇતિહાસ રચ્યો છે. તેનું અવલોકન કરી આ પુસ્તકનો લેખ થયો છે. ઘરના ખુણામાં બેસી, એકબે અંગેશ યથા વાંચી, મેવાડનું પરિશિષ્ટ ઇતિવૃત્ત જનાવવાની આસક્તિ આકાશ પુષ્પ તોડવાની આસક્તિ, પ્રમાણે છે.

અષ્ટાદશ અધ્યાય.

પૌરાણિક ઇતિવૃત્તનું ઉપકારિત્વ-ભારતનું પુરાણ ૫૭-મેવાડમાં
શિવપૂજા-ભગવાન એકલિંગનું મદિર-શૈવ, ગોસ્વામી જૈન
સમિતિ-નાથદ્વારમાં શ્રી કૃષ્ણનું મદિર અને તેની
પુજા પદ્ધતિ-રજપુત, સમાજમાં વૈષ્ણવ
ધર્મની ઉપકારિતા.

રત વર્ષના પ્રાચીન આર્ય લોકોની ઝીતિ, નીતિ, આચાર, વ્યવહાર, ઇતિહાસ, ધર્મ, તત્ત્વ વીગેરે સ્વભાષા પ્રયોજનીય વિષય, પૌરાણિક ઇતિવૃત્તમાં લખાયેલ છે જે સઘળા વીર માન્યા અને જગત પૂજ્ય શુન્દરીને આપણે આપણા પિતૃપુરૂષ ગણીએ છીએ અને તેઓની રક્ષા કરીએ છીએ જેઓના અતિ માનુષ કાર્યે કલાપને વિચાર

કરી પાશ્ચાત્ય પડિતો અમત્કૃત થાય છે જેનો સ્મૃતિ શાસ્ત્ર, વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર, દર્શન શાસ્ત્ર, વિજ્ઞાન વીગેરેને લઈ આજ પાશ્ચાત્ય પડિતો જગતમાં નવો નવો જ્ઞાનાલોક કરે છે તેઓની પવિત્ર ચરિતમાળા પૌરાણિક ઇતિવૃત્તમાં નિખીડ આવરણથી ઢંકાયેલ છે અનેક આત્માભિમાની પાશ્ચાત્ય પડિતો એ પૌરાણિક ઇતિવૃત્તને અમત્ય કહે છે પણ એકવાર માત્ર વિચારીને તેઓને જોવાનું છે જે જગતના સઘળા દેશની આદિમ ઘટના વળી એ રીતે જ ઇતિવૃત્તમાં બધાયેલ છે જે ઇન્ડિયન ભૂમિ આજ જગતમાં માન્ય અને પૂજ્ય છે, તે ભૂમિના પ્રથમ પુત્રોના આચાર વ્યવહાર પુરાણના નીલ વર્ણનમાં વર્ણવેલા છે દુકામાં જગતની હરકોઈ આદિમ જાતિના આચાર વ્યવહારની વાકીફગારી મેળવવી હોય તો તેનાં પુરાણ જોવા જોઈએ અભિનિવેશ સાથે વિચાર કરી જોવાથી માત્રમ પડે છે જે પુરાણ જગતની પ્રથમાવધ્યાનો એક માત્ર ઇતિહાસ છે તે પુરાણમાં અતિહાસિક રહસ્યો ગહેલ છે તે તો માત્ર સુત્ર પુરૂષો જાણી શકે છે.

કલાર્ક નામનો એક વૈજ્ઞાનિક પુરૂષ કહે છે જે લોકના પુરાતન કુસરકાર ના અદ્વૈત પેસી અભિનિવેશ સાથે જોવાથી આપણે તેઓના પિતૃ પુરૂષોની રીતી નીતિ, આચાર વ્યવહાર વીગેરેની ખાત્રી પુર્વક વાકીફગારી મેળવીએ છીએ.

કલાઈ સાહેબના મતની એ આરવેતા આની મહાત્મા ટાંકે એવાહના પર્વેત્સવ અને કુસંસ્કારની પર્થાલિયના કરવાનું ચડું કહ્યું. તે પોતાના કોર મતના સાધનમાં કૃત કાર્ય થયો. મહાત્મા ટાંકે કહેલ છે જે ધનુર્વેદ, આયુર્વેદ, સ્મૃતિ આચ રાજનીતિ, વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર વીગેરે, પૌરાણિક વર્ણનથી સુખમાં ભૂલાંનથી પુરાણજ નગતની અસલ હાલતનો ખરો સાક્ષી. પુરાણજ સઘળા દેશના ઇતિવ્રતનો પ્રગમન.

પૌરાણિક ઇતિવ્રત, ભારતવર્ષના યજ્ઞમાં વિશેષ ઉપકારક છે. પુરાણ, સનાતન ધર્મનો પ્રધાન વિધાન ગ્રંથ. હીંદુધર્મ વિજ્ઞાન સુલક વિજ્ઞાન સ્વભાવથી નીરસ અને કોર થણ પુરાણ તે નીરસ વિજ્ઞાનને સરમ કરી દેછે. હિંદુઓ તે પુરાણને વેડના જેવાં પવિત્ર ગણેછે. પુરાણના મહા પુરૂષો આજ દેવ ભાવે પુણ્યત છે. પૌરાણિક સનાતન ધર્મમાં એવી મોહની માયા છે જે હીંદુલોકો તેના વર્ણનને પવિત્ર અને અને સત્ય ગણેછે, હાલના ભારતવાસીઓ પુરાણના સ્ફર્યને સાદી-સીતે સમજતા નથી, જે દિવસ ભારતવાસીઓ તેના પુરાણિક સ્ફર્યને સમજ્યો તે દિવસે તે આત્મભૂમિને ઉદ્ધાર કરવા મતાવાળા થાયો.

વીર રજપુતો પુરાણને વેડ તુલ્ય માનતા આવેલ છે તે, તેઓના પૂર્વજની મહનીય કીર્તિ અને લીલાનો એક માત્ર સાક્ષી-રજપુતો, વીરત્વ, મહત્વ અને સન્માસ ધર્મના આદર્શ સ્વરૂપ દેવદેવ મહાદેવની ઇષ્ટદેવના સ્વીકારતા આબ્યા છે. ભૂતાનાથ રજપુતનો ઉપાસ્ય દેવ થણું કરીને એવાહના રજપુતોના તો તે ઇષ્ટદેવ ગિરિહોટ કુળના રાજાઓ મહાદેવને પુણી અને લિંગ એવા પ્રકારે મનિપૂજા કરે છે. ગિરિહોટ કુળના પ્રધાન ઉપાસ્ય દેવ મહાદેવ એકલિંગનું પવિત્ર મંદિર ઉદયપુરથી ત્રણ કોશ ઉપર સ્થાપેલ છે. તેની આરે તરફ ઉંચી સેતમાળા છે, એ સૈલમાળા એવામાં પશ્ચિમ રમણીય.

એકલિંગના પુરોહિતનો ઇલકબ ગોસ્વામી. તેઓ કોમાશવસ્થામાં પોતાનો મમય કહાડેછે. છેવટે તેઓ પોષ્પ પુત્રને પોતાની આદીએ બેસારેછે. એવ પુરોહિત, પોતાના લલાટમાં અર્ધ અંદ્રાકલિ તિલક કરેછે. તેઓ મસ્તકે જ્યભાર સખેછે. તેના સર્વાંગે બક્ષ હોયછે. તેનો પોશાક ગેરવા વસને હોય છે. એવાહના અધિષ્ઠિતો “એકલિંગક લીલાન” નામે પરિચિત છે.

એવ લોક મંળયે હવે વધારે બોલવું નિષ્કર્ષાજન છે, હવે આપણે તેનના ચરિતની મમાલોચનામાં પ્રવૃત્ત થઈએ, તેઓની કામતા અને સંખ્યા વિશયે પાશ્વસ્ય પંડિતો ચોરાજ વાકીરંગાર છે, તેઓનીએવી ધારણાં છે જે જગમમાં ચેરી સંખ્યા વાગ્ય જઇનાછે, જેઓએ તેઓ એક રચને તથી જઈનની રાજન-તિક પ્રજ્ઞા અને મહા ધર્મતા સંબંધે એટલું બોલવું બસ છે, જે એક માત્ર

ક્ષત્રિગચ્છ શાખાના પ્રધાન પુરોહિતોના શિષ્ય અગીયાર હજાર ભારતવર્ષના ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે છે.

ખ્રીસ્તીય એકાદશ શતાબ્દીમાં અણ્ણહીલપાટણમાં પ્રસિદ્ધ જૈન નરપતિ સિદ્ધરાજના શાસન કાળમાં તેની રાજધાનીમાં ધર્મ સંબંધે એક મહા તર્ક ભગી ઉઠ્યો. તે તર્કના કાળે તેણે જૈનસંપ્રદાયની એક શાખાને ક્ષત્રિગચ્છ નામ આપ્યું જૈનલોકના મતાનુસારે ક્ષત્રિ શબ્દનો અર્થ સત્ય છે. સુવિખ્યાત હેમચંદ્ર આચાર્ય એ ક્ષત્રિગચ્છની સમિતિનો શુરૂ હતો. મહાત્મા ટાંડ સાહેબ જે જૈનમતિના સહાયે રાજસ્થાનના ઇતિહાસની ઉપકરણ સામગ્રી પામ્યો. તે જૈનમતિ હેમચંદ્ર આચાર્યનો શિષ્ય હતો.

રાજસ્થાન અને સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં પહેલો જૈનનો આવિર્ભાવ થયો, જૈનો જે પંથ પર્વતને પવિત્ર ગણે છે, તેમાં આણુ, ચેતુન્ધ્ય અને ગીરનાર વિશેષ પ્રસિદ્ધ. એ ત્રણ પર્વત તેઓના ધર્મ યુદ્ધના પવિત્ર રંગસ્થળ. મેવાડની મંત્રી સમાના અને રાજસ્વવિભાગના પ્રધાન પુરૂષો ઘણું કરી આવક કોમના અને પંચનદ પ્રદેશથી તે સાગર સુધીનો પ્રદેશ જૈનથી સમલકૃત—ઉદયપુરના અને રાજસ્થાનના ખીલ્લ નગરના શાંતિ રક્ષક અને કર સંશ્ચાહક કર્મચારીઓ તે કોમના. અહિંસા-જૈનના ધર્મનો મૂળ મંત્ર જેઓ શુભહત્યાના પરમ વિરોધી અણ્ણહીલવાડ પાટણને છેલ્લો નરપતિ કુમારપાળ જૈન હતો.

ભારતવર્ષમાં ઔષધવૈષ્ણવ શેવ શાકત વિગેરેને લઈ જે ચોર વિષમતા અને સાંપ્રદાયિકતા ઉત્પન્ન થઈ, તે ભગવાન શંકરાચાર્યના અનુમહે દુર થઈ ગઈ. સઘળા વિષમતા ભુલી જઈ એક સમતાને ચોટી ગયા. જે સમયે જૈન અને બ્રાહ્મણ વચ્ચે પ્રચંડ સંઘર્ષ ઉત્પન્ન થયો, તે સમયે ત્રિતિદિન હજારો જૈન અને હજારો બ્રાહ્મણો તે સઘર્ષ વન્દિમાં બળી મુઝ્યા. તે સમયે પીડા પામેલા કેટલાક જૈનોએ મેવાડમાં આશ્રય લીધો. મેવાડ જૈનનું એક પ્રધાન આશ્રય સ્થળ. અતિ આચીન કાળથી તે સ્થળે જૈન ધર્મની આલોચના થતી આવી છે. અગર ભેડે મેવાડના મેવાડના એક બે રાજ્યેશવ ધર્મ છોડી જૈન ધર્મ પકડ્યો હતો પણ મેવાડના સઘળા રાજ્યો સઘળા ધર્મને સમાન નયને જોતા હતા. ગિલ્દોટ કુળના આદિ પુરૂષ વલ્લભિપતિનો જૈન ધર્મ મુખ્ય ધર્મ હતો. મેવાડના ગિલ્દોટ કુળના રાજ્યો જૈન ધર્મ તરફ વિશેષ ઉત્સાહ અને સત્કાર બતાવતા હતા. તેનું પ્રસિદ્ધ પ્રમાણ ચિતોડમાં પાર્શ્વનાથનો સ્માર્ક સ્તંભ.

મેવાડ સઘળા ધર્મનું આશ્રય સ્થળ. મેવાડમાં સઘળા ધર્મનો ઉત્કર્ષ સાધીત થયો. તેના ધર્મપરાયણ રાજ્યો કેવળ જૈન અને શેવ ધર્મ ઉપર અનુમતિ બતાવતા હતા એટલું જ નહિ પણ વૈષ્ણવ ધર્મના રક્ષણ માટે તેઓ કંઈ

રીતની કસર રાખતા નહિ. મેવાડની અંદર નાથદ્વારમાં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનું પ્રસિદ્ધ મંદિર છે. હીંદુ વિદ્વેષી ઐરંગઝેબના અત્યાચારે ત્રાસ પાતી વેષ્ણવોએ પવિત્ર મન્દ્યામધી નીકળી જઈ પોતાના ઇષ્ટદેવના રક્ષણ માટે ઉદયપુરના રાણાને કહેવરાવ્યું. અત્યાચારી મોગલ સમાટનો જીતમ સહન કરી ઉદયપુરના મહારાણાએ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણના તે પાવન વિઝહને પોતાના રાન્યમાં રાખવા આજ્ઞા આપી.

ઉદયપુરથી પુવેત્તિરે જગીયાર કોશ ઉપર એ પવિત્ર દેવ મંદિર સંસ્થાપિત. જે સ્થળની પાસે યદુ જુનાઘ નદી વહી બાય છે. નાથદ્વાર, વેષ્ણવોનું એક પ્રધાન તીર્થ સ્થળ ખડું, પણ તેમાં દર્શન યોગ્ય કોઈ દૃશ્ય નથી. નાથદ્વારના મંદિરના નિર્માણકાર્યમાં કોઈ રીતનું કોશલ ભેવામાં આવતું નથી. નાથદ્વારની પ્રતિદ્ધિ અને પ્રવિત્રતા, માત્ર શ્રી કૃષ્ણના વિઝહના લીધે પ્રીટ જન્મના પૂર્વે જે હજાર વર્ષ ઉપર પવિત્ર જલવાળી યમુનાના તીરે કૃષ્ણની જે મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠિત હતી. અનેક લોકો અનુમાન કરે છે જે નાથદ્વારની મૂર્તિ તે તેજ છે. ગયાના ઝિરિ કંદરમાં દ્વારકાના સાગરના કીનારે અથવા ચિત વિનોદત વૃંદાવનમાં જે સઘળાં હૃદય મોહન કૃષ્ણનાં ચિત્ર ભેવામાં આવે છે. નાથદ્વારમાં તે ભેવામાં આવતાં નથી. તોપણ મેવાડના એ પવિત્ર સ્થાને, લાખે લોક પ્રતીવર્ષ યાત્રાનું તરીકે આવે છે.

તપ્ત હજાર વર્ષ સુધી જે મજ ગોપીવલ્લભ શ્રી કૃષ્ણનું પ્રધાન પીઠસ્થાન ગણાતું હતું, તે પીઠસ્થાનને દુર્ધર્મ યવન ઐરંગઝેબે અપવિત્ર કરી નાંખ્યું. તે પાખંડ મોગલ બાદશાહના અત્યાચારથી પીડા પામી વેષ્ણવ તે તીર્થ ભૂમિ છોડી દેવ વિઝહના રક્ષણ માટે ભારત વર્ષમાં સ્થળે સ્થળે ભગવા. અગર જો કે ગન્ગાના વીર મહમદના કઠોર ક્રૂરાધાતે ભગવાન વિષ્ણુનું કમલાસન વિકંપિત થયું હતું. અને તેના ભક્તો ભગવાનની સન્માન રક્ષાના અર્થે ગલરાઈ એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને દોડતા હતા. તોપણ ભગવાન કૃષ્ણે પોતાનાનું આચીન નિકેતન છોડ્યું નહોતું. હીંદુ રાજક ઉદારનીતિક અકુબર જહાંગીર અને શાહજહાને તેને તે આચીન મંદિરમાં સ્થાપ્યા હતા.

જહાંગીર માતૃવંશે અર્ધ રજપુત હતો. હીંદુ ધર્મ ઉપર તેનો આરો આદર હતો. તે પોતાના ઉદારનીતિવાળા પિતાની જેમ ભગવાન કૃષ્ણની સન્માદરથી પૂજા કરતો હતો. તે પુત્રશાહજહાને પિતૃ પદવીનો ત્યાગ કરી ચેવધર્મની દિક્ષા લીધી હતી. સિદ્ધરૂપ નામનો એક સિદ્ધ સત્તાસી તેનો તે ધર્મનો દીક્ષા આપનારો ગુરૂ હતો, તેનો શિવાનુરાગ હોવાથી ભારતવર્ષમાં શિવલજિનું પ્રાધાન્ય વધ્યું. શૈવો રાજનુમ્રહ મેળવી વેષ્ણવો ઉપર અત્યાચાર કરતા હતા. તેઓના અત્યાચારથી પીડા પામી વેષ્ણવોને મજ્જામાં છોડી ભગવાન વિષ્ણુના વિઝહ આવે ઉદયપુર જવાની દરજ પડી.

શૈવોના ઉત્પીડનથી વેષ્ણવોને ભગવાન વિષ્ણુની મૂર્તિ લઈ મજ્જામાં છોડવાની જરૂર પડી. છેવટે ઉદયપુરની એક રાજકુમારીની વેદાધી તેઓ પોતાનું

પૂર્વ-આસન પામ્યા. પણ તે સ્થાને તેઓ બહુવાર રહી શક્યા નહિ. થોડા સમયમાં બુલસી ઔરંગઝેબ પેદા થયો, તેના લયથી તેઓને ફરીથી વૃજધામ મૂર્તિસાથે ઊડવું પડ્યું. ઔરંગઝેબની એવી બુલમ ભરેલી ચેષ્ટાથી તે કાલ યવન કહેવાયો.

કાલયવન ઔરંગઝેબે ઔત્રહત્યા અને ઔદ્યહત્યા કરી, નવધામને કલુષિત કરી, ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનું મંદીર અપવિત્ર કર્યું. તેનું એ પાશવ આચરણ બેઠું શિશોદીપ વીર રાણો રાજસિંહ દારૂણ રાપથી ઉન્મત થઈ ઉઠ્યો. શ્રી કૃષ્ણનું અપમાન ન થાય એવા હેતુથી તેણે યવન સમ્રાટ સામે પોતાની તલવાર ઉપાડી-રાણાનો એ ઉમદા દાખલો અનુસરી લાખો વીર રજપુતો એ દેવ પ્રતિમાના રક્ષણ માટે પોતાના જીવનનો ઉત્સર્ગ કરવા તૈયાર થયા. તેઓની પ્રબળ ચેષ્ટાથી પાપીષ્ઠ યવનો દેવનીમૂર્તિને અડકવા પામ્યા નહિ. ત્યારપછી તે દેવમૂર્તિને કોટાના અંદર થઈ મેવાડના રામપુરમાં આણી. રાણાના મનમાં વાસના હતી જે તેને એક વાર ઉદયપુરમાં લાવવી બેઠાં. પણ રસ્તામાં એક અચિત્તિત ઘટના ઘટવાથી તેની તે વાસના વિક્ષેપ નીવડી. મેવાડના અંદર શિયાર નામના ગામડામાં થઈ ભગવાનની મૂર્તિનો રથ જાતો હતો. એટલામાં પૃથ્વીમાં તે રથના ચક્ર એવાં એસી ગયાં કે તે ચક્ર પૃથ્વી ઉપર ચાલી શક્યા નહિ. એક શુકન બાણનાર દેવજ્ઞ તે સ્થળે હાજર આવી રહ્યો તેણે બતાવ્યું જે ભગવાનની એ સ્થળે રહેવાની વાસના છે. દેવજ્ઞના બોલવા ઉપર રાણાની સંપૂર્ણ પ્રતિતિ આવી. રાણાએ તે સ્થળેજ કૃષ્ણનું મંદીર બનાવવાનું વિચાર્યું. રાણાના હુકમના અનુસારે મંદીર બન્યું. તે મંદીરમાં ભગવાન કૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠા થઈ. તે દીવસથી શીયાર ગ્રામ નાથદ્વારના નામે-ઓળખાયું.

નાથદ્વાર ભેવામાં અપ્રીતિકર નથી. તેની ચારે દિશા સુરક્ષીત તેની પૂર્વ દિશા મજબુત હોવા પર્વતના કોટથી ઘેરાયેલ છે. પશ્ચિમ ઉત્તર અને દક્ષીણ દીશાને જુનાસ નદી ઘેરેલ તેની પરિજા રૂપે તે રહેલ છે. એ નદી રક્ષીત અને શૈલ રક્ષીત પ્રદેશમાં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનું પવિત્ર મંદીર છે. તે સ્થાન અત્યંત પવિત્ર છે. રજપુતોનો વિશ્વાસ છે જે એ સ્થાને હરકોઈ ચોર પાપાચારી હોઈ પદાર્પણ કરે તે આશાગીની આ નસારના દુઃખથી મુક્ત છે. તે સ્થળ શાંતિમય છે. જ્યાં વિવાદ, કલહ, દંદ, પ્રતિદંદિતા, ઈર્ષા, દ્રેવ વીગેરે અવગુણો ભેવામાં આવતા નથી. જ્યાં સઘળું આનંદમય છે. સઘળું અધ્યાત્મિક ભાવે પરિપૂરિત. અગર ભેકે નાથદ્વાર એક સામાન્ય ગામડું છે, પણ તેની ચતુર્સીમાના મધ્યે અસંખ્ય લોકો વાસ કરી મુખ ભોગવે છે. તે સ્થળે સ્થાનેસ્થાને આંબલી, પીપળા અને વડલા ભેવામાં આવે છે. જ્યાં યાત્રાળુ લોકો આનંદથી નિવાસ કરે છે. વૈષ્ણવો એ વૃક્ષોની શીતળ છાયામાં મધ્યાહ્નના પ્રખર સૂર્ય

કિરણી કંટાળી જઈ નિદ્રાનો લાલ લેછે. નાથદ્વાર સંસાર વિરાગિનું આશ્રય સ્થળ છે. ઉદાસીનનું શાંતિસ્થેય છે, હતાશ લોકનું આશાકુંજ છે.

મહાત્મા ટોડ સાહેબે કહેલ છે જે રજપુતોએ મહાદેવનો વિકટ ધર્મ છોડી વૈષ્ણવનો સરલ ધર્મ પકડ્યો હતો તો રજપુતોનો વિશેષ ઉપકાર થાત.

રજપુત ભતિની સજ નૈતિક ઉન્નતિનો વિષય વિચારમાં લીધાથી શાંતિ-મય વૈષ્ણવ ધર્મને તેભેમય શેવધર્મના ઉપર પ્રાધાન્ય આપી બેસાડાય તેમ નથી. શાંતિ જગતમાં વાંછનીય છે, પણ શાંતિથી માનવની તેવસ્વીતા હુમ થાય છે. જેથી માણસ જાણસુ અને જડ બની જાય છે. આપણે તે શાંતિના અભિલાષી નથી આજ રજપુતો જે નિર્ભય અને જડ અવસ્થામાં પહોંચ્યા U તેના ઉપર જો તેઓની શાંતિ પ્રીતિ થાય તો જગતમાંથી રજપુતના નામનો હાથ થાય તેવું છે. ચેતન્ય પ્રચારિત વૈષ્ણવ ધર્મે જગતને શાંતિ શિક્ષા આપી ખરી, પણ તેથી મકૂત વૈષ્ણવ ધર્મ હુકામ્રાય થયો.

ઉત્તર અધ્યાય.

વસંતપંચમી, માનુસપ્તમી, શિવરાત્રી, આહરીયા, ફાગોત્સવ, શીતલા
દષ્ટી, રાણાની જન્મતિથિ, કુલદોલ, અન્નપુર્ણિ, અશોકાષ્ટમી, રામ
નવમી, મહાનવમી, નવગૌરી પુજા, સાવિત્રીવ્રત, રંભાતૃ
ત્રીયા, અરણ્યપદ્મી, રથયાત્રા, પાર્વતીતૃતીયા, નાગપંચમી
જન્માષ્ટમી, પિતૃદેવતા, ખડગપુજા, દશહરા, ગણેશપુજા
લક્ષ્મીપુજા, દીવાળી, અન્નકુટ, હુલણયાત્રા, મકર-
સંક્રાંતિ મિત્રસપ્તમી.

વંના અધ્યાયમાં મેવાડની ધર્મ પ્રતિષ્ઠા અને ધર્મ સંપ્રદાયનું યથાર્થ
વર્ણન પ્રકૃતિત થયું, હવે મેવાડના પવેત્સવ અને આચાર વ્યવહાર
વીગેરેનું વર્ણન કરવું ઉચિત છે. જે સમયે શીતની કઠોરતા ખસી જાય
અને વસંત હૂત કોકિલ કુળ જગતમાં દેખા આપી કળકંઠસ્વરે
સમસ્ત પ્રકૃતિને નવજીવને ઉજવલિત કરે, તે સમયે પ્રકૃતિની સજીવના સાથે
માનવ મન અમૂત પૂર્વ આનંદમાં મગ્ન થાય, તેમ ધ્રુમવસંતકાળથી મેવાડનો
પવેત્સવ શરૂ થાય છે.

વસંતપંચમી—માઘ માસની શુકલ પંચમીના દિવસે એ ઉત્સવ મેવાડમાં
આચરિત થાય છે. બંગદેશમાં જે દિવસે ભગવતી વીણા પાણિની પૂજા સમાપ્ત
થાય તે દિવસેજ વાસંતીપંચમીનો પ્રશસ્ત દિવસ, તે દિવસે, મંગાળાત્મકતા જાણી
રજપુતો, અશ્વીલ અને જઘન્ય વ્યવહારને પકડી ઉન્નત ભાવે નૃત્યગીત અને
આમોહ પ્રમોહ કરેછે. તે દિવસે ભદ્ર અને અભદ્ર લોકોના પ્રભેદ રહેતો નથી. ભાંગ,
ધંતુરો, ગાંજો, મધ, અપ્રીણ વીગેરેનું સેવન કરી લોકો ટોળે ટોળે, તે દિવસે
આથડે છે. જે સંઘર્ષાંત લોકો બીજા સમયે એક પણ અપ્રિય વચન
બોલવા શરમ પામે તે લોકો આ દિવસે, અપ્રિય વચન અને અશ્વીલ ભાષણ
બોલવામાં કસર કરતા નથી. રાજસ્થાનમાં તે દિવસ, પુષ્કળ આનંદકારક ગણાય છે.

માનુસપ્તમી—વાસંતીપંચમી પછી જે દિવસે માનુસપ્તમી આવે
છે. એમ કહેવાય છે જે સૂર્યદેવે તે દિવસે જન્મ ગ્રહણ કર્યો. સૂર્યવંશીય રા-

છાઓ પોતાના વંશના આદિ પુરુષનો તે દિવસે જન્મ લાણી લુટી લુટી જાતના આનંદોત્સવમાં મગ્ન થાય છે. એ મંગળમય દિવસે, રાણો સામંત સરદારો સાથે ચોંગા નામના એક પવિત્ર સ્થાને જાય છે. તે સ્થાને ભવાનદિવાકરની તે પૂજા કરે છે. તે દિવસે જયપુરમાં સૂર્ય પૂજનો વિશેષ આડંબર જોવામાં આવે છે, રાજા તે દિવસે સૂર્યમંદિરમાં પેસી, દિવાકરનો સમાધવવાળો રથ, મંદિર બહાર લાવે છે.

શિવરાત્રી—માઘમાસની ચૈત્રવર્તિની ચતુર્દશી શિવરાત્રીના નામે આ ખાય છે. દરેક હોંદુઓ તે દીવસને પવિત્ર ગણે છે. ઘોર પાપાચારી નિષાદ સુગંધ તે દિવસે પોતાના અજ્ઞાનવશે પણ શિવપૂજન કરી મુક્ત થઈ શિવલોકમાં ગયો. દિવસ હોંદુઓના પણ અત્યંત પવિત્ર છે. રાણો ભારતવર્ષમાં “શિવનો પ્રતિનિધિ” એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ઐટલે કે તે દિવસે તેનો શિવ પુજનો આડંબર જોવામાં આવે છે. રજપુતો તે દિવસે, નિરંજુ ઉપવાસ કરે છે. સંસારિક કાર્યો દરેક શેષ તે દીવસે લક્ષ આપતા નથી. તેઓ સઘળી રાત્રી જાગૃત રહી શિવ જાગતાં નિહત રહે છે.

આહોરીયા—આહોરીયા અર્થાત્ વાસ્તવિક મૃગયા વ્યાપારની સાથે મધ્ય મધ્ય ક્ષાણુન માસ આ જંગલમાં આવે છે. તેના પૂર્વ દિવસે રાણો પોતાના દાર અને સહયોગ સાથે હરીદવર્ણનું એક એક અંગરથુ પહેરી બહાર નીસરે તેઓ. જ્યોતિષે બતાવેલા શુભ લગ્નમાં વસાહતના શીકારે બહાર નીસરે છે. મહાન મૃગયા વ્યાપારમાં રજપુતો પોતાના ભાગ્યની પરિક્ષા કરે છે. તે દીવસે લક્ષ વ્યર્થ જાય તેનો શુભ અહ નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. તે વર્ષ તેને મોટા કષ્ટમાં જાય છે એમ નિશ્ચિત થાય છે. શીકારમાં વીંધવાનું પણ જોવામાં આવે તેને સંહાર કરવા સઘળા પ્રાણ આપી ચેષ્ટા કરે છે. દરેકના હૃદયમાં ધૃતિ પ્રથંક વેગે જાગૃત થાય છે. ઉદયપુરના વિશાળ ઉપલક્ષ્ય ક્ષેત્રમાં વિજ વનમાં ઘણું કરી મૃગકુળ વિશ્રામ કરે છે. મૃગાચી રજપુતો બહુ કરી નિર્જન વનમાં પહોંચે છે. ત્યાં જઈ મોટા ચિત્કારે મૃગ વીગેરેને દોડાવી અનુકરણ કરી તેને લક્ષ્યથી વીંધી નાખે છે.

ફાગોત્સવ—જેમ જેમ મધુમય ક્ષાણુન માસ જાતો જાય છે. તેમ મેવાડી લોકોની આમોદ પ્રમોદની પિપાસા વધતી જાય છે. નગરવાસીઓ આ દમાં ઉન્નત થઈ ચારે દિશામાં ફાગ લઈ ખેલે છે. અખીલ, રંગ વીગેરેના ઉડવાથી રસ્તાઓ અને આગળ રંગથી કદંબિત થઈ જાય છે. કોમ શરીર ઉપર શુદ્ધ એક પણ ધોળું વસ્ત્ર જોવામાં આવતું નથી. સઘળાઓ રંગાયેલા રહે છે. મસ્તકના વાળથી તે પગના નખ સુધીનું સઘળું અંગ અંગ

ગુલાવથી રગાયેલ રહે છે જેને સૂર્ય પણ ભેડ શકે નહિ એવી જનતાનખાનામા
જેવી સ્ત્રીઓ પણ બહાર નીકળી આ ઉત્તમમાં આનંદથી રમે છે

શીતળાપદી—ચૈત્ર માસની શુક્ર વધીના દિવસે એ ઉત્તમ થાય છે
ગંગુતો શીતળાને શીશુમતાની વૃક્ષચિત્રી દેવી ગણે છે ગંગુત સ્ત્રીઓ પોતાના
સતાનના મગ્ગ માટે ગિતળા દેવીના મદીગ્મા જઈ તેની પૂજા કરે છે જાદ્ય
પુગ્ના એ વિચીત્ર ગિરિકુમા શિતળા દેવીનું મદીર આવેલ છે ગંગુત
સ્ત્રીઓ તે રગિકુમા જઈ તે મદીગ્મા દેવીની ભુદાભુદા ઉપચાર પૂજા કરે
છે તે દીવને ગણા ભીમચિહ્નને જન્મદીવસ હોઈ મધ્યા આમોદ પ્રમોદમા
નિમગ્ન રહે છે

કુલદોહ—હીંદુ નાન્યકર્તિ વિક્રમાદિત્યના આદ્રસાર વર્ષરિભની સાથે
મેવાડનો કુસુમોત્તમ આગલ થાય છે ગંગુતો તેને કુળદોહ એમ કહે છે એ
પર્વમા પ્રધાન રીતે બહાગની પૂજા થાય છે, ગણાના મહેલમા એ પુજા વિધિ
થાય છે દોશમા બેઠી સુલલિત ગીત ગોવીંદની પદાવલી ગાઈ ધણાઅરા લોકો
આનંદ કરે છે જેઓ દોવ મચ તેચા કરી લેવા અસમર્થ હોય છે, તેઓ
વૃક્ષની ડાગીએ દોઝ બાધી હીચા જેવું કરી તેનાથી હીચકા લઈ આનંદ મગ
રમા નિમગ્ન થાય છે

અન્નપૂર્ણી—જે મમયે, ભગવાન દિવાદર મેષ શશિમા ચરણ સુદે છે
તે દિવસે ગંગુતોમા ભગવતી અન્નપૂર્ણીની પૂજાવિધી આવે છે સિદ્ધાસન ઉપર
આરાશકિંદ્રિભુત અન્નપૂર્ણીની ભૂતિ હોય છે, જેના દાળા હાથમા અન્નપૂર્ણ
હેમ ધાગ હોય છે જમણા હાથમા ગ્લમય દર્વિત હોય છે જેની મમુએ
મર્મ મગનમય પુર્ય પ્રધામ મહાદેવ અન્નભિશાર્થી હોઈ ઉભો રહેલ છે
ગંગુતો, તેવી ગીતના હુગૌતીની યાને એક ચરગીશ્વર તૈચા કરે છે જે યમે,
મે દિવસમા અકુન્તિ વાય છે, તે ચવાકુ લઈ ગંગુત મહિલાઓ, પોતાના
માથાએને આપે છે તેઓ તે પોતાની પાષકી ધીરેમા તે નામે છે ત્રણ દિવસ
દેવીની પૂજા કરે છે ચોથા દિવસે અગ્નિહોડા કરી પૂજાવિધી મમામ થાય છે

અશોકાષ્ટમી—મધ્યા ગંગુતો, તે દિવસે વિશ્વ માતાની પૂજા કરે છે
ગણો તે દિવસે પોતાના મદ્દાત્ર મામતો સાથે ચોગા નામના સ્થાને જાય છે ત્યા
જઈ તે મધ્યો દિવસ આમોદ પ્રમોદમા હાડે છે તે દિવસે પ્રત્યેક ગંગુત
પોતાની કુળદેવતા શાકભજની પૂજા કરે છે

રામનવમી—અશોકાષ્ટમીના બીજા દિવસે રામનવમી આ શુભ દિવસે
પુનર્વસુનક્ષત્રમા વિકુન્ઠતિવક રામચંદ્રનો જન્મ, તેથી કરી રામચંદ્રના વશ
ધા ગંગુતો, તે દિવસને વિશેષ પવિત્ર ગણે છે ગામનવમી દિવસે યુદ્ધાગ્ય
પપ

ગજ અને અન્ધની પૂજા થાય છે ગણે તે દિવસે, ચોગાના મનાસ્થળે મોટા ભલકાથી વળય છે તે સ્થાને જુદી જુદી વ્યતના આમોદ પ્રમોદ થાય છે હીંદુશાસ્ત્રમા એમ વર્ણવેલ છે જે તે દિવસે ભગવાન ગમચદ્રને ઉદ્દેશી જે જે કર્મ કરવામા આવે તેથી તેને બુધુ પુણ્ય થાય છે

મદનચોદશી—ચૈત્ર ગુરુ ત્રયોદશીએ હીંદુઓ મીનકેતન કદર્પની પૂજા કરે છે અગર જોકે તેની પુર્વવર્તિની રૂદ્રશીએ અને પર્વર્તિની ચતુર્દશીએ પૂજાની વ્યવસ્થા છે, તોપણ ગજપુત્રો ચોદશીને આસ્ત પવિત્ર ગણે છે ઉદયપુરની ગજપુત્ર સ્ત્રીઓ ભગ્નિ માથે જેવી મદન પૂજા કરે છે તેવી રીતે ભારતવર્ષમા કોઇપણ સ્ત્રી મદન પૂજા કરતી નથી તેઓ કામદેવની નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે

પુષ્પ ધન્વન ત્રમોઽસ્તુતે નમસ્તેમીન કેનન મુર્તીના લાકેપાલાના ધર્પચ્યુતિકૃતેનમઃ
માધવાત્મજકદર્પ મવરાગેતિપિય નમસ્તુભ્ય મિતાશોષ મુચનાય મનોમુવે
આત્રયો મર્મનઽવતુ વ્યાપયશ્વિચારીરજાઃ સંપન્ન નામ ધીષ્ઠમે સર્વ સંતુમેસ્થિહાઃ
નયોમારાય કામાય દેવદેવસ્ય મૂર્તયે વ્રત્ય વિષ્ણુ શિર્ષદ્રાણા મન સોમકરાય ચ

હીંદુઓનો ૬૬ વિશ્વામ છે જે, જે જનન દેવની ઉપર પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે તો તે વર્ષમા તેને કોઇ મીતના આધિઆધિ નહતા નથી

નવગૌરીપૂજા—મદનોત્મવની માથે ચૈત્ર માસ અતીત થાય છે તેની માથે એક ગણુ વર્ષ પછી અનતકાગ્ર માગરમ વિવીન વર્ષ લાય છે પેશાખના કોઇ તપનને લવાખમા ધારણ કરી નવ વર્ષ જનતમા દેખા આવે છે હીંદુ શાસ્ત્રમા પેશાખ માસ અતીવ પવિત્ર તે વર્ષના નધણ માનોમા શ્રેષ્ઠ અને ભગવાન માધવનો અતિ પ્રિય એ મામમા ભગવાન માધવની નિયમીત કપે પૂજા કરે છે તે વિષ્ણુ વૈષ્ણવે પામી વિષ્ણુ માથે જે છે એ પુણ્યમય નામમા ગજપુત્રોનો એક ઉત્સવ છે તે ઉત્સવ અતિ આમાન્ય, તેનુ નામ નવગૌરીપૂજા—એ પૂજાનો મમાનલ થાય તેની અગ્રાઉ મેનાડના મોગ પ્રધાન નામતો પોતપોતાના અવકૃત અરન ઉપર ભેમી ગણાની માથે પેશાખા મનાવના તન્ડ પડના ચોકમા વળય છે, ત્યા ભગવની ગોરીને આપિન કરી આમોદ પ્રમોદમા તેઓ નાજ

સ્તમામ્મિન્ દિને મહા પુણ્યે ગમમુદિટ્પ માક્તિનઃ

ચાત્કિચિન્કિયને કર્મ તદમવશપક્ષાન્કં

ઝયોપણ જાગરણ પિતૃન્નુદિદમ્યર્નપણ

તામ્પિનાદિભેનુ કર્તવ્યં વ્રત્ય મામ્મિ ઝીજ્ઞાસેઃ

અગમ્ય સાદતા

કહાડે છે. એ પર્વ સંપૂર્ણ નહું છે. એ પર્વ રાણા ભીમસિંહે-ઈ. સ. ૧૮૧૭માં સ્થાપ્યું. મેવાડી લોકોને અભિનવ પર્વને હીંદુઓના ઉત્સવથી અંપૂર્ણ વિપરિત માને છે.

સાધીત્રીવ્રત—જે પ્રમાણની કૃષ્ણ ચતુર્દશીએ એ વ્રત થાય છે. ગયળી સ્ત્રીઓ તે દીવસે ઉપવાસ કરી મતી પ્રધાના સાધી-ત્રીતું આખ્યાન સાંભળે છે. રજપુત સ્ત્રીઓ તે દીવસે એક વડલાની નીચે જઈ સાધીસ્ત્રીની પુણ્ય કથા સાંભળે છે. અને તેની પૂજા કરે છે.

રંભાતૃતીયા—હીંદુ સ્ત્રીઓ જે પ્રમાણની શુકલ તૃતીયા તીથિએ એ વ્રતનું આચરણ કરે છે, રંભા ભગવતી ગોરીની એક મૂર્તિ-રજપુત સ્ત્રીઓ વિક સીત સેવનીના પુષ્પોએ, ધનભાગ્યની કામના એ રંભા દેવીની અર્ચના કરે છે.

અરણ્યપદ્ધિ—જે પ્રમાણની શુકલ પક્ષમાં દેવ મેના ભગવતીપદ્ધિ દેવીની જે પૂજા થાય છે. તેનું નામ અરણ્યપદ્ધિ. એ પર્વાપક્ષે પુત્રાર્થિની અથવા પુત્ર મંગલાભિલાષી હીંદુ સ્ત્રી અરણ્યમાં જઈ વડલાના અથવા પીપળાના મૂળમાં દેવીની પૂજા કરે છે.

રથયાત્રા—આપાડ મામના શુકલ પક્ષની દ્વિતિયા તિથિએ ભગવાન વિષ્ણુની રથયાત્રા થાય છે. હીંદુશાસ્ત્રમાં નારાયણની બાર યાત્રા બાર માસમાં થાય છે. તે બાર યાત્રાનાં જુદાં જુદાં બાર નામ છે. અગર જો કે રજપુતો ભગવાનની દોઢા યાત્રા અને જુલણયાત્રા મોટા ભલકથી કરે છે, તો પણ રથ-યાત્રાના ઉત્સવમાં તેઓનો ઉત્સાહ કમ નથી.

પાર્વતીતૃતીયા—આવણુ માસની શુકલ તૃતીયાના દીવસે રજપુતો પાર્વતી તૃતીયાનું વ્રત પાળે છે. એમ કહેવાય છે જે, તે દીવસે ગિરિબાળા ભગ-વતી પાર્વતીનું ભૂતભાવન શુભપાણી મહાદેવની સાથે પુનર્મિલન થયું. રજપુતો તે પર્વને અતીવ પવિત્ર ગણે છે. તેઓનો એવો વિશ્વાસ છે જે હરકોઈ સ્ત્રી તે દીવસે પાર્વતીની શ્રદ્ધા અને ભક્તિ સાથે અર્ચના કરે તો તેની મનઃકામના પુરી થાય છે. રજપુત પુરૂષો તે વ્રત પાળતા નથી તો પણ તે વ્રતની પવિત્રતા માટે તેઓના મોટા વીચાર છે. એ દીવસે પ્રત્યેક રજપુત રક્તવર્ણનો વેષ ધારણ કરે છે. ઉદયપુર કરતાં એ વ્રત પાળવામાં જયપુર વિશેષ આડંબર રાખે છે.

નાગપંચમી—આવણુ માસના કૃષ્ણ પક્ષની પંચમીએ નાગજનનની મન

પંચમીમાં આદન, જેઠામાં આદન, આપાડમાં રથારોહણ, આવણમાં સપન; બાદ-પદમાં પાર્શ્વ પરિવર્તન, આસ્તિવનમાં વામ પાર્શ્વ પરિવર્તન, કાર્તિકમાં ઉત્થાન, અશ્વહાયનમાં આવરણ, પાપમાં પુષ્પ સ્નાન, માધમાં સાત્યોદન, કાશ્યપમાં દોહારોહણ અને ચૈત્રમાં મદન બંધન, રકંદ પુરાણમાં ભગવાન નિન્દુની એ બાર યાત્રાનો ઉલ્લેખ છે.

સાની પૂજા થાય છે વરસાદની અવસિત ધારાયે મેદાન ઘાટ વીગેરે પરિપૂર્ણ થવાથી સર્વ કુળ ગામ શહેર વીગેરેના વસ્તીના ભાગમાં આવી આશ્રય કરે છે તે સમયે નાગમણનો વિશેષ આનિર્ભાવ લેવામાં આવે છે ભગવતી મનમાં નાગેશ્વરી અને વિષ્ણુરી તે પચમીએ તેની પૂજા થાય તો પૂજા કરનારના ઘરમાં નાગનો ભય ધાતો નથી સઘળા હાંદુઓ તે દીવસે જનતંગોરી મનસાદેવીની પૂજા કરે છે, ઉદયપુરમાં મનસાદેવીના પુજનનો વિશેષ આદ્યાર લેવામાં આવતો નથી

રાખીપુણીમાં—ઘાવણ માસની પુણીમાંએ રજપુતો એ ઉત્સવ પાળે છે એમ કહેવાય છે જે સુનિ પુગવ દુર્વાસાના ઉપદેશના અનુસાર ધવણાએ પોતાની વિપદ દૂર કરવા સખડી બાધી, જેથી તેની આફતો દૂર થઈ એવા વિચારેથી રજપુતો તે દીવસે રાખડી બાધે છે

જન્માષ્ટમી—ભાદ્રકૃષ્ણાષ્ટમી, તિથિ, ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનો જન્મદીવસ નમણા હાંદુઓ તે દીવસને બહુ પવિત્ર ગણે છે જન્માષ્ટમીની અગાઉની તૃતીયાએ શણે ત્રદાઝ મામતો નાથે ચોગા મહેલમાં જાય છે તે તૃતીયાથી તે અષ્ટમી સુધી ત્યાં રહી તે ભગવાન શ્રી કૃષ્ણની પૂજા કરે છે અગાઉના પ્રાત કાળથી ઉદયપુરમાં ચેરચેર ઉત્સવ થાય છે મધ્યાહનો પાંચાક હણદરના રંગાઈ ગેલે હોમ છે સઘળાના મુખે હરિ નામનું કીર્તન એ નમયે ગોઠા પોતાના પિતૃ દેવનું તર્પણ કરે છે.

ખડમપૂજા—જે ઉત્તમ ઉપવસે રજપુતો ખડગની પૂજા કરે છે તે ઉત્તમ વનુ નામ નવરાની એ નવરાની મહોત્સવ રજપુતો પોતાના યુદ્ધદેવના ઉદ્દેશે પાળે છે આશ્વિન માસના પ્રથમ દીવસથી તે વિચીત્ર પુજનો પ્રારંભ થાય છે તે દીવસે શણે ઉપવાસ કરે છે પ્રાત કાળમાં ઠીકે તે રતનાદિક કર્મ કરી પ્રાત કૃત્ય વીગેરે કરે છે, અને ત્યારપછી ખડગ પૂજા કરે છે ગિરોદ કુળની મનિદ્ધ બધારવાળી તત્તવાર તે સમયે પૂજાય છે ભાવતી અષ્ટભુજ દેવીના મદીરમાં રોજ તે તત્તવાર લઈ જાય છે ત્યાં દેવીની મુખે તેની પૂજા થાય છે, તે નમયે દેવની પલ્લુ અર્ચના થાય છે

નવરાત્રીનો ખીલો દિવસ—પૂર્વ દીવસની જેમ નાળે, નન્દા નામતો નાથે ચોગા મહેલમાં જાય છે, ત્યાં એક પાકનો ઉતર્ગ કરે છે ઉદયપુ ના દરવાજા પાને પણ એક પાકનો ઉતર્ગ થાય છે મધ્યાહને નખો જન્મભાતાના મદીરમાં જાય છે, ત્યાં અનેક બકગના બગીદાન અપે છે

નવરાત્રીનો ત્રીજો દિવસ—દિવસના પ્રથમ ભાગે નાળે ચોગા મહેલમાં જાય છે, ત્યાં તે પાકનું બગીદાન આપે છે ત્યારપછી તે હર્ષદા

ભગવતીના મંદીરમાં જાય છે. ત્યાં તે પાંચ પાડાનું જાળિદાન આપે છે.

નવરાત્રીનો ચોથો દિવસ—રાણા ચોંગા મહેલમાં જાય છે. ત્યાં એક પાડાનો ઉત્સર્ગ કરે છે, ત્યાર પછી તે દળ સાથે ચતુર્ભુજ દેવીના મંદીરમાં જાય છે, દેવીની પૂજા કરીને રાજયોગીને માકર અને પુષ્પહાર આપે છે, તે મંદીરના સંયુજ ભાગે એક પાડાને તે બંધાવે છે, એ યસીય પશુનો વધ કરે છે.

નવરાત્રીનો પાંચમો દિવસ—ચોંગા મહેલમાં નિયમિત જાળિદાન આપ્યા પછી રાણાના હુકમથી ત્યાં હન્તિયુદ્ધ થાય છે, ત્યાર પછી રાણા દળ સાથે ભગવતી આશાપુષ્પાના મંદીરમાં જાય છે. ત્યાં એક પાડાનું અને એક મેંઢાનું જાળિદાન તે આપે છે.

નવરાત્રીનો છઠો દિવસ—તે દિવસે રાણા નયમિત રીતે ચોંગા મહેલમાં જાય છે પંજુ ત્યાં તે ખીજ અગાઉના દિવસની જેમ પાડા વીગેરેનું જાળિદાન આપતો નથી. અપરાહણે ચતુર્ભુજ દેવીની વંદના વિગેરે કરી તે કાન ફટ્ટા યોગીના મહેતની સુલાકાન લે છે.

નવરાત્રીનો સાતમો દિવસ—તે દિવસની ગત્રીએ મહેલમાં હોમહવન થાય છે, એક પાડાનો અને એક મેંઢાનો દેવની પ્રીતિ માટે તે વધ કરે છે, તે દિવસે રાણા કાન ફટ્ટા યોગીને બાલાધી જમાડે છે.

નવરાત્રીનો આઠમો દિવસ—તે દિવસે મહેલમાં હવનહોમ થાય છે. રાણા તે દિવસે, મામંત સરદારેને લઈ નગરની બહાર સામીના ગામમાં જઈ ત્યાં એક ગોવામીના દર્શન લે છે.

નવરાત્રીનો નવમો દિવસ—તે દિવસે રાણા, પોતાના રહેવાના મહેલમાંજ રહે છે, રાણાની અનુમતિએ અશ્વવાળા તળેલામાંથી ઘોડાને છોડી તેને સરદારમાં નવરાવવા લઈ જાય છે. નવરાવવાનો વિધિ સમાપ્ત થાય છે કે તેઓને જુદાં જુદાં સંગારના સામાન પહેરાવી મહેલમાં લાવવામાં આવે છે. સરદાર સામંતો, તે મમયે તે ઘોડાની પુજા કરે છે.

નવરાત્રીનો દશમો દિવસ—એ દશમો દિવસ ભારતવર્ષમાં હિંદુ ગામોમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ અને વિદિત છે. એમ કહેવાય છે જે ભગવાન રામચંદ્ર તે દિવસે, સીતા દેવીના ઉદ્ધાર માટે રાવણ સામે લડવા ઉતરેલ હતા. એ દિવસના પ્રાતઃકાળે રાણા પોતાના દીદાગુરૂની સુલાકાત લે છે. સંધ્યાકાળે રાણા પોતાના સામંત સરદાર સાથે ચોંગા મહેલમાં જાય છે, ત્યાં જઈ ખીજડાની પુજા કરે છે. ત્યાર પછી તે આવાગ સ્થળે આવે છે.

ગણેશ પૂજા—દરેક હિંદુસંતાન વિગ્નવિનાશક મંગલ દાતા ગણેશની પુજા

કરે છે, તેનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કર્યા વિના કોઈ પણ રજપુત મંગલ કાર્યનું અનુદાન આરંભતો નથી. યોદ્ધાઓ તેની મુખત્રણા માગે છે. વણિક લોકો તેના હીસાબ રૂબરૂના શિર સ્થળે તેનું નામ લખે છે. રાજસ્થાનમાં એવું કોઈ રજપુતનું ઘર નથી કે જેના બારણાની સાથે ઉપર ગણેશની મૂર્તિ ન હોય, ઉદયપુરમાં ગણેશ દ્વાર નામે એક તોરણ દ્વાર છે, ગણેશ પુજાની સમાલોચના પહેલાં દેવીદત્ત નામના પ્રસિદ્ધ ખડગનું વર્ણન કરવું આવશ્યકતા ભરેલ છે.

ભગવાન ગણેશનું પુત્રવિધાન વર્ણવતાં રજપુતોના દેવીદત્તખડગનું વર્ણન આપણે ભુલી જવું ન જોઈએ. એ ખડગના માટે રજપુતોમાં બુદ્ધી બુદ્ધી શુદ્ધ અને અદ્ભુત વાતો આવે છે. તેઓ એવો વિશ્વામ રાખે છે, જે દેવશિશ્યો વિશ્વકર્માની દ્વારાએ એ ખડગ ઘડાવી ભગવતી અતુલ્લભદેવીએ બાપપાએ, જોને આપેલ છે, ગણુપતિ અતુર્થોના દિવસે દુર્વાથી રજપુતો ગણેશનું પુજન કરે છે.

લક્ષ્મીપુજા—રજપુતો કોલમગરી પુર્ણિમાના દિવસે પરમભક્તિથી સોભાઅદા યિની લક્ષ્મીનું પુજન કરે છે. તે આસ્વીનમાસમાં થાય છે. આસ્વીનમાંસની અમાવાસ્યાએ અર્ધાંત દિવાળીએ દીપદાહ પર્વનું અનુદાન થાય છે. એ દિવસે, મધ્યા રાજસ્થાનમાં દીપાલોકનું જ્યોતિષ મગદ થાય છે, મેવાડના અધિપતિથી માંડીને તે પર્ણકુટીમાં રહેનાર દરિદ્ર લોકો તે દિવસે દીપમાલાથી પોતાના ઘરને મજાલુત કરે છે. એ દિવસે મેવાડના સઘળા લોકો લક્ષ્મીના મંદીરમાં જાય છે, રાણો પોતાના પ્રધાન સચિવના સંમુખે બેસી જોજન કરે છે, જે અક્ષકીડાને બિઠાળસ ભગવાન મનુએ અનિદ્ર કર કરેલી છે તે અનિદ્રકર કીડા તે દિવસે, રજપુતો આનંદથી કરે છે.

તેના પછી બીજે પ્રાતૃદિતીયાનો ઉત્સવ થાય છે. એમ કહેવાય છે જે તપન તનયા યયુનાએ પોતાના ભાઈ યમને તે દિવસે પોતાના ઘેર જમાડ્યો હતો. આર્ય લોકના સામન અંધમાં લખેલ છે જે, જે ગ્રી, તે દિવસે પોતાના ભાઈને અંદન તાંબુલ વિગેરેથી પુજા જમાડે છે તે સ્ત્રી કોઈ દીવસ વેધવ્ય દશાને પામતી નથી. અને તેનો ભાઈ પણ લાખા જીવનને મેળવે છે.

અન્નકુટ—ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના ઉદ્ભવે રાજસ્થાનમાં જે ઉત્સવ થાય છે તેમાં અન્નકુટનો ઉત્સવ, પ્રધાન છે. એ ઉત્સવ વ્યાપાર શ્રીનાથદ્વારમાં મોટા આડંબરથી થાય છે. રાજસ્થાનના ૬ ચાર રાજ્યોએ એ ઉત્સવ ઉપલક્ષે તે મંદીરમાં મહિ રત્ન માળા આપેલ છે. જે મમથે, તે રાજ્યોએ મહિરત્નમાળા

* મેવાડપતિ રાણો અવિસિદ, મારવાડ રાજ વિજયસિદ, બીકાનેર રાજ ગન્તસિદ, શ્રીરામનેર અધિપતિ બદાડસિદ,

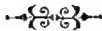

આપી તે દિવસે સુંરતની એક ફીએ સત્તર હજાર રૂપૈઆ દેવને અર્પણ કર્યાં.

મકરસંક્રાંતિ—ટોડ સાહેબે બ્રમમાં પડી કાર્તિકી વિષ્ણુપદ્મિ સંક્રાંતિને મકરસંક્રાંતિ કહેલી છે, તે દિવસે રાણા પોતાના સરદાર સામંતોને લઈ ચોંગા મહેલમાં જાય છે, અગ્રહાયન અને પોષ માસમાં ખાસ પર્વ જોવામાં આવતા નથી, માત્ર અગ્રહાયનની શુકલ સપ્તમીએ એક પર્વ, રજપુતો પાળે છે, તેનું નામ મિત્રસપ્તમી * ભગવાન દિવાકર આદિતિના ગર્ભથી આ જગતમાં જન્મતરેલ છે. એટલે કે સુવંશીય રાણા તે દિવસને પવિત્ર ગણે છે. રજપુતના સ્વાધીનતા સ્થળ. વીરત્વ અને મહત્વતા માધન ક્ષેત્ર મેવાડની ધર્મ પ્રતિષ્ઠા અને પવેત્સા-વાદિનું વર્ણન આપી હવે મેવાડના વર્ણનમાં આપણે વિરત છીએ.

* આદિતે: કશ્યપાજ્ઞે મિત્રો નમ દિવાકર:।માર્ગશીર્ષસ્ય માસસ્ય શુક્લેપક્ષે શુભેતિયૌ
સપ્તમ્યાં તેન વિરુદ્ધાતા લોકે સ્મિન મિત્રસપ્તમી

દૌહ પ્રાણત.

દૌહ રાજસ્થાન.

નું

(ગુર્જર ભાષાંતર)

વોલ્યમ પહેલું

મેવાડ પ્રદેશનો ઐતિહાસિક લેવાલ.)

સંપૂર્ણ

